

קובץ

דור המלקטים

על

הלכות סכנה

יו"ד סימן קט"ז, ועוד

חמירא סכנתא מאיסורא

חולין דף י.

ולחודיע מעלת קיבוץ דברי רבותינו ועריכתם לפני הלומדים, יש בנותן טעם להביא בכאן את דבריו הנפלאים של
בעל הפלא יועץ (ערך אסופה) וז"ל:

"כמה טובה עשו לנו בעלי אסופות. רבותינו הקדושים אשר בכל דור ודור זכו וזיכו את הרבים, זכות הרבים תלוי בהם, שאלמלא הם
 נשתכחה תורה מישאל, ובפרט כגון אנן דור יתום, יתמי דיתמי, אשר טרדות הזמן רבו עלינו ואין הפנאי מסכים אתנו כל כך ללמוד
 בשקידה כל כך כמו הראשונים ודעתנו קצרה. ואם נבוא ללמוד ספרים הרבה אין קץ ומי הוא זה אשר תשיג ידו להיות כל הספרים
 נמצאים אצלו. אבל על ידי האסיפות נוכל לצאת מעט ידי חובתנו:

ובכל דור צריכים האסיפות כמו שעשה הרמב"ם וה'טור' והרב 'בית יוסף' והרב 'כנסת הגדולה' ורבים כמוהם שהיו לנו לעינים, ומהם
 יראו וכן יעשו בכל דור ודור, כל תלמיד חכם אשר חננו ה' דעת וספרים הרבה ישתדל להועיל לרבים בדברים הנצרכים מאד,
 כאמרם (ברכות סד, א) הכל צריכים למרי חטיא. ויעשו אסיפות כיד ה' הטובה עליהם, מי מקצורי דינים על ארבעה טורים, מי
 מכללים, מי מהקדמות לדרושים, ומי מתוכחות מוסר וכדומה, כל אשר עושים חסד גדול יחשב, **ואין לך חסד גדול מזה שהוא חסד
 בנפש, ועושי אלה הם מזכים את הרבים** וזכות הרבים תלוי בהם.

ואל יחושו ללעג השאננים שאומרים, מה הועילו אלו החכמים בתקנתם לשנות לנו את הידוע ומפורסם בספרים, אין זה כי אם ללקט
 כסף וליטול את השם שהוציאו ספר. שרי להו מרייהו למדברים כן, כי לא צדקו, שודאי הגמור יותר טובים לנו אלו הספרים של
 אסיפות מכל חבורי הפלפולים והחריפות, כי מה יתן ומה יוסיף לנו אלו החבורים, רובם הם מתעפרים בעפר אין דורש ואין מבקש,
 שכל חכם רוצה להיות מבין מדעתו ולישא וליתן בהלכה כפי השגתו, ואם ירצה אדם ללמוד כל חיבורי הפלפולים והחריפות, יכלו
 שנותיו ולא ילמוד אחד מני אלף מהדברים שצריך ללמוד, וכדאמרו בש"ס: אי דיקנא לא גרסינא. מה יתן ומה יוסיף לנו לידע הויכוח
 שהיה בין שני תלמידי חכמים, שזה אומר בכה וזה אומר בכה. ואם כדי ללמוד דרכי הפלפול והחריפות וחדוד השכל - הלא יש די
 לנו בתורתם של ראשונים ז"ל, אשר לבם פתוח כפתחו של אולם וחכמתם ניכרת מתוך דבריהם. אבל אלו הספרים של האסיפות
 תועלתם מרובה כאמור. ולכן כל תלמיד חכם ירדוף אחריהם כאשר ירדוף הקורא בהרים, ויד כל ממשמשת בהם כל שעה, כי בזמן
 הזה הקיצור הוא מטבע חריף אהוב ונחמד לכל, ואומרים דרך צחות (רות ב ד) 'ויאמר לקוצרים ה' עמכם'.

ולכן אף מי שעושה ספר שו"ת, שהוא מועיל לרבים בהיותו מחדש דינים חדשים ופושט ספיקי דינים, לא ילך בארוכה ויצא מענין
 לענין ממלאכת השאלה למלאכת השיטה ופלפול בדברי האחרונים לנתון ולנתוש, לבנות ולנטוע, ולומר שמועה זו נאה וזו אינה
 נאה, כי מה יתן ומה יוסיף, וחוששני מחטאת ברוב דברים. רק יכתב הלכות קטנות, מצוי הדין הנצרך לענין דינא דוקא. וכן הרוצה
 לכתב פשטים אשר חננו ה' על תנ"ך ומאמרי רבותינו ז"ל, אם רוצה שיהא יד רבים ממשמשת בו, לא ילך בארוכה ויצא ממלאכת
 הדרוש למלאכת הפלפול, אלא יכתוב פסקי פסקי על סדר התנ"ך והש"ס דברים מתוקים מעורב עם דברי מוסר ויראת ה', שהמוסר
 הנאמר על פסוק הוא מתוק מדבש ועומד לזכרון בין העינים. ומתוך כך יהיו דבריו נקראים ונזכרים ונאמרים בבתי כנסיות של
 תלמידי חכמים ובבתי מדרשות, ויהיה מזכה את הרבים, ותתענג בדשן נפשו בהיות שפתותיו דובבות בקבר (יבמות צא א). זהו דרך
 ישרה לפי דעתי לחבורי חבורים.

אמנם הבעלי אסופות שמאספים קצורי דינים צריכים לזהר הרבה שלא יכנסו למלאכה זו אלא אם כן יכולים לעשות אותה על
 מתכונתה, כי היכי דלא תיפוק מינה חורבה, דהיינו שיהא להם ספרים הרבה מהראשונים ואחרונים ותשלט עיניהם בכולם בעיון
 יפה יפה, ולא יסמכו על הכלל העולה, כי יש פתח טועה, ולא יטעו לרשום היפך ממה שכתוב בספר, כאשר נמצא לפעמים באלו
 הקיצורים. ולכן אמרו שאין ראוי לסמוך על הקיצורים להקל או להוציא ממון מיד המוחזק, עד שילמד חיפוש מחיפוש ועד שיראה
 הדין בשרשו.

ושמעתי אומרים, שאף על פי שהרב 'מעם לועז' עשה מלאכה גדולה וזכה וזיכה את הרבים, לא היה רוח חכמים שבדורו נוחה הימנו
 על שכתב הלכות פסוקות, ורבים מעמי הארץ שאין יודעים לקרות אלא ספרו ומקבלים דבריו כנתינתם מסיני ואין חוזרים לשאול
 פי חכם וסומכים עליו בין להקל בין להחמיר, ופעמים המצא ימצא איזה דין שנתחדשו כעת ספרים שחולקים על דבריו ומחמירים
 וכן ראוי להחמיר. ולכן יש להזהר ללועזים שלא יסמכו על ספרי הלועזים להקל באין שאלת חכם, ודין להם שספרי הלועזים
 יעוררום ליכנס לבית הספק כדי לשאול לחכם. (ויש את לבבי לכתוב ספר אסופת דינים בקיצור, אך לא אכתוב אלא מה הוא אסור,
 ולא אזכיר את המותר, למען לא תצא תקלה כזו). וגם ראוי לבעלי אסופות שיעשו טובה שלימה ולא יכתבו על דין פלוני עיין בספר
 פלוני, ולא עוד אלא שלפעמים יש שנצרך לו אותו הדין מאד ואותו הספר שציין אינו בנמצא בעירו, והרי זה דומה למי שמביאין
 אותו אל המעיין ואין מניחים אותו לשתות מים, לכן יכתב גם כן מה שכתוב באותו ספר למען ינוח הקורא בו כי ימצא תאות לבו,
 עכ"ל.

8.....	גילוי
22.....	סכנה בדגים
58.....	סכנה: ביטול
64.....	חששות שבפי הבריות
81.....	סכנה: אוכלים ומשקים תחת המטה
117.....	שאר עניני סכנה
123.....	סכנה: מתחייב בנפשו ודמו בראשו
158.....	סכנה: צפרניים
180.....	סכנה: הקזת דם
187.....	סכנה: דברים המביאים לידי נכפה
194.....	שומר פתאים ה'
199.....	סכנה: עניני אכילה
211.....	סכנה: עניני שתיה
212.....	סכנה: עניני שינה
219.....	סכנה: עניני בגדים
220.....	עניני שמירה
232.....	בל תשקצו
237.....	להחמיר בדברים המותרים
240.....	קשה לשכחה
248.....	קשה לשכחה: ציורים
302.....	קשה ללימוד
325.....	קשה לעניות
345.....	דברים שמקצרים ימיו
352.....	מיתת אסכרה
355.....	טמטום הלב

מהרש"א (עירובין דף נד: ד"ה צחורות) – "ואמר צחורות שעושין אותה כצהרים כו' שע"י שהולכין מעיר לעיר ולומדין מהרבה רבנים יודעים למסבר טפי כדאמרי' פ"ק דע"ז כל הלומד מרב אחד אינו רואה סימן ברכה לעולם כמ"ש התוס' לעיל בסוגיין".

"שאם באנו לצרף דעת האוסרים בכל דיני תורה לא נאכל לחם ולא נשתה מים כידוע דבעו"ה נשתכחה תורה ורבו הדעות האסור לזה מותר לזה ולא נמצא הלכה ברורה ומשנה ברורה במקום א'"

חתם סופר (ח"ב יו"ד סי' ל"ז ד"ה איברא)

"מִרְנָה הַחֲזוֹן אִישׁ כּוֹתֵב כִּי בּוֹמְנָנוּ קוֹרְאִים לַחִיפּוֹשׁ 'יִגִּיעָה'. בּוֹדָאִי קָלַע כֹּאן מִרְנָה בִּלְבָבָהּ שֶׁל הַקְּלָקְלָה הַגְּדוּלָה בְּסִדְרֵי הַלִּימּוּד בּוֹמְנָנוּ. הַעֲמַדַת הַחִיפּוֹשׁ בַּמָּקוֹם ה'יִגִּיעָה' הִיא הַשְׁחַתַּת כָּל הַצִּיּוֹר שֶׁל עֲמָלָה שֶׁל תּוֹרָה. וּבַתְּחִלָּתָהּ מַגְעִי עִם הַסֵּפֶר 'אוֹצֵר מִפְּרָשֵׁי הַתְּלִמּוּד', הַסֵּתֶכְלֵתִי בַּעֲוֹמֵק פְּעוּלָתוֹ שֶׁל הָאוֹצֵר עַל מַחֲשַׁבְתָּם שֶׁל הַמַּעֲיִינִים. וּמִתּוֹךְ הַסֵּתֶכְלּוֹת זֶה הַבְּחִנְתִּי נֶאֱמָנָה כִּי הַפְּעוּלָה הָרֵאשִׁית שֶׁל הָאוֹצֵר עַל הַמַּעֲיִינִים הִיא תַּחוּשֶׁת הַשְׁחָרוֹר מֵהַטִּירְדָה שֶׁל הַחִיפּוֹשׁ. וְעַל יָדֵי זֶה נַעֲשִׂים כְּלִי-הַמַּחֲשָׁבָה וְהַעֲיוֹן לְנִכְסִים בְּנֵי חוֹרִין, לְהַתְּפָנוֹת לַעֲבוּדַת עֲמָלָה שֶׁל תּוֹרָה בַּעֲיוֹן בַּמִּקְוֹת וּבְגוֹפֶם שֶׁל דְּבָרִים ... " [הַגֵּר"י הוֹטֵנֶר זצ"ל (פֶּחֶד יִצְחָק אֲגָרוֹת וְכַתְּבִים אוֹת ע"ט, פֶּתַח דְּבַר ל"אוֹצֵר מִפְּרָשֵׁי הַתְּלִמּוּד" רִישׁ אִיזְהָר נֶשֶׁךְ)].

"וְזִכְרוֹנִי שֶׁאֲ אוֹתָם הַבְּחוּרִים הַעֲשִׂירִים הַמִּפְּנֻקִּים שֶׁעָשׂוּ לָהֶם שׁוֹלְחָנוֹת כְּשִׁיּוֹשְׁבֵין בַּמִּקְוֵן הַשּׁוֹלְחָן לֹאִי זֶה צֶדֶד שִׁירְצוֹ וְעַלִּיו הָרַבָּה סִפְרִים לֹא טוֹב הֵם עוֹשִׂים. **אֲדַרְבָּה כְּשֶׁמִּבְקֵשׁ אַחֵר הַסֵּפֶר וּבֹא לוֹ בְּטוֹרָה גְּדוֹלָה זִכּוֹר בְּאוֹתוֹ מַעֲשֵׂה מַה שְׂרוּצָה לְלִמּוּד. כְּמִדּוּמָה לִי שֶׁמִּצָּאֵתִי לוֹ סֶמֶךְ בִּי"ד בְּסִי' רַמ"ו וְלֹא כֹאֵל שְׁלּוּמִדִּין מִתּוֹךְ עִידוֹן וְכוּ'".**

לְקַט יוֹשֵׁר (י'ו"ד ע"מ' ל"ט עִנִּין ב')

לְתוֹעֵלַת הַמַּעֲיִינִים :

- הַסֵּפֶר הוּא רֶק תּוֹצָאָה שֶׁל שִׁיעוּרִים שֶׁנֶּאֱמָרוּ בַּחֲבוּרָתָנוּ, וְלֹא נִרְשָׁמוּ עַל דַּעַת לְפָרְסָמָם בְּתוֹר סֵפֶר. וְלִכֵּן צוּרַת הַדְּבָרִים וְתוֹכְנָם אֵינּוּ כ'סֵפֶר' רִגִּיל. וּמִמִּילָא אֵין לְהַסְתַּמֵּךְ עַל מִסְפֵּר הַדְּעוֹת שֶׁהוּבָאוּ בְּכָל שִׁטָּה וְלַהֲחִלִּיט דִּהְלָכָה כְּרַבִּים, כִּי לֹא הִיא בְּזֶה שׁוּם כּוּוֹנָה לְהַכְרִיעַ. לְפַעְמִים רִיבּוּי הַשִּׁטּוֹת הוּבָאוּ רֶק בְּשִׁבְלִי לְהַבְהִיר נִקּוּדָה אֲשֶׁר דָּנוּ בָּהּ בְּהַמְשָׁךְ הַשִּׁיעוּר.
- כְּשֶׁכְּתוּב, עִי'; הַכּוּוֹנָה שֶׁמִּשְׁמַעוֹת דְּבָרֵי סֵפֶר פְּלוֹנִי נוֹטִים לְשִׁטָּה פְּלוֹנִית, אֵךְ לֹא מִפּוֹרֵשׁ הַכִּי לְהַדִּיא בְּאוֹתוֹ הַסֵּפֶר.
- כְּשֶׁכְּתוּב, מִרְאֵי מְקוֹמוֹת; הַכּוּוֹנָה שֶׁהַסִּפְרִים שֶׁבְּרָשִׁימָה דָּנוּ עַל הַנוֹשָׂא הַמְּדוּבָר (לְפַעְמִים לֹא הִיא בְּרוּר שִׁטָּתָם בַּעֲנִין, לְפַעְמִים מַחֲמַת הָאֲרִיכוֹת לֹא הַסִּפִּיק הַזְמָן לְעִבּוּר עַל כָּל מַה שֶׁכְּתוּב, וְלְפַעְמִים כִּי הַעֲנִין מוֹזְכָּר שֶׁם רֶק בְּדֶרֶךְ אֲגַב, אוֹ מִפְּנֵי סִיבָה אַחֶרֶת).
- סֵפֶר אֲסִיפְתָּ יִצְחָק; הוּא אוֹסֵף שְׁאֵלוֹת (בְּכַתֵּב) שֶׁשָּׁלַח הָר' יִצְחָק ווִינְקֶלֶר שְׁלִיט"א לְכֹמֶה רַבָּנִים עִם תְּשׁוּבוֹת הַרַבָּנִים אֵלָיו, אוֹת בְּאוֹת.
- הַמַּעֲוִנִּין לְקַבֵּל אֶת הַסֵּפֶר חִנָּם בְּאִימִיל, נֹא לְשַׁלּוֹחַ בְּקֶשֶׁה לְדוֹאֵר אֶלְקָטְרֹנִי (בְּכַתּוּבַת דִּלֵּהָן).

יְדוּעַ לְכָל בֵּר בִּי רַב דָּחַד יוֹמָא

כִּי אִי אֶפְשֶׁר לְדַעַת וְלַהֲבִין שׁוּם דְּבַר בְּלִי עֵיוֹן בַּמִּקְוֹת. וְלִכֵּן פְּשׁוּט וְאֵין צוּרֵךְ לְהַזְכִּיר לְבֵר דַּעַת שְׁכָל מַה שִׁימְצָא בַּסֵּפֶר הַזֶּה הוּא רֶק מִרְאָה מְקוֹם הֵיכָן יִמְצָא מְבוֹקֶשׁוֹ, וְאֵל יִסְמוֹךְ עַל מַה שֶׁמוּבָא כֹּאן כָּלֵל וְכָלֵל בְּלִי לְפָנוֹת אֶל הַמִּקְוֶר.

שְׁגִיאוֹת מִי יִבִּין

וְכִמְאֹר הַחֲכָם "כֶּשֶׁם שֶׁאִי אֶפְשֶׁר לְבֵר בְּלִי תִבֵּן - כֵּךְ אִי אֶפְשֶׁר לְסִפֵּר בְּלֹא שְׁגִיאוֹת", בְּקִשְׁתִּינוּ שְׁטוּחָה לְכָל מַעֲיִין שִׁימְצָא אִיזָה דְּבַר טַעוֹת אוֹ שְׁגִיָּאָה בְּתוֹךְ סֵפֶר זֶה, נֹא לְפָנוֹת אֶל הַמַּחֲבֵר, וְאִי"ה יִתּוֹקֵן הַדְּבַר בַּמַּהֲדוּרָה הַבָּאָה.

הלכות סכנה

יו"ד סימן קט"ז

- א. גילוי - סעיף א'.
ב. גילוי.
ג. איזה משקה ואוכלין.
ד. בזמן הזה: שאין נחשים מצויין.
ה. לקדש על יין מגולה.
ו. **סכנה בדגים** (סעיף ב' - סעיף ג').
ז. אכילת בשר ודגים ביחד - סעיף ב'.
ח. דין הכלי.
ט. צלי: מצד ריחא.
י. מליחה: דגים שנמלחו עם בשר.
יא. כבישה: כבישת בשר עם דגים.
יב. נותן טעם.
יג. ההפסק בין דגים לבשר - סעיף ג'.
יד. אכילת גבינה ודגים ביחד.
טו. איזה סוג חלבי: למחמירים לעיל.
יז. הכללים: למחמירים.
יח. לשתות מים אחר דגים.
יט. הפסק בין אכילת דגים לאכילת בשר.
כ. גדרי ביטול.
כא. נותן טעם.
כב. **סכנה: ביטול**.
כג. סכנה בששים.
כד. מיקל.
כה. מחמיר.
כו. יבש ביבש.
כז. שלא היה ס' בפעם א'.
כח. רוח רע.
כט. לבטל סכנה לכתחילה.
ל. מחמיר.
לא. מבטלין.
לב. סכנה בששים.
לג. לבטל סכנה לכתחילה.
לד. **חששות שבפי הבריות**: ירושלמי.
לה. ליזהר מזיעת אדם - סעיף ד'.
לו. ליזהר מליתן מעות בפיו - סעיף ה'.
לז. לא יתן תחת שחיו.
לח. לא ינעוץ סכין באתרוג או בצנון.
לט. קפידות שונות שלא ידוע לנו מקורם.
מ. שלא להניח תינוק להביט במראה.
מא. שלא יעבור על ילד.
מב. שינה עם הרגלים לכיוון פתח החדר.
מג. ללכת בגרביים בלי נעלים.
מד. לשפוך משקין לכוס כלאחר יד.
מה. האוכל קצוות הלחם.
מו. להעביר תינוק מעל גבי השולחן.
מז. מנהג לקשור חוט שני.
מח. הכנסת מאכלים ומשקים לבית הכסא.
מט. מעוברת בבית הקברות.
נ. **אוכלים ומשקים תחת המטה** (סעיף ה').
נא. הלכה.
נב. בדיעבד.
נג. מחופין בכלי ברזל.
נד. תחת מיטתו של עכו"ם.
נה. ה"חפצא" שתחת המטה.
נז. סוג ה"מטה".
נח. תחת המטה כשאין ישנים עליה.
נט. תחת הישן, לא מטה.
ס. תחת המטה.
סא. אוכל תחת המושב במטוס (airplane).
סב. אוכל תחת עגלת תינוק (stroller).
סג. שאר ציורים.
סד. זמני סכנה.
סה. אוכלים של מצוה.
סז. **שער עניני סכנה** - רמ"א סעיף ה'.
סח. יזהר מכל דברים המביאים לידי סכנה.
סט. מקום ספק.
ת. דרבנן או דאורייתא.
תא. ספק ספקא.
תב. כנגד חזקה.
תג. כנגד רוב.
תד. אסור לילך בכל מקום סכנה.
תה. אסור לצאת יחידי בלילה.
תי. שתיית מים בשעת התקופה.
תכ. **נדה (יז): מתחייב בנפשו ודמו בראשו**.
תל. מקור.
תמ. פוסקים.
תנ. לינת לילה: הגדר.
תס. מכוסה.
תט. שייר בהן עיקרן או קליפתן.
תכ. שאר גדרים.
תל. תערובת.
תמ. שום קלוף שעבר עליו הלילה.
תנ. בצל קלוף שעבר עליו הלילה.
תס. ביצה קלופה שעבר עליה הלילה.
תט. משקין מזוגין שעבר עליהן הלילה.
תכ. הלן בבית הקברות.
תל. הנוטל צפרניו וזורקן לרה"ר.
תמ. המקיז דם ומשמש מטתו.
תנ. **סכנה: צפרניים** - או"ח סימן ר"ס.
תס. כשנוטל צפרניו: לא יטול אותן כסדרן.
תט. שלא לקוץ צפרני הידים ורגלים ביום א'.
תכ. שלא ליטול צפרניו ולזורקן לרה"ר.
תל. שורפן חסיד, קוברן צדיק, זורקן רשע.
תמ. איזה צפרניים.
תנ. שלא יטול הצפרניים בראש חודש.
תס. נדה: צפרניה שחתכה בשעת טבילתה.
תט. **סכנה: הקזת דם**.
תכ. הקזת דם.
תל. הקיז דם ועמד, ושאר ציורים.
תמ. להקיז דם ערב יו"ט.
תנ. המקיז דם ומשמש מטתו.
תס. נטילת ידיים אחר הקזת דם.
תט. ימים שאין להקיז בהם.
תכ. תפילה לפני ולאחר הקזת דם.
תל. **סכנה: דברים המביאים לידי נכפה**.
תמ. דברים המביאים לידי נכפה.
תנ. העומד בפני הנר ערום.
תס. כיבוי נר בנשיפה.
תט. **סכנה: שומר פתאים ה'**.
תכ. האם יכולים לומר מדעתנו 'שומר פתאים'.
תל. להחמיר במקום שנאמר 'שומר פתאים'.
תמ. ציורים.
תנ. **סכנה: עניני אכילה**.
תס. ציורים.
תט. אכילה ושתיה בעמידה.
תכ. פת חמה.
תל. הנחת מלח על השולחן.
תמ. המקובלים: לטבול פרוסת המוציא במלח.
תנ. **שולחן דומה למזבח**.
תס. הכנסת אורחים.
תט. הנחת מלח על השולחן.
תכ. להרוג כינה על השולחן.
תל. לאכול על שולחן שיש לו ד' רגלים.
תמ. לשבת על שולחן.
תנ. לעמוד על שולחן.
תס. להעביר תינוק מעל גבי השולחן.
תט. נוהגים לכסות הסכין בשעת בהמ"ז.
תכ. זריקת פרוסת המוציא.
תל. פרוסת המוציא: האכלתו לבהמה או לגוי.
תמ. צריך שלשה בני אדם לברך זימון.
תנ. חד מהטעמים לאכול חלבי בשבועות.
תס. אין להסיר המפה והלחם עד אחר ברה"מ.
תט. צריך לשייר פת על השולחן.
תכ. לכסות הסכין בשעת בהמ"ז.
תל. שאינו מברך ברכת המזון במקום שאכל.
תמ. **סכנה: עניני שתיה**.
תנ. ציורים.
תס. שתיית מים בין מנחה למעריב.
תט. **סכנה: עניני שינה**.
תכ. ציורים.
תל. לישן יחידי.
תמ. תינוק שצוחק באמצע השינה.
תנ. שינה עם הרגלים לכיוון פתח החדר.
תס. **עניני שמירה** - או"ח סימן רל"ט.
תט. הקדמה.
תכ. לצאת יחידי כשמצויים רבים ברחוב.
תל. שמירת חולה.
תמ. שמירת יולדת.
תנ. שמירת חתן וכלה.
תס. ממתי צריכים שמירה.

ז. שמירת אבל.

ח. שמירת תלמיד חכם בלילה.

טז [בל תשקצו - סעיף ו']

א. דרבנן או דאורייתא.

ב. בתר ידיה אזלינן או בתר דעלמא.

ג. הכשרת כלים שהיה בהם דבר מיאוס.

ד. ציורים.

יז [להחמיר בדברים המותרים - סעיף ז']

א. מקור.

ב. מאכל שהתבטל בס', ושהיה בכ"ש.

יח [קשה לשכחה.

א. הקדמה.

ב. הנהגה או איסור.

ג. רק זכרים או גם נקבות.

ד. רק גדולים או גם קטנים.

יט [קשה לשכחה: ציורים.

א. מי שאינו חוזר על תלמודו תמיד.

ב. גאווה.

ג. כעס.

ד. דאגה.

ה. המרבה סעודתו בכל מקום.

ו. המכניס לראשו דברים בטלים.

ז. מי שאינו עומד בפני רבו.

ח. מי שאינו נזהר ליטול ידיו.

ט. האוכל ממה שאכל עכבר או חתול.

י. האוכל לב: של בהמה או של חיה.

יא. האוכל לב של עוף.

יב. האוכל מוח.

יג. האוכל כבד (liver).

יד. הרגיל בזיתים (olives).

1. הגדר של "רגילות".

2. כבושים, מלוחים, מבושלים.

3. לאכול זיתים עם שמן זית.

טו. השותה מים של שיורי רחיצה.

טז. הרוחץ במים הנותרים מן השתיה.

יז. הרוחץ רגליו זו על גב זו.

יח. המניח מלבושיו תחת מראשותיו.

יט. המזיע עצמו בבית המרחץ כשהוא עומד בא.

כ. המספר עם אשה בשוק.

כא. המסתכל לזכר ונקבה בשעת תשמיש.

כב. המחליף סנדל של שמאל לימין.

כג. הלוכש בגד מהופך.

כד. התופר בגדיו עליו כשהוא לבוש.

כה. האוכל חלב טמאה.

כו. הלוכש שני מלבושים יחד.

כז. המנגב ידיו בחלוקו.

כח. המניח ספר פתוח ויוצא.

1. שלא ילך אדם "לחוצץ" ויניח הספר פתוח.

2. שלא ילך אדם לחוצץ ויניח "הספך" פתוח.

3. שלא ילך אדם לחוצץ ויניח הספר "פתוח".

כט. הנוטל צפרניו שתיים זו אחר זו.

ל. הקץ צפרני הידים ורגלים ביום אחד.

לא. המסתכל בפני אדם הכועס.

לב. המסתכל בפני נדה.

לג. המסתכל בפני רשע.

לד. העומדים באויר מגדל בבל.

לה. הלומד שלא לשמה.

לו. הנוטל שוחד.

לז. האומר שמועה זו נאה, וזו אינה נאה.

לח. המתעסק בצרכי צבור.

לט. הישן בבית המדרש.

מ. השרוי בלא אשה.

מא. הישן בנעלים.

מב. האוכל קצוות הלחם.

מג. הרגיל באגוזים.

מד. פת שעורים.

מה. המבזה הוראת חכמים.

מו. חביתה עם מלח.

מז. שתיית מים מרובים.

מח. לאכול בכלים שבורים.

מט. הקורא בלחש.

נ. צער.

כ [קשה ללימוד.

א. מקור.

ב. העובר תחת אפסר הגמל, וכ"ש גמל.

ג. העובר בין שני גמלים.

ד. האשה העוברת בין שני אנשים.

ה. העובר בין שתי נשים.

1. אנשים.

2. ישיבה או עמידה בין ב' נשים, ולהפך.

3. לעבור בין ב' נשים שיושבות, ולהפך.

4. אחיזת חפץ בידו.

5. מה נחשב בין שתי נשים, ולהפך.

6. ציורים.

ו. העובר מתחת ריח רע של נבילה.

ז. העובר תחת הגשר וכו'.

ח. האוכל פת שלא נאפה כל צרכו.

ט. האוכל בשר מזוהמא ליסטרון.

י. השותה מאמת המים העוברת בבה"ק.

יא. המסתכל בפני המת.

יב. הקורא כתב שעל גבי הקבר.

יג. נאכל במצרים: אבטיח, בצל, שום, כו'.

[קשה לעניות.

א. המשתין לפני מטתו.

ב. המזלזל בנטילת ידים.

ג. אשתו מקללתו בפניו.

ד. האוכל מלח בזרת.

ה. כשנוטל צפרניו: לא יטול אותן כסדרן.

ו. תליית פת בסל.

ז. סובין בבית.

ח. המאבד פרורין שאין בהם כזית.

ט. הכופה קערה ע"ג כד.

י. הדוחק קצף לצדדין.

יא. עון לשון הרע.

יב. הזכרת שם שמים לבטלה.

יג. אשה שמגלה שער ראשה.

יד. מים אחרונים.

טו. שגורם לירידת בעלי בתים מנכסיהם.

כב [דברים שמקצרים ימיו.

א. נותנין לו ספ"ת לקרות, ואינו קורא.

ב. נותנין כוס של ברכה לברך, ואינו מברך.

ג. המנהיג עצמו ברבנות.

כג [מיתת אסכרה.

א. לא אכל מלח, לא שתה מים.

ב. אכילה קודם הבדלה.

ג. מעשר.

ד. לשון הרע.

ה. עון ביטול תורה.

ו. מי שנתחייב חנק.

כד [טמטום הלב: יו"ד סימן פ"א.

א. מינקת.

1. בת פרעה.

2. מינקת כותית.

3. מה הטעם למידת חסידות.

4. לא תאכל המינקת דברים האסורים.

5. טמטום הלב בחלב נכרית שנתגיירה.

6. לממעט התינוק בהנקה.

ב. הקדמה.

1. מקור.

2. טמטום: השרץ או העבירה.

3. כל עבירה מטמטמת.

4. איסור דרבנן.

5. ספק איסור.

6. תשובה.

ג. ציורים: שאין עכשיו איסור לגברא.

1. פיקוח נפש.

2. אונס גמור.

3. מתעסק.

4. מי שסומך על השגחה.

5. טעות של הסנהדרין.

6. שוגג דרבנן.

7. עד אחד.

8. הכנסת שוטה למוסד של גויים.

ד. ציורים: באופן שאין עכשיו איסור.

1. ביטול ברוב.

2. הלך אחר הרוב, חזקה.

3. ביטול בששים.

ה. ציורים: איסור התלוי בזמן.

1. האם תלוי בכלל 'דאין הקב"ה מביא

תקלה לצדיקים במידי דאכילה'.

2. חמץ בפסח.

3. אכילה ביום הכיפורים.

4. מצה ערב פסח.

5. אכילה חוץ לסוכה.

6. אכילת מוקצה בשבת.

7. ביצה שנולדה ביום טוב.

ו. ציורים: שאסור רק לאיש מסויים.

1. חלב תוך שש שעות של בשר.

2. נדר.

3. זר בתרומה.

4. שבת לפני קידוש.

5. לפני הבדלה.

6. גזילה.

ז. ציורים: שהיה היתר ועכשיו אסור.

1. מאכל ע"ז.

2. נבילות.
3. טריפות.
4. ערלה.
5. קרבן פסול.
6. בשר בחלב.
- ח. **ציורים: מאכל שיכול לבא לידי היתר.**
  1. טבל.
  2. דמאי.
  3. כששותים חלב אם באופן האסור.
- ט. **ציורים: דברים שאין עבירה לגברא.**
  1. לפני מתן תורה.
  2. עכו"ם במאכלי נבילה.
  3. גר שנתגייר.
  4. תינוק.
- י. **ציורים: שלא כדרך אכילה.**
  1. שלא כדרך אכילתו.
  2. תרופה בלתי כשרה.
  3. משחת שיניים, מי שטיפת פה.
4. לקבל תרומת דם (blood transfusion). ז. רוח רע - סעיף ב'.
5. השתלת איברים (organ transplant).
- יא. **שאר ציורים.**
  1. שקצים ורמשים.
  2. נגיעה באוכלים לפני נט"י.
  3. בהמה שאכלה דברים טמאים.
  4. שבת.
  5. להקיא.
- יב. **להחמיר בדברים המותרים.**
  1. מקור.
  2. מאכל שהתבטל בס', ושהיה בכ"ש.
- כ. **מים אחרונים:** או"ח סימן קפ"א.
  - א. מקור.
  - ב. טעם א': צריכה ידיים נקיות.
  - ג. טעם ב': מלח סדומית.
  - ד. טעם ג': ע"פ קבלה.
  - ה. הלכה - סעיף א', סעיף י'.
  - ו. נשים.
- ח. דברים שבקדושה נגדו: נט"י בבוקר.
- ט. דברים שבקדושה נגדו: מים אחרונים.
- י. נטילה במים חמין - סעיף ג'.
- יא. עד איזה פרק נוטל ידיו - סעיף ד'.
- יב. שישפיל ראשי אצבעותיו - סעיף ה'.
- יג. נוטלין דרך ישיבתן - סעיף ו'.
- יד. ברכה - סעיף ז'.
- טו. נגוב - סעיף ח'.
- טז. שיעור מים לנטילה.
- יז. באיזה משקים נוטלים - סעיף ט'.
- יח. תיכף לנטילה ברכה.
- יט. אשר יצר ומים אחרונים.
- כ. קינוח השפתיים והשפם.
- כא. הנוגע במלח.
- כב. שכח ליטול מים אחרונים.
- כג. שאר דברים.

דור המלקטים - שלחן חי (אידלסברג), **שמירת הגוף והנפש** (לרנר), **שמירת הנפש** (אורבאך), **שמירת הנפש כהלכתה** (אבידן), **תו יהושע** (הלכות שמירת בריאות הגוף והנפש, בריסקין).

גילוי

יו"ד סימן קט"ז סעיף א'

ה] לקדש על יין מגולה.

ג] בזמן הזה: שאין נחשים מצויין.

א] גילוי.

ב] איזה משקה ואוכלין.

ד] מים שנתגלו: שאר תשמישים.

דור המלקטים - שמירת הגוף והנפש (סי' מ"ד), שמירת נפש (שטיגל).

א] גילוי.

א. מקור.

1. **משנה** (תרומות פרק ח' משנה ד', ירושלמי שם משנה ג') – "יין של תרומה שנתגלה ישפך ואין צריך לומר של חולין שלשה משקין **אסורים משום גילוי** המים והיין והחלב ושאר כל המשקין מותרים כמה ישהו ויהיו אסורין כדי שיצא הרחש ממקום קרוב וישתה".

ב. **גדר "מכוסה"**.

1. כיסוי שנחש לא יוכל להסירו, כגון פקק.

(א) ראב"ד (שיטה מקובצת לחולין [היו"ל מכת"י ע"י חברת אהבת שלום] דף י. ד"ה והראב"ד) – "ואלו ספק מים מגולין אסורין אפי' הניחן מכוסין ומצאן מכוסין אם אינם פקוקין ומהודק הכסוי. כדגרסי' בירושלמי ...".

(ב) **פ"ח** (ס"ק א') – "גרסינן בירושלמי [שם] לגין מכוסה ואינו פקוק אסור, פקוק ואינו מכוסה אם היה פקקו חוץ מותר, פירוש מהודק יפה. ומפרש התם דשיעור ההידוק הוא כדי שינטל בפקקו דכיון שהוא מהודק כל כך יפה עד שיכול ליטול הכלי על ידי אחיזת הפקק לבדו בידו מותר, אבל אם אינו מהודק כל כך אסור משום דחיישינן שמא הנחש נטל הפקק וגילהו ושתה ממנו וחזר וכיסהו, ואף על גב דאיתא התם דעובדא אתא קומי רבי בחד דחמתיה מגלי ומכסי אמר מפני רשע זה נקלקל את הכסויין, י"ל דההיא מיירי בכסוי פקוק ומהודק יפה. אי נמי לא היה מהודק יפה ולא קיימא לן כוותיה דרבי כדאמרין בש"ס דילן פרק אין מעמידין [עבודה זרה ל, א] פירוקא לסכנתא, ותו דכיון דאמוראי פליגי התם בירושלמי בענין הידוק הפקק כמה ליהוי, א"כ פליגי אהך עובדא דרבי ופשיטא דלא משגיחין ביה ודוק".

2. כיסוי קל, אפי' נייר.

(א) שיטה מקובצת (חולין [היו"ל מכת"י ע"י חברת אהבת שלום] דף י. ד"ה והראב"ד) – "והראב"ד ... דאינו מחזור, דכמה מעשים חזינן דבכסוי לחודיה סמכינן בלא פקק".

(ב) **חזו"א** (ארחות רבנו ח"א עמ' ר"ח אות י', שע"ז אות כ"ג) – "כדי שהמשקים (ששייך בהם גילוי) לא יהיו מגולים הי' מרן החזו"א מכסם אף בכסוי קל כגון נייר וכדומה ואעפ"י שבפר"ח הלכות גילוי (שמרן אמר שבפר"ח מובאים ההלכות הפסוקות בעניני גילוי ובכל שאלות גילוי הי' מעיין שם) כתב שצריך כיסוי שנחש לא יוכל להסירו כגון פקק וכיוצ"ב, מ"מ מרן זצ"ל הסתפק בכסוי קל".

חזו"א (אגרות וכתבים הוראות והנהגות פרק כ"א אות ה', עמ' ע"ה) – "שמעתי שהי' מכסה בנייר וסומך עייז לענץ גילוי (ועי' בירו' תרומות פי"ה ה"ג מכוסה ואינו פקוק אסור וצ"ע ועי' בתוספתא דתרומות פ"ז ה"כ גי' אחרת)".

(ג) **הגר"ש** זצ"ל (שמירת נפש חידו"ת ופסקים מהגרי"ש אלישיב סי' ד' אות י"ח, עמ' קל"ט) – "מספיק כיסוי קל מנייר לכסות המשקה, ואי"צ כיסוי כבד שלא יוכל הנחש להרימו".

3. מראי מקומות.

(א) **הגרח"ק** שליט"א (שמירת נפש שאלה ל"ד-ה, ריש עמ' קפ"ב) – "בשיטה מקובצת לחולין [היו"ל מכת"י ע"י חברת אהבת שלום] דף י' מובא דברי הראב"ד שמים שהיו בכלי מכוסה ואינו פקוק והדוק אסור לשתותם וכמבואר בירושלמי דתרומות. והביא שם דברי שיטה שהקשה על הראב"ד וז"ל 'ואינו מחזור דכמה מעשים חזינן דבכסוי לחודיה סמכינן בלא פקק' עכ"ל. וצ"ב לאיזה מעשים כוונתו. תשובה: כנראה שהיו זהירין בגילוי ובזה הקהילו".

(ב) **שמירת נפש** (סי' י"ט) – "והפר"ח סי' קט"ז נקט כן להלכה דבעינן כיסוי מהודק היטב, וצ"ע שהרמב"ם והטור לא הזכירו מכל זה ומשמע דס"ל דכל כיסוי מהני להציל מגילוי, ועי' מש"כ בזה בחסדי דוד תוספ' פ"ז מתרומות ה"כ".

ג. **מתוך ארון סגור.**

1. מיקל [אם בדקו קודם].

(א) **רמב"ם** (הל' רוצח ושמירת הנפש פרק י"א הל' י"ג) – "בדק את התיבה או את המגדל ואחר כך הניחו בו הרי זה מותר, ואם היה בהן נקב אסור, כמה יהיה בנקב, כדי שתכנס בו אצבע קטנה של קטן".

(ב) **הגר"ש** זצ"ל (אשרי האיש פרק ז' סעי' ב') – "משקה שנמצא בתוך ארון, אפילו הוא צמוד לקיר אך יש לו דופן בגבו, נחשב כמכוסה".

הגר"ש זצ"ל (פסקי הלכות קרול או"ח אות ע"ט, אשרי האיש או"ח ח"ב פרק ז' אות נ') – "יין שעמד מגולה אפילו זמן רב בתוך מקרר או בארון, לא נחשב גילוי ולא נפסל לקידוש".

(ג) **חוט שני** (שבת ח"ד פרק פ"ה ס"ק י"א, עמ' צ"ט) – "בקבוק יין שנתגלה והוא בארון שגור, או מקרר סגור, אם הוא סגור היטב לא הוי גילוי לענין קידוש, אכל אם הרצצים נכנסים בארון, כבר הוי מגולה ואין מקדשים עליו".

(ד) הגר"ח"ק שליט"א (שערי שיח עמ' מ"ח תשובה מ"ד, דרך אכילה עמ' פ"ג [לשונו מובא לקמן]) – "שאלה: (חולין י, א) באיסור שתיית מים מגולים, האם כשהיה הכלי הפתוח מונח בארון סגור יש לחוש לגילוי. תשובה: אם בדקו הארון לפני כמותר".
הגר"ח"ק שליט"א (צהר ח"ז עמ' קמ"ט אות י') – "ויש להסתפק ביין מגולה שהיה בתוך המקרר או הארון האם ראוי לקידוש או גם בזה שייך הקריבהו נא לפחתך. תשובה: אם היה סגור ובדוק אין זה גילוי".

ד. משקין מגולין במקרר (refrigerator).

1. מיקל [אע"פ שלא בדקו קודם].
- (א) חזו"א (הגר"ש דבליצקי זצ"ל מרשימות הגר"י שוב בעניני סכנה אות י"א, בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תקע"ט) – "ושמעתי מהחזון איש שאף להמחמירים בגילוי אין צריך לחשוש למשקים מגולים בתוך המקרר".
חזו"א (עלינו לשבח דברים ח"א עמ' תרכ"ח תשובה ל"ג) – "שמענו בשם החזון איש במונח במקרר שאין בו חשש גילוי משום נחשים, אין בו גם איסור משום הקריבהו נא לפחתך".
חזו"א (דרך שיחה ח"ב עמ' ת"נ) – "סבר שבפיז'ר אין גילוי, שאינו יכול להחזיק מעמד בקור זה".
חזו"א (אגרות וכתבים הוראות והנהגות פרק כ"א אות א') – "ופ"א הי' במקרר סגור והיתר אע"ג ששם הי' מגולה בפנים (ועי' רמב"ם פ"א מרוצה הי"ג דבעינן בדק וצ"ע ואולי מפני הקור אין הנחש נכנס)".
- (1) הגר"ח"ק שליט"א (שמירת הגוף והנפש סי' מ"ד הע' לסעי' ד') – "כשהשאירו משקין מגולין בהמקרר הורה מרן החזו"א זצ"ל שיש להקל דנחשב מכוסה (ואולי טעמו משום הקור במקרר דאין הנחש נכנס למקום כ"כ קר)".
- (2) ציץ אליעזר (חכ"ב סי' מ"א אות ב') – "מצאתי בספר שמירת הגוף והנפש ... ולדעתי עיקר ההיתר שהורה החזו"א ז"ל להקל במקרר הוא מפני שאין מציאות שיבוא לשם נחש".
- (ב) הגר"ש"א זצ"ל (פסקי הלכות קרול או"ח אות ע"ט, אשרי האיש או"ח ח"ב פרק ז' סעי' נ', שמירת נפש חידו"ת ופסקים מהגר"ש אלישיב סי' ד' אות י"ט [עמ' קל"ט]) – "יין שעמד מגולה אפילו זמן רב בתוך מקרר או בארון, לא נחשב גילוי".
- (ג) ציץ אליעזר (חכ"ב סי' מ"א) – "דהתקנה מקדם בזה לא היתה לאסור גם על כגון כשהמשקים נתונים במקרר והדומה לזה במקום שלא יתכן שיכנס שם נחש, ונחשב אז זה כמכוסה, שהרי על זה הא לא נאמר שהכלי בעצמה שהמשקה נתון בתוכו צריך להיות מכוסה בדיקא, כי האיסור לא משום רוח רעה כבשום קלוף וכו', אלא משום גזירת נחש והדומה כדאיתא במשניות תרומות פרק ח' משנה ד', ועי' דף ל' וכו' כדיוע"ש. ושפיר מותר בכזו"ל".
- (ד) שבט הלוי (ח"ו סי' ס"ג אות ב', קובץ מבית לוי בעניני יו"ד עמ' פ"ו הע' ד') – "מש"כ להסתפק לאלו המחמירים על עצמם בגילוי גם בזה"ז עיין יו"ד סי' קט"ז ופת"ש בשם השלה"ק והגר"א זי"ע. איך הדין בצלחת מגולה שנמצאת תוך המקרר אם נחשבת עי"ז למכוסה או לא. נשאלתי עי"ז כבר כ"פ - ודעתי להקל בפרט בזה"ז דמן הדין אין חשש כלל, - וגם יראה דאין נחש דרכה במקומות קרים כאלה וא"כ י"ל שמעיקרא לא היו בכלל גזרה בכה"ג, - וכמו תבשילין שאין נחש אוכל מהם וכיו"ב במשקין כמבואר בש"ס - ואין להאריך בפשוט".
- (ה) הגרא"ל שטיינמן זצ"ל (שפתי איל יו"ד אות ז') – "שאלתי למו"ר זצוק"ל אם יש לחוש לגילוי משקין במשקין המגולים שבתוך המקרר ואמר לי דבפשטות זה בסדר".
- (ו) הגר"ח"ק שליט"א (עלי שי"ח עמ' רכ"א אות ב') – "שאלה: האם מותר להשתמש במים גלויים שבמקרר. תשובה: אם בדקו וסגרו מותר".
הגר"ח"ק שליט"א (דרך אכילה עמ' פ"ג) – "שאלה: בקבוק יין שנתגלה והוא בארון סגור או מקרר סגור האם הוי גילוי. תשובה: אם בדקו קודם".
הגר"ח"ק שליט"א (אלא פרק ס"ז אות י"ד) – "משקה שנמצא בתוך המקרר והמקרר סגור אין נקרא מגולה (אם שמרו על זה עד שנכנס למקרר)".
- (ז) שמירת נפש (פרק י"א ס"ק צ', ס"ק קס"ב) – "ובתוך מקרר מותר **אע"פ שלא בדקו קודם**. [עדות הגר"ח"ק שליט"א בשם החזו"א, וכו' דאולי מפני הקור אין הנחש נכנס ולכן אי"צ בדיקה. (וכדבר הזה מצינו בפ"י מהר"א פולדא על הירו' דפ"י הא דקתני בירו' תרומות פ"ח ה"ג דבשעה שיש גשמים 'מכיון שהותר מה שבשדה הותר מה שבבית' דטעם ההיתר מפני שהוא זמן קור ואין מצויין נחשים אך כ' דהוא פלוג' בירו' שם. ועי' קונטרס נפש אדם סעיף כ"ו). **ועוד י"ל** דאין רגילות לפתוח מקרר ולצאת מהחדר ולכן אין לחוש שיכנס שם נחש]".
- (ח) אבני דרך (ח"ה סי' ו').
2. מראי מקומות.
- (א) רובבות אפרים (ח"ח סי' רפ"ז) – "ובדבר שאלתך במקרר שיש צינור מפולש שדרכו זורם קרח מופשר, הצינור הוא פתוח בשני צדין בעובי של כאצבע קטנה צד אחד נמצא בתוך המקרר וצד השני חוצה לו תוך קערה מתחת למקרר, השאלה המתעוררת האם חלב ושאר משקין מגולין הנמצאים במקרר חל עליהם האיסור של משקין שנתגלו, ובמיוחד אם לנה עליהם הלילה דחמור טפי ולא ראה שמקפידים לסגור לגמרי החלב הנמצא בתוך המקרר, ואולי מחמת הקור לא חשיב מקום שנכנס לשם נחשים. נראה דיראו שהחלב יהיה מכוסה וכן שאר המשקין כמו שאצלינו במקרר מכוסה, ואפילו אם לא מכוסה לגמרי נראה דיש להקל וטעמו או דנחש לא יכנס בחור קטן כששומע רעש, ובאמת יש להקפיד לסגור כל משקה שבמקרר שגלוי, שיהי' חתום. וחשבתי כשיש טשעניק עם מים חמים מע"ש על הבלעך כל הלילה הלא מהחור ששופך את המים, הזה נחש יכול להכנס, וצריך לומר היות שהמים חמים אז לא גזרינן אז כמו כן הכא היות שהמים קרים לא גזרינן".

ה. השיעור.

1. בכדי שתאבד המרה.

- (א) בית יהודה (יו"ד סי' כ"ה) – "שאלה בדין מים מגולין דנאסרו אם נתערבו במים או משקין המותרין אם בטלים בס' כשאר איסורין וכחתיכת בשר שנפלה ליורה של דגים דבטילה בס' למסקנ' הפר"ח ונראה פשוט כיון דשיעור מים המגולין כדי שתאבד בהם המרה ולא מהני ס' כנגד הארס א"כ ה"נ בתערובתן בעינן שיעור כדי שתאבד המרה משא"כ בבשר ודגים אין אוסרין אלא אם נרגש טעמן ובשיעור הס' אין כאן טעם כלל".
- (ב) פר"ח (ס"ק א') – "שיעור המים שיאסרו אם נתגלו כדי שיהיה הסם ניכר בהם ומזיק, אבל אם היו המים מרובים כדי שתאבד בהן המרה הרי אלו מותרים בין בכלים בין בקרקעות וכן הדין בשאר המשקין".
- (ג) ברכי יוסף (שירי ברכה ס"ק ה') – "נתערבו מים מגולים עם שאר מים טובים אינם בטלים בששים, אלא בשיעורם, דהיינו כדי שתאבד בהם המרה. הרב מהר"י עייאש ז"ל בספר בית יהודה, שו"ת י"ד סימן כ"ה".
- (ד) יד אפרים (על רמ"א סעי' ב') – "ועיין שו"ת בית יהודה [יו"ד] סימן כ"ה ... במקום שאוסרין מים מגולים לא מהני ששים, רק שיעורם בכדי שתאבד המרה, ע"ש".
- (ה) דרכ"ת (ס"ק י"ב) – "ע"י בשירי ברכה אות ה' וביד אפרים שכ' בשם תשו' בית יהודה חיו"ד סי' כ"ה דבמקום שאוסרין מים מגולין לא מהני ס' רק השיעור הוא בכדי שתאבד המרה עיין שם וכדברים אלו מבואר גם בפר"ח ס"ק ג'".
- (ו) שמירת הגוף והנפש (סי' מ"ד סעי' ה').

ו. מים מגולים שנכבשו בכלי מעת לעת, האם צריכים להגעיל את הכלי.

1. הגר"א ו**נבנצל** שליט"א (אהל יעקב מאכלי עכו"ם עמ' תרס"ד אות א') – "שאלה: להמקפידים בגילוי, אם השאירו מים מגולים בכלי ליותר מעת לעת, ונכבשו שם, האם צריכים להגעיל את הכלי. תשובה: כמדומני שלא".
2. שבט הקהתי (ח"ג סי' רכ"ג) – "העולה להלכה: במקומות דשכיחי נחשים יש להגעיל הכלי, ואין מועיל במה שהכלי אינו בן יומו, אבל במקומות דלא שכיחי נחשים אלא דמחמיר על עצמו משום גילוי יש להתיר הכלי גלי הגעלה אפילו תוך מעל"ע".

ז. מגולה בליל הסדר.

1. הגר"ח ק"ש שליט"א (בנתיבות ההלכה חמ"ו ריש עמ' תי"ז) – "שאלה: בליל הסדר זה לילה המשומר מהמזיקין, מה הדין לגבי אוכל שנשאר מגולה בלילה, האם אסור באכילה או מכיון שזה משומר ממזיקין מותר באכילה. תשובה: ממזיקין ולא מנחשים".

ח. תרופות לשותה מים מגולים.

1. שבת (דף קט:) – "ושותין אבוברואה ... למאי עבדי לה לגילויא. ואי לא ליתי חמשא כלילי, וחמשא כוסתא דשיכרא, ונישלוקינהו בהדי הדדי עד דקיימא אאנפא, ונישת. אימיה דרב אחדבוי בר אמי עבדה ליה לההוא גברא חד כלילא אחד כוסתא דשיכרא, שלקה ואישקיתה ושגרא תנורא וגרפתיה, ואותביתה לבינתא בגוויה ונפק כהוצא ירקא. רב אויא אמר: רביעתא דחלבא מעיזא חירותא. רב הונא בר יהודה אמר: לייני אתרוגא חליתא, ולחייקיה ולימלייה דובשא, ולותבה בי מילליי דנורא וליכליה. רבי חנינא אמר: מי רגלים בני ארבעים יום. ברזינא לזיבורא, רביעאה לעקרבה, פלגא ריבעא לגילויא, ריבעא אפילו לכשפים מעלו. אמר רבי יוחנן: אנגורו, ואבנגר, ותירייקה מעלו בין לגילויא בין לכשפים".
- (א) הגר"ח ק"ש שליט"א (שערי שיח עמ' מ"ח תשובה מ"ה) – "שאלה: להנוהגים כהגר"א למיחש לגילוי בזמן הזה ג"כ, האם מי ששתה מים מגולים יהדר אחר מי אבוברואה וכיו"ב המובא בגמ' שבת (קט, ב) דהם רפואה לזה, או"ד סו"ס א"צ רפואה. תשובה: אין אנו יודעים מהו אבוברואה".
- הגר"ח ק"ש שליט"א (שערי שיח עמ' מ"ח תשובה מ"ו) – "שאלה: בהנ"ל, עדיין יל"ע באופן דידעינן מהו אבוברואה האם יש ענין לשותותו כיון שהתקנה היתה מחמת סכנה, או לא כיון שכל מה שס"ל להגר"א הוא שתקנ"ח במקומה עומדת גם שאין סכנה כבזה"ז, אבל סוף כל סוף אין חשש ששתה ארס. תשובה: א"א לדעת היום שנשתנו השמות".
- הגר"ח ק"ש שליט"א (שערי שיח עמ' מ"ח תשובה מ"ז) – "שאלה: כיון ששתיית מים מגולים הם גם נזק רוחני [כגון לכוונת התפילה כמקובל מהגר"א], האם השותה מים מגולים ושוב שתה מי רפואה הנ"ל יועיל לו גם להענינים הנלווים במים מגולים, [מאחר וגדרי מים מגולים הם לפי החשש של ארס נחש]. תשובה: יתכן".

- ט. מראי מקומות – הגר"ש זצ"ל (אשרי האיש יו"ד פרק ז' אות א'), שמירת נפש עמ' קכ"ה - עמ' קל"ט, הל' שבת בשבת ח"א פרק ז' סוף הע' ס"ג [עמ' ת"ב]), הגר"ח ק"ש שליט"א (שמירת נפש עמ' קמ"ג - עמ' ר"ד), הל' שבת בשבת (פרק ז' הע' ס"ג*), סוף ח"א עמ' תשס"ב), ילקוט יוסף (שבת כרך א' ח"ג מהדורת תשע"ב סוף עמ' תקנ"ו).
1. ח"א (כלל קכ"ח סעי' ח') – "והמנהג לסנן המים, שלא יפלו לתוכן איזה גרעינים, וכן צריך להיות מכוסים מטעם זה, (ועוד על כל פנים לענין מצוה ראוי לזהר בגילוי)".

ב. איזה משקה ואוכלין.

משנה (תרומות פרק ח' משנה ד', ירושלמי שם משנה ג') – "יין של תרומה שנתגלה ישפך ואין צריך לומר של חולין שלשה משקין אסורים משום גלוי המים והיין והחלב ושאר כל המשקין מותרים כמה ישהו ויהיו אסורין כדי שיצא הרחש ממקום קרוב וישתה".

א. מה נכלל ב"מים".

1. טפות מים.

(א) מחמיר.

(1) קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"א עמ' ר"ח אות ז', ח"ב עמ' רצ"ה אות י"ח ד"ה א"ה, דפו"ח ח"ג עמ' צ"ה אות כ"ב ד"ה א"ה) – "אמר לי מו"ר (שליט"א) זצוק"ל שחושש לגילוי גם בטפות מים שנשארו בכוס, ומגבנו או שוטפו לפני שמשמש בו, (וב"ב אמרו כמדומה שראוהו פעמים מנער את הכוס לפני השמוש) ורק אם הניחו את הכוס עם הפה למטה אין בו גילוי, וכן ראיתי בביהכ"נ ששוטף את הכלי לפני שנוטל בו את ידיו מהטעם הנ"ל. פעם בפסח כבדני מו"ר ביין והכוס לא הי' שטוף אמר לי מו"ר שיש בכוס שיירי יין ויש בהם גילוי, לך ותשטפנו (א"ה, בכוס היו טפות מועטות וכמדומני מיובשות)".

2. מים קפואים: קרח.

(א) מיקל.

(1) הגר"ש"א זצ"ל (שמירת נפש חידו"ת ופסקים מהגרי"ש אלישיב סי' ד' אות כ', סוף עמ' קל"ט) – "בחתיכות קרח אין לחוש משום גילוי".

(ב) מראי מקומות.

(1) הגר"ח"ק שליט"א (שמירת נפש תשובה כ"ב, עמ' קמ"ו) – "האם יש לחוש לגילוי במים קפואים (קרח). תשובה: צ"ע מפני קצת משקה שנמצא עליו בדרך כלל".

(2) הגר"ח"ק שליט"א (שמירת נפש סוף עמ' ר"א) – "שאלתי במי שנתן חתיכות קרח בקנקן עם מים מגולים, וכשנודע לו שזה מגולה רוצה להעביר החתיכות למים אחרים, האם צריך לחוש שזה ספג מהארס. ואמר, בתוך קרח הארס לא נספג, וינגב קצת מלמעלה ויוכל להעבירם למים אחרים".

3. בירה.

(א) מחמיר.

(1) קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"א עמ' ר"ו אות א') – "אמר לי מו"ר (שליט"א) זצוק"ל שבשכר (בירה) שייך גלוי וכך נוהג למעשה, ואמר לי משום שזה מים, ושאלתיו הלא זה מבושל וכן יש בזה תבלינים, אמר לי אעפ"כ זה מקרי מים. (א"ה, עי' גמ' ע"ז דל"א ע"ב)".

4. קפה (coffee).

(א) מיקל.

(1) חזו"א (ארחות רבנו ח"ה עמ' קכ"ט אות ה') – "מו"ר (שליט"א) זצוק"ל בשם בנו הגר"ח"ק שליט"א ששמע ממרן החזו"א זצוק"ל שבכוס קפה אין גלוי למרות היות בו מים וחלב נשתנה טעמו".

(ב) מחמיר.

(1) קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"א עמ' ר"ו אות י"ז, ח"ה עמ' קכ"ט אות ה') – "נזהר מאד בגלוי ואף לאחר שעשתה קפה עם חלב כרגיל או תה אם שוכח ויוצא לרגע מהחדר ונשאר מגולה ואין בן אדם בחדר שוב אינו שותה. והקפידו תמיד שיהו מכוסים..."

5. תה (tea).

(א) מחמיר.

(1) עי' חזו"א (טעמא דקרא הנהגות חזו"א אות כ"ז [לשונו מובא לקמן], ארחות רבנו ח"א עמ' ר"ו אות י"ז, אגרות וכתבים הוראות והנהגות פרק כ"א אות א' [לשונו מובא לקמן], אות ג' [עמ' ע"ד]) – "אמר לי מו"ר ששוחח עם מרן החזו"א אם שייך גלוי בתה ואמר מרן שמסתבר היות ונשתנה טעמו שאין בו גלוי מ"מ לא פסק ברור כך והחמירו בזה מרן ומו"ר".

(2) קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"א עמ' ר"ו אות י"ז) – לשונו מובא לעיל.

(3) הגר"ח"ק שליט"א (אלא פרק ס"ז אות י"ב) – "מחמיר גם כן בשאר המשקין שיש להסתפק עליהם (מפני שמעורבים בדבר אחר כגון תה)".

(ב) מראי מקומות.

(1) הגר"ש"א זצ"ל (שמירת נפש חידו"ת ופסקים מהגרי"ש אלישיב סי' ד' אות ו', עמ' קל"ח) – "בתמצית תה אין דין גילוי מפני שהוא מר ונשתנה טעמו מטעם המים".

הגר"ש"א זצ"ל (שמירת נפש חידו"ת ופסקים מהגרי"ש אלישיב סי' ד' אות ז', עמ' קל"ח) – "בכוס תה מוכן (כשכבר אין עולה ממנו הבל) אם שפך תמצית באופן שמורגש היטב שינוי טעם המים, אין בו דין גילוי. אך אם שפך רק מעט תמצית אין בזה כ"כ שינוי טעם ויש בו משום גילוי. וכן הסוכר שנותנים בתה לא משנה כ"כ את טעם המים ויש להחמיר".

הגר"ש"א זצ"ל (קיצור הלכות חובל ומזיק ושמירת הגוף סעי' ס"ג) – "מיץ פירות מותר. וכל המשקאות שהם מים עם תמציות דינם כמים".

6. אבטיח שלנו (watermelon).

(א) מחמיר.

(1) אבני דרך (חי"ד סי' קמ"ד) – "האבטיח עיקרו מים ... אסור באכילה, אך אם היה במקרה אין מקום להחמיר".

ב. האם מיץ ענבים נכלל ב"יין".

1. מחמיר, שדינו כמו יין.

(א) הגר"ש"א זצ"ל (שמירת נפש חידו"ת ופסקים מהגרי"ש אלישיב סי' ד' אות ג', עמ' קל"ח) – "במיץ ענבים יש דין גילוי דכיון שעשו למיץ פסטור והורידו ממנו את התסיסה הרי הוא כ"יין".

(ב) הגר"ח"ק שליט"א (אשיחה ח"א עמ' שי"ח) – "מיץ ענבים שעמד מגולה כל ליל שבת האם מותר לעשות עליו קידוש ומה קורה שעמד קצת זמן מגולה ומה דינו בעמד מגולה במקרה. תשובה: דינו כ"יין".

הגר"ח"ק שליט"א (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה רס"ז) – "שאלה: אם אפשר לקדש במיץ ענבים שהיה בגילוי למקפידים בזה או רק ביין. תשובה: מיץ ענבים כ"יין".

ע' הגר"ח ק"ש שליט"א (שמירת נפש תשובה נ"ט) – "האם מיץ ענבים חשיב כיון תוסס קודם שהחמיץ להיות יין שא"ב משום גילוי. תשובה: צ"ע".

(ג) שמירת נפש (קיצור דיני משקין ערך מיץ ענבים, עמ' רכ"ה) – "מיץ ענבים - בפשטות נוהג במיץ ענבים דין גילוי כיון".

ג. מה נכלל ב"חלב".

1. לבן: יוגורט (yogurt).

(א) מחמיר, שדינו כמו חלב.

(1) חזו"א (טעמא דקרא הנהגות חזו"א אות כ"ז, אגרות וכתבים הוראות והנהגות פרק כ"א אות א' [לשונו מובא לקמן]) – "והקפיד גם על טה"א ולב"ן מגולה ואמר שאם יש על החלב קרום שלם מלמעלה אין לחוש לגילוי שאלו הנחש הי' מנקר הי' ניכר בקרום".

(2) הגריש"א זצ"ל (שמירת נפש חידו"ת ופסקים מהגרי"ש אלישיב סי' ד' אות ט"ז, עמ' קל"ט) – "בלבן יש דין גילוי כדין חלב".

(ב) מיקל.

(1) קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"א עמ' ר"ז אות ב', ח"ה עמ' קכ"ז אות ד') – לשונו מובא לעיל.

2. גבינה.

(א) מיקל.

(1) קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"א עמ' ר"ז אות ב', ח"ה עמ' קכ"ז אות ד') – "היתה שאלה אצל מו"ר (שליט"א) זצוק"ל נתגלה חלב בעת שהתחיל להיות גבינה דהיינו החלב כבר התחיל להחמיץ אבל עדיין לא נעשה גבינה גמורה, אם יש לחשוש לגילוי ואמר מו"ר שמסתבר דלא משום דכבר אינו חלב ונשתנה טעמו, וכמו שכתב הרמב"ם (בפ"א מהל' רוצח ה"י) שנפלו לתוכו דברים חדין וכו' ונשתנה טעמו לא שייך בזה גילוי ומסתבר דה"ה כאן דרק בחלב טוב מצינו דאסור משום גילוי אבל לא בנחמץ, ובגבינה לא שייך גילוי וכן לא בשמנת ולא בלבן דהם אינם חלב. וכן ראיתי הרבה פעמים בגבינה דלא חשש מו"ר לגילוי".

(ב) אם יש צחצוחי חלב יש להחמיר.

(1) הגר"ח ק"ש שליט"א (שמירת נפש תשובה מ"ז, עמ' ק"נ) – "גבינה האם יש בה משום גילוי. תשובה: אם יש בו צחצוחית חלב ועי' ע"ז ל"ה א'".

(ג) ע"ז (דף לה.) – "גבינות עובדי כוכבים ... מאי גזירתא. אר"ש בן פזי אמר ריב"ל: משום ניקור ... אלא מעתה, יבשה תשתרי, ישן תשתרי. דא"ר חנינא: יבש מותר, אין מניחו ליבש, ישן מותר, אין מניחו לישן ...".

(1) רש"י (ע"ז דף לה. ד"ה יבש) – "יבש מותר. כל גילוי שיבש מותר דארס של נחש אילו היה שם לא היה מניחו ליבש".

(2) רש"י (ע"ז דף לה. ד"ה ישן) – "ישן מותר וכו'. יין ושכר שנתגלו כשהם חדשים והמתין להם עד שנתיישנו מותר דאי היה בו ארס של נחש לא היה מניחו ליישן".

(ד) מראי מקומות – שמירת הנפש (פרק י"א ס"ק כ"ה).

3. חמאה.

(א) מחמיר.

(1) הגר"ח ק"ש שליט"א (שמירת נפש תשובה מ"ח, עמ' ק"נ) – "חמאה האם יש בה משום גילוי. תשובה: עי' רמב"ם פ"ג ממאכ"א הט"ו שיש בו צחצוחי חלב".

ד. דבש.

1. מחמיר – רי"פ (ע"ז דף י:), רמב"ם (הל' רוצח ושמירת הנפש פרק י"א הל' ז'), רא"ש (ע"ז פרק ב' סי' י"ג), טור (סעי' א'), פר"ח (ס"ק א'), פר"ת (ס"ק א').

2. מראי מקומות.

(א) קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"א עמ' ר"ז אות ג') – "שאלתי את מו"ר בנוגע לגילוי בדבש שכתוב בפר"ח שהלכה כרמב"ם שיש בו גילוי ושאלתי מה דינו של דבש גוש וענה לי שהסברא שאם לא רואים בו נקב שמותר".

ה. חומץ.

1. מיקל – עי' רמב"ם (הל' רוצח ושמירת הנפש פרק י"א הל' ז').

ו. פטירות.

1. מחמיר – פר"ח (ס"ק א', סי' פ"ד ס"ק י"ט), דרכ"ת (ס"ק ד').

2. מראי מקומות – ברכי יוסף (שיורי שיריים ס"ק א').

(א) הגר"ח ק"ש (הערות על ס' שמירת נפש הל' רוצח ושמירת נפש פרק י"ב על ס"ק קל"א) – "י"מ דוקא פטריות נקורים [א. ה. כן מבוואר בפר"ח סי' פ"ד ס"ק י"ט ובחזון יחזקאל, אבל בחסד"ד נראה דכולם אסורין ע"ש] וי"מ דוקא מין מסויים של פטריות שהוא מסוכן [א. ה. עי' פר"ח סי' פ"ד, ובשירי שירים לשירי ברכה לברכ"י יו"ד סי' קט"ז] דהא בגמ' בכ"ד מצינו שאכלו (פטירות)".

ז. ציר.

1. מחמיר – רי"ף (ע"ז דף י:), רמב"ם (הל' רוצח ושמירת הנפש פרק י"א הל' ז'), רא"ש (ע"ז פרק ב' סי' י"ג), פ"ת (ס"ק א'), קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"א ריש עמ' ר"ז, "וכן ראיתי שהי' נזהר מגילוי ברוטב של דג מלוח או כבוש אף שהיו בו חתיכות בצל, חתיכות דג כמדומה לא הי' (ברוטב הזה הי' מטביל את פתו)).
2. מיקל – רשב"א (כדאי בב"י ס"ק א'), טור (כדאי בב"י ס"ק א'), פ"ת (ס"ק א').

ח. מורייס.

1. דינו כציר – ב"ת (סוף ס"ק ב'), כנה"ג (הג' בב"י ס"ק ד'), פ"ת (ס"ק א'), חלקת בנימין (ציונים ס"ק י"א).

ט. שום כתוש.

1. מחמיר – רמב"ם (הל' רוצח ושמירת הנפש פרק י"א הל' ח'), טור (סעי' א'), חלקת בנימין (ס"ק ב').

י. שמן.

1. מיקל.

- א) הגר"ח שליט"א (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה תר"ל, מצות נר איש וביתו סי' ז' הע' כ"ו) – "שאלה: שמן שהיה בגילוי אם אפשר להדליק בו נ"ח למחמירים בגילוי. תשובה: שמן אין בו משום גילוי".
- הגר"ח שליט"א (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה תרל"א) – "שאלה: צ"ע ממש"כ התוס' ב"ק קט"ו ע"ב שבשמן יש גילוי. תשובה: אולי כוונתם שמן בתערובת".
- ב) עמק התשובה (ח"ו סוף סי' רנ"ז) – "וראוי לדעת כי דין גילוי אינו נוהג בשמן, דנקטינן כרבנן דס"ל דאינו נוהג וכדאיתא בחולין מ"ט ע"ב".
- ג) שבט הקהתי (ח"ג סי' ר').
- ד) נטעי גבריא (חנוכה פרק י"ח הע' כ"ח) – "דנקטינן כרבנן בחולין דף מ"ט ע"ב דאין דין גילוי נוהג בשמן".
- ה) חלקת בנימין (ס"ק ב').
2. מראי מקומות – שמירת נפש (סי' י"א).
- א) לענין להדליק נרות חנוכה בשמן שהיה מגולה – עי' סי' תרע"ג סעי' א', לשיטות ומראי מקומות.

יא. כל פרי שיש בו לחות: כגון קישואים, דילועים, תאנים, ענבים, מלפפונות, ואבטיחים – אם הם מבוקעים.

1. מחמיר – רמב"ם (הל' רוצח ושמירת הנפש פרק י"ב הל' ב'), טור (סעי' א'), חלקת בנימין (ס"ק ב').
2. מראי מקומות – שמירת הנפש (סי' כ"ה).
- א) חזו"א (אגרות וכתבים הוראות והנהגות פרק כ"א אות ז', עמ' ע"ה) – "גיסי הגרייז ברזם צייל הביא לפניו פרי מנוקד לשאול אם מותר והתיר ואיני יודע אם משום שלא חש לניקור או שהכיר על הנקב שאינו מנחש".
- ב) הגר"ח שליט"א (אלא פרק ס"ז אות ט"ו) – "אמר לי שגם על ניקור שיש בירקות מקפידים אלא שאין אנו יודעים מהו ניקור".

ג. בזמן הזה: במקום שאין נחשים מצויין.

א. ראשונים.

1. מיקל – שאין נחשים מצויין בינינו. [יש דברו על דין גילוי במשקין, ויש דברו על דין גילוי בגבינת עכו"ם. ומי שמיקל בגבינת עכו"ם, מיקל כאן. אבל מי שמחמיר בגבינת עכו"ם, אין ראייה לכאן, כדאי בראשונים].
- א) תוס' (ביצה דף ו. ד"ה והאידנא, ע"ז דף לה. ד"ה חדא) – "וה"נ אמרינן גבי מים מגולין דאסורין שמא נחש שתה מהן ועכשיו שאין נחשים מצויין בינינו אנו שותין מהן אפילו לכתחילה".
- ב) תוס' ר' אלחנן (ע"ז סוף דף לה.) – "ואין נזהרין העולם משאר גילוי עכשיו...".
- ג) תוס' הר"ש משאנץ (ע"ז דף לה. ד"ה לפי) – "וכיון דטעמא משום ניקור האידנא לא חיישינן לפי שאין נחשים מצויין בינינו ולא גזור אלא במקום שהנחשים מצויין".
- ד) תוס' ר' יהודה מפאריש (ע"ז דף נז:) – "מידי דהוי אגילוי, שאין אנו מקפידין, כיון שאין נחשים מצויין".
- ה) רי"ץ גיאות (ריש הל' קידוש) – "וטעמא דמגולה משום ארס של נחש טעמא היכא דאיכא למיחש לנחש וכל היכא דלא חיישינן לנחש אף על פי דלא שפייה נמי ראוי הוא לומר עליו בורא פרי הגפן. ואמר מר רב שמואל הלוי והשתא דלא קפדי רובא דאינשי ולא חיישינן לארס נחש אף על פי דלא שפייה במסנתת אומר עליו בפ"ה אלא שאין מקדשין עליו קדוש היום משום הקריבהו נא לפתחך".
- ו) רמב"ם (ע"ז דף לה. ד"ה ולי) – "אבל שאר מגולין לא הושיבו ב"ד עליהם ולא נאסרו במנין אלא שהיו אוסרין עליהם מפני שסכנתן מצויה להם".
- ז) סמ"ג (לאוין סי' ס"ט, סי' ע"ה, סי' קל"ב) – "אין אנו נוהגין איסור בגילוי מפני שאין נחשים מצויין בינינו עכשיו".
- ח) סמ"ק (מצוה רכ"ג) – "גם טעם גלוי אינו נוהג בינינו".
- ט) פסקי רבינו יחיאל מפאריש (סי' קס"ב) – "ועכשו אין אנו נזהרים בגלוי כלל".
- י) תשובות מיימוניות (הל' מאכלות אסורות סי' א') – "ואין אנו נזהרים עכשיו בגילוי".
- יא) מהר"ם מרוטנברג (דפוס פרק אות רי"ד) – "ועכשיו אין אנו נזהרי' בגילוי כלל".
- יב) עי' רשב"א (תורת הבית הארוך בית ג' שער ה' צ"א, הקצר שם) – "ובמקומות אלו שהקלו בגלוי אפשר מפני שאין הרחשים מצויין ושומר פתאים ה'".

(ג) רא"ש (ביצה פרק א' סי' ה', ע"ז פרק ד' סי' ז') – "ובזמן הזה אין לאסור מטעם זה כיון דליכא חברי האידנא כמו שאין נזהרין מגילוי לפי שאין נחשים מצויין".

(ד) ר' פרץ (הג' סמ"ק מצוה רכ"ג אות ה') – "דכיון דהטעם דאיסורא דמים הוי משום גילוי ועתה אין נחשים מצויים בינינו אם כן אין לנו להחמיר ולאסור מטעם דבר שבמנין".

(טו) שע"ד (סי' פ"א) – "ואין אנו נוהגין טעמא דגילוי".

(טז) ר' ירוחם (נתיב ט"ו ח"ה אות ל' קמ"א-א', ע"י ק"ל-ב') – "והאידנא לא זהירי בגילוי שאין נמצאין נחשי' שומר פתאים ה'".

(יז) ר"ן (יומא דף א: ד"ה משום) – "ועכשיו אין נזהרין בכך לפי שאין הדבר מצוי בינינו כשם שאין נזהרין בגילוי".

(יח) טור (סעי' א', או"ח סי' ק"ס סוף סעי' ב', סי' ער"ב סעי' א') – "והאידנא נהגו להקל אפילו בודאין שאין הרחשים מצויין עתה ואין בזה משום דבר שנאסר במנין שלא גזרו אלא משום הרחשין וכיון שאין רחשין ליתא לגזירה".

(יט) אמנם ע"י השל"ה לקמן. וצ"ע.

(כ) ס' המנהיג (הל' איסור חלב של גוים והחמאה שלהם אות קל"ה) – "ואין לחוש עכשיו לניקור הנחש שאין מצויין בארצינו".

(כא) או"ז (פסקי ע"ז אות קצ"ו) – "ועכשיו אין אנו נזהרין בגילוי כלל".

(כב) הג' מיימוניות (הל' רוצח פרק י"ב אות א', דפו"ק י"א הל' ז', הל' מאכ"א פרק ג' אות י"ג) – "פי' התוס' דעכשיו אין אנו נזהרין מגילוי לפי שאין חמת זוחלי עפר מצוייה בינינו באלו מלכיות וכן כתב בספר המצות".

(כג) מאירי (ביצה דף ו. ד"ה ואף) – "כגון מים המגולין ומלח סדומית שעכשו נוהגין בהם היתר אחר שאין נחשים ומלח סדומית מצויים".

(כד) מרדכי (ברכות רמז ר"ז, מועד קטן רמז תתס"א, ע"ז רמ"ז תתכ"ו, רמז תתכ"ט) – "שאין נזהרין מגילוי לפי שאין נחשים מצויין".

(כה) או"ח (שער נ' דין ט', ע"י שער מ"ו דין ה') – "ובשחתוך למטה מן הארכובה בבהמ' ובחיה ברגליה שלפניה כשר בכל ענין אפי' אם כך באו מן השדה ולא נודע מי שברן או נשכן. ולא נודע לנו בודאי שנחש וכה"ג נשכו. ואף על גב דכתב הרמב"ם ריש פ' י"ב מה' רוצח לפיכך בהמה חיה ועוף שנמצאת חתוכין רגליה אף על פי שהן מותרין משום טריפה אסורין משום סכנה שמא אחד מזוחלי עפר נשכן עד שיבדקו בצלייה. עכ"ל. ואנו לא בקיאין בדבר הצריך בדיקה כדאיתא לקמן. משום דאין נחשים מצויין בינינו והולכין אחר הרוב כמו שאין אנו נזהרין עתה מאיסור מים מגולין שכתב ג"כ לפניו בפ' אחד עשר במצות עשיית מעקה. ולא חילק ג"כ לשם בין בזמניהם לזמן הזה".

(כו) מהר"ח או"ז (סי' י') – "ואנן האידנא לא קפדינן אגילויא".

(כז) כל בו (סי' קמ"ה פסקים מהרב בעל התרומה אות י"ד) – "ואין אנו נזהרין עכשיו בגילוי".

(כח) ע"י אורחות חיים (הל' איסורי מאכלות אות ס"ט) – "כתב הר"ף ז"ל ולאסור גבינת הגוים משום גלוי אין (צריך) נוהג עתה לפי שאין הנחשים מצויין בינינו אבל מ"מ אסורין לפי שמעמידין אותן בעור קיבת נבלה (והוי כבשר בחלב). ובארץ פרובינצה שאין מעמידין אותן אלא בפרחים אין חששא לקנות מהם אבל רב יצחק היה אוסר אותן משום גלוי דאי שרית להו בפרובינצה שאין נחשים מצויין שם אתי למישרינהו במקום שהנחשים מצויין שם עכ"ל".

(כט) האגור (סי' אלף רצ"ו) – "שעכשיו אין אנו נזהרין בגילוי".

(ל) מהר"ל (הל' או"ח אות כ"ב) – "וממים גלויים ממש לא חיישינן לגילוי משום דלא שכיחי נחשים בינינו".

(לא) מהר"ק (החדשים סי' מ"ב) – "יש להתירם לכל הני פוסקים דס"ל דטעם האסור משום גלוי כריב"ל מאחר שאין אנו נזהרין מגילוי בארצות האלה שאין נחשים מצויין".

(לב) צדה לדרך (מאמר ב' כלל ג' פרק ד', מאמר ד' כלל א' פרק ו') – "עתה נהגו העולם להקל בזה מפני שאין הנחשים ובעלי ארס מצויין בינינו".

2. מחמיר.

(א) ר' אברהם מן ההר (כת"י ע"מ חולין דף קה., קובץ בית אהרן וישראל חק"י עמ' ו') – "והתוס' כת' שעכשיו אין אנו נזהרין במים אחרונים דלא שכיחי מלח סדומית גבן, ואין אנו נזהרין בגלוי דלא שכיחי נחשים ע"כ. ומדעתי אלו דברי נביאות הן וצריך להזהר בכל מה שאמרו חכמים. וכן נראה דעת הר"ם שהביא הכל".

(ב) ע"י אהל מועד (שער איסור והיתר דרך ה' נתיב ז') – "מפני שאין הנחשים מצויות במקומות הללו נהגו להקל בגלוי ואין ראוי לעשות כן".

3. מראי מקומות.

(א) צואת רבי אליעזר הגדול (אות ס"ב, אוצר מדרשים [אייזנשטיין] אליעזר אות ס"ב) – "בני, הוי זהיר שלא תשתה מים מגולים בלילה, כי כמה מקטריגים משתכחין בעולם ובהם יוקשים בני אדם וחסרים כדגים הנאחזים בפח".

(1) בפשטות אין זה מצד הדין של "גילוי" אלא מדין רוח רעה. וכ"כ הדמשק אליעזר (שם). ע"י פאת השלחן (הל' אר"י סי' ב' ס"ק ל"ב), לשונו מובא לקמן. הו"ד הגר"ח ק"ש שליט"א (בתחילת הקונ' שבסוף הספר שמירת נפש על גילוי), לשונו מובא לקמן.

(2) ע"י "השותה משקין מגולין שלן עליהם הלילה", לקמן.

(ב) פסקי ריא"ז (ע"ז פרק ב' הל' ב' אות ח', ע"ש במגיה ס"ק ס"ו) – "ואם הניחו מגולה אסור משום סכנה, לפי שבאותם המקומות מצויין נחשים בבתיהם ושותים לפרקים בכליהם, וצריכין לשמור המשקין שלהן והאוכלין שלהן מן הנחשים".

ב. מיקל - כשאין נחשים מצויין בינינו.

1. מחבר (סעי' א', או"ח סי' ער"ב סעי' א') – "ועכשיו שאין נחשים מצויים בינינו, מותר".

2. רמ"א (סי' ס' סעי' ג', דר"מ סי' קכ"ג ס"ק א', תו"ח כלל פ"ו דין ג') – "אין אנו נוהגין איסור בגילוי מפני שאין נחשים מצויין בינינו עכשיו".

3. בנימין זאב (סי' רכ"ב ד"ה ומזה) – "אין אנו נזהרין עכשיו בשום א' מכל אותם הדברים שאסרו חז"ל משום סכנה כגון מים אחרונים משום מלח סדומית ובגילויי משקין שלשה דמייתי פ"ק דחולין ובפרק אלו טרפות משום סכנת ארס נחשים המהלכים בגחונם על העפר ומנקורי תאנים וענבים ושאר פירות שנמצאים נשוכים משום שמא נשכם נחש מפני דהאידנא ליכא מלח סדומית מצוי בינינו ולא נחשים זוחלי עפר ולא אמרינן בהן כיון שהיו מדברים שבמנין שצריך מנין אחר להתירו דכיון דמוכחא מלתא שלא גזרו החכמים אלא במקומות הסכנה בלבד ומשום חששא ומשום סכנתא עברה החששא עבר הטעם".
4. רדב"ז (סי' אלף קמ"ז) – "השתא דלא חיישינן לגילויי מותר הוא".
5. י"ם של שלמה (ב"ק פרק ז' סוף סי' ל"ז, או"ש סוף סי' ע"ט) – "שאין נזהרים עכשיו בגילוי".
6. לבוש (סעי' א', סי' ס' סעי' ג', או"ח סי' ק"ה סעי' ה' [לשונו מובא לקמן]) – "מיהו האידנא אין נחשים מצויין בינינו ולא שאר הרחשים שיש להן ארס, הילכך נוהגין להקל בכל המשקין, ואפילו לכתחלה מניחין אותן מגולין ואין חוששין".
7. פרישה (או"ח סי' ער"ב ס"ק ג', סי' ש"ח ס"ק ל"ב) – "בזמן הזה דלא חוששין לגילוי".
8. עי' ב"ח (סי' ס' ס"ק ב', סי' קכ"ג ס"ק ד', חו"מ סי' רכ"ז ס"ק ז', או"ח סי' ק"ס ס"ק ה', סי' ער"ב ס"ק א') – "ונראה ליישב דאע"פ דרובא דעלמא אין חוששין לגילויי לפי שאין נחשים מצויין בינינו מכל מקום כבר נמצאים כמה בני אדם דמחמירין לעצמן ונזהרין מלשתותן".
9. מהרי"ט (ח"ב יו"ד סי' ג' ד"ה ומדברי) – "במקומות אלו שאין נחשים מצויים ההיתר פשוט".
10. באר שבע (סי' ל"ד) – "גילויי אינו נוהג בינינו מטעם שאין נחשים מצויין בינינו".
11. תורת האשם (כלל פ"ו על דין ג').
12. ט"ז (ס"ק א', סי' קט"ו ס"ק י', אה"ע סי' קי"ט ס"ק ב', סי' קמ"ה ס"ק ז') – "שמצינו עוד ביו"ד סי' קט"ז לענין גזירת גילוי דהאידנא אין חוששין לגילויי כיון שאין נחשים מצויין בינינו".
13. פני משה (תרומות פרק ח' סוף הל' ו') – "הגילויין נוהגין וכו'. כלומר כל מקום וכל זמן שהנחשים מצויין כל ארץ וארץ לפי מקומה ושעתה ולאפוקי במקום שאין הנחשים מצויין".
14. תפארת למשה (על הט"ז ס"ק א') – "בזמן הזה דלא חיישינן לגילוי".
15. חגורת שמואל (סי' ס' ס"ק י') – "דחזינן דהאידנא לכתחילה מניחין המים מגולים ולית מאן דחש לכסותן אלא משום נקיות בעלמא".
16. שע"ת (או"ח סי' ד' ס"ק ז'), הו"ד בפת"ל (ס"ק ו') – "במדינתנו לא קפדי אגלויא כלל ואפילו להדחת פיו וכ"ש לנטילת ידיים".
17. מחצית השקל (או"ח סי' קנ"ד ס"ק י"ט, סי' תס"ח ס"ק א', סי' תרכ"ח ס"ק ו', סי' תר"צ ס"ק כ"ב, עי' יו"ד סי' ס' ס"ק ו') – "קיימא לן ביורה דעה סימן קט"ז [סעיף א'] כיון שאין נחשים מצויים בינינו אין המשקין המגולים אסורים, דאע"ג דתחלה אסרו מחשש סכנה שמא שתה נחש מהן והטיל בהן ארס, ולא אמרינן דהוי דבר שבמנין וצריך מנין אחר להתירו".
18. תפארת ישראל (פסחים פרק ד' אות ב', ע"ז פרק א' אות נ"ז, עדויות פרק א' בועז אות א') – "שאין נזהרין בגילויי משקין מה"ט בזה"ז מדאין נחשים מצויין בינינו".
19. גר"ז (או"ח סי' רע"ב סעי' א') – "שעכשיו אין נזהרים בגילויי לפי שאין נחשים מצויים בינינו".
20. צמח צדק (יו"ד סי' ע"ו) – "דהשתא אין נחשים מצויים וכמו שמקילים בגילויי בשא"ד".
21. ערה"ש (סעי' ב', סי' ס' סעי' ד', סי' קט"ו סעי' י"ז, חו"מ סי' תכ"ז סעי' ט', או"ח סי' ד' סעי' ט"ז, סי' ק"ס סעי' א' [לשונו מובא לקמן]), סי' ער"ב סעי' ה') – "אין אנו נזהרין בגילויי מפני שאין נחשים מצויים בינינו כמבואר ביו"ד סי' קט"ז".
22. מ"ב (סי' רע"ב ס"ק ג', סי' ק"ס ס"ק כ"ג [לשונו מובא לקמן]) – "דלא קפדינן אגילויי. משום שאין מצויין אצלנו נחשים".
23. פאת השלחן (הל' אר"י סי' ב' סעי' כ"ה) – "שבמדינות שאין הנחשים מצויים מותר".
24. דעת כהן (יו"ד סי' נ"ה) – "ומשו"ה אין אנו נזהרין באיסור גילויי, משום דלא שכיחי בינינו נחשים, ואף על פי דשרצים שכיחי בינינו אפ"ה לא אסרינן משום גילויי, משום דהארס שלהם אינו ממית רק מזיק ועל חשש הלכותא שיגרום לגוף לא גזרו חז"ל".
25. חלקת יעקב (יו"ד סי' ל"ד, אה"ע סי' ל"ח).
26. אג"מ (או"ח ח"ב סי' ק') – "גבי מים מגולין דעכשיו שאין נחשים מצויין בינינו אנו שותין מהם אפילו לכתחלה".
27. הגריש"א זצ"ל (הערות על מסכת סוכה בהדרן שבסו"ס ד"ה והנה, עי' ליקוטים על מסכת תרומות פרק ח' משנה ד') – "דקיי"ל (יו"ד קט"ז) דעכשיו שאין נחשים מצויים בינינו לא חיישינן לגילוי".
- ע"י הגר"ש זצ"ל (ישא יוסף יו"ד ח"א סוף סי' ט"ו, הליכות הא"ש סוף עמ' ס"ד) – "שודאי ירא ד' יחוש לדברי הגר"א כמו שהביא בפאה"ש (סי' ב' ס"ק לב) ואחריו מרן החזו"א זצ"ל דגם אם נתבטל הטעם לא נתבטלה התקנה. אבל אחרי שבשו"ע (סימן קט"ז) נקט לדינא כדעת התוספות, אם כן יתכן שלשית רבותינו בעלי התוספות יש מקום להקל מעיקר הדין בגילויי בזה"ז".
28. ילקוט יוסף (קיצור שו"ע או"ח סי' ער"ב סעי' א') – "בזמן הזה שאין אנו מקפידים שלא לשתות יין מגולה, שהרי אין נחשים מצויים בינינו".

ג. מחמיר.

1. של"ה (שער האותיות אות הקו"ף קדושת האכילה (א) אות קמ"ז, עי' ווי העמודים עמוד גמילת חסדים פרק י"ג אות ו') – "איסור משקין שנתגלו, כמה הפליגו רבותינו ז"ל באיסורן, במשנה ובגמרא, וכמה וכמה דינים, כמבואר הכל בטור יורה דעה ובבית יוסף סימן קי"ו, והחמירו בספיקן יותר מבספק איסורין. ואיתא בגמרא (עבודה זרה ל' א) שמואל לא שתי מיא מבי ארמלתא, דלית לה אימתא דבעלה, ולא האמין לה, וחשש אולי היו מגולין. ובאמת שכתב הטור (יו"ד סי' קט"ז) והאידנא נהגו להקל אפילו בודאי מגולין, שאין הרחשים מצוין עתה וכו', והוא מדברי תוספות בפרק אין מעמידין (עבודה זרה לה א ד"ה חדא), מכל מקום שומר נפשו ירחק מהם, וקדוש יאמר לו. והנהגין להקל, עליהם נאמר (תהלים קטז, ו) 'שמר פתאים ה'', כיון דדשו ביה רבים (שבת קכט ב). אבל המנהג הזה הוא בשגעון ינהג, ותדע, דאי לא תימא הכי, שמעלה גדולה הוא השומר עצמו, ועושה ככל הדינים המבוארים במשנה ותלמוד בזה, למה הטור כתבן לכל הדינים אחד מהם לא נותר, אלא כדפרישית".

2. א"ר (סי' ק"ע ס"ק כ"ד) – "עוד כתב בשל"ה [שם] דאף שכתב הטור דהאידינא נהגו להקל במשקין שנתגלו, מ"מ שומר נפשו ירחק מהם וקדוש יאמר לו".
3. גר"א (מעשה רב החדש אות צ"ה, עמ' פ"ה) – "גילוי אסור אף שאין נחשים מצוים בינינו. והוא ז"ל היה נזהר מאד מאד בדבר. [הוספה בדפ"ר] הוא היה אומר כל מה שאסרו חז"ל, או תיקנו איזה תקנה, מפני איזה טעם, אף שבטל הטעם הגילוי לנו תקנתו ואיסורו במקומו עומד, כי הם לא גילו אלא אחד מכמה טעמים הכמוסים עמהם ע"כ אסור לעבור על דברי חכמים אף שבטל הטעם הגילוי לנו".
- גר"א (פאת השלחן הל' אר"י סי' ב' ס"ק ל"ב) – "ורבינו הגאון ז"ל הי' נזהר מאד בחז"ל בבל דיני גילוי מטעמו ונימוקו שצריך ליהדר בכל דברי רז"ל אך שבטל הטעם שגילו כי לא גילו רק טעם א' והעלימו הרבה טעמים נעלמים וכמ"ש בצוואת ר"א הגדול טעם אחד סכנה בגילוי המשקים בכ"מ".
- גר"א (ליקוט מהגר"ק שליט"א בתחילת הקונ' שבסוף הספר שמירת נפש על גילוי) – "ליקוט בחומר שתיית משקין מגולין מהגר"א ועוד: קבלה גמורה מהגר"א, שמי שנזהר בתכלית החומרות בגילוי כל המשקין ומים לשת', לא יבוא לו מחשבה זרה בתפלתו, והוא הי' נזהר בכל חומר בגילוי, עד שפ"א שגג השמש שלו וכיחש, וא"ל אחר תפלתו להתודות שהיו המים מגולים, והרגיש זאת מתפלתו. (נדפס בס' שיח אליהו דף כ"א ב') (והוא מהגר"י בעל תקלין חדתי). והי' נזהר מאד בכל דיני גילוי, מטעמו ונימוקו זה, וכמ"ש בצוואת ר"א הגדול טעם אחד סכנה בגילוי המשקה בכ"מ (פאת השולחן הל' א"י סי' ב' סקל"ב) ועי' מעשה רב סי' צ"ה, ושמעתי שהרב מ' פנחס מ"מ דפאלצק (בעהמ"ח מגיד צדק וגבעת פנחס ושאר חיבורים) הי' משרת את הגאון זמן מה, והי' ציווי חזק עליו שיהיה מן הגילוי, והי' מביא לו תמיד מים לשתות מן החדש, מן הפלאמ"פ שבחצר ביהכ"נ בוילנא, רק פ"א בלילה הי' עת גשמים ורוח סערה התעצל ללכת ומילא מים מחבית מגולה והביא לו, ולמחר אחר תפילת שחרית הוכיחו רבנו ז"ל על פניו מדוע נתן לו מים מגולים, ולמען הראות גודל ענין הגילוי אף בזה"ז ושלא יקל הדבר בעיניו על ימים הבאים, סיפר לו רבנו ז"ל כי הי' תמונה א' מבלבלו כל תפילת שחרית דנא, שע"י שתיית המים מגולים גרם לו זה. (הגר"ד"ל) עליות אליהו דף ט"ו ב'. גילוי אסור ואף שאין נחשים מצויין בינינו, ואדמו"ר ז"ל הי' נזהר למאוד בדברים אלו, הוא הי' אומר כל מה שאסרו חז"ל או תיקנו איזה תקנה מפני איזה טעם אף שבטל הטעם הגילוי לנו, תקנתם ואיסורם במקומם עומדת, כי הם לא גילו אלא א' מכמה וכמה טעמים הכמוסים עמהם, ע"כ אסור לעבור על דברי חכמים אף שביטל הטעם הגילוי לנו. מעשה רב הארוך סי' צ"ז".
- (א) אמנם עי' הגר"א על הגליון (ס"ק א'), "ועכשיו כו'. תוס' בע"ז ובפ"ק די"ט (ו' א') ובפ' בתרא דיומא (ע"ז ב') ושאר מקומות ואין כאן משום דבר שבמנין שלא נגזרה לכתחלה אלא במקום דיש משום גילוי מדקאמרינן יין מבושל אין בו משום גילוי והרבה כיוצא שם והי' לדידן בכולם כיון שלא נאסר לגמרי כנ"ל". וצ"ע.
- (ב) שו"ר הגר"ק שליט"א (ברכת אליהו או"ח סי' תרצ"ד עמ' רכ"ב הע' א'), הו"ד בפסקי הגר"א (ישורון חל"ח עמ' תר"ע הע' צ"ד) – "והגר"ח קנייבסקי שליט"א כתב לי בענין זה כי מ"ש רבנו בביאוריו על השו"ע, אין בזה הוכחה כי כן פסק להלכה, משום שרבנו התכוון להביא רא' למ"ש בשו"ע, אבל לא מוכח מזה שדעתו לפסוק כן. עכת"ד".
- (ג) וחוט שני (משקין שנתגלו [בתוך ס' טבילת כלים] ס"ק א' ד"ה החזו"א, עמ' ע"ה) – "אמנם הגר"א בביאורו לשו"ע אין משיג על דין דגילוי, וכנראה שהטעמים במעשה רב הוא ע"פ הענין".
- (ד) והל' שבת בשבת (ח"א פרק ז' ס"ק ס"ג * ד"ה ולעיקר, עמ' ת"ב) – "מיהו דעת הגר"א נראה שהוא לאו מדינא, אלא דרך חומרא וחסידות, כפי שהזהירו גם חכמי המקובלים, דהרי ביו"ד ר"ס קט"ז ביאר היטב פסק הש"ע דבזמנינו מים מגולין שרי, ולא הביא כלל מקום לפקפק ע"ז ע"ש".
- (ה) דברי הלל (ח"ב סוף סי' י"ד) – "ושמעתי שגם דודי הגאון ז"ל (הגר"א) לא החמיר רק לעצמו ולא לאחרים. כמו שהחמיר לעצמו במים מגולים מאחר שנזכר האיסור בגמרא אף ע"ג שבטל הטעם".
- (ו) פסקי הגר"א (ישורון חל"ח עמ' תרס"ט) – "שידוע כי בדין מים מגולים בזמננו, כל תלמידי רבינו העידו כן בשמו להחמיר מאד מאד בגילוי (עליות אליהו מעלות הסולם י"ב) ונתנו אולם בשמו טעם לדבר (תוס' מעש"ר, פאה"ש, אור חדש, הגר"ה הלוי, הגרי"ש נתנזון, המגיד מדובנא, הגר"מ"ש מדוינסק, בעל ערוה"ש ועוד. ע' פסקי הגר"א השלם סי' ער"ה וע"ש שהובאו דבריהם במלואם), והרבה מעשיות סיפרו בעניין הקפדתו בזה, וזה כעניין יסודי בהנהגתו ומקיף כמה דינים [גילוי, אכילת שום, מים אחרונים, קריא אור הנר. עי' פסקי הגר"א שם], וכן בית מדרשו עד היום ובראשם מרן החזו"א זצ"ל נהגו להחמיר כוותיה בזה, וא"כ אין לפקפק כלל בשמועה זו, ואילו בביאורו ליו"ד נראה דעתו מכרעת כהתוס' ושאר דבזמנינו ליכא חשש וכפיש"נ ... ובשו"ת דברי הלל ... דבריו הנ"ל צ"ע טובא, שהרי ...".
4. כה"ח (ס"ק ו', או"ח סי' ק"ע ס"ק פ"ב) – "השל"ה ...".
5. חזו"א (טעמא דקרא הנהגות חזו"א אות כ"ז, עי' חזו"א יו"ד סי' מ' ד"ה ולדינא) – "נזהר מאד בגילוי (ועי' מעשה רב סי' צ"ה) והקפיד גם על טה"א ולב"ן מגולה ואמר שאם יש על החלב קרום שלם מלמעלה אין לחוש לגילוי שאלו הנחש הי' מנקר הי' ניכר בקרום".
- חזו"א (דרך שיחה ח"ב ריש עמ' ת"נ) – "הקפיד מאד על גילוי. היה יין מגולה בביתו ואמר להביאו לחתונה ולהודיע שזה מגולה. פ"א היה סיר מלא חלב ומצאתי בו נחש מסובב בפנים, סיפרתי לו ומאד נהנה, שהרי סבר שנזהרים בגילוי גם בזה"ז. פ"א השתמשו בצ'ולנט במים מגולין, והורה לזרוק כל האוכל ... שאלתיו מה בספק גילוי, כי היום אין סכנה, והשיב שהיום כמו אז, וספק אסור גם היום".
- חזו"א (אגרות וכתבים הוראות ונהגות פרק כ"א אות א', עמ' ע"ד) – "נזהר מאד בגילוי (עי' מעש"ר סי' צ"ה) וגם בספק גילוי (עי' חולין ט' ב' ועי' בסמוך באות ב') והקפיד גם על ט"ה (עי' בסמוך באות ג') ולבן מגולה ואמר שאם יש על החלב עור מלמעלה אין לחוש לגילוי שאילו הי' נחש מנקר הי' ניכר בעור (ב' דהיינו ששמרו שלא יתגלה עד שנעשה העור)".

ע"י חזו"א (אגרות וכתבים הוראות והנהגות פרק כ"א אות ו' [עמ' ע"ה]), דינים והנהגות יו"ד פרק א' אות ו', ארחות רבנו ח"א עמ' ר"ט ד"ה שמעתי) – "ע"י פ"א ה"י לו יין מגולה וצוה לתתו לקהל באיזה שמחה (ע"י יו"ד סי' קט"ז ס"א) אך כמדומה שאמר להודיע שזה מגולה".

6. קהלות יעקב (הליכות והנהגות עמ' נ"ט, תולדות יעקב עמ' קע"ב), הו"ד ברבבות אפרים (ח"ה סי' י"א) – "רבינו היה מקפיד על גילוי משקין, פעם הייתי אצלו והגישו לו כוס סודה ומכיון שהיה צריך לצאת לרגע כיסה את הכוס בצלחת, כשחזר רבינו שאלתיו הרי אני נשארתי בשולחן ומה היה צורך בכיסוי הצלחת. אמר רבינו אפ"ה לא היתה דעתך על הכוס [כנראה שחשש שמא אצא לרגע ולא אדעתאי]. ופעם כשנכנסנו לבית רבינו ב'פורים' ראינוהו יוצא מהחדר, כשנכנסנו לחדר חזר מיד ואמר ששכח לסגור את בקבוק היין וא"כ זה היה מגולה ושלא ישתו ממנו".

קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"א עמ' ר"ו אות י"ז) – "נזהר מאד בגילוי ע"י הגר"ח"ק שליט"א (דולה ומשקה עמ' שס"ד, אגרות וכתבים מכתב ז') – "מי שרוצה להחמיר בגילוי במשקין, האם יש לחוש למ"ש הביה"ל (סי' כ"ה ד"ה וטוב) שלא ירגיל האדם את עצמו לפקפק אחר מנהגן של ישראל, שנתייחד ע"פ הרבה שיטות ראשונים. תשובה: כיון שהגר"א מחמיר בודאי ראוי להחמיר".

הגר"ח"ק שליט"א (אלא פרק ס"ז אות י').
ע"י הגר"ח"ק שליט"א (אלא פרק ס"ז אות י"ג) – "כמה פעמים ה"י משקה שנתגלה ונתן לבני ביתו ואמר שה"י מגולה ומי שלא מקפיד שישתה. [וכן נהג מרן החזו"א. אשת מרן הרבנית ע"ה לא החמירה על עצמה בגילוי, ומרן לא החמיר עליה]."
8. הבית בכשרותו (דפו"ח, עמ' ע"ח).

ד. טעה ובירך על משקין מגולין - למחמירים לעיל.

1. שבט הלוי (שערי הברכה פרק י"ג הע' נ"ג) – "ישתה מעט כיון שהקפידא ע"ז בזמנינו הוא רק לדעת הגאון".

ה. משקה שביעית שנתגלה - למחמירים לעיל.

1. הגריש"א זצ"ל (שמירת נפש חידו"ת ופסקים מהגרי"ש אלישיב סי' ד' אות י"ד, עמ' קל"ט) – "יין של שביעית שהתגלה אסור לשופכו ולאבדו (כדין יין שהתגלה), כיון דבזמנינו אין מצויים נחשים ורק מחמירים כדעת הגר"א. אך במקומות שמצויים הרבה נחשים (ארסיים) אף האידנא יש להחמיר כדינא דגמ"א".

2. הגר"ח"ק שליט"א (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה תשפ"ו) – "שאלה: יין של שביעית שהיה בגילוי אם מותר לזרוק ולהפסידו. תשובה: יניחו בקרן זוית (וכתבתי בזה בדרך אמונה)".

הגר"ח"ק שליט"א (שמירת נפש תשובה ל"ב, עמ' קמ"ח) – "האם בזמנינו מותר לאבד יין או פירות של שביעית שנתגלו וכהא דין של תרומה שנתגלה ישפך. תשובה: צ"ע כיון שרוב הפוסקים מתירין".

הגר"ח"ק שליט"א (גיבורי כח עמ' תק"ה, ע"י עמ' תצ"ב) – "המחמיר ונמנע משתיית משקין מגולין. באופן שהתגלה משקה עם קדושת שביעית, האם יכול להשליכו, או שעדיף שיתנו לאחר שאינו מקפיד בזה. תשובה: להשאירו בגניזה".

ו. מצד כל תשחית.

1. הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה תפילה פרק ב' סוף הע' ק"ג, שמירת הגוף והנפש מבוא פרק י"ג סוף ד"ה והנה) – "שבכל מיני אוכלין שיש בהם משום גילוי, שנפסק בשו"ע יו"ד ר"ס קט"ז דהאידנא מותר, אם רוצה בעל נפש להחמיר על עצמו כמ"ש בפת"ש בשם הש"ה, אלא שחושש משום כל תשחית, יש לו עצה להשאיר המאכל עד שיתקלקל מאליו ואז אינו עובר משום כל תשחית".

2. הגר"ח"ק שליט"א (שמירת נפש תשובה ל"א, עמ' קמ"ח) – "האם בזמנינו יש איסור לאבד דבר שנתגלה משום כל תשחית. תשובה: מסתבר שאם חושש שמא ישכח וישתה מותר (דלצורך בנ"א אין זו השחתה ע"י שבת ק"מ ב')."

ז. במקום ספק: בזמן הזה - למחמירים לעיל.

1. מחמיר.

א) חזו"א (דרך שיחה ח"ב ריש עמ' ת"נ [לשונו מובא לעיל], שמירת הגוף והנפש סי' מ"ד הג"ה מהגר"ח"ק שליט"א) – "מרן החזו"א זצ"ל החמיר גם על ספק גילוי, וכששאלתי אותו למה צריכים להחמיר בזה הלא בזה"ז אינו אלא מדרבנן, השיב דהתקנה נשאר כמו שהיה מקודם ואז היה אסור גם ספק גילוי".

חזו"א (אגרות וכתבים הוראות והנהגות פרק כ"א אות א' [לשונו מובא לעיל], אות ב' [עמ' ע"ד], ארחות רבנו ח"א עמ' ר"ח אות י"א) – "שאלתי אם אפשר להקל בספק מים מגולין כיון שבזמנינו אין מצוי נחשים ורק טענת המחמירים שהתקנה נשארה א"כ הוי כמו כל ספק דרבנן לקולא שאין כאן ספק סכנתא, והשיב שא"א להקל כי התקנה נשארה כמו שהיתה בימי חז"ל".

ב) הגריש"א זצ"ל (שמירת נפש חידו"ת ופסקים מהגרי"ש אלישיב סי' ד' אות ב', עמ' קל"ח) – "יש להחמיר גם בספק מים מגולים. ואף המחמירים במקומות שאין מצויים נחשים משום טענת הגר"א דנשארה התקנה מחמת טעמים אחרים שלא נתפרשו, אין אומרים ספק דרבנן לקולא, דבכלל התקנה גזרו גם בספק".

ג) הגר"ח"ק שליט"א (אלא פרק ס"ז אות י"א) – "גם בספק גילוי מחמיר".

2. מיקל.

א) קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"א עמ' ר"ח אות י"א) – "בדידי הוי עובדא בבקבוק יין גדול שה"י ספק מגולה והתיר לי מו"ר מטעם דבזמננו הוי ספק דרבנן".

3. ריעותא דלא חזינן לא מחזקינן.

(א) חזו"א (אגרות וכתבים הוראות והנהגות פרק כ"א אות ד' [עמ' ע"ה], ארחות רבנו ח"א עמ' ר"ט אות י"ד) – "שמעתי שנשאל הרי מוכרי החלב אין נזהרין בגילוי ואיך קונה מהם, והשיב מה שאין רואין אין חוששין (ע"י חולין נ"ו ב)".

(ב) הגר"ק שליט"א (שמירת נפש תשובה כ"ה, עמ' קמ"ז) – "מה שהקיל החזו"א בחלב משום ריעותא דלא חזינן לא מחזקין האם זה רק האידנא שאין האיסור מעיקר הדין או דגם מדינא דגמ' הדין כן. תשובה: אולי רק האידנא".

הגר"ק שליט"א (שמירת נפש תשובה כ"ו, עמ' קמ"ז) – "מש"כ מו"ר דמה שהקיל החזו"א בריעותא דלא חזינן אפשר דהוא רק האידנא אבל בזמן הגמ' אסור, ק' דכמו שלא הקיל החזו"א בכל ספק גילוי אף דבזמנינו הו"ל ככל ספק איסור דרבנן כיון שהתקנה נשארה כמו בזמן הגמ', ה"ה יש להחמיר בריעותא דלא חזינן כמו בזמן הגמ' דמבואר בגמ' ע"ז ל' א' רב לא שתי מבי ארמאה. תשובה: בי ארמאה בודאי הוא מגולה ואין לנו מפורש שהי' תקנה ע"ז (אף דמסתמא חששו) אבל ספק גילוי מפורש בגמ' ואף שבגמ' אין הכרח ד"ל דכל מים מגולין קרי ל' ספק אבל במאירי שם אי' דמים מגולין אפי' בשני ספיקות אסורין ע"ש".

הגר"ק שליט"א (שמירת נפש תשובה כ"ז, עמ' קמ"ז) – "האם דין כל ריעותא דלא חזינן לא מחזקין שייך גם בדבר דכמעט ברור שנתגלה. תשובה: בזמנינו לא החמירו בזה".

ח. הגדר של "מצויים".

1. כנה"ג (הג' טור ס"ק י"ח) – "והאידנא נהגו להקל כו', נ"ב: מלשון זה מוכח דהאידנא נהגו להקל בכל המקומות מפני שאין הרחשים מצויין עתה כמו בזמן התלמוד. וכלשון הזה כתבו רי"ו בנט"ו אות ל', וס' צל"ד מ"ב כלל ג' פ"ד, והרב בס' הקצר, ומפני זה השמיט הרב בספרו הקצר דברים האסורים משום גילוי. אבל הסמ"ג בעשין ע"ט כתב ועכשיו באלו המלכיות אין אנו נזהרין מגילוי, לפי שאין חמת זוחלי עפר מצוי כלל באלו המלכיות, וכיוצא בזה כתב הרשב"א בת"ה, ועיין בב"ח אות א".
2. פר"ח (ס"ק א') – "המחבר קיצר בדין משקים שנתגלו לפי שאין נחשים מצויים בינינו אבל בארצות המערב יש הרבה מקומות דשכיחי בהו נחשים ועקרבים וגם פה ירושלם תוב"ב ואגפיה אעפ"י שאין מצויין הרבה מכל מקום מצויים קצת וראוי לכל ירא לנפשו להזהר בהם ...".
3. דרכ"ת (ס"ק ח') – "ע"י בכנה"ג ...".
4. כה"ח (ס"ק ו', ע"י ס"ק ד', וס"ק ה') – "אבל בארצות המערב יש הרבה מקומות דשכיחי בהו נחשים ועקרבים וגם פה ירושת"ו ואגפיה אעפ"י שאין מצויין הרבה מ"מ מצויים קצת וראוי לכל ירא לנפשו להזהר בהם ובמצרים זה שנה א' בקירוב הניחו מין תבשיל א' מגולה וכל אותם שאכלו מאותו תבשיל נסתכנו הרבה ובה"ב מת ולמה נסכן עצמנו בדבר שבנקל יוכל האדם להזהר ממנו. פר"ח אות א' וכן נהגו בארץ ישראל לישמר. ברכ"י בשו"ב או' ג' וכו' השל"ה דף ע"ט ע"ב דשומר נפשו ירחק מזה. פ"ת או' א".
5. מנחת יצחק (ח"ט סוף סי' פ"ה) – "ואגב אזכיר דבר פלא, המחבר בש"ע (סי' קט"ז סעי' א') העתיק להלכה דברי התוס' והרשב"א, דעכשיו שאין נחשים מצויין בינו מותר, והפר"ח (שם סק"א) כתב דהמחבר לא דיבר רק במדינתנו, אבל בארצות המערב יש הרבה מקומות דשכיחי בהו נחשים ועקרבים, וגם פה ירושלים תוב"ב ואגפיה אעפ"י שאינם מצויין הרבה, מ"מ מצויין קצת, וראוי לכל ירא לנפשו להזהר בהם, ובשיורי ברכה אות ג' הביאו וסיים שכן נוהגין עתה בא"י לזהר בזה עכ"ד, וע"י בדרכי תשובה שם, וכן ראיתי לבעהמ"ח ס' מנחת שמואל שכתב קונט' בה' גילוי (ונדפס בס' שערי דמעה מהגהמ"ח הנ"ל אשר בו מבואר תפלות ובקשות על מקומות הקדושים בא"י), וזוכר אני גם בעת שזכיתי בעזה"י להיות בא", שמעתי אז שם שנחש נשך לאיזה אנשים שם. אבל הפלא הוא איך אפשר לומר שהב"י שהי' מרא דארעא דישראל, כתב דין זה דעכשיו שאין נחשים מצויין וכו' רק למדינתנו ולא למדינת א"י שהי' דר שם, ועכ"פ הי' לו לפרש ולא לסתום, וצע"ג".
- (א) הגר"ק שליט"א (שמירת נפש תשובה ב', עמ' קמ"ג) – "איך החמיר הפר"ח בדיני גילוי באר"י הא הב"י שהי' מרא דארעא דישראל פסק בשו"ע יו"ד סי' קט"ז דעכשיו שאין נחשים מצויין בינינו מותר. תשובה: הוא חולק על הב"י".
6. אז נדבר (ח"ה סי' מ"ה אות א') – "וכפי הנראה דדעת הש"ע הוא דאם אין נחשים מצויים כמו בזמן התלמוד אף שמצויים קצת יש להקל בספיקן (וכ"ה בכנה"ג בהג' הב"י מובא בדרכ"ת סק"ח). [ודברי הפ"ח צ"ע]".
7. הגריש"א זצ"ל (הערות על מסכת פסחים דף קט:): – "הנה כתבו התוס' ביומא שם כתבו דכיון שאין נחשים מצויים בטל האיסור. ויש אדם שהלך לכל העיירות וביקש מהם שיתנו לו דו"ח על הנחשים שמצאו בשטחם וחיבר ספר שמצאו בכל מקום כמה נחשים יש מקומות שמצאו שתי נחשים ויש שלש ויש ארבע ויותר ורוצה לומר שחוזר דין גילוי. אבל זה אינו. גם אמרו לי דבזה"ז אין גילוי מזיק דאף אם ישתה הארס עצמו אם אין לו פצע לא יזיקנו ואם נכונים הדברים שוב אנו חוזרים לדין השו"ע דאין היום איסור גילוי ואף למי שיש לו פצע דמ"מ ל"ג על מצב כזה רק על גילוי בזמנם שהיה מסוכן לכולם".
- הגריש"א זצ"ל (הל' שבת בשבת ח"א פרק ז' ס"ק ס"ג* ד"ה ולעיקר, עמ' ת"ב) – "דעיר שמצוי בה כמה נחשים ארסיים בשנה ראוי להקפיד על גילוי מדינא. [וכ"ה בפר"ח יו"ד סי' קט"ז דאף במקומות שמצויין קצת צריך להקפיד בזה, ושם כ' דבזמנינו עכ"פ מצוי קצת, וגם בפאת השלחן הנ"ל] וביאר מרן (שליט"א) [זצ"ל] הטעם דהואיל וכבר חז"ל גזרו בזה במים מגולים, אף שמתחילה י"ל דלא היו מתקנין משום זה, אבל להפקיע התקנה כל זמן שישנן אפי' במיעוט החשש עדיין התקנה במקומה עומדת".
- הגריש"א זצ"ל (שמירת נפש חידו"ת ופסקים סי' ב', סי' ג') – "שאלו: הרי תוס' התיר בגלל שאין בכלל נחשים. השיב: חלילה גם שם יש נחשים רק שזה מיעוט וע"ז אמרו תוס' שעל מיעוט חז"ל לא אסרו. אצל חז"ל הארס היה מזיק על המקום, ועכשיו הם אומרים שזה רק אם יש פצע. אינני יודע אם הם צודקים אבל אם באמת המציאות היא כך זה מותר. שאלו: עיר שיש בה שלשה נחשים זה נקרא שמצוי נחשים. השיב: שלוש זה מיעוט או רוב. מיעוט. על מיעוט אמרו תוס' שאין חשש ... הגאון רבי משה מרדכי קארפ ... והיו הדברים נראים כסותרים ...".
8. הגר"ש דבליצקי זצ"ל (מרשימות הגר"י שוב בעניני סכנה אות י"א, בנתיבות ההלכה חמ"ו ריש עמ' תקע"ט) – "לגבי גילוי בזמנינו יש מקילים בזה כדעת השו"ע ואף שיש קצת נחשים אולם זה לא מצב ששכיח נחשים בבתיים ויש מחמירים כיום לחשוש לגילוי ושמעתי מהחזון איש שאף להמחמירים בגילוי אין צריך לחשוש למשקים מגולים בתוך המקרה. ואין נפק"מ בין מגולה קצת זמן או לילה שלם שהמקילים מקילים אף שהיה מגולה כל הלילה".

- ט. מראי מקומות – דרכ"ת (ס"ק ו').
1. פמ"ג (י"ד סי' ס' מש"ז ס"ק א') – "ועתה שאין הנחשים מצויין שרי".
  - פמ"ג (או"ח סי' ט' א"א ס"ק ז') – "ומה שכתב [המ"א, ועיין] ביו"ד סימן קי"ו בגילוי, עתה שאין נחשים מצויים לא גזרו דהטעם מבואר וידוע לא שייך שנאסר במנין".
  - פמ"ג (או"ח סי' ער"ב מש"ז ס"ק א') – "לדידן שאין חוששין לגילוי ...".
  - פמ"ג (או"ח סי' תר"צ א"א ס"ק כ"ב) – "ובי"ד בדין גילוי, אין נוהג עתה בארצות אלו, שאין נחשים מצויין".
  - פמ"ג (או"ח סי' ק"ע מש"ז ס"ק י') – "עיין אליה רבה אות כ"ג וכ"ד העתיק כמה דברים טובים כדרכו הטוב ... כתב של"ה [שער האותיות נז, ב ד"ה ובמסכת] אופיא [חולין קה, ב] ("שוי"ם") היינו תוסס בחבית, לא מה שעולה כששופך בכלי. ומכל מקום יש לזהר גם משקין שנתגלו יין מים וחלב, אף על גב דהאינא מותרים, שומר נפשו ירחק מהם".
  2. חיד"א (שירי ברכה ס"ק ג') – "ועכשיו שאין נחשים בינינו וכו'. הרב פר"ח מסיק לזהר הן עוד היום, וראוי לכל ירא לנפשו לזהר. והאריך ע"ש. וכן נהגו בארץ ישראל לישמר".
  3. פת"ת (ס"ק א') – "ועכשיו שאין נחשים. עיין בשל"ה דף ע"ט ע"ב שכתב דמ"מ שומר נפשו ירחק מזה. והא ראייה שהרי הטור כתבן לכל הדינים אחד מהם לא נותר ע"ש עוד. ובהנהגת החסיד הגר"א ז"ל כתוב ג"כ שהיה נזהר מאד בדבר זה ע"ש טעמו ע"כ הרוצה לזהר יעיין כל הדינים בטור".
  - פת"ת (ס"ק ו') – "עיין בש"ת באו"ח סי' ד' סק"ז שכתב שכן משמע בסדה"י אך במדינתנו לא קפדי אגילוי כלל אפילו להדחת פיו וכ"ש לנטילת ידיים ע"ש".
  4. קיצור שו"ע (סי' ל"ג סעי' ה') – "יש לזהר שלא לשתות מים שנתגלו".
  - קיצור שו"ע (סי' ע"ז סעי' ה') – "דהאינא לא קפדינן אגילוי".
  5. לקוטי מהרי"ח (דברים הנוהגים בסעודה, עמ' קס"ב-א') – משקים שנתגלו סכנה שמא שתה הנחש מהם ואף בזה"ז שאין נחשים מצויין עיין בס' בלי" שאלף על פי כן יש לזהר שמא נפל בהם שממית שקורין שפין ע"ש".
  6. בן איש חי (שנה ב' פר' פנחס אות ט') – "מים ויין וחלב ודבש וציר ומוריס שנתגלו, אסורם חז"ל, שמא שתה מהם נחש והטיל ארס, אבל חומץ ושמן ושאר משקים שהיו גלויין, ולא נודע שעבר עליהם נחש או רמש שיש בו ארס, הרי אלו מותרים. ואע"ג דמרן ז"ל כתב אין לחוש בזמן הזה, דאין נחשים מצויים בינינו, כתבו האחרונים, דגם בזמן הזה צריך לזהר, וכן כתב הגאון חיד"א ז"ל, דנהגו בארץ ישראל להשמר בזה. ולכן כל אדם יזהיר את בני ביתו לכסות פי הכדים של מים בבגד, וכן החבית. מיהו, מותר בזה"ז לרחוץ במים מגולים, ועיין שירי ברכה".
  7. מגן אבות (על סעי' א') – "נהגו בארצות המערב להקפיד מלשתות ממשקים שנתגלו, דשכיחי בהו נחשים ועקרבים וכל מיני מרעין בישין".
  8. חזו"א (דרך שיחה ח"ב עמ' ת"נ) – "אמר ליתן לצדקה מים של בקבוק מגולה, ולהודיע שזה מגולה".
  9. גר"ח (תשובות והנהגות ח"ד הנהגות הגר"ח מבריסק זצ"ל אות קנ"ז) – "מרן זצ"ל פירש דאיסור מים מגולין אינו רק מפני חשש סכנה אלא נאסר מדרבנן, וזהו לשון הרמב"ם (פי"א דרוצח ה"ה) 'הרבה דברים אסרו חכמים מפני שיש בהם סכנת נפשות וכו' מכין אותו מכת מרדות, ואלו הן וכו' ולא ישתה מים מגולין שמא שתה מהם נחש' ובזה מבאר מה דעיסה של תרומה שנילושה במים מגולין תשרף מכיון שאסורה בתורת ודאי. נ"ב: ומיהו אפילו אם הוא בגדר תקנת חכמים, היום שאין נחשים מצויין, להרבה פוסקים בטלה התקנה, ולכן במים אחרונים שתיקנו חז"ל מפני הסכנה, כשאין מלח סדומית מצוי כמו היום, לדבריהם בטל החיוב בזה"ז, ועיין רמב"ם וראב"ד פ"ב דממרים (ה"ב)".
  10. פאת שדך (ח"א סי' פ"ו) – "ומפני גודל התמיהה נלענ"ד ליישב דעת של"ה והגר"א בכמה אופנים, אע"פ שהם דחוקים".
  11. הגר"ש דבליצקי זצ"ל (מרשימות הגר"י שוב, בעניני סכנה אות ל"א) – "למניעת גילוי די בכיסוי קל כגון דף דהנחש אינו יכול להוריד ולהחזיר את הדף".
  12. חוט שני (משקין שנתגלו [בתוך ס' טבילת כלים] ס"ק א', שעה"צ ס"ק ח' [עמ' ע"ה]) – "שאנו מקילין בארץ ישראל הוא על סמך דברי השו"ע שהביא דעכשיו אין נזהרין בגילוי, וכוונתו אף על ארץ ישראל. [א"ה: ורבינו שליט"א החמיר בגילוי]".

ד) מים שנתגלו: שאר תשמישים.

- א. רחיצה, בריכה [swimming pool], ומקוה - למחמירים לעיל.
1. אפי' יותר ממ' סאה נכון לחוש – טור (סעי' א'), הו"ד בט"ז (ס"ק ב'), ופר"ח (ס"ק ד'), ופת"ת (ס"ק ג'), ערה"ש (סעי' ד').
  2. בזמן הזה יש להקל.
  - א) הגר"ש זצ"ל (הל' שבת בשבת ח"א פרק ז' ס"ק ס"ג* ד"ה ולעיקר, עמ' ת"ב) – "יש לעיין דמי יימר דנחשים ארסיים אלו כצפצפותים משקים ומטילין בו ארס, ולא שמעתי אף במקומות שמצויים נחשים שמישהו אכל ממשקה מגולה ומת, ושו"מ בפרי תואר יו"ד סי' קט"ז, שכבר עמד בשאלה זו, וכו' דבמקומות שיש נחשים אף שלא מצינו שהם מזיקים לאוכלים ומשקים עד שמתים מזה אנשים, מ"מ כיון שאמרו חז"ל שאין אדם דר עם נחש בכפיפה אחת כבר גזרו חז"ל שלא לשתות ממשקים אלו. אך מסיק שם הפרי תואר דלענין זה יש להקל, לענין רחיצה ממים מגולים דבזה שפיר יש להקל כיון שלא מצינו ניזוקין מהן, אך לענין שתיה ממים מגולים יש להקפיד אף האידנא ע"ש. וכן שמעתי מהגר"ש (שליט"א) [זצ"ל] דכדאי הפרי תואר לסמוך עליו בזה ולהקל בזמנינו לענין רחיצה במים מגולים".
  3. מראי מקומות.
  - א) שמירת הנפש (צה"ל ס"ק קמ"ט, סי' י') – "והר"ש בתרומות פ"ח מ"ה והמאירי בחולין דף ט' והנמו"י בע"ז ל' ב' תמהו על דעה ב' מכל מקוה שטובלים בו שהוא מגולה".

ב. לשפכם לרשה"ר.

1. מחמיר.

(א) ב"ק (דף קטו, ע"ז דף ל:) – "ת"ר: מים שנתגלו הרי זה לא ישפכם ברשות הרבים, ולא ירביץ בהן את הבית, ולא יגבל בהן את הטיט, ולא ישקה מהן לא בהמתו ולא בהמת חבירו, ולא ירחץ בהן פניו ידיו ורגליו".

(ב) הו"ד בראשונים – ר"ח (ע"ז דף ל:), ר"פ (ע"ז דף י:), רמב"ם (הל' רוצח ושמירת הנפש פרק י"א הל' ט"ו), סמ"ג (עשין סי' ע"ט), רשב"א (תוה"ב בית ג' שער ה', צ"א'), רא"ש (ע"ז פרק ב' סי' י"ג), ר' ירוחם (נתיב ט"ו אות ל', ק"מ-ד'), טור (סעי' א'), פסקי ריא"ז (ע"ז פרק ב' הל' ב' אות כ"א), פסקי רי"ד (ע"ז דף ל:), ראבי"ה (סי' אלף נ"ט), אורחות חיים (הל' מעקה אות א').

(ג) הו"ד בפוסקים – פר"ח (ס"ק א'), חסד לאלפים (סעי' ט'), ערה"ש (סעי' ו'), קונ' נפש אדם (בתוך ס' שמירת נפש, סעי' י"ט [עמ' רי"ד]), אהל יעקב (סעי' י"ט).

(ד) ע"י המכונות והלכותיה (סי' י"ג סעי' ח', הע' קל"ה) – "איסור שטיפת מכונות במים מגולים". הנה כתב הרמב"ם בפירוש המשניות לתרומות (פרק ח משנה ד) שהדברים האסורים משום גילוי, אף אסור להשתמש בהם בשום ענין מעניני השימוש. ע"ש. וכ"כ הגאון רבי אלישע חאביליו בספר פת לחם ... איתא במסכת עבודה זרה (ל: תנו רבנן: מים שנתגלו, לא ישפכם ברשות הרבים, שמא יעבור אדם יחף ויעמוד הארס בין קשרי אצבעותיו, וכיון שנכנס מעט נוקב בבשר ושוב אין לו תרופה. וכ"כ ... ואם כן גם כאן כששוטף באותן מים מגולים את מכונותיו ברשות הרבים, והמים נשפכים לרחוב, יש לחוש שמא יעבור אדם עם סנדלים בלי גרבים, ויכנס לו מאותן מים בין קשרי אצבעות רגליו וינזק. ובפרט אם יש לו כבר פצע פתוח ברגלו המוכן ומזומן לקבל הארס, וכמו שמצוי דבר זה בימות החמה השרביים ביותר. ואפילו אסור לאדם לשטוף במים מגולים את ביתו, וכמו שאמרה הגמרא במסכת עבודה זרה, והרמב"ם הנזכר לעיל, שההיזק הוא גם אחרי שנתייבשו המים. ואף כשאין לו פצע ברגל, חוששים שמא תינגף רגלו ויכנס לו מהארס לגוף. ע"ש ...".

(ה) אבני דרך (ח"ח סי' תקכ"ט, ע"י הערות ותוספות לח"י עמ' תמ"ו) – "האם מותר לשטוף עם מים מגולים את הרצפה. נראה שיש להחמיר בזה. שהרי מצינו מפורש בתלמוד הירושלמי במסכת תרומות (ח, ג): 'תני מים שנתגלו לא ירביץ בהן בתוך ביתו ולא ישפכם ברשות הרבים ...'".

2. לא נהוג להקפיד.

(א) הגר"ח ק"ש שליט"א (שערי שיח עמ' מ"ט תשובה מ"ט) – "שאלה: כתב הרמב"ם (פ"א מרוצח הט"ו) מים שנתגלו לא ישפכם לרה"ר, ויל"ע דלנוהרים בגילוי גם בזה"ז האם עליהם ליהרר מלדרוך ברה"ר במקום שיש שלוליות מי גשמים, שהרי היו מגולים זמן מה כשהיה הרחוב ריק מאנשים. תשובה: לא נהוג להקפיד".

ג. נטילת ידיים במים מגולים: בזמן הזה.

1. מחמיר.

(א) כה"ח (פלאגי' סי' ח' סעי' י"א) – "נט"י שחרית אין ליטול ממים מגולים, וכן ראוי להזהר בכל הנטילות, ויש מדקדקים לכסות פי הכלי ובית היד. ומה טוב כשהוא של מתכת, שיש להם כיסוי מיוחד ...".

(ב) חזו"א (אגרות וכתבים הוראות והנהגות פרק כ"א סוף אות א', עמ' ע"ד) – "ורמ"ג כ' בשמו שגם על נטילה במים מגולה הקפיד (דלא כמ"ב בסי' ק"ס סק"ג וע"ז ל' ב')".

חזו"א (ארחות רבנו ח"א עמ' ר"ו סוף אות י"ז) – "מרן החזו"א וכן מו"ר נזהרו בגילוי גם לענין נטילת ידיים ביום כהגר"א ז"ל".

(1) ע"י חזו"א (דרך שיחה ח"ב עמ' ת"נ, מעשה איש ח"ה ריש עמ' ל"א) – "לא החמיר כ"כ במים מגולין לנט"י".

(2) ע"י בכרמי יהודה (או"ח תשובה י"ד, יו"ד תשובה ש"ב) – "שאלה: מים שנוטלים לאחר שינת הלילה, האם יש לחשוש לגילוי, (דהיינו אם צריך לכסותם בלילה). תשובה: החומרא הוא לנט"י לסעודה ולא לשחרית, וכן נהג אתנו מרן (החזו"א) ז"ל".

בכרמי יהודה (או"ח תשובה ט"ו, יו"ד תשובה ש"ג) – "שאלה: הדר"ג פעם כתב לי שהקפידא בגילוי הוא רק לענין נטילת ידיים לסעודה, ולא לנטילת ידיים שחרית (שנוטלים כשקמים), והוסיף הדר"ג, וכן נהג אתנו מרן ז"ל, ובלומדינו את הדברים האסורים משום סכנה בחכמת אדם בכלל ס"ח, וביניהם גילוי, אמרתי בשם הדר"ג את הנ"ל, והעולם תמה מה חילוק יש בין נטילת ידיים לסעודה לבין נטילת ידיים סתם, והלא כיון שהסכנה הוא מצד הארס של הנחש שמא יחדור ליד, א"כ מאי שנא, ויבאר לנו הדר"ג את פשר הענין. תשובה: אין אנו מחמירין בגילוי כיון דאין הנחש מצוי כמש"כ בשו"ע, אלא דהרמב"ם פסל לנט"י מים מגולים, ולפי"ז יש לומר דדין זה קיים גם בזמננו, ולכן דוקא באלו הדברים שצריכים דיני נטילה, אבל מדברים משום ניקיון או טומאה לא שייך".

(ג) קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"א עמ' ר"ו סוף אות י"ז, ח"ב עמ' רצ"ה אות י"ח ד"ה א"ה, דפו"ח ח"ג עמ' צ"ה אות כ"ב ד"ה א"ה) – "מרן החזו"א וכן מו"ר נזהרו בגילוי גם לענין נטילת ידיים ביום כהגר"א ז"ל (וע"י מ"ב סי' ק"ס ס"ק כ"ג)".

(ד) הגר"ש זצ"ל (פסקי הלכות קרול יו"ד אות נ"ה, אשרי האיש או"ח ח"א פרק א' אות ט"ו, יו"ד פרק ז' אות ב', הליכות האי"ש עמ' א') – "ורבינו נזהר אפילו לכסות מים של נטילת שחרית, כי הגר"א החמיר בזה".

(ה) חוט שני (משקין שנתגלו [בתוך ס' טבילת כלים] שעה"צ ס"ק ח', עמ' ע"ו).

(ו) הגר"ח ק"ש שליט"א (אש התורה, בראשית, תורת חיים עמ' רי"ז אות י"ג) – "האם את המים שמכינים בלילה לנטילת ידיים בבוקר צריך לכסות בכלי בכדי שלא יהיה מגולה לרוח רעה. תשובה: צריך לכסות".

ע"י הגר"ח ק"ש שליט"א (דעת נוטה ח"א ריש הספר תשובה שנ"ד) – "האם צריך לכסות במשך הלילה את המים המיועדים לנט"י של הבוקר. תשובה: ראוי לכסות".

ע"י הגר"ח ק"ש שליט"א (דעת נוטה ח"א ריש הספר הע' ש"נ) – "ראוי לכסות [דלא בעינן לזה כסוי מהודק אלא בכסוי כל דהוא סגי ואפי' נייר מספיק".

ע' הגר"ק שליט"א (דעת נוטה ח"א ריש הספר תשובה שנ"ה) – "בהנ"ל מי שאינו מקפיד על גילוי לענין שתי האם גם הוא צריך לכסות את מי הנטילה שליד המיטה. תשובה: י"א שכן".

ע' הגר"ק שליט"א (דעת נוטה ח"א ריש הספר תשובה שנ"ו, הע' שנ"ב) – "שאלה: עוד בהנ"ל מה המקור לקפידא זו. תשובה: ע"פ קבלה צריך לכסות אף מי שאין נזהר בגילוי. [ועיין בס' שלמי צבור דיני נט"י שחרית אות ב' שהרב המג"י שם כתב שכן מבואר בזוהר, אבל בש"צ הנדמ"ח העירו שבזוהר שלפנינו ליתא לתיבת מכוסה והוא הוספה של בעל סדה"י אך רבינו שליט"א אמר שראה מובא בספרים שיש בזה ענין עפ"י קבלה אבל אינו זוכר כעת היכן ראה זאת]".

ע' הגר"ק שליט"א (ויכתוב מרדכי עמ' שס"ה אות רצ"ה) – "האם מותר ליטול ידיים במים מגולים. תשובה: הזהיר בגילוי יזהר גם בזה".

2. מיקל.

- (א) פמ"ג (או"ח סי' ק"ס מש"ז ס"ק ה') – "ואף להב"ח בסעיף ה' [ד"ה כתב הרמב"ם] דגילוי מטעם דפסול לשתות, נראה להתיר בכאן, כל שכן להב"י [קלז, א ד"ה כתב] הטעם דסכנה הוא, יע"ש".
- (ב) חיד"א (שירי ברכה ס"ק ד') – "מיהו יש להקל עתה שאין מצויין כל כך, לרחוץ ידיו במים מגולים, ושמעתי שכ"כ הרב המופלא ח"ק כמהר"ח בן עטר ז"ל בספר פרי תואר (סוף ס"ק ב)".
- (ג) מ"ב (סי' ק"ס ס"ק כ"ג) – "אם שתה מהם נחש אין נוטלין מהם לידיים ומים שנתגלו בעלמא אין חוששין האידנא לשמא שתה מהן נחש דאינם מצוים ואף מי שנוזהר מזה לשתיה לענין נטילה אין להחמיר [ב"ח]".
- (ד) שבט הקהתי (ח"ג סי' רכ"ד) – "העולה להלכה: אף לאלו שנוזהרין משום גילוי אינם צריכים לכסות המים שנוטל בהם ידיו בשחרית".
3. מראי מקומות – בן איש חי (עוד יוסף חי פר' תולדות אות ב'), ציץ אליעזר (חי"ד סי' ב' אות ג'), שמירת הגוף והנפש (סי' מ"ד סעי' ו', סעי' ז'), חלקת בנימין (סעי' א' ד"ה שאין, עמ' קע"ה), אהל יעקב (סעי' י"ט, סעי' כ').
- (א) לבוש (או"ח סי' ק"ס סעי' ה') – "מים מגולין האידנא לא חיישינן להו אפילו לשתיה, קל וחומר שכשרים לנטילה".
- (ב) שע"ת (או"ח סי' ד' ס"ק ז') – "עבה"ט כתוב בשלמי ציבור שלנט"י שחרית אין להקפיד על מים מגולין אפי' במקום דשכיחי נחשים שלא אסור אלא לשתיה אך ביו"ד סימן קט"ז כתב בבאר היטב שם בשם הגאון מוהר"ר שעפ"ל ז"ל שאין לרחוץ כ"א במים מכוסים כל הלילה אפי' הידיים כ"ש הדחת פיו וע"ש בהג"ה שכן משמע מסדה"י שהביא בכנה"ג אך במדינתנו לא קפדי אגלויא כלל ואפילו להדחת פיו וכ"ש לנטילת ידיים".
- (ג) פת"ת (ס"ק ו') – "ומ"ש הבה"ט עוד לא ירחץ כו' עיין בש"ת באו"ח סי' ד' סק"ז שכתב שכן משמע בסדה"י אך במדינתנו לא קפדי אגלויא כלל אפילו להדחת פיו וכ"ש לנטילת ידיים ע"ש".
- (ד) ערה"ש (או"ח סי' ד' סעי' ט"ז) – "ויש שהקפידו במים אלו גם משום גילוי ואנו אין חוששין לזה כי אין אנו נזהרין בגילוי מפני שאין נחשים מצוים בינינו כמבואר ביו"ד סי' קט"ז".
- ערה"ש (או"ח סי' ק"ס סעי' א') – "והנה על גילוי כתב הטור דהאידנא דאין חוששין לגילוי כשרים אף לנטילה עכ"ל ובאמת אין ידוע לנו כלל עניין גילוי כיון שאין נחשים מצוים בינינו וכמ"ש ביו"ד סי' קט"ז".
- (ה) כה"ח (ס"ק ח') – "מים שנתגלו מותר לנט"י כמ"ש בדברינו לאו"ח סי' ק"ס או' ב' יעו"ש. מיהו בארצות המערב מקום ששכיחים שם נחשים הרבה. כמ"ש לעיל או' ו' יש להחמיר".
- (ו) הגרא"ל שטיינמן זצ"ל (שפתי איל או"ח אות א') – "שאלתי למו"ר זצוק"ל אם מי נטילה דשחרית שמניחים ע"י המיטה צריכין כיסוי, והשיבני דמי שמקפיד על גילוי משקים צריך לכסות, ומי שלא מקפיד לא צריך לכסות את זה, ושאלתיו למעשה בזה ואמר לי דכדאי (לכסותם)".
- (ז) תשובות והנהגות (ח"ב סי' א') – "וגם לפעמים המים מגולין, ולהגר"א גם בזמנינו יש להחמיר כהרמב"ם פי"א מהלכות רוצח ושמירת נפש הט"ו, דמים שנתגלו אסורים אף ברחיצה ואפילו להדיח הרצפה, ואף להמכריעין לאסור בשתיה לבד (ע' דרכ"ת יור"ד קט"ז - ז') נראה דיש לחוש אף לנטילה משום 'הקריבהו נא לפחתך' שלא לקיים מצות נט"י במים האסורים לשתיה וכדמשמע כעין זה בירושלמי סוף סוכה ע"ש, ועיין בשד"ח הל' חנוכה שבירר שגם בקיום מצוה אמרינן הקריבהו נא לפחתך, ומיהו יש לדון בנטילת ידיים שדינה כרשות וכמבואר ברמב"ם פרק י"א דברכות ה"ג [שרק אם אוכל פת חייב ליטול ידיו] שלא הקפידו בה על לפחתך כמו בקרבנות ואתרוג שהם חובה אבל כאמור גם אם ננקוט דמשום 'הקריבהו נא לפחתך' מותר ...".

ה] לקדש על יין מגולה: מצד הקריבהו נא לפחתך.
א. ע' או"ח סי' ער"ב סעי' א', לשיטות ומראי מקומות.

סכנה בדגים

יו"ד סימן קט"ז סעיף ב' - סעיף ג'

- [א] אכילת בשר ודגים ביחד - סעיף ב'.
 [ב] דין הכלי.
 [ג] צלי: מצד ריחא.
 [ד] מליחה: דגים שנמלחו עם בשר.
 [ה] כבישה: כבישת בשר עם דגים.
 [ו] נותן טעם.
 [ז] הפסק בין אכילת דגים לבשר - סעיף ג'.
 [ח] אכילת גבינה ודגים ביחד.
 [ט] איזה סוג חלבי: למחמירים לעיל.
 [י] הכללים: למחמירים.
 [יא] לשתות מים אחר דגים.

[א] אכילת בשר ודגים ביחד.

דור המלקטים - שמירת הגוף והנפש (סי' א').

- א. **פסחים** (דף עו:): "ההיא ביניתא דאיטווא בהדי בישרא, אסרה רבא מפרזיקא למיכליה בכותחא. מר בר רב אשי אמר: אפילו במילחא נמי אסורה, משום דקשיא לריחא ולדבר אחר".
 1. ט"ז (ס"ק ג') - "אסרו משום סכנת נפשות".
 2. דברי מלכיאל (ח"ב סי' נ"ג אות ב'), חלקת בנימין (סעי' ב' ב' ד"ה מפני, עמ' קע"ז) - "באמת גוף הדבר צ"ע טובא כיון דהטעם בזה משום דקשה לריחא ולצרעת כדאיתא בפסחים ע"ו ע"ב ע"ש בפירש"י. א"כ למה קרו לה סכנה. והלא יש בש"ס הרבה דברים שקשים לכמה מיני מחלות".

ב. הלכה.

1. לא הביאו - רי"ף, רמב"ם.
 (א) **כנפי יונה** (סי' צ"ה ד"ה כתב) - "ולקמן סימן קט"ז אכתוב אפשר דלא הוי סכנה אלא מין דמקרי ביניתא בש"ס (פסחים ע"ו ע"ב), ולא כל המינין וכו', והוא דעת הרמב"ם לדעתו".
 (ב) חת"ס (יו"ד סי' ק"א ד"ה אברא), הו"ד בפת"ל (ס"ק ג') - "אברא המהרש"ל פג"ה ס"י ט"ו כתב דמדלא הביא הרמב"ם הך דמר בר רב אשי דפסחי דביניתא דאטוי בהדי בישרא אסור למכלי אפי' במילחא משום סכנתא ש"מ דהוא ברוב בקיאתו בטבעיות וברפואות ידע דבריחא אינו מזיק והש"ס מיירי שנטוה עם בשר ממש ע"ש ודחוקו מפורסם דמ"מ ה"ל להרמב"ם להביא עכ"פ דאסור לצלות דגי' עם בשר ממש והרי הוא השמיט הכל ועלה ברעיוני תחלה דס"ל לרמב"ם דביניתא הוא דג ידוע שנקרא כן והוא שאסור לאכול עם בשר משום סכנתא ולא דגים אחרים וכה"ג כ' תוס' ספ"ק דמ"ק גבי כוורי ואותו ביניתא אינו מצוי בינינו ומשום"ה השמיטו הרמב"ם ומ"מ נ"ל דוחק דעכ"פ לא יספ' זכר המין ההוא ממקומו במדינתו והי' לו לרמב"ם להביאו לאנשי מדינתו ויותר נראה **דלפי עוצם חכמתו ידע והבין שנשתנו הטבעיי'** בענין זה וכמ"ש תוס' ספ"ק דמ"ק הנ"ל ועוד להם כיוצא בזה".
 (ג) הגר' צדוק הכהן מלובלין (תפארת צבי"ע על יורה דעה ס' קט"ז, דפו"י סוף סי' צ"א ד"ה והנה ל"ד-ג') - "ארמב"ם ... דהוא לא האמין כלל בעניני הרו"ר כידוע. ועי' לשונו בתשו' פאר הדור סי' קמ"ו והובא גם במהר"ם אלשקר סי' ע"ט במעט שינוי ...".
 2. מחמיר - מחבר (סעי' ב', או"ח סי' קע"ג סעי' ב'), והחמירא סכנתא מאיסורא ("לבוש" (סעי' ב', או"ח סי' קע"ג סעי' ב'), חכ"א (כלל ס"ח סעי' א'), גר"ז (הל' שמירת גוף ונפש סוף סעי' ט'), קיצור שו"ע (סי' ל"ג סעי' א'), פוסקים.

ג. דאורייתא או דרבנן, [נ"מ בספק, נשפך, וכדו']: **בשר עם דגים**.

1. דאורייתא.

- (א) בית יהודה (יו"ד סי' כ"ה) - "נרא' פשוט דאם נשפכה היורה של דגים ואין ידוע אם יש שם ששים דאזלינן לחומרא דהוי כמין בשאינו מינו דבנשפך קי"ל דאסור דהוי ספיקא דאורייתא ולחומרא וזה פשוט".
 (ב) יד אפרים (על רמ"א סעי' ב') - "ועיין שו"ת בית יהודה [יו"ד] סימן כ"ה חתיכת בשר שנפל ליורה של דגים ונשפכה היורה ויש ספק אם יש ששים, אסור, דהוי ספיקא דאורייתא ולחומרא".
 (ג) זבחי צדק (ס"ק ד') - "בית יהודה ... יד אפרים".
 (ד) פמ"ג (סי' צ"ז שפ"ד ס"ק ג') - "ואם צלו בשר עם דגים וחזינן דזב אסורים הדגים מספיקא שמא זב תחת הדגים וספיקא דאורייתא לחומרא".
 (ה) אבני צדק (יו"ד סי' מ"ט) - "דג ובשר אסור משום סכנה דצרעת, ולדעתי היא איסור דאורייתא בל"ת ועשה, מדכתיב ונשמרתם לנפשותיכם, וכתיב ועשית מעקה לגגך ולא תשים דמים בביתך כי יפול וגו', הרי שציוותה התורה לשמור מכל דבר שיכול לבא לידי נזק".
 (ו) בית יצחק (סי' צ"ז עמודי זהב ס"ק י"ג) - "ואם צלו בשר עם דגים וחזינן דזב אסורים הדגים מספיקא שמא זב תחת הדגים וספיקא דאורייתא לחומרא".
 (ז) משמרת שלום (סי' ק"ח ח' דינים אות ב' ד"ה הנה).
 (ח) כה"ת (ס"ק טו"ב) - "חתיכת בשר שנפל ליורה של דגים ונשפכה היורה ויש ספק אם יש ס' אסור דהוי ספיקא דאורייתא ולחומרא. בית יהודה ח"ד סי' כ"ה. יא"פ בסעי' זה. זב"צ אות ד".
 (ט) הל' שונות הנוגעות לשבת (ארטסקרול, עמ' קכ"ז).
 2. דרבנן.
 (א) שלחן חי (השמטות לסוף סי' א') - "שו"ת בית יהודה ... ונשפך וספק ... כ' בהדיא דהוי מדרבנן ע"ש יכולין להקל".

- (ב) ביע אומר (ח"א יו"ד סי' ח' אות ד' - ו', ע"ש בהוספות, ח"ו יו"ד סי' ט' אות א') – "הפרי מגדים בשפתי דעת ... בשו"ת בית יהודה. ומ"מ לאור הדברים הנ"ל נלע"ד עיקר כמש"כ שאין בזה איסור אלא מדרבנן".
- (ג) ילקוט יוסף (יו"ד סי' פ"ט הע' צ"א ד"ה אלא, סעי' צ"ב, קיצור שו"ע יו"ד סי' קט"ז סעי' כ"ח).
3. מראי מקומות – מהר"ם שיק (יו"ד סי' רמ"ד, לשונו מובא לקמן), פמ"ג השלם (ליקוטי מגדים סי' צ"ז שפ"ד ס"ק י"ט), שמירת הנפש כהלכתה (פרק ו' סעי' ז).
- (א) ציץ אליעזר (חכ"א סי' ח' אות ב') – "בסימן א' סעי' י"ג כותב כת"ר בלשון: צריך לזהר שלא לאכול בשר ודג ביחד מפני שקשה לצרעת. ויכולים לחשוב (בפרט הקורא הפשוט) שבכל גוונא אין בזה אבל גדר של איסור כלל, ורק זהירות. ולא כן הדבר. ובאם נתבשרו יחד הרבה מהפוסקים סוברים לאיסורא ושלא בטל אפילו בששים. ומצריכים גם הגעלת כלים, כי חמירא סכנתא מאיסורא. יעוין בנושאי כלי השו"ע ביו"ד שם בסימן קט"ז סעיפים ב' וג'. ונוספות מהמובא בדרכי תשובה וכף החיים שם מעוד גדולי פוסקים".
- (ב) לענין שאר ציורי סכנה – עי' שמירת הגוף והנפש (מבוא פרק א').

ד. בזה"ז.

1. אפשר דבזמן הזה אין סכנה.
- (א) מג"א (סי' קע"ג ס"ק א') – "ואפשר דבזמן הזה אין סכנה כ"כ דחזינן כמה דברים המוזכרים בגמ' שהם סכנה לרוח רעה ושאר דברים והאידנא אינו מזיק דנשתנו הטבעיות וגם הכל לפי טבע הארצות ועב"ד סי' קט"ז ס"ג ובא"ע סימן קנ"ו וכ"כ הב"ח בשם הרמב"ם".
- (1) הגהות והערות (שם, מהדו' פריעדמאן) – "עיין בספר נוהג כצאן יוסף הלכות סעודה אות ג שכתב כן בשם הב"ח באו"ח סימן קעג בשם הרמב"ם. אך בב"ח ליתא. וכנראה ט"ס היא במ"א וצ"ל ב"ש, דהיינו באר שבע סימן לה שדייק כן מהרמב"ם מאכלות אסורות ט, כג. וכן דייק בשו"ת חתם סופר יו"ד סימן קא ד"ה אברא. ועיין בב"ח יו"ד סימן צה ד"ה ואיני. וע"ע שדי חמד כללים מערכת ט כלל ה".
- (ב) באה"ט (סי' קע"ג ס"ק א') – "ואפשר דבזמן הזה אין סכנה כ"כ דהרבה דברים נזכרים בש"ס בהם סכנה לרוח רעה ושאר דברים והאידנא אינו מזיק דנשתנו הטבעיות וגם הכל לפי טבע הארצות מ"א".
- (ג) יד שאול (על מחבר סעי' ג') – "דעכשיו נשתנו הובעים ואין להחמיר כל כך".
- (ד) מ"ב (סי' קע"ג ס"ק ג') – "ועיין במ"א שכתב דאפשר דבזמנינו אין סכנה כ"כ דבכמה דברים נשתנו הטבעים ע"ש".
- (ה) ערה"ש (סעי' י') – "ווי"א דעכשיו נשתנו הטבעים וכמה דברים שאמרו בגמ' משום רוח רעה ואנו אין נזהרין בזה ואין המדינות שוות זל"ז [מג"א סי' רע"ג סק"א]".
2. מחמיר.
- (א) עי' שבות יעקב (ח"ג סי' ע'), יד אפרים (על המחבר סעי' ג'), דרכ"ת (ס"ק ט"ז) – "המ"א בא"ח סי' קע"ג סעי' כ"א כתב דאפשר בזמן הזה ליכ' סכנה כל כך אף על גב דאין לסמוך עליו בזה בספק סכנ' מ"מ בכה"ג דאיכ' סי' ודעת אחרוני' להק' לבט' בס' אין להחמיר בזמן הזה כלל".
- (ב) נוהג כצאן יוסף (ערך סכנה אות ב') – "אין להקל לנהוג כמ"ש הב"ח בא"ח סי' קע"ג בשם הרמב"ם. ז"ל ואפשר דבזמן הזה אין סכנה כ"כ מש"ש דחזינן כמה דברים המוזכרים בגמרא שהם סכנה לרוח רעה ושאר דברים. והאידנא אינו מזיק דנשתנו הטבעיות עכ"ל. אדרבה אני אומר דנשתנו הטבעיות לגרעיותא כי הטבע הולך וחסר והב"ח עצמו סיים וגם הכל לפי הארצות. ולמה לנו להקל במה שנוכל לזהר".
- (1) ומ"ש בשם הב"ח, עי' הגהות והערות (על מג"א סי' קע"ג ס"ק א', מהדו' פריעדמאן), לשונו מובא לעיל.
- (ג) חת"ס (יו"ד סי' ק"א) – "שלא נסמוך על זה לעשות מעשה לאכלם זע"ז דאפשר דה"ל כמו דבר הנאסר במנין ואפשר דלא שייך בזה כל הני תירוצי' הנאמרי' בגילוי ומש"וה אנו נזהרים ומנהג אבותינו תורה".
- (ד) מהר"ם שיק (יו"ד סי' רמ"ד) – "דברי המג"א בסי' קע"ג ס"ק א' הנ"ל שכ' דאפשר שנשתנה לא נראה לי ודבריו צ"ע דגם שם איירי בדברים האסורים משום סכנה ואין הולכין בו אחר הרוב בפיק"נ ועל המיעוט א"א לרופאים להעיד כדלעיל וא"כ מנ"ל לומר דנשתנה אדרבה אזלינן בתר חזקה והוא בחזקת שלא נשתנה וכ"ש דא"א להתיר משום ספק שמא נשתנה וספק איסור תורה או ספק סכנה מספיקא להחמיר ואיך כ' המג"א דאפשר שנשתנה וצ"ע".
- (ה) יפה ללב (ח"א או"ח סי' קע"ג ס"ק ב') – "ומ"ש המג"א ... עיין להרב נוהג כצאן יוסף ...".
- (ו) שמירת הנפש (אות ח').
- (ז) דברי מלכיאל (ח"ב סי' נ"ג אות י"ב), הו"ד בדרכ"ת (ס"ק ט"ז) – "למעשה נראה לענ"ד פשוט דנהי דוודאי אסור לבשל בשר עם דגים כמפורש בטוש"ע שצריך לזהר מזה. וכן אם בישלו להדיא בשר עם דגים וודאי שאסור. כיון שבשואט נפש עברו על דין מפורש בטוש"ע".
- (ח) כה"ח (או"ח סי' קע"ג ס"ק ט') – "כתב המ"א ... מיהו הרב נוהג כצאן יוסף ... והביאו היפ"ל אות ב' וכן בס' מלבושי יו"ט סי' כ"ד דחה זה יעו"ש. והביאו השד"ח כללים מע' ט' כלל ה' ועי"ש בשד"ח מה שהאריך בענין זה יעו"ש. וא"כ כיון דדבר זה בפלוגתא שניא וחמירא סכנתא ואפשר לזהר שומר נפשו ירחק ויזהר לקיים דברי חז"ל".
- (ט) שרידי אש (ח"ב סי' כ"ב אות י"א) – "וע"ד ששאל אם מותר לאכול שמן שנעשה מדגים עם בשר - ידוע, שרמב"ם ז"ל השמיט דין זה ועיין בתשובות חתם סופר סי' ק"א, הובא גם בפ"ת סימן קט"ז סק"ג, שכתב דמסתמא לפי עוצם חכמתו ידע והבין שנשתנו הטבעים בזה ונהי שלא נסמוך על זה לעשות מעשה לאכלם וכו'. אולם במג"א סי' קע"ג סק"א כתב בפירוש, שעכשיו נשתנו הטבעים עי"ש שדעתו נוטה להתיר, ואולם בשד"ח מערכת ט' אות ה' מביא הרבה אחרונים, שדוחים דברי המג"א".

(י) עי' הגרמ"א פריינד זצ"ל (מרא דשמעתתא עמ' קע"ח אות שנ"ג) – "שאלתי אם דג בבשר בטל בששים, ואמר לי דמקובל מהרה"ק מצאנז זיע"א, דקיבל מרבו הרה"ק מראפשיץ זיע"א, דקיימא לן כהמג"א (סימן קע"ג ס"ק א') שכתב דאפשר דבזמן הזה אין סכנה כ"כ בבשר ודגים, ואף שוודאי אין להקל באיסור המבואר בשו"ע מ"מ כשיש ששים סומכין להקל".

(יא) משנה הלכות (מרשימות הגר"י שוב בעניני סכנה אות ג'), בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תקע"ה) – "ולמעשה נראה כיון דסכנתא חמירא מאיסורא יש להחמיר בכל הדברים שאסרו חז"ל משום סכנה דקיי"ל דאף בזמן הזה יש להחמיר בכל הדברים כמו בזמן חז"ל דלא כהמגן אברהם (סימן קע"ג ס"ק א') שכתב: ואפשר דבזמן הזה אין סכנה כ"כ דחזינן כמה דברים המוזכרים בגמ' שהם סכנה לרוח ושאר דברים והאידינא אינו מזיק דנשתנו הטבעיות וגם הכל לפי טבע הארצות ואין לצרף את דברי המגן אברהם אף בתורת צירף להקל".

(יב) ביע אומר (ח"ד יו"ד סי' ד' אות ד') – "שאין לסמוך ע"ז לדינא".

(יג) חיי הלוי (ח"ד סי' מ"ח אות ג') – "כל האחרונים לא סבירא להו הקולא הזו, וע"ע בכף החיים ...".

(יד) שו"ע המקוצר (ח"ד סי' קל"ט סעי' ט') – "וכן המנהג".

(טו) עי' חלקת בנימין (ס"ק י"ב, ציונים ס"ק נ"ה, סעי' ב' ב' ד, צריך [עמ' קע"ו]) – "אך יש לצרפו לסניף, כ"כ הפוסקים".

(טז) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע יו"ד סי' פ"ז אות פ"ג).

3. מראי מקומות – שד"ח (כללים מע' ט' כלל ה'), חלקת יעקב (ח"א סי' ק"ט, יו"ד סי' כ'), "ידוע דעת המג"א סימן קע"ג דבזמן הזה נשתנו הטבעים, ולא שייך סכנה", שמירת הגוף והנפש (סי' א' הע' א').

(א) הגר' צדוק הכהן מלובלין (תפארת צבי" על יורה דעה ס' קט"ז, דפו"י סוף סי' צ"א ד"ה והנה ל"ד-ג') – "והרמב"ם לא זכר מהם מאומה ... דהוא לא האמין כלל בעניני הרו"ר כידוע. ועי' לשונו בתשו' פאר הדור סי' קמ"ו והובא גם במהר"ם אלשקר סי' ע"ט במעט שינוי ... ואנחנו מאמינים במציאות הרוח רעה כפשטן של דרוז"ל בתלמוד ומדרשות. ומי מגיד שאין רו"ר מצוי' בינינו. ולכן אין להקל בדבר סתם. ומיהו לכבוד שבת וכיוצא בסעודת מצוה. נר' שזה דומין למים ששופכין מפני התקופה והמת. דמפורש בהגהת רמ"א או"ח סי' תנ"ה דבמקום מצוה לא ידע דבר רע ... כיון שאף היא אין בה סכנה טבעית מצוי' כלל. מעדותו של רמב"ם. רק סכנת רו"ר. אין להחמיר במקום מצוה וצורך שבת ויו"ט. וכדומה שכך רגילין מורי ההוראה להורות".

(ב) שבט הלוי (ח"ו סי' קי"א אות ג' ס"ק ה'), קובץ מבית לוי ח"ג עמ' פ"ז אות ד') – "ושכיח הוא בעש"ק דנופל פעם חתיכת בשר בדגים או להיפך - והסירוהו מהקדרה אלא דיש ספק אם יש ס' לבטלו, העיקר בזה מש"כ בתשובת דברי מלכיאל ח"ב סי' נ"ג אות י"ב - דיש לסמוך כה"ג עכ"פ על שיטת הרי"ף והרמב"ם שלא הביאו כלל סכנת בשר ודגים, ועל המג"א הנ"ל, דנשתנו הטבעים ועתוס' חולין מ"ז ויומא ע"ז ומ"ק י"א - וכמש"כ הבאר שבע בשיטת הרי"ף ורמב"ם, ויש להקל בזה במקום מניעת כבוד שבת יע"ש בדברי מלכיאל".

ה. בשר עוף.

1. מחמיר: דינו כמו בשר בהמה.

(א) שבות יעקב (ח"ב סי' ק"ד) – "גם בשר עוף בכלל וכי פרוקא לסכנת' וכל הפוסקים ראשונים ואחרונים לא הזכירו א' מהם חילוק זה וכן נ"ל מוכח להדיא דאין חילוק ממ"ש המרדכי פרק כ"ה ובאו"ה כלל י"ג גבי דגים שנמלחו עם עופות דאין לאסרם משום סכנה דאין סכנה במליחה עכ"ל וכ"כ בת"ח כלל כ' דין ט"ו ובט"ז ובש"ך סימ' מ' ואם איתא דליכא סכנה בעופות עם דגים א"כ אפי' בבישול יחד אין איסור אלא ודאי דעופות ובהמות שווים לענין איסור סכנה עם דגים".

(ב) ברכי יוסף (שיורי ברכה ס"ק ח') – "אין להחמיר בבשר עוף לדגים, ואין למחות במקילים. הרב מהר"י עייאש בשו"ת בית יהודה יו"ד סימן כ"ד. אבל הרב שבות יעקב ח"ב סימן ק"ד הצריך לרחוץ ידיו בין עוף לדג. ע"ש. וכן מנהגנו".

(ג) יד אפרים (על סעי' ג') – "ועיין שו"ת שבות יעקב חלק ב' סימן ק"ד ...".

(ד) פת"ת (ס"ק ב') – "עיין בתשובת שבות יעקב ח"ב סי' ק"ד שנשאל על שומן אווז שנתערב תוך תבשיל של דגים אם יש חשש סכנה בדבר או לא דאולי אין סכנה רק בבשר בהמה משא"כ עופות שנבראו מהרקק וברגליהם יש להם קשקשת כדגים והשיב דאין חילוק והכי מוכח מדברי הפוסקים דלעיל סי' ט' הובא בבה"ט שם סק"ד ע"ש".

(ה) עיקרי הד"ט (יו"ד סי' י"ד סעי' ג') – "ועיין להרב שבות יעקב ח"ב סימן ק"ד דהחליט לאיסור אף בשר עוף שנתערב בדגים דסתמא אמרינן האי בניתא דאיטו בהדי בשרא ועוף ג"כ בכלל בשרא".

(ו) יד שאול (על מחבר סעי' ג') – "דאין חילוק".

(ז) קיצור שו"ע (סי' ל"ג סעי' א') – "אסור לאכול דג עם בשר, ואפילו עם שומן עופות מפני הסכנה".

(ח) שמירת הנפש (אות ח') – "ואין חילוק בין בשר בהמה לבשר עוף".

(ט) בן איש חי (שנה ב' פר' פנחס אות ח') – "ואפילו בשר עוף צריך ליזהר בו כדין בשר בהמה".

(י) ערה"ש (סעי' י') – "ואין חילוק בין בשר בהמה לבשר עוף".

(יא) שלחן חי (סי' א' אות י"ד) – "אין חילוק בכל הדינים הנ"ל לענין סכנה בין בשר עוף לבהמה".

(יב) כה"ח (ס"ק י"א, או"ח סי' קע"ג ס"ק ה') – "ואין חילוק בין בשר בהמה לבשר עוף".

(יג) מעדני השלחן (סי' צ"ז ס"ק ל"ז) – "בין בשר בהמה ובין בשר עוף, עם דג".

(יד) ביע אומר (ח"ד יו"ד סי' ד', הליכות עולם ח"ו עמ' קס"ו).

(טו) שו"ע המקוצר (ח"ד סי' קל"ט סעי' ט').

(טז) שמירת הגוף והנפש (סי' א' סעי' ב').

(יז) חלקת בנימין (ס"ק ט').

(יח) הכשרות (פרק י"א סעי' כ"ו, פרק י"ח סעי' א').

(יט) מטבת הכשר (ארטסקרול, עמ' תי"ב).

- (כ) הלכה ברורה (או"ח סי' קע"ג סעי' ח').
- (כא) ה' שונות הנוגעות לשבת (ארטסקרול, עמ' קכ"ט).
- (כב) פסקי תשובות (סי' קע"ג אות ב') – "ואין נפק"מ בין בשר בהמה לבשר עוף".
- (כג) וכן מוכת מכל הפוסקים שדברו שאין איסור סכנה אצל "מליחה" [עי' לקמן], והמקרה שלהם הוא "דגים שנמלחו עם עופות" – או"ח, רמ"א, לחם חמודות, ט"ז, ש"ך, כנה"ג, פר"ח, לחם הפנים, בית לחם יהודה ... ועוד ועוד - שבות יעקב (ח"ב סי' ק"ד, לשונו מובא לעיל).
2. לענין רחיצת ידיים בין בשר עוף לדגים [לדעת המחבר].
- (א) עי' לקמן.
3. מראי מקומות.
- (א) חלקת יעקב (ח"א סי' ק"ט, יו"ד סי' כ') – "השאלה היתה בבשר עוף ויש לצרף שיטת השבות יעקב דעופות דלא נבראו אלא מרקק לא שייך סכנה לאוכלן עם דגים".

ו. בשר עם ביצי דגים.

1. מיקל – שבט הלוי (קובץ מבית לוי בענייני יו"ד עמ' פ"ז סוף אות א', "בישל בשר עם ביצי דגים לא נאסר").

ז. ביצים עם דגים.

1. מיקל – כה"ח (או"ח סי' קע"ג סוף ס"ק ה').

ח. בשר עם ג'לטין (gelatin) דגים.

1. מיקל.

(א) הגריש"א זצ"ל (ישא יוסף ח"ב יו"ד סי' י"ז ד"ה והנה, נתיבות הכשרות גליון י"ט סוף עמ' פ"ה) – "אם כי יש מקום למשקל ולמיטרא בהני מילא שהעלה הגאון בעל אגרות משה זצ"ל להיתרא להשתמש בג'לטין המיוצר מעורות של בהמות טהורות במאכלי חלב, גם אם לא נמלחו העורות. אך זה נראה פשוט העשויים מעורות כעין נייר שאין בו טעם אוכל כלל ומותרים לפי דברי הגאון האגרות משה, מותר למלאות אותם בדגים, וחזי לאיצטרופי מ"ש המג"א סימן קעג סק"א".

הגריש"א זצ"ל (וישמע משה פר' בהר תשע"ו, גליון קי"ב עמ' ג') – "פעם שאל הגר"ש גרוס את גאון ישראל הגרי"ש אלישיב זצוק"ל אודות ג'לטין המופק מדגים, האם מותר לאוכלו עם בשר. וענה לו: הלא האחיעזר התיר באכילה אף ג'לטין המופק מדגים טמאים, שמכיון שזה נשתנה לגמרי ממהותו הראשונה לא חשיב כלל מאכלות אסורות. וכל שכן שאין לחוש בזה לסכנה שבאכילת דגים עם בשר".

(ב) Halachically Speaking (שנה ה' גליון ג' עמ' י') -

One may eat this together with meat as well and we are not concerned about the halacha of refraining from eating fish and meat together (Mesechtas Pesachim 76b, Shulchan Aruch Y.D. 116:2). In addition it is botel b'shishim. Some say maybe the whole concern was flesh of the fish with meat not the skins or bones. Additionally, the gelatin made from fish (and other sources) does not have a flavor (Star-K Kashrus Kurrents in an article by Rabbi Mushell).

2. מראי מקומות.

(א) דף הכשרות (חכ"ב מספר ז' עמ' מ"ג) -

What about regarding fish gelatin? Does the process of changing the fish skins into gelatin remove the sakana, such that one may eat fish gelatin with meat? Fish skins are edible, so they have the same status as fish. But if gelatin is viewed as tzir, then it is not clear if tzir dagim and meat poses a sakana (see Darchei Teshuva 70:10). Additionally, the process of creating gelatin can perhaps be viewed as a shinuy (inherent change). Rav Schachter felt there was good reason to be lenient, since Magen Avrohom (173:1) questions whether today the same degree of sakana exists. However, Rav Belsky felt that the question still has no clear resolution. Therefore, products containing fish gelatin, especially those that might be used with meat should be labeled OU-fish. However, if the fish gelatin is batel b'shishim in a product, we need not label the product OU-fish, whether or not fish gelatin is identified on the ingredient label.

(ב) חלב עם ג'לטין (gelatin) דגים - עי' לקמן.

ט. האם מותר לבלוע קפסולות של אומגה 3 עם בשר או עם חלב.

1. וישמע משה (פר' בהר תשע"ו, גליון קי"ב עמ' ב') – "שאלה: מבואר בגמ' שאסור לאכול דגים ובשר יחד מפני הסכנה, והב"י ביו"ד סימן פז כתב שגם חלב ודגים אסור מפני הסכנה, וכבר השיגו עליו האחרונים שנתחלף לו בשר בחלב, ומכל מקום רבים נזהרים בזה ונמנעים מאכילת דגים עם חלב. [וכן נהגו בבעלזא, אע"פ שבדרך כלל הולכים אחרי פסקי המג"א שנקט להקל בזה]. ויש להסתפק במי שנוטל גלולות של אומגה 3 המופקות מדגים, האם גם בזה יש לזהר שלא לבלוע אותם בשעה שאוכל בשר או חלב, או שבזה אין חשש ומותר לכתחילה.
- (א) תשובה: הגאון רבי שמאי גרוס שליט"א אמר שיש להקל בדבר מכיון שאינו אוכל דגים ממש, אלא דבר המופק מדגים כעין ציר, ובזה לא החמירו. והביא כמה טעמים לדבר: א. ביו"ד סימן פג סעיף ה' מבואר שציר דגים טמאים מותר מן התורה באכילה. הרי

שציר דגים אין דינו כדגים ממש, וכ"ש שלא שייך בזה חשש סכנה. ב. ביו"ד סימן צה ס"ג איתא שקדירה בת יומא שבשלו בה בשר מותר לבשל בה דגים ולא חיישינן להבליעה בת יומא של בשר שבתוכה. ג. הרי הוא בולע את הקפסולה בשלימות ואינו טועם טעם דגים כלל, ורק בתוך מעיו מתערבים הדגים עם הבשר או עם החלב, ובוה לא החמירו. ולסברא זו הסכימו גם בבית דינו של בעל שבת הלוי. ד. פעם שאל הגר"ש גרוס את גאון ישראל הגרי"ש אלישיב זצוק"ל אודות ג'לטין המופק מדגים, האם מותר לאוכלו עם בשר. וענה לו: הלא האחיעזר התיר באכילה אף ג'לטין המופק מדגים טמאים, שמכיון שזה נשתנה לגמרי ממהותו הראשונה לא חשיב כלל מאכלות אסורות. וכל שכן שאין לחוש בזה לסכנה שבאכילת דגים עם בשר.

(ב) וכן הורה הגאון רבי נפתלי נוסבוי שליט"א, והביא ראיה מדכתב הפמ"ג ביו"ד סימן פ"ז מ"ז סק"ג, שבחמאה ושומן הנלקט מעל החלב בודאי אין חשש ומותר לאוכלו בדגים גם לדעת הב"י. וכשם שהחמאה אינה נקראת חלב לענין זה, גם החומר הזה המופק מדגים אינו נקרא דגים לענין זה. ואמר עוד דשמה הסכנה היא רק בדגים לבדם, אבל קפסולות אלו מעורבות בחומרים נוספים ואינן עשויות מדגים בלבד, ולכן אין לחוש בהן לסכנה. וכן נקטו להקל הגאונים רבי מנדל שפרן ורבי שלמה זלמן אולמן ורבי משה שאול קליין שליט"א.

(ג) וכן מצאתי בשו"ת שבת הלוי ח"ז סימן קלה, לענין תרופות שיש בהן תערובת ג'לטין, וז"ל: וכבר כתב הגה"ק דברי חיים בשו"ת ח"ב יו"ד סי' נ"ב לענין שמן דגים (טמא) לחולה שאין בו סכנה, דכיון שהוא שלא כדרך אכילתו, דשמן דגים ניתן רק לאכול בתוך מאכל מבושל מתקן לאיזה דבר מאכל זולתו, אבל לשותות שמן דג חי אין דרך בני אדם, ולכן הוי שלא כדרך אכילתו, דמותר אפילו לחולה שאין בו סכנה כמבואר בש"ך יע"ש בד"ה, ע"ש עוד.

(ד) אמנם הגאונים הגדולים רבי נסים קרליץ ורבי חיים קניבסקי שליט"א הורו דיש להחמיר בזה, וביאר הגר"ח קניבסקי דבמקום חשש סכנה יש להחמיר יותר. וכן הורה הגאון רבי חיים מאיר וואזנר שליט"א. ואמר דשמה אינו דומה לציר דגים כי חומר זה מופק מעצמות הדג, וחשיב כגוף הדג ממש, ובענין סכנה טוב להחמיר אם אין זה קשה".

2. שלחן הלוי (פרק כ"ג אות א') – "כתב המג"א (או"ח סי' קעג ס"ק א') 'אפשר דבזמן הזה אין סכנה כ"כ ... אבל משום מעשה באתי, להדגיש שיש לבדוק איך רשמוהו בין המכילים, כי בעובדא שמעריבים שמן של אומגה 3 הבא רובו מדגים, רגילים לרשום רק שהוא מכיל אותו השמן (וכגון 'שמני אומגה 3' - ולא את שם הדג), ובאמת צריך לכתוב ברשימת המכילים בפירוש תיבת 'דגים' או שם הדג, ובלתי זה לא יבינו ששמן זה הוא מדג. אבל אם אין שישים כנגד הדג, יש לסמנו בתיבת 'fish' [דג], סמוך לסמל ההכשר. ואף שהמוצר הזה מיועד להשתמש בו עם בשר, הרוצה להעמיד על הדיון, יראה שיש בו דגים, ומי שאינו מקפיד, יכול לסמוך על דברי המג"א".

י. נגע בשר בלחם האם לאוכלו עם דגים, או להיפך.

1. מחמיר, כשמלוכלך מן הדג.
(א) זבחי צדק (ס"ק י"א) – "מעשה בא' שהניח חתיכה דג על הפת ונעשה הפת ההוא מלוכלך מן הדג ואסרו חכמי הישיבה הי"ו לאכול הפת ההוא עם הבשר משום שיש בו ממשות שומן מן הדג ופשוט".
(ב) כה"ת (ס"ק כ"ו) – "זבחי צדק".
2. מראי מקומות.
(א) הגר"ח שליט"א (ח"ב שאלת רב ח"א פרק י"ג סעי' י"ח) – "שאלה: קי"ל חמירא סכנתא מאיסורא. ולפי"ז לכאורה לחם שנגע בבשר (שאסור לאכול עם גבינה כדאיתא ביו"ד ס' צא) אסור לאכול בדגים. תשובה: עי' יו"ד סי' קט"ז ס"ג ובט"ז שם סק"ג".

יא. לחם שהיה על השולחן בסעודת בשר האם לאוכלו עם דגים, או להיפך - למחמירין לעיל.

1. מיקל.
(א) הגר"ח שליט"א (אהל יעקב, בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תי"ב) – "לחם [חלה] שהיה על השולחן בתחילת סעודת שבת בעת שאוכלים את הדגים, ומיד אח"כ הסירו אותו מעל השולחן האם מותר לאכול אותו חלה עם גבינה [יו"ד סי' פ"ט סעי' ד']? תשובה: לכאורה מותר".
(ב) הל' בב"ת (הופשטטר, פרק ח' סוף הע' שי"א) – "לחם שהיה על השולחן בסעודת בשר, נראה שמותר לאוכלו עם דגים, וכן להיפך, כל שלא נודע או ניכר שנגע בו. וכמדומה שכן נוהגים העולם ואין נזהרים בזה בלחם שבסעודת שב"ק".

ב] דין הכלי.

א. מיקל.

1. שבות יעקב (ח"ג סי' ע') – "בבית אחד בשלו וטגנו דגים מלוחים עם שומן אווז כי לא היו יודעים כלל שיש איסור בדבר עד שבא בר אוריין א' ואמר להם שהוא אסור משום סכנה והשליכו הדגים ונשאלתי על הכף שניערו בו הדג' ועוד אינו מקונה ותחבו אותו תוך קדירה של בשר מה דינו: תשובה הנה כבר מבואר בספרי מנחת יעקב כלל נ"ז ונ"ח ס"ק דאין חשש סכנה בפליטת כלים אף על גב דמבואר שם דיש חולקין ע"ז מ"מ נקטינן עיקר כהמקילין אם הוא נקי ואף אם הכלי אינו נקי מ"מ אם יש ס' ...".
2. יד אפרים (על המחבר סעי' ג', על המחבר סעי' ו') – "ועיין בשבות יעקב חלק ג' סימן ע' ... דבפליטת כלים ליכא חשש סכנה, כמו שכתב במנחת יעקב כלל נ"ז [ס"ק א'], ועיין שם כלל ע"ו [ס"ק כה]".
3. הגר"א נבנצל שליט"א (מציון תצא תורה ח"א אות רצ"ב, אהל יעקב מאכלי עכו"ם עמ' תרס"ו אות ז') – "שאלה: מה הדין לגבי קדירה שבשיל בתוכה בשר ודגים בטעות, האם צריכים להכשיר את הקדירה. תשובה: לא".
4. עי' חלקת בנימין (סעי' ב' בי' ד"ה בדיעבד [עמ' קע"ט]), מילואים (שם).
5. שוואלין ודורשין (אהל יעקב מאכלי עכו"ם עמ' תרס"ח אות ח') – "ענין אכילת בשר ודגים יחד אסור משום סכנה, אבל הסיר לא נעשה טריפה בגלל זה. ולכן מותר גם בתוך מעת לעת לבשל בו דגים או בשר גם אם קודם לכן בישלו בטעות את שניהם ביחד".

ב. צריך הגעלה.

1. תפארת למשה (סוף סי' קט"ז) – "ושמעתי בשם מורי זקני הרב הג' מוהר' יעקב ז"ל דבנפל דג לקדירה עם בשר או איפכא היה אוסר הכלי בלי הגעלה דאף דמבשלים דגים בכלי בשר או איפכא היינו שאין כח בנ"ט היוצא מקדירה לעשות ארס אבל כשנתבשל בקדירה בשר ודגים ביחד הרי נתבשל ארס בתוכו ונבלע הארס בקדירה ואסור ודו"ק".
2. ברכי יוסף (שיורי ברכה ס"ק ז') – "נפל דג בקדירת בשר או איפכא, הרב מהר"ר יעקב היה אוסר הכלי בלא הגעלה. תפארת למשה".
3. פת"ת (ס"ק ג') – "ועיין בספר תפארת למשה שכתב בשם זקינו הגאון מהר"ר יעקב ז"ל דבנפל דג לקדירה עם בשר או איפכא היה אוסר הכלי בלא הגעלה דאף דמבשלים דגים בכלי בשר או איפכא היינו שאין כח בנ"ט היוצא מקדירה לעשות ארס אבל כשנתבשל בקדירה בשר ודגים ביחד הרי נתבשל ארס בתוכו ונבלע ארס בהקדירה ואסור ע"ש".
4. זבחי צדק (ס"ק ה') – "שיו"ב ... תפארת למשה ... פת"ת".
5. שמירת הנפש (אות י"ב) – "אך כשבשל בשר ודג ביחד אז המאכל אסור וגם הכלי צריך הגעלה (תפארת למשה)".
6. אבני נזר (יו"ד סי' פ"ה אות ד') – "ראיתי בפת"ש (סי' קט"ז) בשם ס' תפל"מ שכתב בשם זקינו הגאון דכשנאסר המאכל משום סכנה גם הכלי אסור בלא הגעלה כיון שכבר נעשה ארס יע"ש. הרי כדכתיבנא".
7. מלמד להועיל (יו"ד סי' ל"ז) – "שאלה: דגים שנתבשלו יחד עם שומן של בשר במחבת והדגים הונחו אח"כ לתוך קערה של פארצעללאן ומהקערה הונחו לתוך טעללער של פארצעללאן, מה דינן של המחבת והקערה והטעללער. תשובה: הוריתי להתיר המחבת שהיא של ברזל ומצופה בהיתוך לבן ע"י הגעלה, והקערה והטעללער התרתי ע"י הגעלה ג' פעמים. וחילא ידידי מן הדא: הנה ... דאף הדפתחי תשובה הביא בשם ספר תפארת למשה דאחר שנעשה אסור הויין הכלים כמו בולעים מארס וצריכין הגעלה מ"מ כיון דודאי אף אחר שנעשה איסור בטל בס' לדעת החות יאיר דכיון דאזלה לה טעמא אזלה לה סכנה (עיין ספר כרם שלמה) א"כ י"ל דגם באב"י דהטעם נפגם אזלה לה סכנה, וכיון דאפשר דההיתוך דינו כמתכות, וכאן הוי תרי דרבנן (דבר שבמנין, עיין ח"ס, ואב"י) יש להתיר בהגעלה".
8. אבני ישפה (אהל יעקב י"ג אלול תש"ע) – "הכלי צריך הגעלה אם התבשלו יחד בשר ודגים כיון שהוא סכנה, ויכנס הטעם במאכלים הבאים".
9. שבט הלוי (ח"ו סי' קי"א אות ג' ס"ק ו', קובץ מבית לוי ח"ג עמ' מ"ד אות ה', בענייני יו"ד עמ' פ"ט אות ח') – "ועיין בפת"ש ס"ק ג' בשם התפל"מ דאם בישל ממש בשר ודגים יחד דצריך הגעלה כמו בבישול איסור ובתשובת דברי מלכיאל ח"ב סי' נ"ג הנ"ל פקפק והתיר ע"י שהיית מע"ל בלי הגעלה והביאו ג"כ הד"ת. ואנו רגילים להורות בזה כהתפל"מ לחייב הגעלה, ובמשמרת שלום סי' קט"ז מצדד להקל עכ"פ בכלי חרס יע"ש".
10. יביע אומר (ח"ד יו"ד סי' ד' אות ג') – "אם נתבשלו בשר ודגים בקדירה אחת בבת אחת, כשם שהמאכל אסור כך הכלים אסורים בלי הגעלה מחמת בליעת מידי דסכנתא. וכמ"ש להדיא בתפארת למשה (סי' קטז) בשם זקנו הגאון מהר"י ז"ל. והובא להלכה בשיורי ברכה שם סק"ז. ובזבחי צדק שם סק"ה. ובתפארת ישראל פ' אלו טריפות מ"ה. ע"ש. ואף על פי שבשו"ת דברי מלכיאל ח"ב (סי' נג אות יג) מפקפק בדברי התפל"מ, ומצדד להתיר הכלים בלי הגעלה לאחר שישוהו מעל"ע. ע"ש. נראה שהעיקר לדינא לחוש לרוב האחרונים הנ"ל להצריך הגעלה לכלים".
11. אמרי צבי (ח"ב סי' קי"ט ד"ה ברם) – "נראה שבדאי מן הראוי לחוש לדברי התפארת למשה ולאסור הכל בלא הגעלה".
12. השולחן כהלכתו (סי' י"ב סעי' ז').

ג. אחר מעת לעת יש להקל.

1. דברי מלכיאל (ח"ב סוף סי' נ"ג) – "הרי הח"ס בסי' ק"א היקל לגמרי בטעם דגים ואף במרק דגים שנשפך לשומן. ובפרט לפי מה שצדדנו בס"ד למעלה להקל בכלל ענין זה נראה פשוט שיש להורות להשהות הכלי מעל"ע ושלא להטריח כלל בהגעלה ומכ"ש בכלי שא"א בהגעלה".
2. כה"ח (ס"ק י"ג) – "נפל דג בקדירת בשר או איפכא. הרב מהר"ר יעקב היה אוסר הכלי בלא הגעלה תפארת למשה. ברכ"י בשיו"ב או' ז' פ"ת או' ג' שמירת הנפש או' י"ב. מיהו האו"ה כלל כג דין ז' כתב דמשום טעם בליעת כלי ליכא למיחש והב"ד הט"ז סק"ב. וע"כ נראה דלאחר מעל"ע יש להקל".
3. הגר"פ עפשטיין זצ"ל (הג' על ספר שמירת הנפש אות י"ב) – "מהפ"ת בשם התפאל"מ ... דהלכה למעשה אין נוהגין כן, ולא שמענו מימינו שהורו כן, וכאשר פסק ג"כ בספר שו"ת הגאון בעל דברי מלכיאל בח"ב ... וכך מורין".
4. משנה הלכות (מרשימות הגר"י שוב בענייני סכנה אות ג', בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תקע"ה) – "בפתחי תשובה יורה דעה סימן קט"ז ס"ק ג' כתב: ועי' בספר תפארת למשה ... אמנם בשו"ת דברי מלכיאל חלק ב' (סימן נ"ג) כתב דנראה פשוט שיש להורות להשהות הכלי מעת לעת ואין צריך לטרוח כלל להגעיל וכן כתב בכף החיים שם (ס"ק י"ג) דלאחר מעת לעת יש להקל. ולמעשה נראה כיון דסכנתא חמירא מאיסורא יש להחמיר בכל הדברים שאסרו חז"ל משום סכנה דקיי"ל דאף בזמן הזה יש להחמיר בכל הדברים כמו בזמן חז"ל דלא כהמגן אברהם (סימן קע"ג ס"ק א') שכתב: ואפשר דבזמן הזה אין סכנה כ"כ דחזינן כמה דברים המוזכרים בגמ' שהם סכנה לרוח ושאר דברים והאידינא אינו מזיק דנשתנו הטבעיות וגם הכל לפי טבע הארצות ואין לצרף את דברי המגן אברהם אף בתורת צירף להקל אמנם בנידון דידן יש לפסוק כדעת הדברי מלכיאל שאין כאן עצם איסור רק בליעה וגם עבר מעת לעת שזה נותן לפגם".
5. הגריש"א זצ"ל (מציון תצא תורה ח"א יו"ד הע' קכ"ד, אהל יעקב מאכלי עכו"ם עמ' תרס"ט אות ד') – "שמעתי מעשה שאחד בישל בטעות בביתו דגים עם בשר ביחד בכלי אחד ושאל את הגרי"ש אלישיב זצ"ל אם צריכים להגעיל הכלי כדעת המחמירים, וענה לו שאנו לא נוהגים להחמיר בזה. ואח"כ ראיתי בספר שו"ת בית ההוראה יורה דעה (עמוד 103) תשובה מאת הגר"י שוב שליט"א

ששמע מהגרי"ש אלישיב ומבעל המשנה הלכות זצ"ל שאם נתבשלו בשר ודגים ביחד באופן שאין באחד מהם ששים כנגד השני, ישהה הכלי מעת לעת ומותר".

עי' הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש יו"ד פרק ז' אות י') – "טיגנו במחבת בשר בשמן, ובאותו שמן שנשאר במחבת השתמשו בדגים, ודאי שאסור לאוכלם מטעם דחמירה סכנתא מאיסורא. ונשאר רבינו מ"ט יהיה איסור אכילה, הלא זה רק סכנה ולא איסור, נענה רבינו ואמר, להיות וחז"ל אמרו שזה סכנה ולא לאוכלו, זה נהיה כבר איסור לאכול. אמנם לענין 'בלע', מיקרי התירא בלע".

6. הלכה ברורה (או"ח סי' קע"ג סוף סעי' ט') – "ויש להקל אף ללא הגעלה כל שעברו עשרים וארבע שעות".

7. גם אני אודך (אהל יעקב מאכלי עכו"ם עמ' תרס"ח אות ח') – "נחלקו הפוסקים אם צריכים להכשיר סיר שבישלו בתוכו בשר ודגי, ונקטינן כדעת הדברי מלכיאל שאין צריך להכשיר את הכלי רק להמתין מעת לעת לפני שימוש הבא".

8. הגר"י מזלומיאן שליט"א (אהל יעקב מאכלי עכו"ם עמ' תרע"ד).

ד. בדיעבד - למחמירים לעיל.

1. מיקל.

(א) הגריש"א זצ"ל (מנשים באהל יו"ד אות ט"ו) – "אם טגנו קציצת בשר יחד עם קציצת דג, סגי בהגעלה וא"צ ליבון, ובדיעבד גם בלי הגעלה".

(ב) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (מרשימות הגר"י שוב בעניני סכנה אות כ"ו, מציון תצא תורה ח"א יו"ד הע' קכ"ד, בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תק"פ, אהל יעקב מאכלי עכו"ם עמ' תרס"ז אות ו', עי' עמ' תרס"ח אות ח') – "נתבשל בשר ודגים בקדירה ביחד לכתחילה יש להגעיל את הקדירה ובדיעבד אפשר להקל להמתין מעת לעת".

(ג) הגר"א ובנצל שליט"א (אהל יעקב מאכלי עכו"ם עמ' תרס"ז אות ח') – "הכל מותר בדיעבד".

(ד) שבט הקהתי (מאכלי עכו"ם עמ' תרס"ז אות ח') – "שאלה: טיגנו שניצל עוף ובתוך הטיגון הכניסו בטעות חתיכת דג וטיגנו בתוכו ביחד לכאורה כיון שאין ששים הכל אסור משום בשר ודגים, אלא שבמעשה שהיה המשפחה נקיו את המחבת ומיד אח"כ המשיכו לטגן שניצילים אחרים, האם שפיר עבדו, דהיינו מה שכתב בדברי מלכיאל ועוד שיש להמתין להגעיל סיר כזה אחרי מעת לעת האם זה רק לכתחילה ולכן בכה"ג שאר השניצילים בסדר. תשובה: בדיעבד יש להקל בצירוף דעת המגן אברהם סימן קע"ג דבזמן הזה ליכא הך סכנה".

(ה) גם אני אודך (אהל יעקב מאכלי עכו"ם עמ' תרס"ח אות ח') – "המבשל שניצל ובטעות הכניס דג וזרק את שניהם ומיד אח"כ רחץ המחבת והמשיך לטגן שאר שניצילים בתוך מעת לעת, יש אומרים להחמיר בזה אא"כ הוא שעת הדחק, ונלענ"ד שאין צריך להחמיר בזה ושאר השניצילים מותרים".

2. מחמיר.

(א) הגר"ע אוערבאך שליט"א (אהל יעקב מאכלי עכו"ם עמ' תרס"ח אות ח') – "דאם טיגנו שניצלים במחבת בתוך כ"ד שעות מעת שטיגנו בו את העוף ביחד עם דגים אסור לאכול את השניצלים".

3. מראי מקומות.

(א) הגר"י זילברשטיין (מאכלי עכו"ם עמ' תרס"ז אות ח', תמוז תשע"ו) – "בדבר שאלתכם שלאחר שבשלו בשר ודגים יחד, באותו יום בשלו בשר, האם יש מקום להקל. והנה כת"ר פלפל בדבר והביא כל הצדדים, אך למעשה גם הדברי מלכיאל לאחר שהביא כל הקולות, לא התיר אלא לאחר יומו, ולא מצינו מי שהתיר באותו יום, גם בדיעבד. אמנם אולי יש לסמוך על דברי שו"ת בית יהודה (יו"ד סימן כד) שהתיר בשר עוף בדגים, ואף שרוב הפוסקים חולקים עליו בזה, מכל מקום בשעת הדחק גדול, אולי יש מקום להקל. ועל כל פנים אין למחות במקילים".

(ב) הגר"א וינד (אהל יעקב מאכלי עכו"ם עמ' תרס"ח אות ח') – "ברור שלכתחילה אין להתיר כלל, כיון שהקדירה נאסרה מבליעות בשר ודגים, ואע"ג שיש הרבה צדדים להקל ובפרט בזמנינו שיש הרבה מהפוסקים הנוקטים לומר שכל ענין הסכנה נתבטלה בזמנינו כמבואר במגן אברהם או"ח סימן קע"ג דכל ענין סכנת בשר ודגים בזמן הזה הוא ספק גדול להלכה, דנשתנו הטבעים ובפרט על בליעות מבשר ודגים לא נאסר המאכל, וכן נראה בשו"ת חתם סופר יורה דעה חלק ב' סימן ק"א שכתב שאה"נ שאין לסמוך לאכול דגים ובשר יחד אע"ג שנראה שבזמנינו אין חשש סכנה מ"מ אפשר דה"ל כמו דבר הנאסר במנין לא שייך להתיר ולכן אנו נזהרים מלאכלם יחד, ומנהג אבותינו תורה מ"מ הרווחנו שיצאנו מחמירת סכנתא ולכן אין לאסור הבליעות, של דגים ובשר, ומ"מ ברור שאין זה לכתחילה".

ה. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' א' סעי' ט"ו), הכשרות (פרק י"ח סעי' ו'), אבני דרך (ח"י סי' פ"ט), הל' בב"ח (הופשטטר, פרק ח' הע' ש"ו).

1. תפארת ישראל (חולין פרק ג' בואז אות ג'), הו"ד שבט הקהתי (ח"ה סי' ק"מ אות ב') – "וכעת מצאתי דבתפא"י על משניות בפ"ג דחולין [ס"ק ע"ז] דג"כ נוטה להחמיר דדוקא בהתירא בלע כדגים בבשר, מקלינן בבליעת כלים משא"כ דבר שאסור לאכול משום סכנ"פ...".

2. מעדני השלחן (סי' צ"ה ס"ק י"א) – "והכלי ישהה מעל"ע ואח"כ יגעילו כשאר כלי איסור, ובכלי שאי אפשר להגעיל או שקשה לו להגעיל, די בשהיית מעל"ע".

3. תשובות והנהגות (ח"ד סי' קפ"ט) – "נדרשתי כאשר שאלוני שבישלו ביחד בשר ודגים בטעות, והם עצמם פשיטא שאסורים באכילה משום סכנה. ולענין הכלי, הפ"ת בשם תפארת למשה כתב שצריך הגעלה, ובהגהות הגר"פ עפשטיין זצ"ל לספר שמירת הנפש כתב שלא שמענו מימינו מי שפוסק כן, ובשו"ת דברי מלכיאל (ח"ב סימן נ"ג) כתב להמתין כ"ד שעות ואח"כ מותר לבשל בו בלי הגעלה. ולע"ד אם קשה לו ההמתנה, שצריך להכלי מיד, ימלא הכלי מים ויבשלם, ותיפלט הבליעה בהמים, וישטוף היטב, ויש לסמוך שמה שיפלוט עוד אח"כ אין בו כדי סכנה ולא יזיק בס"ד".

ג] לצלות בשר עם דג בתנור אחד: מצד ריחא.**א. אבל אם נצלו כא' ממש.**

1. לכו"ע אסור – ט"ז (ס"ק ג'), באה"ט (ס"ק ג'), יד אפרים (סוף הסימן), ערה"ש (סעי' י'), דרכ"ת (סוף ס"ק כ"ב).

ב. מחמיר לכתחילה, בדיעבד אינו אוסר.

1. או"ה (כלל ל"ט דין כ"ה) – "ושניהם מגולין אפי' בתנורין שלנו המכסין למעלה ואפי' בתנור קטן ואפי' אם הוא סגור כולו ולא נגעו כלל יחד מותר בדיעבד ואע"פ שקיי"ל סכנתא חמירא מאיסורא דבכה"ג לית בי' סכנה כלל ... אך לכתחילה מיהא יזהר".
2. רמ"א (סעי' ב', דר"מ ס"ק ג', תו"ח כלל ע"ו דין י"א) – "אין לצלות בשר עם דג, משום ריחא מיהו בדיעבד אינו אוסר".
3. אפי' רברבי (דף סד.) – "שאפה פשטידא של בשר עם של דגים אף בתנור קטן ומכוסה ושניהם מגולין ... אין סכנה אך לכתחילה יזהר".
4. כנה"ג (הג' ב"י ס"ק י"ח) – "ולענין מעשה לנקוט מציעתא עדיף טפי, דלכתחילה אסורים ובדיעבד מותרים, וכמדומה שאין העולם נזהרים אפילו לכתחילה".
5. חוות יאיר (שו"ת חוט השני סי' ס"ז) – "לא נאסר אלא כשנתבשלו ביחד אבל לא כשבלעו טעם מן הכלי אפי' ברותחין כדאי' באו"ה הנ"ל ... וגם אין נאסרין ... לא בצליה כדמשמע שם ס"ס צ"ג ור"ס קי"ו לענין ריחא ש"מ טעם קלוש אינו אוסר בהם".
6. ערה"ש (סעי' י') – "ואנו אין לנו רק דברי רבינו הרמ"א שפסק דמותר בדיעבד".
7. שבט הלוי (קובץ מבית לוי ח"ג סוף עמ' מ"ג, בענייני יו"ד עמ' פ"ז אות א') – "וכן אין לצלות יחד בשר ודגים ע"מ לאוכלם ואם נצלו מותרים בדיעבד".
- ע"י שבט הלוי (קובץ מבית לוי בענייני יו"ד עמ' מ"א סעי' ו') – "אין להשתמש בתא אחד לבישול בשר ודגים יחד, אבל בזה אחר זה מותר מיד".
8. ילקוט יוסף (סי' פ"ז סעי' פ"ו, ע"י סי' ע' סעי' י', סעי' י"א, קיצור שו"ע יו"ד סי' קט"ז סעי' כ"ב) – "אסור לצלות דגים ובשר בתנורי אפייה המצויים שלנו, [שהם פחותים מד' אמות וסגורים ופתחן מהצד], דחמירא סכנתא מאיסורא. ומכל מקום בדיעבד אם צלו בשר ודגים בתנור אחד, יש להתיר לאוכלם אף אם אין ששים לבטל הטעם".
9. הכשרות (פרק י"א סעי' ל"א).

ג. מחמיר.

1. רש"י (פסחים דף עו: ד"ה דאיטוי) – "דאיטוי בהדי בישרא. בתנור אחד".
2. ע"י סמ"ק (מצוה ר"ג) – "יש אומרים דאפי' צלה בשר עם דג אסור לאכלו משום דקשה לד"א (פירוש צרעת) ודוק' בתנור קטן כעין שלהם אבל בתנורים גדולים כעין שלנו אין להקפיד".
3. לבוש (סעי' ב') – "והוא הדין לבשול או לצלות ביחד ולאכלו אפילו אחד בפני עצמו, שכבר קבל טעם השני".
4. ט"ז (ס"ק ג'). כדאי' בדרכ"ת ס"ק י"ח) – "נלע"ד כיון דלרש"י קאי על צליית בשר ודג בתנור יש להחמיר אפילו בריח ותו דהא כתב ב"י סי' צ"ה דרמב"ם מפרש ג"כ ההיא דכיצד צולין בתנור אחד וא"כ אסור למר בר רב אשי אפילו משום ריח משום סכנה כמו לענין בשר בחלב".
5. באר שבע (סי' ל"ה) – "אסורין לאכלן לגמרי אפילו במלחא כמר בר רב אשי כמו שפירשתי לעיל לדברי הטור והכלבו שכתבו ג"כ מנהג זה בשם הרא"ש ומהר"ם ז"ל דהכל מרועה אחד נתנו וחד טעמא הוא על כן אני על משמתי אעמוד להחזיק בפסקי הלכה למעשה".
6. הו"ד בש"ד (ס"ק א'), ולשון הכנה"ג (הג' ב"י ס"ק י"ח ד"ה אבל) – "אבל באר שבע חלק על רש"ל בזה ... והביא דבריו ש"ך, ומתוך דבריו נר' דמיחש חייש לדבריו".
7. פרח"ה (ס"ק ד') – "בתנור קטן דאיכא ריחא אף בדיעבד אסור ואין בזה שום ספק והחולק בזה אינו אלא מן המתמיהין".
8. פרח"ה (ס"ק ג') – "ודוקא דחד מנייהו שמן ... אבל אי תרוויהו כחוששים שרי ואף לכתחילה אין לאסור אלא אם ירצה האדם להחמיר ע"ע ה"ז משובח בזיהירותו וה"ה בתנור גדול".
9. לחם הפנים (ס"ק ג').
10. בית יהודה (ס"ק ד').
11. ע"י מנחת יעקב (כלל ע"ו ס"ק כ"ו) – "היכא דליכא הפסד מרובה ראוי להחמיר ... אבל בתנורים גדולים כעין שלנו אין להקפיד עכ"ל וכן נראה עיקר להלכה ודלא כבאר שבע שהפריז על המזה להחמיר בכל ענין אפי' בתנורים גדולים".
12. בית יהודה (יו"ד סי' כ"ד) – "צליה ובישול דאיסורו מוסכם".
13. חכ"א (כלל ס"ח סעי' א') – "ואסור לצלות דג ובשר בתנור אחד אפילו אם אינם מונחים זה אצל זה ואין כאן חשש שיזוב מן אחד לחבירו אפילו הכי אסור אפילו בדיעבד דחמירא סכנתא מאיסורא אם לא בתנור גדול או שאחד מהם מכוסה דאז אין שייך ריחא".
14. קיצור שו"ע (סי' ל"ג סעי' א') – "ואין לצלות בשר עם דג בתנור אחד כשהוא תנור קטן, אלא כשאחד מהם מכוסה, אבל בתנורים שלנו שהם גדולים אין לחוש".
15. יד יהודה (סי' ע' הקצר ס"ק ט"ז, הארוך ס"ק ו') – "דגים שצלאו עם עופות אסורין מטעם סכנה".
16. זבחי צדק (ס"ק י"ב, ס"ק י"ד) – "דריחא מילתא לענין סכנה ודלא כרמ"א".
17. ע"י שלחן חי (סי' א' אות י"ג) – "אין לצלות בשר ודג ביחד בתנור אחד. משום ריחא, אם לא בתנור גדול או שאחד מהם מכוסה דאז לא שייך ריחא ואפילו בדיעבד אסור בתנור קטן ושניהם פתוחים ובה"מ נ"ל דהמיקל לא הפסיד".
18. כה"ח (ס"ק כ"ג).

19. מעדני השלחן (סי' צ"ז ס"ק ל"ז).
 20. יביע אומר (ח"ד יו"ד סי' ד' אות ד', ע"י ח"א יו"ד סי' ז' אות ג', **אמנם** ע"י ילקוט יוסף סי' ע' סעי' הע' י', סי' פ"ז סוף הע' פ"ו) – "ובאמת דבצלייה אין להקל אף בדיעבד. אע"פ שהרמ"א בהגה (סי' קטז ס"ז ס"ב) היקל בדבר".
 21. הלכה ברורה (או"ח סי' קע"ג סעי' ח', סעי' ט').

ד. בתנור קטן יש להחמיר [לרמ"א, רק לכתחילה], או גם תנור גדול.

1. רק בתנור קטן יש להחמיר.
  - (א) סמ"ק (מצוה רי"ג) - לשונו מובא לעיל.
  - (ב) יש"ש (חולין פרק ז' סי' ט"ו, או"ש סי' ל"ה ס"ק ט') – "דמותר לצלות דג עם בשר בתנור אחד, אפילו לכתחילה, בתנור שלנו".
  - (ג) ט"ז (ס"ק ב') – "וכתב רש"ל פרק ג"ה סי' ט"ו דאפילו לכתחילה אין להחמיר בתנור גדול לענין זה אף על פי דלענין איסור בשר בחלב מחמירין לכתחילה וע"כ נ"ל פשוט דאותן הלחמים שאופין בתנור אחד עם בשר אין סכנה כלל לאכלם עם דגים אף על פי שהתנור היה סתום".
  - (ד) פר"ח (ס"ק ד') - לשונו מובא לעיל.
  - (ה) פר"ת (ס"ק ג') - לשונו מובא לעיל.
  - (ו) באר הגולה (ס"ק ג') – "וכתב מהרש"ל דבתנור גדול שרי כדלעיל סי' ק"ח והוסיף הרב ט"ז דאפי' בסתום מותר".
  - (ז) חכ"א (כלל ס"ח סעי' א') - לשונו מובא לעיל.
  - (ח) שלחן חי (סי' א' אות י"ג) - לשונו מובא לעיל.
  - (ט) קיצור שו"ע (סי' ל"ג סעי' א') - לשונו מובא לעיל.
  - (י) מעדני השלחן (סי' צ"ז ס"ק ל"ז).
  - (יא) חלקת בנימין (ס"ק י"ד).
  - (יב) ילקוט יוסף (סי' פ"ז סעי' פ"ו, קיצור שו"ע יו"ד סי' קט"ז סעי' כ"ב) – "ואם אחד מהם מכוסה לא שייך בזה ריחא מילתא ומותר אף לכתחילה וכן בתנור גדול המחזיק י"ב עשרונים שיכולים לאפות בו בערך כעשרים ק"ג של בצק בתבנית אחת מותר אף לכתחילה לצלות בשר ודגים ביחד".
- 1 (א) אם התנור גדול יש להקל אפי' לכתחילה – יש"ש (חולין פרק ז' סי' ט"ו, או"ש סי' ל"ה ס"ק ט', לשונו מובא לעיל), ט"ז (ס"ק ב', לשונו מובא לעיל), ילקוט יוסף (סי' פ"ז סעי' פ"ו, קיצור שו"ע יו"ד סי' קט"ז סעי' כ"ב, לשונו מובא לעיל).
 א. והש"ך (ס"ק א') שמביא היש"ש להקל לכתחילה, נראה שחולק על הרמ"א ומתיר לכתחילה אפי' בתנור קטן. ולכאורה יש מחלוקת ט"ז וש"ך פשט במהרש"ל, אם הוא מיקל לכתחילה רק בתנור שלנו [דהיינו בתנור גדול], או גם בתנור קטן. וצ"ע.
- 2 (א) ויש להקל רק אם התנור פתוח – חלקת בנימין (ציונים ס"ק נ"ח, "ר"ס ק"ח ...ונראה דבעינן נמי שיהא התנור פתוח דהפ"ח" ליה דין זה ממש"כ כן המחבר לעיל שם והרי התם מפורש דבעינן הכי ...").
 2. אפילו תנור גדול יש להחמיר.
  - (א) באר שבע (סי' ל"ה) – "נראה בעיני דלדידן שאנו נוהגים לאסור לכתחילה לצלות היתר עם אסור או בשר עם חלב בתנור אחד משום ריחא מילתא אפילו בתנורים גדולים ולא כדעת הסמ"ק ממילא במקום סכנה יש להחמיר ולאסור אפילו בדיעבד דחמירא סכנתא מאיסורא".
  - (ב) פמ"ג (סי' צ"ז שפ"ד ס"ק ג') – "ולקמן סימן קי"ו מבואר לכתחילה אין לצלות בשר עם דגים אפילו בתנור גדול ודיעבד הר"ב בהג"ה מתיר וש"ך בשם ב"ש אוסר דיעבד יע"ש".
3. מראי מקומות – מטה יהונתן (על הט"ז ס"ק ב'), לחם הפנים (ס"ק ג'), דרכ"ת (ס"ק י"ח, ס"ק כ"ב), כה"ח (ס"ק כ"ג), מעדני השלחן (סי' צ"ז ס"ק ל"ז).
 (א) מנחת יעקב (כלל ע"ו ס"ק כ"ו) – "היכא דליכא הפסד מרובה ראוי להחמיר ... וכן נראה עיקר להלכה ודלא כב"ש שהפריז על המדה להחמיר בכל ענין אפי' בתנורים גדולים".

ה. רק אם אחד מהם שמן יש להחמיר, או גם אם שניהם כחוישים.

1. רק אם אחד מהם שמן יש להחמיר – פר"ת (ס"ק ג', לשונו מובא לעיל), זבחי צדק (ס"ק י"ג), דרכ"ת (ס"ק כ"ב), כה"ח (ס"ק כ"ד), חלקת בנימין (ס"ק י"ד).
  2. מראי מקומות – מעדני השלחן (סי' צ"ז ס"ק ל"ז).
1. רק אם שניהם מגולים – אפי רברבי (דף סד, לשונו מובא לעיל), חכ"א (כלל ס"ח סעי' א', לשונו מובא לעיל), קיצור שו"ע (סי' ל"ג סעי' א', לשונו מובא לעיל), שלחן חי (סי' א' אות י"ג, לשונו מובא לעיל), ילקוט יוסף (סי' פ"ז סעי' פ"ו, קיצור שו"ע יו"ד סי' קט"ז סעי' כ"ב, לשונו מובא לעיל), חלקת בנימין (ס"ק י"ד).
  2. מראי מקומות – מטבח הכשר (ארטסקרול, פרק ט"ז הע' ל"ח).

3. מראי מקומות – גליון מהרש"א (סי' צ"ה בט"ז ס"ק ג', סי' ק"ח ברמ"א סעי' א'), חוו"ד (סי' ק"ח קיצור הדינים אות ח'), חינוך בית יהודה (סי' ס"א, "פר"ח מחמיר בריח"), בית דוד (סי' ק"ח על סעי' ז' ד"ה ועיין), דברי מלכיא (ח"ב סי' נ"ג אות ה'), שמירת הגוף והנפש (סי' א' סעי' ט"ז), חלקת בנימין (ס"ק י"ז), מטבח הכשר (ארטסקרול, עמ' תי"ד).

1. שלחן גבוה (סי' צ"ז ס"ק י"ג) – "והרב פר"ח ז"ל ... וכתב וזה לשונו, ואין בזה שום ספק, והחולק בזה אינו אלא מן המתמיהין עד כאן דבריו, וקשה לי דמדברי הרי"ף והרמב"ם ורבינו דפסק הכא כוונתיהו משמע להדיא דחולקים על זה, מדאסרו לאכול הדגים בחלב ולא הם בעצמם וצריך עיון".
2. פמ"ג (סי' ק"ח שפ"ד ס"ק י"ח אות ז') – "דגים שנצלו עם בשר דעת הר"ב בקי"ו להתיר דיעבד ומשמע באו"ה ל"ט דין כ"ה אפילו תנור קטן וסתום לגמרי אבל הש"ך שם אות א' בשם ב"ש החמיר יע"ש ומאן דמתיר אפילו הבשר נצלה עם דבר חריף אין סכנה בדגים בצליה בריחא".
3. משנת יוסף (מכתב לר' פסח יצחק שטראספעלד, י"ב אדר תשס"ו) – "בענין מיקרוגל בשרי בן יומו, אם מותר לחמם בו דגים. בשו"ע (יו"ד קטז, ב) דאסור לאכול בשר ודג יחד מסכנת צרעת. ובסגור שאין לצלותם יחד משום ריחא. ושבדיעבד מותר. - ובפת"ש (קרוב לסוף אות ג) מתפארת למשה דמבשלים דגים בכלי בשר. שאין כח בנותן טעם חיובא מתקצרת לעשות ארס, ורק לבשלם בשר ודגים יחד אסור עכ"ל. וזהו כנדאי בהיתר של החנויות המתחממים דגים שמיקרוגל בשרי".

ה. נאפה לחם עם בשר בתנור אחד.

1. מיקל.
- (א) ט"ז (ס"ב, ס"ק ג') – "ומ"מ אין זה דומה ללחמים שאופין בתנור אחד עם בשר שזכרתי בסמוך שאין שם רק ריח בשר בלחם ובטל בו ואין אח"כ חשש לאכול עם דג".
- (ב) מנחת יעקב (כלל ע"ו ס"ק כ"ו) – "משא"כ בפת שנאפה עם בשר מותר לאכול עם דגים כ"כ האו"ה כלל ל"ט דין ל' וכ"פ הט"ז".
- (ג) תכ"א (כלל ס"ח סעי' א') – "ומכל מקום פת שאפה עם בשר בתנור אחד מותר לאכול הפת עם דגים דאין בו אלא ריח (ט"ז) והוא הדין דמותר לבשל בב' קדירות בתנור אחד דאין ריח יוצא מזה לזה אבל בתנור שסתום לגמרי אף זה אסור".
- (ד) דרכ"ת (ס"ק י"ח, ס"ק כ"ב).
- (ה) אבני ישפה (אהל יעקב ב' אלול תש"ע) – "חקרת אם מותר לאכול לחם עם דגים, אחר שלחם זה נאפה בתנור אחד עם עוף ברוטב. אף שאסור לאכול בשר ודגים שהתבשלו ביחד כמו שכתב הרמ"א יו"ד סי' קט"ז סעי' ג', אבל כבר כתב שם הט"ז ס"ק ג' וז"ל: ומ"מ אין זה דומה ללחמים שאופין בתנור אחד עם בשר שזכרתי בסמוך שאין שם רק ריח בשר בלחם ובטל בו ואין אח"כ חשש לאכול עם דג עכ"ל. אם כן מפורש כתב שם הט"ז שאף שיש לאסור לאפות בתנור אחד בשר ודגים, אבל אם אפה בשר עם לחם באותו התנור, מותר לאכול הלחם הזה עם דגים כיון שאין ריח בשר בלחם".
- (1) לענין זיעה - עי' לקמן.
- (ו) חלקת בנימין (ס"ק ט"ז).
- (ז) מטבת הכשר (ארטסקרול, עמ' תי"ד).

ט. זיעה: המקילים בריחא, מה הדין מצד זיעה - אם זיעה כמו טעם, או כמו עיקר.

1. מחמיר.
- (א) הגר"ח שליט"א (אהל יעקב, בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' ת"ט) – "שאלה: מאכל שבלע זיעת בשר אם מותר לאוכלו עם דגים, כגון חלה שחיממו בתנור ביחד עם עוף מגולה עם רוטב, אם מותר לאכול החלה עם דגים. תשובה: חשש סכנה".
- (ב) עי' הגר"א בנבצל שליט"א (מציון תצא תורה ח"א אות רפ"ח, אהל יעקב מאכלי עכו"ם עמ' תרס"ד אות ג') – "שאלה: מאכל שבלע זיעת בשר האם מותר לאוכלו עם דגים, כגון חלה שחיממו בתנור ביחד עם עוף מגולה עם רוטב, האם מותר לאכול את החלה עם דגים. תשובה: לכאורה לא".
- (ג) תשובות והנהגות (מציון תצא תורה ח"א יו"ד הע' ק"כ) – "שיש להחמיר בזה".
- (ד) נתיבות אדם (אהל יעקב מאכלי עכו"ם עמ' תרס"ד אות ג') – "שאלה: מאכל שבלע זיעת בשר האם מותר לאוכלו עם דגים, כגון חלה שחיממו בתנור ביחד עם עוף מגולה עם רוטב, האם מותר לאכול את החלה עם דגים. תשובה: לענ"ד אסור לאכול עם דגים, כיון דבתנורים שלנו מתמלא חזק כל חלל התנור בזיעה, וממילא נבלע הרבה טעם הבשר בתוך המאכל, וסכנה לאכול עם דגים. דהנה אף לענין ריחא בעלמא, אי חיישינן בזה לסכנה בדגים ובשר שניצלו יחד, נחלקו הפוסקים בזה, אי אמרינן ריחא מילתא היא לענין סכנה. דהנה הרמ"א ז"ל (בסימן קי"ו ס"ו) אינו אוסר בדיעבד, והט"ז (בס"ק ב') הביא דהרש"ל לא החמיר אף לכתחילה בתנור גדול. ובפמ"ג (סימן ק"ח שפ"ד סק"ז) כתב דמאן דמתיר, אפילו אם הבשר נצלה עם דבר חריף, אין סכנה בדגים בצליה בריחא. אבל הש"ך (סימן קי"ו סק"א) מביא בשם באר שבע לאסור בדיעבד אפילו בנפרדים זה מזה, ואין חשש שיזוב מן א' לחבירו, דס"ל דבסכנה אמרינן ריחא מילתא היא. והסכימו לו הפר"ח (סק"ד) והפרי תואר (סק"ג) ובחכמ"א (כלל ס"ח ס"א), יעו"ש. [ובמנחת יעקב (כלל פ"ו סק"ו) כתב דהבא"ש הפריז לאסור אף בתנור גדול, דבתנור גדול יש להקל בהפסד מרובה]. ומיהו בפרי תואר לא החמיר אלא אם חד מינייהו שמן, או הבשר או הדג, אבל בשניהם כחוששים, שריא, ואף לכתחילה אין לאסור, אלא אם ירצה להחמיר ע"ע, ה"ו משובח. [ומיהו כבר מבואר כמ"פ בפוסקים דאנן לא בקיאנן מאי מקרי כחוש]. ומיהו מסיק שם החכמ"א בזה, דעכ"פ אם אחד מהם מכוסה מותר, דאז אין שייך ריחא. וכן פת שאפה עם בשר בתנור אחד מותר לאכול הפת עם דגים דאין בו אלא ריח. אך נראה, דעד כאן לא איירו אלא בריחא לבד, אבל בדאיכא נמי זיעה שנכנס מא' לחבירו, לא קא איירו, ובזה י"ל דלכו"ע יש לאסור, וכן ההוראה המקובלת אצלינו להחמיר בזה בדאיכא זיעה. [ופשוט דאם רואים שזב מאחד לחבירו בתוך התנור, אסרינן לכו"ע, וכמש"כ שם הש"ך בשם האו"ה, ויעו"ין בפמ"ג (סימן צ"ז שפ"ד סק"ג) מש"כ בזה]. ובמק"א הבאתי הוראה משמ"י דגאון ישראל מרן הגר"י פישר זצ"ל הרב"ד דפעיה"ק שאסר לאכול עם דגים חלה שנתחממה על גבי קדירה עם בשר, והארכנו בזה טובא בס"ד. [יעו"ין היטב פרמ"ג (סימן ק"ח שפ"ד סק"ח) ודו"ק].
2. מיקל.

(א) אבני ישפה (אהל יעקב ג' אלול תש"ע, מציון תצא תורה ח"א יו"ד הע' ק"כ) – "חקרת אם מותר לאכול לחם עם דגים, אחר שלחם זה נאפה בתנור אחד עם עוף ברוטב. אף שאסור לאכול בשר ודגים שהתבשלו ביחד כמו שכתב הרמ"א יו"ד סי' קט"ז סעי' ג', אבל כבר כתב שם הט"ז ס"ק ג' וז"ל: ומ"מ אין זה דומה ללחמים שאופין בתנור אחד עם בשר שזכרתי בסמוך שאין שם רק ריח בשר בלחם ובטל בו ואין אח"כ חשש לאכול עם דג עכ"ל. בדבר השאלה שהט"ז רק הזכיר ריחא, אבל שמא ההלכה שונה אם יש זיעה כמו שמצוי באפיית עוף ברוטב. יש כאן כמה צדדים להקל אף שנאפה הלחם בתנור עם עוף ברוטב לאכול עם דגים. חזקא שיטת המ"א סי' קע"ג ס"ק א' שכתב שנשתנו הטבעים ובזמננו אין סכנה בבשר ודגים. ועוד שיטת חוט השני סי' ס"ט שאין סכנה בצלי אלא רק בכישול, ואף שיד אפרים תמה עליו ומביאם הדרכי תשובה סי' קט"ז ס"ק כ"ב, אבל בשאלה שלנו שזה רק הלחם לאכול בדגים, ודאי שהוי סניף לקולא. לכן למעשה על משמרת אעמוד שמותר לאכול לחם עם דגים אף שהלחם נאפה בתנור עם עוף ברוטב".

(ב) הגר"ד פיינשטיין שליט"א (מציון תצא תורה ח"א יו"ד הע' ק"כ) – "שאין צריך להחמיר לא לאכול הלחם עם דגים".
3. מראי מקומות – בינת צבי (פרק י' סעי' ג', "ייל"ע").

י. לבשל בשר ודג בב' קדירות בתנור אחד.

1. אם תסום לגמרי יש להחמיר – חכ"א (כלל ס"ח סעי' א', לשונו מובא לעיל), חלקת בנימין (ס"ק ט"ו).

ד [מליחה: דגים שנמלחו עם בשר.

א. מיקל.

1. או"ה (כלל י"ג דין ב') – "ולא חיישינן הכא גם כן מחמת הציר משום סכנת ד"א כשהניח בשר מיד אחר שיעור מליחתו על דגים מלוחים אף על גב דפליט מיהא ציר אח"כ זמן מרובה אחר כל הפלטת הדגים דאין סכנה במליחה יחד כדמשמע במרדכי פ' כ"ה בזה הדין גופא של דגים ועופות שבמליחה אין בהם משום סכנה וכן מצינו חילוק גם בין סכנה לאסור בכלי ב"י מבשר לדגים כדאיתא לקמן בתשובה ריחא מילתא היא".
2. רמ"א (דר"מ ס"ק ו', תו"ח כלל כ' דין ט"ו) – "כתב איסור והיתר הארוך כלל י"ג [דין ב] דגים שנמלחו עם עופות אין לאסרם משום סכנה דאין סכנה במליחה עכ"ל".
3. לחם חמודות (חולין פרק ח' אות קצ"א) – "כבר כתב רמ"א בתורת חטאת כלל כ' דין ט"ו בשם א"ו הארוך כלל י"ג דאין סכנה במליחה עכ"ל".
4. ט"ז (סי' ע' ס"ק ג') – "והא דאין הדגים אסורין משום סכנה דנמלחו עם בשר וקשה לדבר אחר דאין סכנה במליחה כמ"ש סי' קט"ז סעיף ג'".
5. ש"ך (סי' ע' ס"ק ט"ז) – "כתב או"ה כלל י"ג [דין ב'] דגים שנמלחו עם עופות אין לאסרם משום סכנה דאין סכנה במליחה עכ"ל ת"ח שם דט"ו".
6. בנה"ג (הג' ב"י ס"ק כ', סי' ע' הג' ב"י ס"ק י"ד) – "כשנמלחו הבשר או העופות בדגים טהורים אין לאסרם משום סכנה דאין סכנה במליחה. או"ה כלל י"ג אות ב', ת"ח כ"ך אות ט"ו, ט"ז אות ג', ש"ך אות י"ו".
7. פר"ח (סוף ס"ק ד', סי' ע' ס"ק ט"ז) – "כתב האיסור והיתר הארוך כלל י"ג [דין ב] דגים שנמלחו עם עופות אין לאסור משום סכנה דאין סכנה במליחה, ע"כ".
8. לחם הפנים (ס"ק ג').
9. בית לחם יהודה (ס"ק ד').
10. שבות יעקב (ח"ב סי' ק"ד) - לשונו מובא לעיל.
11. חוט השני (סי' ס"ז).
12. חגורת שמואל (סי' ע' ס"ק ג') – "ואין לאסרם משום סכנה משום דאין סכנה במליחה כ"כ האו"ה כלל י"ג ד"ב ע"ש".
13. פמ"ג (סי' ע' שפ"ד ס"ק ט"ז, סי' צ"ה בט"ז ס"ק ג').
14. חינוך בית יהודה (יו"ד סי' ס"א).
15. באה"ט (סי' ע' סוף ס"ק ד').
16. שלחן גבוה (ס"ק ט').
17. עיקרי הד"ט (יו"ד סי' י"ד סעי' ג') – "בתורת חטאת ...".
18. רע"א (על רמ"א סעי' ג') – "אבל נמלחו יחד ליכא איסור לעיל (סי' ע') בט"ז (סק"ג) וש"ך (ס"ק ט"ז)".
19. חו"ד (סי' ע' ח' ס"ק ג') – "ואין חשש סכנה בדגים שנמלחו עם בשר, דאין סכנה במליחה".
20. תפארת ישראל (חולין פרק ג' בועז אות ג') – "כת"ח כלל כ' דין ט"ו".
21. יד אפרים (על המחבר סעי' ג', על המחבר סעי' ו', סי' צ"א על סעי' ד') – "כתב בשו"ת אדמת קודש (סעיף ה') חלק ב' בחלק יו"ד סימן י"א ... דאין סכנה במליחה כמבואר סימן ע' [סעיף א, ט"ז ס"ק ג' וש"ך ס"ק טז]".
22. חכ"א (כלל ס"ח סעי' א') – "אם נמלחו יחד בשר ודגים במקום שאין בו איסור משום דם מותר דאין סכנה במליחה".
23. בית יהודה (סי' ע' על סעי' א').
24. חמודי דניאל (תערובות הב' סי' ט').
25. גליון מהרש"א (סי' ע' על הט"ז ס"ק ז') – "יש לומר דאין סכנה במליחה, כמו שכתב ש"ך ס"ק ט"ז".
26. פת"ת (סי' ע' ס"ק א') – "עבה"ט מ"ש דאין סכנה במליחה".
27. תפארת ישראל (חולין פרק ג' משנה ה' בועז אות ג').
28. זבחי צדק (ס"ק ט"ז, סי' ע' ס"ק י').

29. שמירת הנפש (אות י"ב) – "אבל בנמלח בשר עם דגים אין חשש (דו"ז הטו"ז סי' ע')."
30. ערוגת הבושם (סי' ע' ס"ק ב').
31. כרם שלמה (סוף ד"ה נשאלתי).
32. יד יהודה (סי' ע' הקצר ס"ק י"ח, הארוך ס"ק י').
33. ערה"ש (סעי' י', סי' ע' סעי' י"ד, סעי' כ"א) – "ובמליחת בשר ודג ליכא סכנה".
34. מקדש מעט (סי' ע' ס"ק ז').
35. משמרת שלום (סי' ק"ח חי' דינים אות ה') – "עיין בט"ז ... בחכמת שלמה ... דמוסכם בכל האחרונים דאין סכנה במליחה".
36. דרכ"ת (ס"ק כ"ט, סי' ע' ס"ק י').
37. אפרקסתא דעניא (ח"ב יו"ד סי' קכ"ח) – "בחכמת שלמה ... והשתוממתי על המראה, כי כל דבריו תמוהים".
38. בה"ח (ס"ק כ"א, סי' ע' ס"ק י"ב).
39. חלקת יעקב (ח"א סי' ק"ט, יו"ד סי' כ') – "ועי' בסימן ע' בטו"ז וש"ך דאין סכנה במליחה".
40. שבט הלוי (מבית לוי ח"ג עמ' מ"ד אות ב', בענייני יו"ד עמ' פ"ז אות ב').
41. מעדני השלחן (סי' ע' ס"ק ט"ו).
42. יביע אומר (ח"ד יו"ד סי' ד', הליכות עולם ח"ו עמ' קס"ו) – "אין ספק שהעיקר כדברי האחרונים שפסקו שבמליחה אין שום חשש לסכנה. ודלא כהגאון מהר"ש קלוגר".
43. ילקוט יוסף (סי' ע' סעי' ד', קיצור שו"ע יו"ד סי' קט"ז סעי' כ"ה).
44. חלקת בנימין (ס"ק כ"ו, עי' סעי' ב' בי' ד"ה כשמבשלם [עמ' קפ"א]).
45. דברי סופרים (סי' ע' ס"ק כ"ח).
46. הכשרות (פרק י"ח סעי' ז').
47. דבר חריף (פרק ט"ו סעי' ד').
48. הל' בב"ח (הופשטטר עמ' ת"י, עי' הע' ש"ז).

ב. מחמיר.

1. רבינו ירוחם (איסור והיתר סי' כ"ד) – "דגים אסורין למולחן עם בשר משום סכנה שהן בולעים בקל דרפו קרמיהו".
2. עי' ויכוח מים חיים (כלל כ' על דין ט"ו) – "וכתב עוד דאין סכנה במליחה ואף על גב דדין זה פשוט הוא ואין מי שחולק עליו מ"מ אם היו מביאין הוראה זו לפני היה קשה בעיני להקל בדבר שהרי החוש מעיד עליו שיש בו קצת סכנה ואף על גב דבגמרא אינו אוסר הדגים שנמלחו עם עופות רק מפני חשש איסור דם ולא משום סכנה מדלא אוסר גם העופות מכל מקום אין זה ראייה דאפשר לומר דטבע הדגים שהיו בזמן הש"ס היו משונים מטבע הדגים שבזמנינו זה כמו שפי' תוס' בספ"ק דמ"ק ובלא"ה נמי עבדינן כמה הרחקות וחומרות בענין איסורא אף על גב דמדינא שרי אם כן כ"ש בסכנתא דחמירא מאיסורא שיש ליזהר ביותר כמו שכתוב בי"ד סימן קט"ז".
3. חכמת שלמה (סי' ע' על סעי' א') – "עיין בט"ז ס"ק ג' שכתב ... מה שכתב בסימן (ק"י"ז) [קט"ז] סעיף ג', לא מוכח מידי, והן אמת דלא נזכר שם לאיסור במליחה, אבל גם היתר לא נזכר שם, ואדרבה נראה כיון דיש אוסרים שם [ש"ך ס"ק א] אפילו בריחא מילתא, והרי ודאי ריחא קל ממליחה, דהרי גם באיסור יש דיעה בש"ס [פסחים עו, ב] דריחא לאו מילתא, ובמליחה ודאי מודה דאסור, א"כ קיל ריחא ממליחה, ואם בריחא אסור כל שכן במליחה, ואם כן אף המתירין בדיעבד בריחא [שם סעיף ב בהגה] מכל מקום נראה דבמליחה מודה, דלמעט בפלוגתא עדיף. ועוד, הרי הוי ש"ס מפורש בפרק כיצד צולין [פסחים שם] דמר בר רב אשי אסר אפילו במליחה, והט"ז עצמו הביאו בסימן קט"ז [ס"ק ג'], וא"כ מנין לנו להקל נגדו ובפרט בסכנה. והוכחת הט"ז כאן אינה הוכחה, די"ל דנפקא מינה לענין הכלים, דאם הוי אסור משום דם הוי טריפה אף הכלים, מה שאין כן משום סכנה, הכלים שנתבשלו בהם הדגים מותרין. גם נפשא מינה מי שאינו חושש על סכנה שלו וחושש על איסור דם, וחשיד להא ואינו חשיד להא. גם נפקא מינה לשאר דברים שנשבשלו עם הדגים ... מיהו אף לסברת הט"ז נראה, בציר של בשר שנפל על דגים או ציר דגים על בשר, זה גרע ממליחה, נראה לאיסור אף לדידה, כדמוכח כאן בסימן זה [סעיף ו בהגה] דציר גרע ממליחה. ולדינא אף במליחה יש לאיסור, בפרט במקום סכנה, וכן הוריתי הלכה למעשה בעזה"י".
- א) מראי מקומות – אפרקסתא דעניא (ח"ב יו"ד סי' קכ"ח, לשונו מובא לעיל), דרכ"ת (ס"ק כ"ט, סי' ע' ס"ק י'), משמרת שלום (סי' ק"ח חי' דינים אות ה', לשונו מובא לעיל), יביע אומר (ח"ד יו"ד סי' ד', הליכות עולם ח"ו עמ' קס"ז, לשונו מובא לעיל).

- ג. מראי מקומות – אפי רברבי (דף סד., "אם נגעו יחד מלוחים לאחר שיעור מליחה מיד שרי"), שמירת הגוף והנפש (סי' א' סעי' י"א).
1. הגר"ח "שליט"א (בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תל"ד) – "שאלה: צ"ע דגים שלא ניטלו קשקשיהם שנמלחו עם בשר. או בשר שנמלח והוכשר וחזר ונמלח עם דגים, אם אין לחוש באכילתם משום סכנה, כיון דקי"ל [חולין צז, ב], מליח הרי הוא כרותח דצלי. ובפסחים [עו, ב], אסרו לאכול דג שנצלה עם בשר משום סכנה. תשובה: לכאורה אפשר להקל".

ד. רק בדיעבד או גם לכתחילה - למקילים לעיל.

1. רק בדיעבד.

- א) פמ"ג (סי' ע' שפ"ד ס"ק ט"ז) – "ודוחק לומר כאן מתיר לכתחילה למלוח יחד, דאין נראה".
- ב) ערה"ש (סי' ע' סעי' כ"א) – "דנהי דבמליחת בשר עם דגים אין אוסרין בדיעבד מחשש סכנה מ"מ ודאי דלכתחילה אסור לעשות כן דלא גרע מריחא שיתבאר בסי' קט"ז דלכתחילה אסור ע"ש וכ"ש במליחה וראיה ברורה לזה ממ"ש הטור שם דיש מחמירים ליהד לדגים כלים לבדם ע"ש".

- (ג) שלחן חי (סי' א' אות ח') – "אם נמלח דגים ובשר לאחר פליטת דמו ביחד מותר בדיעבד דאין סכנה. במליחה ולכתחילה ודאי אסור למלוח דגים ובשר אף שפלט כבר כל דמו ביחד. אבל למלוח דגים בכלי של בשר אין חשש אפילו לכתחילה וכן המנהג".
- (ד) מעדני השלחן (סי' ע' ס"ק ט"ו).
- (ה) שמירת הגוף והנפש (סי' א' סעי' י"א).
- (ו) הכשרות (פרק י"ח סעי' ז').
2. מראי מקומות.
- (א) חלקת בנימין (ציונים ס"ק צ"ב) – "כתב הפמ"ג ... וצ"ע אמאי לא".

ה. נפל ציר, ונתבשלו.

1. מחמיר – חכמת שלמה (סי' ע' על סעי' א', לשונו מובא לעיל).
2. מיקל – יד יהודה (סי' ע' הקצר ס"ק י"ח, הארוך ס"ק י', "וכן אם נתבשלו בציר היוצא ע"י מליחה יש להתיר"), יביע אומר (ח"ד יו"ד סי' ד' אות ד', "ומכ"ש בנטף ציר של בשר על דגים שיש להקל. וכן מתבאר ביד יהודה (סי' ע' בפ"י הקצר ס"ק יח). ודלא כהגרש"ק"), דברי סופרים (סי' ע' ס"ק כ"ח).
3. מראי מקומות – דרכ"ת (סי' ע' ס"ק י'), שמירת הגוף והנפש (סי' א' סוף הע' י"ח), הכשרות (פרק י"ח סעי' ז').

ו. אי מותר לבשל אחר כך הדגים - למקילים לעיל.

1. מסופק.
- (א) פמ"ג (סי' ע' שפ"ד ס"ק ט"ז).
- (ב) רע"א (על רמ"א סעי' ג') – "ובפמ"ג (שם) מסתפק אם דוקא לאוכלם כך בלא בישול".
- (ג) מקדש מעט (סי' ע' ס"ק ז').
2. מיקל.
- (א) חמודי דניאל (תערובות הב' סי' ט') – "משמע אע"ג דקיבל טעם בשעת מליחה ואח"כ יבשלו נרא' דבעינן בשעת בישול שיהא ממש בשר ולא טעם לבד דהא אין נזהרים לבשל אפי' בקדרה בן יומיו".
- (ב) ערוגת הבושם (סי' ע' ס"ק ב') – "דהטעם שבו לע"י כבישה ומליחה קליש טפי מהטעם שיוצא ע"י בישול. וכיון שאין סכנה בטעם שע"י מליחה גם אם מבשל אח"כ לית לן בה".
- (ג) זבחי צדק (סי' ע' ס"ק י').
- (ד) יד יהודה (סי' ע' הקצר ס"ק י"ח, הארוך ס"ק י') – "ופשוט דלא לאכול אותם חיים מותר דגם מותר לבשלם אח"כ ובחנם חקר הפ"מ בזה".
- (ה) משמרת שלום (סי' ע' שפ"ד ס"ק ט"ז בא"ד ב').
- (ו) כה"ח (סי' ע' ס"ק י"ב).
- (ז) יביע אומר (ח"ד יו"ד סי' ד' אות א') – "והנה הגם שהפמ"ג בשפ"ד (סי' עד ס"ק טז) כ', דצ"ע אם יבשלם שמכיון שבלוע טעם בהם במליחה כשיבשלם יתן בהם טעם דרך בישול. נראה דלדינא אין לחוש לזה דסתמא דמילתא התירו הפוסקים גם דרך בישול. וכן ראיתי במשמרת שלום (סי' ע') ע"ד השפ"ד הנ"ל, שכ' להקל. והוכיח כן גם מתשו' אדמת קודש ח"ב (חיו"ד סי' יא). שהובא ביד אפרים (סי' צא ס"ד). ע"ש. ודו"ק".
- (ח) מעדני השלחן (סי' ע' ס"ק ט"ו).
- (ט) ילקוט יוסף (סי' ע' סעי' ד').
- (י) דברי סופרים (סי' ע' ס"ק כ"ח).
3. מראי מקומות – דרכ"ת (ס"ק כ"ט, סי' ע' ס"ק י' ד"ה ועיין), שמירת הגוף והנפש (סי' א' סעי' י"ב), חלקת בנימין (ס"ק כ"ו).

ה' כבישה: בשר עם דגים.

א. מסופק.

1. מנחת יעקב (כלל כ' ס"ק כ"ז) – "ובכבוש צ"ע".
2. פמ"ג (סי' ע' שפ"ד סוף ס"ק ט"ז) – "ועמ"י כלל כ' הניח בצ"ע בכבוש אי שייך סכנה בדגים עם בשר יע"ש".
3. רע"א (על רמ"א סעי' ג') – "ובמנ"י מסופק אם בכבוש יש סכנה".
4. זבחי צדק (סי' ע' ס"ק י').
5. מקדש מעט (סי' ע' ס"ק ז').
6. כה"ח (סי' ע' ס"ק י"ג).
7. שבט הלוי (מבית לוי ח"ג עמ' מ"ד אות ג', בענייני יו"ד עמ' פ"ז אות ג') – "בשר ודגים שנכבשו יחד נסתפקו האחרונים אם יש בהם סכנה, ולגבי הכלי ימתין עד מאחר מעל"ע. וא"צ להגעילו".
8. דברי סופרים (סי' ע' ס"ק כ"ח).
9. חלקת בנימין (ס"ק כ"ו).

ב. מיקל.

1. בית יהודה (סי' ע' על סעי' א').
2. ערוגת הבושם (סי' ע' ס"ק ב') – "דהטעם שבו לע"י כבישה ומליחה קליש טפי מהטעם שיוצא ע"י בישול".

3. יד אליעזר (ס"ק ב').
4. עי' יביע אומר (ח"ד יו"ד סי' ד' אות ד') – "ואפילו בכבוש נלע"ד שיש מקום להקל, אע"פ שהמנחת יעקב הניח זאת בצ"ע. והובא בזב"צ (סי' ע סוף סק"י). מכיון שכל הענין אינו אלא סגולה. כמבואר בשו"ת תורת חסד מלובלין (חאה"ע סי' ה). אין לנו אלא מה שאסרו חכמים בהדיא כגון צלייה או בישול, הלא"ה לא. ואפי' לדברי הגרש"ק בשו"ת טוטו"ד ח"ג (סי' קצח) דס"ל דהוי כסכנה טבעית. וכן קצת מלשון מרן בש"ע (סי' קעג). מ"מ כיון שלא נזכר דין כבוש בבשר ודגים לאסור משום סכנה, אין להוסיף ע"ד חז"ל".
5. דבר חריף (פרק ט"ו סעי' ה').
- (א) רק בדיעבד – שלחן חי (סי' א' סוף הע' י', "דלכתחילה אסור לכבוש דגים ובשר כמ"ש לעיל במליחה").

ג. "בכבוש מסתפק המ"י וזה בכבוש מע"ל אבל בכבוש מע"ל אבל בכבוש מע"ל – יד יהודה (סי' ע' הקצר ס"ק י"ח), משמרת שלום (סי' ק"ה חי' דינים אות י"ט), דרכ"ת (סי' ע' ס"ק י' ד"ה ומ"ש), שלחן חי (סי' א' סעי' י', "אם נכבש דגים ובשר בחומץ וציר כשיעור שיתן על האש ויתחיל להרתיח מותר ובכבוש מעל"ע יש מחמירין ויש להקל בהפ"מ"), מעדני השלחן (סי' ע' ס"ק ט"ו), דברי סופרים (סי' ע' עמק דבר ס"ק כ"ו), חלקת בנימין (ציונים ס"ק צ"ח).

1. רק בדיעבד – מעדני השלחן (סי' ע' ס"ק ט"ו).
2. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' א' הע' כ"ג).

ד. מראי מקומות – משמרת שלום (סי' ק"ה חי' דינים אות י"ט, סי' ע' שפ"ד ס"ק ט"ז בא"ד ג', סי' ק"ה חי' דינים סוף אות ה'), דרכ"ת (סי' כ"ט ד"ה ועיין), שמירת הגוף והנפש (סי' א' סעי' י"ג, סעי' י"ד).

1. פת"ת (סי' ע' ס"ק א') – "עפ"מ"ג בשפ"ד ס"ק ט"ז שהביא שהמ"י כלל כ' הניח בצ"ע בכבש בשר עם דגים מעל"ע אם היא סכנה ע"ש ועי' בספר בית יהודה שהביא ראייה דגם בכבוש אין סכנה ע"ש".
2. מעדני השלחן (סי' ע' ס"ק ט"ו) – "קשה להקל אם אין הפסד מרובה, ואם אפשר יבטלו בששים, כיון שיש מתירים בזה בלי ביטול, לא הוי מבטל איסור".

ה. עירוי.

1. חת"ס (סי' ק"א), הו"ד בפת"ת (ס"ק ג'), הו"ד בחלקת בנימין (סעי' ג' בי' ד"ה רק, עמ' קפ"א) – "מרק של דגים שהוריקו אותו לתוך כלי שומן ולאחר שנצטנן הסירו השומן שנקרש מה דין המרק והדגים ... ועוד דאפשר דע"י עירוי דאינו אלא מבליע ומפליט לא גזרו בזה אפילו בזמניהם והרי אנו נוהגים להקל לאכול בשר בכלי דגים ב"י אפילו באותה הסעודה ע"י הדחה בעלמא אלמא קים לן דליכא סכנתא בבלבול טעמי בעלמא ...".
2. שבט הקהתי (ח"ב סי' רמ"ט) – "אשה שהדיחה הבשר שהיתה מונחת בהקערה מברז מים שהי' רותח ובתוך הקערה הי' מונח חתיכת דג קטן האם יש לחוש על הבשר משום סכנה דאסור לבשל דג עם בשר. תשובה: נראה דיש לצדד להתיר כיון דהי' רק עירוי של כלי ראשון והפוסקים מקילין אם נמלח בשר ודג עי' בחי' רע"א [סי' קט"ז] ובדר"ת שם, וכן אם נכבשו יחד יש מתירין וא"כ י"ל דאפשר דה"ה בהי' רק עירוי מותר ג"כ דהסכנה הוא רק במבשל, ויש לצרף שיטת המג"א [בסי' ק"ע] דבזה"ז ליכא סכנה עי' בשו"ת שבוי"י [ח"ג] דיש לצרף המג"א לסניף. ועי' בשו"ת דובב מישרים ח"א דג"כ מצרף הך דיעה דאחר אלף החמישי ליכא הך סכנה, וע"כ בדאיכא ס' והוא לכבוד שבת מתיר עיי"ש, ה"נ יש לצדד להתיר".

ו. נותן טעם.

חולין (דף קיא:) – "איתמר, דגים שעלו בקערה, רב אמר: אסור לאכלן בכותח, ושמואל אמר: מותר לאכלן בכותח; רב אמר אסור נותן טעם הוא, ושמואל אמר מותר נותן טעם בר נ"ט הוא".

א. אם הוא כבר נ"ט בר נ"ט.

1. מותר לכתחילה.
- (א) הג' שע"ד (סי' נ"ז) – "אע"ג דחמירא סכנתא מאיסורא היינו בממשות אבל לא בטעם בלועה".
- (ב) ט"ז (ס"ק ב', סי' צ"ה ס"ק ג') – "מה שאמרו בזה דגים שעלו בקערה כו' יש ללמוד מזה שאין סכנה באכילת דג שיש בו טעם בשר במה שנתבשל בכלי בן יומו של בשר דהא אמרי' בגמרא דהרבה אכלו דגים שעלו בקערה כו'".
- (ג) לחם הפנים (ס"ק ג').
- (ד) בית לחם יהודה (ס"ק ד').
- (ה) מנחת יעקב (כלל נ"ז ס"ק א', שבות יעקב ח"ג סי' ע') – "כבר מבואר בספרי מנחת יעקב כלל נ"ז ונ"ח ס"ק דאין חשש סכנה בפליטת כלים אף על גב דמבואר שם דיש חולקין ע"ז מ"מ נקטינן עיקר כהמקילין אם הוא נקי".
- (ו) פמ"ג (סי' צ"ה מש"ז ס"ק ג', סי' צ"ז שפ"ד ס"ק ג', סי' ק"ח ס"ק י"ח אות ח') – "אין לחוש לפליטת כלים סכנה בדגים כמ"ש או"ה ... ומעשים בכ"י יוכיח".
- (ז) באה"ט (סי' צ"ה ס"ק ב').
- (ח) חוו"ד (סי' צ"ה חי' סוף ס"ק ב', עי' בי' ס"ק ג') – "ולענין סכנת דגים עם בשר, אין חשש משום פליטת כלים, ט"ז [ס"ק ג]".
- (ט) רע"א (על ש"ך ס"ק א') – "דבליעת התנור וכלי אין בו סכנה".
- (י) תפארת ישראל (חולין פרק ג' בועז אות ג') – "כי"ד צ"ה רט"ז סק"ג".

(יא) חכ"א (כלל ס"ח סעי' א') – "פליטת כלים אפילו בני יומן אינו אוסר כן כתב איסור והיתר בהדיא וכן כתב הט"ז סימן צ"ה ס"ק ג'".

(יב) כרם שלמה (סוף ד"ה נשאלתי).

(יג) יד יהודה (סי' צ"ה הקצר ס"ק ד').

(יד) יביע אומר (ח"ד יו"ד סי' ד' אות א').

(טו) בדה"ש (סי' צ"ה ס"ק ח').

(טז) שמירת הגוף והנפש (סי' א' סעי' ז').

(יז) הל' שונות הנוגעות לשבת (ארטסקרול, עמ' ק"ל).

(יח) הל' בב"ח (הופשטטר, פרק ח' סעי' ק"י).

(1) אמנם אין ראיה אם הם סוברים שאסור לכתחילה לעשות נ"ט בר נ"ט, וכן אין ראיה להיפך שמותר לכתחילה לעשות נ"ט בר נ"ט – שלחן חי (השטמטות לסי' א' סעי' ז', "והראיה שהביא מסי' צ"ה אין בו סרך ראיה דהא בדיעבד ודאי מותר").

ב. מותר לעשות נ"ט בר נ"ט לכתחילה [אא"כ לא ניקה המחבת].

1. עי' אפי רברבי (דף סד.) – "ואף לכתחילה רגילין לנקות כלי של בשר ולבשל בו דגים מיהו טוב לייחד כלים לדגים בפני עצמן".
2. חנות יאיר (חוט השני סי' ס"ז) – "דהא לא נאסר אלא כשנתבשלו ביחד אבל לא כשבלעו טעם מן הכלי אפי' ברותחין כדאי באו"ה הג"ל דאפי' לכתחילה רגילין לבשל דגים ביורה של בשר ב"י מקונחות".
3. חינוך בית יהודה (יו"ד סי' ס"א) – "מפורש בפוסקים שמשום בליעת כלי ליכא חשש סכנה בבשר ודגים זא"ז ואפי' באלפס שמתבשלין כ"ש בעירוי לקערה ... בפליטת כלי אין מי שמקפיד ולא נאבד ממון ישראל להכין ג' כלים לתבשיל בשר וחלב ודגים. ואין לנו לבדות אסורים מדעתנו ... בטור כתב ויש מחמירין ... ואין שום א' מהמפרשים מביא דעה זו של המחמירין".
4. פמ"ג (סי' ק"ח שפ"ד ס"ק י"ח אות ח') – "ומיהו בשר עם דגים אף שזב משומן בתנור ונבלע בתנור הדגים מותרים דכ"ז שאין זב תחת הדגים אין לחוש לפליטת כלים סכנה בדגים כמ"ש או"ה כלל ל"ט דין כ"ה ומעשים בכ"י יוכיחו".
5. שלחן גבוה (ס"ק ד') – "בטור סיים ויש מחמירים בדבר, לייחד לדגים כלים לבדן עד כאן דבריו. ולא חש שום גמ אחד מן הפוסקים להאי סברה, לבד זה מצאתי ראיתי, שאין מעיורין בכלי של בשר בעודו הבשר עליו דגים, וכן להפך, אבל כשהם מודחים מערים מזה לזה".
6. יד אפרים (על המחבר סעי' ו') – "וכתב בשו"ת חינוך בית יהודה [סימן סא] שאין להקפיד כלל לבשל דגים בכלי של בשר או איפכא, וגם מועיל בו ביטול בששים, ע"ש. ועיין בחוט השני סימן ס"ז כתב גם כן דמהני ביטול בששים, ולבשל בכלי [ם] בני יומן מקונחות".
7. חת"ס (על סעי' ג', שו"ת יו"ד סוף סי' ק"א) – "והרי אנו נוהגים להקל להדי' לאכול בשר בכלי דגים בני יומן אפי' באותה הסעודה ע"י הדחה בעלמא אלמא קים לן דליכא סכנתא בבבלול טעמי בעלמא ובאמת ראיתי נוהגין כן להקל מגדולי הוראה ולהקל שומעין".
8. חמודי דניאל (תערובות הב' סי' ט') – "דהא אין נזהרים לבשל אפי' בקדרה בן יומו אפילו טגנו בשר באותו קדרה כל זמן שהיא נקי' ע"ש באו"ה כלל ל"ט דין כ"ו".
9. פת"ת (ס"ק ג') – "חת"ס ...".
10. שו"ת ערוגות הבושם (סי' צ"ה ס"ק ג') – "והעולם נוהגים להקל בזה אף לכתחילה נראה דתופסים לעיקר דבפליטת כלים ליכא סכנה כלל וכמשמעות לשון או"ה ולא מטעם נ"ט בר נ"ט".
11. עי' דלתי תשובה (סי' צ"ה ס"ק ה') – "והעולם נוהגין להקל בזה אפילו לכתחילה".
12. האלף לך שלמה (או"ח סי' שי"ב, סי' שי"ג) – "איך מבשלין דגים בכלי בשר בן יומו או להיפוך הרי הוי סכנה ובע"כ בשביל טעם אין בו סכנה כמ"ש הפוסקים".
13. עיקרי הד"ט (יו"ד סי' י"ד אות י') – "דגים שנתבשלו בכלי ב"י שבשלו בו בשר אין סכנה באכילתם דדוקא אכילת דגים בבשר עצמו יש סכנה כמ"ש מרן סי' קט"ז ודלא כחומרת הטור שם שכתב ... וכן יש ללמוד מ"ש בר"ס צ"ה".
14. זבחי צדק (ס"ק ח') – "וגם שהפוסקים נקטו בדיעבד, במדינתנו נהגו לבשל לכתחילה ואין נזהרים".
15. שמירת הנפש (אות י"ב) – "ויוכל לבשל בשר בכלי שבשל בו דגים".
16. חסד לאלפים (סי' קט"ז ס"ק ב') – "אבל מותר לבשל דגים בכלי בשר בן יומו".
17. כה"ח (ס"ק כ') – "אפי' לכתחילה".
18. הגריש"א זצ"ל (פסקי הלכות קרול יו"ד אות י') – "מותר לבשל דגים בקדירה שבשלו בשר בו ביום, אם רחצה היטב".
הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש יו"ד פרק ז' אות ו') – "ויש מחמירין לייחד להם כלים נפרדים, אבל מן הדין יש להקל ולבשל בשר בסיר של דגים או להיפך, אפילו בסיר בן יומו".
הגריש"א זצ"ל (אלא פרק ס"ה אות ה') – "והרבנית ע"ה אמר לי עוד שזוכרת מבית אביה שלא הקפידו כל כך בזה והיו מבשלים באותה קדירה - דגים ואח"כ בשר".
19. עי' שבט הלוי (ח"ו סי' קי"א אות ד', קובץ מבית לוי ח"ג עמ' מ"ד אות ט', בענייני יו"ד עמ' פ"ט אות ט') – "ובענין כלים מנהג העולם להקל לבשל דגים בכלי בשר ולהיפך, וגם בזה המדקדקים מייחדים כלי בשר ודגים לבשול לחוד".
20. הגר"ש דבליצקי זצ"ל (מרשימות הגר"י שוב בענייני סכנה אות כ"ו, מציון תצא תורה ח"א יו"ד הע' קכ"ד, בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תק"פ, אהל יעקב מאכלי עכו"ם עמ' תרס"ו אות ז') – "אולם בנתבשל בזה אחר זה אף לכתחילה הרבה נוהגים להקל, ואני מהם".
21. הגר"ד פיינשטיין שליט"א (קונ' יד דודי עמ' קל"ג אות כ"ג, אות כ"ד, דפו"ח עמ' קפ"ד אות י"ב).

22. ילקוט יוסף (סי' פ"ז סעי' פ"ה, קיצור שו"ע יו"ד סי' קט"ז סעי' כ"א) – "פשט המנהג להתיר לטגן דגים במחבת בשר בת יומא לאחר שטיפת המחבת, ואין חוששין לסכנה שיש בדגים ובשר כאחת, ומנהג ישראל תורה הוא".
23. עי' חלקת בנימין (ס"ק י"ח).
24. הלכה ברורה (או"ח סי' קע"ג סעי' ט') – "ומותר לבשל דגים בקדרה בשרית שבישלו בה בשר כל שהקדירה נקיה, ואפילו לכתחלה, ואפילו בישלו בה בשר באותו יום. וכן להיפך, ואין צריך לייחד כלים נפרדים לבשר ולדגים. וכן המנהג להקל".

ג. מחמיר לכתחילה.

1. עי' טור (סעי' ב') – "ויש מחמירין בדבר לייחד לדגים כלים לבד".
2. או"ח (כלל ל"ט דין כ"ו, עי' כלל י"ג דין ב') – "וכן כל דבר שהוא משום [פליטת] כלים אין אוסרין מבשר לדגים בדיעבד מטעם סכנת דבר אחר דהא מתיר בגמרא דגים שעלו בקערה רותחין של בשר וכן לא אסרינן לעיל אפי' לכתחיל' דגי' שנתבשלו כבר בקדירה או ניצלו בשפוד של בשר ב"י שלא ליבנו בנתיים אלא לאוכלן בחלב. ואפי' לכתחילה רגילין רק לנקות מחבת או יורה של בשר ב"י במים ועפר מהשמנונית בעין שעלי' ולבשל בה דגים מיד. ובדיעבד מותר אפי' לא נקה אותם כלל ואפי' בכלי חרס אם לא שידע בבירור שהיתה מלוכלכות הרב' משירי הבשר עד שלא הי' ששים בדגים נגד אותו שמנונית ואין שייך בכאן טעם בליעת דופני הבשר. אמנם לכתחילה יזהר כמו שכתב ביו"ד בשם הרא"ש שיש לייחד כלים לדגים בפני עצמן לפי שקשה לדבר אחר עכ"ל".
3. עי' לבוש (סעי' ב') – "ויש מחמירין לייחד לדגים כלים לבדן".
4. כנפי יונה (סי' צ"ה ד"ה כתב) – "ולוי נראה דאין מזה ראייה, דאיכא למימר משום הכי תני עלו, דכל דנצלו בלא"ה אסורים משום סכנה, ומידי דהוא שכיח נקט. ואף כי מדברי רש"י נראה דכתב (ק"א ע"ב) בד"ה נ"ט בר נ"ט אם היו מבושלים עם בשר ממש הי' אסור לאוכלן בכוחה. משמע דלא דקדקו שם בענין סכנה. י"ל רש"י פירש כן דרך משל, אבל גוף הדין דבש"ס במידי דשכיחי פליגי".
5. שלחן חי (סי' א' אות ז') – "לכתחילה אסור לבשל דגים בכלי של בשר או להיפך ויש לייחד כלים לבשל דגים וכן המנהג ונ"ל דמצד המנהג גם בכלי בשר אינו ב"י אין לבשל ובכף נוהגין להקל להשתמש בכף של בשר אפילו ב"י ונוהגין לערות הדגים בקערות של בשר אפילו ב"י ואין שום חשש ופקפוק ע"פ הדין בזה ג"כ".
6. קהלות יעקב (אלא פרק ס"ה אות ה') – לשונו מובא לקמן.
7. עי' מעדני השלחן (סי' צ"ה ס"ק י"א) – "ולכתחילה לא יבשל דגים בכלי בשר בן יומו או איפכא אלא ישהה מעל"ע ביניהם, ובדיעבד אם בישל בתוך המעל"ע מותר, דמה שיש להדגים טעם בשר ע"י שנתבשל בכלי בשר בן יומו אין אוסרים בדיעבד. ובשעת הדחק יש להתיר גם לכתחילה".
8. הגר"ח שליט"א (אלא פרק ס"ה אות ה', פרק ס"ז אות י"ט [לשונו מובא לקמן]) – "הורה בביתו להקפיד שהדגים יתבשלו בקדירה נפרדת ולא בקדירה שמבשלים בה בשר. ואפשר לאכול את הדגים בכלי שמבשלים חלב. [והרבנית ע"ה אמר לי עוד שזוכרת מבית אביה שלא הקפידו כל כך בזה והיו מבשלים באותה קדירה - דגים ואח"כ בשר, ורק בבית חמיה למדה כן. אבל אוכלים את הדגים בכלי חלב]".
9. הגר"ח שליט"א (בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תי"ח) – "שאלה: האם אפשר לטגן במחבת בשרי גם דגים, או שצריך דוקא מחבת אחר, מצד סכנה של דגים ובשר. תשובה: אצלנו הקפידו ע"ז".
9. הטעם להחמיר.
  - (א) שמא לא ניקה המחבת – בדה"ש (סי' צ"ה ציונים ס"ק כ"ד, "בפנים שם באו"ה נראה דהני מילי כשלא רחצוהו יפה ונשאר עליו איזה שמנונית שבזה יש להחמיר לכתחילה אע"ג שיש ס' ובדיעבד מותר אבל ברחוצה יפה אין להחמיר אף לכתחילה ושמא גם טעמים של היש מחמירים שבטור הוא משום דחיישינן שלפעמים ישאר שם מן הממש של הבשר").
  - (1) ממילא אין צד להקל יותר בכלי זכוכית וכדומה.
  - (ב) משום נ"ט בר נ"ט לכתחילה – ערוגות הבושם (סי' צ"ה ס"ק ג'), "לדידן דחוששים לכתחילה לדעת הסוברים דדוקא עלו אבל נצלו ונתבשלו אסור נ"ט בר נ"ט ה"ה לענין סכנה דיש לחוש לזה ... גם מלשון או"ה שהביא בט"ז מבואר גם כן דדוקא דיעבד אין לאסור בפליטת כלים משום סכנה".
  - (ג) מראי מקומות – ערה"ש (סי' ע' סעי' כ"א, "דנהי דבמליחת בשר עם דגים אין אוסרין בדיעבד מחשש סכנה מ"מ ודאי דלכתחילה אסור לעשות כן דלא גרע מריחא שיתבאר בסי' קט"ז דלכתחילה אסור ע"ש וכ"ש במליחה וראיה ברורה לזה מ"מ ש הטור שם דיש מחמירים לייחד לדגים כלים לבדם ע"ש"), אבני נזר (יו"ד סי' פ"ה אות ג'), הל' בב"ח (הופשטטר, פרק ח' הע' ש"ד).
  - (ד) נ"מ: כל הציורים לקמן.

ד. מחמיר, אפילו בדיעבד.

1. מקור ברוך (סי' ה') – "והנה רוב הפוסקים ומכללם הט"ז בסימן צ"ה ס"ק ג', סוברים דדגים שנתבשלו בקדירה של בשר אסורים משום סכנה. ולא כאו"ה כלל ל"ט שמתיר אף בבישול כמו בעלו בקערה של בשר".
- (א) נ"ל הט"ז מיקל.
- ה. מראי מקומות – פרישה (סי' צ"ה ס"ק ד'), שמירת הגוף והנפש (סי' א' סעי' ט'), מטבח הכשר (ארטסקרול, עמ' תי"ג), דבר חריף (פרק ט"ו סעי' ב'), הל' בב"ח (הופשטטר, פרק ח' סעי' ק"י).
1. חכ"א (כלל ס"ח סעי' א') – "פליטת כלים אפילו בני יומן אינו אוסר כן כתב איסור והיתר בהדיא וכן כתב הט"ז סימן צ"ה ס"ק ג' והטור כתב דיש מחמירין לייחד להם כלים".

2. עצי העולה (סכנה סעי' ג') – "מותר לבשל דגים בכלי של בשר ב"ט"ז בסי' צ"ה ס"ק ג'. ויש מחמירין לייחד לדגים כלים בפ"ע. טור".
3. אג"מ (מסורת משה ח"א יו"ד אות כ"ז) – "השיבני רבינו שבענין של בשר עם דגים, מותר גם בתוך יומו של כלי בשר או דג, דרך כשיש בעין יש את הסכנה, ולא משתמשים כאן במושג 'חמירא סכנתא מאיסורא'".
4. חוט שני (שאר ענייני סכנה [בתוך ס' טבילת כלים] ס"ק ה' אות ג', עי' אות ד', ואות ה', ואות ו', ואות ז' [עמ' ע"ט]) – "יש שנוהגין להזהר מבליעת כלים בשר לדגים, [ע"פ מש"כ הטור, ויש מחמירין בדבר ליחד לדגים כלים לבדן. אמנם מכל האחרונים בשו"ע משמע דאין להחמיר בזה], ה"ה לענין להשתמש בכף בשעה שהוא עדיין חם. ומקפידין אף לענין אינו בן יומו. ולענין הגעלה לא ראינו שיגעילו כלים".

- ו. חקירה: האם הצד להקל הוא משום שהוא נ"ט בר נ"ט, ע"י פליטת כלים, או משום שאין סכנה בטעם [אא"כ טעם מגוף הדבר].
1. משום נ"ט בר נ"ט.
- (א) עי' חוו"ד (סי' צ"ה ב' ס"ק ג', אמנם עי' ח' ס"ק ב' [לשונו מובא לעיל]) – "למחמירין בבישול וסברי דבבישול חשיב טעם לענין איסור יש לומר אפשר דהוא הדין לענין סכנה חשיב טעם".
- (ב) עי' דלתי תשובה (סי' צ"ה ס"ק ה').
- (ג) חלקת יעקב (ח"א סי' ק"ט, יו"ד סי' כ') – "כשהדגים נתבשלו בכלי שיש בה טעם בשר דלא הוי הדגים רק נ"ט בר נ"ט".
2. אין סכנה בטעם.
- (א) חת"ס (יו"ד סוף סי' ק"א) – "קים לן דליכא סכנתא בבלבול טעמי בעלמא".
- (ב) שו"ת ערוגת הבשם (יו"ד סי' צ"א אות ד') – "לענין סכנת ד"א הו"ל טעם בשר שנבלע בדגים טעם שני באיסור דהא תערובות טעם הנפלט מהכלי בהדי דגים הו"ל כטעם בשר היוצא מהכלי ונבלע לתוך כותח ובזה ליכא למא"ד דלענין איסור לא חשיב טעם ואם אפי"ה לענין סכנה מקילינן בזה ש"מ דבטעם הנפלט מהכלי לא שייך סכנת ואין ענין זה כלל אי נ"ט בר נ"ט שרי בבישול או אסור ודברי החו"ד בזה נפלאו ממנו ודברי הטו"ז נכונים".
- (ג) הגר"ש פעלדער שליט"א (עזר לשלחן הל' בשר בחלב שיעורים בהלכה אות ל').
3. מראי מקומות – פמ"ג השלם (עיונים וביאורים סי' ב').
4. נ"מ: הציורים לקמן.

ז. דבר חריף, נ"ט בר נ"ט.

1. מחמיר.
- (א) כ"ש מקור ברוך (סי' ה') - לשונו מובא לעיל.
- (ב) דלתי תשובה (סי' צ"ה ס"ק ה') – "אבל בדבר חריף ... דהוי רק טעם א".
- (ג) עי' ערוגת הבושם (סי' צ"ה ס"ק ג', סוף הספר סי' י"ד ד"ה והנה עלה) – "וצ"ע בזה למה אין העולם נזהרים, ולפי"ד יש בזה חשש סכנה דחמיר מאיסורא".
- (ד) עי' שלחן חי (סי' א' אות י"א) – "יש מחמירין בדבר חריף לומר דיש סכנה כגון דגים שמבשלין בחומץ חזק בכלי בשר ובמקום הפ"מ יש להקל, וגם יש אוסרין לחתוך בצלים בסכין של בשר וליתנם לתוך דגים והעולם מקילין בזה ויש להם על מי לסמוך ובפרט לכבוד שבת וסעודת מצוה ובעל נפש המחמיר לכתחילה תע"ב".
- (ה) הכשרות (פרק י"ח סעי' ב').
2. מיקל.
- (א) לפי חת"ס (יו"ד סוף סי' ק"א) - לשונו מובא לעיל.
- (ב) שו"ת ערוגת הבשם (יו"ד סי' צ"א אות ד') - לשונו מובא לעיל.
- (ג) שבט הקהתי (אהל יעקב) – "חתך בצלים בסכין בשרי בן יומו האם מותר לטגן בדגים. תשובה: מותר על טעם אין סכנה".
3. מראי מקומות – דרכ"ת (ס"ק כ"ז), קהלות יעקב (דבר חריף פרק ט"ו הע' כ"ה, לשונו מובא לקמן), שמירת הגוף והנפש (סי' א' סעי' י'), פמ"ג השלם (עיונים וביאורים סי' ב'), דבר חריף (פרק ט"ו סעי' ג', סעי' ה'), הל' בב"ח (הופשטטר, פרק ח' סעי' קי"ד).
- (א) שבט הלוי (ח"ו סי' קי"א אות ד', קובץ מבית לוי ח"ג עמ' מ"ד אות י', הע' י"א, בענייני יו"ד עמ' פ"ט אות י', הע' י"ד) – "ובכלי שאינו בן יומו קל יותר, ובמטחנת בשר שטוחנים בה בשר עם דברים חריפים כבצל ושום, ואח"כ טוחנים בה דגים עם דברים חריפים, יש מחמירים, ויש מקילים גם בזה, ולצורך אפשר להקל. וכן אין לחתוך בצל בסכין בשרי בן יומו ע"מ ליתנו לתוך תבשיל של דגים ובדיעבד אינו נאסר. [עיין בדרכ"ת ס"ק כ"ז דטעם המחמירים הוא משום דכל ההיתר בפליטת כלים הוא משום דהוה נ"ט בר נ"ט ובדבר חריף גם נ"ט בר נ"ט אסור, וטעם המקילים דאף דלגבי איסורים לא חשיב כנ"ט בר נ"ט, מ"מ לגבי בשר ודגים נחשב כטעם ולא כבעין ואינו אוסר, וגם דיש לסמוך על הסוברים דבצל אינו נחשב לדבר חריף ורק חילתית חשיבא דבר חריף]".
- (ב) מגילת ספר (סי' צ"ה אות י') – "שאיין העולם נוהגין לדקדק בכך".

ח. לטחון דגים עם בצל במטחנה בשרית.

1. מחמיר.
- (א) קהלות יעקב (דבר חריף פרק ט"ו הע' כ"ה) – "שמעתי מהגר"ח קנייבסקי שליט"א שכן נהגו בבית אביו מרן בעל קהלות יעקב צצוק"ל".

- (ב) הגר"ח ק' שליט"א (אהל יעקב מאכלי עכו"ם עמ' תרס"ו אות ה', מציון תצא תורה ח"א יו"ד הע' קכ"ב, בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' ת"ט) – "האם מותר לטחון דגים עם בצל במטחנת בשרי, או בשר במטחנת של דגים. תשובה: לא".
2. מראי מקומות – חוט שני (שאר ענייני סכנה [בתוך ס' טבילת כלים] ס"ק ה' אות ה', עמ' ע"ט).
- (א) שבט הלוי (ח"ו סי' קי"א אות ד', מבית לוי ח"ג עמ' מ"ד אות י', הע' י"א, בענייני יו"ד עמ' פ"ט אות י', הע' י"ד) – לשונו מובא לעיל.
- (ב) הגר"א נבנצל שליט"א (מציון תצא תורה ח"א אות ר"צ, אהל יעקב מאכלי עכו"ם עמ' תרס"ו אות ה') – "שאלה: האם מותר לטחון דגים עם בצל במטחנה בשרית, או בשר במטחנה של דגים. תשובה: תלוי עד כמה היתה נקיה".
- (ג) השולחן כהלכתו (סי' י"ב סעי' ב') – "בשעת הצורך אפשר להקל בזה גם בחריף, כגון להקל בשעת הצורך לרסק במכונה דג עם הרבה בצל לאחר שריסקו בה בשר עם הרבה בצל, וטוב להחמיר בזה, ועיין בהערה. ולכן כשמכין סלטים לסעודות שבת שאוכל בהם דגים, טוב שיחתוך את המאכלים החריפים בסכין או במעבד מזון פרווה, ובשעת הצורך יכול להקל ולאכול את החריף עם דגים".

ט. בישול דגים בכלי, ונשפך שומן של בשר על דופן הכלי.

1. מיקל.

- (א) פמ"ג (סי' ק"ח שפ"ד ס"ק י"ח אות ה') – "אם בישלו דגים במחבת ובחוף נפל שומן חם וכדומה על המחבת אין חשש לדגים דהוה בליעת כלי".
- (ב) רע"א (על הש"ך ס"ק א') – "כדאיתא פכ"צ עכ"ל. ומבואר באו"ה (שם דין כ"ה) דברחקים זה מזה אפילו אם יוצא מהשמנונית לתוך התנור אין בכך כלום דבליעת התנור וכלי אין בו סכנה עכ"ל. ומזה למד הפמ"ג לעיל (סימן ק"ח בש"ד סקח"י) דאם בשלו דגים בכלי ונפל שומן על דופן הכלי מבחון דאינו אוסר דהוי רק בליעת כלי ועי' בט"ז לעיל (סי' צ"ה סק"ג)".
- (ג) זבחי צדק (סוף ס"ק ה') – "אבל אם בשלו דגים במחבת ונפל שומן חם על אחורי המחבת מבחון אין חשש לדגים משום דהוי בליעת כלי. שפ"ד בסי' קח סק"ח".
- (ד) שמירת הנפש (אות י"ב) – "אבל אם בשל דגים בכלים ונפל מבחון על הכלי חתיכת בשר מותר (פרמ"ג יו"ד סו"ס ק"ח)".
- (ה) יד יהודה (סי' צ"ה הקצר ס"ק ד', הארוך סוף ס"ק ז') – "אם נפל רוטב על כלי מבשלין דגים בעת בישול אין להחמיר בזה".
- (ו) אבני נזר (יו"ד סי' פ"ה אות ה') – "ולענין הקדירה אחרת מה שנפל על הקדירה מבחון אינו מזיק כיון דהוי פליטת כלים. ואם היינו אומרים דההיתר משום נ"ט בר נ"ט הי' מקום לומר דהכא לא חשיב נ"ט בר נ"ט כיון שבא דרך הלוחו אל התבשיל וכמ"ש בחו"ד (סי' צ"ה). אבל לפי מה שהעלינו. גם בזה חשיב פליטת כלים".
- (ז) עצי חיים (יו"ד סי' ט') – "ווגם לדעת החו"ד נראה דמותרים הדגים ... היכא דטעם בכלים אין אוסר כלל ואין בו משום סכנה אין חילוק בין אם נפל בשעת בישול או שלא בשעת בישול סוף סוף לא הוי כ"א טעם הבא דרך הכלים ואין בו משום סכנה".
- (ח) שלחן חי (סי' א' אות ו').
- (ט) עצי העולה (סכנה סעי' ז', ס"ק ה') – "דפליטת הכלים אינו אוסר כ"ז שלא נפל השומן ממש בתבשיל".
- (י) כה"ח (ס"ק י"ד) – "אבל אם בישלו דגים במחבת ובחוף נפל שומן חם וכדומה על המחבת אין חשש לדגים דהוי בליעת כלי. שפ"ד סי' ק"ח אות ח' שבאו"ה י"ח. שמירת הנפש שם. ור"ל אפי' נפל הרבה באין ס' כנגדו דאי איכא ס' אפי' נפל בתוכו מותר כמ"ש באו"ה הקודם".
- (יא) אג"מ (הגר"ש פעלדער שליט"א עזר לשלחן הל' בשר בחלב שיעורים בהלכה אות ל' ד"ה אבל, שמעתי בתוך שיעור על פאות הזקן).
- (יב) שבט הלוי (מבית לוי ח"ח עמ' נ' אות ד', בענייני יו"ד עמ' פ"ח אות ה') – "ומצוי מאוד שניתז מסיר הבשר על סיר הדגים מבחון או להיפך כששניהם ע"ג הכיריים בשעת הבישול, ובאופן כזה לא נאסר. וכן כשנתן בטעות שקית סגורה של בשר לתוך סיר הדגים או להיפך כשהקדירה עומדת ע"ג האש ג"כ יש להקל שלא נאסרו שניהם זה מזה".
- (יג) חוט שני (בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תקע"ז) – לשונו מובא לקמן.
- (יד) שבט הקהתי (ח"ב סי' ר"ג ד"ה מ"מ).
- (טו) עי' חלקת בנימין (ס"ק י"ח).
- (טז) מטבח הכשר (ארטסקרול, עמ' תי"ד).
- (יז) הגר"ש פעלדער שליט"א (עזר לשלחן הל' בשר בחלב שיעורים בהלכה אות ל', שמעתי בתוך שיעור על פאות הזקן).
- (יח) הל' שונות הנוגעות לשבת (ארטסקרול, עמ' ק"ל).
- (יט) הל' בב"ח (הופשטטר, פרק ח' סעי' קי"ג) – "והעיקר".
- (כ) השולחן כהלכתו (סי' י"ב סעי' ט').
2. מחמיר.
- (א) דברי הלל (ח"ב סי' ל"ב) – "בשעת בישול לא שייך נ"ט בר נ"ט ... דהבלוע מקושר עם המאכל וכנפל לתוך התבשיל".
- (ב) עי' אבני ישפה (אהל יעקב י"ג אלול תש"ע) – "אם מחממים חלה על קדירה של בשר אסור לאכול אותו עם חלב או דגים כיון שיש לחוש לחוות דעת שאין נ"ט בר נ"ט בשעת בישולו".
3. מראי מקומות – דרכ"ת (ס"ק כ"ז), שערים מצויינים בהלכה (סי' ל"ג ס"ק א' ד"ה ואם), שמירת הגוף והנפש (סי' א' סעי' ח').
- (א) חלקת יעקב (ח"א סי' ק"ט, יו"ד סי' כ') – "מסתפק דאפשר לשיטת החו"ד ריש סי' צ"ה דבשעת בישול לא שייך נ"ט בר נ"ט כיון דהוא מקושר והוי כבעין, אם כן אפשר אם נתבשלו דגים בקדירה ונפל תחת הקדירה רוטב של בשר דהוי כבעין דאפשר הדגים אסורין".

י. הכניס שקית של דגים בתוך חמין בשרי.

1. מחמיר.

(א) קובץ הלכות (בין המצרים פרק ט' הע' ו') – "אחד שנתן קישקה בטשולנט מעוטף היטב בנייר כסף באופן שא"א שיכנס בה רוטב הטשולנט, וכשהוציאו בשבת פתחו וראה שאינו קישקה אלא דג, ואמר מו"ר שליט"א דהתבשיל והדגים אסורים, דגרוע מדגים הבולעים בליעת כלי בשרי דשרינן בט"ז סי' צה (סק"ג) עיי"ש".

(ב) הגר"א נבנצל שליט"א (מציון תצא תורה ח"א אות רצ"א, אהל יעקב מאכלי עכו"ם עמ' תרס"ו אות ו') – "שאלה: הכניסו בטעות שקית עם דגים לתוך טשולנט בשרי והתבשל ביחד האם הכל אסור. תשובה: אם אין בטשולנט פי ששים הכל אסור".
2. מיקל.

(א) אג"מ (הגר"ש פעלדער שליט"א עזר לשלחן הל' בשר בחלב שיעורים בהלכה אות ל' ד"ה אבל, שמעתי בתוך שיעור על פאות הזקן, אהל יעקב מאכלי עכו"ם עמ' תרס"ו אות ו') [לשונו מובא לקמן].

אג"מ (הגר"א הכהן פארכהיימער שליט"א הע' על קובץ הלכות בין המצרים פרק ט' הע' ו') – "שמעתי שהגר"מ פיינשטיין זצ"ל הקיל בזה, פסק זה ידוע לתלמידי ישיבת מיר שהשיב כן להגר"ש בירנבוים זצ"ל".

(ב) שבט הלוי (מבית לוי ח"ח עמ' נ' אות ד', בענייני יו"ד עמ' פ"ח אות ה') – לשונו מובא לעיל.
(ג) הגר"ש פעלדער שליט"א (עזר לשלחן הל' בשר בחלב שיעורים בהלכה אות ל', שמעתי בתוך שיעור על פאות הזקן).
3. מראי מקומות.

(א) הגר"ש זצ"ל (אהל יעקב מאכלי עכו"ם עמ' תרס"ו אות ו') – "שאם הסיר את הדגים מהבשר מיד יש להקל".

(ב) חוט שני (בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תקע"ז) – "שאלה: הכניס בטעות שקית עם דגים לתבשיל בשר חם, האם עובר הבליעה דרך השקית. תשובה: בחי' רעק"א [יו"ד סי' קט"ז סעי' א'] הביא מאו"ה דבליעת התנור וכלי אין בו סכנה, עכ"ל. וכתב הגרעק"א, ומזה למד הפמ"ג דאם בישלו דגים בכלי ונפל שומן על דופן הכלי מבחוץ דאינו אוסר רק בליעת הכלי, עיי"ש. ולפ"ז יש לדון בשקית ניילון עם בשר הנמצאת בתוך כלי של דגים דהוא הדין, וצ"ע".

(ג) נתיבות אדם (אהל יעקב מאכלי עכו"ם עמ' תרס"ו אות ו') – "שאלה: הכניסו בטעות שקית עם דגים לתוך טשולנט בשרי והתבשל ביחד האם הכל אסור. תשובה: שמעתי מידידי הגאון רבי יעקב ליברמאן שליט"א ראש ישיבת בריסק - נר משה, מגדולי הת"ח בשכונתנו הק' ת"ו, דהוי עובדא אצל גאון ישראל מרן הגר"מ פיינשטיין זצ"ל בעל אגרות משה שנפל לתוך קדירה של בשר, גליל של דגים שהיה מעוטף הדק היטב בנייר כסף עמיד, והורה להתירא, כי זה נידון כבליעה על ידי כלי, המבואר להיתר בט"ז (בסימן צ"ה), ויעויין בפרמ"ג (סימן ק"ח ש"ד ס"ק י"ח) דכתב וז"ל, אם בישלו דגים במחבת ובחוץ נפל שומן חם וכדומה על המחבת אין חשש לדגים דהוה בליעת כלי כמ"ש או"ה בפשטי"ד שזב בתנור, עכ"ל. [מיהו איברא דאיכא מקום לומר דבנתבשל ממש בתוך הקדירה חמירא טפי]. ומכאן לכאורה הערנו עמש"כ בספר מאור השבת בשם מרן הגר"י פישר זצ"ל דחלה שנתחממה על גבי קדירה של בשר אסור לאכלה עם דגים, כנ"ל, והארכנו בזה טובא במק"א בס"ד".

יא. מאכל שנתבשל עם בשר, לאוכלו עם מאכל שנתבשל עם דגים.

1. מיקל.

(א) הגר"א נבנצל שליט"א (מציון תצא תורה ח"א אות רפ"ט, אהל יעקב מאכלי עכו"ם עמ' תרס"ה אות ד') – "שאלה: מאכל שנתבשל ביחד עם בשר האם מותר לאוכלו עם מאכל שנתבשל ביחד עם דגים. תשובה: כן".

2. מחמיר.

(א) עי' הגר"א שלינגר שליט"א (מציון תצא תורה ח"א יו"ד הע' קכ"א, אהל יעקב מאכלי עכו"ם עמ' תרס"ה אות ד') – "שראוי להזהר בזה".

(ב) עי' הגר"י שוב שליט"א (מציון תצא תורה ח"א יו"ד הע' קכ"א, אהל יעקב מאכלי עכו"ם עמ' תרס"ה אות ד') – "שזה לכאורה אסור".

3. מראי מקומות.

(א) חלקת יעקב (ח"א סי' ק"ט, יו"ד סי' כ') – "שאלה בא לפני בדגים שנפלו לקדירה רותחת עם גריסין באופן שהגריסין קבלו טעם מהדגים והשאלה אם מותר לאכול אח"כ הגריסין יחד עם רוטב בשר משום סכנה. בטו"ז סימן צ"ה ס"ק ג' דאין איסור סכנה בטעם הבא מן הכלי, ולכאורה ה"ה הכא כיון דאין בגריסין רק טעם דדגים, ועי' בסימן ע' בטו"ז וש"ך דאין סכנה במליחה. אכן באמת יש לחלק דרך כשבישול דגים בכלי של בשר בשם אמרינן כיון דהדגים לא קבלו רק טעם הבא מן הכלי אין סכנה לאכלם בבשר, אבל בני"ד שהגריסין קבלו טעם מדגים עצמן, כשאכלן אח"כ עם בשר כל הטעם הנבלע בגריסין נאכל עם הבשר וזה אסור, ל"כ כשהדגים נתבשלו בכלי שיש בה טעם בשר דלא הוי הדגים רק נ"ט בר נ"ט, אמת שהוא נ"ט בר נ"ט דאיסורא אבל מכ"מ נ"ט בר נ"ט מקרי, אבל הכא חדא נ"ט היא, ובלאו הכי חזינן דדעת ש"ד מובא בפמ"ג וחוו"ד רס"י צ"ה דבאוכלין לא שייך נ"ט בר נ"ט רק בכלי, חזינן דטעם באוכל חמיר מטעם הבא מן הכלי. וראיה ברורה לדברי מטו"ז סימן קט"ז ס"ק ג' שמבואר שם דלחמין שאופין בתנור אחד עם בשר ואין שם רק ריח בשר מותרין הן לאכלן עם דגים, משמע להדיא הא קבלו הלחמין טעם ממש אסורין הם עם דגים אף שהוא רק טעם בעלמא ולא התיר רק משום דריחא לאו מילתא הוא ודוק. **והנה השאלה היתה בבשר עוף** ויש לצרף שיטת השבות יעקב דעופות דלא נבראו אלא מרקק לא שייך סכנה לאוכלן עם דגים, וגם ידוע דעת המג"א סימן קע"ג דבזמן הזה נשתנו הטבעים, ולא שייך סכנה וגם היה לצורך שבת דשומר מצוה לא ידע דבר רע, עי' או"ח סימן תנ"ה לענין מים שלנו בעת התקופה, ועכ"ז לא מלאני לבי להקל. והנני מסתפק דאפשר לשיטת החוו"ד ריש סי' צ"ה דבשעת בישול לא שייך נ"ט בר נ"ט כיון דהוא מקושר והוי כבעין, אם כן אפשר אם נתבשלו דגים בקדירה ונפל תחת הקדירה רוטב של בשר דהוי כבעין דאפשר הדגים אסורין, ואגב אעורר במה שמצייר החוו"ד שם 'כגון שנפל חלב על קדירה שמבשלין בו דגים ואח"כ בישל עם בשר אסור

משום דבשעת בישול לא מקרי נטבנ"ט ואסור משום בב"ח' זה הציור לאו דוקא, דדגים עם בשר בלאה"כ אסור משום סכנה, ודגים לאו דוקא רק ירקות, וכדומה".

(ב) חלקת בנימין (ס"ק י"א, ציונים ס"ק נ"ב) – "יש להסתפק בשני מאכלים סתמיים שאחד מהם נתבשל בהדי בשר והשני נתבשל בהדי דגים מי שרי לאכלם ביחד [וכעין ההיא דאכילת תבשיל גבינה אחר תבשיל בשר דקיל מגבינה בעין אחר תבשיל בשר וכמבואר לעיל סימן פ"ט ס"ג], דאפשר דליכא סכנתא אלא א"כ אחד מן המינים מיהת הוא בעין, וצריך עיון".

(ג) הגר"ע אויערבאך שליט"א (מציון תצא תורה ח"א יו"ד הע' קכ"א, אהל יעקב מאכלי עכו"ם עמ' תרס"ה אות ד') – "דאולי אין לאכלם ביחד, אבל לטגן דגים בשמן שטיגנו בו בשר או עוף בודאי אסור".

(ד) נתיבות אדם (אהל יעקב מאכלי עכו"ם עמ' תרס"ה אות ד') – "שאלה: מאכל שנתבשל ביחד עם בשר האם מותר לאוכלו עם מאכל שנתבשל ביחד עם דגים. תשובה: אם אין ששים, ונרגש הטעם, יש לאסור".

יב. אם הוציאו מיד: נתן בשר או דגים קפואים לקדירה של המין השני שע"ג האש, והוציאו מיד.

1. מיקל.

(א) הגריש"א זצ"ל (אהל יעקב מאכלי עכו"ם עמ' תרס"ו אות ו', מציון תצא תורה ח"א יו"ד סוף הע' קכ"ג) – "ששמע ממרן הגרי"ש אלישיב זצ"ל שאם הסיר את הדגים מהבשר מיד יש להקל".

(ב) שבט הלוי (מבית לוי ח"ח עמ' נ' אות ה', הע' ה', בענייני יו"ד עמ' פ"ח אות ו', הע' י') – "נתן בטעות בשר או דגים קפואים לתוך המין השני לקדירה שע"ג האש. אם הוציאו מיד מותר. אבל אם שהה מעט בקדירה אף שעדיין לא נפשר כולו, יש לאסור את התבשיל אם אין ששים בכל הקדירה כנגד המין השני שהכניס לתוכו [דאם מוציא מיד אפשר להקל בצירוף דברי החמודי דניאל ...]".

יג. מראי מקומות.

1. הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש יו"ד פרק ז' אות ט') – "סולת שנתחממה מעל בשר ונכנסו האדים לתוך הסולת, ושוב ערבבו את הסולת עם דגים ונתבשלה כקציצות ביחד, מותר לבשל את הקציצות בשישים חלקים של מים, כדי שיתבטל טעם הבשר".

2. הגר"ח ק"ק שליט"א (ח"ב שאלת רב ח"א פרק י"ג סעי' י"ט) – "שאלה: האם אצל הרב שליט"א מקפידים שלא לאפות דג בתנור בשרי. תשובה: לא שמענו".

3. הגר"ח ק"ק שליט"א (עלי שיי"ח עמ' רכ"ה אות י"א) – "שאלה: אדם שהניח חלה על גבי קדירה בשרית (ולא בתוכה) האם מותר לאכול את החלה עם דג. תשובה: ראוי לזהר".

ז' הפסק בין אכילת דגים לאכילת בשר - סעיף ג'.

א. נטילת ידיים.

1. צריך.

(א) מחבר (סעי' ג', או"ח סי' קע"ג סעי' ב') – "ירחוץ ידיו בין בשר לדג ויאכל פת שרוי בינתיים, כדי לרחוץ פיו".

(ב) ב"ח (או"ח סי' קע"ג ס"ק ב') – "והיה רגיל ליטול ידיו בין בשר לדגים דחמירא סכנתא מאיסורא והכי נהוג עלמא כהרא"ש".

1 (א"ר (סי' קע"ג ס"ק ט') – "ראיתי שהב"ח כתב בסימן זה [סעיף ב] דנהגו עלמא ליטול ידיו, ולא הזכיר מדברי רמ"א שהעיד להיפך".

(ג) פרי תואר (ס"ק ד'), הו"ד בזבחי צדק (ס"ק כ"א), בכה"ח (ס"ק כ"ח, או"ח סי' קע"ג ס"ק ח') – "ודוקא לכתחילה אבל דיעבד אין לאסור אם לא רחץ ידיו ...".

(ד) בית לחם יהודה (ס"ק ד') – "ואנן נוהגין כמ"ש המור"ם בסעיף ג' ... אבל נ"ל משום ספק סכנה יש להחמיר לכתחילה לרחוץ".

(ה) לחם הפנים (ס"ק ג').

(ו) ברכי יוסף (שיורי ברכה ס"ק ח') - לשונו מובא לקמן.

(ז) נוהג כצאן יוסף (ערך סעודה אות ג', ערך סכנה אות ב') – "בין בשר לדגים חובה לטול ידיו משום דקשה לצרעת ושמא נדבק מן הדגים בידים ויודבק אח"כ בבשר וחמירא סכנתא מאיסורא".

(ח) יפה ללב (ח"ג יו"ד סי' קט"ז ס"ק ה').

(ט) זבחי צדק (ס"ק י"ח, ס"ק כ"ב [לשונו מובא לקמן]) – "וכן אנחנו נוהגים כמרן ז"ל שנטילים ידיהם בין בשר לדגים ואוכלים ביניהם פת ונוזהרים בזה ודלא כמור"ם ז"ל".

(י) שמירת הנפש (אות י') – "וכן הברכי יוסף חיו"ד סי' קט"ז החמיר ומצריך לרחוץ ידיו ביניהם".

(יא) בן איש חי (שנה ב' פר' פנחס אות ח') – "וצריך לרחוץ ידיו וגם פיו בין בשר לדג או להפך, ויאכל פת שרוי בנתיים".

(יב) ישועות חכמה (סי' ל"ג סעי' א', סעי' ב') – "ויש נוהגין לרחוץ ידיהם בין בשר ודגים. אבל אין מן הצורך (חכמת אדם כלל ס"ח כדעת רמ"א ביורה דעה). ומכל מקום כיון שעניינו רואות דהידיים מלוכלכים מאוד אחר אכילת הדגים. לכן יש לנהוג כדעת המחבר בש"ע אורח חיים סימן קע"ג ויורה דעה סימן קט"ז. ולרחוץ ידיו קצת בנתיים. וכן נוהגים המדקדקים. וכ"כ בשבות יעקב ובברכ"י".

(יג) דרכ"ח (ס"ק ל"ב) – "בבית לחם יהודה ... וכה ראיתי לרבנן קשישאי שנוהרו ליטול ידיהם בין דגים לבשר".

(יד) שלחן חי (סי' א' אות ט"ו) – "לענין רחיצת ידיים בין דגים לבשר יש להחמיר לרחוץ ידיים".

(טו) כה"ח (ס"ק כ"ט [ומש"כ בשם השבו"י, ל"מ], ס"ק ל"א, או"ח סי' קע"ג ס"ק ד') – "שמירת הנפש או יו"ד. וכ"כ לעיל או"ח כ"ט דגם בין בשר עוף לדג צריך לרחוץ ידיו".

(טז) חזו"א (קונ' הזכרונות שנדפס בס' מלאכת שמואל [דרזין] עמ' ט"ו אות ל"ג) – "העידו שבין דגים לבשר שיהיה משקה ונטל ידיו (כמ"ש במ"ב סי' קע"ג סק"ד ואולי גם קינח פיו וע"ש בשה"צ סק"ב)".

(יז) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע או"ח סי' קע"ג סעי' ד').

(1) אא"כ אכל במזלג וכדו', וידיו נקיות – אבני ישפיה (ח"ד סי' פ"ז ענף ד'), הו"ד הל' בב"ח (הופשטטר, פרק ח' סוף הע' ש"י), ילקוט יוסף (קיצור שו"ע או"ח סי' קע"ג סעי' ה'), חלקת בנימין (ציונים ס"ק ע"ו).

2. אינו צריך.

(א) רמ"א (סעי' ג', תו"ח כלל ע"ו דין י"א) – "וכן נוהגין שלא לרחוץ הפה ולא הידים ביניהם".

(ב) חכ"א (כלל ס"ח סוף סעי' א') – "ויש נוהגין לרחוץ ידיהם בין בשר ודגים אבל אין מן הצורך ומכל מקום ישנה דבר ביניהם שלא לאכלם יחד".

(ג) קיצור שו"ע (סי' ל"ג סעי' ב').

(ד) מ"ב (סי' קע"ג ס"ק ד') – "ועיין ביו"ד סי' קט"ז. ושם נתבאר בהג"ה דמנהגנו שאין חוששין לזה".

(ה) הגרמ"א פריינד זצ"ל (מרא דשמעתא עמ' קע"ט אות שנ"ד) – "לא רחץ ידיו בין דגים לבשר, וכמנהג הרה"ק בעל דברי חיים מצאנו זיע"א, אלא שיהיה יי"ש, ולא אכל דבר ביניהם".

(ו) חוט שני (שאר ענייני סכנה [בתוך ס' טבילת כלים] ס"ק ה' ד"ה מדכתב, סוף עמ' ע"ח).

(ז) חלקת בנימין (ס"ק י"ט).

3. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' א' סעי' י"ז), הל' בב"ח (הופשטטר עמ' ת"י, עי' הע' ש"ח).

(א) הגרמ"ק שליט"א (אש התורה, בראשית, תורת חיים עמ' ר"ד אות ז') – "האם נוהגים לנטול ידיים בכלי בין דגים לבשר, ובדין שצריך לשתות יין האם זה דווקא יין או אפשר לשתות מים דאליבא דרעק"א הרי יש חשש סכנה בשתיית מים אחר דגים (עפ"י הגמ' מו"ק). תשובה: אין צורך ביין ביום חול רק בשב"ק ואת הרעק"א לא נוהגים, וכן לא צריך לנטול ידיו בכלי".

הגרמ"ק שליט"א (דרך אכילה עמ' ל"ח) – "שאלה: האם צריך ליטול ידיים או לקנח הפה בין אכילת דגים לאכילת בשר. תשובה: כן".

(ב) חיי הלוי (ח"ד סי' מ"ח אות ב') – "ולמעשה נוהגים חסידים ואנשי מעשה גם לרחוץ הידים בין בשר לדג וגם אוכלין ושותין קצת בינתיים".

ב. רחיצת ידיים בין בשר עוף לדגים: לדעת המחבר וסייעתו - עי' לעיל.

1. בית יהודה (יו"ד סי' כ"ד) – "בענין רחיצת ידיים בין בשר לדג נראה דאין להחמיר בבשר עוף כיון דסתם בשר בכל מקום הוא על בשר בהמה כגון גבי שמחת החג וגבי בן סורר ומורה ובדין ט"ב ט' באב ועיין ריש פרק כל הבשר ובהל' נדרים סי' רי"ז דאל"ה לא היו להם לפוסקים לכתוב בשר סתם ועוד כיון דמחלוקת היא בעיקר הרחיצה דיינו שנחמיר בבשר בהמה ועוד שמעתי אומרים טעם בסברא כיון דעופו' נבראו מן הרקק קרובים בטעמם לדגים ועוד דיש להם קשקשת ברגליהם כדגים כדאייתא בפרק השוחט ואע"ג דמהפ"ח סימן ע' ס"ק ט"ז משמע דאין חילוק בין בהמה לעופות בענין זה מ"מ אין למחות ביד הנוהגים להקל ועוד דאפשר דלא בא לשלול אלא צלייה ובישול דאיסורו מוסכם וכן נהגו העולם להקל בזה".

2. מחמיר.

(א) ברכי יוסף (שיו"ר ברכה ס"ק ח') – "ירחוץ ידיו בין בשר לדג וכו'. אין להחמיר בבשר עוף לדגים, ואין למחות במקילים. הרב מהר"י עייאש בשו"ת בית יהודה י"ד סימן כ"ד. אבל הרב שבות יעקב ח"ב סימן ק"ד הצריך לרחוץ ידיו בין עוף לדג. ע"ש. וכן מנהגנו".

(ב) יד אפרים (סוף סי' קט"ז) – "כתב בשו"ת בית יהודה [יו"ד] סימן (כ"ג) [כד] דרוחצין ידיהם בין בשר עוף לדג".

(ג) זבחי צדק (ס"ק כ"ב) – "וכ"כ ג"כ רבינו חיד"א בשו"ב שם דכן מנהגם לרחוץ בין עופות לדגים עי"ש וכן ראיתי אנשי מעשה בעירנו שנזהרין בזה וכן אנחנו נוהגים".

(ד) בן איש חי (שנה ב' פר' פנחס אות ח') – "ואפילו בשר עוף צריך ליזהר בו כדן בשר בהמה ועיין שו"ב סי' קי"ו אות ח'".

(ה) כה"ת (ס"ק כ"ט, ס"ק ל"א [לשונו מובא לעיל], או"ח סי' קע"ג ס"ק ה') – "וכן מנהגינו".

(ו) הל' בב"ח (הופשטטר עמ' תי"א, עי' הע' ש"י).

3. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' א' סוף סעי' י"ז).

(א) שמירת הגוף והנפש (סי' א' הע' ל') – "ואף שדבריהם נאמרו לגבי נטילה, מסתברא דה"ה בקינוח והדחה לשיטת הרמ"א".

ג. קינוח והדחה.

1. צריך קינוח והדחה [ויאכל פת שרוי].

(א) מחבר (סעי' ג') - לשונו מובא לעיל.

(ב) רמ"א (סעי' ג', תו"ח כלל ע"ו דין י"א) – "ויש אומרים דאין לחוש לזה רק כשמבשלם יחד ואוכלן, אבל לאכלן זה אחר זה אין לחוש (הגהות מרדכי). וכן נוהגין שלא לרחוץ הפה ולא הידים ביניהם, ומ"מ יש לאכול דבר ביניהם ולשתות, דהוי קנוח והדחה".

(ג) לבוש (סעי' ג') – "ויש אומרים שאין לחוש לזה אלא כשמבשלים אותם יחד ואוכלן, אבל לאוכלן זה אחר זה אין לחוש לרחוץ הידים ביניהם שאין בזו סכנה כל כך, ומכל מקום יש לאכול דבר ביניהם ולשתות מעט דהוי כמו קינוח והדחת הפה".

(ד) קיצור שו"ע (סי' ל"ג סעי' ב') – "כשאוכל דגים ואחר כך בשר או להיפך, יש לאכול ביניהם קצת פת, ולשתות איזה משקה דהוי קנוח והדחה".

(ה) בן איש חי (שנה ב' פר' פנחס אות ח') - לשונו מובא לעיל.

(ו) שלחן חי (סי' א' אות ט"ו).

(ז) ישועות חכמה (סי' ל"ג סעי' א').

(ח) קצות השלחן (סי' ל"ט סעי' י"ד).

(ט) כה"ח (ס"ק כ"ז, או"ח סי' קע"ג ס"ק ד').

(י) הגרח"ק שליט"א (בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תי"ח) - לשונו מובא לקמן.

(יא) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע או"ח סי' קע"ג סעי' ד').

(יב) הל' בב"ח (הופשטטר עמ' ת"י, עי' הע' ש"ח).

1) החילוק בין המחבר והרמ"א: חלקת בנימין (סעי' ג' בי' ד"ה וכן, עי' ס"ק כ"ז), "ואפשר לפרש דלעולם אכילה ושתייה שהזכיר

הרמ"א גריעי מקינוח והדחה המוזכרים בש"ע סימן פ"ט הנ"ל וגם גריעי מההיא דהמחבר כאן שהצריך לאכול פת שרוי והוא ע"פ מש"כ המחבר לעיל סימן פ"ט שם דקינוח היינו שילעוס המאכל ויקנה בו פיו יפה ומשמע דלא סגי באכילה הרגילה [וכ"כ בספר בדי השלחן שם ס"ק נ"ג], וכן ההדחה כתב המחבר שם שידיה פיו במים ומשמע דלא סגי בשתייה הרגילה אלא צריך להשהות המשקה בפיו ולסבבו שם עד שיוודח [וכמו שמצדד בספר הנ"ל ס"ק נ"ח], והכי נמי באכילת פת שרוי שהזכיר המחבר כאן יל"פ דהיינו שילעוס אותו ויקנה בו פיו יפה וזהו בכלל דבריו שכתב כדי לרחוץ פיו, דאם יאכלנו סתמא בלא לעיסה וקינוח יפה לא מיקרי רחיצת הפה, מיהו הרמ"א שכתב רק שיאכל וישתה משמע דא"צ לעיסה וקינוח יפה וכן א"צ להשהות ולסבב המשקה בפיו אלא סגי באכילה רגילה ושתייה רגילה וממילא הרי זה שפיר קולא מרחיצת הפה דנהי דהכא הוא עושה הקינוח וההדחה כל א' בפני עצמו מ"מ כיון דהוי אכילה ושתייה סתמא הרי זה קיל טפי ממה שהצריך המחבר לרחוץ פיו ושפיר כתב הרמ"א דנוהגין שלא לרחוץ הפה ומ"מ יש לאכול ולשתות, דאכילה ושתייה לא חשיבי כרחיצה, ומש"כ הרמ"א דהוי קינוח והדחה ר"ל כעין קינוח והדחה וכמש"כ בלבוש דהוי כמו קינוח וכו', וכן משמע מדברי הלבוש "...".

(2) מראי מקומות – כנה"ג (הג' הטור ס"ק כ"א).

2. רק הדחה.

(א) חכ"א (כלל ס"ח סוף סעי' א') - לשונו מובא לעיל.

(ב) הגרמ"א פריינד זצ"ל (מרא דשמעתתא עמ' קע"ט אות שנ"ד) - לשונו מובא לעיל.

(ג) חלקת בנימין (ס"ק כ"ט, עי' ציונים ס"ק צ"ט).

3. מראי מקומות – מ"ב (סי' קע"ג ס"ק ד' [לשון רמ"א], שעה"צ ס"ק ב' [לשון החכ"א]), שמירת הגוף והנפש (סי' א' סעי' י"ח).

(א) אבני ישפה (ח"ד סי' פ"ז ענף ג') – "שלפי השו"ע ירחוץ ידיו בין דגים לבשר וחייב קנוח והדחת פיו, אבל רשאי לעשות קנוח פיו ביחד עם הדחה על ידי פת שרויה. ושיטת הרמ"א היא שאין חיוב רחיצה, אבל יש צורך בקינוח והדחת פיו, וכל אחד לחוד".

ד. האם צריך היכר בין דגים לבשר.

1. מחמיר.

(א) עי' כה"ח (ס"ק ל"ה, עי' או"ח סי' קע"ג ס"ק ו') – "נראה דיש להחמיר ולעשות הפסק להיכרא ואין הפסד בזה".

2. מיקל.

(א) נוב"ק (אה"ע סי' י"ג ד"ה גם מה) – "ומ"ש שלא גזרו בבשר ודגים העלאה אטו אכילה. שאני התם שהסכנה היא להאוכל עצמו ומתוך שחמירא סכנתא יזהר בעצמו שלא יאכל".

(ב) עי' שם חדש (על יראים ח"ב מצוה קמ"ט, עמ' מ"ח).

(ג) עי' משה האיש (יו"ד סי' י' אות א') – "וצ"ע בזה".

(ד) פתח הדביר (או"ח סי' קע"ג אות א').

(ה) זבחי צדק (ס"ק כ"ה) – "יש להסתפק אם שני בני אדם המכירים זא"ז שאוכלים על שלחן א' זה בשר וזה דגים אם צריכים לעשות הפסק מפה להכירא כמ"ש גבי בשר וגניבה בסי' פח או לא בעי הפסק מפה ומסתברא דלא בעי הפסק מפה משום דלא אסיר מן התורה. הרי שם חדש הנד"מ על ס' יריאים ח"ב עמוד מאכלות סי' קמט דף מח עי"ש. והגם דהרי הנז' עדין מסתפק בדבר מ"מ כיון דכל הפוסקים לא זכרו מזה ודאי דלא בעי".

(ו) הגר"ש זצ"ל (רשימות הגר"י שוב, מציון תצא תורה ח"א יו"ד סוף הע' קי"ט) – "ודעת מרן הגר"ש אלישיב זצ"ל ויבלח"ט מהגאון רבי עזריאל אויערבאך שליט"א הוא שבשר ודגים שאוכלים בשלחן אחד אין צריך לעשות היכר ביניהם".

(ז) הגרח"פ זצ"ל (A Gadol in our Midst עמ' קע"ח) -

May one eat meat when there is fish on the table and no reminder?

Answer: Yes. We aren't worried that you'll eat them together.

(ח) שבט הלוי (ח"ו סי' קי"א אות ג' ס"ק א', קובץ מבית לוי ח"ג עמ' מ"ה אות י"א, בענייני יו"ד עמ' פ"ט אות י"א) – "דבר פשוט שאין לחוש למש"כ בד"ת ס"ק י"ג בשם ס' קהל יהודה שאסור להעלות דגים עם בשר בשולחן אחד, וכן הקילו בזה כל הדורות, אבל נהוג הוא שלא מן הדין להביאם זא"ז בדרך חומרא".

(ט) ביע אומר (ח"ו יו"ד סי' ט') – "והכי נקטינן להלכה למעשה להתיר העלאת בשר ודגים על שלחן אחד".

(י) חיי הלוי (ח"ה סי' נ"ט אות ז').

(יא) ויען יוסף (ח"א סי' קי"ג אות ג') – "לא אסרו בדגים עם בשר העלאה אטו אכילה, נלענ"ד דהיא הנותנת משום דהוי סכנתא דחמירא גם אצל אינשי יותר מאיסורא לא חיישינן שישכח ויאכלנו ביחד, דאחרי שהודיעו חז"ל דהוא סכנה גם להגוף לא לבד להנפש כדבר איסור מזדהרי אינשי מיניהו טפי, ולפום ריהטא איני זוכר אם מצינו שחז"ל גזרו איזה גזירות במה שאסור משום סכנה".

(יב) הגר"א נבנצל שליט"א (מציון תצא תורה ח"א אות רפ"ז, האהל יעקב מאכלי עכו"ם עמ' תרס"ד אות ב') – "האם יש חשש להעלות על שלחן אחד בשר עם דגים שיצטרך היכר לזה. תשובה: לא".

(ג) הגר"ע אויערבאך שליט"א (כשרות במטבח [אנגלית] עמ' רי"ח, מציון תצא תורה ח"א יו"ד סוף הע' קי"ט [לשונו מובא לעיל]) – "שניים האוכלים יחד זה בשר וזה דגים, האם צריכים להניח היכר ביניהם. תשובה: לא".

(יד) זר השלחן (סי' פ"ח ס"ק ד').

(טו) חלקת בנימין (סעי' ב' ב' ד"ה שלא, עמ' קע"ו) – "ובדרכ"ת ... בכף החיים ... אך כמדומה דאין נזהרים בזה וכן ראיתי בשו"ת שבט הלי ח"ו ...".

(טז) ילקוט יוסף (סי' פ"ז סעי' פ"ד, סי' פ"ח סעי' ל"ז, קיצור שו"ע יו"ד סי' קט"ז סעי' כ', או"ח סי' קע"ג סעי' ו') – "ומכל מקום מותר לשני בני אדם המכירים זה את זה לאכול על שלחן אחד, זה בשר וזה דגים, ואין צריך לעשות הפסק והיכר, שאין חוששין שמא יקח אחד מהם מחבירו ויבא לידי סכנה, כמו שגזרו חז"ל בכיוצא בזה: בשני בני אדם שאוכלים על שלחן אחד זה בשר וזה גבינה, משום דבסכנתא האנשים נזהרים יותר. וכן המנהג להתיר. [ילקוט יוסף איסור והיתר כרך ג' עמוד שטו]".

(יז) הלכה ברורה (או"ח סי' קע"ג סעי' ח') – "מנהג העולם".

(יח) נועם הלכה (סי' א' סעי' ז').

(יט) הגר"י ברקוביץ שליט"א (זרע שמואל בב"ח הע' פ"ו).

(כ) דברי בניו (חכ"ו סי' נ"ג) – "וכמו שמצינו בפוסקים שב' בני אדם יכולים לאכול על שלחן אחד בלי היכר זה בשר וזה דג ולא חיישינן שיבואו לקחת אחד מהשני כיון שיש סכנה בדבר אנשים נזהרים וכמו שכן העלו הפוסקים".

(כא) השולחן כהלכתו (סי' י"ב סעי' ח').

3. דעת הגר"ח ק שליט"א.

(א) מיקל.

1. הגר"ח ק שליט"א (כשרות במטבח [אנגלית] עמ' ר"ז) – "האם מותר להניח בשר ודג על שולחן אחד או שצריך היכר כמו בבשר וגבינה. תשובה: מותר".

2. עי' הגר"ח ק שליט"א (ח"ב שאלת רב ח"א פרק י"ג סעי' י"ז) – "שאלה: למה כשאוכלים שנים בשולחן אחד, אחד בשר ואחד דגים, אי"צ היכר, והלא חמירא סכנתא מאיסורא. תשובה: בסכנה זהירים".

3. הגר"ח ק שליט"א (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה רל"ח, בית מתתיהו ח"ב סי' ט"ו אות ח') – "שאלה: כשאוכלין בשבועות זה בשר וזה דג, אם צריכין היכר למש"כ השו"ע יו"ד ס' קט"ז ליזהר לא לאכול בשר ודג יחד. תשובה: א"צ".

(ב) מחמיר.

1. הגר"ח ק שליט"א (אהל יעקב, בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תי"ב) – "האם יש חשש להעלות על שלחן אחד בשר עם דגים שיצטרך היכר לזה. תשובה: כן".

2. עי' הגר"ח ק שליט"א (דרך אכילה עמ' ל"ח) – "שאלה: האם יש מקום להזהר שלא להעלות בשר ודגים בשולחן אחד. תשובה: טוב ליזהר".

4. מראי מקומות – הכשרות (פרק י"א סעי' כ"ח, פרק י"ח סעי' ח'), אהל יעקב (הל' בב"ח סי' פ"ח סעי' ו').

(א) קהל יהודה (סי' פ"ח), הו"ד בדרכ"ת (ס"ק י"ג) – "עי' בס' קהל יהודה הספרדי לעיל סוף סי' פ"ח שכ' דנראה דה"ה דאסור להעלות דגים על שלחן שאוכלין עליו בשר דחמירא סכנתא מאיסורא מיהו יש לדחות עיין שם".

(ב) שמירת הגוף והנפש (סי' א' סעי' ג') – "יש אומרים ... ויש חולקים".

ה. האם אוכלים דגים ואח"כ בשר דוקא.

1. אוכלים דגים ואח"כ בשר.

(א) יפה ללב (ח"א או"ח סי' קנ"ז ס"ק ב') – "יקדים בשר עוף לאכילת בשר בהמה ובשר קודם בשר בהמה גסה וכן יקדים מבושל לצלי והדגים קודם לאכילת כל בשר כי הדגים הם חמים ביותר ומעכל המאכל במהרה כמ"ש בס' ילקוט ראובני דף ל"ט ע"ב בשם טוב הארץ. כי לעולם יקדים דבר הקל ואח"כ הכבד ... והכל הוא מדברי הרמב"ם בפ"ד מהל' דיעות".

(ב) ערה"ש (או"ח סי' קע"ג סעי' ב') – "ואנחנו אין אוכלים דגים אחר בשר רק בשר אחר דגים ושמענו שיש מקומות שאוכלין בשר ואח"כ דגים".

(ג) ברוך צורי (סי' ל"ז) – "בהרבה קהילות נהגו לאכול דגים ואח"כ בשר דווקא בסדר זה (אף דיש קהילות שאין להן הקפדה זו) ונראה דאף דמשום סכנה אין נ"מ באיזה סדר אוכלים אותם רק שלא יאכלו אותם ביחד, נראה דלענין רפואה יש הקפדה דהא עיין ברמב"ם הלכות דעות פ"ד דמדרכי הרפואה יש לאכול דבר קל ואח"כ דבר כבד כגון בשר עוף לפני בשר שור ולכן בדרך כלל הוי דגים יותר קל מבשר ולכן אוכלים דגים ואח"כ בשר. ולכן אם אכלו כבר בשר יש להשהות מעט ואח"כ לאכול הדגים, כדי שיתעכל הבשר קצת לפני שאוכל הדגים".

(ד) שבט הלי (מבית לוי ח"ג עמ' מ"ה אות י"ב, הע' י"ד, בענייני יו"ד עמ' צ' אות י"ב, הע' י"ז) – "מנהג העולם לאכול דגים לפני בשר, אבל זה רק הנהגת בלבד, ומותר לאכול בשר ואח"כ דגים. [מנהג העולם עפ"י הרמב"ם בהלכות דעות פ"ד הלכה ז' שיש לאכול קודם הקל ואח"כ הכבד, ולכן כתב ג"כ לאכול קודם בשר עוף ואח"כ בשר בהמה. ולשון השו"ע בס"ג משמע דמותר לאכול דגים אחר בשר]".

(ה) חוט שני (שאר ענייני סכנה [בתוך ס' טבילת כלים] ס"ק ה' אות א', עמ' ע"ט) – "דיש לנהוג לאכול קודם דגים משום שהוא קל יותר לעיכול מבשר".

(ו) הלכה ברורה (או"ח סי' קע"ג סעי' י"א, שעה"צ ס"ק ל"א) – "מותר מן הדין להקדים אכילת הבשר לאכילת הדגים. ומכל מקום מצד בריאות האדם נכון יותר להקדים אכילת הדגים לאכילת הבשר [עי' לרמב"ם בהלכות דעות ...]".

2. אין ענין.

(א) נשמת שבת (סי' ר"נ אות ק"ל) – "אין שום קפידא ... בדרך כלל מנהג העולם (בין בשבת בין בימות החול) להקדים אכילת דגים לאכילת מאכלי בשר, אבל באמת לא נמצא בפוסקים שום מקור על זה שיש סרך קפידא שלא לאכול דגים אחר בשר".
 3. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' א' הע' ל' ד"ה אגב, ומלואים), הכשרות (פרק י"א סעי' כ"ו, פרק י"ח סעי' ח').
 (א) פסקי תשובות (סי' קע"ג הע' ז') – "ובקישו"ע סי' ל"ב סעי' י"ב דיש להקדים לאכול מאכל הנוח לעיכול והמשלשל וכו', וכנראה שמשום כן נוהגים להקדים הדגים לבשר, ובשנים הקדמוניות היו נוהגים להיפך וכנראה מדברי הגמ' וראשונים ושו"ע שמקדימים תמיד בשר לדגים וכן בזמירות שב"ק 'בשר ודגים וכל מטעמים', אך כאמור נשתנה המנהג בזה, וכבר כתב המג"א (סק"א) דהכל לפי טבע הארצות".

ת) אכילת גבינה ודגים ביחד. דור המלקטים - שמירת הגוף והנפש (סי' ב').

א. ראשונים.

1. מיקל.
 (א) רמב"ם (הל' מאכלות אסורות פרק ט' הל' ה') – "דגים וחגבים מותר לאכול בחלב".
 (ב) רשב"א (חולין דף קג:; תוה"ב בית ג' שער ד' פ"ה-ב') – "והא דקתני ואסור להעלותו עם הגבינה על השולחן חוץ מבשר דגים וחגבים לא אצטריכא ליה כלל דאפי' באכילה נמי שרו כדקתני רישא אלא סירכא נקטיה משום דתנא רישא חוץ מבשר דגים וחגבים וכדי נקטיה".
 (ג) ריטב"א (חולין דף קג:; – "והא דתני חוץ מבשר דגים וחגבים דמשמע דאינן מותרים אלא בבישול, הוא הדין דאפילו באכילה שרי עם החלב אלא אידי דאירי באידך ואסור להעלותו על השולחן תני בהני חוץ מבשר דגים וחגבים".
 (ד) ר"ן (חולין דף לז.) – "ואין הכי נמי דבשר דגים וחגבים אפילו לאכלו בחלב שרי אלא נקט תנא לאשמעינן דשאר בשר אפילו בהעלאה נמי [אסור]".
 (ה) טור (סי' פ"ז) – "דגים וחגבים מותר לאוכלן בחלב".
 (ו) מאירי (חולין דף קג:; – "ולא הוצרך להודיע בדגים וחגבים היתר העלאתן שהרי אף באכילה הותרו".
 2. מחמיר, מצד הרופאים.
 (א) רבינו בחיי (פר' משפטים פרק כ"ג פסוק י"ט) – "דעת הרופאים בתערובת דג וגבינה שנתבשלו כאחד שמוליד תכונה רעה וחולי הצרעת".

ב. מחמיר. [להנהגת בני ספרד, עי' לקמן אות ג'].

1. ב"י (סי' פ"ז סעי' ג' אות ב') – "דגים וחגבים מותר לאכול בחלב ... ומכל מקום אין לאכול דגים בחלב מפני הסכנה כמו שנתבאר בספר אורח חיים סימן קע"ג".
 2. שארית יהודה (טאיטאצאק, סי' פ"ז י"א-ב') – "כ' בבית יוסף וזה לשונו ... אישתמיטתיה לרב ז"ל שלא נתבא' שם נטילה אלא בין בשר לדגים אמת הוא ששמעתי מפי הרופאים שגם באכילת דגים בחלב יש סכנת צרעת ע"כ".
 3. לבוש (סי' פ"ז סעי' ג') – "ודגים וחגבים אין בהם איסור כלל אפילו מדרבנן דלא איקרי בשר ומותר לאוכלן בחלב, ומכל מקום אין לאכול דגים בחלב מפני הסכנה כמו שנתבאר בלבוש תכלת סימן קע"ג".
 4. כנה"ג (סי' קט"ז הע' ב"י אות כ"ב, סי' פ"ז הע' ב"י אות י"ט) – "ומכל מקום אין לאכול דגים בחלב מפני סכנה כמו שנתבאר בספר א"ח סימן קע"ג כו'. נ"ב: וכ"כ בספר הלבוש וכל הבאים אחרי רב"י תפסוהו בזה. וז"ל שארית יאודה, אשתמיטתיה לרב שלא נתבאר שם נטילה אלא בין בשר ודגים. אמת ששמעתי מפי הרופאים שגם באכילת דגים וחלב יש שם סכנת צרעת, ע"כ. גם הפרישה ול"ח אות רל"ט, וש"ך אות ה', וט"ז אות ד', ובאר שבע דף ק"א ע"ב תפסוהו בזה, עד שבט"ז הגיה שצ"ל שאין לאכול דגים בבשר מפני סכנה, וכתב שכ"כ ד"מ. ומיהו בסגנון הקושיא שהקשה שארית יאודה איני רואה בה טעם, שרב"י לא כתב שצריך ליטול ידיו בין דגים לגבינה לשיקשה עליו שלא נתבאר שם נטילה אלא בין בשר לדגים, וכך הו"ל לאקשוויי שלא נתבאר שם איסור אכילה אלא בבשר לדגים. ולעיקר הקושיא יראה שמה שהביא לרבנים הנז' לתפוס לרב"י בזה, הוא מפני שסוברים שמ"ש רב"י כמו בנתבאר בא"ח סימן קע"ג, שהכונה לומר ששם נתבאר דאין לאכול חלב עם דגים מפני הסכנה. וליתא, שאין כונתו כך אלא כונתו לומר אין לאכול דגים בחלב מפני הסכנה כמ"ש הרופאים, כמו שנתבאר בא"ח סימן קע"ג, דמפני הסכנה אין לאכול בשר עם דגים, והוא הדין נמי דגבינה ודגים שיש סכנה באכילתם כמ"ש הרופאים אסור, ומכאן סמך למה שנוהגים ליטול ידיהם בין גבינה לדגים, וכמ"ש בחלק א"ח סימן קע"ג דף קע"ג ע"א שטה כ"ט בהגב"י".
 5. מהר"ם מקראקא, הו"ד בחינוך בית יהודה (סי' ס"א) – "דחקר אצל חכמי הרופאים ...".
 6. פמ"ג (סי' פ"ז מש"ז ס"ק ג') – "ועיין כנסת הגדולה ובית לחם יהודה אות ג' (וי"ט) דגים בחלב סכנה ובחמאה ובשומן הנקלט מעל גבי חלב אין סכנה ומה שכתב הב"י כמו שכתב באו"ח קע"ג היינו דיש סכנה לאכול דגים עם בשר מפני צרעת הוא הדין חלב עם דגים יע"ש ויש לזהר שלא לבשל חלב עם דגים כי חמירא סכנתא מאיסורא ועיין מגן אברהם או"ח סי' קע"ג".
 פמ"ג (סי' פ"ז שפ"ד ס"ק ה') – "ועיין מה שכתבנו בט"ז בשם כנה"ג דבחלב יש סכנה ובחמאה ובשומן הנקלט אין סכנה".
 פמ"ג (או"ח סי' קע"ג א"א ס"ק א') – "עיין מה שכתבתי בפריי ליו"ד [סימן] קי"ו דחלב בדגים יש נמנעים, דווקא בחמאה מבשלים אבל לא בחלב, יע"ש בשם שוירי כנסת הגדולה. וכן כתב אליה רבה בשמו כאן באות ט', יע"ש".
 7. פחד יצחק (אות ב' ערך בשר דגים, ס"ט-א) – "וכתב ב"י ... ד"מ ... הפרישה ... והט"ז ... והש"ך ... פ"ח ... שארית יהודה ואני המחבר צעיר הרופאים כל ימי גדלתי בין ברכי החכמים וזקני הרפואה ולא מצאתי סעד וסמך לדברי רבנו ב"י ולא לדברי בעל שארית יהודה ... ואע"ג דאיכא סכנת חולי גדול וכבד מאד עד מות לשותה חלב ממש ואח"כ דגים או לאוכל דגים ואח"כ שותה מה

- תועיל נטילת ידים בנתים להציל האוכל או השותה מן הסכנה אמתהה. הא ודאי אינו דומה לנוטל ידיו בין דגים לבשר או בין בשר לדגים מפני סכנת צרעת דהוא דבר התלוי במגעם יחד בלא נטילת ידים ביניהם. ולמען תוכל להבין ולהשכיל מוציא דבר אצינה לפניך דברי החכם מאטילולי המפרש דברי דיוסקוריו ומוסיף עליהם כהנה וכהנה ספר ב' פרק ס"ה דף רפז בספר כתוב בלשון איטלקי ובספר אחר כתוב בלשון לאטינו דף ש"א הפוכים ללשון הקודש ... ומעתה הנך קורא נעים רואה בעיניך שדברי הרופאים אשר נאמרו לבעל שארית יהודה אין בהם ממש כלל ולא נגעו ולא פגעו לקיים דברי הרב"י ואינם דומים לנד"ד אפילו כי אוכלא לדנא. ומ"מ כיון שהדבר יצא מפי המלך הרב"י מנעתי מתוך ביתי אכילת דגים עם גבינה וחמאה ותו לא מידי".
8. ישועות יעקב (סי' פ"ז הקצר ס"ק ד') – "והכנה"ג בהגהות הב"י קיים דבריו שגם דגים בחלב יש חשש סכנה".
9. אדני פז (סי' מ"ב) – "כי מצאתי בבחי' פרשת משפטים דעת הרופאים בתערובות דג וגבינה שנתבשלו כאחד שמוליד תכונה רעה וחולי הצרעת ע"ש ... הדין דין אמת".
10. גליון מהרש"א (סי' קט"ז על סעי' ב') – "שלא לאכול בשר ודג. מה שכתבו האחרונים על מה שכתב הב"י [סימן פז עמוד קפא] דאסור לבשל דגים בחלב שהוא טעות סופר, איתא בתשובת חינוך בית יהודה סימן ס"א בשם מה"ר משה [ר' מענדלש] מקראקא שאינו טעות, דרך בחמאה שרי, אבל בחלב טבע שניהם מקררים ואיכא סכנה".
11. עי' שמירת הנפש (אות י"ג).
12. שלח הטהור (סי' קע"ג סעי' ה') – "אסור לאכול דגים בחלב והוא סכנתא".
13. עצי העולה (סכנה סעי' ח', ס"ק ו') – "לא יבשל דגים בחלב. ובחמאה או בשומן הנקלט מהחלב מותר. מ"ז בס"י פ"ז ס"ק ג'. ובדיעבד מותר אפי' בחלב. פ"ת שם ס"ק ט' [בפ"ת משמע דמותר לכתחילה כיון דדשו בה רבים לית בי' משום סכנה מיהו בזמנינו אין דרך העולם לבשל בחלב לכן לכתחילה אסור]".
14. ס' החיים (סגולות ישראל מערכת ס' אות כ"ז, ע"י אות כ"ב, והשמטות שם אות ס"ו) – "רפואה וחיים".
15. הגר"ח ק"ש (אהל יעקב, בנתיבות ההלכה חמ"ו סוף עמ' תי"ב [אמנם ע"י ארחות רבנו, לשונו מובא לקמן]) – "האם התזון איש או הסטיפיילר זצ"ל הקפידו לא לאכול דגים עם חלב או חמאה. תשובה: כן".
16. הגרמ"א פריינד זצ"ל (מרא דשמעתא עמ' קע"ב אות שמ"ב) – "החמיר שלא לאכול דגים עם חלב אפילו ללא בישול, אבל בחמאה ושומן שע"ג החלב הקיל, ובחג השבועות נהגו אצלו בשנים קדמוניות לאכול דגים שנתבשלו עם שומן החלב (הנקרא 'שמנת')".
17. עמק התשובה (ח"ו סי' ש"ח) – "בדבר שאלתך שיש מין מאכל שעשוי מגבינה ודגים מעורב יחד שקורין כאן **קרומ טשיז עם לאקס**, ויש רבנים שנותנין ע"ז הכשר, ותמיהה הלא גבינה עם דגים לכולי עלמא אין לאכול וכמבואר בפתחי תשובה סימן פ"ז די' בזה סכנה עיי"ש. תשובה: כפי שחקרתי נכון הדבר שאתה אומר שיש רבנים שנותנים ע"ז הכשר, ובאמת הדבר תמוה מאד איך לא חשו לזה כי מעולם בכל בתי ישראל נזהרו שלא לאכול דגים וגבינה יחדיו, ובוודאי השומר נפשו ירחק מזה".
18. הגר"ע אויערבאך שליט"א (מרשימות הגר"י שוב, בעניני סכנה אות ד') – "אצלו נהגו להחמיר לא לאכול דגים וחלב ביחד".
19. הגרש"י שלעזינגר (קובץ בית ועד לחכמים ח"ג עמ' רכ"א) – "תבנא לדינא כיון שהרבה פוסקים חששו לדעת הב"י שיש סכנה דגים עם חלב (ובאמת מקורו עוד מהרבינו בחיי **ואולי אם ראו** הד"מ הט"ז והש"ך שמקורו מהרבינו בחיי לא היו כותבים שזה ט"ס והיו חוששים על זה) ... ע"כ בדגים עם חלב או עם גבינה בודאי אין להקל דחמירא סכנתא מאיסורא וכמו שכתב הפמ"ג בעניניו ועיין בפמ"ג (או"ח סי' ד' בא"א סק"ב) דאפילו לשיטת הרמב"ם דכל ספק מה"ת רק מדרבנן לחומרא אבל בספק סכנה מה"ת אסור להרמב"ם והובאה בדעת תורה להמהרש"ם או"ח סי' קע"ג עיי"ש א"כ בודאי יש להחמיר".
20. מנהג בעלזא (וישמע משה פר' בהר תשע"ו גליון קי"ב עמ' ב', בנתיב החלב ח"ה סוף עמ' מ"ד) – "וכן נהגו בבעלזא".
- א) מצד דעת הרופאים.**
1. ממילא תלוי במקום וזמן – יד יהודה (סי' פ"ז הקצר ס"ק י'), "ודבר שאין לו יסוד בדברי חז"ל רק מה' הרופאים הכל לפי המקום והזמן דאין כל המקומות והזמנים שוין בטבע".
2. טעם הדבר – שו"ת בית דוד (יו"ד סי' ל"ג, "דסבר הר' בית יוסף ז"ל, דטעם ..."), הו"ד ביחוד דעת (ח"ו סי' מ"ח, "שכשם שבבשר ודגים יש סכנת צרעת, שהבשר מן הבהמה שנבראת **ביבשה**, והדגים שנבראו **במים**, תערובתם מביאה לידי סכנה, כך **החלב שיוצא מגוף הבהמה הרי הוא כבשר הבהמה עצמה**, ותערובת החלב עם הדגים מביאה גם כן לידי סכנת צרעת").
- ג. מיקל: בני אשכנז.**
1. דר"מ (סי' פ"ז ס"ק ד') – "ולא ראיתי מימי נזהרין בזה וגם באורח חיים סימן קע"ג (עמ' תלג) אינו אלא שלא לאכול בבשר משום סכנה אבל בחלב שרי ועיין לקמן סימן קט"ז (ד"מ אות ג) ולכן נראה שנתערב להרב בית יוסף בשר בחלב".
2. פרישה (סי' פ"ז ס"ק ח') – "גם משמע להתיר מהא דאמרו (חולין קיא): דגים שעלו בקערה של בשר מותר לאכול בכותח, משמע שאוכלין דגים עם כותח שהוא חלב".
3. באר שבע (סי' ל"ה ד"ה נשאלתי) – "כתב בית יוסף ... שאני תמיה על דבריו שהרי לא נתבאר בספר א"ח שאין לאכול דגים בחלב מפני הסכנה **ולא היה ולא נברא** בשום ספר".
4. ט"ז (סי' פ"ז ס"ק ג') – "בב"י כתוב ומ"מ אין לאכול דגים בחלב מפני הסכנה **והוא ט"ס** וצ"ל עם בשר כמוזכר בא"ח סי' קע"ג וכ"כ בד"מ שנתערב להב"י כאן בשר בחלב ובלבוש העתיק כמו שהוא בב"י ואינו נכון".
5. ש"ך (סי' פ"ז ס"ק ה', הארוך מהש"ך סוף הסי') – "כתב העט"ז וז"ל ומ"מ אין לאכול דגים בחלב מפני הסכנה כמו שנתבאר בא"ח סימן קע"ג עכ"ל ובאמת נמשך אחר הב"י שכתב כן אבל הוא טעות כי לא נזכר שם אלא דדגים עם בשר אסור משום סכנה אבל בחלב **לא שמענו ולא ראינו** וכל יומא ויומא נהגינן הכי לבשל דגים בחלב ולאכול גם בד"מ השיג על הב"י בזה וכן בספר באר שבע דף ק' ושאר אחרונים השיגו עליו בזה וגם בש"ס פרק כ"צ (דף ע"ו ע"ב) משמע בהדיא דלית ביה אפילו משום סכנה ע"ש והוא פשוט".
6. מג"א (ריש סי' קע"ג) – "כ' בד"מ שט"ס הוא שם בב"י וצ"ל דגים בבשר ע"ש וכ"כ האחרונים".

7. מור וקציעה (או"ח סוף סי' קע"ג) – "כתב מ"א יש נוהגים לטול בין גבינה לדגים כו' (כנסת הגדולה) וכבר כתב ד"מ שט"ס הוא. אמנם כך כתב גם הבחיי [שמות כג, יט], דתערובת דג וגבינה קשה לצרעת. אולם דעת הרופאים היא, **לא מדעת חכמי ישראל** אמרה".
8. א"ר (או"ח סי' קע"ג ס"ק ט', א"ז ס"ק ח') – "כתב הלבוש ... ומכל מקום לא ראיתי מקפידין בזה".
9. חגורת שמואל (סי' פ"ז ס"ק ז') – "ומ"מ אין לאכול דגים בחלב מפני הסכנה כו'. באמת נמשך המחבר אחר הרב ב"י שכתב כן, אבל הוא טעות כי לא נזכר שם אלא דגים עם בשר אסור משום סכנה, אבל בחלב לא שמענו ולא ראינו, וכל יומא ויומא נהיגין כן לבשל דגים בחלב ולאכול. גם בד"מ השיג על הב"י בזה וכן בספר באר שבע דף ק' ושאר אחרונים השיגו עליו בזה, ובש"ס פכ"ה דף ע"ו משמע בהדיא דלית ביה אפילו משום סכנה ע"ש ופשוט הוא".
10. אהל יצחק (הל' מאכ"א פרק ט' הל' כ"ג) – "מ"מ ליכא למיחש כיון דרוב בניין ורוב מניין כתבו דליכא סכנה אין להחמיר מה גם דאפשר לומר דמעיקרא איסור זה אינו אלא ממרן ז"ל דכתב דאין לאכול דגים בחלב אפשר לומר דט"ס הוא ולא אמר אלא בשר ודגים כדעת רובא דרבוותא דס"ל דט"ס הוא".
11. חת"ס (יו"ד סי' ק"א) – "ובשכנה"ג ... זה אינו אמת ונאמן עלינו הרמב"ם גדול הרופאים".
12. באה"ט (סי' פ"ז ס"ק ה').
13. בית מנוחה (דיני השייכים למים האמצעיים אות ג') – "וברוב המקומות אוכלין גבינה ודגים יחד ואין חושש".
14. ערה"ש (סי' פ"ז סעי' ט"ו) – "אבל בשר דגים וחגבים אין בהם איסור אכילה בחלב אפילו מדרבנן ופשיטא שיכול לבשל דגים עם חלב ולאכול וכן **המנהג פשוט בכל תפוצות ישראל** ודע שטעות נפל בספרו הגדול של רבינו ב"י שכתב שאין לאכול דגים בחלב מפני הסכנה כמבואר בא"ח סי' קע"ג ושם מבואר על בשר בחלב שיש סכנה וכבר השיגו רבינו הרמ"א בספרו דרכי משה ויש שרוצים לקיים זה ואמרו שמצאו בספרי הרופאים שיש סכנה בדגים בחלב ואינו כן דרבינו בחיי כתב בפ' משפטים שהסכנה הוא בדגים עם גבינה ומזה נופל צרעת על האדם ע"ש ולא בדגים בחלב ועוד דאם כדבריהם למה לא קבע זה בש"ע ועוד דכל העולם אוכלים זה ונחשב למאכל חשוב ולכן לית מאן דחש להא מילתא ויכולים לאכול בלי שום קפידא חלילה [ע"י תוס' סוף פרק קמא דמועד קטן]".
15. ויחי יעקב (יו"ד סי' כ"ט) – "אין ללמוד מזמן הרבינו בחיי ז"ל להחליט אזהרת הרופאים שבאותן הימים על הדורות כולם שאחריהם שאפי' בדברים המקובלים מזמן הש"ס נמי נמצאו הרבה שהחליטו הראשונים להיתר ואמרו עליהם שנשתנה ענינם כמו שרואים בענין ... חת"ס ... לכן כל המחמיר בזה אינו אלא מן המתמיהין".
16. קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"ב עמ' צ"ח אות ג' [אמנם ע"י אהל יעקב, לשונו מובא לעיל]) – "שבועות תשכ"ח, מו"ר (שליט"א) זצוק"ל אכל בליל שבועות סעודה חלבית ובבוקר סעודה בשרית, לא אכלו דגים מבושלים בחלב ואמר לי לא משום איסור סכנה כי בגמ' מבואר רק בשר עם דגים אסור, והראתי למו"ר את הש"ך והפרמ"ג ביו"ד סי' פ"ז (ס"ק ה' ובשע"ת שם ס"ק ט') ואמר לי שלא שמע מאיסור זה, רק לא בשלו בחלב משום שאין הדרך לאכול בחלב ואמר לי שלא שמע שיבשלו בחלב".
17. הגר"ש זצ"ל (A Gadol in our Midst עמ' קע"ח) –

Is it permitted to eat fish and dairy together?

Answer: Some want to forbid it, but the minhag is to eat them together.

18. הגר"ש דבליצקי זצ"ל (מרשימות הגר"י שוב, בעניני סכנה אות ט', בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תקע"ח) – "מנהגנו שלא לחשוש לאכול דגים בחלב אולם בני ספרד מקפידים שלא לאכול דגים בחלב".
19. בדה"ש (סי' פ"ז ס"ק ל"ה).
20. משנת יוסף (ח"ו סי' ס"ו).
21. נשמת אברהם (סי' פ"ז ס"ק ב').
22. חלקת בנימין (ס"ק ח') – "וכן העיד בערוך השלחן שכן המנהג בכל תפוצות ישראל להקל בזה".
23. דעה ברורה (סי' פ"ז סעי' ג' יוסף דעת ד"ה דגים).
- (א) כיון דדש ביה רבים דש – פת"ת (סי' פ"ז ס"ק ט', ונ"ל דהאידנא שכל העולם מבשלים גם עם חלב שרי דכיון דדשו בה רבים כו'), הו"ד בבדה"ש (סי' פ"ז ציונים ס"ק ע"א).
- (1) כיון שמיקל מצד שומר פתאים, האם ראוי להחמיר - ע"י לקמן.
- (ב) במקום שלא דש, יש להחמיר – כה"ח (או"ח סי' קע"ג ס"ק ג'), עצי העולה (סכנה ס"ק ו', בפ"ת משמע דמותר לכתחילה כיון דדשו בה רבים לית בי' משום סכנה מיהו בזמנינו אין דרך העולם לבשל בחלב לכן לכתחילה אסור").

ד. בני ספרד.

1. מחמיר.
- (א) ב"י (סי' פ"ז סעי' ג' אות ב') – "דגים וחגבים מותר לאכול בחלב ... ומכל מקום אין לאכול דגים בחלב מפני הסכנה כמו שנתבאר בספר אורח חיים סימן קע"ג".
- (ב) כנה"ג (סי' קט"ז הל' ב"י אות כ"ב, סי' פ"ז הל' ב"י אות י"ט) - לשונו מובא לעיל.
- (ג) עיקרי הד"ט (יו"ד סי' י"ד אות ה') – "להרב בחיי פ' משפטים ... ואף דמדעת הרופא' נגע בו ולא מדעת חכמי ישראל וכמ"ש ג"כ הרב מר וקציעה ס"ס קע"ג אכתי קשה לדחות סברת הרופא' ושלא לחוש מיהא למפני הסכנה כדאמר מני"ר הרב פ"י הנז' דאף שבחכמת הרפואה לא מצא סעד לסברתם מ"מ לא יהיה אלא כדין חולה ביה"כ שאם רופא א' אומר צריך וא' אומר א"צ מאכילין אותו דחיישי' לרופא להקל ועיין ג"כ לקמן אות ט' והוא ברור. ועיג"כ להרב חינוך בית יהודה ...".
- (ד) רפואה וחיים (פלאג'י, פרק י"ב אות קנ"ב) – "פחד יצחק ... רבינו בחיי ... אדני פז".
- (ה) זבחי צדק (סי' קט"ז ס"ק י"ז, סי' פ"ז ס"ק י"ח).

- (ו) יפה ללב (ח"א או"ח סי' קע"ג ס"ק א', ח"ג יו"ד סי' קט"ז ס"ק ב').
- (ז) בן איש חי (שנה ב' פר' בהעלותך אות ט"ו, רב פעלים ח"ב יו"ד סי' י') – "דגים בחלב מותר אפילו מדרבנן, מיהו יש בהם סכנת חולי, ולכך אסור לאכלם. וה"ה לאכול דגים עם גבינה יש סכנת חולי. אבל דגים בחמאה, יש מן האחרונים שכתבו דאין חשש חולי בזה. ויש שכתבו דאיכא חשש חולי. ושומר נפשו ירחק ויזהר, דהא אפי' הרב פחד יצחק שהיה רופא גדול ונראה לו דאין בזה נזק, נמנע מלאכול. ופה עירנו בגדאד אין מטגנים דגים בחמאה דחוששין החשש הנזכר".
- (ח) מראה הילדים (מערכת סמ"ך סוף אות ז') – "רפואה וחיים".
- (ט) כה"ח (סי' קט"ז ס"ק י', סי' פ"ז ס"ק כ"ד, עי' או"ח סי' קע"ג ס"ק ג') – "נראה דאין כל אויר המקומות שוים, וגם לא כל הטבעים של בני אדם שוים, וסכנתא חמירא מאיסורא, ולכן יש להחמיר, ורק בחמאה יש להתיר".
- (י) ישכיל עבדי (ח"ח השמטות סי' ט"ו אות ב') – "והכה"ח ... ובודאי דכן ראוי להורות".
- (יא) יחזק דעת (ח"ו סי' מ"ח) – "בסיכום: יש להמנע מלאכול דגים בחלב או עם גבינה משום חשש סכנה. אבל הנוהגים לאכול דגים בחמאה רשאים להשאיר במנהגם. ויוצאי אשכנז נוהגים להקל בכל זה, ויש להם על מה שיסמוכו. נהרא נהרא ופשטיה".
- יביע אומר (מכתב סוף ס' נשמת אברהם ח"ב על סי' פ"ז) – "ועל כל פנים לכתחלה למיחש מיהא בעי. וכן פשט המנהג אצל הספרדים ועדות המזרח".
- הליכות עולם (ח"ז עמ' כ') – "יש להמנע מלאכול דגים בחלב או עם גבינה משום חשש סכנה. ואם בטעות נתבשלו דגים בחלב, אין לאסור, ואפילו אין ששים נגד הדגים. אבל הנוהגים לאכול דגים בחמאה רשאים להשאיר במנהגם. ויוצאי אשכנז נוהגים להקל בכל זה, ויש להם על מה שיסמוכו. ונהרא נהרא ופשטיה. [איסור והיתר כרך ג' עמוד שח. הליכות עולם ח"ז עמוד כ'. יחזק דעת חלק ו' סימן מח עמוד רנז]. ורבנות הנותנת הכשר למסעדה המגישה מאכלי גבינה עם דגים, צריך שיכתבו מודעה שלענין זה אין לספרדים ועדות המזרח להקל".
- (יג) הלכה ברורה (או"ח סי' קע"ג סעי' י"ב) – "מנהג רוב קהלות הספרדים ועדות המזרח שלא לאכול דגים בחלב או בגבינה, מפני שלדעת מרן הבית יוסף אף בזה יש חשש סכנה, ומכל מקום אף למנהגם מותר לאכול דגים עם חמאה ואפילו מטוגנים ומבושלים עם חמאה. ומנהג האשכנזים להקל לאכול דגים עם חלב או עם גבינה ואפילו מבושלים ביחד".
- (יד) הבית בכשרותו (בב"ח סי' ט').
- (טו) הכשרות (פרק י"ח סעי' י').
2. מיקל.

- (א) פר"ח (סי' קט"ז ס"ק ג', סי' פ"ז סוף ס"ק ו') – "ודע שמ"ש הב"י שאין לאכול דגים בחלב מפני הסכנה הוא טעות סופר או לא דק, והכי מוכח בר"פ כ"צ. וכבר השיג מהאחרונים ז"ל".
- (ב) שלחן גבוה (סי' קט"ז ס"ק ד', סי' פ"ז ס"ק י"א) – "וכתב רבינו בבית יוסף ... וזה תימא ... וראיתי בכנסת הגדולה ... ודחוק הוא בעיני, שהרי כמו שאומרים הרופאים חסר מן הספר, וכל כי האי לא נשאר בקולמוס. ואחר כך ראיתי בפר"ח ...".
- (ג) ברכי יוסף (סי' פ"ז מחזיק ברכה ס"ק ד') – "דישבו של הרב שיירי כנה"ג לא שמיע לי... וכמה מהדוחק יש בזה חדא דהא מילתא חדתא היא דאמרו הרופאים דאיכא סכנה בדגים עם חלב ומהיכן נדע זה והי"ל למרן לבארו ותו דאם כדבריו אמאי לא כתב זה בש"ע לא בא"ח סי' קע"ג ולא בסימן זה ולא לקמן סימן קי"ו ע"כ היותר נראה הוא דט"ס נפל כמ"ש הרב ט"ז".
- (ד) הגר"ש משאש זצ"ל (ח"ד יו"ד י"ב) – "ביחזק דעת ... ובמסקנה שלו ג"כ לא כתב לאסור מן הדין, רק כתב, יש להמנע מלאכול דגים בחלב משום חשש סכנה וכו', ויוצאי אשכנז נוהגים להקל בכל זה ויש להם על מה שיסמוכו. נהרא נהרא ופשטיה, עכ"ל. הנה מעולם לא אסר מן הדין, רק כתב שיש להמנע וכו' והמקילים יש להם על מה שיסמוכו, א"כ דעת הראש"ל שליט"א מבוארת יותר לקולא ולא לחומרא, ע"ש. ולדעתי זה תלוי באנשים האוכלים, שמי שיש לו דמיון ואינו רוצה לאכול דגים עם חלב או גבינה או כותח, לא תוכל להסיר לו הדמיון וראוי להניחו, וכמ"ש הראש"ל נהרא נהרא ופשטיה. אבל מי שישאל על ההלכה, אם מן הדין מותר או לא, תגיד לו בקול רם שמותר. וגם מר"ן ז"ל, אומרים שיש בדבריו ט"ס, ששם בשו"ע או"ח סי' קע"ג סעיף ב' שממנו מביא ראיה, לא מדבר רק בדגים עם בשר, ע"ש. אבל למדומיינים לא יועיל כל זה, ולכן טוב להניחם במנהגם, ותול"מ, זה מה שנ"ל לכתוב בענין זה".

3. מראי מקומות – שו"ע המקוצר (ח"ד סי' קל"ט סעי' ט', הע' ל"ד).

- (א) חסד לאלפים (סי' קט"ז ס"ק ב') – "וטוב למנוע אכילת דגים עם גבינה וחמאה [עיקרי הד"ט]".

ה. בדיעבד: למחמירים לעיל.

1. מחמיר.

- (א) אדני פז (סי' מ"ב) – "דיש לאסור אפילו דיעבד בבישול דג בחלב כי חמירא סכנתא מאיסורא".

2. מיקל.

(א) עצי העולה (סכנה סעי' ח') - לשונו מובא לעיל.

(ב) יחזק דעת (ח"ו סי' מ"ח בהג"ה, הליכות עולם ח"ז עמ' כ') – "וזה ברור".

(ג) הלכה ברורה (או"ח סי' קע"ג סוף סעי' י"ב).

- (ד) ילקוט יוסף (סי' פ"ז סעי' פ"ג, קיצור שו"ע יו"ד סי' פ"ז אות פ"ו) – "דגים שעברו ובישלו אותם בחלב, או עם גבינה, אין הדגים או החלב נאסרים באכילה, אפילו אם שיעור ששים כדי לבטל את הדגים או החלב, שדי לנו להחמיר לכתחלה שלא לאכול דגים עם חלב, אבל בדיעבד אם נתבשלו כבר בחלב, מותרים באכילה. [אך בבשר ודגים אסורים גם בדיעבד]. [ילקוט יוסף איסור והיתר כרך ג' עמוד שיד]".

3. מראי מקומות.

(א) פת"ת (סי' פ"ז ס"ק ט') – "וכ"כ הפמ"ג בשם כה"ג דדגים עם חלב יש סכנה ובחמאה ושומן הנקלט מע"ג החלב אין סכנה וע"ש דמשמע דעתו דאף עם חלב דוקא לכתחלה יש ליזהר אבל בדיעבד אין לאסור ועיין בתשובת אדני פז סימן מ"ב שכתב בשם הבחיי פרשת משפטים דיש סכנה גמורה בדג עם גבינה וה"ה עם חלב ולכן פסק דאף בדיעבד אסור".

ו. אשה אשכנזיה שנישאת לספרדי הנוהג להחמיר.

1. ילקוט יוסף (מכתב סוף הס' ממזרח וממערב אות כ"ד) – "שאלה: אשה אשכנזיה שנשא לספרדי הנוהג להחמיר שלא לאכול דגים וגבינה מפני הסכנה, האם היא צריכה לנהוג כמותו בזה. תשובה: כן, **תעשה בכל כמנהג בעלה**, ההולך ממקום למקום שלא ע"ד לחזור, עושה כמנהג שבא לשם בין לקולא ובין לחומרא".

ז. כלה רבתי (פרק א' הל' י"ד) – "וחכמים אומרים אין הלכה כר' יוחנן בן דהבאי, אלא כל מה שאדם רוצה לעשות באשתו עושה, הא למה הדבר דומה לבשר הבא מבית הטבח, ולדג הבא מבית הצייד, רצה לאוכלו במלח אוכלו, מבושל אוכלו, צלי על גבי גחלים אוכלו ... ולמה לי למיתני לדג הבא מבית הצייד, מקמא אמרו ליה לבשר הבא מבית הטבח, אמר להו מה לבשר רצה **לאוכלו בחלב** אינו אוכלו, הדר אמרו ליה **לדג** הבא מבית הצייד".

1. קצות השלחן (סי' ל"ט ס"ק ל"ז) – "כלה רבתי ... ויקשה מזה על הב"י שכ' דג עם חלב הוי סכנה עי' יו"ד סי' פ"ז בש"ך וט"ז וש"א, ולכאורה יש להקשות ג"כ דהא דג ובשר הוי סכנה, ואם כן מה משל אמרו לדג הבא מבית הצייד דמה לדג שכן רצה בבשר או בשומן אין אוכלו ולפ"ד החת"ס יו"ד סי' ק"א והו"ד בפ"ת שאפשר שרק במין דג הנקרא ביניא הוי סכנה ולא בדגים אחרים ניחא, אך בגמ' נדרים ד"כ איתא ג"כ מאי שנא מן ביניא וצ"ע".

2. הגר"ח סופר שליט"א (מקבציאל ח"י עמ' ס"ט) – "לכאורה ראייה מהימנא דשרי דגים בחלב וליכא משום סכנה, והיא מדתניא במסכת כלה רבתי (פ"א דנ"ב ע"א) וזו לשונם 'וחכמים אומרים אין הלכה כרבי יוחנן בן דהבאי אלא כל הרוצה באשתו יעשה, למה הדבר דומה לבשר הבא מן הטבח רצה לאוכלו על גבי גחלים אוכלו, רצה לאוכלו במלח אוכלו. ועוד למה הדבר דומה לדג הבא מבית הצייד רצה לאוכלו במלח אוכלו, צלי אוכלו, על גבי גחלים אוכלו'. ובגמרא שם קאמרי 'למה להו למימר לדג הבא מבית הצייד' (פירוש ותסגי להו לחכמים בדוגמא קמייתא דבשר הבא מבית הטבח). ומשני 'ברישא אמרו ליה חכמים לרבי יוחנן בן דהבאי מכשר הבא מבית הטבח ואמר להו רבי יוחנן מה לבשר שאם רצה לאוכלו בחלב אינו יכול, הדר אמרו ליה לדג הבא מבית הצייד' (פירוש דשרי בכל גוונא ואף בחלב), עיין שם. **והשתא** אי נימא דיש סכנה גמורה דצרת באכילת דגים בחלב, א"כ אכתי י"ל דלא אהני להו לרבנן מאי דהביאו ראייה מדג, דהלא סוף סוף אין לאוכלו עם חלב מפני הסכנה וכבר כתב כיו"ב הרמב"ם ז"ל בהלכות רוצח (פי"א ה"ה) שבמידי דסכנה העובר עליהם לוקה מכת מרדות ע"ש, ועיין כמה שכתבנו בס"ד בכנסת יעקב (סימן ל"ד), ושמע מינה דשרי דגים בחלב, ודו"ק. והנה בתלמודא דידן נדרים (כ' ב') הובאו רק דברי חכמים דכל מה שאדם רוצה לעשות באשתו עושה משל לבשר הבא מבית הטבח רצה לאוכלו במלח אוכלו, צלי אוכלו, מבושל אוכלו, שלוק אוכלו. וכן דג הבא מבית הצייד, ולא הזכירו למאי דאיתמר במסכת כלה רבתי, והאם **יש ללמוד מכאן** דלא סבירא לתלמודא דידן הכא כדברי מסכת כלה רבתי, ולפי"ז שמע מינה כמרן ז"ל דדגים בחלב אין לאוכלו, והא דנקטו כנדרים כדג הבא מבית הצייד היינו דיכול לאוכלו באיזה אופן שירצה לאוכלו צלוי או שלוק וכיו"ב וכמ"ש הר"ן והמיוחס לרש"י שם, אבל לא עם כל מה שירצה לאוכלו, דהא לא איתמר בתלמודא וצ"ע ... וזקני הגז"ל בכף החיים (שם) כתב דהך מילתא תליא באקלימים ואפשר דיש מקומות דאינו מזיק ע"ש, ולפי זה אין ראייתנו ראייה ודו"ק".

(א) יש לתרץ דהרי המקור לאסור דגים עם חלב הוי רק דעת רופאים [ולא חז"ל]. וכדמשמע בב"י (שלא הביא מקור מחז"ל) וכ"כ ר' בחיי, הו"ד בפת"ת סי' פ"ז. וא"כ אפשר לומר שבזמן הגמרא לא היה סכנה, אלא רק מזמן הראשונים.

ח. מראי מקומות – יד אפרים (סי' פ"ז על סעי' ג'), דרכ"ת (סי' פ"ז ס"ק מ"ג), הליכות שבא (יו"ד סי' א', סי' ב'), שערים מצויינים בהלכה (סי' ל"ג ס"ק א'), חלקת בנימין (סי' קט"ז ס"ק ח'), פתחי הלכה (ארטסקרול עמ' קפ"ו, מטבח הכשר סוף עמ' קי"ד), ברכת יהודה (ח"ב יו"ד סי' ה'), עמודי הבית (ח"ג, ח"ד סעי' ט'), הר"ר ברכיהו (תפארת הבנים ח"ב עמ' קמ"ב), הר"ד רוצין (ישורון גליון ל"ו עמ' תרנ"ח, שיעורי ליל שבת ח"ב עמ' מ').

1. שמירת הבריאות לרמב"ם (פירושו של ר' יעקב צהלון הרופא להל' דעות פרק ד' עמ' מ"ו, אוצר החיים דפוס ונציה תצ"ג) – "כגון דגים גדולים שאינם מלוחים וישנים ... ואין לאכלם עם הבשר או עם החלב כי אז מולידים חולאים קשים".

(א) הר"ד רוצין (שיעורי ליל שבת ח"ב עמ' מ"ה הע' ל"א) – "מלשון האוצר חיים נראה לכאורה שדבריו אמורים רק ביחס לאכילת דגים גדולים בחלב. אמנם הדברים צריכים עיון, שכן בחד מחתא התייחס המחבר גם לאכילת דגים עם בשר, ובזה הרי לא מצאנו (עיין טוש"ע יו"ד סימן קטז) שחילקו בין דגים גדולים לקטנים, ויש אפוא לומר לכאורה שמה שכתב דגים גדולים הוא לאו דווקא, אלא הדברים באו אגב אורחא באשר היות הקטע מדבר אודותיהם, וצריך עיון".

2. פתחי עולם (סי' קע"ג ס"ק א') – "החלב בדגים יש נמנעים".

3. הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה פסח פרק י"ב הע' מ"ח) – "ודג וגבינה נהגו בבית רבנו שלא לאכלם יחד, כמו שנהגו בבית אבותיו, ולשואלים הורה שכיון שאין מנהג זה מוסכם לכו"ע, ורבים וטובים אינם זהירים בכך וגם כתבו דט"ס הוא, אין צריך להזהר בדבר אלא מי שכן היא מסורת בית אבותיו".

4. הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש יו"ד פרק ז' אות י"ט, קונ' הלכות המצויות הע' ע"ו [לשונו מובא לקמן], הערות במסכת חולין דף קד. ד"ה חוץ [לשונו מובא לקמן]) – "לכתחילה צריכים להחמיר ע"ז. ושוב נשאל, אם גם האשכנזים צריכים לכתחילה להחמיר בזה, וצייד להקל לאשכנזים".

הגריש"א זצ"ל (הליכות האי"ש עמ' ס"ד) – "כשאוכל דגים ואח"כ אוכל חלבי, מקפיד לשתות קצת מים ביניהם, ולפעמים מסתפק בקצת לחם".

5. הגרפ"ש זצ"ל (אורחות הרב וראש הישיבה עמ' קט"ז) – "אשה שבני ביתה חלקם רוצים פיצה עם גבינה, וחלקם פיצה עם דגים, ומשום כך רוצה היא לפרוס עיגול בצק, ובחלקו לשים גבינה צהובה, ובחציו השני דגים, ולחתוך את העיגול לשניים ולאפותו כך בתנור יחד, יש מקום לצדד להתיר לעשות כן, שהרי ענין דגים עם חלב משום חומרא נגעו בה, ותרי חומרי, לחשוש לריחא, ולחשוש לחומרא זו, לא אמרינן. ויש להתבונן מה הדין בגלגל שלא נחתך באמצעו, האם גם בזה יש להקל בחציו דגים וחציו גבינה, ומסתבר בזה לקולא, וצריך עיון עוד בזה ואין כאן המקום להאריך".
6. לבושי עז (סי' פ"ז סעי' ג' תמצית אות ו') – "ויש שכתבו שאין סכנה זו נוהגת בכל מקום וזמן, ויש שנהגו להחמיר בדבר".
7. מגן אבות (יו"ד הע' קצ"ח, או"ח סי' קע"ג הע' קל"ו) – "רבים חששו לזה, כן ביררתי אצל תלמידי חכמים מערי טטואן, ומכנאס, והוא ע"פ דברי הב"י יו"ד (סי' פ"ז ד"ה דגים). ושמעתי מהגר"ש משאש זצ"ל שאע"פ שיש צדדים להקל בזה, דברי הב"י בזה לדעת הרבה אחרונים הם ט"ס, מכ"מ מאחר שהעולם פרשו מזה יש להניחם כן. שוב הזדמן לי תשובה בכת"י ...".
8. פתחי הלכה (ארטסקרול, פרק ו' הע' י"ד) –
- In their opinion, the example of fish is used merely as an illustration (see a similar example in *Taz* 95:3).
- א) יש לתרץ כמש"כ לעיל, שבזמן הגמרא לא היה סכנה אלא רק מזמן הראשונים.

ט) איזה סוג חלב – למחמירים לעיל.

א. חלב (milk).

1. מחמיר.

- א) ב"י (סי' פ"ז סעי' ג' אות ב') – "אין לאכול דגים בחלב מפני הסכנה".
- ב) כנה"ג (סי' פ"ז הג' ב"י אות י"ט) – לשונו מובא לעיל.
- ג) מהר"ם מקראקא, הו"ד בחינוך בית יהודה (סי' ס"א) – "דחקר אצל חכמי הרופאים ... המבושלים בחלב יש בו סכנת חולי דגים מקררים מאד וגם החלב רע ומזיק לגוף. כידוע לרופאים וחמירא סכנתא מאיסורא".
- ד) בית לחם יהודה (סי' פ"ז ס"ק ג') – "הט"ז ... הבי" ... הש"ך ... וברבינו חיי' ... שארית יהודא ... ולפי מה ששמעתי מרופאי' מומחים שבאמת דגים בחלב ממש הוא סכנה אבל בחמאה ושומן שעולה על חלב כבוש אין בהם סכנה".
- ה) פמ"ג (סי' פ"ז מש"ז ס"ק ג', שפ"ד ס"ק ה', או"ח סי' קע"ג א"א ס"ק א') – לשונו מובא לעיל.
- ו) אדני פז (סי' מ"ב) – "מצאתי בבחי' פרשת משפטים דעת הרופאים בתערובות דג וגבינה שנתבשלו כאחד ... ואין לומר דוקא בגבינה דוקא סכנה ולא בחלב מנ"ל לחלק בהכא וכי פרוקא לסכנתא ע"כ לדעתי דיש לאסור אפילו דיעבד בבישול דג בחלב כי חמירא סכנתא מאיסורא ובאמת י"ל דמ"ה לא שכיחא לבשל דגים בחלב רק באשכנז".
- ז) פחד יצחק (אות ב' ערך בשר דגים, כל לשונו מובא לעיל) – "דאיכא סכנת חולי גדול וכבד מאד עד מות לשותה חלב ממש ואחר כך דגים, או לאוכל דגים ואחר כך שותה חלב".
- ח) ישועות יעקב (סי' פ"ז הקצר ס"ק ד') – לשונו מובא לעיל.
- ט) פת"ת (סי' פ"ז ס"ק ט').
- י) זבחי צדק (סי' פ"ז ס"ק י"ח).
- יא) גליון מהרש"א (סי' קט"ז על סעי' ב') – לשונו מובא לעיל.
- יב) עיקרי הד"ט (יו"ד סי' י"ד אות ה').
- יג) רפואה וחיים (פלאגי, פרק י"ב אות קנ"ב) – לשונו מובא לקמן.
- יד) שמירת הנפש (אות י"ג).
- טו) בן איש חי (שנה ב' פר' בהעלותך אות ט"ו, רב פעלים ח"ב יו"ד סי' י') – "דגים בחלב ... יש בהם סכנת חולי, ולכך אסור לאכלם".
- טז) מראה הילדים (מערכת סמ"ך סוף אות ז') – "רפואה וחיים".
- יז) שלחן הטהור (סי' קע"ג סעי' ה') – "אסור לאכול דגים בחלב והוא סכנתא, וכן בנסיובי דחלבא, דכל בחמאה וכן בסמעטיני [שמנת] נהגו להקל".
- יח) שלחן חי (סי' א' אות י"ח).
- יט) פתחי עולם (סי' קע"ג ס"ק א').
- כ) ס' החיים (סגולות ישראל מערכת ס' אות כ"ז) – "רפואה וחיים".
- כא) עצי העולה (סכנה סעי' ח') – "ובדיעבד מותר".
- כב) כה"ח (סי' פ"ז ס"ק כ"ד, או"ח סי' קע"ג ס"ק ג').
- כג) הליכות שבא (יו"ד סי' א') – לשונו מובא לקמן.
- כד) הגרמ"א פריינד זצ"ל (מרא דשמעתא עמ' קע"ב אות שמ"ב) – לשונו מובא לעיל.
- כה) הגרש"י שלעזינגר (קובץ בית ועד לחכמים ח"ג עמ' רכ"א) – לשונו מובא לקמן.
- כו) יחזה דעת (ח"ו סי' מ"ח) – "בסיכום: יש להמנע מלאכול דגים בחלב או עם גבינה משום חשש סכנה".
- כז) שבט הלוי (קובץ מבית לוי ח"ג עמ' מ"ח אות ד', בענייני יו"ד עמ' צ"ו אות ד') – "יש נזהרים שלא לאכול דגים עם חלב וגבינה".
- כח) בדה"ש (סי' פ"ז ציונים ס"ק ס"ט).
- כט) שו"ע המקוצר (ח"ד סי' קל"ט סעי' ט').
- ל) חלקת בנימין (ציונים ס"ק מ"ה).
- לא) הגרש"י שלעזינגר (קובץ בית ועד לחכמים ח"ג עמ' רכ"א) – "ומ"ש ערוה"ש שלרבינו בחיי רק בגבינה אסור ולא עם חלב כל האחרונים שהבאנו לא סברו כן אלא אסרו בין חלב ובין גבינה רק חמאה מותר. ורק הפחד יצחק חשש דגים עם חמאה הוי סכנה. ע"כ בדגים עם חלב או עם גבינה בודאי אין להקל דחמירא סכנתא מאיסורא וכמו שכתב הפמ"ג בענייניו ועיין בפמ"ג (או"ח סי'

ד' בא"א סק"ב) דאפילו לשיטת הרמב"ם דכל ספק מה"ת רק מדרבנן לחומרא אבל בספק סכנה מה"ת אסור להרמב"ם והובאה בדעת תורה להמחיש"ם או"ח סי' קע"ג עיי"ש א"כ בודאי יש להחמיר".

לב) הלכה ברורה (או"ח סי' קע"ג סעי' י"ב) - לשונו מובא לעיל.

לג) ילקוט יוסף (סי' פ"ז סעי' פ"ב, קיצור שו"ע יו"ד סי' פ"ז אות פ"ד) - לשונו מובא לעיל.

לד) הכשרות (פרק י"א סעי' ל"ד, פרק י"ח סעי' י').

לה) מטבח הכשר (ארטסקרול, עמ' קט"ו, עמ' תי"ד).

לו) לבושי עז (סי' פ"ז סעי' ג' תמצית אות ו').

2. מיקל.

א) ערה"ש (סי' פ"ז סעי' ט"ו) - "דרבינו בחיי כתב בפר' משפטים שהסכנה הוא בדגים עם גבינה ... ולא בדגים בחלב".

ב) יוחי יעקב (יו"ד סי' כ"ט) - "דאין מל' הרבינו בחיי ז"ל ראוי להחמיר בחלב כ"א בגבינה ממש ... ותו דאי הוה סכנה בחלב כמו בגבינה מדוע התירו עם חמאה ושומן נקלט. מ"ש הני דלית בהו סכנה הא הני נמי תולדה דחלב נינהו כגבינה. אע"כ דאפי' לרב"ח בשם הרופאים נמי דוקא גבינה ולא חלב והוא ברור".

ב. גבינה (cheese).

1. מחמיר.

א) רבינו בחיי (פר' משפטים פרק כ"ג פסוק י"ט) - "וכן דעת הרופאים בתערובת דג וגבינה שנתבשלו כאחד שמוליד תכונה רעה וחולי הצרעת".

ב) כנה"ג (סי' פ"ז הג' ב"י אות י"ט) - לשונו מובא לעיל.

ג) בית לחם יהודה (סי' פ"ז ס"ק ג').

ד) אדני פז (סי' מ"ב) - לשונו מובא לעיל.

ה) רפואה וחיים (פלאג', פרק י"ב אות קנ"ב) - לשונו מובא לקמן.

ו) זבחי צדק (סי' פ"ז ס"ק י"ח).

ז) שמירת הנפש (אות י"ג) - "וגם צריך לזהר בין גבינה לדגים".

ח) חסד לאלפים (סי' קט"ז ס"ק ב') - "וטוב למנוע אכילת דגים עם גבינה וחמאה [עיקרי הד"ט]".

ט) ערה"ש (סי' פ"ז סעי' ט"ו) - "דרבינו בחיי כתב בפר' משפטים שהסכנה הוא בדגים עם גבינה ... ולא בדגים בחלב".

י) בן איש חי (שנה ב' פר' בהעלותך אות ט"ו, רב פעלים ח"ב יו"ד סי' י') - "והוא הדין לאכול דגים עם גבינה יש סכנת חולי".

יא) ס' החיים (סגולות ישראל מערכת ס' אות כ"ז) - "רפואה וחיים".

יב) מראה הילדים (מערכת סמ"ך סוף אות ז') - "רפואה וחיים".

יג) כה"ח (סי' קע"ג ס"ק ג').

יד) הליכות שבא (יו"ד סי' א') - לשונו מובא לקמן.

טו) יחזק דעת (ח"ו סי' מ"ח) - "בסיכום: יש להמנע מלאכול דגים בחלב או עם גבינה משום חשש סכנה".

טז) שבט הלוי (קובץ מבית לוי ח"ג עמ' מ"ח אות ד', בענייני יו"ד עמ' צ"ו אות ד') - "יש נזהרים שלא לאכול דגים עם חלב וגבינה".

יז) עמק התשובה (ח"ו סי' ש"ח) - לשונו מובא לעיל.

יח) שו"ע המקוצר (ח"ד סי' קל"ט סעי' ט').

יט) הלכה ברורה (או"ח סי' קע"ג סעי' י"ב) - לשונו מובא לעיל.

כ) ילקוט יוסף (סי' פ"ז סעי' פ"ב, דפו"ח או"ח סי' תצ"ד עמ' תשנ"ב, קיצור שו"ע יו"ד סי' פ"ז סעי' פ"ד) - לשונו מובא לעיל.

כא) הכשרות (פרק י"א סעי' ל"ד, פרק י"ח סעי' י').

2. בתוך ביתו, מחמיר.

א) פחד יצחק (אות ב' ערך בשר דגים, כל לשונו מובא לעיל) - "וכתב ב"י ... ואני המחבר צעיר הרופאים כל ימי גדלתי בין ברכי החכמים וזקני הרפואה ולא מצאתי סעד וסמך לדברי רבנו ב"י ולא לדברי בעל שארית יהודה ... ומכל מקום כיון שהדבר יצא מפי המלך הר' בית יוסף, מנעתי מתוך ביתי אכילת דגים עם גבינה וחמאה ותו לא מיד".

ג. חמאה (butter), ושומן הנקלט מעל גבי החלב [שמנת].

1. מחמיר.

א) רפואה וחיים (פלאג', פרק י"ב אות קנ"ב) - "ובספר אדני פז בתשו' סי' מ"ב דמ"א ע"ג רצה להחמיר בחלב עם דגים ולהתיר בחמאה עם דגים יע"ש ולפי מ"ש הכל אסור משום סכנה גבינה וחלב וחמאה והוא ברור".

ב) חסד לאלפים (סי' קט"ז ס"ק ב') - "וטוב למנוע אכילת דגים עם גבינה וחמאה [עיקרי הד"ט]".

ג) בן איש חי (שנה ב' פר' בהעלותך אות ט"ו, רב פעלים ח"ב יו"ד סי' י') - "דגים בחמאה יש מן האחרונים שכתבו דאין חשש חולי בזה, ויש שכתבו דאיכא חשש חולי, ושומר נפשו ירחק ויזהר, דהא אפילו הרב פחד יצחק שהיה רופא גדול, ונראה לו דאין בזה נזק, נמנע מלאכול, ופה עירנו בגדאד, אין מטגנים דגים בחמאה דחוששין החשש הנזכר".

ד) ס' החיים (סגולות ישראל מערכת ס' אות כ"ז) - "רפואה וחיים".

ה) מראה הילדים (מערכת סמ"ך סוף אות ז') - "רפואה וחיים".

ו) הליכות שבא (יו"ד סי' א') - "והנה הגם שאפילו לדעה האוסרים ומחמרים בזה: הרי יש דעה שדוקא בחלב אסור. אבל בחמאה ושומן הנקלט מעל גבי החלב אין בו סכנה (פרמ"ג בשם בה"ג). וגם יש סברא דאף דגים בחלב היינו לכתחלה אסור אבל בדיעבד אין לאסור. ולרבנו בחיי פ' משפטים יש סכנה גמורה. מ"מ הביא הרפת"ש שם בשם 'אדני פז' כי עם חלב אסור אף בדיעבד. אבל

עם חמאה מותר. וכמו כן יש מתירין במטוגנים עם חמאה (חנוך ב"י שם) עיי"ש בפת"ש. אלא דבכל זאת עד כמה שאני יודע שמעולם לא השתמשנו בדגים עם כל מין חלב או חמאה או גבינה. בין חי בין מבושל. בין מטוגנים".
2. מיקל.

(א) תרה"ד (לקט יושר או"ח עמ' ק"ג ענין ד') – "ביום ראשון של שבועות אכל פלדן ודגים המטוגנים בחמאה. ואח"כ היה עושה הדחה לידי ולפיו, ומשים אצבעו לתוך פיו, כדי להדיחו יפה. ואח"כ אכל קינוח, ואכל בשר [צליל]".
(ב) מהר"ם מקראקא, הו"ד בחינוך בית יהודה (סי' ס"א) – "דחקר אצל חכמי הרופאים דדוקא דגים המטוגנים עם חמאה מותר לאכול".
(ג) בית לחם יהודה (סי' פ"ז ס"ק ג') – לשונו מובא לעיל.
(ד) פמ"ג (סי' פ"ז מש"ז ס"ק ג', שפ"ד ס"ק ה', או"ח סי' קע"ג א"א ס"ק א') – לשונו מובא לעיל.
(ה) אדני פז (סי' מ"ב) – "אבל בוודאי דגים בחמאה דכ"ע נהיגי הכי והוא שכיח אם כן לית דין צרי חשש".
(ו) ישועות יעקב (סי' פ"ז הקצר ס"ק ד').
(ז) פת"ת (סי' פ"ז ס"ק ט') – לשונו מובא לעיל.
(ח) זבחי צדק (סי' פ"ז ס"ק י"ח).
(ט) שמירת הנפש (אות י"ג, "עם חמאה מותר".
(י) גליון מהרש"א (על סעי' ב') – לשונו מובא לעיל.
(יא) פתחי עולם (סי' קע"ג ס"ק א').
(יב) עצי העולה (סכנה סעי' ח') – לשונו מובא לעיל.
(יג) שלחן הטהור (סי' קע"ג סעי' ה') – "דכל בחמאה וכן בסמעיני [שמנת] נהגו להקל".
(יד) שלחן חי (סי' א' אות י"ח).
(טו) המאיר לארץ (חי' על הטור, סי' פ"ז על ב"י).
(טז) כה"ח (סי' פ"ז ס"ק כ"ד, סי' קע"ג ס"ק ג') – לשונו מובא לעיל.
(יז) יוחי יעקב (י"ד סי' כ"ט) – לשונו מובא לעיל.
(יח) הגרמ"א פריינד זצ"ל (מרא דשמעתתא עמ' קע"ב אות שמ"ב) – לשונו מובא לעיל.
(יט) קנה בשם (ח"ד סי' ט"ז, בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' שצ"ז) – "הורה שמותר לאכול דג עם חמאה, ואין לחוש בזה לסכנה, דכיון שדשו בו רבים שומר פתאים ד".
(כ) שבט הלוי (קובץ מבית לוי ח"ג עמ' מ"ח אות ד', בענייני יו"ד עמ' צ"ו אות ד') – "אבל דגים עם חמאה מותר".
(כא) יחזק דעת (ח"ו סי' מ"ח, ע"י יביע אומר ח"י יו"ד סי' נ"ח יו"ד ח"ב אות ה', מכתב סוף ס' נשמת אברהם ח"ב על סי' פ"ז) – "להקל בחמאה עם דגים. וכן עיקר להלכה. בסיכום ... הנהיגים לאכול דגים בחמאה רשאים להשאר במנהגם".
(כב) בדה"ש (סי' פ"ז ציונים ס"ק ט").
(כג) שו"ע המקוצר (ח"ד סי' קל"ט סעי' ט') – "אבל הדג עם חמאה, המנהג להקל".
(כד) חלקת בנימין (ציונים ס"ק מ"ה).
(כה) הלכה ברורה (או"ח סי' קע"ג סעי' י"ב) – לשונו מובא לעיל.
(כו) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע יו"ד סי' פ"ז סעי' פ"ה) – "מותר לטגן דגים בחמאה, שדי לנו להחמיר בחלב ודגים כמבואר בבית יוסף, והבו דלא להוסיף עלה. [ראה בשו"ת יביע אומר ח"י יו"ד סי' נ"ח יו"ד ח"ב אות ה', מכתב סוף ס' נשמת אברהם ח"ב על סי' פ"ז) – "להקל דגים בחמאה, וכתב ע"ז, הנה רבו בעל זבחי צדק, אחר ראותו כל דברי מהרי"ח כתב בשו"ת זבחי צדק ח"ג (סי' קמג), שמאחר שיסוד כל החומרא של דגים בחמאה אינו אלא יסוד רעוע, כמ"ש במחז"ב, שכתב, שנפל ט"ס בדברי מרן הב"י. וכ"כ הרב יד דוד די בוטון שלדעת ר"ה פ"א אין יסוד לחומרא זו כלל, א"כ למה לנו להחמיר בזה, ולכן אם מנהג תושבי העיר בומבאי לאכול דגים המטוגנים בחמאה, שפיר דמי, ואין להם לחוש כלל. וסיים: 'והגם שהגרי"ח העלה לאסור דגים עם חמאה, משום דהויא מילתא דסכנתא, עכ"ז אנן בדידן נ"ל שאין לאנשי בומבאי לחוש לזה כלל, שהרי גם החכמים פה בגדאד, העידו שאנשים רבים במדינתנו אוכלים דגים עם חמאה ואין פוצה פה. וכן נהגו בכל ערי אשכנז'. עכ"ד. ומה שחשש לזה הרהמ"ח מטעמא דסכנתא, הנה בוודאי שאין זו סכנה טבעית, גם לפשט דברי מרן, אלא סגולית, ובכה"ג כתב בשו"ת אמרי אש (סי' ס), דלא מחמירין בסכנה סגולית כאיסורא".

(כז) הכשרות (פרק י"א סעי' ל"ד, פרק י"ח סעי' י').
(כח) מטבח הכשר (ארטסקרול, עמ' תי"ד, פרק ד' הע' מ"ה).
(כט) לבושי עז (סי' פ"ז סעי' ג' תמצית אות ו') – "אבל דגים בחמאה ושומן אין סכנה".
(ל) פסקי תשובות (סי' קע"ג סוף אות ג') – "בחמאה לא נוהגים להחמיר כלל, והוא הדין בשמנת".
(לא) מנחת גרדון (ח"ג פרק י"ג סוף הע' כ').
3. בתוך ביתו, מחמיר.

(א) פחד יצחק (אות ב' ערך בשר דגים, כל לשונו מובא לעיל) – "כל ימי גדלתי בין ברכי החכמים וזקני הרפואה ולא מצאתי סעד וסמך ... לדברי בעל שארית יהודה ... ומכל מקום כיון שהדבר יצא מפי המלך הר' בית יוסף, מנעתי מתוך ביתי אכילת דגים עם גבינה וחמאה ותו לא מידי".

4. מראי מקומות.
(א) הגרש"י שלעזינגר (קובץ בית ועד לחכמים ח"ג עמ' רכ"א) – "ורק הפחד יצחק חשש דגים עם חמאה הוי סכנה ... וגם מי שמחמיר שלא לאכול דגים עם חמאה אין מזניחין אותו כמ"ש בעיקרי הד"ט בשם הפחד יצחק".
(ב) ילקוט יוסף (סי' פ"ז סעי' פ"ב, קיצור שו"ע יו"ד סי' פ"ז סעי' פ"ד) – "הנהיגים לאכול דגים בחמאה רשאים להשאר במנהגם".

ד. לבן: יוגורט (yogurt).

1. כמו חלב.

- (א) זבחי צדק (סי' פ"ז ס"ק י"ח) – "דאין מבשלים דגים ... עם החלב חמוץ שקורין יגור'טי ובער'בי לב'ן".
 (ב) הגר"ג אבערלאנדער (אור ישראל ח"י עמ' צ"ב אות ב') – "ויוגורט הוא בכלל חלב [היוגורט נעשה מחלב חמין]".
 (ג) פסקי תשובות (סי' קע"ג הע' י"ט) – "לבן ומוצריו דינם כחלב".

ה. גבינה מותכת.

1. כמו חמאה.

- (א) פסקי תשובות (סי' קע"ג הע' י"ט) – "וגבינא מותכת מסתבר דדינה כחמאה דזיל בתר טעמא, ומשומן החלב הוא".
 (ב) להלכה (עמ' ק"כ אות ט') – "והוא הדין שמותר לאכול דגים עם גבינה מותכת או גבינה צהובה, כי מסתבר לומר שדינם כחמאה. [שמעתי מהרבנים: מו"ר ר' חיים פסח הורוביץ שליט"א, וחמי ר' שמואל פ. טרוביט שליט"א]."
 (ג) מנחת גרדון (ח"ג פרק י"ג סוף הע' כ').
 2. מראי מקומות.
 (א) הכשרות למעשה (עמ' שצ"ח הע' ס"ט) – "ויש שכתבו שהוא הדין שמותר לאכול דגים עם גבינה מותכת או גבינה צהובה, כי מסתבר שדינם כחמאה היות והוא עשוי משומן החלב. הובא בספר להלכה (עמוד קכ). וצל"ע הגם שגבינה צהובה יש בו משומן החלב אך ודאי שמעורב בו גם חלב".

י. הכללים: למחמירים.

א. האם צריך קנוח והדחה או נטילת ידיים בין דגים לחלב.

1. מחמיר, כמו בשר אחר גבינה.

- (א) כה"ח (או"ח סי' קע"ג ס"ק ג') – "ויש להצריך נט"י ג"כ בין זה לזה כמ"ש הכנה"ג וכן הדחה וקינוח הפה כמו האוכל בשר אחר חלב הכתוב ביו"ד סימן פ"ט סעיף ב' יעו"ש".
 (ב) שו"ע המקוצר (ח"ד סי' קל"ט סעי' ט', הע' ל"ג).
 (ג) הלכה ברורה (או"ח סי' קע"ג סעי' י"ג) – "נכון להחמיר שירחץ ידיו בין אכילת גבינה לאכילת דגים כשנגע בידיו בגבינה, ונכון גם שיקנח פיו באיזה מאכל וידיח פיו באיזה משקה בין גבינה לדגים, כשם שעושים בין גבינה לבשר".
 2. מיקל.

(א) עי' אהל יצחק (הל' מאכ"א פרק ט' הל' כ"ג) – "אבל לענין נטילה והדחה נראה דכו"ע מודו דאין צריך נטילה והדחה בנתיים ואף דבבשר ודגים צריך נטילה והדחה בנתיים וטעם אחד יש להם משום סכנה ומאי שנא האי מהאי וכמ"ש הכנה"ג שם והר' בארות המים מ"מ הבו דלא לוסף ודי לנו במה שנאסור אכילת דגים וחלב לבד נגד כל הגאונים ראשונים ואחרונים דהתירו לאכול יחד וכן המנהג פה שאלוניקי יע"א דנוהרים שלא לבשל ושלא לאכול דגים וחלב יחד אבל לענין נטילה והדחה מקילין בקינוח בעלמא שמקנחים הידים כשהם מסואבות והדחה בעלמא אם יכול להיות בנקל ואם לאו לאו".

3. מראי מקומות – מטבח הכשר (ארטסקרול, עמ' תי"ד, פרק ד' הע' מ"ה).

- (א) חסד לאלפים (סי' קט"ז ס"ק ב') – "ויש מי שמצריך נטילה וקנוח, גם בין דג לחלב".
 (ב) הגר"ק שליט"א (אליבא דהלכתא חכ"ט עמ' ט"ו טור ג') – "שאלה: הנה בין דגים לבשר קיי"ל שצריך 'הפסק', (הדחת פיו ועוד), משום סכנה, ובין דגים לחלב (וחלב לדגים), נחלקו בזה הפוסקים, (שיש גירסא בב"י שהוי סכנה, ויש סוברים שהוא ט"ס), ואיך נהגו רבותינו בזה, ואיך ראוי לנהוג. תשובה: יש מחמירים, (תשו' בכת"י)".
הגר"ק שליט"א (דרך אכילה עמ' ל"ח) – "שאלה: האם צריך ליטול או לקנח הפה בין גבינה לדגים. תשובה: לא".

ב. האם צריך היכר בין דגים לחלב.

1. משנה (חולין דף קג:): – "ואסור להעלות עם הגבינה על השלחן חוץ מבשר דגים וחגבים".

- (א) אין ראייה מפורשת מהמשנה. כי יש לומר שבזמן החז"ל לא היה סכנה, רק מזמן ר' בחיי וכמ"ש"כ לעיל.
 2. מיקל.

(א) משה האיש (יו"ד סי' י' אות א').

- (ב) מעדני מלכים (סי' נ"ו אות א') – "אין איסור להעלותם על שלחן אחד, וכן אין צריך היכר ביניהם".
 (ג) ילקוט יוסף (סעי' ל"ז, קיצור שו"ע סעי' ל"ט) – "האוכל דגים מותר לו לישב בשלחן אחד עם חבירו האוכל מאכלי בשר, או מאכלי חלב, ואין לחוש שמא יטעם מהבשר או מהגבינה. דכיון שהסכנה חמורה בעיני הבריות, אין חוששין לזה. [ילקוט יוסף איסור והיתר כרך ג' עמוד שנד]".

ג. לבשל דגים בקדירה חלבית.

1. מיקל.

(א) ילקוט יוסף (סי' פ"ז הע' פ"ב ד"ה ומה).(ב) מטבח הכשר (ארטסקרול, פרק ד' הע' מ"ה).

2. מחמיר, אבל אוכלים הדגים בכלים חלבים.

- (א) הגר"ק שליט"א (אלא פרק ס"ה אות ה') [לשונו מובא לעיל], פרק ס"ז אות י"ט) – "לבישול הדגים משתמשים אצל מרן בסיר נפרד שהוא לא חלבי ולא בשרי, ואוכלים הדגים בכלים חלבים. [ואמר שבבית אביו ז"ל הקפיד ע"ז ביותר, ובאמת שהוא רק

חומרא ועי' ט"ז סי' צ"ה ס"ק ג' בסופו שמותר לבשל דגים בסיר שבישלו בו בשר, ובענין אכילת דגים עם חלב עי' פ"ת סי' פ"ז סק"ט וש"ך סי' פ"ז סק"ה להקל מהדין].

3. מראי מקומות.

(א) הגר"ח"ק שליט"א (אליבא דהלכתא חכ"ט עמ' ט"ו טור ג') – "שאלה: מרן שליט"א כתב שיש מחמירים להפסיק בין דגים לחלב משום חשש סכנה, האם יש להחמיר בכלים שמשמשים בהם דגים ומאכלי חלב 'קרים', שיהיה כלים מיוחדים לדגים, וכלים מיוחדים למאכלי חלב, או לא. תשובה: יש מחמירים, (תשו' בכת"י)".

ד. רק בנתבשל אסור, או אפילו נתערב בלי בישול.

1. מחמיר, אפילו נתערב בלי בישול.

(א) אהל יצחק (הל' מאכ"א פרק ט' הל' כ"ג) – "וכן המנהג פה שאלוניקי יע"א דנוהרים שלא לבשל ושלא לאכול דגים וחלב יחד".
(ב) מעדני מלכים (סי' נ"ז אות ב') – "ומה ששאלת אם אפשר לדייק מדברי רבינו בחיי (פרשת משפטים כ"ג, י"ט) שכתב 'וכן דעת הרופאים בתערובת דגים וגבינה שנתבשלו כאחד, שמוליד תכונה רעה, וחולי צרעת' (עכ"ל), ושאלת אם אפשר לדייק דרך בבישול אסור, אבל לאכול דגים עם גבינה שלא נתבשלו ביחד, אין חשש. תשובה: אכילת דג עם גבינה, אף בלא בישול נזהרים, כמו שכתבו האחרונים, ה"ה: כנסת הגדולה (סימן פ"ז בהגהת ב"י ס"ק פ"ט) בשם שארית יהודה, וז"ל: שמעתי מפי הרופאים, שגם באכילת דגים וחלב יש שם סכנת צרעת. וכ"כ בשיירי כנסת הגדולה (או"ח סימן קע"ג בהגהת ב"י ס"ק ב') וז"ל: וה"ה נמי גבינה ודגים יש סכנה באכילתם, כמו שאמרו הרופאים, אסור. וכן הבין הפתחי תשובה (סימן פ"ז ס"ק ט') דברי רבינו בחיי (הנ"ל) דז"ל: ועיין בתשובת אדני פז (סימן מ"ב) שכתב בשם הבחיי (פרשת משפטים) דיש סכנה גמורה בדג עם גבינה, וה"ה עם חלב, ולכן פסק שאף בדיעבד אסור (הובא במטעמי השלחן סימן פ"ט ס"ק ו'), הרי שהבין דמה שכתב רבינו בחיי 'בבישול' הוא לאו דוקא. גם היעב"ץ במור וקציעה (או"ח סימן קע"ג) כתב וז"ל: 'אמנם כך כתב גם הבחיי דתערובת דג וגבינה קשה לצרעת' (עכ"ל), והגם שחולק עליו, אבל מ"מ רואים מדבריו שהבין מדברי רבינו בחיי שאסור תערובתם, ולאו דוקא ע"י בישול".
(1) אמנם האדני פז כ' "דג וגבינה שנתבשלו כאחד". וכן עי' הפת"ת שמסיים לענין בישול.

(ג) יחזה דעת (ח"ו סי' מ"ח) – לשונו מובא לעיל.

(ד) עמק התשובה (ח"ו סי' ש"ח) – לשונו מובא לעיל.

(ה) ילקוט יוסף (סי' פ"ז סעי' פ"ב, קיצור שו"ע יו"ד סי' פ"ז סעי' פ"ד) – לשונו מובא לעיל.

(ו) הלכה ברורה (או"ח סי' קע"ג סעי' י"ב, לשונו מובא לעיל) – לשונו מובא לעיל.

2. מיקל, רק בישול אסור.

(א) רבינו בחיי (פר' משפטים פרק כ"ג פסוק י"ט) – "דעת הרופאים בתערובת דג וגבינה שנתבשלו כאחד שמוליד תכונה רעה וחולי הצרעת".

(ב) פמ"ג (סי' פ"ז מש"ז ס"ק ג', או"ח סי' קע"ג א"א ס"ק א') [לשונו מובא לעיל] – "ויש לזוהר שלא לבשל חלב עם דגים כי חמירא סכנתא מאיסורא".

(ג) הליכות שבא (יו"ד סי' א') – לשונו מובא לעיל.

(ד) יוחי יעקב (יו"ד סוף סי' ל"א) – "ואפי' להמחמירין נ"ל לחדש דדוקא אם נתבשלו יחד הדג והחלב אבל בלאו דרך בישול אפי' להני דמחמרי ב' נמי שרי דלא עדיף מאיסור בב"ח דדוקא דרך בישול אסרה תורה ואי תרו ל' כולי יומא בחלבא שרי ותו דהרבינו בחיי ז"ל שמשם מקור הדברים ומיירי בגבינה נמי כתב להדיא שנתבשלו יחד אבל בלא בישול יחד אין שום חשש אפי' להמחמירין כנ"ל ברור".

(ה) עצי העולה (סכנה סעי' ח', ס"ק ו') – לשונו מובא לעיל.

(ו) הגריש"א זצ"ל (הערות במסכת חולין דף קד. ד"ה חוץ) – "ולמעשה נוהגים להקפיד שלא לבשלם ביחד, ולאכול אין קפידא".

הגריש"א זצ"ל (קונ' הלכות המצויות הע' ע"ו) – "לאכול אנו אוכלים אך לבשל משום כבודו של הב"י יש להחמיר".

(1) בפשטות ביאור דבר הכגריש"א – שאסור לבשל ולאכול, אבל אין איסור על בישול לבד בדגים וחלב.

ה. חלב עם ג'לטין (gelatin) דגים.

1. מיקל.

(א) הגריש"א זצ"ל (תל תלפיות גליון ס"ח עמ' מ' אות ער"ב, בנתיב החלב ח"ג עמ' ל"א אות ט', אשרי האיש יו"ד פרק ז' אות ח', מכון הוראה ומשפט ח"י עמ' רכ"ה [לשונו מובא לקמן]) – "אחד ממוצרי החלב שבו ג'לטין דגים, אמר רבינו שאין לחוש בו משום סכנתא דדגים בחלב, כיון שנפסל מאכילה בתחילתו".

הגריש"א זצ"ל (בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' שצ"ד) – "מותר לערב ג'לטין דגים עם חלב גם למי שמקפיד על דגים בחלב".
(ב) שבט הלוי (מבית לוי בענייני יו"ד עמ' צ"ו אות ד', הע' ו') – "ובג'לטין מדגים עם חלב אין חשש [דכיון דנשתנה לגמרי אין בזה שום חשש]".

(ג) יביע אומר (הרב אברהם יוסף שליט"א בנתיב החלב ח"ה עמ' מ"ו, הו"ד בילקוט יוסף דפו"ח או"ח סי' תצ"ד עמ' תשנ"ב) – "באשר ארי נעשה שואל בענין הכנסת ג'לטין דגים למוצרי חלב, לספרדים ההולכים בעקבות מרן הש"ע שאסור לאכול דגים עם חלב, דעת מרב אבי מו"ר הראש"ל זצ"ל להתיר בשופי, הואיל והג'לטין הוא פנים חדשות לאחר שנעשה כעפר והתבטל, ואפילו בג'לטין העשוי מבהמות רבים הם המתירים הן מרבני האשכנזים והן מרבני הספרדים, ודי לנו להחמיר בג'לטין מצד הכשרות, אך מחמת הסכנה אין מקום להחמיר יותר על המידה, ולכן מותר לערב ג'לטין דגים במוצרי החלב לכתחילה, ואף בכשרות מהדרין כך הדין".

(ד) ילקוט יוסף (דפו"ח או"ח סי' תצ"ד עמ' תשנ"ב, ממזרח וממערב פרק כ' הע' י"ז, מכתב סוף הס' אות כ"ג) – "שאלה: האם ג'לטין של דגים עם לבן (יוגארט) הוי בכלל המנהג שלא לאכול חלב ודגים (ראיתי בחנות שיש דבר כזה הנקרא 'פרוף'). תשובה: מותר".
(ה) ישא יוסף (ח"ב יו"ד סי' י"ז, נתיבות הכשרות גליון י"ט עמ' פ"ג) – "שג'לטין שמקורו מדגים מותר להשתמש בו בבשר, ואצ"ל לחלב, דחשש תערובת חלב בדגים קיל טפ"ל".

(ו) הרי"א כהן (מכון הוראה ומשפט ח"י עמ' רכ"ה) – "שאלתי למו"ר הגרש"ק שליט"א והסכים על ידי להתיר, ואמר שכבר שאל למרן הגריש"א זצ"ל בנוגע לג'לטין דגים בבשר, ואמר לו שכיון שנשתנה צורתו כ"כ, שוב אין בזה משום סכנה".

(ז) השולחן כהלכות (סי' י"ב סוף סעי' י').

(ח) תורת מאיר (יו"ד סי' א') – "תשובה: אף לכתחילה מותר לבני ספרד לאכול עירוב ג'לטין - דגים במאכלים חלביים, ומותר אף לערבם יחד לכתחילה".

(ט) הר"ד רוזין (ישורון גליון ל"ו עמ' תרנ"ח, שיעורי ליל שבת ח"ב עמ' נ"ד).

2. מחמיר.

(א) הגר"מ אליהו זצ"ל (החלב ומוצריו וכשרותם עמ' שי"א הע' מ"ח, עמ' שכ"א אות ח') – "שיש להחמיר בכך ולא לאוכלו לנוהגים להחמיר שלא לאכול דגים עם חלב".

3. מראי מקומות.

(א) יביע אומר (שלחן יוסף יו"ד אות כ"ז) – "יוגורט (לבן) שנותנים בו הגויים ג'לאטין להקפואו קצת בשיעור אחוז אחד למאה, בכדי שהלבן לא יהיה נוזל ודליל, יש להתירו מס"ס שמא הג'לאטין מותר מדינא, ואת"ל שאסור, שמא הלכה כמי שאומר שאפילו דבר אסור המעמיד בטל בשישים, ובפרט דאיכא סברת זה וזה גורם".

(ב) הגר"ג אבערלאנדער (אור ישראל ח"י עמ' צ"ב אות ב') – "אולם מצד שני יש מקום לומר שהגעליטין נתבטל בששים, כפי שביררתי כ"ז אצל הרב זושא בלייך ממערכת הכשרות 'ou' משיקאגו, שנותנים שם רק חצי אחוז של געליטין, וגם מעמיד לא הוי כיון שאין מערבין אותו כדי להעמיד החלב אלא כדי שלא יהיה נקרש יותר מדי אלא יהא חלק (smooth) ... היוצא לנו מזה דגם המחמירים כהב"י שלא לאכול דגים עם חלב כשנתבשל יש להקל ולאכול היוגרט שמערבים בו געליטין של דגים".
(ג) בשר עם ג'לטין (gelatin) דגים - עי' לעיל.

ו. מראי מקומות.

1. יביע אומר (מעין אומר ח"ד פרק א' סי' כ"ו) – "שאלה: פיצה שנעשית עם גבינה צהובה ויש מוסיפים עליה טונה או אנשובי, דבר האסור לדעת מרן [דגים עם גבינה]. האם הפיצות הנעשות שם ללא דגים יהיו מותרות באכילה או מכיוון שלא מנקים בין סוגי הפיצות יהא אסור לקנות שם. תשובה: לא יקנה אצל אדם כזה. ואמרתי: שכולם [כולל הבדצ"ם] עושים כך. וענה מו"ר נר"ו: שיאמר לו לנקות המקום לפני שעושה לו".

יא] לשותות מים אחר דגים.

א. מו"ק (דף יא.) – "אמר רב: אמר לי אדא ציידא כוורא ... אשתי עליה אבוה".

1. רש"י (שם ד"ה משתיא) – "משתיא עליה אבוה. ששותין עליו מים, שדגים נבראו מן המים".

ב. בזה"ז.

1. מחמיר.

(א) תוס' (מו"ק דף יא.) – "ובזמן הזה תופסים סכנה למיכל סמוך לסירחון וגם משתי עלה אבוה דאמר בסמוך דמעלי ושמה נשתנו כמו הרפואות שבש"ס שאינן טובות בזמן הזה או שמא נהרות דבבל מעלו לו טפ"ל".

(ב) פסקי תוס' (מו"ק אות ל"ו) – "לשותות מים באכילת דגים נמנעין מפני אנינות הלב אך לגוף מרפא".

(ג) כס"מ (דעות פרק ד' הל' י"ח) – "כדאשכחן שאמרו בספ"ק דמועד קטן (דף י"א ע"ש בתוס') שרפואת הדג לשותות עליו מים ובשאר ארצות דרך הרפואה שלא לשותות עליו מים".

(ד) רע"א (על רמ"א סעי' ה') – "אין לשותות מים אחר דגים דהוי סכנה. תוס' (ספ"ק דמועד קטן)".

(ה) כה"ת (פלאגי, סי' כ"ד אות מ"ז) – "הצד השווה שבהן לכל הדברות הוא דלא ישתה מים אחר אכילת דגים".

(ו) יפה ללב (ח"ג יו"ד סי' קט"ז ס"ק ז').

(ז) לקוטי מהרי"ת (דברים הנהגים בסעודה, עמ' קס"ב-ב') – "לא ישתה מים אחר אכילת דגים משום סכנה תוס' סוף פ"א דמ"ק".
(ח) ערה"ש (סעי' י') – "רבותינו בעלי התוס' במועד קטן [י"א א ד"ה כוורא] כתבו על מה שאמרו בגמ' שם דכוורא סמוך למיסרחא מעלי וז"ל ובזמנה"ז תופסים סכנה למיכל סמוך לסירחון וגם בשתיית מים אחר דג דאיתא שם דמעלי ועכשיו אינו כן ושמה נשתנו כמו הרפואות שבש"ס שאינן טובות בזמנה"ז עכ"ל".

(ט) פתחי עולם (סי' ק"ע ס"ק כ"ז) – "לשותות מים באכילת דגים נמנעין. פסקי תו' מ"ק אות ל"ז".

(י) משמרת שלום (סי' ק"ח ח' דינים אות ו') – "דנהיג עלמא. לזהר שלא לשותות מים אחר דגים. דהוא לקוח מדברי תוס'".

(יא) דרכ"ת (ס"ק י"ז) – "עיי' בחידושי הגרעק"א שהביא מדברי התוס' סוף פ"ק דמ"ק שאין לשותות מים אחר דגים דהוי סכנה עיין שם ועיי' בכסף משנה פ"ד מהל' דיעות הלכה י"ח ועיי' מזה בס' משמרת שלום בחידושי דינים לס' זה אות ו".

(יב) שלחן חי (סי' א' אות י"ז) – "יש לחוש לסכנה שלא לשותות מים לאחר אכילת דגים".

(יג) כה"ת (או"ח סי' ק"ע ס"ק ע"ט) – "לשותות מים באכילת דגים נמנעים".

(יד) משנה הלכות (חי"א סי' רי"א, סי' רי"ב) – "אם יאמרו הרופאים שליכא סכנה כעת יש לעיין אי מותר לשותות כיון דתלוי ברפואה או כיון דתלוי במים ואין לברר וחמירא סכנתא ואין להקל".

(טו) שבת הלוי (קובץ מבית לוי ח"ג עמ' מ"ה אות י"ג, בענייני יו"ד עמ' צ' אות י"ג) – "מנהג המדקדקים לשתות בין אכילת דגים לאכילת בשר כדי שלא יגעו בקיבה זה עם זה ובדוק ומנוסה ע"פ הרפואה שטוב להפסיק בין דגים ובשר. ואין לשתות מים אחר הדגים מפני שמזיק אלא יין יי"ש וכיו"ב".

(טז) נטעי גבריא (יו"ט ח"ב פרק ל"ד סעי' ה') – "אין לשתות מים אחר דגים דהוי סכנה".
(יז) וירשת וחקרת (ח"ג יו"ד סי' ז') – "בודאי מן הראוי למיחש לזה גם כזה"ז".

(יח) פסקי תשובות (סי' קע"ג אות ב') – "ונוהגים להקפיד שלא לשתות מים ושאר משקאות קלים וממותקים לאחר הדגים, עפ"י דברי הגמ' (מו"ק י"א). ותוס' (שם ד"ה כוורא) שיש סכנה בדבר".
(יט) השולחן כהלכתו (סי' י"ב סעי' ט"ו).

2. מיקל.

(א) הגר"ש זצ"ל (הליכות האי"ש עמ' ס"ד) – "כשאוכל דגים ואח"כ אוכל חלבי, מקפיד לשתות קצת מים ביניהם, ולפעמים מסתפק בקצת לחם".

(ב) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (מרשימות הגר"י שוב בענייני סכנה אות ה', בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תקע"ח) – "לא נוהגים כיום לחשוש להא דאיתא בחידושי רעק"א סימן קט"ז סעיף ה' דאין לשתות מים אחר דגים דהוי סכנה".

(ג) חוט שני (שבת ח"ד עמ' שצ"ט) – "ובזמנינו שהרופאים לא סוברים דלשתות מים אחר דגים סכנה, אין לחוש לשתות מים אחר דגים, שהרי לדברי התוס' שיש לחוש לסכנה הוא רק מחמת שהרופאים של זמננו תפסו שהוא סכנה ועל כן הוצרכו לתרץ דברי הגמ' דמבואר להדיא דאדרבה מים אחר דגים מעלי, ותירצו ע"ז דשמו נשתנו בזמן הזה הרפואות שבש"ס, או שמא נהרות דבבל מעלו לו טפי, אבל רופאי זמנינו שלא סוברים ענין זה לסכנה א"כ לא נשתנו הרפואות מזמן הגמ' ודברי הגמ' במקומם דאין בזה סכנה, ולא צריך לתרץ דברי הגמ' שנשתנו הרפואות שבש"ס. מ"מ יש שנוהגים לחוש לזה".

(ד) הגר"ח ק"שליט"א (אש התורה, בראשית, תורת חיים עמ' ר"ד אות ז') – "האם נוהגים לנטול ידיים בכלי בין דגים לבשר, ובדין שצריך לשתות יין האם זה דווקא יין או אפשר לשתות מים דאליבא דרעק"א הרי יש חשש סכנה בשתיית מים אחר דגים (עפ"י הגמ' מו"ק). תשובה: אין צורך ביין ביום חול רק בשב"ק ואת הרעק"א לא נוהגים, וכן לא צריך לנטול ידיו בכלי".

הגר"ח ק"שליט"א (אלא פרק ס"ז אות כ') – "כמדומה שאינו מקפיד שלא לשתות מים אחר דגים".

הגר"ח ק"שליט"א (בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תי"ח) – "שאלה: אשה שטיגנה דגים וטעמה מהם, ואח"כ החליטה לבשל בשר ורוצה לאכול מעט מהבשר לאחר שאכלה מקודם דגים, ורוצה להפסיק בין הדגים לבשר ע"י שתית מים, האם מים מועיל לבד, והאם צריכה לברך שהכל על המים באופן שלא צמאה וכל השתיה זה רק להפסק, וכמה צריכה לשתות. תשובה: יש להפסיק במים וגם במאכל".

(ה) הגר"ע אויערבאך שליט"א (כשרות במטבח [אנגלית] סוף עמ' רי"ח) – "האם יש סכנה לשתות מים מיד לאחר אכילת דגים. תשובה: לא, משום שנשתנה הטבע בענין זה".

הגר"ע אויערבאך שליט"א (מרשימות הגר"י שוב, בענייני סכנה אות י') – "אין נוהגים לחשוש להא דמובא ברע"א סימן קט"ז סעיף ה' בשם תוס' שלא לשתות מים אחרי אכילת דגים".

(ו) עי' אבני דרך (חי"א סי' קי"ח) – "למיקילים בשתיית מים אחר אכילת דגים יש על מי לסמוך, ובודאי בארץ ישראל".

ג. מה נכלל במים.

1. רק מים.

(א) הגר"ש זצ"ל (קיצור הלכות חובל ומזיק ושמירת הגוף עמ' נ"ה, אשרי האיש יו"ד פרק ז' אות ה') – "ודוקא מים, אבל תה וכל המשקאות שהם עשויים ממים ותמציות יש להקל".

(ב) שבת הלוי (קובץ מבית לוי בענייני יו"ד עמ' צ' אות י"ג) – "ונראה דמי סודה ומים ממותקים מותר".

(ג) הגר"ח ק"שליט"א (אהל יעקב הע' צ"ד) – "שכל המשקאות אין לאסור אחרי אכילת דגים, כיון שאינם כמים, ומותר לשתותם אחרי הדגים".

(ד) השולחן כהלכתו (סי' י"ב סעי' ט"ו).

2. מיקל במיץ טבעי. אבל מחמיר בקולה, תה, וקפה, וכדו'.

(א) חוט שני (שבת ח"ד עמ' שצ"ט ד"ה מ"מ) – "ע"י שתית יין או יי"ש שאין זה מים, וה"ה מיץ טבעי אין זה מים לענין זה [אבל תה, מים עם טעם, או קולה וכיוצ"ב הוי מים]".

3. יין שרף [יין]: מיקל, שאין זה מים.

(א) שערים מצויינים בהלכה (סי' ל"ג ס"ק ב') – "ואפשר דמה"ט שותים היום אחר דגים יי"ש".

(ב) שבת הלוי (קובץ מבית לוי ח"ג עמ' מ"ה אות י"ג, בענייני יו"ד עמ' צ' אות י"ג) – "ואין לשתות מים אחר הדגים מפני שמזיק אלא יין יי"ש וכיו"ב. והרגילים לשתות יי"ש אחר הדגים א"צ לברך עליו ברכת שהכל".

(ג) חוט שני (שבת ח"ד עמ' שצ"ט ד"ה מ"מ) – "ע"י שתית יין או יי"ש שאין זה מים".

(ד) נטעי גבריא (יו"ט ח"ב פרק ל"ד סעי' ה') – "ולכן המנהג ששותים אחר דגים יין שרף או יין".

(ה) פסקי תשובות (סי' קע"ג אות ב') – "אלא שותים מעט יי"ש לאחר אכילת הדגים, ואח"כ שותין שאר משקין".

(ו) דף על הדף (מועד קטן סוף דף יא.) – "ויש לציין דמ"מ נוהגים לשתות יי"ש אחר הדגים, וראה בספר דרכי חיים ושלום מהרה"ק ממנוקטש זצ"ל (אות שצו) המביא בענין זה בשם צדיקים כי הד' מדגים עם יי"ש נעשה צירוף שם שד"י, וע"כ כתב שם דאין ליטול את הידים אחר אכילת הדגים רק אחר שתיית היין שרף, דלא תהי' הנטילה הפסק בין צירוף השם עי"ש".

(ז) מראי מקומות – וירשת וחקרת (ח"ג יו"ד סי' ז' אות ד', לשונו מובא לקמן).

ד. עד מתי איכא סכנה: דוקא בשתיה הראשונה שאחר הדגים, או אפילו אחרי זה.

1. ודרשת וחקרת (ח"ג יו"ד סי' ז' אות ד') – "שמנהג העולם להקפיד דוקא בשתיה הראשונה ששותה אחר הדגים שיהיה משקה אחר ולא מים, ואח"כ שותים מים, שהרי כן כתב הרמ"א באו"ח סי' ק"ע סעי' כ"ב, אחר כל שתייתך שותה מים, וכל' שתייתך משמע גם שתייתך שאחר אכילת דגים, וכן מבואר שם בסי' קע"ט סעי' ו' במחבר שכתב וז"ל, שותה כל משקה ולא שותה מים ביום ידאג מפני ריח הפה, ובלילה מפני ריח הפה ומפני אסכרה (פי' חולי חונק), ועל אף שכתב המג"א שם בסק"ח דהיום נשתנו הטבעים הו"ד במ"ב שם ס"ק י"ח מ"מ נכון להזהר כמש"כ הכה"ח שם בס"ק כ"א, ונוהגים לקנח בפת וביי"ש וכדומה, ואח"כ שותים מים ולא מקפידים יותר".

2. חוט שני (שבת ח"ד עמ' שצ"ט ד"ה אמנם) – "לא נודע לן, אם לדברי התוס' דהרופאים תוספים ענין זה לסכנה אם שותה יין או יי"ש אחרי אכילת דגים ושותה אחריהם מים אם יש בזה סכנה, דלא ידעין עד מתי איכא סכנה, ואם מהני לענין סכנה מה שמפסיק באכילת פת וכדו' אחר דגים לשתות מים לאחריו".

3. אהל יעקב (הע' צ"ד) – "חוט שני ... ונראה דכל זמן שמפסיקים בין דגים למים נחשב כאילו שותה מים אחרי פת וכדומה ולא אחרי דגים ואיני יודע למה נשאר בצ"ע בכה"ג, ואפשר דמאחר שכל הענין הוא דוקא השתיה אחרי הדגים, לכן אף שעשה הפסק ביניהם על ידי אכילה, מ"מ השתיה שאחרי הדגים הרי הוא במים, וצ"ע".

ה. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' א' סעי' י"ט), מגדים חדשים (מו"ק דף יא: ד"ה כוורא), מנהג ישראל תורה (או"ח סי' קע"ג סוף אות ב'), מנחת גדעון (ח"ג פרק י"ג הע' י"א ד"ה אמנם), אהל יעקב (סעי' ע"א).

1. דברי מלכיאל (ח"ב סי' נ"ג אות י') – "וכעין מ"ש התוס' במ"ק י"א לענין לשתות מים אחר דגים שכתבו דהש"ס איירי רק במין ביניתא. ומין זה אינו מצוי במדינותינו".

2. אבני הדרך (חי"א סי' קי"ח) – "למקילים בשתיית מים אחר אכילת דגים יש לו על מי לסמוך, ובודאי בארץ ישראל".

סכנה: ביטול

א. לכתחילה.
ב. מחמיר.
ג. מבטל.

א. יבש ביבש.
ב. שלא היה ס' בפעם א'.
ג. רוח רע.

א. סכנה בששים.
ב. מיקל.
ג. מחמיר.

א. סכנה בששים. א. מחמיר.

1. תרה"ד (לקט יושר יו"ד עמ' ו') – "פ"א נמצא חתיכת דג בתבשיל של בשר והיה יותר מס' כנגד הדג ולא רצה להתיר ואמר חמירא סכנתא מאיסורא".
2. מהר"ם מינץ (לקט יושר יו"ד עמ' ו') – "וכבר הורה לי כן לאיסור שאי' האלוף מהר"ר משה מינץ ס"ל יצ"ו, שמצאתי שמן במים ששורין בו דגים שקורין הערינג והיו המים יותר מס' [או יותר]".
3. דר"מ (ס"ק ב') – "כתב באיסור והיתר הארוך כלל כ"ג (דין ז) בשם מרדכי ואשר"י פרק אין מעמידין דכל דבר של סכנה בטל בששים כמו שאר איסור ומיהו גם ביבש בעי ששים עכ"ל ודבר תמוה הוא דהא חיישינן לגילוי אפילו בארבעים סאה מים ואי אפשר שלא יהא ששים אף אם נחשים שתו ממנו".
4. ט"ז (ס"ק ב') – "דלא מהני ס' דחמירא סכנתא מאיסורא".
5. באה"ט (ס"ק ב').
6. האלף לך שלמה (יו"ד סי' קל"ז, טוב טעם ודעת תליתאי ח"ב סי' י', אמנם עי' חכמת שלמה סי' קט"ז) – "הנה הדגים אסורים מטעם דבסכנה לא מהני סמ"ך".
7. אג"מ (רשומי אהרן ח"א יו"ד סי' קט"ז אות ג') – "כל דבר שנאסר באכילה משום סכנה כגון בשר ודגים אינו בטל בס'".
8. שואל ונשאל (ח"א יו"ד סי' פ"ה, ח"ד או"ח סי' כ"ט).

ב. מיקל [וארס נחש שאני].

1. או"ה (שער כ"ג דין ז') – "וכתב במרדכי בא"ז בע"א פ' א"מ ודבר שיש בו משום סכנה דינו כאיסור לבטלו בס' ויותר חמור שאפי' ביבש במינו צריך ס' עכ"ל וכ"ש חתיכה בשר שנפלה ליורה שיש בה דגים או איפכא שיש שם סכנה לד"א שצריך ס' נגדו".
2. אפי רברבי (דף מז; דף סד.) – "דבר שיש בו סכנה כגון דגים ובשר בין לח בין יבש מתבטל בששים".
3. ש"ך (נקה"כ על הט"ז ס"ק ב') – "דשאני זיהרא דנחש דמקלי קלי טובא. וגם במהרי"ל יש לומר דלא היה ששים. וכן נראה דלא מחמירין בסכנתא טפי מבאיסורא אלא בספקא אבל היכא דאיכא ששים דנתבטל בודאי לא מסתבר כלל לחלק בין איסור לסכנתא".
4. כנה"ג (הג' ב"י ס"ק כ"א) – "ודאי כיון דלענין איסורא אינו נ"ט אף לענין סכנה אין במעט ההוא כח לשלוט במרובה שיהיה בו סכנה".
5. פר"ח (ס"ק ד' ד"ה מסתברא) – "כל שיש ס' מתבטל טעם הדג וכאילו מאן דליתיה דמי".
6. פר"ת (ס"ק ד' ד"ה ודוקא) – "ואין צריך ראיה לדבר זה דמסתברא דכל דבטיל לא נשאר בו טעם כל עיקר".
7. חות יאיר (חוט השני סי' ס"ז) – "כבר פשטה ההלכה כדעת או"ה וכן שמעתי מורים".
8. לחם הפנים (ס"ק ג').
9. בית לחם יהודה (ס"ק ג', ס"ק ד').
10. שבות יעקב (ח"ב סי' ק"ד, ח"ג סי' ע', עי' מנחת יעקב כלל ע"ו ס"ק כ"ה) – "אי איכא ס' ודאי יש להכשיר כמ"ש בספרי מנחת יעקב כלל ע"ו ס"ק כ"ה אך שהנחתי שם בצ"ע שקשה הדבר להקל מ"מ שוב נדפס הפר"ח שפסק ג"כ להקל וכ"כ בתשובת חות יאיר סימן ס"ד תו אין להחמיר כלל".
11. פמ"ג (או"ח סי' תקי"ג מש"ז ס"ק ב', עי' יו"ד סי' פ"ז שפ"ד ס"ק ה') – "ש"מ בסכנה נמי בטל בס'".
12. יד אפרים (על רמ"א סעי' א', על המחבר סעי' ג', על המחבר סעי' ו') – "וכתב בשו"ת חינוך בית יהודה [סימן סא] שאין להקפיד כלל לבשל דגים בכלי של בשר או איפכא, וגם מועיל בו ביטול בששים, ע"ש. ועיין בחוט השני סימן ס"ז כתב גם כן דמהני ביטול בששים, ולבשל בכלי [בני יומן מקונחות]".
13. ערך השלחן (ס"ק ג') – "ואם יש ס' מותר כמ"ש הפר"ח וכן הסכים ה' שבות יעקב".
14. חתם סופר (יו"ד סי' ק"א) – "ונ"ל עיקר כנקודת הכסף דס' מועיל בכה"ג וכן העלה בתשו' חוט השני סי' ס"ז".
15. חכ"א (כלל ס"ח סעי' א') – "חתיכת דג שנפל לקדירה של בשר או איפכא אסור עד שיהא ששים דאז נתבטל טעמו וכמאן דליתא דמי (ש"ך בנקודות הכסף ופרי חדש)".
16. חמודי דניאל (תערובות הב' סי' ט') – "ע"ש בפר"ח שפסק דבטל".
17. פת"ת (ס"ק ג') – "לדינא העיקר כהתשובות הנ"ל דבטל".
18. גלין מהרש"א (על הט"ז ס"ק ב') – "משמע דלא מהני ששים דחמירא. ופרי חדש [ס"ק ד] חולק, כיון דאזיל טעמא אזיל הסכנה".
19. זבחי צדק (ס"ק ג', ס"ק י"ד) – "ודלא כט"ז".
20. שמירת הנפש (אות י"ג) – "ויש בזה פלוגתא הפוסקים אי דבר שהוא משום סכנה בטיל בס' והעיקר דבטל".
21. עיי' מור ואהלות (אהל ים המלח סי' ג' ד"ה עוד) – "ועיי' רש"י חולין ק"א ד"ה קניא בקופיה דגם הלב נתבשל ואפשר דלב גופיה לא אכלו וטעם שלו אפשר אינו קשה לשכחה וכמו שמצינו שזית קשה לשכחה והשמן היוצא ממנו אדרבה מועיל לזכרון עיי' הוריות שם ואף אם נאמר דגם טעם הלב קשה לשכחה מ"מ י"ל דהיה ס' נגדו ולא נגד הכבד שגדול ממנו, ויהיה מוכח דבסכנה מהני ס'".
22. יד אליעזר (ס"ק א') – "ולדינא העיקר כהאחרונים הנ"ל דבטל בשישים".

23. מהר"ש ענגיל (ח"א סי' פ"ג) – "דבר הנאסר משום סכנה בטל בס".
24. אבני צדק (יו"ד סי' מ"ט) – "במידי דסכנה ודג ובשר אף דאחר ס' ליכא טעם דג בבשר וליכא סכנה".
25. ערה"ש (סעי' י') – "ודע שיש מי שאומר דדבר של סכנה בישול דגים בבשר אינו בטל אפילו בששים [ט"ז סק"ב] וחלקו עליו כמה מהגדולים דרק בארס נחש אין לו ביטול אבל בשארי דברים בטל בס' כבאיסור דכיון שיש ס' שוב אין כאן טעם ואין בזה סכנה [נקה"כ שבוי"ה ח"ה"ש ופר"ח סק"ה]".
26. מהרש"ם (ח"ג סי' רפ"ח) – "וע' שב"י ח"ג סי' ע' ובתשו' חוה"ש סי' ס"ז וח"ס יו"ד סי' ק"א עוד בענין זה דפשוט המנהג להקל ע"י ס".
27. ס' יהושע (על הט"ז ס"ק ב') – "דבששים לית ביה משום סכנה".
28. דברי מלכיאל (ח"ב סי' נ"ג אות א') – "כתבו הט"ז והד"מ בס' קט"ז שאף בששים אינו בטל כיון דהוי חשש סכנה. ונהי שהאחרונים חלקו עליהם ומקילים להתיר בס".
29. שאלת שלום (תניינא סי' קס"ה) – "דשפיר בטל בס' אף בדבר שמשום סכנה".
30. בית שלמה (יו"ד ח"ב סוף סי' רי"ח) – "ולדינא בלא"ה חולקים כל האחרונים על הט"ז".
31. יד מאיר (סי' י"ט ד"ה ומי, סי' כ' ד"ה אמנם מה) – "ואני הנני מורה ובא תמיד דמהני ביטול בס".
32. דגל אפרים (סי' כ"ח, ע"ש בעוללות משה ס"ק ב') – "סוגין כהש"ך ז"ל סי' קט"ז דגם ענין סכנה בטל בס".
33. כרם שלמה (ד"ה נשאלתי) – "הוראתי להשליך החתיכת דג ולהתיר המחבת עם הבשר שהי' בה יותר מששים נגד החתיכה".
34. רמ"ע (יו"ד סי' כ"ב ד"ה עוד) – "מבואר ביו"ד סקט"ז דביש ס' אין סכנה".
35. צפנת פענח (סי' רס"ד) – "דבר שהסכנה נעשה ע"י תערובות, כ"ז שאין בו טעם אין בזה הסכנה כלל ובטל ופשוט".
36. משמרת שלום (סי' ק"ה חי' דינים אות י"ט, ע"י סי' ק"ה חי' דינים אות ג') – "באמת קי"ל בסימן קט"ז להקל בסכנה ג"כ בס' כמו באיסורא".
37. כה"ח (ס"ק י"ב, סוף ס"ק י"ג, סוף ס"ק י"ד, ס"ק י"ח).
38. שלחן חי (סי' א' אות ב') – "דגים בבשר או בשר בדגים שפיר בטלים בס' כשאר אסורים".
39. עצי העולה (סכנה ס"ק ב') – "נתבטל טעם הדג בס' וליכא סכנה".
40. חזו"א (גנזי שערי ציון עמ' מ"א אות ד') – "מאכל שמעורב בו שמן דגים (מרגרינה), האם מותר לאכלו עם בשר. תשובת החזו"א: מותר, שזה **בטל ברוב** [אף כי סכנתא חמירא מאיסורא, בכל זאת זה בטל]".
41. חלקת יעקב (ח"ב סי' י', יו"ד סי' כ"א) – "דכבר מבואר בספרי האחרונים לפסוק בזה כהש"ך דמהני ס', וראיה ברורה מכילכית באלפס הוי בחולין צ"ז דמהני קפילא, וכילכית להרבה שיטות דג טהור, ע"י שו"ע סימן פ"ג סעיף ו' - ראייה זו בערוך השולחן סימן קט"ז ועוד אחרונים - ע"י פ"ת שם חבל אחרונים, ובחת"ס סימן ק"א, וחכ"א כלל ס"ה, ועוד אחרונים וכן מורין כל בעלי הוראה, ואין לטחון קמחא טחינא".
42. ע"י הגרמ"א פריינד צ"ל (מרא דשמעתתא עמ' קע"ח אות שנ"ג) – "שאלתי אם דג בבשר בטל בששים, ואמר לי דמקובל מהרה"ק מצאנא זיע"א, דקיבל מרבו הרה"ק מראפשיץ זיע"א, דקיימא לן כהמג"א (סימן קע"ג ס"ק א') שכתב דאפשר דבזמן הזה אין סכנה כ"כ בבשר ודגים, ואף שוודאי אין להקל באיסור המבואר בשו"ע מ"מ כשיש ששים סומכין להקל".
43. הגריש"א צ"ל (הכשרות פרק י"א הע' ע', בשם ישיב משה עמ' קנ"ט, אשרי האיש יו"ד פרק ז' אות ז', אות ט', אות ט"ו).
44. הגריש"א צ"ל (בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' שצ"א) – "היום בכלל הדבר נשתנה קצת באופן טבעי ... אפשר לסמוך על המקילים".
45. מעדני השלחן (סי' צ"ה ס"ק י"א, סי' צ"ז ס"ק ל"ז).
46. שבט הלוי (ח"ג סי' ק"ג אות ד', ח"ו סי' קי"א אות ג' ס"ק ב', קובץ מבית לוי ח"ג עמ' מ"ד אות ד', בענייני יו"ד עמ' פ"ז אות ד') – "בענין בטול בסכנה של בשר ודגים סוגיא דעלמא כהש"ך בנקה"כ דמהני ס' וכמש"כ ג"כ בפ"ת סימן קט"ז סק"ג, והכי פסקינן כל יומא, ותמהני על הגאון מהרש"ק בתשובת האלף לך שלמה יו"ד סי' קל"ז פסק דלא מהני ס'".
47. יביע אומר (ח"א יו"ד סי' ז') – "כללל דמילתא דאף במידי דסכנתא כגון בשר ודגים יש להורות שבטל בס', ומכ"ש שיש עוד כמה סניפים להקל, והתורה חסה על ממונם של ישראל, ומה גם **שהעידו כמה מגדולי האחרונים שכן פשטה ההוראה להקל**. נראה בודאי דהכי נקטינן".
48. חוט שני (שאר ענייני סכנה [בתוך ס' טבילת כלים] ס"ק ה' אות ב', עמ' ע"ט) – "דגים עם בשר, משום צד סכנה שבדבר, אין אנו יודעים כלל אם שייך ביטול בששים, או אפשר דרק בעין ממש הוא סכנה. ולמעשה מקילין באופן שאיסור בטל בו. ובחת"ס נקט דבדידן ליכא סכנה אלא נשאר האיסור שאסרו חכמים ועל כן דינו כאיסור. ולפי דברי החתם סופר יהא נידון לענין בליעות כהתירא בלע. ואם כן באופן שבבשר וחלב יש להתיר משום התירא בלע, שוב ליכא בדגים ובשר אלא משום חשש סכנה גרידא".
49. בדה"ש (סי' צ"ה ס"ק י"ד, ציונים ס"ק ל"ד) – "ודלא כט"ז".
50. הגר"ד פיינשטיין שליט"א (קונ' יד דודי עמ' קל"ה אות מ', דפו"ח עמ' קפ"ז אות ל"ז).
51. שמירת הגוף והנפש (סי' א' סעי' ד') – "דעת רוב הפוסקים".
52. ילקוט יוסף (סי' פ"ז סעי' צ', קיצור שו"ע יו"ד סי' קט"ז סעי' כ"ו) – "וכן פשטה ההוראה".
53. חלקת בנימין (ס"ק י"ח, ציונים ס"ק ע') – "הפוסקים".
54. הלכה ברורה (או"ח סי' קע"ג סעי' ט') – "וכן עיקר להלכה להקל בזה".
55. הבית בכשרות (דפו"ח, עמ' פ"ה) – "וכן נוהגים".
56. הכשרות (פרק י"א סעי' ל"ג, פרק י"ח סעי' ה').
57. מטבח הכשר (ארטסקרול, עמ' תי"ג).
58. הגר"ש פעלדער שליט"א (עזר לשלחן הל' בשר בחלב שיעורים בהלכה אות ל' ד"ה מעשה).

58. הל' שונות הנוגעות לשבת (ארטסקרול, עמ' קכ"ט).
 59. הל' בב"ח (הופשטטר, פרק ח' סעי' קט"ו) – "והעיקר להלכה כדעה הראשונה להקל שבטל בששים".

ג. יבש ביבש.

1. בטל בששים [האם יבש ביבש לא מתבטל בשישים וגרע מלח בלח].
 (א) מיקל [אין חילוק].
 (1) או"ה (שער כ"ג דין ז'), בשם המרדכי בא"ז, הו"ד בדר"מ (ס"ק ב') - לשונו מובא לעיל.
 (2) אפי רברבי (דף מז; דף סד) - לשונו מובא לעיל.
 (3) ש"ב (נקה"כ על הט"ז ס"ק ב') – "וכן כתוב בספר [פני יצחק] אפי רברבי דף מ"ז ע"ב [שער נד דין ה] דבר שיש בו סכנה כגון דגים ובשר בין לח בין (ב) יבש מתבטל בששים, עד כאן".
 (4) וכן עוד מראי מקומות לעיל.
 (ב) מחמיר.
- (1) אורח מישור (ס"ק ב') – "באיסור והיתר ... וכ"כ בנקודות הכסף בשם ספר אפי רברבי ... צריך לי עיון דהיאך שייך לומר בדבר סכנה ביבש ביש דמהני ששים בשלמא בלח בלח נוכל לומר דהטעם נתבטל בו בששים וליכא שום סכנה כלל אבל גבי יבש לא שייך לומר דנתבטל דהא עומד בעין וגבי איסור גזירת הכתוב הוא דבטל ברוב אפילו חד בתרי גבי מין במינו ונהפך האיסור להיות היתר מטעם דכתיב (שמות כג ב) אחרי רבים להטות כמבואר לעיל סימן ק"ט משא"כ גבי סכנה לא שייך זה ואפשר משום הכי השמיט רבינו בהגהותיו דברי איסור והיתר הארוך אלו משום דבלח בלח כבר הקשה עליו בסמוך מארבעים סאה דבקרקע וביבש ביבש פשיטא דלא מהני ששים מטעם שכתבתי".
 (2) ארץ חמדה (רייכמאן, סי' ח' ביאור א') – "בנקודות הכסף דמסיק דבטל בששים בין בלח בין ביבש היינו דוקא בדבר הנבלל שאין אוכל הסכנה לבדו אלא עם ההיתר אמרינן דבטל הטעם כיון דלמעלה מששים אין בו טעם אין בו סכנה אבל אם תערב דבר סכנה יבש ביבש וכל אחד עומד לבדו דאין שייך לומר דטעמא בטל ולא נרגש הטעם דהא כל אחד עומד במקומו פשיטא דאינו בטל".
 (3) שבילי לדוד (ס"ק ב') – "ט"ז סק"ב אפי' ביבש במינו צריך ס' אין זה מובן לפום ריהטא דמה מהני ביטול ביבש לענין סכנה דחתיכה דסכנתא עומד בפ"ע אם לא שנאמר דממחה זה אח"כ בס' בלח ובלח שפיר י"ל דזה מופקע בס' כמו דמופקע טעם של איסור בס'".
 (4) יבין דעת (על הט"ז ס"ק ב') – "דנראה אם נתערב דבר שיש בו סכנה אסור ביבש אפי' בס' ודוקא בלח בטל שכבר בטל טעמו".
 (5) יד מאיר (סי' כ' ד"ה אמנם מה) – "ולא אבין ...".
 (6) דרכ"ת (ס"ק כ"א) – "ועי' באורח מישור ... ועי' בס' שערי שמחה שער ג' סי' כ' דף מ"ג ע"ב שכ' כן בהחלט לדינא לחלק בין יבש ביבש ובין לח בלח דביבש לא בטל אפי' בס' כיון שעדיין הוא במציאות אבל בלח היכא ידיענן בבירור דלא נרגש הטעם הוי כאלו אינו וליכא סכנה אך כיון דאיכא מיעוט שנרגש הטעם גם בדאיכא ששים ע"כ בסכנה אין לסמוך על ביטול בששים כיון דיכול להיות שעדיין נרגש בו הטעם לכן גם בלח בלח כנ"ל צריך טעומת קפילה בסכנה אף דאיכא ס' עיין שם לדרכו ועי' בהגהות יד שאל שכ' ג"כ טעם להחמיר דלא מהני ביטול בס' במקום סכנה ועי"ש בדבריו עוד בהסכמתו לס' שמירת הנפש שכ' עוד לחזק דבריו בזה עיין שם ועי' מזה בשו"ת חיים של שלום ספר ראשון סי' כ"ד באמצע התשובה".
 (7) עי' כה"ח (ס"ק ל"ד) – "וכתב האו"ה ... וכ"כ הש"ך בנה"כ בשם אפי רברבי ... מיהו הר' ארץ חמדה שם תמה ע"ז ... וכ"מ מדברי הפר"ח או' ד' ... משמע דוקא אם נמחה ... ומיהו אפשר לומר דדעת המתירין יבש ביבש בס' כגון שנתערבו בחתיכות קטנות דא"א שיגע באיסור בפ"ע דהא מעורב עם כמה חתיכות והו"ל כמה נמחה דבטל בס' משום דא"א שיפגע באיסור בפנ"ע".
 2. ביטול ברוב.
 (א) לכ"ע לא מהני – תפארת ישראל (חולין פרק ג' משנה ה' בועז אות ג'), "בסכנה. לר"ט"ז (יו"ד קט"ז סק"ב) לא מהני ביטול. ואפילו לרפ"ח (שם). ולתשובת חו"י (סי' ס"ד) דגם בסכנה בטל בס'. נ"ל עכ"פ מודו דלא בטול ברוב יבש ביבש".
 (ב) בטל ברוב, ויש להחמיר ליקח חתיכה אחרת ולזרקו – חיי הלוי (ח"ד סי' מ"ח), "שעשה סאלא"ט של ירקות מעורב עם דגים טאנ"ע ונפל לתוכו חתיכה קטנה של בשר עוף [שנראה כמו טאנ"ע פ"ש] ואינו ניכר ... נראה שמותר לאכול כל הסאלט רק ישליך כמו חתיכה אחת קטנה שנפלה לתוכו ... אם נתערב יבש ביבש אז הוא בטל ברוב - ויש להחמיר ליקח חתיכה אחר ולזרקו - יבש שנתערב בלח ואינו ניכר, אבל בשעת האכילה יכול לבוא לידי האיסור באופן שיהא ניכר האיסור נחלקו הפוסקים אי בטל האיסור".
 3. מראי מקומות – מרא דשמעתתא (עטרת יהושע עמ' קע"ט הע' שצ"ח), חלקת בנימין (סעי' ב' בי' ד"ה בדיעבד, עמ' קע"ח).
- ד. חנ"נ - חתיכת דג שנבלע בבשר (כגון שלא היה ס' בפעם הראשון) ונאסר משום סכנה ועתה נפל לקדירה שיש בה ששים.
 1. מחמיר.
 (א) תפארת למשה (על ט"ז ס"ק ב') – "אי כבר נתבשל דג עם פחות מס' ונפל אח"כ למקום אחר אוסר במשהו".
 (ב) צפנת פענח (סי' רס"ד) – "אם כבר נתבטל הבשר והדגים והי' בהם טעם ואח"כ נפל מזה למקום אחר אז לא נתבטל שכבר נעשה הסכנה, וכמו בארס וכדומה".
 2. מיקל [רק החתיכת דג עצמה הנאסרת צריך להשליך].
 (א) בית יהודה (על סעי' ב', סי' ע' על סעי' א') – "תפארת למשה ... זה אינו".
 (ב) זבחי צדק (ס"ק ו').

(ג) כה"ח (ס"ק ח"י) – "חתיכת דג שנפלה לתבשיל של בשר ולא יש ס', ואח"כ נפלה אותה חתיכה תוך מחמת גדולה שבישלו בה בשר הרבה עד שיש יותר מס' נגד חתיכת הדג. התבשיל שבמחבת מותר דכיון שיש ס' נגד חתיכה ואזלה לה טעמא אזלה לה נמי מיניה הסכנה ורק החתיכת דג עצמה הנאסרת צריך להשליך. כרם שלמה בסעי' זה. זב"צ אות ו'".

(ד) חלקת בנימין (סעי' ב' בי' ד"ה בדיעבד [עמ' קע"ט], מילואים שם).

3. מראי מקומות – דרכ"ת (ס"ק כ"א).

(א) כרם שלמה (סי' קט"ז ד"ה נשאלתי) – "נ"מ בין תי' הפר"ח לתי' הנקה"כ".

(ב) שבט הקהתי (אהל יעקב בנתיבות ההלכה חמ"ו סוף עמ' תקפ"ד) – "הכף החיים (סימן קט"ז ס"ק י"ח) הביא מאחרונים שאם חתיכת דג נפל לבשר ולא היו בו ששים, ואח"כ נפל לתבשיל שהיה בו ששים, התבשיל של בשר שהיו בה ששים מותר, והדג אסור באכילה, ויש לעיין אם זה תלוי במח' מהר"ם מלובלין כרתי בסימן צ"ד (סעיף ו') לגבי היתר, או שמא כאן שהוא סכנה פשוט שצריכים להחמיר כדעת הכרתי שם לגבי היתר, ויאסר החתיכת דג. תשובה: לכאורה יש לאסור בענין סכנה כהפלתי וצ"ע עדיין".

ה. רוח רעה.

1. די ברוב.

(א) יד מאיר (סי' י"ט ד"ה ומי) – "דצריך ס' נגד סכנה וכדעת הנקה"כ. מ"מ היינו דוקא דברים המסוכנים משום טעם שבהם כגון בשר ודגים והסכנה מחמת עירוב טעם. אבל דברים האסורים משום רוח רע דאין בזה נתינת טעם שפיר מבטלין ברוב כמו מין במינו".

(ב) הו"ד בדרכ"ת (ס"ק ע"ד).

2. לא סגי אפילו ששים.

(א) דברי יציב (יו"ד סי' ל"א אות י') – "אבל בדבר האסור משום ר"ר מאן יימר שהר"ר בורח כשמוסיפין עליו ששים. והראוני שכ"כ הגה"צ אבד"ק בענדין וצ"ל בהסכמה לספר פסקי תשובה ח"ב, שלהעביר ר"ר אין ללמוד מביטול עיי"ש. ועייין באשל אברהם להגה"ק מבוטשאטש במהד"ת סי' ד' לגבי מי נט"י דמהני ביטול עיי"ש, אך מבואר שם בדבריו שהתיר רק לילך עליהם ומשום דמקורו רק מזה"ק שניתן לשרידים עיי"ש, וא"כ בנ"ד אין לנו להתיר".

3. מראי מקומות – מנחת יצחק (ח"ו סי' ע"ד אות ד').

ו. מראי מקומות – ערוגות הבושם (סי' צ"ה ס"ק ג' ד"ה והנה), שערים מצויינים בהלכה (סי' ל"ג ס"ק ז'), דברי יציב (יו"ד סי' ל"א אות י'), משנה הלכות (ח"ה סי' ק"א).

1. בית יהודה (יו"ד סי' כ"ה) – "שאלה בדין מים מגולין דנאסרו אם נתערבו במים או משקין המותרין אם בטלים בס' כשאר איסורין וכחתיכת בשר שנפלה ליוורה של דגים דבטילה בס' למסקנ' הפר"ח ונראה פשוט כיון דשיעור מים המגולין כדי שתאבד בהם המרה ולא מהני ס' כנגד הארס א"כ הה"נ בתערובתן בעינן שיעור כדי שתאבד המרה משא"כ בבשר ודגים אין אוסרין אלא אם נרגש טעמן ובשיעור הס' אין כאן טעם כלל".

בית יהודה (יו"ד סי' מ"ו) – "נשאלתי במים שהיו שאובים בחצר המת ולא נשפכו שכח' המשרתת ולשה בהם העיסה ונאפה הפת ואח"כ הרגישה בעלת הבית ובא' לישאל אם הפת מותרת. תשובה לפי טעם א' שכתבו הפוסקים ז"ל בטע' השפיכה משום שמלאך המות מפיל במים טיפת דם המות וסיים הש"ך ס"ס של"ט דכתב בתשב"ץ דראה בא' ששטה מהמים ומת כו' יע"ש לפי זה הו"ל דבר סכנה וחמירה סכנתא מאיסורא ואשכחן בדין מים המגולין כתב הפר"ח סימן קי"ו ע"ב וז"ל עיסה שנילושה במים מגולין אפילו נאפת הפת אסורה שאין ארס הנחש כלה באור עכ"ל וה"נ במים הנאסרין משום מת אוסרין מה שלשה בהן ועיין בטורי זהב שם סימן קי"ו ס"ק ב' בדבר סכנה לא מהני ששים ועיין בפר"ח שם ס"ק ד' אין להאריך. ואי לאו סכנה דחמירה היה מתבטל איסור המים בעיסה ... אבל בדבר סכנה יש לחוש כדין מים מגולין ואסרתי לאשה הנז' ואמרתי למכור הפת פרוסות לעכו"ם כדין דסי' קי"ב סעיף י"א דלמכור פת שלם לעכו"ם אסור דחיישינן דילמא אתי לזבוני לישראל כנלע"ד בדבר סכנה לא מהני ששים".

2. שבט הקהתי (ח"ה סי' ק"מ אות א') – "אפילו להשיטות דס"ל דדגים שנתערב בבשר שהוא סכנה אינו מועיל ששים ... נראה פשוט דאם נתערב דג בתבשיל של ירקות ויש ס' מן הירקות נגד הדג דמותר לבשל הירקות עם הבשר, דטעם של הדג נתבטל בהירקות דאז עדיין לא הוי סכנה והוי הטעם דגים כמאן דליתא ורק בנפל דג בתוך הבשר אסור אפילו כשיש ששים".

3. חיי הלוי (ח"ד סי' מ"ח אות ה') – "כיון שיש בקעים ... רוטב של בשר שנשפך על דגים טחונים (גפילט"ע פ"ש), לא מהני ס' - ולא מהני להדיחו - ואם נשפך הרוטב כשהי' הדגים תוך הרוטב בקדרה רותחת יש להתיר אם יש ששים".

ב] לבטל סכנה לכתחילה - עי' סי' צ"ט סעי' ה', לעוד שיטות ומראי מקומות.

א. מחמיר.

1. מקור מים חיים (על סעי' ב') – "ולענ"ד מסתימות הפוסקים משמע דאינו רשאי להוסיף לכתחילה דכל כי האי ה"ל להפוסקים להשמיענו בזה חידוש אלא סברתם דמ"מ כיון דאין בו ס' יש בו סכנה ודינא כאיסורא דאסור לבטל לכתחילה ולהוסיף ונ"ל ראי' ברורה לזה מסוגיא דחולין פג"ה דף צ"ז ...".

2. אבני צדק (יו"ד סי' מ"ט) – "דברת הפ"ת ... דבריו תמוהים ופותר אין להם שהרי משנה מפורשת בחולין דף נ"ח אכלה סם המות או שהכיש נחש אסור"ה משום סכנת נפשות וכו' בהרמב"ם פ' י"ב מה' רוצח, הרי דאיסור קרי ליה ומה"ט דג ובשר אסור משום סכנה דצרעת ולדעתי **היא איסור דאורייתא** בל"ת ועשה מדכתיב ונשמרתם לנפשותיכם וכתוב ועשית מעקה לגיך ולא תשום דמים בביתך כי יפול וגו', הרי שצוה התורה לשמור מכל דבר שיכול לבא לידי נזק. ומה שהוצרכו חכמים לאסור מים שנתגלו ה"ט דשם לא ראינו ששטה ממנו נחש ואחזוקי איסורא לא מחזקינן אלא שחכמים חששו לכך דסכנתא חמירה במקום ספק ... ומה שאסרו

- מגזירת חכמים הרי הוא ככל איסור מדרבנן, ומה לי שאסרה תורה או חכמים משום איסור או סכנה ... א"כ גם במידי דסכנה ודג ובשר אף דאחר ס' ליכא טעם דג בבשר וליכא סכנה אסור לבטלו או להוסיף כדין המבואר בס' צ"ט וכל זה ברור".
3. מהרש"ם (ח"ג סי' רפ"ח, מכתב בס' משמרת שלום בחי' דינים שבסוף סי' ק"ח אות ב' ד"ה הנה, אות ד') – "הבו דלא לוסף להקל גם לבטל לכתחילה נגד דעת כמה אחרונים המחמירים בזה גם בדיעבד וכמ"ש הט"ז והסכים עמו הבל"י".
4. יד יהודה (סי' צ"ט הארוך ס"ק י"ד, הקצר ס"ק ט"ז) – "היכי דאסור משום סכנה כל שאין ס' אסור ג"כ ליתן לכתחילה פחות מס' שמא יבא ליתן יותר".
5. שלחן חי (סי' א' אות ג') – "אסור לבטל לכתחילה דגים בבשר או בשר בדגים כמו שאר איסורין וגם להוסיף אסור".
6. עצי העולה (סכנה ס"ק ב') – "ואסור להוסיף עד ס' כמו איסור דאין מבטלין איסור ומה שאסור משום סכנה נמי אסור מה"ת ואם נתוסף בעצמו בשוגג אז בלח כרוטב מהני דל"א חנ"נ בזה ועכשיו נתבטל טעם הדג בס' וליכא סכנה".
7. דברי יציב (יו"ד סי' ל"א סוף אות י') – "גם להשתמש בזה לכתחילה ולאפות בהם דהוי מבטל לכתחילה שדנו בזה לאיסור".
8. הגר"ח ש"ל"ט"א (דעת נוטה ח"א, ריש הספר תשובה שע"ב) – "שאלה: מי נט"י שחרית שנשפכו [לאחר הנטילה] לתוך מים נקיים האם מהני בזה דין ביטול בששים שלא יהא עליהם רו"ר ויהא מותר לשתותם. תשובה: סכנה לא בטלה".

ב. מיקל.

1. חמודי דניאל (תערובות הא' סי' ט"ז) – פעם אחת נפל רוטב של בשר מעט לתוך קדרה של דגים ורוטב וציויתי לערבו יפה עד שיתבטל הטעם בס' דהא לאו איסור הוא דנימא אין מבטלים אסר לכתחילה ועוד ...".
2. חמודי דניאל (תערובות הב' סי' ט') – "ובודאי דאם אין ס' מותר להוסיף עד ס' ולאכול דאין כאן אלא מכשיר דבר המר למתוק".
3. פת"ת (ס"ק ג') – "דאף דבאיסורים אסור להוסיף משום מבטל איסור לכתחילה כדאיתא בס' צ"ט סעיף ו' מ"מ הכא בודאי לא שייך מבטל איסור שהרי אין זה איסור רק כ"ז שמרגישין הטעם של דג בקדרת בשר יש בו סכנה וכשיוסיפו ולא יהא עוד טעם דג מורגש בקדרת בשר לא יהיה עוד סכנה".
4. ארץ צבי (תאומים, ח"ב סי' ל"ג) – "דהא דאין מבטלין איסור לכתחילה היינו דוקא באיסורין משא"כ בסכנה שאין שם איסור עליו אלא שכ"ז שהוא נותן טעם יש בו סכנה לאוכלו וכשאינו בו טעם אין בו סכנה ול"ש בזה לומר חמירא סכנתא מאיסורא".
5. רמ"ג (יו"ד סי' כ"ב ד"ה עוד) – "מותר להוסיף עד ס' לבטל הטעם ולאבדו דאין זה משום מבטל איסור".
6. עין יצחק (ח"א או"ח סי' כ"ד אות ב') – "וזה ברור דבסכנתא היכא דבטל דמותר לערבו לכתחילה דרק באיסור אמרו דאין מבטלין איסור לכתחילה. וע"כ בדבר לח בחשש סכנה היכא דמיבטל ודאי דמותר לבטלו לכתחילה. וכיון דמים ויין מגולים מותר לערבו לכתחילה ולבטלו ואם יהי' שיעור ביטול יהי' מותר באכילה ע"כ מקרי זה אף מקודם דנתערב דהוי עליו שם היתר אכילה כיון דבידו לעשות כן וע"כ לא מיפסל זה משום משקה לישראל ומן המותר לישראל משום דעדיין אף קודם שנתבטל הוי שם היתר עליו".
7. אבני נזר (יו"ד סי' פ"ה אות א') – "לא שייך אין מבטלין איסור לכתחילה דאינו אלא משום סכנה".
8. מהר"ש ענגיל (ח"א סי' פ"ג) – "פשיטא דמותר להוסיף ולבטל דל"ש לומר בזה אין מבטלין איסור לכתחילה".
9. דברי מלכיא (ח"ב סוף סי' נ"ג) – "כתבו האחרונים להקל כשנפל בשר לתוך דגים המתבשלים להוסיף עד ששים".
10. יד מאיר (סי' י"ט ד"ה ומי) – "ואין בזה משום אין מבטלין איסור לכתחילה. דאיסור הוא רק הסכנה וכמו שאמרו בחרוסת משום קפא שבמרור".
11. דגל אפרים (סי' כ"ח, ע"ש בעוללות משה ס"ק ב') – "דמותר להוסיף לבטל דבר שיב"ס וגם הטעם דאסור לבטל איסור ל"ש בסכנה דהחשש הוא שמא יבא לאכול ובסכנה ל"ש גזירה זאת דמעצמו יפרוש ע"כ נראה דמותר להוסיף ולבטל באיסור סכנה".
12. יד אליעזר (ס"ק א' ד"ה וכעת) – "וכן עיקר לדינא, דבסכנה מותר לבטל לכתחילה".
13. יביע אומר (ח"א יו"ד סי' ח' אות ז') – "שיש סברא לומר, דאף להרמ"א (בסי' צט) דס"ל שאין לבטל איסור דרבנן, כאיסורא דאורייתא, יודה בזה שהחששא משום סכנה דוקא, ואינו איסור בעצם, כל שנסתלק החשש של הסכנה שפיר דמי. והא דאסר לבטל באיסור דרבנן, אע"ג דלד' כמה אחרונים הוי איסור גברא ולא איסור חפצא, מ"מ הרי יש חולקים בזה, וס"ל שאף האיסורים דרבנן חשיבי איסור חפצא. ומש"ה אסור לבטלם. אבל הכא דפשיטא שכל האיסור הוא רק מצד חשש סכנה, והוי איסור גברא לאוכלו, כל שנסתלק החשש ע"י הביטול ש"ד. ולא מבעיא לדברי הפוסקים דס"ל שאין מבטלין איסור לכתחילה הוא איסור מדרבנן, דבהא איכא למימר דלא גזרו רבנן, אלא אף למ"ד דהוי מה"ת, יש להתיר בחשש סכנה, כיון שאין כאן איסור בעצם. והשתא דאתינן להכי, אף אי נימא כדברי הרב בית יהודה דהך חששא דסכנה הויא מה"ת, י"ל דש"ד לבטולי בס".
13. הלכה ברורה (או"ח סי' קע"ג סעי' ט').

ג. מראי מקומות – פמ"ג (סי' ק"ב מש"ז ס"ק י"ב, סי' ק"ט שפ"ד ס"ק י"ג, או"ח סי' תקי"ג מש"ז ס"ק ב'), שואל ומשיב (רביעאה ח"א סי' כ"ח סוף ד"ה ששאלתי), ס' יהושע (פסקים וכתבים סי' קס"ז), משמרת שלום (אות ז', סי' ק"ח חי' דינים אות ב' ד"ה הנה, אות ד'), מטה ראובן (סוף סי' רכ"ג), דרכ"ת (ס"ק כ', סי' צ"ט ס"ק ל"ח, ס"ק מ"ב), מעדני השלחן (סי' צ"ה ס"ק י"א), שמירת הגוף והנפש (סי' א' סעי' ה'), מגילת ספר (סי' צ"ט אות י"ז ד"ה גס), חלקת בנימין (סעי' ב' ב' ד"ה בדיעבד [עמ' קע"ח]), ו"צ"ע למעשה ("), פמ"ג השלם (סי' ק"ב מש"ז ליקוטי מגדים ס"ק נ"ה), מטבח הכשר (ארטסקרול, עמ' תי"ג), הל' שונות הנוגעות לשבת (ארטסקרול, עמ' קכ"ט), הל' בב"ת (הופשטטר, פרק ח' סעי' קט"ז).

1. משמרת שלום (בחי' דינים שבסוף סי' ק"ח אות ב', אות ד') – "לצדד להקל בזה לכ"ש וה"מ, כשיש עוד ספק. דהוי כעין ס"ס".
2. הגריש"א וצ"ל (ישיב משה הו"ד בס' הכשרות פרק י"א הע' ע', אשרי האיש יו"ד פרק ז' אות ט"ו) – "ספק נפל משהו שיש בו סכנה, כדג בבשר, מותר להוסיף כדי לבטלו בשישים".
3. בדה"ש (סי' צ"ט בי' עמ' ע"ב, ד"ה ועיין) – "בפ"ת סימן קט"ז ... וכ"כ בתשו' עין יצחק ... אמנם במקור מים חיים ... וגם ביד יהודה ... ויש להעיר בהאי פלוגתא מהא דכתב הש"ך בסימן ס"ו ס"ק י"א ...".

4. הכשרות (פרק י"ח סעי' ה') – "נחלקו הדעות, האם מותר לבטל לכתחילה בשר ודגים זה בזה, ולכבוד שבת או בהפסד מרובה - יש להקל".

חששות שבפי הבריות

יו"ד סימן קט"ז סעיף ד' - סעיף ה'

- א. לזוהר מזיעת אדם - סעיף ד'.
 ב. לזוהר מליחת מעות בפיו - סעיף ה'.
 ג. לא יתן תחת שחיו.
 ד. לא ינעוץ סכין בתוך אתרוג או צנון.
 ה. קפידות שונות שלא ידוע לנו מקורם.
- א. שלא להניח תינוק להביט במראה.
 ב. שלא יעבור על ילד.
 ג. שינה עם הרגלים לכיוון פתח החדר.
 ד. ללכת בגרביים בלי נעלים.
 ה. לשפוך משקין לכוס כלאחר יד.
- ו. האוכל קצוות הלחם.
 ז. להעביר תינוק מעל גבי השולחן.
 ח. מנהג לקשור חוט שני.
 ט. הכנסת מאכלים ומשקים לבית הכסא.
 י. מעוברת בבית הקברות.

ירושלמי (תרומות פרק ח' הל' ג', ע"ז פרק ב' הל' ג') – "אמר רבי אמי: צריכין למיחוש למה דברייא חששין. אסור דלא מיתן בר נש פריטין גו פומא, ותבשילא תותי ערסא, פיתא תחת שיחיא, מיצא סכינא גו פוגלא סכינא גו אתרוגא. אמר רבי יוסי בי רבי בון כל זיעא דנפקא מבר נש סם המות הוא חוץ מזיעת הפנים".

א. לזוהר מזיעת אדם - סעיף ד'.

א. מקור.

1. ירושלמי (תרומות פרק ח' הל' ג', ע"ז פרק ב' הל' ג') – "אמר רבי יוסי בי רבי בון כל זיעא דנפקא מבר נש סם המות הוא חוץ מזיעת הפנים".

ב. הלכה.

1. צריך לזוהר, חוץ מזיעת הפנים.
 א. ראשונים – ר' חננאל (ע"ז דף לג.), רי"ף (ע"ז דף י:), רשב"א (תורת הבית הארוך בית ג' שער ה' צ' א', הקצר שם), רא"ש (ע"ז פרק ב' סוף סי' י"ג), רא"ה (ע"ז דף ל:), ר' ירוחם (נתיב ט"ו ח"ה אות ל' קמ"א-א'), חי' הר"ן (חולין דף מט: ד"ה שלשה), טור (סעי' ד'), ראבי"ה (סי' אלף נ"ט ד"ה ועניין), הג' מיימוניות (הל' רוצח פרק י"ב אות ג'), האגודה (ע"ז פרק ב' אות כ'), צדה לדרך (מאמר ב' כלל ג' פרק ד').
 ב. פוסקים – מחבר (סעי' ד'), "צריך לזוהר מזיעת האדם, שכל זיעת האדם סם המות חוץ מזיעת הפנים", לבוש (סעי' ד'), יוסף אומץ (דיני נחושים, עמ' שנ"א), פמ"ג (סי' ס' מש"ז ס"ק א'), "וסם המות דאדם אסור משום סכנה", חכ"א (כלל ס"ח סעי' ב'), קיצור שו"ע (סי' ל"ג סעי' ג'), ערה"ש (סעי' י"א), בן איש חי (שנה ב' פר' פנחס אות ט"ו), דברי מלכיאל (ח"ד סי' כ"א אות כ"ב), שלחן חי (סי' צ"ט אות א'), שבט הלוי (קובץ מבית לוי בענייני יו"ד עמ' צ"ח אות א'), שמירת הגוף והנפש (סי' ס"ו סעי' א').

2. מראי מקומות.

א. בן איש חי (שנה ב' פר' פנחס אות ט"ו) – "ולכך יזהר שלא ימצוץ או ילוק בלשונו בבשרו או בבשר אדם אחר חוץ מן הפנים שמא יהא שם זיעה ויזיק לו".
 ב. שמירת הגוף והנפש (סי' ס"ו סוף הע' ב') – "דבר זה שייך מאד בילדים קטנים".

ג. נתינת מאכל בין בגדיו לבשרו.

1. צריך לזוהר מפני זיעה.
 א. חכ"א (כלל ס"ח סעי' ב') – "ולכן יזהר שלא יתן מאכל בין בגדיו לבשרו מפני הזיעה".
 ב. קיצור שו"ע (סי' ל"ג סעי' ג') – "ולכן יזהר שלא יתן מאכל בין בגדיו לבשרו מפני הזיעה".
 ג. בן איש חי (שנה ב' פר' פנחס אות ט"ו) – "וכן לא יניח פרי או שום דבר מאכל בין חלוקו לבשרו".
 ד. שלחן חי (סי' צ"ט אות ז').
 ה. כה"ח (ס"ק ל"ו) – "חכ"א".
 ו. שמירת הגוף והנפש (סי' ס"ו סעי' ד').
 ז. חלקת בנימין (ס"ק ל"א).

ד. נתינת מאכל על בגד שיש בו זיעה.

1. מחמיר.

א. שלחן חי (סי' צ"ט אות ג') – "לא יתן ככר לחם תחת השחי מפני הזיעה אע"פ שהבגדים מפסיקים והככר צונן לא יתן לכתחלה תחת השחי".
 ב. כה"ח (ס"ק ל"ו) – "וכן לא יתן מאכל בין בגד עליון לבגד תחתון אם יש שם זיעה".
 ג. שמירת הגוף והנפש (סי' ס"ו סעי' ד').
 ד. חלקת בנימין (ציונים ס"ק ק"ג) – "וכן על בגד שיש בו זיעה [כן מוכח בבית"ל סימן קס"ד ד"ה שיש]".
 2. מראי מקומות.
 א. בה"ל (סי' קס"ד סעי' ב' ד"ה שיש) – "שיש בהם מלמולי זיעה. נראה שנכון לזוהר מליגע אפילו באיזה בגד שידוע שיש שם הרבה זיעה כגון בצד התחתון של הכובע המונח על הראש שיש שם הרבה זיעה מן השער".

ה. בגד שנתלחלח מזיעה והתייבש.

1. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' ס"ו סעי' ה').

ו. **בדיעבד: זיעה שנתערבה במאכל** [ולכא שיעור ביטול].

1. מראי מקומות.

(א) חלקת בנימין (סעי' ד' בי' ד"ה שכל, עמ' קפ"ב) – "ולענין אם זיעה בטילה במאכל בששים וכמו בשר בדגים עיין בדרכ"ת מש"כ בזה, ועכ"פ נשמע מדבריו דהא פשיטא דזיעה שנתערבה במאכל [ולכא שיעור ביטול] אוסרת אף בדיעבד ויע' בשו"ת שבות יעקב ח"ב סימן ק"ה דמשמע קצת דאינה אוסרת וכן מוכח בהדיא בשו"ת בית שלמה סימן קפ"ט".

(ב) עי' לקמן.

ז. **האם זיעה בטלה בששים** - למחמירים לעיל.

1. בטל בששים – יד מאיר (סי' כ' ד"ה עוד שאל, "הנה הוא פלוגתא בין האחרונים. ואני הנני מודה ובא תמיד דמהני ביטול בס"י"), שלחן חי (סי' צ"ט אות ב').

2. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' ס"ו סעי' ה'), חלקת בנימין (סעי' ד' בי' ד"ה שכל [עמ' קפ"ב], לשונו מובא לעיל).

(א) מור ואהלות (אהל ים המלח סוף סי' י"א) – "צ"ע אם מהני אף ס' בסכנה לשיטת הט"ז".

(ב) דרכ"ת (ס"ק ל"ג) – "עי' בשו"ת מור ואהלות ... אמנם יעוין בשו"ת יד מאיר סי' כ' (בשאלה ח"ב) שהאריך והעלה דמהני ביטול בס' לזיעת אדם ופסק שם בזיעת אדם שנפל על העיסה דמהני ביטול בששים עיין שם באריכות".

ח. **נפל תפילין של ראש לקדירה.**

1. מור ואהלות (אהל ים המלח סוף סי' י"א, עמ' ע"ב-ב'), הו"ד בדרכ"ת (ס"ק ל"ג) – "נשאלתי פ"א במעשה שנפל תפילין של ראש לקדירה רותחת ברוטב והשבתי דמחשש נז"ט שכשרים לתפילין או מטעם דם העור אין לחוש בנ"ד שנתכבש כעץ זה כמה שנים עי' סי' פ"ז סעיף י' ... אך חששתי להחמיר בנ"ד ממ"ד ביו"ד סי' קט"ז ס"ד דזיעת אדם סם המות חוץ מזיעת הפנים ותפילין של ראש מקומו למעלה מהפנים ואין העולם מקפידין לנקותו מהזיעה תמיד [אף שלדעתי מלבד דהוי ביזוי מצוה עוד יש חשש מחציצה בזיעה הנדבבת ועי' שעת"ש סי' פ"ז סק"ו. ואגב אזכיר מ"ש בספרים בשם הרי"ז ל' שלא להסתפק בע"ש ממי המקוה והקשיתי, דהרי מפורש בכה"ג דעלה ונסתפק וישבתי דשם הטעם כדי שלא יהיה חציצה] וא"כ צ"ע אם מהני אף ס' בסכנה לשיטת הט"ז, הן אמת שיש צד להקל ממ"ש הט"ז שם סק"ו דרבים נכשלים במה שמניחים עיקר התפילין על המצח וא"כ ממ"נ יש היתר דתפילין של ת"ח שיוודע מאיסור להניח תפילין על המצח נזהר ג"כ לנקותו מזיעה מחששות הנ"ל ואם התפילין מע"ה שאינו יודע ליהרר לנקותו הלא רבים מעמי הארץ מניחים תפילין על המצח וזיעת הפנים אין סכנה אך לכל זה צ"ע דשמא הוא ת"ח רק לדבר א' עי' שבועות י"ח בת"ח לזו ואין ת"ח לזו וצ"ע".

[ב] ליזהר מליתן מעות בפיו - סעיף ה'.

א. מקור.

1. ירושלמי (תרומות פרק ח' הל' ג', ע"ז פרק ב' הל' ג') – "אמר רבי אמי צריכין למיחוש למה דברייתא חששין אסור דלא מיתן בר נש פריטין גו פומא".

(א) פני משה (שם) – "אסור דלא מיתן בר נש פריטין גו פומא. מפני שהפרוטות יד הכל ממשמשין בהן ופעמים יש עליהן רוק יבש ממוכי שחין או זיעת האדם שהיא סם המות חוץ מזיעת הפנים כדלקמן".

ב. הלכה.

1. צריך ליזהר.

(א) ראשונים – ר' חננאל (ע"ז דף לג.), רי"ף (ע"ז דף י:), רמב"ם (הל' רוצח פרק י"ב הל' ד'), רא"ש (ע"ז פרק ב' סוף סי' י"ג), רשב"א (תורת הבית הארוך בית ג' שער ה' צ"א-א', הקצר שם), רא"ה (ע"ז דף ל:), חינוך (מצוה תקמ"ו ד"ה והרבה), חי' הר"ן (חולין דף מט: ד"ה שלשה), ר"י מלוניל (על הרי"ף ע"ז דף י:), ראבי"ה (סי' אלף נ"ט ד"ה ועניין), ס' המנהיג (הל' סעודה עמ' רכ"ו), ר' ירוחם (נתיב ט"ו ח"ה אות ל' קמ"א-א'), טור (סעי' ה'), הג' מיימוניות (הל' רוצח פרק י"ב אות ב'), האגודה (ע"ז פרק ב' אות כ'), צדה לדרך (מאמר ב' כלל ג' פרק ד').

(ב) פוסקים – מחבר (סעי' ה'), לבוש (סעי' ה'), יוסף אומץ (דיני נחושים, עמ' שנ"א), חכ"א (כלל ס"ח סעי' ב'), גר"ז (הל' שמירת גוף ונפש סעי' ח'), תפארת ישראל (כלים פרק ח' משנה י' אות פ"ה), קיצור שו"ע (סי' ל"ג סעי' ג'), ערה"ש (סעי' י"א), בן איש חי (שנה ב' פר' פנחס אות ט"ו), שבט הלוי (קובץ מבית לוי בענייני יו"ד עמ' צ"ח אות ב'), שמירת הגוף והנפש (סי' ס"ו סעי' ב').

ג. הטעם.

1. **שמא יש עליה רוק יבש של מוכי שחין.**

(א) רמב"ם (הל' רוצח פרק י"ב הל' ד') – "אסור לאדם ליתן מעות או דינרים לתוך פיו שמא יש עליהן רוק יבש של מוכי שחין או מצורעין, או זיעה שכל זיעת האדם סם המות חוץ מזיעת הפנים".

(ב) חינוך (מצוה תקמ"ו ד"ה והרבה).

- (ג) ר' ירוחם (נתיב ט"ו ח"ה אות ל' קמ"א-א').
- (ד) פוסקים – מחבר (סעי' ה'), לבוש (סעי' ה'), פני משה (תרומות פרק ח' הל' ג' ד"ה אסור, ע"ז פרק ב' הל' ג' ד"ה פריטין, לשונו מובא לעיל), ערה"ש (סעי' י"א), שמירת הגוף והנפש (סי' ס"ו סעי' ב').
2. מפני זיעת האדם.
- (א) רמב"ם (הל' רוצח פרק י"ב הל' ד') - לשונו מובא לעיל.
- (ב) חינוך (מצוה תקמ"ו ד"ה והרבה).
- (ג) ר' ירוחם (נתיב ט"ו ח"ה אות ל' קמ"א-א').
- (ד) פוסקים – ב"י (ס"ק ה"ב), פני משה (תרומות פרק ח' הל' ג' ד"ה אסור, ע"ז פרק ב' הל' ג' ד"ה פריטין, לשונו מובא לעיל), גר"ז (הל' שמירת גוף ונפש סעי' ח'), קיצור שו"ע (סי' ל"ג סעי' ג'), חלקת בנימין (ס"ק ל"ה, ציונים ס"ק ק"א).
3. יש מהם חולים וזוהמתן דבקה בהן (germs).
- (א) רא"ה (ע"ז דף ל:) – "פירוש אסור ליתן מעות בתוך פיו, מפני שיד הכל ממשמשת בהם, וזוהמתן דבקה בהם, ויש מהם חולים, ואותה זוהמא קשה לאדם כשנותנה בפיו".
- (ב) ר"ן (ע"ז דף י: ד"ה אסור) – "אסור ליתן פריטי גו פומא. אסור ליתן מעות לתוך פיו מפני שיד הכל ממשמשת בהם ויש מהם חולים וזוהמתן דבקה בהם ואותה זוהמא קשה לאדם שנותנה לפיו".
- (ג) פוסקים – ב"י (ס"ק ה"ב), ש"ך (ס"ק ג', "והר"ן כתב הטעם ..."), חכ"א (כלל ס"ח סעי' ב'), גר"ז (הל' שמירת גוף ונפש סעי' ח'), קיצור שו"ע (סי' ל"ג סעי' ג'), ערה"ש (סעי' י"א), חלקת בנימין (ס"ק ל"ד).
- (1) דרישה (ס"ק כ"ד) – "כתב הר"ן ... ונראה דדוקא בפה שיש רוק וליחה חיישינן שהזוהמא יעבור ע"י רוק וליחה מהמעות לתוך פיו מה שאין כן כשמקבל בידיו שהוא יבש ואין הזוהמא עוברת ונדבק בידים ועוד שבפה הוא יותר מסוכן".
4. שמא יקפצו לתוך גרונו ויסתכן – כה"ח (ס"ק ל"ח, "ועוד יש לחוש שמא יקפצו לתוך גרונו ויסתכן"), חלקת בנימין (ס"ק ל"ד).
- (א) כה"ח (ס"ק ל"ח), חלקת בנימין (ס"ק ל"ד) – "ומטעם זה יש ליהזר שלא יתן לתוך פיו מחטין ומסמרים קטנים וכדומה שמא יקפצו לתוך גרונו ויסתכן".
5. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' ס"ו הע' ג').
- (א) נימוקי יוסף (ע"ז סוף דף ל:) – "גו פומא. יש שפירשו מפני הצורה".
- ד. לנשק את מעיל הספר תורה.
1. יש חשש סכנה, שמא נשאר רוק חבירו על המטפחת.
- (א) צלותא דאברהם (ח"א עמ' שע"ה, זכותא דאברהם עמ' ל"ו) – הגה"ק רבי אברהם מטשכנוב צוק"ל "לא היה מניח לנשק בפה מטפחת הספר תורה: נראה לי הטעם כמו שכתב הרמב"ם ז"ל (בפרק י"ב מרוצח ושמירת הנפש הל' ד') והוא מהירושלמי (פרק ח' דתרומות הל' ג'), אסור לאדם ליתן מעות מן דינרים לתוך פיו שמא יש עליהן רוק יבש של מוכה שחין או מצורעין או זיעה. שכל זיעת אדם סם המות חוץ מזיעת הפנים. ועיין ט"ז או"ח (סי' קמ"א ס"ק ח') שכתב בשם צוואת ר"א הגדול שמזהיר מאוד שלא לשתות מכוס ששייר חבירו, כי שמא יש לו איזה חולי בתוך גופו ויצא רוח מפיו לאותו שיו, וכתב שם דלהכי אמר התם בשו"ע שיש בזה סכנת נפשות, עיי"ש. ולהכי לא הניח רבינו זקני צ"ל שינשקו כולם מטפחת הספר תורה בפה, שמא נשאר רוק חבירו על המטפחת ויש חשש סכנה. אבל כשנוגע ביד תו לית לן בה".
- (ב) הגרי"א הענקין צ"ל (עדות לישראל עמ' קכ"ג אות ס"ג) – "בהיותי במדינת קוקז ראיתי מנהג הספרדים (הגורדזים) דשם ויפה הוא בעיני. שהם אין מנשקים את הס"ת בנגיעת הפה במעיל או במפה, אלא מראים מרחוק באצבע ומנשקים. ולענ"ד יפה עושים מתרי טעמי, (א) שנשיקה מקרוב דרך להיות בין המקורבים ביותר ומי יוכל להתפאר ולומר שהוא מקורב ביותר להס"ת. (ב) מפני שמלכלכים בריר היוצא מהפה בעת הנשיקה את המעיל וחוז' ממה שהוא גנות לגבי הספר, הרי זה אסור מהלכות הרופאים כידוע, וכה"ג ג"כ לענין מזוזה, (וכבר הוא מרומז בחז"ל מס' דא"ז פ"ז לא ישתה אדם מכוס ויתננו לחבירו ונפסק באו"ח סימן ק"ע סט"ו, ויעו"ש בט"ז ובמ"ב). ואף בתפילין שמשתמש בהם הוא בעצמו שייך קצת טעם זה, וד"ל".
- (ג) הגריש"א צ"ל (אליבא דהלכתא חכ"ט עמ' ו' טור ג') – "מקפיד בעת שמנשק את הספר תורה לא לגנוע בפיו במטפחת ואמר לי שזהו מטעם הנ"ל וציין דכן ס"ל להגה"ק מטשכנוב צוק"ל שהיה גברא רבה".
2. אין חשש.
- (א) הגרש"א צ"ל (הליכות שלמה תפילה פרק י"ב הע' ס"ח) – "ובגמר הקריאה היה סוגר הספר, ובירך אחר שהניחו המעיל על גביו, ואחר הברכה רכן ונשק המעיל. והשיב לשואל דאף שכולם ממשמשיין בס"ת וה"ז לכאורה כמטבעות, שמבואר ביו"ד סי' קט"ז ס"ה שאסור לאדם להכניסם לתוך פיו, משום סכנה כיון שהכל ממשמשים בהם, וה"ה בזה (ו) (ראה בסדור צלותא דאברהם להגאון מטשכנאו עמ' שע"ה דחשש לכך), מ"מ המנהג שלא לחוש לדבר".
- (הגרש"א צ"ל (אליבא דהלכתא חכ"ט עמ' ו' טור ג') – "וכשהראיתי למרן הגרש"ז אויערבאך צוק"ל מה שכתב בסידור צלותא דאברהם, אמר לי שאין המנהג כן ואין חוששינן לנשק את מטפחת הספר תורה".
- (ב) הגר"ח ק"ש שליט"א (מוריה חש"ד עמ' ק"ט אות ז', גם אני אודך ח"א סי' פ"ו אות מ"ט) – "שאלה: בשו"ע יור"ד (סימן קט"ז סעיף ה') כתב, צריך ליהזר מליתן מעות בפיו שמא יש עליהן רוק יבש של מוכי שחין. ע"כ. ובש"ך שם (ס"ק ג') הביא עוד טעם מהר"ן מפני שיד הכל משמשת בהן ויש מהם חולים וזוהמתן דבקה בהן, ואותה זוהמא קשה לאדם כשנותנה לפיו. ע"כ. למה כשמנשקין כולם הס"ת לא חוששינן שמא ידבק זוהמא על מעיל הס"ת, דיד הכל משמשת בהן וכו'. תשובה: שומר מצוה לא ידע דבר רע".
- (הגר"ח ק"ש שליט"א (אש התורה, בראשית, תורת חיים עמ' ר"ה אות כ"ז) – "נפסק ברמב"ם דמעות אסור ליתנם בפה מכיון שיכול להעביר ח"ו זוהמא לתוך פיו ע"י הזיעה שיש עליהם לכא"ו גם כאשר מנשקים לס"ת עם הפה וכך עושים עוד אחרים אולי גם כאן ראוי להיזהר. תשובה: אין שום חשש".

ע' הגר"ח ק' שליט"א (צהר חי"ב עמ' קס"ה אות י"ט) – "שאלה: שמעתי פעם על גדול אחד שאם נפל ספר על הארץ לא נשקו כשהגביהו, משום שחשש שמא ידבק שרץ מהארץ על הספר, ויכנס לתוך פיו. האם יש לחוש לזה, או לא. תשובה: יכול לנגב ולנשק".

ג) הגר"א בבבצל שליט"א (גם אני אודך ח"ב סי' ס"ד אות ס"ד) – "שאלה: בשו"ע יור"ד (סימן קט"ז סעיף ה') כתב, צריך לזיזהר מליתן המעות בפיו שמא יש עליהן רוק יבש של מוכי שחין. ע"כ. ובש"ך שם (ס"ק ג') הביא עוד טעם מהר"ן מפני שיד הכל משמשת בהן ויש מהם חולים וזוהמתן דבקה בהן, ואותה זוהמא קשה לאדם כשנותנה לפיו. ע"כ. למה כשמנשקין כולם הס"ת, לא חוששין שמא ידבק זוהמא על מעיל הס"ת, דיד הכל משמשת בהן וכו'. תשובה: שומר מצוה לא ידע דבר רע".

ע' הגר"א בבבצל שליט"א (גם אני אודך ח"ב סי' ס"ד אות כ"ו) – "שאלה: שמעתי פעם על גדול אחד שאם נפל ספר על הארץ לא נשקו כשהגביהו, משום שחשש שמא נדבק שרץ מהארץ על הספר, ויכנס לתוך פיו, האם יש לחוש לזה או לא. והטעם. תשובה: אפשר להסתכל ולראות, וריעותא דלא חזינן לא מחזקינן, ואפשר לנשק בשפתים הדוקות".

ד) שיח הלכה (שער י"ג סי' א' סעי' י"א, תשובת הגר"י טשזנר גם אני אודך סי' א' אות ח') – "ולמעשה: מי שקרוב לס"ת ראוי לנהוג כדעת כל אותם הגדולים הנ"ל ולנשק את הס"ת בפה, כי זה מראה חביבות התורה עליו, ושומר מצוה לא ידע דבר רע, אכן מי שלא יכול להתקרב מפני המון העם, אין לו לדחוף אחרים בכדי להתקרב לס"ת, כלהלן, אלא יש לו לנשק ביד או ע"י הטלית, וכן מי שהוא איסטניס וזה מפריע לו לנשק בפה, יש לו על מי לסמוך, ויכול לנשק ביד".

3. מראי מקומות.

א) הגר"ח ק' שליט"א (ח"ב שאלת רב ח"א פרק י"ג סעי' כ') – "שאלה: שמעתי הודעה ממשרד הבריאות שאינו כדאי לנשק הס"ת מחשש הדבקה במחלת השפעת מקסיקה. האם נכון לחשוש לזה דשומר מצוה לא ידע דבר רע, ומאידך אין זה מצוה גמורה. תשובה: אין בזה ממש".

4. נישוך היד לאחר נגיעה בס"ת.

א) פסקי תשובות (סי' קמ"ט אות ב') – "ולענין אלו הנוהגים לנגוע בס"ת באצבעותיהם ולנשק האצבעות יש שליגלגו על מנהג זה [ביסוד ושורש העבודה שער שמיני סוף פ"ח כותב ז"ל האר"י ז"ל ומחבקים ומנשקים הס"ת בשתי זרועות דווקא ולא כמו שנוהגים ליגע ביד ולנשק היד כי זה מנהג בורות, ובאור צדיקים הנ"ל 'כשמנשק הס"ת לא יעשה כמו שעושין הרבה מהמון עם שנוגעים בידיהם את הס"ת ומנשקים את ידיהם' וכו'], ויש שהחזיקו במנהג זה [בקיצור של"ה דכיון שניכר שעושה כן לכבוד הס"ת שמנשק ידו במקום שיגע בס"ת שפיר דמי, שמראה כאילו ע"י הנגיעה בס"ת נדבק ביד רושם הקדושה, הו"ד בשערי אפרים (שם) בפתחי שערים, וע"ע בברכ"י יו"ד סי' רפ"ה סק"ד ובן איש חי וירא את ר"א לענין מזוזה, והה"נ לענין ס"ת], ולכן אם אינו יכול לנשק בפה ינשקנה ביד [מסקנת השערי אפרים שם, ובסידור יעב"ץ מתריע על הזהירות שלא יהיה הפה בריר או רוק או החוטם מלוכלך ובפרט בילדים ותינוקות, ובסידור צלותא דאברהם מביא בשם מוה"ר"א מטשעכנוב זי"ע שלא היה מניח לנשק בפה עקב חשש זה, שמא נשאר רוק חבירו ויש חשש סכנה, ובס' הליכות שלמה פי"ב הערה ס"ח בשם הגרש"ז אויערבאך זצ"ל שהמנהג שלא לחוש לדבר, ושומר מצוה לא ידע דבר רע]".

ב) הגרש"ז זצ"ל (הליכות שלמה תפילה פרק ז' הע' ל"ה) – "רבנו היה ממשמש בתפלין בשעת ק"ש עם הרצועה של תפלין של ראש (או ע"י חוטי הציצית), ואותה היה מנשק, ולא נשק את יד, וכן לימד את בניו קודם שנעשו בר מצוה, שאין נכון לנשק היד אלא את הרצועות (וכן בעת הגבהת ס"ת או בהנחת היד על המזוזה וכיו"ב לא נשק ידיו, ומ"מ אמר, שהנמצא במקום שכולם נוהגים כן אל יפרוש מן הצבור אם יהי' ניכר הדבר, וחלילה לזלזל או ללעוג על מנהג ישראל שעושים כן משום חיבוב מצוה)".

ה. מראי מקומות.

1. שלחן חי (סי' צ"ט אות ו', הע' ו'), הו"ד בשמירת הגוף והנפש (סי' ס"ו הע' ג') – "יש לזיזהר שלא יגע מעות בלחם או בשאר מאכלים אפילו בצונן [פשוט הוא לפי מה דמבואר לעיל דעל מעות יש חשש זיעה ממילא יש לזיזהר שלא יגע מעות למאכלים ואף דשניהם יבשים כבר כתבתי בס"ד לעיל דבשמן אפילו יבשים אסור ע"ש]".

שלחן חי (סי' צ"ט אות ו', הע' ו') – "ואם נפל לקדירה צריכין ס' באומד יפה [ואם נפל לתבשיל ודאי צריכין ס' ואין צריכין ס' כנגד כל המעות דודאי לא בלע גוף המעות והזיעה אינו אלא על המעות מבחוץ וע'י' בש"ך יו"ד סי' צ"ח סקי"ב בשם הראב"ד וכאן הש"ך מודה כיון דלא נבלע בפנים וא"כ ודאי א"צ ס' כנגד כולו]".

ג) לא יתן תחת שחיו.

א. מקור.

1. ירושלמי (תרומות פרק ח' הל' ג', ע"ז פרק ב' הל' ג') – "אמר רבי אמי צריכין למיחוש למה דברייטא חששין אסור דלא למיתן בר נש ... פיתא תחת שחיו".

א) הו"ד הירושלמי – ר' חננאל (ע"ז דף לג.), רי"ף (ע"ז דף י:), רא"ש (ע"ז פרק ב' סוף סי' י"ג), רא"ה (ע"ז דף ל:), חי' הר"ן (חולין דף מט: ד"ה שלשה), ר"י מלוניל (על הרי"ף ע"ז דף י:), ראב"ה (סי' אלף נ"ט ד"ה ועניין), ס' המנהיג (הל' סעודה עמ' רכ"ו), האגודה (ע"ז פרק ב' אות כ'), הג' מיימוניות (הל' רוצח פרק י"ב אות ב').

ב) ב"י (ס"ק ה'), פני משה (תרומות פרק ח' הל' ג') – "פיתתא. פת לחם תחת בית שחיו מפני הזיעה. ויש גורסין פיסתתא פס ידו תחת בית השחי שמא נגע בידו סם רע".

ב. פס ידו.

1. צריך לזיזהר.

- (א) ראשונים – רמב"ם (הל' רוצח פרק י"ב הל' ה'), "לא יתן אדם פס ידו תחת שחיו שמא נגע בידו במצורע או בסם רע שהידיים עסקניות", עי' ר' ירוחם (נתיב ט"ו ח"ה אות ל' קמ"א-א', "והרמב"ם").
- (ב) פוסקים – מחבר (סעי' ה'), "ולא יתן פס ידו תחת שחיו, שמא נגע ידו במצורע או בסם רע", לבוש (סעי' ה'), ערה"ש (סעי' י"א), בן איש חי (שנה ב' פר' פנחס אות ט"ו), שמירת הגוף והנפש (סי' ס"ו סעי' ב').
2. אם רחץ ידו שרי.
- (א) חלקת בנימין (ס"ק ל"ו) – "ונראה דאם רחץ ידו שרי".

ג. ככר לחם.

1. צריך ליזהר.

- (א) ראשונים – ראב"ד (הל' רוצח פרק י"ב הל' ה'), "וכן לא יתן אדם פס ידו תחת שחיו. א"א בירושלמי אסור למיתן פיסתא תותי בי שחיא ומפרשין חתיכה של בשר או של לחם מפני הזיעה", רא"ה (ע"ז דף ל:), "וכן פת לתוך השחי, מפני שהוא מקום זוהמא קשה", עי' ר' ירוחם (נתיב ט"ו ח"ה אות ל' קמ"א-א', "י"מ שאסור לשים חתיכת בשר או לחם תחת שיחיו מפני הזיעה"), נימוקי יוסף (ע"ז סוף דף ל:), ר"ן (ע"ז דף י: ד"ה פיתא), טור (סעי' ה'), הג' מיימוניות (הל' רוצח פרק י"ב אות ד', "וי"ל חתיכה של בשר או לחם מפני הזיעה"), צדה לדרך (מאמר ב' כלל ג' פרק ד').
- (ב) פוסקים – מחבר (סעי' ה'), "ולא יתן ככר לחם תחת השחי, מפני הזיעה", לבוש (סעי' ה'), גר"ז (הל' שמירת גוף ונפש סעי' ח'), ערה"ש (סעי' י"א), שלחן חי (סי' צ"ט אות ג'), שבט הלוי (קובץ מבית לוי בענייני יו"ד עמ' צ"ח אות ג'), שמירת הגוף והנפש (סי' ס"ו סעי' ב').

- 1) פר"ת (ס"ק ה'), דרכ"ת (ס"ק ל"ד), חלקת בנימין (סעי' ה' בי' ד"ה ככר, עמ' קפ"ג) – "אם הככר חם דהוה הבגדים מפסיקין בין הככר ובין כל בגדיו תחת השחי אסור מפני שמזיע טובא ונכנס הזיעה בככר אבל פת צונן דוקא אם אין דבר מפסיק בינו ובין הבשר".
2. או שאר מאכל – צדה לדרך (מאמר ב' כלל ג' פרק ד', "ולא ככר ולא מאכל תחת השחי"), חלקת בנימין (ס"ק ל"ח, ציונים ס"ק ק"ח, "או שאר מאכל [וכן מבואר בהשגת הראב"ד שם]").

ד] לא ינעוץ סכין בתוך אתרוג או צנן.

א. מקור.

1. ירושלמי (תרומות פרק ח' הל' ג', ע"ז פרק ב' הל' ג') – "אמר רבי אמי צריכין למיחוש למה דברייתא חששין אסור דלא למיתן בר נש ... מיצא סכינא גו פוגלא סכינא גו אתרוגא".
2. הובא דברי ירושלמי – ר' חננאל (ע"ז דף לג.), רי"ף (ע"ז דף י:), רמב"ם (הל' רוצח פרק י"ב הל' ו', לשונו מובא לקמן), ראב"ד (הל' רוצח פרק י"ב הל' ו', לשונו מובא לקמן), רא"ש (ע"ז פרק ב' סוף סי' י"ג), רשב"א (תורת הבית הארוך בית ג' שער ה' צ"א-א', הקצר שם, "אסור ליתן מעות לתוך הפה, ותבשיל תחת המטה, ולנעוץ סכין באתרוג וינחנו שם"), רא"ה (ע"ז דף ל:), ח"י הר"ן (חולין דף מט: ד"ה שלשה), ר"י מלוניל (על הרי"ף ע"ז דף י:), לשונו מובא לקמן), ראבי"ה (סי' אלף נ"ט ד"ה ועניין), ס' המנהיג (הל' סעודה עמ' רכ"ו), ר' ירוחם (נתיב ט"ו ח"ה אות ל' קמ"א-א'), טור (סעי' ה'), הג' מיימוניות (הל' רוצח פרק י"ב אות ב'), צדה לדרך (מאמר ב' כלל ג' פרק ד').
3. פוסקים – מחבר (סעי' ה'), לשונו מובא לקמן), לבוש (סעי' ה'), לשונו מובא לקמן), גר"א (ס"ק ו'), גר"ז (הל' שמירת גוף ונפש סעי' ח', לשונו מובא לקמן), עץ השדה (דפו"ח פרק ל"א סעי' א').

ב. טעמים.

1. משום סכנה, שמא יכנס בו חוד הסכין.
- (א) רמב"ם (הל' רוצח פרק י"ב הל' ו') – "וכן לא ינעוץ הסכין בתוך האתרוג או בתוך הצנן שמא יפול אדם על חודה וימות".
- (ב) רא"ה (ע"ז דף ל:), "ושלא יהא אדם ממצע סכין בתוך אתרוג, שפעמים שאדם בא לישב עליו ונכנס בו באדם, וכן לתוך צנן".
- (ג) ר"ן (ע"ז דף י: ד"ה ממצע) – "ממצע סכינא גו אתרוגא או גו פוגלא. וכן אסור שלא ישקע אדם סכין בתוך אתרוג וכן לתוך צנן לפי שאינו ניכר ופעמים שאדם בא לישב עליו ונכנס בו".
- (ד) מחבר (סעי' ה') – "ולא ינעוץ סכין בתוך אתרוג או בתוך צנן, שמא יפול אדם על חודה, וימות".
- (ה) לבוש (סעי' ה') – "ולא ינעוץ סכין בתוך אתרוג או בתוך צנן ויניחנו בתוכו, שמא יפול אדם על חודה וימות".
- (ו) פרישה (ס"ק כ"ז) – "ושלא לנעוץ סכין באתרוג או בצנן ולהניחו בתוכו. הטעם לפי שאין הסכין ניכר בהם ופעמים שאדם בא לישב עליו ונכנס בו".
- (ז) פני משה (ע"ז פרק ב' הל' ג') – "ולמיעז. לתחוב הסכין בתוך האתרוג או הצנן שמא יפול אדם על חודו".
- (ח) גר"ז (הל' שמירת גוף ונפש סעי' ח') – "ולא ינעוץ סכין בתוך אתרוג גדול או בתוך צנן שמא יפול אדם על חודה וימות או שמא ישב עליה".
- (ט) הגר"ח שליט"א (ביאור לירושלמי שם) – "ושלא יתחוב סכין לתוך הצנן או לתוך האתרוג ויאכלנו שמא יכנס בו חוד הסכין".
2. משום בזיון אוכלין, שעושה מהן תיק לסכין.
- (א) ראב"ד (הל' רוצח פרק י"ב הל' ו') – "וכן לא ינעוץ הסכין בתוך האתרוג או בתוך הצנן שמא יפול אדם. א"א גם זה מפרשים משום בזיון אוכלין שעושה מהן תיק לסכין".
- (ב) ר"י מלוניל (על הרי"ף ע"ז דף י:), "ירושלמי תרומות פ"ח ה"ה ... ממציע סכינא גו תרונגא או גו פוגלא, כלו' נועץ הסכין בתוך האתרוג או בתוך הצנן ויש בו משום בזיון אוכלין".

- (ג) נימוקי יוסף (ע"ז סוף דף ל:): – "ממצע. נועץ הסכין בתוך האתרוג או בתוך הצנן, משום בזיון אוכלין".
- (ד) חסד לאלפים (סי' קע"א ס"ק א'), הו"ד בכה"ח (סי' קע"א ס"ק י') – "ולא ינעוץ הסכין בפת דרד בזיון דמחזי כעושה מן הפת תיק לסכין. הרב זל"א ח"א י"ג ע"א, משום בזיון אוכלים".
3. משום דהסכין מעלה חלודה כשמניחם בהם זמן רב והם מפני חריפותם נכנס בהם החלודה ומזיק לאוכליהם.
- (א) יפה מראה (תרומות פרק ח' ס"ק ג' ד"ה מיצע) – "... וטעמא פירשו הרמב"ם, והר"ן ... ולי היה נראה, מפני שמעלה חלודה, ונכנסת בצנן והאתרוג על ידי חריפותם, ומזיק לאוכליהם".
- (ב) הו"ד בפר"ח (ס"ק ז'), הו"ד בכה"ח (ס"ק מ"ה) – "שמא יפול כו'. והראב"ד [שם הלכה ו'] פירש משום בזיון שעושה מהן תיק לסכין ... ובעל יפה מראה [תרומות פרק ח' אות ג' ד"ה מיצע] פירש מפני שמעלה חלודה ונכנסת בצנן ואתרוג על ידי חריפותם ומזיק לאוכליהם".
- (ג) ערה"ש (סעי' י"א) – "וכן לא ינעוץ סכין בתוך אתרוג או בתוך צנן שמא יפול אדם על חודה וימות כן איתא בירושלמי ואינו מובן דא"כ למה דווקא אתרוג וצנן ויש מי שפירש משום דהסכין מעלה חלודה כשמניחים בהם זמן רב והם מפני חריפותם נכנס בהם החלודה ומזיק לאוכליהם [פר"ח ס"ק ז' בשם יפ"מ]".
4. מראי מקומות – חלקת בנימין (ס"ק מ"ב, סעי' ב' ד"ה שמא [עמ' קפ"ד]), עץ השדה (דפו"ח פרק ל"א סעי' א').

ג. מראי מקומות.

1. יפה ללב (ח"ג יו"ד סי' קט"ז ס"ק כ"ג ד"ה וכן, קונ"א יו"ד סי' קט"ז ס"ק ב') – "ולא ינעוץ סכין וכו'. וכמו כן צריך לזהר מאד מאד בתער כשיקחנה לתקן איזה דבר שלא יניחנה פתוחה אלא תכף אחר גמר מעשהו יסגירנה היטב מחשש זה שמא יפול אדם על חודה וימות ח"ו כמו שאירע ...".

ה) קפידות שונות שלא ידוע לנו מקורם.

- א. השיב משה (טיטלבוים, או"ח סי' י"ג סוף אות א' [עמ' ק"ו]) – "וכבר ידעת מה שכתב הרשב"א בתשובותיו דאין לדחות הקבלה שיש ביד נשים הזקנות מבני עמינו מפני ששים ריבוא מופתים המראים סותרו, דחק ישראלי הוא למעלה מהטבע והשכל".
1. הו"ד באר משה (ירושלמיסקי, מאמר זכרון טוב אות י"א), שלחן חי (סי' י"ג הע' ב'), חלקת יעקב (יו"ד סי' ר"ז אות א'), הו"ד במנחת יצחק (ח"ט סי' ח' אות ז', ח"י סי' מ"ב אות ב', לשונם מובא לקמן), משנה הלכות (ח"ה סי' רמ"ז אות ב'), ציץ אליעזר (חי"ד סי' נ"ג אות א'), נטעי גבריאל (נישואין ח"א פרק נ"ב הע' ו'), מנחת חן (ח"ב יו"ד סי' ז' אות ט').
2. באר משה (ח"ח סימן לו אות ג') – "וכל אלו הג' מנהגים בכלל מנהג נשים זקניות שעליהם כ' הרשב"א שאל יזלזלו בדבריהן ובמנהגיהם כי בודאי יסודתם בהררי קודש גם אם נעלם הטעם ממנו".
3. שמירת הגוף והנפש (מבוא פרק ט"ז אות ב') – "בשו"ת השיב משה או"ח סימן י"ג כתב וז"ל: וכבר ידעת מש"כ הרשב"א בתשובותיו דאין לדחות הקבלה שיש ביד הנשים זקנות מבני עמינו מפני ששים ריבוא מופתים המראים סותרו, דחק ישראלי הוא למעלה מהטבע והשכל, עכ"ל. ואני בעניי לא מצאתי בדיוק לשון זה בתשובות הרשב"א ... אולם בסימן ט' כותב הרשב"א ... ולפי"ז יש להעיר עמש"כ בדרכי משה יו"ד סי' קט"ז אות ה' וז"ל והנה היודעים תקופת האמת לא אמרו כי תזיק בו אכילה ושתייה, ודבר ניפוח שיחות הזקנות עכ"ל. וכמו"כ יש להעיר על דברי הדרכי תשובה יו"ד סי' קט"ז סקמ"ג וז"ל בודאי אין להשגיח על קלא בעלמא שאומרות איזה נשים ולא מצינו זה לא בדברי חז"ל ולא בכתבי האריז"ל. וע"ע שו"ת מהרש"ם ח"ב סי' ח".
- (א) רשב"א (ח"א סי' ט') – "וככה יקרה לנו מן הדין בכל דבר שיש קבלה ביד הזקנים והזקנות מעמנו. ולא נסתור קבלתם רק אחר הקיום שאינו באיפשר חלילה. ולמה נסתור קבלתם ואין קבלה פושטת ביד עמנו רק שקבלו אותה דור אחר דור עד משה רבינו ע"ה או עד הנביאים".
- (ב) מהרש"ם (ח"ב סי' ח') – "ובדבר שאלתו במנהג שנהגו הנשים שאם שכחו לרדות פת מתנור ולן שם כל הלילה שיש בו משום סכנה ואין לאכלו אם יש לחוש לזה: הנה לענ"ד אין בזה ממש ...".

ב. שלא להניח תינוק להביט במראה (mirror).

1. באר משה (ח"ח סי' ל"ו אות א') – "אם יש מקור להמנהג שלא להניח להביט לילד במראה טרם שהתחילו שיניו לצאת. השבתי כן היה המנהג, והנשים הי' מקפידות ע"ז מאוד. ידענא שכן היו מדקדקין בבית הורי הק' זצ"ל ובבית קמוח"ז זצ"ל שתינוק עד שלא התחיל לדבר ולא התחיל לדבר ולא התחילו השנים לצאת שלא להניחו להביט 'במראה', כי אומרים שהשניים לא יצאו בזמנו ולא ידבר בזמנו ... וכל אלו הג' מנהגים בכלל מנהג נשים זקניות שעליהם כ' הרשב"א שאל יזלזלו בדבריהן ובמנהגיהם כי בודאי יסודתם בהררי קודש גם אם נעלם הטעם ממנו".
2. הגר"ח ק"שליט"א (שאלת רב א' ח"א פרק ט"ו אות ב') – "האם יש מקור להקפיד שתינוק ותינוקת פחות משנתיים לא יסתכלו במראה. תשובה: העולם מקפידין (בחז"ל אין בזה)".
- הגר"ח ק"שליט"א (הקדמה לס' הקטן והלכותיו שאלה י"ט, אש התורה בראשית עמ' ק' ד"ה האם) – "שאלה: האם צריך להקפיד שתינוקות לא יביטו במראה עד שתצא להן השן הראשונה. תשובה: מאן דלא קפיד לא קפדי בהדי".
- הגר"ח ק"שליט"א (סגולות רבותינו, עניני תינוקות וילדים שאלה ז') – "יש המקפידים שלא לתת לתינוק שטרם יצאו שיניו, להביט במראה, ואומרים שעל ידי כך נגרם שהשיניים לא יצאו בזמנם, וגם לא ידבר הילד בזמנו. האם יש מקום לחשוש. תשובה: לא שמענו".
3. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (מלואים מבוא פרק ט"ז ד"ה ובשו"ת).

ג. שלא יעבור על ילד.

1. באר משה (ח"ח סי' ל"ו אות ב') – "שאלה אם יש מקום להמנהג שלא לעבור על ילד קטן. השבתי כן היה המנהג מאז ומקדם, והכל הי' מקפידים ע"ז. וכן דקדקו שלא לעבור על ילד ולא לקפוץ עליו וזכר אני דמי שהיה קופץ עליהם או עבר עליהם **בקשו ממנו שיעבור אחר** או יקפוץ אחר היפך ממה שעשה בראשונה, כי אמרו שע"ז מה שעוברים או קופצים עליהם **לא יגדלו ככל הצורך** ... וכל אלו הג' מנהגים בכלל מנהג נשים זקינו ששעליהם כ' הרשב"א שאל יולזלו בדבריהן ובמנהגיהם כי בודאי יסודתם בהררי קודש גם אם נעלם הטעם ממנו".
2. משנה הלכות (חי"ג סי' קי"ט) – "והנה ראיתי עוד שמאד דחק למצא טעם למה שאומרים העולם שאין לעבור על התינוק ובאמת כי פעם דבר אתי כשהייתי בירושלים עיה"ק ואמרתי לו אז טעם מה שכבר כתבתי בס"ד האמנם כעת נראה לפ"מ שאמרו בגמ' עירובין ס"ד ע"ב וב"מ כ"ג מעשה בר"ג שהיה רכוב על החמור והיה מהלך מעכו לכזיב והיה ר' אילעאי מהלך אחריו מצא גלוסקין בדרך אמר לו אילעאי טול גלוסקין מן הדרך מצא נכרי אחד אמר לו מבגאי טול גלוסקין הללו מאילעאי וכו' באותה שעה למדנו שכוון ר"ג ברוח הקודש ושלשה דברים למדנו באותה שעה למדנו שאין מעבירין על האוכלין ולמדנו שהולכין אחרי רוב עובדי דרכים ולמדנו שחמצו של נכרי אחר הפסח מותר ע"ש. ולדידן מבואר מדברי ר"ג דאין מעבירין על האוכלין ועיין רש"י המוצא אוכלין בדרך אינו רשאי לעבור עליהן ולהניחם שם ועיין ב"מ ברש"י ובתוס' שם ד"ה אין מעבירין על האוכלין. פי' אינו רשאי לעבור מעליהן כדפירש"י אלא צריך להגביהן אבל אין לפרש אין מעבירין דהיינו דאין דורסין עליהם כדאמר בפ' הדר וכו' הרי משמע דאין מעבירין שצריך להגביהם ע"ש ועיין מאירי שהוא משום בזיון אוכלין וז"ל אעפ"י שאין מבזין את האוכלין וכמו שאמרו אין מעבירין על האוכלין ר"ל לעבור עליהם ולדרסם וזה כפי' שדחו התוס' ז"ל עכ"פ מבואר דאין מעבירין על האוכלין אלא צריך להגביהן ומעתה ק"ו בן בנו של ק"ו ומה אם על האוכלין אין מעבירין עליהם ואם עוברין עליהן יש בזה משום איסור ובזיון **כ"ש אתינוק** **שלא לעבור עליו דיש בזה בזיון לצלם ה'** המוטל בארץ אלא יגביהם וח"ו לעבור עליהן ולכן אסור לעבור עליהם אפילו שלא לדרוס עליהם וכ"ש ע"י דריסה כנלפענ"ד מקור נאמן למנהג העולם".
3. הגר"ח ק"שליט"א (שאלת רב ח"א פרק כ"א אות ח') – "היכן המקור שאין ללכת מעל גוף של אדם ואם עבר עליו יש לחזור על עקבותיו (על חלק הגוף שעבר). תשובה: מנהג נשים להקפיד".
- הגר"ח ק"שליט"א (הקדמה לס' הקטן והלכותיו שאלה כ') – "שאלה: האם יש להקפיד מלעבור מעל לקטנים שמא לא יגבהו די צרכם. תשובה: מאן דלא קפיד לא קפדי בהדי".
- הגר"ח ק"שליט"א (אשיחה עמ' ת') – "האם יש מקור למנהג העולם שלא לעבור מעל גבי תינוק ולא לפסוע עליו. תשובה: מנהג ישראל".
- הגר"ח ק"שליט"א (סגולות רבותינו, עניני תינוקות וילדים שאלה ב') – "שמעתי שיש נזהרים שלא לעבור מעל אדם חי השוכב על הארץ. האם יש בדברים אלו ממש. תשובה: נשים חוששות ואין לזלזל בו".
4. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (מבוא פרק ט"ז ד"ה ואודה [עמ' צ"א], ועי' מלואים ד"ה ובשו"ת), R.J.J. (חנ"ד סוף עמ' ע"ב).

ד. שינה עם הרגלים לכיוון פתח החדר.

1. העולם מקפידין.
- א) הגר"ח ק"שליט"א (עלי שי"ח עמ' רכ"ו אות י"ז) – "שאלה: האם יש ענין להקפיד לא לישון נגד הפתח של חדר. תשובה: העולם מקפידין".
- הגר"ח ק"שליט"א (שאלת רב ח"ב פרק א' אות י') – "איפה המקור שהישן במיטה צריך שיהיה הראש כנגד הפתח ולא הרגלים. תשובה: מקפידין כי הוא מנהג מת".
- הגר"ח ק"שליט"א (דעת נוטה ח"א תשובה רנ"ג, הע' רמ"ו, סגולות רבותינו ענינים שונים שאלה י') – "האם צריך להקפיד לא לישון עם הרגלים כנגד הפתח. תשובה: העולם מקפידין ויש ליזהר. [שמעתי מרבינו שליט"א **דדבר זה לא נמצא לו מקור** אבל העולם מקפידין ע"ז ואיתא בירושלמי בתרומות פ"ח ה"ג **דצריכין למיחש למה דברייתא חוששין עכ"ד**"]".
- הגר"ח ק"שליט"א (דעת נוטה ח"א תשובה רנ"ד, סגולות רבותינו ענינים שונים שאלה י"א) – "מה מקור המנהג לא לישון עם הרגלים כנגד הפתח, והאם זה דוקא אם הדלת פתוחה בשעת השינה, והאם מועיל יתן דבר המפסיק בין המטה לפתח כגון כסא וכיוצא בזה. עוד יש להסתפק האם הקפידא היא דוקא בפתח שיוצאים ממנו לרחוב או גם בפתח של מרפסת שאי אפשר לצאת משם כלל [ובפרט שזה בקומה עליונה]. תשובה העולם מקפידין על זה משום שדרך מת להשכיבו כנגד הפתח. יותר איני יודע".
2. מראי מקומות.
- שמירת הגוף והנפש (מילואים על סי' קי"ז) – "נשאלתי ע"י רבים מה מקור למנהג הנפוץ שלא לישון ברגלים נגד הפתח. ולא מזמן נשאלתי ע"ז ע"י הגר"ח קניבסקי שליט"א. וכבר כתבנו במבוא (פרק ט"ז בד"ה ואוסיף) שיש הרבה קפידות שמקורם שלא להתנהג כמו שנוהגים עם המת, והוא בכלל אל יפתח פיו לשטן. ועפ"ז יתכן שהשתרבו מנהג זה ממה דאיתא בצוואת ריה"ח שאחר הטהרה ישכיבו את המת כנגד הפתח לפנים מן הבית (ראה סימן קפ"ח סעיף א'). ואם אמנם לא כתוב באיזה כיוון מניחים אותו, הרי באגרת התעוררות המיוחסת לרע"א (אות נ') כתב אודות יום המיתה וז"ל: נר יהיה דלוק על ראשך, וכנגד פתח ביתך יישירו רגליך (הערת בני משה נ"י). או יתכן שהשתרבו מנהג זה ממש"כ בשו"ת חת"ס (יו"ד סימן של"ב) מרגלא בפומא דינשי שקוברים הרגלים נגד פתח שער כניסה וציאה, לרמוז האמונה בתחיית המתים, שעתידי לעמוד מקברו ולצאת דרך השער".

ה. ללכת בגרביים בלי נעלים בתוך הבית.

1. אין צריך להקפיד.
- א) הגר"ח ק"שליט"א (עלי שי"ח עמ' רכ"ו אות י"ח) – "שאלה: האם מותר ללכת בגרביים בלי נעלים בתוך הבית. תשובה: מותר".
2. מראי מקומות.

(א) שמירת הגוף והנפש (מבוא סוף פרק ט"ז, מילואים שם) – "ואוסיף גם אני כמה קפידות ששמעתי וראיתי ולא ידענא מקורם וטעמם ... ויש שמקפידים שלא ללכת בגרביים [בלי נעלים] בתוך ביתם. [ולולא דמסתפינא הייתי אומר שטעם קפידא זו בכדי שלא להתנהג כמו אבל ר"ל, ואל יפתח פיו לשטן]. (העירוני ממש"כ בזכרון למשה [מכתבי תהילה: מכתב י"ז] שהחתם סופר לא לבש מנעלים אלא אנפלאות בכדי שלא להעיר הילדים בבית)".

ו. לשפוך משקין לכוס כלאחר יד: דהעולם אומרים שכך מטהרים מת אין לשפוך כך.

1. אין צריך להקפיד.

(א) הגר"ח"ק שליט"א (עלי שי"ח עמ' רכ"ו אות י"ט) – "שאלה: האם יש ענין להקפיד לא לשפוך משקין לכוס כלאחר יד. תשובה: א"צ להקפיד".

הגר"ח"ק שליט"א (מאיר עוז ח"א סי' ו' סעי' ד' אות ז' ס"ק ד', עמ' ק"נ) – "שאינ מקור למנהג שלא לשפוך שתיה הפוך, [דהעולם אומרים שכך מטהרים מת אין לשפוך כך]".

ז. האוכל קצוות הלחם (eating the end of a loaf of bread).

1. מנחת יצחק (ח"ט סי' ח' אות ז') – "שמעתי אומרים שאין לאכול מקצה האחרון של פת לחם, שזהו קשה לשכחה, האם יש מקור לזה בש"ס או שאר ספרים. הנני לא ידעתי מקור לזה, אבל גם אני נוהג כן מעולם, ומטעם דאיתא בירושלמי (תרומות פ"ח ה"ג), צריכין למיחש למאי דברייא חוששין, ועי' ספר חסידים (סי' רס"א) שכתב, לפי שכל דבר שתופסין אותו בחזקת סכנה וכו', ובתשו' הרשב"א (סי' ט'), כתב, שכל דבר שיש קבלה ביד זקנים וזקנות, לא נסתר קבלתם, רק אחר הקיום שאינו באפשרו, ועי' בתשו' השיב משה (חיו"ד סי' ק"ג), וכנראה דלירושלמי הנ"ל כוון הש"ג (פ"ב דע"ז), וא"כ יש לומר הה"ד בנוגע לחשש שכחה, ועי' בפ"ת שם, וצ"ע עוד בכ"ז".

2. עי' לקמן, קשה לשכחה - לשיטות ומראי מקומות.

ח. להעביר תינוק מעל גבי השולחן.

1. הגר"ח"ק שליט"א (ח"ב שאלת רב ח"א פרק י"ג סעי' ה') – "איפה המקור שאסור להעביר תינוק מעל השולחן (ר"ל שהיושבים בשולחן לא יעבירו תינוק לאלו שיושבים ממול). תשובה: העולם מקפידין (ועי' ביוסף אומץ סי' ס"ד)".

2. עי' לקמן, שלחן דומה למזבח [סכנה: עניני אכילה] - לשיטות ומראי מקומות.

ו. מנהג לקשור חוט שני (red string) - עי' יו"ד סי' קע"ח, לשיטות ומראי מקומות.

א. תוספתא (שבת פרק ו' הל' א') – "אילו דברים מדרכי האמורי המספר קומי והעושה בלרית והמגבה לגודגדון והמגוררת בנה בין המתים והקושר מטוטלת על יריכו וחוט אדום על אצבעו והמונה ומשליך צרורות לים או לנהר הרי זה מדרכי האמורי".

1. ב"י (ס"ק ב'), הו"ד חוקת עולם (פרק א' סעי' ט') – "כתבו הגהות מיימוניות בפרק י"א מהלכות ע"ז (הל' א) בשם רא"מ (יראים השלם סי' שיג) דמסברא אין להוסיף על מה שמנו חכמים שהיתה קבלה בידם שהוא מחוקות הגוים וכתב סמ"ג (שם) בתוספתא דשבת (שם) מונה כל מה שהיתה קבלה ביד חכמים מחוקותיהם ודרכי האמורי עכ"ל ובאמת שהרבה דברים שנויים באותה תוספתא שיש בהם משום דרכי האמורי והרבה בני אדם נכשלים בהם ואין איש שם על לב ושמא משמע להו שאין לחוש משום דרכי האמורי אלא לדברים שהוזכרו בגמרא בלבד וכל שאר דברים השנויים בתוספתא הוו דלא כהלכתא דאם לא כן לא הוה שתיק תלמודא מינייהו".

(א) ברכי יוסף (על הדף סי' קע"ט סוף סעי' ג') – "ומ"ש התוספתא אינה כהלכה אלא כגמרא דידן הכוונה דסתמא דתלמודא דידן ידע דאיכא תנאי דפליגי על תוספתא זו ונקוט כוותיהו וכדאמרינן בעלמא".

(ב) רב פעלים (יו"ד ח"ב סי' כ"ט) – "כתב על דבריו הרב נר מצוה, בפרקא דאמוראי דף רי"ד ע"א אות ט', דהני אינשי דעבדי הכי לדידהו ס"ל, כיון דהך מלתא לא הובא בגמרא, בהדי מילי שאמרו שיש בהם מדרכי האמורי לא נאסר, ונ"ל דהיינו טעמא כיון דלהגן מן המזיקין קא עביד לית לן בה, וכ"נ ע"ש, וכבר הרב הנז' בדף רי"ג באות ג' הביא כלל גדול מן הרשב"א ז"ל, בתשובה סי' קס"ו ותי"ג ותתכ"ה, שאין לחוש משום דרכי האמורי אלא באותם הדברים שהוזכרו בגמרא בלבד, שהם אסורים מד"ה, ולא שאר הדברים השנויים בתוספתא, שאין לנו לאוסרן, וכתב עוד שכן כתב מרן בב"י סס"י קע"ח בשם הסמ"ג לאוין נו"ן, דאין לחוש משום דרכי האמורי אלא לדברים שהוזכרו בגמרא, אבל שאר דברים השנויים בתוספתא הוו דלא כהלכתא, דאל"כ לא הוה שתיק תלמודא מנייהו. גם הביא שם מ"ש בהגמ"י בשם רא"ם, דמסתברא אין להוסיף על מה שמנו חכמים, שהיתה קבלה בידם שהיא מחוקות הגוים, ע"ש. וכן ראיתי להגאון חיד"א ז"ל, בשו"ר ברכה סי' קע"ט אות ד' שכתב בשם הרב חס"ל, דאין לחוש משום דרכי האמורי אלא לדברים שהוזכרו בגמרא, אבל שאר דברים השנויים בתוספתא הם דלא כהלכתא, דאל"כ לא הוה שתיק תלמודא מנייהו, וכתב על זה רבינו חיד"א ז"ל, תחלת דבריו הוא כלשון מהריק"ש, דגם הוא כתב עליהם והוא דעת ר"א ממיץ בספר יראים מצוה צ"ח, והביאו הגה"מ פ"א, ומ"ש שהתוספתא אינה כהלכה אלא כגמרא דידן, הכוונה הוא דסתמא דתלמודא ידע דאיכא תנאי דפליגי על התוספתא זו, ונקיט תלמודא כוותיהו עכ"ל".

ב. כן המנהג.

1. באר משה (ח"ח סי' ל"ו אות ג') – "אם יש מקור למנהג לקשור חוט שני מפני עיה"ר על התינוק ועגלתו וכיוצ"ב. השבתי כן היה המנהג, והכל עשו כן. כן דקדקו לקשור חוט שני אדום על עגלה או מטת התינוק מפני עין הרע, וכל אלו הג' מנהגים בכלל מנהג נשים זקניות שעליהם כ' הרשב"א שאל יזלזלו בדבריהן ובמנהגיהם כי בודאי יסודתם בהררי קודש גם אם נעלם הטעם ממנו".

2. ויען דוד (ח"ג יו"ד סי' נ"ד) – "מותר לקשור חוט אדום להציל מעין הרע, ומקור מקומו טהור שחוט תכלת מהני לזה".

3. מאורות נתן (חנוכה, בהקדמת הספר עמ' ט"ו) – "שהקשה לי ח"א על מה שנהגו להקיף בחוט אדום סביב המצבה שעל קבר רחל אמנו זיע"א, וקושרים החוט על היד לסגולה וישועה, ותמה ע"ז מהא דאיתא בתוספתא שבת (פרק ז' ה"א) דהקושר חוט אדום על אצבעו הרי זה מדרכי האמורי. והנה הדבר ידוע ומפורסם שכן נהגו אמתינו מימי קדם ואשר מקובל אצלם סגולה זו מדור דור, וכן הי' מפורסם הדבר גם בחו"ל..."

ג. מחמיר: אין לעשות.

1. הגר"ח שליט"א (הקדמה לס' הקטן והלכותיו שאלה כ"א) – "האם מותר לקשור חוט אדום ע"ג יד תינוק נגד עינא בישא, דבתוספתא שבת פרק ח' אות ד' לחד מ"ד הוי מדרכי האמורי. תשובה: אין לעשות כן".
 עי' הגר"ח שליט"א (סגולות רבותינו, ענינים שונים שאלה ט"ו) – "שמעתי שיש סגולה להקיף את קבר רחל בחוט אדום, והנושא אותו הוא סגולה לשמירה וכן סגולה למעוברת שלא תפיל ח"ו. האם מותר לעשות כן ולהקיף בחוט וכנזכר, ולהשתמש בחוט כסגולה. תשובה: לא שמענו סגולה זו ואולי זה מדרכי האמורי".

ד. מראי מקומות – רבבות אפרים (ח"ח סי' נ"א עמ' כ"ו), הגר"י בעלסקי זצ"ל (פסקי הלכה פרק נ"א), שמירת הגוף והנפש (מלואים מבוא פרק ט"ז ד"ה ובש"ת), אבני דרך (ח"ו סי' קי"ז), לבושה של תורה (ח"ב סי' ס"ג אות ט"ו), ויהי בנסוע (פרק ל' הע' נ"ט).
 1. שאלת שאול (ח"א יו"ד סי' כ"ח) – "ומעתה לקשור חוט אדום על האצבע יש לאסור כיון שמפורש בתוספתא לאיסור אבל במקומות אחרים נראה שמותר".

2. הקטן והלכותיו (תיקונים והוספות אות פ"א) – "והעירוני דדרכי האמורי שבתוספתא הוא רק כשכורכים על אצבעו, ומשמע דבמקום אחר בגופו, שרי. ובאמת שמעתי לפני שנים מזקני הגה"צ רבי משה אהרן שטרן זצ"ל שקיבל מזקני ירושלים סגולה לחולה וכדו' ליקח חוט אדום ולהקיפו ז' פעמים סביב קבר רחל ואח"כ ילבשנו החולה על צווארו, וזקני עצמו עשה כן בשביל חולה, וראו נפלאות".

3. R.J.J. (חנ"ד עמ' ס"ג) -

Having said all that, we can now go back to consider the question of the red strings given out at the Kotel for wearing around the wrist. If these strings were known to be effective in protecting people from harm, it would be permissible according to most authorities. If they were known to be ineffective, it would be a violation of the prohibition of Darchei Emori to wear them. If we are unsure whether they work or not, (i.e., some reputable people claim that it works), then there would be a disagreement between the Ran and Rabbeinu Yonah whether it would be permissible. As concluded earlier, it would be better to not use them, but it would not be forbidden. How are we to know if they work? It is amazing to discover that tying a red string around the finger is actually brought in the Tosefta in Shabbat as one of the genuine Darchei Emori. In light of this, one would think it would be totally forbidden to put one on. The Beit Yosef, however, states that perhaps any practice listed in the Tosefta as Darchei Emori that is not brought in the Talmud, is not Darchei Emori according to the Talmud. Accordingly, red strings would not be Darchei Emori, as they are brought only by the Tosefta and not by the Talmud. Rav Moshe Stern, the Rav of Debrecin, states that there was a custom for hundreds of years in his family and in much of Europe to tie a red string around the crib of small children. He ends by saying that one ought not laugh at the customs of our grandparents, as they are surely rooted in the highest places. The Chavot Yair states that if there is a supernatural custom that many Jewish people have kept for many years, we can assume it had been checked out and known to help, and it is therefore permissible. If all this is true and we would like to reconcile the Tosefta we will have to say that there is a difference between tying a red string to the finger and tying one to a crib. According to this, of course, there may also be a difference between tying string to the wrist of a child and the wrist of an adult. In any event, it would seem that if there is a dispute among reputable people whether tying a red string to the wrist is effective or not, it would be best to avoid it but not forbidden. The same would be true for all other segulot. They should only be used if they are known to work from reputable authorities, or according to some, from a long-standing Jewish tradition.

ז. הכנסת מאכלים ומשקים לבית הכסא ובית המרחץ.

א. מיקל.

1. עי' שלמת חיים (סי' ט', דפו"ה או"ה סי' י"ג) – "אם יש בכיס בגדו דבר מאכל, האם מותר ליכנס כך בביהכ"ס. והנה בבאה"ט (סי' ג' סק"ב) כתב 'דאין לאכול שם', ולא כתב רבותא יותר דאין להכניס שם מאכל דממילא ישתמע דאין לאכול שם, וגם דבר זה הוא קודם לאכילה, משמע קצת דאין להקפיד בזה. ואולי משום דקאי על דברי הש"ע כתב כן. תשובה: ודאי מדינא אין בזה איסור, אבל אין ראוי לעשות כן מצד נקיות הדעת".

2. באר משה (ח"ד סי' ב', ח"ה סי' א', ח"ח סי' מ"א) – "במאכל שהוכנס לביה"כ מותר בלא פיקפוק".

3. הגרשז"א זצ"ל (חכו ממתקים ח"א ריש עמ' ק"ה) – "שאוכל שהוכנס לבית הכסא, מותר באכילה".

4. אור לציון (ח"א או"ה סי' א') – "שמותר לשתות מן המים הללו (ומיהו פשוט שלא יברך שם). וגם אוכלין ומשקין שהוכנסו לשם, כל עוד לא הוכנסו לחלל האסלה או האמבטיה, אינם נאסרים, ואין שורה עליהם רו"ר כלל ועיקר. ואפילו הדחה ג"פ אין צריך".

5. עי' ציץ אליעזר (חי"ד סי' ב') – "דבר זה שיהא אסור ליכנס עם אוכלים או משקים בביהכ"ס לא נזכר בשום מקום בהלכה, אין לזה שורש בחז"ל ואין זכר לה בשו"ע ונו"כ, הבאה"ט באו"ח סימן ג' סק"ב מוסיף רק על דין השו"ע שלא ידבר בביהכ"ס. ש"כ"ש שלא יאכל. ואי היה מקום לאסור גם הכנסת האוכל, היה צריך להזכיר ביתירה על כן שבכלל אין להכניס שם אוכל, אלא משמע שעל עצם ההכנסה אין קפידה, וכל הקפידה היא רק על האכילה. וברור הדבר שאין לנו לדמות בזה גזירות חכמים זל"ז ולבוא להקיש ממה שאסרו תבשיל תחת המטה וכדומה, דאין לנו בזה אלא מה שמצאנו בדבריהם מפורש בזה. וכפי הנראה אין לדבר זה גם מקור מפורש אפילו ע"ד הנסתר ... שוב ראיתי עוד זאת בספר שו"ת אפרקסטא דעניא סימן קל"ג שזן ג"כ בענין הכנסת מאכלים בביהכ"ס, והעלה ובירר שדבר זה בדבר קפידא להכניס מאכל בביהכ"ס אין לו זכר בדברי חז"ל, ושלכל היותר יש לחוש בו מכח האי כללא דכיל הירושלמי פ"ח דתרומות דצריכים למיחש למאי דחיישין ברייתא ולכן י"ל דכו"ע מודים בזה דשרי בדיעבד ...".
6. הגריש"א זצ"ל (בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' צ"ג) – "שאלה: האם אפשר לאכול אוכל שנכנס לבית הכסא. תשובה: כן".
7. חוט שני (הבית בכשרותו פסקי דינים אקטואליים בעניני כשרות הבית עמ' צ"ד הע' ל"ג) – "כיון דלא נזכר איסור זה בש"ס ובפוסקים, ואדרבה עי' מג"א סי' קס"ו ס"ק ג' ובאר היטב סי' פ"ד ס"ק ב' ומשנ"ב ס"ק ז' שדנים כיצד לנהוג לענין ברכה כשרוצה לשתות בבית המרחץ".
- חוט שני (בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תקע"ז) – "שאלה: מה דין אוכלין ומשקין שהכניסו לבית המרחץ ובית הכסא. תשובה: מעיקר הדין אין רוח רעה שורה בהכנסת אוכלין ומשקין לבית המרחץ ובית הכסא, דאינה שורה אלא על אדם וכד' ששייך בו קדושה ולא בשאר דברים".
8. עי' אבני ישפה (גם אני אודך סי' ה') – "ולפי זה נראה שאין חשש באוכל בבית הכסא, אלא הוא ענין של חסידות בעלמא. ולכן גם אין צורך למחר להוציא האוכל משם".

- ב. מחמיר [מצד הירושלמי, דצריכין למיחש למה דברייתא חששין (יש לעי' אם זה אמת, שהעולם חוששים). א"נ מצד שכמו שיש רוח רעה על אוכלין תחת המטה, ה"ה יש רוח רעה בבית הכסא. ולכאורה הנ"מ בין הטעמים, בזמן שהאוכלים מכוסין].
1. מהר"ש מבעלז (טעמי המנהגים קונ"א עניני תפילין שייך לסעי' כ') – "הי' מקפיד שלא לאכול מאכל שהי' בבית הכסא".
2. עי' לקוטי מהרי"ח (דברים הנהגים בסעודה, עמ' קס"ג-א') – "ועיין בס' דברי יצחק לקוטים מהרב הגאון מו"ה יצחק אייזק מסוואלעווע ז"ל ששמע בשם הגה"ק מהר"ש מבעלז זצלה"ה שלא יאכל מאכל שהיה בביהכ"ס ע"ש ועיין בס' ש"צ בדיני נט"י שחרית שכתב שם דהרוח רע דביהכ"ס אינו שורה אלא על אדם שיש בו קדושה ליהנות ממנו ולא על מים ועצים ואבנים ע"ש בכ"ז ח"ו לא באתי לדחות בזה את דברי הרב הדומה למלאך ה' צבקות מהר"ש זצלה"ה כי רב תנא הוא ופליג וכדומה לי שכן הוא מנהג העולם להקפיד ע"ז".
3. שרגא המאיר (ח"ב סי' מ"א אות א') – "ובאמת למעשה החמרתי כל ימי בזה אפילו בעת הדחק שדירתי הי' בעלי' ולא הי' שם מים רק מבית הכסא, ולקחתי כל המים מלמטה למעלה, כי אצלנו הי' מקובל שמאכל שהי' בבית הכסא שורה בו רוח רע, ואסור לאכול או לשתות ממשקה שהי' בבית הכסא".
4. יצחק ירנן (ח"א סי' ה') – "אם הכניסו בטעות מאכלים ומשקים לתוך חדר בית הכסא או לחדר אמבטיא שיש שם בית הכסא, אסור לאכול ולשתות את כל המאכלים והמשקים אפילו שהיו מכוסים וסגורים לגמרי. ומה שאפשר לשטוף תחת הברז בחוץ, ישטוף ומותרים באכילה. אבל משקים ומה שאי אפשר לשטוף, אפילו נרבה, אסורים".
5. רבבות יובלות (ח"ב סי' י"ב, עי' רבבות אפרים ח"א סי' ח' אות ב', ח"ה סי' י', ח"ח סי' תע"א אות ג') – "אסור להכניס שום אוכל ומשקה לשירותים, בגלל קבלת טומאה. אבל אם האוכל נמצא בתוך שקית סגורה בשעת הדחק יש להתיר".

ג. לכתחילה יש להחמיר.

1. מהר"ם בריסק (ח"א סי' י') – "הנה לכתחילה ודאי יש לחוש שלא יכניס לביהכ"ס אוכלין אפי' מכוסין כיון דעפי"ד הוזה"ק רור"ר שורה שם, אבל בדיעבד ...".
2. ישכיל עבדי (ח"ז או"ח סי' מ"ה שאלה ב').
3. חמד שלמה (ח"ב סי' צ"ט אות א') – "דבודאי לא יכנס שום דבר לבית הכסא דעיקר כדברי האומרים שרוח רעה שורה גם על האוכלין, אבל בדיעבד אפשר להתיר ...".
4. שבט הלוי (קובץ מבית לוי בענייני יו"ד עמ' ק' אות ג') – "יש להמנע מהכנסת אוכל לשירותים ובדיעבד אין המאכל נאסר".
5. תשובות והנהגות (ח"ב סי' ד') – "וודאי שיש למנוע לכתחלה מלהכניס אוכלין ומשקין לבית הכסא. אך בדיעבד באוכלין ומשקין שנכנסו לבית הכסא מדינא אין לאסור ... אבל בבית מרחץ שבו ביהכ"ס יש להקל. ובאוכלין שנכנסו לבית הכסא שלכתחלה יש להחמיר בזה נראה שבשטיפת האוכלין מהני להוציא הרו"ר וכדהקיל בזה במ"ב לענין רור"ר דשחרית, וא"כ בשטיפת הפירות במים כדי שטיפה ג"פ מועיל להעביר הרו"ר וכמו שביארנו בח"א סימן א' ע"ש, אבל מן הדין בלאו הכי בדיעבד אין חשש וכמ"ש".
- עי' תשובות והנהגות (ח"א סי' י"א) – "לא מצינו בפוסקים לאסור מדינא אוכלין שנכנסו לביהכ"ס, ואדרבה בבאר היטב סי' ג' סק"ב שהוצרך לבאר שלא יאכל בביהכ"ס, ומהל' דרך ארץ וצניעות עי"ש, משמע שהאוכל עצמו שנכנס לשם לא נאסר, וכדדייק מזה בתשובות שלמת חיים סי' ט', ומסיק שם שבודאי אין איסור מדינא רק מחמת נקיות הדעת, ואף על גב דרור"ר שורה בביהכ"ס, אין לדמות כלל במילי דרור"ר, שלא אמרו שרור"ר שורה על האוכלין שם, רק לגבי האדם שנכנס לשם ואין לנו אלא מה שאמרו חז"ל להדיא לגבי אוכלין, כגון תחת המטה, או קודם הנטילה ... ואמנם שמענו מכמה צדיקים וקדושי עליון וביניהם מהר"ש מבעלזא זצוק"ל שהקפידו באוכלין שנכנסו לביהכ"ס, אין ללמוד מזה לדינא די"ל שלא החמירו רק לעצמם מרוב קדושתם ...".
6. ילקוט יוסף (סי' ג' או"ח סעי' כ"ג, קיצור שו"ע או"ח סי' ג' סעי' כ"ג) – "יש להחמיר לכתחלה שלא להכניס אוכלים ומשקים לבית הכסא אפילו הם צרורים וחתומים בקופסא סגורה, ולכן אין להצניע קופסאות מאכל סגורים בחדר השירותים. אבל בדיעבד יש להתירם אפילו אין בהם הפסד מרובה. ואם יש לו בכיס בגדו אוכלים, ורוצה להכנס לבית הכסא, אם אין לו מקום להניחם, מותר

להכנס בהם לבית הכסא. ואוכלים שאינם מחופים שהוכנסו לבית הכסא, כגון פירות, נכון לרוחצם ג' פעמים, ואם אי אפשר מותרים בדיעבד. וממדת חסידות טוב שלא לאוכלם".

7. מנחת גדעון (פרק ב' סעי' י"ג, סעי' י"ד) – "יש להזהר לכתחילה שלא להכניס מאכלים או משקים לבית הכסא, אפילו נמצאים בקופסא סגורה וכדומה, ולפי זה אותם הבתים שיש מעל חדר השירותים גגון (הנקרא אינטרסול – בויידים) ... עבר והכניס ...".

ד. האם מועיל שטיפת פירות ג"פ - לפי המחמירים לעיל.

1. מהני.

(א) תשובות והנהגות (ח"ב סי' ד') - לשונו מובא לעיל.

(ב) שבט הקהתי (בית מתתיהו ח"ב סי' ל"ט סוף אות ב') – "אפשר להכניס פירות שביעית לביהכ"ס אם הם בשני כיסים, ואפשר לשטוף אח"כ ג"פ, ועוד שיש הרבה שאין מקפידין ע"ז, ובפרט בביהכ"ס דידן".

2. מחמיר.

(א) הגר"ח"ק שליט"א (בית מתתיהו ח"ב סי' ל"ט סוף אות ב') – "והגר"ח"ק כתב לי בפירות שביעית שנכנסו לביהכ"ס ומקפיד לא לאכלן מה יעשה עמם, וכתב לי יגנום, והיינו שמקפיד לא לאכול גם ע"י שטיפה".

3. מראי מקומות – בית מתתיהו (ח"ב סי' ל"ט אות ב' ד"ה ואכן).

ה. הכנסת תרופות לבית הכסא (medicine cabinet): למחמירים לעיל.

1. מיקל.

(א) באר משה (ח"ח סי' מ"א) – "ועוד יותר טוב התרופות להקל מאוכלין ומשקין. דלרוב התרופות בקופסאות ואפילו בלא קופסאות דבר מה מכסה כל תרופה שעיקר התרופה מה שבאמצע הפילל באמצע הכדור ובחוץ רק דבר המשמרו נראה ולא גוף התרופה המרפא. ועוד דהתרופה איננו מגולה בכל אופן מונח בשום דבר מכוסה הדק היטב באופן דלית מאן דחש ומותר לכתחילה".

(ב) ע"י ציץ אליעזר (חי"ד סי' ב') – "דמכש"כ שאין לחוש בזה בנוגע לתרופות, דבזה הא לא שמעינן אפילו דחיישא בזה ברייתא ולכן אין כל מקום אפילו לדמות זה לההיא דירושלמי דתרומות שצריכים לחוש למאי דחיישין ברייתא, ולא שייך בכלל להעיד בזה על מנהגא של קפידא מכיון דהוא דבר שאינו מצוי וזה נקרה או נצרך לפעמים אצל קצת חולים אשר צריכים לשאת אתם בכיסם את התרופות. וא"כ בודאי ובודאי שיש לצרף בזה גם הנימוק שבתי כסאות שלנו נמצאים בישוב. ואם עוד נוסיף עלה עוד נימוק מה שבתי כסאות של זמנינו מעליותא איכא בהם עוד מהבתי כסאות שהיו לפני דורות שלפנינו בזה שהצואה נופלת בהם בתוך המים ונשטפת מיד לחוץ, ומקום הצואה מצופה בזכוכית או מתכת, שיש שדגים משום כך שלא יהא בכלל ע"ז שם ביהכ"ס, יעוין חזו"א מועד סימן י"ז, ועוד, עיין שם. ומכ"ש שלא שייך בזה רו"ר. מכיון שאין כ"כ זוהמא. אזי בודאי ובודאי שיש להתיר אפילו לכתחילה ליכנס אתם לביהכ"ס כשאין לו איפוא להשאירם בחוץ. ורק מהיות טוב כשזוכר ויש לו איפא להשאירם בחוץ בשופי, אז רק מצד חומרא בעלמא מן הראוי שישאירם בחוץ".

(ג) תשובות והנהגות (ח"א סי' י"א) – "ונשאלתי באלו שמחזיקים רפואות בבית המרחץ שמשמש לבית הכסא, ובזה מלבד כל הנ"ל יש עוד כמה צדדין להתיר כהמנהג ולא לחשוש בזה אף לכתחילה, ראשית שהוא מר ואינו אוכל, ועוד שהוא מכוסה, ומדינא אין בזה אסור וכמבואר ב'שלמת חיים' לרבי שלמה סאבל זצ"ל, והמחמיר לעצמו יחמיר שעניני רוח רעה וסכנתו לנפש, סתום, אך אין להורות בזה להחמיר לאחרים שעיקר איסורו חומרא וכמ"ש, וכה"ג נראה שלא חששו וע"כ נראה שמן הדין אין בזה חשש כלל וכן נהגו".

(ד) דברי אור (ח"ג סי' מ"ב אות ג').

(ה) ידי כהן (קונ' ביזוי אוכלים פרק י"א אות ו').

2. תלוי אם מברך עליהם.

(א) שבט הקהתי (ח"ב סי' רמ"ה) – "שמעתי דהיושבים בבעלזא לא הקפידו שלא יקחו אבקת קפה בבהכ"ס והטעם דלא הוי אוכל בפנ"ע ואין רו"ר שורה עליו ... ברם הני רפואות דיש להם טעם דאז מחויב לברך עליהם כדאי' [בסי' ר"ד ס"ח] א"כ דינו כאוכל. רפואות שאין להם טעם אין להקפיד שלא יכניסם תחת המטה או בביהכ"ס. אבל הרפואות שיש להם טעם יש להקפיד לא לשומם תחת המטה ולהכניסם בביהכ"ס".

(ב) ילקוט יוסף (סי' ג' או"ח סעי' כ"ד, קיצור שו"ע או"ח סי' ג' סעי' כ"ד) – "לכל הדיעות מותר להכנס לבית הכסא כשיש תרופה בכיס בגדו. אולם תרופות שיש בהם מתיקות ומוצצין אותן, יש לנהוג כמבואר בסעיף הקודם".

3. מראי מקומות.

(א) רבבות אפרים (ח"א סוף סי' ח', ח"ב סי' ו' ד"ה ומ"ש) – "ונשאלתי מה בדבר אלו שמחזיקים רפואה בבית הכסא כידוע בארון הקטן. ועניתי כי כידוע זה שם בבקבוק וחתום. ועוד מדאין מברכין על רפואה ש"מ דאין ע"ז שם אוכל ומותר ועיין בזה".

(ב) הגר"ח"ק שליט"א (דעת נוטה ח"א הנהגת בית הכסא תשובה רכ"ג, הע' ר"כ) – "תרופות שהוכנסו לביהכ"ס מה דינם. תשובה: יש מקום להקל [דלענין תרופות שלא אוכל נינהו אף להמחמירים באוכלים בזה יש להקל ... ומ"מ לענין לכתחילה לאחסן תרופות בביהכ"ס השיב רבינו במכתב אחר דיש מקפידין]".

ו. משחת שיניים (toothpaste), מי פה (mouthwash) - למחמירים לעיל

1. מיקל – הגר"ח"ק שליט"א (דעת נוטה ח"א הנהגת בית הכסא הע' ר"כ, "וכ"ז בתרופות דהוי מיהא דבר הנאכל אבל מותר לאחסן בביהכ"ס נוזל של תמיסה לשטיפת פה וכן משחת שיניים").

2. מראי מקומות – הרכב"מ דדון (משנת יוסף ח"כ עמ' ק"ג).

ז. הכנסת אוכלין לבית המרחץ, חדר אמבטיה [כשאין שם בית הכסא].

1. מיקל.

(א) הר צבי (או"ח ח"א סי' נ') – "ובבית המרחץ מפורש להדיא במס' שבת (דף מא) שהיו שותים מים בבית המרחץ, ויעוין במג"א (סוף סימן קסו) שכתב בשם האגודה (שבת, סימן ו) וז"ל: הרוצה לשתות בבית המרחץ יברך בבית החיצון ע"מ לשתות בפנימי".

(ב) חזו"א (אגרות וכתבים הוראות ונהגות פרק ל"ו אות ה') – "בחדר האמבטי' והמקוה שבביתו החזיקו שם כמה פעמים אוכלין וגם מלחו שם בשר".

(ג) דבר יהושע (ח"א סי' ע"ו) – "שאיין שום איסור בדבר דבכגון דברים אלו אין לדמות מלתא למלתא ואין לנו אלא מה שפירשו הראשונים כבני מלאכים שצפו ברוה"ק וגילו לנו איפא שורה ר"ר ואין בידנו לחדש בענינים כאלו דברים מעצמנו, ובפרט שבנדון שאלתו אדרבה מצינו ראיות מפורשות שאין חשש..."

(ד) מנחת יצחק (ח"ג סי' ס"ג) – "לענין מרחץ, דס"ל להש"ע שם, והוא מדברי אבודרהם (שהובא בב"י שם), שצריך ג"כ נטילה ביוצא ממרחץ, וכמו בביה"כ, ומ"מ מצינו בפירוש במרחץ, דאין המשקין נאסרים על הכנסתם לשם, וכדאיתא במג"א (סי' קס"ו סק"ג) ובבאר היטב (סי' פ"ד סק"ב) ובמשנה ברורה (שם סק"ז), דדנו שם האין להתנהג עם הברכה, אם רוצה לשתות מים בבית המרחץ עיין שם".

(ה) בצל החכמה (ח"ג סי' י"א אות א') – "מה ששאלת במכנים אוכל לבית המרחץ אם נאסר המאכל אחר שהוציאו משם. לענ"ד פשוט שמותר. שהרי מבואר במג"א (סי' קס"ו סק"ג) הרוצה לשתות בבית המרחץ יברך בבית החיצון ע"מ לשתות בפנימי דהוי כמו מפינה לפינה ע"ש. ובפרמ"ג (סי' פ"ד משב"ז סק"ג) מעתיק דבריו. גם במ"ב (שם סק"ז) כ', אין לשתות בבית המרחץ כי הלא אסור לברך שם ומי שרוצה לשתות יברך בבית החיצון ע"ש. הרי דגם במרחץ גופא מותר לשתות ולא נאסר המשקה ופשוט דה"ה לאוכלין. ומכש"כ בחדרי אמבטי' שבזמנינו".

(ו) דברי שלום (קרויז, ח"ג סי' א') – "אבל בהכנים מאכל בדיעבד לבית המרחץ אין מקום להחמיר כלל לענ"ד, ואפי' באין הפסד יש לחוש להחמיר משום איסור דבל תשחית, לכן אין להחמיר בהכנים לבית המרחץ מאכל או משקה כלל".

(ז) אור לציון (ח"א או"ח סי' א') – "האמבטיאות שלנו נאסרות מחמת מותרי האדם שבהן, וגם בזה דוקא האמבטיה עצמה נאסרת אבל שאר החדר לא נאסר ... ולכן נראה דמותר ליטול ידיו מן הברזים שבחדרי האמבטיה והשירותים וכדומה, וה"ה שמותר לשתות מן המים הללו (ומיהו פשוט שלא יברך שם). וגם אוכלין ומשקין שהוכנסו לשם, כל עוד לא הוכנסו לחלל האסלה או האמבטיה, אינם נאסרים, ואין שורה עליהם ר"ר כלל ועיקר. ואפילו הדחה ג"פ אין צריך".

(ח) ביע אומר (ח"ג או"ח סי' א' אות ו') – "דלפע"ד היה נראה להוכיח דליכא למיחש משום ר"ר בבית המרחץ. ממ"ש בשבת (מא) ואשתי ממיא דבי באני. ופרש"י מן המים החמין ואפי' לא הוחמו אלא לרחיצה. ע"ש. ואילו היה חשש ר"ר בבית המרחץ היאך אפשר לשתות מים הנמצאים שם, ותנח עליהם הרוח. א"ו דדוקא בבית הכסא דנפיש זוהמיה אתהני ההוא רוחא מלכלוכא וטינופא. משא"כ בבית המרחץ. וכמו שמצינו בשבת (י' רע"ב) שמחלק בין בהכ"ס לביהמ"ר, ולגירסת התוס' ה"ט דשאני בהכ"ס דנפיש זוהמא. ע"ש. ודוחק לומר שלא התירו לשתות מים בביהמ"ר כ"א בבית החיצון ומן המים שהחמו בחוץ. וכמו כן יש להעיר ממ"ש האגודה (פ"ק דשבת) שהרוצה לשתות בבית המרחץ יברך בבית החיצון ע"מ לשתות בבית הפנימי, וכ"מ בפ' ע"פ דהוי מפינה לפינה. והובא במג"א (ס"ס קסו). ובא"ר (סי' פד סק"ג). ובעטרת זקנים שם. ובס' בית הרואה (דף ד ע"א). וכ"ה בכה"ח פלאגי (סי' ח אות ח)".

(ט) יצחק ירנן (ח"א סי' ה' ד"ה ואגב) – "ולדינא נראה שיש לסמוך על מה שכתב באות ו' שאין ר"ר כלל בבית המרחץ. ופשוט".

(י) תשובות ונהגות (ח"א סי' י"א, ח"ב סי' ד' ד"ה אמנם) – "והרי גם בבית המרחץ הצריכו נטילה משום ר"ר כדאיתא בשו"ע סס"ד ובמ"ב שם, ואעפ"כ לכו"ע לא נאסרין אוכלין ומשקין שנכנסו שם כדאיתא בשבת מ"א א' 'אשתו מיא דבי באני' ע"ש".

2. לכתחילה יש להחמיר.

(א) שבט הלוי (קובץ מבית לוי בענייני יו"ד עמ' ק' אות ג') – "יש להמנע מהכנסת אוכל לשירותים ובדיעבד אין המאכל נאסר ויש לזוהר גם במרחץ. (וכנ"ל אות א' דדמי לביהכ"ס)".

שבט הלוי (קובץ מבית לוי בענייני יו"ד עמ' ק"א אות ד') – "גם באמבטיה ללא שירותים דעת מרן שליט"א שיש מקום להחמיר וע"כ יש להמנע מהכשרת בשר בחדר האמבטיה. [ויש מקילים בזה בזמנינו שהחדר נקי]".

3. מראי מקומות – בית ברוך (כלל' ב' ס"ק י"ט מלואים, עמ' ת"ג), משנת יוסף (חי"ג סי' רס"ב ד"ה כל).

(א) הגר"ח שליט"א (נקיות וכבוד התפילה עמ' קפ"ה אות ט"ז, פרק ב' הע' ט"ז) – "האם מותר להכניס אוכלים ומשקים לחדר אמבטיה וכן לחדר שירותים. תשובה: יש מחמירים".

הגר"ח שליט"א (נקיות וכבוד התפילה עמ' קפ"ה אות ט"ז) – "מה הדין בדיעבד כשהכנים. תשובה: בדיעבד מותרים מעיקר הדין".

הגר"ח שליט"א (דעת נוטה ח"א הנהגת בית הכסא תשובה רכ"ו) – "האם מותר להכניס אוכלין לחדר אמבטי'. תשובה: יש להקל במקום הצורך [דלענין בית המרחץ אפשר שאף המחמירים בביהכ"ס, בבית המרחץ לא החמירו וע"כ יש להקל במקום הצורך אבל שלא במקום הצורך טוב לזוהר גם בזה דבעלמא בית המרחץ דינו כביהכ"ס]".

הגר"ח שליט"א (דעת נוטה ח"א הנהגת בית הכסא תשובה רכ"ז) – "שמעתי אומרים שמרן החזו"א זצוק"ל החזיק דברי מאכל בחדר אמבטי' האם זה נכון והאם ה' שם גם בעהכ"ס. תשובה: נכון ולא ה' שם ביה"כ והאמבטי' היתה מיוחדת גם למאכלים".

הגר"ח שליט"א (ויכתוב מרדכי עמ' שנ"ט אות רכ"ט) – "האם מותר לאכול מאכל שהיה בבית הכסא. תשובה: מעיקר הדין אין איסור רק יש מחמירין".

ח. בית הכסא שלנו - למחמירים לעיל.

1. יש צד להקל – מנחת יצחק (ח"ג סי' ס"ג, לשונו מובא לקמן), הו"ד בבצל החכמה (ח"ג סי' י"א אות ב', לשונו מובא לקמן), ציץ אליעזר (חי"ד סי' ב', לשונו מובא לעיל), שבט הלוי (ח"י סי' קס"ה אות ה', לשונו מובא לקמן), שבט הקהתי (בית מתתיהו ח"ב סי' ל"ט סוף אות ב', לשונו מובא לעיל).

ט. מכוסה.

1. יש צד להקל – באר משה (ח"ח סי' מ"א, לשונו מובא לעיל), שבט הלוי (ח"י סי' קס"ה אות ה', לשונו מובא לקמן), תשובות והנהגות (ח"א סי' י"א, לשונו מובא לעיל), ילקוט יוסף (סי' ג' או"ח סעי' כ"ג, קיצור שו"ע או"ח סי' ג' סעי' כ"ג, לשונו מובא לעיל).

2. מראי מקומות – מהר"ם בריסק (ח"א סי' י', לשונו מובא לעיל), שבט הקהתי (בית מתתיהו ח"ב סי' ל"ט סוף אות ב', לשונו מובא לעיל).

י. מראי מקומות – לב חיים (ח"א סי' ס"ו, "ועדיין צריך ישוב"), מאסף לכל המחנות (סי' ד' ס"ק ל"ו), בית ברוך (כלל' ב' ס"ק י"ט מלואים, עמ' ת"ג), דברי שלום (ח"ו סי' י"ח על סי' פ"ח), דברי שלום (קרויז, ח"ג סי' א'), שמירת הגוף והנפש (סי' נ"ד הע' כ"ט ד"ה ובענין, מלואים), משנת יוסף (חי"ג סי' רס"ב), נקיות וכבוד התפילה (פרק ב' הע' ט"ז), פסקי תשובות (סי' קע"א אות ט' ד"ה אבל), עץ השדה (סי' כ"א הע' י*), ידי כהן (קונ' ביזוי אוכלים פרק י"א אות ו'), בית מתתיהו (ח"ב סי' ל"ט).

1. חסד לאלפים (או"ח סי' ד' סעי' א'), בן איש חי (עוד יוסף חי פר' תולדות אות ו') – "הנוגע באוכלין ומשקין קודם נט"י דשחרית או נט"י של בית הכסא, הרי זה מטמא אותם האוכלים ומשקים, והוא הדין אם הכניס אותם לבית הכסא, ולכן אין ליטול ידיו במים שהכניסם לבית הכסא, שכבר נטמאו".

2. אפרקסתא דעניא (ח"א סי' קל"ג) – "בנ"ד דאין זכר לו בדברי חז"ל, ולכל היותר יש לחוש בו מכח האי כללא דכייל הירושלמי פ"ח דתרומות 'דצריכי' למיחש למה דחיישין ברייתא' ... מלשון הש"ע ורמ"א בחו"מ נראה דאין לחוש לסכנה רק באלו דחשיב שם וביו"ד, אלא דסיים הב"ש אמנם כבר אמרו בע"ז ד"ל פירוקא לסכנתא במה שמבו' בש"ס, והפ"ח הביא כל הדברים בסי' קט"ז עכ"ל, א"כ ה"ד בהמבואר בש"ס עכ"פ, משא"כ במה שלא הוזכר בדברי חז"ל, יש לפקפק גם על לכתחילה אם לא מכח דברי ירושלמי הנ"ל, ומ"מ בדיעבד נראה דאין חשש, ועי' שו"ת פרי השדה ח"ג סי' קנ"ט".

(א) באר משה (ח"ח סוף סי' מ"א) – "אפרקסתא דעניא ... בירושלמי ... לא קרב זה לזה, דהא דחיישי סתם בנ"א הוא משום דרואין שכל היוצא מביה"כ מחויבים ליטול ידיהם טעו בדבר לחוש ומה לנו בטעותם ופשוט".

3. הר צבי (או"ח ח"א סי' נ') – "מים מברז הנמצא בביהכ"ס לשתייה ולנט"י ... הענין השני שמצינו שרוח רעה שורה על אוכלים ומשקים, הוא לענין אוכלים ומשקים שתחת המטה. דאיתא בפסחים (דף קיב ע"א): תנא, אוכלים ומשקים תחת המטה אפילו מחופין בכלי ברזל רוח רעה שורה עליהן. וכ"פ המחבר בשו"ע יור"ד (סימן קטז סעיף ה). אולם גם בזה אין מפורש רק אזהרה שלא יניחם תחת המטה משום רוח רעה, אבל עדיין לא מפורש שאוכלים ומשקים שהניחם תחת המטה יאסרו לאכילה ושתייה. ובאמת העלה כן בשו"ת שבות יעקב (ח"ב, סימן קה) שאין בזה רק אזהרה לכתחילה אבל בדיעבד אין כאן חשש איסור, והסכימו עמו עוד אחרונים. אמנם דעת הגר"א משמע שאוכלים ומשקים שהניחם תחת המטה גם בדיעבד אין לאוכלם, (יעוין פ"ת שם ס"ק ה שבספר בינת אדם כתב בשם הגר"א וכו' והוא ז"ל כתב ע"ז דהאידנא כיון דדשו בה רבים וכו'). אבל גם לדעתו אפשר שאין ללמוד ענין רוח רעה שבביהכ"ס מענין ר"ר שתחת המטה. ומה שמפורש מפורש ומה שלא מפורש אין לנו להוסיף יותר מן המפורש, וכ"כ בהדיא הגאון ר"י אלגאזי בספר שלמי צבור (דיני נט"י שחרית, סעיף ד) שאין רוח רעה שורה על המים בכלי של בית הכסא שהוכנסו לביה"כ ומותר לרחוץ בהם הידים אחר צאתו מביהכ"ס דמה יש לרוח רעה בעצים ואבנים והיא אינה רודפת רק אחר מקום שיש בו קדושה ליהנות ממנו דאם באנו לחשוש בכך נאמר לו שירחץ גם מלבושיו שנכנס בהם בבית הכסא, ע"כ. ומשמע שם בדבריו שמים שהוכנסו בכלי אחר לביהכ"ס לא בכלי של בית הכסא ה' מותר גם לשנות מן המים אלא בכלי של בית הכסא אין לשנות מהם משום בל תשקצו שנפשו של אדם קצה בכלים המיוחדים לביהכ"ס כמבואר בשו"ע יור"ד (סימן קטז סעיף ו). גם מלשון המרדכי והאבודרהם והשו"ע משמע שהשו"ע לענין זה היוצא מבית המרחץ ליוצא מביהכ"ס, ובבית המרחץ מפורש להדיא במ"ס שבת (דף מא) שהיו שותים מים בבית המרחץ, ויעוין במג"א (סוף סימן קסו) שכתב בשם האגודה (שבת, סימן ו) וז"ל: הרוצה לשנות בבית המרחץ יברך בבית החיצון ע"מ לשנות בפנימי, אלא שלמעשה קשה לתקוע בזה יתדות וללמוד מבית המרחץ לבית הכסא, מפני שסוף כל סוף מצינו בגמרא שבת (דף י) לענין הזמנה דבעי למיפשט מביהכ"ס למרחץ והמסקנא שם שאין להשוות בית המרחץ לבית הכסא דשאני ביהכ"ס דנפיש זוהמא. היוצא מכל הנ"ל, שגם לדעת רוב הפוסקים שהיוצא מבית הכסא צריך ליטול ידיו אף בלא עשה צרכיו משום רוח רעה השורה על הידים, מ"מ לענין אוכלים ומשקים שהיו בביהכ"ס יש הרבה סניפים להתירם באכילה, שלדעת השלמי צבור אין בכלל רוח רעה שבביהכ"ס שורה רק על הידים ולא על אוכלים ומשקים. ואפילו לענין רוח רעה שתחת המטה שבפירוש אמרו בגמרא שהיא שורה על אוכלים ומשקים, העלו השבות יעקב ועוד אחרונים שאינו אלא אזהרה אבל בדיעבד לא נאסרו באכילה. והמעין שם בשבות יעקב יראה שהדיעבד לענין זה הוא על ההנחה, כלומר שבדיעבד אם הניחם תחת המטה אין קפידא כלל לאוכלם אפילו לכתחילה והאזהרה לכתחילה היא רק על ההנחה".

4. מנחת יצחק (ח"ג סי' ס"ג) – "הנה לא ידעתי מה דחמירא לי' לכ"ת, הענין של אוכלין ומשקין שהוכנסו לביה"כ, מהא דיוצא מביה"כ דצריך נטילת ידים, ולא כן היא, דהרי הדין דיוצא מביה"כ, מבואר בש"ס (סוכה מ"ו וב"ק י"ז) וש"ע (סי' ד' סעי' ח"י), ואלו הדין של אוכלין ומשקין שיאסרו ע"י הכנסתן לביה"כ, אין להם שום מקור בש"ס וש"ע, ואדרבה לענין מרחץ, דס"ל להש"ע שם, והוא מדברי אבודרהם (שהובא בב"י שם), שצריך ג"כ נטילה ביוצא ממרחץ, וכמו בביה"כ, ומ"מ מצינו בפירוש במרחץ, דאין המשקין נאסרים על הכנסתם לשם, וכדאיתא במג"א (סי' קס"ו סק"ג) ובבאר היטב (סי' פ"ד סק"ב) ובמשנה ברורה (שם סק"ז), דדנו שם הא"י להתנהג עם הברכה, אם רוצה לשנות מים בבית המרחץ עיין שם, ואף ד"ל דשאני בית הכסא דמאיס טפי, וכדאיתא (במ"ס שבת י'), אבל לא מצינו זה בש"ס וש"ע בפירוש, וכל הענין שנהגו העולם להקפיד בזה, נובע ממה שאיתא בספר דברי יצחק (לקוטים מאת הרב הגאון מוה"ר יצחק אייזק מסוואלעווע ז"ל), ששמע בשם מרן הגה"ק מהר"ש מבעלזא זצלה"ה, שלא יאכל מאכל

שהי' בבית הכסא עיין שם, אמנם ראיתי בספר ליקוטי מהרי"ח (בדברים הנוהגים בסעודה) שהביא מס' ש"צ (בדיני נט"י שחרית) שכתב שם דהרוח רע דבית הכסא, אינו שורה אלא על אדם שיש בו קדושה להנות ממנו, ולא על מים ועצים ואבנים עיין שם, אבל בכ"ז אי אפשר ח"ו לדחות דברי הרב הדומה למלאך ד' צבאות מהר"ש זלה"ה, כי רב תנא הוא ופליג, וכן מנהג העולם עתה"ד, ובהגהות זכרון מנחם שם, הביא מספר חסד לאלפים (סי' ד'), שכתב דאם הכניס אוכלים ומשקים בביה"כ מטמא האוכלים ודלא כש"ץ עיין שם, ואולם בכ"ז אין להחמיר בזה, יותר מדבר המבואר בש"ס וש"ע הנ"ל, וע"כ בבית הכסא שלנו, יש מקום להקל בשעת הדחק, ואך בתנאי שיהא נקי מצואה ומכל דבר המזוהם כל זמן שהמאכלים והמשקאות בתוכו, ופשיטא ג"כ שלא ישתמשו לצרכם בשם כל אותו הזמן, ואז אם אי אפשר בענין אחר י"ל דשרי, ושור"ר מש"כ בענין ביה"כ דידן בספר חזון איש (הל' קריאת שמע סי' י"ז אות ד' ואות ט'), וסיים שם אחר שצדד להקל, דמ"מ אין ההיתר ברור, ויש להחמיר מספק, עיין שם, אבל בכ"ז בשעת הדחק משנתנו לא זזה ממקומה בעזה"י."

5. דברי יציב (יו"ד סי' ל"ד) – "לעיקרא דמילתא לא ידענא לפלפל ולברר בדבר שלפי מיעוט שכלי ובקיאתי בעזה"ר לא ידעתי שום מקור בש"ס לגוף הדברים ... והרי הירושלמי גם תבשילא תותי ערסא רק מכח דחישי ברייתא, ולזה נמי הני מילתא דאוכלין ומשקין בבית המרחץ וביהכ"ס דשגור בפי ברייתא דאסור, צריכין למיחוש לה וכן"ל."

6. בצל החכמה (ח"ג סי' י"א אות ב') – "שאלת בהכניס אוכל לבית הכסא אם מותר לאכלו אחר שהוציאו משם. - ברמ"א (או"ח סי' ג' סעי' ב') כ' שלא ידבר בביהכ"ס. וכ' עלה בבאר היטב (שם סק"ב) וכש"כ שלא יאכל ע"כ. משמע דוקא בביה"כ לא יאכל אבל המאכל לא נאסר מלאכלו אח"כ בחוץ. ברם בס' טעמי המנהגים (עניני יציאת בקונט"א לאות כ') כ' בשם הגה"ק מהר"ש מבעלזא זצוק"ל שהי' מקפיד שלא לאכול מאכל שהי' בבית הכסא ע"ש. ואפשר שרק לעצמו הי' מקפיד מקדושה יתירה דהוי ב' ולא מדינא, ולאחרים לא החמיר. - וראיתי בשו"ת שלמת חיים (ח"ג סי' י"ט) שהשואל הוכיח מדברי הבאה"ט (סי' ג') שהעסקתי, שאם יש דבר מאכל בכיס בגדו מותר ליכנס כך לביהכ"ס אפי' לכתחילה, דאי אסור הו"ל להבאה"ט לומר, דאין להכניס שם מאכל וממילא ישתמע דאין לאכול שם וגם כי ההכנסה היא קודם האכילה, אלא משמע קצת דאין להקפיד בזה. והגאון מהרי"ח זוננפעלד זצוק"ל השיבו בזה"ל, ודאי מדינא אין בזה איסור אבל אין ראוי לעשות כן מצד נקיות הדעת ע"כ. ועיי' שו"ת מהר"ם בריסק (ח"א סי' י'), דלכתחילה ודאי יש לחוש שלא להכניס לביהכ"ס אוכלין אפי' כשהם מכוסים, אבל עבר והכניס מותר בדיעבד. ובשו"ת אפרקסתא דעניא (סי' קל"ג) נשאל על דבר מנהג שמקפידין שלא לאכול אוכל שהי' בבית הכסא, ומסיק שאין לאסור בדיעבד וע"ש מש"כ עוד בזה באורך. גם בשו"ת מנחת יצחק (ח"ג סי' ס"ג) מסיק להקל בבתי כסאות שלנו בשעה"ד בתנאי שיהא נקי מצואה כל זמן שהאוכל שם, ואם אי אפשר י"ל דשרי ע"ש. - ופלא שלא העירו מדברי באה"ט שהזכרתי. ואני הערתי מאז בזה מדברי הערוך מובא בגליון הש"ס להגרעק"א (יומא ע"ז ב) שכו', והרוח רעה אוחות התינוק וכו' וממה היא, בשעה שאמו באה מבית הכסא או מנהר ומינקת לבנה לאלתר עכ"ל. מבואר כי החלב שהי' בדדי' בהיותה בביהכ"ס מזיק להתינוק מפני רוח רעה ששורה עליו. ויש לחלק ואין להאריך בזה."

7. משנה הלכות (ח"ה סי' ב') – "הנה הגאון מוהר"י אלגאזי בספרו שלמי צבור דיני נט"י שחרית ס"ד כתב שאין רוח רעה שורה על המים שבכלי שהכניסו לביה"כ ומותר לרחוץ בהם הידים אחר צאתו מביה"כ דמה יש לר"ר בעצים ואבנים והביאו בהר צבי סי' נ' הנ"ל ומינה דכה"ג ליכא איסור אף דלכתחילה לא התיר מ"מ כמה פעמים עשיתי מעשה קודם פסח שבבית אכתי הכל חמץ ורוצים לעשות משהו לפסח שאני מורה להוציא מים מבית אמבטיא אם אין מים אחרים של פסח ולעשות כפי הצריך וכעת ראיתי בהר הצבי שג"כ פסק כן וכן"ל."

8. שבט הלוי (ח"י סי' קס"ה אות ה') – "בענין אוכל שהוכנס לביה"כ **בקופסת שמורים, להקל**. באוכל מגולה למעלה אפשר להחמיר, ומאן דמקיל בביה"כ שלנו אין מזניחין אותו."

עיי' שבט הלוי (קובץ מבית לוי בענייני יו"ד עמ' ק"א אות ה') – "הנוגע בנייר טואלט המיוחד לקינוח א"צ נט"י גם אם היה הנייר בשירותים."

9. יביע אומר (ח"ד או"ח סי' ה') – "וע"כ המחמיר יחמיר לעצמו והמיקל לא הפסיד."

יביע אומר (מעין אומר ח"א פרק ב' סי' ה') – "שאלה: חדר אמבטיה שיש בו שירותים שבתוך הארונות עובר צינור מים, והארונות נפתחים לחדר האמבטיה. האם המים נאמרו בשתייה שאלה: חדר אמבטיה שיש בו שירותים שבתוך הארונות עובר צינור מים, והארונות נפתחים לחדר האמבטיה. האם המים נאמרו בשתייה."

10. הגר"ק שליט"א (נקיות וכבוד התפילה עמ' קס"א אות ט"ז, פרק ב' הע' ט"ז) – "האם מותר להכניס אוכלים ומשקים לחדר אמבטיה וכן לחדר שירותים. תשובה: יש מחמירים."

הגר"ק שליט"א (נקיות וכבוד התפילה עמ' קס"א אות ט"ז) – "מה הדין בדיעבד כשהכניס. תשובה: בדיעבד מותרים מעיקר הדין." הגר"ק שליט"א (נזר החיים עמ' קל"ב אות ס"ב) – "נסתפקתי אם הכניס פירות שביעית לביהכ"ס, האם עבר על לאכלה ולא להפסד. תשובה: פירות שנכנסו לביה"כ אין איסור לאכלן."

הגר"ק שליט"א (דעת נוטה ח"א הנהגת בית הכסא תשובה ר"ח) – "האם מותר להכניס אוכלין לבית הכסא. תשובה: טוב לזהר." הגר"ק שליט"א (דעת נוטה ח"א הנהגת בית הכסא תשובה ר"ז) [לשונו מובא לקמן], תשובה ר"ט) – "האם אפשר להכניס אוכל לביהכ"ס בכיס בתוך כיס. תשובה: **עצם האיסור אין לו מקור נאמן** אבל הנהגתם נזהרין גם בזה."

הגר"ק שליט"א (דעת נוטה ח"א הנהגת בית הכסא תשובה ר"כ, עיי' הע' רט"ז) – "בהנ"ל מי שעבר והכניס אוכלין לביהכ"ס האם יש איסור לאכול אותו מאכל. תשובה: העולם נהגו שלא לאכול ואין לו מקור נאמן."

הגר"ק שליט"א (דעת נוטה ח"א הנהגת בית הכסא תשובה רכ"א) – "עוד בהנ"ל מאכל שהוכנס לביהכ"ס עטוף בב' כסויים מה דינו. תשובה: אלו שחוששים אפי' עטוף בכמה כסויים חוששין."

הגר"ק שליט"א (דעת נוטה ח"א הנהגת בית הכסא תשובה רכ"ב, הע' רי"ט) – "האם יש להקפיד לא לשנות מים שבאו מצינור העובר דרך בית הכסא. תשובה: יש מקפידין ולא מצינו איסור [דכאן גם לדעת המחמירים יש מקום להקל כיון שהצינור רק עובר דרך שם ואינו משתייך לביהכ"ס]."

הגר"ח"ק שליט"א (רבעון קרית ספר גליון כ"ב עמ' ק"ב אות ו', דעת נוטה ח"א הנהגת בית הכסא תשובה רכ"ד) – "שאלה: בירך על פרי ונזכר שהיה הפרי בבית הכיסא, או שהיה הפרי תחת המיטה בלילה, מה יעשה, האם יאכל מזה קצת, או לא. תשובה: בבית הכסא אין איסור, ותחת המיטה יאמר בשכמל"ו".

הגר"ח"ק שליט"א (ההנהגה בפירות שביעית פרק א' סוף הע' ד') – "לבית המרחץ ... לבית הכיסא ... ובענין הכנסה למקומות אלו בלי לסוך השיב לא שמעתי איסור בזה".

יא. להניק בבית הכסא.

1. רע"א (יומא דף עז:): – "תוס' ד"ה משום שיבתא וכו' בן ד' וה' שנים וחונקתו. בערוך איתא מבן ב' חדשים עד ז' שנים והרוח רעה אוחת התינוק בצוארו במפרקת בגידים שאחורי הצואר ומייבשת אותם ומתנוונה והולך עד שימות וממה היא בשעה שאמו באה מבית הכסא או מנהר ומינקת לבנה לאלתר".
2. בצל החכמה (ח"ג סוף סי' י"א) – "ואני הערתי מאז בזה מדברי הערוך מובא בגליון הש"ס להגרעק"א (יומא ע"ז ב) שכל, והרוח רעה אוחת התינוק וכו' וממה היא, בשעה שאמו באה מבית הכסא או מנהר ומינקת לבנה לאלתר עכ"ל. מבואר כי החלב שהי' בדדי' בהיותה בביהכ"ס מזיק להתינוק מפני רוח רעה ששורה עליו".
- (א) הגר"ח"ק שליט"א (דעת נוטה ח"א הנהגת בית הכסא הע' רי"ב) – "שי"ל שכל דברי הערוך נאמרו דוקא בנכנסה לשם ע"מ ליפנות ולא בנידו"ד שנכנסה לשם רק כדי להניק".
3. קנה בשם (אור ישראל חנ"ו עמ' ל"א אות י"ג) – "אשה לא תניק בבית הכסא".
4. הגר"ח"ק שליט"א (גם אני אודך בעניינים שונים ח"ב אות ל"ה) – "שאלה: האם ראוי ומותר לאשה להניק את בנה בבית הכיסא, [כגון שאין לה מקום אחר משום צניעות וכדו'], או לא. תשובה: אין איסור אבל אם אפשר טוב למנוע".
- הגר"ח"ק שליט"א (דעת נוטה ח"א הנהגת בית הכסא תשובה רי"ז) – "האם מותר לאשה להניק את בנה בביהכ"ס. תשובה: מדינא אין איסור אך לכתחלה טוב שלא להניק שם כיון שי"א שיש שם רוח רע על האוכל אבל בשעת הדחק יש להתיר שאין לזה מקור".
5. אבני ישפה (גם אני אודך סי' ד') – "לא ראיתי טעם לאסור לאשה להניק את התינוק שלה בבית הכסא".
6. ודרשת וחקרת (ח"ד או"ח סי' מ"ג אות ז') – "בבאר היטב ... איכא ד' צדדים להקל, א) שהוא קטן ביותר שלא הגיע לחינוך, ב) האוכל אינו נכנס באויר ביהכ"ס, שהוא יוצא מאמו ונכנס מיד לפיו, ג) ביהכ"ס שלנו אינו כביהכ"ס שלהם, ד) גדול הצניעות, ואקצר ... ולכן לענ"ד בשעת הדחק, ולצורך צניעות, כשהכל נקי מצואה, ומכוסה בכיסוי האסלה, ואין שם ריח רע, מותר להניק תינוק שם, ועדיף מלהניקו במקום הרואים".

ת. מעוברת בבית הקברות.

א. מחמיר.

1. אג"מ (הגר"ש איידר זצ"ל נדה ח"ב פרק ה' הע' תמ"א) – "רק במעוברת יש למונעה משום חשש הפלת העובר ר"ל".
- (א) שמירת הגוף והנפש (סי' קמ"ג הע' ד' במילואים) – "הגר"מ פיינשטיין זצ"ל ... ומנכדו שיח' שמעתי שהכוונה לקברי קרובים וכיוצא ב".
2. אמת ליעקב (יו"ד הע' רכ"א) – "נוהגין שאשה מעוברת אינה הולכת ללויית המת, ואפילו אם לא הוכר עוברת, ואפילו שלא בבית הקברות, אבל מעוברות הולכות לנחם אבליים".
3. מנחת יצחק (ח"י סי' מ"ב אות ב') – "וע"ד אשר שמע אומרים בשם נשים צדקניות שנוהגות שלא לילך לבית החיים בימי הריון, הנה אף על פי שהרשב"א כותב שלא לזלזל מה שאומרים נשים זקנות צדקניות באיזה מנהג, מ"מ לא מצא שום מקור וכו' עכ"ל. הנה גם אנכי לא ידעתי המקור, אבל די לנו מש"כ הרשב"א הובא בתשו' השיב משה (או"ח סימן י"ג) דאין לדחות הקבלה שיש ביד נשים הזקנות מבני עמנו מפני ששים ריבוא מופתים המראים סותרו, דחק הישראלי הוא למעלה מהטבע והשכל עיין שם. והנה חשבתי טעם לחומרא זו, עפ"מ"ש הרוקח (סי' שס"ו), הובא במג"א (סי' שמ"ג סק"ב) דאשת כהן מעוברת ... ודאתאן מהנ"ל דבאשת כהן מעוברת יש מקור גדול שלא תלך לביה"ח בימי עיבורה, אף דמצד הדין מותרת מטעם ס"ס. אמנם גם בנוגע לאשת ישראל מעוברת, עפ"י"ד הפוסקים בדבריהם שם, יש למצוא טעם על מנהגן שלא לילך לבית החיים בימי עיבורן, והוא עפ"י מה שהקשה בנתיב חיים על המג"א הנ"ל בשם הרוקח שם, שהקשה על הרוקח, דבלאו הכי מותר דטהרה בלועה אינה מטמאה, וכתב הנתיב חיים דצ"ע אמאי לא הקשה (ממשנה ב' פ"ג דמס' פרה) שמביאין נשים מעוברות, דאיתא שם במתני' חצירות היו בירושלם בנזירות ע"ג סלע ומתחתיהם חלול עד קבר התהום ומביאים נשים מעוברות ויולדות ומגדלות שם את בניהם, (שלא יהא בהילדים שום חשש שנטמאו ממת מצוה, תפא"י) וכו', הגיעו לשילוח ירדו ומלאום (ממנו מים לקדש מי חטאת וכו'), מאי מהני דלמא נכנסו לאוהל המת, אלא דטהרת בליעה לא מטמאה וכו' עיין שם. וכבר הבאנו לעיל מברכי יוסף דבעובר לא שייך דין טהרה בלועה משום דעובר ירך אמו, וכעין זה כתב המנח"ח (מצוה רס"ג) דדוקא בישבה על המשבר חשיב טהרה בלועה, דבפתיחת הקבר הוי הולד גופא אחריני וכו', משא"כ סתם עובר במעי אשה ולא נפתח הקבר הוי כגופה, אם כן נטמא הולד, ולכן צריך הרוקח להתיר מדין ס"ס, ועי' בס' דעת תורה (יו"ד סי' שע"א) מש"כ בכל זה, ודאתאן מיני' דבכה"ג הולד טמא וכמ"ש במנ"ח שם עיין שם. ולפי"ז הדרא קושיית הנתיב חיים הנ"ל לדוכתא מה מהני הא דהביאו נשים מעוברות, וצ"ל דאה"נ דהנשים הנ"ל היו צריכות להזהר מטומאת מת בימי עיבורן, וממילא כמובן שלא היו רשאין לילך על בית הקברות, ובודאי רוב בנות ישראל היו רוצות לזכות את בניהן במצוה רבה זו, והיו משמרים עצמן בזמן שביהמ"ק היה קיים בימי עיבורן מכל טומאה, כדי שיוכלו לזכות את בניהן במצוה רבה הזו, שיהיו ראויין למלאות מים מן השילוח לקדש מי חטאת שמזין על הכהן השורף את הפרה אדומה, - ובזה נראה דכהיום גם כן שבמהרה יבנה בית המקדש, (כגמ' ר"ה ל' ע"ב) ונשים מעוברות עומדות ומצפים מתי יזכו למצוה רבה זו, ושומרות עצמן מטומאה ככל האפשר, וא"כ אפ"ל דמכאן המקור למנהג של הנשים מעוברות שנוהגות שלא לילך על בית חיים".
4. הגרמ"א פריינד זצ"ל (בנה ביתך סי' ל"ג הע' ז', מרא דשמעתא אות תצ"א) – "שהמנהג להקפיד שמעוברת לא תלך לביה"ק".

5. הגר"ט גולדשטיין זצ"ל (Halachically speaking שנה ד' מספר כ"ב הע' נ"ח).
6. הגר"ח ק"ק שליט"א (אסיפת יצחק כ"ד אלול תשס"ו) – "שאלה: מה הטעם של המנהג שמעוברת אינו הולכים לבית הקברות. תשובה: ע"פ קבלה".
7. נחלת פינחס (ח"א סי' א' אות קי"ב) – "ונתפשט המנהג אשר אשה מעוברת אינה הולכת לבה"ק משום עה"ר, ובזה אינו נפק"מ כמה זמן היא מעוברת, ועה"ר הוא בכלל סכנה ... אמנם מאידך נהוג להקים המצבה, וכל בני המשפחה הולכים לשם, ולפעמים איכא בזה זלזול אם היא לא תבוא ... יכולה אשה מעוברת בעת הצורך ללכת לבה"ק, רק משום השמירה תעמוד בריחוק ד' אמות מהקברים, ואז בלא"ה ליכא למיחש כלל".
8. ארחות טהרה (פרק י"ט סעי' ב') – "אשה מעוברת לא תלך להלויה, ולא תלך לבית החיים, בשום אופן".
- (א) הגר"מ הלברשטאם זצ"ל (נחלת פינחס ח"ב הוספה לח"א סי' א' אות קי"ב) – "כי החשש דעין הרע שם אינו אלא מהזמן שמכירים בה שהיא מעוברת ולא לפנ"ז וז"פ".
- (ב) ויברך דוד (ח"ב נחמת שרה סי' א' ד"ה שגור, עמ' רכ"ט) – "ואולי הטעם משום עין הרע וכו', (וממילא לפי"ז הקפידא דוקא בזמן שניכר עוברת) ... אלא ששמעתי טעם אחר להג"ל שמא תפיל וולדה מחמת צער, א"כ לכאורה אין נפק"מ ...".

ב. מיקל.

1. עי' הגריש"א זצ"ל (ציוני הלכה אבילות סוף עמ' תרט"ו) – "שאלה: האם אשה מעוברת צריכה להישמר מלהיכנס לבית הקברות. כמדומה שרבינו ביטל שאין מנהג כזה".
2. שבט הלוי (קובץ מבית לוי בענייני יו"ד עמ' קכ"ט אות ב', הע' ב') – "מעוברת מותרת להכנס לבית הקברות [שאינו מקור בקדמונים לחשוש בזה]".
3. הגר"י בעלסקי זצ"ל (Halachically speaking שנה ד' מספר כ"ב הע' נ"ט).

ג. בימי יארצייט.

1. יש להקל.

- (א) שבט הקהתי (ח"ג סי' רצ"ו) – "נראה דבעת הצורך כגון שהיא רוצה לילך על קברי צדיקים להתפלל שם או שהיא רוצה לילך על קברי אבות ביום היאצ"ט וכדומה, כיון דיהיה לה עגמת נפש אם לא תלך יכולה ללכת וכה"ג אי' ... א"כ כ"ש במעוברת דלא מובא בשו"ע שלא תלך לבית הקברות בודאי יש להתיר בכה"ג".
- (ב) ויברך דוד (ח"ב נחמת שרה סי' א' ד"ה וכן, עמ' רכ"ט) – "הוריתי עכ"פ להקל לאשה מעוברת לילך על קברי אבות ביום היארצייט של אב ואם, שמצוה לבקר אז קברי אבות, ומקיים מצוה של מכבדים במותם".

ד. לקברי צדיקים.

1. יש להקל.

- (א) שבט הקהתי (ח"ג סי' רצ"ו [לשונו מובא לעיל], ח"ה סי' קע"א) – "ונראה אם הולכין רק על קברי צדיקים ולא על שאר קברים יש להקל שילכו דקברי צדיקים הוי מקום קדוש ולא ראיתי שנהגו ליטול הידים כשחוזרין מקברי צדיקים המפורסמים, ועוד דיהי' להם עג"מ גדול אם לא ילכו ...".

ה. מראי מקומות – בנה ביתך (סי' ל"ג סעי' ח'), יד ליוולדת (פרק ט"ו ח"א סעי' י"ב, עמ' קע"א), נטעי גבריאל (פרק מ"ב סעי' ט'), Halachically speaking (שנה ד' מספר כ"ב עמ' ז').

1. שבט מוסר (פרק כ"ד אות ט"ז) – "גם תהיה נזהרת, בפרט בימי עבודה, שלא תכנס במקומות של טמאה ובמקומות שיש שם ריח רע, לפי שהולד נוצר כפי ראות עיניה".
2. בית אבי (ח"ה סי' פ"ב) – "ובדבר שאלתו אם יש מקור למה שנהגו קצת נשים שלא לילך להלוות המת כשהן מעוברות ובאם יש חילוק בין הלויים קרובים לשאר אנשים. תשובה: לא ראיתי ולא שמעתי ממנהג זה מעולם ואפשר זה פשוט שאינן הולכות במצב זה מחמת העג"נ והצער כעת לוויית המת יש לחוש שלא תפלגה ולדותיהן וטעם אחר לא ידעתי, רק בעצם הדבר בכלל מבואר בגמרא בסנהדרין ...".
3. הגר"ח"ש זצ"ל (אמרי חיים פינחס נדה עמ' קמ"א אות ו') – "מנהג העולם שאין נשים מעוברות הולכות לבית הקברות, אפילו עבור הקמת מצבה והיא נכדת הנפטר. ואם רוצה מאוד ללכת אפשר להקל".
- הגר"ח"ש זצ"ל (יד ליוולדת פרק ט"ו הע' כ"ה) – "כיון שאין שום מקור בש"ס וראשונים א"צ לחוש לזה".
4. שבט הלוי (ח"ב סי' רי"ב), הו"ד בשמירת הגוף והנפש (סי' קצ"ו מילואים על הע' א') – "ובא וראה מש"כ הגר"א זי"ע באיגרת שלו ותשמור שלא תלך לבית הקברות כלל וכו'".

ו. האם מותר לילך לגן החיות: מעוברת – הגרי"ט וייס שליט"א (ויהי בנסוע פרק ז' הע' ע"א), ויהי בנסוע (פרק ז' הע' ע"א).

1. ויהי בנסוע (דפוס תש"ע, פרק י"ד הע' ב') – "בענין נשים מעוברות אם מותרות לילך לגן החיות, שמעתי מהגרי"ז פאללאק שליט"א ששמע מפ"ק של אדמו"ר מהר"י מפשאווערסק שהשיב במענה לשאלה אם מותר לאשה מעוברת לילך לגן החיות, והפטיר בזה"ל: 'איך האב קיינמאל נישט גזעקן א לייב אבער אז די משנה זאגט גבור כארי זעהט אויס אז ער איז אגרויסע גבור און אפשר וועט זי זיך דערשרעקן' (אף פעם לא ראיתי אריה אך כיון שהמשנה אומרת גבור כארי, כנראה שהוא גבור גדול, ואפשר שהאשה תבהל). ונראה מדבריו שלא חשש משום הסתכלות בדבר טמא אלא חשש שמא תבהל האשה, אולם הוראתו נובעת מכח מה שהעיד על עצמו שלא ראה אריה מעולם, ולפי"ז אשה שרגילה ללכת לגן החיות ויודעת בעצמה שאינה מתבהלת בשום פעם מהאריה ומהחיות דשם אין איסור, וכן אמר לו הגרי"ט וייס שליט"א גאב"ד ירושלים, ופוק חזי מה עמא דבר, עכ"ד".

2. Halachically Speaking (ח"ד מספר כ"ב עמ' ז', הע' ס"ב, הע' ס"ג) -

Some poskim are of the opinion that a pregnant woman should avoid going to a zoo. [Migdal Oz chalon tzurey 32. Opinion of Harav Tuvia Goldstein zt"l (as related by Rabbi Yisroel Dov Webster Shlita)]. However, others are lenient with this. [Bunei Beischa page 332, Opinion of Harav Felder Shlita, see Ashrei Yiladito page 31:footnote 25 who is lenient].

3. ספר הברית (מאמר י"ז [נפש החי שמדבר דף ע"ט ע"ב] פרק ב' ד"ה וכבר), הו"ד בספר ענבי הגפן (ח"ב פרק י"ב סעי' י') – "שאשה המעוברת ע"י הסתכלותה על ציור ותואר זר כגון חיל או איזה ברי' שמסתכלת בה בעיון או שפחדה ונבהלה עי"ז נשאר רושם וכתם על העובר באותו דבר שנבהלה או הסתכלה בה, לכן יש למנוע מכל דברים אלו בימי הריונה". [לשון ענבי הגפן].
4. שבט מוסר (פרק כ"ד אות ט"ז) – "גם תהיה נזהרת, בפרט בימי עיבורה, שלא תכנס במקומות של טומאה ובמקומות שיש שם ריח רע, לפי שהולד נוצר כפי ראות עיניה".
5. אשרי יולדתו (פרק א' סעי' י"ד, הע' כ"ז) – "לא תכנס למקומות שאינם טהורים כגון קרקס גן-חיות (יש מקילין משום שאינו בגדר מקום טומאה, והכל לפי המנהג, ונהרא נהרא ופשטיה) וכיו"ב".
6. מעוברת, להסתכל על בהמה טמאה – יד ליולדת (פרק ט"ו הל' ה').
7. א' שמירת הגוף והנפש (סי' רל"ז סעי' ב') – "לא יסתכל בבריות טמאות (ישועות חכמה)".
7. להסתכל על בהמה טמאה: סתם אדם.
- א' עי' או"ח סי' רכ"ה סעי' י', לשיטות ומראי מקומות.

ט אל יפתח אדם פיו .

י כמו"כ לכאור' יש 'זכות קדימה' להביא את ענייני עקירת אילן מאכל וצוואת ר"י החסיד שכמדו' שלא כתב ע"ז כלום אף שמקומם בסי' דידן שהובאו בפת"ש ומאידך האריך מאד בדברי סכנה שלא מובאים בפוסקים (ואף שזה דבר נפלא מ"מ למה שהובא יש זכות קדימה).

סכנה: אוכלים ומשקים תחת המטה

יו"ד סימן קט"ז סעיף ה'

- [א] הלכה. [ו] סוג ה"מטה".
 [ב] בדיעבד. [ז] תחת המטה כשאינן ישנים עליה.
 [ג] מחופין בכלי ברזל. [ח] תחת הישן, לא מטה.
 [ד] תחת מיטתו של עכו"ם. [ט] תחת המטה.
 [ה] ה"חפצא" שתחת המטה. [י] אוכל תחת המושב במטוס (airplane).
 [יא] אוכל תחת עגלת תינוק (stroller).
 [יב] שאר ציורים.
 [יג] זמני סכנה.
 [יד] אוכלים של מצוה.

[א] הלכה.

א. מקור.

1. פסחים (דף קיב.) – "תנא: אוכלין ומשקין תחת המטה, אפילו מחופין בכלי ברזל, רוח רעה שורה עליהן".
 (א) הביא הבבלי – רבינו גרשום (ב"ב דף נח., לשונו מובא לקמן), ר"ח (פסחים דף קיב., לשונו מובא לקמן), ס' המנהיג (הל' סעודה עמ' רכ"ו, לשונו מובא לקמן), אגודה (פסחים פרק י' סי' צ"ה, לשונו מובא לקמן).
 2. ירושלמי (תרומות פרק ח' הל' ג', ע"ז פרק ב' הל' ג') – "אמר רבי אמי צריכין למיחוש למה דברייתא חששין אסור דלא מיתן בר נש פריטין גו פומא ותבשילא תותי ערסא".
 (א) הביא הירושלמי – ר' חננאל (ע"ז דף לג.), רי"ף (ע"ז דף י:), רא"ש (ע"ז פרק ב' סוף סי' י"ג), רשב"א (תורת הבית הארוך בית ג' שער ה' צ"א-א', הקצר שם, "אסור ליתן מעות לתוך הפה, ותבשיל תחת המטה ..."), רא"ה (ע"ז דף ל:), ר' ירוחם (נתיב ט"ו ח"ה אות ל' קמ"א-א'), חי' הר"ן (חולין דף מט: ד"ה שלשה), ראבי"ה (סי' אלף נ"ט ד"ה ועניין), ס' המנהיג (הל' סעודה עמ' רכ"ו), הג' מיימוניות (הל' רוצח פרק י"ב אות ב'), האגודה (ע"ז פרק ב' אות כ'), צדה לדרך (מאמר ב' כלל ג' פרק ד'), טור (סעי' ה').

ב. הפשט בירושלמי.

1. מצד היזק – ר' ירוחם (נתיב ט"ו ח"ה אות ל' קמ"א-א'), "ותבשיל תחת המטה אף על פי שהוא עוסק בסעודה שמא יש בו דבר המזיק ואינו רואהו".
 2. רוח רעה שורה עליו [כמו הבבלי] – ראב"ד (רוצח ושמירת הנפש פרק י"ב הל' ה'), "ולא יתן התבשיל תחת המטה. גם זה בירושלמי ומפרשים משום רוח רעה", רא"ה (ע"ז דף ל:), "והתבשיל תחת המטה, מפני שכל אוכל שתחת המטה רוח רעה שורה עליהם", נימוקי יוסף (ע"ז סוף דף ל:), "אוכלין שתחת המטה רוח רעה שורה עליהם", ר"ן (ע"ז דף י: ד"ה פיתא, "וכן אסור לתת תבשיל תחת המטה מפני שרוח רעה שורה על האוכלין שתחת המטה").
 3. פני משה (תרומות פרק ח' הל' ג' ד"ה ותבשילא) – "ותבשילא תותי ערסא. שמא יפול לתוכו דבר המזיק. א"נ מפני רוח רעה ששורה עליהן".

ג. טעמים.

1. מצד שמא יפול בו דבר המזיק והוא אינו רואהו.
 (א) רמב"ם (רוצח ושמירת הנפש פרק י"ב הל' ה') – "ולא יתן התבשיל תחת המטה אף על פי שהוא עוסק בסעודה שמא יפול בו דבר המזיק והוא אינו רואהו".
 (ב) סמ"ק (מצוה קע"א) – "ולא יתן התבשיל תחת המטה אף על פי שהוא עוסק בסעודה (פי' דאז ליכא למיחש משום רוח רעה דלא שכיח במקום דאיכא אנשי ובע"פ תנא אוכלין ומשקין תחת המטה אפילו מחופין בכלי ברזל רוח רעה שורה עליהן ואולי מיירי כשאינו עוסק בסעודה דליכא אנשי) שמא יפול בו דבר המזיק ולא יראהו".
 (ג) ר' ירוחם (נתיב ט"ו ח"ה אות ל' קמ"א-א') – לשונו מובא לעיל.
 2. מצד רוח רעה שורה עליו.
 (א) רבינו גרשום (ב"ב דף נח.) – לשונו מובא לקמן.
 (ב) ר"ח (פסחים דף קיב.) – "אוכלין ומשקין תחת המטה ואפי' מחופין בכלי ברזל רוח רעה שורה עליהן".
 (ג) ראב"ד (רוצח ושמירת הנפש פרק י"ב הל' ה') – לשונו מובא לעיל.
 (ד) ס' המנהיג (הל' סעודה עמ' רכ"ו) – "ובע"פ אוכלין ומשקין תחת המטה אפי' מחופין בכלי ברזל רוח רעה שורה עליהן".
 (ה) רא"ה (ע"ז דף ל:) – לשונו מובא לעיל.
 (ו) נימוקי יוסף (ע"ז סוף דף ל:) – לשונו מובא לעיל.
 (ז) ר"ן (ע"ז דף י: ד"ה פיתא) – לשונו מובא לעיל.
 (ח) אגודה (פסחים פרק י' סי' צ"ה) – "אוכלין ומשקין תחת המטה אפי' בכלי ברזל רוח רעה שורה עליהן".
 1) פוסקים – מחבר (סעי' ה', לשונו מובא לקמן), לבוש (סעי' ה', לשונו מובא לקמן), גר"ז (הל' שמירת גוף ונפש סעי' ז', לשונו מובא לקמן), קיצור שו"ע (סי' ל"ג סעי' ו', לשונו מובא לקמן).
 3. מראי מקומות – חלקת בנימין (סעי' ה' בי' ד"ה מפני, עמ' קפ"ג).
 (א) כסף משנה (רוצח ושמירת הנפש פרק י"ב הל' ה') – "וכתב הראב"ד ... ואין הכרח לפירוש זה יותר מזה וירא שמים יצא את כולם".

ב"י (סוף ס"ק ה') – "ואף על פי שהרמב"ם לא פירש תבשילא תותי ערסא מפני רוח רעה מכל מקום צריך לחוש בדבר וכדברי הר"ן דתניא בגמרא דידן פרק ערבי פסחים (ק"ב). ומשקין תחת המטה אפילו מחופין בכלי ברזל רוח רעה שורה עליהם".
(ב) דרישה (ס"ק ז') – "דלא פליגי הרמב"ם והר"ן דהר"ן מירי במטה שישנים עליו שהתבשיל שנותנין תחתיו אפילו הוא מכוסה רוח רעה שורה עליו והרמב"ם מירי במטה שיושבין עליו בשעת אכילה דהתם אין שורה רוח רעה".
 (1) עי' לקמן.

(ג) מעשה רוקח (הל' רוצח ושמירת הנפש פרק י"ב הל' ה') – "וצריך לומר דרבינו מפרש לההיא דפסחים שהיו מונחים תחת המטה זמן מה עד שיוכל הרוח לשלוט בהם, דהכי מוכח פשטן של דברים, משא"כ בההיא דהירושלמי דאפילו לשעה קלה אסור, מוכרח דהטעם משום שמא יפול בהם דבר המזיק, דאף דהיא לשעה קלה כיון שנעלמו מן העין יש לחוש, וזהו שסיים רבינו והוא אינו רואהו, וכיון דרבינו אסר אפילו לשעה קלה, מכל שכן, [לזמן מרובה], גם יש לומר דאין דרכו של רבינו לחוש לרוח רעה כדאשכחן בנטילת ידיים של שחרית שאמרו בשבת בת (מלך) [חורין] היא ומקפדת עד ג' פעמים, ורבינו לא הצריך ג' פעמים עיין פרק ו' דהלכות ברכות".

(ד) שו"ר ברכה (ס"ק ט') – "אך קשה על הרמב"ם, אמאי השמיט הא דאמרינן בתלמודין פרק ערבי פסחים דלעיל, דאוכלין ומשקין תחת המטה אפילו מחופין בכלי ברזל רוח רעה שורה עליהם. אמנם לכי תידוק אתה מוצא שהרמב"ם לא זכר מכל הדברים שאמרו בש"ס מפני רוח רעה, כמ"ש הרב תבואות שור לעיל סימן ו'. ע"ש. ודוק".

(ה) מראי מקומות – חכ"א (בינת אדם כלל ס"ג, לשונו מובא לקמן).

ד. הלכה.

1. מחמיר.

(א) מחבר (סעי' ה') – "ולא יתן תבשיל ולא משקים תחת המטה, מפני שרוח רעה שורה עליהם".
(ב) לבוש (סעי' ה') – "ולא יתן תבשיל או משקין תחת המטה אפילו מחופה כלי ברזל, מפני שרוח רעה שורה עליהם".
(ג) יוסף אומץ (דיני נחושים, עמ' שנ"א).
(ד) גר"ז (הל' שמירת גוף ונפש סעי' ז') – "לא יתן תבשיל או שאר אוכלין ומשקין תחת המטה מפני שרוח רעה שורה עליהם אפילו אם מחופים בכלי ברזל".
(ה) קיצור שו"ע (סי' ל"ג סעי' ו') – "אסור ליתן דבר מאכל או משקים תחת המטה אפילו הם מכוסים, מפני שרוח רעה שורה עליהם".
(ו) פוסקים (עי' לקמן).

2. מיקל, שומר פתאים ה'.

(א) עי' חכ"א (בינת אדם כלל ס"ג), הו"ד בפת"ת (ס"ק ה') – "ואמנם דבר זה מצוי מאוד בבני הכפרים שמניחים כל הלפתות וביצים תחת המטה ואפשר כיון דדשי בה רבים שומר פתאים ה' כדאיתא בגמרא בדוכתי טובא".
(ב) ערה"ש (סעי' י"א) – "ולא יתן תבשיל ולא משקים תחת המטה מפני שרוח רעה שורה עליהן ומשמע דאוכל חי מותר ויש מקפידים גם באוכל חי ועכשיו אין נזהרים בזה ושומר פתאים ה' כיון דדשו בהו רבים".
(ג) הו"ד בכה"ח (ס"ק מ').

ה. תחת המטה רק כהרף עין.

1. **כתר ראש** (אות פ') – "מו"ר הגר"א זל"ה החמיר מאד באוכלין ומשקין שתחת המטה, אפילו מה ששהה שעה קלה, אבל לאחרים הקיל. [נוסח ריז"ס שם: סיפר מורי שהגאון ז"ל החמיר מאד לעצמו באוכלין ומשקין ששהו שעה קלה ביום תחת המטה, והיקל לאחרים שצוה להשקותן מזה מחמת שלא שהו כי אם שעה קלה ביום]".
(א) מראי מקומות – כל הכתוב לחיים (עמ' קע"א אות א', הע' ככ"ו, לשונם מובא לקמן).
 2. **חזו"א** (ארחות רבנו ח"א עמ' רי"א אות כ"ב) – "שמעתי מהרפ"ש ז"ל, פעם נפל תפוז"ע תחת מטתו של מרן **החזו"א** ומיד הרימוהו, ואמר מרן שמסתבר שבהרף עין כזה לא נאסר, והוסיף מרן שראש ישיבת מיר **הגרא"פ** זצ"ל אומר שאף כהרף עין נאסר, ולא אכלו מרן. (א"ה. עי' שאלות מהגר"ח ז"ל מוואלוזין קי"ט)".
 3. **מראי מקומות.**
(א) לענין שינת עראי – עי' לקמן.

ו. **מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש** (סי' י"ד), **דף על הדף** (פסחים דף קיב.).

ב] בדיעבד.

א. מיקל.

1. **שבות יעקב** (ח"ב סי' ק"ה) – "נ"ל פשוט דאין כאן חשש איסור בדיעבד רק דבכל אלו מבואר בש"ס ופוסקים דהוא רק אזהרה לכתחלה וכמשמעות בעל העיטור אך כדי שלא להוציא חלק בלי ראייה כלל נ"ל להוכיח שכן הוא דהא מצינו בסוגיא דש"ס כמה פעמים שהזהירו לחבר שלא יאכל אצל עם הארץ מפני דברים שאינם מתוקנים ובפרק חזקת הבתים דף נ"ח ע"א מטה של ת"ח כיצד כל שאין תחתיה אלא סנדלין בימות החמה ומנעלי' בימות הגשמים ושל עם הארץ דומה לאוצר בלום ופרש"י וז"ל מטת עם הארץ כל דבר מניחן תחת מטתן אוכלים וכלים עכ"ל וא"כ אמאי לא חששו חכמים איך יאכל עמו הלא חמירא סכנתא מאיסורא אלא ודאי פשוט דכל הני הוא רק אזהרה לכתחלה אבל בדיעבד אין קפידיא כלל גם לא הוזכר בשום פוסק שום איסור בדיעבד בענינים אלו".
(א) הר צבי (או"ח ח"א סי' נ' ד"ה היוצא) – "והמעין שם בשבות יעקב יראה שהדיעבד לענין זה הוא על ההנחה, כלומר שבדיעבד אם הניחם תחת המטה אין קפידיא כלל לאוכלם אפילו לכתחילה והאזהרה לכתחילה היא רק על ההנחה".

2. רע"א (על מחבר סעי' ה') – "ודיעבד מותרים. שבו"י".

3. יד אפרים (על המחבר סעי' ה') – "ובשבות יעקב חלק ב' סימן ק"ה, אוכלין ומשקין הנתונים תחת המטה, וכן שאר דברים המבוארים בסימן קט"ז שרוח רעה שורה עליהן, אין לאסור בדיעבד, כמו שכתב (הטור) [הב"י] בשם בעל העיטור [הלכות שחיטה כג, ד] ביו"ד [ריש] סימן ו'. וכן מוכח בבבא בתרא דף נ"ח [ע"א] בפירוש רשב"ם [ד"ה לאוצר] שעמי הארץ מניחים תחת מיטתם אוכלים וכלים, ואפילו הכי לא הזהירו לחבר לאכול עם עם - הארץ רק משום שמא יאכילנו דבר שאינו מתוקן [עיין שבת יג, א], אלא על כרחך בדיעבד אין קפידא".

4. עי' ת"א (כלל ב' סעי' ב') – "ונכדי האברך המופלג מוהר"ר אלי' הביא ראיה שכל דבר שאמרו רוח רעה שורה עליו מותר בדיעבד, דבבית יוסף ביורה דעה סימן ו' כתב, הא דאין שוחטין בקנה, יש אומרים הטעם משום דקיסמין נפרשים ממנו, ולפי זה אפילו בדיעבד אסור. ויש אומרים הטעם משום רוח רעה, ולפי זה בדיעבד מותר, עד כאן לשון הבית יוסף".

(א) מראי מקומות – ערוגות הבושם (בולחובר, סי' ו' אות א', לשונו מובא לקמן), הו"ד בדרכ"ת (ס"ק ל"ה).

5. שם אריה (סי' י"ח ד"ה ולענין) – "שבות יעקב".

6. פת"ת (ס"ק ד', ס"ק ה').

7. בית שלמה (יו"ד ח"א סי' קפ"ט) – "שבות יעקב".

8. מילי דחסידותא (סי' תנ"ח) – "משמע שרק לכתחילה לא יתן ואם נתן אין קפידא בדיעבד ורק מי שרוצה למירמי אימתא אינשי ביתא רשאי לזרוק מאכל שהניחו תחת המטה כדי שלא יעשו כן בתחלה וצ"ע בזה".

9. שלחן חי (סי' י"ז אות ד') – "אם נתן תבשיל או מאכל תחת המטה מותר בדיעבד ואינו אסור רק לכתחילה".

10. עי' עין יצחק (ח"א או"ח סוף סי' כ"ד) – "אך בעיקר הך מילתא באוכלין תחת המטה או במראשותיו הביא הפתחי תשובה ביו"ד סי' קט"ז ס"ק ד' בשם תשובת שבות יעקב ח"ב סי' ק"ה שכתב בדדיעבד אינן אסורים ובפרט באוכלין חיינ יעו"ש בס"ק ה'. וכן נראה להוכיח מן מדרש רבה איכה פרשה א' אות כ"ב דאמרו מהו כלי גולה כו' חמת ושטיח וקערה כו' חמת נותן בה קמח ונותנה תחת ראשו כו'. ובילקוט יחזקאל רמז שנ"א אמרו דנותן בה מים ונותנה תחת ראשו כו'. ומוכח מזה דאוכלין חיים אינן נאסרים בדיעבד בהניחו תחת מראשותיו. וממילא ה"ה תחת המטה דבאוכלין חיינ יש להוכיח דאינן נאסרים".

11. ילקוט הגרשוני (או"ח סי' תרמ"ט ס"ק ט') – "כ' בפ"ת יו"ד סי' הנ"ל בשם תשו' שבו"י אם נתן אוכלי' ומשקי' תחת המטה מותר"י בדיעבד ואין בזה רק אזהרה לכתחלה ע"ש".

12. אור יצחק (ח"א סי' י"ד) – "מ"מ לענין הלכה בדיעבד אפילו אם נתן תחת המטה תבשיל נמי מותר".

13. ערוגות הבושם (בולחובר, סי' ו' אות א'), הו"ד בדרכ"ת (ס"ק ל"ה) – "ועי' בב"י שכתב בשם בעה"ע דבירושלמי משמע דהטעם דאין שוחטין בקרומית של קנה משום רוח רעה השורה עליו. וא"כ בדיעבד מותר. אבל לפי הש"ס דילן אף דיעבד אסור ... נראה מזה דכ"מ דאמרינן משום רוח רעה מותר בדיעבד. דהוא רק מיחוש בעלמא לכתחלה. ולפי"ז נראה דגם במה שמבואר לקמן סי' קט"ז ס"ה דלא יתן תבשיל או משקה תחת המטה מפני רוח רעה ששורה עליהם והוא מגמרא פסחים קי"ב. ג"כ אינו אסור רק לכתחלה ובדיעבד שרי. ולפי"ז יש לתמוה על הגאון החסיד רבינו אליהו מוילנא זצ"ל שהובא בשמו בספר בינת אדם ... שוב ראיתי בס' חיי אדם בריש או"ח שכתב ראיה זאת משום רוח רעה מותר בדיעבד. מ"מ"ש הב"י כאן בדדיעבד מותר. ותמיהני שסותר דבריו למ"ש בספרו בינת אדם על היו"ד בשם הגאון להיפך".

14. אג"מ (דברי חכמים יו"ד פרק ב' אות כ"ה) – "ובשם הגרמ"פ שמעתי, שמותר, ולא צריך אפילו ליטול את האוכל במים".

15. הליכות אבן ישראל (ח"ב פרק מ"ג הע' ה') – "בדיעבד מותר לאכול, וכדעת רוב האחרונים".

16. קנה בשם (היכל הוראה ח"א הוראה ב') – לשונו מובא לקמן.

17. הגרפ"ש זצ"ל (דברי חכמים יו"ד פרק ב' אות כ"ה) – "שודא מותר".

18. שבט הלוי (ח"ו סי' קי"א ענף ה' אות ה', ח"ח סי' כ"ב אות ב', קובץ מבית לוי ח"ג עמ' מ"ז אות א', בענייני יו"ד עמ' צ"ג אות א') – "לא יתן תבשיל ולא משקים תחת המטה מפני שרוח רעה שורה עליהם ואם נתנם לא נאסרו בדיעבד".

עי' שבט הלוי (נקיות וכבוד בתפילה פרק א' הע' ל"ג) – "שבמקום הפסד מותר לאוכלם".

19. הגראי"ל שטיינמן זצ"ל (הבית בכשרותו פסקי דינים אקטואליים בענייני כשרות הבית עמ' צ"ב סוף הע' י"ח) – "שמותר לאכול מאכלים ששהו תחת המיטה. שוב שאל השואל הרי הגאון אוסר, השיבו כשתהיה גאון תחמיר".

20. קובץ הלכות (סוכות פרק כ"ט הע' ב', שבת ח"א פרק ז' הע' ח' [לשונו מובא לקמן], חנוכה פרק א' הע' י' [לשונו מובא לקמן]) – "דדעת האחרונים להקל בזה בדיעבד".

21. הגר"ש דבליצקין זצ"ל (מרשימות הגר"י שוב, בענייני סכנה אות ו') – "מקילים לאכול אוכלים שהיה תחת המטה".

22. עי' שלחן הלוי (פרק כ"ג אות ב').

23. חוט שני (שאר ענייני סכנה [בתוך ס' טבילת כלים] ס"ק ז' ד"ה ולמעשה, עמ' פ"א) – "ולמעשה באוכלין שתחת המטה אין נאסרים באכילה כמבואר באחרונים. אלא דהחמיר יחמיר לעצמו, ואין בזה משום בל תשחית, דאם אחד לא רוצה לאכול מה שיש עליו רוח רעה, אינו מחוייב".

24. דברי שלום (ח"ו קיצור פסקי הלכות יו"ד אות קצ"ד, עמ' רצ"ג) – "אגוזים עם הקליפה הקשה תחת המטה, אם מותר לאכול. תשובה: לכתחילה יש לחוש להחמיר, ובדיעבד יש להקל לאכול. (שו"ת שביע"ק ח"ב סק"ה, התעוררות תשובה ח"א סי' ר"כ, ובמסגרת על קצ"ש ע").

25. עי' היכל הוראה (ח"א הוראה ב') – "ובדיעבד כלומר במאכל שאי אפשר להדיחו במים מפני שנמאס כגון לחם וכדו' מותר גם בלא נטילה ג"פ, וכן בהזדמנות כשדיברתי עם אאמו"ר זצ"ל אודות ענין זה אמר לי שיש מקום להקל ובדיעבד לא נאסר המאכל שהיה תחת המיטה".

26. אמרי יעקב (על שו"ע הרב חו"מ סי' י' ס"ק ל') – "וכן עיקר".

27. ויהי בנסוע (פרק ג' סעי' י"ד) – "ובדיעבד אם הניח תחת המושב האוכל מותר".

28. הכשרות (פרק י"ח סעי' כ"ה) – "הסכמת הפוסקים, שבדיעבד, ובודאי במקום הפסד - מותר לאוכלם, וכל דבר שניתן להדיחו, יש להדיחו שלש פעמים".

ב. מחמיר.

1. גר"א (בינת אדם כלל ס"ג, בנין עולם או"ח סי' ל"ג אות ט"ז [לשונו מובא לקמן]) – "שמעתי שהגאון החסיד ז"ל צוה בצנזר שהניחו תחת המטה לחתוך לחתיכות קטנות ולזרקה כדי שלא ימצאנה אדם".
- א) אמנם עי' שערי רחמים (אות קנ"ו הג"ה ב') – "כתב בספר בינת אדם ... ובשו"ת בנין עולם כ' ... וזהו שלא כדברי האומרים שלא נאסר רק תחת מטה המיוחדת לישן עליו. ובשם הגר"ת מ"כ שהגר"א החמיר על עצמו באוכלין ומשקין שהי' תחת המטה רק מעט והקיל לאחרים שצוה להשקותם מזה".
- ב) הו"ד בדרכ"ת (ס"ק ל"ה) – "עפת"ש מ"ש מהבינת אדם בשם הגר"א ז"ל ועי' בס' שערי רחמים אות קנ"ו בהג"ה אות ב' שהביא דברי הבינת אדם בזה וסיים שמצא כתוב בשם הגאון מהר"ח תלמיד הגר"א שהגר"א החמיר רק על עצמו באוכלין ומשקין שהיו תחת המטה אפי' רק מעט אבל לאחרים והקיל וצוה להשקותם מזה עיי"ש".
- ג) דברי הלל (ח"ב סוף סי' י"ד) – "ושמעתי שגם דודי הגאון ז"ל (הגר"א) לא החמיר רק לעצמו ולא לאחרים".
- 1) פסקי הגר"א (ישורון גליון ל"ח עמ' תרע"א, ח"מ עמ' תשע"ג) – "ובשו"ת דברי הלל ... דבריו הנ"ל צ"ע טובא, שהרי בכל המקורות אי' להדיא ...".
- ד) עי' כל הכתוב לחיים (עמ' קע"א אות א') – "סיפר לי מורי, שהגר"א ז"ל החמיר על עצמו באוכלין ומשקה שהיה תחת המיטה אף מעט, והקיל לאחרים שצוה להאכיל לבהמה⁽¹²⁶⁾. נוסח אחר: סיפר מורי שהגאון ז"ל החמיר מאד לעצמו, באוכלין ומשקין ששהו שעה קלה ביום, תחת המטה. והיקל לאחרים, שצוה להשקותם מזה, מחמת שלא שהו כי אם שעה קלה ביום. (כת"י ריז"ס)".
- 1) כל הכתוב לחיים (עמ' קע"א הע' קכ"ו) – "בכת"י ר"א לוין הנוסח: 'שצוה להשקותם מזה', וכן בהערה בשערי רחמים. אבל בכת"י גנזי יוסף 'והיקל לאחרים' סתם, וראה נוסח אחר. ובתוספת מע"ר אות כה: 'סיפר לי הרב ר' יעקב כהנא, בהיותו במסיבה אצל הגאון ז"ל בפורים, הביאו להגאון החסיד משלוח מנות, ציטוריו ותפוחים טובים. ונרדם הצדיק ר' זלמן ז"ל על השולחן, ונגע בידו את הכלים שבו התפוחים וציטוריו. וצוה אדמו"ר לחתוך אותם דק דק ולהשליך לבית הכסא, כדי שלא ימצא אחר ויאכל. ואפילו לנכרי לא הניח למכור, כדי שלא יחזור וימכרנו לישראל".
- ה) מראי מקומות – כתר ראש (אות פ', לשונו מובא לעיל), שמירת הגוף והנפש (סי' י"ד הע' ב' ד"ה אולם, עמ' נ"ד), חלקת בנימין (צינונים ס"ק ק"י).
2. ברכי יוסף (שיורי ברכה ס"ק י') – "מי שנתן אוכלין ומשקין תחת המטה, [מותרין בדיעבד] כמ"ש בעל העטור (הל' שחיטה דכ"ג ע"ד), הביאו מרן לעיל סימן ו', דאם שחט בקנה אמר בירושלמי (שבת פ"ח סוף ה"ו) דרוח רעה שורה עליו, וכפ"ז בדיעבד מותר. כן כתב השואל בשו"ת שבות יעקב ח"ב סימן ק"ה, והסכים עמו הרב המחבר ז"ל. ולי ההדיוט אין הנדון דומה לראיה, דהתם הרוח רעה שורה על הקנה, ולכן לכתחילה לא ישחוט בו ובדיעבד שרי, אבל הכא הרוח רעה שורה על האוכל, ולכן [יש לומר ד]אף בדיעבד אסור. וראיה לזה ממ"ש פרק כל היד (נדה יז א) האוכל שום קלוף וכו' שעבר עליהן הלילה מתחייב בנפשו משום דרוח רעה שורה עליהן. הרי דמשום רוח רעה אסורים דיעבד. והכי מוכח ממ"ש פרק ערבי פסחים (ק"ב א) אוכלין ומשקין תחת המטה אפילו מחופין בברזל רוח רעה שורה עליהן, ת"ר לא ישתה אדם מים לא בלילי רביעיות וכו' ואם שתה דמו בראשו מפני הסכנה, מאי סכנה רוח רעה. הרי דאיכא סכנת רוח רעה. וגבי אוכלין וכו' לא קאמר לא יתן אוכלין, אלא קתני אוכלין ומשקין וכו', לומר דאפילו בדיעבד סכנה. והראיה אחרת שהביא הרב שבות יעקב אינה ראייה כלל, כמבואר למעין".
3. זבחי צדק (ס"ק כ"ח, ס"ק כ"ט) – "ודלא כהשבות יעקב".
4. בן איש חי (שנה א' חנוכה אות י"ב, שנה ב' פר' נח אות י"ז, פר' פנחס אות י"ד, תורה לשמה סי' ק"ח) – "ואפילו בדיעבד אסור לאכול, וכנזכר בשיורי ברכה, ודלא כהרב שבות יעקב".
5. מהרש"ם (הסכמה לס' כולם אהובים) – "ועי' בס' שערי רחמים שהגר"א ז"ל אסר מאכל שהי' מונח תחת תיבה או בתוך תיבה וישן עליו אדם וצוה להשליכו לנהר אף שאין התיבה מיוחדת לשינה ע"ש".
6. קב זהב (סי' י"ד ד"ה ועו"ל) – "דבאי השבו"י תמוה ... בדבר ששורה ע"ז בעצמה רו"ר י"ל דאסור וז"ב".
7. לב ים (או"ח סי' ט"ו) – "הנה לכאורה קשה להקל בזה ואף שהפ"ת יו"ד סי' קט"ז סק"ד הביא בשם תשובת שבות יעקב שכתב להקל בדיעבד. אמנם לענ"ד דבריו אינם מוכרחים כ"כ דעיקר ראיתו בזה ...".
8. שדי חמד (מערכת הל' כלל קמ"א אות ל"א) – "דודאי אית לן למינקט דדבר שיש בו משום רוח רעה גם בדיעבד אסור".
9. עי' כה"ח (ס"ק מ"ג, ס"ק מ"ד, סי' תרע"ג ס"ק י"א).
10. יצחק ירנן (ח"א יו"ד סי' ג') – תלוי בחצות הלילה.
11. הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה תפילה פרק י"ג סעי' י"ז) – "ישליכם ולא ישתמש בהם כלל".
12. דברי יציב (יו"ד סי' ל"ג אות ז') – לשונו מובא לקמן.
13. מהר"א מבעלזא (שבט הקהתי ח"א סי' רכ"ד ד"ה ולגבי, ח"ד סי' ר"ב, שמירת הגוף והנפש מלואים סי' י"ד הע' א') – לשונו מובא לקמן.
14. אור לציון (הכשרות פרק י"ח הע' ק"ג, נקיות וכבוד בתפילה פרק א' הע' ל"א).
15. משנה הלכות (מרשימות הגר"י שוב בעניני סכנה אות ב', בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תקע"ה) – "אוכלים שהיו תחת המטה יש להחמיר שלא לאוכלם".
16. הגר"ח ק"שליט"א (אלא פרק ס"ז אות ד') – "מקפיד מאוד לא לאכול אוכל או משקה שהיה תחת המיטה, ואפילו בדיעבד. ואפילו אין ישנים על המטה כמה שנים".

ג. הפסד מרובה מיקל.

1. **יביע אומר** (ח"א יו"ד סי' ט', סי' י', ח"ח או"ח סי' נ"א אות א', ח"י יו"ד ריש סי' י"א, סי' נ"ח ח"ב אות ח', ע"י ח"ה חו"מ סי' ו', הליכות עולם ח"ז עמ' ר"ט, מאור ישראל ח"ב פסחים דף קיב.) – "ולענין הלכה נלע"ד שאם אין הפסד מרובה יש להחמיר, לחוש לד' הגר"א, והבנין עולם, והחיד"א, והרב זבחי צדק, והרב בן איש חי, והרב נהר מצרים, והרב לב ים, ושו"ת הד"ר, וקרן לדוד, שכולם חוששים בזה אף בדיעבד לרוח רעה. אולם בהפסד מרובה אפשר להורות להקל, וכמ"ש השב"י, והגאון שם אריה, והגאון רי"צ אלחנן, והגאון בית שלמה, ושו"ת ויעתר יצחק, וחינא דחיי, וילקוט הגרשוני, ועולת יצחק. והרב בן המחבר שו"ת בנין עולם. והגאון מלבי"ם בארצה"ח, ועוד. וכדאי הוא הרמב"ם דס"ל שאין ר"ר בזה"ז, לסמוך עליו במקום הפ"מ, בצירוף דעת האחרונים הנ"ל, שמקילים בזה בדיעבד. וע' להלן (סי' י אות ז). וביחוד אפשר להקל באוכלין חיים. ונהירנא שכן היה מורה ובא הגאון ר' שמשון אהרן פולונסקי [זצ"ל] להקל בזה. וכן שמעתי מגדולי המורים שפוסקים להקל. ומ"מ כשאין הפסד מרובה נכון להחמיר, אם לא שיש עוד סניפין אחרים להקל. ונכון לרחוץ ג"פ האוכלים שהיו תחת המטה. וע' בארצה"ח שם. והדבר ברור שאם לא ישנו על המטה בעוד האוכלים תחתיה, אלא סילקו אותם לפני כן שיש להתיר האוכלים בדיעבד, אף כשאין הפסד מרובה".
  2. **אבני ישפה** (ח"א סי' קמ"א סוף ענף א') – לשונו מובא לקמן.
  3. **ילקוט יוסף** (או"ח סי' ד' סעי' ל"ו, קיצור שו"ע או"ח סי' ד' סעי' ל"ו) – "ואמנם אוכלים ומשקים שהונחו תחת המטה וישנו עליה, רבו המתירים על האוסרים, וכל שכן אם היתה הקרקע שתחת המטה מרוצפת באבנים או בקורות ובעצים, שיש להתיר בדיעבד, ואפילו בהפסד מועט. ואפילו בקרקע עולם שאינה מרוצפת, אם יש הפסד מרובה בדבר יש להתיר בדיעבד".
- ילקוט יוסף** (קיצור שו"ע יו"ד סי' קט"ז סעי' א') – "אין לתת אוכלים ומשקים תחת המטה שישנים עליה, ובדיעבד אוכלים ומשקים שהיו תחת המטה וישנו עליה, רבו המתירים על האוסרים, וכל שכן אם היתה הקרקע שתחת המטה מרוצפת באבנים או בקורות ובעצים, שיש להתיר בדיעבד, ואפילו בהפסד מועט. ואפילו בקרקע עולם שאינה מרוצפת, אם יש הפסד מרובה בדבר יש להתיר בדיעבד. וכל שכן אם הונחו תחת מטת גוי, או מטת תינוק, מותרים. [יביע אומר חלק ט' האו"ח סימן צה אות יג. וחלק י' סימן יא עמוד ריט, ועמוד שלז טור א'. הליכות עולם חלק ז' עמוד רט. ואף שביביע אומר חלק א' חלק יורה דעה סימן י' אות ז' כתב שאין להתיר על סמך קרקע מרוצפת אלא בצירוף מטת תינוק, או גוי, או ישן ביום, ובסימן ט' סוף אות כג, ובס"ס י' כתב להתיר כשלא ישנו על המטה שתין נשמי, מ"מ בהליכות עולם הנ"ל וביביע אומר חלק ט' היקל בדבר יותר, וסמך על ההיתר של קרקע מרוצפת, וכמבואר כאן].

ד. להדיח המאכל ג' פעמים.

1. **מחמיר**.
- (א) **הגר"ח"ק שליט"א** (בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תט"ו) – "שאלה: פירות שאפשר לשוטפם במים, האם מותר להניח מתחת למיטה ואח"כ לשוטפם ולאוכלם. תשובה: לא".
- (ב) **סתימות ראשונים** והרבה **פוסקים**.
2. **מיקל**.
- (א) **ע"י שלחן חי** (סי' י"ז אות ה', הע' ה') – "יש מי שאומר שאם נותן מאכל או תבשיל תחת המטה ירחצנו ג"פ ובדבר שאין ראוי לרחיצה יגרנו או יקלף ואם יפסיד הרבה א"צ להחמיר. [כ"כ בספר עץ חיים להרב מראחוב ז"ל בשם גדול אחד דיש עצה למאכל שהי' מונח תחת המטה לרחצו ג"פ כמו אם נגע באוכלין קודם נט"י בבוקר עיי"ש ולפי שאנו מחמירין גם בכל מאכלים כגון לחם וכיוצא דא"א לרחצם במקום הרך ודאי די בגרירה או קליפה ופשוט ובמקום הפסד ודאי א"צ לקלף דמאכל חי בלא"ה יש מקילין]".
- (ב) **שבט הלוי** (הבית בכשרותו פסקי דינים אקטואליים בעניני כשרות הבית עמ' צ"ג הע' כ"ב) – "אפשר לתקנם ע"י שטיפה ג"פ".
- (ג) **שבט הקהתי** (אהל יעקב הע' קט"ו).
- (ד) **היכל הוראה** (ח"א הוראה ב') – "וכן אני מורה לכל שואל על אוכלין ומשקין שתחת המטה שאין לאסור בדיעבד, ויש להדיח את המאכל ע"י כלי ג' פעמים. ואם המאכל היה בשקית ניילון יטול ג"פ על השקית (עיי' טעמי המנהגים בליקוטים ענינים שונים סעיף לט בהערה שם), ובדיעבד כלומר במאכל שאי אפשר להדיחו במים מפני שנמאס כגון לחם וכדו' מותר גם בלא נטילה ג"פ".
- (ה) **הכשרות** (פרק י"ח סעי' כ"ה) – "הסכמת הפוסקים, שבדיעבד, ובודאי במקום הפסד - מותר לאוכלם, וכל דבר שניתן להדיחו, יש להדיחו שלש פעמים".
3. **להטביל את המאכלים במקוה**.
- (א) **הר"ש מקאמינקי** זצ"ל (שו"ת הד"ר סי' כ"ט אות שכ"ב ד"ה ובעיקר), הו"ד בטעמי המנהגים (ליקוטים הג"ה על אות ל"ו, עמ' ח'), **ושלחן מלכים** (השמטות לסי' ב' הלכה למשה ס"ק ל"ה) – "שפ"א בחתונה שעשה קדוש ישראל מרוזין זי"ע נתנו תיבה עם מיני מתיקה תחת המטה ושאלו להגה"ק מהר"ש אבד"ק קאמינקי זצ"ל והורה לטבול את התיבה במקוה כמות שהיא ולאכול את הלעקיד ואם קבלה היא נקבל באהבה שלא הרחקתי ללכת וע' בס' ארצות החיים סי' ד' סעיף ה' דאם נגע במאכל ידיחנו ג"פ ע"ש".
- (1) **משנת יוסף** (ח"ג סי' מ"ה אות ח'), הו"ד בבית מתתיהו (ח"ב סי' ל"ט אות ג') – "ואם מקוה מועלת למאכלים ע"י טבילת התיבה, כש"כ שמועלת לפירות עצמם כשיטבלם".
- (ב) **דברי חיים** (הגר"מ הברשטאם זצ"ל אור ישראל גליון א' עמ' מ"ח) – "ובשו"ת הד"ר ... ומקובל במשפחתנו שכ"ק זקניי הגה"ק מרן בעל הדב"ח מצאנו זי"ע ה' נוכח שם בשעת מעשה והסכים לזה".
- (ג) **אוצר י"ד החיים** (אות תתשצ"ו) – "וכן משמע ברבינו גמ"ג בבא בתרא צ"א שכלים תחת המטה הם סכנה ואי שמהני טבילה לרוח רעה הא יכול לטבול אותם אלא ודאי שלא מהני טבילה לרוח רעה. וראיתי שהביאו ספר ארצות החיים דמהני טבילה ג"פ לרוח רעה. ושמעתי שפעם אתה ה' ה"צ הק' זצ"ל מקאמינקא אצל ה"צ הק' זצ"ל מריזין ושכב אחד בלילה על תנור בית החורף בליל שבת ושאלנו להג' הק' מקאמינקא **עבור הטשאלניטען** וצוה לטבול הכל ג"פ במקוה".

(ד) הגרמ"א פריינד זצ"ל (מרא דשמעתתא עמ' קע"ט אות שנ"ה, הע' תע"ו) – "כאשר נשאל על מאכלים שהיו מתחת למטה, היה משיב להטביל את המאכלים במקוה, ואז מותרים באכילה. [ואם היו המאכלים תחת המטה בתוך תיבה או חבילה, היה מצוה להטבילים במקוה יחד עם החבילה]".

4. מראי מקומות – שד"ח (כללים מע' הלמ"ד כלל קמ"א אות ל"א סוף ד"ה העולה, ד"ה ואחר), משנה הלכות (חי"א סי' י', לשונו מובא לקמן), שמירת הגוף והנפש (סי' י"ד הע' ו' ד"ה ומלבד), ילקוט יוסף (שביעית עמ' תי"ב סעי' ס"ו, קיצור שו"ע שביעית פרק ט"ו אות ס"ו, לשונו מובא לקמן), אהל יעקב (סעי' פ"ו).

(א) יביע אומר (ח"א יו"ד סי' ט') – "כשאין הפסד מרובה נכון להחמיר, אם לא שיש עוד סניפין אחרים להקל. ונכון לרחוץ ג"פ האוכלים שהיו תחת המטה. וע' בארצה"ח שם".

(ב) תשובות והנהגות (ח"א סי' ט' [כל לשונו מובא לקמן]) – "ואם אפשר להדיחו ג"פ עדיף טפי ואולי יועיל גם לזה, לדעת התורת חיים ועוד שהשוו ר"ר זו לר"ר דשינה".

תשובות והנהגות (אהל יעקב הע' קט"ו) – "שאינו מועיל הדחה ג' פעמים".

ה. בירך בטעות על מאכל שהיה תחת המיטה.

1. יטעם משהו, שלא תהא ברכתו לבטלה.

(א) שבט הלוי (שערי הברכה פרק י"ג הע' נ"ג, הבית בכשרותו פסקי דינים אקטואליים בעניני כשרות הבית עמ' צ"ד הע' ל"א) – "שהמברך בטעות על מאכלים שתחת המיטה, יאכל מעט, מאחר שהישועות יעקב ס"ל שדין זה הוא רק לכתחילה".

(ב) חוט שני (הבית בכשרותו פסקי דינים אקטואליים בעניני כשרות הבית עמ' צ"ד הע' ל"א).

2. יאמר בשכמל"ו.

(א) הגר"ח ק"שליט"א (רבעון קרית ספר גליון כ"ב עמ' ק"ב אות ו') – "שאלה: בירך על פרי ונזכר שהיה הפרי בבית הכיסא, או שהיה הפרי תחת המיטה בלילה, מה יעשה, האם יאכל מזה קצת, או לא. תשובה: בבית הכסא אין איסור, ותחת המיטה יאמר בשכמל"ו".

הגר"ח ק"שליט"א (בנתיבות ההלכה חמ"ו סוף עמ' ט"ו) – "שאלה: התחיל לברך ברכה על מאכל מסוים ולפתע נודע לו באמצע הברכה או בסיום הברכה, שמאכל זה היה תחת המיטה ששורה עליו רוח רעה, מה יעשה. תשובה: יאמר ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד".

ו. ליתן לנכרי - למחמירים לעיל.

1. מחמיר.

(א) דברי יציב (יו"ד סי' ל"ג אות ז') – "ובגוף דברי השבות יעקב להתיר בדיעבד, כבר תמה עליו הברכי יוסף בשו"ב ליו"ד סי' קט"ז אות י', דאין הנדון דומה לראיה, וכן מלשון הש"ס מתחייב בנפשו מוכח דאסורים בדיעבד משום ר"ר עיין שם מה שהאריך. ובשד"ח הנ"ל כתב שאם ראו הפוסקים את קושיות הברכ"י לא היו מקילים עיין שם. ועיין בספר שערי רחמים אות קנ"ו, והביאו בדרכ"ת סי' קט"ז ס"ק ל"ח, שהגר"א אסר אף בדיעבד וציוה להשליך לנהר עיין שם, וכך מקובלני מאב"ה"ק שכך הקפיד אא"ז מצאנז זי"ע שלא ליתן אף לנכרי".

(ב) מהר"א מבעלזא (שבט הקהתי ח"א סי' רכ"ד ד"ה ולגבי, ח"ד סי' ר"ב, שמירת הגוף והנפש מלואים סי' י"ד הע' א') – "מרן אדמו"ר מהר"א מבעלזא זי"ע שפסק דלא יתנו האוכלין שהיו תחת המיטה אפילו לכלב".

2. מראי מקומות – כל הכתוב לחיים (עמ' קע"א אות א', הע' ככ"ו, לשונם מובא לעיל), הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה תפילה פרק י"ג הע' ס"ד, לשונו מובא לקמן), שמירת הגוף והנפש (סי' י"ד סוף הע' ב').

ז. פירות שביעית.

1. הגר"ח ק"שליט"א (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה תשפ"ז, בית מתתיהו ח"ב סי' ל"ט אות ג') – "שאלה: פירות שביעית שהיו תחת המיטה מה יעשה עמהם. תשובה: לא יאכל".

2. משנת יוסף (ח"ג סי' מ"ה) – "כיון שהשבו"י והאחרונים מקילים בדיעבד ומתירים לאוכלן, יש למקיל לאוכלן על מי לסמוך ובפרט אם היו עוד צדדי קולא כנ"ל...".

3. ילקוט יוסף (שביעית עמ' תי"ב סעי' ס"ו, קיצור שו"ע שביעית פרק ט"ו אות ס"ו) – "פירות שביעית שהיו תחת המטה, יש אומרים שאסור להחמיר בזה בדיעבד, ולאבדם, מאחר שיש איסור לאבד פירות שביעית. והעצה היא להטביל פירות אלו להסיר מהם רוח רעה, או לשוטפם ג' פעמים במים, ובכל אופן כשאינו רוצה לאוכלם אין לאבדם בידיים, אלא יניחן עד שיפסלו מאכילת בהמה וירקבו, ואז ישליכם. [ילקו"י הל' שביעית פט"ו עמ' תיב]".

ח. חושן משפט: האם מותר למכור לאחרים בלי להודיעם.

1. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' י"ד הע' ו' ד"ה ואם).

(א) יביע אומר (ח"ה חו"מ סי' ו'), כשרות השלחן (ח"ד עמ' רי"ז) – "נשאלתי בבעל חנות מכולת שהניח בשגגה אוכלים תחת המטה וישנו עליהם, ומכר מהם לישראל אחר, ולאחר שנודע לקונה, שהוא ירא שמים, ביקש להחזירם בטענה שיש הרבה פוסקים אחרונים שאוסרים אותם אפי' בדיעבד, והוא חושש לדבריהם, והמוכר טוען קים לי כהפוסקים המתירים אותם בדיעבד, ולא אחזיר לך הדמים... ומכיון שלענין מעשה אנו פוסקים להקל ולהתיר האוכלים האלו, אין להוציא מן המוכר המוחזק במעותיו, ע"י ביטול המקח... מסתברא טפי שמכיון שרוב בנ"א אינם מקפידים להחמיר לאסור בזה בדיעבד, לא חשיב מום גמור לבטל המקח. רצ"ע".

(ב) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע חו"מ סי' רכ"ז סעי' ו') – "בעל חנות מכולת שהניח בשגגה אוכלים תחת המטה וישנו עליהם, ומכר מהם לישראל אחר, ולאחר שנודע הדבר לקונה ביקש להחזירם, הואיל והמוכר מוחזק בדמים, אין להוציא המעות ממנו. [שו"ת יביע אומר חלק ה' סימן ו']".

(ג) **אוכלים של אדם אחר** - עי' לקמן.

ט. תרומות ומעשרות.

1. הגר"ח"ק שליט"א (הבית בכשרותו פסקי דינים אקטואליים בעניני כשרות הבית תשובות מכת"י) – "שאלה: האם מותר לתקן אוכלין ומשקין ע"י שנותן חלק התרו"מ מאוכלין ומשקין ששהו תחת המטה. תשובה: בצה"ל פ"ה מתרומות אות י"ט כתבנו להקל".

י. מצד בל תשחית.

1. **משנה הלכות** (חי"א סי' י') – "ומ"מ אם רוצה להחמיר על עצמו ולזרוק המאכל אין בו משום לא תשחית".

2. **חוט שני** (שאר ענייני סכנה [בתוך ס' טבילת כלים] ס"ק ז' ד"ה ולמעשה, עמ' פ"א) – "דהמחמיר יחמיר לעצמו, ואין בזה משום בל תשחית, דאם אחד לא רוצה לאכול מה שיש עליו רוח רעה, אינו מחוייב".

יא. כלים: האם צריך הגעלה.

1. מיקל.

(א) הגר"ח"ק שליט"א (עלי ש"ח עמ' רכ"ב אות ח') – "שאלה: באונס עבר כל הלילה על שום, בצל או ביצה, או אוכלים שתחת המטה- האם גם הכלים קבלו רוח רעה בגלל זה או לא. תשובה: לא".

יב. מראי מקומות – **עוללות משה** (בס' דגל אפרים סי' כ"ח ס"ק ד' ד"ה והנה מה), **קרוך לדוד** (או"ח סי' א' ד"ה אולם), **מילי דאבות** (ח"ה יו"ד סי' ח'), **שואל ונשאל** (ח"ב יו"ד סי' מ"ח), **שמחת כהן** (יו"ד ח"א סי' קנ"ז), **דרכות** (ס"ק ל"ה), **עצי העולה** (סכנה סעי' י', ס"ק ח'), **לשוננו מובא לקמן**, **משנת יוסף** (ח"ג ריש סי' מ"ה), **שמירת הגוף והנפש** (סי' י"ד סעי' ה'), **חלקת בנימין** (ס"ק ל"ט), **מטבח הכשר** (ארטסקרול, עמ' תט"ו).

1. **הר צבי** (או"ח ח"א סי' נ' ד"ה הענין) – "הענין השני שמצינו שרוח רעה שורה על אוכלים ומשקים, הוא לענין אוכלים ומשקים שתחת המטה. דאיתא בפסחים (דף קיב ע"א): תנא, אוכלים ומשקים תחת המטה אפילו מחופין בכלי ברזל רוח רעה שורה עליהן. וכ"פ המחבר בשו"ע יו"ד (סימן קטז סעיף ה'). אולם גם בזה אין מפורש רק אזהרה שלא יניחם תחת המטה משום רוח רעה, אבל עדיין לא מפורש שאוכלים ומשקים שהניחם תחת המטה יאסרו לאכילה ושתייה. ובאמת העלה כן בשו"ת שבות יעקב (ח"ב, סימן קה) שאין בזה רק אזהרה לכתחילה אבל בדיעבד אין כאן חשש איסור, והסכימו עמו עוד אחרונים. אמנם דעת הגר"א משמע שאוכלים ומשקים שהניחם תחת המטה גם בדיעבד אין לאוכלם, (יעוין פ"ת שם ס"ק ה' שבספר בינת אדם כתב בשם הגר"א וכו') והוא ז"ל כתב ע"ז דהאידינא כיון דדשו בה רבים וכו'".

2. **חזו"א** (דרך אמונה הל' תרומות פרק ה' צה"ל ס"ק י"ט) – "ונראה דפירות שהיו תחת המטה וישנו עליהם אפי' להמחמירים שלא לאוכלם יכול לעשותן תרומה כיון שמעיקר הדין האחרונים מתירין לאכלם עי' פ"ת יו"ד סי' קט"ז סק"ד ה' ובחי' רעק"א שם וכן ראיתי למרן החזו"א שהתיר להאכילן לאחרים אף שבביתו החמיר שלא לאוכלן".

חזו"א (טעמא דקרא הנהגות חזו"א אות כ"ח) – "אוכלין שתחת המטה אף שבביתו הקפידו שלא לאכול צוה ליתנם לעניים ואמר שאין לאבדם כיון שמדינא מותרים (עי' מ"ב סי' ד' סק"ד ובפ"ת יו"ד סי' קט"ז סק"ד ה' ובכתר ראש סי' פ')".

חזו"א (ארחות רבנו ח"א עמ' רי"א אות כ"א) – "ספר לי מו"ר פעם היו אוכלים תחת המטה והורה מרן החזו"א צוק"ל לחלקם לעניים. (עי' יו"ד סי' קט"ז פ"ת ס"ק ד' ה') (א"ה, פעם אמר מרן לחלקם לתלמידי ישיבת תפארת ציון ולא להודיעם שהיו תחת המטה ולכא' צ"ע מלעיל לענין גילוי שמרן אמר להודיע ונ"ל דתחת המטה מעיקר הדין פסקו הפוסקים שמותר רק מרן החמיר כגר"א ז"ל, אבל לענין גילוי סבר מרן שיש להחמיר מהדין כגר"א ז"ל לכן אמר להכריז, ועי' תוס' מעשה רב אות כ"ה ושאלות מהגר"ח ז"ל מוואלוזין קי"ט)".

חזו"א (ארחות רבנו ח"א הוספות עמ' כ"ט) – "יש להוסיף: וכן הוי עובדא עם בחור משיבת בית מאיר שישן על מטה שהי' תחת' מאכל ושאל את מו"ר וספר לו מו"ר שמרן החזו"א הורה בכה"ג לתת את זה לתלמידי ישיבת תפארת ציון וכן אמר מו"ר לבחור שיתן את המאכל לבחור משיבתו ולא יספר לו שהמאכל ה' תחת המטה. (שמעתי מבעל המעשה מבאי ביתו של מו"ר)".

חזו"א (הגר"ח"ק שליט"א הע' לשמירת הגוף והנפש סי' י"ד על סעי' ה') – "פעם אירע שהשאירו אוכל תחת המטה והורה מרן החזו"א זצ"ל לתת מאוכל בישיבת תפארת ציון, ולא להודיע שהיה תחת המטה".

חזו"א (דרך שיחה ח"ב עמ' ת"נ) – "באוכלין שתחת המטה - שלח לישיבת תפארת ציון, ולא אמר שיגידו מהענין, כי הם היו קטנים עדיין".

חזו"א (חוט שני שאר ענייני סכנה [בתוך ס' טבילת כלים] ס"ק ז' אות ח', עמ' פ"א) – "אוכלין ומשקים שהיו תחת המטה, מטו משמיה דחזו"א דהורה לחלקם לעניים ואמר שאין צריך להודיעם".

(א) **אבני ישפה** (ח"א סי' קמ"א סוף ענף א') – "ונראה לי טעמו משום שלעני הוי הפסד מרובה, ושפיר יוכל לסמוך על המקילים הנ"ל".

(ב) **הגר"מ גרוס שליט"א** (הע' על ס' אבני ישפה שם, ריש עמ' ת"א) – "ודוחק דלאו בכל גוונא הוי הפסד. והנראה דטעמו משום דהוי מצוה שנעשתה על ידו הוי בכלל שומר מצוה לא ידע דבר רע הנאמר בכ"ד בעניני סכנה".

(ג) **הגר"ח"ק שליט"א** (נזר החיים עמ' פ"ד אות מ"א) – "והורה מרן החזו"א זצ"ל לתת האוכל בישיבת תפארת ציון ... האם מאכל שהונח תחת המטה מותר לכל אדם או רק לעניים. תשובת מרן שליט"א: לכל אדם".

3. הגריש"א זצ"ל (אבני ישפה ח"א סי' קמ"א סוף ענף א', אשרי האיש או"ח ח"א פרק א' הע' כ"ג) – "וגאון אחד (שליט"א) [זצ"ל] אמר שאוכל תחת המטה יכולים לתת לאכול לאדם שאינו מקפיד ע"כ. ונ"ל טעמו שיוכל לסמוך על הפוסקים הנ"ל אפילו אם אינו עני ולכן מותר לנו לתת לו לאכול".
- הגריש"א זצ"ל (דברי חכמים יו"ד פרק ב' אות כ"ה, אשרי האיש יו"ד פרק ז' אות י"ז) – "שלכתחילה הוי אסור (שחוששין לשיטת הגר"א אפי' היום) אבל בדיעבד, יוכל להתיר זה".
- הגריש"א זצ"ל (הערות במסכת פסחים דף קיב. ד"ה רוח) – "ולכן אסור לאכלם, דחמירא סכנתא מאיסורא".
- הגריש"א זצ"ל (נקיות וכבוד בתפילה פרק א' הע' ל"ג) – "שבמקום הפסד מותר לאוכלם".
- הגריש"א זצ"ל (קיצור הלכות חובל ומזיק ושמירת הגוף סעי' נ"ז) – "אסור ליתן תבשיל או שאר אוכלין ומשקין תחת המטה אפילו הם מכוסים, שרוח רעה שורה עליהם. ובדיעבד יש להקל במקום הפסד".
4. מעדני מלכים (סי' נ' אות ג') – "שהפתחי תשובה ... אפשר להכריע דבהפסד מרובה אפשר להתיר אפילו לא היו בקופסאות סגורות, כיון דהם לא מדברים מהפסד מרובה".
5. הגר"ח ק"ש שליט"א (נקיות וכבוד בתפילה עמ' קפ"ד שאלה י"ג) – "אוכלין שהיו תחת מטה שישנו עליה האם מותר לאוכלם או שיש איסור. תשובה: יש מקילים ויש מחמירים והמתמיר יכול לתת לאחר שמיקל בזה".
6. הגר"י ברקוביץ שליט"א (מכתב במייל) -

I have a lot of food in a suitcase. Part of the suitcase got pushed under the end of my bed in the middle of the night. I don't sleep on that part of the bed. Is the food still problematic? What about the food that was in the part of the suitcase that was not under the bed?

R' Y. Berkovits wrote: 1. Yes. Give it to people that aren't makpid (no need to tell them what happened). Rav Elyashiv said you can give it to a "ba'al habus." It's brought in halacha but for some reason some people aren't makpid. 2. No problem.

ג. מחופין בכלי ברזל.

- א. פסחים (דף קיב.) – "תנא: אוכלין ומשקין תחת המטה, אפילו מחופין בכלי ברזל, רוח רעה שורה עליהן".
1. הו"ד בראשונים – ר"ח (פסחים דף קיב., לשונו מובא לעיל), ס' המנהיג (הל' סעודה עמ' רכ"ו, לשונו מובא לעיל), סמ"ק (מצוה קע"א, לשונו מובא לעיל), אגודה (פסחים פרק י' סי' צ"ה, לשונו מובא לעיל).
- (א) משא"כ לפי הטעם של הרמב"ם "שמא יפול בו דבר המזיק והוא אינו רואהו". עי' לעיל.
2. הו"ד להלכה – לבוש (סעי' ה', לשונו מובא לעיל), ש"ך (ס"ק ד'), פ"ח (ס"ק ו'), באה"ט (ס"ק ה'), בינת אדם (או"ה סי' ס"ג, "ומה שאמרו בגמרא אפילו מחופין בכלי ברזל נראה לי על פי מה שכתב בסימן קי"ו בשעת התקופה שאם נתן ברזל אין רוח רעה שורה ולכן קאמר דתחת המטה לא יועיל"), גר"ז (הל' שמירת גוף ונפש סעי' ז', לשונו מובא לעיל), קיצור שו"ע (סי' ל"ג סעי' ו'), לשונו מובא לעיל), יפה ללב (ח"ג יו"ד סי' קט"ז ס"ק ו'), חלקת בנימין (ס"ק מ', ציונים ס"ק קי"א), פוסקים.
3. מראי מקומות – שואל ונשאל (ח"ב יו"ד סי' מ"ח).

ב. צוררים וחתומים.

1. מחמיר.

(א) רב פעלים (ח"ב יו"ד סי' י"ג) – "שאלה. קנקן יין שבא ממקום אחד ע"י גוים, והיה צרור וחתום כדין בב' חותמות הצריכין להכשר היין הנשלח ע"י נכרי, ואנשי הבית הניחו הקנקן הזה תחת המטה בעודו צרור וחתום, אם נאסר בזה משום רוח רעה, כמ"ש בס"י קט"ז, או"ד כיון שהוא צרור וחתום אין רוח רעה שורה עליו, יורינו ושכמ"ה. תשובה. הן אמת שבגמרא דפסחים דף קי"ב איתא, אפילו מחופין בכלי ברזל רוח רעה שורה עליהם, וכ"כ בב"י סי' קט"ז, מ"מ י"ל צרור וחתום שאני, ואין לחוש בכך, ויש ראייה לזה מדין המים של שכונת המת, שכתב הרב בית דוד ז"ל ביו"ד סי' קס"א דף ק"ב וז"ל, וכן נראה שאם יכסו ויחתמו הכלי של מים בחותם צרור, קודם שימות המת שבשכונה, אין חשש, דעל ידי החותם ממנע מלאך המות מלהדיח שם, כדאמרינן גבי שדים, מידי דצריך וחתים לית להו רשותא, ויליף לה ממ"ש הרב מג"א ז"ל בס"י תנ"ה ס"ק ט', בשם דרכי משה שכתב בשם הגמ', שאם חותם כלי המים במפה לית לן בה ע"ש, וא"כ ה"ה בנידון השאלה י"ל דמהני החותם, כן נראה לכאורה. מיהו שוב ראיתי בס"ד, מ"ש בגמרא דנדה דף י"ז ע"א, גבי שום קלוף ובצל קלוף, אף על גב דמנחי בתוך הסל ומציירי וחתמי רוח רעה שורה עליהן ע"ש, וד"ז אף על גב דלא הביאו הרמב"ם ולא הזכירו מרן בש"ע, הנה מצינו שהרב פר"ח הביא זה ביו"ד סי' קי"ו עם שאר דינים כיוצא בזה שהשמיטם הרמב"ם ומרן בש"ע, וכ"כ בלחם הפנים, נמצא אין החתום וצרור מועיל לדחות רוח רעה, וצריך לומר נידון הרב ב"ד שאני, דחששת מלאך המות יש לדמות לשליטת השידים, כי תרווייהו בכלל מזיקין הם, אבל רוח רעה שאני, ושורה גם בצריר וחתים".

(ב) עי' חוט שני (יו"ט, קובץ ענינים עניני יו"ד אות י"ג [עמ' שנ"ד]) – "אוכלין שתחת המטה ששורה עליהם רוח רעה, הוא גם על אוכלים ומשקין סגורים בתוך קופסת שימורים הסגורה היטב מכל צדדיה, וכמו כן בקבוקים הסגורים היטב. וה"ה באוכלין שמכוסים בשני כיסויים".

2. מראי מקומות – פרי השדה (ח"ג סי' קנ"ט אות א'), שמירת הגוף והנפש (סי' י"ד סעי' ד'), כשרות השלחן (ח"ד עמ' קצ"ט), מטבח הכשר (ארטסקרול, עמ' תט"ו).

(א) התעוררות תשובה (ח"א סי' ר"כ אות א') – "אם הוא צייר וחתום אם מותר להניחה תחת המטה כיון דלית רשות למזיקין עליהן כדאי' בחולין פ' כל הבשר דף ק"ה ע"ב אולי יש לחלק בין שדים לרוח רעה ...".

(ב) דברי יציב (יו"ד סי' ל"א אות ז') – "ומ"ש השבו"י ראייה מהא דמצינו בכמ"ק שאסרו לאכול עם ע"ה מפני דברים שאינם מתוקנים, ותפ"ל שמניחין אוכלין תחת מטתם כמבואר בב"ב נ"ח ע"א, וחמירא סכנתא מאיסורא עיין שם. אולי י"ל שבש"ס נדה מסיים עלה ואף על גב דמנחי בסילתא וציירי וחתימי וכו', אבל בפסחים קי"ב ע"א באוכלין ומשקין שתחת המטה קאמר רק ואפילו מחופין בכלי ברזל וכו', ואפשר דבציירי וחתימי אין רו"ר שורה עליהן, וא"כ בכה"ג שפיר אצטריך לטעמא דדברים שאינם מתוקנים. ועיין שו"ת רב פעלים ח"ב יו"ד סי' י"ג, מה שדן לגבי צייר וחתימי דבמידה דחתימי לית להו רשותא, והביא מהא דבנדה מבואר דאף בצייר וחתימי דרו"ר שאני עיין שם ודו"ק".

(ג) יביע אומר (ח"י יו"ד סי' נ"ח הע' על רב פעלים ח"ב יו"ד אות ח') – "אודות השאלה בקנקן יין צרור וחתום בשתי חותמות שהונח תחת המטה שישנים עליה, האם נאסר משום רוח רעה. העלה הרהמ"ח, שאע"פ שהיה צרור וחתום, רוח רעה שורה עליו, וכההיא דאמר רשב"י (בנדה יז א) שום קלוף וביצה קלופה ובצל קלוף שעבר עליהם הלילה, האוכלם דמו בראשו, ואע"פ דמנחי בסילתא ומציירי וחתימי, רוח רעה שורה עליהן. ע"כ. ונראה מדבריו, שאוכלים ששהו תחת המטה אסורים אף בדיעבד משום רוח רעה ... ובודאי שהמיקל בדיעבד יש לו על מה שיסמוך. שהתורה חסה על ממונם של ישראל. ובפרט במקום הפסד מרובה. וכל שכן לפי מה שכתב הגאון רבי דוד פארדו בספר מזמור לדוד (דף קיא ע"ב), שאין להחמיר אלא כשהאוכלים שהונחו תחת המטה, היו על קרקע עולם, אבל אם היתה קרקע מרוצפת באבנים או בעצים, אין לחוש, שאין רוח רעה שורה אלא ע"ג קרקע עולם ממש, שהיא אדמת עפר".

(ד) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע יו"ד סי' קט"ז סעי' ה') – "קנקן יין צרור וחתום שהונח תחת המטה, יש מי שכתב לאוסרו אף בדיעבד, משום רוח רעה, ולדינא יש מקום להקל על פי דברי הגאון רבי דוד פארדו בספר מזמור לדוד, שאם הונח תחת המטה על גבי קרקע מרוצפת אין לחוש לרוח רעה, וכיום כל הבתים שלנו מרוצפים ברצפה. [יביע אומר חלק י' דף שלז טור א]".

ג. כלי בתוך כלי.

1. מיקל.

(א) שבה"ל (אבני ישפה ח"א סי' קמ"א ענף א') – "יש להקל".

2. מחמיר.

(א) הגרש"א זצ"ל (הליכות שלמה תפילה פרק י"ג סעי' י"ז, הע' ס"ד, אבני ישפה ח"א סי' קמ"א ענף א' ד"ה ומו"ר) – "אף אם מונחים בכלי בתוך כלי [אפילו בתוך עשרה כלים]".

(ב) חוט שני (יו"ט, קובץ ענינים עניני יו"ד אות י"ג [עמ' שנ"ד]) – "אוכלין שתחת המטה ששורה עליהם רוח רעה, הוא גם על אוכלים ומשקין סגורים בתוך קופסת שימורים הסגורה היטב מכל צדדיה, וכמו כן בקבוקים הסגורים היטב. וה"ה באוכלין שמכוסים בשני כיסויים".

(ג) אבני ישפה (ח"א סי' קמ"א ענף א').

(ד) הגר"ח"ק שליט"א (דרך שיחה ח"א ריש עמ' תקכ"ח) – "אמר הרב: לכתחילה אין אוכלים אוכל שנכנס לבית הקברות, ועדיף להכניס כלי בתוך כלי, ומה שברוח רעה שתחת המטה אין מועיל כלי בתוך הכלי - הטעם כי במה שכתוב בגמרא אין להקל, ובאוכל שתחת המטה הוא גמרא (פסחים קי"ב א'), משא"כ אוכל בביה"ק שלא נזכר בגמ', לכן יש מקום להקל יותר".

3. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (מלואים סי' י"ד הע' ד').

ד. תחת מיטתו של עכו"ם.

א. מיקל.

1. עוללות משה (בס' דגל אפרים סי' כ"ח ס"ק ד') – "וכמ"ש במש"ז או"ח סי' ד' סק"ז משום דעכו"ם אין מקבל טומאה כמו קברי עכו"ם דאין מטמאין א"כ כש"כ תחת כליהם ומטותיהם אין רו"ר שורה, דאל"כ האיך מצאנו ידינו ורגלינו לקנות שום דבר מאכל ומשקה המותר לקנות מעכו"ם ... שו"ר שבות יעקב ...".

2. תשורת ש"י (מהד"ת סי' קט"ז).

3. פרי השדה (ח"ג סי' קנ"ט אות א') – "במטה של של גוי ודאי אין לחוש, וכן משמע בפירוש מדברי הפרמ"ג או"ח במשבצות סימן ד' ס"ק ו' דמה"ט אין נזהרים מעכו"ם אע"ג שאינו נוטל ידיו בבקר עי"ש".

4. שלחן חי (סי' י"ז אות ח') – "במטה של עכו"ם אין בו משום חשש רוח רעה".

5. עמק התשובה (הע' על ס' ובלכתך בדרך פרק ד') – "ואם הוא עכו"ם לענ"ד אין צורך ליזהר דבדידי' ליכא למיחש דהוי כבהמה ואין צריך נמי לנט"י מה"ט".

6. הגר"מ גרוס (תורת הדרך פרק י"ג סעי' ט"ו, הע' מ"ח) – "שבמטוס ... והאדם היושב במושב שלפניו יישן ע"ג האוכל. אמנם כשלפניו יושב נכרי, מותר לאכול מאכל שהוא ישן עליו. [שו"ת תשורת שי יור"ד סי' קטז, שו"ת פרי השדה שם, ועו"א]".

7. עי' הכשרות (פרק י"ח הע' קי"ח).

ב. מחמיר [אין לחלק].

1. דגל אפרים (סי' כ"ח) – "לענין אוכלים ומשקין שתחת המטה לא חילקו ונראה שאסור גם בעכו"ם".

2. עי' הגריש"א זצ"ל (הערות במסכת פסחים ריש דף קיא.) – "וא"כ ה"ה גוי שישן על אוכל שורה עליו רוח רעה".

3. הגר"י בעלסקי זצ"ל (פסקי הלכה עמ' קמ"ז).

4. הגר"ח"ק שליט"א (שערי שיח עמ' נ"ח תשובה כ"א) – "שאלה: יורנו הדר"ג האם יש חילוק בין ישראל שישן על המיטה לבין עכו"ם, [לענין רו"ר]. תשובה: לא".

ג. מראי מקומות – אפרקסתא דעניא (ח"ב יו"ד סי' קמ"ד), דרכ"ת (ס"ק ל"ט), מילי דאבות (ח"ה יו"ד סי' ח'), שמירת הגוף והנפש (סי' י"ד סעי' ט').

1. התעוררות תשובה (ח"א סי' ר"כ אות ב') – "אם רק גוי ישן על המטה אם שייך גם בזה רוח רעה כי לא שייך בגוים בחייהם שום טומאה מן התורה".
2. רבבות אפרים (ח"ח סי' תקע"ג) – "יש מקום להסתפק ... ומצאתי בהתעוררות תשובה ...".
3. יביע אומר (ח"א יו"ד סי' י'), הו"ד בשמירת הגוף והנפש (מלואים סי' י"ד הע' י"ג) – "כללא דמילתא שאם יש סניפין להקל, כגון אוכלין ומשקין שהונחו תחת מטת גוי, (ואפשר אף תחת מטת ישראל מומר, ומחלל ש"ק בפרהסיא), וכן תחת מטת תינוק פחות מבר מצוה, אורווי מורינן להקל בדיעבד. ומכ"ש כשנוסף ע"ז היה הקרקע שתחת המטה מרוצף באבנים או קורות, ואינו קרקע ממש, שאפשר להקל".

ה' ה"חפצא" שתחת המטה.

א. אוכלין.

1. למה לא הזכיר השו"ע "אוכלין".
- (א) אג"מ (יו"ד ח"ג סי' כ' ד"ה והנה) – "שהובא בש"ע הא דתבשיל ומשקין תחת המטה ביו"ד סימן קט"ז סעי' ה' שרוח רעה שורה עליהן, (ומה שלא הזכיר אוכלין הוא משום דהביא גם עניני אחריתי דאיכא בהו חשש סכנה דהוזכרו בירושלמי פ"ח דתרומות ה"ג א"ר אמי צריכין למיחוש למה דבריייתא חששין ושם לא הוזכרו אוכלין אלא תבשיל תותי ערסא, ואולי סובר הש"ע דבאוכלין ליכא איסור דחשש רוח רעה דלכן הוסיף משקין אף שג"כ ליכא בירושלמי משום דאיכא בגמ' פסחים ואוכלין לא הזכיר, אבל תמוה מ"ט יפסוק כירושלמי ולא כגמ' דידן ולכן מסתבר שלא דוקא וגם אוכלין אסור להש"ע וצ"ע"ק".
- (ב) מראי מקומות – חכ"א (בינת אדם כלל ס"ג, לשונו מובא לקמן), אז נדברו (ח"ז סי' ע"ג אות א', לשונו מובא לקמן).

ב. אוכלים חיין.

1. מחמיר.
- (א) גר"א (בינת אדם כלל ס"ג) – "משמע דאין חילוק בין אוכלין חיין או מבושלין וכן שמעתי שהגאון החסיד ז"ל צוה בצנן שהניחו תחת המטה לחתוך לחתיכות קטנות ולזרקה כדי שלא ימצאנה אדם".
- (ב) פת"ת (ס"ק ה') – "בספר בינת אדם כלל ס' ס"ג כתב בשם הגר"א ז"ל דה"ה אוכלין חיין כמו צנן ... והנה מ"ש דה"ה אוכלין חיין באמת הכי משמע בגמרא דב"ב דף נ"ח דאיתא התם מטה של ת"ח כיצד כל שאין תחתיה אלא סנדלים כו' ע"י בפירש"י שם".
- (ג) גר"ז (הל' שמירת גוף ונפש סעי' ז') – "לא יתן תבשיל או שאר אוכלין ומשקין תחת המטה מפני שרוח רעה שורה עליהם אפילו אם מחופים בכלי ברזל".
- (ד) בנין עולם (או"ח סי' ל"ג אות ט"ז) – "והנה בשו"ע יו"ד שם העתיק בלשונו רק תבשיל שאסור תחת המטה משמע מלשונו לכאורה דדבר שאינו מבושל ונאכל כמו שהוא חי לית לן בה וכן מורה לכאורה לשון הירושלמי שהעתיקו הפוסקים תבשילא תותי ערסא כו' אכן בפ' ע"פ (ק"ב א') הגירסא אוכלים ומשקים תחת המטה כו' משמע כסתם אוכלים שבש"ס דאפי' דבר שהוא נאכל כמו שהוא חי וקרוב לומר שאפי' מה שאינו נאכל כמו שהוא חי בכלל אוכלים הוא כל שעומד לאכילה, ומ"ש בירושלמי תבשילא אינו ר"ל דבר שנתבשל כבר אלא גם כל האוכלים נקרא בשם תבשיל שדרכו להתבשל, וקצת ראייה לזה מהא דאיתא בפ' חזקת הבתים (נ"ט א') איזה מיטה של ת"ח כל שאין תחתיה אלא סנדלים כו' ושל ע"ה דומה לאוצר כו' ופרשב"ם שם דה"ט משום דאיתא בפ' ע"פ אוכלים ומשקין תחת המטה כו' ושל ע"ה כו' הכל מניחים שם אוכלין ומשקין כו' ומדקאמר הש"ס אין מניחים שם אלא מנעלים כו' משמע דכל מיני אוכלים שהם תחת המטה רוח רעה שורה עליהם, וידוע דהאי תנא ירושלמי לישנא קטיעא נקט ודרכו לקצר בלשונו, וראיה שלא נקט ג"כ משקין, אף שבגמרא שלנו מבואר דדינו שוה לאוכלים".
- (ה) קיצור שו"ע (סי' ל"ג סעי' ו') – "ובכפרים יש מחזיקים תפוחי אדמה ושאר מאכלים תחת המטות, ויש להזהירם על זה".
- (ו) אור יצחק (ח"א סי' י"ד) – "ולכתחלה יש איסור ליתן תחת המטה אפילו אוכלין חיין ומחופין נמי בכלי ברזל".
- (ז) לב ים (או"ח סי' ט"ו) – "לפי שבארנו דאף באוכלין חיין נאסרין תחת המטה דלא כמו שכתב בס' עין יצחק".
- (ח) עי' אג"מ (יו"ד ח"ג סי' כ' ד"ה והנה) – לשונו מובא לעיל.
- (ט) עי' מטבח הכשר (ארטסקרול, עמ' תט"ו) – "Most Poskim".
2. מיקל.
- (א) דברי אור (ח"ג סי' מ"ב אות ג') – "אף לכתחילה".
3. מראי מקומות – עין יצחק (ח"א או"ח סוף סי' כ"ד, לשונו מובא לעיל), שדי חמד (מערכת הל' כלל קמ"א אות ל"א ד"ה והנה), דרכ"ת (ס"ק ל"ו, לשונו מובא לקמן), בה"ח (ס"ק מ'), שואל ונשאל (ח"ב יו"ד סי' מ"ח), חוט שני (שאר ענייני סכנה [בתוך ס' טבילת כלים] ס"ק ז' אות ז', עמ' פ"א), שמירת הגוף והנפש (מלואים סי' י"ד סעי' ב'), חלקת בנימין (ס"ק מ"א), אמרי יעקב (על שו"ע הרב חו"מ סי' י' ס"ק כ"ט), כשרות השלחן (ח"ד עמ' ר').
- (א) חכ"א (בינת אדם כלל ס"ג) – "משמע דאין חילוק בין אוכלין חיין או מבושלין ... נראה לי דלפי הנראה לא גרסינן בפסחים אוכלין כלל שהרי הרמב"ם וסמ"ג ורי"ף וראב"ש וראב"ד כולם כתבו דין זה על פי הירושלמי שהביא רי"ף בפרק אין מעמידין תבשילי תותא ערסא וכתב הרמב"ם והסמ"ג הטעם משום שמא יפול בו דבר. וראב"ד כתב מעצמו שהטעם משום רוח רעה שמע מינה דלא גרסינן בגמרא דידן אוכלין ואפשר שלא גרסו כלל האי ברייתא אפילו משקין שהרי לא כתב כלל דין דמשקין וכיון שכולם כתבו רק תבשיל וכדאיתא בירושלמי אין לנו אלא מה שחידשו דוקא תבשיל ולא דברים חיין והגאון החסיד חש לגירסא שלנו".
- (ב) ערה"ש (סעי' י"א) – "ומשמע דאוכל חי מותר ויש מקפידים גם באוכל חי".

ג. אוכלים יבשים, כגון פת.

1. מחמיר.

- (א) אור יצחק (ח"א סי' י"ד) – "היוצא מדברינו אלה שיש איסור ליתן תחת המטה שישנים עליה אפילו אוכלים יבשים ואפילו אם הם מחופין בכלי מחשש שרוח רעה שורה עליהם".
- (ב) מראי מקומות.
- (א) מהרש"ם (הסכמה לס' כולם אהובים) – "לפמ"ש הב"ח באו"ח סוסי' קס"ה בדבר יבש ל"ש רו"ר כלל יש לפקפק בזה אבל דעת הגר"א הנ"ל דגם בדבר יבש איכא משום רו"ר שהרי צוה להשליך ציקער שהי' בתיבה".

ד. אוכלים של אדם אחר.

1. מיקל.

- (א) רב פעלים (ח"ד סוד ישרים סוף סי' ה') – "העליתי בס"ד על מ"ש רו"ל המניח אוכל תחת המטה ששורה עליו רוח רעה. ואמרתי אם הניח אדם אוכל של חבריו תחת המטה שלא בידיעתו וזה המניח הוא איש זר שאינו בנו ולא אשתו ולא עבדו של בעל האוכל כדי שנאמר ידם כידו אין שורה עליו רוח רעה האמור על אוכל המונח תחת המטה ע"ד שאמרו אין אדם אוסר דבר שאינו שלו".
- (ב) שלמת חיים (או"ח סי' כ"ג ד"ה אבל) – "לענ"ד הוא [רק] בדבר שהוא שלו, ואם אחד יקח משל חבריו בלא דעתו ויתנם תחת המטה מאחר שכנראה הב"ד לא יוכלו לחייבו לשלם דהוי כהיזק שאינו ניכר (גיטין נ"ג א', שו"ע חו"מ שפ"ה ס"א) שוב גם הרוח רעה אין לו רשות להתדבק בו".
- (ג) כשרות השלחן (ח"ד עמ' רי"ט).
2. מחמיר.

(א) עי' קהלות יעקב (נזר החיים עמ' פ"ה אות מ"ב, עמ' ר"א אות קי"ט) - לשונו מובא לקמן.

(ב) אז נדברו (רבבות אפרים ח"א סי' ח' אות א) - לשונו מובא לקמן.

- (ג) הגר"ח ק' שליט"א (בנתיבות ההלכה חמ"ו ריש עמ' תט"ז) – "שאלה: חבר שהניח בטעות אוכל של חבריו מתחת למיטה, האם נאסר לאכול פירות אלו ויצטרך לשלם לו על כך, או שלא יכול לאסור פירות של חבריו. תשובה: גרמא בנזקין".
- עי' הגר"ח ק' שליט"א (בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תט"ז) – "שאלה: אם חבר לא יכול לאסור פירות של חבריו גם כשמדובר ברוח רעה ששורה מתחת למיטה, כיצד הדין באשה שהניחה מאכלים בטעות תחת המיטה, האם נחשב כאדם אחר לגבי המאכלים ששייכים לבעלה. תשובה: בודאי אוסר".

(ד) רבבות אפרים (ח"א סי' ח' אות א', עי' ח"ג סי' י"ח) – "הרב פעלים ... ובאמת זה חידוש דברוח רעה מה שייך להכנס בדין זה אם אדם אוסר דבר של חברו או לא כמו שהוא מדמה הא יש שם רוח רעה. וג"כ ידידי הגרב"י זילבר (שליט"א) [זצ"ל] כתב לי בזה שאני צודק מאוד".

(ה) שבט הקהתי (ח"א סי' רכ"ד) – "ואפילו אם אדם אחר שאינו הבעלים של האוכלין הניחו שם האוכלים תחת המטה ג"כ נאסר ולא שייך לומר אין אדם אוסר דבר שאינו שלו דכ' התוס' ביבמות [דף פ"ג ע"ב ד"ה אין]. דאם א' השליך בשר של חבריו לתוך חלב נאסר ולא שייך לומר אין אדם אוסר דבר שאינו שלו דאפילו היכא דנפל בעצמו ג"כ נאסר ולא גרע חבריו מנפל מעצמו ורק היכא דבעינן מעשה ידי' אז אמרינן דאין אדם אוסר דבר שאינו שלו עיי"ש. א"כ ה"נ כיון דאפילו נפל מעצמו האוכל תחת המטה נאסר ה"ה אם נתן שם חבריו נאסר [וצ"ע מה דאי' בשו"ת רב פעלים ח"ג בסוד ישרים בסי' ה' דאחר אינו יכול לאסור אוכל של חבריו אם הניחו תחת המטה שלא בידיעתו עיי"ש, וצ"ע דלפי מה שהבאתי מהתוס' לא שייך לומר כן דלא גרע מאילו נפל מעצמו]".

(ו) הגר"ע אויערבאך שליט"א (מרשימות הגר"י שוב, בעניני סכנה אות ט') – "הניח אוכלים של חבריו מתחת למטה לא אמרינן אין אדם אוסר דבר שאינו שלו שזה מציאות ששורה על זה רוח רעה".

3. מראי מקומות.

(א) הגרש"ז זצ"ל (הליכות שלמה תפילה פרק י"ג הע' ס"ד) – "והוסיף רבנו, שהרי רבנו הגר"א ז"ל החמיר מאד בזה שלא ליתנם אפילו לבהמתו, כמ"ש החכ"א כלל ס"ח ס"ג. ומ"מ עובדא הוה בישיבה, בבחור שהניח בקבוקי משקה תחת מטה שלא היו ישנים בה בדרך כלל, ובא אורח וישן שם, והורה רבנו, שאף שהמניח ודאי פשע, כי ה' לו לחוש שמא יזדמן שישנו שם, מ"מ י"ל דאין אדם אוסר דבר שאינו שלו, ובצרוף עוד טעמים אחרים הורה למכרם לנכרי (אבל לא צירף את היותם מונחים בכלי בתוך כלי, הואיל ויש מחמירים בזה, אפילו בתוך עשרה כלים). וכשנשאל אם יש להורות לנכרי שלא ימכרם שוב לישראל, לא הכריע בדבר".

(ב) שמירת הגוף והנפש (מלואים סי' י"ד סוף הע' ו') – "רב פעלים ... אולם בשו"ת שבט הקהתי (ח"א סימן רכ"ד) חולק עליו".

ה. מאכל שאינו בר אכילה.

1. מיקל.

- (א) תורה לשמה (סי' ק"ח, בן איש חי שנה א' חנוכה אות י"ב, שנה ב' פר' נח אות י"ז) – "שאלה אם הניח שמן זית תחת המטה ... אבל מידי דלאו בר אכילה ושניה הוא אין רוח רעה שורה עליו ודי בזה".
- (ב) כה"ח (סי' תרע"ג ס"ק י"א) – "ואם הניח השמן תחת המטה ... אבל אם השמן הוא מר דאינו בר אכילה, אינה שורה עליו רוח רעה ושרי".
- (ג) יביע אומר (ח"א יו"ד סי' י' אות ט') – "וע' בבן איש חי (פ' וישב אות יב) שיש להתיר שמן מר, שהונח תחת המטה, כל שאינו ראוי לאכילה. ע"ש. וכ"כ בבא"ח ש"ב (פ' נח אות יז). ע"ש. ודוחק לחלק דתבלין חזו עם תערובת אוכלים, משא"כ בשמן מר".
- (ד) חשוך חמד (פסחים דף קיב). – "ויעוין כף החיים ... אבל אם השמן מר ואינו בר אכילה, אינה שורה עליו רוח רעה ושרי".

(ה) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע או"ח סי' רס"ג סעי' ע"ב) – "ומותר להדליק נר שבת בשמן מר שאינו ראוי לאכילה".

1. תרופות (medicines) תחת המטה.

1. מיקל [ותלוי אם יש להם טעם].

(א) הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה תפילה פרק י"ג ס"ק כ"ז) – "וה"ה לענין תרופות דשרי, דלא חשיבי אוכל".
(ב) ציץ אליעזר (חי"ז סי' ל"ה) – "בלילה שכב לישון עם בגדיו ובכיסו היו כדורים - לתרופה שהרופא נתן לו לריפוי מחלתו ששכח להוציאם משם טרם שכבו, אם דינם כדי אוכלים ומשקים שתחת המטה שרות רעה שורה עליהם כדאיתא בפסחים דף קי"ב ע"א ויו"ד סימן קט"ז סעיף ה'. והשבתי לו על אחר כי מותרים הם גם לכתחילה ...".

(ג) עי' הגריש"א זצ"ל (הערות במסכת פסחים דף קיב. ד"ה אכן) – "ותרופה שהיא כעפרא בעלמא מן הסתם אין שורה עליו רו"ר כשהוא תחת המטה ויש לברר ולחלק".

(ד) שבט הלוי (קובץ מבית לוי בענייני יו"ד עמ' צ"ד אות ז') – "תרופות שאינם מאכל כלל, אין בהם חשש של אוכלין תחת המטה".
(ה) הגרא"ל שטיינמן זצ"ל (וישמע משה פר' נשא תשע"ה, פר' מקץ תשע"ח עמ' ב' אות ט', הו"ד מציון תצא תורה ח"א יו"ד הע' קכ"י) – "שאל שם אודות תרופות מתחת המטה, והשיב לו הגאון רבי אהרן יהודה לייב שטיינמן (שליט"א) [זצ"ל] שתורפה אינה בגדר מאכל ויש להקל בזה, וכן הסכימו הגאונים רבי שמאי גרוס, רבי שמואל אליעזר שטרן, רבי מגדל שפרן, רבי מרדכי גרוס, רבי שמואל יעקב לנדא שליט"א. ועוד הביא ששמע מהגאון רבי חיים מאיר וואזנר שליט"א בשם אביו זצ"ל בעל שבט הלוי, שהיה מורה להקל בדיעבד אפילו בדבר מאכל שהונחו תחת המטה, וכ"ש בנידון דידן. וכן הורו הגאונים רבי יעקב מאיר שטרן ורבי שלמה זלמן אולמן שליט"א. ואילו הגאון רבי חיים קניבסקי שליט"א ענה שאולי כדאי להזהר בזה".

(ו) רבבות אפרים (חי"ז סי' ש"ה) – "ועיין ציץ אליעזר חי"ז סימן ל"ה אות א' שכתב שאנו אין לנו אלא מה שאמרו דהיינו רק אוכלים ומשקים ולא כדורים שלוקחים לרפואה, ועי' כ"כ בשו"ת אגרות משה יור"ד ח"ג סימן כ"ו".

(ז) עי' הגר"ח שליט"א (נזר החיים עמ' רי"ז אות קס"ה) – "תרופות וויטאמינים שהיו תחת המטה האם נאסרים. תשובה: אפשר להקל".

אמנם עי' הגר"ח שליט"א (הבית בכשרותו פסקי דינים אקטואליים בענייני כשרות הבית תשובות מכת"י, וישמע משה פר' נשא תשע"ה [לשונו מובא לעיל]) – "שאלה: מה הדין בתבלינים ותרופות האם זה תלוי במחל' בבלי וירושלמי בלשון אוכלין או תבשיל א"ד לכו"ע מותרים באכילה לפי שאין זה נחשב אוכלין כלל. תשובה: זה ספק".

(ח) הגר"א בבבצל שליט"א (מציון תצא תורה ח"א אות רצ"ד, אהל יעקב מאכלי עכו"ם עמ' תרע"ז אות י') – "מה הדין בוויטמינים מתחת המטה, האם אסור להניחם שם לכתחילה, ומה הדין בדיעבד. תשובה: מותר".

(ט) שבט הקהתי (ח"ב סי' רמ"ה, ח"ג סי' רכ"ט אות ב', עי' ח"ה סי' ער"ה אות ב') – "רפואות שאין להם טעם אין להקפיד שלא יכניסם תחת המטה או בביהכ"ס. אבל הרפואות שיש להם טעם יש להקפיד לא לשומם תחת המטה ולהכניסם בביהכ"ס".

(י) מאור ישראל (ח"ב פסחים דף קיב. ד"ה אולם) – "וכן נראה בתרופות ששהו תחת המטה ואינן ראויות לאכילה, שאין לאוסרם כלל, מפני שאין עליהן תורת אוכלין ומשקין".

(יא) דברי שלום (ח"ו קיצור פסקי הלכות יו"ד אות ר', עמ' רצ"ד) – "מצאו מעדעצינע"ן או וויטאמינע"ן תחת המטה אם שייר לאסרו משום סכנה. תשובה: מדברי סוד ישרים הנ"ל בסימן הקודם משמע מה שנתרחש כמ"פ שמשליכין הקטנים מדעצינע"ן וגם וויטאמינע"ן תחת המטה, אין שורה עליהם ר"ר ומותר לקחתם לרפואה, דכיון דבסתם הני חשוב דבר מר, ואז אין שורה ר"ר, דל"ה בר אכילה".

(יב) דברי אור (ח"ג סי' מ"ב אות ג').

(יג) שמירת הגוף והנפש (מלואים סי' י"ד הע' ב', הע' כ"א).

2. מחמיר.

(א) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (מרשימות הגר"י שוב בענייני סכנה אות כ"ד, בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תק"פ) – "יש לזהר לא להניח תרופות מתחת המטה אף כשאינם ראויים לאכילה".

(ב) בכרמי יהודה (יו"ד תשובה שס"ה) – "שאלה: האם מותר לישון על תרופות, בין שבולעים (כדורים), בין ששותים (סירופ), בין שמזריקים. תשובה: יש לזהר בזה".

3. בדיעבד מיקל.

(א) יביע אומר (ילקוט יוסף או"ח סי' ד' הע' ל"ו, סי' רס"ד הע' כ', סי' תרע"ג הע' י"ב) – "ודע דאף לד' הרב בן איש חי שאסר בדיעבד, אם הניח שמן זית שהוא מר תחת המטה, אינו נאסר, שאין שם אוכל עליו. וכמ"ש בבן איש חי (פר' וישב הל' חנוכה אות יב). ולפ"ז נראה שאם נתן תרופות וגלולות מרות תחת המטה לכ"ע יש להתיר בדיעבד. וכל שכן אם היתה שם ג"כ רצפה. ודו"ק.

וכ"כ בשו"ת שבט הקהתי ח"ה (סימן רעד אות ב). [אלא שלא העתיק דברי הבא"ח נכונה, שכאילו הבא"ח מתיר בכל שמן זית, מפני שהוא מזיק ואין מברכים עליו. וזה אינו, כאשר יראה הרואה בבא"ח שם שלא התיר אלא בשמן זית שהוא מר].

(ב) משיב נבונים (ח"ב סי' נ"א) – "נלענ"ד ברור דתרופות שנמצאו תחת המטה אין בהם משום רוח רעה ושרי בדיעבד להשתמש במדעצינ"ן אלו לרפואה".

4. מראי מקומות – הגרש"י שלינגר שליט"א (אהל יעקב, לשונו מובא לקמן).

2. ויטמינים (vitamins) תחת המטה - למיקילים לעיל.

1. מחמיר.

(א) הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה תפילה פרק י"ג ס"ק כ"ז) – "וכן ויטאמינים".

(ב) נתיבות אדם (אהל יעקב מאכלי עכו"ם עמ' תרע"ז אות י') – "דינו כשאר מאכל".

2. מיקל.

(א) חוט שני (שאר ענייני סכנה [בתוך ס' טבילת כלים] ס"ק ז' אות ה', עמ' פ"א) – "ויטמינים שהיו תחת המטה, יש להקל, דאף באוכלין מבואר באחרונים הנ"ל שאין בהם איסור באכילה בדיעבד. ומסתברא שענין רוח רעה שתחת המטה הוא בדבר הראוי לאכילה משא"כ בזה, על כן אין להמנע מלקחתם".

(ב) הגר"ח ק' שליט"א (נזר החיים עמ' רי"ז אות קס"ה) – לשונו מובא לעיל.

(ג) הגר"א נבנצל שליט"א (מציון תצא תורה ח"א אות רצ"ד, אהל יעקב מאכלי עכו"ם עמ' תרע"ז אות י') – לשונו מובא לעיל.

(ד) דברי שלום (ח"ו קיצור פסקי הלכות יו"ד אות ר', עמ' רצ"ד) – לשונו מובא לעיל.

(ה) עי' שערי תורת הבית (בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תל"ה) – "מה הדין בוויטמינים מתחת המטה, האם אסור להניחם שם לכתחילה, ומה הדין בדיעבד. תשובה: כאן הדבר יותר קל כי כדורי וויטמינים אינם אוכל ורק בולעים אותם לחזוק הגוף. ויתכן שאין רוח רעה שורה על דבר כזה כלל".

3. מראי מקומות.

(א) הגרש"י שליזנגר שליט"א (אהל יעקב מאכלי עכו"ם עמ' תרע"ז אות י', מציון תצא תורה ח"א יו"ד הע' קכ"ו) – "מה הדין בוויטמינים מתחת המטה, האם אסור להניחם שם לכתחילה, ומה הדין בדיעבד. תשובה: האם ויטמינים שהיה תחת המטה לענין דיעבד או לכתחילה, הנה עצם הדין באוכלים תחת המטה שהיו ישנים בו יש מחלוקת בין הפוסקים אם מותר בדיעבד או לא, דעת השו"ת שבות יעקב חלק ב' (סימן ק"ה) והובאה ברעק"א בגליון שו"ע (סימן קט"ז סעיף ה') ופ"ת שם להתיר על פי דברי הב"י (סימן ו') והחיד"א בברכי יוסף (סימן קט"ז אות י'), ובספרו מחזיק ברכה (סימן ו' אות ג'), סובר שאסור אפילו בדיעבד ודוחה הראיה מהבית יוסף עי' שם. וכן בחכמת אדם (כלל ס"ח דין ג') ובניית אדם שם אסור אפילו בדיעבד ומביא כן בשם הגר"א ולמעשה סוגיין דעלמא להחמיר מטעם חמירא סכנתא מאיסורא ועכשיו נדון לענין ויטמינים, לכתחילה בודאי אין להניחם שם ולענין בדיעבד אם יש בזה טעם טוב וכשאדם בולע אם צריך לברך על זה הוא כמו דבר מאכל שאנו נוהגים לאסור את זה. ואם אין בזה טעם טוב כלל וכשאדם בולע את זה אינו מברך על זה בדיעבד מותר, עי' בבן איש חי שנה ראשונה פרשת וישב בהלכות חנוכה (אות יב) שביאר החילוק בזה וכן כתב בשנה שניה פרשת נח (אות טו"ב) והובאה בכף החיים (סימן תרע"ג אות י"א). ומ"ש שלכתחילה אין להניח אפילו אין בו טעם, א' משום דסוף כל סוף הוא אוכל את זה. ב עיין בשו"ע הרב (סימן ר"ד סעיף י"ד) שהביא דיעה שצריך לברך על התרופה אם אינם טובים ולא רעים לגמרי בברכת שהכל אם כן פשוט שאין להניחם לכתחילה ודו"ק, כנלענ"ד".

ח. סיגריות (cigarettes).

1. מחמיר.

(א) עי' הגר"ח ק' שליט"א (שערי שיח עמ' נ"ז תשובה י"ט) – "שאלה: סיגריות לעישון שהונחו תחת מיטה שישנו עליה בלילה, האם נאסרו משום רו"ר. תשובה: יתכן".

2. בדיעבד יש להקל.

(א) מחקרי הארץ (ח"ה סי' ו') – "בדיעבד נראה שאין לאסור, דגם באוכלין ומשקין הרבה פוסקים סוברים שלא נאסר בדיעבד, וא"כ מכל שכן סיגריות שאין כאן אלא הנאת כילוי. אבל עכ"פ לא ידעתי אמאי חושש כבודו מחמת היזק סגולי השורה על הדבר המונח תחת המטה, יותר מאשר היזק בידים שמזיק עשן הסיגריות לגוף האדם, כאשר נתברר ונתאמת שעישון הסיגריות מזיק לגוף, ועל כן שומר נפשו ירחק מהם אפילו אם לא היו תחת המטה".

3. מיקל.

(א) הרמ"ש דיין (גם אני אודך ח"א סי' כ"ב) – "המורם מכל האמור שאדם שהניח קופסת סיגריות תחת המיטה וישנו עליה או שהניחם בכיסו בשעת השינה, מותר לעשן הסיגריות שבאותה קופסה, ואין לחוש בדבר כלל".

ט. משחת שיניים (toothpaste).

1. מיקל.

(א) אוסרי לגפן (ח"י בשו"ת מילי דחסידותא שבסופו עמ' ש"ז אות פ"ח) – "משחת שיניים שהיתה תחת המיטה בלילה (או שנגעו בשפופרת בלי נט"י) האם אפשר להשתמש בה. תשובה: כיון שהיתה מכוסה (בשפופרת) ואינה אוכל ממש, אפשר להשתמש

2. מראי מקומות.

(א) הגר"ח ק' שליט"א (שערי שיח עמ' נ"ח תשובה כ') – "שאלה: משחת שיניים שהונחה תחת מיטה שישנו עליה בלילה, האם מותר להשתמש בה. תשובה: אם לא בולעים אפשר להקל".

י. מאכל שמחוסר תיקון.

1. מיקל.

(א) מילי דחסידותא (סי' תנ"ח) – "וי"ל שמאכל שמחוסר בישול או כבישה עד שיהא ראוי לאכילה דקיל".

(ב) דברי אור (ח"ג סי' מ"ב אות ג') – "במילי דחסידותא".

2. מראי מקומות – כה"ח (ס"ק מ'), אַז נדברן (ח"ז סי' ע"ג אות א', לשונו מובא לקמן).

(א) דרכ"ת (ס"ק ל"ו) – "עפת"ש מ"ש דה"ה אוכלין חיינ ועי' בשו"ת אור יצחק שם שהוכיח שיש איסור ליתן תחת המטה שישינים עליה אפי' אוכלין חיינ אפי' הם יבשים ואפי' הם מחופים בכלי ברזל ממש בהכלי עיין שם באורך ועי' בשו"ת יד יצחק ח"א סי' י"ד אמנם יעוין בס' מילי דחסידותא שם שכל דדוקא בתבשיל הוי הקפידא אבל במאכל שמחוסר בישול או כבושה עד שיהי' ראוי לאכילה קיל ובכלים פשיטא דאין קפידא אפי' לכתחלה עיין שם".

- (ב) בכרמי יהודה (יו"ד תשובה שס"ד) – "מה הדין של **סוכר** שהיה מתחת המטה בתוך מזוודה, ואחד ישן על המטה. תשובה: מותר מן הדין".
- (ג) שבט הקהתי (ח"ג סי' רכ"ט אות ב') – "וכן נראה **לקפה** שהי' תחת המטה שרי כיון דאינה אוכל בפני עצמו".

יא. נעליים תחת המטה.

1. ב"ב (ריש דף נח.) – "מטה של תלמידי חכמים כיצד. כל שאין תחתיה אלא סנדלין בימות החמה ומנעלין בימות הגשמים, ושל עם הארץ דומה לאוצר בלוס".
2. מיקל.
- (א) הגרח"ק שליט"א (דולה ומשקה ריש עמ' שס"ג, הע' ד') – "שאלה: האם קיים דין להרחיק הנעליים מן המטה. תשובה: לא. [אבל יש דין להרחיק הנעליים מראשותיו]".
- (ב) פשוט הסוגיה וסתימות הפוסקים.
3. מחמיר.

(א) מהר"ם שיק (דרכי משה החדש התנהגות הגאון מהר"ם שיק ז"ל אות י') – "הקפיד מאד שלא יהיו מנעלים תחת המטה בלילה [א"ה ועיין בספר זכרון יהודה שאצל חותנו הגה"ק מו"ה דוד דייטש ז"ל לא היו רשאים להיות שום מנעלים אפילו של אחרים בהבית שלו, ועיין עבודת הקודש מהגה"ק החיד"א ז"ל בצפורן שמיר ועיין בדרכי חיים ושלום שהקפיד שלא יהיו לו מנעלים תחת המטה]".

(ב) דרכי חיים ושלום (ענינים מסדר היום והלילה אות שמ"ב, הע' א') – "הקפיד שלא יהי' מנעלים תחת המטה. [עיין בגמ' ב"ב נ"ח ע"א מטה של תלמידי חכמים כיצד כל שאין תחתיה אלא סנדלין בימות החמה ומנעלין בימות הגשמים ושל עם הארץ דומה לאוצר בלוס ע"כ ונראה שאין איסור במנעלים תחת חמטה וכפי הנראה שדעת רבינו שחשש למ"ש בספר עבודת הקודש לגאון חיד"א ז"ל (בצפורן שמיר סי' ז' אות קי"ב) שאם יהי' סמוך למראשותיו מנעלים או מכנסים וכיוצא יגביר כחם להכשילו ח"ו ועי' בחסד לאברהם (מעין ז' נהר כ"ו-כ"ז)]".

(ג) תפארת בנים (ח"א על קיצור שו"ע סי' ל"ג סעי' ו', עמ' ר"ל) – "ואאמור"ר מאוה"ג זי"ע הקפיד מאוד שלא להניח מנעלים מתחת למטה, וגדול אחד שאלני: הלא מפורש בגמרא בבא בתרא דף נח ע"א, שאין איסור בדבר. אמנם אחי ראש ישיבתנו מצא מקור למנהג אאמור"ר, בספר דרכי חיים ושלום ... לספר דרכי משה החדש (תולדות המהר"ם שיק ... והגדול הנ"ל הוסיף להתווכח בטענה: האם יכול החיד"א לחלוק נגד הגמרא. אך הוסיף: חייב אני לתרץ את דברי החיד"א ולומר, הגמרא בבא בתרא הנ"ל האומרת שאין איסור בדבר מדברת במי שהגיע לדרגת יעקב אבינו אשר העיד על עצמו: כוחי וראשיתי אוני (בראשית מט ג). ברם, לכאורה יש לדון בזה, דדוחק לומר שהגמרא מדברת רק ליחידי סגולה ... פעם אחת פגשתי את הגאון רבי חיים קניבסקי שליט"א ודיברנו על קושיא הנ"ל מגמ' בבא בתרא על דברי החיד"א, והשיב שלדעתו מוכרחים לומר שהגמרא מתרת להניח מנעלים מתחת למיטה, לא בעת השינה, ואילו החיד"א מיירי בעת השינה".

(ד) ילקוט יוסף (סי' ב' סעי' י"ג, הע' י"ג) – "ונכון לזהר שלא להניח את נעלי תחת המטה, למראשותיו. [ומה שכתבנו גבי מנעלים, הנה בגמרא בבא בתרא (נח א) אמרו, מטה של תלמידי חכמים כיצד, כל שאין תחתיה אלא סנדלין בימות החמה, ומנעלים בימות הגשמים, ושל עם הארץ דומה לאוצר בלוס. (ופירש רש"י, שמניחים תחת המטה את המנעלים עד ימות הגשמים שיצטרך להם). ואמנם מרן החיד"א כתב בעבודת הקודש (חלק ב' סי' ז') שלא יתן המנעלים תחת המטה למראשותיו, וכן לא יתן שם מכנסים, ולא יהיה עליו בשעת השינה מפתחות של ברזל, כי יתן להם יד להחטיאו ח"ו. גם בשו"ת מהר"ם שיק (תרי"ג מצוות, תולדות המחבר אות י') הקפיד מאד שלא יהיו המנעלים תחת המטה בלילה, ועיין בדרכי חיים שגם כן הקפיד שלא יהיו מנעלים תחת המטה. ועיין בספר זכרון יהודה שאצל חותנו הק' לא היו רשאים להיות שום מנעלים אפילו של אחרים, בבית שלו]".

1) מש"כ בשם החיד"א, לא נראה כו מלשונו.

2) חיד"א (עבודת הקודש ח"ב סי' ז' אות קי"ב, אות קי"ג), שמירת הנפש (שמירה מעליא הע' קע"ה), שמירת הגוף והנפש (סי' קי"ז סוף הע' א') – "אם יהיה סמוך למראשותיו מנעלים או מכנסים וכיוצא יגביר כחם להכשילו ח"ו. אם יהיה עליו מפתחות ברזל וכיוצא יתן להם יד להחטיאו ח"ו".

4. מראי מקומות.

(א) נטעי גבריאל (סוכות פרק נ"ז סעי' י"ג, הע' כ"ז) – "כשחולץ מנעליו כשהולך לישן, יש להניחם תחת המיטה. [כז ערוה"ש ס"ד כתב שאינו לכבוד להניחם בסוכה, רק בלילה שא"א בענין אחר, יש להניחם תחת המטה, אבל שארי מנעלים לא יכניס לסוכה. ועי' בבית ישראל (טוסיג) ח"ח עמוד ר"ל שהיה מקפיד מאד בלכתו לישן בסוכה לחלוץ מנעלו מחוץ לסוכה, וכל הלילה נשארו בחוץ]".

1) ערה"ש (או"ח סי' תרל"ט סעי' ד') – "וכן ליתן מנעלים בסוכה אינו לכבוד ורק בלילה כשחולץ מנעליו בהכרח להניחם על הקרקע אצל מיטתו אבל שארי מנעלים לא יכניס להסוכה".

יב. כלים (objects) תחת המיטה.

1. רבינו גרשום (ב"ב דף נח.) – "כל שאין תחתיה אלא סנדלין בימות החמה. לפי שבימות החמה שאין טיט נועלין מנעלין ומשמרין הסנדלין עד לימות הגשמים ואותן סנדלין יהיו מונחין תחתיהן בימות החמה ולא יותר. וכן בימות הגשמים [משמרין] המנעלים לפי שאסור להניח אוכלין ומשקין וכלים אחרים תחת המטה מפני שרוח רעה שורה עליהן".
2. מיקל.
- (א) מילי דחסידותא (סי' תנ"ח) – "ובכלי פשיטא דקיל שלא הוזכר בש"ס קפידא רק על אוכלים ומשקים וגם שאחז"ל שמטה של ת"ח רק מנעלים תחתיה מ"מ לבינונים אין קפידא גם לכתחילה רק על אוכלים ומשקים".
- (ב) דרכ"ת (סוף ס"ק ל"ו) – "מילי דחסידותא שם ...".

(ג) כה"ח (ס"ק מ') – "בס' מילי דחסידותא ... ובכלים פשיטא דאין קפידא אפי' לכתחלה יעו"ש".
 (ד) הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה תפילה פרק י"ג ס"ק כ"ז, הע' ס"ה) – "אבל על שאר מילי אין להקפיד, דבכגון דא אין לנו אלא מה שאסרו חז"ל בפירוש ואין לנו לדמות מלתא למלתא, ואף דבפי' רגמ"ה במס' ב"ב (נ"ח ע"א) איתא גם 'כלים', קשה להורות כן לדינא, כיון שנדפס בזמן מאוחר מכת"י משובש בטעויות כידוע [ועיין בפי' רגמ"ה הנדפס מחדש ע"פ כת"י (ירושלים תשנ"ט), דליתא תיבת 'כלים'"]".

(ה) קנין תורה בהלכה (ח"ב סי' כ"א אות א') – "וי"ל, דגם לרגמ"ה הכוונה לכלים של מאכל כקדרות וקערות, כיון שאוכלין ומשקין נזכר בגמ' דפסחים (ק"ב ע"א) משא"כ מנעלים, דבלא"ה גם כנגיעתן צריך נט"י מה יוסיף מה שהיו תחת המטה, ומלשון הגמ' פסחים (שם) ג"כ יש לדייק, דאין חשש אפי' בכלי מאכל דקתני אוכלין ומשקין תחת המטה אפי' מחופין בכלי ברזל ר"ר שורה עליהן, והיינו, דהכלי אינו מציל, ואם ה' חשש דר"ר על הכלים גופא פשיטא דאין מצילין וכס' המילי דחסידותא, דכלים מותר אפי' לכתחילה, ודי רגמ"ה חידוש הוא כהגדרת הנ"ל".

(ו) שבט הלוי (קובץ מבית לוי בענייני יו"ד עמ' צ"ד אות ו') – "אין קפידא אלא באוכלין ומשקין ולא בשאר דברים".

(ז) הגר"י בעלסקי זצ"ל (פסקי הלכה עמ' קמ"ז).
 3. מראי מקומות – ציץ אליעזר (חי"ט סי' נ"ו אות ב'), שמירת הגוף והנפש (סי' י"ד סעי' ט"ז, מלואים), כשרות השלחן (ח"ד עמ' ר"ב).

(א) רש"י (סוכה דף כא: ד"ה על) – "להכי נקט גבי מטה מנעלים וסנדלים, דאמרינן בבבא בתרא (נח, א): איזהו מטה של תלמידי חכמים כל שאין תחתיה אלא מנעלים של בעל הבית בימות החמה וסנדלים בימות הגשמים, שנותנים שם כשהוא בא לשכב ולישן חולץ מנעליו ונותן תחת מטתו, אבל לתת תחתיה דברים אחרים גנאי הוא לו, שמרגיל בני הבית לשם".
 (ב) מיכלא דאסותא (עמ' כ"ח אות כ"ג ס"ק ב'), הו"ד בטעמי המהגים (ליקוטים אות ל"ו קו"א) – "וע' בפי' רגמ"ה לב"ב נ"ח שכ' דאסור להניח כלים תחת המטה משום ר"ר וראה זה חדש הוא".

יג. אדם (person) תחת מיטת קומותיים (bunk bed).

1. מיקל.

(א) הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה תפילה פרק י"ג ס"ק כ"ז) – "אבל על שאר מילי אין להקפיד, דבכגון דא אין לנו אלא מה שאסרו חז"ל בפירוש ואין לנו לדמות מלתא למלתא ... ומהאי טעמא אין לאסור להשתמש במטות הבנויות זו ע"ג זו משום רוח רעה, דאין להוסיף מדעתנו על דברי חז"ל".

(ב) אז נדברו (ח"ז סי' ע"ג אות א') – "אודות מה שנסתפק מה הדין במטה ע"ג המטה אם יש לחשוש משום רוח רעה כמו באוכלין תחת המטה, הנה בגמרא פסחים דף ק"ב א' גרסינן תנא אוכלין ומשקין תחת המטה אפילו מחופין בכלי ברזל רוח רעה שורה עליהן, ובש"ע יור"ד סימן קט"ז סעיף ה' איתא ולא יתן תבשיל ולא משקים, וסתמא דמלתא דאוכלין דומיא דמשקין היינו מה שנתבשל וראוי לאכילה ולפי' בש"ע שינה במקום אוכלין משקין, אבל בפ"ת שם מביא בשם הב"א בשם הגר"א דכן הדין צנון ואפשר דוקא לפי שראוי לאכילה כשהוא חי, ובדכ"ת מביא דעות בזה באוכלין שאין ראוי לאכילה כשהוא חיין, אבל בכל אופן אין מקום להסתפק דאולי ה"ד אדם, ואין לדמות בענינים אלו מלתא למלתא".

(ג) קנין תורה בהלכה (ח"ה סי' א') – "י"ל דכל דבר שנעשה לתשמישי בני"א אין להם רשות לפגוע בזה כמב' בחולין ...".

(ד) יביע אומר (מעין אומר ח"א פרק ב' סי' י"ח) – "שאלה: ישנם כיום מיטות המורכבות מיטה על גבי מיטה. האם אין בעיה לישנים במיטה התחתונה, לישן כך בלילה, כמו דין אוכלים שתחת המטה. תשובה: אין מה לחשוש".

(ה) שער שמעון אחד (ח"ה יו"ד סי' ד', סי' ו', סי' ז').

(ו) רבבות אפרים (ח"ז סי' ש"ה ד"ה ויש) – "קנין תורה בהלכה ... שבט הקהתי ... שמירת הגוף והנפש ... אדרת תפארת".

(ז) הגר"י בעלסקי זצ"ל (פסקי הלכה עמ' קמ"ז).

(ח) הגר"ח ק"שליט"א (בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תט"ו) – "שאלה: האם יש בעיה לישן במיטה התחתונה כדי שלא ישרה עליו רוח רעה מהישן במיטה העליונה. תשובה: רק על אוכל".

(ט) שמירת הגוף והנפש (סי' י"ד סעי' י"ז, מלואים על הע' כ"ב).

(י) שואלין ודורשין (אהל יעקב) – "בזמנינו שמצוי מטה הנ"ל של קומתיים האם מותר לכתחילה לאדם לישון על המטה התחתונה, כלומר האם רוח הטומאה של תחת המטה שורה דוקא על אוכל או גם על בני אדם. תשובה: מותר גם לישון תחת מטה עליונה ואין בזה שום חשש".

(יא) אדרת תפארת (ח"א סוף סי' ט"ו) – "שנראה ברור שדינו של הקנין תורה הנ"ל שריר וקיים".

(יב) תורת הישיבה (פרק כ"ג סעי' ו') – "בישיבות שישנים הבחורים במיטות קומתיים, אין לאותם הישנים במטה התחתונה לחוש בזה כלל".

2. מראי מקומות.

(א) הגר"ח ק"שליט"א (אהל יעקב) – "בזמנינו שמצוי מטה הנ"ל של קומתיים האם מותר לכתחילה לאדם לישון על המטה התחתונה, כלומר האם רוח הטומאה של תחת המטה שורה דוקא על אוכל או גם על בני אדם. תשובה: אין ראוי".

(ב) שבט הקהתי (ח"ב סי' רמ"ו) – "נראה דיכול לישן תחת המטה, דבלא"ה שורה רוח הטומאה על אדם הישן וכשנוטל ידיו ג"פ סר הטומאה מעליו, א"כ אין חשש במה שישן תחת המטה, ועוד דאולי רק על אוכל שורה רוח הטומאה תחת המטה ולא על אדם. [ולפי"ז מותר לו לשכב תחת המטה וללמוד שם דאין רוח הטומאה שורה על האדם. אבל דבר זה אין ברור לי עדיין אם אינו שורה רוח הטומאה על האדם ששוכב תחת המטה]".

א. מטת עראי.

1. אז נדברו (ח"ז סי' ע"ב) – "ואנו מחמירין אפ"ל במטה המיוחד לשינת עראי כמו ספה, אבל מטת עראי לא אמרו".
  2. מראי מקומות – רבבות אפרים (ח"ד סי' קי"ג אות מ"ד).
- (א) ע"ל לקמן, לגבי מטוס ועגלת תינוקים.

ב. מטה שאין בו תשמיש המטה.

1. מחמיר.
- (א) אז נדברו (ח"ו סי' ל"ט) – לשונו מובא לקמן.
2. מראי מקומות – דרכ"ת (ס"ק ל"ח), כה"ת (ס"ק מ"ג), מנחת יצחק (ח"ד סוף סי' קי"ז, לשונו מובא לקמן), דברי שלום (ח"ו קיצור פסקי הלכות יו"ד אות קצ"ו, עמ' רצ"ג), שמירת הגוף והנפש (סי' י"ד סעי' ו'), חלקת בנימין (סעי' ה' בי' ד"ה תחת, עמ' קפ"ג), אמרי יעקב (על שו"ע הרב חו"מ סי' י' ס"ק ל').
- (א) מילי דחסידותא (סי' תנ"ח) – "ואולי החשש רק מטה שבה תשה"מ משא"כ מטה לשינה לבד גם של אשה י"ל דקיל וכ"ש של איש דקיל ביותר".

ג. מיטת קומותיים (bunk bed).

1. אוכלים תחת המטה העליונה.
- (א) מחמיר.
- (1) הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה תפילה פרק י"ג ס"ק כ"ז) – "אולם לענין אוכלין ומשקין שעל המטה התחתונה יש להחמיר".
- (2) הגריש"א זצ"ל (מנשים באהל יו"ד אות י"ט) – "מיטת קומותיים והיו אוכלין תחת המטה העליונה, יש בהם משום רוח רעה".
- הגריש"א זצ"ל (בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תט"ז) – "שאם רוצה לשבת ולאכול במיטה התחתונה רשאי אבל להניח אוכל סתם זה אסור".
- (3) חוט שני (וישמע משה פר' כי תצא תשע"ו עמ' ב') – "להחמיר בדבר".
- (4) הגר"ח ק"שליט"א (אהל יעקב) – "האם מותר לאחד לאכול על מטת תחתונה של מטת קומתיים. תשובה: אם אין ישנים על העליונה".
- הגר"ח ק"שליט"א (בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תט"ז) – "שאלה: מיטת קומתיים, והיה אוכל מעל המיטה התחתונה אבל זה מתחת למיטה העליונה ולא ישנו במיטה העליונה, האם שורה רוח רעה על האוכל. תשובה: יזהר".
- ע"י הגר"ח ק"שליט"א (שערי שיח עמ' נ"ז תשובה י"ח) – "שאלה: מיטה ע"ג מיטה, האם מאכל שהונח על התחתונה נאסר באכילה משום רוח ר. תשובה: שאלה ישנה, וטוב להחמיר".
- (5) שבט הקהתי (ח"א סי' רכ"ד, אמנם ע"ל להלכה עמ' קכ"ט הע' כ"ז, וישמע משה פר' כי תצא תשע"ו עמ' ב') [לשונו מובא לקמן] – "אם הניח אדם אוכלין על מטה והוא תחת מטה אחר, לאלו שאוסרין אוכלין שהי' תחת המטה ה"נ נאסר ואפילו לא הוי האוכלין שלו".
- (6) ע"י הגרי"מ שטרן שליט"א (וישמע משה פר' כי תצא תשע"ו עמ' ב') – "נטה להחמיר בדבר, ואמר דמכל מקום בשעת הדחק יש להקל בגלל דברי החזון איש שאמר שמכיון אין לנו עסק עם רוחות רעות כמו שהיה בימי חז"ל, אין לנו להחמיר בזה אלא בדיוק באותו האופן שדברו בו חז"ל ואסרוהו, אבל אם יש מקום לחלק ביניהם שוב אין לחוש לזה. ואם כן מכיון ש"ל שחז"ל לא דברו במיטה תחתונה אלא רק בקרקע שתחת המיטה יש להקל בדבר בשעת הדחק".
- (7) ע"י הגר"מ גרוס שליט"א (וישמע משה פר' כי תצא תשע"ו עמ' ב') – "דיש להקל בשעת הדחק מהאי טעמא ... שכל השאלה היא אם מיישהו ישן על המיטה העליונה בשעה שהיו אוכלים ומשקים על המיטה התחתונה, אבל אם לא ישן אדם שם אין לאסור את האוכלים והמשקים".
- (8) הגר"נ נוסבוים שליט"א (וישמע משה פר' כי תצא תשע"ו עמ' ב') – "ומכל מקום אמר שכל האיסור הוא להניח את האוכל על המיטה התחתונה, אולם מותר לשבת על המיטה התחתונה ולאכול, מכיון שאין המאכל מונח תחת המיטה אלא מוחזק בידי האוכל כל הזמן".
- (9) תורת הישיבה (פרק כ"ג סעי' ו') – "ואף שלכתחילה צריכים להיזהר שלא יהיו אוכלים מונחים ע"ג מיטתם בשעה שישנים במיטות העליונות, מ"מ אם שכחו והניחו, אינם נאסרים באכילה".
- (ב) מיקל.
- (1) שוואלין ודורשין (אהל יעקב) – "האם מותר לאחד לאכול על מטת תחתונה של מטת קומתיים. תשובה: מותר לאכול על מטה תחתונה".
- (ג) דעת השבט הלוי.
- (1) שבט הלוי (קובץ מבית לוי בענייני יו"ד עמ' צ"ג אות ג') – "מצוי היום מטות שתי קומות ואם הניח אוכלין תחת המטה העליונה דינו ככל אוכלין תחת המטה".
- (2) שבט הלוי (וישמע משה פר' כי תצא תשע"ו עמ' ב') – "הגאונים רבי חיים מאיר וואזנר, רבי משה שאול קליין, רבי שלמה זלמן אולמן שליט"א הורו בשם אביהם ורבם הגאון בעל שבט הלוי זצוק"ל שאין בדבר בית מיוחד ואין רוח רעה שורה על גבי המיטה התחתונה. וכן נוטה דעת הגאון רבי שמאי גרוס שליט"א. וביאר טעמו שרוח רעה שורה רק במקום שאין אדם דר ומשתמש שם, אבל מיטה זו שאדם ישן שם בקביעות לא שייך לומר שרוח רעה שורה עליה בגלל המיטה שמעליה. וכן הסכים הגאון רבי מגדל שפרן שליט"א, ואמר שכשם שאין רוח רעה שורה על דיירי הקומה הראשונה בגלל דיירי הקומה השניה שישנים מעליהם, כך אין רוח רעה שורה במיטה התחתונה בגלל המיטה שמעליה".

(ד) מראי מקומות – הגר"י בעלסקי זצ"ל (פסקי הלכה עמ' קמ"ז).

(1) חוט שני (שאר ענייני סכנה [בתוך ס' טבילת כלים] ס"ק ז' אות ד', עמ' פ"א) – "אך במיטת קומתיים צ"ע. ולפי"ז צ"ע באדם הישן במטה העליונה, דאם אסור לאדם אחר לשבת במטה התחתונה ולאכול שם תפוח".

(2) הגר"ח"ק שליט"א (צהר ח"ו עמ' קכ"ה אות ד') – "שאלה: בשו"ע יור"ד סימן קט"ז ס"ה כתב, ולא יתן תבשיל ולא משקים תחת המטה מפני שרוח רעה שורה עליהם ע"ש. ויש להסתפק במיטות קומתיים המצויות כיום שישנה מיטה אחת ועליה במרחק מסוים עוד מיטה, האם האוכלים הנמצאים במטה התחתונה שורה עליהם רוח רעה. ולגבי שינת אדם שם נראה דשרי, דאף תחת המטה ממש מוכח דשרי בסוכה דף כ' ע"ב שהיו יושנים תחת המיטה בפני הזקנים ע"ש. תשובה: כבר נסתפקו בזה".

הגר"ח"ק שליט"א (עלי שו"ח עמ' רכ"ב אות א') – "שאלה: מה הדין של אוכלין ומשקין המונחים על גבי המיטה, אך הם מתחת למיטה העליונה במיטת קומתיים. תשובה: טוב לזהר".

(3) עלינו לשבח (ח"ב תשובה קי"ד) – "בהרבה מוסדות חינוך, וכן בבתים פרטיים, יש מיטות עם ב' קומות, כלומר מטה על גבי מטה. האם מותר לבעל המטה התחתונה להחזיק אצלו אוכל, כאשר חברו שבמטה העליונה ישן, שהרי לכאורה המאכל נמצא תחת מטה, ורוח רעה שורה עליו ... לפי זה יתכן שגם בענייננו במטת נוער על גבי מטת נוער אולי אין חשש, ובכל זאת נראה שהמחמיר תבוא עליו ברכה".

2. אוכלים תחת המטה התחתונה, בזמן שישן בעליונה.

(א) מחמיר.

(1) הגר"שז"א זצ"ל (הליכות שלמה סוכה פרק ח' הע' פ') – "דלענין אוכלין שתחת המטה הי' מקום לדון שאם הם תחת המטה התחתונה לא נאסרו ע"י הישן בעליונה, אך כיון דחמירא סכנתא יש להחמיר אף בכגון דא".

(2) א' נדברו (ח"ו סי' ל"ט, הג"ה) – "לענין אוכלין תחת מיטה התחתונה במיטה כפולה שנוהגין בו היתר קשה לקבוע הלכה בדברים כאלו. הנה ידוע מהנהגת הגר"א שאסר בדיעבד הסוכר שהי' מונח בתיבה שישן עליה אדם וצוה להשליכם לנהר וכתב שזה לא כדברי האומרים שלא נאסר רק תחת המטה המיוחדת לישן. ונראה דלכתחילה אם אפשר נכון להזהר ובדיעבד אין לאסור, חדא ד"א דלא הוי הקפידא אלא אם ישן שם במטה הוא בשעה שהמאכל מונח תחתיה אבל אין שם שינה משום אדם בשעה שיש שם מאכל אינו אסור. ועוד י"א דדוקא במטה המיוחדת לתשימיש (עיין מזה בדר"ת סימן קט"ז ס"ק ל"ח) [עיין להגר"י אלחנן זצ"ל אב"ד קובנא בשו"ת עין יצחק (ח"א חאו"ח, סי' או"ט) שהוכיח להדיא מד' מד"ר איכה (פר' א', או"כ"ב) וילקוט יחזקאל (רמז שנ"א) דאין האוכלין נאסרין. וע' כף-החיים, יור"ד (סי' קט"ז ס"ק מ"ד) שיש מקו' להקל. אבל בודאי דראוי להחמיר לכתחילה כנלענ"ד]".

(ב) מיקל.

(1) שבט הלוי (קובץ מבית לוי בענייני יו"ד עמ' צ"ד אות ג') – "אבל אם הניח אוכלין תחת המטה התחתונה וישן ע"ג המטה העליונה מותר לגמרי".

3. מראי מקומות – רבבות אפרים (ח"ז סי' ש"ה), שמירת הגוף והנפש (סי' י"ד סעי' י"ב, מלואים).

(א) הגר"ח"ק שליט"א (ח"ב שאלת רב ח"א פרק י"ג סעי' ז') – "שאלה: אם חולה ששוכב במיטת קומתיים יכול לבלוע שם תרופה אע"ג דהוי כאוכל מתחת למטה. תשובה: מותר".

הגר"ח"ק שליט"א (ח"ב שאלת רב ח"א פרק י"ג סעי' ח') – "שאלה: וכן אם מותר לשתות שם מים כדי לדחות הטעם המר של התרופה. תשובה: מותר".

הגר"ח"ק שליט"א (בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תט"ז) – "שאלה: מיטת קומתיים שאפשר לישון במיטה התחתונה ובמיטה העליונה. האם יש איסור לאכול במיטה התחתונה כשמישהו ישן במיטה העליונה, והאם מותר להניח אוכל במיטה התחתונה כשמישהו ישן למעלה. תשובה: א. ידאג לעצמו. ב. טוב לזהר".

ד. שאר ציורים.

1. תחת המושב במטוס (airplane) - עי' לקמן.
2. תחת המושב ב'מחלקה ראשונה' (first class), ששם הכסאות נפתחים כמו מטה ממש - עי' לקמן.
3. תחת עגלת תינוק (stroller, baby carriage) - עי' לקמן.
4. תחת עריסה (crib) של תינוק - עי' לקמן.
5. תחת המטה בספינה (boat) - עי' לקמן.
6. תא מטען של אוטובוס (bus) - עי' לקמן.
7. אוטובוס כפול (double decker bus) - עי' לקמן.

ז. אוכלים שהונחו תחת המטה כשאין יושנים עליה.

א. מיקל, השינה גורמת את הטומאה.

1. קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"א הוספות סוף עמ' כ"ט) – "אמר לי מו"ר (שליט"א) זצוק"ל שאם היו מאכלים תחת המטה בשעה שלא יושנים עלי' יש להקל ולהשתמש בהם אף לאלה המקפידים לא לאכול מאכלים שעומדים תחת המטה".
2. הגר"שז"א זצ"ל (פסקי הלכות קרול יו"ד אות נ"ו, נקיות וכבוד בתפילה פרק א' הע' ל"ב, אשרי האיש או"ח ח"א פרק א' אות י"ד) – "אוכלין שהיו תחת המטה ולא ישן במטה - מותר לאכלם".
3. שבט הלוי (ח"ו סי' קי"א ענף ה' אות ג'), קובץ מבית לוי בענייני יו"ד עמ' צ"ג אות ב' [לשונו מובא לקמן] – "לענין אוכלין ומשקין תחת המטה בשעת שינה ע"פ מש"כ התו"ח".

4. רבבות אפרים (ח"ח סי' תקע"ג) – "וצריך לומר רק אם שכחם וישן על המטה אבל אם הניחם תחת המטה ולא ישן על המטה אז מסתבר דאין לאסור את זה כי לא ישן עליהם ואין רוח רעה".
5. ע"י יביע אומר (ח"א יו"ד סי' ט' אות כ"ד) – "הנה מבואר להיפך בתורת חיים (שבועות טז: ב"ב נח), שהטעם הוא משום רוחא דמסאבא ששורה על האדם בשעת שינה. ע"ש. והגאון רעק"א בגה"ש (פסחים קיב) ציין לדברי התו"ח. (אלא שיש ט"ס בציונו). וא"כ בודאי דתליא מילתא בשינת אדם בלילה. וכן מוכח בזוה"ק פרישת בראשית (דף נג ע"ב). ובפרשת וישלח (דף קסט ע"ב). ע"ש. וע"ע בבית יוסף (סי' ד). ע"ש. וכן בדרישה כ' לחלק בזה בין מטה שישנים עליה, או לא, בכדי ליישב דברי הרמב"ם. ע"ש. וכ"כ בשו"ת לב ים (חאו"ח סי' טו). ובשו"ת זכר יהוסף (סי' רט). ובשו"ת לב חיים (סי' סו). וכן פסק הרה"ג מהר"א בן שמעון בנהר מצרים (דפ"א ע"ב), דדוקא במטה שישנים עליה, והיו האוכלים והמשקים תחתיה בעת שינתו, שהרו"ר שורה עליו והרוח סובבת אליהם, אבל אם הסירים קודם שינתו אין לחוש. ודלא כמי שהבין שהמטה גורמת, דלא היא רק השינה גורמת, וכן מתבאר מדברי הדרישה. וכן דעת הרב שלחן גבוה בהדיא. עכ"ת. ד. ומ"ש בבן איש חי (פ' פינחס אות יד), שיש מחלקים בין מטה שישנים עליה או לא, ויש מפקפקים בזה, וראוי להזהר בכל גוונא. ע"כ. היינו דוקא לכתחלה, שיש לחוש לד' הרמב"ם דה"ט שמא יפול דבר המזיק, ולפ"ז אין חילוק, אבל בדיעבד בודאי דלא קפדינן. וכ"כ בשו"ת פרי השדה ח"א (סי' ד), בראש דבריו, אך שוב כ' דכיון שמויחדת לשינה יש מקום אחיזה לקליפות וכו'. ע"ש. ומ"מ אין זה אלא לכתחלה, אבל בדיעבד נראה עיקר שיש להקל בפשיטות".
6. הגר"ע אויערבאך שליט"א (מרשימות הגר"י שוב, בעניני סכנה אות ז') – "ואם אין ישנים מעל אותו מטה מותר לכתחילה להניח שם אוכלים".
7. ע"י חלקת בנימין (סעי' ה' ב' ד"ה תחת, עמ' קפ"ג) – "ובספר תורת חיים שבועות ט"ו ב' משמע דעיקר חשש רוח רעה הוא דוקא אם ישן אדם על המטה בעוד שהיו האוכלים תחתיו אבל בלא"ה שרי".

ב. מחמיר, המטה גורמת את הטומאה.

1. בן איש חי (שנה ב' פר' פנחס אות י"ד) – "וי"א דוקא תחת מטה שישנים עליה אבל מטה שיושבים עליה בשעת אכילה אין חשש ויש מפקפקים בזה ועיין שו"ב כאן ובמחזיק ברכה א"ח סי' רס"ב וראוי ליזהר בכל גוונא".
2. הגר"ש דבליצקי זצ"ל (מרשימות הגר"י שוב, בעניני סכנה אות כ"ג) – "יש להזהר לא להניח אוכלין מתחת המטה אף כשאין ישנים על המטה".
3. אילת השחר (ימלא פי תהלתך עיונים בתפילה סוף עמ' רפ"ט) – "בפסחים (ק"ב א') איתא דאוכלין ומשקין תחת המטה אפי' מחופין בכלי ברזל רוח רעה שורה עליה, לא נזכר בגמ' דאיירי כשאחד ישן במטה אלא משמע דהרוח רעה מעצם זה שנמצאים תחת המטה (וכן אומרים בשם החזו"א), ועוד משמע דהיינו דוקא תחת המטה ולא אם מונח ע"ג המטה לצד הישן".
4. הגר"ש דבליצקי זצ"ל (בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תק"פ) – "יש להזהר לא להניח אוכלין מתחת המטה אף כשאין ישנים על המטה".
5. הגר"ח ק"ש שליט"א (ארבעת המינים למהדרין סוף הל' אתרוג) – "וכתב לי מרן הגר"ח קנייבסקי שליט"א שאין הבדל בין אם הניח את האתרוג מתחת למטה ביום או שהניחו בלילה, דבכל אופן האתרוג נאסר, וגם אם לא ישן על המיטה האתרוג נאסר, דנחלקו הפוסקים אם המיטה גורמת את הטומאה או השינה".
- הגר"ח ק"ש שליט"א (בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תט"ו) – "שאלה: אוכל שהיה מתחת למיטה שלא ישנו עליה כלל בלילה, האם שורה על האוכל רוח רעה. תשובה: כן".
- ע"י הגר"ח ק"ש שליט"א (עלי שו"ח עמ' רכ"ג אות ב') – "שאלה: האם מותר להניח אוכלים תחת המיטה אפי' כשלא ישן שם. תשובה: יש מחמירין".
6. ע"י אור יצחק (ח"א סוף סי' י"ד) – "והנה הא דאמרינן שאסור ליתן תחת המטה אוכלין ומשקין. לכאורה נראה שהוא דוקא בעת שישנים על המטה אבל ביום בעת שאין ישנים עליה אז ליכא איסור כלל. אבל מ"מ יש קצת סברא לומר שיש איסור לכתחלה ליתן תחת המטה אוכלין ומשקין מחופין אפילו בעת שאין ישנים עליה. וקצת ראייה מגמ' ב"ב. שהבאתי מתחלה הא דאיתא שם דלא נקרא מטה של ת"ח אלא כשאין תחתיה אלא סנדלין בימות החמה כו' משמע שתמיד יש איסור ליתן תחת המטה אפילו בעת שאין ישנים עליה ומ"ל כן נראה בהש"ת".
7. אז נדברו (ח"ו סי' ל"ט) – לשונו מובא לעיל.

ג. יש להחמיר אם האוכלים תחת המטה בלילה [אפילו שלא ישנים שם], או ביום והם ישנים שם.

1. לב חיים (ח"א סי' ס"ו ד"ה אבל) – "דאם הניח אוכלים תחת המיטה בלילה, או אפילו ביום והם ישנים שם, אז שורה הרוח רעה על האוכלים מחמת הרוח רעה הבא על הישן, ומאהיל בעת השינה על האוכלים, והרי הוא כאהל המת, וכמו שאמרו בזוהר הקדוש [בהקדמה, דף י' ע"ב], וכן כתב להדיא הרב תורת חיים ...".
- ד. מראי מקומות – מיכלא דאסוותא (עמ' כ"ח אות כ"ג), דרכ"ת (ס"ק ל"ח), אפרקסטא דעניא (ח"ב יו"ד סי' קמ"ד אות ו'), כה"ח (ס"ק מ"ג), משנת יוסף (ח"ג סי' מ"ה אות ג'), דברי שלום (ח"ו קיצור פסקי הלכות יו"ד אות קצ"ו, עמ' רצ"ג), שמירת הגוף והנפש (סי' י"ד סעי' ז'), מטבח הכשר (ארטסקרול, עמ' תט"ו).
1. דרישה (ס"ק ז') – "דלא פליגי הרמב"ם והר"ן דהר"ן מיירי במטה שישנים עליו שהתבשיל שנותנין תחתיו אפילו הוא מכוסה רוח רעה שורה עליו והרמב"ם מיירי במטה שיושבין עליו בשעת אכילה דהתם אין שורה רוח רעה".
- א. מראי מקומות – יביע אומר (ח"א יו"ד סי' ט' אות כ"ד, לשונו מובא לעיל), שבט הקהתי (ח"ו סי' תפ"ב).
2. תורת חיים (ב"ב דף נח, שבועות דף טו: ד"ה וטעמא), הו"ד ברע"א (פסחים דף קיבז) – "דאמר בפסחים אוכלין תחת המטה רוח רעה שריא עליהן וטעם הדבר נראה לפי שהשינה אחד מששים במיתה היא דבשעת שינה נשמתו של אדם הטהורה יוצאת ולהכי

רוח מסאבא שריא עליה דאיניש וזה טעם נטילת ידיים שחרית וכשהוא מאהיל בשעת שינה על האוכלין הרי הן כאלו היו באהל המת ושריא עליהן ההוא רוח מסאבא".

3. עצי העולה (ערך סכנה סעי' י', ס"ק ח') – "ונ"ל דמשקה או אוכל מבושל שהי' תחת המטה שישן עליו בלילה יש לאסור אף בדיעבד כיון דתבשיל ומשקין תחת המטה מבואר להדי' בש"ע ובגמרא שר"ר שורה עליהם ומסתמא תחת המטה היינו שישנים עליה שאז ר"ר שורה אבל באוכלין חיים או תחת המטה כשלא ישן עליו אין לאסור בדיעבד".

4. חזו"א (רבבות אפרים ח"ג סי' י"ח ד"ה ועיין בספר) – "ועיין בספר אור הנר (שטינברג) עמוד קמ"ט סימן ע' שכתב וז"ל: בנידון אוכלים תחת המטה ששמעתי זה כמה שנים מהדר"ג (כוונתו להחזון איש זצ"ל) שזה רק בזמן שישנים על המטה".

חזו"א (הגר"ח"ק שליט"א הערות על שמירת הגוף והנפש סי' י"ד הג"ה על סעי' ז') – "יש לכאורה **סתירה** בדברי מרן החזו"א זצ"ל בענין אוכלים שהשאירו תחת המטה, דבספר אור הנר מובא בשמו דאינו אסור רק אם היה תחת המטה שישן עליו, ויש מעידים בשמו דאסור אפילו כשאין ישן על המטה".

5. ציץ אליעזר (חי"ט סי' נ"ו אות ג') – "וספיקתך האחרון אם נטמאין האוכלין גם בשאין שוכב ויושן עליה, או דוקא כשאחד ישן שם, הנה התורת חיים בשבועות ד' ט"ו ס"ל דאם אין שם שינה משום אדם על המטה שהמאכל מונח תחתיה לא נאסר המאכל כלל, וישנם חולקים על זה, כמובא בדרכי תשובה סי' קט"ז ס"ק ל"ח ע"ש".

6. חוט שני (שאר ענייני סכנה [בתוך ס' טבילת כלים] ס"ק ז' אות א', עמ' פ"א) – "צ"ע אם שורה עליהם רוח רעה אף כשהוא שוכב על המטה ואינו ישן, או דוקא כשהוא ישן על המטה. וכן צ"ע דאפשר דאוכלין תחת המטה הוא אפילו כשאינו נמצא על המטה ובדיעבד אפשר להקל בזה".

7. תשובות והנהגות (ח"א סי' ח') – "ובשם רבינו הגר"א מביאים שאסר תחת המטה אף באינו ישן אלא ששהה מעט ביום ואינו ישן י"א שהחמיר רק לעצמו וי"א שהחמיר גם לאחרים (מובא בספר כל הכתוב לחיים ע' קל"ב) ולכן אני נוהג בס"ד להחמיר לעצמי כששהה במטה אף שאינו ישן, אבל לדינא יש בזה מבוכה רבה באחרונים, ורובם הקילו והתירו בכל רע שלא לאסור בדיעבד (עיין לעיל בסימן א') ובפרט כה"ג שאין לחשוש ורק לכתחילה החמירו, ולאחרים בלא ישן אין להחמיר מדינא כלל. ובספר טעמא דקרא אות ר"ח מהגר"ח קנייבסקי שליט"א, הביא שרבינו החזו"א זצוק"ל (אף שהחמיר מאוד לעצמו כדעת הגר"א באוכלין שתחת המטה ובגילוי וכו') הקיל להאכיל אוכלין ומשקין שתחת המטה לאחרים, אך אין כן דעת הגר"א זצ"ל שאפילו לעכו"ם לא הקיל שם ימסרנו לישראל שיאכל".

ה. שינת עראי.

1. מחמיר, אין לחלק.
(א) הגר"ח"ק שליט"א (עלי שי"ח עמ' רכ"ג אות ה') – "שאלה: אוכלים שהיו תחת המטה, וישנו בה פחות מחצי שעה, האם זה נאסר באכילה. תשובה: אפי' רגע א"י".
(ב) הגר"ע אויערבאך שליט"א (מרשימות הגר"י שוב, בעניני סכנה אות ז') – "נוהגים להקפיד לא לאכול אוכלם שהיו אפילו רק כמה דקות תחת המטה וישנו על המטה".
2. מראי מקומות.
(א) לענין תחת המטה רק כהרף עין - עי' לעיל.

ח. תחת הישן, לא מטה.

א. תחת מקום שישן, אבל אינו מטה: כגון תחת כסא או ספסל וכדו'.

1. מחמיר, שהשינה גורמת את הטומאה.
(א) גר"א (בנין עולם או"ח סי' ל"ג אות ט"ז) – "כתוב בהנהגות רבינו הגדול הגאון מוהר"א ז"ל מוילנא שאסר בדיעבד צוקער שהיה **מונח בתיבה** שישן עליה אדם וצויה להשליכו לנהר".
(ב) תשובות והנהגות (ח"א סוף סי' ח', סי' י') - לשונו מובא לקמן.
(ג) עי' אוסרי לגפן (ח"י בשו"ת מילי דחסידותא שבסופו עמ' ש"ז אות פ"ט) – "כסא שמקצתו תחת השלחן, ויש אוכל תחת הכסא בחלק שמחוץ לשלחן, וישן מישו על כסא אחר ומניח ראשו על השלחן, האם נאסר האוכל שתחת הכסא. תשובה: אם זה בלילה יש להחמיר (כמו בטומאת אהל)".
עי' אוסרי לגפן (ח"י בשו"ת מילי דחסידותא שבסופו עמ' ש"ז אות צ') – "אוכל שתחת מיטה שישן עליה, שנאסר, האם גם אם הי' על המיטה, תחת השמיכה, או על הרצפה והשמיכה בולטת מהמיטה החוצה מעל האוכל. על המיטה לא נאסר אפי' הי' תחת השמיכה, אבל אם הי' על הרצפה, **אפי' רק תחת קצה השמיכה**, נאסר".
אוסרי לגפן (ח"י בשו"ת מילי דחסידותא שבסופו עמ' ש"ז אות צ"א) – "הישן על הרצפה מכוסה בשמיכה, ויש אוכל תחת השמיכה, האם דומה לאוכל שעל הרצפה בנידון הנ"ל, או דומה לאוכל שעל המיטה תחת השמיכה. תשובה: דומה לאוכל שעל הרצפה הנ"ל שנאסר".
עי' אוסרי לגפן (ח"י בשו"ת מילי דחסידותא שבסופו עמ' ש"ז אות צ"ב) – "הישן ביישיבה וראשו מוטע על השלחן, ותחת השלחן הי' כסא הבולט חוץ לשלחן, והי' אוכל תחת הכסא בחלק הבולט חוצה, האם נאסר האוכל. תשובה: כן. אמנם רק אם הי' בלילה".
(ד) עי' חלקת בנימין (סעי' ה' ב' ד"ה תחת, עמ' קפ"ג) – "ובספר תורת חיים ... ומשמע עוד מדבריו דאפילו אם ישן שלא על המטה יש לחוש לרוח רעה ולא יתן אוכלים תחתיו דהכל תלוי בשינה ולא במטה עיי"ש".
2. מיקל.
(א) הגר"ש"א זצ"ל (נקיות וכבוד בתפילה פרק א' הע' ל"ג, עי' אשרי האיש או"ח ח"א פרק א' אות י"ד) – "אוכלין שהיו תחת כסא או ספסל שישנו עליהם שינת קבע ... שמותר לאוכלם".

ע"י הגריש"א זצ"ל (הערות במסכת פסחים דף קיב.) – "תחת המטה. עניני הסגולות הם לכאורה דוקא כמו שאמרו, וכיון שאמרו תחת המטה בעינין מטה דוקא אבל דוקא אם ישן עליו פעם אחת דכיון שהוא מיועד לשינה וישנו עליו הוי מטה ומעתה ועד עולם, ושורה רוח רעה על אוכלין ומשקין שמניחים תחתיו (ותחת עגלה של תינוק אם עדיין אינו יכול לילך לבד אין בו משום רוח רעה א"ה, דאי"ז נחשב מטה אלא כלי לטלטולו או מכיון שפטור מנט"י ולכך אין רוח רעה בתינוק כזה והכי מסתבר טפי וצ"ב). אכן ע"י בספר שדי חמד מביא שהאחרונים חולקים די"א דגם אוכלים שתחת הכר כשישן עליהם שורה עליו רוח רעה דסברי דאין תלוי במטה אלא כשישן ע"ג האוכלין וה"ה אם ישן על ספסל או על תיבה ויש תחתיו אוכלין הרי אלו נאסרים, (ולכ' ל"ד תחת ראשו אלא ה"ה תחת רגליו וצ"ב) וה"ה לקולא שאם יש אוכלין תחת המטה ולא ישן על המטה לא שורה עליו רוח רעה. ויש אחרונים שסוברים דתחת המטה דוקא בין לקולא בין לחומרא, דאוכלין שתחת הכר אפילו ישן עליהם אין רוח רעה שורה עליהם ואוכלין שתחת המטה אף בשעה שאינו ישן עליו שורה עליו רוח רעה. (ותרופה שהיא כעפרא בעלמא מן הסתם אין שורה עליו רוח"ר כשהוא תחת המטה ויש לברר ולחלק, וע"ע להלן באתרוג וצ"ע)."

(1) מש"כ בשם השדי חמד, ל"מ.

3. בדיעבד מיקל.

(א) הגר"ע אויערבאך שליט"א (מרשימות הגר"י שוב, בעניני סכנה אות ח') – "אוכלים שהיו מונחים תחת עגלת תינוק והתינוק ישן או תחת כסא וכדומה והיושב על הכסא נרדם. בכה"ג אפשר לסמוך על השבות יעקב שמתיר לאכול אוכלים שהיו תחת המטה, אולם לכתחילה אין להניח שם אוכלים".

4. מראי מקומות – ציץ אליעזר (חי"ז סי' ל"ה אות ב', לשונו מובא לקמן), תשובות ונהגות (ח"א סוף סי' ח', לשונו מובא לקמן).
(א) מהרש"ם (הסכמה לס' כולם אהובים) – "ומה ששאל בדין אוכלין ומשקין שתחת המטה אם היא גם במטה שהוא כעין ספסל שקורין קנאפע או זאפע המיוחד לשיבה אלא שביים ישנים שם בעודם מלובשים בגדים הנה מה מני יהלוך להשיב בדבר שא"א למצוא מקור ופתח. אך לפמ"ש בתורת חיים לשבועות (ט"ו) דטעמא דאוכלין ומשקין שתחת המטה הם אסורים משום סכנה משום דשינה א' מס' למיתה ולכן רוח"ר שורה עליהם. א"כ זה תליא אם גם ביום צריך ליטול ידיו כמ"ש באו"ח סי' ד' שיש להסתפק בזה ושם בתו"ח הביא מסי' רל"א אם צריך לומר שיר של פגעים ביום והלבוש כ' שאין המנהג לאמרו ביום וא"א להקל מספק ועי' בס' שערי רחמים שהגר"א ז"ל אסר מאכל שהי' מונח תחת תיבה או בתוך תיבה וישן עליו אדם וצוה להשליכו לנהר אף שאין התיבה מיוחד לשינה ע"ש אבל י"ל דדוקא בישן עליו בלילה ולא ביום אך לפמ"ש"ל יש לחוש גם ביום. ועי' בדרישה דמטה המיוחד רק לשיבה ליכא משום רוח"ר ועי' בברכ"י יו"ד סי' קט"ז מ"ש ע"ד הדרישה בזה".

(ב) דרכ"ת (ס"ק ל"ח) – "שהגר"א ... לא כדברי האומרים שלא נאסר רק תחת המטה המיוחדת לישן עיי"ש. אמנם יעוין בס' מילי דחסידותא ...".

(ג) חוט שני (שאר ענייני סכנה [בתוך ס' טבילת כלים] ס"ק ז' אות ו', עמ' פ"א) – "אוכלין שתחת המטה לכאורה הוא תחת המטה דוקא, אבל אם ישן על האוכלין עצמם בלי מטה אינו בכלל זה, אך עיין במעשה להנהגות הגר"א ...".

(ד) הגר"ח"ק שליט"א (שאלת רב ח"א פרק כ"א אות א') – "אם ישן בגופו עליהם והם מונחים תחת גופו ולא תחת המיטה דלכאורה הטומאה בא מחמת הגוף וכמו כן יש לעיין כשמונחים תחת הכר, ומהו כשישן על הארץ. תשובה: יש בזה דעות והמחמיר תע"ב".
הגר"ח"ק שליט"א (עלי שיי"ח עמ' רכ"ג אות ד') – "שאלה: אוכלים שתחת 'כסא או ספסל', שישנו עליהם האם נאסרים. תשובה: האומרים שהשינה אוסרת נאסר".

הגר"ח"ק שליט"א (הבית בכשרותו פסקי דינים אקטואליים בעניני כשרות הבית תשובות מכת"י) – "מה הדין באוכלין ומשקין ששהו תחת כסא וישנו עליו. תשובה: יש לזהר".

הגר"ח"ק שליט"א (נקיות וכבוד בתפילה עמ' קפ"ה שאלה י"ד) – "שאלה: אוכלין שהיו תחת כסא שישנו עליו האם מותר לאוכלם. תשובה: כנ"ל (יש מקילים ויש מחמירים והמחמיר יכול לתת לאחר שמיקל בזה)".

הגר"ח"ק שליט"א (נקיות וכבוד בתפילה עמ' קפ"ה שאלה ט"ז) – "שאלה: מה הדין אוכלין שהיו מונחים תחת ספסל בקצה אחד ואדם ישן ע"ג הספסל בקצה השני. תשובה: מותרים".

(ה) משנת יוסף (חי"א סי' קמ"א אות ח') – "מסתפקנא בספה לשיבה בסלון, שלא נוחה כ"כ לשינה, כ"א לשבת בנוח, ונתגלגל פרי ביום תחתיה לרגע, אם נאסר. דאין זו בגדר מטה, אלא בגדר כורסה, דלא ישנים עליה כי אם כשבא אורח ואין מטה אחרת עבורו".
5. עי' לקמן - לגבי מטוס, ועגלת תינוקים.

ב. אוכל הנמצא בין הכר (between pillow) לכסת.

1. מיקל.

(א) מזמור לדוד (סי' קט"ז, עמ' קי"א ריש ע"ב) – "בש"ע ס"ק ה' כתב מר"ן ז"ל ולא משקים תחת המטה ע"ש. נכתב בצדו, דבר ברור שאין בכלל זה מה שנוהגים להניח התבשיל בין כר לכסת, כדי לשמור חומו וכדומה, דלא מקרי תחת המטה אלא בקרקע תחתיה ממש".

(ב) הו"ד בדרכ"ת (ס"ק ל"ז).

(ג) יפה ללב (ח"ג יו"ד סי' קט"ז ס"ק ו') – "מזמור לדוד".

(ד) מהרש"ם (קב חיים סי' ס"ב ד"ה ולענין) - לשונו מובא לקמן.

(ה) קב חיים (סי' ס"ב ד"ה ולענין) – "ולענין הנחת אוכלי תחת הכר אם יש ג"כ חשש ר"ר שורה עלי' עינך שפיר חזי בתשו' כת"י מהגאון מהרש"ם ז"ל שאין בזה חשש כלל וכ"מ מדברי הר"ש פכ"ד דכלים משנה י"ב עיי"ש ועיי' ג"כ בדרכ"ת סי' קט"ז ס"ק ל"ז שהביא בשם ס' מזמור לדוד ... וכן עמא דבר".

(ו) שלמת חיים (סי' רצ"ד, דפו"ח יו"ד סי' כ"ג) – "... וכן אם היה מאכל על המיטה או תחת הכר בין כר לכסת מהו. תשובה: מן הסברא דכה"ג ליכא קפידא, ואין רשות לרוח רעה כי אם דוקא תחת המטה, מפני שאין זה מקום להצניע".

- (ז) מנחת יצחק (ח"ד סוף סי' קי"ז) – "והעיקר ההיתרא בזה, הוא, ממה שאיתא בס' מזמור לדוד, הובא בדרכ"ת, (שם סקל"ז), שאין בכלל זה, מה שנוהגין להניח תבשיל בין כר לכסת, כדי לשמור חומו, דלא מקרי תחת המטה, אלא בקרקע שתחת' ממש עכ"ל".
- (ח) רבבות אפרים (ח"א סי' ח' אות א', ח"ד סי' ז' ד"ה ואם, סי' רנ"א) – "דהבו דלא נוסף אליו כי כתוב תחת המטה ולא כתוב תחת הכר ... ראיתי בשו"ת קב חיים ... וכן עמא דבר".
- (ט) שבט הקהתי (ח"ב סי' רמ"ד) – "אם הי' מונחים אוכלין בין כר לכסת, מדינא מותר אפילו כשישנו שם, וכן אדם כשישן והי' בבגדו אוכלין, מותרין".
2. בדיעבד יש להקל.
- (א) ביע אומר (ח"א יו"ד סי' ט' אות כ"ג, ח"ט או"ח סי' צ"ה אות י"ג, ח"י יו"ד סי' נ"ח הע' על 'רב פעלים' ח"ב יו"ד סוף אות ח') – לשונו מובא לקמן.
- (ב) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע יו"ד סי' קט"ז סעי' ג') – "אם הניח דבר מאכל בין הכר לכסת, יש להקל לאוכלו".
3. מראי מקומות – הגריש"א זצ"ל (הערות במסכת פסחים דף קיב. ד"ה אכן, לשונו מובא לעיל), הגר"ח שליט"א (שאלת רב ח"א פרק כ"א אות א', לשונו מובא לעיל), שמירת הגוף והנפש (סי' י"ד סעי' ח').
- (א) ציץ אליעזר (חי"ז סי' ל"ה אות ב') – "מביא הדרכי תשובה ביו"ד שם ס"ק ל"ז בשם הגר"ד פ"ל בספרו מזמור לדוד שכתב כי דבר ברור הוא שאין בכלל זה מה שנוהגין להניח התבשיל בין כר לכסת כדי לשמור חומו וכדומה דלא מקרי תחת המטה אלא בקרקע שתחתיה ממש עיין שם. אך ממה שמביא בס"ק שלאח"ז בס"ק ל"ח בשם ס' שערי רחמים שכותב מתשובת בנין עולם שהגר"א ז"ל אסר בדיעבד צוקער שהיה מונח בתיבה שישן עליה אדם משמע דלא כנז' כדמעיר שם מזה".
- (ב) לענין אוכלין ומשקין שתחת מראשותיו – עי' לקמן.

ג. אוכלין ומשקין שתחת מראשותיו, האם דינם כהונחו תחת המיטה.

1. מחמיר, כמו תחת המיטה.
- (א) עין יצחק (ח"א או"ח סוף סי' כ"ד) – "בעיקר הך מילתא באוכלין תחת המטה או במראשותיו הביא הפתחי תשובה ביו"ד סי' קט"ז ס"ק ד' בשם תשובת שבות יעקב ח"ב סי' ק"ה שכתב דבדיעבד אינן אסורים ובפרט באוכלין חיינ יעו"ש בס"ק ה'. וכן נראה להוכיח מן מדרש רבה איכה פרשה א' אות כ"ב דאמרו מהו כלי גולה כו' חמת ושטיח וקערה כו' חמת נותן בה קמח ונותנה תחת ראשו כו'. ובילקוט יחזקאל רמז שנ"א אמרו דנותן בה מים ונותנה תחת ראשו כו'. ומוכח מזה דאוכלין חיים אינן נאסרים בדיעבד בהניחו תחת מראשותיו. וממילא ה"ה תחת המטה דבאוכלין חיינ יש להוכיח דאינן נאסרים וע"כ יכולין לצאת בו חובת אתרוג. ואין לחלק בין תחת המטה לבין הניחו מראשותיו כמו דראיתי בהאחרונים דלא חילקו בזה".
- (ב) עי' חוט שני (יו"ט, קובץ ענינים עניני יו"ד אות י"ב [עמ' שנ"ד]) – "תינוק שנותרים לו לאכול מבקבוק דייסא או בסקויט, והוא נרדם על גבי הבקבוק, אפשר להקל ליתן לו לסיים לאכול את כל הבקבוק, או את הבסקויט, ואין צריך להחמיר בזה משום אוכלין שתחת המטה לגבי התינוק, אבל לגבי אדם אחר צריך לחוש בזה משום אוכלין שתחת המטה".
2. מיקל.
- (א) עי' מהרש"ם (הסכמה לס' כולם אהובים) – "ומאז נשאלתי באוכלין ומשקין שהי' מונחים מראשותיו של אדם בשעת שינה אם יש להקל ואמרתי דיש להביא ראי' ממד"ר איכה והובא גם בר"ש פכ"ד דכלים משנה י"ב לשטיח צורך מטה במגלת איכה היתה למס עשו לך כלי גולה מה הי' ר"ח רבה אמר חמס קערה שטיח וכל חד וחד משמש ב' דברים חמת ממלאה קמח ונותנה תחת ראשו קערה אוכל ושותה. שטיח לש עליו וישן עליו עכ"ל וכן הוא בערוך אות שטיח הרי שהי' נותנים חמת מלאה קמח תחת מראשותיו ומוכח דאין חשש בזה אך לפמ"ש הב"ח באו"ח סוסי' קס"ה דבדבר יבש ל"ש רור"ר כלל יש לפקפק בזה אבל דעת הגר"א הנ"ל דגם בדבר יבש איכא משום רור"ר שהרי צוה להשליך ציקער שהי' בתיבה".
3. מראי מקומות.
- (א) ביע אומר (ח"א יו"ד סי' ט' אות כ"ג, עי' ח"ט או"ח סי' צ"ה אות י"ג) – "ראיתי בשו"ת עין יצחק ... עכ"ד. ולכאורה החילוק בין תחת המטה לתחת מראשותיו, הוא חילוק נכון. (וכדאשכחן גבי תפלין שאמרו (ברכות כד) שמניחן תחת מראשותיו). וכן מצאתי להדיא להגאון מהר"ד פארדו בס' מזמור לדוד (דקי"א רע"ב), וז"ל: כ' מרן ולא משקים תחת המטה, נ"ב, דבר ברור שאין בכלל זה מה שנוהגים להניח תבשיל בין כר לכסת, כדי לשמור חומו וכדומה, דלא מקרי תחת המטה אלא בקרקע שתחתיה ממש. עכ"ל. וכ"כ הרה"ג מהר"י פלאג'י בס' יפה ללב ח"ג יו"ד (סי' קטז סק"ו). ע"ש. והגאון ר' יוסף חיים זוננפלד בשו"ת שלמת חיים ... והרב המו"ל הר"ש סאבעל הביא ראי' לזה מהמדרש איכה, כלי גולה, חמת שנותן בה קמח ונותנה תחת ראשו. ע"כ. וכיון בזה לדברי הגאון רי"צ אלחנן הנ"ל. אלא שהגאון ז"ל הביא זאת לראיה דבדיעבד ליכא קפידא, ור"ל דשעה"ד כדיעבד דמי דבגולה אי אפשר אחרת, שקשה טלטולא דגברא, והוי שעה"ד בודאי, וכדיעבד דמי. ונהירנא כד הוינא טליא ששמעתי מפי ידידי הרה"ג המקובל ר' אפרים כהן זצ"ל, שהעיד בגדלו, שבא מעשה ליד הגאון ר' יוסף חיים זצ"ל בעל ס' בן איש חי הנ"ל, והורה להקל בדיעבד כשהיה האוכל על המטה בכיס בגדו או בין כר לכסת. עכ"ד. ובודאי שסמך ע"ד המזמור לדוד הנ"ל".

ד. ישן ואוכל בפיו.

1. הגר"ח שליט"א (אליבא דהלכתא גליון ל' עמ' י"ח טור ב') – "שאלה: הנה קיי"ל שאוכלים שתחת המטה שורה עליהם רוח רעה, ונסתפקו מי שישן ואוכל בתוך פיו האם יאסר לכולעו מטעם שנחשב שישן על המאכל, או לא. תשובה: כמדומה שמקילין".

ה. מי שהיו אוכלים בכיסו (pocket) וישן.

1. מיקל.

(א) שלמת חיים (סי' רצ"ד, דפו"ח יו"ד סי' כ"ג) – "מהו אם ישן קצת לבוש בבגדו ויש בהכיס דבר מאכל אם צריך לזהר ... וכן אם היה מאכל על המיטה או תחת הכר בין כר לכסת מהו. תשובה: מן הסברא דכה"ג ליכא קפידא, ואין רשות לרוח רעה כ"א דוקא תחת המטה, מפני שאין זה מקום להצניע".

(ב) ציץ אליעזר (חי"ז סי' ל"ה אות ב') – "נראה דלא אמרו ז"ל כי אם באוכלים שתחת המטה, אבל לא באוכלים שע"ג המטה בכיס בגדיו ... אך ממה שמביא בס"ק שלאח"כ בס"ק ל"ח בשם ס' שערי רחמים שכותב מתשובת בנין עולם שהגר"א ז"ל אסר בדיעבד צוקער שהיה מונח בתיבה שישן עליה אדם משמע דלא כנז' כדמעיר שם מזה, אבל עדיין יש לחלק ולומר שזהו דוקא מפני שהיה זה בתיבה אשר אדם ישן עליה, אבל לא כן כשהאדם ישן על מטה או ספסל, ורק בכיס שבבגדיו היה איזה מאכל או משקה, בכל כה"ג יתכן שגם הגר"א ז"ל יודה שלא נאסר כי לא נחשב זאת שהאדם ישן על זה מכיון שעיקר סמיכותו היה על הספסל, אלא נחשב כאילו גם המאכל הנטפל אליו ובטל לגביה המה יחד שכבו על המטה".

(ג) שבט הקהתי (ח"ב סי' רמ"ד) – לשונו מובא לעיל.
2. בדיעבד יש להקל.

(א) יביע אומר (ח"א יו"ד סי' ט' אות כ"ג, ח"ט או"ח סי' צ"ה אות י"ג, ח"י יו"ד סי' נ"ח הע' על 'רב פעלים' ח"ב יו"ד סוף אות ח', עי' מעין אומר ח"א פרק ב' סי' ו') – "[שלמת חיים] בחי"ז סימן ז, נשאל הרב במי שהיו אוכלים בכיסו וישן, אם יש לחוש משום אוכלים שתחת המטה. שרו"ר שורה עליהם, והשיב, שמסברא אין קפידא בזה, ואין רשות לרוח רעה לשרות כי אם דוקא תחת המטה. ע"כ. הנה נהירנא כד הוינא טליא, ששמעתי מפי ידידי הרה"ג המקובל רבי אפרים הכהן זצ"ל, שהעיד בגדלו שבא מעשה כזה לידי הגאון רבינו יוסף חיים (בעל בן איש חי), והורה להקל בדיעבד, כשהיה המאכל בשעה שישן על המטה, בכיס בגדו, או בין כר לכסת. וע"ע בשו"ת קב חיים (סי' סג) בד"ה ולענין. ומ"ש מר להעיר ממדרש איכה רבתי (פר' א אות כב) מהו כלי גולה, חמת שנותן בה קמח ומניחה תחת ראשו. כבר העיר מזה הגאון ר' יצחק אלחנן בשו"ת עין יצחק (חאו"ח סי' כד) להתיר בדיעבד. ע"ש".

(ב) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע או"ח סי' ד' סעי' ל"ו) – "והישן בבגדיו והיו בכיסו הבגדים שלו דברי מאכל, אין לאוסרם בדיעבד".
ילקוט יוסף (קיצור שו"ע יו"ד סי' קט"ז סעי' ב') – "הישן בבגדיו והיו בכיסו דברי מאכל, אין בזה חשש של אוכלים שתחת המטה. [יביע אומר חלק י' דף שלו טור א. והיינו גם לסברת הגרי"ח, וכן העיד גדול אחד שבא מעשה לידו של הגרי"ח באחד שהיה לו קוביות סוכר בכיסו וישן עמהם, והתירם]".

3. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' י"ד סעי' י"א).

(א) הגר"ח ק"ש שליט"א (נזר החיים עמ' רי"ז אות קס"ד) – "הישן ובכיסו דבר מאכל האם נאסר. תשובה: עדיף להחמיר".
הגר"ח ק"ש שליט"א (דרך אכילה ריש עמ' פ"ג) – "שאלה: הישן בבגדיו והיו בכיסו הבגדים דברי מאכל, האם מותר לאוכלם. תשובה: יש מחמירין".

ו. היו מאכלים על הרצפה סמוך למטה, והאדם הישן הוציא רגלו והאחיל על האוכלים.

1. מחמיר.

(א) משנת יוסף (חי"א סי' קמ"א אות א') – "ישן במטה ועל ידה היו מאכלים על הרצפה, והאדם הישן הוציא רגלו בשינתו והאחיל על האוכלים, האם נאסרים ... עכ"פ יש רוח רעה מיוחדת באצבעות הרגלים, וא"כ יש סברא גדולה לאסור מאכל שרגלי אדם האחילו עליהן".
(1) יש לדון.

ז. אוכלים שהונחו תחת רגלו של אדם בשנת הלילה.

1. הגר"ח ק"ש שליט"א (דרך אכילה עמ' פ"ג) – "שאלה: מה דינם של אוכלים שהונחו תחת רגלו של אדם בשנת הלילה, ועיקר הגוף לא היה עליהם. תשובה: לא לאכול".

ח. אוכלים תחת השולחן.

1. יפה ללב (ח"ג יו"ד סי' קט"ז ס"ק ו') – "נראה דה"ה דאין ליתן אוכלין או משקין תחת השולחן כשלחן הלועזים שמונחין ע"ג קרקע בקרקע שתחתיה ממש והיינו כשהוא ע"ג קרקע ממש אבל אם הוא מרוצף באבנים או בקורות בעצי וכיוצא אין לחוש דאין רוח רעה שורה אלא ע"ג קרקע ממש שהוא אדמת עפר".

2. רב פעלים (ח"ב יו"ד סי' י"ב) – "שאלה. ראינו שכבודך נזהר שלא להניח מאכל תחת השולחן, ובש"ע מצינו אזהרה תחת המטה, על כן יורינו היכן מצאת דבר זה, ושכמ"ה. תשובה. דבר זה מצאתי בספר חיים לראש, להרב מהרח"ף ז"ל בדף מ"ו, ועוד נמצא דבר זה בספרו כף החיים סי' למ"ד סעיף כ"ח, שכתב לא יתן תבשיל תחת השולחן אפילו מכוסה, וגם לא יתן לחמים תחת השולחן, ובספרו רוח חיים סי' תע"א אות ב' כתב איתא בפסחים דף קי"ב, ובירושלמי, ובטור ובש"ע יו"ד סי' תי"ו, שלא להניח תחת המטה, ואני כתבתי בס' חיים לראש דף מ"ו תחת השולחן, מפני ששמעתי מפי מוה"ר הרב הגדול בעל שרשי הים, דהיה מזהיר על זה, דהחיצונים נכנסים תחת השולחן עכ"ד. נמצא דבר זה יצא מפי אדם גדול הוא הרה"ג מהר"ר יצחק מאיו ז"ל בעל שרשי הים, וגברא רבא אמר מילתא דמסתבר טעמיה, על כן ודאי בעי למיחש לה, לכן אני הצעיר נזהר בזה, אבל לאחרים אין למחות בידם, רק בניחותא עיצה טבא אמרינן להו. מיהו נראה דאין להקפיד אלא על שלחן שאכלו עליו פת, אבל שלחן שאכלו עליו פירות וכיוצא, לית לן בה".

3. כה"ח (או"ח סי' קע"א ס"ק ז') – "גם יש לזהר מלהניח אוכלין ומשקין תחת השולחן משום דנכנסים שם החיצונים. רו"ח אות ב' ובספרו חיים לראש דף מ"ו ע"א וכף החיים סימן ל' אות כ"ח. ועיין רב פעלים ח"ב חי"ד סימן י"ב שכתב דאין להקפיד אלא על שלחן שאכלו עליו פת, אבל שלחן שאכלו עליו פירות וכיוצא, לית לן בה יעו"ש. ועוד נ"ל דאין להקפיד אלא בשעת שאוכלין עליו

אבל בשעה שאין אוכלין עליו לית לן בה. וכ"מ ממ"ש לעיל סימן זק"ן אות כ"ג בשם האר"י ז"ל כי סט"א עומד שם וכו' משמע דאינה מצויה הסט"א שם אלא דוקא באכילת פת ובעת האכילה ובהמ"ז וכ"מ ממ"ש שם אות כ"א וסימן קס"ז אות ל"ז יעו"ש ודוק. ומיהו אם כבר הניח תחת השלחן אין לאסור דאינה כ"כ קשה ולהזיק כמו הנותן תחת המטה כמ"ש ביו"ד סימן קט"ז ס"ה דההוא משום שבתא וסט"א קשה כידוע אבל הכא זהירות בעלמא".

4. בית ברוך (כלל מ"ה ס"ק ל"ה) – "יש מי שאומר שנכון להזהר על פי דרכי הנסתר שלא להניח אוכלין תחת השלחן שאוכלין עליו לחם בזמן האוכל".

5. יביע אומר (ח"י יו"ד סי' נ"ח הע' על 'רב פעלים' ח"ב יו"ד אות ז') – "הביא הרהמ"ח מ"ש הגר"ח פלאג'י בספר חיים לראש (דף מו ע"א), וכפ' החיים (סי' ל סעיף כח), ורוח חיים (סי' קעא), [כצ"ל]. שלא להניח מאכל תחת השלחן בעת שאוכל פת על השלחן, מפני ששמע מפי רבינו יצחק מאיו זצ"ל בעל שרשי הים, שהיה מזהיר על זה, כי החיצונים נמצאים תחת השלחן. וכתב ע"ז, וגברא רבה אמר מילתא דמסתבר טעמיה. ולמיחש מיהא בעי. וסיים הרהמ"ח, ולכן אני נזהר בזה, אבל לאחרים אין למחות בהם ע"ז, ורק טוב לומר להם כן דרך עצה טובה. ע"כ. וכן בכפ' החיים סופר (סי' קעא אות ז). ופשוט שכל זה אינו אלא זהירות בעלמא לכתחלה, אבל בדיעבד אין שום בעיה באכילת המאכל שהיה תחת השלחן בעת סעודתו. וכ"כ בכפ' החיים שם. ולכאורה לפי מ"ש הגאון רבי דוד פארדו במזמור לדוד (דף קיא ע"ב), שאפילו באוכלים ומשקים ששהו תחת המטה שישנים עליה, אין הרוח רעה שורה אלא אם הונחו על אדמת עפר, אבל אם הקרקע שתחת המטה מרוצפת באבנים או בעצים, אין רוח רעה שורה שם. וכדק"ל בדין מים אחרונים. וכמ"ש בכפ' החיים סופר (סי' קפא ס"ק יג). וכ"כ עוד אחרונים. (ויובאו לחלק להלן בסמוך בהערה לסימן יג). לפ"ז אפשר שאף כאן א"צ לחוש לזה, ומותר להניח אוכלים תחת השלחן, גם בשעת סעודתו. ויש לחלק. ודו"ק".

הליכות עולם (ח"ז עמ' רי"ז אות י"ד) – "שולחן שסועדים עליו טוב שלא לתת תחתיו בשעת הסעודה אוכלים ומשקים. ובדיעבד אין לחוש כלל".

6. ילקוט יוסף (קיצור שו"ע יו"ד סי' קט"ז סעי' ו') – "שולחן שסועדים עליו טוב שלא לתת תחתיו בשעת הסעודה אוכלים ומשקים. אך בדיעבד אין לחוש כלל, אפילו אם האוכלים היו שם בעת שסעד, שכל זה לזהירות בעלמא לכתחלה. [הליכות עולם חלק ז' עמוד ריז. יביע אומר חלק י' דף שלו סוף טור ב']".

7. מראי מקומות – כשרות השלחן (ח"ד עמ' רט"ו).

ט. מראי מקומות.

1. הגרא"ל שטיינמן זצ"ל (שפתי איל יו"ד אות ח') – "שאלתי למו"ר צוק"ל אודות מי שישן על חצי מיטה, ובחציה השני של המיטה היו מונחים ארגזי שתיה אם נפסלה שתיה זו מלשתותה ואמר לי דלא (וע"ע בספר כשחר אורך פ"ב ס"ג, ע"ש)".
2. הגר"ח (שאלת רב ח"א פרק כ"א אות ב') – "ומהו אם גובה המיטה פחות מג' טפחים האם אומרים לבוד לענין שאין המאכל נחשב תחת המיטה מכיון שהמיטה כעל הארץ. תשובה: אין נ"מ בזה".
3. משנת יוסף (ח"א סי' קמ"א אות ו') – "וגם האוכל הנמצא במטה לא נאסר מעצם המטה, ואם מישוהו ישן בצד ולא האהיל על האוכל לא נאסר".

ט] תחת המטה.

א. דבר מפסיק בין המטה לקרקע.

1. מיקל.

א) ציץ אליעזר (חי"ט סוף סי' נ"ו) – "שיש הפרש בין ע"ג קרקע ממש לבין הפסק דבר, ולאחרים מהני אפילו הפסק רצפה, מצינו בכזאת גם בנוגע למים אחרונים באו"ח סי' קפ"א סעי' ב', שנפסק דאם אין לו כלי נוטל ע"ג עצים דקים וכיוצא בהן, ומובא במשנ"ב סק"ו דיש מקילין ליטול אף ע"ג רצפה דס"ל דדוקא ע"ג קרקע ממש שורה עליהם רוח רעה, ויעוין עוד במחצית השקל בסי' ד' סק"ז על הנפסק שם בנוגע לנטילת ידיים שחרית דבענין דוקא כלי ושללא מהני אפילו ע"ג קיסמים, שמבאר החילוק ביניהם משום דגבי מים אחרונים מצד עצמו ע"י הנטילה עדיין אין רו"ר שורה עליהם אלא בהגעטן לארץ אז רו"ר שורה עליהם, וכיון שיש דבר מפסיק בין המים לארץ אין רשות לרו"ר לשרות עליהם לכן שרי ע"י קיסמים, משא"כ בנט"י שחרית דהרו"ר שורה על הידים וע"י הנטילה מעביר הרו"ר מהידים ושורה הרו"ר על המי רחיצה, וא"כ מאי מהני ע"י קיסמין נהי שיש הפסק בינם לקרקע הא כבר שורה עליהם ע"ש, וכך כותב לבאר הארצות החיים שם בס"ק מ"ב עיין שם, וא"כ דון מינה איפוא גם בנוגע לשימת דברים תחת המטה דדמי יותר לנטילת מים אחרונים דהרי עליהם כשלעצמם לא שורה רו"ר שצריכים להעביר אותו ונצרכים רק שלא ישרה עליהם רו"ר גלל שימתם תחת המיטה וא"כ לזאת צריכים דוקא נגיעה בקרקע. ומועיל לכך כל הפסק בינם לבין הקרקע. והדברים עוד ק"ו דהרי במים אחרונים הטעם הוא משום מלח סדומית, אי ט"א, דאיכא על הידים (יעו"ש במחצה"ש) ואפ"ה אין רו"ר שורה על המים אלא בהגעטן ונגיעתן בקרקע, אבל אם מפסיק איזה דבר לא, ומכ"ש בחפצים שעל עצמן אין כלום, ומקבלים הרו"ר רק כאשר משימים אותם תחת המטה, א"כ בעינן לכך ע"ג הקרקע ממש".

ב. הונחו על הרצפה ולא על הקרקע.

1. מיקל.

- א) יפה ללב (ח"ג יו"ד סי' קט"ז ס"ק ו', ע'י לשונו מובא לקמן) – "דלא מיקרי תחת המיטה אלא בקרקע תחתיה ממש".
2. מחמיר.

- (א) אז נדברו (ח"ז סוף סי' ע"ב) – "ושור בדרכ"ת ס"ק ל"ז בשם היפה לב שהבין את הנ"ל דר"ל קרקע ממש דהיינו ע"ג עפר, אבל אם יש רצפה מותר, ומחמיר במעמיד ע"ג רצפת עפר אפילו אם אינו תחת המטה, וזה חידוש גדול ותמוה, דהיאך יתכן לחדש בדברים אלו מה שלא נזכר בגמרא. ויש לבקר הדברים במקורם".
- (ב) תשובות והנהגות (ח"א סי' ט') – לשונו מובא לקמן.
- (ג) הגר"י בעלסקי זצ"ל (פסקי הלכה עמ' קמ"ו).
3. מראי מקומות – דרכ"ת (ס"ק ל"ז), מילי דאבות (ח"ה יו"ד סי' ח'), שואל ונשאל (ח"ב יו"ד סוף סי' מ"ח), דברי שלום (ח"ו קיצור פסקי הלכות יו"ד אות קצ"ו ס"ק ג', עמ' רצ"ג).
- (א) כה"ת (ס"ק מ"ב), אמרי יעקב (על הגר"ז חו"מ סי' י' ס"ק כ"ח) – "היפ"ל ... והגם דיש להשיב קצת ע"ז מ"מ לסניף בעלמא הוי".
- (ב) ביע אומר (ח"ח או"ח סי' נ"א סוף אות ד', ח"י יו"ד ריש סי' י"א) – "וכ' הרב יפה ללב ח"ג (סי' קטז סק"ו) שהכוונה היא שהאוכלים הונחו על הקרקע ממש דהיינו אדמת עפר, אבל קרקע שיש עליה רצפה בין של אבנים בין של קורות ועצים, אין לחוש בה משום רוח רעה, שאין רוח רעה שורה אלא ע"ג קרקע ממש. ע"ש. וכ"כ בשו"ת מילי דאבות ח"ה (חיו"ד סי' ח, דף רע"ב ע"ב). ע"ש. וע' בש"ע (סי' קפ"א) שכ', מים אחרונים אין ניטלים ע"ג קרקע, מפני שרוח רעה שורה עליהן. (וכ' הלבוש, ויש סכנה לעובר עליהם). וכ' ע"ז המג"א שם, שמותר ליטול מים אחרונים על רצפה, שאין רוח רעה שורה אלא ע"ג קרקע ממש. וכ"כ הא"ר והפמ"ג והגר"ז ובכה"ח שם. ע"ש. וכן העלה הגאון הראש"ל בשו"ת משה האיש (חאו"ח סי' כג סוף אות א). ובזה"ז כמעט כל הבתים מרוצפים ברצפה, ובצירוף הספקות הנ"ל **נראה להתיר מטעם ס"ס**. וכן פסק בשו"ת שואל ונשאל ח"ב (חיו"ד סי' מח). ע"ש. ופשוט שאין לנו לגזור בזה קרקע מרוצף אטו קרקע שאינו מרוצף (כעין מ"ש הרמ"א באו"ח סי' שלז ס"ב), שאין לנו לגזור מדעתנו בענינים כאלה. הילכך נראה שיש להקל".
- (ג) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע יו"ד סי' קט"ז סעי' ה') – "קנקן יין צרור וחתום שהונח תחת המטה, יש מי שכתב לאוסרו אף בדיעבד, משום רוח רעה, ולדינא יש מקום להקל על פי דברי הגאון רבי דוד פארדו בספר מזמור לדוד, שאם הונח תחת המטה על גבי קרקע מרוצפת אין לחוש לרוח רעה, וכיום כל הבתים שלנו מרוצפים ברצפה".
- ג. חצי מהאוכל מתחת המטה, וחציו מחוץ למטה.
1. הגר"ח"ק שליט"א (אהל יעקב, בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' ת"ט) – "חצי מאכל מונח במתחת המטה וחציו מחוץ למטה האם הוא נאסר משום מאכל תחת המטה. תשובה: כן".
  2. שבט הקהתי (ח"א סי' רכ"ד אות ב') – "נסתפקתי מאכל שהי' חציה תחת המטה וחציה חוץ למטה אי נאסר כל המאכל דלגבי טומאה לא אשכחן דרך חצי דבר נטמא, ולגבי רוח רעה צ"ע אי נאסר רק חצי או דכולו נאסר".
  3. משנת יוסף (אהל יעקב בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תקפ"ד) – "חצי מאכל מונח במתחת המטה וחציו מחוץ למטה האם הוא נאסר משום מאכל תחת המטה. תשובה: מסתבר שחציו שתחת המטה נאסר, ואם הוא לח שאי אפשר לחלק אותו יתכן שישפכנו כולו".
  4. מראי מקומות – כשרות השלחן (ח"ד עמ' רכ"ב).
- י. אוכל תחת המושב במטוס (airplane).
- א. מיקל.
1. הגר"ש"א זצ"ל (ובלכתך בדרך פרק ד' הע' ל"ח [דפו"ח, הע' ל'], עי' אשרי האיש יו"ד פרק ז' אות י"ח, מנשים באהל יו"ד אות י"ח [לשונו מובא לקמן]).
  2. שבט הלוי (ובלכתך בדרך פרק ד' הע' ל"ח [דפו"ח, הע' ל']).
  3. משנה הלכות (ח"א סי' י') – "כבר נשאלתי כמה פעמים על דבר כזה והיה קשה לי לאסור דלכאורה כל השינה שם שינת עראי הוא ורק כיושב ומתנמנם וגם זה לא מקרי תחת המטה, גם כי יש שם אנשים עוברים ושבים כל הזמן ולכן לפענ"ד מעיקר דינא לא ראיתי מקום לאסור המאכל, ומ"מ אם רוצה להחמיר על עצמו ולזרוק המאכל אין בו משום לא תשחית, או עכ"פ לשטפו במים כדעת הארץ חמדה שמתיר ע"י שטיפה".
  4. תשובות והנהגות (ח"א סוף סי' ח') – "ונשאלתי באוירון אם הניח אוכלין תחת הכסא וישן אם מותר לאוכלם וכן מצוי הדבר באוטובוס, וצידדתי להקל **שאין זה מטה רק כסא**, ואף שגם בזה החמיר הגר"א כמו"ש כ' בתשו' בנין עולם ס' ל"ג, שאף תחת תיבה שישן עליה אדם אסר הגר"א הצוקער שבתוכה וציוה להשליכו לנהר וכ"כ ב'נחלת אבות' שהבאנו לעיל, [ועי' בדרכ"ת הנ"ל שיש חולקין בזה] מ"מ נראה דהיינו בישן כדרכו דרך קביעות ולא דרך עראי בשיבה בלי פישוט ידים ורגלים, בזה לא החמירו הפוסקים מדינא, וכל שכן באוטובוס כהאי גוונא שיש תרתי לטיבותא שנותן האוכל תחת המושב ולא במטה או ערסא כשורש הדין דקאי עיקרו לשכיבה, וגם אין כאן אלא תנומת עראי, והמחמיר לעצמו לבד יחמיר".
  5. עי' שבט הקהתי (ח"ד סי' ר"ב) – "אלו שנוסעים באוירון ומחזיקין התיק שלהם ואוכלין בתוכו תחת הספסל של חבריו שישנים עליו ... יש להם על מה לסמוך".
  6. ע' רבבות אפרים (ח"ד סי' ח', עי' סי' קי"ג אות מ"ד).
  7. הגר"י בעלסקי זצ"ל (פסקי הלכה עמ' קמ"ז, Halachically Speaking שנה ב' מספר כ"ז הע' ס"ד).
  8. משנת יוסף (ח"ג סי' רס"ג, מציון תצא תורה מילואים לשאלה רצ"ג) – "ראיתי בשו"ת דברי ישראל (וועלץ, ח"א סי' טו) בשם גדול א' לחדש שבמטה שבספינה אין לחוש למאכל שמתחתיה, ע"פ הגמ' (סנהדרין סז:) דבמיא לא שלטי כישוף [וכ' בספר טיול בפרדס (קמא, אות נ', ז) בשם ספר פני צדיק (דרוש טז) דאליהו בהר הכרמל ביקש ענני ה' ענני, ואחז"ל שלא יאמרו מעשה כשפים, ולכן עשה אליהו תעלה סביב המזבח וצוה למלאות מים ויצק גם על העולה ועל העצים, כי בזה יראו שאינו כישוף כגמ' הנ"ל]

- עכ"ד. - ולפ"ז בספינה השטה על המים דלא שייך כשפים, יש לצדד להקל כשאי אפשר בענין אחר ובכלי מסוכה, ובצירוף דברי המילי דחסידותא שהחשש רק במטה שיש בה תשמיש המטה, ובצירוף דברי המזמור לדוד בדרכי תשובה (סי' קטז ס"ק טז) דהקפידא רק אם באוכל תחת המטה על גבי עפר האדמה בלי הפסק בריצוף, עכ"ד. ויש להבין קצת איך נדמה בעניני סכנה מילתא למילתא, שרוח רעה וכישוף אחד הוא, וגם אולי רק במים עצמם אין כשפים, אבל לא בקרקעית הספינה השטה על פני המים, וכי נאמר שהישן במטה בספינה א"צ נט"י שחרית, אלא שרוח רעה וכשפים לחוד. אבל שאר צדדי ההיתר הנ"ל של ספר מילי דחסידותא ומזמור לדוד, יש לצרף גם בנידון דידן בכסא שבמטוס. וראה בשו"ת משנת יוסף (חי"א סימן קמא, י) לגבי מטען החבילות (באגאז) שמתחת האוטובוס והאירון שמכניסים לשם מבחון חבילות, שזו רשות אחרת לגמרי, וקומה תחתונה שתחת האוטובוס והאירון (עי' בכל המובא שם ובח"ג סי' מה), אבל תחת הכסא באוטובוס ואירון עצמו ה"ז תחת המטה, אלא שיש צדדי הקולא הנ"ל. ובשו"ת מנחת יצחק (ח"ד סי' קיז) התיר להניח מאכלים בתא שבתחתית עגלת תינוק, הגם שהתינוק ישן, ולא סמך להתיר רק במה שהתינוק קטן ועדיין לא הגיע לחינוך, אלא בצירוף ב' הספרים הנ"ל (ועי' בשו"ת דברי יציב יו"ד ח"א סי' לג), וא"כ בתחתית כסא אירון רגיל יש להקל, אבל בכסא הנפתח כמו מיטה, אולי בעל נפש יחמיר".
9. ילקוט יוסף (או"ח סי' ד' סעי' ל"ו, קיצור שו"ע או"ח סי' ד' סעי' ל"ו, יו"ד סי' קט"ז סעי' ד') – "מותר להניח **לכתחלה** אוכלים ומשקים בתא המטען של המטוס. [או בתא המטען של אוטובוסים], אף שישנים במושב המטוס מעל המטען".
- ילקוט יוסף (הל' השכמת הבוקר עמ' שע"ח) – "**ויש לצרף כאן י' ספיקות כדי להקל**: א. דתא המטען הוא רשות בפני עצמו, ואין זה בכללים אוכלים שהיו תחת המטה. ב. ועוד חזי לאיצטרופי דברי השבות יעקב ... שבדיעבד אין האוכלים נאסרים, ושעת הדחק כדיעבד דמי ... ג. ועוד יש לצרף לזה סברת האומרים שאין חשש רק במטה שעשויה לשם שכבה עליה. ואילו המושבים במטוס אינם עשויים לשינה ... ד. ועוד יש לצרף סברת האומרים שהקפידא מצאה מקום לנוח דוקא במטה שבה תשמיש המטה, מה שאין כן במטה שנעשית רק לשינה בלבד ... ה. ועוד יש לצרף לזה סברת האומרים דדוקא אם הניחו את המאכלים תחת המטה, על גבי קרקע ... ו. וכן יש לצרף לזה סברת האומרים דאכלין ומשקין שהם צרורים וחתומים מותרים ... ז. ועוד יש לומר דהכא אינו ודאי שהאוכלים ישהו דוקא תחת מי שישן ... ח. ועוד יש לצרף לזה ספק, שמא ישב שם גוי, והרי יש אומרים דאין חשש בזה תחת מטת גוי ... ט. ועוד יש לצרף כאן, דשמא ישן עליהם תינוק, ויש אומרים שאין להחמיר שאוכלים ומשקין שהיו תחת מטת תינוק ... י. ויש לצרף עוד ... וקבעות בקרקע ובכותל, כקרקע דמו ואין דינם כמטה לענין שלא להניח תחתיהן אוכלים ... אם המטה גבוהה י' טפחים הוי האדם ברשות בפני עצמו ... וכן עיקר לדינא להקל בזה אף לכתחלה".
10. הגר"ע אויערבאך שליט"א (יתד נאמן פר' כי תצא תשע"ו) - לשונו מובא לקמן.
11. הכשרות (פרק י"ח הע' קי"ד).
12. המכוננית והלכותיה (ח"ב סי' י"ד הע' קע"ה, עמ' רנ"א) – "תורת הדרך ... ולאחר המחילה ונישוק הגלימה, יש להשיב באורך על דבריו ...".

ב. מחמיר.

1. הגר"חפ"ש זצ"ל (ובלכתך בדרך פרק ד' הע' ל"ח) – "דהעיקר דתלוי בשינה שי"ב א' משיתין במיתה ולכן יש לזהר בזה".
2. הגר"ח שליט"א (אסיפת יצחק ח' חשון תשס"ז) – "שאלה: האם מותר להניח אוכל תחת הכסא באירון (מטוס), או אסור לעשות משום ישנים עליו. תשובה: אם ישנים עליו לא יניח".
3. הגר"א נבנצל שליט"א (אסיפת יצחק ח' חשון תשס"ז) – "שאלה: המחבר בס' קט"ז סעיף ה' (ביו"ד) כתב 'לא יתן תבשיל ולא משקים תחת המטה', האם נוסע באירון (מטוס) יכול להניח אוכל תחת הכסא. תשובה: אם ישן בכסא זה כמו מטה".
4. הגר"י זילברשטיין שליט"א (אסיפת יצחק ח' תמוז תשס"ז) – "שאלה: האם מותר להניח אוכל תחת הכסא באירון (מטוס), או אסור לעשות משום ישנים עליו. תשובה: בשעה שישנים בלילה יש להחמיר, אבל בשעה שאין ישנים מותר, כיון שעיקרו עשוי לשיבה".
5. עמק התשובה (הע' על ס' ובלכתך בדרך פרק ד' [דפו"ח, פרק ד' הע' ל'] – "ואם הוא עכו"ם לענ"ד אין צורך לזהר דבדידי' ליכא למיחש דהוי כבהמה ואין צריך נמי לנט"י מה"ט".
6. הגר"מ גרוס (תורת הדרך פרק י"ג סעי' ט"ו) - לשונו מובא לעיל [שמקיל רק בגוי].
- א) עי' לעיל, שיש שאין מחלקים בין גוי לישראל.
- ג. מראי מקומות – שלהי דקייטא (סי' ל"ו).
1. ויהי בנסוע (פרק ג' סעי' י"ד) – "ובדיעבד אם הניח תחת המושב האוכל מותר".
2. לכאורה **שלא בשעת שינה יש להקל לכו"ע**. כאם המטה גורמת את הטומאה, הרי ה'כסא' אינו מטה. ואם השינה גורמת את הטומאה, הרי הוא לא ישן.
- ד. תחת המושב ב'מחלקה ראשונה' (first class) - **ששם הכסאות נפתחים כמו מטה ממש**.
1. מראי מקומות – משנת יוסף (חי"ג סי' רס"ג, אהל יעקב בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תקפ"ג, מציון תצא תורה מילואים לשאלה רצ"ג, לשונו מובא לעיל).
- א) הגר"א נבנצל שליט"א (מציון תצא תורה ח"א אות רצ"ג, אהל יעקב מאכלי עכו"ם עמ' תרע"ה אות ט') – "בענין אוכל מתחת כסא במטוס כבר כתבו הרבה פוסקים שאין בזה שום חשש, מיהו יש לעיין מה הדין לגבי מי שנוסע בחלק הראשון של המטוס הנקרא 'פירסט קלאס' FIRST CLASS ששם הכסאות נפתחים כמו מטה ממש, האם בכה"ג זה יותר חמור ואסור להניח שם מאכלים. תשובה: איני יודע את טעמים של המתירים".

(ב) הגר"י טשנר שליט"א (אהל יעקב מאכלי עכו"ם עמ' תרע"ה אות ט', מציון תצא תורה מילואים לשאלה רצ"ג) – "כבודו לא ציין מי הם הפוסקים שכתבו שאין בזה שום חשש, וגם לא הביא טעמים, לכן לא אדע איך לדון בזה. דהנה איתא בגמרא (פסחים ק"ב.) תנא: אוכלין ומשקין תחת המטה אפילו מחופין בכלי ברזל, רוח רעה שורה עליהן. ובספר תורת חיים (שבועות ט"ו.) כתב הטעם לזה, לפי שהמזיקין מתקנאין ומתגרין בו באדם וכל זמן שהוא ער אין יכולין לגשת אליו לפי שנשמתו של אדם טהורה היא ובאה מסטרא דקדושה, לכן המזיקין הבאים מסטרא דמסבאבא בורחין ממנו. אבל בשעה שהוא ישן ונשמתו יוצאת שורה עליו רוח רעה, לפי שהשינה אחד מששים במיתה, כיון שנשמתו יוצאת, ולהכי רוח מסבאבא שריא עליה דאיניש בשעת שינה, וזה טעם נטילת ידים שחרית. וכשהוא מאהיל בשעת שינה על האוכלין הרי הן כאילו היו באהל המת ושריא עליהן ההוא רוח מסבאבא, עכ"ד. ולטעם זה כל הקפידא של אוכל ומשקה תחת המטה, הוא רק אם אדם ישן במטה בשעה שהמאכל היה מונח תחתיו. ולאידך גיסא ג אם אדם ישן על גבי אוכלים, אף לא במטה, יש לומר ששורה רוח טומאה עליהם. ולפ"ד גם מי שנוסע במחלקה הרגילה במטוס, או שנוסע באוטובוס ועלול להרירדם, אין להניח מאכלים מתחת למושביו. ובודאי כסא זה שנפתח כמו מטה כדי לישון עליו שינת לילה, נחשב כמטה, ואין להניח תחתיה אוכלים. והנה הפתחי תשובה (סימן קט"ז ס"ק ד') הביא דעת הפוסקים דאין בכלל זה רק אזהרה לכתחילה, אבל בדיעבד אין כאן חשש איסור, ע"כ. לכן בכל אופן לכתחילה אין להניח אוכלים, בין תחת כסא זה ובין תחת כל כסא שעלול להרדם בו. ובדיעבד שהניח שם אוכל ונרדם עליהם, מעיקר הדין מותר לאכול המאכל, וכנ"ל. ומ"מ יש הדור להתרחק מדברים טמאים כשהדבר אפשר. אולם ראיתי בשו"ת ציץ אליעזר חלק י' (סימן ל"ה) שדן בשאלה דומה, בהחזקת מאכלים תחת המטה בספינה. וז"ל ... עכ"ד. ולפי דבריו, גם במטוס, היות שאינו עומד על גבי קרקע, אפשר להתיר להניח אוכלים תחת המקום שישן בו, אם אין לו מקום אחר להניחם".

(ג) הגרש"י שליט"א (אהל יעקב) – "בענין אוכל מתחת כסא על אורן כבר כתבו הרבה פוסקים שאין בזה שום חשש, מיהו יש לעיין מה הדין לגבי מי שנוסע בחלק הראשון של המטוס הנקרא 'פירסט קלאס' ששם הכסאות מתפתחים כמו מטה, האם בכה"ג זה יותר חמור ואסור להניח שם מאכלים. תשובה: אינו יודע טעם המתירים אם הטעם שושברים רק שקרקע שתחת המטה אוסר אם כן גם בפירסט קלאס אינו אוסר, ואם טעמים שרק תחת המטה אסור ולא תחת הכסא או שאר דבר ודלא כהגר"א המובא בשו"ת בנין עולם (סימן ג"ל) שאסר גם בתיבה שישן עליו איש. ולפי טעם השני לכאורה אסור בפירסט קלאס כיון שעושים מזה מטה ובפרט אם זה היה בשעה בשעה זה כמטה וישן שאסור ואפילו אם לא עשה זה כמטה וישן יש לאסור כיון שעל כך פנים יש על זה שם מטה, ע"י כעין זה בספר בן איש חי שנה שניה בפרשתינו פרשת פנחס (אות י"ד) ודו"ק".

יא] אוכל תחת עגלת תינוק (stroller, baby carriage).

א. מיקל.

1. מנחת יצחק (ח"ד סי' קי"ז) – "והעיקר ההיתרא בזה, הוא, ממה שאיתא בס' מזמור לדוד, הובא בדרכ"ת, (שם סקל"ז), שאין בכלל זה, מה שנוהגין להניח תבשיל בין כר לכסת, כדי לשמור חומו, **דלא מקרי תחת המטה, אלא בקרקע שתחת'י ממש** עכ"ל, א"כ לפי"ז גם בנד"ד אין שום איסור, - וגם יש לצרף מה דאיתא בס' מילי דחסידותא, (הובא שם בדרכ"ת סקל"ח), דיש לומר דאין חשש, רק במטה שבה תשמיש המטה וכו', עיי"ש, וא"כ מכ"ש בשל תינוק אין חשש, וא"כ בצירוף כל הני יש מקום להקל אף לכתחילה".
2. דברי יציב (יו"ד סי' ל"ג אות א') – "בדבר מאכלים שתחת עגלה של תינוק. הנה בהסכמת מהרש"ם על ספר כולם אהובים להרח"ו, דן על מטה שהיא כעין ספסל שקורין קנאפע המיוחד לשיבה אלא שביום ישנים שם, וכתב דלפי המבואר בתורת חיים שבועות ט"ו בטעם האיסור משום סכנה דשינה ורו"ר, א"כ תליא אם גם ביום צריך ליטול ידיו, והביא מספר שערי רחמים שהגר"א אסר מאכל שהיה מונח תחת תיבה וישן עליו אדם אף שאין התיבה מיוחד לשינה עיין שם. אמנם הביאו מהגר"א דרך לעצמו החמיר ולא לאחרים [עיין דרכ"ת סי' קט"ז ס"ק ל"ה]. ובנד"ד י"ל עוד, **למה שהאריכו בנט"י שחרית לתינוק שאין נזהרין בזה דאין בו רו"ר** [ועיין לעיל חלק אור"ח סי' א'], וא"כ אפשר דגם במאכלים שתחת מטתו של תינוק לית לן בה, ועיין שו"ת תשורת ש"י מהד"ת סי' קט"ז לגבי נכרי [וע"ע דרכ"ת סי' קט"ז ס"ק ל"ט] ודו"ק. ושו"ר בשו"ת לבושי מרדכי מהדו"ת חיו"ד סי' י"ט אות ג', שדן להתיר כשהיו תחת עריסה של תינוק עיין שם. ועכ"פ חזי לאצטרופי להתירא בנ"ד שגם אין מיוחד לשכיבה".
3. שערים מצויינים בהלכה (סי' ל"ג קונ"א ס"ק ה').
4. אג נדברו (ח"ז סי' ע"ב) – "נראה לי מסבאבא דדוקא תחת מטה אמרו ואנו מחמירין אפי' במטה המיוחד לשינה עראי כמו ספה, אבל מטת עראי לא אמרו וביתר דיוק **מטה אמרו ולא עגלה** ואין הבדל אם זה עגלת טיול או עגלת שכיבה בין אם הוא ער או ישן".
5. מעדני מלכים (סי' נ' אות ד') – "מה שמתיר שם [ישועות משה] סימן ע"ג) אוכלין ומשקין תחת עגלת תינוק, כן הוא להדיא בשערים מצויינים בהלכה (קונטרס אחרון סימן ל"ג ס"ק ה') לפי דברי הדרכי תשובה (סימן קט"ז ס"ק ל"ח) בשם הגאון מבוטשאטש (בספרו מילי דחסידותא סימן תנ"ח) שכתב דאולי החשש רק במטה שבה משא"כ מטה לשינה לבד גם של אשה י"ל דקיל, וכל שכן של איש דקיל יותר. ולפי דברי התורת חיים (שבועות דף ט"ו ע"א) דהקפדה דווקא שמאהיל עליהן בשעת השינה, ובקטנים אין מקפידין בנטילת ידים אחר השינה, שאין רוח רעה שולט בהן. וכן התיר בשו"ת מנחת יצחק (חלק ד' סימן קי"ז). ומה שכתב מע"כ (שם) דדי להקפיד בזה רק כפי שאמרו חז"ל (פסחים דף קי"ב ע"א) ולדייק כלשונם הטהור ממש 'תחת המטה' ולא תחת עגלה המטולטלת הנעשית בעיקר לטייל ברחוב, דבדברים כאלו אין לך בהם לחשוש אלא כפי שנאמר בהם במפורש בלי שינויים. עוד יותר מזה כתב הגאון רבי פנחס עפשטיין זצ"ל (ראב"ד פעה"ק ת"ו) בהערות לספר שמירת הנפש (ירושלים תשי"ח דף קכ"ז) דהביא דברי אזהרת שבת בשם אביו רבי ישראל ברוידא זצ"ל דדוקא תחת המטה, אבל אם נתן תחת קנאפע או שלאף באנק, לית לן בה, דבדבר שאין אנו יודעים ואין כתוב הטעם, אין לך בו אלא חידושו והבו דלא להוסיף, וכן היה רגיל להורות. והגאון רבי פנחס זצ"ל מתמה עליו, וסיים דבמקום רוח רעה יש להחמיר, אבל כדאי לדעת דעת אדם גדול וצדיק עכ"ל".
6. הגריש"א זצ"ל (נקיות וכבוד בתפילה פרק א' הע' ל"ד) – "שאפשר להקל אם התינוק שישן שם אינו יכול ללכת".

- הגריש"א זצ"ל (הערות במסכת פסחים דף קיב. ד"ה תחת) – "ותחת עגלה של תינוק אם עדיין אינו יכול לילך לבד אין בו משום רוח רעה א"ה, דאי"ז נחשב מטה אלא כלי לטלטלו או מכיון שפטור מנט"י ולכך אין רוח רעה בתינוק כזה והכי מסתבר טפי וצ"ב".
- הגריש"א זצ"ל (מנשים באהל יו"ד אות י"ח) – "וכך נוטה דעתו שרק במטה קבועה נאסר ולא במטוס ובאוטובוס ועגלת תינוק".
9. עי' ביע אומר (ח"א יו"ד סי' י') – "אולם במטת תינוקות יש להקל מטעם שכ' הגר"ז גבי נט"י. וכן ראיתי בשו"ת קרן לדוד (חאו"ח סי' א), שסמך ע"ז בקטנים שנגעו באוכלים קודם נט"י, בצירוף דעת האומרים שאין רו"ר אוסרת בדיעבד. ע"ש. וכ"כ בתשו' רב אחד בשד"ח הנ"ל (דס"ח ע"ג), שתינוק שישן על מטה שיש תחתיה אוכלים מותר לפ"ד העין יצחק. ע"ש. וכן עיקר ... תחת מטת תינוק פחות מבר מצוה, אורווי מורינן להקל בדיעבד. ומכ"ש כשנוסף ע"ז היה הקרקע שתחת המטה מרוצף באבנים או קורות, ואינו קרקע ממש, שאפשר להקל".
8. משנה הלכות (חט"ו סי' ה') – "כבר יצא הדבר להתירא".
9. נחלת פינחס (ח"ב סי' ל"ג) – "הנח להן".
10. עי' שבט הקהתי (ח"ד ס' ר"ב) – "וכן אלו המניחין אוכלין תחת עגלת התינוק כשישן, יש להם על מה לסמוך".
11. רבבות אפרים (ח"ג סי' י"ח ד"ה ועיין שערים, ח"ד סי' ז').
- עי' רבבות ויובלות (ח"ב סי' רנ"ט) – "תינוק הישן בעגלה ותחתיו מאכל, נראה דאין המאכל נאסר. וכמו שכתב בשו"ת לבושי מרדכי מהד"ת סימן י"ט אות ג' התיר כששהו אוכלין תחת עריסה של תינוק. וא"כ הוא הדין דעגלה היא מיוחדת לשינה כעריסה והאוכל מותר, ולא כמו שאוכל נמצא תחת מיטה שאסור. ומי שמחמיר לעצמו תבא עליו ברכה. וכן בשו"ת משנה הלכות חלק ט"ו סימן ח' באורח חיים גם כן נוטה להתיר".
12. משנת יוסף (חי"ג סי' רס"ג, מציון תצא תורה מילואים לשאלה רצ"ג, כל לשונו מובא לעיל) – "מנחת יצחק".
13. דברי שלום (ח"ה קיצור פסקי הלכות יו"ד אות קנ"ט [עמ' שמ"ג], ח"ו קיצור פסקי הלכות יו"ד אות קצ"ד [עמ' רצ"ג]) – "אם נפל קופה ובה 6 עליחות של דגים והיו תחת מטת תינוק כמה ימים, ופ"א ישן שם ביום איש גדול, מה דין של הדגים הללו. תשובה: יש להתירם, דתחת מטת תינוק אינו שולט רו"ר, עי' מהרש"ם בהסכמה לס' כולם אהובים, ועי' שו"ת לבו"מ ח"ג סי"ט, ובמנח"י ח"ד סי' קי"ז, ומה שהגדול ישן עליו, זה ה' ביום ועיקר רו"ר שייך בלילה".
14. חלקת בנימין (סעי' ה' ב' ד"ה המטה, עמ' קפ"ג) – "אבל בעגלת ילדים מותר לתת אוכלים ומשקים תחת מקום שכיבת הילד [שו"ת מנחת יצחק ח"ד סימן קי"ז, ועיי"ש מש"כ כמה טעמים לזה וכ"כ בספר שערים המצויינים בהלכה סימן ל"ג]".
15. הכשרות (פרק י"ח סעי' כ"ט, הליכת בת ישראל פרק א' סוף סעי' ח') – "מותר להניח מאכלים תחת מיטת תינוק ובכלל זה עגלת ילדים, אפילו בשעה שהתינוק ישן בה".
16. מטבח הכשר (ארטסקרול, ריש עמ' תט"ז).

ב. בדיעבד מותר.

1. שבט הלוי (קובץ מבית לוי ח"ג עמ' מ"ז אות ד', בענייני יו"ד עמ' צ"ד אות ה', נקיות וכבוד בתפילה פרק א' הע' ל"ד) – "אוכל הנמצא תחת עגלת תינוק אין לאסור".
2. הגר"ע אויערבאך שליט"א (מרשימות הגר"י שוב, בענייני סכנה אות ח') – "אוכלים שהיו מונחים תחת עגלת תינוק והתינוק ישן או תחת כסא וכדומה והיושב על הכסא נרדם. בכה"ג אפשר לסמוך על השבות יעקב שמתיר לאכול אוכלים שהיו תחת המטה, אולם לכתחילה אין להניח שם אוכלים".

ג. מחמיר.

1. הגר"ח שמואלביץ זצ"ל (שמירת הגוף והנפש סי' י"ד הע' ט"ו) – "החמיר בזה באמרו שהסבא מקלם זצ"ל מאד הקפיד בזה".
2. הגרשז"א זצ"ל (נקיות וכבוד בתפילה פרק א' הע' ל"ה).
3. חוט שני (הבית בכשרותו פסקי דינים אקטואליים בענייני כשרות הבית עמ' צ"א סוף הע' י"ד).
- חוט שני (שאר ענייני סכנה [בתוך ס' טבילת כלים] ס"ק ז' אות ב', עמ' פ"א) – "עגלת תינוק כשהוא ישן שם, אין להניח אוכלין תחתיו. וכשאין התינוק ישן יש מקום קצת לדון אם הוא בכלל מטה. ובדיעבד עכ"פ כשאינו ישן אין אסור לאכול מזה".
- חוט שני (שאר ענייני סכנה [בתוך ס' טבילת כלים] ס"ק ז' אות ג', עמ' פ"א) – "עגלת ישיבה של תינוק, אם ישן שם התינוק, יש בזה משום אוכלין שתחת המטה".
- עי' חוט שני (יו"ט, קובץ ענינים עניני יו"ד אות י"ב [עמ' שנ"ד], עי' לקט שאלות המצויות ח"ב הע' קנ"א) – "תינוק שנותנים לו לאכול מבקבוק דייסא או בסקוויט, והוא נרדם על גבי הבקבוק, אפשר להקל ליתן לו לסיים לאכול את כל הבקבוק, או את הבסקוויט, ואין צריך להחמיר בזה משום אוכלין שתחת המטה לגבי התינוק, אבל לגבי אדם אחר צריך לחוש בזה משום אוכלין שתחת המטה".
4. הגר"ח ק"ש שליט"א (אסיפת יצחק ח' חשון תשס"ז) – "שאלה: מה הדין תחת עגלת תינוק. תשובה: יזהר".
- הגר"ח ק"ש שליט"א (עלי שיי"ח עמ' רכ"ג אות ג', נזר החיים עמ' רי"ז אות קס"ב) – "שאלה: אוכלים שהיו תחת מיטת תינוק וישן עליהם האם נאסרים. תשובה: נאסר".
- הגר"ח ק"ש שליט"א (הבית בכשרותו פסקי דינים אקטואליים בענייני כשרות הבית תשובות מכת"י) – "מה הדין באוכלין ומשקין ששהו תחת עגלת תינוק. תשובה: לא מסתבר שזה תחת המטה אא"כ ישן עליו אז".
- הגר"ח ק"ש שליט"א (ויכתוב מרדכי עמ' שס"ט אות שכ"ט) – "בענין אוכלין שהיו תחת המיטה, האם גם תינוק ישן בעגלה ומתחתיו יש אוכל, האם האוכל נאסר באכילה. תשובה: כן".
- הגר"ח ק"ש שליט"א (ח"ב שאלת רב ח"א פרק י"ג סעי' ו') – "שאלה: עגלת ילדים של מצב ישיבה שאין לה מצב של שכיבה, האם צריך להקפיד שלא יניחו אוכלים תחתיה. תשובה: יש לזהר שמא ירדם התינוק".

הגר"ח שליט"א (שיח התורה ח"א שאלה של"א, פסחים דף קיב.) – "שאלה: עגלה שתינוק ישן בה והיו אוכלין תחת העגלה האם יש בזה משום אוכלין תחת המיטה או דווקא בהיו תחת מיטה אסור. תשובה: יש ליוזר".

ע"י **הגר"ח** שליט"א (דולה ומשקה עמ' שס"ז) – "ראוי להחמיר".

ע"י **הגר"ח** שליט"א (נקיות וכבוד בתפילה עמ' קפ"ה שאלה ט"ו) – "שאלה: מה הדין אוכלין שהיו תחת עגלת תינוק כשהתינוק ישן בעגלה. תשובה: כנ"ל (יש מקילים ויש מחמירים והמחמיר יכול לתת לאחר שמיקל בזה)".

הגר"א **בנבצל** שליט"א (אסיפת יצחק ה' חשון תשס"ז) – "שאלה: מה הדין בנוגע זה תחת עגלת התינוק. תשובה: תחת מקום התינוק כמו תחת המטה".

ד. מראי מקומות – קב חיים (סי' ס"ב סוף ד"ה ולענין), משנת יוסף (אהל יעקב, לשונו מובא לעיל), שמירת הגוף והנפש (סי' י"ד סעי' י').

1. תשובות והנהגות (ח"א סי' ט', סי' י') – "בנידון זה לכאורה יש צדדים רבים להקל, חזא די"א [מזמור לדוד ויפה ללב] דלא אסור אלא כשהאוכלין ומשקין מונחין ע"ג קרקע ממש, ואף ע"ג מקום מרוצף הקילו שם, מובא כ"ז בדרכ"ת קט"ז סקל"ז וכאן הרי מונח ע"ג העגלה. ב. י"א שלא אסרו אלא במטה המיוחדת לשינה ותשה"מ, וכמוש"כ בדרכ"ת שם סקל"ה בשם מילי דחסידותא. ג. די"א שדין רו"ר באוכלין ומשקין תלוי במי ששורה עליו הרו"ר של שינת הלילה, ולכן לא אסרו במיטה של גויים, וכדעת התשורת שי המובא בדרכ"ת שם סקל"ט, וכאן הנידון בתנוק דלהרבה פוסקים אין שורה עליו רו"ר בשינה. אך באמת נראה שדעת הגר"א להחמיר בכל זה, וכמוש"כ בבנין עולם והבינת אדם משמו [ראה בסי' הקודם] שאסר אף תיבה שמונח בתוכה סוכר שישן עליה אדם מעט ביום, הרי שאף שאינו מטה ואינו מונח ע"ג קרקע אסור, וגם מדאסר גם בשינת היום, אף על פי שדעת הגר"א בביאורו סי' ד' שעיקר רו"ר תלויה רק בשינת הלילה, חזינו שאין תלוי כלל דין זה דתחת המטה בדינא דרו"ר בשינה. וכיון דשורשו סתום ואין ידוע לנו, לא נוכל להכריע ברוח רעה מה טיבו, ולכן **קשה להקל בדבר שהגר"א זצ"ל להחמיר בזה מאד**, ומ"מ נראה שאין להחמיר רק אם ישן עליה התנוק, אבל אם לא ישן כולי האי אין להחמיר, שאף בתיבה לא אסר הגר"א רק כשישן עליה ביום, כיון שאין שם מטה עליה, וגם בישן עליהם נראה שאין להחמיר לאחרים, אחרי שלדעת הרבה פוסקים גם תחת המטה ממש אינו אסור בדיעבד באכילה, ומ"מ תלוי מי השואל ובפרט במילי דסכנה לנפש, וראוי לומר לו שבעל נפש יחמיר על עצמו, ואם אפשר להדיחו ג"פ עדיף טפי ואולי יועיל גם לזה, לדעת התורת חיים ועוד שהשוו רו"ר זו לרו"ר דשינה, ובודאי לא חמיר מהתם".
2. הגר"מ גרוס שליט"א (הע' על ס' אבני ישפה, ח"א ריש עמ' ת"א) – "במיטת תינוק דרבים ס"ל דלית עלי' רו"ר בשינתו".
3. ויאמר גבריאל (סעי' ה' אות י"ד) – "והוא הדין שיש ליוזהר לכתחילה לא להניח גם תחת מיטת קטנים שלא הגיעו לחינוך ובכלל זה גם תחת עגלת תינוקות ובדיעבד מותר אף בהפסד מועט, והמיקל לכתחילה בזה יש לו על מי לסמוך".
4. הגר"ע אויערבאך שליט"א (יתד נאמן פר' כי תצא תשע"ו) -

Question: The *Shulchan Aruch* (*Yoreh Deah* 116:5) rules that one shouldn't store food or drink under a bed because of *ruach ra'ah*. I was wondering what the *halachah* is regarding putting food in the basket under a baby stroller, since babies sleep in it. Also, when flying, is it prohibited to store food for the journey under the seat in front of me, since the person sitting there might fall asleep?

Rav Auerbuch: The *Gemara* in *Maseches Pesachim* (112a) relates that one should not place food under a bed, even if the food is sealed. Nonetheless, this only applies to a bed, which is where people regularly sleep a *shinas keva*, a substantial and 'fixed' form of sleeping. Although babies regularly sleep in their stroller, this is not considered to be a place of *shinas keva* in the same way that a crib is. The same is true for seats on an airplane or bus. People sleep there because of necessity, not because it is a bed (see *Teshuvos Az Nidberu* 7:72). However, this depends on the type of stroller in question. Some strollers (especially for very young babies) are used for babies to sleep a *shinas keva*, and they frequently sleep there the whole night. If food is placed under such a stroller whilst the baby is sleeping, it can still be fed to him, but ideally should not be consumed by adults.

5. לכאורה **שלא בשעת שינה יש להקל לכו"ע**. כאם המטה גורמת את הטומאה, הרי ה'עגלה' אינו מטה. ואם השינה גורמת את הטומאה, הרי הוא לא ישן.

יב | שאר ציורים.

- א. תחת המטה בספינה (boat).
1. מיקל.
- א) ציץ אליעזר (ח"י ס' ל"ה) – "החזקת מאכלים תחת המטה בספינה ...".
- ב) רעבנות אפרים (ח"ד סי' ז' ד"ה וכשנוסעים) – "וכשנוסעים באניה ויש מטה תחת מטה ולמטה שם חפציו עם אוכל מה יעשה זה שלמעלה אם ישן שם יפסיד לזה את האוכל. נראה דיש להקל באופן כזה. וכבר דן בזה בספר חדש שיצא לעת לאור שו"ת דברי ישראל (וועליץ) סימן ט"ו ומשמע דדעתו נוטה להקל עיין שם".
- ג) שמירת הגוף והנפש (סי' י"ד סעי' י"ג).
- ד) הכשרות (פרק י"ח הע' קי"ג).
2. מחמיר.
- א) אהלך באמיתך (פרק כ' סעי' י"ב) – "אוכל שהיה תחת מטה שבספינה דינו כתחת מטה בבית".
3. מראי מקומות – שלהי דקייטא (ס' ל"ו).

(א) דברי ישראל (או"ח סי' ט"ו) – "בספינה שמהלכת ע"ג מים דלא שייך כשפים וכו", יש לצדד להקל ולהתיר כשאי אפשר בענין אחר, ובמכוסה. וזה בצירוף דעת הפוסקים שמתירים בדיעבד ...".

ב. תא מטען של אוטובוס (bus).

1. מיקל, כמו בית של ב' קומות.

(א) הגר"ש זצ"ל (מנשים באהל יו"ד אות י"ח) – "נוטה דעתו שרק במטה קבועה נאסר ולא במטוס ובאוטובוס ועגלת תינוק".
(ב) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (מרשימות הגר"י שוב בעניני סכנה אות כ"ב, בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תק"פ) – "מותר להכניס אוכלין במטען של אוטובוס ואף שאחד ישן למעלה באוטובוס על זה אינו חשיב כתחת המטה אלא כמו בית של ב' קומות דמותר לישון בקומה עליונה אף שיש אוכלים בקומה התחתונה".

(ג) הגר"י בעלסקי זצ"ל (פסקי הלכה עמ' קמ"ז).
(ד) חוט שני (שאר ענייני סכנה [בתוך ס' טבילת כלים] ס"ק ז' אות ד', עמ' פ"א) – "אוכלין שנמצאים בתא המטען של אוטובוס או של מטוס, והנוסעים יושבים בקומה מעליהם, מסתברא דנחשב כמו שתי קומות, ואין בזה משום אוכלין שתחת המטה".

(ה) תשובות ונהגות (ח"א סוף סי' ח') – לשונו מובא לעיל.
(ו) משנת יוסף (חי"א סי' קמ"א אות ו', חי"ג סי' רס"ג [לשונו מובא לעיל], מציון תצא תורה מילואים לשאלה רצ"ג) – "הניח דברי מאכל בצרור בתא המטען שתחת האוטובוס, האם נאסרים, כי בנ"א ישנים בשעת הנסיעה ... מסתבר להקל, דמטען החבילות שתחת האוטובוס והאוריון רשות אחרת היא, כמו בית עם ב' קומות, ואין האוכל נאסר כשישן מעליו למעלה".
(ז) ילקוט יוסף (או"ח סי' ד' סעי' ל"ו, קיצור שו"ע או"ח סי' ד' סעי' ל"ו, יו"ד סי' קט"ז סעי' ד', לשונו מובא לעיל).

2. מראי מקומות.

(א) רבבות אפרים (ח"ד סי' ח') – "ולאחרונה הרבה נוסעים באוריון ובפרט לא"י ושמים את האוכל תחת הכסא ונופלים לישון אז נשאלתי, ואמרתי דמותר לאכול את זה, ופוק חזי וז"ל האז נדברו, אגב ה"ה בנוסע ברכבת או בואטובוס למרחקים ושם האוכל תחת הכסא ויושן, או **אוטובאס כפול** (double decker bus) שיושב למטה ולמעלה יושב אחד וזה מלמעלה תחת זה שיושן על הכסא אז נראה דמותר".

(ב) הגר"ח ק"שליט"א (דולה ומשקה עמ' שס"ו) – "כשיש אוטובוס מטען לחבילות ויש שם אוכלים, האם יש לאסור האוכל כשראינו שאחד למעלה באוטובוס ישן מעל המטען של החבילות, או שזהו רשות אחרת לגמרי ... תשובה: ראוי ליזהר".

הגר"ח ק"שליט"א (אליבא דהלכתא חל"א עמ' ע"ה טור ד' אות ב') – "מה שכתבו בשם מרן הגר"ח קניבסקי שליט"א דאוכל שבתא מטען של אוטובוס וישנו למעלה דיש ליזהר בזה, דברתי על כך עם מרן שליט"א ולא הבין טוב את כוונת השואלים דחשב שהתכוונו לשאול שמניח מתחת הספסל שיושב ובזה אמר להחמיר, אך בתא מטען שאין שום גישה מלמטה למעלה והוא כב' קומות [ובפרט כשהמטען גבוה י'] ע"ז לא דברתי אמר לי מרן שליט"א ויתכן שמותר".

הגר"ח ק"שליט"א (ויכתוב מרדכי עמ' שס"ה אות רצ"ג) – "בענין רוח רע באוכלים שתחת המיטה, האם יש מקום להחמיר באוכלים ששהו בתא המטען באוטובוס ואנשים מעליהם ישנו. תשובה: צ"ע".

הגר"ח ק"שליט"א (דרך אכילה סוף עמ' פ"ב) – "שאלה: האם מותר לתת לכתחילה אוכלים ומשקים בתא המטען של אוטובוס, כאשר תא המטען נמצא תחת המושבים, וידוע שהרבה ישנים על המושבים במשך זמן הנסיעה, ולכאן אוכלים אלו הוו בגדר אוכלים שהיו תחת המטה שישנו עליה. תשובה: ראוי ליזהר".

(ג) לכאורה שלא בשעת שינה יש להקל לכו"ע. כאם המטה גורמת את הטומאה, הרי ה'כסא' אינו מטה. ואם השינה גורמת את הטומאה, הרי הוא לא ישן.

ג. תחת עריסה (crib) של תינוק.

1. מחמיר.

(א) הגר"ח ק"שליט"א (דרך אכילה עמ' פ"ב) – "שאלה: האם יש להחמיר באוכלים ומשקים שהיו תחת מיטת תינוק שישן שם. תשובה: יש להחמיר".

2. בדיעבד מותר.

(א) לבושי מרדכי (מהד"ת יו"ד סי' י"ט אות ג') – "הנחת אוכלים ומשקים תותי עריסה של תנוק ... בדיעבד יש לסמוך אטעמים הנ"ל דבלא"ה רוב האחרונים מקילים בדיעבד ורק הגר"א וברכ"י מן המחמירים ובפרט אם הוא מכוסה".

(ב) הו"ד ברבבות אפרים (ח"ד סוף סי' רנ"א, רבבות ויובלות ח"ב סי' רנ"ט) – לשונו מובא לעיל.

3. מראי מקומות – דברי יציב (יו"ד סי' ל"ג אות א', לשונו מובא לעיל).

יג] זמני סכנה.

א. ביום: תחת מטה שישנו עליה ביום.

1. מיקל.

(א) ביע אומר (ח"א יו"ד סי' ט' אות כ"ד, סי' י' אות ה') – "ואמנם ראיתי בשו"ת עין הבדולח (סי' יא) בד"ה ומה, שנראה שאוסר אף בדיעבד אוכלים ומשקים שהונחו ביום תחת המטה שישנים עליה. ע"ש. אולם אין דבריו מוכרחים להלכה. והעיקר כמש"כ, כי אין שליטה לרוח רעה כזאת ביום. וכמו שמתבאר בשו"ת דברי שלום (סי' מח). ובספר אמת ליעקב ניניו בקונטרס שפת אמת (סי' מא). ע"ש".

(ב) דברי שלום (ח"ו קיצור פסקי הלכות יו"ד אות קצ"ד, עמ' רצ"ג) – "ומה שהגדול ישן עליו, זה ה' ביום ועיקר ר"ר שייך בלילה".
(ג) אבני ישפה (ח"א סי' קמ"א ענף ב') – "על פי התורת חיים ...".

(ד) נקיות וכבוד בתפילה (פרק א' סעי' כ"ט).

(ה) שמירת הגוף והנפש (מלואים סי' י"ד סוף הע' ד').

2. מחמיר.

(א) לב חיים (ח"א סי' ס"ו ד"ה אבל) - לשונו מובא לעיל.

(ב) מהרש"ם (הסכמה לס' כולם אהובים) - "ומה ששאל בדין אוכלין ומשקין שתחת המטה אם היא גם במטה שהוא כעין ספסל שקורין קנאפע או זאפע המיוחד לשיבה אלא שביום ישנים שם בעודם מלובשים בגדים הנה מה מני יהלוק להשיב בדבר שא"א למצוא מקור ופתח. אך לפמ"ש בתורת חיים לשבועות (ט"ו) דטעמא דאוכלין ומשקין שתחת המטה הם אסורים משום סכנה משום דשינה א' מס' למיתה ולכן ר"ר שורה עליהם. א"כ זה תליא אם גם ביום צריך ליטול ידיו כמ"ש באו"ח סי' ד' שיש להסתפק בזה ושם בתו"ח הביא מס' רל"א אם צריך לומר שיר של פגעים ביום והלבוש כ' שאין המנהג לאמרו ביום וא"א להקל מספק ועי' בס' שערי רחמים שהגר"א ז"ל אסר מאכל שהי' מונח תחת תיבה או בתוך תיבה וישן עליו אדם וצוה להשליכו לנהר אף שאין התיבה מיוחד לשינה ע"ש אבל י"ל דדוקא בישן עליו בלילה ולא ביום אך לפמ"ש ל יש לחוש גם ביום.

(ג) שבט הלוי (קובץ מבית לוי בענייני יו"ד עמ' צ"ג אות ב') - "הקפידא רק כשישן במטה שהאוכלין תחתיה. ואף כשישן ביום יש להחמיר".

(1) אמנם עי' שבט הלוי (אבני ישפה ח"א סי' קמ"א ענף ב') - "אם רק ישנו על המיטה שינת צהרים, ענה לי מו"ר הגר"ש הלוי ואזנר שליט"א להקל".

(ד) תשובות והנהגות (ח"א סי' ט') - לשונו מובא לעיל.

(ה) הגר"ח שליט"א (ארבעת המינים למהדרין סוף הל' אתרוג) - "וכתב לי מרן הגר"ח קנייבסקי שליט"א שאין הבדל בין אם הניח את האתרוג מתחת למטה ביום או שהניחו בלילה, דבכל אופן האתרוג נאסר, וגם אם לא ישן על המיטה האתרוג נאסר, דנחלקו הפוסקים אם המיטה גורמת את הטומאה או השינה".

3. מראי מקומות - הגר"מ גרוס שליט"א (הע' על ס' אבני ישפה שם, עמ' ת"א).

(א) שיח יצחק (סי' ת"ד) - "נסתפקתי אם המטה מיוחדת לישן עליה רק ביום, דביום אין בבירור אם יש רוח רעה, דהרי בסי' ד' איתא שמה"ט יטלם רק בלא ברכה אחר שינת היום, או אין חילוק באשר בגמ' סתמא אמרו, דהרי בשבת (קנ"א) אמרו לא יישן בבית יחידי בלילה, ובזוה"ק תזריע, שאף ביום לא יישן יחידי עיי' בפ' הגרג"ה ז"ל על צואת ר"א הגדול ז"ל, ועוד דמצינו דאף ביום יקרא ויה"נ לפני השינה עיי' ב"י (סי' רל"א), ועיי' בטור יו"ד ה' מזוזה, שמהר"ם מרוט"ב, רוה"ר בעתו, בעת שינת היום, באשר בבית מדרשו לא ה' מזוזה".

(ב) הגר"ח שליט"א (בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תט"ו) - "שאלה: מתי שורה הרוח רעה על האוכלין שמתחת למיטה, האם מיד בתחילת הלילה, או שצריך שיהיו שם מתחת למיטה כל הלילה, או שממש בסמוך לעלות השחר. תשובה: שורה כל הלילה".
הגר"ח שליט"א (בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תט"ו) - "שאלה: כיצד יהא הדין בהיה אוכל מתחת למיטה והוציא זאת משם באמצע הלילה, האם שורה על זה רוח רעה. תשובה: כן".

ב. ליל שימורים.

1. מחמיר.

(א) הגר"ש זצ"ל (הגדה של פסח סוף עמ' ל') - "... אבל אין זה נכון, דאטו יהיה מותר להניח אוכלין תחת המיטה בליל פסח, וכן אטו אין צריך ליטול ידיו בבוקר של פסח".

(ב) חוט שני (פסח פרק י"ז ס"ק כ"ח) - "והנה אף דמצינו בגמ' דאין מזיקין בליל הסדר משום ליל שימורים ומה"ט ליכא משום זוגות, מ"מ אנו לא יודעים ולא יכולים לדמות מילתא למילתא בענין זה, וכגון שלא מצינו שאין משום רוח רעה במשקין שתחת המטה או ביצה קלופה בליל שימורים, וכמו שלא מצינו שלא צריך ליטול ידים בקם ממטתו משום ליל שימורים, ואין לנו אלא מה שמקובל בידינו בעינים אלו".

(ג) הגר"ח שליט"א (בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תי"ז, מועדי הגר"ח כת"י) - לשונם מובא לקמן.
2. מיקל.

(א) הגר"פ אפשטיין זצ"ל (מתורתו של רבי פנחס ח"ב עמ' תי"ד, אוצרות ירושלים חי"ד [שנת תשי"ז] סי' רנ"ח [עמ' רכ"ב] ד"ה ודכירנא, סוף ס' אורין תליתאי, בשבילי בהלכה ח"ב עמ' פ"ד, נתיבי המנהגים עמ' רמ"ד) - "ודכירנא שמלפני עשר שנים הובא שאלה לפני אאמו"ר הגאון הראב"ד (שליט"א) [זצ"ל] שאחד הניח בליל א' דפסח אוכלין ומשקין תחת המטה ושכח מלהוציאו והי' שם כל הלילה אי מותר לו לאוכלם (עי' יור"ד סי' קט"ז) וחידש אז אאמו"ר הגאון הראב"ד (שליט"א) [זצ"ל] שמכיון דאמר' בגמרות הנ"ל דליל המשומר ובא מן המזיקין הוא א"כ ליכא למיחש משום רי"ר וכדומה ומותר לאוכלם ומותר אפילו להניחם לכתחילה באותו לילה תחת המטה. ובפרט בצירוף דעת השבו"י ח"ב (סי' ק"ה) ועוד אחרונים להתיר בדיעבד".

(ב) הו"ד ברבבות אפרים (ח"א סי' ח' אות א').

(ג) הגר"י אפשטיין זצ"ל (אוצרות ירושלים חי"ד [שנת תשי"ז] סי' רנ"ח [עמ' רכ"ב], סוף ס' אורין תליתאי).

(ד) הו"ד בכרם אליעזר (פסח סי' א' אות י', בתוך ס' פרדס יוסף החדש הגדה של פסח).

3. מראי מקומות - דברי שלום (ח"ו קיצור פסקי הלכות יו"ד אות קצ"ו ס"ק ד', עמ' רצ"ג), משנת יוסף (ח"ג סי' מ"ה ד"ה וידוע), חשוקי חמד (פסחים דף קיב, לשונו מובא לקמן), הכשרות (פרק י"ח סוף סעי' כ"ו), הלכתא מאורייתא (ח"ב סי' ל"ט אות ג'), שמירת הנפש כהלכתה (עמ' קע"ה).

(א) לענין מצות מצוה או אפיקומן תחת המטה - עי' לקמן.

יד] אוכלים של מצוה.

א. **שהניחו תחת המיטה - האם אומרים בזה שומר מצוה לא ידע דבר רע.**

1. מחמיר.

(א) **שיח יצחק** (סי' ת"ד) – "וכן חקרתי ג"כ, למי שיש לו מטה בסוכתו וישן בה רק בימי סוכות שהמצוה לישן בסוכה, עיי' בס' תר"מ, אם נימא כמו דמותר לישן שם יחידי כדהעלה בס' בכורי יעקב משום שומר מצוה לא ידע דבר רע, כמ"כ המצוה מגינה, שאין שם רו"ר, או שיש לחלק בזה. ובאשר חז"ל בע"ז (דף ל') אמרו פירוקא לסכנתא, וגם בחז"ל חמירא סכנתא מאיסורא, בוודאי למעשה אין לסמוך על זה".

2. מיקל.

(א) **לב ים** (או"ח סי' ט"ו) – "נראה להתיר בנד"ד לצאת י"ח אתרוג באתרוגים המונחים תחת המטה משום שומר מצוה לא ידע דבר רע וכמו שכתב הב"י באו"ח סי' תנ"ה לענין שלשו מצה במים שלנו שעבר עליהם התקופה להתיר מהאי טעמא ...".

(ב) **חוט שני** (הבית בכשרותו פסקי דינים אקטואליים בעניני כשרות הבית עמ' צ"א הע' ט"ו, הע' ט"ז) – "[ואפילו בשאר ימות הפסח]. דלדעת הגר"א מצוה באכילת מצה בכל ימות החג כדאיתא במשנ"ב סי' תרל"ט ס"ק כ"ד".

(ג) **הגר"מ גרוס שליט"א** (הע' על ס' אבני ישפה שם, ריש עמ' ת"א) – "והנראה דטעמו משום דהוי מצוה שנעשתה על ידו הוי בכלל שומר מצוה לא ידע דבר רע הנאמר בכ"ד בעניני סכנה".

3. דעת הגריש"א זצ"ל.

(א) **הגריש"א זצ"ל** (הכשרות פרק י"ח הע' ק"ז, אשרי האיש יו"ד פרק ז' אות י"ז, עי' מנשים באהל יו"ד אות י"ח [לשונו מובא לקמן]) – "ולצורך מצוה, מותר להשתמש במאכלים אלו, ושומר מצוה לא ידע דבר רע".

(ב) **הגריש"א זצ"ל** (הערות במסכת פסחים דף קיב, לשונו מובא לקמן) – "הרי ודאי דאף מצה בפסח ואכילת שבת שהם מצוה מ"מ נאסרים כשהם תחת המטה ... מה שייך בזה שומר מצוה, וכיון שבשעה שהיה תחת המטה חל עליו רוח רע ...".

4. מראי מקומות – **שדי חמד** (מערכת הל' כלל קמ"א אות ל"א ד"ה העולה), **משנת יוסף** (ח"ג סי' מ"ה אות ד').

(א) **רבבות אפרים** (ח"ד סי' קי"ג אות מ"ד) – "במה ששאל שהביא אתו מצה שמורה באוירון ושם תחת הכסא ונפל לישן אם יכול לאכול את המצה. נראה לי כפי שכרכנו בסימנים הראשונים מספר זה דמותר דאין זה שינת קבע ולא מקום שינה ואי אפשר לאסור והוי הפסד מרובה, ועוד דלא יהי' לו מה לאכול כי אוכל רק מצה שמורה וקשה להשיג כעת עוד, וזה פשוט לדעת".

(ב) **חשוך חמד** (פסחים דף קיב). – "שאלה. נאמר במסכת פסחים דף קיב ע"א תנא אוכלין ומשקין תחת המטה אפילו מחופין בכלי ברזל רוח רעה שורה עליהן, וכן נפסק בשו"ע (יו"ד סימן קטז ס"ה) שאין ליתן תבשיל או משקה תחת המטה מפני רוח רעה. מה הדין למי שאין לו מצה לליל הסדר, כי אם מצה שהיתה תחת המטה, האם ישתמש במצות אלו בפסח למרות הרוח רעה. תשובה. כתב הרמ"א (סימן תנה ס"א) וז"ל: 'אין לישן אלא במים שלנו ... ואין לשפוך מים שלנו מכח מת או תקופה הנופלת, ומ"מ טוב לכתחילה להשים בהם ברזל', וכתב המשנ"ב (ס"ק יח): 'לשומר מצוה לא ידע דבר רע', והוסיף המשנ"ב 'שלאר מצות עדיף ליקח מים שלנו אחרים אם יוכל להשיג בקל, אך למצת מצוה אף אם אפשר לו בקל להשיג מים אחרים לא ישפוך, שנראה כמזלזל במה שכתוב 'שומר מצוה לא ידע דבר רע'. וא"כ לכאורה אף בנידוננו ישתמש במצות אף שהיו תחת המטה כי שומר מצוה לא ידע דבר רע. אמנם יתכן דהלכה זו [לשומר מצוה לא ידע דבר רע] לא נאמרה אלא על מים של תקופה וכדומה, אך באוכלין ומשקין שהיו תחת המטה, שהטעם הוא משום רוח רעה אולי לא מהני מה שהוא דבר מצוה, וכיון שיש שיטות האוסרות אף בדיעבד [יעוין בברכי יוסף (יו"ד סימן קטז אות י) ובספר שערי רחמים בשם הגר"א ובספר חכמת אדם (כלל סח ס"ג ובבית אדם שם)], א"כ אולי יש להחמיר שלא להשתמש במצות אלו. אולם יעוין מש"כ לעיל (דף קי ע"ב בענין עירוב תבשילין בביצים קלופות שעבר עליהם הלילה) בשם הדברי יציב, שאף בדברים שיש בהם חשש של רוח רעה אמרינן שומר מצוה לא ידע דבר רע. ובפרט שכתוב בפתחי תשובה (יו"ד סימן קטז סק"ד בשם השבות יעקב ח"ב סימן קה) דאין בזה אזהרה אלא לכתחילה, אבל בדיעבד אין בזה חשש איסור, ולכן מסתבר שישתמש בהם. אבל אם יש לו מצות אחרות, אלא שאינן מהודרות כמו אלו, וכגון שאלו הם של ח"י רגעים מנתינת המים, והאחרים שלא היו תחת המטה פחות מהודרים, צ"ע אם יאכל את המהודרות שהיו תחת המטה. ויעוין כף החיים (סימן תרעג ס"ק יא) שכתב שאם הניח שמן תחת המטה, לא ידליקו בו נר חנוכה ולא נר שבת, משום דכל מידי דאכילה שורה עליו רוח רעה תחת המטה, וכיון דנמאס לאכילה, נמאס למצוה משום הקריבהו נא לפחתך, אבל אם השמן מר ואינו בר אכילה, אינה שורה עליו רוח רעה ושרי. ולפי זה בענינו אם יש לו מצה אחרת לא יאכל מצה זו. אך אם אין לו בכלל, נראה שאין זה מעכב בדיעבד ויאכל ויברך".

ב. **אתרוג שהונח תחת המטה.**

1. נכון להחמיר.

(א) **בנין עולם** (או"ח סי' ל"ג) – "... ומלבד זה נראה דפסול למצוה כמו יין שנתגלה שפסול למנחות משום הקריבהו נא לפחתך, וכיון דרו"ר שורה עליו נראה דפסול למצוה מ"מ כיון שלא נתברר דבר זה בפוסקים בפירוש מסתפינא לחדש בזה דבר ואם לא נמצא אתרוג אחר אלא זה ודאי דיש לטלו ולענין ברכה יש לצדד בזה אם מברכין עליו כנ"ל וצ"ע למעשה".

(ב) **כף החיים** (סי' תרמ"ט ס"ק פ') – "ואתרוג שהניח תחת המטה שרוח רעה שורה עליו כמ"ש ביו"ד סימן קט"ז אי רשאי לצאת בו, עיין בתשו' בנין עולם סי' ל"ג שמסיק אם לא מצא אתרוג אחר ודאי שיש ליטלו ולענין ברכה הניח בצ"ע יעו"ש. פ"ת".

(ג) **קהלות יעקב** (נזר החיים עמ' פ"ה אות מ"ב, עמ' ר"א אות קי"ט, ארבעת המינים למהדרין סוף הל' אתרוג [לשונו מובא לקמן]) – "האם אתרוג ששהה מתחת למטה נפסל למצוה. תשובת מרן שליט"א: פעם - בשביעית כמדומני - לא היו אתרוגים בארץ, ואבי זצ"ל ביקש שישלחו לו אתרוג מחו"ל. ואכן שלחו, ואבי שלחני לקחת את האתרוג מאותו אדם שנשלח אליו. והנה כשהגעתי לביתו רואה אני שאותו אדם מוציא את האתרוג מתחת למטה, וכשאמרתי זאת לאבי לא רצה להשתמש בו. וע"פ דין כיון שא"א לאכלו י"א שאין זה לכם".

(ד) משנה הלכות (מרשימות הגר"י שוב בעניני סכנה אות א', בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תקע"ה) – "בשו"ע סימן תרמ"ט סעיף ה' מבואר דאתרג שאסור באכילה פסול ולכן אתרוג שהיה תחת המטה כיון דנחלקו הפוסקים על אוכלים תחת המטה אם מותר באכילה יש להחמיר שלא ליטול אתרוג זה".

(ה) הגר"ח ק"ש שליט"א (ויכתוב מרדכי עמ' שס"ה אות רצ"ד) – "בענין רוח רעה באוכלים שתחת המטה ... האם אפשר לצאת באתרוג שהיה תחת המטה. תשובה: אין ראוי".

הגר"ח ק"ש שליט"א (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה תקנ"ה) – "שאלה: אתרוג שהיה תחת המטה אם יכול ליטלו. תשובה: אין ראוי".
ע"י הגר"ח ק"ש שליט"א (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה תקנ"ו) – "שאלה: אם אתרוג שהיה תחת המטה הוי כאינו ראוי לאכילה. תשובה: לא מסתבר".

(ו) ארבעת המינים למהדרין (סוף הל' אתרוג) – "אין להניח אתרוג מתחת למטה, דמתחת למטה ישנה רוח רעה, ואם הניח, יטול אתרוג אחר, ואם אין לו, יטול אתרוג זה, אך לגבי הברכה צ"ע אם יברך, וכתב לי מרן הגר"ח קנייבסקי שליט"א שאין הבדל בין אם הניח אתרוג מתחת למטה ביום או שהניחו בלילה, דבכל אופן האתרוג נאסר, וגם אם לא ישן על המטה האתרוג נאסר, דנחלקו הפוסקים אם המטה גורמת את הטומאה או השינה, ולאחר מכן שאלתיו אם בשעת הדחק יברך או לא, והשיב לי שאביו הסטיפלער זצ"ל אמר שלא יברך, והחזו"א היקל בזה, וראיתי שמביאים ג"כ בשם מרן הגר"ש אלישיב (שליט"א) [זצ"ל] שמותר ליטלו בברכה, אולם כל דברי הג"ל זה רק ביום הראשון, אבל בשאר ימים שאין דין 'לכם', לכתחילה אפשר ליטול אתרוג שהונח תחת המטה".

2. מיקל.

(א) מרחשת (ח"א סי' כ') – "נקטינן לדינא מכל הנ"ל, שהדבר האסור משום סכנת חשבוש ראוי לדיני התורה, וע"כ אתרוג שנאסר מחמת סכנה הוא יוצא בו ידי חובתו בחג".

(ב) עין יצחק (ח"א או"ח סי' כ"ד) – "דאוכלין חיים אינן נאסרים בדיעבד בהניחו תחת מראשותיו. וממילא ה"ה תחת המטה דבאוכלין חיים יש להוכיח דאינן נאסרים וע"כ יכולין לצאת בו חובת אתרוג. ואין לחלק בין תחת המטה לבין הניחו מראשותיו כמו דראיתי בהאחרונים דלא חילקו בזה".

(ג) לב ים (או"ח סי' ט"ו) – לשונו מובא לעיל.

(ד) ילקוט הגרשוני (או"ח סי' תרמ"ט ס"ק ט') – "ראיתי בס' פתחי תשובה שכ' בשם תשו' בנין עולם ... ולענ"ד ברור דיוצאין בו דהרי כ' בפ"ת יו"ד סי' הנ"ל בשם תשו' שבו"י אם נתן אוכלי ומשקי' תחת המטה מותר' בדיעבד ואין בזה רק אזהרה לכתחלה ע"ש, א"כ ודאי דאין איסורו מדאורייתא אלא מדרבנן. והכי מבואר בפסחים מ"ח א' דפריך ואי אמרת אי' מוקצה דאורייתא מה לי איסור גופו מה לי איסור דבר אחר ע"ש. מוכח דבאיסור דרבנן שפיר מחלקינן בין איסור גופי לאיסור שדבר אחר גורם לו, וא"כ אתרוג שהניח תחת המטה שאסור רק מדרבנן ואין איסורו מגופו רק מחמת ד"א ודאי שאינו בכלל אתרוג האסור באכילה (וע' בס' אמרי בינה דיני יו"ט גבי אתרוג שתלאו לנוי סוכה שכ' ג"כ כזה לענין מוקצה למצותו ע"ש), ומה שמסופק המג"א בסק"כ באתרוג שנאסר מחמת בליעת איסור דהיינו בנאסר מדאורייתא דאז לא מחלקינן בין איסור גופו לאיסור דבר אחר משא"כ באיסור דרבנן כנלע"ד פשוט".

(ה) מנחת יצחק (ח"ח סי' נ"ז) – "כבר דנו בזה גדולי האחרונים הביאם בס' אורחת חיים (או"ח סי' תרמ"ט אות י'), והאור"ח בעצמו ס"ל לחלק בין אם לא הכין עוד האתרוגים למצוה, דאז יש לדון משום הנ"ל, אבל אם הכין האתרוגים למצוה, לכ"ע מותר, וגם לברך עלי', משום דשומר מצוה לא ידע דבר רע, וכה"ג ס"ל בעיקרי הד"ט (סי' י"ט) במים שלנו, דאם כבר הכין המים למים שלנו, אין לשפוך משום מת או התקופה, דכתיב שומר מצוה וגו', אבל אם לא קדשו למים שלנו למצוה, אז לא אמרינן שומר מצוה וגו' עיי"ש, וע"ע בשד"ח (כללים מע' למ"ד סי' קמ"א אות ל"א) מזה".

(ו) הגר"מ הלברשטאם זצ"ל (אור ישראל גליון א' עמ' מ"ה) – "עכ"פ נתבאר לן בס"ד, דשפיר יכול לצאת ידי חובתו באתרוג זה, כיון שכבר הזמינו ויחד לדבר מצוה, שפיר יש לצרף כל הצירופי היתר שנתבאר לן בס"ד, שלא נאסר האתרוג באכילה אף שהי' תחת המטה, דכיון שזה לדבר מצוה, מצטרפין כל הסניפים הנ"ל להא דאמרינן שומר מצוה לא ידע דבר רע, ואמנם כן הוריתי בס"ד".

(ז) ע"י יביע אומר (ח"א יו"ד סי' ט' אות כ"ה, ח"ח או"ח סי' נ"א) – "מסקנא דדינא שאם יש לו אתרוג אחר עדיף שיצא בו י"ח, אבל אם אין לו אתרוג אחר, רשאי לצאת י"ח באתרוג הזה ששהה תחת המטה בשעת שינה, ורשאי גם לברך עליו".

(ח) רבבות אפרים (ח"א סי' ח' סוף אות א', ע"י ח"ד סי' קנ"ג אות כ"ה) – "ואתרוג תחת המטה לקיים המצוה ע' רשב"ם ב"ב נ"ח דמניחין אוכלים תחת המטה ולא גזרו לא לאכול משום סכנה, ש"מ כיון דבדיעבד האתרוג מותר נקרא ראוי לאכילה".

(ט) קובץ הלכות (סוכות פרק כ"ט סעי' ב') – "אתרוג ששהה תחת המטה הוא כשר למצוה".

(י) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (מרשימות הגר"י שוב בעניני סכנה אות ו', בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תקע"ח) – "אתרוג שהיה מונח תחת המטה יכולים לברך עליו בנטילת ד' מינים כיון שגם בשאר ימות השנה מקילים לאכול אוכלים שהיה תחת המטה".

(יא) הגר"ע אויערבאך שליט"א (מרשימות הגר"י שוב, בעניני סכנה אות ב') – "אתרוג ששהה תחת המטה כשר לברכה ולא אמרינן דאינו ראוי לברכה ע"י עין יצחק להג"א מקוונא".

(יב) ע"י ילקוט יוסף (קיצור שו"ע או"ח סי' תרמ"ח סעי' ס"ג) – "אתרוג שהונח תחת המטה שישנים עליה, יש אומרים שאין לצאת בו ידי חובה ביום הראשון, מפני שרוח רעה שורה עליו, ואינו ראוי לאכילה, ולא קרינן ביה לכס, ויש חולקים ומתירים אותו גם לאכילה וגם למצוה. וכן עיקר. ובפרט אם הקרקע מרוצפת דכשר לכתחילה. אולם אם יש לו אתרוג אחר עדיף שיצא בו ידי חובתו, אבל אם אין לו אתרוג אחר יכול לצאת ידי חובה באתרוג זה, ויכול גם לברך עליו כדת. [ילקו"י מועדים עמוד קנח. יבי"א ח"א חיו"ד סי' ט. וח"ח חאו"ח סי' נא. חזו"ע סוכות עמ' ער. הליכות עולם. וע' בפסחים (ק"ב). אוכלים ומשקים ששהו תחת המטה, אפי' מחופים בכלי ברזל, רוח רעה שורה עליהן. ולהרמב"ם הוא שמא יפול בו דבר המזיק. ובשו"ת שבות יעקב ח"ב (סי' קה) כתב, דבדיעבד מותרים. וכ"ד רעק"א, שם אריה, שו"ת בית שלמה, שו"ת עין יצחק, ועוד. אולם מרן החיד"א אוסר אף בדיעבד. וכ"ד הובחי צדק, שו"ת בנין עולם, ועוד. ולגבי מצות אתרוג יש סברה דשומר מצוה לא ידע דבר רע. וכ"כ בשו"ת לב ים, ובשו"ת מהר"י כהן, ובחלקת יעקב, ועוד]."

(ג) פסקי תשובות (סי' תרמ"ט אות ה') – "הסכימו הפוסקים להכשירו למצוה מכמה טעמים".
3. דעת הגריש"א זצ"ל.

(א) הגריש"א זצ"ל (יביע אומר ח"ח או"ח סוף סי' נ"א, אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ל"א אות נ') – "שאתרוג שהונח תחת המטה בשעת שינה כשר למצוה ומותר באכילה, וא"צ הדחה במים".

(ב) הגריש"א זצ"ל (הערות במסכת פסחים דף קיב.) – "ולענין אתרוג שהיה תחת המטה עי' שו"ת שבות יעקב שכתב יש מתירין משום שומר מצוה לא ידע דבר רע. וצריך עיון מה שייך זה לנטילה והרי המצוה היא הנטילה לא האכילה, ואף אי נימא דמ"מ תנאי המצוה היא שיהא ראוי לאכילה מ"מ הרי ודאי דאף מצה בפסח ואכילת שבת שהם מצוה מ"מ נאסרים כשהם תחת המטה ... מה שייך בזה שומר מצוה, וכיון שבשעה שהיה תחת המטה חל עליו רוח רע ואינו ראוי לאכילה אף שהוא מדרבנן שוב אינו ראוי לנטילה".

4. מראי מקומות – ארחות חיים (סי' תרמ"ט אות י'), חשק שלמה (סוכה דף מח:), שדי חמד (מערכת הל' כלל קמ"א אות ל"א), שערים מצויינים בהלכה (סי' קל"ו ס"ק ד'), שמירת הגוף והנפש (סי' י"ד סעי' ט"ו), כשרות השלחן (ח"ד עמ' רי"ח).

(א) קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"ב עמ' רע"ז אות ס"ה) – "אלול תשל"ה, הוי עובדא באחר שמכר אתרוגים שהכניס ארגו אתרוגים תחת מטה שלא ישנים עלי' ושאלו דרכי את מו"ר (שליט"א) זצוק"ל אם צריך להודיע על כך לקונים, וזו תשובת מו"ר: א. מנין לי שגם מטה שלא ישנים עלי' ג"כ הדין של רוח רעה יש בה. ב. היות והשנה תשל"ו (שבה יברכו על אתרוגים אלה) יחול יום א' בשב"ק וא"כ אין זה בכלל שאלה דלא בעינן לכך (א"ה), פי' דהנודון הי' משום דאפשר דאין בו היתר אכילה משום הרוח רעה והפסול של אין בו היתר אכילה ילפינן מלכם כדאיתא ברש"י סוכה דליה ע"א".

(ב) שבט הלוי (נקיות וכבוד בתפילה פרק א' הע' ל') – "שאוכלים המכוסים יש יותר קולא".

(ג) משום הקריבהו נא לפחתך - עי' לקמן. [עי' לשון הבנין עולם לעיל].

ג. לולב הדס וערבה.

1. מיקל.

(א) חזון עובדיה (סוכות עמ' שכ"ב אות ו') – "לולב הדס וערבה שנתנום תחת המטה, בשעה שישנו במטה, כיון דלא הוי מידי דמיכל אין שום פקפוק עליהם, וכשרים הם למצוה".

(ב) שבט הקהתי (ח"ג סי' רכ"ט אות ב') – "אבל לולב והדסים דאינם אוכלים ודאי אין רו"ר שולט עליהם וליכא שום חשש".

(ג) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע או"ח סי' תרמ"ה סעי' י"ט) – "לולב הדס וערבה שנתנום תחת המטה, בשעה שישנו במטה, כיון דלא הוי מידי דמיכל אין שום פקפוק עליהם, וכשרים הם למצוה. [חזון עובדיה סוכות עמוד שכב]".

ד. שמן של נרות מצוה (חנוכה, שבת) שהיה תחת המטה: במקום שהשמן ראוי לאכילה.

1. מחמיר, משום הקריבהו נא לפחתך.

(א) תורה לשמה (סי' ק"ח, בן איש חי שנה א' חנוכה אות י"ב, שנה ב' פר' נח אות י"ז) – "שאלה אם הניח שמן זית תחת המטה שישנים עליה מה דינו להדלקת נר שבת ויו"ט. יורינו ושכמ"ה. תשובה כל הראוי לאכילה אם הניחו תחת המטה שורה עליו רוח רעה ונפסל לאכילה ומאחר שנפסל לאכילה נפסל להדליק ממנו נר מצוה של שבת ויו"ט וכיוצא משום דהקריבהו לפחתך על כן ידליק ממנו בחול לצרכו דוקא וגדולה מזו אמינא שאם הניח מים תחת המטה אין ראוי להניח אותם המים בעששית של נר שבת ויו"ט להגביה השמן כנודע ואף על פי שאין המים עצמם נדלקין ורק נותנם שם כדי להגביה השמן עכ"ל לצורך נר שבת נתנו ומאחר דרוח רעה שורה עליהם הרחק מהם אבל מידי דלאו בר אכילה ושתייה הוא אין רוח רעה שורה עליו ודי בזה".

(ב) כה"ת (סי' רס"ג ס"ק ז') – "וכן שמן שנתן תחת המטה שאסור באכילה משום רו"ר השורה עליו כמ"ש ביו"ד סי' קט"ז סעי' ה' ובברכ"י שם אות יו"ד, ה"ה דאסור להדליקו לנר שבת ולכל נרות של מצוה משום הקריבהו לפחתך, וכ"כ בן איש חי פ' נח אות י"ז. אבל שמן מר שאינו ראוי לאכילה אין שורה עליו רו"ר ומותר להדליקו לנר שבת ונר חנוכה. בן א"ח שם. ונראה דכ"ז אם אפשר באחר, אבל אם לא אפשר באחר ידליק בהם רק שלא יברך".

כה"ת (סי' תרע"ג ס"ק י"א) – "ואם הניח השמן תחת המטה, לא ידליקו בו נר חנוכה ולא נר שבת, משום דכל מידי דאכילה שורה עליו רוח רעה תחת המטה, וכיון דנמאס לאכילה, נמאס למצוה משום הקריבהו נא לפחתך, אבל אם השמן הוא מר דאינו בר אכילה, אינה שורה עליו רוח רעה ושרי".

(ג) חמד שלמה (ח"ב סי' צ"ט סוף אות א') – "הנני בזה לעורר שרבים אין מקפידין ליתן שמן זית בצלוחית תחת המטה, ליהוי ידוע שהוא איסור גמור אחר כך להדליק נר חנוכה מזה מטעם הקריבהו נא לפחתך וגנאי להשתמש בשמן כזה להדלקת נר חנוכה כיון דנרות הללו קודש הן, ואיך נוכל להשתמש בה כשרוח רעה שורה עליהן, וזה ברור".

(ד) משנה הלכות (מרשימות הגר"י שוב בעניני סכנה אות ה'), הו"ד במציון תצא תורה ח"א או"ח הע' קכ"ח, בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תקע"ה) – "שמן שהיה תחת המטה וישנו על המטה אין להשתמש בו להדלקת נר חנוכה".

(ה) עי' הגר"ח שליט"א (אהל יעקב) – "האם מותר להדליק נר חנוכה עם שמן שהיה מתחת המטה. תשובה: אין ראוי".

עי' הגר"ח שליט"א (אשיחה עמ' שי"ד) – "הניח שמן זית תחת המטה שישנים עליה האם מותר להדליק בשמן זית זה לנר שבת יו"ט. תשובה: יש אומרים שצריך שיהי' ראוי לאכילה".

עי' הגר"ח שליט"א (בנתיבות ההלכה חכ"ו עמ' צ"ט אות ז') – "שאלה: מה הדין שמן שהיה תחת מיטה שישנו עליה. תשובה: זה כמו שמן למאור שעדיף להחמיר".

עי' הגר"ח שליט"א (פרדס יוסף החדש חנוכה אות תקנ"ד) – "להסוברים שצריך להיות ראוי לאכילה ודאי שאין ראוי להדליק בזה".

ע' הגר"ח ק"ש שליט"א (קונ' גם אני אודך, חנוכה אות נ') – "שאלה: שמן זית שהיה מונח תחת המיטה, האם מותר להדליק בו נר חנוכה, והאם יש חילוק בין ישנו על המיטה בעוד השמן תחתיה, ללא ישנו עליה בעוד השמן תחתיה. תשובה: להסוברים שצריך להיות ראוי לאכילה ודאי שאין ראוי להדליק בזה".

הגר"ח ק"ש שליט"א (מועדי הגר"ח ח"א תשובה תרכ"ט, עמ' ר"צ) – "שאלה: שמן שהונח וישנו ע"ז אם אפשר להדליק בזה נ"ח. תשובה: ביזיון מצוה".

הגר"ח ק"ש שליט"א (תורת המועדים ס"ק י' אות ו') – "שיש להחמיר בזה משום שאין ראוי להשתמש לנר חנוכה בדבר ששורה עליו רוח רעה".

וע"ע בשו"ת שאילת יצחק (ח"ג סי' נ"ח).

1) חשוני חמד (פסחים דף קיב.) – "ויעוין כף החיים (סימן תרע"ג ס"ק יא) שכתב שאם הניח שמן תחת המטה, לא ידליקו בו נר חנוכה ולא נר שבת, משום דכל מידי דאכילה שורה עליו רוח רעה תחת המטה, וכיון דנמאס לאכילה, נמאס למצוה משום הקריבהו נא לפחתך, אבל אם השמן מר ואינו בר אכילה, אינה שורה עליו רוח רעה ושרי".

2) ע' ילקוט יוסף (קיצור שו"ע או"ח סי' רס"ג סעי' ע"ב) – "שמן שהונח תחת המטה וישנו עליה בלילה, אף על פי כן מעיקר הדין כשר להדלקת נרות חנוכה ונרות שבת, ובפרט בזמנינו שהקרקע של בתינו מרוצפת באבנים או בקורות. שאפילו לענין אכילה, מותר לאכול מאכלים שהונחו תחת המטה, ובפרט במקום שיש הפסד מרובה. ומכל מקום אם יש לו שמן אחר, ידליק בשמן אחר. ומותר להדליק נר שבת בשמן מר שאינו ראוי לאכילה. [חזון עובדיה חנוכה. ומ"ש בילקו"י שבת א' עמוד תקסח, כשיש לו שמן אחר]".

1) אמנם ע' ילקוט יוסף (קיצור שו"ע או"ח סי' תרע"ג סעי' י') – "שמן שהונח תחת המטה וישנו עליה בלילה, אף על פי כן כשר הוא להדלקת נרות חנוכה ונרות שבת, ובפרט בזמנינו שהקרקע של בתינו מרוצפת באבנים או בקורות. שאפילו לענין אכילה, מותר לאכול מאכלים שהונחו תחת המטה, ובפרט במקום שיש הפסד מרובה. [ילקו"י מועדים (עמ' רטז). ובבן איש חי (פר' וישב אות יב) פסל שמן זה לנרות חנוכה ושבט, שרוח רעה שורה עליו, וכיון שנמאס לאכילה נמאס למצוה משום הקריבהו נא לפחתך. ע"כ. אולם רבים מן האחרונים כתבו שאוכלים ומשקים ששהו תחת המטה לא נאסרו לאכילה בדיעבד. וראה בשו"ת יביע אומר ח"א (חיו"ד סי' ט) והעלה שם שעכ"פ בהפסד מרובה יש להתיר בדיעבד. ומלבד זה יש לצרף מ"ש במזמור לדוד (דף קיא): שאין להחמיר כשהאוכל היה מונח תחת המטה בקרקע מרוצפת. (וע"ע בשו"ת יביע אומר ח"א ח"א ח"א סי' נא ד']".

ח) נטעי גבריאל (חנוכה פרק י"ח סעי' י"ז) – "לכתחילה אין יוצאין בשמן או בנר שהיה מונח תחת המטה".

2. מיקל.

א) הליכות אבן ישראל (ח"ב פרק מ"ג סעי' ד') – "שמן זית שהיה מונח תחת המיטה וישנו על המיטה, מותר להדליק בו נרות חנוכה".

ב) הגריש"א זצ"ל (נר חנוכה פרק ו' הע' כ"א).

ג) קובץ הלכות (שבת ח"א פרק ז' סעי' ד', הע' ח') – "שמן שאסור באכילה, אפילו יש בו תערובת שומן מהותך של בהמה טמאה, כשר להדליק בו, וה"ה דשמן שאין ראוי לאכילה כשר להדליק בו, וכ"ש שיכול להדליק נר שבת בשמן ששהה תחת המטה. [דנרא' דלא מקרי מאוס וכשר להדלקה, ובפרט לפמ"ש בפ"ת (יו"ד סי' קטז ס"ק ד-ה) בשם הפוסקים דמאכלים תחת המטה מותרים באכילה בדיעבד]".

קובץ הלכות (חנוכה פרק א' סעי' ז', הע' י') – "שמן זית ששהה תחת המטה כשישן בה כשר לכתחילה להדלקה. [דנרא' דאין זה חשיב מאוס וכשר להדליק בו, ובפרט כי מבואר בפתחי תשובה (יו"ד סי' קטז ס"ק ד-ה) דדעת האחרונים דבדיעבד אם שהו מאכלים תחת המטה מותרים באכילה]".

ד) חוט שני (בנתיבות ההלכה חל"ג עמ' ר"ה, דיני הדלקת נרות חנוכה פרק י' סעי' ג') – "שמן שהיה תחת המיטה מותר להדליק בו, כיון שמעיקר הדין אפשר לאוכלו וא"כ זה לא חסרון במצוה".

ה) עמק התשובה (ח"ו סי' רנ"ז) – "להדלקה שרי ולא שייך הקריבהו נא".

ו) הגר"א נבנצל שליט"א (מציון תצא תורה ח"א אות קכ"ח) – "האם מותר להדליק נר חנוכה עם שמן שהיה מתחת המטה. תשובה: כן".

3. מראי מקומות – פאת שדך (ח"ב ס' קמ"ח אות א'), דברי יציב (יו"ד סי' ל"א אות י"ז), אור ישראל (פרק ד' סעי' כ"ג), פרדס יוסף החדש (חנוכה סי' תרע"ג אות תקנ"ד, עמ' רע"ט).

א) יביע אומר (ח"א יו"ד סי' י' אות ט') – "וע' בבן איש חי (פ' וישב אות יב) שיש להתיר שמן מר, שהונח תחת המטה, כל שאינו ראוי לאכילה. ע"ש. וכ"כ בבא"ח ש"ב (פ' נח אות יז). ע"ש. ודוחק לחלק דתבלין חזו עם תערובת אוכלים, משא"כ בשמן מר".

חזון עובדיה (חנוכה עמ' פ"ח) – "שמן שהונח תחת המטה וישנו עליה בלילה, אף על פי כן כשר הוא להדלקת נרות חנוכה ונרות שבת, ובפרט בזמנינו שהקרקע של בתינו מרוצפת באבנים או בקורות. שאפילו לענין אכילה, מותר לאכול מאכלים שהונחו תחת המטה, ובפרט במקום שיש הפסד מרובה".

ב) פסקי תשובות (סי' תרע"ג אות ה') – "ומטעם 'הקריבהו נא לפחתך' יש האוסרים להדליק בשמן שהיה תחת המטה שאסור באכילה משום רוח רעה ששורה עליו, ויש מתירים בדבר שייחד אותו לדבר מצוה משום 'שומר מצוה לא ידע רע' ולכן בדיעבד כשאין לו שמן אחר ודאי יש להקל וא"צ משום כך להדליק בשעוה או בחלב, ובפרט אם בקבוק השמן היה סגור או אם לא ישנו על המטה כשהיה השמן תחתיו".

ה. נטילת ידיים לשחרית: במים שעמדו מתחת המיטה.

1. נסתפק.

א) אדר"ת (עובר אורח, בסוף ס' ארחות חיים סי' ד') – "נסתפקתי אם עמדו תחת המטה אם מועילים להעביר הרו"ר דהא חל עליהם רו"ר כבפסחים (ק"ב ע"א) ואם שאין לפוסלם משום שופכין כמ"ש האחרונים שבדיעבד לא נאסרו אבל אולי אינם מעבירים עוד הרו"ר ואולי הוא רו"ר אחרת".

ב) הו"ד בפתחי תשובה (ח"א סי' א').

- (ג) רבות אפרים (ח"א סי' ח' סוף אות א') – "ובספר עובר אורח נסתפק מים שעמדו תחת המטה אם הם יכולים להעביר הרוח רעה להשתמש בהם לנטילת ידיים".
- (ד) חוט שני (שאר ענייני סכנה [בתוך ס' טבילת כלים] ס"ק ז' אות ז', עמ' פ"א) – "צ"ע מהו דין של מים לנטילת ידיים, אם יש איסור להניחם תחת המטה משום משקין שתחת המטה".
- (ה) שמירת הגוף והנפש (סי' י"ד סעי' י"ג) – "יש להסתפק".
2. מחמיר.

(א) הגרש"א זצ"ל (הליכות שלמה תפילה פרק כ' הע' מ"ט) – "ואם היו המים בלילה תחת המטה שישנו עליה, הורה שראוי ליטול ממים אחרים".

(ב) ע"י יביע אומר (שלחן יוסף או"ח אות ב') – "מים ששהו תחת המיטה, מעיקר הדין נכון להחמיר שלא ליטול ידיו במים אלו, אולם אם אין לו מים אחרים, רשאי ליטול ידיו במים אלו, ולברך עליהם 'על נטילת ידיים' בשם ומלכות".

(ג) הגר"ח"ק שליט"א (דעת נוטה ח"א ריש הספר תשובה שנ"ז, הע' שנ"ג, שאלת רב ח"ב פרק א' אות י"א, ע"י נקיות וכבוד בתפילה פרק א' הע' ל"ו, עמ' קנ"ט אות ח') – "מה דינם של מים שהיו תחת המיטה בשעת השינה לענין נט"י שחרית ולענין נטילה של היוצא מביהכ"ס. תשובה: א"א להעביר ר"ר במים שיש עליהם ר"ר [דגם עפ"י קבלה אין ליטול במים אלו]".

הגר"ח"ק שליט"א (שאלת רב ח"ב פרק א' אות י"א) – "האם אפשר (עכ"פ בדיעבד) ליטול נט"י שחרית, במים שהיו תחת מיטתו. תשובה: לא".

(ד) תשובות והנהגות (ח"ב סי' א') – "ולמעשה נראה להחמיר ולאסור להניח מי נטילה תחת המטה כשישן, שמא לא מועיל כלל הנטילה להעביר רוח רעה במים שבהם גופא יש ר"ר ונשאר בטומאתו, ואם מחמיר גם כשלא ישן עדיף וכמ"ש, והחומרא לכ"ע אף אם לא נאסר לשתיה, מ"מ מים ברוח רעה לא מעביר ר"ר, וכ"ש לגר"א שהאיסור משום רוח רעה חמור עד שאינם ראויים לשתית אדם, מטעם זה גופא לא מעבירים טומאה, וראוי להחמיר טובא בנטילת ידיים בבוקר שבלעדה האדם נשאר ח"ו בטומאה כל היום".

(ה) ע"י ילקוט יוסף (קיצור שו"ע או"ח סי' ד' סעי' מ') – "אך ראוי שלא להניח הכלי עם המים תחת המטה שישנים עליה".

3. בדיעבד.

(א) שבט הלוי (ח"ח סי' כ"ב אות ב') – "בענין מי נטילה של בקר ששמים לילדים מתחת המטה, והעיר כב' מכא מים ואוכלים שתחת המטה, ולענ"ד אין חשש כ"כ חדא בשב"י ח"ב סי' ק"ה ומובא גם בפת"ש יו"ד סי' קט"ז דדין זה שתחת המטה רק לכתחילה, וכבר כתבתי בשבט הלוי ח"ו סי' קי"א אות ה' דראוי לסמוך ע"ז בזה"ז ובפרט ע"י צירוף עוד סניף, ועוד מי יימר דמים שתחת המטה אינם מטהרים הטומאה של לילה אולי הם שני ענינים נפרדים לגמרי שאין אחד מזיק לחבירו, ועוד יש ענינים אבל אין אתנו יודעים עד מה ואריכות בזה ללא צורך".

(ב) חוט שני (נקיות וכבוד בתפילה פרק א' הע' ל"ו).

4. מראי מקומות – מאור ישראל (ח"ב פסחים דף קיב. ד"ה אולם), הלכה ברורה (סי' ד'), שמירת הגוף והנפש (סי' י"ד סעי' י"ד).

(א) הר"צ ירמייש: "צ"ע למה לא דנו משום שלשון הש"ס הוא 'משקים', ובכל מקום [כידוע מהלכות ברכות, שתיה קודם הבדלה, זימון ועוד] 'משקים' כולל הכל חוצץ ממים, וכ"ש הכא שידוע מהחזו"א שבכל שינוי מועט מל' הגמ' שרי, וצ"ע".

1. מצות מצוה: שהניחו מתחת המטה האם מותר להשתמש בהם.

1. מחמיר.

(א) הגר"ח"ק שליט"א (מועדי הגר"ח כת"י) – "שאלה: אם יקח מצה תחת המטה לליל הסדר דליל שימורים. תשובה: לא".

2. מראי מקומות – משנת יוסף (ח"ג סי' מ"ה ד"ה וידוע), וישמע משה (פר' שמיני תשע"ז [חקנ"ג] עמ' א', פר' בהר תשע"ז עמ' ד').

(א) הגריש"א זצ"ל (מנשים באהל יו"ד אות י"ח) – "נשאל על תושב חו"ל שנסע עם המצות שאפה בא"י והחמיר בשמירתן, והניחן תחת מושבו ושכח ונרדם וישן, מה דין המצות. ואמר שלפני רבות בשנים ראה בספר, שאם היה אוכלין תחת ספסל שישנים עליו היות דהוי עראי אין האוכל נאסר, וכך נוטה דעתו שרק במטה קבועה נאסר ולא במטוס ובאוטובוס ועגלת תינוק. ולענין קיום המצוה בדבר מגולה, כבר יש באחרונים באתרוג ששומר מצוה לא ידע דבר רע".

2. אפיקומן שהיה תחת המיטה.

1. מחמיר.

(א) הגר"ח"ק שליט"א (בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תי"ז) – "כיצד הדין לגבי הניחו בטעות אפיקומן מתחת למיטה האם יהא מותר לאוכלו כשאחד הילדים ישן על זה לכתחילה מדין ליל שימורים. תשובה: חלילה".

הגר"ח"ק שליט"א (בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תי"ז) – "שאלה: האם שייך לומר מצד שומר מצוה לא ידע דבר רע ויוכל לאכול את האפיקומן שהיה מתחת למיטה. תשובה: כנ"ל. [אפיקומן שהיה תחת המיטה, דעת מרן הגרי"ש אלישיב צוק"ל דכשר לכתחילה לאוכלו משום דהוי מידי דמצוה. ות"ח עצום שליט"א הוסיף האם גם משום ליל שימורים והסכים עמו קובץ פסקים ותשובות בענין חודש ניסן עמ' רכח']".

ח. יין לארבע כוסות.

1. מראי מקומות – שמירת הנפש כהלכתה (עמ' קע"ה).

ט. דג להוריד צהבת.

1. הגר"ח"ק שליט"א (בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תי"ז) – "שאלה: שאלתי לרבינו שליט"א כיצד הדין בתינוק שיש לו צהבת והניחו לו מתחת המיטה דג כדי להוריד את הצהבת האם מותר באכילה, ורבינו שליט"א השיב שהדג לא נאסר בגלל זה באכילה. ונשאלתי, שעדיין צריך לאסור הדג באכילה מדין אוכל שתחת המיטה שזה גם בתינוק שיושן, א"כ כיצד מותר באכילה. תשובה: בשעת הדחק מתירין".
- הגר"ח"ק שליט"א (בנתיבות ההלכה חמ"ו סוף עמ' תי"ז) – "שאלה: האם כוונת רבינו שליט"א שמצד הצהבת מותר באכילה וכל זה בתנאי שהתינוק היה ער, אבל באופן שישן יוציאו הדג כדי שלא יאסר באכילה מצד אוכל שתחת המיטה. תשובה: נכון".

י. **השתמש לעירוב תבשילין במצה שהיתה מונחת תחת המיטה.**

1. מראי מקומות – וישמע משה (פר' בהר תשע"ט עמ' ג').

שאר עניני סכנה

סימן קט"ז רמ"א סעיף ה'

- [א] יזהר מכל דברים המביאים לידי סכנה. 2. ספק ספיקא.
[ב] מקום ספק. 3. כנגד חזקה.
1. דרבנן או דאורייתא. 4. כנגד רוב.

[א] יזהר מכל דברים המביאים לידי סכנה.

רמ"א (סעי' ה') – "וכן יזהר מכל דברים המביאים לידי סכנה, כי סכנתא חמירא מאיסורא".

א. שימוש בסמים (drugs).

1. אג"מ (יו"ד ח"ג סי' ל"ה) – "הנה בדבר אשר התחילו איזה בחורים מהישיבה לעשן חשיש (מעראוואנא), פשוט שהוא דבר אסור מכמה עיקרי דינים שבתורה חזא שהוא מקלקל ומכלה את הגוף, ואף אם נמצאו אנשים בריאים שלא מזיק להם כל כך אבל מקלקל הוא את הדעת ואינם יכולים להבין דבר לאשורו שזה עוד יותר חמור שלכד שמונע עצמו מלמוד התורה כראוי הוא מניעה גם מתפלה וממצות התורה שעשיה בלא דעת הראוי הוא כלא קיימם. ועוד שהוא גורם תאוה גדולה אשר הוא יותר מתאוה אכילה וכדומה הצריכים להאדם לחיותו ויש שלא יוכלו לצמצם ולהעביר תאותם, והוא איסור החמור שנאמר בבן סורר ומורה על תאוה היותר גדולה שיש לו לאכילה אף שהוא לאכילת כשרות, וכ"ש שאסור להביא עצמו לתאוה גדולה עוד יותר ולדבר שליכא שום צורך להאדם בזה שהוא אסור, ואף שלמלקות נימא שאין עונשין מן הדין מ"מ לאיסורא ודאי עובר על לאו זה ואיכא גם הטעם דאיכא בבן סורר ומורה שסופו שילסטם את הבריות כדאיתא בסנהדרין בפ' בן סורר (ס"ח ע"ב). ועוד שהאב והאם של אלו שמעשנין זה מצטערים מאד אשר עוברין על מצות כבוד אב ואם. ועוד איכא איסור העשה דקדושים תהיו כפירוש הרמב"ן בחומש. וגם הם גורמים לאיסורים הרבה אחרים לבד זה, סוף דבר הוא פשוט וברור שהוא מאיסורים חמורים וצריך להשתדל בכל היכולת להעביר טומאה זו מכל בני ישראל ובפרט מאלו שלומדין ביישיבות".

2. הגרשז"א זצ"ל (נשמת אברהם ס"ק א' ד"ה שימוש, או"ח סי' קנ"ה ס"ק ב' אות ד') – "דבר שכרוך בסכנת נפשות כבר אסרו חז"ל וכן העובר עליהם ואומר הריני מסכן את עצמי ומה לאחרים עלי בכך, או אינו מקפיד על כן, עובר על איסור חמור. וכתבתי בחלק או"ח בשם הגרשז"א אויערבאך זצ"ל שלקחת סמים בכל צורה שהיא נכללת בהגדרה זו".

הגרשז"א זצ"ל (מעדני שלמה עמ' קמ"ח, דפו"ח עמ' תל"א) – "שמעתי ממרן שו"דא י"ש איסור מצד הדין לקחת סמים [לא רק מצד ההשקפה שאין זה ראוי], משום דלקחת סמים כמו שעושים ברחוב ודאי מזיק את גופו ואסור משום חבלת גופו דאיסור גמור הוא, ואף שלא ברור האיסור בעישון סיגריות, דעל אף שטוענים שמזיק אבל דבר זה נתקבל בעולם ואמרינן על זה שומר פתאים ה', מכל מקום בסמים דאסור בכל העולם והנתפס בזה נידון כעברין, הוא ודאי משום שדעת כל הרופאים דהוא דבר שמזיקו ואסור".

3. נשמת אברהם (ס"ק א' ד"ה מקור) – "מקור בחז"ל. על אף שהשימוש בסמים ידוע מקדמת דנא, הנושא של התמכרות הוכר והוגדר במדע רק במאה הנוכחית. ההגדרה הבין לאומית משנת 1950 מתארת את התופעה כ'מחויבות להמשיך להשתמש באותו סם, להשיגו בכל דרך ותלות בו'. והנה בגמ' (פסחים קי"ג ע"א): א"ל רב לחייא בריה, לא תשתי סמא, וכתב רש"י: לא תלמד לשתות סמים מפני שתקבע להון ווסת ויהא שואלך ותפזר מעות".

4. מראי מקומות.

(א) הגרשז"א זצ"ל (קיצור הלכות חובל ומזיק ושמירת הגוף סעי' ע"א) – "אסור לשתות דברים המשכרים – אם דרכו להזיק בהיותו שיכור. ובמקום מצוה כגון בפורים מותר".

ב. מראי מקומות.

1. שבט הלוי (ח"ו סי' קי"ב אות א' ס"ק ד'), קובץ מבית לוי בעניני יו"ד עמ' ק"ח אות ד'), הו"ד בשמירת הגוף והנפש (סי' ס"ו סוף הע' ח') – "מש"ס יומא ע"ז ע"ב דאסור לעבור בנחל שמימי רדופין, ומביאו הגרשז"א בשו"ע דרב ה' שמירת הנפש סי"א והיינו אם המים מגיעים למעלה ממתנים יע"ש – ופשוט מאד דבכלל הלכות אלה בזמנינו אלו הנוסעים במכונית אוטא במהירות גדולה, וכל אחד רוצה להקדים לחבירו וכבר ידוע כמה קפחו חייהם כבר בעו"ה והיא סכנה גמורה זה וכיו"ב ספק רציחה ספק מאבד עצמו לדעת".

[ב] מקום ספק.

רמ"א (סעי' ה') – "סכנתא חמירא מאיסורא ויש לחוש יותר לספק סכנה מלספק איסור".

א. דרבנן או דאורייתא [נ"מ בספק].

1. עי' לעיל ריש סכנה בבשר ודגים.

(א) גם לשיטות הרמב"ם הוי מה"ת – עי' סי' ק"י, כללי ספק דאורייתא, לשיטות ומראי מקומות.

ב. ספק ספיקא: בדיני סכנה.

1. פמ"ג (או"ח מש"ז סוף סי' קע"ג), הו"ד בפתחי עולם (סי' קע"ג ס"ק ב') – "שאלה ס"ס אי מהני בסכנתא או לאו. והנה למ"ש בי"ד ק"י ס"ס במקום חזקה לא אסרינן ומזה דן בפני יהושע בקו"א לכתובות בסוגיא דפ"פ דס"ס גרע מחזקה וחמירא סכנתא מאיסורא

- דתלינן בזאב כו' וגילוי לא אוקמיה אחזקה וכדומה אלמא לא סמכינן אחזקה בסכנה ה"ה ס"ס לא מהני ולמ"ד ס"ס כרובא או עדיף מינה יש לומר דמהני ס"ס בסכנה כמו באיסורא. אבל חד ספק ודאי אסור וצ"ע".
2. מחמיר.
- (א) ב"י (אבקת רוכל סוף סי' רי"ג) – "איכא בהאי מילתא איסורא וסכנתא ויש לחוש אפי' לספק ספקא".
- (ב) תפארת ישראל (חולין פרק ג' משנה ה' בועז אות ג') – "דספק ספיקא באיסורא לקולא, ובסכנה מחמירין (כיומא דפ"ג א')".
- (ג) עיקרי הד"ט (יו"ד סי' י"ד סוף אות ב') – "כל עוד שאתה מרבה ספקות וספקי ספקות אין בהן כדי שביעה להקל".
- (ד) ארץ חמדה (רייכמאן, סי' ח' ביאור א') – "עיינן פרי מגדים ... אבל לי נראה דפשוט דלא מהני".
- (ה) זבחי צדק (ס"ק כ"ג) – "מש"ז ... מיהו הר' ארץ חמדה ... אסור ולא מהני ס"ס".
- (ו) דעת תורה (או"ח סי' קע"א על סעי' ב', מהרש"ם ח"ו סי' ק"ז ד"ה וגם, על ח"ה סי' כ"ח) – "ועתשו' אבקת רוכל סוס' רי"ג בשם רדב"ז דגם ספק ספיקא לא מהני בסכנה".
- (ז) מנחת פתים (או"ח סי' של"א סעי' ה') – "הוי סכנה לוולד, וכיון שכן אין ספק ספיקא ורובא מועיל".
- (ח) דגל אפרים (סי' כ"ח אות ג') – "ובסכנה גם ס"ס אסור".
- (ט) לב דוד (סי' ל"ה ד"ה והנה) – "באמת כבר צווחו האחרונים על הפמ"ג".
- (י) שם משמעון (פאללאק, יו"ד סוף סי' י"ז) – "ודאי לא מהני אף ספק ספיקא כיון דהוי כמידי דסכנה".
- (יא) ביע אומר (ח"א יו"ד סי' ט' אות י"א - י"ג) – "וכדברי הרדב"ז הנ"ל שכתב שאין להתיר על ידי ספק ספיקא בסכנה, מבואר בכמה אחרונים ...".
- (יב) בדה"ש (סי' ק"י ס"ק קנ"ד, בי' ד"ה עוד עמ' ר"ז).
3. מיקל.
- (א) הגר"ש זצ"ל (אשרי האיש יו"ד פרק ז' אות ט"ז) – "ספק ספיקא בסכנת מאכלים בזה"ז, כגון מיץ דג שנשפך, ולא יודעים אם נשפך על מאכל בשר או לא, ואפי' נשפך, כבר גרדה בעה"ב את השכבה העליונה של מאכל הבשר - מותר".
4. מראי מקומות – משמרת שלום (סי' ע' שפ"ד ס"ק ט"ז בא"ד ג', סי' ק"ה ח' דינים אות י"ט), מנחת אליעזר (ח"ב סי' ע"ו ד"ה והנה בזה), דרכ"ת (ס"ק נ"ח), עין יצחק (ח"ב כללי ספק דאורייתא אות ד' הע' ס"ג, אות נ"ז, כללי ספק ספיקא אות ל"א), חלקת בנימין (ס"ק מ"ה, ציונים ס"ק קי"ט), הל' בב"ח (הופשטטר, פרק ח' סעי' קי"ז, הע' שכ"ח).
- (א) פמ"ג (סי' ד' מש"ז ס"ק י') – "דס"ס לא מהני לסכנה דס"ס יש אומרים דלא עדיף כמו חזקה, ובסכנה חזקה לא מהני כדמסיק חולין ט' בגילוי חמירא סכנה מאיסורא, ואף למ"ד כרוב מ"מ יש לומר דלא מהני ס"ס לסכנה, ואי"ה במקום אחר יבואר עוד".
- (ב) ילקוט אברהם (יו"ד סי' קט"ז אות מ"ב, אות מ"ד) – "ועל כל הפוסקים הגאונים האדירים ז"ל הנ"ל אני מתמה ומפליא מה שלא הביאו את דברי המהרש"א ז"ל בחדא"ג שלו בגמ' שבת דקנ"ו ע"ב בד"ה אי בר ישראל אזיל ואתי וכו' דכתב שם בפירוש דאמרינן ס"ס לקולא בסכנות נפשות ע"ש".
- (ג) כה"ח (ס"ק ל"ג) – "דהכל לפי ראות עיני המורה".
5. סכנה סגוליית מיקל – הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה תפילה פרק ב' הע' ק"ג, "דכל אלו הדברים אין בהם איסור מדינא אלא משום זהירות, ולא אמרינן בענינים סגוליים חמירא סכנתא"), ביע אומר (ח"א יו"ד סי' ב' אות ז', סי' ט' אות ח', סי' כ"ג אות ח', ח"ב יו"ד סי' ז' אות ב', אות ד', ח"ג אה"ע סי' ה' סוף אות ט', ח"ד או"ח סי' א' אות י', ח"ה או"ח סי' ל"ח אות ו', ח"ח או"ח סי' א' אות ד', סי' נ"א אות ד', יו"ד סי' כ' אות ו', אה"ע סי' ט"ז ד"ה בסימן לב, יחזה דעת ח"ה סי' מ"ו ד"ה והן אמת, "ואין לומר דלא מהני ס"ס במידי דסכנתא, דשאני הכא שאינה סכנה טבעית, אלא סגוליית, ומהני בה ס"ס"), עטרת פז (ח"א כרך ג' אה"ע סי' ג' אות ו' ד"ה אמנם).
- (א) הר צבי (יו"ד סי' רס"א ד"ה עכ"ז, ישכיל עבדי ח"ב קונ"א יו"ד סי' ה') – "בספר טוב טעם ודעת מהד"ג (ח"ב, סימן קצח) שהוא מתיר כשהמים שהיו בשכונת המת נתבשלו. וכתב בטעמו של דבר דמה שמביאין ראייה מהט"ז (סימן קטז) דספק סכנה חמירא, אומר הוא דז"א אלא בדשכיח הזיקא אבל מים בפני המת לא שכיח הזיקא, ומביא ראייה לזה. עוד מחלק דהט"ז לא קאמר אלא בסכנה שמצד הטבע, אבל בחשש סכנה שלא מצד הטבע אין לחוש בו כ"כ, וכעין מש"כ התוס' יו"ט בשם הרמב"ם בפ"ק דיומא לענין חילול שבת, ובכה"ג דהסכנה הוא שלא ע"פ דרך הטבע מותר לסמוך על הנס. ולכך הוי ספק ספיקא דילמא לא היה כאן שום ארס כיון דלא שכיח, ואת"ל דהוי דילמא יעשה לו נס, רק לכתחילה אין לסמוך על ספק ספיקא ולא על הנס ומים הוי כלכתחילה כמו שכתבו הפוסקים לענין נ"ט בר נ"ט, אבל בדיעבד שנתבשל מותר מטעם הנ"ל. עכ"ל בקיצור. ומינה י"ל דבכה"ג דאיכא הפסד דיש סברא לומר דכדיעבד דיינינן ליה מותר להקל, כפסקו של הגאון הנ"ל".
- (ב) מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (מבוא פרק ט').
- ג. כנגד חזקה.
1. מחמיר – פמ"ג (או"ח מש"ז סוף סי' קע"ג, "וגילוי לא אוקמיה אחזקה וכדומה אלמא לא סמכינן אחזקה בסכנה"), פתחי עולם (סי' קע"ג ס"ק ב', "ובסכנה לא אזלינן בתא חזקה"), חלקת בנימין (ס"ק מ"ה).
2. מראי מקומות – דרכ"ת (ס"ק ס').
- (א) בית שלמה (יו"ד ח"א סי' קפ"ט) – "ולכאורה י"ל, דהא לענין סכנה לא אזלינן אף בתר רובא כדאיתא (פ"ק דחולין ריש דף יוד), וע"ש בפירוש רש"י. וא"כ לא אזלינן נמי בתר חזקה כגון כאן נמצא וכאן היה ... ואפילו הכי מחמירין מחמת חומר אשת איש, גם בצורבא מרבנן דאיכא תרי רובי להקל, ואפילו הכי מהני חזקה דכאן נמצא וכאן היה גם בעגונה ...".
- (ב) אפרקסתא דעניא (ח"ב יו"ד סי' קמ"ה ד"ה אלא) – "אלא די"ל דהרי בסכנה לא סמכינן ארובא, דאין הולכין בפקוח נפש אחר הרוב, ומהאי טעמא יש לחוש לספק סכנה יותר מלספק איסור כמ"ש רמ"א סי' קט"ז ס"ה. עי' ביאורי הגר"א ז"ל שם, א"כ דלא נסמוך אחזקה, דרובא וחזקה רוב"ע. שוב ראיתי שכ' בפמ"ג במשבצות זהב או"ח סס"י קע"ג, דאף בכל איסורי' מוקמי' אחזקה

כו' אבל בסכנתא לא סמכינן אחזקה, אבל בתר רוב אזלי' ע"ש. ועי' בס' דרכי תשובה סי' קט"ז סק"ס, שהביא מס' שערי שמחה ושו"ת שם ארי' וס' חמו"ד, דס"ל דלא אזלי' בת"ר. וכ"כ הנב"י חאה"ע סי' יו"ד דקי"ל בסכנה לא אזלינן בתר רוב".

ד. כנגד רוב.

1. מיקל.
- (א) פמ"ג (או"ח מש"ז סוף סי' קע"ג) – "ולמ"ד ס"ס כרובא או עדיף מינה יש לומר דמהני ס"ס בסכנה כמו באיסורא".
- (ב) פתחי עולם (סי' קע"ג ס"ק ב').
2. מחמיר.
- (א) בית שלמה (יו"ד ח"א סי' קפ"ט) – "לענין סכנה לא אזלינן אף בתר רובא כדאיתא (פ"ק דחולין ריש דף יוד), וע"ש בפירוש רש"י".
- (ב) מנחת פתים (או"ח סי' של"א סעי' ה') – "הוי סכנה לוולד, וכיון שכן אין ספק ספיקא ורובא מועיל".
- (ג) יביע אומר (ח"א יו"ד סי' ט' אות י"א) – "ודאי דבסכ"נ לא אזלינן בתר רובא".
3. מראי מקומות – דרכ"ת (ס"ק ס'), אפרקסתא דעניא (ח"ב יו"ד סי' קמ"ה ד"ה אלא, לשונו מובא לעיל).

ג. אסור לילך בכל מקום סכנה.

- א. שבת (דף לב.) – "וגברי היכא מיבדקי. אמר ריש לקיש: בשעה שעוברים על הגשר. גשר ותו לא. אימא: כעין גשר. רב לא עבר במברא דיתיב ביה גוי, אמר: דילמא מיפקיד ליה דינא עליה, ומתפיסנא בהדיה. שמואל לא עבר אלא במברא דאית ביה גוי, אמר: שטנא בתרי אומי לא שליט. רבי ינאי בדיק ועבר. רבי ינאי לטעמיה, דאמר: לעולם אל יעמוד אדם במקום סכנה לומר שעושין לו נס שמא אין עושין לו נס. ואם עושין לו נס מנכין לו מזכותיו. אמר רבי חנין: מאי קראה קטנתי מכל החסדים ומכל האמת. רבי זירא ביומא דשומא לא נפיק לביני דיקלא".
1. רש"י (שם) – "כעין גשר. כל מקום סכנה, כגון קיר נטוי, ויוצא לדרך".

ב. ראשונים.

1. רמב"ם (הל' רוצח פרק י"ב הל' ו') – "וכן אסור לאדם לעבור תחת קיר נטוי או על גשר רעוע או להכנס לחורבה, וכן כל כיוצא באלו משאר הסכנות אסור לעמוד במקומן".
2. סמ"ק (מצוה קע"א) – "ואסור לעמוד (שבת ל') תחת קיר נטוי ולעמוד במקום סכנה".
3. ר' ירוחם (נתיב ט"ו ח"ה אות ל' קמ"א-א').
4. מהרי"ל (סי' מ"א) – "ואמרינן נמיי אל יעמוד אדם במקום סכנה כו', ואמרינן נמי ג' דברים מזכירין עוונותיו של אדם קיר נטוי וכו'. מכל הנני מורה דאין טוב לעמוד במקום סכנה כו'. וכן ראיתי גדולים שהלכו למקום אחר".
5. אורחות חיים (הל' מעקה) – "ואסור לעבור תחת קיר נטוי ולעמוד במקום סכנה כגון על גשר רעוע או (או) להכנס לחורבה וכיוצא באלו משאר הסכנות אסור (לעמוד) [לעבור] במקומן".

ג. פוסקים.

1. רמ"א (סעי' ה', חו"מ סי' רכ"ז) – "אסור לילך בכל מקום סכנה כמו תחת קיר נטוי או יחידי בלילה".
2. לבוש (סעי' ה').
3. ש"ך (ס"ק ה') – "תחת קיר נטוי. או על גשר רעוע או ליכנס לחורבה וכל כיוצא באלו עכ"ל רמב"ם פי"ב מהלכות רוצח ושמירת נפש והוא מן הש"ס".
4. קיצור שו"ע (סי' ל"ג סעי' ז').
5. ערה"ש (סעי' י"ב) – "וכן יזהר מכל דברים המביאים לידי סכנה כי סכנתא חמירא מאיסורא ולכן אסור לילך בכל מקום סכנה כמו תחת קיר נטוי או יחידי בלילה במקום שאינו בטוח וכן אסרו..."
6. כה"ח (ס"ק מ"ז).
7. שמירת הגוף והנפש (סי' ק"ג סעי' א').
8. חלקת בנימין (ס"ק מ"ח).
9. פסקי תשובות (סי' רל"ט אות י"ב).

ד. מראי מקומות.

1. שבט הלוי (קובץ מבית לוי בענייני יו"ד עמ' ק"ז אות ב') – "נסיעה ברכבת תלויה (רכבת הרים) היא כמו הליכה תחת קיר נטוי אך כיון דדש דש".
- שבט הלוי (קובץ מבית לוי בענייני יו"ד עמ' ק"ז אות ג') – "ונראה שגם במכונית אין לעבור מחשש סכנה והנסיון יוכיח".

ד. אסור לילך יחידי בלילה.

- א. פוסקים – רמ"א (סעי' ה'), לבוש (סעי' ה'), מג"א (סי' ק"י ס"ק י', לשונו מובא לקמן), א"ר (סי' רמ"א ס"ק ד'), גר"ן (סי' ק"י סוף סעי' ט', לשונו מובא לקמן), קיצור שו"ע (סי' ל"ג סעי' ז'), ערה"ש (סעי' י"א, או"ח סי' ק"י סוף סעי' י', לשונו מובא לקמן), מ"ב (סי' ק"י סוף ס"ק כ"ח, לשונו מובא לקמן), כה"ח (או"ח סי' רמ"א ס"ק ד'), שלחן חי (סי' ס"ד), שמירת הגוף והנפש (סי' ק"ט), פסקי תשובות (סי' רל"ט אות י"ב).

1. דהיינו במקום שאינו בטוח – ערה"ש (סעי' י"א), חלקת בנימין (ס"ק נ').

ב. רק מחוץ לעיר או אפי' בעיר.

1. אפילו בעיר.

(א) תוס' (פסחים דף ב. ד"ה יכנס).

(ב) מג"א (סי' ק"י ס"ק י') – "וכתבו התוס' ריש פסחים דבעירו מותר בלילה אם אינו הולך יחידי דליכא למיחש לא למזיקין ולא לפחת".

(ג) יפה ללב (ח"ג קונ"א יו"ד סי' קט"ז ס"ק ה').

(ד) ערה"ש (או"ח סי' ק"י סוף סעי' י') – "ומעירו כשאינו הולך יחידי מותר לצאת גם בלילה [תוס' שם ועמ"ג א סק"י]".

(ה) אהלך באמיתך (פרק ג' סעי' ט"ו).

2. רק בחוץ לעיר.

(א) שבט הלוי (קובץ מבית לוי בענייני יו"ד עמ' ק"ח אות ה') – "ודווקא מחוץ לעיר אבל בעיר אין חשש".

3. מראי מקומות – שלחן חיי (סי' ס"ד אות ג'), שמירת הגוף והנפש (סי' ק"ט סעי' ב'), הלכה ברורה (או"ח סי' רל"ט ס"ק מ"ה).

(א) גר"ז (או"ח סי' ק"י סוף סעי' ט') – "אבל סמוך לעירו שהוא יודע להזהר שם מהפחתים יכול לילך שם בלילה אם אינו הולך יחידי שאין לחוש למזיקים".

(ב) מ"ב (סי' ק"י סוף ס"ק כ"ח) – "וע"כ כשהוא סמוך לעירו שהוא יודע להזהר שם מהפחתים יכול לילך שם בלילה אם אינו הולך יחידי שאין לחוש למזיקים".

ג. בזמן הזה.

1. מיקל משום "דהוא משום דמאורות דולקים בדרכים וכן במרכבת האוטומוביל" – שערים מצויינים בהלכה (סי' ס"ח ס"ק ד', וקונ"א שם), שמירת הגוף והנפש (סי' צ"ב סעי' ד'), רבבות אפרים (ח"ד סוף עמ' תכ"ה, "איך נוסעים בלילה ... שהיות שיש אור עלקטערי בחוץ ובמכונית, אז זה חשיב כיום לנידון זה").

פסקי תשובות (סי' רל"ט אות י"ב, הע' פ"א) – "ומה שהאידנא מקילים בכל זה הרבה, ונוסעים לדרך בלילה וגם נמצאים במקומות מבודדים משום שיש תיאורה מפנסי הרחובות והמכוניות, ובמקום שיש אור אין המזיקין שולטים כל כך וחשוב כיממא. [שערים המצויינים בהלכה סי' ס"ח סק"ד]".

2. "וכהיום אין מדקדקין כ"כ בזה ולפי הנראה משום דלא שייכי כהיום כל הני טעמים, דמשום מזיקין הרי איתא בפסחים דף קיב: דאבבי גירש את המזיקין, אע"פ שמסיים בגמ' דעדיין יש לחוש אבל עכ"פ קיל יותר ושאר הטעמים גם כן ע"פ רוב לא שייכי והכל לפי הענין" – מנהג ישראל תורה (סי' ק"י אות ב').

(א) דאבבי גירש את המזיקין – ארח מישרים (סי' ל"ג סוף ס"ק ל"ג), חזו"א (שמירת הגוף והנפש סי' ק"ט הע' ב' ד"ה והנה, למה מקל בין ב' דקלים).

3. "בזמנינו רבים אינם מדקדקים ... ויש ללמד עליהם זכות כי יש להם על מה שיסמוכו" – אהלך באמיתך (פרק ג' סעי' י"ד, ע"ש הע' כ"א שהכבישים סלולים, גם ליסטים אינם מצויים, ואפשר מזיקין רק לת"ח, ואפשר דפנסי הכלי רכב נחשבים כאבוקות, ע"ש).

4. הגר"ח שליט"א (שלהי דקייטא סי' צ' אות י"ז) – "הסתפקתי האם בימינו שייך הא דאמרי' בש"ס דלעולם יצא אדם בכי טוב, דלכא' כל הטעמים אינם שייכים בזמנינו (לפרש"י פסחים ב' ובב"ק ס' ובתענית י' הוא משום ליסטים ובורות ומזיקים ושלא יעלילוהו שהוא מרגל או גנב וכיום אינו שייך), והשיב הגר"ח דיתכן".

ד. מראי מקומות – ארח מישרים (סי' ל"ג הע' ל"ג), שמירת הגוף והנפש (סי' ק"ט).

1. פסחים (דף ב.): לעולם יכנס אדם בכי טוב ויצא בכי טוב - עי' או"ח סי' ק"י, לשיטות ומראי מקומות.

ה) שתיית מים בשעת התקופה.

א. מחמיר, ואין לשנות.

1. רמ"א (סעי' ה') – "ומנהג פשוט שלא לשתות מים בשעת התקופה, וכן כתבו הקדמונים, ואין לשנות".

2. לבוש (סעי' ה') – "וכן מנהג פשוט שלא לשתות מים בשעת התקופה שהוא סכנה, וכן כתבו הקדמונים ואין לשנות המנהג".

3. כנה"ג (הג' ב"י ס"ק ל"ו) – "ובט"ז הביא בשם ד"מ ... ועכשיו מנהג פשוט ליהדר מן התקופה וכ"כ בעל תיקון יששכר בסוף ספרו, וכן יש להוכיח מספר הרוקח סי' רע"ה, ומהמרדכי פכ"ש גבי מעשה ונפלה התקופה ביום שלפניו מונה".

4. בית לחם יהודה (ס"ק י"א) – "הט"ז כתב ... אבל הכנה"ג הביא ...".

5. מחזיק ברכה (או"ח סי' תנ"ה ס"ק א') - לשונו מובא לקמן.

6. ערה"ש (סעי' י"ב) – "ומנהג פשוט שלא לשתות מים בשעה של התקופה וכ"כ הקדמונים ואין לשנות".

7. כה"ח (ס"ק נ"ג, או"ח סי' תנ"ה ס"ק ל"ו).

8. משנה הלכות (מרשימות הגר"י שוב בענייני סכנה אות ד', בנתיבות ההלכה חמ"ו סוף עמ' תקע"ה) – "ברמ"א יורה דעה (סימן קט"ז סעיף ה') איתא: ומנהג פשוט שלא לשתות מים בשעת התקופה וכן כתבו הקדמונים ואין לשנות. וכן יש להחמיר אף בזמן הזה ...".

9. הליכות עולם (ח"ז עמ' קפ"ג) – "יש להזהר שלא לשתות מים בעת התקופה מחשש סכנה, דהיינו חצי שעה קודם התקופה, וחצי שעה לאחריה, וכן המנהג בארץ ישראל, ובשאר מקומות. והיה המנהג בירושלים שמכריזים בבתי הכנסת בשבת שלפני התקופה ולהודיע שהתקופה נופלת ביום פלוני שעה פלונית. וראוי להדפיס בלוחות השנה להודיע על כך".

10. שבת הלוי (ח"ו ריש סי' קי"ב, קובץ מבית לוי בענייני יו"ד עמ' ק"ו אות א') – "ס"ה ומנהג פשוט שלא לשתות מים בשעת התקופה עיין ש"ך – מצוה להעתיק מקצת לשון הח"ס כאן וז"ל בלי ספק כי מנהג ישראל תורה ואם אינם נביאים בני נביאים הם, ובכ"ז לא שמעתי טעם מקובל ובזוה"ק פ' יתרו תניא בארבעין תקופין בשתא קלא אתפסת וכדין דינין ומתערין בעלמא והאי קלא דכליל שאר קלין לא אתפסק לעלמין, ולא איתעבר מקיומא שלים ותוקפא דילי' ע"כ ומי בא בסוד ה', ועיין מש"כ בס' לחה"פ בשם רקנטי וציוני – ומה שהאריך הרחיב הח"ס בזה בדברים עמוקים".

ב. נוהגים להקל.

1. ט"ז (ס"ק ד'), הו"ד בבאה"ט (ס"ק ו') – "כתוב בד"מ בשם אבודרהם מצאתי כתוב שיש ליהזר מלשתות מים בשעת התקופה משום סכנה שלא יתנוקז ויתנפח והטעם כי טיפת דם נופלת בין תקופה לתקופה אבל החכם אבן עזרא השיב על זה כי ניהוש בעלמא הוא כו' ואין בו סכנה כלל ויש מהגאונים אמרו כי לא נחש ביעקב אלא הקדמונים אמרו אלה הדברים להפחיד בני אדם שייראו מאת השם יתברך וישוּבו כדי שיצילם השם יתברך מארבע תקופות השנה עכ"ל".
2. זבחי צדק (ס"ק ל"ז) – "במדינתנו מימינו לא שמענו שחששו לזה ושומר פתאים ה'".
3. חזו"א (לוח דבר בעתו תקופת טבת, הבית בכשרותו פסקי דינים אקטואליים בעניני כשרות הבית עמ' ק"ח הע' נ"ג) – "בבית מרן החזו"א זצ"ל לא שמענו להזהר בכל זה (הגרשי"ח קנייבסקי שליט"א)".
4. הגר"ש דבליצקי זצ"ל (מרשימות הגר"י שוב בעניני סכנה אות ד', בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תקע"ח) – "לא שמענו כיום מקרב האשכנזים שיש מי שחושש על הא דאיתא ברמ"א סימן קט"ז סעיף ב' לא לשתות מים בשעת התקופה".
5. הגר"ח ק"ש שליט"א (אלא פרק ס"ז אות י"ח) – "אמר: מה שאין נזהרים שלא לשתות מים בשעת התקופה, כי אין אנו יודעים הזמן המדויק של זה".
6. שמירת הגוף והנפש (סי' מ"ז סעי' א', סעי' י') – "אכן בזה"ז מקילין בזה מכמה טעמים כאשר יבואר להלן ... ולמעשה נוהגין להקל בכל זה בזמן הזה ואין חוששים לסכנת התקופה".
7. עי' חלקת בנימין (ס"ק נ"ה) – "אך כמדומה שכעת הרבה אין נוהגין להקפיד בזה ואפשר שהוא מפני שעיקר שעת התקופה לא ברירא לן אימתי הוי".
8. פסקי תשובות (סי' תנ"ה אות ב', הע' ו') – "ולמעשה, בזמן הזה, נוהגים להקל בכל זה ואין חוששים לסכנת התקופה, והרבה טעמים נאמרו בדבר. [מור וקציעה סי' זה, ערוה"ש סעי' ז' 'אצלנו אין מנהג כלל לשפוך המים רק יש שמשימים ברזל', דע"ת סי' תכ"ח שבזמננו שיש בגגות הבתים או בחלונות ובדלתות קבועים ברזלים די בזה להגן נגד התקופה]".

ג. עצה: שיניחו ברזל בתוך המים, וכדו'.

1. רמ"א (סי' תנ"ה סעי' א') – "ואין לשפוך מים שלנו מכח מת או תקופה הנופלת; ומכל מקום טוב לכתחלה להשים בהם ברזל".
2. ש"ך (ס"ק ו') – "וכתב במנהגים ובמהרי"ל הלכות מי לישות המצות דאם יש ברזל במים כל זמן התקופות דאז אין רשות למזיק וכן נוהגים העולם להניח ברזל על כל המשקים ומאכלים".
3. ברכי יוסף (שירי ברכה ס"ק י"ב) – "שלא לשתות מים בשעת התקופה וכו'. מור"ם א"ח סימן תנ"ה (סעי' א) ומהרי"ל (הל' מיא דלישת המצות אות ז, עמ' לד) כתבו דמשימין ברזל במים, ואין רשות למזיק. ובמחזיק ברכה שם (אות א) הבאתי דמהר"ר איסרלן בעל תה"ד בביאוריו פרשת וארא דחה זה. ע"ש. ואחרי כן בא לידי חיבור רבינו אפרים כ"י על התורה, ובסוף כל פרשה חידושי רבינו מהר"ר אלעזר בעל הרקח זכר כלם לברכה, ושם רבינו אלעזר כתב בפה מלא דמשימין ברזל במים בשעת תקופה, לפי שאין מצוי בכלי מתכות. ואלו הרב תה"ד הוה ידע דרבינו מהר"א בעל הרקח כתב זה, אפשר דהוה שב מידיעתו".
4. בינת אדם (או"ה סי' ס"ג) – לשונו מובא לעיל.
5. תפארת ישראל (שבילי דרקיע חשבון התקופות אות ל') – "מנהג ישראל תורה להזהר להניח ברזל על המשקות ומאכלים רטובים שאינן כבושים, מלוחים או מבושלים (כי"ד קט"ז)".
6. קיצור שו"ע (סי' ל"ג סעי' ח') – "נוהגין שבשעת התקופה מניחין קצת ברזל על כל המשקים ומאכלים, ועל המבושלים או כבושים או מלוחים אין צריכין".
7. עי' ערה"ש (סעי' י"ב) – "ויש שמניחים ברזל לתוך המים דכשיש שם ברזל נסתלקה הסכנה".
8. בן איש חי (שנה ב' פר' פנחס סוף אות י') – "ובענין התקופה צריך ליהזר אך פה עירנו בגדאד וסביבותיה אין נזהרים בזה כלל ודרכנו לדרוש להם ולהזהירם תמיד שיניחו מסמר ברזל בתוך החבית של מים ובתוך הכדים תמיד כל השנה כולה דיש לסמוך על זה ושומר פתאים ה'".
9. כה"ח (ס"ק נ"ג, או"ח סי' תנ"ה ס"ק ל"ח, ס"ק מ').
10. הגר"ש זצ"ל (ישא יוסף או"ח ח"ב סי' קי"ג) – "הכי מסתברא דבחיבת של ברזל אין צורך להניח בתוכו חתיכת ברזל, וגדולה מזו מביאים משם הגר"ש ז"ל מבראד אם הדלתות של התיבה תלויים בציר ברזל או סגור במפתח של ברזל יש להקל בנוגע לתקופה, ע' דעת תורה סי' תנה ... ברם אחרי שמעיד הגאון המהר"ש ז"ל שהמנהג הוא שאין נותנין ברזל לתוך המים אלא מניחין על גבי הכלי שבתוכו המים אם כן מה יפסידו אם ישימו סכין או כף ברזל ע"ג הכלי, ושומרי מצוה לא ידעו מדבר רע".
11. הליכות עולם (ח"ז עמ' קפ"ג) – "וכתבו האחרונים שיש לתת ברזל בתוך המים בשעת התקופה, ואין להחמיר אלא במים, אבל בשאר משקים אין לחוש".
12. שמירת הגוף והנפש (סי' מ"ז סעי' ד').
13. חלקת בנימין (ס"ק נ"ו, ציונים ס"ק קל"ג).

ד. מים שהיו בצינורות הבית.

1. מיקל.

(א) הרי"צ מאשקאוויטש (פרי תמרים גליון י"ב עמ' ע"ח אות כ"ד) – "ונראה פשוט דאף להמחמירים, אותם המים שהיו בצינורות הבית ודאי ראין על מה לחוש, א' דהוי מחוברים, ואף לגבי גילוי אין חשש, בע"י החיבור והמשכתן נתבטל כוח הארס, ועוד דהוי בצינורות של ברזל, ואף באלו שאין הצינורות של ברזל אלא מפלעסטיק מ"מ הרי הוי מכוסין ולא הוי גרע מהחתימו במפה ודו"ק".

(ב) משנה הלכות (מרשימות הגר"י שוב בעניני סכנה אות ד', בנתיבות ההלכה חמ"ו ריש עמ' תקע"ו) – "יש להחמיר אף בזמן הזה לא לשתות את המים שהיו בכלים שאינם של מתכות בשעת התקופה. ומים שהם בצינורות ברזל וכן אם היו בתוך המקרר שהוא של מתכות אף בכלים שאינם של מתכות יכולים להקל לשתותם".

ה. אם הכלי חתום במפה.

1. מיקל – כה"ח (או"ח סי' תנ"ה ס"ק ל"ט).

2. מראי מקומות – מירת הגוף והנפש (סי' מ"ז סעי' ז'), חלקת בנימין (ציונים ס"ק קל"ה).

(א) פמ"ג (או"ח סי' תנ"ה א"א ס"ק ח') – "ועיין דרכי משה כתב להחתימה במפה, עיין ט"ז [ס"ק ד]. ובפרי חדש [סוף] הלכות ראש חדש הזהיר על זה, יע"ש ... עיין מה שכתב המ"א באות ט' שהוא הדין מלח סגי להניח או חותם, היינו מה שכתב בדרכי משה להחתימה במפה".

(ב) דרכ"ת (ס"ק פ"ו) – "ע"י באו"ח סי' תנ"ה במ"א ס"ק ט' ובפרמ"ג שם בא"א ס"ק ח' ובמ"ז ס"ק ד' שהביאו דברי הד"מ דאם הכלי חתום במפה אין סכנה דאין רשות להזיק כדאשכחן כל מידי דצייר וחתום וכו' עיין שם וע"י בס' מנחת פתים כאן שהביא דברי הד"מ ותמה מדברי הש"ס נדה ורש"י ברכות דהא דאמרין כל מידי דצייר וחתום לית להו רשותא היינו בחותם ברזל וסיים די"ל דגם כוונת הד"מ הנזכר כן הוא שהוא חתום במפה בחותם ברזל עיין שם".

ו. רק מים, או גם שאר משקים ואוכלים.

1. מחמיר – ש"ך (ס"ק ו').

2. רק מים – כנה"ג (הג' ב"י סוף ס"ק ל"ו), שם אריה (יו"ד סי' כ"ח ד"ה והנה בכל).

3. מראי מקומות – דרכ"ת (ס"ק פ"ח, ס"ק צ'), כה"ח (ס"ק נ"ג, או"ח סי' תנ"ה ס"ק מ'), הרי"צ מאשקאוויטש (פרי תמרים גליון י"ב עמ' ע"ה אות י"ז), שמירת הגוף והנפש (סי' מ"ז סעי' ו'), חלקת בנימין (ס"ק נ"ו).

ז. המים אחר התקופה.

1. דעת הרמ"א.

(א) רמ"א (או"ח סי' תנ"ה סעי' א') – "ואין לשפוך מים שלנו מכח מת או תקופה הנופלת".

(ב) רמ"א (סעי' ה') – "ומנהג פשוט שלא לשתות מים בשעת התקופה, וכן כתבו הקדמונים, ואין לשנות".

2. מחמיר.

(א) ע"י ב"י (או"ח סי' תנ"ה ס"ק א' ב') – "יש לתמוה כי נפלה תקופה בלילה שלפניו מאי הוי כיון שבשעה שלשין בהם אינה שעת התקופה ועוד שאפילו היתה שעת התקופה בשעה שלשין לא היה להם לחוש דלא חיישינן אלא כשאדם שותה מהם בשעת התקופה ואפשר דסבירא ליה שכל מים שהיו בתלוש בשעת התקופה כל ששותה מהם או לש בהם ואוכל אפילו אחר כמה ימים הם מזיקים".

3. מיקל.

(א) מג"א (או"ח סי' תנ"ה ס"ק ח') – "או תקופה הנופלת. ובי"ד סי' קי"ו כ' שאין סכנה אלא כששותה בשעת שהתקופה נופלת (וכ"ה בס"ח)".

(ב) מחזיק ברכה (או"ח סי' תנ"ה ס"ק א') – "אנן בדידן בארץ הצבי וכל גלילות טורקיא"ה וערי איטאלי"א נזהרים שלא לשתות מים בשעת התקופה דוקא אמנם אחר זמנה שותים מאותם מים שהיו בתלוש בשעת התקופה ואין פוצה".

4. מראי מקומות – שם אריה (יו"ד סי' כ"ח), דרכ"ת (ס"ק פ"ה, ס"ק פ"ט), כה"ח (או"ח סי' תנ"ה ס"ק ל"ו, ס"ק ל"ז), שמירת הגוף והנפש (סי' מ"ז סעי' ג'), חלקת בנימין (ס"ק נ"ז, ציונים ס"ק ק"מ).

ח. מראי מקומות – בירור הלכה (ח"ג עמ' ש"ג), הרי"צ מאשקאוויטש (פרי תמרים גליון י"ב עמ' ע"א), חמה ולבנה (ר' צבי כהן, פרק ד'), שמירת הגוף והנפש (סי' מ"ז), ישראל והזמנים (ח"א סי' נ"ח), שמירת הנפש כהלכתה (אבידן, פרק ז' סעי' כ"ה [עמ' קמ"ו]).

1. ס' המנהיג (הל' סעודה עמ' רכ"ו) – "ומה שנהגו העולם שלא לשתות בשעת התקופה מצאת' לפי שלד' תקופות יש ד' ממונין ובין ממונה לממונה ניתן רשות למלאך המות להשטין ונותן טיפה שלמרה במים והשותה אז נצבת ושלום. אב"ן".

2. מ"ב (סי' ר"ו סוף ס"ק כ"ו) – "ואם אמרו לו שהתקופה נופלת ויש אז חשש סכנה לשתות המים ימתין מעט עד שתעבור התקופה ואח"כ ישתה ואפילו למ"ד שיש חשש סכנה אף בכה"ג כיון שהיו אז המים תלושים מן הקרקע אפ"ה ש"ד כי שומר מצוה לא ידע דבר רע".

3. תורת מאיר (יו"ד סי' ב') – "שאלה: מים מינרלים ומי סודה שעמדו בבקבוקים סגורים, האם מותר לשתות מהם בזמן התקופה או אחר שעבר עליהם זמן התקופה, וכן כששהו בבית הנפטר. תשובה: מים אלו מותרים בשתייה בין בשעת התקופה ובין לאחריה וכן כשהיו בבית הנפטר".

4. תקופה (שלאחרונה נדפס ע"ז ספר שלם) שכ' הרמ"א "ואין לשנות" לא דיבר כלום. . צבי.

סכנה: מתחייב בנפשו ודמו בראשו

נדה דף יז.

א] מקור.	ז] תערובת.	יג] הנוטל צפרניו וזורקן לרה"ר.
ב] פוסקים.	ח] שום קלוף שעבר עליו הלילה.	יד] המקיז דם ומשמש מטתו.
ג] לינת לילה: הגדר.	ט] בצל קלוף שעבר עליו הלילה.	טו] הנכנס לביתו או לבית חברו פתאום.
ד] מכוסה.	י] ביצה קלופה שעבר עליה הלילה.	טז] סכנה: דמו בראשו.
ה] שייר בהן עיקרן או קליפתן.	יא] משקין מזוגין שעבר עליהן הלילה.	א.
ו] שאר גדרים.	יב] הלן בבית הקברות.	

א] מקור.

- א. נדה (דף יז.) – "אמר ר"ש בן יוחי: ה' דברים הן שהעושה אותן **מתחייב בנפשו ודמו בראשו**: האוכל שום קלוף, ובצל קלוף, וביצה קלופה, והשוטה משקין מזוגין שעבר עליהן הלילה, והלן בבית הקברות, והנוטל צפרניו וזורקן לרה"ר, והמקיז דם ומשמש מטתו".
1. רש"י (שם) – "ומתחייב בנפשו. כלומר הוא גורם לעצמו".
2. רש"י (שם) – "דמו בראשו. נענש על עצמו וחובת דמו נדרשת ממנו לאחר מיתתו וראיה לדבר ודמו בראשו דמרגלים (יהושע ב) חובת דמו יהא מוטל בראשו".

ב. כפילות הלשון: ש"מתחייב בנפשו" וגם "דמו בראשו".

1. מהרש"א (נדה דף יז. ד"ה העושה) – "העושה אותם מתחייב בנפשו ודמו בראשו כו'. הלשון כפול ויש לפרש מתחייב בנפשו על נפש עצמו שמזיקו בדברים אלו ודמו של איש אחר שניזק בראשו של העושה כגון נוטל צפרניו וזורקן דליקא לפרש אלא שמזיק אשה עוברה ע"י זריקתו ואפשר שזה שדקדק רש"י לפרש ודמו בראשו כמו ודמו בראשו דמרגלים ולא הביא קרא דלעיל מיניה ודמו בראשו דהוא מתפרש דמו של עצמו בראשו של העושה משא"כ ודמו בראשו דמתפרש חובת דם של אחר בראשו כי הכא ודו"ק".
2. תוס' חכמי אנגליה (נדה דף יז. ד"ה נוטל, הע' ס"ז) – "נוטל צפרניו - דמו בראשו, הוי דמו לאידך"ס"פ (הכי פירושו) דם האשה מעוברת יהא נדרש ממנו".
- (א) הע' ס"ו - "נ"ל שבמקום: 'הוי דמו לאידך' צ"ל: 'היינו דמו של אידך', והמהרש"א זכה לכוון לפי זה של רבינו".
3. ערוך לנר (נדה דף יז. ד"ה ברש"י) – "ברש"י ד"ה דמו בראשו. נענש על עצמו. עיין במהרש"א שפי' דמו של אחר בראשו מפני הכפל ולענ"ד מדברי רש"י לא משמע כן אלא ה"ק מתחייב בנפשו הוא גורם לעצמו המיתה ודמו בראשו שלא בלבד שמת אלא שדמו נדרש ממנו כמו במאבד עצמו לדעת דכתיב ב' אך את דמכם לנפשותיכם אדרוש ומה שדקדק המהרש"א למה הביא רש"י סיפא דדמו בראשו ולא רישא דמו בראשו י"ל דדמו בראשו יש לפרש כמו מתחייב בנפשו אבל מדמו בראשו מוכח שהוא לשון עונש".
4. עין אליהו (נדה דף יז.) – "הענין שכפל ואמר דמו בראשו שמצינו בסנהדרין (סז, ב) אין עוד מלבדו אמר ר"ח אפילו בדבר כשפים. ההיא אתתא דהות קא מהדרא לשקול עפרא מכרעיה דר"ח א"ל אי מסתעי זיל עביד אין עוד מלבדו כתיב. וא"כ מי שהוא ירא ה' לא יזיקנו הכישוף, והוא אמינא דמותר לאכול שום קלוף יען שאין לו לירא מפני הרוח רעה שהוא כישוף דהלא אין עוד מלבדו כתיב. ולכן מסיים שמתחייב בנפשו וכפל ודמו בראשו, אפילו הוא צדיק ג"כ דמו בראשו, דלא הוי לאחזוקי לצדיק שלא יזיקנו מעולם, אלא הוי לאחזוקי לבינוני ולהזהר בזה".
5. בן יהודה (נדה דף יז.) – "והא דאמר מתחייב בנפשו ודמי בראשו כי תחלה מתחייב בנפשו מחמת רוח רעה אשר תדבק בנפשו, ואח"כ יגיע מזה נזק לגופו ועל זה אמר דמו בראשו דקאי על נזק גופו. והא דנקיט לשון זה של דמו בראשו, נ"ל בס"ד כי ארז"ל לעולם יראה אדם שכינה למעלה מראשו, ופרשתי בס"ד כי ראש שם אדם אות א' שהוא צורת וא' ושני יוד"ן כמנין שם הוי"ה ב"ה ועז"א שכינה למעלה מראשו, והנה ודאי כאשר תדבק בו רוח רעה ביותר יסתלק ממנו הארת אות א' הרמוז בראשו ישאר בו רק אותיות דם דאדם, ולכן אמר דמו בראשו דמו דייקא בראשו דייקא".

ג. אזהרה.

1. דברי יציב (יו"ד סי' ל"א אות ד', ובמילואים), חשוקי חמד (פסחים דף קי:), ברכת יהודה (ח"ב יו"ד סי' ז' אות ג') – "**וברור לי שכל אותן מרעין בישין ומחלות משונות ותאונות ומיתות משונות רח"ל ששומעים היום מבית ומבחוץ בים וביבשה, הכל מאותם רו"ר שמזיקין לאחר זמן ... בענין הזה יש להעתיק מתוך מה שהאריך בזה כ"ק מרן המחבר זי"ע בשיחת קודש בסעודת ל"ג בעומר תשל"ו: ישבתי והתבוננתי בסיבת הדבר של מקרים מזעזעים הנשמעים לדאבונו, שאנשים נחלים במחלה הידועה ל"ע שאין לה רפואה,,, ובהתבונני בזה הגעתי למסקנא, ולכי אומר לי שזה ברור כשמש, שזה מחמת שאין נזהרים מאכילת ביצים קלופים שעברה עליהם הלילה, כפי שהיו נזהרים בזה מאז ותמיד. והגם שזקה"ק בשו"ת דברי חיים ח"א אהע"ז סי' ח' קרא תגר על המפללים בכוונת צוואות רבינו יהודה החסיד שאין מבוא לשכלנו להשיג עיי"ש, מ"מ שלא בדרך הלכה אולי הרשות ניתנה להתבונן בענין הסכנה שאמרו חז"ל, שהכוונה שעיי"ז באים לידי מחלה זו ל"ע, שכידוע התהוות המחלה היא ע"י גידולים רעים שבפנים שהולכים ומתפשטים ומערערים כל בסיס חיות האדם וקיומו, וד"ל. ודין גרמא להתפשטות מחלה זו בזמנינו, כיון שמקילים ראשם בזה במענות וסיבות שונות, וכן שאר מחלות ממאירות ל"ע שאין להם מזור ותרופה הם ע"י הרו"ר שנשנו כאן. ואולי רמזו במ"ש ודמו בראשו, שמיד באכלו הריהו כבר מוחלט וכגברא קטילא ל"ע,,, כי מיד כשאוכל הם מקבלים כח לפגום באברים שלו ושקליה**

לחיותיה, יתכן שישהה ויארץ עוד ימים ושנים אבל סופו ללקות בזה, וכבר משעת אכילתו דמו בראשו. ובכגון זה אחד שוגג ואחד מזיד, שהרי זה דומה למי שאוכל מאכל שיש בה סם המות, ולפיכך חובה על כל אחד להקפיד על זה במשנה זהירות וכו'".

2. דברי יציב (טובך יביעו ח"ב עמ' שט"ז, תשובות והנהגות ח"ג סי' רנ"ו ד"ה ודברי) – "דברי רשב"י במסכת נדה ... מי יודע, אמר הגה"ק מקלוזבורג זצ"ל, אם המחלות הקשות הפוקדות כיום את אחינו בני ישראל, אינן באות מפני שלא מקפידים לשמור על אזהרותיו של רשב"י ... לפחות בל"ג בעומר, שהוא יומא דהילולא של רשב"י, יש להיזהר מאד שלא לעבור על דבריו ואזהרותיו".

3. משנה הלכות (חט"ז סי' ט"ז) – "ובכלל אני תמה וכבר דברתי וכתבתי מזה אשר בזמן האחרון בעונ"ה ראו ראינו כמה מיני מחלות שמתחדשין ונתרבו מחלות אשר לא שערם אבותינו ותמהין מה זה עשה לנו אלקים בעונ"ה אבל מי יודע שאם אין זה בשביל הסכנות שהזהירו לנו רבותינו והיו נזהרין בהם אבותינו בכל מיני מאכל ובפרט בלינת דברים ומזיקין שכיחי וח"ו כשאוכלין הר"ז מזיק ח"ו".

ד. 'טעם': בצל קלוף וכדו' שנתבשל בתבשיל, האם נותן טעם.

1. מיקל.

(א) עי' הגר"ש דבליצקי זצ"ל (בית ההוראה אהבת שלום ח"א יו"ד שאלה ס"א, עמ' צ"ט) – "דבצל קלוף שעבר עליו הלילה, ובישלו את הבצל ביחד עם עוף וירקות, בדיעבד אפשר להתיר את התבשיל, ולסמוך על הא ד"א שבזמן הזה אין רוח רעה".

(ב) דברי שלום (ח"ו קיצור פסקי הלכות יו"ד אות קצ"ח, עמ' רצ"ג) – "אם קלפו הבצלים עם הראש, והניחו כל הלילה, ובבוקר לקחו הני בצלים ובישלו עם הבשר, אם יש חשש סכנה על הבשר. תשובה: הבשר כשר, והבצלים ישליכם, כי בבישול לא שייך להחמיר, ובפרט דבטל ברוב, (עי' שו"ת בית שלמה חיו"ד קפ"ט, וביד מאיר סי' י"ט)".
2. מחמיר.

(א) הגר"ח ק' שליט"א (אהל יעקב מאכלי עכו"ם עמ' תרע"ח אות י"ב, בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' ת"ט) – "בצל קלופה שנתבשל בתבשיל אם אוסר התבשיל משום נותן טעם ברוח רעה. תשובה: כן".

3. מחמיר: רק בשעת הדחק גדול יש להקל.

(א) הגר"ע אויערבאך שליט"א (בית ההוראה אהבת שלום ח"א יו"ד שאלה ס"א, עמ' צ"ט) – "דאם אין שישים בתבשיל כנגד הבצל אין לאכול את התבשיל, ובשעת הדחק גדול אפשר להקל אם הוציאו את הבצל מהתבשיל, והטעם בטל ברוב בתוך התבשיל".

4. מראי מקומות.

(א) הגר"א נבנצל שליט"א (מציון תצא תורה ח"א אות רצ"ו, אהל יעקב מאכלי עכו"ם עמ' תרע"ח אות י"ב) – "שאלה: בצל קלוף שעבר עליו הלילה שנתבשל בתבשיל האם אוסר התבשיל משום נותן טעם ברוח רעה. תשובה: איני יודע".

(ב) הגר"י שוב שליט"א (אהל יעקב הע' קע"ד, מציון תצא תורה ח"א יו"ד הע' קכ"ח) – "מי שלקח בצל קלוף והכניס אותו לתוך תבשיל ואח"כ בישלו אותם ביחד, והוציאו את הבצלים, האם שאר התבשיל אסור באכילה משום טעם הרוח רעה, ולדינא הביא שם כמה צדדים להקל, או משום שלא מצאנו שטעם של רוח רעה יאסר, אלא ממשות, ועוד שהוא מעורב במאכלים אחרים, וכן משום שהשו"ע השמיט את הדין הנ"ל וכמ"ש בשו"ת אגרות משה יורה דעה חלק ג' (סימן כ'), ועוד הביא ששמע מהגאון רבי משה מרדכי קארפ שליט"א במח"ס הלכות חג בחג ועוד, שטעם האיסור של בצל קלופה הוא משום שזה מקולקל כך כתב המאירי, ולכן בכה"ג שהבצלים עדיין לא התקלקלו אין להחמיר. ועוד הביא ששאל את הגאון רבי שריה דבליצקי (שליט"א) [זצ"ל] והשיב דביעבד אפשר להתיר את התבשיל, ולסמוך על הא דיש אומרים בזמן הזה שאין רוח רעה. ושוב שאל הגר"ע אויערבאך שליט"א ופסק דאם אין ...".

ה. כלים: חתך בסכין בצל קלוף וכדו', האם הסכין צריך הגעלה.

1. מיקל.

(א) הגר"א נבנצל שליט"א (מציון תצא תורה ח"א אות רצ"ז, אהל יעקב מאכלי עכו"ם עמ' תרע"ח אות י"ג) – "שאלה: חתך בצל קלוף שעבר עליו הלילה עם סכין האם הסכין צריך הכשר. תשובה: לענ"ד לא".

(ב) שבט הקהתי (ח"ד סי' ר"ג) – "נראה להקל דאין צריך להגעיל הסכין שחתך בו בצל שעבר עליהם הלילה".

(ג) שוואלין ודורשין (אהל יעקב מאכלי עכו"ם עמ' תרע"ח אות י"ג) – "הסכין לא נאסר רק הבצל אסור באכילה".
2. מראי מקומות.

(א) הגר"ח ק' שליט"א (עלי ש"ח עמ' רכ"ב אות ח') – "שאלה: באונס עבר כל הלילה על שום, בצל או ביצה, או אוכלים שתחת המטה- האם גם הכלים קבלו רוח רעה בגלל זה או לא. תשובה: לא".

ב] פוסקים.

- א. להלכה לא הוזכר דין זה - רי"ף, רמב"ם, טור, מחבר, רמ"א, חכ"א, פת"ת, קיצור שו"ע.

1. הגר"י פיק זצ"ל (אומר השכחה אות צ"א) – "שם יז. חמשה דברים העושה אותן מתחייב בנפשו ע"ש כל הענין ובפוסקים ראשונים ואחרונים לא העירו ואם ביש מאלה נזכרו בבתראי טובא עכ"פ על הראשונים וטור ושו"ע ומקצת רובם של האחרונים מצוה ליתן מובן שהעלימו בדברים הללו להזהיר להעם".

2. מהר"ם מרוטנבורג (ספר סיני וליקוטים סי' תפ"ה), הו"ד הג' מרדכי (שבת פרק י', רמז תס"א) – "ומביצה קלופה ששאלתם אמאי לא חיישינן לרוח רעה כדאיתא פרק כל היד [נדה יז, א], יפה כתבתם דדילמא לא שכיח בינינו, אי נמי כתבי קודש שעליהן מצילין".

(א) מראי מקומות – מהרש"ם (ח"ד סוף סי' קמ"ח, לשונו מובא לקמן).

3. מראי מקומות – פרי השדה (ח"ג סי' ס"א סוף אות ב'), יד מאיר (סי' י"ט, לשונו מובא לקמן), יד חנוך (סי' ל"ה אות א', לשונו מובא לקמן), ח"ח (ליקוטי הלכות נדה דף ז., עין משפט שם אות ז', לשונו מובא לקמן), ציץ אליעזר (ח"ח סי' מ"ו אות ב', לשונו מובא לקמן), דברי יציב (יו"ד סי' ל"א אות ב'), קונ' שום בצל וביצה (ביאורים סי' ב').

ב. מיקל.

1. יד מאיר (סי' י"ט) – "לדינא בודאי הא דאין נזהרין עכשיו בשום קלוף ובצל קלוף וביצה קלופה הוא בודאי משום דאין אותו הרוח רע מצוי עתה כלל ... ומש"ה א"ש הא דהשמיטו זה כל הפוסקי' ויפה מנהגן של ישראל וישראל עושה חיל".
2. יד חנוך (סי' ל"ה אות א') – "שכל הני מילתא דסכנתא דאיתמר בש"ס משום רוח רעה, והשמיטום הרי"ף והרמב"ם היינו משום שדעתן דעת קודש שעכשיו נשתנו הטבעים ואין בדברים אלה סכנה. ולא כמחבר אחד שקיבץ כל אלה לספר מיוחד והדפיסם להזהיר את ההמון שאינם נזהרים בהם, והמחבר הזה לא חש לקימחיה, ואני אומר הנח לישראל וכו'".

ג. יש על מי לסמוך, אין למחות ביד המיקל.

1. זבחי צדק (ס"ק ס"א) – "וק' על מנהג שלנו שאין אנחנו נזהרין בזה ... יתכן שסמכו בזה על הגאון רש"ל שכתב בים של שלמה פ' כל הבשר סי' י"ב שכל מה שהזהירו משום רוחות רעות כולם לא שכיחי האידנא כמו זוגות וכו' עי"ש וכיוצא בזה כתבו התוס' ביומא ד' עז ע"ב ... ומש"ה אין נזהרין ג"כ העולם בשום ובצל".
2. מנחת יצחק (ח"ו סי' ע"ד אות א') – "אם יש לחוש לרוח רעה וסכנה בזה בזה", תלוי באשלי רברבי, והביא כל הפוסקים המדברים בזה, וגם אני בעניי, כתבתי מזה בספרי מנחת יצחק (חלק ב' סי' ס"ח אות י"ג), שדנתי בזה, לענין ביצים קלופים, וסיימתי, דעכ"פ יש להמתיר על מי לסמוך עיי"ש".
3. ציץ אליעזר (ח"ח סי' מ"ו אות ב') – "דיש מקום לצדד להתיר במקום הפסד, ולהסתמך על זה שמימרא זאת שבגמ' נדה לא הובאה כלל לא ברמב"ם ולא בטור וש"ע, והוזכר זה רק בכמה מהבאים אחריהם, וניתן לומר שהרמב"ם ובעלי השו"ע סברו בגדלותם שאין הלכה כן, או דקסברי הנהו מרנן רבנן שזה לא נהוג בזמנינו, כי נשתנו הטבעיים והמסיבות, כפי שמצאנו על עוד כמה דברים מעין אלה שנאמרו ונתחדשו בכזאת".
4. שבט הלוי (ח"ו סי' קי"א אות ה' ס"ק י', קובץ מבית לוי בענייני יו"ד עמ' צ"ב אות ד') – "גם המקילים יש להם עמוד לסמוך, ואין בכחינו למחות עכ"פ".
5. יביע אומר (ח"ב יו"ד סי' ז') – "ונ"ל שסומכים ע"ד הגמ"ר וסיעתו. ואין למחות בידם. וכבר העידו כמה רבנים שנהגו להקל בזה, וכנ"ל בשם האדר"ת, וה' יד מאיר, וה' שדה הארץ".

ד. מחמיר.

1. ברייתא מעשה תורה (המיוחס לרבינו הקדוש, אות ה').
2. הו"ד בכל בו (סי' קי"ח ד"ה חמשה) – "חמשה דברים האוכל אותן דמו בראשו שום נקלף וביצה קלופה ובצל קלוף".
3. תוס' (שבת דף קמא. סוף ד"ה הני, ביצה דף יד. ד"ה איכא) – "הפגת טעם שומין אין יכול לתקן מידי דהוה אשוחרט ואופה ומבשל וגם רוח רעה שורה עליהן [נדה יז.] אם דכן מערב י"ט אפילו במדוך של אבן או של ברזל שרי".
4. סמ"ק (מצוה קע"א) – "וכן שום קלוף ובצל קלוף וביצה קלופה שעבר עליהם הלילה".
5. הו"ד באורחות חיים (סוף הל' מעקה).
6. האגודה (נדה פרק ב' אות ט') – "חמשה דברים העושה אותם מתחייב בנפשו האוכל ...".
7. מנורת המאור (פרק כ' דרך ארץ עמ' תכ"ה).
8. ראשית חכמה (פרק דרך ארץ הקדמה, בשער הג' ד"ה וגרסינן בברכות) – "האוכל שום קלוף וביצה קלופה שעבר עליהם הלילה דמו בראשו".
9. שבט מוסר (סוף פרק מ').
10. לקט יושר (יו"ד עמ' ו' ענין ג') – "ואכל חצי בצל שעבר עליו הלילה רק שיש קליפה על החציה כדא' בסמ"ק".
11. של"ה (שער האותיות קדושת אכילה אות ס"ד) – "חמישה דברים העושה אותן מתחייב בנפשו ודמו בראשו, האוכל שום קלוף ובצל קלוף וביצה קלופה".
12. יש נוחלין (אזהרות מן הסכנה) – "כתב בסמ"ק סי' קע"א וז"ל ... ולא יאכל שום קלוף ובצל קלוף וביצה קלופה שעבר עליהם הלילה".
13. פ"ח (ס"ק ט' ד"ה דע).
14. לחם הפנים (ס"ק ה').
15. בית לחם יהודה (ס"ק ח').
16. ברכי יוסף (שירי ברכה ס"ק י') - לשונו מובא לקמן.
17. גר"ז (הל' שמירת גוף ונפש סעי' ז') – "ולא יאכל שום קלוף או בצל קלוף או ביצה קלופה שעבר עליהם הלילה ...".
18. מנורת המאור (אות שט"ז) – "חמשה דברים העושה אותם מתחייב בנפשו ודמו בראשו: האוכל שום קלוף ובצל קלוף וביצה קלופה".
19. בית שלמה (יו"ד ח"א סי' קפ"ט) – "אין להקל".
20. לקוטי מהרי"ח (דברים הנוהגים בסעודה, עמ' קס"ב-א').
21. ערה"ש (סעי' כ"ב) – "וחמשה דברים הן שהעושה אותן מתחייב בנפשו ודמו בראשו ואלו הן ...".
22. ח"ח (ליקוטי הלכות נדה דף ז., עין משפט שם אות ז') – "לא מצאתי זה ברמב"ם ומ"מ בודאי צריך לזהר בהן".

23. מהרש"ם (ח"ד סוף סי' קמ"ח) – "ומה ששאל פי' ד' הגמ"ר שבת ר"פ המוציא שכתב וז"ל וביצה קלופה ששאלת אמאי ל"ח לרוח רעה וכו' דדלמא ל"ש בינינו א"נ כתבי קודש שעליהן מצילין ע' בבגדי ישע פי' דבריו שהי' מנהגם לכתוב אותיות על ביצה קלופה ומסופק אולי מטעם זה מקילין וכיון שהגמ"ר מסופק בעצמו א"א להקל בחשש סכנה ובפרט שכתב רק דדילמא אינו מצוי בינינו ובש"ס מבואר דמתחייב בנפשו ובתוס' שבת קמ"א וביצה י"ד גבי שומים מבואר דגם בזה"ז אסור וה"ה ביצה וכו"ה בפר"ח יו"ד קט"ז".
24. בן איש חי (שנה ב' פר' פנחס אות י"ד, בן יהודע נדה ריש דף יז.) – "חמשה דברים הן. נ"ל בס"ד תיבת הן לומר שישארו בכך ואין תקוה שיתבטלו לפי אורך הזמן כאשר היה בזוגות, ולז"א הן בהווייתן יהיו תמיד כך".
25. משמרת שלום (אות ד').
26. עצי העולה (סכנה סעי' כ"ד).
27. שלחן חי (סי' ב' אות א').
28. כה"ח (ס"ק צ"ב, או"ח סי' תק"ד ס"ק א').
29. חלקת יעקב (יו"ד סי' ל"ט אות ב') – "ולסמוך על ספר יד מאיר סי' י"ט ... לפע"ד קשה לסמוך ע"ז נגד דין מפורש בש"ס, ותוס' שבת קמ"א א' ותוס' ביצה י"ד א' ורא"ש שם מביאין דין זה להלכה, וכן בחי' הרשב"ץ לתשב"ץ, ציינתי לעיל ובפר"ח מובא במנחת פתים סי' קט"ז, ובשו"ע הרב לגרש"ז בחלק חו"מ הל' שמירת הנפש סעי' ז' ובבי"ש סימן קפ"ט ובברכי יוסף (שירי ברכה) סימן קט"ז ס"ק י"י".
30. עי' אג"מ (יו"ד ח"ג סי' כ') – "שראו להחמיר כגמ' דידן בשם רשב"י".
31. הגרש"ז א"צ"ל (מעדני שלמה עמ' קמ"ז, דפו"ח עמ' רמ"ו) – "וכן יש להזהר במה שמבואר בגמ' (נדה יז.) שאכילת ביצה קלופה ובצל קלוף שעבר עליהם הלילה הם קשים לשכחה, אלא שנוהגות הנשים להניח על הבצל איזה מאכל או קצת קמח ואומרות שזה מועיל".
- (א) מש"כ "קשים לשכחה" לכאורה ט"ס.
32. דברי יציב (יו"ד סי' ל"א) – "בנ"ד שתלמוד ערוך הוא בידינו בלי שום חולק דמתחייב בנפשו ודמו בראשו, וגם בדברי הראשונים לא נמצא מי שיתיר להדיא, ואמאן ניקו ונסמוך שהטור והשו"ע חולקים על ש"ס מפורש".
33. משנה הלכות (חי"ב סי' כ').
34. חוט שני (שאר ענייני סכנה [בתוך ס' טבילת כלים] ס"ק ג', עמ' ע"ז).
35. הגר"ח ק"שליט"א (אלא פרק ס"ז אות א') – "נזהר שלא לאכול שום או ביצה קלופים שעבר עליהם הלילה".
- הגר"ח ק"שליט"א (קוני' שום בצל וביצה עמ' ע"ט אות א') – "שאלה: האם יש להיזהר בשום בצל וביצה קלופים שעבר עליהם הלילה גם בזמן הזה. תשובה: כן".
36. שבט הקהתי (חי"ב סי' רמ"ז אות א', עי' ח"ה סי' קל"ח אות א') – "דיש להקפיד אף בזה"ז אף דאינו מובא בשו"ע".
37. שלחן הלוי (פרק כ"ג אות ג' ס"ק א', ~~הע' ו'~~).
38. ברכת יהודה (חי"ב יו"ד סי' ז' אות ב') – "ואף בזה"ז נוהגת הוראה זו".
39. פסקי תשובות (סי' ק"ע אות י"ג) – "ומה שיש מאד לזהר גם בזמננו לענין שום ובצל וגם ביצה (ויש אומרים גם צנון), שלא להשאיר קלופים במשך הלילה".
40. מטבח הכשר (ארטסקרול, עמ' תט"ו).
41. הל' שונות הנוגעות לשבת (ארטסקרול, עמ' קל"א).
42. קוני' שום בצל וביצה (סעי' א') – "ואף בזמן הזה יש להיזהר בזה".
- ה. מראי מקומות – הר צבי (יו"ד סי' ע"ד ד"ה עוד), דרכ"ת (ס"ק ע"ד), ישכיל עבדי (ח"ז או"ח סי' מ"ד שאלה ד', ח"ח יו"ד סי' י"ד אות ד' ס"ק ב'), יביע אומר (ח"א יו"ד סי' ט' אות ב').
- ו. בדיעבד.
1. מחמיר.
- (א) ברכי יוסף (שירי ברכה ס"ק י') – "הרוח רעה שורה על האוכל, ולכן יש לומר דאף בדיעבד אסור. וראיה לזה ממ"ש פרק כל היד (נדה יז א) האוכל שום קלוף וכו' שעבר עליהן הלילה מתחייב בנפשו משום דרוח רעה שורה עליהן. הרי דמשום רוח רעה אסורים דיעבד".
- (ב) בית שלמה (יו"ד ח"א סי' קפ"ט) – "ודאי דאף בדיעבד אסור".
- (ג) אפרקסתא דעניא (חי"ב יו"ד סי' קמ"ו) – "דמשמע בגמ' דבהני אסור אף בדיעבד כו', וכן בברכי יוסף בשירי ברכה פשיטא לי' דהני דאמר דמו בראשו אסורי' בדיעבד".
- (ד) חלקת יעקב (יו"ד סי' ל"ט) – "מסקנא דמילתא בני"ד אין לנו יסוד נאמן להתיר בדיעבד, דין מפורש בגמרא לאיסור".
- (ה) דברי יציב (יו"ד סי' ל"א אות ז') – "שארז"ל דמו בראשו ומתחייב בנפשו פשיטא דמיתסר גם בדיעבד כדברי הברכ"י, וכנ"ל דאיסור תורה יש בדבר משום סכנתא".
- (ו) הגר"י בעלסקי צ"ל ~~הע' ט'~~).
- (ז) הגר"ח ק"שליט"א (קוני' שום בצל וביצה עמ' ע"ט אות ב') – "שאלה: האם נאסרים גם בדיעבד. תשובה: כן".
- (ח) ברכת יהודה (חי"ב יו"ד סי' ז' אות ה') – "ואף בדיעבד, יש לאסרם, ואף במקום הפסד".
- (ט) הל' שונות הנוגעות לשבת (ארטסקרול, עמ' קל"א).
2. מיקל [מצד שי"א שאין סכנה בזמנינו].

- (א) שבט הלוי (ח"ג סי' קס"ט, ח"ו סי' קי"א אות ה' ס"ק י', קובץ מבית לוי ח"ג עמ' מ"ו, בענייני יו"ד עמ' צ"א אות א') – "לאסור בדיעבד אי אפשר".
- (ב) יביע אומר (ח"א יו"ד סי' ט' אות כ', ח"ב יו"ד סי' ז' אות ט', הליכות עולם ח"ז עמ' רי"ד) – "ועכ"פ בדיעבד מיהא אין להחמיר, וכ"ש כשיש הפסד מרובה, שהתורה חסה על ממונן של ישראל. (חולין מט:). וכמו כן בביצים קלופות אין להחמיר בדיעבד, וביחוד כשיש הפסד מרובה. אבל לכתחלה בודאי שאין להקל בזה אלא ע"י תערובת".
- (ג) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע יו"ד סי' קט"ז סעי' ז') – "בדיעבד אין לאסור".
3. מראי מקומות – זבחי צדק (ס"ק כ"ח), קרן לדוד (או"ח סי' א' ד"ה אלא), רבי עקיבה יוסף (יו"ד ח"א סי' כ' ד"ה אולם), קונ' שום בצל וביצה (סעי' ג').
- (א) מנחת יצחק (ח"ב סי' ס"ח אות י"ג, ח"ט סי' כ"ח) – "דבר זה תלוי באשלי רבירבי, אם יש היתר בדיעבד, ועכ"פ להמתיר יש על מי לסמוך".

ז. בירך על שום בצל או ביצה ונזכר קודם אכילתו שעבר עליהם הלילה.

1. קונ' שום בצל וביצה (סעי' ל') – "ברך על שום בצל או ביצה ונזכר קודם אכילתו שעבר עליהם הלילה, יאכל מעט ויניח השאר משום שנאמר 'שומר מצוה לא ידע דבר רע'. [ולסוברים שאין לאסור בדיעבד (כנזכר לעיל סעיף ג') בלאו הכי מותר באכילה]".
- (א) לענין "שומר מצוה לא ידע דבר רע" - עי' לקמן.

ח. שינוי קצת.

1. יש להקל.

- (א) חזו"א (שבט הלוי ח"ח סי' ב' אות ב', קובץ מבית לוי ח"ג סוף עמ' מ"ב, בענייני יו"ד סוף עמ' פ"ה) – "קבלתי ממרן החזון איש זי"ע דבכל אלה הדברים אם יש שינוי כל דהו אפשר להקל".
- (ב) לב אליהו (בראשית דף כ"ו, הו"ד במבוא לשמירת הגוף והנפש סוף פרק ח') – "ואני הדל לא אמנע מלהביא מה ששמעתי מפיו (של הגה"ג הצדיק ר' אליהו לאפיאן זצ"ל) מעשה שהיה אצל הגרש"ז זצוק"ל מקלם, שעבר בין שתי נערות, ואמר לחתנו הגה"צ ר' הירש זצ"ל, כי כל ענינים הסגוליים שמצינו בחז"ל (כלומר שלא ידענו טעם נגלה) צריך לדקדק בהם רק כמו שכתוב בלשון חז"ל ולא יותר, ובזה הרי כתוב שלא לעבור בין ב' נשים, ובתולות לגבי דבר זה אינן בכלל נשים. מיד אמר לי מרן ז"ל שבאין ברירה גם מקל ואפילו מטפחת הוי חציצה ויכולים לעבור, עכ"ל".
- (ג) אג"מ (יו"ד ח"ג סי' כ', מסורת משה ח"א יו"ד אות ס"ו) – "דסתם מה שאמר רשב"י אין לנו למילף מזה שבדברים כאלו שאין להם טעם אלא שכן הוא המציאות דשריית הרוח רעה אין לנו אלא זה שנאמר מפורש ולא אף בשינוי קצת".
- (ד) הגרש"ז זצ"ל (הליכות שלמה תפילה פרק ב' הע' ק"ג) – "אין להקפיד יותר מהמפורש בגמ'".
- (ה) ודרשת וחקרת (ח"ב יו"ד סי' י"א אות ב', ח"ג יו"ד סי' ה' אות א') – "שידוע כלל זה בכל עניני סגולות המוזכרים בש"ס דאין לנו אלא חידושם בדיוק לא פחות ולא יותר".
2. מראי מקומות.
- (א) הגריש"א זצ"ל (קיצור הלכות חובל ומזיק ושמירת הגוף סעי' ס"ד, אשרי האיש יו"ד פרק ז' אות י"ב) – "אם אינם כצורתם אלא מרוסקים, אפילו אינם מעורבים עם דבר אחר, יש להקל להשתמש בהם".

ג. לינת לילה: הגדר.

א. כל הלילה.

1. דברי יציב (יו"ד סי' ל"א אות י"ג, עי' סי' ל"ב) – "ומ"מ לא ראיתי חוששין לזה על לינת תחלת לילה, או על סוף לילה, רק אם לנו כל הלילה. וי"ל בגי' ש"ס דילן בדברי רשב"י שעבר עליהם הלילה, ובמקור הדברים במס' דרך ארץ רבה פי"א הגי' שלנה עליהם לילה, ובגר"א שם הגיה שעבר עליהם הלילה עיי"ש, ואפשר לאפוקי מלשון לינה דשייך גם על תחלת לילה או עלות השחר וכנ"ל, נקט בש"ס שעברה עליהם הלילה דייקא היינו כל הלילה ודו"ק".
2. הגר"ש דבליצקי זצ"ל (מרשימות הגר"י שוב בעניני סכנה אות כ"א, בנתיבות ההלכה חמ"ו סוף עמ' תקע"ט) – "הא דביצה ובצל ושום קלופים שעבר הלילה יש בזה משום סכנה היינו שעבר כל הלילה עד עלות השחר אבל לאחר חצות הלילה עדיין מותרים".
3. הגר"ח ק"ק שליט"א (שיח התורה ח"א סי' אלף מ"ח [עמ' רס"ה], ח"ב שאלת רב ח"א פרק י"ג סעי' א') – "שאלה: בהא דאין לאכול ביצה קלופה שעבר עליה לילה האם דווקא אם עבר כל הלילה או תלוי בעמוד השחר או בחצות. תשובה: הבאתי רא' ממשנה טהרות פ"ח מ"ג דדוקא כל הלילה".
- הגר"ח ק"ק שליט"א (סגולות רבותינו הע' שפ"א) – "מה שאמרו בגמרא נדה (דף יז עמוד א) בצל שעבר עליו הלילה, האם צריך שיעבור עליו לילה שלם, מצאת הכוכבים ועד עלות השחר, או אף אם קילפם באמצע הלילה והאיר היום אסורים, וכן בקילף לפני השקיעה ורוצה לאוכלם אחרי צאת הכוכבים יש לאסור. והשיבני תשובה: הבאתי ראיה ממשנה טהרות פרק ח משנה ג דדוקא כל הלילה. [זה לשון המשנה: המאבד ביום ומצא ביום, טהור. ביום ומצא בלילה, בלילה ומצא ביום, ביום ומצא ביום שלאחריו, טמא. זה הכלל, כל שיעבור עליו הלילה או מקצתו, טמא]".
- הגר"ח ק"ק שליט"א (קונ' שום בצל וביצה עמ' פ' אות י') – "שאלה: מהו גדר 'לילה' שאוסר - האם מקצת מן הלילה (אפילו בתחילתו), סוף הלילה (עמוד השחר - ואפילו היה קלוף מעט מן הלילה) או דווקא כל הלילה מתחילתו עד סופו. תשובה: כל הלילה".
- הגר"ח ק"ק שליט"א (קונ' שום בצל וביצה עמ' פ' אות י"א) – "שאלה: מה המקור לכך. תשובה: כך משמע".

4. אמרי יעקב (על שו"ע הרב חו"מ סי' י' ס"ק ל"ג) – "נראה דדוקא אם עבר עליהם לילה שלם יש להקפיד, דהיינו שנקלפו קודם הלילה ועמדו קלופים עד הבוקר, ובפרט ד"א דבזה"ז לא שכיחי רוח רעה כדלעיל ד"ה שום קלוף, על כן אם לא עבר לילה שלם א"צ להחמיר בזה".
5. הגרי"מ שטרן (ח"ב שאלת רב ח"א פרק י"ג הע' א').
6. דבריך יאיר (ח"ג יו"ד סי' כ"ח) – "שנקלף ועבר עליו לילה שלם".
7. פסקי תשובות (סי' ק"ע הע' נ"ג) – "דברי יציב".
8. הל' שונות הנוגעות לשבת (ארטסקרול, עמ' קל"א).
9. הגרי"מ שטרן שליט"א (וישמע משה פר' בהר תשע"ז עמ' א') – לשונו מובא לקמן.

ב. סוף הלילה, עלות השחר.

1. יביע אומר (שלחן יוסף יו"ד אות ל') – "השעה הקובעת ללינת הלילה, היא שעת עלות השחר, ולכן מפעלים הפתוחים עשרים וארבע שעות, ונקלפו שם בצלים קודם עלות השחר, יש לטנגם קודם שתעבור עליהם שעת עלות השחר".
- יביע אומר (מעין אומר ח"א פרק ב' סי' ל"ג, ח"ב פרק א' סי' ד') – "שאלה: שום ובצל קלוף שאסור האם זה כל הלילה, זמן חצות או עד עמוד השחר. תשובה: זה דבר של סכנה, לא משחקים בזה. [הגאון רבי אברהם יוסף שליט"א - בן מו"ר נר"ו אמר לי שלמעשה הורה רבנו שזה זמן עמוד השחר]".
2. שבט הקהתי (ח"ב סי' רמ"ז אות ב') – "נראה דלא בעי שיעבור עליהם כל הלילה מהשקיעה עד עלות השחר, וראי' ... אלא ע"כ דהר"ר שורה עלי' בסוף הלילה".
3. הגר"ע אויערבאך שליט"א (מרשימות הגר"י שוב, בעניני סכנה אות ו') – "הא דאין לאכול שום קלוף או בצל קלוף או ביצה קלופה שעבר עליהם הלילה היינו שעבר עליהם עלות השחר, ולכן אם נקלפו במעוד יום אינו נאסר עד עלות השחר, ואם נקלפו קודם עלות השחר נאסרו מיד לאחר עלות השחר".
4. ברכת יהודה (ח"ב יו"ד סי' ז' אות ד') – "ונראה שזמן שליטת ר"ר הוא בסוף הלילה, ולפי"ז אם קלפו ביצים וכיו"ב, באמצע הלילה, ונשארו עד לאחר עמוד השחר, יש לאוסרם, ואף שלא היו מקולפים בתחילת הלילה. ואף שבש"ת דברי יציב ...".
- ג. מראי מקומות – עוללות משה (בס' דגל אפרים סי' כ"ח ס"ק ד' ד"ה ול"מ), שמירת הגוף והנפש (סי' ג' הע' ב'), קוני' שום בצל וביצה (סעי' י"א).

ד. מכוסה.

גמרא (נדה דף יז.) – "האוכל שום קלוף כו': ואע"ג דמנחי בסילתא ומציירי וחתמימי, רוח רעה שורה עליהן".

א. הו"ד להלכה.

1. רשב"ץ (נדה דף יז. ד"ה העושה).
2. אורחות חיים (סוף הל' מעקה).
3. של"ה (שער האותיות קדושת אכילה אות ס"ד) – "האוכל שום וכו', אע"ג דמינחי בסילתא או ציבי וחתמימי, רוח רעה שורה בהן".
4. גר"ז (הל' שמירת גוף ונפש סעי' ז') – "אפילו הם צרורים בבגד וחתומים".
5. זבחי צדק (ס"ק ס"א).
6. מנורת המאור (אות שט"ז) – "אף על גב דמנחי בסילתא מציירי וחתמימי, רוח רעה שורה בהם".
7. לקוטי מהרי"ח (דברים הנוהגים בסעודה, עמ' קס"ב-א').
8. שלחן חי (סי' ב' אות א').
9. כה"ח (ס"ק צ"ב).
10. ציץ אליעזר (ח"ח סי' מ"ו אות א') – "ע"ד ששאלני אודות שום ובצל קלופין שעבר עליהם הלילה. ורצה לצדד ולומר דאם מכוסים היטב וסגורים במקרה שיועיל שיוכל לאוכלם ולא יצטרכו לאבדם אשר לפעמים זה מסתכם בהפסד רב, ויש בזה גם ביזוי לאוכלין. הנה צידוד היתר זה אינו ביחס, דבגמ' נדה ד' י"ז ע"א איתא בהדיא דהסכנה בזה היא: 'אע"ג דמנחי בסילתא ומציירי וחתמימי' אפ"ה 'רוח רעה שורה עליהן'. אמנם הפר"ח ביו"ד סי' קט"ז סק"ט לא העתיק גם קטע זה, אבל בשו"ע הגרש"ז מלאדי ז"ל בה' שמירת גוף ונפש סעי' ז' העתיק בפשיטות גם קטע זה, שרוח רעה שורה עליהם אפילו הם צרורים בבגד וחתומים ע"ש. שו"ר בספר רבבות אפרים ח"ג סימן תצ"ה שכבר עלה על דעתו לדון להתיר בכזאת כאשר הם כרוכין היטב וסגורים במקרה דליכא למיחש לנחש. אבל בא רעהו וחקרו הוא הגרא"י זלזניק שליט"א ברבבות אפרים בח"ד סימן נ"א, והוכיח במישור כנ"ז, דבגמ' נדה איתא בהדיא שזה נאמר אע"ג דמנחי בסילתא ומציירי וחתמימי, וא"כ איך יועיל במקרה או במקום סגור עיי"ש".
11. הגר"ש דבליצקי זצ"ל (מרשימות הגר"י שוב בעניני סכנה אות כ"ח, בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תק"פ) – "ביצים פתוחות שהקפואו את זה במקפא ועברו עליהם הלילה נאסרו באכילה".
12. הגר"ח שליט"א (ויכתוב מרדכי עמ' שע"ח אות תי"ז) – "מש"כ בגמ' (נדה דף י"ז ע"א) שאסור לאכול שום קלוף וכו' שעבר עליהם הלילה, האם ה"ה אם היו בתוך סיר סגור במקרה. תשובה: כן".
13. הגר"י בעלסקי זצ"ל (הע' ט"ז, הע' י"ז, הע' י"ח).
14. ברכת יהודה (ח"ב יו"ד סי' ז' אות ח') – "אף אם הונח במקרה ר"ר שורה עליהם. ואף שבש"ת רבבות אפרים ...".
15. פסקי תשובות (סי' ק"ע אות י"ג).
16. הגרא"י זלזניק (רבבות אפרים ח"ד סוף סי' נ"א) – לשונו מובא לקמן.

17. אבן חן (ח"ב סי' י"ב, רבבות אפרים ח"ו סי' תל"ג) - לשונו מובא לקמן.
18. הכשרות (פרק י"ח סעי' י"א).
19. מטבח הכשר (ארטסקרול, עמ' תט"ו).
20. הל' שונות הנוגעות לשבת (ארטסקרול, עמ' קל"א).
21. קוני' שום בצל וביצה (סעי' ב') - "לפי זה גם במונחים במקרר או במקפיא".

ב. לענין ביצים.

1. מיקל.
  - (א) עי' רבי עקיבה יוסף (יו"ד ח"א סי' כ') - "מה שהביצים נאסרים בלינה זה רק אם מגולה, אבל אם יכסו אותם מותר, והא דאיתא בגמרא התם דאע"ג דצייר וחתים אסור. זה קאי רק על שום ובצל, ולא על ביצים. וכן רש"י שם לא הביא ביצים כלל. ע"כ נראה לי שאם הם מכוסים מותר ...".
  - (ב) רבבות אפרים (ח"ג סי' תצ"ה, ח"ה סי' תקכ"ג, ח"ו סוף סי' תל"ג, קובץ קול התורה חנ"ד עמ' נ"ח) - "אם זה נמצא בסיר מכוסה או במקרר אין לזה דין ביצה קלופה ... ולכאורה זה פשוט".
2. מחמיר, אין לחלק.
  - (א) הגרא"י זלזניק (רבבות אפרים ח"ד סוף סי' נ"א) - "ושם מפורש ואע"ג דמנחי בסילתא ומציירי וחתמי ... וא"כ איך מועיל במקרר או במקום סגור אחר".
  - (ב) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (מרשימות הגר"י שוב בעניני סכנה אות כ"ח, בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תק"פ) - "ביצים פתוחות שהקפאו את זה במקפיא ועברו עליהם הלילה נאסרו באכילה".
  - (ג) חוט שני (שאר ענייני סכנה [בתוך ס' טבילת כלים] ס"ק ג' אות ז', עמ' ע"ח) - "שום בצל וביצה קלופים שעבר עליהם הלילה, רוח רעה שורה עליהם וכן"ל אף אם הם אצורים וחתומים בכלי סגור".
  - (ד) שמירת הגוף והנפש (סי' ג' הע' ה' ד"ה ודבר, ומלואים, סי' מ"ד הע' ו') - "ודבר פלא ראיתי בשו"ת רבבות אפרים ...".
  - (ה) ברכת יהודה (ח"ב יו"ד סי' ז' אות ח').
  - (ו) אבן חן (ח"ב סי' י"ב, רבבות אפרים ח"ו סי' תל"ג) - "דבר תמוה מאוד, וכאילו טעות בדבר משנה, ואמרתי אבוא ...".
  - (ז) הכשרות (פרק י"ח הע' נ"א) - "ופלא שבשו"ת רבבות אפרים ...".
3. מראי מקומות - ציץ אליעזר (חכ"ב סי' מ"א אות א', לשונו מובא לקמן).

ג. סגירה הרמטית (hermetically sealed).

1. מיקל.
  - (א) שלחן הלוי (ח"א פרק כ"ג אות ג' ס"ק ד') - "יש מקום להקל כאשר הביצים מונחות בכלי סגור הרמטי ... האג"מ (יו"ד ח"ג סי' כ) ... ומדברי בעל האגרות משה, יש לנו ללמוד, דאף שאמרה שם הגמ' 'ואע"ג דמנחי בסילתא ומציירי וחתמי, רוח רעה שורה עליהן', אין לנו אלא דברי הגמ' 'מציירי וחתמי', אבל במה שיש לנו היום ולא היה בזמן הגמ', היינו כשהן בפחיות אטומות לחלוטין, בזה אין להחמיר. ועוד שיש לדון על סתימת הקופסא שהיא כעין קליפה חדשה ממש במקום הישנה וכאילו הוחזר קליפתו לכמות שהיתה, ויש לסמוך על סברא זו כי מתקבלת הדעת מאד".
  - עי' שלחן הלוי (דף הכשרות ח"ג-ח', עמ' ב') -
- this may not apply to eggs which are placed in a hermetically sealed container.
  2. מחמיר, אין לחלק.
    - (א) הגר"א נבנצל שליט"א (מציון תצא תורה ח"א אות רצ"ה, אהל יעקב מאכלי עכו"ם עמ' תרע"ח אות י"א) - "האם יש מקום להקל בזמנינו במה שמשאירים ביצה קלופה וכדומה בתוך קופסא אטומה הרמטי hermetically sealed, דאע"פ שאיתא בגמ' במסכת נדה להדיא שאפילו מכוסה אסור, מ"מ אולי הקופסאות האלו לא היו בזמן הגמ', ומה שדיברו אז היה על כיסוי אחר לגמרי, וכמבואר בגמ' שם. תשובה: לענ"ד אין לחלק".
    - (ב) ודרשת וחקרת (מציון תצא תורה ח"א יו"ד הע' קכ"ז) - "מיהו כבר שמענו הכמה פוסקי זמנינו כדעת רבינו שלכאורה אין מקום לחלק בזה, וכן כתב לי בתשובה במח"ס ודרשת וחקרת הגאון רבי אהרן יהודה גרוסמן שליט"א וז"ל ביצה קלופה גם כשהוא בכלי סגור באופן הרמטי, יש לאסור, שלא מצינו חילוק כזה בפוסקים, וחמירא סכנתא מאיסורא, דבנדה דף י"ז. אמר רשב"י שמתחייב בנפשו ודמו בראשו, ואע"ג דמנחי בסילתא ומציירי וחתמי ולא נראה שסגורה הרמטית עדיף מצרורים וחתומים, ושומר נפשו ירחיק מזה".
    - (ג) נתיבות אדם (אהל יעקב מאכלי עכו"ם עמ' תרע"ח אות י"א) - "אין מקום לחלק, וחמירא סכנתא".
    - (ד) הגר"א גרוסמן שליט"א (אהל יעקב מאכלי עכו"ם עמ' תרע"ח אות י"א) - "ביצה קלופה גם כשהוא בכלי סגור באופן הרמטי, יש לאסור, שלא מצינו חילוק כזה בפוסקים, וחמירא סכנתא מאיסורא, דבנדה דף י"ז. אמר רשב"י שמתחייב בנפשו ודמו בראשו, ואע"ג דמנחי בסילתא ומציירי וחתמי ולא נראה שסגורה הרמטית עדיף מצרורים וחתומים, ושומר נפשו ירחיק מזה".

ד. מראי מקומות - ל"ט מלאכות (רביעט, עמ' תקמ"ג).

1. אפרקסתא דעניא (ח"ב יו"ד סי' קמ"ה ד"ה ואחרי) - "יש מקום לומר כונה חדשה במ"ש המרדכי הנ"ל א"נ כתבי קודש שעליהן מצילין, דלאו מפני קדושת האותיות לחוד קאתי עלי', אלא מפני דהרוח רעה אינו שורה על אותו דבר כי אם בהיותו מגולה לגמרי מכל צדדיו, אבל בשמכוסה קצתו אינו שורה, כמו בנשתיר קליפה קצת. ה"נ כתב שע"ג הביצה הוי כסוי קצת שאינו מגולה כלו

- לאויר, ואע"ג דאמרין התם, ואע"ג דמנחי בסילתא כו', ה"ד בסילתא וכיו"ב שאינו מחובר בגוף הדבר, משא"כ בכתב שהוא בגוף הביצה, וכמו עיקרן וקליפתן (אע"ג דהקליפה אינה מחוברת, מ"מ היא התולדה) מהני להציל מרוח רעה".
2. ויען דוד (ח"א יו"ד סי' קי"ט) – "שו"ת בית שלמה ... דאפילו לאותן החלוקים על זה ... בנדון דידן יש לצדד עוד דהוי כלי בתוך כלי, שהביצים היו בקופסא והקופסא בתוך המקרר ... ביצים מבושלים קלופים מערב שבת שלנו בתוך כלי בפריזידער, מותר לאלכלם בשבת".
3. ציץ אליעזר (חכ"ב סי' מ"א אות א') – "ואפילו בשום קלוף ובצל קלוף וביצה קלופה וכו' שבגמרא בנדה ד' י"ז ע"א ישנם שצידדו להתיר אם נתונים במקרר, ששם יש מקום לקרות נדחה לזה, מפני שהרי בגמ' בנדה כתוב מפורש שהוא זה "אף על גב דמנחי בסילתא ומציירי וחתימי", יעוין בספר רבבות אפרים ח"ב סימן תצ"ה וח"ד סימן נ"א עיין שם, הגם שאף על פי שהעתיק בכזאת להלכה גם בשו"ע הגרש"ז מלאדי בה' שמירת גוף ונפש סעי' ז', אבל הפרי חדש ביו"ד סי' קט"ז סק"ט בהביאו דברי הגמ' בנדה הנ"ז [אשר לא הובאה כלל ברמב"ם וטור ושו"ע] לא העתיק גם קטע זה של 'אף על גב דמנחי בסילתא ומציירי וחתימי' ולכן רק מקום לדחות זאת בלבד ישנו **אבל לא בהחלטיות**".
4. שבט הלוי (קובץ מבית לוי בענייני יו"ד עמ' צ"א הע' א') – "אמנם אם הם מונחים במקרר קיל יותר".

ה) שייר בהן עיקרן או קליפתן.

- א. גמרא (נדה דף יז.) – "ולא אמרן אלא דלא שייר בהן עיקרן או קליפתן, **אבל שייר בהן עיקרן או קליפתן, לית לן בה**".
1. פוסקים – רשב"ץ (נדה דף יז. ד"ה העושה), אורחות חיים (סוף הל' מעקה), של"ה (שער האותיות קדושת אכילה אות ס"ד, "ולא אמרן אלא דלא שייר עיקרן או קליפתן, אבל שייר לית לן בה"), בית לחם יהודה (ס"ק ח', "בלא קליפה"), מנורת המאור (אות שט"ז, "ולא אמרן אלא דלא שיר עקרון או קלפתן, אבל שיר עקרון או קלפתן לית לן בה"), גר"ז (הל' שמירת גוף ונפש סעי' ז'), לקוטי מהרי"ח (דברים הנהגים בסעודה, עמ' קס"ב-א'), בן איש חי (שנה ב' פר' פנחס אות י"ד, רב פעלים ח"ב יו"ד סי' י"ג, סוף סי' ל"ח), משמרת שלום (אות ד'), כה"ח (ס"ק צ"ב), שלחן חי (סי' ב' אות א'), עצי העולה (סכנה סעי' כ"ד), דברי יציב (או"ח סי' רכ"ז אות ד'), יביע אומר (ח"ב יו"ד סי' ז' אות ט'), שבט הלוי (קובץ מבית לוי ח"ג עמ' מ"ו אות א', בענייני יו"ד עמ' צ"א אות א'), שו"ע המקוצר (סי' קל"ט סעי' י"ג, לשונו מובא לקמן), פסקי תשובות (סי' ק"ע אות י"ג), הכשרות (פרק י"ח סעי' י"א), הל' שונות הנוגעות לשבת (ארטסקרול, עמ' קל"א), קונ' שום בצל וביצה (סעי' ה').

ב. בהיתר ששייר קליפתן האם סגי קצת מן הקליפה.

1. מיקל, אפילו רק מעט של הקליפה.
- (א) יעב"ץ (נדה דף יז.) – "משמע אפי' הן קלופין, שקליפתן עדיין מעורה בהן או שייר בהן קצתה של קליפה".
- (ב) גר"ז (הל' שמירת גוף ונפש סעי' ז') – "**מעט** קליפתם מותרים".
- (ג) תוס' חיים (ליקוטים בס' טעמי המנהגים סי' ט"ז) – "או **מעט** מקליפת ביצה מותר".
- (ד) בן איש חי (שנה ב' פר' פנחס אות י"ד) – "ואם נשאר בהם **מעט** מקליפתם מותר".
- (ה) דברי יציב (או"ח סי' רכ"ז אות ד') – "ברשב"ץ על מס' נדה שם שכתב, העושה וכו' שעברו עליהם הלילה והם קלופין וכו' אלא אם כן נשארו קליפתן עליהן או נשארו וכו' עיי"ש, ונראה ג"כ שכוון כהסמ"ק שאם נשארה הקליפה מונחת עליהן, אף שהמה קלופין שרי ודו"ק. וגם אפשר דבכה"ג שנשאר **אפי' חלק מהקליפה הרכה** של הביצה שפיר דמי, ובזה א"ש נמי דלמה אמר הש"ס שמה ולא אמרן אלא דלא שייר בהן עיקרן או קליפתן, והרי בקלוף מיירי, ולהנ"ל א"ש שהוסיף בזה קליפתן הדקה הפנימית. ואולי לזה הרב התניא בש"ע הנ"ל נקט מעט קליפות ודו"ק".
- (ו) יביע אומר (ח"ב יו"ד סי' ז' אות ט', שלחן יוסף יו"ד אות ל"ב, אות ל"ז) – "להשאיר **מעט** מעיקרם, דהיינו השער שבראש השום והבצל, או **מעט** קליפות, דש"ד. וכמ"ש בנדה (יז.) ע"ש".
- (ז) שבט הלוי (קובץ מבית לוי ח"ג עמ' מ"ו אות א', בענייני יו"ד עמ' צ"א אות א') – "או חלק מקליפתן מותר להניחן".
- (ח) פסקי תשובות (סי' ק"ע אות י"ג, הע' נ"ז) – "ולכן נוהגים לשייר בהם עיקרן (השערות שבראש) (בשורש) השום והבצל - רש"י נדה י"ז ב) או להשאיר קצת מהקליפה בחלק שרוצה להשאיר ליום המחרת [גמ' שם, ובבן איש חי (פ' פנחס אות י"ד) שאפילו נשאר מעט מקליפתן עליהם שפיר דמי]".
- (ט) עמודי הבית (ח"ג, ח"ד סעי' י"א) – "אך נשאר עליהם מעט מקליפתן".
- (י) שו"ע המקוצר (סי' קל"ט סעי' י"ג) – לשונו מובא לקמן.
- (יא) אבני דרך (ח"ה סי' ז') – "אם צריך להשתמש רק בחלק מהבצל - יכול לשומרו במקרר, אולם ישאיר עם הבצל מעט מהשערות".
- (יב) הכשרות (פרק י"ח סעי' י"א).
- (יג) הל' שונות הנוגעות לשבת (ארטסקרול, עמ' קל"א) – "even a minuscule part".
- (יד) קונ' שום בצל וביצה (הע' ה').

2. מחמיר.

- (א) עי' חוט שני (שאר ענייני סכנה [בתוך ס' טבילת כלים] ס"ק ג' אות ג', עמ' ע"ז) – "ביצה קלופה, מסתברא דרק אם רובה קלופה הרי היא בכלל דין זה".
- (ב) הגרח"ק שליט"א (קונ' שום בצל וביצה הע' ה', עמ' ע"ט אות ג') – "שאלה: בהיתר ששייר קליפתן האם סגי קצת מן הקליפה. תשובה: לחומרא".
- הגרח"ק שליט"א (קונ' שום בצל וביצה עמ' ע"ט אות ו') – "שאלה: במש"כ לי מרן להחמיר במקצת הקליפה - האם אפשר להקל בחותך בצל לשנים ונשארת חצי קליפה על חצי בצל (וכה"ג ג"כ בשום או ביצה) עפ"מ ש"כ בלקט יושר שתרוה"ד נהג בזה היתר. תשובה: לא. [אכתי יש להסתפק לדעת מרן שליט"א האם בנשארה רוב הקליפה סגי, דרובו ככולו]."

הגר"ח"ק שליט"א (קוני' שום בצל וביצה עמ' ע"ט אות ז') – "שאלה: במש"כ לי מרן שיש להחמיר בנשתייר קצת מן הקליפה - א"כ איזה היתר אפשר ללמוד מן הגמ' שאם שייר אין סכנה. תשובה: קלופים תנן. [לכאורה כוונת מרן שליט"א שרשב"י אמר 'קלופים' ואם אינם קלופים אין סכנה. ועדיין יש לעיין לדעת מרן שליט"א איך ניישב כפילות דברי הגמרא שהסכנה היא דווקא בלא קליפה, כמו שהקשו המפרשים (הבאתי במקורות והרחבה הערה ה'), ומזה כתב היעב"ץ שקמ"ל שמעט קליפה סגי], ויתכן כתירוץ הערוך לנר שקמ"ל שמספיק אם קליפתם עדיין מעורה בהם]".

עי' הגר"ח"ק שליט"א (ח"ב שאלת רב ח"א פרק י"ג סעי' ב') – "שאלה: אם קילף חצי ביצה והשאירה כל הלילה האם יכולים לאכול החלק שיש עליו קליפה או הכל. תשובה: יכולים".

ג. בהיתר ששייר עיקרן האם סגי קצת מעיקרן.

1. מיקל.
(א) שו"ע המקוצר (סי' קל"ט סעי' י"ג, סוף הע' מ"ב) – "ודי אפילו בקצת מן הקליפה או מן העיקר".
(ב) יביע אומר (ח"ב יו"ד סי' ז' אות ט') - לשונו מובא לעיל.
2. מחמיר.
(א) הגר"ח"ק שליט"א (קוני' שום בצל וביצה הע' ח', עמ' ע"ט אות ד') – "שאלה: בהיתר ששייר עיקרן האם סגי קצת מעיקרן. תשובה: כנ"ל".
3. מראי מקומות.
(א) קוני' שום בצל וביצה (סעי' ח', הע' ח') – "בשו"ע המקוצר (כרך ד' - סימן קל"ט סעיף י"ג ובסוף הערה מ"ב) לומד שמועיל מעט מן העיקר כמו שמועיל מעט מן הקליפה [ולכאורה יש מקום לחלק שהמקור ללמוד שמועיל חלק מן הקליפה הוא מכפילות דברי הגמרא (כמו שנתבאר לעיל) ולא ממשמעות דברי הגמרא וא"כ לגבי עיקרן שאין כפילות אין מקור ללמוד שאף מעט מעיקרן מועיל - ויל"ע]".

ו] שאר גדרים.

א. כשהדרך לקלוף בזמן מוקדם (commercial products).

1. מיקל.
(א) אג"מ (יו"ד ח"ג סי' כ', מסורת משה ח"א יו"ד אות ס"ו) – "דהמפורש היא בדבר שדרך העולם שקולפין ביצים ושומין ובצלים בשעת סעודתן וסמוך לסעודתן וכשנזדמן שקלפו בזמן קודם ונמלכו שלא לאכול או שכחו מלאכול משמיענו רשב"י שאיכא סכנה כשעבר עליהן הלילה, וכן הוא אף כשהכין מאיזה טעם הביצים והשומין ובצלים בכוונה לאוכלן למחר נמי הוא בכלל הסכנה, אבל **בדבר שהדרך שצריך לקליפתם הוא בזמן מוקדם** דימים כהא דקלוף לקבוץ חביות של חלבונים ושל חלמונים להקפאם ולמוכרם לבתי אפיה הוא ענין קלוף אחר שאין זה בכלל עובדא".
(ב) שלחן הלוי (פרק כ"ג אות ג' ס"ק ג', ס הע' כ', דף הכשרות חי"ג-ח' עמ' ב').
(ג) הכשרות (פרק י"ח סוף סעי' י"ד).
2. מחמיר.
(א) משנה הלכות (חי"ב סי' כ"א) – "פשוט דאין נפ"מ דאטו הרוח רעה מפחד לשרות על הביצים הנמכרים ושורה על הביצים שאינם נמכרים והרי רוח רעה הוא מציאות ואין נפ"מ בזה וזה פשוט מאד ... ומה שהבאת משו"ת אגרות משה יו"ד ח"ג סי' כ' שיצא לחדש דרך העולם לקלוף לאכילה ואם קלף ולא אכל אז ר"ר שורה אבל בדבר שהדרך שצריך לקולפן בזמן קודם בימים כהא דקלוף לקבוץ חביות של חלבונים למיניהם לבתי חרושת אפ"י הוא ענין קלוף אחר שאין זה עובדא בסתם שאמר רשב"י ע"כ באמת כי כבר הראה לי אחד מתלמידי הישיבה ומה אעשה ולא זכיתי להבין הדבר כי חלוק זה הוא יותר חדוש שהר"ר מבחין בין קליפה שקולף לסעודה או לאכול מיד ובין קלופה שקולפים למכור **והדבר הוא פלא ואין לו שום יסוד לפענ"ד**".
(ב) ברכת יהודה (ח"ב יו"ד סי' ז' אות כ') – "אין להקל".
3. מראי מקומות – הל' שונות הנוגעות לשבת (ארטסקרול, עמ' קל"ב).

ב. הדחה.

1. לא מהני.
(א) עי' מלבי"ם (ארצות החיים סי' ד' המאיר לארץ ס"ק ל"ב) – "ועי' בנדה (דף י"ז), האוכל שום קלוף וביצה קלופה, דמו בראשו, וקשה ידיחנו ג"פ, וי"ל דזה דוקא בדבר יבש, או דיש לחלק בין ר"ר לר"ר".
(ב) דברי יציב (יו"ד סי' ל"א אות י"א) – "והראוני בשו"ת יד מאיר סי' י"ט, שרצה להקל בדיעבד אם ידיחנו במים דמהני להעביר ר"ר, וכמו שבידים שחרית עובר הר"ר ע"י נטילה ג"פ עיי"ש. ולפענ"ד הנה כבר נתבאר שבענינים אלו אי אפשר לדמות מילתא למילתא, ויעיין במג"א סי' ד' סק"ז מכתבים דצריך ליטול בסירוגין, והוא בשער הכוונות [שער ברכות השחר], וכן בפע"ח שער הברכות ריש פ"ה וענין הכוונות לזה עיי"ש, ומנ"ל סדר הנטילה כאן, ואם בכלל הקליפה הזאת ג"כ עוברת ע"י נטילה. ושו"ר שכ"כ בארצות החיים".
(ג) פסקי תשובות (סי' ק"ע הע' נ"ו) – "אין מועיל לשטפן ג' פעמים במים ודלא כאלו שטועים בזה, דאין כאן ענין רוח רעה אלא מטעמים אחרים אסור בזה - שו"ת מנח"י ח"ו סי' ע"ד, שו"ת דברי יציב שם, דלא כשו"ת יד מאיר סי' י"ט שהקיל בזה".
(ד) הגר"י בעלסקי זצ"ל (ס הע' כ"ט).
(ה) שמירת הגוף והנפש (סי' ג' סעי' ז') – "דעת רוב הפוסקים דלא מהני".
(ו) ברכת יהודה (ח"ב יו"ד סי' ז' אות ז') – "אם עבר עליהם הלילה, לא מהני הדחה כדי להתירם".

- (ז) פסקי תשובות (סי' ק"ע הע' נ"ג) – "אך אין מועיל לשטפן ג' פעמים במים ודלא כאלו שטועים בזה, דאין כאן ענין רוח רעה אלא מטעמים אחרים אסור בזה – שו"ת מנח"י ח"ו סי' ע"ד, שו"ת דברי יציב שם, דלא כשו"ת יד מאיר סי' י"ט שהקיל בזה".
- (ח) קונ' שום בצל וביצה (סעי' ד') – "רוב הפוסקים".
2. מהני.
- (א) יד מאיר (סי' י"ט ד"ה ובאמת) – "הדחה מהני ודו"ק".
3. מראי מקומות – שד"ח (כללים מע' הלמ"ד כלל קמ"א אות ל"א סוף ד"ה העולה, ד"ה ואחר), מנחת יצחק (ח"ו סי' ע"ד אות ב', אות ג').

ג. דבר שיש לו מתירין: כגון ביצים קלופות שנתערבה בהם ביצה אחת שנולדה ביו"ט דהוי דשיל"מ, האם אמרינן דמכיון שאחרי הלילה הביצים ייאסרו מחמת הסכנה, לכן לא יחשב דשיל"מ.

1. מיקל.

(א) מהרי"ל דיסקין זצ"ל (מסגרת זהב על קיצור שו"ע סי' צ"ט ס"ק א', הגדה של פסח של הגריש"א זצ"ל סוף עמ' ל') [לשונו מובא לקמן], בשבילי בהלכה ח"ב עמ' פ"ד) – "ביצה שנולדה ביו"ט אם נתערבה אפילו באלף לא בטיל. דהו"ל דבר שיש לו מתירין. ואם נתערבה ביצה קלופה היינו כשהיא מבושלת או צלויה. מעשה זאת בא לפני הגאון ר' יהושע ליב ז"ל מבריסק מ"כ בירושלים עה"ק תובב"א והורה להיתר. דהכא ל"ש טעמא דעד שתאכלנו באיסור תאכלהו בהיתר. דהא סכנה הוא להניח ביצה קלופה שיעבור עליו הלילה כדאיתא במסכת נדה י"ז ע"א ע"ש".

(1) הגר"י אפשטיין זצ"ל (אוצרות ירושלים חי"ד [שנת תשי"ז] סי' רנ"ח [עמ' רכ"ג], סוף ס' אורין תליתאי) – "וצ"ל דהוראת הגאון מוהריי"ל דיסקין זצ"ל היתה לא בליל א' דפסח אלא בשאר יו"ט באחרון של פסח או שבועות וסוכות".

(2) לענין "ליל שימורים" – עי' לקמן.

(ב) אורחות חיים (סי' תקי"ג ס"ק ב') – "עי' במסגרת זהב שבקש"ע ...".

(ג) כף החיים (סי' תקי"ג ס"ק י"ג) – "מסגרת זהב על קיצור שו"ע סי' צ"ט אות א".

(ד) הגריש"א זצ"ל (הערות על מסכת ביצה דף יד.) – "והיה מעשה בירושלים בערב פסח שחל להיות בשבת, ובשלו בצים וקילפום בליל יום טוב כמנהג ישראל לאכלם בליל הסדר, ואחר שבישלו נודע שאחת מן הביצים נולדה בשבת דקי"ל דאסורה גם ביום טוב שאחר השבת. והנה בדבר מוקצה שנתערב אינו מתבטל דכיון שיהיה מותר במוצאי יום טוב הוה דבר שיש לו מתירין דאפילו באלף לא בטיל, (ואז לא היה כהיום ואם הביצים יהיו אסורות לא יהיו בצים אחרים לצורך ליל הסדר). ושאלו את ר' יהושע ליב דיסקין זצ"ל, ואמר להם דהביצים לא חשיבא דבר שיש לו מתירין כיון שהם קלופות ואם יעבור עליהן הלילה ישרה עליהם רוח רעה ויהיו אסורים לעולם, (וכמ"ש המרדכי פסחים סי' תקע"ג בשם ר"ת דהיכא שהמאכל מתקלקל לא חשיב דבר שיש לו מתירין). ורב אחד ערער על דבריו ואמר שבלי לשימורים אין רוח רעה והביצים יהיו מותרות למחר. מיהו צדקו דברי ר' יהושע ליב, דאע"ג דאין מזיקין בליל הסדר מ"מ איכא רוח רעה, וכדחזינו דצריך ליטול ידיו כשניעור משנתו למחרת ליל הסדר, (וגם צריך לברך המפיל כשהולך לישון). וכן יש ראייה לזה מדברי התוס' דידן, דכתבו דמותר לדוך שומין ביום טוב דא"א לדוכן קודם יום טוב מפני רוח רעה, ולא חילקו בתוס' דמ"מ ביום טוב של פסח יהיה אסור, וע"כ דגם בליל הסדר שורה רוח רעה".

(ה) ברכת יהודה (ח"ב יו"ד סי' ז' אות ל').

2. מחמיר, דהוי דבר שיש לו מתירין ונאסר הכל.

(א) דעת תורה (סי' תקי"ג על סעי' ו' ד"ה ובדבר, אורחות חיים שם ס"ק ב') – "א"א להתיר ביו"ט ולומר דלא הוי דשיל"מ, כיון דאפשר דגם בלינה לא נאסר".

(ב) קונ' וועד החכמים (ש"א סי' פ"ב).

(ג) הו"ד בדרכ"ת (סי' ק"ב ס"ק י"ג) – "אמנם לדינא הביא מדברי המרדכי דאין המנהג לחוש להך סכנה משום דהך רוח רעה לא שכיח בינינו ע"כ נראה דאף מאן דמחמיר על עצמו וקפיד בזה משום סכנה מ"מ עכ"פ לענין דשיל"מ יש להחמיר **שלא יהי' חומרא קולא עיי"ש**".

(ד) הרב"ז (ח"ג סי' קי"א) – "על דבר שמועתו הטובה בשם הגאון ר' יהושע ליב ז"ל ... הנה לדעתי שמועה זו, איננה מכוונת יפה להלכה ולמעשה. ותמה תמה אקרא על הגאון רי"ל ז"ל, מדוע ולמה לא זכר שר את יוסף הצדיק המשביר מרן הב"י ז"ל בשלחנו הטהור יו"ד (סי' ק"ב סעי' א') דגם ביצה טרופה אינה בטילה ע"ש. ולדברי הגאון רי"ל ז"ל ביצה טרופה ליבטל, משום דסכנה להניחה בלא קליפה שיעבור עלי' לילה. בשלמא גבי יום טוב שני של גליות, שפיר יש לומר דהוי דבר שיש לו מתירין, על כל פנים היכא דנתערבה ביום, משום דבלילה יכול לאכלה, ושוב לא יעבור עליה הלילה, ואין סכנה. אבל ביום טוב של ראש השנה, דקי"ל נולדה בזה אסורה בזה, ואם ימתין עד לאחר ראש השנה, יאסרו כולם משום רוח רעה. ואין לדחוק ולומר דהמחבר מיירי דוקא בשאר יום טוב ולא בראש השנה. זה ליתא, דמשמעות לשון המחבר לא משמע הכי, שהרי כתב בסתם 'ביצה שנולדה ביום טוב', ולא חילק בין ראש השנה לשאר יום טוב. אמנם קושטא דמלתא, נראה לדעתי, דהמחבר סבירא ל', דאין לחוש בזה משום רוח רעה כלל. וסובר כתשובת ר"מ, שב'הגהות מרדכי' (במס' שבת ר"פ המוציא) שכתב וז"ל: ומביצה קלופה ששאלת, אמאי לא חיישינן לרוח רעה, כדאיתא פ' כל היד [י"ג ע"ב] יפה כתבתם, דדילמא לא שכיח בינינו וכו' עכ"ל. ותשובה זאת של הר"מ נאמרה ונשנית בס' "חידושי אנשי שם" (על המרדכי בשבת פ' כלל גדול סי' שס"ט) יעוי"ש. הרי להדיא דהמרדכי סבירא ל', דאנו לא חיישינן לסכנה זאת, משום דהך סכנה לא שכיח בינינו. ואם כן שפיר יש לומר, דשייך דין דבר שיש לו מתירין, גבי ביצה טרופה".

(ה) רבי עקיבה יוסף (יו"ד ח"א סי' כ').

(ו) מעדני השלחן (סי' ק"ב מטעמי השלחן אות ט') – "כתב הד"ת ...".

3. מראי מקומות – שבט הקהתי (ח"ב סי' רמ"ז אות ג'), שמירת הגוף והנפש (סי' ג' סעי' ט'), קונ' שום בצל וביצה (סעי' כ"ז).

(א) אפרקסתא דעניא (ח"ב יו"ד סי' קמ"ה) – "ואולי י"ל דנ"ד תליא אי טעם דבר שיש לו מתירין כרש"י דעד שתאכלנו באיסור תאכלנו למחר בהיתר. י"ל דכל דלמחר לא יבא לידי אכילה מחמת שמתקלקל מלאכלו מאיזה סיבה שתהי', תו ל"ה בכלל דבר שיש לו מתירין, דהרי סוף סוף לא יאכלנו למחר. ואי הטעם כר"ן משום דהוי מין במינו היתר בהיתר, דהיינו דלבד מין במינו הטבעי אינם חלוקים ג"כ מחמת שזה אסור וזה מותר, דשניהם היתר הוו. א"כ נ"ד הרי באמת מין במינו היתר בהיתר הויין, אלא דמצד אחר פומי' כאיב לי' מלאכלו מחמת גלויין, מח"ז לא נפיק מכלל מין במינו, והוי דבר שיש לו מתירין".

(ב) שלחן חי (סי' ב' אות ה') – "ביצה שנולדה ביו"ט ונתקלפה ונתערבה שפיר בטילה דלא הוי דשיל"מ למחר דהא סכנה להניח ביצה קליפה למחר ויש מי שמחמיר ויש להקל לעת הצורך או בשעת הדחק".

(ג) מנחת יצחק (ח"ו סי' ע"ה ד"ה וגם) – "וגם כפי מש"כ כת"ה בשם חמיו הגה"צ ז"ל ממעשה שהי' בסאנז בתערובת ביצה שנולדה ביום טוב עם ביצים אחרים קלופים ביום טוב של שבועות והתיר הגאון הקדוש ז"ל דל"ה דשיל"מ דיש סכנה להניח עד אחרי יום טוב עכ"ד, ועכ"ה הי' ביום טוב א' דאי ביום טוב ב' אפשר להניח עד הלילה, ולכאורה לפי הנ"ל הי' אפשר לערבו עם חומץ וכיב"ז ויהי' שרי להניח, אבל י"ל דלא הי' להם צורך בביצים בתערובת חומץ למחר, ול"ה דבר שיש לו מתירין, ובלא"ה אני מסופק אם שמע חותנו הגה"צ ז"ל מאיש מהימן, דהרי מעשה כזו הובא בספר דרכי תשובה (סי' ק"ב ס"ק י"ג) בשם ס' ועד חכמים, וסיים לדינא לפי מה דאיתא במרדכי דאין המנהג לחוש להך סכנה משום דהך ר"ר לא שכיח בינינו, ע"כ אף מאן דמחמיר, מ"מ לענין דשיל"מ יש להחמיר לאידך גיסא שלא יהי' חומרו קולא עיין שם, ונודע דהגה"ק בעל דרכי תשובה הי' מגדולי חסידי סאנז ואם הי' בא כהאי מעשה לפני מרן הגה"ק מסאנז ז"ל הי' נודע לו, והי' מביא דעת קדשו, ע"כ אין לבנות הלכה על עובדא הנ"ל".

ד. ליל שימורים.

1. מיקל.

(א) פסקי אליהו (ח"א סי' ט') – "השבתי לעני המניח מביצה קלופה שביליל שמורים על ליל ב' של פסח דאין חשש ר"ר באכלו בליל ב'".

(ב) אפרקסתא דעניא (ח"ב יו"ד סי' קמ"ה ד"ה ולענ"ד) – "שנסתפק בס' פסקי אליהו ח"א סי' ט' (שהביא השואל), בעני המניח מביצה קלופה שביליל שמורים על ליל אחרון של פסח אם יש חשש רוח רעה, ומסיק שם דאין שום חשש", ואין ס' זה ת"י. ולענ"ד אין מקום להסתפק בזה בלא"ה, דהרי קימ"ל כר"נ בפסחים ק"ט ע"ב (לענין זוגות הכוסות), דקאמר אמר קרא ליל שמורים ליל המשומר ובא מן המזיקי', עי' בטור ורמ"א בס' תפ"א. ונראה דאפי' רבא דמשני התם כוס של ברכה מצטרף לטובה כו', נמי מודה להא דר"נ, אלא דמשני שינויא דמהני גם לכל זימנא. וכן מוכח בתוס' ר"ה י"א ע"ב ד"ה לילה, שכ' דכולהו מודו דלענ"ד אינו בכלל אסתפקתא כלל".

(ג) הגר"י אפשטיין זצ"ל (אוצרות ירושלים חי"ד [שנת תשי"ז] סי' רנ"ח [עמ' רכ"א], סוף ס' אורין תליתאי, עי' הגדה של פסח של הגריש"א זצ"ל סוף עמ' ל' [לשונו מובא לקמן] שכ' זה בשם אביו הגר"פ אפשטיין זצ"ל).

(ד) משנה הלכות (מרשימות הגר"י שוב בעניני סכנה אות ו', בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תקע"ו) – "בליל פסח אין צריך ליזהר מהסכנות המובאות בחז"ל כיון דזה ליל שימורים לכן מותר לאכול למרחת ביצה או בצל שהיו קלופות בלילה וכן חתן וכלה ויולדת הצריכות שמירה אין צריך שמירה בליל פסח וכן אין צריך לעשות 'ואך נאכט' בליל פסח כשיש ברית ביום טוב ראשון של פסח".

(ה) רבבות אפרים (ח"ה סי' תקכ"ג) – "ובליל פסח חדשתי דמשומר מן המזיקין אין חשש של ביצה קלופה".

(ו) כרם אליעזר (פסח סי' א' אות י"א, בתוך ס' פרדס יוסף החדש הגדה של פסח).

2. מחמיר.

(א) הגר"ש זצ"ל (הגדה של פסח סוף עמ' ל', הערות על מסכת ביצה דף יד. [לשונו מובא לעיל]) – "המהרי"ל דיסקין זצ"ל פסק לענין ביצים קלופות בליל פסח שנתערבה בהם ביצה אחת שנולדה ביו"ט, דבטילה ברוב, ולא הוי ככל ביצה שנולדה ביו"ט דהוי דבר שיש לו מתירין, דכיון שאם ימתין עד מוצאי יו"ט יאסרו משום ביצים קלופות שעבר עליהם הלילה דאסורות משום רוח רע, ויש שהשיבו עליו [כמדו' הגר"ר פנחס עפשטיין זצ"ל בתשו'] שביליל פסח כיון שהוא ליל שימורים אין לחשוש לרוח רעה ואין לאסור ביצים קלופות, ושוב הו"ל דבר שיש לו מתירין. אבל אין זה נכון, דאטו יהיה מותר להניח אוכלין תחת המיטה בליל פסח, וכן אטו אין צריך ליטול ידיו בבוקר של פסח".

(ב) חוט שני (פסח פרק י"ז ס"ק כ"ח) – "והנה אף דמצינו בגמ' דאין מזיקין בליל הסדר משום ליל שימורים ומה"ט ליכא משום זוגות, מ"מ אנו לא יודעים ולא יכולים לדמות מילתא למילתא בענין זה, וכגון שלא מצינו שאין משום רוח רעה במשקין שתחת המטה או ביצה קלופה בליל שימורים, וכמו שלא מצינו שלא צריך ליטול ידים בקם ממטתו משום ליל שימורים, ואין לנו אלא מה שמקובל בדינו בענינים אלו".

(ג) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (מרשימות הגר"י שוב בעניני סכנה אות ט"ז, בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תקע"ט) – "יש ליזהר בכל סכנות של חז"ל כגון להשאיר ביצה קלופה ובצל קלופה בליל פסח אף דזה ליל שימורים".

(ד) עי' הגר"ח ק"ש (ויכתוב מרדכי עמ' שע"ח אות תי"ח) – "מש"כ בגמ' (נדה דף י"ז ע"א) שאסור לאכול שום קלוף וכו' שעבר עליהם הלילה, האם ה"ה בליל פסח שהוא משומר מן המזיקין. (כי ראיתי בשו"ת רבבות אפרים ח"ה סי' תקכ"ג שכתב להקל בזה). תשובה: קשה להקל".

(ה) שבט הקהתי (ח"ב סי' רמ"ז אות ב' ד"ה ומה"ט) – "נראה דבליל הסדר אם הניח הביצה שעל הקערה קלוף אסורה לאכול בבוקר דאע"ג דהוי ליל המשומר מן המזיקין מ"מ מי מעיד דמשומר גם מרוח רעה".

(ו) הגר"י בעלסקי זצ"ל (ה'ע"ל ל"ד).

(ז) קונ' שום בצל וביצה (סעי' כ"ו) – "ולמעשה דעת הפוסקים שיש להיזהר אף בלילה הזה".

3. מראי מקומות – הל' שונות הנוגעות לשבת (ארטסקרול, עמ' קל"ג).

ה. לצורך מצוה: שומר מצוה לא ידע דבר רע.

1. דברי יציב (או"ח סי' רכ"ז אות ב'), הו"ד בנטעי גבריאל (יו"ט ח"ב פרק פ"ב סעי' ח') – "בביצה קלופה שלא נזכר בשו"ע, ודאי די"ל דשייך שומר מצוה לא ידע דבר רע, ובעירוב תבשילין הרי עבד מצוה, ועיין בסימן תקכ"ז בטו"ז ס"ק י"ד דבסעודה ג' בוצע עליו כיון דאתעביד ביה חדא מצוה ליעביד ביה מצוה אחריתא ... ושייך הטעם דשומר מצוה לא ידע דבר רע, ובפרט שיתבטל מסעודת שבת אם לא יוכל לבשל ודו"ק".
- (א) אמנם עי' דברי יציב (יו"ד סי' ל"א אות י"ב), שנוטה להחמיר.
2. מיקל.

(א) ישכיל עבדי (ח"ח יו"ד סי' י"ד אות ד' ס"ק ב') – "ועל עסקי עתה שהכינם לצורך שבת, אני אומר, שהוא בבחי' שומר מצוה לא ידע דבר רע ... הנה להך, טעם נוסף באם הכינם לדבר מצוה שאין בהם חשש היזק לאדם משום שומר מצוה וכו' ואף דאין זה אלא בדיעבד אם כבר הכין, הנה מכיון שכבר העולם נהגו בכך, ולא חששו ע"ז הו"ל כדיעבד, דא"ל לבטל המנהג כמה שכבר נהגו, וכדאמרינן מצות עונג שבת להגן עליהם שלא יאונה להם כל דבר רע ח"ו, ובזמן שאין שום מצוה בדבר כמו בימות החול, כבר כתבנו דזה הוא בבחי' שומר פתאים ה', ולא יאונה להם רעה ח"ו, ובפרט שלפני שאוכל אותם, הוא מברך עליהם, הרי ע"ז הברכה, בורחת מהם הרו"ר שעליהם, זה הנלע"ד ודוק".

- (ב) קונ' שום בצל וביצה (סעי' כ"ט) – "שום בצל או ביצה קלופים שעבר עליהם הלילה והכינו מהם לסעודת שבת (או לשאר סעודת מצוה), באופן שבלעדיהם יהיה ביטול עונג שבת (או בשאר סעודת מצוה שנצרכים ממש לסעודה) יש להקל להשתמש בהם משום שנאמר 'שומר מצוה לא ידע דבר רע'".
3. מחמיר.

(א) שלחן חי (סי' ב' אות ו') – "סכנה זו דשום ובצל וביצה קלופים אין להתירם משום שומר מצוה. לא ידע דבר רע לצורך שבת ויו"ט".

- (ב) פסקי תשובות (סי' ק"ע סוף הע' נ"ה) – "ואף אם השתמשו בזה למאכלי סעודת שבוי"ט וסעודות מצוה אין להתיר, ושאינו מדברי הרמ"א סי' תנ"ה לענין מים שלנו שהתקופה נופלת בהם שאמרינן שומר מצוה לא ידע דבר רע, דהכא הסכנה בגוף האוכל ועוד שאפשר לזהר מזה - שו"ת דברי יציב שם בשם שו"ת בית יהודה סי' מ"ג ועוד".

4. מראי מקומות – משנה הלכות (חט"ו סוף סי' ו'), ברכת יהודה (ח"ב יו"ד סי' ז' אות ט'), "אין להקל". אות כ"ט, "דאם המצוה תתבטל לגמרי, אמרינן שומר מצוה", הכשרות (פרק י"ח סעי' י"ג), הל' יו"ט (ארטסקרול, עמ' רפ"ב בהג"ה, הל' שונות הנוגעות לשבת עמ' קל"ג).

(א) תשובות והנהגות (ח"ד סי' קפ"ו) – "ונראה דבמקום מצוה כגון לצורך שבת וכדומה (כשאין לו חלות אחרות) יש לסמוך גם לכתחילה דשומר מצוה בסעודת שבת לא ידע דבר רע, וסומכין על ההיתר וכמבואר באחרונים. אבל בעלמא [אף שמעורב בסוכר] לע"ד המחמיר תע"ב. ודע שלא רק בחלות ועוגות מערבין ביצים כהנ"ל, אלא גם בגפילטע פיש שמוכרים, וכן בעוד כמה מאכלים, מערבין בהן ביצים שעבר עליהם לילה כהנ"ל, וטוב להחמיר כמ"ש, אבל כשקונה לצורך שבת, לפי דברינו כאן יש לצדד דכיון שזהו מצוה, נאמר בזה שומר מצוה לא ידע דבר רע וכהנ"ל. וע"ע מש"כ בארוכה בזה בח"ג סימן רנ"ו. (ומיהו עיין בתוס' ביצה יד. ד"ה איכא בינייהו, דמשמע שגם ביום טוב חיישינן, אבל י"ל דהתם מיירי דוקא בשום קלוף שהוא תבלין שבא רק לתוספת הנאה, אבל כשמעורב כבר בתוך לחם או מזונות שעיקר עונג שבת ויו"ט בו, יש לומר כמ"ש, ויש לסמוך ששומר מצוה לא ידע דבר רע ולא ינזק כשמקיים בו עיקר מצות עונג שבת)".

(ב) חשוך חמד (פסחים דף קי:) – "שאלה. לחייל נודע שלמחרת בשבת קדש יצאו להצלת נפשות הרחק מהבסיס יותר מתחום שבת, וחפץ להניח עירוב תחומין כדי למעט בחילול שבת, אולם ברשותו רק ביצים מבושלות קלופות שנותר לו מארוחת הצהרים, האם יכול להניחם לעירובי תחומין או לאו ... והנה יש לדון בנידון שאלתינו, שרוצה החייל להניח עירוב בביצים קלופות שיש בהם סכנה, כמבואר במסכת נדה (דף יז ע"א) אמר ר"ש בן יוחי ה' דברים הן שהעושה אותן מתחייב בנפשו ודמו בראשו, האוכל שום קלוף ובצל קלוף וביצה קלופה ... רוח רעה שורה עליהן ... והוא בפרי חדש (יו"ד סימן קטז סק"ט) ובשו"ע הרב (הלכות שמירת גוף ונפש ס"ז) ובערוך השולחן (יו"ד סימן קטז סעיף כב). אמנם לצורך עירוב לדבר מצוה [כנדו"ד שהוא צורך פיקוח נפש להפר עצת אויבנו] יש מקום לדון ע"פ הבכור שור להקל דהרי אף המרחשת לא חלק בעצם ההנחה דשרי להניח עירוב שיש בו סכנה ולא לחוש משום שומר מצוה לא ידע דבר רע, ורק פקפק בעצם הראיה. ומצינו בשו"ת דברי יציב ... ולענין מעשה בנידוננו יעוין באורחות רבינו (ח"א עמ' שעו) שהחזו"א אמר שאפשר לתת לעניים מאכלים שאין לאוכלם משום רוח רעה כמו אוכלים שהיו תחת המטה, וא"כ שוב הו"ו ראויים לאכילה ויכול לערב בהם, כמבואר במסכת עירובין (דף ל ע"ב) שמעריבין לגדול ביום הכיפורים אף על פי שאסור לאכול הואיל וחזי לקטן".

(ג) הרי"ב שפיץ (מה טובו גליון ו' עמ' שס"ד הע' ב') – "ישכיל עבדי ... אולם, מהדרך שהאיסור מוזכר בתוס' (שבת דף קמ"א ע"א ד"ה הני, וביצה דף י"ד ע"א ד"ה איכא) והרא"ש (ביצה דף י"ד ע"א ס"ק כ"א), ש"א"כ אין להכין תבלין מערב יו"ט, משמע שהם מבינים ש'רוח רעה' גם שייך במקום סעודת יו"ט, עיי"ש".

ו. ברשות עכו"ם.

1. מחמיר.

(א) דגל אפרים (סי' כ"ח) – "ואולי י"ל דאצל עכו"ם ל"ש ר"ר כמו דאין חוששין לנגיעת עכו"ם במאכל בלא נט"י וכדומה אולם ז"א כי לענין אוכלים ומשקין שתחת המטה לא חילקו ונראה שאסור גם בעכו"ם".

(ב) מנחת יצחק (ח"ב סוף סי' ס"ח) – "ולכאורה צ"ע לשיטת המחמירים, האין התירו לקנות פת מעכו"ם הנלוש בביצים, דלמא נלוש בביצים שעברו עליהם לילה, וכיב"ז הקשה בשבו"י (ח"ב סי' ק"ה) לענין אוכלים ומשקים שתחת המטה, מהא דלא חשו חכמים

שלא יאכל עם ע"ה מחשש שמא היו תחת מטתו כדרך ע"ה כדאיתא (בב"ב נ"ח ע"ב) עיין שם, ושור"ר בס' שו"ת תשורת ש"י (מהד"ת סי' קט"ז) דהעיר, על הא דאיתא כ"פ בש"ס דקונים תבשיל מעכו"ם, ולמה לא ניהוש דלמא ה' תחת המטה, וכמו דחיישו לענין גילוי (בע"ז ל), לולי דקפדי אנקייטא, ומזה הוכיח דבנכרי ליכא איסור דתחת המטה עיין שם, **וזה ל"ש בביצה קלופה** וצ"ע".

ג) קונ' שום בצל וביצה (סעי' כ"ח) – "אין חילוק אם נקלפו ועבר עליהם הלילה כשהיו ברשות ישראל או ברשות עכו"ם".
2. מיקל.

א) הגריש"א זצ"ל (תל תלפיות גליון ס"ח עמ' מ' אות רע"ג) – "בדבר שום של גוי שעבר לילה וכו'. והשיב דודאי מותר לאוכלו, דהוי ידים שלא נטל שלא שורה רו"ר, וגם בזה".

3. מראי מקומות.

א) קב זהב (סי' י"ד ד"ה ועו"ל) – "דאולי בנכרים ל"ה אותו רו"ר כמ"ש האוה"ח פ' חוקת".
ב) שבט הקהתי (ח"ה סי' קל"ח אות ג') – "לסניף אפשר לומר דלא שייך בכלל ענין רו"ר בדבר ששייך לגוי".

ז) תערובת.

א. מיקל.

1. עי' סמ"ק (מצוה קע"א) – "ויש בני אדם שאינם אוכלים שומים קלופים שחוקים בשבת שחרית מטעם זה, ויש שאינם חוששין מאחר שלחם מעורב בתוכם, ויש שמשימין קליפת השומין לתוכם".
2. הו"ד באורחות חיים (סוף הל' מעקה) – "ויש בני אדם שנמנעין מלאכול שומים שחוקים בשבת שחרית מפני זה. ויש שאין חוששין מאחר שלחם מעורב בו. וגם יש משימין קליפת השום בתוכם".
3. ויש נוחלין (אזהרות מן הסכנה) – "כתב בסמ"ק סי' קע"א וז"ל ... ויש בני אדם שאינם אוכלים שומים קלופים שחוקים בשבת שחרית מטעם זה, ויש שאינם חוששים מאחר שלחם מעורב בתוכם, ויש שמשימין קליפת השומין לתוכם".
4. ושבט מוסר (סוף פרק מ', ליקוטים בס' טעמי המנהגים סי' ט"ז) – "כתב בסמ"ק ...".
5. זבחי צדק (ס"ק ס"א) – "וק' על מנהג שלנו שאין אנחנו נזהרין בזה שכמה פעמים אנו עושים זלא'ט של ירקות או של קשואין וכותשין שום ומניחין בה ועובר עליהן הלילה וכן כובשין ירקות ומניחין בה ראשי שומין קלופין ותשאר כמה חדשים. וכדי לישב המנהג אמרו חכמי הישיבה ה"ו שיתכן כיון שאינם מונחים לבדם אלא מעורבין עם חומץ וירקות לית בה מדי דהא דאסרו לאכול שום קלופ שעבר עליו הלילה היינו אם הוא לבדו אבל אם הוא מעורב לית לן בה [נ"ב כ"כ הסמ"ק ... ועיין בשו"ת בית שלמה ...]".
6. בית שלמה (יו"ד ח"א סי' קפ"ט) – "דבכל עש"ק מערבין ביצה מבושלת עם חומץ להיות מאכל ליום ש"ק אלא ש"ל דכיון שנתערב בחומץ קודם שעבר הלילה אין סכנה".
7. בן איש חי (שנה ב' פר' פנחס אות י"ד) – "והיינו דוקא אם לבדם, אבל אם מעורבים עם שאר אוכלים הן בבישול הן בכבוש, אפילו קלופים לגמרי מותר, וכן עמא דבר".
8. בה"ח (ס"ק צ"ב, או"ח סי' תק"ד ס"ק א') – "והא דאין אנו נזהרין ... י"ל כיון שאינם מונחים לבדם אלא מעורבין עם חומץ וירקות לית לן בה. ועוד י"ל שסמכו על רש"ל ... משום ר"ר כולם לא שכיחי האידנא".
9. חזו"א (ארחות רבנו ח"א עמ' ר"ט אות ט"ו, עמ' שע"ו אות י"ד) – "הורה מרן החזו"א זצ"ל, תבשיל שטגנוהו או בשלוהו עם ביצה אף שהביצה ניכרת אין בה האיסור של עבר עלי' הלילה וראית מרן מערובי תבשילין שדג וביצה שעליו נחשבים לשני תבשילין והלא צריך שיהי' ראוי לאכילה בשבת ועבר ע"ז הלילה. וכן הורה מרן בבצל קלופ שחתוך לתוך סלט או כבוש עם דג דדינו כמאכל ומותר אם עבר עליו הלילה".
10. הגרשז"א זצ"ל (מעדני שלמה עמ' קמ"ז [דפו"ח, עמ' רמ"ו] לשונו מובא לעיל, הליכות שלמה תפילה פרק ב' הע' ק"ג) – "שנהגו היתר ע"י שנותנים עליהם דבר מאכל או מעט קמח - עי' סמ"ק סי' קע"א".
11. ציץ אליעזר (חי"ח סי' מ"ו אות ג') – "מדנו מהסמ"ק על שתי דרכי היתר בזה, והיינו, שיערבו עמם דבר נוסף כלחם, או שיראו להשיג קליפת השומין לתוכם (הגם שכבר קולפו מהם) וזה יועיל שלא תשלוט הרו"ר. ודבר זה שהחשש הוא רק אם הם לבדם, אבל אם באים במעורב עם ד"א לית לן בה, כותב גם בספר זבחי צדק שם. וכ"כ גם הבן א"ח ...".
12. הגריש"א זצ"ל (פסקי הלכות קרול יו"ד אות נ"ז, אשרי האיש יו"ד פרק ז' אות י"א) – "ואם הם מעורבים באוכל אחר, מותר".
13. יביע אומר (ח"ב יו"ד סי' ז' אות ד', הליכות עולם ח"ז עמ' רי"ד) – "ואילו היה רואה הרב ז"ל דברי הסמ"ק שמחלק כן בהדיא, בודאי שהיה סומך ע"ז, להקל ע"י תערובת. ומה גם שיש לנו דעת הגמ"ר ורש"ל שאין הרו"ר הזאת מצויה בינינו. ואע"פ שהתוס' והרא"ש חולקים בזה, מ"מ מספיקא לא נפקא. והו"ל ס"ס שמא אין הרו"ר הזאת מצויה בזה"ז כלל. ושמא יש להקל עכ"פ ע"י תערובת. וכבר רמזתי לעיל דבסכנה סגוליית שפיר סמכינן על ס"ס".
- יביע אומר (שלחן יוסף יו"ד אות ל"ג) – "בצלים קלופים המעורבים עם ירקות בסלט וכדו', מותר לאכלם אף אם עבר עליהם הלילה כיון שניתרים בתערובת, אולם בצל שלם שמרחו אותו במעט שמן, או במעט מי מלח, אין זה נקרא תערובת, ואם עבר עליו הלילה אסור לאכלו".
- יביע אומר (שלחן יוסף יו"ד אות ל"ד) – "בצל או שום המבושלים במרק שיש בו טעם, אף אם אין במרק עוד ירקות, אפשר להקל ולאכלו כשעבר עליו הלילה, מאחר וטעם המרק בלוע בהם".
- יביע אומר (שלחן יוסף יו"ד אות ל"ה) – "בצלים קטנים הכבושים בחומץ, וקיבלו טעם החומץ, מותר לאכלם כשעבר עליהם הלילה, שמלבד החומץ הבלוע בהם מחשיבם לתערובת, גם אפשר לומר שאין הם הבצלים שאסרו חכמינו בתלמוד".
- יביע אומר (ח"י יו"ד סי' ט') – "וע"פ הנ"ל ניהא מה שעושים 'מיונז' לאכילה, מחלמוני ביצים, שיש שם תערובת גדולה של שמן וחומץ וסוכר וקצת מלח. שע"פ דברי הסמ"ק והרב זבחי צדק, כיון שהוא ע"י תערובת שפיר דמי".
14. הגר"ח ק"שליט"א (דולה ומשקה עמ' שס"ד) – "תערובת בדבר אחר מותר".

- הגר"ח"ק שליט"א (אלא פרק ס"ז אות א') – "אבל אם מעורב במאכל אחר מותר".
15. שבת הקהתי (ח"ב סי' רמ"ז, ח"ה סי' קל"ט) – "ואם עירוב בו דבר אחר מותר".
  16. שלחן הלוי (פרק כ"ג אות ג' ס"ק ב').
  17. נשמת שבת (סימן שכ"א אות שכ"ט ד"ה אלא).
  18. ויען דוד (ח"א יו"ד סי' קי"ט) – "מתחייב בנפשו, היינו דוקא כשלנו שלא בתערובות".
  19. ודרשת וחקרת (ח"ג יו"ד סי' ה' אות ב').
  20. עי' ברכת יהודה (ח"ב יו"ד סי' ז' אות י"ג) – "יש נוהגים להקל באכילת שום שנמצא בתוך חומץ אע"פ שעובר עליהם לילה, שמחשיבים את הדבר לתערובת. אולם יר"ש יחמיר בזה".
  21. ילקוט יוסף (קיצור שו"ע יו"ד סי' קט"ז סעי' ז') – "אם עירב את השום והבצל הקלופים עם מאכלים אחרים, כגון סאלאט, או מעשה קדרה וטיגון, שעל ידי תערובת אין לחוש".
  - ילקוט יוסף (קיצור שו"ע סי' קי"ג סעי' י"ט) – "מה שנהגו כיום לעשות מיונז לאכילה מחלבוני ביצים, ויש שם תערובת גדולה של שמן וחומץ וסוכר וקצת מלח, אין לחוש בזה משום ביצה קלופה שעבר עליה הלילה, מאחר שהוא על ידי תערובת. [שו"ת יביע אומר חלק י' חיו"ד סימן ט']".
  22. אבני דרך (ח"ה סי' ז') – "ניתן להכין סלט ירקות עם בצל מערב שבת, כיוון שהוא מעורב. אך לחתוך בצל חי לכלי נפרד, אין ראוי לעשות אלא אלא אם כן מטבחו. בדיעבד, אם הניח בצל קלוף מערב שבת, יאכל אותו עם עוד דבר מאכל ולא בנפרד".
  23. הכשרות (פרק י"ח סעי' י"ב).
  24. מטבח הכשר (ארטסקרול, עמ' תט"ו).
  25. הל' שונות הנוגעות לשבת (ארטסקרול, עמ' קל"ב).
  26. קוני' שום בצל וביצה (סעי' י"ב) – "אין בהם סכנה".

ב. מראי מקומות – שבת הקהתי (ח"ה סי' קל"ח).

1. קב זהב (סי' י"ד ד"ה והנה דברי) – "דאולי בתערובות ל"ה סכנה רק בבעינה אבל מ"מ מסברא נראה כן וכן"ל וז"ב".
2. הגר"א נבנצל שליט"א (ירושלים במועדיה, שבועות עמ' קפ"ח אות ט') – "שאלה: האם צריך להקפיד על ביצה קלופה שעבר עליה הלילה כשמעורבת הביצה בתבשיל אחר - לכתחילה, בדיעבד. תשובה: יש שהחמירו שלא לאכול ביצה קלופה שעבר עליה לילה גם כשנתונה בתערובת תבשיל אחר, ויש מקילין".

ג. כשמעורב עם מעט מלח או שמן.

1. מיקל.

- (א) תוס' חיים (ליקוטים בס' טעמי המנהגים סי' ט"ז) – "כשנשאר שום קלוף או בצל קלופה בלילה ... נותנין אותו למלח. כי המלח מבטל את הרוח רע".
- (ב) ישכיל עבדי (ח"ז או"ח סי' מ"ד שאלה ד' או ג') – "דכיון דנתערב בה שמן וכדומה, הרי נשתנתה מברייתה".
- (ג) דברי יציב (יו"ד סי' ל"א אות י"ד) - לשונו מובא לעיל.
- (ד) אבן ישראל (ח"ט סי' קכ"ו אות ג') - לשונו מובא לעיל.
- (ה) הגר"ש"א זצ"ל (פסקי הלכות קרול יו"ד אות נ"ז, אשרי האיש יו"ד פרק ז' אות י"א) – "אם קלף ביצים או בצלים ושפך לתוכם קצת שמן, אפילו עברו כמה ימים כך - מותר לאכול".
- (ו) יביע אומר (ח"י יו"ד סוף סי' ט') – "לעבר סוכה הרבה עם החלמונים של הביצים, כשהם מיועדים לעוגות. וכן העלה להקל בזה בשו"ת מנחת יצחק חלק ו' (סי' עה), שעל ידי תערובת סוכר או מלח שפיר דמי".
- עי' יביע אומר (מעין אומר ח"א פרק ב' סי' ל"ג, ח"ב פרק א' סי' ד') – "שאלה: בצל קלוף עם שמן שעבר עליו הלילה, האם מותר באכילה. תשובה: מי שמיקל בכך יש לו על מי לסמוך".
- עי' יביע אומר (שלחן יוסף יו"ד אות ל"ג) – "בצלים קלופים המעורבים עם ירקות בסלט וכדו', מותר לאכלם אף אם עבר עליהם הלילה כיון שניתרים בתערובת, אולם בצל שלם שמרחו אותו במעט שמן, או במעט מלח, אין זה נקרא תערובת. ואם עבר עליו הלילה אסור לאכלו".

(ז) הגר"ח"ק שליט"א (דולה ומשקה עמ' שס"ד) – "בצל חתוך שנתנו עליו מלח ועבר הלילה, האם נאסר. תשובה: מסתבר שלא".

(ח) שבת הקהתי (ח"ה סי' קל"ט) - לשונו מובא לעיל.

(ט) חזון אליהו (קובץ בית הלל חכ"ו עמ' קמ"ח, חכ"ז עמ' קכ"ב) – "הסתפק הרב הנ"ל בדין ביצים קלופות ששהו כל הלילה בתוך הסיר של החמין כשהם צפות על פני המים, ומה הדין בפרוסה שיש בה ביצים חתוכות בתוספת שאר דברים עכ"ל. הנה יש להשיב בזה לע"ד להתיר בשתי האופנים הנ"ל שהרי הביצה מעורבת בשמן ותבלין או מלח וכיו"ב שאין הרוח רעה שורה ע"ג, וה"ה לסנדביץ עם ביצה מאחר ששמים מעט מלח או שאר ממרחים על גבי הלחם בזה אין הרהור שורה ע"ג האוכלין וכמש"כ הרב בא"ח פרשת פנחס ע"ש, וכ"פ בכה"ח חיו"ד סימן קט"ז ע"ש, ובספר הליכות עולם פ' פנחס ע"ש, גם בשו"ת ציץ אליעזר ח"ח כתב להקל בזה, ויותר מזה אפילו שעבר הלילה בפועל על אותם אוכלין רשאי להניח אליהם מעט מלח ובזה מסתלקת הרו"ר, וכ"פ בספר שמירת הגוף והנפש ח"א ועוד אחרונים, ויש אומרים שביצה אינה אסורה אם נשארה קלופה כל הלילה ודווקא 'בצל ושום' עיין רש"י נדה (דף יז) משכ"ב, אולם להלכה גם יש להחמיר בביצה קלופה כ"א בתנאי ששם בה מעט מלח או שמן וכיו"ב".

(י) דברי שלום (ח"ו קיצור פסקי הלכות יו"ד אות קצ"ט, עמ' רצ"ג).

(יא) עי' מטבח הכשר (ארטסקרול, פרק ט"ז הע' מ"ח).

(יב) הל' שונות הנוגעות לשבת (ארטסקרול, עמ' קל"ב).

1) מנחת יצחק (ח"ו סי' ע"ה) – "ואח"כ נותנין עשרה אחוזים מלח או צוקקער ... ולהלכה בתערובת מלח או צוקקער בכמות גדול כנ"ל נראה לענ"ד דגם להמחמירים יש להתיר כנ"ל".

2. מחמיר.

- (א) שבט הלוי (קובץ מבית לוי ח"ג עמ' מ"ו, בענייני יו"ד עמ' צ"ב אות ג') – לשונו מובא לקמן.
- (ב) תשובות והנהגות (ח"ג סי' רנ"ו, ח"ד סי' קפ"ו) – "וכדי לתקן זאת נהגו להוסיף לביצים סוכר או מלח לערך שתי אחוז [שהוא יותר משישים ועבידי לטעמא שמורגש היטב] וכה"ג דעתם דלא מזיק, [וכפי שביררתי כן המנהג מקדמת דנא בירושלים עיה"ק דכל כשמעורב בו דבר אין שורה בו רוח רעה]. ולע"ד עיקר ההיתר הוא דוקא אם מעורב בו דבר אחר ממש שאז יש להקל, אבל כשמעורב עם סוכר או עם מלח לא נקרא דבר אחר, כיון שבא רק ליתן טעם בהביצה ועדיין אינה אלא ביצה מתוקה או מלווה ולא שמענו שבכה"ג כבר פקע הסכנה, וחמירה סכנתא מאיסורא וקשה להקל".
3. מראי מקומות – נשמת שבת (סימן שכ"א אות שכ"ט ד"ה ויל"ע).

ד. שיעור התערובת.

1. ב' אחוז [שזאז אינו בטל בששים] – עי' תשובות והנהגות (ח"ג סי' רנ"ו, ח"ד סי' קפ"ו, "לערך שתי אחוז [שהוא יותר משישים ועבידי לטעמא שמורגש היטב] וכה"ג דעתם דלא מזיק").
2. ניכר בכל חלקים – חוט שני (שאר ענייני סכנה [בתוך ס' טבילת כלים] ס"ק ג' אות א', עמ' ע"ז) – "ואם שמן ומלח מעורבים בה, והתערובת ניכרת בכל החלקים, שפיר דמי".
3. מורגש קצת – שבט הקהתי (ח"ה סי' קל"ט, "דיפור מלח על הבצלים באופן שיהא מורגש קצת המלח").
4. תבשיל – אבן ישראל (ח"ט סי' קכ"ו אות ג', "כל העולם נזהר בזה, רק מתירין כשנתערב כבר עם עוד דברים, כגון סוכר או מלח, דאמרי' שכבר נעשה תבשיל, וכן נזהרין בבצל קלוף").
5. שם לויה – דברי יציב (יו"ד סי' ל"א אות י"ד, "שהיו מערבין מלח או צוקקער וכדו' עד כדי שיורגש הטעם, והוי כהך שכתב הסמ"ק שהיו מערבין לחם, והיינו דאז לא הוי ביצה דשם ביצה מלווה עליה או שאר מאכל ודו"ק"), פסקי תשובות (סי' ק"ע אות י"ג ד"ה ואם).
6. נקרא דבר אחר – תשובות והנהגות (ח"ד סי' קפ"ו, "ולע"ד עיקר ההיתר הוא דוקא אם מעורב בו דבר אחר ממש שאז יש להקל, אבל כשמעורב עם סוכר או עם מלח לא נקרא דבר אחר, כיון שבא רק ליתן טעם בהביצה ועדיין אינה אלא ביצה מתוקה או מלווה ולא שמענו שבכה"ג כבר פקע הסכנה").
7. שלחן הלוי (פרק כ"ג אות ג' ס"ק ב', דף הכשרות חי"ג-ה', עמ' א') – as long as the other ingredient had some effect on the egg it would be significant enough to not be 'batel'. Thus, it would be sufficient if the other ingredient acted as a preservative or balanced the pH in the egg.
8. מראי מקומות – מנחת יצחק (ח"ו סי' ע"ה, לשונו מובא לקמן).
- (א) הגר"ח"ק שליט"א (דולה ומשקה עמ' שס"ד) – "שאלה: בצל חתוך שנתנו עליו מלח ועבר הלילה, האם נאסר. תשובה: מסתבר שלא".
- (ב) ברכת יהודה (ח"ב יו"ד סי' ז' אות כ"א) – "מה שנהגו במאפיות וכדומה בא"י אף בהכשר מהודר, לטרוף ביצים מבעוד יום, ומוסיפים ע"ז כשני אחוז סוכר או מלח, ואמרינן שבזה אפילו קלוף כל הלילה לא מזיק, צ"ע בהיתר זה".

ה. ביצים עם בצל [בשניהם יש רוח רעה].

1. מחמיר.

- (א) דברי יציב (יו"ד סי' ל"ג אות ג') – "מ"ש אם מערב בצלים לתוך ביצים, אם ג"כ מציל מרוח רעה. הנה בעניינים אלו אין לנו אלא מה שראינו שהיו משימים מלח או צוקקער וכדו' [עיי' לעיל סימן ל"א], דאפשר דמחמת שע"ז אין הרור"ר שולט ממילא אין לו שליטה גם על הביצים, משא"כ בבצלים שגם בהו איכא רו"ר מאן יימר דמהני. וחמירה סכנתא מאיסורא, ואין לנו לדמות מילתא למילתא בעניינים שלמעלה מהשגתינו, וכמ"ש אא"ז בשו"ת דברי חיים אהע"ז סי' ח' לגבי צוואת ריה"ח עיי"ש".
- (ב) הו"ד במשנה הלכות (חט"ו סי' ו').
- (ג) הגר"ח"ק שליט"א (אהל יעקב) – "מה שמביאים מהסמ"ק שאם ביצה קלופה מעורב במאכלים אחרים שמותר באכילה, מה הדין אם עירבו ביצה קלופה ובצל קלופה ביחד בלא שום דבר אחר, האם אומרים שכיון שהקפידא נאמר בשניהם שלא מועיל העירוב או כן מועיל אפילו בכה"ג. תשובה: אין איסורין מעלין זא"ז".
- הגר"ח"ק שליט"א (קונו' שום בצל וביצה הע' י"ג, עמ' פ' אות ח') – "שאלה: במש"כ הפוסקים שע"י תערובת לא נאסר - האם תערובת בצל וביצה יחד (ללא תוספת דברים אחרים) מועילה להציל מן הסכנה. תשובה: לא מסתבר".
- (ד) פסקי תשובות (סי' ק"ע הע' נ"ט) – "וע"ע בדברי יציב שם סי' נ"ג שמ"מ אין נכון לסמוך על ערבוּב ביצה עם בצל, כיון שבשניהם מצינו בגמ' להחמיר אולי אין מצילים אחד את השני (ולכן נוהגים רבים שלא להכין מאכל זה מלפני שבת)".
- (ה) שלחן הלוי (פרק כ"ג אות ג' ס"ק ב', דף הכשרות חי"ג-ה' עמ' א').
2. מיקל.

(א) אבן ישראל (ח"ח סי' י"ט אות א') – "ואי שאלתו מצד ביצה קלופה ובצל קלוף, כיון שנעשו מאכל יחד לית לן, וזהו אחד מהדברים שכל אחד לחוד אסור, ובתערבו יחד מותר".

(ב) שבט הלוי (קובץ מבית לוי ח"ג עמ' מ"ו, ח"ה עמ' ט"ז אות ג', ח"ט עמ' ל"ב אות ג', בענייני יו"ד עמ' צ"ב אות ג') – "כאשר הביצים או הבצלים מעורבים במאכל אחר אין חשש. וע"כ מותר להכין מאכל ביצה עם בצל מערב שבת כשהוא מוכן לאכילה, אבל לא בנתינת מעט מלח או שמן על הביצה".

(ג) משנת יוסף (אהל יעקב בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תקפ"ד) – "מה שמביאים מהסמ"ק שאם ביצה קלופה מעורב במאכלים אחרים שמותר באכילה, מה הדין אם עירבו ביצה קלופה ובצל קלופה ביחד בלא שום דבר אחר, האם אומרים שכיון שהקפידא נאמר בשניהם שלא מועיל העירוב או כן מועיל אפילו בכה"ג. תשובה: מסתבר שתערובת מועילה רק במאכל שלם שייך בו ענין זה".

(ד) שבט הקהתי (אהל יעקב בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תקפ"ד) – "הסמ"ק כתב שאין סכנה אם הביצה מעורב במאכל אחר, מה הדין אם ישנן תערובת ביצה ובצל קלופה בלבד בלא שום מאכל אחר האם זה גם מועיל לדעת הסמ"ק. תשובה: לכאורה מועיל דהרוח רעה הוא רק כשהוא בפני עצמו והוי כעין איסורין מבטלין זה את זה".

3. דעת החוט שני.

(א) חוט שני (הבית בכשרותו פסקי דינים אקטואליים בעניני כשרות הבית עמ' צ"ו הע' ה') – "וכן ביצה ובצל קלופים שעשו משניהם תערובת בלא שום הוספה נחשבים כתערובת [אע"פ שכל אחד בפני עצמו נאסר]".

(ב) חוט שני (שאר ענייני סכנה [בתוך ס' טבילת כלים] ס"ק ג' אות א', עמ' ע"ז) – "בצל וביצה המעורבים יחד, יש טענה לומר שתערובת של שני דברים אלו לא מהני לזה. [אא"כ מוסיף להם שמן ומלח כנ"ל, ואם מכין זה לשבת, צריך להניח זה לפני שבת]" מראי מקומות – נשמת שבת (סימן שכ"א אות שכ"ט ד"ה ומסופקני, ד"ה שו"ר), קונ' שום בצל וביצה (סעי' י"ג).

(א) הגר"ש זצ"ל (קיצור הלכות חובל ומזיק ושמירת הגוף סעי' ס"ד, אשרי האיש יו"ד פרק ז' אות י"ב) – "יש ליזהר מלאכול ביצים שום ובצל שהיו קלופים כל הלילה. ואם אינם כצורתם אלא מרוסקים אפילו אינם מעורבים עם דבר אחר יש להקל להשתמש בהם".

(ב) עי' לקמן - לענין "מנהג לאכול ביצים עם ציבל בשבת".

ו. פרוסות ביצה בתוך לחמניות, האם הוי תערובת.

1. מחמיר.

(א) הגרח"ק שליט"א (אהל יעקב, בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' ת"ט) – "חתיכת לחם שהנכיסו בתוכו ביצה קלופה האם זה נחשב כמעורב ביחד כדי שלא יצטרך להקפיד אם עבר הלילה כך. תשובה: לא".

(ב) ברכת יהודה (ח"ב יו"ד סי' ו' אות י' ד"ה ומעתה, סי' ז' אות כ"ז) – "אין לך בו אלא חידושו, דרך בתערובת של שום בתוך החומץ, שהוא ממש מעורב בתוכו הקלו, משא"כ בנ"ד דפרוסות הביצים מונחים בתוך הלחמניות, ואינם מעורבים בתוכם, אין להקל בזה, דלא חשיב כה"ג תערובת".

2. מיקל.

(א) שבט הקהתי (אהל יעקב) – "לחם שיש בתוכו חתיכות של ביצה קלופה, ועבר הלילה האם זה נחשב כתערובת לענין זה. תשובה: ודאי נחשב כתערובות ובלאו הכי מותר דהוי נאפה הביצה כשאפה הלחם והוי כביצה ובצל אפוי דאין חשש".

ח [שום קלוף שעבר עליו הלילה.

א. כתישה (crushed).

1. מחמיר.

(א) תוס' (שבת דף קמא. סוף ד"ה הני [לשונו מובא לעיל], ביצה דף יד. ד"ה איכא) – "ועוד דאמרינן דרוח רעה שורה עליהן כשנטחנין בלילה".

(ב) רא"ש (ביצה פרק א' סי' כ"א) – "ועוד אמר בפרק כל היד (דף יז א) השום קלוף שעבר עליו הלילה האוכלו מתחייב בנפשו דרוח רעה שורה עליהן".

(ג) הו"ד ביש"ש (ביצה פרק א' סוף סי' ל"ט).

(ד) ברכת יהודה (ח"ב יו"ד סי' ז' אות י"א).

(ה) עמודי הבית (ח"ג, ח"ד סעי' י').

(ו) אמרי יעקב (על שו"ע הרב חו"מ סי' י' ליקוטים ס"ק י"ג) – "גם אם הוא מרוסק ונידוך רוח רע שורה עליו".

(ז) וכ"ש מי שמחמיר לקמן.

2. מראי מקומות.

(א) עי' הגר"ש זצ"ל (קיצור הלכות חובל ומזיק ושמירת הגוף סעי' ס"ד, אשרי האיש יו"ד פרק ז' אות י"ב), לשונו מובא לעיל. וצ"ע.

ב. אבקת שום (garlic powder), אבקת בצל (onion powder).

1. מחמיר.

(א) משנה הלכות (ח"ב סי' כ"ב, חט"ז סי' ט"ז) – "בשומין טחונים נמכרים בבקבוק (גארלי"ק פוידע"ר בלע"ז) ... והנראה דהתוס' והרא"ש לתי' השני שהביא וחיזק דבריו מדברי הירושלמי משמע דס"ל תי' זה לעיקר וגם מפסקי האחרונים ז"ל שפסקו דשום אפילו מרוסק ר"ר שורה עליו מבואר דס"ל להלכה לאיסור אפי' בזה"ז כהאי טעמא דר"ר שורה עליהם וכיון שנראה כן הכי יש לפסוק ובפרט שדבר זה בכלל סכנה וחמירא סכנתא מאיסורא".

(ב) ביע אומר (מעין אומר ח"ב פרק א' סי' ד') - לשונו מובא לקמן.

(ג) חוט שני (שאר ענייני סכנה [בתוך ס' טבילת כלים] ס"ק ג' אות א', עמ' ע"ז) – "שום בצל וביצה קלופים טחונים, אין זה סיבה להתיר אם עבר עליהן הלילה. אמנם אם הם מעורבים בתבשיל וכיוצא"ב, יש להקל".

(ד) הגר"ק שליט"א (אהל יעקב) – "האם אנחנו מחמירים באבקת בצל או שום שעבר הלילה, או שמא אומרים פנים חדשות הם ואין להחמיר. תשובה: יזהר".
 ע"י הגר"ק שליט"א (עלי ש"ח עמ' רכ"א אות ד') – "שאלה: האם מותר להשתמש באבקת שום שעבר עליה הלילה. תשובה: אם יש תערובת המנהג להקל".
 ע"י הגר"ק שליט"א (עלי ש"ח עמ' רכ"א אות ה') – "שאלה: מהו השיעור שנחשב תערובת עם שאר דברים באבקת שום (רוב או מעט). תשובה: אפי' מעט".
 הגר"ק שליט"א (עלי ש"ח עמ' רכ"ב אות ו') – "שאלה: האם באבקת שום סגי בשנוי בלי תערובת שאר דברים. תשובה: לא".
 ע"י הגר"ק שליט"א (קוני' שום בצל וביצה עמ' פ' אות ט') – "שאלה: על מה סמכו העולם להשתמש באבקת שום שנעשית משום מיובש טחון (ללא תערובות נוספות). תשובה: לא שמענו שנהגו".
 ע"י הגר"ק שליט"א (דולה ומשקה עמ' שס"ד) – "יש היום בשוק אבקת ביצים וכן אבקת שום, האם אין בזה חסרון של ביצים קלופות ושל שום קלוף. תשובה: תערובת בדבר אחר מותר".
 (ה) ע"י ודרשת וחקרת (ח"ה יו"ד סי' י"א) – "כל זה אני כותב ללמד זכות על המקילים, אבל ודאי יש מקום להחמיר, בפרט בעניני סכנה דחמירא סכנתא מאיסורא ... ולמעשה אני איני מכניס לביתי אבקות שום או בצל למיניהם מהחשש הנ"ל, אבל יש לברר את המציאות, דאולי מוסיפים עוד דברים להאבקה, ואז יש עוד סניף להקל עפ"י הסמ"ק ...".

2. מיקל.

(א) באר משה (ח"ג סי' קט"ו) – "ואפשר שאלו הטוחנין השום טוחנין אותו עם קליפתו ושערות שבראשו ואז לית לן בה כמבואר בש"ס (נדה הנ"ל). ועוד אפשר לומר דמאחר לרוב האיסורין מפני רוח רע הנזכרים בגמ' לא נזכרו ברמב"ם ושו"ע, ולכן דין שום הנקלף שלא נזכר בשו"ע, אפשר שידעו שבטלו בזמנינו או עכ"פ אינן מזיקין בגדר שומר פתאים ה' ... ועוד אפשר דהלא דבר מה מערבין העושים עפר שום טחון לתוך העפר שתקיים ולא יתייבש (ולכן מאוד צריכים להיות נזהר שלא לקנותו אך ורק ממוחזק בכשרות) ומאחר שגם דבר אחר מעורב בו תו אין הרוח רע שורה כמו באם השערות או קליפתו מעורבין בו, כנ"ל ליישב שלא שמענו מי שיהי' נזהר מלקנות אם המוכר מוחזק בכשרות היטב".
 (ב) שבט הלוי (קובץ מבית לוי ח"ג עמ' מ"ז אות ד', בעניני יו"ד עמ' צ"ב אות ד') – "אבקת ביצים ואבקת שום קל יותר מזה".
 (ג) שלחן הלוי (פרק כ"ג אות ג' ס"ק ג').
 (ד) ויען דוד (ח"ד סי' צ"ה) – "קמח של בצל ושום שעבר עליהם הלילה ... הנה בגמרא (ב"ק צ"ו ע"ב) ליבנא והוי עפרא והוי שינוי ... וכן עמא דבר ... והעירוני ... מתוס' (שבת קמ"א ע"א סוד"ה הני) דשום קלוף שנידך במדוכה שעבר עלי' הלילה, יש ע"ז רוח רעה, והשבתי דאע"פ שנידך, צורתו מוכיח עליו ואין כאן פנים חדשות ... עוד שמעתי שסומכין על שאופים השום והבצלים תו"מ אחר הקליפה והרי נשתנה, וכן נראה מהכף החיים סי' תק"ד סק"א די"ל דכשהו' מבושלים' אינו מזיק, ובשבט הלוי ח"ח סי' ב' אות ב', הביא שקיבל מבעל החזו"א זי"ע דבכל אלה הדברים אם יש שינוי כל דהו אפשר להקל".
 (ה) הגר"י רובין שליט"א (שמעתי).
 (ו) ע"י שבט הקהתי (ח"ב סי' רמ"ז אות א' ד"ה ולפלא).
 (ז) העדה החרדית (צלצלתי בטלפון).
 (ח) פסקי תשובות (סי' ק"ע סוף אות י"ג) – "ובימינו מצוי אבקת ביצים, ואבקת שום, ובצל קצוץ מטוגן, והעולם נוהגין היתר בהם, ויש להם על מה שיסמוכו".
 (ט) ויאמר גבריאל (סעי' ה' אות ט"ו) – "אבקת ביצים או אבקת שום וכן בצלים יבשים שאי אפשר לאוכלם רק על ידי שרייה או בישול מותר לקנותם אף לכתחילה ואין בהם שום חשש".
 (י) הגר"י ברקוביץ שליט"א (מכתב במייל) - לשונו מובא לקמן.

3. טעמים להקל.

(א) כי נטחן עם שערות וקליפה, ועוד כי עצם ההלכה לא מובאת בשו"ע, ודשו ביה רבים שומר פתאים ה', ועוד שמעריבים בו שאר דברים – באר משה (ח"ג סי' קט"ו).
 (ב) רק כתישה אסור, אבל אבקה פנים חדשות בא לכאן – הגר"י רובין שליט"א (שמעתי), ע"י שבט הקהתי (ח"ב סי' רמ"ז אות א' ד"ה ולפלא, "ואולי יש להקל כשנעשית השום אבקה דפנים חדשות נעשית לו"), ע"י הליכות עולם (ח"ז עמ' רי"ז סוף הע' י"ג, "וכיום מוכרים אבקת שום יבשה, לכל דצריך, לתבל בה דברי מאכל, ואפשר שכיון שנשתנה השום וקיבל צורה אחרת, פנים חדשות באו לכאן, ואינו בכלל האיסור. וצ"ע"), הגר"י ברקוביץ שליט"א (מכתב במייל, לשונו מובא לקמן).
 (ג) יבש – שבט הלוי (קובץ מבית לוי ח"ג עמ' מ"ז הע' ז', בעניני יו"ד עמ' צ"ב הע' ח', "כיון שנתייבש ונעשה כעפר").
 (ד) קלוי (roasted) – בד"ץ (צלצלתי בטלפון).
 (ה) למכירה, מיקל – לפי האג"מ (יו"ד ח"ג סי' כ', לשונו מובא לעיל), שלחן הלוי (פרק כ"ג אות ג' ס"ק ג').
 4. אבקת ביצים – ע"י לקמן.

5. מראי מקומות – הכשרות (פרק י"ח סעי' י"ד), קוני' שום בצל וביצה (סעי' ט"ו).

(א) הליכות עולם (ח"ז עמ' רי"ז סוף הע' י"ג, ע"י שלחן יוסף יו"ד הע' רע"ג) – "וצ"ע".
 (ב) ברכת יהודה (ח"ב יו"ד סי' ז' אות ט"ז) – "הנוהגים להקל לאכול אבקת שום שעבר עליו הלילה, יש להם ע"מ שיסמוכו. ויר"ש ימנע מזה".

(ג) עמודי הבית (ח"ג, ח"ד הע' כ"ג) – "והנה ביררנו דבין בהכשר הבד"ץ עדה החרדית ובין בהכשר הרב לאנדא שליט"א, סומכים להקל באבקת שום ואבקת ביצים בלאו תערובת, ומשום שקולים אותם וטוחנים אותם לפני עלות השחר וקלייה כבישול וכהבית שלמה דמתיר בנתבשלו. וכתבתי להם מכתב להעיר על כך מדברי מהר"מ מרוטנבורג (ראה לעיל הערה ה'). ויש שענו ד'אבקה' "

שאני ואע"פ שבכתוש נמי אסור (ראה לעיל הערה ד') [וע"ז פקפקנו לעיל]. ויש שענו, דאמנם היה עדיף להחמיר בזה אבל במציאות לא שייך לערב בזה קצת מלח או סוכר (כנראה רוצה לומר מצד המפעלים) ולכן סומכים על מה שמקובל להקל בזה".

ג. שום מבושל או מטוגן.

1. מחמיר.

(א) הגרת"ק שליט"א (עלי שי"ח עמ' רכ"ב אות ז') – "שאלה האם מותר לאכול שום צלוי אם עבר עליו כל הלילה. תשובה: רק שום צלוי עם הקליפה".

(ב) שי"ח יוסף (ח"ג סי' ע"ח) – "אלא נראה דמיירי בכל גווני בין בביצה ובין בשום ובצל, בין בחי ובין במבושל".

(ג) קונ' שום בצל וביצה (סעי' י"ז) – "ולמעשה יש להזהר בין בחיים ובין במבושלים".

2. מראי מקומות – כה"ח (ס"ק צ"ג), וינען דוד (ח"ד סי' צ"ה, לשונו מובא לעיל), עמודי הבית (ח"ג, ח"ד הע' כ"ג, לשונו מובא לעיל).

(א) יביע אומר (מעין אומר ח"א פרק ב' סי' ל"ג, ח"ב פרק א' סי' ד') – "שאלה: בצל או שום מבושלים או מטוגנים, האם זה פוטר את בעיית איסור שום קלוף או בצל קלוף. תשובה: יש מתירים בכך, וכדאי לעשות ע"י תערובת. בהזדמנות אחרת ענה מו"ר נר"ו: יש מקלים בכך".

(ב) עי' בצל מבושל או מטוגן – לקמן.

ד. שום יבש.

1. מחמיר.

(א) רבי (פרקא דרבינו הקודש בבא דששה סי' כ"א) – "ששה דברים ארשב"י העושה אותן דמו בראשו האוכל שום יבש קלוף ובצל קלוף וביצה קלופה ושונה משקין מזוגין שעבר עליהן הלילה והלן בבית הקברות והנזקק למטתו ביום ואינו מאפל את עצמו והנוטל את צפרניו זו בזו וזורק לרשות הרבים".

(ב) מהרש"ם (נדה דף יז.) – "האוכל שום קלוף וכו'. שום יבש קלוף כ"ה בפרקא דרבינו הקודש בבא דששה סי' כ"א".

(ג) הו"ד בדגל אפרים (עוללות משה הערות בסוף הספר על סי' כ"ח) – "ובמה שכתבתי בפנים מדברי הב"ח דביבש אין שורה רוח רעה, הראני כהד"ג מוח"ז רשכבה"ג [המהרש"ם] [שליט"א] [זצ"ל] בפרקא דרבינו הקודש (בבא דששה סי' כ"א) דאיתא שם הגירסא 'שום יבש קלוף שעבר הלילה' ומשמע קצת דלא כהב"ח, אולם י"ל דהב"ח מיירי ביבש לגמרי, מה שאין כן שום יבש דמכל מקום יש בו לחלוחית קצת".

2. מיקל.

(א) עי' הגריש"א זצ"ל (תל תלפיות חס"ג עמ' ט' אות כ'), אשרי האיש יו"ד פרק ז' אות י"ד) – "שום ובצל מיובשים אם לחשוש משום שעבר עליהם לילה, ונטייתו להקל בזה דחשיבא נשתנה צורתו ובפרט אם כמות שהוא לא ראוי לאכילה".

(ב) יביע אומר (מעין אומר ח"ב פרק א' סי' ד') – "שאלה: 'שביבי שום' שהם יבשים האם הם בכלל איסור שום קלוף או לא. תשובה: יש להקל בזה. [לכתחילה דעת רבנו להחמיר גם באבקת שום, השאלה כמה להקל]".

3. מראי מקומות – קונ' שום בצל וביצה (סעי' י"ח).

ה. שום פרסי.

1. מחמיר.

(א) בן איש חי (שנה ב' פר' פנחס אות י"ד) – "וצריך להזהיר אנשי עירנו בשומין הבאים מפרס שהם קלופים לגמרי".

2. כשהוא כבוש בחומץ יש להקל.

(א) הליכות עולם (ח"ז פר' פנחס אות י"ג) – "ושום פרסי שנאכל כשהוא כבוש בחומץ, ושוהה ימים רבים כשהוא קלוף, יש להתיר, שיש לומר שלא על זה הזהירו חכמים".

(ב) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע יו"ד סי' קט"ז סעי' ח') – "שום פרסי שנאכל כשהוא כבוש בחומץ, ושוהה ימים רבים כשהוא קלוף, יש להתיר, שיש לומר שלא על שום גדול כזה הזהירו חכמים".

3. מראי מקומות – כף החיים (ס"ק צ"ג), קונ' שום בצל וביצה (סעי' כ').

ו. טיפות שום (garlic drops).

1. מראי מקומות.

(א) יביע אומר (מעין אומר ח"א פרק ב' סי' ט') – "שאלה: האם מותר להשתמש בטיפות שום. תשובה: מותר, ויקח זאת בתערובת. [במציאות זה מעורב עם אלוהול]".

(ב) ברכת יהודה (ח"ב יו"ד סי' ז' אות י"ב) – "ואותם חנויות, שמוכרים טיפות אלו, מכשילים את הצבור, ומה שמפרסמים, שטיפות אלו מונעים הרבה מחלות, הנה חז"ל גילו לנו, שאדברא 'שום זה' (שעבר עליו הלילה) גורם לריבוי מחלות ... ולשומעים ינעם ועליהם תבוא ברכת טוב. [אולם העירו כמה ת"ח, דכיון דטיפות השום הנ"ל נעשים ע"י שמהדים את הטיפות, אינו אלא זיעה בעלמא, דלית ביה מששא. ע"כ שמעתי. וצ"ע]".

ז. שום כתוש קפוא, רבועי שום (frozen garlic cubes).

1. מחמיר, אא"כ שיש תערובת.

(א) יביע אומר (מעין אומר ח"ב פרק א' סי' ד') – "ושאלתי את רבנו: מה הדין לגבי שום טרי או קפוא. וענה מו"ר נר"ו: אסור".

(ב) שבט הקהתי (אהל יעקב) – "שאלה: ראיתי היום שמוכרים שום כתוש קפוא ולמעשה השום קלוף ואולי מעורב עם שמן מדוע לא חוששים בזה לשום קלופה, ואם אין בהם שמן האם זה בעיה, וא"כ מדוע מוכרים אותם כן. תשובה: בהכשרים הטובים מערבין קצת מקליפה כשטוחנין אותו".

(ג) מטבת הכשר (ארטסקרול, פרק ט"ז הע' מ"ח) -

Frozen garlic cubes available today are usually mixed with oil.

ח. מראי מקומות.

1. יביע אומר (מעין אומר חי"א פרק ב' סי' ל"ג, חי"ב פרק א' סי' ד') – "שאלה: אדם שיש לו כמות גדולה של שום קלוף במקרר, האם יש תקנה להתיר זאת. [תחילה אמר מו"ר נר"ו: שיערב זאת עם איזה משהו. ואמרתי לרבנו שמדובר לאחר מעשה וכבר עבר לילה]. תשובה: אין מה לעשות".

ט] בצל קלוף שעבר עליו הלילה.

א. אבקת בצל (onion powder).

1. עי' לעיל - אצל אבקת שום.

ב. בצל יבש (dried onions, onion bits).

1. מחמיר.

(א) משנה הלכות (חט"ז סי' ט"ז) – "הי' לו להזכיר המחמירין ולהדגיש שזה בגדר סכנתא וכבר אמרו חז"ל פירוקא לסכנתא, והלא כולם כתבו שזה ענין של רוח רעה שאין יודעין מה הוא וא"כ מי הגיד לן שעל בצל יבש או ביצה יבישה אינו שורה הר"ר הנ"ל".

(ב) הגרח"ק שליט"א (אהל יעקב) – "האם אנחנו מחמירים באבקת בצל או שום שעבר הלילה, או שמא אומרים פנים חדשות הם ואין להחמיר. תשובה: יזהר".

2. מיקל.

(א) עי' הגריש"א זצ"ל (תל תלפיות חס"ג עמ' ט' אות כ' [לשונו מובא לעיל], אשרי האיש יו"ד פרק ז' אות י"ד) – "שום ובצל מיובשים, נטיית רבינו להקל מלחשוש כשעבר עליהם הלילה, דחשיבא נשתנה צורתו, ובפרק אם כמות שהוא אינו ראוי לאכילה. ולכן מותר להשתמש באבקת 'גריל עוף' המכילה תערובת של מלח, אבקת בצל, אבקת זרעוני סלרי, ופפריקה אדומה, אף מצד הגמ' הנ"ל".

(ב) שבט הלוי (ח"ג סי' קס"ט, קובץ מבית לוי ח"ג עמ' מ"ו אות ד') – "ומייבשים אותם בתנור ... אפשר להקל בכל קולא אפשרית".

(ג) יביע אומר (ח"ב יו"ד סי' ז') – "בנוגע לבית החרושת לשימורי בצלים, (הקלופים ומיובשים במכונה, ומניחים אותם בקופסאות, ע"מ לשלחם למדינות רחוקות). ... ה"ה בנ"ד שנתייבשו הבצלים הללו וא"א לאכלם כלל, עד שיבשלם היטב ויתרככו ויחזרו לבריתם. ובצירוף הטעם שכ' הגמ"ר שאין הרוח רעה מצוי בינינו. נראה שיש להקל ... בנ"ד שאין הבצל ראוי לאכילה מחמת שנתייבש ע"י המכונה, נראה שאפשר לסמוך להקל אף לכתחלה".

(ד) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע יו"ד סי' קט"ז סעי' ט') – "שימורי בצלים המונחים בקופסאות שימורים סגורים, יש להקל אף שעבר עליו הלילה ... שאין ראויים לאכילה אחר שמייבשים אותם".

3. למכירה, יש להקל – לפי האג"מ (יו"ד ח"ג סי' כ'), לשונו מובא לעיל).

4. מראי מקומות – קונ' שום בצל וביצה (סעי' י"ח).

ג. בצל מבושל או מטוגן.

1. מיקל.

(א) כה"ח (או"ח סי' תק"ד ס"ק א').

(ב) שבט הלוי (ח"ג סי' קס"ט, קובץ מבית לוי ח"ג עמ' מ"ו אות ד'), עי' קובץ מבית לוי בענייני יו"ד עמ' צ"ב אות ב') – "אפשר להקל בכל קולא אפשרית והיינו כשהם מבושלים **אפויים או מטוגנים כבר**, ואין חשש בזה".

(ג) שבט הקהתי (ח"ה סי' קל"ט) – "דבבצל מבושל אין חשש ... דהסכנה הוא רק בבצל חיין ממש".

(ד) עי' ויען דוד (ח"ד סי' צ"ה) - לשונו מובא לעיל.

(ה) פסקי תשובות (סי' ק"ע סוף אות י"ג) – "וביימינו מצוי ... ובצל קצוץ מטוגן, והעולם נוהגין היתר בהם, ויש להם על מה שיסמוכו".

2. מחמיר.

(א) שיח יוסף (ח"ג סי' ע"ח) – "אלא נראה דמירי בכל גווי בין בביצה ובין בשום ובצל, בין בחי ובין במבושל".

(ב) קונ' שום בצל וביצה (סעי' י"ז) – "ולמעשה יש להיזהר בין בחיים ובין במבושלים".

3. מראי מקומות.

(א) יביע אומר (מעין אומר חי"א פרק ב' סי' ל"ג, חי"ב פרק א' סי' ד') – "שאלה: בצל או שום מבושלים או מטוגנים, האם זה פוטר את בעיית איסור שום קלוף או בצל קלוף. תשובה: יש מתירים בכך, וכדאי לעשות ע"י תערובת. בהזדמנות אחרת ענה מו"ר נר"ו: יש מקלים בכך".

יביע אומר (מעין אומר חי"ב פרק א' סי' ד') – "שאלה: בצל בתוך מרק ירקות שהחלו לחממו ואחר כיבו את הגז וכך נשאר כל הלילה. האם אפשר לאוכלו. תשובה: יש להקל".

ד. בצל סגול, בצל אדום (red onion).

1. מחמיר.

(א) קונ' שום בצל וביצה (סעי' כ"ב) – "בצל סגול - יש להיזהר בו כסתם בצל".

2. מראי מקומות.

(א) הל' שונות הנוגעות לשבת (ארטסקרול, עמ' קל"ב, פרק כ"א הע' כ"ג) -

Some Poskim state that the prohibition does not apply to a red onion. [כך שמעתי מפוסקי זמנינו]

ה. **בצל ירוק** (scallions): אם בצל ירוק נאסר משום בצל קלוף.

1. מחמיר.

(א) חוט שני (שאר ענייני סכנה [בתוך ס' טבילת כלים] ס"ק ג' אות ה', עמ' ע"ח) – "בצל ירוק שיש בו עלין ירוקין, אם השערות שבראשו קיימין שפיר דמי, ואם לאו יש בו משום בצל קלוף".

(ב) הגר"ח"ק שליט"א (גם אני אודך בעניינים שונים ח"ב אות ל"ב) – "שאלה: בגמרא נידה (דף י"ז ע"א) איתא, אמר ר"ש בן יוחאי ה' דברים הן שהעושה אותן מתחייב בנפשו ודמו בראשו האוכל וכו' ובצל קלוף וכו' שעבר עליהן הלילה. ע"כ. מהו הכוונה האם לבצל רגיל, אבל בצל ירוק יהיה מותר לאכול אף שהיה קלוף ועבר עליו הלילה, או שגם בבצל ירוק יש ליזהר. תשובה: יש ליזהר".

ע' הגר"ח"ק שליט"א (אהל יעקב, מציון תצא תורה ח"א יו"ד הע' ק"ל) – "האם החזון איש זצ"ל סבר שאין חשש בצל ירוק קלוף שעבר הלילה. תשובה: למה".

(ג) הגר"א ובבצל שליט"א (מציון תצא תורה ח"א אות רצ"ח, אהל יעקב מאכלי עכו"ם עמ' תרע"ח אות י"ד) – "שאלה: האם בבצל ירוק יש חשש כשהוא קלוף. תשובה: כן".

(ד) ברכת יהודה (ח"ב יו"ד סי' ז' אות י"ז) – "גם בצל ירוק קלוף בכלל איסור לינת לילה".

(ה) מטבח הכשר (ארטסקרול, עמ' תי"ד).

(ו) דברי אור (ח"ד סי' ס"ה) – "בצל ירוק קלוף שעבר הלילה ... מתחייב בנפשו ... ומסתבר דכן הוא בכל מיני בצלים". 2. מיקל.

(א) חזו"א (מעשה איש ח"ב סוף עמ' קל"ו, מבית לוי בענייני יו"ד עמ' צ"א הע' ב') – "בכתבי הג"ר שמריהו גריינמן זצ"ל כתוב ששמע ממרן החזו"א זצ"ל שבבצל ירוק אין חשש משום בצל קלוף שעבר עליו הלילה. ואמרתי דבר זה למרן (שליט"א) [זצ"ל] ואמר דמסתבר כן שהוא ירק, וכעין שכ' בפ"ת (סי' צ"ו סק"ג) מחמו"ד דבצלים קטנים אינם נחשבים דבר חריף".

(ב) הגריש"א זצ"ל (להלכה עמ' ככ"ה אות ט"ו, אהל יעקב בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תקפ"ד, מציון תצא תורה ח"א יו"ד הע' ק"ל) - לשונו מובא לקמן.

(ג) שבט הלוי (קובץ מבית לוי בענייני יו"ד עמ' צ"א אות א') – "בבצל ירוק אין חשש משום בצל קלוף שעבר עליו".

(1) מציון תצא תורה (ח"א יו"ד סוף הע' ק"ל) – "ובספר קובץ מבית לוי יורה דעה (עמ' צ"א-צ"ב) שכתב על בצל ירוק דמסתבר שאי"ז בצל אלא ירק, וציון לפ"ת (יו"ד צ"ו סק"ג) מהחמודי דניאל שבצלים קטנים אינם נחשבים לדבר חריף. ויש להעיר שכל זה נכון לפי הבנת ספר מעדני השלחן שהבין שהחמודי דניאל איירי בבצל ירוק, אבל לפי מה שכתב הכף החיים (סימן צ"ו) שבצל קטנים תלוי אם נגמרו בישולם וצ"ע אם נוכל להביא ראיה מדברי החמודי דניאל".

(ד) שבט הקהתי (אהל יעקב בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תקפ"ד, מציון תצא תורה ח"א יו"ד הע' ק"ל) – "האם בצל ירוק קלופה הנקרא scallion שייך לסכנה של ביצה ובצל קלופה שעברו הלילה. תשובה: דעת הגרי"ש אלישיב זצ"ל דבצל ירק אינו בכלל בצל לגבי בצל קלוף וכן מובא בשם החזון איש זצ"ל".

(ה) הגרש"ז אולמן (להלכה עמ' ככ"ה הע' ט"ו).

3. למחמירים: רק החלק הלבן, או גם החלק הירוק.

(א) רק החלק לבן.

(1) הכשרות (פרק י"ח הע' נ') – "ושמעתי מפוסקים שמסתבר שבבצל ירוק אין חשש קלוף שעבר עליו הלילה אלא בחלק לבן".

(2) קונ' שום בצל וביצה (סעי' כ"א) – "ואף לחוששים, מסתבר שאין לחשוש אלא בחלק הלבן".

4. מראי מקומות.

(א) דבריך יאיר (ח"ג יו"ד סי' כ"ח) – "נלע"ד שיש להחמיר בזה. ויש לאסור כל סוג של בצל שנקלף ועבר עליו לילה שלם. ולכן יש להקפיד להשאיר חלק מקליפתו עמו כדי להתירן באכילה".

דבריך יאיר (ח"ה הוספות ומילואים אות כ"ג, עמ' תנ"א) – "במ"ש בחלק ג (סי' כח) לגבי בצל ירוק קלוף שעבר עליו הלילה, נשאלנו בדין העלים של הבצל ירוק אם רשאי לאכלם לאחר שהבצל נשאר קלוף בלילה, והשבנו להקל שהרי מדברי כה"ח שהבאנו שם משמע דיש להקל אף בבצל ירוק עצמו, ודיינו שנחמיר בו עצמו אבל בעלים שאינם נקראים בצל אלא עלים יש להקל, וכעין מ"ש מרן הראש"ל שליט"א ביבי"א (ח"ב חיו"ד סי' ז' אות ז) להקל באבקת ביצים שעבר עליה הלילה שהרי אין על זה שם ביצה וה"נ אין על זה שם בצל".

ו. **צנון קלוף** (radish).

1. מיקל.

(א) שבט הלוי (קובץ מבית לוי ח"ג עמ' מ"ז אות ו', בענייני יו"ד עמ' צ"ב אות ה') – "צנון קלוף אין חשש להשהותו שיעבור עליו הלילה".

(ב) הגר"ח"ק שליט"א (דולה ומשקה סוף עמ' שס"ג, דרך אכילה עמ' פ"ג [לשונו מובא לקמן]) – "צנון חתוך שעבר עליו לילה האם מקפידים בזה, שבגמ' לא נזכר צנון. תשובה: לא".

(ג) הו"ד במטבח הכשר (ארטסקרול, פרק ט"ז הע' מ"ה).

2. מראי מקומות – דברי שלום (ח"ו קיצור פסקי הלכות יו"ד אות קצ"ט, עמ' רצ"ג), שמירת הגוף והנפש (סי' ג' סעי' ג'), פסקי תשובות (סי' ק"ע אות י"ג, הע' נ"ב), קונ' שום בצל וביצה (סעי' כ"ה).

(א) קב זהב (סוף סי' י"ד) – "והנה העולם נזהרין גם בצנן בקלופה שעבר עליו לילה לאסור ולא מצאתי שום רמז לזה בשום מקום וצ"ע".

(ב) חוט שני (שאר ענייני סכנה [בתוך ס' טבילת כלים] ס"ק ג' אות ו', עמ' ע"ח) – "בצל שמשירין ראשו אין בו משום בצל שעבר עליו הלילה וכנ"ל. ושאר ירקות לא נזכר קפידא בלא ראש שעבר עליו הלילה, זולת אם נדמה אותם לשום ובצל, ויש מקום לזה בירקות החריפים".

ז. חריין.

1. מיקל.

(א) הגר"ח"ק שליט"א (דרך אכילה עמ' פ"ג) – "שאלה: האם מה שכתוב בגמ' דשום ובצל וביצה קלופה שעבר עליהן הלילה אין לאכלן משום רוח רעה, זה בדוקא שום ובצל או גם שאר דבר החריפים, ונפק"מ לגבי ער"פ שחל בשבת האם חייבים לפורר את החריין בליל יו"ט בשינוי או שאפשר גם מע"ש. תשובה: דוקא במה שנאמר בגמ'".

2. מראי מקומות – חוט שני (שאר ענייני סכנה [בתוך ס' טבילת כלים] ס"ק ג' אות ו' [לשונו מובא לעיל]).

ח. מראי מקומות.

1. מ"ב (סי' שי"ט ס"ק י"א) – "יש לזהר במה שנוהגין העולם להכין **הבצלים בחומץ** לאיזה תיקון מאכל לסעודה ג' ובוררין העלין הטובים מן הכמושים והמתולעים שלא יעשו זה רק סמוך לסעודה וגם יזהר שלא יברור הכמושים מן הטובים דזה הוי פסולת מן האוכל וכמש"כ בסק"ז. ובש"ג כתב דנהג **להכין זה מע"ש** דקשה לזהר בענייני הברירה בזה והנה המחמיר ועושה כן תע"ב [א"ר]".

2. חוט שני (שאר ענייני סכנה [בתוך ס' טבילת כלים] ס"ק ג' אות ב', עמ' ע"ז) – "צ"ע בדבר שאינו מאכל הראוי כעת לאכילה, אלא רק מוכן לבישול, אם יש בו משום בצל קלוף שעבר עליהם הלילה".

י. ביצה קלופה שעבר עליה הלילה.

א. הלכה.

1. מחמיר [גורס כן בברייתא].

(א) ברייתא מעשה תורה (המיוחס לרבינו הקדוש, אות ה'), הו"ד בכל בן (סי' קי"ח ד"ה חמשה) – "חמשה דברים האוכל אותן דמו בראשו שום נקלף וביצה קלופה".

(ב) מהר"ם מרוטנבורג (ספר סיני וליקוטים סי' תפ"ה), הו"ד הג' מרדכי (שבת פרק י', רמז תס"א) – "ומביצה קלופה ששאלתם אמאי לא חיישינן לרוח רעה כדאיתא פרק כל היד [נדה יז, א], יפה כתבתם דדילמא לא שכיח בינינו, אי נמי כתבי קודש שעליהן מצילין".

(ג) סמ"ק (מצוה קע"א), הו"ד באורחות חיים (סוף הל' מעקה).

(ד) פסקי רי"ד (נדה דף יז.).

(ה) האגודה (נדה פרק ב' אות ט').

(ו) מנורת המאור (פרק כ' דרך ארץ עמ' תכ"ה).

(ז) וכן הפוסקים – יש נוחלין (אזהרות מן הסכנה), של"ה (שער האותיות קדושת אכילה אות ס"ד), פר"ח (ס"ק ט' ד"ה דע), לחם הפנים (ס"ק ע"א), גר"ז (הל' שמירת גוף ונפש סעי' ז'), מנורת המאור (אות שט"ז), זבחי צדק (ס"ק ס"א), לקוטי מהרי"ח (דברים הנוהגים בסעודה, עמ' קס"ב-א'), ערה"ש (סעי' כ"ב), מהרש"ם (ח"ד סוף סי' קמ"ח, "דגם בזה"ז אסור וה"ה ביצה"), מנחת פתים (ריש סי' קט"ז), עצי העולה (ערך סכנה סי' קט"ז סעי' כ"ד), אג"מ (יו"ד ח"ג סי' כ'), "לדינא אף שראוי להחמיר כגמ' דידן בשם רשב"י אבל בהא דקולפין לקבוץ חביות להקפיד הנכון שמותר", אבן ישראל (ח"ט סי' קכ"ו אות ג', "כל העולם נזהר בזה"), הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש יו"ד פרק ז' אות י"ג, "אנו מחמירים בזה"), יביע אומר (ח"ב יו"ד סי' ז' אות ח'), משנה הלכות (ח"ב סי' כ'), תשובות והנהגות (ח"ג סי' רנ"י), שלחן הלוי (פרק כ"ג אות ג' ס"ק א'), חזון אליהו (קובץ בית הלל גליון כ"ז עמ' קכ"ב, "ויש אומרים שביצה אינה אסורה אם נשארה קלופה כל הלילה ודווקא 'בצל ושום' עיין רש"י נדה (דף יז) משכ"ב, אולם להלכה גם יש להחמיר בביצה קלופה").

2. משמיט "ביצה" – רש"י (נדה דף יז. ד"ה שעבר, "שעבר עליהם הלילה. אכולהו קאי אשום ובצל ומשקין"), בן איש חי (שנה ב' פ' פנחס אות י"ד, רב פעלים יו"ד ח"ב סי' י"ג ד"ה מיהו, "לא יאכל שום ובצל שעבר עליהם לילה אחת אחר שנקלפו").

(א) יש גירסא – אג"מ (יו"ד ח"ג סי' כ' ד"ה וגם, "ודאי יש מקום לומר שבגירסת רש"י בגמ' לא היה כתוב ביצה וא"כ פליג רש"י וסובר שבביצה קלופה ליכא סכנתא, וקצת מסתבר יותר לומר שרש"י לא החסיר כלום דאין שום טעם שיחסיר דבר אחד מהגירסא בגמ'").

(ב) מראי מקומות – פסקי אליהו (ח"א סי' ט'), קב זהב (סי' י"ד ד"ה ואגב), ישכיל עבדי (ח"ז או"ח סי' מ"ד שאלה ד' אות א'), קונ' שום בצל וביצה (ביאורים סי' א').

1. רש"י (נדה דף יז.) – "רש"י ... חסר בדבריו ביצה".

2. חלקת יעקב (יו"ד סי' י"ד אות ד', סי' ל"ט אות א') – "לולא דמסתפינא, דלרש"י לא הי' כלל הגירסא של ביצה קלופה, וכמפורש

שם ברש"י ד"ה שעבר עליהם הלילה, אכולהו קאי אשום ובצל ומשקין ולא הזכיר כלל ביצה. ויש לי סמך לזה, דבח"י הרשב"ץ, בעל התשב"ץ, הנדפס כעת מחדש בש"ס ארץ ישראל בהוצאת אל המקורות, וזה לשונו בפרק כל היד העושה דברים האלו

מתחייב בנפשו, שום ובצל קלופים שעבר עליהן הלילה ומשקין מזוגין וכו' ולא הזכיר כלל ביצה קלופה, באופן שיש לשער שלא היה לפניהם הגירסא כלל של ביצה קלופה".

א. מש"כ בשם הרשב"ץ, עי' הוצאת כתב סופר [על אוצר החכמה] נדה דף יז. ד"ה העושה, שהזכיר "ביצה".

3. מראי מקומות – אפרקסטא דעניא (ח"ב יו"ד סי' קמ"ה ד"ה וכשאני), דברי יציב (או"ח סי' רכ"ז אות א', יו"ד סי' ל"א אות ט').
(א) שלחן חי (סי' ב' אות ד') – "יש מי שאומר דלא שייך לגמרי האיסור דביצה קלופה שעבר עלי' הלילה רק בשום ובצל ואין הלכה כן והמיקל כדבריו במקום הפסד קצת אין מזניחין אותו".

(ב) ביע אומר (שלחן יוסף יו"ד אות ל"ז) – "שכחו והשאירו שני דליים של ביצים טרופות, ועבר עליהם הלילה, יש לסמוך להקל במקום הפסד מרובה".

(ג) תשובות ונהגות (ח"ה סי' רנ"ו) – "איתא בנדה (יז א) ה' דברים העושה אותם מתחייב בנפשו, והאוכל שום קלופ וכו', וביצה קלופה, דמו בראשו, ע"ש. ובמסכתא דרך ארץ רבה (ר"פ י"א). ונשאלתי ממוסד לבנות על מקרה שהשאירו כמאה ביצים קלופות מבושלות כל הלילה האם אסורות באכילה. ולע"ד נראה דאף שהמנהג לאסור מ"מ בדיעבד ובשעת הדחק, יש להתיר מכמה צדדים ... ובצירוף כל הטעמים האלו, התרתי בדיעבד ובשעת הדחק לאוכלם, שבמקום צורך ומצוה ובפרט דברים, יש להקל וכמש"נ".

ב. ביצי יונים, אוזנים, וכדו'.

1. מחמיר.

(א) עי' הגרח"ק שליט"א (קונ' שום בצל וביצה עמ' פ' אות י"ב) – "שאלה: האם גם בביצים שאינן ממין תרגול (כגון ביצי יונים, אוזנים וכדומה) יש להיזהר משום סכנת ביצה קלופה שעבר עליה הלילה. תשובה: אסורים בלא"ה. [שמעתי שטעמו של מרן שליט"א משום שאין לנו מסורת לאכלם. ופעם אחרת ענה על שאלה זו בעל פה 'אין שום הבדל' דהיינו שיש להיזהר בהם כמו בביצי תרגול]".

(ב) קונ' שום בצל וביצה (סעי' כ"ד) – "ביצי יונים ושאר מינים שאינם מן תרגול - יש להיזהר בהם כמו בביצי תרגול".

ג. קליפת החלבון (white).

1. מיקל [צריך להסיר החלבון, ולא רק הקליפה קשה].

(א) מאירת עינים (איטינא, הגהות סוף הספר, סוף נ"ב-ב') – "כי דברי רש"י מכוונים אכולהו קאי אשום כו' הנך תלת ולא אביצה קלופה שלזה אין מקום באמת להנך תנאי שעבר עליו הלילה. דהנה במס' שבת דף ק"ח ב' איתא אתרוג צנון וביצה אלמלא קליפתן החיצונה (אין יוצאין מבני מעיים לעולם). ומפרש רש"י שם דקליפתן החיצונה (דביצה) הוא החלבון, ואידי דנקיט באתרוג וצנון לשון קלופה תני בה נמי לשון קלופה. והך ביצה קלופה דהכא נמי כוונתו כמו הך דשבת הנ"ל (דקלופה מקליפתה החיצונה דהיינו מהחלבון). והא דמנינן לה הכי גבי שום ובצל, ג"כ מחמת קלופה דתני בהו, כפירש רש"י בשבת הנ"ל, ואין מקום להצריך בה הך תנאי שעברו עליהם הלילה. ובכוונה בא השלילה בדברי רש"י הך דביצה קלופה, ודוק".

(ב) עי' יד חנוך (סי' ל"ה אות ב') – "אמרתי לפרש ביצה קלופה שאמרו בפ"ק דנדה, הכוונה שנקלף החלבון מן החלמון, אבל אין הכוונה שנקלף קליפתה הקשה, וכאותה שאמרו (שבת דף ק"ח ע"ב) אתרוג צנון וביצה אילמלא קליפתן החיצונה אינן יוצאין מבני מעיים לעולם, ופרש"י קליפה החיצונה דביצה היינו החלבון ...".

2. מחמיר [חולק].

(א) אפרקסטא דעניא (ח"ב יו"ד סי' קמ"ה, ד"ה אמנם) – "כי בקיאות ודבר חכמה יש כאן, מ"מ במכהד"ג בעל מאירת עינים ז"ל, קשה מאד להעמיס זה בכונת רש"י ז"ל, מדכ' אכולהו קאי כו', ואילו ה' כונתו לומר דלא קאי אביצה, לא הול"ל אכולהו קאי, אלא הכי הול"ל על שום ובצל ומשקין קאי, והוי אתי לאפוקי בזה ביצה. ומדכ' 'אכולהו קאי' אדרבה משמע איפכא, דקמ"ל דלא תיפוק שום חד מנייהו. אלא ודאי כמ"ש רש"י דחסר תיבת וביצה, ומ"מ אהני לן טובא בקיאות המאירת עינים ז"ל, דבזה יש להבין דברי רש"י ז"ל מאי קמ"ל במ"ש אכולהו קאי, הכי הוי ס"ד דלאו אכולהו קאי, דהי מנייהו תיפוק מתנאי דעבר לילה, וכי ס"ד דבלא עבר לילה לא ליכול אניש שום ובצל קלופ. א"ו הא קמ"ל, דלא תימא דביצה לאו בחדא מחתא הוא עם השאר, דבביצה מיירי בקלופה מהחלבון, ובכה"ג איכא סכנה בכל זמן ועידן, לז"כ דלא כן הוא, אלא דוקא אכולהו קאי גם אביצה, ולאו משום סכנת שאינו יוצא מבני מעיים, אלא משום סכנה סגולית כאינך ואפי' קלופה רק מקליפה הקשה".

(ב) ביע אומר (ח"ב יו"ד סי' ז' אות ח') – "ראיתי ... כוונת הגמ' נדה לומר דסכנה לאכול החלמון בלא החלבון. עכ"ד. ולפע"ד בודאי שאין לסמוך על המצאה זו לדינא כלל. וכמה תשובות בדבר, שהיאך ...".

(ג) חוט שני (שאר ענייני סכנה [בתוך ס' טבילת כלים] ס"ק ג' אות ד', סוף עמ' ע"ז) – "ביצה שהקליפה החיצונה שלה סדוקה, אבל הקליפה הדקה אינה סדוקה, חשיב ביצה שאינה קלופה".

(ד) עמודי הבית (ח"ג, ח"ד סעי' י').

(ה) פשוטות הפוסקים.

3. מראי מקומות – קב זהב (סי' י"ד ד"ה ועו"ל), עוללות משה (בס' דגל אפרים סי' כ"ח ס"ק ד' ד"ה ונתעוררתי).

ד. חלמון (yellow).

1. מיקל – שלחן חי (סי' ב' אות ד'), "כיון שלא הזכירו שום פוסק זו הסכנה וגם הרופאים אומרים שטוב לאכול החלמון שלא החלבון משו"ה אין להחמיר".

2. מחמיר – סתימות הפוסקים.

ה. חי או מבושל.

1. רק חיה.

(א) בית שלמה (יו"ד ח"א סי' קפ"ט) – "ממנהג העולם הוא להיפך ראייה דבכל עש"ק מערבין ביצה מבושלת עם חומץ להיות מאכל ליום ש"ק אלא שיל' דכיון שנתערב בחומץ קודם שעבר הלילה אין סכנה בכה"ג אמנם מהא דמושחין החלה בביצה מלמעלה וזה ל"ח תערובת שעומד בפ"ע ... והסכנה האמורה בש"ס הוא רק בשעבר עליה הלילה כשהיה חיין".

(ב) מנחת פתים (ריש סי' קט"ז) – "ועיין שו"ת בית שלמה יו"ד סימן קפ"ט דדוקא חיה אבל מבושלת שרי".

(ג) כה"ת (או"ח סי' תק"ד ס"ק א').

(ד) אבני ישפה (ח"א סי' קמ"א ענף ג').

(ה) ל"ט מלאכות (רביעט, עמ' תקמ"ג).

2. רק מבושל.

(א) יד מאיר (סי' י"ט) – "שבתשובת בית שלמה הנדפס מחדש העלה ג"כ להחמיר בביצה חיי' שבורה שעבר עליו הלילה. הנה באמת לשון הש"ס אינו מורה כן דאמר לשון אכילה האוכל ובביצה חיי' שייך לשון גמיעה"/

(ב) דגל אפרים (סי' כ"ח, ע"ש בעוללות משה ס"ק ג') – "דדוקא ביצה צלוי' אסרו חז"ל משום ר"ר לא בגמיעת ביצה חי' וכן מורה לשון חז"ל באמרם ה' דברים וכו' האוכל אותן דמו בראשו ואם כוונתם לביצה חי' גמיעה קרי' לי' ולומר דהש"ס מיירי שלנה הלילה ביצה חי' ואח"כ צלאה וע"כ אמר לשון האוכל זה דוחק. וגם לשון קלופה מורה על צלוי' וחומרה הבית שלמה חומרה גדולה".

(ג) פרי השדה (ח"ג סי' ס"א אות ב') – "ואין להוסיף על מה שאחז"ל קלופה אבל לא שבורה, וקלופה לא הוי רק בביצה צלויה או מבושלת שנקלפה".

(ד) קב זהב (סי' י"ד ד"ה ואגב) – "מצאתי בשו"ת בית שלמה ... ובמחכת"ה לא ראה תשובת מהר"ם הנ"ל דמוכח דקאי על מבושל ושוב יש לומר שבטרופה ליכא סכנה".

(ה) משמרת שלום (אות ד').

(ו) חזו"א (ארחות רבנו ח"א עמ' ר"י אות ט"ז, עמ' שע"ו אות י"ד) – "הורה מרן החזו"א זצ"ל ... על ביצה קלופה חי' שעבר עלי' הלילה מה דינה וענה שאסור להשליכה לאשפה ... וראיתי שמו"ר התיר לבנו שליט"א על סמך פסק זה של מרן להלין לכתחילה בלילה ביצה חי' שהיתה פתוחה בצלחת רק אמר לו שישכסה אותה".

(ז) עי' שבט הלוי (ח"ו סי' קי"א אות ה' ס"ק ו', קובץ מבית לוי ח"ג עמ' מ"ו אות ב', בענייני יו"ד עמ' צ"ב אות ב') – "וע"פ הנ"ל י"ל דגם לענין ביצה ושום הכי הוא, וידעתי שבתשובת בית שלמה יו"ד ח"א סי' קפ"ט מחלק ביניהם מכ"מ אין הכרח, וכבר הביא בד"ת ס"ק ע"ד גם בזה מקילים ועכ"פ אין בידני למחות ובפרט דאין אנו יודעים עד מה דבית שלמה כ' דעיקר ההקפדה בביצים חיים ובאמת פשטות הש"ס מורה יותר בביצים צלויים דבזה שייך ביצה קלופה לא בגמיעת ביצה - ולהחמיר בשניהם אין לנו כח בזה"ז".

(1) ראה ברורה מהסמ"ק שגם מבושל אסור.

3. חיה וגם מבושלת.

(א) עי' שלחן חי' (סי' ב' אות ב') – "אין סכנה רק בביצים צלויים או מבושלים כשהם קלופים אבל בביצה חי' אין סכנה אפילו נטלו קליפתה ומונח בכלי כל הלילה ולכתחילה ודאי יש לזהר אפילו בחי' ושום ובצל נוהגין העולם להחמיר בחי' שלא לאכול אם נקלפה ולפע"ד דבמקום שאין מנהג ידוע להקל בביצה חי' אם מונח בלא קליפתה יש להחמיר אפילו בדיעבד כמו בשום ובצל (עי' לקמן ס"ד דיכולין להקל)".

(ב) יביע אומר (ח"ב יו"ד סי' ז' אות ד', אות ו', מעין אומר ח"א פרק ב' סי' ל"ג, ח"ב פרק א' סי' ד') – "שמדברי הגמ"ר הנ"ל יש להוכיח שאף בביצה מבושלת יש לחוש לזה. וכאשר יראה המעיין. וכן ראיתי בתשו' יד מאיר (סי' יט) הנ"ל, שדחה דברי ה' בית שלמה בזה".

(ג) שבט הקהתי (ח"ב סי' רמ"ז) – "וגם בביצה מבושל יש להקפיד".

(ד) שלחן הלוי (פרק כ"ג אות ג' ס"ק ג', הע' י"ד, דף הכשרות חי' ג-ח עמ' א').

(ה) ברכת יהודה (ח"ב יו"ד סי' ז' אות י"ט) – "אין חילוק בין ביצה חיה קלופה שעבר עליה הלילה, לבין מבושלת, דשניהם אסורים. כן הוא דעת רוב הפוסקים".

(ו) עמודי הבית (ח"ג, ח"ד סעי' י').

(ז) שיח יוסף (ח"ג סי' ע"ח) – "אלא נראה דמיירי בכל גווני בין בביצה ובין בשום ובצל, בין בחי ובין במבושל".

(ח) קונ' שום בצל וביצה (סעי' ט"ו) – "ולמעשה המנהג להזהר בכל אופן".

4. מראי מקומות – ארחות חיים (בקונ' עובר אורח סוף סי' ד'), מנחת יצחק (ח"ו סי' ע"ד אות ב'), תשובות והנהגות (ח"ה סי' רנ"ו אות ב').

(א) עי' אפרקסתא דעניא (ח"ב יו"ד סי' קמ"ה ד"ה הנה) – "אמנם מדברי התוס' שבת קמ"א ע"ד סד"ה 'הוי' המובא להלן. יש להביא רא' דלא כפרי השדה, דהרי התירו לדוך שומים ובצלים ביו"ט משום דהנדוכים מעיו"ט יהי' אסורי' משום רוח רעה. והרי התם שומין הנדוכים הוי כביצה טרופה ומ"מ פשיטא להו דיש בו משום רוח רעה, אלא ודאי דאין חילוק, ואולי יש לחלק משום דשם עכ"פ מקורם נקלפו. אמנם גוף הראי' של הפרי השדה הנ"ל איכא למידק בה ...".

(ב) דברי יציב (או"ח סי' רכ"ז אות ד', יו"ד סי' ל"א אות ח') – "ובשו"ת בית שלמה יו"ד סי' קפ"ט העלה, שבביצה מבושלת ליכא הך ענינא דנדה י"ז ע"א ... וקם דינא דהבית שלמה שהיה פוסק מובהק וראוי לסמוך עליו אפילו בחמורות וכאשר קבלתי מפי צדיקים שלפנינו".

1. מחמיר.

(א) משנה הלכות (חט"ז סי' ט"ז) – "אבקת ביצים ... ה' לו להזכיר המחמירין ולהדגיש שזה בגדר סכנתא וכבר אמרו חז"ל פירוקא לסכנתא, והלא כולם כתבו שזה ענין של רוח רעה שאין יודעין מה הוא וא"כ מי הגיד לן שעל בצל יבש או ביצה יבישה אינו שורה הר"ר הנ"ל".

2. מיקל.

(א) דגל אפרים (סי' כ"ח אות ד') – "וגם אם נאמר כד' הבית שלמה אך על נד"ד ששב לעפר ועל עפר אין שום ר"ר שורה הש"י יזכנו לקיים בנפשינו ונפשי כעפר לכל תהי' ואז לא ישלש עלינו שום דבר רע ונעלם לציון ברנה".

(ב) שבט הלוי (ח"ו סי' קי"א אות ה' ס"ק ז', קובץ מבית לוי ח"ג עמ' מ"ז אות ד', הע' ז', בענייני יו"ד עמ' צ"ב אות ד', הע' ח') – "כיון שנתייבש ונעשה כעפר".

(ג) יביע אומר (ח"ב יו"ד סי' ז' אות ז') – "הנה פשט המנהג בדורינו באה"ק ת"ו, לאכול ולהשתמש באבקת ביצים המובאים מאמריקה. ע"פ הגאון מופת הדור רצ"פ פראנק שליט"א, וסיעתו. ולא חששו כלל לדין ביצה קלופה שעבר עליה הלילה. ומאז אמרתי שטעמם ונימוקם עמם, שכיון שנתייבש ולא חזיא לאכילה, הו"ל כי עפרא בעלמא, עד שיגבלוה כדרכה ותחזור כבראשונה. ומכיון שחומרא זו אינה אלא סגולה אין לנו אלא מה שאמרו חכמים ביצה קלופה כברייתה, משא"כ בזו שנשתנית מבריייתה, ואין עליה שם ביצה. וכאשר דמיתי מצאתי בדרכי תשובה (סי' קטז ס"ק עד), בשם שו"ת דגל אפרים (סי' כח), שכי' שביצה קלופה שנתייבשה ונעשית כעפר י"ל דשרי".

יביע אומר (שלחן יוסף יו"ד אות ל"א) – "אבקת ביצים המיובאת מחו"ל, מותר להשתמש בה. אך ביצים שאנו יודעים שהיו פתוחים בלילה, אסורים".

(ד) פסקי תשובות (סי' ק"ע סוף אות י"ג) – "ובימינו מצוי אבקת ביצים ... והעולם נוהגין היתר בהם, ויש להם על מה שיסמוכו".
(ה) דבריך יאיר (ח"ה הוספות ומילואים אות כ"ג, עמ' תנ"א) - לשונו מובא לעיל.

3. מראי מקומות – דרכ"ת (ס"ק ע"ד), חלקת יעקב (יו"ד סי' י"ד אות ג', סי' ל"ט אות א'), ברכת יהודה (ח"ב יו"ד סי' ז' אות כ"ח), הכשרות (פרק י"ח סעי' י"ד), מטבח הכשר (ארטסקרול, עמ' תט"ו), אמרי יעקב (על שו"ע הרב חו"מ סי' י' ס"ק ל"ב), עמודי הבית (ח"ג, ח"ד הע' כ"ג, לשונו מובא לעיל), הל' שונות הנוגעות לשבת (ארטסקרול, עמ' קל"ב), קונ' שום בצל וביצה (סעי' י"ח).

(א) הר צבי (יו"ד סי' ע"ד ד"ה עוד) – "עוד יש להתיר בענין אבקת ביצים, עפ"י דאיתא בנדה ...".
(ב) הגר"ח שליט"א (דולה ומשקה עמ' שס"ד) – "יש היום בשוק אבקת ביצים וכן אבקת שום, האם אין בזה חסרון של ביצים קלופות ושל שום קלוף. תשובה: תערובת בדר אחר מותר".

(ג) הגר"י ברקוביץ שליט"א (מכתב במייל) -

I mashed eggs on erev Shabbos for the Shabbos day seudah. I didn't put anything in, no salt, no oil, nothing. [Simple husband/wife miscommunication - I was just told to mash it.] Is there a problem being that it was left overnight like that?

R' Y. Berkovits wrote: The minhag is not to use peeled garlic, onions, and eggs that were left overnight. However, we see that we are mekil with garlic powder, even though nothing has been done to it besides grinding the raw garlic. We say that it is panim chadashos. The question is, at what point does it become panim chadashos. Maybe simply mashing the eggs would help too. I think you could be mekil. [Additionally, Rav Moshe says it is possible that there was never a minhag regarding eggs and it is just a printing mistake.]

(ד) עי' לעיל - לגבי אבקת שום.

ז. קצף הנעשה מביצים, ללא תערובות.

1. מחמיר, דינו כביצה.

(א) שבט הלוי (קובץ מבית לוי ח"ג עמ' מ"ז סוף אות ד', בענייני יו"ד עמ' צ"ב סוף אות ד') – "וקצף מביצים דינו כביצה ולא כאבקה".
2. מיקל, דינו כאבקה.

(א) הגר"א חנניה (בית ההוראה אהבת שלום ח"א יו"ד שאלה ס"ד, עמ' ק"ב) – "מאחר ופנים חדשות באו לכאן אין לחשוש בזה לסכנה, דבעניינים סגוליים אין לנו אלא באופן שחששו בו לסכנה. וכ"כ בשו"ת יביע אומר ח"ב יו"ד (סי' כ' ס"ק ז') לגבי אבקת ביצים, דכיון שפנים חדשות באו לכאן, אין לחוש בזה לסנה דביצה קלופה, עיי"ש".

3. מראי מקומות – קונ' שום בצל וביצה (סעי' י"ט).

ח. מנהג לאכול ביצים עם בצל בשבת (eggs & onions): כשעבר הלילה.

1. מחמיר.

(א) מנחת יצחק (ח"ט סי' כ"ח) – "ע"ד שהרבה יראים נוהגים לעשות בש"ק ביצים ובצלים וכבד עם שומן, וישנם שעושים אותו מע"ש, אבל אינם מתקיימים היטב, וביותר למי שאין לו מקרר. הנה לעשות מע"ש, יש לחוש, גם למה דאיתא (במס' נדה י"ז ע"א), חמשה דברים הן שהעושה אותן מתחייב בנפשו ודמו בראשו, האוכל שום קלוף, ובצל קלוף, וביצה קלופה, שעבר עליהם הלילה וכו'".

(ב) אוצרות השבת (פרק ו' סעי' כ"ז).

2. מיקל.

(א) בית שלמה (י"ד ח"א סי' קפ"ט) – "ומ"ש כ"ת להתיר דלא אמרו בש"ס בביצה קלופה הוא סכנה רק במבושלת ולא בביצה חיה הנה ממנהג העולם הוא להיפך ראייה דבכל עש"ק מערבין ביצה מבושלת עם חומץ להיות מאכל ליום ש"ק ... והסכנה האמורה בש"ס הוא רק בשעבר עליהן הלילה כשהיה חיין".

(ב) חזו"א (דינים והנהגות פרק י' אות י') – "ביצים קשות היו ממעכין אותן ומערבין בהן שמן ובצל מערב שבת (מחמת חשש לישא) והי' אוכלן בשבת ולא חשש מחמת שעבר עליהן הלילה (כיון שהוא בתערובת וכמאכל מחודש)".

(ג) אבן ישראל (ח"ח סי' י"ט אות א') – "ואי שאלתו מצד ביצה קלופה ובצל קלוף, כיון שנעשו מאכל יחד לית לן, וזהו אחד מהדברים שכל אחד לחוד אסור, ובתערבו יחד מותר".

(ד) שבט הלוי (קובץ מבית לוי ח"ג עמ' מ"ו, בענייני יו"ד עמ' צ"ב אות ג') – "כאשר הביצים או הבצלים מעורבים במאכל אחר אין חשש. וע"כ מותר להכין מאכל ביצה עם בצל מערב שבת כשהוא מוכן לאכילה".

(ה) ויצן דוד (ח"א יו"ד סי' קי"ט) – "שו"ת בית שלמה ... דאפילו לאותן החלוקים על זה ... בנדון דידן יש לצדד עוד דהוי כלי בתוך כלי, שהביצים היו בקופסא והקופסא בתוך המקרר ... ביצים מבושלים קלופים מערב שבת שלנו בתוך כלי בפריזידער, מותר לאכלם בשבת".

(ו) רבבות אפרים (ח"ה סי' תקכ"ג) – "אם זה נמצא בסיר מכוסה או במקרר אין לזה דין ביצה קלופה, והריא' שמלפני שבת מכינים ושמנים במקרר. ולכאורה זה פשוט".

(ז) ל"ט מלאכות (רביעט, עמ' תקמ"ג).

3. הטעמים להקל.

(א) שהביצה מבושלת – בית שלמה (י"ד ח"א סי' קפ"ט, לשונו מובא לעיל), ל"ט מלאכות (רביעט, עמ' תקמ"ג).
(1) החולקים – עי' לעיל.

(ב) תערובת – חזו"א (דינים והנהגות פרק י' אות י', לשונו מובא לעיל), הגריש"א זצ"ל (שבות יצחק ח"ג פרק ל"ט הע' ט', "דכל הביאורים שנאמרו באחרונים לישב המנהג ללוש בצל וביצה, אין די בהם כדי להתיר לכתחילה, ולכן יכינו הכל מערב שבת, ואין חשש בבצל וביצה קלופים כשהם בתערובת עם דברים אחרים").

(1) תערובת עם חומץ – בית שלמה (י"ד ח"א סי' קפ"ט, "דבכל עש"ק מערבין ביצה מבושלת עם חומץ להיות מאכל ליום ש"ק אלא שי"ל דכיון שנתערב בחומץ קודם שעבר הלילה אין סכנה").

(2) תערובת עם בצלים – אבן ישראל (ח"ח סי' י"ט אות א', מאור השבת ח"ג עמ' ת"צ, לשונו מובא לעיל), שבט הלוי (קובץ מבית לוי ח"ג עמ' מ"ו, בענייני יו"ד עמ' צ"ב אות ג', לשונו מובא לעיל).

א. החולקים – עי' לעיל.

(3) תערובת עם שמן ומלח – ל"ט מלאכות (רביעט, עמ' תקמ"ג).

א. החולקים – עי' לעיל.

(ג) שמכוסה – רבבות אפרים (ח"ה סי' תקכ"ג, לשונו מובא לעיל), עי' ל"ט מלאכות (רביעט, עמ' תקמ"ג).
(1) החולקים – עי' לעיל.

(ד) שהביצה מבושלת וגם הוי כלי בתוך כלי – ויצן דוד (ח"א יו"ד סי' קי"ט, לשונו מובא לעיל).

(1) חולק – ברכת יהודה (ח"ב יו"ד סי' ז' אות ח' ד"ה אף).

(ה) שיש קליפה של חלבון מעורב בפנים – עי' לעיל.

4. מראי מקומות.

(א) חזו"א (ארחות רבנו ח"א עמ' ר"ט אות ט"ו, עמ' שע"ו אות י"ד) – "הורה מרן החזו"א זצ"ל ... דגם ביצה שטגנוה לבדה בשמן אין בה האיסור של עבר עלי' לילה".

(ב) הגריש"א זצ"ל (קיצור הלכות חובל ומזיק ושמירת הגוף סעי' ס"ד, אשרי האיש יו"ד פרק ז' אות י"ב) – "אם אינם כצורתם אלא מרוסקים, אפילו אינם מעורבים עם דבר אחר, יש להקל להשתמש בהם".

(ג) שיח יוסף (ח"ג סי' ע"ח אות ו') – "ונראה להוסיף עוד, דלא מיבעיא בנתערב ביצה או שום דבר אחר שאין עליו ר"ר, אלא אפילו כשעירב ביצה עם בצל, דעל כל אחד בפנ"ע שייך ר"ר, מ"מ אחר שנתערבו יחד שוב אין עליהם ר"ר, דסו"ס אין הבצל והביצה כבריינתן, ואין עליהם שם ביצה ובצל סתם. וכ"ש דאם נתערב בהם גם שמן דיש להתיר, ואמנם אין לי ראייה ע"ז להתיר תערובת בצל וביצה אלא דלהנ"ל מסתבר כן, ומ"מ עם שמן יש להתיר, וכן מטו משמיה דרבינו הגדול החזו"א זצ"ל".

ט. ביצה קלופה בתוך חמין (בטשולנט).

1. מחמיר.

(א) ברכת יהודה (ח"ב יו"ד סי' ו' אות י' ד"ה ובהיותי) – "מעשה שבא לפני, בהיותי מתארח בשבת בעיר הקודש בני ברק ת"ו, ראיתי את הבעל הבית שולק ביצים בע"ש, ואח"כ מקלפם, ושם אותם בתוך החמין עד הבוקר, כך שהביצים נשארות קלופות כל הלילה בתוך החמין, ונומתי לו דאיסורא קא עבד, דהא אמרו בגמ' נדה (שם) דהאוכל ביצה קלופה שעבר עליה הלילה דמו בראשו. והשבני דאיהו סומך על מ"ש הרב זב"צ, והבא"ח הנ"ל, שהקלו לשים שום בתוך החומץ, דלפי"ז ה"ה דיש להקל בביצה בתוך החמין דמאי שנא. והערותיו בצדק דאף הנהגים לסמוך על קולא זו, מ"מ אין להם להוסיף להקל בשאר דברים, דאין לך בו אלא חידושו, ומה שנהגו נהגו, ומה שלא נהגו אין להנהיג, וכיו"ב כתבו הפוסקים ז"ל, לגבי מנהגי ישראל ... אולם איהו לא נח ולא שקט, עד ששאל לאחד מגדולי המורים בעיר בני ברק, ואמר לו שהצדק עימי, ומאז הוא נוהג לשים את הביצים בחמין יחד עם קליפתן".

2. מיקל.

3. (א) אבני דרך (ח"א סי' קט"ו) – "לענ"ד הוי שגגה, ואין הדין הכי ... כאשר הביצה נמצאת בתוך הסיר ממש, הרי יש להמתין שש שעות ... מותר לאכול ביצה קלופה שהיתה כל הלילה בסיר החמין".
3. מראי מקומות.
- (א) הגר"מ ח'ליו (גם אני אודך ח"ג סי' כ"ב) – "אם נהגו אצלם להניח הביצים הקלופות בסיר החמין מלמעלה יש להם ע"מ שיסמוכו, אך אם אין אצלם מנהג ברור בזה צ"ע למעשה. ולפענ"ד אף בגוונא דאין מניח הביצים הקלופות מלמעלה רק מערבן בסיר החמין ג"כ אין להקל בזה כמ"ש לעיל ...".

י. חלות שמרחו עליהם ביצה שהיתה מגולה בלילה.

1. וישמע משה (פר' בהר תשע"ז עמ' א') – "הגאון הגדול רבי חיים קניבסקי שליט"א השיב: יש למכור את החלות לגוי. והגאון רבי יצחק זילברשטיין שליט"א אמר שתסיר את השכבה העליונה של החלה שהביצה מרוחה עליה, והיתר מותר באכילה. והגאון רבי מרדכי גרוס שליט"א אמר שאם היה שמן או מלח מעורב בביצה יש להקל, אולם בלאו הכי אין לאכול את החלות.
- והגאון רבי יעקב מאיר שטרן שליט"א אמר שאם היתה הביצה פתוחה קודם תחילת הלילה אין להקל בדבר, אולם אם פתחו את הביצה אחר תחילת הלילה ונמצא שלא היתה פתוחה כל הלילה ממש, יש להקל, וזה ע"פ מש"כ בדרכי תשובה סימן קט"ז ס"ק עד שהאיסור הוא דוקא אם היתה פתוחה כל הלילה ממש. ועיין בזה בתשובת דברי יציב (חלק יו"ד סימן לא אות יג) שדן בזה והעלה צדדים לכאן ולכאן, וצייד לחלק בין קודם חצות לאחר חצות, דאם נפתחה רק לאחר חצות אין לחוש. ומסיק: ומ"מ לא ראיתי חוששין לזה על לינת תחלת לילה, או על סוף לילה, רק אם לנו כל הלילה, ע"כ. [וע"ש עוד באות יב שדן האם יש להקל לצורך סעודת שבת משום שומר מצוה לא ידע דבר רע].
- והגאון רבי שלמה זלמן אולמן שליט"א אמר דמכיון שלא נזכר דין זה בשו"ע להדיא, המיקל במקום הפסד ועוגמת נפש גדול כגון דא יש לו על מי לסמוך. והגאון רבי מנדל שפרן שליט"א אמר שיש כמה צדדי קולא בדבר: א. אם היתה הביצה בלילה בכלי מכוסה יש להקל. ב. אפילו היתה בכלי מגולה אבל הכלי הונח במקרה יש אומרים דחשיב כיסוי במקצת ויש להקל. ג. אם נתנו מלח או שמן בביצה יש להקל. ד. אם לא היתה פתוחה כל הלילה ממש יש להקל וכדברי הגרי"מ שטרן. ואפילו אם לא היה צד קולא אחד מכל אלו, יש להקל בצירוף ב' טעמים: א. הביצה עשויה לחזותא בעלמא - שיהיה צבע נאה לחלות, ואינה נותנת טעם בחלות, דהטעם שלה בטל בשישים, ואין כאן לא ממשות ולא טעם. ומצד החזותא יש מחלוקת גדולה באחרונים האם חזותא מילתא היא אם לאו, עיין פמ"ג יו"ד סימן ק בזה, ובכהאי גוונא יש להקל שלא להפסיד את החלות.
- והגאון רבי שמאי גרוס שליט"א העלה י' טעמים להתיר את החלות באכילה, ואלו הם: א. יש פוסקים שבימינו אין נוהג דין זה לפי שבימינו אין רוח רעה מצויה. ב. יש פוסקים שהאיסור הוא רק לכתחילה אבל אם כבר היתה מגולה אין לאסור הביצה באכילה. ג. להרבה דעות האיסור בביצה קלופה הוא רק בביצה חיה ולא בביצה מבושלת. ד. בנידון דידן יש מקילים לפי שאין אוכלים את ממשות הביצה בפני עצמה אלא מורחים ממנה כל שהוא מלמעלה. ה. כתב השו"ע יו"ד סימן קיב ס"ו: במקום שנהגו היתר בפת של פלטר, אפילו הוא נלוש בבצים או שביצים טוחים על פניו, מותר כו'. והרמ"א כתב: ויש אוסרים בפת שביצים טוחים על פניו, משום שהן בעין ואינם בטלים לגבי פת, ויש בהם משום בשולי עכו"ם, וכן נוהגין, ע"כ. וכתב בערוך השלחן סכ"א: ודע שזה שכתב רבינו הרמ"א בתחלת דבריו לאסור בפת שביצים טוחים על פניו אין הכוונה שמושחין משיחה כל שהוא כדרך שאנו מושחין החלות בערב ש"ק דוודאי זה מותר דלית ביה מששא וק"ו הוא מלעקא"ך וקיכלא"ך אלא הכוונה שטוח על פניו ביצים ממש שמרתיחים הרבה ביצים במחבת ושופכין על הפת שיש בזה ממשות של הביצים, ע"כ. ומדבריו יש ללמוד בכ"ש לנידון דידן שאין לחוש למשיחה כל שהוא שמושחין על החלות משום ביצה קלופה. ו. הכף החיים יו"ד סימן קט"ז ס"ק צג כתב שהאיסור בביצה קלופה הוא רק אם נשארה כמות שהיתה בעת שהיתה מגולה אבל אם נשתנתה מכמות שהיה בטל ממנה הרוח רעה. ובנידון דידן שמרחו את הביצה על החלה ונאפתה הרי בודאי נשתנתה מכמות שהיתה. ז. יתכן לומר שהאיסור בביצה קלופה הוא רק בביצה הבאה מזכר ונקבה, ורק בה שייכת רוח רעה, אבל ביצים שלנו דספנא מארעא אין לחוש. והטעם, דמכיון שהביצים שהיו בזמן הגמ' היו מזכר ונקבה, אין לך בו אלא חידושו. ח. בדרך כלל משתמשים בחלבון לבד למרוח על החלות, וא"כ י"ל שהאיסור הוא רק כשהביצה היתה בשלימותה החלמון והחלבון יחד, אבל אם החלבון לבד נותר מגולה שמא אין לחוש. ט. האגרות משה ח"ג סימן כ מצדד שרק בביצה שנקלפה על מנת לאוכלה היום ולבסוף נותרה למחר יש חשש רוח רעה, אבל ביצה שמלכתחילה נקלפה על מנת לאוכלה למחר אין חשש. וכאן גם הוכנה ביצה זו לצורך המריחה על החלות למחרת. י. בספר קב הזהב סימן יד כתב שהאיסור הוא לאכול שלושתם יחד: שום ובצל וביצה קלופים, אבל באכילת אחד מהם לבדו אין חשש. ואם כי כמה מן הטעמים הללו אין ראויים לסמוך עליהם בפני עצמם, וכבר נהגו להחמיר בזה, מכל מקום בצירוף כל הני טעמים יש להתיר את החלות ללא בית מיוחד, יאכלו ענוים וישבעו".
2. הר"צ ירמיה: "לכאן תלוי אי חשיב כבעין לענין בישולי עכו"ם וזה תלוי בהבנת הרמ"א קי"ב ה' ע"ש בגר"א ובפוסקים".

יא. מראי מקומות – הגר"ד פיינשטיין שליט"א (קונ' יד דודי עמ' קל"ב אות ט', דפו"ח עמ' קפ"ד אות י').

1. אג"מ (רשומי אהרן ח"א יו"ד סי' קט"ז אות ד') – "אם קילף הרבה ביצים בכוונה להשאיר לזמן רב אין בזה חשש סכנה".
2. אג"מ (רשומי אהרן ח"א יו"ד סי' קט"ז אות ה') – "ביצה קלופה שעבר עליה הלילה ונתערב בה בס' אין צריך לחשוש כי אין בזה סכנה ממש".
3. הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש יו"ד פרק ז' אות י"ג), הו"ד בקונ' שום בצל וביצה (סוף הע' ו') – "ביצה שנסדקה ויצא מעט ממנה החוצה, אפשר להקל שאינה נחשבת בגדר 'ביצים קלופות'".

יא. משקין מזוגין שעבר עליהן הלילה.

א. מקור.

1. דרך ארץ רבה (פרק י"א הל' ד') – "השותה משקין מזוגין ומשקין מגולין שלן עליהם הלילה, דמו בראשו, מפני הסכנה".

2. נדה (דף יז.) – "אמר ר"ש בן יוחי: ה' דברים הן שהעושה אותן מתחייב בנפשו ודמו בראשו: האוכל שום קלוף, ובצל קלוף, וביצה קלופה, והשותה משקין מזוגין שעבר עליהן הלילה, והלן בבית הקברות, והנוטל צפרניו וזורקן לרה"ר, והמקיז דם ומשמש מטתו ... והשותה משקין מזוגין שעבר עליהן הלילה. אמר רב יהודה אמר שמואל: והוא שלנו בכלי מתכות. אמר רב פפא: וכלי נתר ככלי מתכות דמו. וכן אמר רבי יוחנן: והוא שלנו בכלי מתכות, וכלי נתר ככלי מתכות דמו".
3. ירושלמי (ברכות פרק ז', דף נו.) – "והתני השותה משקין מזוגין שעבר עליהן הלילה דמו בראשו אמר רבי יוחנן והן שלנו בכלי מתכות".

ב. ראשונים.

1. מחמיר.
  - (א) ברייתא מעשה תורה (המיוחס לרבינו הקדוש, אות ה').
  - (ב) הו"ד בכל בו (סי' קי"ח ד"ה חמשה) – "חמשה דברים האוכל אותן דמו בראשו ... ומשקין מזוגין שעבר עליהן הלילה".
  - (ג) עי' רא"ש (פסחים פרק י' סי' י"ד, תוס' הרא"ש ברכות דף נב. ד"ה והאמר) – "תניא השותה משקין מזוגין שעבר עליהן הלילה דמו בראשו".
  - (ד) עי' נמוקי יוסף (ברכות דף נב.).
  - (ה) או"ז (ח"א סי' ר"ח) – "והתניא השותה משקין מזוגין שעבר עליהן הלילה דמו בראשו".
  - (ו) פסקי רי"ד (נדה דף יז.).
  - (ז) האגודה (נדה פרק ב' אות ט').
  - (ח) מנורת המאור (פרק כ' דרך ארץ עמ' תכ"ה) – "השותה משקין מזוגין ומשקין מגולין, שעבר עליהם הלילה, דמו בראשו".
  - (ט) אבודרהם (סדר מוצ"ש) – "תנינא השותה משקין מזוגין שעבר עליהם הלילה דמו בראשו".
2. השמיט דין זה – רמב"ם, טור.

ג. פוסקים.

1. מחמיר.
  - (א) עי' ב"י (או"ח סוף סי' קפ"ב) – "הרא"ש ... ובירושלמי ...".
  - (ב) של"ה (שער האותיות קדושת אכילה אות ס"ד) – "חמישה דברים ... והשותה משקין מזוגין שעבר עליהן הלילה".
  - (ג) עי' שכנה"ג (או"ח סי' קפ"ב הג' טור ס"ק ד').
  - (ד) פר"ח (יו"ד סי' קט"ז ס"ק ט' ד"ה דע).
  - (ה) ראשית חכמה (פרק דרך ארץ הקדמה, בשער הג' ד"ה וגרסינן בברכות) – "השותה משקין מזוגין ומשקין מגולין שעבר עליהם הלילה דמו בראשו".
  - (ו) גר"ז (הל' שמירת גוף ונפש סעי' ז') – "לא ישתה משקין מזוגין שעבר עליהם הלילה אחר שנמזג במים".
  - (ז) מנורת המאור (אות שט"ז) – "חמשה דברים ... והשותה משקין מזוגין שעבר עליהם הלילה".
  - (ח) זבחי צדק (יו"ד סי' קט"ז ס"ק ס"א).
  - (ט) ערה"ש (יו"ד סי' קט"ז סעי' כ"ב) – "והשותה משקין מזוגין וכל אלו באופן שעבר עליהן הלילה אבל בלא זה לא איכפת לן".
  - (י) ת"ח (ליקוטי הלכות נדה דף ז., עין משפט שם אות ז') – "לא מצאתי זה ברמב"ם ומ"מ בודאי צריך ליתזה בהן".
- 1 (עי' הגר"ח ק' שליט"א (שמירת הגוף והנפש סי' מ"ה הע' א') – "דמשמעות הלקוטי הלכות על כל מה שמוזכר בגמרא".
- (יא) דרכ"ת (ס"ק ע"ט) - לשונו מובא לקמן.
- (יב) משמרת שלום (סי' קט"ז אות ה').
- (יג) כף החיים (יו"ד סי' קט"ז ס"ק פ"ט).
- (יד) עצי העולה (ערך סכנה סי' קט"ז סעי' כ"ד).
- (טו) עמודי הבית (ח"ג, ח"ד סעי' י"ד).

2. מראי מקומות.

- (א) שבט הלוי (ח"ח סי' ב' אות ב' [לשונו מובא לקמן], ח"ו סי' קי"ב אות א' ס"ק ג', ח"ח סי' ב' אות ב', קובץ מבית לוי ח"ג עמ' מ"ז אות ה', בענייני יו"ד עמ' צ"ב אות ו') – "משקין מזוגין שעבר עליהם, הלילה מוזכר בגמ' נדה י"ז א' יחד עם ביצים קלופות דהשותה דמו בראשו, ודווקא כשלונו בכלי מתכות או כלי נתר, דין זה לא הובא בשו"ע רק בפר"ח סק"ט ובשו"ע הרב ס"ז, ודינם כמו בביצים קלופות, וכנ"ל".

ד. לינת לילה.

1. כל הלילה.

- (א) שמן המאור (סי' ע"ח) – "גם אני נזהר משתיית מים שעמדו בכלי ברזל כל הלילה ... ובעמדו רק איזה שעות לית לן בה. ומעשה בכל יום ששותין מים שמביאים בדלי של מתכות בלילה. ולית מאן דחש לה כשלא עבר עליהם הלילה. ופוק חזי מה עמא דבר".
- (ב) עי' דברי יציב (יו"ד סי' ל"ב) – "בענין משקין מזוגין שעבר עליהן הלילה בכלי מתכות, שסכנה הוי כמבואר בנדה י"ז ע"א, נתעוררתי מאז על יין קידוש שנותנין בצלוחית כסף ומוזגין בו מעט מים. ומצאתי במשמרת שלום סימן קט"ז אות ה' שהחמיר מחמת דברי הרא"ש פ"ח דברכות סו"ס ב' מהירושלמי [שם פ"ז ה"ה] עיין שם. ולכאורה י"ל דשעבר עליה הלילה היינו כל הלילה דוקא מתחלה ועד סוף, עיין ע"ז דף ע"ו ע"א גבי לינת לילה פוגמת ובתוס' שם בד"ה בת, ועיין בפלתי סימן ק"ג סק"ו עיין שם [וע"ע לעיל בסימן הקודם]. אך מהירושלמי הנ"ל נראה גבי קידוש שאינו כן ודו"ק וצ"ע".

2. עי' לעיל, לעוד שיטות ומראי מקומות.

ה. סוג הכלי.

1. כלי מתכות.

(א) מחמיר – נדה (דף יז.), "אמר רב יהודה אמר שמואל: והוא שלנו בכלי מתכות", ירושלמי (ברכות פרק ז', דף נו.), "אמר רבי יוחנן והן שלנו בכלי מתכות", רא"ש (פסחים פרק י' סי' י"ד, תוס' הרא"ש ברכות דף נב. ד"ה והאמר, "אמר רבי יוחנן והוא שלנו בכלי מתכות"), או"ז (ח"א סי' ר"ח, "ואמר רבי יוחנן והוא שלנו בכלי מתכות"), אורחות חיים (הל' מעקה אות א', לשונו מובא לעיל), אבודרהם (סדר מוצ"ש), ב"י (או"ח סוף סי' קפ"ב), שכנה"ג (או"ח סי' קפ"ב הג' טור ס"ק ד'), גר"ז (הל' שמירת גוף ונפש סעי' ז', "והוא שלנו בכלי מתכות או כלי נתר"), מנורת המאור (אות שט"ז, "אמר רב יהודה אמר שמואל: והוא שלנו בכלי מתכות"), ערה"ש (סעי' כ"ב, "דווקא שלנו בכלי מתכות"), משמרת שלום (אות ה'), כה"ח (ס"ק צ"ב), עצי העולה (סכנה סי' קט"ז סעי' כ"ד), הרצ"ב (יו"ד סי' רס"א, שו"ת ישכיל עבדי ח"ב קונ"א יו"ד סי' ה'), "אר"י אמר שמואל והוא שלנו בכלי מתכות ... ומבואר דגם במתכת רוח רעה שורה עליהן", דברי יציב (יו"ד סי' ל"ב, לשונו מובא לקמן), שבט הלוי (קובץ מבית לוי ח"ג עמ' מ"ז אות ה', בענייני יו"ד עמ' צ"ג אות ו'), עמודי הבית (ח"ג, ח"ד סעי' י"ד).

2. כלי כסף.

(א) מחמיר – דברי יציב (יו"ד סי' ל"ב, "בענין משקין מזוגין שעבר עליהן הלילה בכלי מתכות, שסכנה הוי כמבואר בנדה י"ז ע"א, נתעוררתי מאז על יין קידוש שנותנין בצלוחית כסף ומזוגין בו מעט מים").

(1) לכאורה זה כלי מתכות.

3. כלי נתר.

(א) מחמיר – נדה (דף יז.), "אמר רב פפא: וכלי נתר ככלי מתכות דמו. וכן אמר רבי יוחנן: והוא שלנו בכלי מתכות, וכלי נתר ככלי מתכות דמו", אורחות חיים (הל' מעקה אות א', לשונו מובא לעיל), גר"ז (הל' שמירת גוף ונפש סעי' ז', "והוא שלנו בכלי מתכות או כלי נתר"), מנורת המאור (אות שט"ז, "אמר רב פפא: וכלי נתר ככלי מתכות דמי"), כה"ח (ס"ק צ"ב, "וכלי נתר ככלי מתכות דמי"), שבט הלוי (קובץ מבית לוי ח"ג עמ' מ"ז אות ה', בענייני יו"ד עמ' צ"ג אות ו'), עמודי הבית (ח"ג, ח"ד סעי' י"ד).

4. כלי זכוכית.

(א) מחמיר – אבודרהם (סדר מוצ"ש, "אמר ר' והוא שלנו בכלי זכוכית").

(1) אולי צ"ל כלי מתכות.

(ב) מיקל – עמודי הבית (ח"ג, ח"ד סעי' י"ד, "אין חוששין בהן כלל").

5. כלי חרס.

(א) מיקל – ערה"ש (סעי' כ"ב, "אבל בכלי חרס לית לן בה").

6. כלי פלסטיק.

(א) מיקל – עמודי הבית (ח"ג, ח"ד סעי' י"ד, "אין חוששין בהן כלל").

7. שבט הלוי (ח"ח סי' ב' אות ב') – "ואשר שאל כ"ת בענין המבואר נדה י"ז ע"א דצריך להזהר במשקין מזוגים שעבר עליהם הלילה ומבואר שם והוא שלנו בכלי מתכות או כלי נתר, וכב' העיר דאין העולם נזהרים בזה, אעפ"י שמוכא בהלכה בשו"ע הרב הגר"ז בחו"מ בדיני שמירת הנפש ס"ז, וכן הביאו הד"ת יו"ד סימן קט"ז ס"ק ע"ט, והניח בצע"ג הנהגת העולם בזה. הנה עלינו לדעת שסו"ס לא הובאו הדברים להלכה לא ברמב"ם ולא בטור ושו"ע, ואולי ידעו שהם דברים סגוליים שקשה לעמוד עליהם ושומר פתאים ה', וכעין שכ' תוס' פסחים לענין זוגות שאין נזהרים כ"כ, ובס' עה"ש יו"ד סי' קט"ז סכ"ב העתיק ש"ס הנ"ל לדינא כאשר העיר גם כבודו איברא במח"כ העה"ש החסיד תנאי הש"ס דדוקא בכלי מתכות וכלי נתר. ואמנם יראה דאף אם הדברים להלכה גם בזה"ל כנ"ל מכ"מ קבלתי ממרן החזון איש זי"ע דבכל אלה הדברים אם יש שינוי כל דהו אפשר להקל, וכיון שכן ניתן לומר דלא הזהירו ע"ז אלא בכלי מתכות דידהו או כלי נתר דידהו שהיו המשקין מונחים על המתכת ממש וידוע שמוציא ארס מסוכן, אבל **כיהיום שעשית כלי מתכות שונה מאז וישנו עליהם כעין צחצוח מצופה וכיו"ב לא ע"ז חל אזהרתם** מכ"ש על כלים שאינם מתכת ממש, ויסוד זה שאמר החזון איש מובא גם בס' מילי דחסידותא להגה"ק בעל דע"ק על צוואת דרבינו יהודה החסיד, כן יראה דרך לימוד זכות על אחב"י בני נביאים ואין להאריך בדברים שאין לנו השגה בהם".

8. מראי מקומות – פר"ח (ס"ק ט' ד"ה דע), זבחי צדק (ס"ק ס"א).

ו. מכוסה.

1. מחמיר.

(א) ח"ח (ליקוטי הלכות נדה דף ז., עין משפט שם אות ט') – "ונראה דגם בזה אפילו הוא מכוסה מדלא מחלק הגמרא".

(ב) שמירת הגוף והנפש (סי' מ"ה סוף סעי' א').

ז. מה נכלל ב'משקין מזוגין'.

1. יין – חופת אליהו (אוצר המדרשים עמ' קע"ה, "דברים אלו העושה אותם דמו בראשו ... ויין מזוג שעבר עליהם הלילה").

ח. מים עצמה.

1. מחמיר.

(א) גר"ז (הל' שמירת גוף ונפש סעי' ז') – "ואין צריך לומר מים עצמן שעבר עליהם הלילה בכלי המתכות".

(ב) דרכ"ח (ס"ק ע"ט) – "עי' בשו"ע התניא ... ואצ"ל מים עצמן שעבר עליהם הלילה בכלי מתכת".

(ג) שמן המאור (סי' ע"ח) – "ומ"מ גם אני נזהר משתיית מים שעמדו בכלי ברזל כל הלילה הואיל שבש"ע התניא כן הוא מפרש. ואעפ"י שלא ידעתי מקורן של דברים".

2. מיקל.

(א) חינא דחיי (סי' נ"ט) – "מצינו בסוכה דמים דניסוך המים היה נותן בקיתון של זהב ועמד כל כל הלילה וע"כ דאין חשש בזה ... שלא נאמר הך חששא כ"א במשקין המזוגין כדאיתא בנדה".

(ב) ארחות חיים (בקונ' עובר אורח סי' ד') – "והשבתי באריכות בס"ד שמנהיגו להחזיק מים בחבית של נחושת תמיד, וגם ממלאים המוליאר של נחושת קלל בלילה ושותים למחרתו. ובע"כ שאין חוששין לאסור רק במשקים מזוגים ולא במים".

(ג) מחשבות בעצה (יו"ד סי' ה') – "אבל מים עצמן אין בהם קפידא כלל בלינה".

(ד) משמרת שלום (אות ה') – "ובאמת הלא העולם אין נזהרים בזה, ומעשים בכל יום שנשאר בהסימיוואהר ועבר עליהן הלילה ואין שופכין אותן לחוץ ... ואם אין ישראל נביאים, הן בני נביאים וי"ל דהסכנה היא דוקא רק במשקין מזוגין עם מים, אבל לא במים בפני עצמן, ושור"ר בקונטרס עובר אורח ... דאין חוששין רק במשקין מזוגין ולא במים בפ"ע".

(ה) דברי יציב (יו"ד סי' ל"ג אות ב') – "שכתב בשו"ע הרב חו"מ הל' שמירת גוף ונפש סעיף ז' דאצ"ל מים עצמן שעבר עליהן הלילה בכלי מתכות. הנה שם זה בסוגריים, וידוע מ"ש אחיו בשו"ת שארית יהודה או"ח סי' ו' ששמע מפה קדשו פעמים רבות, דכל ספק העמיד בתוך חצאי עיגול ודעתו היה לחזור ולשנות פרק זה לראות אם צדקו דבריו עיי"ש, וא"כ כיון דהרב ז"ל מספקא ליה, ולמעשה לא ראיתי שיחושו לזה, נראה דאין קפידא במים עצמן".

(ו) ציץ אליעזר (חכ"ב סי' מ') – "אולם איך שלא יהיה, מנהג העולם בזה יש לו על מה להשען וכנז"ל".

(ז) ביע אומר (ח"ב יו"ד סי' ז' אות ב', אות ג') – "ולפע"ד כיון שכבר נהגו להקל, וכמו שהעיד בגדלו האדר"ת בקונט' עובר אורח הנ"ל, י"ל ע"מ שיסמוכו דהו"ל ס"ס, שמא אין המים בכלל זה, (ורק משקין מזוגין אמרו, ובדבר של סגולה אין ללמוד מק"ו). ושמא אין הרור"ר הזאת בזמנינו כלל. וכמ"ש הגמ"ר ורש"ל זב"צ הנ"ל. ואין לומר דלא מהני ס"ס במידי דסכנתא, דשאני הכא שאינה סכנה טבעית, אלא סגולית, ומהני בה ס"ס. וכמו שהעלתי בשו"ת יביע אומר ח"א (חיו"ד סי' ט אות ח). ע"ש. וכל דבר שהלכה רופפת בידך פוק חזי מאי עמא דבר".

(ח) הגר"ח ק"ש שליט"א (דעת נוטה ח"א, ריש הספר הע' שנ"ג) – "דלא נהגו להחמיר בזה כהגר"ז אף לענין שתי [רק במשקין מזוגים וכדאיתא בגמ' בנדה י"ז א'] וממילא אין בזה שום חשש לענין נטילה".

(ט) עמודי הבית (ח"ג, ח"ד סעי' י"ד) – "העולם אין נזהרים במים לבד ומעשים בכל יום שנשאר מים בדור ועבר עליהם הלילה ואין זורקין אותם".

(י) אמרי יעקב (על שו"ע הרב חו"מ סי' י' ס"ק ל"ד).

3. מראי מקומות – אוצר מפרשי התלמוד (סוכה דף מח: הע' נ"ב), בני ציון (ח"א סי' י' אות י"א), שמירת הגוף והנפש (סי' מ"ה סעי' ב').

(א) מהרש"ם (ח"ב במפתחות יו"ד סי' ח') – "י"ל דבמקדש לא הי' שורה ר"ר ויש להביא ראי' מהא דניסוך המים שעמד בצלוחית וזה כל הלילה וראיתי בהגהת עו"א לא"ח שהעיר לפמ"ש בשו"ע הרב הל' שמירת הנפש בהא דמשקין מזוגין שעבר עליהן הלילה והם בכלי מתכות י"ב סכנה דכ"ש מים עצמן א"כ הי' המים אסורים משום סכנה ולא ביאר הקושיא דהא י"ל דבאמת הי' אסורין לשתי' אך לפמ"ש בפנים בשם הירושלמי קושיתו עצומה דא"כ הי' פסולין לניסוך משום משקה ישראל ולפמ"ש ניהא דדוקא בגילוי שיש סכנה בטבע פסול משא"כ משום ר"ר גם י"ל דבמקום אכילת מצוה שומר מצוה לא ידע דבר רע אבל ברא"ש פ"ח דברכות סי' ב' בהא דהנכנס לביתו במו"ש במה שהביא מהירושלמי סופ"ז מוכח דמשקין מזוגין שעבר עליהם הלילה בכלי מתכות אסור לקדש עליהן משום סכנה ע"ש ותבין".

(ב) תהלה לדוד (או"ח סי' ד' סוף ס"ק ח', עי' סי' ק"ס ס"ק ד') – "ואי נימא דמים ששורה עליהם רוח רעה פסולים לנטילה. א"כ לפמ"ש הרב ז"ל בהלכות שמירות גו"נ סעי' ז' דמים שלנו בכלי מתכות רוח רעה שורה עליהם. א"כ אסורים לנטילה. ומעשים בכל יום שנוטלין לידים בשחרית ממים שלנו בכלי מתכות וצ"ע".

ט. להשליך איזה דבר בתוך המים מבערב.

1. גם להגר"ז יש להקל – מחשבות בעצה (יו"ד סי' ה'), "להשליך איזה דבר בתוך המים מבערב והוא ע"פ הגמרא פ' ע"פ (דקי"ב א') לא ישתה אדם מים לא בלילי רביעית ... מאי תקנתיה כו' נשדי בי' מידי והדר נשתי. ועצה זו נלע"ד דמהני ג"כ במים שלנו בכ"מ אם שדי בי' מידי מבערב".

י. מים מבושלים.

1. גם להגר"ז יש להקל – מחשבות בעצה (יו"ד סי' ה'), "להרתיח המים קצת גם בתחלת הלילה ועי"ז נראה דשוב אין קפידא בלינה גם להרב ז"ל וכמ"ש הש"ך בס"י קט"ז לענין מים של תקופה דבמבושלים אין קפידה".

2. לפ"ז יש לדון מה הדין ביין מבושל.

יא. יין בזמנינו.

1. מיקל – דברי יציב (או"ח סי' רכ"ז אות ה', יו"ד סי' ל"ג אות ב'), "דהיינו ביינות חזקות שבזמן הש"ס ובמזיגה המבואר בש"ס, משא"כ ביינות שלנו שמישמן קצת מים לית לן בה".

2. מחמיר – שמירת הגוף והנפש (סי' מ"ה הע' ד' ד"ה ובאמת, "בדברי יציב ... בנ"ד מהיכא תיתי דענין סגולי זה של משקין מזוגין תלוי בחזקת היין").

יב. צינורות (pipes), דוד (boiler).

1. רק כלי – ציץ אליעזר (חכ"ב סי' מ' אות ג'), "ומה שכבו' הזכיר מהחביות שעל הגגות שהם של מתכות ושותים מהם, נראה לי דנוסף על האמור יש לומר במיוחד דמכיון שיש להם חיבור לקרקע ע"י צינורות, דעל כגון דא לא אמרו גם בגמרא שם דמתחייב בנפשו, וכפי שמצינו בהרבה מקומות שכתבו ואמרו רבותינו ז"ל לחלק בכזאת בין תלוש שאסור לבין אם זה מחובר שמותר. ואין להאריך בכאן ביותר" יגדיל תורה (סי' ק"ו), הו"ד בשמירת הגוף והנפש (סי' מ"ה הע' ג' ד"ה וביגדיל, "ואפשר להוסיף על דבריו דה"ה אם יש דוד בגודל מ' שאה אינו נחשב עוד כלי ולא יהיה בזה קפידא").

יג. מראי מקומות – שבת הקהתי (ח"ג סי' ר' סוף אות א'), ילקוט יוסף (שבת כרך א' ח"ג מהדורת תשע"ב עמ' תקנ"ו).

1. טרמוס (thermos), קומקום (urn) - עי' לעיל 'מים מבושלים', וכן השבט הלוי (ח"ח סי' ב' אות ב') לעיל.
2. פח שתיה (soda can) - עי' לעיל 'להשליך איזה דבר בתוך המים מבערב', וכן השבט הלוי (ח"ח סי' ב' אות ב') לעיל.

יב] הלן בבית הקברות.

א. מקור.

1. נדה (דף יז.) – "והלן בבית הקברות: כדי שתשרה עליו רוח טומאה. זימנין דמסכנין ליה".
2. עי' ברייתא מעשה תורה (המיוחס לרבינו הקדוש, אות ה'), הו"ד בכל בו (סי' קי"ח ד"ה חמשה) – "חמשה דברים העושה אותן דמו בראשו ההולך לבית הקברות".
- (א) פסקי רי"ד (נדה דף יז.).
- (ב) מנורת המאור (אות שט"ז) – "חמשה דברים ... והלן בבית הקברות".
- (ג) האגודה (נדה פרק ב' אות ט').

ב. פוסקים.

1. של"ה (שער האותיות קדושת אכילה אות ס"ד) – "חמישה דברים ... והלן בבית הקברות".
2. פר"ח (יו"ד סי' קט"ז ס"ק ט' ד"ה דע).
3. גר"ז (הל' שמירת גוף ונפש סעי' ו') – "ואסור ללון בבית הקברות".
4. ח"ת (ליקוטי הלכות נדה דף ז., עין משפט שם אות ז') – "לא מצאתי זה ברמב"ם ומ"מ בודאי צריך לזהר בהן".
- (א) עי' הגרח"ק שליט"א (שמירת הגוף והנפש סי' מ"ה הע' א') – "דמשמעות הלכות על כל מה שמוזכר בגמרא".
5. ערה"ש (יו"ד סי' קט"ז סעי' כ"ב).
6. דרכ"ת (סי' קט"ז ס"ק ס"ב).
7. תו' יהושע (הל' שמירת בריאות הגוף והנפש אות י"ט ס"ק כ"ב) – "יזהר א"ע שלא ללון בבית הקברות כמבואר (בנדה י"ז)".
8. בה"ח (יו"ד סי' קט"ז ס"ק צ"ב).
9. שמירת הגוף והנפש (סי' ככ"א).

ג. קברי צדיקים.

1. הר"צ הכהן ירמיש: "יל"ע אי תליא ב"טומאת מת" והא איכא אף בקברי צדיקים. או שתליא ב"רוח טומאה" והא ליתא בקברי צדיקים - יעו"ז זוהר (וישלח קס"ח ע"א) זוהר "צדיקא דמשתדלי באורייתא ... דלא שרא עלייהו רוח מסאבא". ועי' פאת השלחן (סי' ב' הערה כ"ה) דהכוונה שבמיתתם אין עליהם "רוח" טומאה שמשרה מלאך המות, אבל ודאי שיש בהם טומאת מת ע"ש".

יג] הנוטל צפרניו וזורקן לרה"ר.

א. עי' לקמן: סכנה אצל צפרניים.

יד] המקיז דם ומשמש מטתו.

א. עי' לקמן: הקזת דם.

טו] הנכנס לבית או לבית חבירו פתאום.

א. מקור.

1. נדה (סוף דף טז:) – "אמר רבי שמעון בן יוחאי: ארבעה דברים הקדוש ברוך הוא שונאן ואני איני אוהבן; הנכנס לביתו פתאום, ואצ"ל לבית חבירו, והאוחז באמה ומשתין מים, ומשתין מים ערום לפני מטתו, והמשמש מטתו בפני כל חי".
2. פסחים (דף קיב.) – "תנו רבנן: שבעה דברים צוה רבי יהושע בנו ... ואל תכנס לביתך פתאום, כל שכן לבית חבירך".
- (א) מנורת המאור (הוספות דברים שמנו חכמים במנין עמ' תר"א, אוצר מדרשים [אייזנשטיין] שלשה וארבעה אות מ"ח) – "ה' דברים העושה אותן דמו בראשו. הנוטל צפרניו זו בזו וזורקן לרשות הרבים, האוכל שום קלוף ובצל קלוף וביצה קלופה, והשוטה מים מגולין ומשקין מזוגין שלן עליהם הלילה, והלן בבית הקברות. ויש או', אף הנכנס לבית פתאום אפילו לביתו, והמקיז דם ומשמש מטתו".
- (ב) כל בו (סי' קי"ח ד"ה חמשה) – "חמשה דברים העושה אותן דמו בראשו ההולך לבית הקברות, והיוצא יחידי בלילה, והנכנס לביתו או לבית אחרים פתאום, והמקיז דם ומשמש מטתו, והנזקק עם אשתו ביום ואינו מאפיל".

ב. הלכה.

1. לא מובא - רמב"ם, טור, מחבר, רמ"א.
(א) הגר"י פיק זצ"ל (אומר השכחה אות צ"א) - "נדה טז: שלשה שנאתי וכו' והנכנס לבית חבירו פתאום א"ר יוחנן ואפילו לביתו. והמושב שבת במרומי קרת וכו' ע"ש. ועוד שם יז. חמשה דברים העושה אותן מתחייב בנפשו ע"ש כל הענין ובפוסקים ראשונים ואחרונים לא העירו ואם ביש מאלה נזכרו בבתראי טובא עכ"פ על הראשונים וטור ושו"ע ומקצת רובם של האחרונים מצוה ליתן מובן שהעלימו בדברים הללו להזהיר להעם".
2. ראשונים.
(א) ר' חננאל (פסחים דף קיב.).
(ב) ר' יונה (ס' היראה).
(ג) מאירי (פסחים דף קיב. ד"ה מגדולי, נדה דף טז:).
(ד) מנורת המאור (פרק י' נישואי אשה עמ' פ"ו, הוספות דברים שמנו חכמים במנין עמ' תר"א) - לשונו מובא לעיל.
(ה) פסקי ריא"ז (נדה פרק ב' הל' א' אות י"ז).
(ו) האגודה (נדה פרק ב' אות ט').
(ז) כל בו (סי' קי"ח ד"ה חמשה) - לשונו מובא לעיל.
(ח) ספורנו (שמות פרק י"ח פסוק ו').
3. פוסקים.
(א) ספר חרדים (מצוות ל"ת מדברי קבלה ומדברי סופרים פרק ו' אות ז').
(ב) פלא יועץ (כלילות יופי אות כ"ד, יעלוזו חסידים אות קע"א).
(ג) ערה"ש (או"ח סי' רמ"א סעי' א', עי' חו"מ סי' ת"ה סעי' י"ד).
(ד) שלחן מלכים (בואינו, או"ח סי' ק"ע ס"ק י"ד) - "אל תכנס לביתך פתאום. נדה פ' כל היד (טז)".
(ה) משפטי השלום (פרק י"ז סעי' כ"ב, הע' ל"ט).

ג. מראי מקומות - דברי שלום (יודייקין, ח"ג סי' כ"ח).

1. רשב"ם (פסחים דף קיב. ד"ה ולא) - "ולא תכנס בביתך פתאום. אלא השמע את קולך להם קודם בואך דילמא עבדי מילתא דצניעותא. [בויקרא רבה] (פכ"א) ר' יוחנן כי הוה עייל לביתא מנענע משום שנאמר ונשמע קולו בבואו אל הקודש".
2. ספר הברית (סוף הפתיחה) - "וכמו שאין מן הראוי לכנס לבית חבירו פתאום, בלתי אם ינקש תחלה על הדלת והפתח, כך אין ראוי לקרא בשום ספר, בלתי שיקרא תחלה ההקדמה".
3. הגריש"א זצ"ל (הערות על מסכת פסחים דף קיב. ד"ה כ"ש) - "כ"ש לבית חבירך. דאם בביתו שיודעים שצריך לבא אמר שלא יכנס לביתו פתאום, כ"ש בבית חבירו שאינם יודעים שצריך ליכנס".
4. הגר"ח ק"ק שליט"א (דולה ומשקה עמ' תכ"ט) - "שאלה: הנכנס לביתו האם צריך בזמנינו לדפוק בדלת קודם, או לא. שכתוב בגמ' שלא יכנס לביתו פתאום, האם בזמנינו זה נוהג. תשובה: אם בא מעיר אחרת ולא יודעים ראוי שידפוק".

טז] שאר מקרים: דמי בראשו ומתחייב בנפשו.

פסחים (דף קיא.) - "אמר ריש לקיש: ארבעה דברים העושה אותן דמו בראשו, ומתחייב בנפשו. אלו הן: הנפנה בין דקל לכותל, והעובר בין שני דקלים, והשותה מים שאולין, והעובר על מים שפוכין, ואפילו שפכתו אשתו בפניו".

א. הנפנה בין דקל לכותל.

1. פסחים (דף קיא.) - "הנפנה בין דקל לכותל לא אמרן אלא דלית ליה ארבע אמות, אבל אית ליה ארבע אמות לית לן בה. וכי לית ליה ארבע אמות, לא אמרן אלא דליכא דירכא אחרנא, אבל איכא דירכא אחרנא לית לן בה".
(א) הו"ד להלכה - בה"ג (סי' ע"ד), ר' חננאל (פסחים דף קיא.), או"ז (ח"א סי' קל"ז), האגודה (פסחים פרק י' סי' צ"ה), כל בו (סי' קי"ח), מנורה המאור (עמ' תקצ"ב, עמ' תר"א), של"ה (שער האותיות אות הקו"ף קדושת האכילה אות קמ"ז בהג"ה), פר"ח (ס"ק ט'), א"ר (סי' ס"ק י'), שמירת הנפש (אות שכ"ט), פתחי תשובה (סי' ג' סעי' י"ב), כה"ח (סי' קט"ז ס"ק ר"ט) שמירת הגוף והנפש (סי' ק"כ סעי' א').

ב. העובר בין שני דקלים.

1. פסחים (דף קיא.) - "והעובר בין שני דקלים לא אמרן אלא דלא פסקינהו רשות הרבים, אבל פסקינהו רשות הרבים לית לן בה".
2. בזמן הזה - עי' "קשה ללימוד", לקמן.

ג. השותה מים שאולין.

1. פסחים (דף קיא.) - "השותה מים שאולין לא אמרן אלא דשיילינהו קטן. אבל גדול לית לן בה. ואפילו שיילינהו קטן נמי לא אמרן אלא בשדה, דלא שכיחי, אבל בעיר דשכיחי לית לן בה. ואפילו בשדה נמי לא אמרן אלא מיא, אבל חמרא ושיכרא לית לן בה".
(א) הו"ד להלכה - בה"ג (סי' ע"ד), ר' חננאל (פסחים דף קיא.), או"ז (ח"א סי' קל"ז), האגודה (פסחים פרק י' סי' צ"ה), מנורה המאור (עמ' תקצ"ב, עמ' תר"א), של"ה (שער האותיות אות הקו"ף קדושת האכילה אות קמ"ז), פר"ח (ס"ק ט'), לקוטי מהרי"ח

- (דברים הנוהגים בסעודה, עמ' קס"ב-ב'), טהרת הנפש (אות ר"א), תו יהושע (הל' שמירת בריאות הגוף והנפש אות קט"ז), שמירת הגוף והנפש (סי' מ"ב סעי' ב').
- (ב) דר"ת (סי' קט"ז ס"ק ע') – "עי' מילי דחסידותא שם שכ' אודות הקפידא שלא לשתות מים שאולים נראה שאין זה רק כשהם בעינים בלי בישול משא"כ כששאל מים ובישולם אח"כ ואצ"ל אם בישל בהם איזה דבר אין קפידא אך גם אם לא בישל בהם שום דבר רק בישלו בפ"ע ג"כ אין קפידא כיון שיש שינוי מכפי מה ששאלם וכן אפי' לא בישלם כלל רק שעירב אותו ברוב מים שלו דשפיר בטל ברוב אפי' כשאנו מינו ובמינו בודאי בטל ברוב ואין שום קפידא עיין שם".
- (ג) הגר"ש זצ"ל (הערות במסכת פסחים ריש דף קיא.) – "והשותה מים שאולין. י"א דוקא שלא הרתיחוהו מעולם".
2. מראי מקומות – ענפי משה (עירובין סי' ק"נ, אליבא דהלכתא גליון ע"ח עמ' קנ"ו טור ג').
- (א) שמירת הגוף והנפש (סי' מ"ב הע' ה') – "לא מצאתי בין הפוסקים שיזכירו גמ' זו ... וצ"ב".

ד. העובר על מים שפוכין.

1. פסחים (דף קיא.) – "והעובר על מים שפוכין לא אמרן אלא דלא אפסקינהו בעפרא, ולא תף בהו רוקא, אבל אפסקינהו או תף בהו רוקא לית לן בה. ולא אמרן אלא דלא עבר עליהו שימשא, ולא עבר עליהו שיתין ניגרי, אבל עבר עליהו שימשא ועבר עליהו שיתין ניגרי לית לן בה. ולא אמרן אלא דלא רכיב חמרא, ולא סיים מסני, אבל רכיב חמרא וסיים מסני לית לן בה. והני מילי היכא דליכא למיחש לכשפים, אבל היכא דאיכא למיחש לכשפים, אף על גב דאיכא כל הני חיישינן כההוא גברא דרכיב חמרא וסיים מסני, וגמוד מסאניה וצו כרעיה".
- (א) הו"ד להלכה – בה"ג (סי' ע"ד), ר' חננאל (פסחים דף קיא.), או"י (ח"א סי' קל"ז), האגודה (פסחים פרק י' סי' צ"ה), מנורה המאור (עמ' תקצ"ב), של"ה (שער האותיות אות הקו"ף קדושת האכילה אות קמ"ז בהג"ה), פ"ח (סי' קט"ז ס"ק ט'), סידור יעב"ץ (מנהגי הדרך ותפילותיה אות ט', לשונו מובא לקמן), גר"ז (הל' שמירת הגוף ונפש סעי' ט'), "ולא יעבור על מי שופכין יחף אלא אם כן כבר צעדו ועברו עליהם ששים צעדים או שעברה עליהם זריחת החמה או שפיזר עליהם עפר או שרקק עליהם רוק שאם אין שם אחד מכל אלו רוח רעה שורה עליהם". בן איש חי (שנה ב' פר' פנחס אות י"א), "עוד אמרו בפסחים לא יעבור אדם על מים שופכין יחף, ואם פזרו עליהם עפר לית לן בה", עצי העולה (ערך סכנה סי' קט"ז סעי' כ"ו), שמירת הגוף והנפש (סי' ק"ו סעי' א').
- (ב) רק בה' תנאים: שהולך יחף, שלא עברו עליו ס' צעדים, שלא עבר עליהם זריחת שמש, ושלא פיזר עליהם עפר, ושלא רקק עליהם רוק – .
- (ג) והעולם נוהגים שלא לעבור כלל על מי שופכים.
1. סידור יעב"ץ (מנהגי הדרך ותפילותיה אות ט') – "לא יעבור על מים שפוכין אפי' שפכתן אשתו בפניו".
2. שלחן חי (סי' ס"ח) – "לא יעבור על מים שופכין ברה"ר מפני שרוח רעה שורה עליהם ואף דיש בזה כמה תנאים לאיסור (עי' בב"ח) מ"מ העולם נוהגין שלא לעבור כלל".
3. שמירת הגוף והנפש (סי' ק"ו סעי' ב') – "והעולם נוהגים שלא לעבור כלל על מי שופכים".

יז] סכנה: דמו בראשו.

- א. היוצא יחידי קודם קריאת הגבר דמו בראשו מפני המזיקין.
1. יומא (דף כא:) – "תניא כוותיה דרבי שילא: היוצא לדרך קודם קריאת הגבר דמו בראשו. רבי יאשיה אומר: עד שישנה, ויש אומרים: עד שישלש. ובאיזה תרנגול אמרו בתרנגול בינוני".
- מסכתות קטנות (דרך ארץ פרק י"א הל' א'), הו"ד במחזיר ויטרי (סי' תקל"א פרק י'), והאגודה (מס' דרך ארץ פרק ה' ד"ה היוצא) – "היוצא בדרך לבדו קודם קריאת הגבר דמו בראשו, ר' יאשיה אומר לא פחות משנים, ובאי זה תרנגול אמרו, בתרנגול הבינוני שנאמר מי שת בטחות חכמה או מי נתן לשכוי בינה".
- סמ"ק (מצוה קע"א) – "וגרסינן פרק השואל דף קנ"א הישן בבית יחידי אוחתו לילית והיוצא קודם קריאת הגבר דמו בראשו".
- אורחות חיים (הל' מעקה) – "ואמרינן פרק השואל הישן בבית יחידי אוחתו לילית והיוצא קודם קריאת הגבר דמו בראשו".
- אבודרהם (סדר תפלת יום הכפורים ד"ה ערב) – "ותניא כוותיה דרבי שילא היוצא קודם קריאת הגבר דמו בראשו".
- (א) רש"י (שם) – "היוצא יחידי לדרך דמו בראשו: מפני המזיקין. דמו בראשו: עון מותו על ראשו מוטל, שהוא המית עצמו".
- (ב) פ"ח (יו"ד סי' קט"ז ס"ק ט') – "גרסינן בסוף פרק קמא דיומא [כא, א] היוצא לדרך קודם קריאת הגבר דמו בראשו, ופירש רש"י [ד"ה] היוצא יחידי דמו בראשו מפני המזיקין".
- (ג) ערה"ש (יו"ד סי' קט"ז סעי' כ"ג) – "בירושלמי שבת פ"ב [הל' ו'] ... בג' מקומות השטן מצוי לקטרג המהלך בדרך בעצמו והישן בבית אפל לעצמו והמפרש בים הגדול ע"ש ונראה דהמהלך בדרך כוונתו קודם אור היום כדאמרינן ספ"ק דיומא היוצא לדרך קודם קריאת הגבר דמו בראשו ולעולם יכנס אדם בכי טוב ויצא בכי טוב".
2. דף על הדף (פסחים דף ב.) – "ומה שאמרו ביומא היוצא לדרך קודם קריאת הגבר דמו בראשו, ומשמע דרק לפני קריאת הגבר אבל אחר קריאת הגבר אינו בכלל זה אף שהוא לפני האור, אין הטעם משום חיות או ליסטים, אלא איירי ביוצא יחידי והוא מפני המזיקים. ולכן הדגיש רש"י דאיירי ביוצא יחידי, (והוא ע"פ מס' ד"א פ"א כמו שציין במסורת הש"ס), דרק בזה יש לחוש ממזיקין, ולא כשהולכים כמה בני אדם יחדיו דבזה אין לחוש ממזיקים".
3. עי' או"ח סי' ק"י, לשיטות ומראי מקומות.

ב. היושב בצל של מת.

1. ברייתא מעשה תורה (המיוחס לרבינו הקדוש, אות ד'), הו"ד בכל בו (סי' קי"ח ד"ה ארבעה) – "ארבעה דברים העושה אותן דמו בראשו היושב בצלו של מת והעומד ערום לפני הנר והמכבה את הנר בפיו הרי זה נכפה והמשמש מטתו בפני הנר יוצאין ממנו בנים כעורים כפופים".
2. הו"ד להלכה – ס' זכירה (ענין דרך ארץ אות ד').

ג. העומד בפני הנר ערום.

1. דרך ארץ רבה (פרק י"א הל' ג') – "ההורג כנה על גבי המטה, והעומד ערום לאור הנר ולאור הלבנה, דמו בראשו".
2. ברייתא מעשה תורה (המיוחס לרבינו הקדוש, אות ד'), הו"ד בכל בו (סי' קי"ח ד"ה ארבעה) – "ארבעה דברים העושה אותן דמו בראשו היושב בצלו של מת והעומד ערום לפני הנר והמכבה את הנר בפיו הרי זה נכפה והמשמש מטתו בפני הנר יוצאין ממנו בנים כעורים כפופים".
3. עי' "סכנה: דברים המביאים לידי נכפה" - לקמן.

ד. כיבוי נר בנשיפה.

1. ברייתא מעשה תורה (המיוחס לרבינו הקדוש, אות ד'), הו"ד בכל בו (סי' קי"ח ד"ה ארבעה) – "ארבעה דברים העושה אותן דמו בראשו היושב בצלו של מת והעומד ערום לפני הנר והמכבה את הנר בפיו הרי זה נכפה והמשמש מטתו בפני הנר יוצאין ממנו בנים כעורים כפופים".
2. מנורת המאור (חופת אליהו רבה עמ' תנ"ו) – "שלשה דברים העושה אותן דמו בראשו. היושב בצלו של נר, והמכבה הנר בפיו, מפני שנכפה, והמשמש מטתו לפני הנר, מפני שהיווין לו בנים נכפים".
3. עי' "סכנה: דברים המביאים לידי נכפה" - לקמן.

ה. המשמש מטתו לאור הנר.

1. ברייתא מעשה תורה (המיוחס לרבינו הקדוש, אות ד'), הו"ד בכל בו (סי' קי"ח ד"ה ארבעה) – "ארבעה דברים העושה אותן דמו בראשו היושב בצלו של מת והעומד ערום לפני הנר והמכבה את הנר בפיו הרי זה נכפה והמשמש מטתו בפני הנר יוצאין ממנו בנים כעורים כפופים".
2. מנורת המאור (חופת אליהו רבה עמ' תנ"ו) – "שלשה דברים העושה אותן דמו בראשו. היושב בצלו של נר, והמכבה הנר בפיו, מפני שנכפה, והמשמש מטתו לפני הנר, מפני שהיווין לו בנים נכפים".
3. ס' זכירה (ענין דרך ארץ אות ד').
4. עי' או"ח סי' ר"מ סעי' י"א, לשיטות ומראי מקומות.

ו. נזקק למטתו ביום ואינו מאפל את עצמו.

1. ברייתא מעשה תורה (המיוחס לרבינו הקדוש, אות ה'), הו"ד בכל בו (סי' קי"ח ד"ה חמשה) – "חמשה דברים העושה אותן דמו בראשו ההולך לבית הקברות, והיוצא יחידי בלילה, והנכנס לביתו או לבית אחרים פתאום, והמקיז דם ומשמש מטתו, והנזקק עם אשתו ביום ואינו מאפיל".
2. רבי (פרקא דרבינו הקדוש בבא דששה סי' כ"א) – "ששה דברים ארשב"י העושה אותן דמו בראשו האוכל שום יבש קלוף ובצל קלוף וביצה קלופה ושותה משקין מזוגין שעבר עליהן הלילה והלן בבית הקברות והנזקק למטתו ביום ואינו מאפל את עצמו והנוטל את צפרניו זו בזו וזורק לרשות הרבים".
3. עי' או"ח סי' ר"מ סעי' י"א, לשיטות ומראי מקומות.

ז. לילך יחידי בלילה.

1. ברייתא מעשה תורה (המיוחס לרבינו הקדוש, אות ה'), הו"ד בכל בו (סי' קי"ח ד"ה חמשה) – "חמשה דברים העושה אותן דמו בראשו ההולך לבית הקברות, והיוצא יחידי בלילה, והנכנס לביתו או לבית אחרים פתאום, והמקיז דם ומשמש מטתו, והנזקק עם אשתו ביום ואינו מאפיל".
2. עי' רמ"א סעי' ה', לעיל.

ח. ההורג כנה על גבי המטה.

1. דרך ארץ רבה (פרק י"א הל' ג') – "ההורג כנה על גבי המטה, והעומד ערום לאור הנר ולאור הלבנה, דמו בראשו".
2. או"ח (א) הו"ד להלכה – מנורת המאור (עמ' תכ"ח), שמירת הגוף והנפש (סי' רמ"ט סעי' א'), הבית היהודי (ח"י סי' ל"ג סעי' י"ב).
2. מראי מקומות.
- א) ס' זכירה (ענין דרך ארץ אות ד') – "קשים לכשפים ... וההורג כינה על כרעי המטה".
- ב) שמירת הנפש (אות קנ"א) – "אסור להרוג כינה על שלחן שאוכלין עליו [שם סי' ק"ב ומג"א סי' קס"ז ס"ק י"ז] וכן לא ע"ג המטה [פ' ד"א שער ג']".

ט. לשתות מים בלילה.

1. ע"ז (דף יב:) – "ת"ר: לא ישתה אדם מים בלילה, ואם שתה דמו בראשו, מפני הסכנה. מאי סכנה. סכנת שברירי. ואם צחי, מאי תקנתיה. אי איכא אחרינא בהדיה, ליתרייה ולימא ליה: צחינא מיא; ואי לא, נקרקש בנכתמא אחצבא, ונימא איהו לנפשיה: פלניא בר פלניא, אמרה לך אימך אזדהר משברירי ברירי ירי רי בכסי חוירי".
2. ע"ז פסחים (דף קיב.) – "תנו רבנן: לא ישתה אדם מים לא בלילי רביעיות ולא בלילי שבתות. ואם שתה דמו בראשו, מפני סכנה. מאי סכנה רעה. ואם צחי מאי תקנתיה. לימא שבעה קולות שאמר דוד על המים, והדר נישתי. שנאמר קול ה' על המים אל הכבוד הרעים ה' על מים רבים קול ה' בכח קול ה' בהדר קול ה' שבר ארזים וישבר ה' את ארזי הלבנון קול ה' חצב להבות אש קול ה' יחיל מדבר יחיל ה' מדבר קדש קול ה' יחולל אילות ויחשף יערות ובהיכלו כלו אמר כבוד. ואי לא לימא הכי: לול שפן אנגרון אנרדפין, בין כוכבי יתיבנא, בין בליעי שמיני אזילנא. ואי לא, אי איכא איניש בהדיה ניתעריה ולימא ליה: פלניא בר פלניא, צחינא מיא, והדר נישתי. ואי לא מקרקש נכתמא אחצבא והדר נישתי. ואי לא נישדי בה מידי והדר נישתי. תנו רבנן: לא ישתה אדם מים לא מן הנהרות ולא מן האגמים בלילה, ואם שתה דמו בראשו, מפני הסכנה. מאי סכנה סכנת שברירי, ואי צחי מאי תקנתיה. אי איכא איניש בהדיה לימא ליה: פלניא בר פלניא, צחינא מיא. ואי לא לימא איהו לנפשיה: פלניא, אמרה לי אימי אזדהר משברירי שברירי ברירי ירי רי, צחינא מיא בכסי חוירי".
3. פ"ח (ס"ק ז') – "וז"ל הרמב"ם בפרק י"א [שם הלכה ו'] ולא ישתה בלילה מן הנהרות ומן האגמים שמא יבלע עלוקה ואינו רואה עד כאן. ויראה שהוציא זה מהברייתא דפרק קמא דעבודה זרה [יב, ב], דאיתא התם ת"ר לא ישתה אדם מים לא מן הנהרות ולא מן האגמים לא בפיו ולא בידו אחת, ואם שתה דמו בראשו מפני הסכנה, מאי סכנה סכנת עלוקה. ופירש רש"י [ד"ה] בידו אחת ממנה וזורק בפיו ואינו בודק אבל בשתי ידיו יכול לעכבו ולעיין ע"כ. ולא מצינן לפרושי כמו שכתב הרמב"ם דבלילה מיירי, דאם כן מאי איריא בידו אחת אפילו בשתי ידיו אסיר דהא אינו רואה, ולכן נראה דברייתא מיירי ביום ואף על פי כן לא ישחה וישתה בפיו או לזורק ביד אחת לפיו, אבל בשתי ידיו שרי, ומכל מקום הדין דין אמת מה שכתב הרמב"ם דבלילה בכל גוונא אסיר. ועיין במה שכתבתי לקמן [ד"ה גרסינן (הראשון)] בסמוך: אמר הכותב לשלמות המלאכה ראיתי להעתיק בכאן קצת דברים המביאין לידי סכנה שבאו מפוזרים בתלמוד במקומות מוחלקים שראוי לכל אדם להזהר מהם שבסבתם באים הרבה מקרים לעולם ושומר נפשו ירחק מהם: גרסינן בפרק קמא דעבודה זרה [שם], ת"ר לא ישתה אדם מים בלילה ואם שתה דמו בראשו מפני סכנת שברירי. ורש"י [שם ד"ה שברירי] פירש דלא גרסינן הכא מן הנהרות דהוא הדין נמי מן הכלים, אבל בתוספות [ד"ה לא] כתבו דגרסינן בהך דשברירי מן הנהרות ומן האגמים, וכי תימא למה לי משום סכנת שברירי תיפוק ליה משום סכנת עלוקה, ויש לומר דאיצטריך אף למי שמסנן המים דמשום עלוקה ליכא ומשום שברירי איכא, ואם כן צריך ליהזר דבכל גוונא לא ישתה כלל מן הנהרות ומן האגמים בלילה. וגרסינן נמי בפרק ערבי פסחים [פסחים קיב, א] ת"ר לא ישתה אדם מים לא בלילי רביעיות ולא בלילי שבתות ואם שתה דמו בראשו מפני הסכנה, מאי סכנה רעה, ואם צחי מאי תקנתיה, נימא ז' קולות שאמר דוד על המים [תהלים כט, ג - ט] והדר נישתי, וכתב רשב"ם [ד"ה] בלילי רביעיות בלא נר ע"כ. כלומר דליכא קפידא מהאי רוח רעה אלא באישון לילה ואפילה, אבל אי איכא נר לית לן בה. והאידנא (ד)דשו בהא רבים, או משום דלא שכיח האי רוח רעה וכמו שכתבו התוספות בפרק בתרא דיומא [עז, ב] גבי שיבתא, אי נמי שומר פתאים ה' [שבת קכט, ב] ומכל מקום טוב ליהזר".
4. מראי מקומות – דר"ת (סי' קט"ז ס"ק ע"א, ס"ק ע"ב), עצי העולה (ערך סכנה סי' קט"ז סעי' כ"ט), שמירת הגוף והנפש (סי' מ"ח סעי' ג').

י. **הבא בדרך ונתייגע, הקיז דם, ונכנס לבית המרחץ, ושתה ונשתכר, וישן על גבי קרקע, ושימש מטתו.**

1. ע"ז "סכנה: הקזת דם", לקמן.

יא. **הקיז דם ויושב בתענית.**

1. ע"ז "סכנה: הקזת דם", לקמן.

יב. **השותה משקין מגולין שלן עליהם הלילה.**

1. **דרך ארץ רבה** (פרק י"א הל' ד') – "השותה משקין מזוגין ומשקין מגולין שלן עליהם הלילה, דמו בראשו, מפני הסכנה".
(א) **מנורת המאור** (פרק כ' דרך ארץ ע"מ תכ"ה) – "השותה משקין מזוגין ומשקין מגולין, שעבר עליהם הלילה, דמו בראשו".
(ב) **אורחות חיים** (הל' מעקה אות א') – "וסמכו ז"ל על לאו דלא תשים לאסור לכל דבר שיש בו סכנה כגון לשתות מים מן האגמים ומן הנהרות [לא] בפיו ולא בידו אחת. ולא יניח פיו על גבי הסילון וישתה מפני סכנת עלוקה וכן מים מגולין ע"כ: וכן השותה משקין מגולין שעבר עליהם הלילה. ואמר רב יהודה אמר (רב) [שמואל] והוא שלנו בכלי מתכות. אמר רב פפא וכלי נתר ככלי מתכות דמו".
- (ג) **ראשית חכמה** (פרק דרך ארץ הקדמה, בשער הג' ד"ה וגרסינן בברכות) – "השותה משקין מזוגין ומשקין מגולין שעבר עליהם הלילה דמו בראשו".
2. **צוואת רבי אליעזר הגדול** (אות ס"ב, אוצר מדרשים [אייזנשטיין] אליעזר אות ס"ב) – "בני, הוי זהיר שלא תשתה מים מגולים בלילה, כי כמה מקטריגים משתכחין בעולם ובהם יוקשים בני אדם וחסרים כדגים הנאחזים בפח".
(א) בפשטות אין זה מצד הדין של "גילוי" אלא מדין רוח רעה. וכ"כ **הדמשק אליעזר** (שם). ע"ז **פאת השלחן** (הל' אר"י סי' ב' ס"ק ל"ב), לשונו מובא לעיל. הו"ד **הגרח"ק שליט"א** (בתחילת הקונ' שבסוף הספר שמירת נפש על גילוי), לשונו מובא לעיל.
3. מראי מקומות.
(א) **עמודי הבית** (ח"ג, ח"ד סעי' ט"ו) – "משקין שאינן מזוגין וכגון שמן זית וכו' שעבר עליהם הלילה, אפי' שהו בכלי מתכות וכלי נתר, אסורין רק אם שהו מגולין. ואם לא שהו בכלי מתכות או כלי נתר אלא בשאר כלים, נראה דמותרים אפי' היו מגולין".

יג. קצח.

1. ברכות (דף מ.), הו"ד רש"י (ע"ז דף כט. ד"ה הכי), ראב"ד (עדיות פרק ה' משנה ג' ד"ה הקצח), תוס' יו"ט (עדיות פרק ה' משנה ג' ד"ה הקצח) – "אמר רבי חמא ברבי חנינא: הרגיל בקצח אינו בא לידי כאב לב. מיתיבי, רבי שמעון בן גמליאל אומר: **קצח אחד ממששים סמני המות הוא, והישן למזרח גרנו דמו בראשו**. לא קשיא: הא בריחו, הא בטעמו. אימיה דרבי ירמיה אפיא ליה ריפתא, ומדבקא ליה ומקלפא ליה".
2. כלה (פרק א' הל' י"ג), האגודה (מסכת כלה ד"ה הבועל) – "הרגיל בקצח אינו בא לידי כאב לב, רבן שמעון בן גמליאל אומר הקצח הזה אחד ממששים סמני המות, והישן למזרח גרנו דמו בראשו, ולא אמרו אלא באפוי וזה אינו באפוי".
3. כלה רבתי (פרק א' הל' כ') – "הרגיל בקצח אינו בא לידי כאב לב, רבן שמעון בן גמליאל אומר קצח אחד מסימני מות הוא, הישן במזרח גרנו דמו בראשו. קשיא דרבנן אדרבנן, הא באפאי, הא בחי".
- א) "אין עושין בורסקי אלא למזרח העיר. משום דרוח מערבי שהוא קשה ירחיק ויוליך הריח מן העיר כדאמר' (ברכות מ.) הישן למזרח גרנו דמו בראשו מפני שרוח מערבית מביא הקש בחוטמו" – תוס' (ב"ב דף כה. ד"ה אין), הו"ד הג' מיימוניות (הל' שכנים פרק י' הל' ד' אות ב'), ומלאכת שלמה (ב"ב פרק ב' משנה ט' סוף ד"ה אלא), הג.

יד. שאר מקרים.

1. פסחים (דף קיא.) – "אמר רבי יצחק: מאי דכתיב גם כי אלך בגיא צלמות לא אירא רע כי אתה עמדי זה הישן בצל דקל יחידי, ובצל לבנה. ובצל דקל יחידי, לא אמרן אלא דלא נפיל טולא דחבריה עילויה, אבל נפל טולא דחבריה עילויה לית לן בה. אלא הא דתניא הישן בצל דקל יחידי בחצר והישן בצל לבנה דמו בראשו היכי דמי? אי לימא דלא נפל טולא דחבריה עילויה אפילו בשדה נמי. אלא לאו שמע מינה: בחצר אף על גב דנפיל טולא דחבריה עילויה, שמע מינה. ובצילה של לבנה לא אמרן אלא במערבה, אבל במדינחתא לית לן בה".
- א) גר"ז (הל' שמירת הגוף ונפש סעי' ט') – "ולא יישן בחצר בצל לבנה של כותל החצר מפני שהשדים דרכם להלוך בלילה ובזמן שהלבנה זורחת מתייראין לילך במקום האור והולכין במקום הצל ואם הלבנה במערב והוא ישן בצל הכותל במזרחו אין לחוש".
- ב) מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' ק"כ סעי' א', סעי' ב').
2. כלה רבתי (פרק א' הל' י"ג) – "והישן למזרח גרנו דמו בראשו ... כיוצא בו, האוכל בשר שור שמן בלילי ארבעה עשר ובלילי חמשה עשר וישן בלבנה אפילו בתקופת תמוז דמו בראשו".
3. ע"ז (דף יב:) – "ת"ר: לא ישתה אדם מים לא מן הנהרות ולא מן האגמים, לא בפיו ולא בידו אחת, ואם שתה דמו בראשו, מפני הסכנה. מאי סכנה. סכנת עלוקה".
- דרך ארץ רבה (פרק י"א הל' ה') – "והשותה מהנחלים ומהנהרות ומהמדברות בפיו, ובידו אחת, דמו בראשו, מפני הנגיפה".

והמשחית נפשו במדות רעות דמו בראשו

העמק דבר (דברים פרק ל"ב פסוק ו' ד"ה הוא)

סכנה: צפרניים

או"ח סימן ר"ס סעיף א'

- א] כשנוטל צפרניו: לא יטול אותן כסדרן. ד] שורפן חסיד, קוברן צדיק, זורקן רשע. ז] נדה: צפרניה שחתכה בשעת טבילתה.
 ב] שלא לקוץ צפרני הידים ורגלים ביום א'. ה] איזה צפרניים.
 ג] שלא ליטול צפרניו ולזורקן לרה"ר. ו] נטילת צפרניים בר"ח: ר' יהודה החסיד.

לכבוד שבת - עי' או"ח סי' ר"ס סעי' א', לשיטות ומראי מקומות.
 לגלח צפרנים ביום ה' - עי' או"ח סי' ר"ס סעי' א', לשיטות ומראי מקומות.

א] כשנוטל צפרניו: לא יטול אותן כסדרן.

א. מחמיר, לא יטול אותן כסדרן.

1. מחזור ויטרי (סי' תקכ"ט) – "הנוטל ציפורניו. בשמאל, מתחיל בקמיצה ומסיים בגודל. ובימין מתחיל בגודל ומסיים בקמיצה. ולא שתים זו אחר זו מפני שקשה לשכחה. ולא באמה. מפני שהוא קשה לקבור בנים. ולא בזרת, מפני שקשה לעניות. ולא באצבע, מפני שקשה לשם רע. אלא בגודל ובקמיצה. ומי שעושה כן תשמר דעתו".
2. ספר המוסר (כלץ, פרק ד' קושטא הרצז עמ' ק"ח) – "וכיצד יקצצם יתחיל בקמיצה ומדלג האמה ונוטל האצבע ומדלג הגודל ונוטל הזרת ואח"כ האמה ואח"כ הגודל כי אם נוטל אותם זו אחר זו יהיה שכחן עד מאד ואם יתחיל באמה הוא יקבור את בניו ואם יתחיל בזרת יוציאו עליו שם רע ויתקיים עליו והני מילי ביד שמאל אבל בימין מתחיל בגודל ומסיים בקמיצה".
3. אבודרהם (סדר נטילת צפרנים) – "הנוטל צפרניו צריך ליטול אותם על זה הסדר יד ימין אגב"ד. יד שמאל דבהג"א. ומצאתי כתוב בענין זה סימן אחר והוא קשי"א בל"א תירו"ץ. פי' קמיצה שמאל. ימין אצב"ע באזהר"ה ל"ך א"ת ת"קוץ י"ום ר"ביעי ו"הלאה צ"פרניך. והטעם מפני שעד יום רביעי הוא משבוע שעבר ומיום רביעי והלאה הוא משבוע שבא (עי' גיטין עז, א) כמו שאמרנו בהבדלת מו"ש. ולכן הזהיר לקוץ צפרניו מיום רביעי והלאה כדי שיהא התקון לכבוד שבת וסימן זה רומז כי נטילתם על זה הסדר קשיא ואין לשאול טעם למה כי אין בו תירוץ".
4. רמ"א (סעי' א', דר"מ סי' רמ"א ס"ק א') – "וכשנוטל צפרניו לא יטול אותן כסדרן. ויתחיל בשמאל, בקמיצה; ובימין, באצבע. וסימן לזה: דבהג"א, בשמאלו; ובדאג"ה, בימין".
5. לבוש (סעי' א') – "וכשנוטל צפרניו לא יטול אותן כסדרן, שכן קבלו חז"ל שכשנוטלן כסדרן יש בו חששות לסכנות, אלא יטלן שלא כסדרן".
6. פרישה (או"ח סי' רמ"א ס"ק ד') – "כתב אבודרהם ...".
7. ב"ח (או"ח סי' רמ"א ס"ק א') – "כתב אבודרהם ...".
8. עולת שבת (ס"ק א') – "ומה שכתב לא יטול כסדרן וכו'. וכתב בספר כנסת הגדולה [הגהות ב"י] ששמע בשם חכמי צרפת שהנוטלן כסדר קשה לשכחה ולעניות ולקבור בנים בר מינן".
9. מג"א (ס"ק א') – "מיהו יש לזהר לכתחלה".
10. תוס' שבת (ס"ק ד') – "ויש להחמיר".
11. א"ר (ס"ק ו') – "ור"מ לא חשש ליטול צפרניו כסדר (מטה משה סי' תיא). גם האר"י [ש"ע האר"י קריאה בקבלה סי"ד] לא היה חושש לכך, מיהו יש לזהר לכתחלה [מג"א ס"ק א'], ובאמת מי ישמע להקל ראש בחמירא סכנתא".
12. באר היטב (ס"ק ג').
13. שלחן שלמה (סעי' א').
14. דרך החיים (דיני הכנסת שבת אות ב') – "כשנוטל צפרניו לא יטול אותם כסדרן ויתחיל ...".
15. עי' גר"ז (סעי' ג') – "ומכל מקום טוב לזהר לכתחלה".
16. עי' קיצור שו"ע (סי' ע"ב סעי' י"ד) – "יש מקפידין שלא ליטול את הצפרנים כסדרן אלא בדילוג, דהיינו בימין מתחילין באצבע הסמוך לאגודל, והסימן: ב ד א ג ה, ובשמאל מתחילין אצבע הרביעי והסימן: ד ב ה ג א".
17. מ"ב (ס"ק ז') – "מ"מ יש לזהר לכתחילה [מ"א]".
18. תורת שבת (סעי' א').
19. עי' קצות השלחן (סי' ע"ג סעי' ב') – "טוב".
20. בצל החכמה (ח"ג סי' נ"ג).
21. רבבות אפרים (ח"ד סי' צ"ז אות מ"א).
22. שבט הלוי (קובץ מבית לוי ח"ג עמ' נ"ב אות ג', בענייני יו"ד עמ' ק"ג אות ג') – "ולא יטול את הצפרנים כסדרן אלא בדילוג".
23. ששכ"ה (פרק מ"ב סעי' מ"ו) – "לא לגזוז אותן כסדרן, אלא של שמאל יתחיל באצבע ...".
24. חוט שני (ח"א עמ' ס"ב ד"ה כתב הרמ"א).
25. קובץ הלכות (שבת ח"א פרק א' סעי' ל"ז) – "כתב הרמ"א ... ועיקר הקפידא בזה הוא שלא ליטלם כסדרן בזה אחר זה".
26. הגר"ח ק"שליט"א (ארחות רבנו ח"א עמ' ק"ד אות כ', אלא פרק כ"ח אות ח' [לשונו מובא לקמן]) – "שבביתם לא הקפידו מאיזה אצבע להתחיל, העיקר שלא ליטול כסדרן".
27. שמירת הגוף והנפש (סי' ס"ח סעי' י"ב) – "כשנוטל צפרניו לא יטול אותן כסדרן אלא יתחיל בשמאל ...".

ב. מיקל.

1. ט"ז (ס"ק ב') – "בתשב"ץ כתוב שמהר"מ לא דקדק בזה וכ"כ בספר כוונת האר"י על שם מהר"י לורי"א".
2. ברכי יוסף (ס"ק ה') – "וראיתי לה' מגן אברהם (ס"ק א') שכתב דלכתחילה יטול בשמאל וכו' כמ"ש הר"ד אבודרהם. ובספר אליה רבה (אות ו') כתב דמי ישמע להקל דחמירא סכנתא וכו', ע"ש. ועמ"ה הסליחה דאם היה איזה נדנוד בדבר ודאי שהאר"י זצ"ל היה נזהר. והשתא דלא נזהר כלל ואדרבא כתבו שהיה מלעיג על זה, ליכא שום ספיקא כלל. ואין טעם לזוהר אף לכתחילה. וכן פשט המנהג בגלילותינו ואין גם אחד נזהר בזה כלל".
3. כה"ח (ס"ק י"ז).
4. ישכיל עבדי (ח"ח או"ח סי' י"ז אות י"ב).
5. אור לציון (ח"ב פרק מ"ז סעי' ד') – "מנהג בני ספרד ... לא נהגו להקפיד לנוטלן שלא כסדרן".
6. ילקוט יוסף (סוף הע' י"ב) – "החיד"א בברכי יוסף (סימן רס אות ה'), שאם היה איזה נדנוד סכנה בדבר, ודאי שהאר"י ז"ל היה נזהר בזה. והשתא דלא נזהר כלל, ואדרבא היה מלעיג על זה, ליכא שום ספיקא כלל, ואין טעם לזוהר בזה אף לכתחילה. וכן פשט המנהג בגלילותינו, ואין גם אחד נזהר בזה כלל. ע"כ".
7. זכר עשה (פרק ח' סעי' ר') – "וכן עיקר לדידן בני ספרד".

ג. מראי מקומות – מטה משה (סי' תי"א), לקראת שבת (פרק ו' סעי' ט').

1. ערה"ש (סעי' ו', עי' סי' רמ"א סעי' ב') [לשונו מובא לקמן] – "וכתבו שהאר"י ל' לא הקפיד על זה והיה מלעיג על זה [מג"א] ומ"מ כדאי לזוהר לכתחילה [שם] וכל אלו הדברים אין להם שום מקום בדין ומאן דקפיד קפיד ודלא קפיד לא קפיד".
2. הל' שבת בשבת (ח"א פרק א' סעי' ל"ט) – "וכן רבינו האר"י ז"ל לא הקפיד ע"ז, ומ"מ יש לזוהר לכתחילה ומאן דקפיד קפיד' בהדיא ומאן דלא קפיד לא קפיד' בהדיא. אך עיקר הקפידא לנוהגין להקפיד הוא רק שלא יהא בסדר אצבע א' סמוך לשניה, [ואין סדר בדאג"ה או דבהג"א מעכב]".

ד. הטעם: קשה לשכחה, קשה לקבור בנים, קשה לעניות.

1. מחזור ויטרי (סי' תקכ"ט) – "הנוטל ציפורניו. בשמאל, מתחיל בקמיצה ומסיים בגודל. ובימין מתחיל בגודל ומסיים בקמיצה. ולא שתיים זו אחר זו מפני שקשה לשכחה. ולא באמה. מפני שהוא קשה לקבור בנים. ולא בזרת, מפני שקשה לעניות. ולא באצבע, מפני שקשה לשם רע. אלא בגודל ובקמיצה. ומי שעושה כן תשמר דעתו".
  2. עי' ספר המוסר (כלץ, פרק ד' קושטא הרצ' עמ' קי"ח) – לשונו מובא לעיל.
  3. אבודרהם (סדר נטילת צפרנים) – "ושמעתי בשם חכמי צרפת ופרבינצ'ה שהנוטל צפרניו כסדר קשה לעניות ולשכחה וקבור בנים. אלא נוטל אותם על הסדר שאמרנו".
  4. דר"מ (סי' רמ"א ס"ק א') – "כתב אבודרהם ... וטעם נטילתן בדרך זו היא קשיא בלא תירוצו. ושמעתי בשם חכמי צרפת ופרובינציא שהנוטל צפרניו כסדר קשה לעניות ולשכחה ולקבור בנים אלא יטלם כסדר שאמרנו עכ"ל ובספר המוסר (פ"ד סוד ההבדלה עמ' קיח) האריך בטעם הדבר על צד הקבלה".
  5. פרישה (או"ח סי' רמ"א ס"ק ד') – "כתב אבודרהם ...".
  6. ב"ח (או"ח סי' רמ"א ס"ק א') – "כתב אבודרהם ...".
  7. של"ה (שבת פרק נר מצוה אות ט') – "לשון שבילי אמונה נתיב ז' (ווארשא תרמ"ז, דף ע"ט ע"א): יטול צפרניו בערב שבת, ויתחיל מהשמאל מהקמיצה ומסיים באגודל, ובימין יתחיל באגודל ומסיים בקמיצה (כל בו סוף סימן פ"ז), ולא ישנה מזה הסדר, וגם לא יטול שתיים זו אחר זו, מפני שקשה לשכחה, עד כאן".
  8. כנה"ג (הג' ב"י ס"ק ג') – "ושמעתי בשם חכמי צרפת ופרובינצ"א, שהנוטל צפרניו כסדר שהוא קשה לעניות ולשכחה ולקבור בנים".
  9. מטה משה (סי' תי"א).
  10. עולת שבת (ס"ק א') – לשונו מובא לעיל.
  11. א"ר (ס"ק ו', א"ז ס"ק ב') – "שכשנוטלן כסדרן וכו'. דקשה לעניות ולשכחה ולקבור בנים (ר"ד אבודרהם עמוד שסח)".
  12. גר"ז (סעי' ג') – "יש מקפידים שלא ליטול הצפרנים כסדרן אצבע אחר אצבע הסמוכה לה מפני שקשה לשכחה ולקבור בנים ולעניות".
  13. ערה"ש (או"ח סי' רמ"א סעי' ב') – "וכתבו שהנוטל צפרניו כסדר ג"כ בא לידי עניות וכתבו זה בשם אבודרהם ובשם חכמי צרפת ופרובינצ'ה הובא בעטרת זקנים".
  14. הגר"ח ק"שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות ל"ו).
  15. מראי מקומות.
- א) אבודרהם (סדר נטילת צפרנים) – "ואין לשאול טעם למה כי אין בו תירוצו".

ה. צפורני רגליו.

1. מיקל.

- א) קצות השלחן (סי' ע"ג ס"ק ז') – "ומשמע דהקפידא היא רק בצפורני ידיו אבל בצפורני רגליו אין לחוש אם נוטלן כסדרן".
- ב) חזו"א (הגר"ח ק"שליט"א בס' זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות ל"ו, דינים והנהגות פרק ט' אות ב', דעת חזו"א פרק א' אות י"ד) – "בנטילת הצפרנים היה מדלג ודוקא ידיים אבל דרגלים לא".
- ג) רבבות אפרים (ח"ב סימן קצ"ז אות ד', ח"ד סי' צ"ז אות מ"א).

- (ד) שבת הלוי (קובץ מבית לוי ח"ג עמ' נ"ב אות ד', בענייני יו"ד עמ' ק"ג אות ד') – "ובצפרני הרגליים אין מקפידים בזה".
 (ה) תשובות והנהגות (פסקי הוראה גם אני אודך או"ח סי' י"ג) – "שאין צורך להקפיד על הסדר של האריז"ל".
 (ו) נשמת שבת (סי' ר"ס אות קס"ג) – "אי"צ".
 (ז) הגר"ע אויערבאך שליט"א (פסקי הוראה גם אני אודך יו"ד סי' י"ג).
 (ח) והאיש מרדכי (ח"ב שיעור ז' אות ו').
 (ט) פסקי תשובות (סי' ר"ס אות ג').
 (י) הל' שונות הנוגעות לשבת (ארטסקרול, עמ' י"ח).
 2. מחמיר.

- (א) דברי שלום (ח"ג סי' ס"ו) – "וכיון שהוא כעין קבלה מנ"ל לחלק בין צפרני יד ובין צפרני רגל והבן".
 (ב) הגר"א נבנצל שליט"א (פסקי הוראה גם אני אודך או"ח סי' י"ג) – "שנכון להקפיד על הסדר".
 (ג) הרא"ב הלוי (נחלת אבות חוברת ה' עמ' רפ"ב אות כ"ב) – "פשיטא דאין חילוק ... וכן משמע מסתימת האחרונים".
 3. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' ס"ח סעי' י"ג, הע' י"ד, "וצ"ע"), לקראת שבת (פרק ו' הע' כ"ב, "וצע"ק").
 (א) ששכ"ה (פרק מ"ב הע' קס"ג) – "ועיין קצוה"ש סי' עג בבדה"ש ס"ק ז, דמשמע דהקפידא היא רק בצפורני ידיו, אבל בצפורני רגליו אין לחוש אם נוטלן כסדרן, ועיין לעיל הערה קנט בשם הפרישה".
ששכ"ה (פרק מ"ב הע' קנ"ט) – "והגוזז צפורניים שלו דצריך ליטול ידיים ... ודע, כי אין חילוק בכל זה... בין צפורני הידים לצפורני הרגלים, כי אין טעם לסברא לחלק ביניהן, פרישה סי' רמא ס"ק ד".
 (ב) קובץ הלכות (שבת ח"א פרק א' סעי' ל"ז) – "וצ"ע".
 (ג) הגרח"ק שליט"א (אלא פרק כ"ח אות ח') – "מקפיד לדלג ביד וברגל וכו' כמש"כ הרמ"א ... ועי' מש"כ מרן בספר הזכרון ...".

1. הנוטל צפרניו של תינוק: אי צריך ג"כ לדקדק בזה.

1. מיקל.

- (א) נשמת שבת (סי' ר"ס אות קס"ד) – "הנוטל צפרניו של תינוק אי צריך ג"כ לדקדק שלא ליטלם כסדרן (אלא בדילוג). תשובה: אין צריכין. אף שכתב הרמ"א דכשנוטל צפרניו לא יטול אותן כסדרן כנ"ל, מ"מ נראה דאף את"ל דגם המצווה לאחרים שיטלו את צפרניו (של עצמו) שיצונו לזוהר בכך, מיהו נראה דהנוטל מעצמו צפרניו של אחרים ובפרט של קטנים ובפרט קטנים שלא הגיעו לחינוך שאי"צ לדקדק על כך, ובפרט שהבאנו בסימן הקודם דיש מפקפקין בעיקר הדבר".
 (ב) הל' שונות הנוגעות לשבת (ארטסקרול, עמ' י"ח).
 2. מחמיר.
 (א) הגרח"ק שליט"א (עלי ש"ח עמ' קכ"ה אות י"ב) – "שאלה: האם מותר לגזוז צפורנים של קטנים לא לפי הסדר. תשובה: יש לזוהר".
הגרח"ק שליט"א (עלי ש"ח עמ' קכ"ה אות י"ג) – "שאלה: האם חייב ליטול צפורנים של קטן בסדר המבואר בשו"ע. תשובה: כן".

- ז. מראי מקומות – הרא"ב הלוי (נחלת אבות חוברת ה' עמ' רנ"ב - עמ' רפ"ה).
 1. בצל החכמה (ח"ג סי' נ"ג) – "גם בטעה והתחיל לקצוץ צפורניו אצבעותיו שלא בסדר הראוי, יש להקפיד אח"כ על הסדר. התחיל בשמאל בזרת יקצוץ אח"כ בסדר גהד"ב, ואם בימין התחיל בזרת, יגמור אח"כ בסדר בדאג".

ב] שלא לקוץ צפרני הידים ורגלים ביום אחד.

א. מחמיר.

1. בית יוסף (מגיד מישרים משלי) – "ומאי דלא קצת טופרי ידך בהאי יומא מיני הוה משום דקצת טופרי רגליך ולא יאות למיקץ תרווייהו ביומא חדא משום לא תחסום שור בדישו. וכן לית למיקץ טופרי רגלא אלא בערב י"ט או בע"ש דהוא זמן חדווא והכי אבעי למעבדך למיקץ טופרי רגלא יום ה' וטופרא ידא יום ו' אבל תרווייהו בחד יומא לא ובשאר יומי לא למיקץ לא טופרי ידא ולא טופרא רגלא בר מזמניא ושבת דחדווא".
 2. עולת שבת (סוף ס"ק א') – "וכן מצאתי כתוב [מגיד מישרים משלי כג, ו] דיש סכנה מי שנוטל של ידיו ורגליו ביום אחד, ונכון לזוהר".
 3. מג"א (הקדמה לסי' ר"ס) – "ובמג"מ במשלי כ' שאין לקוץ צפרני הידים ורגלים ביום א' ואין לקוץ אלא בע"ש או בעי"ט והנכון שיקוץ מן הרגלים ביום ה' ומן הידים ביום ו' ובשאר הימים אין לקוץ כלל".
 4. תוס' שבת (ס"ק ב') – "ואין לקוץ צפרני ידיו ורגליו ביום אחד".
 5. א"ר (סוף ס"ק ז', א"ז ס"ק ג') – "ועוד כתב הפרישה שם ואין ליטול צפרני ידיו ורגליו ביום אחד (כ"ג)".
 6. באר היטב (ס"ק ב').
 7. שלחן שלמה (סעי' א', סי' תקנ"א סעי' ה') – "ואם יצטרך לגלוח של ידים ורגלים בע"ש והוא סכנה לגלוחם ביום א' יגלח א' מהם אף קודם השבת ביום ד' דביום ה' בלא"ה א"א כנ"ל בה"ש סימן ר"ס".
 8. דרך החיים (דיני הכנסת שבת אות ב') – "ואין לקוץ צפרני ידיו ורגליו ביום אחד".
 9. ח"א (כלל א' סעי' י') – "ולא יקוץ צפרני ידיו ורגליו ביום אחד (סימן ר"ס)".
 10. עי' גר"ז (סעי' ב') – "יש נזהרין שלא לקצוץ צפרני הידים ורגלים ביום אחד מפני חשש סכנה ויש נזהרין שלא לקוץ אלא בערב שבת או בערב יו"ט וקוצצין מן הרגלים ביום ה' ומן הידים בערב שבת".

11. קיצור שו"ע (סי' ע"ב סעי' י"ד) – "ואין לקוץ צפרני ידיו ורגליו ביום אחד".
12. עי' מ"ב (ס"ק ו') – "יש שכתבו שלא לקוץ צפרני הידים ורגלים ביום אחד ואין לקוץ אלא בע"ש או בעיו"ט והנכון שיקוץ מן הרגלים ביום ה' ומן הידים ביום ו' [מ"א]".
13. דרכי חיים ושלום (אות שנ"ג) – "ולא ה' מקצץ הצפרנים מידי ורגליו ביום אחד רק הרגלים ביום שלפניו".
14. עי' אלף המגן (סי' תר"ו ס"ק י"ח) – "שאנו חוששים שלא ליטול ביום אחד".
15. עי' קצות השלחן (סי' ע"ג סעי' ב').
16. עי' שבט הלוי (קובץ מבית לוי ח"ג עמ' נ"ב אות ה', בענייני יו"ד עמ' ק"ג אות ה') – "יש אומרים".
17. ששכ"ה (פרק מ"ב סעי' מ"ו) – "לא לגזוז של ידים ורגלים ביום אחד".
18. שבט הקהתי (ח"א סי' ק"ה).
19. עי' שמירת הגוף והנפש (סי' ס"ח סעי' ב').
20. נטעי גבריאל (יו"ט ח"ב פרק י' סעי' י', שבועות פרק ח' סעי' ט') – "לכתחלה יטול צפרני רגליו לפני עיו"ט כדי שלא יטול צפרני ידיו ורגליו ביום אחד ... ובערב שבועות יש להקל יותר ליטול צפרני ידיו ורגליו ביום א'".
21. פסקי תשובות (דפו"ח אות ח') – "אך העולם מקפידין על כך".

ב. מיקל.

1. מחזיק ברכה (ס"ק ד').
2. שע"ת (ס"ק ב') – "ובמח"ב כת' שאף שכל האחרונים כתבו דברי המגמ"י שלא יקוץ צפרני ידיו ורגליו ביום אחד אין לחוש לזה דבסדר הכוונות ממחר"ש וויטל שהעתיק מטהרת יד הקודש מר אביו מהרח"ו ז"ל כת' שרבינו האר"י ז"ל יום הששי היה נוטל צפרני ידיו ורגליו כו' עיין שם".
3. בן איש חי (שנה ב' פר' לך לך אות י"ד) – "ויזהר לקוץ צפרני ידיו ורגליו בכל ער"ש".
4. מנחת פתים (סי' ר"ס על מג"א) – "עי' נדה דף י"ז ע"א ולא אמרן אלא דשקל ידיה ודכרעה, נראה דיותר ליטול צפרני ידים ורגלים בבית אחת".
5. כה"ח (ס"ק י"ז).
6. אור לציון (ח"ב פרק מ"ז סעי' ד') – "מנהג בני ספרד ... לא נהגו לחוש שלא ליטול צפרני הידים והרגלים ביום אחד".

- ג. מראי מקומות – תורת שבת (סעי' א', ס"ק ד'), לקראת שבת (פרק ו' סעי' ז'), הל' שונות הנוגעות לשבת (ארטסקרול, עמ' י"ז).
1. ערה"ש (סעי' ו') – "ויש שכתבו שלא לקוץ צפרני ידים ורגלים ביום אחד ... וכל אלו הדברים אין להם שום מקום בדין ומאן דקפיד קפיד ודלא קפיד לא קפיד".
2. קובץ הלכות (שבת ח"א פרק א' סעי' ל"ח, הע' ע"א) – "יש שכתבו שלא לקוץ צפרני הידים והרגלים ביום אחד, ויש שאין מדקדקים בזה ומאן דלא קפיד לא קפידע, ועכ"פ הדבר פשוט שאם הרגיש בערב שבת שצפרני רגליו וידיו הם ארוכות יש לו ליטול לכבוד השבת. [שבדאי גם החוששים לכך לא חששו אלא לכתחילה באופן שיוכל לקצוץ צפרני רגליו קודם ער"ש וצפרני ידיו ער"ש, אבל היכא דא"א בלא"ה אין לחוש כלל]".
3. הל' שבת בשבת (ח"א פרק א' סעי' ל"ח, הע' ס"ה) – "ולא יקוץ צפרני ידיו ורגליו ביום אחד, אלא מן הרגלים ביום ה' ומן הידים ביום ו', ומנהג הספרדים להקל בזה לחותכם ביום א' וע"פ האר"י ז"ל. [ועי' במחזיק ברכה ... והוב"ד בשע"ת סק"ב. ומ"מ מנהגנו כדעת כל האחרים ומ"ב הנ"ל שהקפידו, אע"פ שבדאי ראו דברי השעה"כ כדרכו של אדונינו המג"א להביאו. ומנהג האר"י ז"ל אין ראיה לכ"ע, דע"ז הוא שאמרו מאן דקפיד קפיד בהדיה, ומאן דלא קפיד לא קפיד בהדיה, ולדידן כ' הפו' שמנהגנו להקפיד בזה. גם נראה דהמג"א סק"א אף שכ' שהאר"י ז"ל הלעיג על הקוצצין שלא כסדרן, ומ"מ כ' דיש ליהזר לכתחילה, וא"ב ה"ה בזה, וכש"כ הוא שבזה לא נזכר כלל שהלעיג ע"ז, רק שעבד כן בעצמו, ואמנם מנהג הספרדים להקל בזה כהברכ"י וכ"ב בכה"ח או"ט"ב, ובודאי שזה בכלל מאן דלא קפיד וכו']".

ד. הטעם.

1. יסוד ושורש העבודה (שער ח' פרק א' ד"ה יום) – "והובא בספרים שיזהר האדם שלא יגלח צפורני ידיו ורגליו ביום אחד כי הוא מאוד קשה לשכחה וגם סכנה".
2. משום סכנה – עולת שבת (סוף ס"ק א', לשונו מובא לעיל), גר"ז (סעי' ב', לשונו מובא לעיל), שלחן שלמה (סי' תקנ"א סעי' ה', לשונו מובא לעיל), קצות השלחן (סי' ע"ג ס"ק ה'), פסקי תשובות (דפו"ח אות ח', עי' הע' פ"א).

ה. צפרני רגליו ביום ה': הטעם.

1. מחה"ש (ס"ק א') – "כי צפורני הידים להיותם גלויים ונראים יש לחוש בהן יותר לכבוד שבת ולקרב קציצתן ליום השבת גם שלא יהיו גדלים בשבת".
2. הגר"ח ק"ק שליט"א (הליכות חיים ח"ב אות קמ"ט) – "כתב המ"ב בסי' ר"ס סק"ו דביום ה' מקפידין שלא ליטול הצפרנים וכו', אכן מיד אח"כ הביא ממג"א דנכון שיקוץ מן הרגלים ביום ה' ומן הידים ביום ו' עכ"ל. הרי שלכא' סותר דברי עצמו לענין יום ה', והו"ל למימר שיקוץ מן הרגלים ביום ד' ומן הידים ביום ו', וצ"ע. תשובה: כנראה הכוונה ביום ה' בלילה השייכת ליום ו'".
- הגר"ח ק"ק שליט"א (לבנימין אמר עמ' ל"ד, הע' ע"ה) – "ומצוה לחוף הראש ולגלח הצפונים בע"ש. ובמ"ב ס"ק ו' כ' 'וביום ה' מקפידין שלא ליטול, מפני שהצפרניים מתחילין לחזור ולצמוח ביום ג' לגלוחן, וא"כ אין זה תיקון כבוד שבת שחזור לצאת, וצ"ע

דאח"כ כ' והנכון שיקוץ מן הרגלים ביום ה' וכו'. תשובה: אולי בליל ו'. [ויש מתרצים דברגל אין קפידא כיון דמכוסה ואינו ניכר. אך ע"ז כ' לי מרן שליט"א, דאין נ"מ בין יד לרגל].
(א) לכאול' לק"מ, שהרי מה שאנו מחמירים ביום ה' הוא מצד כבוד שבת [ולא מצד שגורם מלאכה להתחיל בשבת]. וממילא, אם א"א ביום ו', ממילא מותר ביום ה'. כמו שכ' החוטש שני (ח"א עמ' ס"א) בשם הגאב"ד דפוניבז' הגרי"ש כהנמן זצ"ל, לשונו מובא בס' ר"ס. וכ"כ עוד כמה אחרונים, בס' ר"ס. וגם הגר"ח ק"ש שליט"א עצמו (לשונו מובא בס' ר"ס) כתב שהטעם הוי מצד כבוד שבת. וצ"ע.

3. מראי מקומות – שלחן שלמה (סי' תקנ"א סעי' ה', לשונו מובא לעיל).
(א) הגר"ח ק"ש שליט"א (תשובות הגר"ח דפו"ח אות תתתצ"א) – "דהנה כתב המשנ"ב [סי' ר"ס ס"ק ו'] וז"ל, והנכון שיקצוץ מן הרגלים ביום ה' ומן הידים ביום ו' [מ"א] עכ"ל, והשתא, באופן הנ"ל שעיו"ט זה יום ה' וגוזרין של היד האם יגזור של הרגלים גם ביום ה' או יקדים ליום ד' [או ימתין ליום ה' הבא]. ת. זה כיום רגיל".
הגר"ח ק"ש שליט"א (תשובות הגר"ח דפו"ח אות תתתצ"ב) – "ש. בהנ"ל. [ושוב שאלנו] האם לא הי' צריך להקדים יום קודם והיינו לגזור באופן שיתחיל שוב לגדול בעיו"ט ולא ביו"ט. ת. לא".
הגר"ח ק"ש שליט"א (תשובות הגר"ח דפו"ח אות תתתצ"ג) – "ש. בהנ"ל. [ושוב שאלנו] למה. ת. כי אין ברירה".

ו. לצורך מצוה, מקוה.

1. מיקל.

(א) ליקוטי מהרי"ח (ח"ג ריש הל' שבועות).
(ב) אלף המגן (סי' תר"ו ס"ק י"ח) – "ולפענ"ד נראה דאם לא נטל צפרני רגליו ביום שלפני ערב יוהכ"פ מותר ליטלן בעיוהכ"פ ואף שנוטל אז גם צפרני ידיו כיון שבלא זה כ' האחרונים (ע' בשע"ת סי' ר"ס סק"ב ושי"א) דהאר"י ז"ל לא היה חושש לזה והי' נוטל צפרני ידיו ורגליו ביום (אחד) הששי. ואם שאנו חוששין שלא ליטלן ביום אחד מ"מ לענין טבילת מצוה שלא יהי' חשש חציצה בודאי אין לחוש לזה אף לדברי המחמירין".
(ג) קצות השלחן (סי' ע"ג ס"ק ה') – "ונשים שמקצצות לפני הטבילה היינו משום **דשומר מצוה לא ידע דבר רע**".
(ד) שבט הלוי (קובץ מבית לוי ח"ג עמ' נ"ב אות ה', בענייני יו"ד עמ' ק"ג אות ה') – "יש אומרים דאין לקצוץ צפרני הידים והרגלים ביום אחד, והנכון שיקצוץ מהרגלים ביום ה' ומידידים ביום ו', ולטבילת מצוה אין חוששין לזה וכן בטבילת ערב יוהכ"פ מיקלים".
(ה) ששכ"ה (פרק מ"ב הע' קס"א) – "בקצוה"ש".
(ו) יסוד הטהרה (פרק ו' הע' ל"ד) – "ואף שבדרך כלל מקפידים שלא לקצוץ את צפרני הידים והרגלים באותו יום, ביום הטבילה אין להקפיד על זה".
(ז) נטעי גבריאל (שבועות פרק ח' הע' ט"ו).
(ח) הגר"ח ק"ש שליט"א (אסיפת יצחק ד' סיון תשס"ט) – "שאלה: בדרך כלל אנחנו מקפידים שלא לקצוץ צפרני ידים ורגלים ביום אחד, האם אשה לפני טבילה גם כן צריך להקפיד. תשובה: כמדומה שאין להקפיד אז".
ע' הגר"ח ק"ש שליט"א (עלי שיי"ח עמ' רל"ה אות ד') – "שאלה: האם מותר אשה ליטול צפורני הידים ורגלים ביום אחד לצורך טבילה. תשובה: אולי".
(ט) הגר"א נבנצל שליט"א (אסיפת יצחק ד' סיון תשס"ט) – "שאלה: בדרך כלל אנחנו מקפידים שלא לקצוץ צפרני ידים ורגלים ביום אחד, האם אשה לפני טבילה גם כן צריך להקפיד. תשובה: לא, צריכה לקצוץ באותו יום".
2. מראי מקומות – תהלה לדוד (ס"ק א', לשונו לקמן), אלף למטה (סי' תרכ"ה ס"ק כ"א, "ולפענ"ד שאם הוא טובל ביום זה שעושה כן לצורך טבילה נכון הדבר ומה שאמר בשם המגיד יש לומר דמיירי כשעושה כן שלא לצורך"), הו"ד בקצות השלחן (סי' ע"ג ס"ק ה'), קצה המטה (סי' תר"ו ס"ק ט"ו), תורת שבת (ס"ק ד'), שמירת הגוף והנפש (סי' ס"ח סעי' ה').
(א) מטה אפרים (סי' תר"ו סעי' ח') – "ביו"כ ... ויש לדקדק בחציצה יותר מבשאר טבילות שטובלים הזכרים בכל ימות השנה שאין מדקדקין בה כל כך ולכן טרם שנכנס לבית המרחץ יטול צפרניו ואם צפרני רגליו גדולים יש ליטול גם אותן ולפי שאין ליטול צפרני ידיו ורגליו ביום אחד ולכן יש ליטול צפרני רגליו ביום שלפניו כמבואר בס' ר"ס **ואם לא עשה צפרני רגליו מאתמול יש לנקות העפרירות שתחת הצפרנים**, וגם יחצוץ שיניו שלא יהיה בין השינים דבר חוצץ ויכנס למרחץ וירחץ עצמו במים חמים שיהא גופו נקי ויסרוק שערותיו במסרק".
מטה אפרים (סי' תרכ"ה סעי' ג') – "בעיו"ט ... ואם צפרני רגליו גדולים לכתחילה יש לו ליטלן יומיים קודם **ואם לא נטלן יכול ליטלן בעיו"ט**".

ז. ליל שישני: האם הלילה הולך אחר היום שלאחריו.

1. כן.

(א) אשל אברהם (בוטשאטש, סי' ר"ס סוף מהד"ת) – "אודות צפרני הידים והרגלים ביום אחד. מסברא שהלילה הולכת אחר היום שלאחריו בכך".
מילי דחסידותא (צוואת ריה"ח סי' נ"ז) – "וכן בהקפידא שלא ליטול צפרני ידיו ורגליו ביום א' י"ל שאין שייכות ללילה אצל היום רק ביום ממש הקפידא. ועכ"פ אין חשש בלילה שאחר היום ולא שייך בכך מצד שבמוקדשים הולך הלילה אחר יום שלפניה ופשוט שאין צד פתחון פה לומר שיום היינו מעת לעת כי רק גבי יום יומים אחז"ל כן ופשוט מסברא שהלילה הולכת אחר יום שאחר כך בזה".
(ב) קצות השלחן (סי' ע"ג ס"ק ד') – "הגאון רא"ד מבוטשאטש ... וכן בהקפידא שלא ליטול צפרני ידיו ורגליו ביום א' י"ל שאין שייכות ללילה אצל היום רק ביום ממש הקפידא, ועכ"פ אין חשש בלילה שאחר היום ולא שייך בכך מצד שבמוקדשים הולך הלילה

אחר יום שלפניה ופשוט שאין צד פת"פ לומר שיום היינו מעל"ע כי רק גבי יום יומים אחז"ל כן ופשוט מסברא שהלילה הולכת אחר יום שאח"כ בזה".

(ג) ששכ"ה (פרק מ"ב הע' קס"א) – "בא"א ... קצוה"ש ...".

(ד) קובץ הלכות (שבת ח"א פרק א' הע' ס"ט) – "שהלילה הולך אחר היום הבא לענין זה ולא אחר יום העבר".

(ה) שבט הקהתי (ח"א סי' ק"ה) – "אם נטל צפרני רגלים ביום ה' מותר ליטול צפרני ידים בליל ו', אבל אם נטל צפרני רגלים בליל ו' לא יטול צפרני ידים ביום ו'".

(ו) נטעי גבריאל (יו"ט ח"ב פרק י' סעי' י', שבועות פרק ח' סעי' ט') – "והלילה הולך אחר היום שלאחריו".

2. יכול ליטול צפרני רגליו בליל שישי וידיו ביום שישי.

(א) שבט הלוי (קובץ מבית לוי ח"ג עמ' נ"ג אות ו', בענייני יו"ד עמ' ק"ד אות ו') – "יום אחד נחשב רק אותו יום או לילה, אבל קצת ביום מותר בלילה שאחריו, וקצת בלילה מותר ביום שאחריו".

(ב) הגר"ח שליט"א (אילבא דהלכתא גליון מ"ו עמ' כ"ו טור ב') – "שאלה: ממתי נחשב יום אחד לאיסור קציצת צפרנים ורגליים ביום אחד. תשובה: יתכן שמעלות השחר. שערי דן, בכת"י".

הגר"ח שליט"א (הליכות חיים ח"ב אות קמ"ט) – לשונו מובא לעיל.

הגר"ח שליט"א (שיח התורה ח"א אות אלף קנ"ז) – "בהא דאין לקצות ציפורני ידיו ורגליו ביום אחד, איך הדין אם של ידיו

קוצץ בלילה ורגליו למחר ביום או להיפך אי חשיב ביום אחד. תשובה: יש קצת משמעות במ"ב שאין נחשב כיום א'".

ע' הגר"ח שליט"א (אילבא דהלכתא חמ"ז עמ' ל"ט סוף טור א') – "שאלה: הנה קי"ל (סי' ר"ס) שאסור לקצוץ ציפורני הידיים והרגליים 'ביום אחד', וידוע חידושו של מרן שליט"א שיכולים לקצוץ אחד מהם 'בלילה', והשני למחרת 'ביום', ואין נחשב הלילה והיום שלמחרת כיום אחד. ונסתפקו איך הדין בציוור הפוך, שיקצוץ אחד מהם ביום, והשני בלילה אחריו, האם לדעת מרן שליט"א יאסר שהלילה שייך ליום שקודם לו, או לא. תשובה: מהמ"ב ראינו שהלילה אין שייך ליום של אחריו, אבל יתכן גם לא ליום שלפניו (ע' מ"ב סי' ר"ס ס"ק ו'). (דולה ומשקה, כת"י)".

1 (לפי הע' שכתבתי לעיל, גבי קציצת רגליו ביום ה', אין שום ראייה מהמ"ב).

3. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' ס"ח סעי' ג'), פסקי תשובות (סוף אות ג').

(א) חוט שני (ח"א פרק ה' ס"ק ב' ד"ה כתב המ"ב בשם, עמ' ס"ב) – "ויש לדון אם קוצץ בליל שישי וביום שישי פעם אחת ידיו ופעם אחת רגליו האם מיקרי שקצצם ביום אחד".

ח. גזיזת צפורן אחד ביד וצפורן אחד ברגל.

1. אולי.

(א) אשל אברהם (בוטשאטש סי' ר"ס סוף מהד"ת, מילי דחסידותא צוואת ריה"ח סוף סי' נ"ז [לשונו מובא לקמן]) – "ואולי חשש גם בצפורן א' דיד וא' דרגל. ומ"מ רק גירור בסכין אינו בכלל נטילת צפרנים".

(ב) קצות השלחן (סי' ע"ג ס"ק ד') – "הגאון רא"ד מבוטשאטש ... אולי הקפידא גם בצפורן א' דיד וא' דרגל".

(ג) הגר"ח שליט"א (עלי שיי"ח עמ' קכ"ה אות ט') – "שאלה: בהא דאין לקצוץ ציפורני ידיו ורגליו ביום אחד, האם הוא גם כשגוזז רק צפורן אחת ביד וצפורן אחת ברגל. תשובה: אולי".

2. מחמיר.

(א) קובץ הלכות (שבת ח"א פרק א' הע' ס"ח) – "דלהחוששין שלא לקוץ צפרני היד והרגל ביום אחד היינו אפי' כשקוצץ רק מקצת צפרני היד ומקצת צפרני הרגל".

3. מיקל.

(א) יד אפרים (או"ח סוף סי' י"ב) – "ואני שמעתי שאם אינו נוטל הצפרנים מכל אצבעותיו ואפי' אינו מניח רק על אצבע אחד אין חשש כלל וכן אמר לי ידידי ר' ישראל ארי' רז"ב נ"י רה"ק דפה בשם אביו ז"ל - בעהמ"ס צוואת אבא ותלמוד בית אבא".

4. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' ס"ח סעי' ד'), פסקי תשובות (הע' ז').

ט. גירור (filing).

1. מיקל.

(א) אשל אברהם (בוטשאטש סי' ר"ס סוף מהד"ת [לשונו מובא לעיל], מילי דחסידותא צוואת ריה"ח סוף סי' נ"ז) – "ואולי הקפידא גם בצפורן א' דיד וא' דרגל ומ"מ רק גירור בסכין אינו בכלל נטילת צפרנים וגם לגבי אבילות וחווה"מ קיל בכך וכ"ש בזה".

(ב) קצות השלחן (סי' ע"ג ס"ק ד') – "הגאון רא"ד מבוטשאטש ...".

ג. שלא ליטול צפרניו ולזורקן לרה"ר.

א. מקור.

1. נדה (דף יז.) – "והנוטל צפרניו וזורקן לרשות הרבים. מפני שאשה מעוברת עוברת עליהן ומפלת. ולא אמרן אלא דשקיל בגנוסטר, ולא אמרן אלא דשקיל ידיה ודכרעיה, ולא אמרן אלא דלא גז מידי בתרייהו, אבל גז מידי בתרייהו, לית לן בה. ולא היא, לכולה מילתא חיישינן. ת"ר: ג' דברים נאמרו בצפרנים; שורפן חסיד, קוברן צדיק, זורקן רשע".

2. מועד קטן (דף יח.) – "אמר רב שמן בר אבא: הוה קאימנא קמיה דרבי יוחנן בי מדרשא בחולו של מועד, ושקלינהו לטופריה בשיניה וזרקניה. שמע מינה תלת; שמע מינה: מותר ליטול צפרנים בחולו של מועד, ושמע מינה: אין בהן משום מיאוס, ושמע מינה: מותר לזרקן. איני. והתנאי: שלשה דברים נאמרו בצפרנים: הקוברן צדיק, שורפן חסיד, זורקן רשע. טעמא מאי, שמא תעבור עליהן אשה עוברת ותפיל אשה בי מדרשא לא שכיחא. וכי תימא: זימנין דמיכנשי להו ושדי להו אבראי, כיון דאשתני אישתני".

ב. הלכה.

1. השמיט דין זה - רמב"ם, טור, מחבר, רמ"א.
(א) מראי מקומות - הגר"י פיק זצ"ל (אומר השכחה מו"ק דף יח, סוף הספר אות צ"א, "לא נזכר ברמב"ם ולא בטוש"ע ... וביותר יש להפליא על הרמ"א בהגה' או"ח סימן ר"ס שהאריך בענין סדר נטילת צפרנים ע"ש ולא הער' כלום מן המבואר בשתי סוגי' הללו"), שער נפתלי (על אבודרהם דיני נטילת צפרנים ס"ק ה', עמ' קט"ו, "וצ"ע באמת").
2. ראשונים - רי"ף (מו"ק דף י.), רא"ש (מו"ק פרק ג' סי' י"ט), רי"ץ גיאת (חול המועד עמ' קצ"ד), מחזור ויטרי (סי' תקכ"ט), כל בו (סי' פ"ז), אבודרהם (סדר נטילת צפרנים), האגודה (נדה פרק ב' אות ט').
3. פוסקים - פרישה (סי' רמ"א ס"ק ד'), של"ה (שער האותיות קדושת אכילה אות ס"ד, "חמישה דברים ... והנוטל צפרניו וזרקן לרשות הרבים"), מטה משה (סי' תי"א), עולת שבת (ס"ק א'), מג"א (הקדמה, "השורף צפרניו חסיד קוברן צדיק זורקן רשע (נדה דף י"ז"), מנורת המאור (אות שט"ז, "חמשה דברים ... והנוטל צפרניו וזרקן לרשות הרבים"), תוס' שבת (ס"ק ב'), א"ר (ס"ק ז'), באר היטב (ס"ק ב'), מחזיק ברכה (ס"ק ז'), שלחן שלמה (סעי' א'), ח"א (כלל א' סעי' י'), ויזהר לשורף הצפרנים או לקברן. והזורקן, רשע"), גר"ז (סעי' ד'), עי' קיצור שו"ע (סי' ע"ב סעי' י"ד, "טוב ליזהר לשורף את הצפרנים"), מ"ב (ס"ק ו'), "איתא בגמרא השורף צפרנים חסיד קוברן צדיק זורקן רשע שמא תעבור עליהן אשה מעוברת ותפיל"), ערה"ש (סעי' ו'), יו"ד סי' קט"ז סעי' כ"ב, "ויזהר לבלי להשליך הצפרנים ארצה דשמא תעבור אשה עוברת ותפיל [מ"ק י"ח]. ... ואמרו שם שצפרנים חסיד שורפן צדיק קוברן ורשע זורקן וכל דברי חז"ל נאמנו מאד והמה עניינים סגוליים שנעלמה מטבע השכל"), תורת שבת (סעי' א'), כה"ח (ס"ק י"א, יו"ד סי' צ"ב ס"ק צ"ב), קצות השלחן (סי' ע"ג סעי' ב'), דרכי חיים ושלום (אות שנג', "כשנפל קצת מהצפורן שלא במקומו ה' מחזר בחיפוש מחיפוש להגביהו שלא יפול צרור ארצה"), עצי העולה (ערך סכנה סי' קט"ז סעי' כ"ה), להורות נתן (ח"ז סי' קל"ד אות ד', "ומ"מ להלכה ודאי דדינא הכי"), הגריש"א זצ"ל (קובץ תשובות ח"א סי' ל"ה ד"ה אמנם, אשרי האיש או"ח ח"ב פרק א' אות ט', יו"ד פרק ז' אות כ'), "שבדאי למעשה אין לסמוך ע"ז, ולהקל ח"ו"), חוט שני (ח"א עמ' ס"ב ד"ה איתא), שמירת הגוף והנפש (סי' ס"ח סעי' י"ד), לקראת שבת (פרק ו' סעי' י"א).
(א) חפץ חיים (תורת היולדת פרק ס' הע' ט') - "שמענו שלחפץ חיים זצ"ל נפלה צפורן במקוה, וחשש שמא תדרוך עליו מעוברת, וישלם לבלב שירוקן את המקוה ויוציא את הצפורן".
1) אולי הח"ח מחמיר מטעם אחר. כיון שהיו ציפורני נדה, או צפרניה שחתכה בשעת טבילתה, כדאי לקמן.
4. מראי מקומות - הגריש"א זצ"ל (קובץ תשובות ח"ד סי' כ"ב אות ו').

ג. הטעם: שאשה מעוברת עוברת עליהן ומפלת.

1. העונש מצד החטא של אדם הראשון - מטה משה (סי' תי"א), א"ר (ס"ק ז'), "וטעמא דקודם שחטא אדם הראשון היה מלבושו צפורן וכשחטא נתפשט ממנו ולא נשאר ממנו רק צפרניים, ומאחר שהאשה גרמה שנתפשט המלבוש ולכך מה שנשאר מהם יש מקום להתענש בו האשה (תולעת יעקב סוד השבת אות ג)'), באר היטב (ס"ק ב'), פמ"ג (א"א ריש סי' ר"ס, "כי אדם הראשון קודם חטא היה לבושו ציפורן לאחר חטא נפשט ולא נשאר רק באצבעות ואשה גרמה זאת לכן יש סכנה, תולעת יעקב"), חי' הרד"ל (פרקי דר"א פרק י"ג אות מ"ד, עי' פרק י"ד), שער נפתלי (על אבודרהם דיני נטילת צפרנים ס"ק ה', עמ' קט"ז, "ומבואר בארוכה גם בזוהר").
(א) פרקי דר"א (פרק י"ד) - "שנ' וישמעו את קול ה' אלהים מתהלך בגן, וכתוב דודי ירד לגנו לערוגת הבושם, ישב בדין ושפט בדין, אמר לו מפני מה את ברכת מלפני, אמר את קולך שמעתי בגן ואירא כי ערום אנכי ואחבא, מה היה לבושו של אדם הראשון עור צפורן וענן כבוד המכסה עליו, וכיון שאכל מפירות האילן נפשט עורו וצפורן מעליו, ונסתלקה ענן כבוד מעליו וראה עצמו ערום".
2. כשוף, או אסטניסות - עי' חי' הר"ן (מו"ק דף יח. ד"ה קוברן, "וטעמא שמא תעבור עליהן אשה עוברת ותפיל, וי"מ משום אסטניסות תפיל, וי"מ משום כשפים").

ד. לגזוז צפרנים על בגדים.

1. גורם רעה לעצמו.
(א) רוח חיים (סוף ס"ק א') - "להזהר שלא יקוץ על בגדיו ולא ילקטם שם כי גורם רעה לעצמו ואם אשה נדה תעשה כך לא תצא מטומאתה ותגרום להפיל ולדותיה".
(ב) שמירת נפש (אות רס"ט) - "לא יקוץ הצפרנים על בגדיו שגורם רעה ח"ו. ובפרט אשה תהיה נזהרה מזה דעי"ז מפלת. וכן יזהר שלא יפלו על בגדיו [האריז"ל]".
(ג) בן איש חי (שנה ב' פר' לך לך אות י"ד) - "ויזהר בקציצת הצפרנים שלא יפלו על בגדיו, וכל שכן שלא יקוץ ויניח על בגדיו, וצריך להזהר שלא יניח הצפרניים אפילו על מנעליו".
(ד) עי' כה"ח (ס"ק י"א) - "ולא יקוץ על בגדיו ולא ילקטם שם כי גורם רעה לעצמו. רו"ח או' א'. ונראה דלפי דעת האר"י ז"ל שלא היה חושש מלקוץ אותם ביום אחד גם בזה אין לחוש".
1) שמירת הגוף והנפש (סי' ס"ח הע' י"ח) - "ובכף החיים ... לעומת זה בשמירת נפש אות רס"ט מביא דין זה בשם האריז"ל, וצ"ע".
2) מראי מקומות - שו"ע המקוצר (סי' קנ"ז הע' ב').
(ה) הגר"ח ק"שליט"א (עלי שיי"ח עמ' רכ"ז אות כ"ג) - "שאלה: האם חייב לחשוש לא לגזוז צפורניו על בגדיו, כי גורם רעה לעצמו. תשובה: יש לזהר".
(ו) שמירת הגוף והנפש (סי' ס"ח סעי' ט"ז) - "לא יגזוז צפרניו על בגדיו ולא ילקטם שם כי גורם רעה לעצמו".

ה. אשה מעוברת שמפילה: בזמן הזה.

1. חזו"א (אעלה בתמר סוף עמ' מ"ה, הליכות חיים ח"ב הע' כ"ה) – "שמעתי בשם החזון איש זצ"ל דמה שלא ידוע בזמנינו על אשה מעוברת שמפילה על ידי דריכה על צפרנים, שזה מכלל הסתר פנים".
- (א) הע' הגר"ח שליט"א (על ס' אעלה בתמר שם, שערי ציון ח"ב עמ' תס"ד אות ו') – "הסתר פנים - גם אני שמעתי שאומרים כן בשמו, לא ידוע לי. ובגמ' מו"ק יח. כתוב 'שמא' תעבור עליהן אשה עוברה ותפיל, וא"כ אי"ז ראייה שתמיד תפיל ויתכן שלא תפיל, אך הנה ביבמות יב: משמע שאם כתוב רק פ"א שמא זה נקרא ודאי, וכאן הלא כתוב שמא א' שאשה תעבור, ולא כתוב שמא תעבור ושמא תפיל, ומשמע שאם תעבור ודאי תפיל וא"כ יתכן שזה ודאי, אבל בגמ' בנדה יז. מוזכר ג"כ ד"ז ושם בכלל לא כתוב שמא".
2. להורות נתן (ח"ז סי' קל"ד אות ה') – "אין נראה שמיד שהוא עוברת על הצפורן היא מפלת, אלא שהעברה על הצפורן גורם שתפיל ולדה לאחר זמן".

ו. הזהירות למי [חוץ ממעוברות].

1. זוהר (פר' ויקהל דף רח:): – "וכד הוה בגנתא דעדן כל אינון רתיכין וכל אינון משריין קדישין כלהו סחרין ליה לאדם ואתנטיר מכלא ולא הוה יכיל מלה בישא לאתקרבא בהדיה, כיון דחב ואתעדו מניה אינון לבושים (ס"א ואתלבש בלבושין דחול ממלין כו') דחיל ממלין בישין ורוחין בישין ואסתלקו מניה אינון משריין קדישין ולא אשתארו ביה אלא אינון ראשי טופרי דאצבעאן דסחרין לון לטופרין סחרנו דזוהמא אחרא, ובגין כך לא ליבעי ליה לבר נש לרבאיה אינון טופרין דזוהמא, דהא כמה דאסגיא הכי נמי אסגי עליה קסטורא וידאג בכל יומא, ובעי לספרא לון ולא ירמי לון דלא יעביד קלנא בההוא אתר דיכיל ההוא בר נש לאתזקא, וכלא כגוונא עלאה, דהא לכלהו אחוריים סחרא סטרא אחרא ולא אצטריך ליה באתר דעלמא".
- (א) תרגום – "משום שְׁהָרִי שֶׁשָׁחָטָא אֲדָם, הָעֶבֶר מִמֶּנּוּ אוֹתוֹ לְבוּשׁ נֶכְפֵּד שֶׁהִתְלַבֵּשׁ בוֹ בְּרָאשׁוֹנָה פְּשֵׁהֲכִנִּיסוֹ לְגֵן עֵדֶן, וְאַחֵר שֶׁשָׁחָטָא הַלְבִּישׁ אוֹתוֹ בְּלְבוּשׁ אֲחֵר. הַלְבוּשׁ הָרִאשׁוֹן שֶׁהִתְלַבֵּשׁ בוֹ אֲדָם בְּגֵן עֵדֶן, הוּא הָיָה (מֵאוֹתָם מְלֻבוּשִׁים) מֵאוֹתָן מְרַכְבוֹת שֶׁנִּקְרְאוּ אַחֲרֵיהֶם, וְאוֹתָם לְבוּשִׁים שֶׁנִּקְרְאוּ לְבוּשֵׁי צִפְרָן. וְכִשְׁהָיָה בְּגֵן עֵדֶן, כָּל אוֹתָן מְרַכְבוֹת וְכָל אוֹתָם מִחֲנוֹת קְדוּשִׁים. כָּלֵם הִקִּיפוּ אֶת אֲדָם, וְנִשְׁמַר מֵהַפֵּל, וְלֹא הָיָה יָכוֹל דָּבָר רַע לִקְרֹב אֵלָיו. וְכִינּוּ שֶׁשָׁחָטָא וְהָעֶבֶר מִמֶּנּוּ אוֹתָם לְבוּשִׁים, (וְהִתְלַבֵּשׁ בְּלְבוּשֵׁי חַל מְדַבְּרִים) פֶּסֶד מְדַבְּרִים רָעִים וְרוּחוֹת רָעוֹת, וְהִסְתַּלְקוּ מִמֶּנּוּ אוֹתָם מִחֲנוֹת קְדוּשִׁים. וְלֹא נִשְׁאָרוּ בוֹ אֵלָּא אוֹתָם רִאשֵׁי צִפְרָנֵי הָאֲצָבָעוֹת שֶׁסּוֹכְכִים אֶת הַצִּפְרָנִים סָבִיב זִמְמָה אַחֲרָת. וּמִשּׁוֹם כֵּךְ לֹא צָרִיךְ לְאָדָם לְגַדֵּל אוֹתָן צִפְרָנִים שֶׁל זִמְמָה, שֶׁהָרִי כְּמָה שֶׁמְתַרְבּוֹת, כֵּךְ גַּם מְרַכָּה עָלָיו זִמְמָה, וְיִנְדָּאג בְּכָל יוֹם וְצָרִיךְ לְגַזֵּר אוֹתָן, וְלֹא יִזְקֵק אוֹתָן, שֶׁלֹּא יַעֲשֶׂה קִלּוֹן בְּאוֹתוֹ מְקוֹם, שֶׁיָּכוֹל אוֹתוֹ אֲדָם לְהַנְזֹק. וְהַפֵּל כְּמוֹ שֶׁלְמַעֲלָה. שֶׁהָרִי לְכָל אַחֲרֵיהֶם מְקִיף הַצֵּד הָאֲחֵר, וְלֹא צָרִיכִים אוֹתוֹ בְּמְקוֹם שֶׁל הָעוֹלָם".
- (ב) לכאורה הזוהר הנ"ל (בפר' ויקהל) משמע שמזיק רק לאותו אדם, ולא לאנשים אחרים.
2. זוהר (פר' אחרי מות דף עט:): – "תאנא מאי דכתיב (בראשית ג) ואיבה אשית בינך ובין האשה, ארבעה ועשרין זיני מסאבותא אטיל חוייא בנוקבא כד אתחבר עמה כחושבן ואיבה, ועשרין וארבע זיני (ס"א דינין) מתערין לעילא ועשרין וארבע לתתא, ושערא רבא וטופרין סגיא וכדין דינין מתערין בכלא, ותאנא כד בעת אתתא לאתדכאה בעיית לספרא ההוא שערא דרבי ביומא דאיהי מסאבא ולספרא טופרהא וכל ההוא זוהמא די בהון, דתאנא ברזי דמסאבותא זוהמא דטופרין יתער זוהמא אחרא, ובגיני כך בעיין גניזא, ומאן דאעבר לון לגמרי כאלו אתער חסד בעלמא, דתניא לא לבעי ליה לאיניש למיהב דוכרנא לזינין בישין דתנינן (עז א) אלף וארבע מאה וחמש זינין בישין מתאחדן בההוא זוהמא דאטיל חויא תקיפא וכלהו מתערין בההוא זוהמא דטופרין ואפילו מאן דבעי יעביד בהו חרשין לבני נשא משום אינון דתליין בהו, ומאן דאעבר לון כאילו אסגי חסד בעלמא ודינין בישין לא משתכחין, ויעבר ההוא זוהמא וטופרהא דרשים ביה, דתניא מאן דדריך ברגליה או במסאניה עליהו יכיל לאתזקא".
- (א) תרגום: "למִדְנּוּ, מֵה שֶׁפְּתוּב (בראשית ג) וְאִיבָה אֲשִׁית בֵּינִי וּבֵין הָאִשָּׁה, אֲרַבְעָה וְעֶשְׂרִים מִיָּנִי טְמֵאָה הִטִּיל הַנָּחֹשׁ בְּנִקְבָהּ פְּשֵׁהֲתַחְבֵּר עִמָּה, כְּחֻשְׁבוֹן וְאִיבָה, וְעֶשְׂרִים וְאַרְבָּעָה מִיָּנִים (דִּינִים) מִתְעוֹרְרִים לְמַעַלָּה, וְעֶשְׂרִים וְאַרְבָּעָה לְמַטָּה. וְשֹׁעַר גְּדוֹל וְצִפְרָנִים גְּדוֹלוֹת, וְאֵין מִתְעוֹרְרִים הַדִּינִים בָּכֵל. וְלִמְדֵנוּ, כִּשְׁרוּצָה אִשָּׁה לְהַטְהֵר, צָרִיכָה לְסַפֵּר אוֹתוֹ שֹׁעַר שֶׁגִּדֵּל בַּיּוֹם שֶׁהִיא טְמֵאָה, וּלְסַפֵּר אֶת צִפְרָנֶיהָ, וְכָל אוֹתָהּ זִמְמָה שֶׁבָּהּ. שֶׁלְמִדְנּוּ בְּסוּדוֹת הַטְמֵאָה, שֶׁזִּמְמַת הַצִּפְרָנִים מְעוֹרְרַת זִמְמָה אַחֲרָת, וּמִשּׁוֹם כֵּךְ צָרִיכִים גְּנִיזָה, וּמִי שֶׁמַּעֲבִירָם לְגַמְרִי, כָּאֵלוּ הָעִיר חֶסֶד בְּעוֹלָם. שֶׁלְמִדְנּוּ, אֵין צָרִיךְ אֲדָם לְתַתּוֹ זָכַר לְמִיָּנִים רָעִים. שֶׁשִּׁנִּינוּ, אֵלֶּף וְאַרְבַּע מֵאוֹת וְחֲמִשָּׁה מִיָּנִים רָעִים נִאֲחָזִים בְּאוֹתָהּ הַזִּמְמָה שֶׁהִטִּיל הַנָּחֹשׁ הַחֹזֶק, וְכָלֵם מִתְעוֹרְרִים בְּאוֹתָהּ זִמְמַת הַצִּפְרָנִים. וְאִפְלוּ מִי שֶׁרוּצָה, יַעֲשֶׂה בָהֶם כְּשִׁפִּים לְבָנֵי אֲדָם, מִשּׁוֹם אוֹתָם שֶׁתְּלוּיִים בָּהֶם. וּמִי שֶׁמַּעֲבִירָם, כָּאֵלוּ הַרְבֵּה חֶסֶד בְּעוֹלָם, וְדִינִים רָעִים לֹא נִמְצְאִים, וְיַעֲבֹר אוֹתָהּ זִמְמָה וְצִפְרָנֶיהָ שֶׁרְשׁוּמוֹת בָּהּ. שֶׁלְמִדְנּוּ, מִי שֶׁדוֹרֵךְ בְּרַגְלֹו אוֹ בְּנִעְלֹו עָלֶיהָ, יָכוֹל לְהַנְזֹק".
- (ב) לכאורה הזוהר הנ"ל (בפר' אחרי מות) הולך רק בצפרני אשה נדה. וכן שו"ר ש"כ"ח הס' לקראת שבת (פרק ו' הע' ל"ד), לשונו מובא לקמן.

3. מיקל.

- (א) דברי שלום (ח"ג סי' ס"ז) – "הנה אמרו חז"ל בנדה די"ז ע"א ג' דברים נאמרו בצפרנים, שורפן חסיד, קוברן צדיק וכו', הטעם דראוי לקוברם מפני שאם זורקם ואשה מעוברת תעבור עליהן מפלת, עיי"ש בגמרא הרבה אופנים דלא מזקי, 'פלא כי בס' לקוטי מהרי"ח הביא בשם הזהר פ' אחרי דף ע"ט ע"ב דלאו דוקא לאשה מעוברת אלא הה"ד דמזיק לכל אדם וצ"ע כי מדברי גמרא דילן ל"נ כן".
4. מחמיר.

(א) הגר"י בעלסקי זצ"ל (Halachically speaking ח"ד מספר כ"ב הע' ל') -

Men should also refrain from stepping on nails.

- (ב) אור יצחק (ח"א או"ח סי' צ"ג, ח"ב ענינים שונים סי' א' לסימן צ"ג) – "האם יש להזהר שלא יפלו צפורניים בחדר שינה אפי' כשיודע שאשתו אינה בהריון. תשובה: יש להזהר".
5. מראי מקומות.
- (א) ליקוטי מהרי"ח (סדר הנהגות ע"ש, ח"ב סוף עמ' ה.), הו"ד בפני שבת (סי' ר"ס ס"ק ח' אות ב', עמ' קי"ח) – "ועיין בזה"ק פ' אחרי דף ע"ט ע"ב דמשמע דלאו דוקא לאשה מעוברת אלא הה"ד לכל אדם וצ"ע".
- (ב) דבר יהושע (ח"ב סי' ל"ח אות י') – "בזה"ק ... אלא דגמ' ס"ל דאין חשש נזק רק לאשה מעוברת שתפיל וזה"ק ס"ל דיכול כל אדם שעובר עליהן לזרוק ואפשר דלא פליגי אלא דמעוברת ודאי שתפיל ושאר כל אדם רק יכול לאתזקא ולא ודאי כדמשמע לשון הזה"ק".
- (ג) והאיש מרדכי (ח"ב שיעור ז' אות י' תשובה ב') – "לפי דברי הזהר בפ' ויקהל דף ר"ח עמוד ב' [ובחדש עמוד ק"ס ד"ה ובגין] משמע שאין הבדל בין אשה מעוברת או לא, או בין אשה לאיש בכל מצב יש בזה סכנה למי שדורך עליהם דז"ל: ולא ירמי לון דלא יעבר קלנא בההוא אתר, דיכול ההוא בר נש לאתזקא וכלא בגונא עלאה עכ"ל. פירוש: ולא ישליך אותן שלא יעשה קלון באותו מקום, שיכול אותו בן אדם להנזק והכל כגון עליון. וכן מבואר בזה"ק בפ' אחרי דף ע"ט עמוד א' וז"ל: תאנא ברזי דמסאבותא וזה"ק דטורפין יתער וזה"ק אחרא ובגיני כך בעיין גזיזא ומאן דאעבר לון לגמרי כאלו אתער חסר בעלמא וכו' דתניא מאן דדריך ברגלים או במסאניה עלייהו יכול לאתזקא. עכ"ל. פירוש: ששנה בסודות הטומאה, וזה"ק הצפורנים תעורר וזה"ק אחרת, ומשום כך צריכות גזיזות. ומי שמעביר אותן לגמרי כאילו מעורר חסד בעולם וכו'. ששנויה מי שדורך ברגלו או בנעלו עליהם, יכול להנזק. משמע מכל דברי הזהר הנ"ל דלאו דוקא לאשה מעוברת מזיק אלא הוא הדין לכל אדם. וכן מבואר בליקוטי מהרי"ח כמובא הדברים בשה"ו עמוד י"ד. ואם כן לפי זה גם לזרוק בבית המדרש או בבית המרחץ יהיה אסור, שהרי הצפורנים מזיקים לכל אדם. וכך משמע מדברי מרן הבן איש חי פ' לך לך אות י"ד דכתב שצריך לקבור הצפורנים בבית הכסא בתוך הנקב ולא יזרקם כלאחר יד כדי שלא יתפזרו מהם בקרקע בית הכסא וידרוסו עליהם. עכ"ל. ומזה שלא חלק מי ידרוס עליהם אלא כתב סתם שמא ידרסו עליהם משמע שאין חילוק בין איש לאשה, מעוברת לשאינה מעוברת. שכן **לסיכום**: לדעת המ"ב מותר לגזוז צפורנים ולזרוקן לארץ במקום שאין שם נשים כגון בבית המדרש, או בית המרחץ העשוי רק לגברים. אבל לפי דברי הזהר משמע שאין לזרוק צפורנים לארץ בכל מצב, דכל מי שדורך עליהם יכול להנזק ח"ו".
- (ד) הגר"ח"ק שליט"א (מילי מעלייתא אות קמ"ז-ג', עי' שערי ציון ח"ב עמ' תס"ד אות ז') – "שאלה: האם שיש לזהר שלא להשליך גזיזות צפרנים במקום שהולכים שם רק גויים. תשובה: אולי יעבור ישראל".
- (ה) לקראת שבת (פרק ו' הע' ל"ד) – "הנה מבואר בגמ', שכל חשש הנזק הוא לאשה מעוברת, ולכן ר"י היה זורקן בבהמ"ד דאשה בבהמ"ד לא שכחא, כדאיתא במו"ק (יח, ע"א). אבל ע' בליקוטי מהרי"ח שציין לזה"ק הקדוש פרשת אחרי דף עט ע"ב, דמשמע דלאו דוקא לאשה מעוברת הצפורניים מזיקים, אלא ה"ה לכל אדם הם מזיקים. וז"ל: תאנא ברזי דמסאבותא וזה"ק דטורפין יתער וזה"ק אחרא ובגיני כך בעיין גזיזא מאן דהעבר לון לגמרי כאלו אתער חסד בעלמא וכו' דתני מאן דדריך ברגלים או במסאני' עלייהו יכול לאתזקא, עכ"ל הזהר. ומצאתי בספר קב הישר (פרק יז) שכתב שבצפרני אשה נדה יש אלף וארבע מאות וחמישים מיני חיצונים, ולכן צוה הקב"ה שתקוץ הצפרנים כשבאה האשה ליטרה, ותזהר שלא להשליכם במקום שעוברים בני אדם, כי הדורך עליהם אפילו במנעלים ברגליו יכול להנזק ח"ו, ומדבריו משמע שהעמיד דברי הזהר הנ"ל בצפרני אשה נדה. וע' בפלא יועץ (ערך גלוח), שגם כתב שאזהרת הגמ' לא לפזרן ולקוברן או לשורפם, ביותר יש לאשה נדה להזהר בזה, כשהיא נוטלת צפרניה לטהרתה, ע"ש".
- ז. **מקום שנשים לא הולכות: מקוה של אנשים, בית מדרש, וכדו'.**
1. מצד סכנה, מותר – גמרא (מו"ק דף יח., לשונו מובא לעיל).
  2. מצד שאר טעמים, מחמיר.
- (א) ישועות חכמה (סי' ע"ב ס"ק י"ג) – "מה שנוהגין קצת לחתוך הצפרנים בבית המדרש. צריך למחות בידם מכמה טעמים. א', כי אינו דרך כבוד לעשות זה בבית המדרש שנקרא מקדש מעט ...".
- (ב) פני שבת (סי' ר"ס ס"ק ח' אות ט', עמ' ק"כ) – "כתב בישועות חכמה ...".
3. מיקל.
- (א) קובץ הלכות (שבת ח"א פרק א' הע' ע"ג) – "ומדעביד ר' יוחנן כן ע"כ דמותר למיעבד הכי אף לכתחילה כיון דברור שלא יזיקו לאשה, והוי כמעלת הקוברן".
4. יכול להקל.
- (א) עי' הגר"י בעלסקי זצ"ל (Halachically speaking ח"ד מספר כ"ב הע' ל"ו) –
- Others say that al pi kabbalah, since there are other reasons not to walk on nails besides for the danger to a pregnant woman, they should not be thrown in a bais medrash, etc. Although many people are noheg to act in accordance with the second opinion, al pi din one may be lenient.
5. מראי מקומות – הגר"ש"א זצ"ל (הליכות שלמה תפילה פרק י"ט דבר הלכה ס"ק ב').
- (א) הגר"ח"ק שליט"א (שאלת רב ח"א פרק י"ב אות ט') – "שמעתי שיש להזהר גם בבית המדרש שלא לזרוק צפורניו על הארץ אע"פ ששם לא שייך הטעם משום סכנה למעוברת, משום שכל איבר שזורק ואינו שורפו, לעתיד לבא יחסר לו איבר זה. האם יש לזה מקור. תשובה: לא שמעתי".
- (ב) הגר"ח"ק שליט"א (איליבא דהלכתא גליון מ"ו עמ' ע"ז) – "במה דאיתא שאסור לזרוק צפרניים שמא תדרוס עליהם מעוברת וכו', מהו בזרוק במקום שאין עוברים נשים אחרות אלא אשתו, והיא כעת במצב שודאי אינה מעוברת. תשובה: לא פלוג רבנן".

ה. גדר של "כיון דאשתני, אישתני".

1. בשינוי ממקום שנפלו סגי.
- (א) פרישה (סי' רמ"א ס"ק ד') – "דאם אדם חותך צפרניו בביתו שהנשים שכיחים ונפל מידו קצת צפרניו אזי יכבד אותו מקום או ינקה שם ויזיז ממקומן ולית לן בה".
- (ב) ברכי יוסף (ס"ק ו', שירי ברכה ס"ק א') – "ולמד מכאן הרב פרישה ... והרב אליה רבה חלק עליו ... ואני אומר דלשון התלמוד דקאמר כיון דאשתני אשתני, משמע כהרב פרישה, דבשינוי ממקום שנפלו סגי. דאי לא, הול"ל לש"ס כיון דאפיק להו אבראי לית לן בה. וכן משמע מלשון רש"י שכתב כיון דאשתני מההוא דוכתא דהוי מעיקרא אשתני ולא מזקי, עכ"ל. ופשטן של דברים כהרב פרישה. וכן משמע בפירוש אשר סביב הרי"ף המיוחס לרש"י, שכתב כיון דאשתני שנדנדו ממקומם למקום אחר אשתני דאינם מזיקין. עכ"ל".
- (ג) פקודת אלעזר (ד"ה והברכ"י).
- (ד) פני שבת (סי' ר"ס ס"ק ח' אות ג', עמ' קי"ח).
2. רק חוץ מחדר.
- (א) א"ר (ס"ק ז') – "וכתב הפרישה ... ולענ"ד אפשר דדוקא כשהשליכן חוץ לחדר הוי שינוי מקום, וכן משמע ברי"ף שם".
- (ב) חסד יהושע (ח"א סי' ט"ז ד"ה ולכאורה).
3. דעתו להזיז אותם למקום השני.
- (א) מחמיר – פר"ח (יו"ד סי' קט"ז ס"ק ט' ד"ה דע, "אי כניש להו בחד דוכתא אדעתא דלבודרינהו בתר הכי בההוא דוכתא דקמבדר להו הו"ל דוכתיה קמא ותמן מזקי"), מח"ש (סוף ס"ק א', "כתב הפר"ח ... היה דעתו להעבירן משם ולהניחן במקום אחר אם הניחן לאותו מקום אח' אותו מ"א י"ל סגולת מקום הראשון ומזיקי"), שער נפתלי (על אבודרהם דיני נטילת צפרנים ס"ק ה', עמ' קט"ז, "הפר"ח ... דבריו מוכרחי לענ"ד דאלת"ה למאי איצטרך לשרוף או אפ"ל לקבור הצפרנים לאחר חתיכתן יזיזם ממקומם למקום אחר ונאמר כיון דאשתנו אשתנו וע"כ בההוא דוכתא דקאמר להו אח"כ הו"ל כדוכתא קמא ותמן עוד מזיקו"), פני שבת (סי' ר"ס ס"ק ח' אות ד', עמ' קי"ח), עי' הגר"ח ק"ש שליט"א (שערי ציון ח"ב עמ' תס"ג אות ג', "טוב ליזהר").
- (1) רק בתוך החדר – חיד"א (מחזיק ברכה ס"ק ז', "שדעת הרב פר"ח כהרב פרישה").
4. עבר עליהם יום – ר"י מלוניל, הו"ד בחי' הר"ן (מו"ק דף יח. ד"ה אבל, "וכתב הרב יונתן ז"ל דדוקא היכא שעברה עליהן אשה עוברה תכף שנפלו לארץ כלומר באותו יום עצמו אבל אי כניש להו לאחר אותו יום שכבר נשתנה מראיתן מחמת הקרקע אם רוצה לזרוקן ברה"ר לית לן בה עכ"ל").
5. מראי מקומות – יין הטוב (ח"א סי' ח'), יביע אומר (ח"ט או"ח סי' ק"ג אות ג'), הגר"ח ק"ש שליט"א (שערי ציון ח"ב עמ' תס"ג אות ב'), ילקוט יוסף (או"ח סי' ד' עמ' שצ"ו), שמירת הגוף והנפש (סי' ס"ח סעי' ט"ו), לקראת שבת (פרק ו' סעי' י"ג).
- (א) מ"ב (ס"ק ו') – "וכתב בפרישה סימן רמ"א מכאן דאם חתך בביתו במקום דשכיחי נשי ונפל מידו קצת צפרניו יכבד אותו המקום ויזיזם ממקומם ושוב לית לן בה והא"ר כתב דאפשר דדוקא כשהשליכן חוץ לחדר הוי שינוי מקום".
- (ב) עי' לקמן, גבי צפרני אשה נדה, שלא מהני.

ט. לצורך מצוה.

1. תורת היולדת (פרק ס' הע' ט') – "יש לעיין כיצד תנהג מעוברת הצריכה לצורך מצוה לדרוך על מקום שיש בו צפרנים, (ואי אפשר לכבד את המקום) האם תדחה את המצוה מחשש הסכנה, דאפשר שיש לומר בזה שומר מצוה לא ידע דבר רע. והפוסקים כתבו לגבי מי שבירך על מים ונודע שיש מת בשכונתו, דישתה מעט כדי שלא תהיה הברכה לבטלה, ושומר מצוה לא ידע דבר רע".
2. הגר"ח ק"ש שליט"א (עלי ש"ח עמ' רכ"ז אות כ"א, שערי ציון ח"ב עמ' תס"ג אות א') – "שאלה: האם מותר למעוברת לעבור במקום שיש בו צפרנים כשהולכת לצורך מצוה. תשובה: לא".
3. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' ס"ח סעי' י"ח).

י. לחתוך בסכין איזה דבר.

1. לא מהני – גמרא (נדה דף יז., "ולא אמרן אלא דלא גז מידי בתרייהו, אבל גז מידי בתרייהו לית לן בה. ולא היא, לכולה מילתא חיישינן").
2. מהני – ערה"ש (סעי' ו', "וכן אם חתך בהסכין אחרי זריקת הצפרנים איזה דבר ג"כ עברה הקפידא").
3. אם יש ענין.
- (א) יש מעלה.
- (1) תוס' שבת (ס"ק ב') – "ונוהגים קצת לחתוך בסכין איזה דבר אחר נטילתן והטעם משום דאיתא בש"ס בנדה ... אך מסיק שם דלא היא דלכולא מלתא חיישינן וצריך לשרוף אותם דוקא והעולם נוהגין לעשות תרתי לטיבותא לחתוך איזה דבר וגם לשורפן".
- (2) דרכי חיים ושלום (אות שנ"ג) – "כשהי' קוצץ הצפרנים הי' חותך בהם עץ קטן הגם שהי' שורף אותם".
- (3) ליקוטי מהרי"ח (סדר הנהגות ע"ש, ח"ב עמ' ה:) – "ומנהג ישראל תורה הוא".
- (4) פני שבת (סי' ר"ס ס"ק ח' אות ז', עמ' קי"ט).
- (5) הליכות תינוקות וקטנים (פוקס).
- א. הגר"צ ירמיה שליט"א (מכתב) – "לכבוד הרב הגאון יצחק יעקב פוקס שליט"א ... עמוד ב' הע' י"ב - לא הביא דברי המ"ב בשם הא"ר דרך אם מטאטא מחוץ לחדר אין לחוש. גם כתב שאם חותך אחרי זה דבר אחר אין בעיה לזרוק, וזה נגד הגמ' בנדה י"ז שמסיקה שלא מהני, אלא דכל הנושא הוא האם חוץ ממה ששורפן צריך גם לקצוץ איזה דבר. וכמו שכתב התוס' "

שבת סי' ר"ס ובזה יש צדיקים שהקפידו גם לקצוץ דבר אחר וגם לשרוף. וכמו שכתב ב'דרכי חיים ושלום' אות שנ"ג ועי' ספר 'מנהג ישראל תורה' באות ו'."

ב. הליכות תינוקות וקטנים (מכתב) – "ברצוני להתייחס בקצרה להערות ... דומני שעניין השרפה הוא לחוד, וזהו החסיד שורפן, שאינו חושש לסכנה שבדבר, ולזה אם שורף יחד עוד דבר מקליש הסכנה, אבל עצם הקציצה של עוד דבר בקוצץ או במספריים הוא דבר בפני עצמו, מבלי קשר לשרפה, כלומר צדיק קוברן, ובנוסף כדי לשלול הסכנה שבצפרנים שהושלכו, קציצת דבר נוסף מהני".

(ב) אין ענין.

1) מתזיק ברכה (ס"ק ה') – "דאין לחוש לזה ... אין טעם למנהג זה. ובמקומנו אין גם אחד נוהג כן".

2) הו"ד בשע"ת (סי' רנ"א ס"ק א') – "וגם מה שנוהגים לחתוך איזה דבר אחר נטילת הציפרנים אין לחוש לזה ע"ש".

3) כה"ח (ס"ק י"ח).

4) קצות השלחן (סי' ע"ג ס"ק ד').

5) הגר"ח ק' שליט"א (עלי שיי"ח עמ' רכ"ז אות כ"ד) – "שאלה: האם חייב לחשוש שאם חתך בסכין איזה דבר אחרי זריקת הצפרנים אין עוד סכנה. תשובה: לא קיי"ל כן עי' נדה י"ז".

4. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' ס"ח סעי' י"ז), לקראת שבת (פרק ו' סעי' י').

א) שבט הלוי (מבית לוי ח"ג עמ' נ"ג אות ח', בענייני יו"ד עמ' ק"ח אות ח') – "ויש מנהג לחתוך משהו בהמספריים אחר גזירת הצפרניים".

יא. שבת: צפרניים שנמצאו במקום דריסת אדם.

1. מחמיר: אסור לסלקם בשבת למקום אחר אא"כ יטלטלם באופן המותר.

א) הגריש"א זצ"ל (בית היין [זיסון] עמ' קמ"ז) – "שאלתי את פי מו"ז מרן רבינו הגרי"ש (שליט"א) [זצ"ל] והשיב לי, דהכלל בזה הוא אם זה היזק או דבר המפריע לרבים ודאי הכא בכלל הלכה זו והיתר זה של הרמ"א. אבל הדגיש שצריך שיהא זה מקובל לרבים כהיזק ולא שכל אחד יחליט לעצמו שדבר זה הוא מזיק. וא"כ הנכון דלתמונת תועבה כיון דבעיני רבים זה דבר המזיק וכך מקובל הדבר פשיטא שהוא בכלל ההיתר של הרמ"א הנ"ל. אבל בנידון הציפורניים הורה מו"ז (שליט"א) [זצ"ל] כיון שכתב היש"ש חולין (פ"ח סי' י"ב) דמה שהזהירו משום רוחת כולם לא שכיחי האידינא ונקט כן המג"א להלכה. ועי' בארצוה"ח (סי' ד') ארץ יהודה ס"ק ד') מה שהאריך בזה. אף כי ברור הדבר שלמעשה אין להורות כן ולהקל, מ"מ במקום הנוגע לטלטול מוקצה ולחוש עליו משום היזק יש להחמיר כהני דעות. ואעפ"כ שמקובל אצל רבים כדבר המזיק. מ"מ לא יקל לטלטלו בידי אלא יסירו בדבר אחר כגון מגבת כו' ודי לך בזה, (דאין זה נקרא עובר עליו אלא כשעובר עליהם להדיא. דאין לך אלא מה שאמרו חז"ל וכמו שמצינו שהתירו הפוסקים לעבור על ציפורניים היכא שכבר עקרו הציפורניים מקומם שנפלו שם ודו"ק)".

ב) חוט שני (ח"ג עמ' ק"ח אות ד') – "ודע דכל מה דאמרינן לענין הזיקא, הוא דוקא הזיקא שבדרך הטבע וכנ"ל, אבל היזק רוחני של רוח רעה וכדו' אין זה בכלל התירא מחשש שיזיקו, ולכן אם נפלו בערב שבת צפרניים במקום שהולכים בו, אסור לסלקם בשבת למקום אחר אא"כ יטלטלם באופן המותר".

ג) עי' הגר"ח ק' שליט"א (אשיחה עמ' ש"ל) – "המוצא צפרניים בשבת במקום שהרבים מצויים בו כיצד יעשה והאם יטלטלם בשבת למקום המצונע. תשובה: יטאטא".

עי' הגר"ח ק' שליט"א (עלי שיי"ח עמ' ק"ל אות ל"ג) – "שאלה: האם שערו או צפורנים הן מוקצה. תשובה: תלושין מוקצה".

יב. היזק דרך סגולה.

1. מראי מקומות – קהלות יעקב (ב"ק סי' מ"ה), להורות נתן (ח"ז סי' קל"ד אות ח'), שמירת הגוף והנפש (סי' ס"ח סעי' י"ט, מילואים).

א) משנה הלכות (ח"ה סי' רס"ה) – "מה שנסתפק אי בהני דאסירי משום סכנה שאסרו רבותינו ז"ל למשל מי שהניח צפרניו תחת רגלי אשה מעוברת אם הפילה האשה מה דינו כיון דלא הוה אלא כעין סגולה בדבר זה אם נסמוך על חכמי הטבע ...".

ב) הגר"ח ק' שליט"א (עלי שיי"ח עמ' רכ"ז אות כ"ב) – "שאלה: מה הדין במי שהניח צפורנים תחת אשה מעוברת והפילה ח"ו. תשובה: גורם לרציחה".

ד [לשון הש"ס: שורפן חסיד, קוברן צדיק, זורקן רשע.

א. לזרוק הצפרניים לבית הכסא, כיוור, וכדו'.

1. מיקל.

א) פרישה (סי' רמ"א ס"ק ד') – "ומכאן נראה לע"ד היתר גם כן להשליך הצפרנים בבית המרחץ שרוחצים שם האנשים לחוד גם שהמים משטפין אותן שם ממקומן ויורדין לתוך הנהר".

ב) בן איש חי (שנה ב' פר' לך לך אות י"ד) – "וצריך לקבור הצפרניים בבית הכסא בתוך הנקב, ולא יזרקם כלאחר יד, כדי שלא יתפזרו מהם בקרקע בית הכסא וידרסו עליהם. ואם קצץ צפרניו ונזרק אחד מהם, שאינו רואהו, יכבד המקום ההוא במכבדת, ויזרוק הזבל בנקב של בית הכסא או באשפה".

ג) קהלות יעקב (דרך שיחה ח"ב עמ' תנ"א ד"ה היה. אמנם עי' ארחות רבנו ח"א עמ' ק"ד אות כ"א [לשונו מובא לקמן]) – "אבא ז"ל היה זורקן בבית הכסא".

ד) הגר"ח פ"ש זצ"ל (חידושי בתרא על מ"ב ס"ק ו') - לשונו מובא לקמן.

ה) שבט הלוי (קובץ מבית לוי ח"ג עמ' נ"ג אות ח', בענייני יו"ד עמ' ק"ד אות ח') – "וזריקתן לבית הכסא נחשבת לקבורה".

- (ו) ששכ"ה (פרק מ"ב סוף סעי' מ"ו, הע' קס"ז) – "או יגזוז אותן מעל הכיור. [והוה דומיא דקבורה הנזכר שם, וכן מצאתי בפרישה סי' רמא ס"ק ד]".
- (ז) רבבות אפרים (ח"ד סי' צ"ז אות מ"א).
- (ח) דברי שלום (ח"ג סי' ס"ז) – "העיקר התכלית שלא לזרקן כדי שלא יבאו לעבור עליו, א"כ לפי"ז אין חילוק אם קוברן או זורקן לביה"כ והולכים לאיבוד עם המים ... דבקוברן יש חשש שמא יתגלו להכי לא נקרא רק צדיק, א"כ אולי יותר טוב לזורקן להמים של ביה"כ דשם ליכא האי חששא דשמא יתגלו דאם ילכו עם המים שבביה"כ למטה שוב לא יבאו בחזרה ולא יתגלו לעולם".
- (ט) קובץ הלכות (שבת ח"א פרק א' הע' ע"ב) – "דבאמת מדינא שפיר דמי אף לכתחילה לקוברן, דזהו שנא' הקוברן 'צדיק' והשורפן 'חסיד', דר"ל דלכתחילה שפיר דמי גם בקבורה, ומטעם זה מותר לכתחילה להשליך צפרניו בבית הכסא והם נשפכים עם המים לתוך הביוב שבזה חשיב כקבורה, אבל כשריפה לא הויא כיון שלא ביערו מן העולם לגמרי".
- (י) הגרח"ק שליט"א (אלא פרק כ"ח אות ט') – "את הצפרנים משליך לבית הכסא".
- (יא) שבט הקהתי (ח"ב סי' ק"ה אות ג') – "ונראה דמותר לזרוק הצפרניים בבהכ"ס בהמים דלא שייך טעם והזורקן רשע דידרכו עליו, משום דבבהכ"ס לא יתגלו ולא ידרסו עליו ועי' בס' פקודת אלעזר (סי' ר"ס) בשם כמה פוסקים שכ' דזורקם בבהכ"ס ועי' ג"כ בבא"ח (שנה ב' פ' לך ס"ק י"ד) דכ' זורקם בבהכ"ס".
2. מראי מקומות.

(א) להורות נתן (ח"ז סי' קל"ד) – "מכל מקום יש לזהר שלא לזורקן בכלי של אשפה, שהרי אמרו דשורפן חסיד וקוברן צדיק, ואין לאדם להוציא את עצמו מכלל המהדרין במצוות".

ב. בית הכסא או שריפה: הי מינייהו עדיף.

1. יש להדר לשורפן.
- (א) דבר יהושע (ח"ב סי' ל"ח אות י"ט).
- (ב) קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"א עמ' ק"ד אות כ"א) – "אמרתי למו"ר (שליט"א) זצוק"ל שאני זורק את הצפורנים לביהכ"ס אמר לי הלא צריך לשורפם ואמר לי שכתוב שורפם ואם לאו קוברם, ועדיף לשרוף. והוא שורפם ולא הוי ניהא דעתי' לזורקם לביהכ"ס".
- (ג) בצל החכמה (ח"ב סי' ל"ה) – "דהיותר נכון לשורפן תיכף אחר שקצצן".
- (ד) באר משה (ח"ו סי' קל"ג אות י"ב) – "מה שהביא מס' בן איש חי ... בוודאי כוונת הבן איש חי הוא כשא"א לשרפו אבל בודאי במקום שאינו קשור בקושיים הרבה החוב מוטל לשרוף דוקא".
- (ה) שבט הלוי (קובץ מבית לוי ח"ג עמ' נ"ג אות ח', בענייני יו"ד עמ' ק"ד אות ח') – לשונו מובא לעיל.
- (ו) יען יוסף (או"ח סי' ק"ב) – "יש מעלה בשריפה אפילו אם אין חשש שיתגלו".
- (ז) חוט שני (ח"א עמ' ס"ב ד"ה זריקת) – "זריקת הצפרניים בבית הכסא היא קבורה מעולה שאין מצוי שיתגלה, מ"מ עדיין אינו חסיד שאין זה כשריפה שמכלה אותם מן העולם. ראוי לנהוג לשורפן. ואפשר להניחם בנייר כסף וכדו' ומקריבים אליהם אש ע"י גפרור [ולא תחת הנניר כסף] והם כלים".
- (ח) אבני ישפה (ח"ה סי' ל"ג אות ט') – "ומי שזורק באסלה או כיור נחשב שהוא קוברן ודינו שהוא צדיק".
- (ט) קובץ הלכות (שבת ח"א פרק א' הע' ע"ב) – לשונו מובא לעיל.
- (י) נשמת שבת (סי' ר"ס אות קנ"ו) – "יש לדון להקל דסגי בשטיפה [אבל יש ענין לשורפן דייקא".
- (יא) פסקי תשובה (אות ד') – "יש להדר לשורפן".
- (יב) הל' שונות הנוגעות לשבת (ארטסקרול, פרק ג' הע' כ').
2. אין חילוק: כאלו שרפם.
- (א) הגרח"פ זצ"ל (חידושי בתרא על מ"ב ס"ק ו') – "מסתבר דזריקה לבית הכסא נקרא שריפה".
- (ב) דבר בעתו (עמ' נ"ד) – "הנה אם השליך הצפרנים לבית הכסא או במדרון שעושים באמצע החצר שמשליכים שם המים של הנטילה ומימות סרוחים מהני כאלו שרפם וזה יותר טוב מהקוברן".
- (ג) הגר"י בעלסקי זצ"ל (Halachically speaking ח"ד מספר כ"ב הע' ל"ז) –
- flushing ones nails down the toilet has the same status as if one burnt his nails. Therefore, one who does this is called a chassid.
3. מראי מקומות – פני שבת (סי' ר"ס ס"ק ח' אות ה', עמ' קי"ח), דברי שלום (ח"ג סי' ס"ז, לשונו מובא לעיל), לקראת שבת (פרק ו' סעי' י"ב).
- (א) הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ב פרק א' אות ט', יו"ד פרק ז' אות כ') – "ורבינו נוהג לשרוף ציפורניו לאחר נטילתם בערב שבת, על הגז".
- (ב) הגריש"א זצ"ל (טובך יביעו פר' ראה סוף עמ' רצ"ג) – "מרן ... שורף את הציפורניים על הגז, לאחר נטילתם, מדי ערב שבת".
- (ג) הגרח"ק שליט"א (עלי שיי"ח עמ' קכ"ד אות ז') – "שאלה: הזורק את הצפורנים לביהכ"ס וברור הוא שלא יבא לידי סכנה לאחרים עי"ז, האם עדיין יש הידור לשורפן. תשובה: המהדר תע"ב".
- (ג) והאיש מרדכי (ח"ב שיעור ז' אות י' תשובה ג') – "לדעת רש"י אין צריך לשרוף ממש אלא כל שזורקן במצב שלא יתגלו כגון בבית הכסא וכדומה נחשב לחסיד. אבל לפי הערוך לא נקרא חסיד אלא כן אם שורפן ממש ולא מועיל מה שזורקן לניח הכסא".

ג. להצניע הצפרניים עד שיזדמן לו פנאי לשורפן.

1. מוטב לזרוק אותן תיכף לבית הכסא.

- (א) דבר יהושע (ח"ב סי' ל"ח אות י"ט, אות כ"ב) – "בצפרניים בעינן קבורה בקרקע דוקא אך עכ"פ בצינור בית השימוש ודאי מהני דאז ליכא למיחש לתקלה כנ"ל וכן ראייה לעשות כשאנו יכול לשרפן מיד כנלענ"ד ברור".
- (ב) בצל החכמה (ח"ב סי' ל"ה) – "אבל אם בא להשהותן לשורפן לאחר זמן, מוטב לזרוק אותן תיכף לבית הכסא דבזה יצא מידי כל חשש תקלה אליבא דכו"ע".
- (ג) נשמת שבת (סי' ר"ס אות קנ"ו) – "מ"מ עדיף לשוטפן בביה"כ מלאספם מידי שבוע בשבוע על מנת לשורפן לאחר זמן".
- (ד) חוט שני (ח"א עמ' ס"ב ד"ה השומרים) – "השומרים צפרניים לזמן ארוך כדי לשורפם כשיזדמן, ובינתיים יכול להיות בהם תקלה, נהי דאינו רשע מ"מ צדיק ודאי אינו".
- (ה) רבבות אפרים (ח"ד סי' צ"ז אות מ"א) – "ובשו"ת בצל החכמה ח"ב סימן ל"ו כתב שישורוף ואם לא יכול לשרוף מיד אז יזרוק אותם מיד לבית הכסא עיין בדבריו, וזה אמרתי תשובה בע"פ להרבה דיכולים לעשות כך".
2. לשורפן לאחר זמן.

(א) עי' חזו"א (ארחות רבנו ח"א עמ' ק"ד אות כ"א, טובך יביעו ח"ב סוף עמ' רצ"ג, דרך שיחה ח"ב עמ' תנ"א ד"ה היה, דעת חזו"א פרק א' אות י"ז, עי' סוף טעמא דקרא אות ט') – "החזו"א צווק"ל הי' אוסף את כל צפורניו שגזזם במשך השנה במעטפה **ושורפם בערב פסח עם החמץ**".

(ב) אינו נקרא חסיד – ויצע יוסף (או"ח סי' ק"ב, "ולענ"ד דהחמיר לגזזם במקום צנוע ואח"כ שורפן, לא עלתה בידו להיות בכלל שורפן חסיד, דהרי כל עיקר החסידות בזה לחוש גם על חשש רחוק אולי יתגלו מקבורתם, וא"כ גם בזה יש חשש כזה אולי אדהכי והכי עד שיבוא לשורפן יארע איזה סיבה שיתגלו ממקום גניזתן, והנסיון מעיד שהוא חשש קרוב, א"כ הרוצה להיות בכלל חסיד בזה צריך להחמיר לשורפן מיד").

ד. מראי מקומות.

1. הגר"ח ק"ש שליט"א (עלי שי"ח עמ' רכ"ו אות כ') – "שאלה: צפורניים הקבורות בקרקע, האם לאשה מעוברת מותר לעבור עליהן. תשובה: על הקרקע מותרת".
2. הגר"ח ק"ש שליט"א (עלי שי"ח עמ' רכ"ז אות כ"ה) – "שאלה: האם חייב לקבור הצפורנים במקום שאין אשה מעוברת עוברת שם. תשובה: אם קובר אין קפידא".

ה) איזה צפרניים.

א. אנשים.

1. מחמיר – גמ', ופוסקים.

ב. נשים.

1. מחמיר.

- (א) חפץ חיים (תורת היולדת פרק ס' הע' ט') - לשונו מובא לעיל.
- (ב) הגר"ח פ"ש זצ"ל (חידושי בתרא על מ"ב ס"ק ו') - לשונו מובא לקמן.
- (ג) רבבות אפרים (ח"ח סי' פ"ח אות א') – "אם יש חילוק בין אנשים ונשים לענין קציצת צפרנים. שאין לאיש לקצוץ צפורנים במקום שאשה יכולה לילך שמא יארע לה תקלה ח"ו, אבל האם חשש זה גם על צפורני נשים, נראה לי דהחשש הוא גם כן על צפרני נשים, כי האשה לא תדע שזה מאשה ותחשוב שזה מאיש ולכאורה זה פשוט".

ג. קטנים.

1. מחמיר.

- (א) הגר"ח פ"ש זצ"ל (חידושי בתרא על מ"ב ס"ק ו') – "ויש לזוהר בצפרני אשה וקטן".
- (ב) הגר"ח ק"ש שליט"א (אליבא דהלכתא גליון מ"ו עמ' כ"ו טור ג', שערי ציון ח"ב עמ' תס"ג אות ד') – "שאלה: נסתפקו, האם אשה מעוברת צריכה להזהר מצפרנים של 'קטנים', או לא. תשובה: כן. (מענה ר"ח, עמוד מ"ח)".

ד. של עצמה.

1. מחמיר – הגר"ח ק"ש שליט"א (שאלת רב ח"א פרק י"ב אות ז', "האם מעוברת יכולה לדרוס על הצפרנים שלה. תשובה: לא").

ה. עכו"ם.

1. מחמיר.

- (א) הגר"ש זצ"ל (ח"ב שאלת רב עמ' שצ"ד אות י"ז) – "שאלה: הא דמעוברת לא תדרוך על צפרנים משום סכנה, האם זה גם בצפרנים של נכרי. תשובה: כן".
- (ב) הגר"י בעלסקי זצ"ל (Halachically speaking ח"ד מספר כ"ב הע' מ"א) - לשונו מובא לקמן.
2. דעת הגר"ח ק"ש שליט"א.
- (א) מיקל.

1) מלכים אמניך (פרק י"ד הע' י"ח) – "דעת גיסי הגאון ר' חיים קניבסקי שליט"א דאין בצפרני עכו"ם סכנה. כשם שרוח רעה לא שורה על ידיו בקומו מהשינה שחרית, ומבואר בפרמ"ג דכשם שאין הנכרי מטמא במותו כך אין רוח רעה שורה על ידיו. והנה הרמב"ם בהלכות טומאת מת פ"א הי"ג כתב וז"ל: "וכן העכו"ם אינו נעשה טמא מת הא למה זה דומה לבהמה שנגעה במת".

עכ"ל. כלומר הפרמ"ג סובר שדין העכו"ם כדין הבהמה גם לגבי רוח רעה, כך נאמר לגבי הצפרניים שצפרני העכו"ם כצפרני החתול והאריה דלא שמענו שיש בהם מיאוס וכשפים".

(2) הו"ד בשמירת הגוף והנפש (סי' ס"ח הע' ט"ו במלואים ד"ה ונשאלתי).

(ב) מחמיר.

(1) עי' שאלת רב (ח"א פרק י"ב אות ח') – "האם גם ע"ג צפרניו של נכרי יש סכנה למעוברת. תשובה: יש לזהר".

(ג) מסופק.

(1) עי' הליכות חיים (ח"ב פרק י"ט אות ק"נ) – "אם יש סכנה למעוברת אם עוברת על צפרנים של עכו"ם, או בדוקא בשל ישראל יש סכנה, וצ"ע. תשובה: אולי גם בשל גוי".

(2) מילי מעלייתא (אות קמ"ז-ד') – "שאלה: האם גזיזת צפרנים של גויים מזיקים כמו של ישראל. תשובה: אולי".

(ד) מראי מקומות.

(1) הגר"ח ק"ש שליט"א (אילבא דהלכתא חמ"ז עמ' ל"ט טור א') – "שאלה: הנה מצאנו סתירה בדברי מרן שליט"א, האם בציפורניים של 'עכו"ם', צריך להזהר במעוברת, שבספר מלכים אומניך (פי"ד עמוד שמ"א) הביא הגאון ר' יצחק זילברשטיין שליט"א בשם מרן שליט"א שא"צ להזהר, שהוי כמו ציפורני בהמה, ובספר שאלת רב (פי"ב אות ח') כתב מרן שליט"א שצריך להחמיר בזה, ואיך מסקנת דעת מרן שליט"א להלכה. תשובה: טוב להזהר. (דולה ומשקה, כת"י)".

ו. בהמות.

1. הגר"ח ק"ש שליט"א (שערי ציון ח"ב עמ' תס"ג אות ב') – "שאלה: האם גם צפורן של עוף או חיה או בהמה מזקת למעוברת. תשובה: לא שמענו".

ז. צפרני רגלים.

1. ג"כ הוי סכנה.

(א) עי' גמרא (נדה דף יז.) – "ולא אמרן אלא דשקיל ידיה ודכרעיה ... ולא היא, לכולה מילתא חיישינן".

(ב) פרישה (סי' רמ"א ס"ק ד') – "ואין חילוק בכל זה בין צפרני ידיו לשל רגליו מדלא אשכחן שום חילוק ביניהם גם אין טעם וסברא לחלק ביניהם".

(ג) ברכי יוסף (שיורי ברכה ס"ק ב') – "אין חילוק בכל זה בין צפרני ידים לצפרני רגלים. הרב פרישה שם".

(ד) בן איש חי (שנה ב' פר' לך לך אות י"ד) – "ואין חילוק בזה בין צפרני ידים לבין צפרני רגלים".

(ה) חסד יהושע (ח"א ריש סי' ט"ז) – "דאין חילוק בזה בין צפורני ידיו לרגליו דאמר' התם לא שני ידי' ודכרעי' ...".

ח. צפורן אחד.

1. מיקל – ודרשת וחקרת (ח"א יו"ד סי' י"א אות ב', ח"ג יו"ד סי' ה' אות ד', "דהא דאיתא בנדה דף יז. בענין הזורק צפרניו רשע שמא

תעבור עליהם אשה מעוברת דצפרניו לשון רבים דוקא אבל צפורן אחת לית לן בה שאין לנו אלא חידושו").

2. מחמיר – לא מצאנו חילוק בפוסקים.

ט. מניקור (manicure): עכו"ם שחתך את הצפרנים לישראל.

1. חסד יהושע (ח"א סי' ט"ז) – "כיון דהנכרי זורקן ואין שליחות לנכרי ... נכרי אדעתא דנפשי קעביד ומותר. כ"ז אמרתי להפוך בזכות הני דעבדי הכי אבל ירא שמים יקיים בנפשו מדת חסידות לשרוף הצפרנים".

2. רבבות אפרים (ח"ד סי' צ"ז אות מ"א) – "ואם עכו"ם חותך הצפרנים לישראל וזורקן אז אמרינן אדעתא דנפשיה עביד ומותר, כך כתב בשו"ת חסד יהושע ח"א סי' ט"ז".

3. הגר"י בעלסקי זצ"ל (Halachically speaking) ח"ד מספר כ"ב הע' מ"א) –

When women go for a manicure, there are usually nails spread all over the floor. To avoid stepping on the nails, the nails should be swept to a different area in the same room (this is even if the nails are from non-Jews).

י. שיוף הציפורניים (filing).

1. מיקל.

(א) אשל אברהם (בוטשאטש, מהד"ת סוף סי' ר"ס) – "ובמק"א כ' אודות הליכה ע"ג צפורן שלא שרף ולא קבר די"ל שרק גירור קיל".

(ב) קצות השלחן (סי' ע"ג סוף ס"ק ד') – "הגאון רא"ד מבוטשאטש ... ובמק"א כתבתי אודות הליכה על גבי צפורן שלא שרף ולא קבר דיש לומר שרק גירור קיל עכ"ל".

יז. נטילת צפרניים בראש חודש: ר' יהודה החסיד.

ס' חסידים (צוואת רבינו יהודה החסיד אות מ"ח) – "לא יגלח אדם הראש ולא הזקן בראש חודש, וכן לא יטול הצפרניים בראש חודש".

א. מחמיר, הו"ד להלכה.

1. כנה"ג (ס"ק ג', שכנה"ג הג' ב"י סוף ס"ק א' [לשונו מובא לקמן]) – "ויש נמנעים מלהסתפר ביום ששי שחל [ב]ראש חודש, ואומרים שכך נמצא באזהרות רבינו יהודה החסיד. ואני ראיתי באזהרות הנזכר שכתב דבר"ח אסור להסתפר אפילו נפל בשאר הימים. ובקושטנדינ"א יע"א ראיתי שאינם חוששים לזה ומסתפרין אפילו ביום ששי שחל בראש חודש. אבל בתירי"א נהגו שלא להסתפר ביום שחל להיות בראש חודש, וכן נהגתי אני אחר בואי פה תירי"א יע"א".
2. עולת שבת (ס"ק א').
3. בית לחם יהודה (סי' קפ"א סוף ס"ק ג').
4. לחם הפנים (קונ' אחרון סוף סי' קפ"א).
5. א"ר (ס"ק ח', א"ז ס"ק ג') – "כתב כנסת הגדולה [בסוף הסימן] אין להסתפר בראש חודש אפילו חל בערב שבת".
6. באר היטב (ס"ק ב').
7. שלחן שלמה (סעי' א') – "ואין מגלחין בר"ח אפי' חל בע"ש".
8. דרך החיים (דיני הכנסת שבת אות ב') – "גם אין ליטול צפרניו או לגלח שערו ראשו בר"ח אפילו חל בע"ש".
9. קיצור שו"ע (סי' ע"ב סעי' י"ד) – "גם אין לקוצ צפרניו או לגלח שערו בראש חודש אפילו חל בערב שבת".
10. חסד לאלפים (ס"ק א', סי' רנ"א ס"ק ז') – "צואת ר"י החסיד שלא לגלח בר"ח, וכתבנו ג"כ משמו שלא ליטול הצפורנים בר"ח".
11. כף החיים (ס"ק י"ב, סי' רנ"א ס"ק י"ח).
12. קובץ הלכות (שבת ח"א פרק א' סעי' מ"ג) – "נוהגין שאין מגלחין ואין נוטלין צפרנים בראש חודש אפי' חל בערב שבת ולכן כשחל ר"ח בערב שבת יש להסתפר וליטול צפרניו ביום ה' או בליל ששי, ואם שכח להסתפר או ליטול צפרניו ביום ה' לא יסתפר בערב שבת, אבל יש ליטול הצפרנים לכבוד שבת".
13. עי' הגר"ח ק"שליט"א (קובץ ניצוצי אש, עמ' תתס"ב אות מ"ה) – "במ"ב (סי' ר"ס סק"ז) כתב שיש מקומות שנוהגין ... ואמר הגר"ח שליט"א שאכן כן מנהגו".
14. נטעי גבריאל (פסח ח"ג פרק מ"ט סעי' י"ז) – "בר"ח אייר בלא"ה אין להסתפר מחמת צוואת ריה"ח".

ב. הו"ד בלשון "יש מקומות", וכדו'.

1. מג"א (הקדמה) – "ויש מקומות שאין מגלחים בר"ח אפי' חל ביום ו' כי כן צוה ר"י חסיד (כ"ה)".
2. תוס' שבת (ס"ק ג').
3. גר"ז (סעי' א') – "ונוהגין בקצת מקומות שלא להסתפר בראש חודש אפילו חל בערב שבת מפני חשש סכנה כי כן הזהיר רבינו יהודה החסיד".
4. מ"ב (ס"ק ז') – "יש מקומות שאין מגלחין ואין נוטלין צפורנים בר"ח אפילו חל ביום עש"ק כי כן צוה ר"י חסיד".
5. שבט הלוי (מבית לוי ח"ג עמ' נ"ג אות ז', אות י', בענייני יו"ד עמ' ק"ד אות ז', עמ' ק"ה אות י') – "יש נוהגים".
6. ששכ"ה (פרק מ"ב סעי' מ"ט) – "יש נוהגים".
7. שמירת הגוף והנפש (סי' ס"ח סעי' ו').
8. לקראת שבת (פרק ו' סעי' ו', סעי' כ"ב).

ג. מיקל.

1. ילקוט יוסף (סעי' ב') – "וכשחל ראש חודש ביום ששי מותר להסתפר לכבוד שבת. ויש הנוהגים לחוש לצוואת רבי יהודה החסיד שאסר להסתפר בראש חודש. ואין מנהגינו לחוש לזה".
2. מראי מקומות – תורת שבת (סעי' א', ס"ק ה'), הגרא"ל שטיינמן זצ"ל (שפתי איל ענינים שונים אות ה'), הגר"א בבבצל שליט"א (על ס"ק ז'), הל' שונות הנוגעות לשבת (ארטסקרול, פרק ג' הע' י').
1. ערה"ש (סעי' ו') – "יש שכתבו ע"פ צוואת ר"י חסיד שלא לגלח ולא ליטול צפרנים בר"ח אפילו חל בע"ש [מג"א] ... וכל אלו הדברים אין להם שום מקום בדין ומאן דקפיד קפיד ודלא קפיד לא קפיד".
2. הגרי"ז גוסטמאן זצ"ל (תאריך ישראל סי' ג' הע' מ"ב*, צהר חי"ד עמ' נ"א אות ד') – "והנה שאלתי את הגרי"ז גוסטמאן זצ"ל אודות אלו שנוהגים שלא לגלח בר"ח משום צוואת ר"י החסיד אי הוי בכלל נדר או רק הנהגה טובה. ואי מהני המודעה שעושים לפני ר"ה לזה. והשיב דאינו נדר רק הנהגה טובה, ומהני המודעה לזה שהרי אומרים מנהג וכו' בהנוסח".
3. הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ב פרק א' אות כ"ג) – "ובזמננו לא נתקבל בתורת מנהג אצל כולם, רק לאלו הנוהגין כן בפירוש (או לנכדי ריה"ח), ולא למי שאין ידוע שנוהג זה".

ה. הטעם.

1. מפני סכנה – באר היטב (ס"ק ב'), ערה"ש (סעי' ו').

ו. ערב שבת.

- א) כנה"ג (ס"ק ג' [לשונו מובא לעיל], שכנה"ג הג' ב"י סוף ס"ק א') – "ומיהו יש להסתפק היכא דנפל ר"ח ביום ו' ולא נסתפר ביום ה' שלפניו מחמת שכחה או אונס אם לא יסתפר ביום ו' מפני הסכנה, או אם יסתפר לכבוד שבת ושומר מצוה לא ידע דבר רע, כמו שהתיר המרדכי בפ' כל שעה [פסחים, סימן תקצג] ללוש במים שלנו שעברו עליהם התקופה מטעם דשומר מצוה לא ידע דבר רע. ואף על פי דהכי מסתברא, נהגתי שלא להסתפר".
- ב) מג"א (הקדמה) - לשונו מובא לעיל.

- (ג) א"ר (ס"ק ח', א"ז ס"ק ג') - לשונו מובא לעיל.
 (ד) דרך החיים (דיני הכנסת שבת אות ב') - לשונו מובא לעיל.
 (ה) גר"ז (סעי' א') - לשונו מובא לעיל.
 (ו) קיצור שו"ע (סי' ע"ב סעי' י"ד) - לשונו מובא לעיל.
 (ז) חסד לאלפים (סי' רנ"א ס"ק ז').
 (ח) מ"ב (ס"ק ז') - לשונו מובא לעיל.
 (ט) ערה"ש (סעי' ו') - לשונו מובא לעיל.
 (י) כה"ח (ס"ק י"ב).
 (יא) ששכ"ה (פרק מ"ב סעי' מ"ט, עי' הע' קע"ד).
 (יב) קובץ הלכות (שבת ח"א פרק א' סעי' מ"ג) - לשונו מובא לעיל.
 (יג) פוסקים.
 2. מיקל.
 (א) עי' ארחות חיים (ס"ק ג') - "דה"ח ... וכ"כ בקש"ע ... אמנם בשו"ת אלף המגן סי' י"ב האריך לחלוק עליהם ומסיק דלא מיבעי' במי שנוהג ליתול צפרנים בכל ע"ש דודאי יכול ליתלם אף בע"ש זה שחל בו ר"ח. אלא אף הנוהג ליתול בע"ש אחת לשתי שבתות מפני שאין צפרניו גדולים כ"כ, המיקל גם בכה"ג לא הפסיד ואולי נקרא גם זריז ונשכר לקיים מצותו לכבוד שמים מפני כבוד שבת יעו"ש".
 (ב) מהר"ם מבריסק (ח"ב סוף סי' צ"ט) - "בארחות חיים החדש סי' ר"ס בשם שו"ת אלף המגן שכ' ...".
 (ג) הגר"א קוטלר זצ"ל (תאריך ישראל סי' ג' הע' מ"ג ד"ה והנה) - "שלכבוד שבת מותר לגלח השערות".
 (ד) הגר"ז גוסטמאן זצ"ל (תאריך ישראל סי' ג' הע' מ"ג ד"ה והנה, צהר חי"ד עמ' נ"א אות ה') - "דלכבוד שבת מסתפרים, ואין חילוק אם יום א' דר"ח הוא ביום ה' או ביום ו' (ובזה היה יכול לגלח ביום ה'), דבכל גווני מותר לגלח בע"ש לכבוד השבת".
 (ה) רמב"ם אפרים (ח"ד סי' צ"ז אות ל"ה, אות ל"ז) - "מהר"ם מבריסק".
 3. מראי מקומות - תהלה לדוד (ס"ק א', לשונו מובא לקמן), ראש חודש (פרק ט"ז סעי' ד').
 (א) פסקי תשובות (אות י') - "וכששכח, אם רגיל תמיד לקוצצם, רשאי לקצצם בערב שבת".
 ז. חל ר"ח בערב שבת: אם בכה"ג יסתפר ויגזוז צפורניים ביום חמישי. [למחמירים לעיל].
 1. יגלח אדם הראש ואת הזקן וליטול הצפרנים ביום ה', ולא ביום ד' - עי' לעיל.
 ח. ליל ר"ח.
 1. מיקל.
 (א) מילי דחסידותא (צוואת ריה"ח סי' נ"ז) - "ובלילה י"ל שאין קפידא גם ליל שבין ב' ימי ר"ח קיל".
אשל אברהם (מהדו"ת, סוף סי' תי"ז) - "וליל ר"ח גם להתחיל קיל בכך".
 (ב) קצות השלחן (סי' ע"ג ס"ק ד') - "הגאון רא"ד מבוטשאטש ...".
 (ג) קובץ הלכות (שבת ח"א פרק א' סעי' מ"ג [לשונו מובא לעיל], הע' ע"ז) - "דהנה כבר נסתפקו הפוסקים אי קפידת ר"י החסיד שייכא אף בליל ר"ח, ונראה דלא שייכא אלא ביום, דהא שנינו (ברכות ל:) אין מקדשין החודש בלילה, ומטעם זה אין מחזירין אותו בערבית של ר"ח אם שכח יעלה ויבא (סי' תכב סעי' א) שלכן גם לענין קפידא זו לא מקרי ר"ח אלא ביום, ושפיר דמי להסתפר וליטול צפרניו בליל ר"ח".
 (ד) שמירת הגוף והנפש (סי' ס"ח סוף הע' י').
 2. מחמיר.
 (א) הגרח"פ זצ"ל (תאריך ישראל סי' ג' סוף הע' מ"ד, הליכות חיים ח"א פרק כ"ז הע' קצ"ו) - "דגם הלילה בכלל האיסור, דלא אמרינן אין מקדשין את החדש בלילה לענין זה".
 (ב) הגרח"ק שליט"א (עלי שיי"ח עמ' קמ"ו אות י"ג) - "שאלה: האם מותר ליתול צפורנים בליל ר"ח. תשובה: לא".
הגרח"ק שליט"א (הליכות חיים ח"א פרק כ"ז אות שכ"ג, תאריך ישראל סי' ג' סוף הע' מ"ד) - "מי שנזהר ע"פ ר"י החסיד שלא לגלח ושלא ליתול צפרניו בר"ח, מה דינו בליל ר"ח או בהלילה שבין ב' ימי ר"ח, די"ל דמותר משום שאין מקדשין את החדש בלילה או אפשר דאין לחלק בזה, וצ"ע. תשובה: ספק סכנה לחומרא".
הגרח"ק שליט"א (קרא עלי מועד פרק ה' הג' על סעי' ז', אות כ"ח) - "אולי בליל ר"ח מותר וצ"ע. (א"ה בשעת בשם המחז"ב המובא בהערה יט מוכח דאסור בליל ר"ח דאל"ה למה כ' שבכה"ג יטול ביום ה' [ויתחיל לצמוח בש"ק - בלית ברירה] הול"ל שיטול בליל ו', ואמרתי כן לרבנו שליט"א והסכים לראיה זו. וראיתי בס' א"א (בוטשאטש) מהד"ת סי' תיז שמקיל ליתול צפרנים בליל ר"ח וכן בס' קצוה"ש סי' עג סק"ד הביא דבריו. וצע"ק שלא הזכירו דברי המחזיק ברכה ושע"ת הנ"ל)".
הגרח"ק שליט"א (סוכת חיים ער"ש עמ' פ"ב אות ג') - "לכאן כל הראש חודש".
 (ג) הגר"ש מילר שליט"א (סוכת חיים ער"ש עמ' פ"ב אות ג') - "דבפשטות תקנתו שייך גם בלילה, דתקנה הוא דבר"ח לא יגלח, והרי בלילה הוי ר"ח".
 3. לכאורה מהפוסקים (שכנה"ג, ועוד) שכ' שלא להסתפר בר"ח אייר שחל ערב שבת, אלא ביום ה' אחר חצות, מוכח דאסור בליל ר"ח.

1. מיקל.
(א) שבט הלוי (מבית לוי בענייני יו"ד עמ' ק"ד אות ז', עמ' ק"ה אות י"א) – "ולקטנים א"צ להקפיד בנטילת צפרניים ותספורת בר"ח".
2. מחמיר.
(א) הגרשז"א זצ"ל (נטעי גבריאלי, תגלחת הילדים פרק י"א הע' א').
(ב) אדמו"ר מסאטמאר זצ"ל (נטעי גבריאלי, תגלחת הילדים פרק י"א הע' א').
(ג) הגר"ק שליט"א (גם אני אודך בעניינים שונים ח"ב אות צ"ט) – לשונו מובא לקמן.
(ד) עי' נשמת שבת (סי' ר"ס אות קס"ד-ב') – "כשחושש שיסרט עצמו יש להקל ... ובכל אופן יש למנוע בין אם הוא מצד ישראל גדול המגלח, ובין אם הוא מצד המתגלח, שאז אין להכניס את התינוק לסכנה, וקשה לומר סברא דאין בכח אדם לסכן את אחרים בלי ידיעתם ובעל כרחם. מיהו אם חושש שהתינוק יזיק עצמו יש לדון להקל דשמירת קטן מצוה הוא ושמור מצוה לא ידע דבר רע".
(ה) נטעי גבריאלי (תגלחת הילדים פרק י"א סעי' א').
3. מראי מקומות – חינוך הבנים כהלכתו (פרק ס' סעי' י"ב, "יש לדון").

י. תגלחת ראשונה לקטן בר"ח: חלקאה ('אפשעריין').

1. מיקל.
(א) מהר"מ בריסק (ח"ב סי' צ"ט) – "שומר מצוה לא ידע דבר רע".
(ב) רבבות אפרים (ח"ד סי' צ"ז אות ל"ו) – "מהר"ם מבריסק".
(ג) שבט הלוי (נטעי גבריאלי, תגלחת הילדים פרק י"א הע' ב').
2. מחמיר.
(א) שבעים תמרים (קונ' כפות לתמרים סי' י"ד) – "אך מאחר שיוכל להשהות התגלחות הקטן עד אחר ר"ח, וכן עד אחר ט"ב, כמו שכתב בגן המלך הנ"ל שמותר להשהותה. ולא שייך בזה שיהי מצוה, לכן נלפע"ד דאין להתיר לגלחו בר"ח וכן מי"ז בתמוז עד אחר ט"ב".
(ב) מאור יהושע (סי' ב') – "בבנו שמלאו לו השלשה שנים ביום ה' החל בר"ח איך ינהוג בתגלחת בנו. תשובה: לדעתי שיגלח את בנו ביום ו' עש"ק אף שהוא יום שאח"כ כי גם בא"י ממתינים עד ל"ג בעומר ובר"ח סכנה לגלח כמבואר בצוואות מהר"י חסיד וע"כ כל עכבה לטובה".
(ג) אדמו"ר מסאטמאר זצ"ל (נטעי גבריאלי, תגלחת הילדים פרק י"א הע' א').
(ד) הגרשז"א זצ"ל (נטעי גבריאלי, תגלחת הילדים פרק י"א הע' א').
(ה) חוט שני (שבת ח"ד עמ' שי"ט) – "וילד הנעשה בן ג' שנים בר"ח לא יערוך החאלקה לבנו בר"ח משום צואת ר"י החסיד הנ"ל. ובכלל אין צריך לדקדק לעשות החאלקה דוקא ביום ההולדת כשנעשה בן ג' שנים, ואפשר לעשות את זה גם לפני כן".
(ו) הגר"ק שליט"א (גם אני אודך בעניינים שונים ח"ב אות צ"ט) – "שאלה: עוד רציתי לשאול, האם מותר אז לעשות תגלחת ראשונה שעושין לקטן כשנהיה בן שלוש ועושין לו פיאות, או לא. תשובה: לא".
הגר"ק שליט"א (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה ג') – "שאלה: אם מותר בראש חודש לעשות לקטן שנעשה בן שלוש חלאקה. תשובה: לא".
הגר"ק שליט"א (קונ' תגלחת מצוה עמ' ט"ו אות ה') – "האם יגלחוהו בר"ח או לאו משום צואת ר' יהודה החסיד (ראיתי לאיזה אחרונים שכתבו שיגלחוהו בר"ח). תשובה: לא".
3. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' ס"ח סעי' ז'), נטעי גבריאלי (תגלחת הילדים פרק י"א סעי' א'), בירורי חיים (ח"ד סי' ל"ב, עמ' תס"א), תגלחת מצוה (פרק ג' סעי' י').
(א) דברי שלום (קרויז, ח"ו סי' ס"ד) – "היוצא לנו מכל הנ"ל בשאלתינו, לגלח הקטן ביום א' דר"ח דקיל הרבה מיום ב' דר"ח כמש"ל, וי"ל דעיקר חומרא על עצמו של ר"ח שהוא ביום בדר"ח, כנ"ל, ויש כאן מצוה דתגלחת כמ"ש בשו"ת ערוה"ב או"ח סי' ר"י סמך לזה המצוה בילקוט פ' קדושים מהפסוק וערלתם ערלתו את פריו מדבר בתינוק שלש שנים ובשנה הרביעית יהי' כל פריו קודש, וגם כי אמרו חז"ל חביבה מצוה בשעתה כמבואר בתו"כ פרק י"ט סי' של"ח, ר' אומר חביבה מצוה בשעתה, וכן אמר ר"א שם ראי' לזה עיי"ש, ועוד מכמה טעמים שהבאתי לעיל, יש להקל לגלח את בנו הקטן ביום א' דר"ח. ויש להוסיף עוד ...".
(ב) הגר"א נבנצל שליט"א (פסקי הוראה גם אני אודך או"ח סי' מ"ב) – "אולי מי שמקפיד על זה יקפיד גם על חלאקה".
(ג) נתיבות אדם (פסקי הוראה גם אני אודך או"ח סי' מ"ב) – "שמנהגם לא לעשות, ויש שפסקו שאפשר כגון הגה"ק מקלויזענבורג זצ"ל. ועוד סיפר לי דהוי עובדא עם המנח"י בחלאקה של בנו ר' יוד'ל, שהוצרך לנסוע למנצסטר ורצו לעשות החלאקה בימי העומר, והשיב המנח"י להיתר ונימוקו עמו שאי"ז נקרא 'תגלחת' אלא רק מורידים כמה שערות".
(ד) פסקי תשובות (סי' ר"ס דפו"ח סוף אות י', הע' ק"ג, הע' ק"ד) – "ואלא תגלחת של מצוה לקטן שנעשה בן שלוש בו ביום רשאים להקל, דגם בחול המועד התיירו [שו"ת מהר"ם בריסק ח"ב סי' צ"ט, ואפילו אינו ערב שבת. וכ"ש לצורך טבילה של מצוה שרשאית להסתפר ולקוץ כדרכה ללא שום חשש, דשומר מצוה וכו', וא"צ להקדים לערב ר"ח], ויש מחמירים גם בזה. [ס' שבעים תמרים] (על צוואת ריה"ח) כי אין קפידא לעשות התגלחת לקטן דווקא ביום שנעשה בן שלוש. וע"ע שו"ת דברי משה ח"א סוס"י ע"ב".

(ה) ובס' תפארת נפתלי עמ' פ"ו בשם בעל דברי יואל .

1. מחמיר.

- (א) הגר"ח פ"ש זצ"ל (תאריך ישראל סי' ג' ס"ק מ"ד) – "דגם הנשים הוו בכלל אזהרת ר"י החסיד".
 (ב) הגר"ח פ"ש שליט"א (הליכות חיים ח"א פרק כ"ז אות שכ"ב, תאריך ישראל סי' ג' ס"ק מ"ד) – "אם הנשים בכלל אזהרת ר"י החסיד שלא לגלח ושלא לטול הצפרנים בר"ח או לא. תשובה: אין בין איש לאשה בזה".
 הגר"ח פ"ש שליט"א (עלי ש"ח עמ' קמ"ו אות י"ד) – "שאלה: האם לאשה מותר לגזוז צפרנים בר"ח. תשובה: לא".
 2. מראי מקומות – תהלה לדוד (ס"ק א', לשונו מובא לקמן), יד אפרים (על צוואת ר' יהודה החסיד אות נ"ו, לשונו מובא לקמן), תאריך ישראל (סי' ג' הע' מ"ד), שמירת הגוף והנפש (סי' ס"ח סעי' ח', "יש מי שאומר"), הל' שונות הנוגעות לשבת (ארטסקרול, פרק ג' סוף הע' י"ב).

יב. לצורך טבילת מצוה.

1. מראי מקומות – הגר"ח פ"ש שליט"א (איליבא דהלכתא גליון מ"ו עמ' כ"ו טור ב', לשונו מובא לעיל).
 (א) תהלה לדוד (ס"ק א'), הו"ד בשמירת הגוף והנפש (סי' ס"ח מלואים הע' ט') – "ויש מקומות שאין מגלחין בר"ח אפילו חל ביום ו' כי כן ציוה ר"י חסיד ע"כ. ולפנינו הוא בצוואת ר"י חסיד סי' מ"ח וכתב שם בסי' מ"ט וכן לטול צפרניים בר"ח. אבל אינו מבואר שם דמירי בע"ש ולכאורה בע"ש שייך שומר מצוה וכו'. וכן לפי הנראה דלטיבילת אשה אין נזהרין בזה וצ"ע".
 (ב) יד אפרים (על צוואת ר' יהודה החסיד אות נ"ו), הו"ד בשמירת הגוף והנפש (סי' ס"ח הע' ט') – "לא יגלח אדם לא הראש ולא הזקן בר"ח. נשאלתי בכלה שנשאת בר"ח בעש"ק שהמנהג לגלח שערות ראשה אחר החופה קודם הכנסת שבת אם לחוש לצוואת מהרי"ח שלא לגלח בר"ח. והשבתי דמלשונו משמע דוקא שער איש ולא אשה דכ' לא יגלח האדם ולא כתב סתם לא יגלח - וגם שכ' ולא את הזקן דלא שייך כלל באשה וחז"ל אמרו שער באשה ערוה ושומר מצוה לא ידע דבר רע ובפרט דהצוואה נאמר סתם ואפשר בעש"ק או ביום חתונתה אפי' בשאר ימים שהמנהג לגלח וקיי"ל מנהג עוקר הלכה כשכ' צואה".
 (ג) הגר"ח פ"ש זצ"ל (תאריך ישראל סי' ג' הע' מ"ג ד"ה אולם) – "דלצורך מצוה כגון לשידוך מותר לגלח בר"ח משום שומר מצוה כו".

יג. כשיש חשש לחציצה לנטילת ידיים.

1. מותר לגזוז לכתחילה בר"ח.
 (א) מילי דחסידותא (צוואת ריה"ח סי' נ"ז) – "ואם חשש חציצה לנטילת ידיים י"ל שגם לכתחילה אין חשש קפידא כשלא היה באפשר לחתוך קודם ר"ח ושומר מצוה לא ידע דבר רע וכיון דלא נזכר לחתוך בערב ר"ח אין קפידא אך חשש חציצה אינו שכיח כ"כ כי גם טיט שתחת הצפורן השוה עם הבשר אינו חוצץ וגם שלמעלה מן הבשר יכול לנקות שם הטיט ומכיון דנוהגים למנוע בר"ח הו"ל כאינו מקפיד שאינו חוצץ".
 (ב) כה"ח (ס"ק י"ב) – "ומ"מ נראה דאם צפרניו גדולים ועודפים על הבשר יש להקל ולקוץ אותם בר"ח שחל בע"ש משום דאסורייהו חמיר".
 (ג) קצות השלחן (סי' ע"ג ס"ק ד') – "הגאון רא"ד מבוטשאטש ...".
 (ד) שבט הלוי (קובץ מבית לוי בענייני יו"ד עמ' ק"ד אות ז') – "וכשצפרניו גדולות ויש חשש חציצה מותר לקצצן".
 (ה) שמירת הגוף והנפש (סי' ס"ח סעי' י') – "אם יש חשש לחציצה לנטילת ידיים מותר לגזוז לכתחילה בר"ח".
 (ו) פסקי תשובות (דפו"ח, אות י') – "וכן אם הם מגודלות ויש חשש חציצה לנטילת ידיים רשאי בכך".
 2. מחמיר.
 (א) הגר"ח פ"ש שליט"א (עלי ש"ח עמ' קמ"ו אות ט"ו) – "שאלה: האם מותר לגזוז צפרנים בר"ח אם יש חשש חציצה לנט"י. תשובה: לא".

יד. גילוח שערות בודדות.

1. הגר"ח פ"ש שליט"א (גם אני אודך בעניינים שונים ח"ב אות צ"ח) – "שאלה: במשנה ברורה (סימן ר"ס ס"ק ז') כתב, יש מקומות שאין מגלחין ואין נוטלין צפרונים בר"ח אפילו חל ביום עש"ק כי כן ציווה ר"י חסיד. עכ"ל. רציתי לשאול האם מותר לגלח כמה שערות בודדות, או שאסור. תשובה: יש לזהר".

טו. לקצוץ הצפרניים בשיניו.

1. הגר"ח פ"ש שליט"א (גם אני אודך בעניינים שונים ח"ב אות ק') – "שאלה: במשנה ברורה (שם) כתב, יש מקומות שאין מגלחין ואין נוטלין צפרונים בר"ח אפילו חל ביום עש"ק כי כן ציווה ר"י חסיד. עכ"ל. רציתי לשאול האם בשיניו מותר כן לקצוץ הציפורנים, או לא. תשובה: יש לזהר".

טז. קציצת כמה צפרניים.

1. הגר"ח פ"ש שליט"א (גם אני אודך בעניינים שונים ח"ב אות ק"א) – "שאלה: וכן רציתי לשאול אם יש לו כמה ציפורנים מאד גדולים, האם מותר לקצוץ אותן, דאפשר שהקפידא רק לקצוץ כל הציפורנים, או שאסור. תשובה: יש לזהר".

יז. אם התחיל לגזוז צפורן אחד בראש חודש.

1. מותר לגמור.
 (א) אשל אברהם (מהדו"ת, סוף סי' תי"ז) – "צפרנים שאין לטול בר"ח אם התחיל בשוגג אינו פוסק".

מילי דחסידותא (צוואת ריה"ח סי' נ"ז) – "ואם התחיל גם צפורן א' גומר לכ"ע כי גם בהלכות שהם חמורות הרבה ממילי דהנהגות אם התחיל גומר וכ"ש במילי כה"ג ובפרט אם התחיל רוב הצפורן כיון דגבי חציצה יש הלכה שע"י שפירשה רובה הו"ל ככולה חתוכה מהגוף כ"ש שכן הוא לגבי זה שבסברא כל דהו סר החשש והיה כלא היה ועל מה שבשגגה פשיטא שאין חשש ובבחי' דלא ידע שומר פתאים ה'".

(ב) קצות השלחן (סי' ע"ג ס"ק ד') – "הגאון רא"ד מבוטשאטש..."

(ג) שמירת הגוף והנפש (סי' ס"ח סעי' י') – "אם התחיל לגזוז צפורן אחד בראש חודש מותר לגמור".

יח. כשחל ר"ח ב' ימים: לגזוז צפורנים ביום הראשון.

1. מיקל.

(א) דרכ"ת (יד אפרים קונ"א לס' צוואת מהר"י החסיד לקוטי בתר לקוטי אות נ"ז, עמ' נ"ה) – "שמעתי שאיש א' ראה את הגה"ק בעל דרכי תשובה שנטל צפרניו ביום א' דר"ח ושאלו הלא נגד צוואת מהריה"ח והשיב דבשני ימים ר"ח מותר ביום א' ולא דיבר הריה"ח רק כשר"ח יום א' או ביום ב' דר"ח ודו"ק - ובעיקר הדבר כמדומה לי טעמו ששמעתי שיש נכריים שמגלחים דוקא בזמן המולד לבנה לאיזה סימן וגם נוטלים אז צפרנם והוי משום דרכי אמורי וע"כ אסרו החסיד ז"ל".

(ב) שבט הלוי (מבית לוי בענייני יו"ד עמ' ק"ד אות ז') – "וכשר"ח ב' ימים אפשר להקל ביום א' דר"ח".

(ג) שמירת הגוף והנפש (סי' ס"ח סעי' ט', עי' המילואים על הע' ו' ד"ה והעירוני).

2. מחמיר.

(א) הגר"ח ק' שליט"א (עלי שי"ח עמ' קמ"ו אות י"ב) – "שאלה: כשחל ר"ח ב' ימים, האם מותר לגזוז צפורנים ביום א' דר"ח. תשובה: לא".

(ב) לכאורה משמעות כל הפוסקים לקמן שדנו בתספורת בר"ח אייר שחל בערב שבת, מוכח שאין לחלק בין ר"ח ביום א' או ביום ב'. [שבמציאות, כל פעם ער"ש הוא רק ביום א' של ר"ח].

3. מראי מקומות – נשמת שבת (סי' ר"ס אות קס"א), הל' שונות הנוגעות לשבת (ארטסקרול, עמ' ט"ז, פרק ג' הע' י"ב).

יט. כשחל ר"ח יום ה' וערב שבת: האם מותר לגזוז צפורנים ערב שבת.

1. מחמיר.

(א) פסקי תשובות (דפו"ח, אות י') – "ואם ר"ח ביום חמישי ושישי יקצצם ביום רביעי".

2. מיקל.

(א) אמת ליעקב (הע' רס"ב, שלחן הלוי פרק ו' אות א', בית אהרן וישראל גליון ל"א עמ' קל"א) – "וכן יש להורות למעשה, שאם חל ר"ח ביום ה' ו' שמותר להסתפר ביום ו' אפילו לאותן הנזהרים בצוואת רי"ח".

(ב) שלחן הלוי (פרק ו' אות א') – "המנהג שלא להסתפר בראש חודש אף אם הוא בערב שבת, זה דווקא אם יוכל להסתפר לכבוד שבת ביום חמישי, אבל אם ר"ח חל גם ביום ה', אין להמנע מלהסתפר ביום ו'".

(ג) קובץ הלכות (שבת ח"א פרק א' סעי' מ"ד) – "וכל זה הוא כשחל ר"ח בערב שבת בלבד, אבל אם חל ר"ח ביום ה' ובערב שבת, מותר לכתחילה לגלח וליטול צפרניו בערב שבת".

כ. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' ס"ח), ילקוט יוסף (סי' תי"ז עמ' רנ"ב אות ג'), ראש חודש (פרק ט"ז סעי' ג').

1. אג"מ (רשומי אהרן ח"ב או"ח סי' תי"ז אות א') – "הקפדת ר' יהודה החסיד היא רק נאמרה על תספורת הראש ולא לגבי תגלחת הזקן".

2. כה"ח (ס"ק י"ב) – "וכן אם חל המולד בע"ש יסתפר ויקוץ צפרניו קודם המולד".

3. אז נדברו (חי"ב סוף סי' ד') – "ומה ששאל אודות ר"ח בע"ש לענין חתיכת הצפרניים, לכתחילה יחתוך אותם ביום ה', וכ"ה מפורש בש"ת בסימן רנ"א, ובדיעבד והצפרניים גדולים אפשר לחתוך גם בע"ש וכמוש"כ כף החיים".

כא. להסתפר בר"ח אייר שחל בערב שבת, למי שנהג אבילות מפסח עד ל"ג בעומר.

1. דעת המ"ב.

(א) מ"ב (סי' ר"ס ס"ק ז') – "יש מקומות שאין מגלחין ואין נוטלין צפורנים בר"ח אפילו חל ביום עש"ק כי כן צוה ר"י חסיד".

(ב) מ"ב (סי' תצ"ג ס"ק ה') – "ואף להנהגין איסור גם עד ר"ח אייר מ"מ אם חל ר"ח בשבת כיון שיש כאן תוספת שמחה שבת ור"ח יש להתיר להסתפר בע"ש מפני כבוד השבת".

2. מותר גם לצוואת רב יהודה החסיד, כיון שא"א להסתפר בימים שלפניו.

(א) אג"מ (או"ח ח"ו סוף סי' ל"ו, לתורה והוראה ח"ב עמ' כ', ח"י עמ' י"ד סוף אות ז', שמעתא דמשה סי' תצ"ג אות י"ד) – "ואין בר"ח אייר שחל בע"ש ובשבת שום איסור לאותן שנוהרים בצוואת ר' יהודה החסיד שלא להסתפר בר"ח אף לכבוד שבת, דבכה"ג מודים דמסתפרים כיון שלא היה יכול להסתפר מקודם לפי מנהגו".

(ב) אמת ליעקב (סי' ר"ס, במחיצת רבינו עמ' קמ"ג).

3. אסור, אא"כ דלא חייש לצוואת רב יהודה החסיד.

(א) שכנה"ג (סי' תצ"ג הגב"י ס"ק ה') – "וכן נוהגים רוב העולם להסתפר בר"ח אייר עצמו, ואין חוששין לצוואת ר"י חסיד".

(ב) הו"ד בשו"ת חת"ס (או"ח סי' קנ"ח ד"ה ומה) – "וכ' בשכה"ג [סי' תקנ"א הגב"י אות כ'] שמי שאינו אוכל בשר בימים אלו מותר בר"ח אב שהרי אשכנזים מסתפרים בר"ח אייר, א"כ יש בזה ג"כ קצת קולא למאן דלא חייש לצוואת ר"י חסיד ומסתפר בר"ח".

(ג) שלמת חיים (סי' שכ"ד, א"נ או"ח סי' ד"ש) – "בהא דהובא בסימן תצ"ג דאם חל ר"ח אייר בשבת שרי להסתפר לכו"ע, ע"כ. וק"ל, דהרי ר"ח אייר ב' ימים, ונמצא דגם עש"ק הוי ר"ח, ולא נזכר דע"פ צוואת רבי יהודה חסיד המובא בסימן ר"ס אין להסתפר בר"ח, וליכא למימר דהכוונה אם חל ב' ימים ר"ח ש"ק ויום א' – דהרי זה אי אפשר ע"פ החשבון לא בד"ו פסח. תשובה: שם לא נזכר אלא דיש מקומות שאין מסתפרין, וממילא מבואר דיש מקומות שאין חוששין לזה, ולאותן מקומות נצרכה".

(ד) יוסף אומץ (סי' ל"ז אות ד', סי' מ' אות ב').

(ה) הגר"ש זצ"ל (הל' שבת בשבת פרק א' הע' ע"ג, הל' חג בחג ספירת העומר פרק ז' הע' נ"א, מסביב לשולחן מספר רל"ד, אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ה סעי' ג') – "מי שנוהג לא להסתפר בכל ראש חודש משום צוואת רבי יהודה חסיד המובא במ"ב (סי' ר"ס סק"ז), גם ביום שישי זה לא יסתפר. אך מי שאינו יודע אם נוהג כר"י חסיד, יכול להסתפר, והתבטא רבינו, 'זה לא דאורייתא'".

(ו) נטעי גבריאל (פסח ח"ג פרק מ"ט הע' י"ט) – "וראה גם בשו"ת ח"ס סי' קנ"ח שהביא שהאשכנזים מסתפרים בר"ח אייר למאן דלא חיישי לצוואת ריה"ח. ועי' במועד לכל חי סי' ו' ס"ג שאין להסתפר בר"ח משום צוואת ריה"ח ואם ערב שבת ר"ח יש מקום להקל עיי"ש, אכן המנהג שאין להסתפר כלל וכמ"ש בשנות חיים (נאה) סי' י"ט סק"ט. ובשם הגר"ם פיינשטיין ראיתי שאפי' לצוואת ריה"ח מותר להסתפר בר"ח אייר לפי שא"א להסתפר בימים שלפניו ע"כ, ואם קבלה הוא נקבל, ולמעשה קשה לומר סברות בצוואת ריה"ח".

4. ביום ה', אחר חצות.

(א) שכנה"ג (סי' תצ"ג הגב"י ס"ק ה') – "ומיהו מי שנוהג שלא להסתפר בר"ח כשחל ביום ו', בהא ודאי מודינא שיכול להסתפר ביום שלפניו אחר חצות, וכן מי שנוהג שלא להסתפר בר"ח באיזה יום שיפול בו ר"ח, אם חל ביום א' יסתפר ביום ששי, וכל שכן שאם חל בשאר הימים שיכול להסתפר ביום שלפניו, וכן הוא מנהגי, וכן הוריתי הלכה למעשה".

(ב) זכור לאברהם (ח"ב מערכת ע' אות צ"ו, דף כ' ע"ב).

(ג) שולחן גבוה (סי' תצ"ג סוף ס"ק י"ב).

(ד) כה"ח (סי' תצ"ג ס"ק מ"ז).

(ה) שיח יצחק (סי' רכ"ט) – "נשאלתי היום האידן צריך לעשות, אם מוטב להתגלח היום באשר יום חמישי הוא, או להמתין למחר, ויש לחוש מאחר שר"ח הוא. והשבתי טוב להתגלח היום, מאחר דקיי"ל חמירא סכנתא מאיסורא, והאי דינא שלא לגלח שערות ראשו בחמישי רפיא הוא, כאשר דחהו המג"א [ריש סי' ר"ס]. מב' מקומות, אם כי לכתחילה טוב יותר בערב שבת, מ"מ בנידון דידן בוודאי טוב יותר להתגלח היום מלמחר שהוא ר"ח, ונאסר מרבנו יודא חסיד ז"ל [בצוואתו אות מ"ח]. ובפתחי ספרים מצאתי ...".

5. מחמיר.

(א) קהלות יעקב (בין פסח לשבועות סי' י' הע' ז').

(ב) אבן ישראל (ח"ט סי' ס"ג על סי' תצ"ג סעי' א' [ריש עמ' ק"ז], על המ"ב שם אות א') – "עיינן באר היטב דיש מי שחולק, וכן מסתבר".

(ג) הגר"ח שליט"א (בין פסח לשבועות סי' י' הע' ז').

6. מראי מקומות – ששכ"ה (פרק מ"ב הע' קע"ד), קובץ הלכות (ספה"ע פרק ח' סעי' ט'), מבקשי תורה (סי' רכ"ה), שמירת הגוף והנפש (סי' ס"ח), נטעי גבריאל (פסח ח"ג פרק מ"ט הע' י"ט), ראש חודש (פרק ט"ז סעי' י"א).

(א) רדב"ז (סי' תרפ"ז) – "שאלת ממני על מה שנהגו להסתפר בראש חודש אייר אם הוא מנהג הגון או לא. תשובה אנה עבידנא עובדא בנפשאי ואני מסתפר כל חדש ניסן ור"ח אייר וכן נהגו רוב העולם והטעם כיון שהם אסורים בהספד ובתענית אין אבילות זה שהוא תלוי במנהג נוהג בהם וכן כתבו בשם התוספות ומה שכתוב בבית יוסף שמנהג זה הוא בטעות אינו נכון כלל דאפילו לדידן שאין אנו נוהגין איסור התספורת אלא עד ל"ג לעומר מ"מ ר"ח אינו בכלל האיסור כיון שהוא אסור בהספד ובתענית שהרי עיקר איסור התספורת אינו מן הדין אלא ממנהג ואתי מנהג ומבטל מנהג בטעמא כל דהו. תו איכא טעמא דאיכא צער בגידול השיער למי שרגיל להסתפר ולא עדיף האי מנהגא ממצות עשה של סוכה דקי"ל מצטער פטור ובל"ג יום רבי טפי והאדם מצטער ובר מן דין אני ראיתי כמה קהלות שלא נהגו מנהג זה כלל ומסתפרים בכל שבוע כפי מנהגם לכבוד השבת וכיון שאין זה קבוע בכל ישראל אע"פ שאותו מנהג שנהגו להסתפר בר"ח אייר לא יהיה מנהג כלל נקיטנן כוותיה דהוי מנהג ממוצע ומינה לא תזוז".

כב. להסתפר בר"ח סיון.

1. מחמיר, אין לחלק.

(א) הגר"א נבנצל שליט"א (ירושלים במועדיה, שבועות עמ' קפ"א אות ד') – "שאלה: האם בראש חודש סיון צריך להקפיד על קיום צוואת ר' יהודה חסיד, שלא להסתפר בראשי חודשים. תשובה: המקפידים בענין זה כצוואת ריה"ח בכל השנה, ימתנו גם בראש חודש סיון, על אף שימים רבים להם שלא הסתפרו, ומסתפרים לכבוד הרגל, מכל מקום יסתפרו רק אחרי ר"ח".

ז' נדה: צפרניה שחתכה בשעת טבילתה - יו"ד סימן קצ"ח סעיף י"ח.

א. צפרני אשה נדה, הוי סכנה.

1. רוקח (סי' שי"ז ד"ה פוגעת) – "נדה שגילח' ציפורניה ודרס עליהן בעל או אדם אחר לוקה עליהן בשחיין".

2. ב"ח (יו"ד סי' קצ"ח ס"ק ל"ו ד"ה נדה) – "נדה שגילחה ציפורניה ודרס עליהם בעלה או אדם אחר לוקה עליה בשחיין".

3. מקור חיים (סי' קצ"ח ס"ק קס"ג) – "וכתב הב"ח בשם הרוקח נדה שגלחה צפרניה ודרס בעלה עליהם או אדם אחר לוקה עליה בשחיין ע"כ תהא האשה נזהרת לשרוף מיד צפרניה אחר שגילחה".

4. סד"ט (סי' קצ"ח סוף ס"ק צ"א) – "כתב הב"ח סימן זה בשם הרוקח נדה שגלחה ציפורניה ודרס עליהן בעלה או אדם אחר לוקה עליה בשחין עכ"ל".
  5. קיצור שו"ע (סי' קס"א סעי' ח', לחו"ש סי' קצ"ח לחם ס"ק מ"ז) – "נהגו לחתוך צפרני ידיהן ורגליהן קודם הטבילה, ותזהר לשורפן כי אם ידרוך עליהן בעלה או אדם אחר, מסוכן".
  6. דרכ"ת (סי' קצ"ח ס"ק ס"א) – "עיין במקור חיים (ס"ק קס"ג) ובסדרי טהרה סוף סימן זה (סוף סקצ"א) שהביאו מדברי הב"ח (סוף הסימן) שהביא הרוקח (סימן שי"ז ד"ה פוגעת) שתהא האשה נזהרת לשורף מיד צפרניה אחר שגילחה, שאם גלחה צפרניה ודרס עליהם בעלה או אדם אחר לוקה עליה בשחין".
  7. טהרת ישראל (סי' קצ"ח סעי' ס"ב) – "וצריכין ליזהר לשורף הצפרנים דאם דורס עליהם בעלה או אדם אחר לוקה בשחין ר"ל".
  8. בצל החכמה (ח"ב סי' ל"ה אות ג'), הו"ד שמירת הגוף והנפש (סי' ס"ח מלואים על הע' י"ז) – "וביותר יש להזהר בצפרני אשה נדה דמבואר בב"ח (יו"ד סוסי' קצ"ח) בשם הרוקח, שאם דורס עליהן בעלה או אדם אחר לוקה בשחין ע"ש. **ובזה לא נזכר שיעיל אפילו היכא דאשתני מקומן**".
  9. בדה"ש (סי' קצ"ח ס"ק קל"ה) – "נדה שגילחה צפרניה ודרס עליהם בעלה או אדם אחר לוקה בשחין".
  10. צינוני טהרה (סי' קצ"ח אות ק"א) – "זאת תורת העולה מהמקובץ כי שלשה עמודי עולם (מקו"ח, סד"ט, לו"ש) מביאים בספריהם להלכה אזהרת הב"ח בשם רוקח, על כן **על הבעלים מוטל ללמד נשותיהם** שתהיינה זהירות לשורף צפרניהן מיד".
(א) **מכל הנ"ל נראה שאפילו אשה פנויה**, כל זמן שהיא טמאה נדה ולא הלכה למקוה.
- ב. צפרניה [וגם שער] **שחתכה בשעת טבילתה**.
1. זוהר (פר' פנחס דף רמח; ע"י פר' אחרי מות דף עט. [לשונו מובא לקמן]) – "אשכחנא בספרא דחנוך דאמר כמה דבראש חדש דאתדכיא סיהרא לאתקרבא בבעלה אצטריך למיהב לסטרא אחרא חולקא חדא בההוא זינא דילה, אוף ה"נ אצטריכת לאתתא בשעתא דאתדכיא לאתקרבא בבעלה למיהב חולקא חדא לס"א בההוא זינא דילה ומאן איהו ההוא חולקא טופרהא בטנפא דלהו וזעיר מריש דשערא בגין דבעי לאסרקא רישא ולאכרכא לון דא בדא ולא זיל אבתרה ההוא סטרא בישא לאבאשא לה ואתפרש מנה בכל סטרין, ומה **תעביד מההוא שערא וטופרין לבתר דתכריך לון כחדא אצטריך לאנחא לון באתר דלא עברין תמן בני נשא** או בגו חורין תתאין דחצרא ותגניז לון תמן".
  - (א) תרגום: "מצינו בספרי של חנוך שאמר, כמו שפראש חדש, שנטהרת הלכנה להתקרב בבעלה, צריך למת לצד האחר חלק אחד באותו מין שלה - אף כן צריכה האשה שנטהרת להתקרב בבעלה למת חלק אחד לצד האחר באותו מין שלה. ומהו אותו חלק הצפרנים בלכליך שלהם. ומעט משערות הראש, כיין שצריך לסרק ראשה, ולכרך אותם זה בזה, ולא ילך אחריה אותו צד הרע להרע לה, ויפרד ממנה בכל הצדדים. ומה **תעשה מאותו שער וצפרנים. לאחר שתכרך אותם כאחד, צריך להניח אותם במקום שלא עוברים שם בני אדם**, או בתוך חורים תחתונים של החצר, ויגזו אותם שם".
  2. יסוד ושורש העבודה (שער הכולל פרק ו') – "וגדל הזהירות להצניע צפרניה שחתכה בשעת טבילתה, מבאר בזה הקדוש. וזה לשונו ...".
  3. ס' זכירה (עניני טבילה עמ' ע"ז) – "טבילה ... אחר נטילת צפרניה תכריך עליהם משער ראשה ותצניע במקום שאין איש הולך ואח"כ תשרפם אחר הטבילה והמקיימת כך זוכים להנים הגונים זוהר במדבר".
  4. יד אליהו (סוף סי' צ"ז) – "ונטילת צפרנים בנדה מצאתי בזוהר פנחס ...".
  5. פלא יועץ (ערך גילוח) – "וידוע מאמר רבותינו ז"ל שאמרו (נדה יז א) שורפן חסיד קוברן צדיק מפזרן רשע: וביותר צריך שתזהר האשה הנוטלת צפרניה לטהרתה".
  6. דעת (יו"ד סי' קצ"ח ריש סעי' כ') – "ע"י בזוהר פ' פנחס ... והביאו יד אליהו".
  7. דרכ"ת (סי' קצ"ח ס"ק צ"א) – "בחופת חתנים בשם הזה"ק ...".
  8. שבט הקהתי (ח"א סי' רל"ז ד"ה והנה) – "דאי' בזוה"ק ...".
  9. שמירת הגוף והנפש (סי' ס"ח סעי' כ') [מקורו, בצל החכמה. והוא הולך על כל צפרני נדה, ולא רק מה שחתכה בשעת טבילתה]) – "**ואין מועיל בזה שינוי מקום** ממקום שנפלו הצפרנים".
  10. צינוני טהרה (סי' קצ"ח אות ק"א) – "גם ראוי **נלמד את הנשים העומדות על הטבילה** (כמבואר סימן זה סעיף מ) שתעמודנה על המשמר להסב תשומת לב נשים הטובלות על הצורך בשריפת הצפורן. ואם אין אפשרות לשורף מיד (יהי מאיזה סיבה שהוא) עכ"פ יש להזהיר שתצניעו צפרניהן מיד ככתוב בספה"ק יסוד ושורש העבודה - ומקורו בזוה"ק".

ג. קציצת צפרני הידים והרגלים באותו יום: לצורך טבילת מצוה.

1. ע"י לעיל.

ד. ר' יהודה החסיד: נטילת הצפרניים [ושערות] בראש חודש.

1. ע"י לעיל.

ה. מראי מקומות – פותח שער (סי' כ' סעי' ג').

1. זוהר (פר' אחרי מות דף עט.) – "תאנא מאי דכתיב (בראשית ג) ואיבה אשית בינך ובין האשה, ארבעה ועשרין זיני מסאבותא אטיל חוייא בנוקבא כד אתחבר עמה כחושבן ואיבה, ועשרין וארבע זיני (ס"א דינין) מתערין לעילא ועשרין וארבע לתתא, ושערא רבא וטופרין סגיא וכדין דינין מתערין בכלא, ותאנא כד בעת אתתא לאתדכאה בעיית לספרא ההוא שערא דרבי ביומא דאיהי מסאבא ולספרא טופרהא וכל ההוא זוהמא די בהו, דתאנא ברוי דמסאבותא זוהמא דטופרין יתער זוהמא אחרא, ובגיני כך בעיין גניזא, ומאן

דאעבר לון לגמרי כאלו אתער חסד בעלמא, דתניא לא לבעי ליה לאיניש למיהב דוכרנא לזינין בישין דתנינן (עז א) אלף וארבע מאה וחמש זינין בישין מתאחדן בההוא זוהמא דאטיל חויא תקיפא וכלהו מתערין בההוא זוהמא דטופרין ואפילו מאן דבעי יעביד בהו חרשין לבני נשא משום אינון דתליין בהו, ומאן דאעבר לון כאילו אסגי חסד בעלמא ודינין בישין לא משתכחין, ויעבר ההוא זוהמא וטופרהא דרשים ביה, דתניא מאן דדריך ברגליה או במסאניה עלייהו יכיל לאתזקא".

(א) **תרגום:** "למדנו, מה שכתוב (בראשית ג) ואיכה אשית בינו ואשמה, ארבעה ועשרים מיני טמאה הטיל הנחש בנקבה כשהתחבר עמה, כחשבון ואיכה, ועשרים וארבעה מינים (דינים) מתעוררים למעלה, ועשרים וארבעה למטה. ושער גדול וצפרנים גדולות, ואז מתעוררים הדינים בכל. ולמדנו, שרוצה אשה להטהר, צריכה לספר אותו שער שגדל ביום שהיא טמאה, ולספר את צפרניה, וכל אותה זממה שבה. שלמדנו בסודות הטמאה, שזממת הצפרנים מעוררת זממה אחרת, ומשום כך צריכים גניזה, ומי שמעבירם לגמרי, פאלו העיר חסד בעולם. שלמדנו, אין צריך אדם לתת זכר למינים רעים. ששנינו, אלף וארבע מאות וחמשה מינים רעים נאחזים באותה הזממה שהטיל הנחש החזק, וכלם מתעוררים באותה זממת הצפרנים. ואפלו מי שרוצה, יעשה בהם פשפים לבני אדם, משום אותם שתלויים בהם. ומי שמעבירם, פאלו הרבה חסד בעולם, ודינים רעים לא נמצאים, ותעבר אותה זממה וצפרניה שרשומות בה. שלמדנו, מי שדורך ברגלו או בנעלו עליהן, יכול להנזק".

2. **קב הישר** (פרק י"ז ד"ה והנה) – "והנה צריך שתדע גודל כח הטמאה הזה, כי אלף וארבע מאות וחמישים מיני חיצונים שרויין על צפרנים הגדילים בידיה של אשה נדה, על כן צוה הקב"ה שתקוץ הצפרנים כשבאה האשה ליטהר. ותזהר שלא להשליכם במקום שעוברים בני אדם, כי הדורך עליהם אפילו במנעלים ברגליו יכול להנזק ח"ו".

3. **חפץ חיים** (תורת היולדת פרק ס' הע' ט') – "שמענו שלחפץ חיים זצ"ל נפלה צפורן במקוה, וחשש שמא תדורך עליו מעוברת, ושילם לבלן שירוקן את המקוה ויוציא את הצפורן".

4. **עי' שמירת הגוף והנפש** (סי' ס"ח סעי' כ'), שלמד שצפרניה שחתכה בשעת טבילתה וכן צפרני אשה נדה, הכל ענין אחד. צ"ב איך הוא יודע זה, שלא נראה מהמראי מקומות. שו"ר הזהר (פר' אחרי מות דף עט.), לשונו מובא לעיל). וצ"ע.

5. **והאיש מרדכי** (ח"ב שיעור ז' אות ו' ס"ק א') – "אין לזרוק את הצפורנים לארץ אלא שורפן או קוברן ויותר צריכה להזהר בזה אשה שגוזזת את הצפורנים לפני הטבילה ואין חילוק בכל זה בין צפורני הידים לצפורני הרגלים".

סכנה: הקזת דם

- א] הקזת דם. [ד] המקיז דם ומשמש מטתו. [ה] נטילת ידים אחר הקזת דם. [ו] ימים שאין להקיז בהם. [ז] תפילה לפני ולאחר הקזת דם.

א] הקזת דם. א. בזמן הזה.

1. מגן אברהם (סי' קנ"ו ס"ק ב') – "שבת דף קכ"ט כל מי שהקיז דם ואין לו מה יאכל יקח דינר רע וילך לחנוני ויטעום אצל כל אחד יין ואח"כ כשירצה לקנות לא יקחנו החנוני עד דטעים שיעור רביעית, ואף על גב דבהקזות שלנו אין בו כ"כ חשש מ"מ יש ללמוד מזה לשאר חולה".
2. אג"מ (חו"מ ח"א סי' ק"ג) – "אם מותר להניח לרופאים להוציא ממנו דם להרוחת ממון ... בחבלה זו להוציא דם ע"פ השגחת הרופאים יש טעם גדול שלא לאסור, דהא מציינו שבדורות הקודמים היו נוהגין להקיז דם אף רק לאקולי כמפורש בשבת דף קכ"ט, וגם איתא שם אמר שמואל פורסא דדמא כל תלתין יומין בנעוריו עד ארבעים שנים ואח"כ עד ששים שנה אחת לשני חדשים ואף אחר ששים אחת לג' חדשים עיי"ש ברש"י ובהגמ"י פ"ד מדעות בשם ר"ח איתא גירסא אחרת דלא כבר"ח הנדפס, ולכן אף שנשתנה אח"כ כמו בזמן הרמב"ם כדכתב בפ"ד מדעות הי"ח שיקיז רק בצריך לזה ביותר ואחר חמשים שנה לא יקיז כלל ועיין בכ"מ, ועתה נשתנה עוד יותר שאין מניחין להקיז כלל, מ"מ ודאי גם עתה איכא גם רפואה בזה דלא יהיה שינוי גדול כ"כ, וגם היום מוציאים הרופאים כמעט בלא צער, ולכן אפשר אין לאסור בחבלה זו דהקזת דם. והרוצה להקל אין למחות בו כיון שהיא סברא גדולה".

ב. דמו בראשו: הבא בדרך ונתייגע, הקיז דם, ונכנס לבית המרחץ, ושתה ונשתכר, וישן על גבי קרקע, ושימש מטתו.

1. גיטין (דף ע.) – "ששה העושה אותן מיד מת, ואלו הן: הבא בדרך ונתייגע, הקיז דם, ונכנס לבית המרחץ, ושתה ונשתכר, וישן על גבי קרקע, ושימש מטתו. אמר רבי יוחנן: והוא שעשאן כסידרן. אמר אביי: כסידרן מת, שלא כסידרן חליש. איני. והא מעורת עבדה ליה לעבדה תלת מינייהו ומית. ההוא כחוש הוה".
2. דרך ארץ רבה (פרק י"א הל' ב') – "אדם הבא מן הדרך, ונכנס למרחץ הקיז דם, שתה ונשתכר, ושימש מטתו על גבי קרקע, דמו בראשו".
3. הו"ד להלכה – מנורה המאור (עמ' ת"פ), ע"י גר"א (או"ח סוף סי' ר"מ), ערה"ש (סי' קט"ז סעי' ט"ו), "ששה העושה אותן מיד מת הבא בדרך ונתייגע הקיז דם ונכנס לבית המרחץ ושתה ונשתכר וישן על גבי קרקע ושימש מטתו ודווקא שעשאן כולן כסידרן ואפילו שלא כסידרן נחלש ואם אדם כחוש הוא בתלתא מינייהו מית כשעשאן כסידרן", שלחן חי (סי' ע"ה), שמירת הגוף והנפש (סי' ק"ח).

ג. דמו בראשו: הקיז דם ויושב בתענית.

1. דרך ארץ רבה (פרק י"א הל' ו') – "הקיז דם ויושב בתענית, דמו בראשו".
2. הו"ד להלכה – מחזיר ויטרי (סי' תקל"א פרק י'), מנורה המאור (עמ' תכ"ח).

ד. מראי מקומות.

1. רע"א (סי' קט"ז על רמ"א סעי' ה') – "וכן נזהרים מלהקיז דם סמוך לחדושה".

ב] הקיז דם ועמד, ושאר ציורים.

שבת (דף קכ"ט): גיטין (דף ע.) – "דאמר מר: חמישה דברים קרובין למיתה יותר מן החיים, ואלו הן: אכל ועמד, שתה ועמד, ישן ועמד, הקיז דם ועמד, שימש מטתו ועמד".

- א. **פוסקים** – יוסף אומץ (דיני נחושים עמ' שנ"א, לשונו מובא לקמן), פר"ח (יו"ד סי' קט"ז ס"ק ט' ד"ה דע), גר"ז (הל' שמירת גוף ונפש סעי' ה'), זבחי צדק (יו"ד סי' קט"ז ס"ק ס"א), ערה"ש (יו"ד סי' קט"ז סעי' ט"ו, או"ח סי' קע"ט סעי' ט'), דרכי תשובה (סי' קט"ז ס"ק ע"ח), שלחן חי (סי' ז' אות א', סי' נ"ח אות ד'), עצי העולה (סכנה סעי' ל"ג), בה"ח (יו"ד סי' קט"ז ס"ק פ"ט, או"ח סי' ק"ע ס"ק ע"ב), הגר"פ עפשטיין זצ"ל (הג' על ספר שמירת הנפש אות כ'), חוט שני (שאר ענייני סכנה) [בתוך ס' טבילת כלים] ס"ק ח' אות ה', עמ' פ"ד, אהל אריה (סי' י"ט סעי' כ"ח), שמירת הגוף והנפש (סי' כ"ה סעי' ב').

ב. עמידה מיד לאחר אכילה.

1. מהרי"ל (ליקוטים אות ס"ב) – "דאיתא בגמרא דלעולם ישהה אדם אחר הסעודה טרם ילך לדרכו, ולא נתנו בו חכמים שיעור השהייה, אלא כך הוא השיעור: כל מין שאכל ישהה אחריו כשיעור ברכה אחרונה שלו. כגון אם אכל פת ישהה כשיעור שיוכל לברך ברכת המזון, אכל מין דבעי ברכה מעין שלש ישהה כשיעורה, אכל מין דבעי בורא נפשות ישהה כשיעורו".
2. יוסף אומץ (דיני נחושים, עמ' שנ"א) – "איתא בגיטין ה' דברים העושה אותן קרוב למיתה יותר מלחיים: אכל ועמד, פירוש מיד שתה ועמד. תקיז דם ועמד. ישן ועמד. שמש מטתו ועמד. ומצאתי בליקוטים של מהר"ר יעקב מרגלית ז"ל ששמע ממהר"ר טעבלין ז"ל והעתיק א"מ החסיד ז"ל מכתב ידי הגאון כמהר"ר משה לוריא ז"ל אב"ד דק"ק ווירמש וזה לשונו, ושמעתי מפי מהר"ר ישי"ע

שישב ער כי שיסיים ברכה אחרונה וסימן ואשימ"ם בראשיה"ם, עד כאן לשון ליקוטין הנ"ל. והנה חפשתי באגודה אחר הדברים האלו במקום מקור דין זה שהוא בגיטין ויגעתי ולא מצאתים ואף על פי נאמנים הם גאונים הנ"ל ונאמנים דבריהם ואחרי דבתראי דבתראי הו' המעתיקים יש לחוש לכל ה' ענינים הנ"ל אף על פי שלא ראיתי הרבה נזהרים בזה ותהלה לקל אין ידוע מי שניזק על ידיהם מכל מקום מהיות טוב אל תקרא רע".

3. יעב"ץ (הנהגת פת שחרית אות י"ד, עמ' שע"ח), הו"ד בטעמי המנהגים (הג' על אות קע"ב) – "אמר חכמינו ז"ל (גיטין ע.) אלו דברים המתישין כחו של אדם. אכל מעומד או שתה מעומד. אכל ועמד, שתה ועמד. קרוב למיתה מן החיים. ולא פירשו כמה ישהה בטרם יעמוד. ולמדנו מהרי"ל [ורוקח] שיעור השהייה כשיעור הברכה אחרונה של הדבר שאכל ושנהגה. כגון אם אכל פת ישהה כשיעורה. אכל דבר שברכתו בורא נפשות ישהה כשיעורה. ונראה שאין אלה אלא דברי נביאות. אבל חכם עדיף מנביא. והבין מדעתו. שלכך שתקו חכמינו ז"ל מזה. לפי שסתמו כפירושו. שלא יעמוד עד שיברך. והברכה צריכה להיות מיושב. וממילא נדע שאם הוצרך לעמוד בתוך סעודתו. ולחזור לאכילתו. שעל כל פנים ימתין כשיעור הזה".

4. א"ר (סי' ק"ע ס"ק כ"ג) – "כתב הרוקח סימן שכ"ט דרך ארץ לא יאכל אדם מעומד ולא ישתה מעומד ולא יקנח הקערה ולא ילקק אצבעותיו ואין לו לאכול ולעמוד מיד, עד כאן. וכתב בלקוטי מהרי"ל לא נתנו בו חכמים שיעור השהייה אלא כך הוא השיעור כל מין שאכל ישהה אחריו כשיעור ברכה אחרונה שלו כגון בפת ישהה כשיעור ברכת המזון ומין דבעי ברכה מעין שלוש ישהה כשיעורה וכו', עד כאן".

5. פמ"ג (או"ח סי' ק"ע מש"ז ס"ק י') – "ולא יעמוד מיד, וישהה כשיעור ברכה אחרונה, ברכת המזון, מעין שלש, בורא נפשות רבות".

6. באר היטב (או"ח סי' ק"ע ס"ק ט"ז).

7. גליני הש"ס (גיטין דף ע.) – "במהרי"ל ... ולכן הצריכו ביהמ"ז מיושב דאז ממילא ישהה השיעור הנצרך ולפי"ז בברכת מעין ג' וברכת בנ"ר צריך לברך מיושב".

8. בן איש חי (שנה א' פר' בהר אות י"א) – "ולא יעמוד מיד אחר אכילה, וישהה כשיעור ברכה אחרונה של אותה אכילה, דאם אכל פת, ישהה בישובתו שיעור ברכת המזון, ואם מזונות וכיוצא, שיעור ברכה מעין שלש".

9. שלחן הטהור (סי' ק"ע סעי' י"ט) – "אסור לאכול מעומד ולא ישתה מעומד ואין לו לאכול ולעמוד מיד עד שיברך ברכה אחרונה, ואם רוצה עוד לאכול ישהה לכל אחד כפי הברכה אחרונה שלו ולפת כדי בהמ"ז".

10. פסקי תשובות (סי' ק"ע אות כ"ב) – "ואם גמר לאכול לא יעמוד עד שיברך ברכה אחרונה".

11. מראי מקומות – ישראל במעמד (פרק ט"ז סעי' ט"ז, פרק מ"ז סעי' י"ט).
(א) כה"ח (יו"ד סי' קט"ז ס"ק פ"ט) – "ופרש"י שם ... לעמוד פתאום אחר שאוכל שובעו עכ"ל. משמע הא אכל מעט לית לן בה".
(ב) ישראל במעמד (פרק ט"ז סעי' י"ז) – "האוכל ושותה טעמה מועטת כשהוא יושב, אין צריך לשהות בישיבה טרם שקם ועומד ממקומו".

ג. עמידה מיד לאחר השינה.

1. מג"א (סי' א' ס"ק ג') – "ומיד. ל"ד אלא ישהה מעט כדאי' בגיטין דף ע'".

2. גר"ז (מהד"ת סי' א' סעי' ו') – "וטוב להרגיל עצמו לומר מיד כשניעו משנתו (מודה אני ... אמונתך) ועל ידי זה יזכור את ה' העומד עליו ויקום בזריזות אך לא יקום ויעמוד בפתע פתאום אלא ישהה מעט עד שיגמור נוסח זה בעודו שוכב או יושב כמו שיתבאר בהל' דרך ארץ".

3. מ"ב (סי' א' ס"ק ח') – "לאו דוקא אלא ישהה מעט ולא יעמוד פתאום כי זה מזיק לגוף [גיטין דף ע']".

4. מצות ראה (סי' א' מג"א ס"ק ג') – "צריך טעם אמאי השמיט הרמ"א ד"ז, י"ל עפ"מ דאי' לקמן סי' ב' בלבישת בגדים שילבש חלוקו בעודו שוכב א"כ א"צ לשהות יותר. ומל' השו"ע נראה שהי' כך מנהגם להיות ישנים ערמים".

5. הגר"ח שלטי"א (אלא פרק א' סעי' ג') – "כשמתעורר משנתו שוהה מעט ...".

6. מראי מקומות – ישראל במעמד (פרק מ"ז סעי' ב' - סעי' ד').

ד. עמידה מיד לאחר הקזת דם.

1. מחמר – ראב"ן (סי' שע"א), שלחן חי (סי' נ"ח אות ד').

2. בזמן הזה.

(א) אין לחוש – זבחי צדק (סי' קט"ז ס"ק ס', "בענין הקזה א"צ ליזהר דהקזה דזה"ז אינם בקיאים להוציא כל דמן ובזמן הש"ס היו בקיאים להוציא כל דמן ואין נשאר אלא רביעית שהנפש תלויה בו ועל כן בזה"ז אין לחוש").

(ב) חושש – ישראל במעמד (פרק מ"ז סעי' כ"ג).

ה. פוסקים הללו מביאים שאין לעמוד מיד לאחר כל הענינים המוזכרים למעלה.

1. פר"ח (סי' קט"ז ס"ק ט' ד"ה דע) – "אלא ישהה מעט קודם שיעמוד".

2. גר"ז (הל' שמירת גוף ונפש סעי' ה') – "אין לו לעמוד מיד אלא ישהה מעט קודם שיעמוד".

3. זבחי צדק (סי' קט"ז ס"ק ס') – "אלא ישהה מעט קודם שיעמוד".

4. כה"ח (סי' קט"ז ס"ק פ"ט) – "משמע דכולהו נמי אם עמד פתאום אבל אם שהה מעט לית לן בה".

5. שלחן חי (סי' ז' אות א', סי' נ"ח אות ד') – "אלא ישהה מעט קודם שיעמוד".

ו. מראי מקומות.

1. אבן ישראל (ח"ט סי' קס"ו אות כ"ד) – "מה שאמרו בגיטין דף ע"א שם איכא ב' דברים בעומד בשעת אכילה וזה רק מתיש כוחו של אדם, וגם באכל ואח"כ עמד תיכף אחר האכילה, **ובודאי נימא שומר פתאים ע"ז**, ובודאי זה מיירי גם באכילת ארעי, מדקאמר שותה ועמד, ושתיה בודאי היה רק שתיית ארעי, והה"ד נמי אכילה".

ז. אכילה ושתיה בעמידה.

1. עי' לקמן.

ח. הליכה ד' אמות אחר אכילה קודם השינה.

1. הגר"ח ק"ש שליט"א (אליבא דהלכתא גליון כ"ח עמ' כ"ד טור ג') – "שאלה: קי"ל שאחר אכילה הוי סכנה לישון מיד בלי שילך ד' אמות, בין האכילה לשינה, וצריך לברר מדוע בקטנים לא מקפידים על זה, שהרבה ילדים קטנים אוכלים דייסא (וכיו"ב) כששוכבים במיטתם, ונרדמים כך, בלי הליכה ד' אמות, וצ"ע. תשובה: אין מובא בשו"ע, (תשו' בכת"י)".

הגר"ח ק"ש שליט"א (אליבא דהלכתא גליון כ"ח עמ' כ"ד טור ג') – "שאלה: (המשך), מרן שליט"א ענה, שמדוע לא מקפידים בקטנים שלא ישנו לפני הליכה ד' אמות אחר אכילה מפני שלא הובא דין זה בשו"ע, וצ"ע שהשו"ע בחו"מ פוסק שמסדרין לבע"ח ומניחים לו שולחן ומטה, וכדי שילך ד' אמות בין האכילה לשינה, א"כ השו"ע כן פוסק דין זה, וצ"ע. תשובה: בחו"מ הביא ובאו"ח לא הביא, (תשו' בכת"י)".

הגר"ח ק"ש שליט"א (אליבא דהלכתא גליון כ"ח עמ' כ"ד טור ג') – "שאלה: (המשך), מרן שליט"א ענה שהשו"ע לא הביא באו"ח את איסור לישון מיד אחר אכילה בלי הליכה ד' אמות, אבל הרי בחו"מ כן הביאו, ומ"ש זה מזה. וצ"ע. תשובה: אפשר שנשתנו הטבעים, ומ"מ הדין בחו"מ לא נשתנה, כי כך קבעו חז"ל והפקר ב"ד הפקר, (תשו' בכת"י). [א"ה: מבואר בתשו' מרן שליט"א, שמכיון שלא הובא דין זה בשו"ע או"ח, אמרי' שאפשר שנשתנו הטבעים, ובה"ז אינו סכנה, ומ"מ דין מסדרין שבשו"ע חו"מ לא נשתנה דכיון שתקנו חז"ל, נשאר התקנה שהפקר ב"ד הפקר, ודו"ק. וצ"ע אם כוונת מרן שליט"א להקל רק בקטנים, או גם בגדולים הקל מרן שליט"א מטעם זה, ובמענה ר"ח כתב מרן שליט"א שטוב ללכת ד' אמות, ושאלו ת"ח שליטא ממעשה עם מרן הח"ח זצוק"ל שבזקנתו הקפיד מאוד ללכת ד' אמות אחר האכילה, והתאמץ בזה בהתאמצות גדולה, ומוכח שלא נשתנה הדין, וצ"ע].

הגר"ח ק"ש שליט"א (עלי ש"ח עמ' ק"ז אות ו') – "שאלה: האם חייב ללכת ד' אמות אחר סיום אכילת סעודה. תשובה: טוב ללכת".

ג. להקיז דם ערב יו"ט.

שבת (דף קכט:) – "מעלי יומא טבא חולשא, מעלי יומא דעצרתא סכנתא. וגזרו רבנן אכולהו מעלי יומא טבא משום יומא טבא דעצרת. דנפיק ביה זיקא ושמיה טבוח. דאי לא קבלו ישראל תורה הוה טבח להו לבשרייהו ולדמיהו".

א. **פוסקים**.

1. בני אשכנז: מחמיר.

(א) רמ"א (או"ח סי' תס"ח סעי' י') – "ונהגו שלא להקיז דם בשום עי"ט, **ואין לשנות**".

(ב) לבוש (סי' קט"ז סעי' ה', או"ח סוף סי' תצ"ג) – "אין מקיזין דם בערב שבועות וכן בכל ערב יו"ט, וטעמא משום שבערב שבועות הוא יום סכנה משום שבו נפק זיקא לעולם ששמו טבוח, ואי לא קבלו ישראל את התורה היה טבח להו לדמיהו ולבשרייהו, וגזרו חז"ל בכל ערב יו"ט שלא להקיז דם משום ערב שבועות".

(ג) מג"א (סי' תס"ח ס"ק ט"ו).

(ד) שלחן שלמה (סי' תס"ח סעי' ה').

(ה) ח"א (כלל ע"ט סעי' ב') – "נהגו שלא להקיז דם בשום ערב יום טוב, דבערב שבועות יצא שד דשמיה טבוח, ואילו לא קבלו ישראל את התורה הוה טבח להון לבשרייהו ולדמיהו, וגזרו רבנן על כל ערב יום טוב משום ערב שבועות".

(ו) מ"ב (סי' תס"ח ס"ק ל"ח) – "יעיזו"ט אחרון של פסח הכל מותר דאינו רגל בפ"ע. וכ"ז כשרוצה להקיז לבריאות אבל משום סכנה כבר דשו בו רבים ושומר פתאים ה' ואפילו בערב שבועות התיר בא"ר כשצו הרופאים בחולי שיש בו סכנה אבל בלא"ה לא".

(ז) שלחן חי (סי' נ"ח אות ה').

(ח) ציץ אליעזר (חי"ב סי' מ"ו אות ח') – "ולא כן אנחנו עדות האשכנזים, אנו יש לנו להחמיר בזה בהיות וכאמור כמעט כל גדולי חכמי אשכנז בדעת אחת להחמיר בזה ומחולקים רק בפרטים, ובעיקר שאנו יוצאים תמיד ביד רמ"א".

(ט) קובץ הלכות (שבועות פרק י"א סעי' א').

(י) נטעי גבריאל (יו"ט ח"ב פרק י' סעי' י"ג).

2. בני ספרד: יש על מי לסמוך.

(א) ציץ אליעזר (חי"ב סי' מ"ו אות ז') – "עדיין כר נרחב לעדות הספרדים למי שרוצה לסמוך להקל בזה. וזאת בהיות שאבל עובדא היא שברמב"ם ובב"י לא נזכר מזה, והפ"ח מקיל בזה במפורש, ועפ"י שלושה עמודי עולם אלה יכול לקום להם דבר".

3. מראי מקומות – שם אריה (יו"ד סי' כ"ז ד"ה אכן תמיה).

(א) א"ר (סי' תצ"ג ס"ק י"ט) – "מעשה בחולה בערב שבועות שאמרו הרופאים להקיז לו דם בערב שבועות משום סכנת החולי, והוריתי להתיר, משום שראיתי בכלבו סי' נ"ח [יז ע"א] ובתשב"ץ סי' תקנ"ז זה לשונו, האידנא כיון שהורגלו בו רבים שומר פתאים ה'. ואף די"ל דמיירי שם בהושענא רבה ושאר ערב יו"ט, מ"מ כיון דגזירה זו דשאר ערב יו"ט נמי בש"ס ס"פ מפנין [שבת קכט ע"ב] ואפילו הכי [התירו], א"כ הוא הדין בערב שבועות. ואף דודאי אין להקל, מ"מ בזה שיש ודאי סכנה אם לא יקיזו אין ספיקא מוציא מידי וודאי. ועוד דבאגודה שם [סי' קס] כתב דבימיהם היו מקיזין רוב דם, אבל עתה אין מקיזין כ"כ. א"נ י"ל מדינא

מותר לדין אף בערב שבועות, דהש"ס דוקא הקזה שלהם אמרו, ואף שכתב שם שנוהרין מלהקיז ערב שבועות, היינו נמי כשאין סכנה חש להחמיר, אבל בסכנה נ"ל להתיר".

ב. לילה לפני ערב יו"ט.

1. מיקל [חוץ מליל הושענא רבה] – מהרי"ל, הו"ד במג"א (סי' תס"ח ס"ק ט"ו, "ובעיי"ט האחרון של פסח הכל שרי דאינו רגל בפ"ע מט"מ) ובליילה שלפני יו"ט נ"ל דמותר להקיז דם חוץ מליל הושענא רבא", ת"א (כלל ע"ט סעי' ב', "ובליילה שלפני ערב יום טוב מותר להקיז, חוץ מליל הושענא רבה"), מ"ב (סי' תס"ח ס"ק ל"ח, "ובליילה שלפני עיו"ט מותר להקיז דם חוץ מליל הו"ר. ועיו"ט אחרון של פסח הכל מותר דאינו רגל בפ"ע. וכ"ז כשרוצה להקיז לבריות אבל משום סכנה כבר דשו בו רבים ושומר פתאים ה' ואפילו בערב שבועות התיר בא"ר כשצו הרופאים בחולי שיש בו סכנה אבל בלא"ה לא"), שלחן ח' (סי' נ"ח אות ה'), ציץ אליעזר (ח"ב סי' מ"ו אות ו' ד"ה וא"כ), בטעי גבריא (יו"ט ח"ב פרק י' סעי' י"ג).
  2. מראי מקומות.
- (א) א"ר (סי' תצ"ג סוף ס"ק י"ט) – "ובליילה שלפני יו"ט נ"ל דמותר להקיז בלילה [עכ"ל מג"א]. ובתוס' [שם ד"ה דקאי] דאפילו סמוך ללילה אין דרך".

ג. ערב ראש השנה, ערב יוה"כ.

1. רבבות אפרים (ח"א סי' ש"מ) – "ואז אפשר".
2. הגרש"ז ברוך (רבבות אפרים ח"א סי' ש"מ) – "דערב יו"ט כולל ג"כ ר"ה ויו"כ דאחרת היה כותב ערב רגלים".

ד. הושענא רבה.

1. מחמיר אפילו בלילה, כיון שהוא יום הדין – מהרי"ל, הו"ד במג"א (סי' תס"ח ס"ק ט"ו, לשונו מובא לעיל), שלחן שלמה (סי' תס"ח סעי' ה'), ת"א (כלל ע"ט סעי' ב', לשונו מובא לעיל), שלחן ח' (סי' נ"ח אות ה'), ציץ אליעזר (ח"ב סי' מ"ו, לשונו מובא לקמן).
2. מראי מקומות – א"ר (סי' תצ"ג ס"ק י"ט, לשונו מובא לעיל), פירות תאנה (דף קכט: ד"ה אבל).

ה. האם תרומת דם (donating blood) נכלל בהקזת דם: לענין ערב יו"ט.

1. מחמיר.
- (א) ציץ אליעזר (ח"ב סי' מ"ו) – "אין להוציא בדרך כלל מנות דם מהורידים לא לשם התרמה לבנק – הדם ולא לשם עריכת בדיקות כי אם כשיש נחיצות מיוחדת לכך".
- (ב) הגריש"א זצ"ל (קופת חולים לאומית ה' פסח עמ' כ"ג).
- (ג) נטעי גבריא (פסח ח"ב פרק מ"ז סעי' י"ז, יו"ט ח"ב פרק י' סעי' י"ד) – "ואף תרומה לבנק דם ... יש להחמיר במקום שאין צורך כ"כ".
- (ד) הגר"א נבנצל שליט"א (אסיפת יצחק י"ז חשון תשס"ז) – "שאלה: ברמ"א בס' תס"ח כתב 'ונהגו שלא להקיז דם בשום ערב יו"ט' האם ה"ה התרמת דם, ומה הדין בבדיקת דם. תשובה: ה"ה התרמת דם אם אין צורך דחוף לחולה, במיוחד יש ליזהר בערב שבועות, בבדיקת דם נלענ"ד דאין חשש".
- הגר"א נבנצל שליט"א (ירושלים במועדיה, שבועות עמ' קפ"א אות ד') – "שאלה: האם ערב שבועות יותר חמור לענין הקזת דם [יעויין במשנ"ב סי' תס"ח ס"ק ל"ח]. תשובה: ערב שבועות יותר חמור לענין הקזת דם, כמו שאמרו בגמ' [שבת קכט:]. ותרומת דם היא בכלל האיסור, ולא יתרום דם בכל עיו"ט, וכ"ש בערב שבועות, אלא אם כן יש פיקוח נפש, שאז מותר ומצווה לתרום דם".
- (ה) הגר"א שלזינגר שליט"א (אסיפת יצחק כ"ד חשון תשס"ז) – "שאלה: הרמ"א (בס' תס"ח סעיף י') כתב 'ונהגו שלא להקיז דם בשום ערב יו"ט', האם ה"ה בהתרמת דם, ומה הדין בענין בדיקת דם. תשובה: ראה שם (ס' תס"ח סעיף ט') במשנ"ב ס"ק ל"ח שעיקר הגזירה היתה על ערב שבועות, ומחמת ערב שבועות גזרו על כל ערב יו"ט, אבל לא גזרו על ערב שבת, ולכן בער"ש הוא מותר, לענין תרומת דם או בדיקת דם, לענין תרומה ראוי לדחות לזמן אחר, אבל בבדיקת דם נהגו העולם להקל בזה".
- (ו) פסקי תשובות (סי' תס"ח אות י"ד) – "וכל שכן התרמת דם והוצאת מנות דם דרך הורידים אסור".
2. מיקל.
- (א) אור יצחק (ח"א או"ח סי' ז') – "נראה שלכאורה שמותר, דדוקא בזמנא שהיו מקיזים הרבה דם, ופעמים שהיה מעמידו אף עד רביעית בזה שייך החשש הנ"ל, אבל היום שמקיזים רק מעט דם הוא כדם מכה. וכמו שלא מצוינו שעושים סעודת הקזה, ושאר דיני הקזה שבש"ס".
3. מראי מקומות.
- (א) הגרש"ז זצ"ל (בדמ"ך חיי עמ' פ"ב אות ו', צהר ח"ה עמ' שנ"א אות ו') – "נראה שמעיקר הדין אין בהתרמת דם משום הקזת דם, ולכן במקום הצורך יש להקל בזה שלא להקפיד על זמנים מיוחדים שנאסרו בהקזת דם. אבל לכתחילה ראוי להקפיד על זה, ואף ליטול ידיים אחרי התרמת הדם".
- (ב) קובץ הלכות (שבועות פרק י"א סעי' א') – "וכפשוטו דוקא הקזת דם אית בי' סכנה משא"כ בבדיקת דם ואפי' התרמת דם אינו בכלל, ולמעשה במקום הצורך אפשר לעשות בבדיקת דם בערב שבועות".
- (ג) הגרש"ק שליט"א (אסיפת יצחק ט"ו חשון תשס"ז) – "שאלה: הרמ"א בס' תס"ח סעיף י' כתב 'ונהגו שלא להקיז דם בשום ערב יו"ט', האם ה"ה בהתרמת דם. תשובה: יתכן".

ו. האם בדיקת דם (blood test) נכלל בהקזת דם: לענין ערב יו"ט.

1. מחמיר.

- (א) ציץ אליעזר (חי"ב סי' מ"ו) – "יש למנוע כל פעולה בגוף שגורמת לפתיחת ורידי הדם או לעקירת ונוזילת דם ממקום למקום והתפרצותם חוצה או כל שינוי שהוא במהלכו הטבעי של הדם בגוף, כי יש חשש סכנה לכך".
- (ב) הגר"ח ק"שליט"א (שערי ציון ח"א עמ' ק"ט אות א', אות ב') – "תשובה: יזהר ... יזהר תמיד".
- עי' הגר"ח ק"שליט"א (אסיפת יצחק ט"ו חשון תשס"ז) – "שאלה: הרמ"א בס' תס"ח סעיף י' כתב 'ונהגו שלא להקיז דם בשום ערב יו"ט' ... ומה הדין של בדיקת דם. תשובה: יתכן".
- (ג) תורת היולדת (פרק מ"ו סעי' ה') – "יש להמנע מהוצאת דם (לבדיקה) ... אם אפשר, בערב יו"ט ובפרט בערב שבועות. פרט למקרים של סכנת נפשות".
- (ד) נשמת אברהם (ח"א סי' תס"ח הע' ב') – "ומשמע דכל טיפול שיש בו הוצאת דם ממקומו, אין לעשות לחולה בערב שבועות אלא כשיש בו סכנה, וממילא ... אין להוציא דם לבדיקות".
- (ה) נטעי גבריאל (פסח ח"ב פרק מ"ז סעי' י"ז, יו"ט ח"ב סעי' י"ד) – "בדיקת ע"י הוצאת דם יש להחמיר במקום שאין צורך כ"כ".
2. מיקל.

(א) הגר"ש זצ"ל (קופת חולים לאומית הל' פסח עמ' כ"ג).

(ב) רבבות אפרים (ח"א סי' ש"מ) – "דאז היו חלשים אחרי ההקזה ... משא"כ הקזה דם שמוציאים מהאצבע וכדומה בזמנינו שאין מרגיש אח"כ חלישות הגוף".

(ג) הגר"א נבנצל שליט"א (אסיפת יצחק י"ז חשון תשס"ז) – "שאלה: ברמ"א בס' תס"ח כתב 'ונהגו שלא להקיז דם בשום ערב יו"ט' האם ה"ה התרמת דם, ומה הדין בבדיקת דם. תשובה: ה"ה התרמת דם אם אין צורך דחוף לחולה, במיוחד יש ליזהר בערב שבועות, בבדיקת דם נלענ"ד דאין חשש".

הגר"א נבנצל שליט"א (ירושלים במועדיה, שבועות עמ' קפ"א אות ג') – "שאלה: האם מותר לערוך בדיקת דם שיגרתית, או בדיקה לחולה בערב יו"ט, או שגם זה בכלל דברי הרמ"א: 'נהגו שלא להקיז דם בערב יו"ט', ולפי זה יהיה נכון לדחות או להקדים את הבדיקה (במקום שאין סכנה). תשובה: בדיקת דם שיגרתית אינה בכלל האיסור המובא ברמ"א הנ"ל".

(ד) הגר"י זילברשטיין שליט"א (אסיפת יצחק ה' תמוז תשס"ז) – "שאלה: הרמ"א בס' תס"ח כתב 'ונהגו שלא להקיז דם בשום ערב יו"ט', האם ה"ה בהתרמת דם, ומה הדין בבדיקת דם. תשובה: אם הרופא אומר שצריך לבצע בדיקת דם בערב שבועות, צריכים לשמוע לו, ואיו בזה חשש, ויתכן שאפילו שלא במקום סכנה מותר, כיון שבדיקת דם, אינו אלא הוצאת כמות דם קטנה, וכמו שכתב הגר"ש ז"א אוערבאך זצ"ל שאין צריך עבוד זה נטילת ידיים".

(ה) הגר"א שלזינגר שליט"א (אסיפת יצחק כ"ד חשון תשס"ז) – "שאלה: הרמ"א (בס' תס"ח סעיף י') כתב 'ונהגו שלא להקיז דם בשום ערב יו"ט', האם ה"ה בהתרמת דם, ומה הדין בענין בדיקת דם. תשובה: ראה שם (ס' תס"ח סעיף ט') במשנ"ב ס"ק ל"ח שעיקר הגזירה היתה על ערב שבועות, ומחמת ערב שבועות גזרו על כל ערב יו"ט, אבל לא גזרו על ערב שבת, ולכן בער"ש הוא מותר, לענין תרומת דם או בדיקת דם, לענין תרומה ראוי לדחות לזמן אחר, אבל בדיקת דם נהגו העולם להקל בזה".

3. מראי מקומות – קובץ הלכות (שבועות פרק י"א סעי' א', לשונו מובא לעיל), פסקי תשובות (סי' תס"ח אות י"ד ד"ה ולענין), שמירת הגוף והנפש (סי' קל"ג סעי' ג').

ז. ניתוח.

1. מחמיר [אא"כ הוא דחוף].

(א) ציץ אליעזר (חי"ב סי' מ"ו) – "שבדרך כלל אין לבצע סוגי ניתוחים של כגון נידוננו בערבי ימים טובים ... אולם כשהרופא המנתח או הקופ"ח שהוא חבר שם לוחצים עליו יש להתיר למי שהוא מעדות הספרדים, ובפרט בשאר עי"ט מלבד ער"ש והוש"ר. ורק כשיש חשש שאם לא יתן לבצע בו הניתוח ביום זה יתבטל תורו ויצטרך לחכות הרבה זמן עד שיגיע תורו שנית ויהיה זה כרוך אצלו עם מיתוח עצבים וסבל של יסורים (והכל לפי החולי ולפי האדם כביטוי של ספר מועד לכל חי שם) אזי יש להתיר בזה גם למי שהוא מעדות האשכנזים ובמיוחד בשאר ערבי ימים טובים מלבד ערב שבועות ועי"ט האחרון של סוכות שהוא יום הושענא רבה".

(ב) עי' הגר"א נבנצל שליט"א (ירושלים במועדיה, שבועות עמ' קפ"א אות ב') – "שאלה: האם ניתוח מותר בערב יו"ט. תשובה: כשאין סכנה, ראוי לדחות את הניתוח לאחר יו"ט".

(ג) נטעי גבריאל (יו"ט ח"ב פרק י' סעי' י"ג) – "אף תרומות לבנק דם או ניתוח או בדיקות דם אין לעשות בערב שבועות (כשאין צריך לזה מפני המכנה), ויש להחמיר אם אפשר גם בשאר עי"ט".

(ד) שמירת הגוף והנפש (סי' קל"ג סעי' ג').

(ה) תורת היולדת (פרק מ"ו סעי' ה') – "יש להמנע ... ומניתוח קיסרי אם אפשר, בערב יו"ט ובפרט בערב שבועות. פרט למקרים של סכנת נפשות".

(ו) נשמת אברהם (ח"א סי' תס"ח הע' ב') – "ומשמע דכל טיפול שיש בו הוצאת דם ממקומו, אין לעשות לחולה בערב שבועות אלא כשיש בו סכנה, וממילא אין לנתח אלא אם זה דחוף".

(ז) פסקי תשובות (סי' תס"ח אות י"ד) – "אין לבצע ניתוחים מתוכננים בערבי יו"ט, ובפרט ערב שבועות, אם לא ביש חשש פקו"נ".

א. נדה (דף יז.), גיטין (דף ע.) – "אמר ר"ש בן יוחי: ה' דברים הן שהעושה אותן מתחייב בנפשו ודמו בראשו ... והמקז דם ומשמש מטתו ... דאמר מר: מקז דם ומשמש מטתו הויין לו בנים ויתקין, הקיזו שניהם ושמשו הויין לו בנים בעלי ראתן. אמר רב: ולא אמרן אלא דלא טעים מידי, אבל טעים מידי לית לן בה".

1. ברייתא מעשה תורה (המיוחס לרבינו הקדוש, אות ה'), הו"ד בכל בו (סי' קי"ח ד"ה חמשה) – "חמשה דברים העושה אותן דמו בראשו ... והמקז דם ומשמש מטתו".
2. של"ה (שער האותיות קדושת אכילה אות ס"ד) – "חמישה דברים ... והמקז דם ומשמש מטתו".

ב. בזה"ז.

1. מיקל – זבחי צדק (ס"ק ס', ס"ק ס"א, "דהקזה דזה"ז אינם בקיאיין להוציא כל דמן ובזמן הש"ס היו בקיאיין להוציא כל דמן ואין נשאר אלא רביעית שהנפש תלויה בו ועל כן בזה"ז אין לחוש ... גם מ"ש מקז דם ומשמש מטתו כבר כתבנו בסמוך אות ס' דהקזה שעושיין בזמנינו שנייא מזמן התלמוד ולית לן בה").
2. מחמיר [שאין חילוק בזה"ז] – מנורת המאור (אות שט"ז, "חמשה דברים ... והמקז דם ומשמש מטתו"), ערה"ש (סעי' כ"ב, "והמקז דם ומשמש מטתו קודם שטעם דבר מה בפיו [נדה י"ז א"], כה"ח (ס"ק צ"ב)).

ג. כמה זמן.

1. באותו יום – מחבר (סעי' ט"ו, "לא יבעול ... ולא ביום הקזה").
2. יום או יומים – סידור היעב"ץ (הנהגת ליל שבת, פרק ז' אות ב' עמ' תר"ו, "ולא תכף ההקזה (עיין גטין דף ע.) עד שיעבור יום או יומים").
3. מראי מקומות – טהרת ישראל (או"ח סי' ר"מ סעי' פ"ד, "היינו סמוך לפני המרחץ ולאחר המרחץ אבל בלילה הקודם או בלילה שלאחריו לא סמוך מותר וכן הדין ביום הקזה").

ד. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' קכ"ז הע' ו').

1. מ"ב (סי' ר"מ ס"ק נ"ג) – "ולא ביום הקזה. מי שחלה ונתרפא יזהר מלשמש עד שיתחזק גופו כי יכאיבהו ויחליאהו ולא ידע כי בנפשו הוא [א"ר בשם צ"ל]".
2. רבבות אפרים (ח"ח סי' ק"ה אות ה') – "בדין איסור תשמיש ביום הקזת דם, מה הגדרת הקזת דם האם עושה ספירת דם שהיא לקיחת דם מועט נמי אסור, ומה הדין בנחתך בשרו וזה דם האם חשיב כהקזה. תשובה: זה לא נחשב כהקזת דם".
3. יסודות הבית וקדושתו (פרק ח' הע' ר"צ ד"ה וכשתרם) – "וכשתרם דם יש דין הקזה, אבל כשלקחו ממנו מעט דם לבדיקות יל"ע מה דינו, ועכ"פ בגמ' בגיטין ע' ע"א התירו כשטעם מידי, ויש לצרפו בענינינו (ויל"ע מדוע השמיט השו"ע גמ' זו)".

ה. נטילת ידיים אחר הקזת דם.

א. פסחים (דף קיב.) – "דמסוכר ולא משי ידיה, מפחיד שבעה יומי".

1. מחבר (או"ח סי' ד' סעי' י"ט) – "המקז דם מהכתפים, ולא נטל ידיו, מפחד ז' ימים".
2. מ"ב (סי' ד' ס"ק מ"ח) – "ואפשר עלוקה [שקורין פייוקע"ס] או ביינקע"ס ג"כ צריך ליטול וטוב להחמיר".

ב. האם תרומת דם (donating blood) נכלל בהקזת דם: לענין נטילת ידיים.

1. מחמיר.

א) לקט הקמח החדש (סי' ד' ס"ק פ"א) – "כיון שדין זה מקורו מהגמרא, בודאי נכון להחמיר ליטול ידיו אחר שהרופא הוציא את הדם".

ב) הגר"מ הלבשרשטאם זצ"ל (צהר ח"ה עמ' שמ"ט ד"ה הנ"ל).

ג) הגר"ש זצ"ל (בדמ"ח חיי עמ' פ"ד אות א', נקיות וכבוד בתפילה פרק ב' הע' מ', צהר ח"ה עמ' שמ"ט, ישא יוסף ח"א סי' א', מנשים באהל או"ח אות ב', הערות על מסכת פסחים ריש דף קיב.) – "מסתבר דתרומת דם הינה בכלל הקזת דם שעל זה שנינו דמקז דם ולא משי ידי מפחד שבעה ימים (פסחים קיב ע"א, או"ח סי' ד') - ולכן יש ליטול ידיים אחרי תרומת דם".

ד) הגר"ח ק"שליט"א (נקיות וכבוד בתפילה אות ל"ט) – "נכון ליטול".

ה) הגר"ח פ"ש זצ"ל (בדמ"ח חיי עמ' פ"ב אות ו', צהר ח"ה עמ' שנ"א אות ו') – "שמעיקר הדין אין בהתרמת דם משום הקזת דם, ולכן במקום הצורך יש להקל בזה שלא להקפיד על זמנים מיוחדים שנאסרו בהקזת דם. אבל לכתחילה ראוי להקפיד על זה, ואף ליטול ידיים אחרי התרמת הדם".

ו) עי' תורת היולדת (פרק ס"ב הע' ב') – "וצ"ע מה ההלכה כשמקז דם ע"מ לתומו, ומסתבר דצריך נטילה, וצ"ע".

2. מיקל.

א) עי' הגר"ש זצ"ל (נשמת אברהם ח"ה או"ח סי' ד', הליכות שלמה תפילה פרק כ' ס"ק ל"א) – "אפשר שגם זה שאינו עושה עבור רפואתו רק עוסק לרפואת אחרים שהיא מצוה ולא ידע דבר רע".

ב) אור יצחק (ח"א או"ח סי' ז') – "הנה בשו"ע או"ח סי' ד' סעי' י"ט, איתא המקז דם מהכתפים ולא נטל ידיו מפחד ז' ימים, ע"כ. ומקורו טהור מגמ' בפסחים [דף קי"ב רע"א], ועיי"ש ברש"י [ד"ה דמסוכר] שפירש שבמקז דם מהכתפיים עסקינן, וכן בע"ז [דף כ"ט רע"א] פירש"י [בד"ה סיבורי] כן. וגם בב"י [בגדמ"ח עמ"כ"ו] הועתק לשון זה. ועיינתי בערוך (ערך סבר), ושם לא הוזכר כתפיים. עכ"פ מסתבר דלהלכה הוא כמו שהובא בשו"ע מן הכתפיים דוקא. ומה שצריך לברר עוד אם ענין נטילת ידיים בזה הוא מצד נקיות או מצד רוח רעה. ומסתבר ודאי שאינו אלא מצד רוח רעה, דאל"כ מה ההבדל בין כתפיים לשאר מקומות שבגוף.

ולפי זה אם מקיז דם או שנותן דם לבדיקה וכדומה, מאיזה מקום שבגוף אינו צריך נטילת ידים. אולם אם נותן מן הכתפיים, באנו למחלוקת אי איתא להאי רוח רעה בזמן הזה או לאו. וכבר האריכו בזה האחרונים למעניתם, ולמעשה זה לא נוגע, כי איני חושב שמצוי בזמן הזה הקזת דם מהכתפיים".

(ג) ילקוט יוסף (סי' ד' סעי' ע"א) – "מי שתרם דם, אין צריך נטילת ידים".

3. מראי מקומות – מנחת גדעון (פרק ט' סעי' ו').

ג. האם בדיקת דם (blood test) נכלל בהקזת דם: לענין נטילת ידים.

1. מחמיר.
- (א) לקט הקמת החדש (סי' ד' ס"ק פ"א) – "כיון שדין זה מקורו מהגמרא, בודאי נכון להחמיר ליטול ידיו אחר שהרופא הוציא את הדם".
- (ב) עי' הגר"ח שליט"א (נקיות וכבוד בתפילה אות ל"ט) – "נכון ליטול".
- עי' הגר"ח שליט"א (ויכתוב מרדכי עמ' שנ"ג אות קס"ח) – "מש"כ בשו"ע (או"ח סי' ד' סעי' י"ט) 'המקיז דם מהכתפיים ולא נטל מפחד ז' ימים', מה הדין במי שמקבל זריקת חיסון ויוצא ממנו קצת דם, האם צריך נטילה. תשובה: טוב ליטול".
2. מיקל.
- (א) הגר"ש זצ"ל (נשמת אברהם ח"א סי' ד' הע' ד', הליכות שלמה תפילה פרק כ' סעי' י"ט) – "צריכים ליטול ידים רק אחרי הקזה שהיא עצמה לשם טיפול ולא כשהכוונה לשם בדיקות. וטעמו, דבדברים שהם משום סגולה, אין לנו אלא מה שכתוב, ובזמן חז"ל ההקזה היתה רק לשם טיפול ולא לשם בדיקת דם".
- (ב) הגר"מ הלברשטאם זצ"ל (צהר ח"ה עמ' שמ"ט ד"ה הנ"ל).
- (ג) הגר"ש זצ"ל (בדמיון חיי עמ' פ"ו, נקיות וכבוד בתפילה פרק ב' הע' מ', אשרי האיש או"ח ח"א פרק א' אות כ"ה, ישא יוסף ח"א סי' א', הערות על מסכת פסחים ריש דף קיב., מנשים באהל או"ח אות ב') – "אחר בדיקת דם (כגון בדיקה לסוכר) של נטילת דם מזערית אין צורך בנטילת ידים ... הוסיף הגאון רבי נחום אייזנשטיין שליט"א בשם מרן הגרי"ש אלישיב זצ"ל, דאין צורך ליטול ידים אחרי בדיקת דם, בדיקה איננה הקזה, אפילו אם נלקחה כמות של דם לצורך בדיקה (דבר שלא מצוי בבדיקת דם שיגרתי)".
- (ד) ביע אומר (מעין אומר ח"א פרק ב' סי' ג') – "שאלה: אדם המקיז דם לצורך בדיקת דם מאצבעו או מהווריד, האם צריך ליטול ידיו אח"כ. תשובה: אין צורך, שכל החיוב (ליטול במקיז דם) הוא מחמת שנגע במקומות המכוסים".
- (ה) הגר"י זילברשטיין שליט"א (אסיפת יצחק ה' תמוז תשס"ז) – "אם הרופא אומר שצריך לבצע בדיקת דם בערב שבועות, צריכים לשמוע לו, ואיו בזה חשש, ויתכן שאפילו שלא במקום סכנה מותר, כיון שבדיקת דם, אינו אלא הוצאת כמות דם קטנה, וכמו שכתב הגר"ש ז"א איערבאך זצ"ל שאין צריך עבוד זה נטילת ידים".
- (ו) אור יצחק (ח"א או"ח סי' ז') – לשונו מובא לעיל.
- (ז) נשמת אברהם (ח"א סי' ד' הע' ד') – "ואולי זה רק כשעצם הוצאת הדם הוא הרפואה ... אמנם מה שלוקחים דם מחולה לבדיקות, אין צריכים ליטול ידים אח"כ ואפילו בלקיחת כמות גדולה".
- (ח) ילקוט יוסף (סי' ד' סעי' ע"א) – "הנותן דם לבדיקה ולא נגע בזרועותיו ... אין צריך נטילת ידים".
3. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' נ"ד הע' מ"א, סי' קל"ג הע' ג'), מנחת גדעון (פרק ט' סעי' ו').

ו. ימים שאין להקיז בהם.

א. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' קל"ג סעי' ב').

ז. תפילה לפני ולאחר הקזת דם.

א. עי' או"ח סי' ר"ל סעי' ד', לשיטות ומראי מקומות.

סכנה: דברים המביאים לידי נכפה

[א] דברים המביאים לידי נכפה. [ב] העומד בפני הנר ערום. [ג] כיבוי נר בנשיפה.

[א] דברים המביאים לידי נכפה.

א. החולי.

1. רש"י (שבת דף סא. ד"ה נכפה, כתובות דף עז. ד"ה נכפה, בכורות דף מד: ד"ה נכפה) – "נכפה. היינו חולי שאדם נופל מחמתו לארץ".

ב. אפילפסיה (epilepsy).

1. ציץ אליעזר (חי"ג סי' ל"ה אות א') – "כמה הערות קצרות על ספרו היקר לב אברהם. (א) בפרק א' סעי' ב' כותב בפשיטות דהחולה במחלת הנפילה (אפילפסיה) ל"ע יש לו דין חולה שאין בו סכנה. ולדעתי לא כן הוא. יעוין בהגהות מיימוניות ברמב"ם בפ"ד מה' מאכלות אסורות אות ב' שכתוב בזה"ל: שאלו לרבי על נכפה אחד והיה רוצה עכו"ם אחד לרפאותו ולהאכילו מאכל אחד לרפואה שנראין הדברים שיש בו שרץ העוף לפי הענין, והשיב כי נכפה חולי גדול וכמכה של חלל דמי ופעמים שמסתכן ונופל באור או במים ומותר אם הרפואה ידועה עכ"ל. הרי לנו דמכה תרתי נחשב הנכפה כחולה שיש בו סכנה, ראשית מכה עצם המחלה דכמכה של חלל דמי, ושנית מפני שלפעמים מסתכן ע"י שנופל באור או במים. כן יעוין בט"ז ביו"ד סי' פ"ד ס"ק כ"ד שמביא נמי בכזאת בשם הרש"ל שהעתיק תשו' ר"י שפסק שנכפה היא כמכה של חלל ומותר להאכילו מאכל שיש בו שרץ עוף אם הרפואה בידוע ע"ש. ובשו"ת חתם סופר חיו"ד סי' ע"ו (מובא בקצרה בפ"ת יו"ד שם), הגם שכותב דמתשובת הרא"ש יש להוכיח דנכפה לא חשיב סכ"נ, בכל זאת פוסק דמ"מ בפקדון הולכין להקל ויש לסמוך אמהרש"ל בשם הר"י עיין שם. יש להעיר על הח"ס דלא נחית למיחשב ליה לנכפה כיש בו סכנה מיהת מכה הטעם השני שכותב בהגהות מיימוניות שם, והוא, מפני דפעמים שמסתכן בשעת התקפה ועלול להסתכן וליפול באור או במים. וראה זה דהח"ס בעצמו במקו"א בחאה"ע ח"א סי' קט"ז חושש בעצמו לכך, וכותב, דפשיטא שבעל הנכפה הוא מסוכן בנפשו שיפול לא' הפחתים או למים ולאש, ומספר עובדא דהוה שבעל נכפה נפל בשדה לתוך תנור ששורפים פחמים והוציאוהו משם ומת אחר כמה ימים, ועל כן מבאר דפלוגתייהו דראב"ה ורא"ש הוא אך בהליכת הרופאים אם הוא חולי המתדבק עיין שם. וכדברי הט"ז פוסק בפשיטות גם הערוה"ש בסעיף צ"ה, והדברים ארוכים. ואם כן יש להכליל את הנכפה בכלל חולה שיש בו סכנה".

ג. העומד בפני הנר ערום: הוי נכפה.

1. מסכתות קטנות (כלה רבתי פרק א הל' כ"ב) – "העומד לפני הנר ערום, נכפה".
2. פסחים (דף קיב:) – "דתניא: העומד בפני הנר ערום הוי נכפה".
3. עי' לקמן.

ד. המשמש מטתו לאור הנר: הויין לו בנים נכפין.

1. מסכתות קטנות (כלה רבתי פרק א הל' כ"ב) – "המשמש מטתו לאור הנר, הויין ליה בנים נכפין".
2. פסחים (דף קיב:) – "והמשמש מטתו לאור הנר, הויין לו בנים נכפין".
3. עי' או"ח סי' ר"מ סעי' י"א, לשיטות ומראי מקומות.

ה. המשמש מטתו על מטה שתינוק ישן עליה, אותו תינוק נכפה.

1. פסחים (דף קיב:) – "תנו רבנן: המשמש מטתו על מטה שתינוק ישן עליה, אותו תינוק נכפה. ולא אמרן אלא דלא הוי בר שתא, אבל הוי בר שתא לית לן בה. ולא אמרן אלא דגני להדי כרעיה, אבל גני להדי רישיה, לית לן בה. ולא אמרן אלא דלא מנח ידיה עילויה אבל מנח ידיה עילויה, לית לן בה".
2. מסכתות קטנות (כלה רבתי פרק א הל' כ"ג) – "תנא המשמש מטתו על המטה שהתינוק ישן עליה, אותו תינוק נכפה, ולא אמרן אלא דלא נאים, אבל נאים לית לן בה".
3. מחבר (או"ח סי' ר"מ סעי' ט"ז) – "המשמש מטתו על מטה שתינוק ישן עליה, אותו תינוק נכפה".
4. עי' או"ח סי' ר"מ סעי' ט"ז, לשיטות ומראי מקומות.

ו. היוצא מבית הכסא ושימש, הויין לו בנים נכפין.

1. ברייתא (מסכת כלה פרק א הל' י"א) – "היוצא מבית הכסא ושימש, הויין לו בנים נכפין, מפני ששר של בית הכסא נילוהו עמו. עד כמה ישהא וישמש, שיעור מהלך חצי מיל".
2. גמרא (גיטין דף ע). – "תנו רבנן: הבא מבית הכסא, אל ישמש מטתו עד שישהה שיעור חצי מיל, מפני ששד בית הכסא מלוה עמו, ואם שימש הויין לו בנים נכפין".
3. עי' או"ח סי' ר"מ סעי' ט"ו, לשיטות ומראי מקומות.

ז. העובר בין שתי נשים נדות: הן נכפה.

1. זוהר חדש (כרך ב' מגילת רות דף ל"ו-ב') – "תנן העובר בין שתי נשים אם נדות הן נכפה".
2. ריקאנטי (שמות פרק כ"ב פסוק י"ז) – "תנן [פסחים קיא ע"א] העובר בין שתי נשים, אם נדות הן נכפה".

3. עי' לעיל.

ח. כיבוי נר בנושיפה: נכפה.

1. מנורת המאור (חופת אליהו רבה עמ' תנ"ו) – "שלשה דברים העושה אותן דמו בראשו. היושב בצלו של נר, והמכבה הנר בפיו, מפני שנכפה, והמשמש מטתו לפני הנר, מפני שהיין לו בנים נכפים".
2. עי' לקמן.

ב] העומד בפני הנר ערום.

א. מקור: הוי נכפה ודמו בראשו.

1. מסכתות קטנות (כלה רבתי פרק א הל' כ"ב) – "העומד לפני הנר ערום, נכפה".
2. פסחים (דף קיב:) – "ואל תעמוד בפני הנר ערום. דתניא: העומד בפני הנר ערום, הוי נכפה".
3. דרך ארץ רבה (פרק י"א הל' ג') – "ההורג כנה על גבי המטה, והעומד ערום לאור הנר ולאור הלבנה, דמו בראשו".

ב. הלכה.

1. הו"ד – דרישה (או"ח סי' ער"ה סוף ס"ק א', לשונו מובא לקמן), א"ר (סי' ער"ה ס"ק י"ד, א"ז ס"ק ה'), באה"ט (או"ח סי' ער"ה ס"ק י'), "והוא סכנה גדולה אפילו בלא נר של שבת", גר"ז (סי' ער"ה סעי' י"ג, הל' שמירת גוף ונפש סעי' ט', "לא יעמוד בפני הנר ערום שכל העומד בפני הנר ערום יהיה נכפה"), יפה ללב (ח"ג קונ"א יו"ד סי' קט"ז ס"ק ג', לשונו מובא לקמן), ערה"ש (או"ח סי' ער"ה סעי' י"ז), מ"ב (סי' ער"ה ס"ק כ"ז, "אסור משום סכנה דאתי לידי נכפה כדאיתא בפסחים קי"ב"), מסגרת השלחן (על שלחן שלמה סי' ער"ה ס"ק א'), ס' זכירה (ענין דרך ארץ אות ד').
2. מראי מקומות – תוס' שבת (סי' ער"ה ס"ק ט"ז, לשונו מובא לקמן), תשורת ש"י (ח"א סי' נ"א אות ב', לשונו מובא לקמן), זכר יהוסף (או"ח סי' כ"ח, לשונו מובא לקמן), קב זהב (סימן י"ד ד"ה ואגב, לשונו מובא לקמן), פסקי תשובות (סי' ער"ה אות ד').

ג. פשט ברמ"א (או"ח סי' ער"ה סעי' י"ב) – "נהגו לכסות הקטנים שלא יהיו ערומים בפני הנרות, משום ביזוי מצוה. וכ"כ הרוקח".

1. קשה.

א) דרישה (או"ח סי' ער"ה סוף ס"ק א') – "רמ"א ... ויש להקשות דהא בלאו הכי נמי אסור מפני סכנה, דאתי לידי נכפה, כדאיתא בגמרא (פסחים קי"ב):".

2. י"ל, [אולי] נשתנה הטבע.

א) תוס' שבת (סי' ער"ה ס"ק ט"ז) – "פרישה ... ואין זה קושיא, דכבר איתא בכמה דוכתיה דעכשיו נשתנו הסגולות והטבעים שהיו בזמן הש"ס, וגם הכל לפי טבע הארצות, כמ"ש המג"א בסי' קע"ג לענין אכילת בשר אחר דגים, ולהכי קמ"ל הכא דמ"מ אסור לעשות כן משום ביזוי מצוה".

ב) תשורת ש"י (ח"א סי' נ"א אות ב') – "מ"ש בש"ע א"ח ס"ס ער"ה דנהגו לכסות הקטנים שלא יהיו ערומים בפני הנרות משום ביזוי מצוה, דהקשה הפרישה בלא"ה יש בזה משום סכנה כדאיתא בפע"פ דף קי"ב, הנה י"ל דעכשיו ובאלו הארצות ליכא אלו הסגולות והטבעים, כדאיתא כה"ג באה"ע סימן קנ"ו. ומצאתי בתו"ש כ"כ, ויותר י"ל לפי מ"ש תוספת ביומא דף ע"ז דרוח רעה של שובתא שאין אותה רוח רעה שורה באלו המלכויות, כמו שאין נזהרין על הגילוי ועל הזוגות, והובא בשו"ת יד דוד תשובה י"ט לענין כמה דברים שאמרו בגמרא דסוכה מפני רוח רעה, עיי"ש. וא"כ י"ל מה דאחז"ל דעומד ערום לפני נר נכפה ג"כ מפני רוח רעה, ועכשיו מדאין נזהרין ש"מ דאינו עכשיו במלכויות שלנו. עוי"ל ...".

ג) זכר יהוסף (או"ח סי' כ"ח) – "והרמב"ם השמיטו לגמרי, ואפשר דסובר דנשתנו הטבעים בזה וכמ"ש התו' והפוסקים בכמה מקומות ...".

ד) קב זהב (סימן י"ד ד"ה ואגב) – "ולענין עמידת ערום מוכח ברמ"א סי' ער"ה שכעת ליכא סכ"נ שרק בנר שבת אסור וכן מבואר בתוספת שבת שם".

1) מראי מקומות – הגרפ"ש זצ"ל (חידושי בתרא על מ"ב סי' ער"ה ס"ק כ"ז, לשונו מובא לקמן), חידושי בתרא (על מ"ב סי' ער"ה ס"ק כ"ז, "ומש"כ בכה"ח דנשתנו הטבעים, הא בברייתא הביאו נכפה מחמת ערום ונכפה דבנים מחמת תשמיש, והביה"ל סר"מ אסי"א הביא האי דבניו, משמע דסובר דחל גם בזמנינו ר"ל"), עי' הפוסקים לעיל [שהו"ד להלכה].

3. י"ל, לחלק בין קטן לגדול.

א) א"ר (סי' ער"ה ס"ק י"ד) – "ונראה לחלק בין קטן לגדול דש"ס משמע בגדול עיי"ש".

ב) מ"ב (סי' ער"ה ס"ק כ"ז) – "ביזוי מצוה. קשה דבלא"ה אסור משום סכנה דאתי לידי נכפה כדאיתא בפסחים קי"ב ונראה לחלק בין קטן לגדול [א"ר]".

4. י"ל, לחלק בין גלוי ערוה לערום בכל הגוף.

א) תורת שבת (סי' ער"ה ס"ק ט"ז) – "מה שהקשו הדרישה והא"ר דלעמוד לפני הנר ערום בלא"ה אסור משום סכנה, כדאיתא בפסחים דקי"ב, לע"ד לק"מ, דהתם איירי שכל הגוף ערום, אבל הכא משום ביזוי מצוה הוא, ואפילו אין כל גוף הקטן מגולה רק ערותו לבד".

ב) תשורת ש"י (ח"א סי' נ"א אות ב') – "עוי"ל הא דאחז"ל אל תעמוד בפני נר ערום דסכנה הוא, היינו ערום כולו, ואם כן אם הקטנים מכוסין קצת ליכא חשש זה, אבל מפני ביזוי מצוה אפילו גופם מכוסה רק ערותם מגולה כדרך הקטנים, הוי ביזוי מצוה, דסתמא הביזוי מצוה רק משום גילוי ערוה, והיינו דש"ס אמר שלא לעמוד בפני הנר ערום, ורמ"א כתב שלא יהיו ערומין, כי גם אם שוכבין במטה דאזי לא ערומין הן, רק צד שלמעלה, ובגמרא אמר שלא יעמוד ערום, דאזי ערום אחור ופנים. ואפילו את"ל

דבפני הנר אינו רק צד שכנגד הנר ממש, מ"מ ג' צדדים הם נגד הנר, רק צד אחד אינו נגד הנר ממש, ורובו ככולו, משא"כ קטנים מושכבין בעריסה או מטה ג' צדדים מכוסין בעריסה וזכרים שתחתיהם, לכן ליכא רק משום ביזוי מצוה".

(ג) כה"ת (סי' ער"ה ס"ק מ"א) – "א"ר ... והתו"ש ... ועוד י"ל דהסגולה היא אם יהיה ערום לגמרי, אבל הכא אפילו אינו ערום לגמרי צריך לכסות משום ביזוי מצוה, ולהכי נקט קטנים משום לפי שדרכם להיות מגולים שאין מקפידים על עצמם, ואפ"ה משום ביזוי מצוה צריך לכסותם".

ד. רק גדול, או גם קטן.

1. רק גדול – א"ר (סי' ער"ה ס"ק י"ד, לשונו מובא לעיל), מ"ב (סי' ער"ה ס"ק כ"ז, לשונו מובא לעיל).
2. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' רס"ז סעי' ב').
- (א) הגר"א נבנצל שליט"א (ביצחק יקרא סי' ער"ה על מ"ב ס"ק כ"ז) – "צ"ע אם 'קטן' שכאן הוא מבין י"ג ומבת י"ב ומטה, או רק מבין ט' ומבת ג' ומטה".

ה. גלוי ערוה, או רק אם כל הגוף ערום.

1. רק אם כל הגוף ערום – תורת שבת (סי' ער"ה ס"ק ט"ז, לשונו מובא לעיל), דרכ"ת (ס"ק ע"ז, "בס' מילי דחסידותא ... ודוקא אם כל הגוף ערום, אבל אם קצת אברים מכוסים, אע"פ שראשו ורוב גופו ערומים, וגם רוב אברים שדרכם להיות תמיד מכוסים, והם והראש מגולים לפני הנר ... אין קפידא"), תשורת ש"י (ח"א סי' נ"א אות ב', לשונו מובא לעיל), כה"ת (סי' ער"ה ס"ק מ"א, לשונו מובא לעיל), אור לציון (ח"ב פרק מ"ה הע' ס"ג, "דהיינו דוקא בגילוי כל גופו"), הגר"חפ"ש זצ"ל (חידושי בתרא על מ"ב סי' ער"ה ס"ק כ"ז, לשונו מובא לקמן), שמירת הגוף והנפש (סי' רס"ז סעי' א').

ו. נר מן הצדדים.

1. דרכ"ת (ס"ק ע"ז) – "בס' מילי דחסידותא ... וכשהנר הוא מהצדדים, ורק קרן האור מגיע אליו, אין קפידא בכ"מ בזה".
2. זכר יהוסף (או"ח סי' כ"ח ד"ה אך) – "שאין איסור רק בפני הנר ממש שחזמו מזיקו וקשה לחולי, אבל לא כשנהנה מרחוק".
3. יביע אומר (ח"ט או"ח סי' צ"ה אות ט"ו) – "בחזיו"ד סימן לג, העיר מר על ההולכים לטבול בע"ש קודם אור היום ועומדים כך בפני אור הנר. ובפסחים (קיב א) אמרו העומד ערום בפני הנר הוא נכפה. והשיב הרב, הרי פשוט שהנשים טובלות לאור הנר, כדי שיעיינו בהן מה שצריך לטבילה, ולכן אין בזה קפידא. ע"כ. והנה כבר התעורר בזה בשו"ת ראשי בשמים (חאו"ח סי' ו) וכתב, דממ"ש בפני הנר, ולא אמרו 'לאור הנר', אלמא מה שאמרו ערום בפני הנר בסמוך לו ממש, ולא לאורו. [וכיו"ב בהרא"ש שבת כב. גבי אסור להרצות מעות כנגד הנר (של חנוכה), דהיינו בסמוך ממש, מדלא קאמר לאור הנר. ושו"ר שהובא שם]. ואף על פי שבמסכת דרך ארץ פרק בתרא איתא, 'העומד ערום לאור הנר ולאור הלבנה', מ"מ י"ל דנוסח התלמוד שלנו עיקר. [ולענין ערום לאור הלבנה, ע' מה שכתב הרמ"א בדרכי משה א"ח (סי' תרסד), שיש שנהגו לצאת בליל הושענא רבה עטופים בסדין למקום שמגיע שם אור הלבנה, ופושטים הסדין מעליהם, ונשארים ערומים, ופושטים איבריהם לאור הלבנה, אם נמצאו כולם שלמים סימן טוב הוא, ואם יחסר צל ראשו בנפשו הוא וכו'. ע"ש. וע"ע בכף החיים (שם סק"ג) בשם האר"י בשער הכוונות. ודו"ק]. שו"ר בשו"ת מקור חיים (סי' ה) שג"כ עמד בזה וחילק כאמור. וכ' ליישב ההיא דמס' דרך ארץ. ע"ש. שו"ר להרב תוספת שבת (סוף סי' ערה) שכתב, דסגולה זו אינה שייכת בימינו. ועמש"כ במאור ישראל (פסחים שם). ע"ש".
4. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' רס"ז סעי' ג').

ז. נר בעששית.

1. מיקל – דרכ"ת (ס"ק ע"ז, "בס' מילי דחסידותא ... במה שאמרו שלא לעמוד ערום לפני נר דולק, נראה דאם הנר הוא בעששית אין צד קפידא"), אמרי יעקב (ח"מ סי' י' ס"ק ל"ט, לשונו מובא לקמן).
2. האם מנורת חשמל חשיב כנר בעששית.
- (א) מיקל.
- (1) הגר"חפ"ש זצ"ל (חידושי בתרא על מ"ב סי' ער"ה ס"ק כ"ז) – לשונו מובא לקמן.
- (ב) מחמיר.
- (1) תשובות ונהגות (אליבא דהלכתא ח"נ עמ' י"ז טור א') – "דמנורת חשמל לא חשיב כנר בעששית".
- (2) חידושי בתרא (על מ"ב סי' ער"ה ס"ק כ"ז) – "לכאורה שאני נר בעששית דאין שם נר על העששית, ולכן נקרא מפסיק, משא"כ בחשמל עצם העששית חלק מהנר, דבלעדיו לא יידלק, א"כ שם נר גם על העששית, ואסור לעמוד לפני נר. ולכאורה יש לדייק מלישנא דברייתא דלא אסרו כשיש דבר המפסיק בינו לבין הנר, דהא בהעומד קתני לפני הנר, ואילו במשמש קתני לאור הנר, דמשמע בכל אופן שיש אור אסור משום הצינעא, משא"כ לענין עמידה החסרון רק אם זה בפני הנר בלי שום מפסיק, אבל אור הנר לא איכפת לן".
- (ג) מראי מקומות.
- (1) שמירת הגוף והנפש (סי' רס"ז הע' ז') – "ולפי דבריו יש לדון להקל בכל נורית חשמלית המונח בתוך קופסה. ואולי הנורית עצמה נחשבת כמו נר בעששית, והבן".

ח. אור חשמל.

1. מחמיר.

(א) אז נדברו (ח"ג סי' נ"ד) – "וכתב לנכון שאין נראה לחלק בין אור הנר רגיל לאור הנר של החשמל כמו שאין מחלקים לענין איסור תשמיש המטה לאור הנר".

(ב) רבבות אפרים (אסיפת יצחק כ"ב סיון תשס"ו) – "שאלה: בגמ' בפסחים (דף ק"ב ע"ב) אמר 'שעומד בפני הנר ערום הוי נכפה', וכן הוי במשנה ברורה סוף ס' ער"ה, האם זה נוגע היום בנורית חשמלית. תשובה: כנראה אפילו היום שיש חשמל לא יעמוד בפני הנר ערום ומשום נכפה".

1. אמנם עי' רבבות אפרים (אליבא דהלכתא ח"נ עמ' י"ז טור א').

(ג) הגר"א קופשיץ שליט"א (אליבא דהלכתא ח"נ עמ' י"ז טור א') – לשונו מובא לקמן.

(ד) הגר"ח ק"ש שליט"א (אלא פרק ס"ז אות ח') – "מקפיד מאוד בדברי הגמ' פסחים ק"ב ב' לא לעמוד בפני הנר ערום ואומר שחשמל דינו כנר, ולכן כשטובל במקוה מנהגו שנשאר עם כיפה לראשו עד שנכנס למים".

2. מיקל.

(א) אור לציון (ח"ב פרק מ"ה הע' ס"ג) – "ונראה שלאור החשמל מותר בכל אופן, שאף על פי שמצינו שחשמל דינו כנר לענין כמה דברים, מ"מ כאן שהוא ענין סגולי, י"ל שהוא דוקא באש ממש, ואין להחמיר אלא לאור הנר".

(ב) הגר"ח פ"ש זצ"ל (חידושי בתרא על מ"ב סי' ער"ה ס"ק כ"ז) – "אני נוהר מלהתרחץ לאור החשמל משום נכפה, ובדרכי תשובה יו"ד טקט"ז סקע"ז הקיל אם הנר הוא בעששית ודוקא כל הגוף, וכשנר הוא מן הצדדים ג"כ לית לן בה, ולפי"ז אין קפידא באור החשמל דכל נורה הוי בעששית, והתו"ש הובא בכף החיים סקמ"א כתב דהאידינא נשתנו המבעים, ועי"ל דדוקא בערום לגמרי מזיק".

(ג) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (אסיפת יצחק כ' סיון תשס"ו, אליבא דהלכתא ח"נ עמ' י"ז טור א') – "שאלה: בגמ' בפסחים (דף ק"ב ע"ב) אמר 'שעומד בפני הנר ערום הוי נכפה', וכן הוי במשנה ברורה סוף ס' ער"ה, האם זה נוגע היום בנורית חשמלית. תשובה: **הבו דלא להוסיף עלה**".

(ד) משנה הלכות (אליבא דהלכתא ח"נ עמ' י"ז טור א') – "דעל מנורת חשמל א"צ לחשוש".

(ה) הגר"ע אויערבאך שליט"א (אליבא דהלכתא ח"נ עמ' י"ז טור ב') – "ולאור חשמל אף נורה רגילה אפשר להקל".

(ו) אמרי יעקב (חו"מ סי' י' ס"ק ל"ט) – "ואם הנר מונח בעששית או מנורת חשמל, אין בו קפידא".

3. מראי מקומות – חוט שני (שבת ח"ד עמ' נ"ז ד"ה מנורה, לשונו מובא לקמן), שמירת הגוף והנפש (סי' רס"ז סעי' ד').

(א) ביע אומר (ח"ג יו"ד סוף סי' ז') – "ואפשר עוד דבחשמל קיל טפי".

(ב) הגר"ח ק"ש שליט"א (אסיפת יצחק כ"ב סיון תשס"ו) – "שאלה: בגמ' בפסחים אומר 'העומד בפני הנר ערום הוי נכפה', וכן הוי במשנה ברורה סוף ס' ער"ה, האם זה גם נוגע היום בנורית חשמלית. תשובה: יש להסתפק".

הגר"ח ק"ש שליט"א (אליבא דהלכתא ח"נ עמ' צ"ט טור ג') – "שאלה: כ' המ"ב (סו"ס רע"ה) אסור לעמוד ערום בפני נר דולק משום סכנה דאית לידי נכפה. ויל"ע האם יש לחוש כן אף בנורת חשמל שיש בה חוט ברזל לוחט, ונ"מ טובא כשמתרחץ בביתו. תשובה: יש מקילין".

ט. מנורת פלורוסנט – למחמירים לעיל.

1. מיקל.

(א) חוט שני (שבת ח"ד פרק פ"ג ס"ק ד', עמ' נ"ז ד"ה מנורה) – "מנורה פלורוסנטית אינה נר לענין זה, שהוא ברק ולא אש. ומנורה שיש בה חוט לוחט יש להסתפק".

(ב) הגר"ע אויערבאך שליט"א (אליבא דהלכתא ח"נ עמ' י"ז טור א') – "דאור פלורוסנט לא חשיב נר לגבי הא דהעומד לפני הנר ערום הוי נכפה".

2. מחמיר.

(א) הגר"א קופשיץ שליט"א (אליבא דהלכתא ח"נ עמ' י"ז טור א') – "דאין לעמוד ערום אף כנגד מנורת פלורוסנט".

3. מראי מקומות.

(א) הגר"ח ק"ש שליט"א (אליבא דהלכתא ח"נ עמ' צ"ט סוף טור ג') – "שאלה: ומה הדין בנורת פלורוסנט (הנורה הלבנה הארוכה שלא פועלת ע"י אש כנ"ל אלא באופן אחר), האם גם לחוש. תשובה: כנ"ל (יש מקילין)".

י. מרחץ או אמבטיא: ערום לפני אור חשמל.

1. מיקל.

(א) הגר"ש זצ"ל (ישורון חט"ו עמ' קמ"ג) – "מסתבר שהנזק נגרם רק מפני **שהאור גורם להסתכלות** ואין זה מדרכי הצניעות, וחושבני דסומא א"צ להקפיד על כך. וגם אפשר דביממא דהו"ל שרגא בטיהרא נמי שרי, ולכן חושבני דבמקום שאנשים עומדים ערומים ואינם מכסים ערותם, שפיר שרי לעמוד ערום כנגד האור, ואפי' כשהוא לבדו ואין איש עמו ג"כ אין חיוב לכבות כיון שנמצא במקום שמיוחד גם לערומי".

הגר"ש זצ"ל (שמירת הגוף והנפש מילואים סי' רס"ז הע' ט') – "ודעתו שבמקום שאנשים עומדים ערומים, שפיר שרי לעמוד ערום כנגד האור; ואפילו כשהוא לבדו ואין איש עמו, ג"כ אין חיוב לכבות, **כיון שנמצא במקום שמיוחד גם לערומים** (עוד כתב דאפשר שביום אין שום קפידא, משום דשרגא בטיהרא)".

(ב) אז נדברו (ח"ג סי' נ"ד) – "מביא זה ביחד עם תשמיש המטה לאור הנר דבנין נכפיו, כמו כן הרוחץ לאור הנר ערום דמו בראשו, א"כ זה מראה שהטעם הוא **לפי שלא מתנהג בצניעות** דגם האיש מזהר על צניעות שלא לגלות בשרו אפילו שלא בפני הנר לכן כשהוא בפני הנר יש סכנה בדבר ... לכן במקום צורך רחיצה כמו שמותר לגלות בשרו כמו"כ מותר גם לאור הנר וכמו שכ' כותב

- כן לענין חשש חציצה דבודאי צריך להיות לאור הנר לכן ליתא בזה האיסור של העומד בפני הנר ערום. וזה מוכרח שהרי לא נאמר לא בפסחים ולא במסכת ד"א הרוחץ לפני הנר ערום, אלא סתם העומד בפני הנר ערום".
- (ג) הגר"ש"א זצ"ל (אליבא דהלכתא ח"נ עמ' י"ז טור ב') – "דמותר להתרחץ כנגד אור החשמל, דכיון דרגילים כך אין קפידא".
- (ד) יביע אומר (ח"ג יו"ד סי' ז') – "נשאלתי אם מותר בזה"ז להכנס למרחץ או לאמבטיא בלילה ולעמוד ערום לאור הנר או לאור החשמל ... ובצירוף כל הסברות הנ"ל שצדדנו להקל נראה לפע"ד שהרוצה להקל יש לו על מה שיסמוך. והמחמיר תע"ב".
- (ה) משנה הלכות (אליבא דהלכתא ח"נ עמ' י"ז טור ב') – "דלצורך רחיצה וטבילה מותר לעמוד ערום כנגד אור הנר, כיון דאי אפשר בענין אחר ואין בזה חסרון בצניעות, וכל הקפידא בזה הוא רק כשיש בזה משום חסרון בצניעות".
- (ו) רבבות אפרים (אליבא דהלכתא ח"נ עמ' י"ז טור ב') – "דלצורך רחיצה וטבילה מותר לעמוד ערום כנגד אור הנר, כיון דאי אפשר בענין אחר ואין בזה חסרון בצניעות, וכל הקפידא בזה הוא רק כשיש בזה משום חסרון בצניעות".
- (ז) הגר"א קופשיץ שליט"א (אליבא דהלכתא ח"נ עמ' י"ז טור ב') – "דלצורך רחיצה וטבילה מותר לעמוד ערום כנגד אור הנר, כיון דאי אפשר בענין אחר ואין בזה חסרון בצניעות, וכל הקפידא בזה הוא רק כשיש בזה משום חסרון בצניעות".
2. יש להקל במקום מצוה.
- (א) אור לציון (ח"ב פרק מ"ה הע' ס"ג) – "שבטבילת מצוה שרי".
- (ב) הגר"ע אויערבאך שליט"א (אליבא דהלכתא ח"נ עמ' י"ז טור ב') – "דבטבילה ורחיצה לצורך מצוה, כגון לכבוד שבת וכדו', אפשר להקל. וברחיצה שלא לצורך מצוה, לאור נר רגיל יש להחמיר, ולאור חשמל אף נורה רגילה אפשר להקל".
3. מחמיר.
- (א) חוט שני (שבת ח"ד עמ' נ"ז ד"ה במס') – "והנה בבית הכסא אין נפ"מ בזה, כיון דצריך להתנהג שם בצניעות, אלא דהנפ"מ לעשות מקלחת, ו**בזה יש לעשות הפסק** בינו לבין הנר עצמו".
4. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' רס"ז סעי' ד', סעי' ה', מילואים על ס"ק ט').
- (א) שלמת חיים (סי' תס"ו, דפו"ח יו"ד סי' ס"א) – "הרי פשיטא שנשים הטובלות צריכות דוקא לאור הנר כדי שיעינו בהם, וכנראה מה שצריך לטבילה אין בזה קפידא".
- (ב) הגר"ח ק' שליט"א (שמירת הגוף והנפש סי' רס"ז הע' על סעי' א', אגרות וכתבים הוראות והנהגות פרק ל"ו אות ג' [עמ' קט"ז]) – "שמעתי שמרן החזו"א זצ"ל הזהיר שלא ללכת למקוה עם נר דולק".
- (ג) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (אליבא דהלכתא ח"נ עמ' י"ז טור ב') – "דנראה דמותר לעמוד ערום בפני הנר לצורך רחיצה וטבילה, כיון דאי אפשר בלאו הכי".
- יא. מראי מקומות.
1. הגרשז"א זצ"ל (ישרון חט"ו עמ' קמ"ג הע' ל"ו) – "דנראה שהאיסור הוא רק שלא לצורך".
- ג] כיבוי נר בנשיפה (blowing out a flame).**
- א. מחמיר.
1. ברייתא מעשה תורה (המיוחס לרבינו הקדוש, אות ד'), הו"ד בכל בו (סי' קי"ח ד"ה ארבעה) – "ארבעה דברים העושה אותן דמו בראשו היושב בצלו של מת והעומד ערום לפני הנר והמכבה את הנר בפיו זה נכפה והמשמש מטתו בפני הנר יוצאין ממנו בנים כעורים כפופים".
- אוצר המדרשים (רבינו הקדוש עמ' תקי"א פרק ה' אות ד') – "ה' דברים העושה אותם **דמו בראשו**: המכבה את הנר בפיו, והיושב בצלו של נר, והעומד בפני הנר ערום, והנכפה שמשמש מטתו, והמשמש בפני הנר דהויין לו בנים נכפים".
2. מנורת המאור (חופת אליהו רבה עמ' תנ"ו) – "**שלשה דברים** העושה אותן דמו בראשו. היושב בצלו של נר, והמכבה את הנר בפיו, **מפני שנכפה**, והמשמש מטתו לפני הנר, מפני שהויין לו בנים נכפים".
3. לחם הפנים (ס"ק ה') – "ארז"ל ד' דברים העושה אותן דמו בראשו וחד מנהון המכבה את הנר בפיו. וכן הוא בכלבו. (הגה) **והא דנוהגין הנשים בער"ש לכבות את הנרות בפיהם שומר מצוה לא ידע דבר רע נ"ל**".
4. יפה ללב (ח"ג קונ"א יו"ד סי' קט"ז ס"ק ג') – "וכן יזהר מכל דברים המביאים לידי סכנה. כ' **הבאה"ט** סק"ו לא יכבה את הנר בפיו וכ"כ בהזהרות הר"י סרוק תלמיד רבי האר"י ז"ל סי' מ"ה לא יכבה נר בפיו כי הוא סכנה ע"כ. והסכנה היא כי יפול הנופל ממנו בחולי הנכפה כמבואר במ"א וה"ט דהנר קשה לחולי הנכפה כמ"ש במ"ר ס' נח פל"ז ובי' הרב ופ"ת כמו שהביא מרן מלכא אבי בס' זכירה לחיים ח"ב בפ"י שם ד"ו ע"ב יע"ש. וכן לא יעמוד אדם לפני הנר ערום כי העומד לפני הנר ערום נכפה כמ"ש מהריק"ש בערך לחם בא"ח סי"ג משמא דגמ' פסחים דקי"ב".
5. זבחי צדק (ס"ק ע"ד) – "אז"ל שאין לכבות הנר בפיו וכן הוא בכל בו. לחה"פ סק"ה. והא דנוהגים הנשים בע"ש לכבות את הנרות בפיהם שומר מצוה לא ידע דבר רע נ"ל. לחה"פ שם".
6. בן איש חי (שנה ב' פר' פנחס אות י"ח) – "ולא יכבה הנר בפיו".
7. ס' זכירה (ענין דרך ארץ אות ד').
8. משמרת שלום (סי' קט"ז אות ב') – "סכנה לכבות את הנר בפיו (כ"ה בלחה"פ סק"ה בשם רז"ל וכ"ה בכלבו)".
9. כף החיים (ס"ק קט"ו) – "ארז"ל אל יכבה אדם הנר בפיו ודמו בראשו. **והא דנוהגין הנשים בע"ש לכבות את הנרות בפיהם שומר מצוה לא ידע דבר רע**. לה"פ אות ה' זב"צ אות ע"ד".
10. עי' שלמת חיים (סי' תצ"ט, דפו"ח עניינים שונים סי' צ"ה) – "בסוף ספר ראשית חכמה בחופת אליהו רבה, שער ג' קרוב לסוף ג דברים העושה אותן דמו בראשו ואלו הן היושב בצלו של נר והמכבה את הנר בפיו מפני שנכפה ומשמש מטתו בפני הנר כו', וכנראה שהוא מאמר חז"ל. והנה רבים אין זהירים ומכבים נר בפיהם, האם שייך ע"ז לומר והאידנא דרשו בה רבים שומר פתאים ד' (שבת

- קט) וכן אם יש לחלק בין נר של שמן ובין נר של חלב או של נפט. תשובה: בוודאי ראוי לזהר מזה ומי שאינו יודע יגן עליו הפסוק שומר וכו', אבל למי שיקבל ראוי להזהירו ולא עבדינו פרוקא לסכנתא [ע"ז ל א]".
11. קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"א עמ' רל"ט אות י', עי' עמ' ק"ל) – "ראיתי שמו"ר (שליט"א) זצוק"ל לא מכבה מנורת נפט עם הפה רק עם היד (עי' חופת אלי' רבה שבסוף ראשית חכמה בעמ' ב)".
12. עי' ביע אומר (ח"ט סי' צ"ה אות י"ד) – "שלמת חיים ... י"ל שכיון שלא נזכר בש"ס אין לחוש כל כך ... וצ"ע".
- הליכות עולם (ח"ז עמ' רמ"ח) – "לא יכבה הנר בפיו, אפילו עומד מרחוק, וברוח שפתיו מכבהו. וטוב שהנשים שמכבות הנר בפיהן ערב שבת, שימנעו מזה".
13. רבבות אפרים (ח"ד סי' נ"ד אות ל"ה) – "עיין בכף החיים פלאג'י סימן ל"א א' כ"ח דכתב המכבה נר בפיו דמו בראשו עכ"ל, ולכן יש להזהר במוצאי שבת שעושה הבדלה על הנר דלא יכבה הנר אחר ההבדלה בפיו".
14. ששכ"ה (פרק ס' הע' ק"נ) – "ועיין שו"ת רבבות אפרים ח"ד סי' (מה) [נד] ס"ק לה, דלא יכבה את הנר בפיו אלא רק כמוזכר בפנים".
15. הגרח"ק שליט"א (דרך שיחה ח"א עמ' רע"ג) – "ראיתי את הרב מכבה נר הבדלה ברוח שעושה עם ידיו, האם יש מקור שלא לכבות הנר ברוח פיו. תשובה: כשהנר של חלב יש חשש שיריח וזה אסור, אבל גם בלא"ה כך כתוב במדרש חופת אליהו המודפס בסוף ספר 'ראשית חכמה', ושם שער ג': ג' דברים העושה אותם דמו בראשו, והמכבה את הנר בפיו מפני שנכפה (דף רס"ח ע"ב טור ב)".
- הגרח"ק שליט"א (ח"ב שאלת רב ח"א פרק י"ג סעי' ט"ז) – "שאלה: ראיתי בס' דרך שיחה (עמוד רע"ג) שאין לכבות נר בפיו מפני שנכפה כדאי' במדרש. ויש נוהגים לא להפיק אלא לומר מילה שיש בה שי"ן כגון שבת, ולהגיד השי"ן בנפיקה חזקה ועי"ז נכבה, ושמעתי הטעם שהקפידא היא משום שרעש הנפיקה (שה...) הוא שם של מלאך, ועי"ז עצה זו לא יגיד שמו. ולכאורה לפי דברי החופת אליהו לא מהני העצה שהזכרתי. תשובה: אין לעשות כן".
16. הגר"י בעלסקי זצ"ל (Halachically Speaking שנה ב' מספר ז' הע' ע"ה) – one should be careful and avoid blowing out a candle with one's mouth.
17. ילקוט יוסף (קיצור שו"ע או"ח סי' רח"צ סעי' ט', עי' שבת ח"א עמ' תע"ז אות ט', עי' דפו"ח ח"א-ד' עמ' תתע"ה) – "נכון לכבות את הנר אחר ההבדלה, כדי שיהיה ניכר שלא הודלק אלא למצות ההבדלה. ונכון שלא לכבותו ברוח פיו. ויש שנהגו לכבות הנר בשיירי היין. ואמנם רבים אין נוהגים שלא לכבות את הנר בפיו, ויש להם על מה שיסמוכו, אחר שלא הוזכר דין זה בש"ס".
- ילקוט יוסף (קיצור שו"ע יו"ד סי' קט"ז סעי' מ') – "נכון להזהר שלא יכבה הנר בפיו, אפילו עומד מרחוק, וברוח שפתיו מכבהו. וטוב שהנשים שמכבות הנר בפיהן בערב שבת, שימנעו מזה. [הליכות עולם חלק ז' עמוד רמח]".
18. שמירת הגוף והנפש (סי' רס"ז סעי' ח').
19. הל' שבת בשבת (ח"ד פרק ע"ו סעי' מ') – "ואסור לכבות הנר בפיו".
20. פסקי תשובות (דפו"ח סי' רצ"ו הע' ע"א) – "אך לא בנשיפה בפיו שיש בו משום סכנה, כדכתב בכה"ח למהר"ח פלאג'י זצ"ל סי' ל"א אות כ"ח".
21. דברי בניהו (ח"ה יו"ד סי' ט"ז אות ג') – "דהמכבה הנר ולא דוקא נר של מצוה אלא כל נר דמו בראשו מפני שנכפה. ולכן יש לזהר בכל נר לא לכבותו בפיו ...".
22. עי' הגר"י ברקוביץ שליט"א (מכתב במייל) –
- Is it true that one shouldn't blow out a candle/flame but should rather shake the match/candle until it goes out?
- R' Y. Berkovits wrote: It's brought down al pi kabbalah that blowing is the shem of a malach. Therefore many are noheg to put it out by waving their hand in front of the flame (or by breathing instead of blowing).

ב. מיקל.

1. הגר"ע אויערבאך שליט"א (מרשימות הגר"י שוב, בעניני סכנה אות ה') – "אין צריך להחמיר לא לכבות את הנר בפה דהאידינא דדשו ביה רבים שומר פתאים ה'".

ג. הגדר: האם יש סכנה רק אם מכבה הנר בפיו, או גם עם כיבוי ע"י רוח שעושה עם ידיו וכדו'.

1. מיקל: רק בפיו יש סכנה – הגרח"ק שליט"א (דרך שיחה ח"א עמ' רע"ג, לשונו מובא לעיל), וכן לשון כל הפוסקים (לשונם לעיל, "המכבה את הנר בפיו").

ד. נרות של שבת.

1. מיקל, שומר מצוה לא יודע רע – לחם הפנים (ס"ק ה' בהג"ה, לשונו מובא לעיל), זבחי צדק (ס"ק ע"ד, לשונו מובא לעיל), כף החיים (ס"ק קט"ו, לשונו מובא לעיל).
2. מחמיר – דברי בניהו (ח"ה יו"ד סי' ט"ז אות ג', לשונו מובא לעיל).
3. טוב להחמיר – הליכות עולם (ח"ז עמ' רמ"ח, לשונו מובא לעיל), ילקוט יוסף (קיצור שו"ע יו"ד סי' קט"ז סעי' מ', לשונו מובא לעיל).
4. מראי מקומות – דברי בניהו (ח"ה סי' ט"ז אות ג').

ה. נר הבדלה.

1. מחמיר – הגר"ח שליט"א (דרך שיחה ח"א עמ' רע"ג, לשונו מובא לעיל), רבבות אפרים (ח"ד סי' נ"ד אות ל"ה, לשונו מובא לעיל), ששכ"ה (פרק ס' הע' ק"נ, לשונו מובא לעיל), עי' ילקוט יוסף (קיצור שו"ע או"ח סי' רח"צ סעי' ט', לשונו מובא לעיל), הל' שבת בשבת (ח"ד פרק ע"ו סעי' מ', לשונו מובא לעיל), פסקי תשובות (דפו"ח סי' רצ"ו הע' ע"א, לשונו מובא לעיל), דברי בניהו (ח"ה יו"ד סי' ט"ז אות ג', לשונו מובא לעיל).
2. מיקל – אור יצחק (ח"א או"ח סי' קי"ז, "שאלת: האם יש ענין שלא לכבות נר הבדלה ע"י נשיפה. תשובה: אין בזה שום בעיה").

ו. לנשוף נרות של עוגה ביום הולדת (blowing out birthday candles).

1. לענין בחוקתיהם לא תלכו - עי' סי' קע"ח, לשיטות ומראי מקומות.

(א) R.J.J. (חנ"ד עמ' ע"ג) -

Finally, we have the truly pagan superstitions. The classic example of this is blowing out candles at a birthday party and making a wish. To fully appreciate this we must consider the source of this custom. In Greek times, people on their birthday would try to find favor in the eyes of the moon goddess, Artemis. In an attempt to do so, they would make round cakes (to symbolize the full moon) and light candles on top (to symbolize the light of the moon.) They would then ask the moon goddess to grant their requests. In light of that, telling the birthday boy or girl to blow out the candles and "make a wish" seems problematic. In fact, one could ask about the permissibility of the candles being there at all! This, however, is permitted. The Maharik, quoted by Darchei Moshe (179:1), states that the violation of following in the paths of the Gentiles applies only when there is no rational reason for doing something other than to be similar to the Gentiles. This would not apply to candles, as they make the birthday cake more exciting, and children appreciate the fact that there is one candle there for each of their years. Round cakes as well are the normal shape of most icing-type cakes, and are not made intentionally round for birthdays.

(ב) ויצבור יוסף (ח"א סוף סי' נ"א) – "ועתה נדון בענין הדלקת הנרות ביום הולדת, שמדליקין נרות כפי מנין השנים, הנה ידוע כי יסוד ענין זה של הדלקת הנרות מקורו הוא ממנהג הנוצרים, וא"כ פשוט הוא שאסור לעשותו. ויש בארץ ישראל בעיר בני ברק בנו של אחד הכמרים הגדולים שנתגייר בגיור אמת וצדק ולומד בכולל, ושאלוהו למנהג זה, וענה שזה מנהג חשוב שלהם בכנסיה שביום הולדת של האדם מדליקין נרות כפי מנין שניו והוא מכבה אותם בפעם אחת. זה דרכם כסל למו. וע"כ יש לאסור מנהג זה מה שנוהגים להדליק נרות לכבוד יום הולדת של האדם, משום שאנו מדמים לגויים בזה, ויש בזה איסור משום ובחוקותיהם לא תלכו. ואכמ"ל".

(ג) חוקת עולם (פרק ז' סעי' קמ"ב, הע' קמ"ב) – "אותם שנוהגים להדליק נרות ביום ההולדת כמנין ימי האדם, ואחר כך מכבים אותם יש לבטל מנהגם, כי עוברים בזה על איסור ובחוקותיהם לא תלכו. [ויצבור יוסף ... אלא שמה שכתב שעצם ההדלקת נרות אסור, לעניות דעתי נראה שיש להקל בזה, שכיון שהעד העיד לנו שמנהג אומות העולם להדליק הנרות, ובעל השמחה מכבה אותם בפעם אחת, אם כן אם מדליק בלא לכבות, אינו מדמה להם]".

(ד) הגר"ד פיינשטיין שליט"א (יד דודי דפו"ח עמ' ר"ד אות כ"א).

Do birthday candles fall under the איסור of תלכו לא תלכו. Answer: No.

ז. מראי מקומות.

1. בכרמי יהודה (יו"ד תשובה שס"ו) – "שאלה: בהא דנהגו העולם שלא לכבות הגפרור ברוח שבפה אלא ביד וכדומה, האם יש לזה מקור וסמך. תשובה: מקורו בכל בו סי' קי"ח ושם איתא נר, בגפרור יש לדון".

בכרמי יהודה (יו"ד תשובה שס"ז, עמ' של"ד) – "שאלתיו האם יש מקור למה שאומרים העולם שלא לכבות הנר בפה, ואמר לי דיש מקור לזה, ולמעשה אין צריך לחוש לזה, ושמע שמרן החזו"א ז"ל כיבה נר בפיו".

שומר פתאים ה'

[א] האם יכולים לומר מדעתנו שומר פתאים. [ב] להחמיר במקום שנאמר 'שומר פתאים'. [ג] ציורים.

- א. תהלים (פרק קט"ז פסוק ו') – "שֹׁמֵר פֶּתָאִים ה'".
1. גמרות – שבת (דף קכט:), יבמות (דף יב:), יבמות (דף עב:), ע"ז (דף ל:), נדה (דף לא:), נדה (דף מה:).
2. ירושלמי – תרומה (פרק ח' הל' ג', דף מג:).

[א] האם יכולים לומר מדעתנו "שומר פתאים ה'".

א. מחמיר.

1. חלקת יעקב (יו"ד סי' ל"ט אות ג') – "מכ"ז נראה דלא סמכינן להתיר דבר הנאסר משום סכנה, רק היכי דדשו בו רבים ונאמר בגמרא או בראשונים, והיכי דאתמר איתמר".
2. דברי יציב (יו"ד סי' ל"א אות ה') – "ומ"ש השד"ח משום כיון דדשו בה רבים שומר פתאים ה'. הנה הך כללא צ"ב טובא ולא לכל נמסר, ובמקום שחכמי התלמוד לא גילו לנו דאזדא לה סכנתא אנו אין לנו".

ב. נראה שמיקל.

1. אג"מ (ח"מ ח"ב סי' ע"ו) – "הנה ליתן כלל להא דאמרו שומר פתאים ה' בשבת (קכ"ט ע"ב) ובנדה (מ"ה ע"א) בשני דברים שאיכא בהם חשש סכנתא ולא זהירי בהו, אף שודאי בסתם חשש סכנתא אסור לסמוך ע"ז אף אם יודמן כה"ג בדבר שיש בו חשש סכנתא ולא זהירי בהו אינשי, נראה פשוט דבדבר דאיכא הרבה שלא קשה להו לבריאותם כלום כגון הרבה מיני אוכלין שהאינשי נהנין מהם ביותר כבשרא שמנא ודברים חריפים ביותר אבל קשה זה לבריאותן של כמה אינשי, ליכא בזה איסור מלאוכלן מצד חשש סכנה, מאחר דהרוב אינשי לא מסתכנין מזה. ועיין ברמב"ם פ"ד מדעות שנקט שם עניני אוכלין ומשקין הטובים לבריאות הגוף והרעים לבריאות הגוף ולא כתב בלשון איסור לא מדאורייתא ולא מדרבנן שאסרו חכמים, כדכתב בהסרת מכשול שיש בו סכנת נפשות בפ"א מרוצח ה"ד שאסור להניחו ומחוייבין להסירו אפילו שהוא חשש רק לעצמו מעשה דקרא דהשמר לך ושמור נפשך ובלאו דלא תשים דמים, וכשאיכא רק חשש סכנה אסרו מדרבנן ומכין מכת מרדות (שם בה"ה) וחשיב פרטי הדברים עד סוף הפרק וגם בפ"ב, אלא כתב רק הקדמה מסברא בעלמא בראש הפרק הואיל והיות הגוף בריא ושלם מדרכי השם הוא שהרי א"א שיבין או ידע דבר מדיעת הבורא והוא חולה, לפיכך צריך להרחיק עצמו, והוא משום דעל כל הדברים האלו שפרט אותם לא שייך לאוסרן ממש מאחר דהרוב מהן עניני הנאה הן ולרובא דרובא דאינשי לא מזיק להו כלום ואיכא הרבה מהן שא"א להזהר בהו להרבה אינשי שטרידי בפרנסתן ואיכא הרבה שלא שייך שיהיו בזה עניים שמרויחין רק מה שמצומצם לכדי חייהם שלכן לא שייך לאסור אלא רק לעורר להעלמא במה שידעו איזה דבר הוא טוב ואיזה דבר הוא רע וליעץ להם כהלשון שנקט הרמב"ם שם בכל הפרק. ולדברים כאלו דמי עישון סיגריות שאלו הרגילין בזה נהנין מזה מאד ומצטערין כשאין להם סיגריות עוד יותר מחסרון מיני אוכלין טובים, ואף יותר מחסרון אוכלין לגמרי לזמן קצר, והקלקול לחלות מזה הוא עכ"פ רק מיעוט קטן וכ"ש להחלות מזה בסרטן (קענסער) ובעוד מחלות מסוכנות הוא קטן ביותר דאף שמע"כ ראה הרבה חולים שמע"כ שהוא רופא ונמצא בבית החולים ורואה כמעט בכל יום חולים בסרטן הריאה והגרון וגם באיברים אחרים שנמצאו יותר באלו שמעשנים סיגריות, וכן הוא נמי גם בשאר בתי חולים, מ"מ ודאי כל החולים הנמצאים בבתי החולים וגם בצירוף אלו שלא באו לבתי החולים הוא מיעוטא לגבי אלו דעלמא שנמצאו בבתיהם שלא נחלו כלל, ובחשש כזה אמרינן שומר פתאים ה'. אבל ודאי מן הראוי לכל איש ובפרט לבני תורה שלא לעשן מאחר שהוא חשש סכנתא ואין בזה שום תועלת וגם הנאה לאלו שלא הורגלו בזה וממילא ודאי אין להתרגל לזה ולא יניח אדם לבניו הקטנים שיתרגלו בזה אף אם הוא עצמו נתרגל, וגם בלא ענין חשש הסכנה הזה יש לאסור להתרגל בזה דהא ודאי אין להמשיך עצמו לרבות תאוות והנאות, אלא אדרבא מהראוי לכל אדם למעט עצמו מתאוות ותענוגים יתרים".
2. באר משה (ח"ג סי' קט"ו).
3. הגרש"א זצ"ל (מעדני שלמה סוף עמ' קמ"ה) – "לחגור חגורה במכונת ... דשייך בזה 'שומר פתאים ה' כיון שדשו בזה רבים, וכן הוא עצמו אינו חוגר ... אמנם לאחר זמן כאשר חוקקו את החוק לחגור חגורות טענתי לפניו כיון שיש חוק, שוב לא הוי דשו ביה רבים ופקע השומר פתאים ה', ואמר מרן שאולי אין הכי נמי".
4. אבן ישראל (ח"ט סי' קס"ו אות כ"ד) – "מה שאמרו בגיטין דף ע"א שם איכא ב' דברים בעומד בשעת אכילה וזה רק מתיש כוחו של אדם, וגם באכל ואח"כ עמד תיכף אחר האכילה, ובודאי נימא שומר פתאים ע"ז, ובודאי זה מיירי גם באכילת ארעי, מדקאמר שתה ועמד, ושתייה בודאי היה רק שתיית ארעי, והה"ד נמי אכילה".
5. הגר"ש זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"ג פרק ס"ט אות א') – "יש להזהר בימי בין המצרים מללכת יחידי ... והיום אין חוששים לזה שע"ז קיים 'שומר פתאים ה'".

[ב] האם יש צד להחמיר במקום שנאמר 'שומר פתאים ה'".

א. כן, אפשר להחמיר.

1. תרה"ד (ח"א סי' רי"א) – "כמו שאין אנו נזהרין מכמה מילי דאזהירו רבנן עליהו משום חשש סכנה, משום שומר פתאים ה' ... וכה"ג אמרינן בפ' מפנין לענין הקזת דם בששי דקאי מאדים. וצ"ע אי שייך למימר האי טעמא שומר פתאים לתלמיד חכם שהוא יודע ומכיר ונזכר למופלא בדורו, ואפילו באינשי דעלמא קשה הדבר לצדד כל כך להתיר הואיל ואיכא חשש סכנה, כדאמר פ' אין מעמידין פרוקא לסכנה בתמיה. אבל נראה ...".

2. ריטב"א (יבמות דף עב. ד"ה שומר) – "שומר פתאים ה'. ולפום האי טעמא מאן דלא בעי למימהל ביומא דעיבא הרשות בידו ושפיר עבד שלא לסמוך על שומר פתאים ה', מ"ר הר"ם, וה"ה שהיה ראוי שלא למול בשבת כשהוא יום המעונן".
3. נמ"י (יבמות דף עב.).
4. ב"י (אה"ע סי' ט' סעי' א') – "ובתרומת הדשן סימן ר"א ... וצ"ע אי שייך למימר האי טעמא דשומר פתאים לת"ח שהוא יודע ומכיר ונזכר למופלא בדורו ואפילו באיניש דעלמא קשה הדבר לצדד כ"כ להתיר הואיל ואיכא חשש סכנה כדאמרינן בפרק אין מעמידין (ע"ז ל.) פירוקא לסכנתא בתמיה".
- ע"י ב"י (יו"ד סי' רס"ב סעי' ב' (ב)) – "וכתוב בנמוקי יוסף (שם) שכתב הריטב"א (שם ד"ה שומר) בשם רבו מכאן דמאן דלא בעי לממהל ביומא דעיבא הרשות בידו ושפיר עבד דלא למיסמך על שומר פתאים והוא הדין שהיה ראוי שלא למול בשבת כשהוא מעונן עכ"ל. ורבינו ירוחם (תולדות אדם וחווה נ"א ח"ב יג ע"ד) כתב יום מעונן או יום שמנשבת בו רוח דרומית אינו מעכב מלמולו דשומר פתאים השם אבל טורח הדרך כלומר שהוא חולה מטורח הדרך אין מלין אותו עד שיתרפא כך פשוט בפרק הערל וכ"כ הרמ"ה עכ"ל. וגם ה"ר מנוח כתב כל דבר שאין בגופו של תינוק כגון שרוצה לצאת לדרך אין משהין את המילה בשבילו כי היכי דלא משהינן בשביל נשיבת הרוחות דשומר פתאים ה' כדאיתא ביבמות עכ"ל".
5. ציץ אליעזר (חי"ב סי' מ"ו אות ז') – "כן יש להעיר ולומר שעכ"פ לא יועיל זה למי שיוודע בעצמו מהסכנה והאזהרה שכתוב בזה, דהכי מצינו בתרומת הדשן סי' רי"א שכותב סברא כזאת מדי דברו מדינא דקטלנית, דמזכיר שם נמי בתוך דבריו מההיא דס"פ מפנין מה דאמרו שומר פתאים לענין הקזת דם בששי, ומעיר מיהא וכותב: דצ"ע אי שייך למימר האי טעמא לתלמיד חכם שהוא יודע וכו' ע"ש, וא"כ לת"ח אין במיוחד להתיר (ואין להתיר לפי"ז לת"ח גם בערב שבת)".
6. שבט הלוי (ח"ג סי' קי"ג ד"ה מיהו) – "מיהו עיין תה"ד סי' רי"א דעתו דבכ"מ דאמרינן שומר פתאים ה' מכ"מ ת"ח הבקי בזה כדאי לו להזהר, וא"כ מי שמנה הימים ובקי בהם יש מקום לזהירות זה ולא לחנם כתוב כן בכתבים להאר"י ז"ל כמש"כ מג"א".

ב. לא, אין להחמיר.

1. ים של שלמה (יבמות פרק ח' סי' ד') – "שכתב הריטב"א בשם רבו, וז"ל, מאן דלא בעי למהולי ביומא דעיבא, הרשות בידו, ושפיר עביד, דלא למיסמך על שומר פתאים, וה"ה שהי' ראוי שלא למול בשבת, כשהוא מעונן ... והנה מ"ש, מאן דבעי למיחש כו', לא נראה בעיני הוראה זו האידנא, שאין אנו בקיאים ביומא דעיבא כולי האי, ואין פתאים גדולים יותר ממנו, בסיבת הגלות העת הצוק, וה' מציל אותנו, בכמה ניסים דרך נסתר, שהן בחוסר ידיעתנו בלי הרגשה".
2. הגר" צדוק הכהן מלובלין (תפארת צב"י סי' קט"ז, דפו"י סוף סי' צ"א ד"ה ע"ד ל"ד-ג') – "משמע שהותר מהאי טעמא שוה לכל אדם אף ליודע שאינו פתי. כיון שהשי"ת שומר רוב בני אדם אזדא הסכנה. ואין אותו רועה וסכנה שבדבר מצויה להזיק אף ליודעים. אלא שבתרומת הדשן סימן רי"א ... והנראה דיש חילוק בכל הני דאמרינן שומר פתאים ד'. היינו כשדשו בו כל אדם ובזה הותר לכל. אבל מה שדשו בו רק עמי הארץ, והתלמידי חכם זהירים לא מיקרי דשו רבים. ואולי גם התרומת הדשן לא נסתפק אלא בכהאי גוונא, שדשו בו רק אותם שאין יודעין".
3. צמח צדק (אה"ע סי' י"א אות ח') – "בתה"ד סי' רי"א משום כיון דדשו ביה רבים שומר פתאים ה' אף שכתב שצ"ע אם תלמיד חכם יסמוך על זה היינו היכא דהוא חשש גמור. מה שאין כן כשבלא"ה יש להקל מצד שהוא ת"ח אף שיש"ל שמא אינו תלמיד חכם כדבעי. ועוד דרב כהנא מחמיר על זה. יספיק הטענה דשומר פתאים ה'. ולפע"ד ראיא מיבמות פ"ק י"ב ב' וחכ"א זו וזו משמשת כדרכה ומן השמים ירחמו שנאמר שומר פתאים ה'. ומי לא איירי בבת תלמיד חכם היודעת היטב ואף על פי כן אמרינן על זה שומר פתאים ה' וכן פ"ח דיבמות דף ע"ב א' לענין מילה ביומא דעיבא וביומא דשותא אמרינן והאידנא דדשו ביה רבים שומר פתאים ה'. ומשמע ודאי דאף תלמיד חכם היודע מזה יוכל לסמוך ע"ז. ועי' בב"י בי"ד ה' מילה סי' רס"ב בד"ה גרסינן בפרק הערל כו' דהריטב"א והנ"י סבירא להו דמאן דלא בעי למימהל ביומא דעיבא הרשות בידו ושפיר דמי שלא לסמוך על שומר פתאים ה'. ומדברי רבינו ירוחם נראה שאין הרשות בידו וגם להריטב"א רק הרשות בידו. אבל רשות גם כן לסמוך על שומר פתאים. וראיתי ביש"ש ביבמות פרק הערל סי' ד' שאין נראה לו הוראת הנ"י בשם הריטב"א ...".
4. ערה"ש (יו"ד סי' רס"ב סעי' ד', סעי' ה') – "מ"ש הנמק"י דביומא דעיבא הרשות בידו לעכב המילה לא שמענו זה מעולם והרי מצינו דמטעם שומר פתאים ד' אנו מקילין גם בדבר הרשות כמו להקזיז דם בערב שבת כדאמרינן סוף פרק מפנין [שבת קכ"ט ב'] וכ"ש במצוה רבה דמילה וראיה לדבר מדלא אשתמטו חד מן הפוסקים להזכיר זה ש"מ דלא צייטנין ליה וכן המנהג פשוט ואין לשנות".
5. הגרשז"א זצ"ל (מעדני שלמה עמ' קמ"ו) – "דהדין שומר פתאים ה' הוי הנהגה לכתחילה ולא רק היתר למי שרוצה לנהוג כך, דכיון שדשו ביה רבים והוא הנהגת העולם והותר בשו"ע משום שומר פתאים ה', א"צ להחמיר יותר מהשו"ע".
6. משנה הלכות (ח"י סי' ק"א) – "ובריטב"א יבמות ... והוא פלא. והנראה מדברי הריטב"א ז"ל ומלשון הגמ' דכל הני דברים כעין יומא דעיבא שלא לימול וכו"ב שהוא משום סכנה כיון דדשו בו רבים אמרינן שומר פתאים ה' והרוצה לסמוך ע"ז הרשות בידו כלומר דלא מקרי בשביל זה מכניס עצמו לסכנה או ח"ו מזיק עצמו או מאבד עצמו לדעת אם ח"ו בא לו היזק ע"י זה כיון דסמך עצמו על מה שדשו בו רבים ולא הזיק להם והו"ל כעין אחרי רבים להטות דס"ל דהוא ג"כ מן הרוב ואף שמי שאינו רוצה לסמוך ע"ז הרשות בידו אפי' לגבי מצוה וכמ"ש הריטב"א ז"ל ונראה דהוא מדין דחמירא סכנתא מאיסורא ולא אזלינן בתר רובא. ומ"מ הסומך ע"ז הוא בכלל שומר פתאים ואין בו איסור".
7. הגר"ח שליט"א (אסיפת יצחק ה' טבת תשס"ח) – "שאלה: דבר שחז"ל מתיר מטעם 'כיון דדשו בה רבים שומר פתאים ה', האם הוא בגדר דחווה וטוב להחמיר, או בגדר הותרה לגמרי. תשובה: אחרי שהתירו התירו".
8. הגר"א נבנצל שליט"א (אסיפת יצחק ה' טבת תשס"ח) – "שאלה: דבר שחז"ל מתיר מטעם כיון דדשו בה רבים שומר פתאים ה' האם הם בגדר דחווה וטוב להחמיר או הם הותרה לגמרי. תשובה: הותרה".

- ג. מראי מקומות – ציץ אליעזר (חט"ו סי' מ"ד אות ח'), שמירת הגוף והנפש (מבוא פרק י"א סוף ד"ה וראיתי), תחומין (חכ"ד עמ' תנ"ב).
1. חיים שאל (ח"א סוף סי' נ"ח) – "וכתב הנמקי בשם הריטב"א בשם רבו מכאן דמאן דלא בעי לממהל ביומא דעיבא הרשות בידו ושפיר עבד דלא למסמך על שפ"י וה"ה שהי' ראוי שלא למול בשבת כשהוא מעונן ... ואם נפשך לומר דמרן לא פסק כהריטב"א ואדרב' פסק להפך ...".
  2. שם אריה (יו"ד סי' כ"ז ד"ה אכן תמיה) – "בתה"ד ... י"ל דעתה אין לנו דין ת"ח לענין זה דכיון דבהרבה דברים נשתנו הזמנים ולא עתה לחוש ...".
  3. מהרש"ם (ח"ו סי' ק"ז) – "ולולי דמסתפינא הי' נ"ל לפי המבואר ביבמות ע"ב ביומא דעיבא ודשותא לא מהלינן, אלא דכיון דדשו בה רבים שומר פתאים ה', ומבואר בנמוק"י בשם ריטב"א בשם רבו דמאן דלא בעי למימהל ביומא דעיבא הרשות בידו ושפיר עבד דלא למיסמך על הא דשומר פתאים וה"ה דראוי שלא למול בשבת כשהוא מעונן ע"ש, ואף דהב"י הביא בשם רי"ו והר"מ דאין להשהות המילה בשביל כך מ"מ עכ"פ חזינן דאיכא ריעותא בכך א"כ בנימולו ב' הראשונים ביומא דעיבא יש לתלות מיתתן בכך ולמול השלישי ביום צח כיון שיש לנו במה לתלות, ועדיין צ"ע בזה".
  4. אפרקסתא דעניא (ח"ג אה"ע סי' רס"ג ד"ה מ"ש) – "מ"ש שהניח בצ"ע אם בת"ח שייד לומר שומר פתאים ה'. ולענ"ד הדבר תמוה דבכ"מ שאמרו מן השמים ירחמו משום שנ' שומר פתאים ה', ע"י ביפה עיניים בשבת שם דף קכ"ט: נימא לא נאמר בת"ח. והרי הוראה כוללת היא ...".
  5. שד"ח (מערכת ש' כלל ס"א) – "דדשו בו רבים שומר פתאים ה' אם יש לחלק בין עם הארץ שאינו יודע הדבר למי שידוע ...".
  6. קובץ שיעורים (כתובות אות קל"ו) – "ומן השמים ירחמו, שנאמר שומר פתאים ה'. וצריך ביאור, מ"ש מכל ספק סכנה דדחי שבת ולא סמכינן אהא דשומר פתאים ה', וכעין זה נמצא, ע"ז ל', אוכל תאנים וענבים בלילה ואינו חושש משום שומר פתאים ה' וכן, נדה ל"א, משמש ביום תשעים משום שומר וגו', וצ"ל דאין האדם חייב להמנע ממנהג דרך ארץ, וממילא הוי כאילו אין בידו לשמור את עצמו ואז נשמר מן השמים, אבל היכא שבידו להזהר אינו בכלל פתאים, ואם לא ישמור את עצמו הוא מתחייב בנפשו ולא יהא משומר מן השמים".
  7. אג"מ (איש הלכה עמ' קל"א) – "פעם שוחחו בהגדרת 'מכה של חלל', שמחללין עליה את השבת, כגון זיהום (infection) וכדומה. ואמר ר' משה שהמחלות שאנשים מזלזלים בהן באמצע השבוע להיטפל ודוחים את הטיפול בהן, כיון שאין להם זמן ... מחללין עליהן את יום הכיפורים, אלא שאנשים אינם נזהרים בהם ו'שומר פתאים ה'... ושאל מרן (הגר"ט גולדשטיין): 'האם שומר פתאים' הוא היתר לזלזל בזיהומים'. ענה לו ר' משה: 'ודאי אם יש ענין של 'שומר פתאים ה', אולם לא מצאתי היתר להיות פתי...".
  8. דברי יציב (יו"ד סי' ל"א אות ה', אה"ע סי' כ"ה אות ב') – "... וכן ביבמות ע"ב ע"א, במילה ביומא דעיבא וביומא דשותא, והאידינא דדשו ביה רבים וכו' עיי"ש, והיינו משום מצות מילה בזמנה. משא"כ בנ"ד שאין שום הכרח, וגם יכול לתקן בניקל וכו"ל, מה לנו להכניס עצמינו וכקושיית הפוסקים הנ"ל ודו"ק ...".

ג. ציורים.

א. לשמש ביום תשעים לעיבור.

1. נדה (דף לא.) – "תנא: המשמש מטתו ליום תשעים כאילו שופך דמים. מנא ידע. אלא אמר אביי: משמש והולך, (תהלים קט"ז) ושומר פתאים ה'".
- (א) הו"ד – ליקוטי הפרדס מרש"י (דף ח.), ס' הישר (לר"ת, סי' ת"ל), אגודה (נדה פרק ג' סי' י"ד), של"ה (שער האותיות אות הקו"ף קדושת הזווג אות ת"ח).
- (ב) מג"א (סי' ר"מ ס"ק ה') – "והמשמש בליל צ' מיום שנתעבר' הרי זה שופך דמים שאפשר להמית הולד (כתבים זוהר שמות דף ג') ובגמ' מסיק ע"ז והאידינא שומר פתאים ה'".
2. מראי מקומות – קובץ שיעורים (כתובות אות קל"ו, לשונו מובא לעיל), אמת לעקב (סוף סי' קפ"ד), שמירת הגוף והנפש (סי' קכ"ז סעי' ח', מילואים הע' י"ג), הגר"מ שלזינגר (ס' זכרון, מים חיים עמ' י"ג), פסקי תשובות (אות ח' ד"ה ולענין), יסודות הבית וקדושתו (פרק ח' הע' רל"ז ד"ה וכתב).
- (א) שו"ת רש"י (סי' קפ"ח. ע"י הע' שם) – "כדאמרינן בנדה המשמש מטתו לסוף תשעים כאילו שופך דם".
- (ב) אג"מ (אה"ע ח"א סי' ס"ג ענף א' ד"ה וכן) – "וכן הוא טעם אביי בנדה דף ל"א במה שמתיר לשמש בספק יום תשעים דתנא דהמשמש ביום תשעים להריונה כאילו שופך דמים ואקשינן מנא ידע ואמר אביי משמש והולך ושומר פתאים ה', דכיון שהוא דבר טבעי ולא אסרה תורה מלשמש אז ש"מ שהוא הבטחה שלא תסתכן מצד זה אם אינה חייבת עונש ולא נכנס זה בגדר סמיכות על הנס שאסור ומחוייב האדם ליזהר בכמה זהירות שלא לבא לחשש כל דהו מסכנה ומצנים פחים וכדומה דהכא שאני דהוא כמו הבטחה מהשי"ת שלא תסתכן כשלא תתחייב עונש ומעונש שחייבת א"א להמלט ולכן מסתבר שמותר לאביי **אף אם היה ידוע שהוא ודאי יום תשעים** ולא רק בספק שנימא כוונתו דישמור ה' שלא יזדקקו לתשמיש ביום צ' כי הרי זמן עונה דהטיילין בכל יום והיה לן לאסור להטיילין לשמש בכל יום כשהיא קרוב ליום צ' כדי שיהיה שייך שמירה זו דלא יזדמן להם לשמש ביום תשעים אלא צריך לומר דלאביי מותר לגמרי והוא מטעם דבארתי דהוא הבטחה שלא תסתכן וישמור אותה השי"ת מהסכנה אף כשתשמש ודאי. ויהיה ניחא מה שנקט בלשון אלא אמר אביי שמשמע שפליג וסובר שליכא כלל איסור לשמש ביום תשעים אף אם היה ידוע ולא שהוא רק מתרץ דבספק לא חיישינן משום דשומר פתאים ה' והברייטא איירי באם יזדמן שידוע להם או שאסרה מלשמש בכל יום שהוא כידוע להם אלא שאביי מתיר לגמרי אף לשמש בכל יום משום דאף בידוע שהוא יום תשעים היה מתיר מטעם דבארתי".
- (ג) משנה הלכות (ח"ה סי' רל"ב אות ב', סוף סי' רל"ג, סי' רל"ד ד"ה היסוד, ח"א סי' קצ"ג) – "במה שאמרו רז"ל נדה ל"א המשמש מטתו ליום תשעים כאילו שופך דמים, ועכשיו סמכו אשומר פתאים ה' ונסתפק מעכ"ת בזה"ז שיכולין להכיר לדעת מתי נכנסה

בהריון אי חייב לפרוש או יש לו לסמוך על שומר פתאים אעפ"כ. ולפענ"ד כבר נשאלתי כעין זו והנה במג"א סי' ר"מ סק"ה הביא בשם תק"ז כתבים פ' שמות דמבואר המשמש ביום צ' כאלו שופך דמים והאידנא סמכו אגמ' דילן שומר פתאים ה' ע"ש ובאמת כי הסומך אשומר פתאים אם אינו רוצה לסמוך הרשות בידו ועיין ריטב"א יבמות ע"ב למול ביומא דעיבא שאין בו רוח צפונית אסור והאידנא שנהג עלמא הוא בכלל שומר פתאים ואם מי שהוא אינו רוצה להיות מפתאים הרשות בידו וכ"ש בשבת שלא ימול ביומא דעיבא אפילו ביום השמיני וידחה מילה בזמנה ע"ז. ומיהו לדין ביאתי בס"ד כיון דאשה מתעברת עד ג' ימים אחר תשמיש פעמים ביום ראשון ופעם בשני ופעם בשלישי וא"כ כבר גם בזה"ז א"א ועיין תוס' נדה ובשול"ת נוב"י האריך הרבה בכיוצא בו, דעכ"פ אין אתנו יודע יום קליטת הזרע, בשום אופן, בדיוק אם לא נהי' חכם כשמואל שידע לשער אם הוא בן ארבעים".

(ד) שבת הלוי (ח"ג סי' ק"ג, ששבה"ל סי' קפ"ד סעי' ז' ס"ק א' ד"ה ועיין, סיכום אות ה') – "מיהו עיין תה"ד סי' ר"א דעתו דבכ"מ דאמרינן שומר פתאים ה' מכ"מ ת"ח הבקי בזה כדאי לו להזהר, וא"כ מי שמנה הימים ובקי בהם **יש מקום לזהירות זה** ולא לחנם כתוב כן בכתבים להארי"ז"ל כמש"כ מג"א".

(ה) פרדס שמחה (סי' קצ"ד ס"ק ג' אות ג') – "המחמיר לא לשמש ביום צ' לעיבורה, תע"ב".

(ו) נטעי גבריא (פרק ק"ג סעי' ב') – "נכון לזהר מלשמש מטתו בליל תשעים אחר שנתעברה".

ב. עישון סיגריות בזמן הזה.

1. אג"מ (יו"ד ח"ב סי' מ"ט, חו"מ ח"ב סי' ע"ו [לשונו מובא לעיל], או"ח ח"ה סי' ל"ד [עי' הקדמה שם]) – "הנה בדבר עישון סיגריות ודאי מכיון שיש חשש להתחלות מזה מן הראוי להזהר מזה, אבל לומר שאסור מאיסור סכנתא מכיון שדשו בה רבים כבר איתא בגמ' בכה"ג שומר פתאים ה' בשבת דף קכ"ט ובנדה דף ל"א ובפרט שכמה גדולי תורה מדורות שעברו ובדורנו שמעשנין, וממילא אף לאלו שמחמירין לחוש להסכנה ליכא איסור לפנ"ע בהושטת אש וגפרורים למי שמעשנין".
2. אור לציון (ח"ג פרק כ' הע' ב') – "אם בכלל עישון הסיגריות מותר אף בחול, שיש לדון לאסור את העישון לאחר שכבר הוכח שהעישון מזיק לבריאות, והרי הוא מזיק את עצמו, ויש חשש משום ונשמרתם מאוד לנפשותיכם, אלא שמאידך דשו בו רבים ושומר פתאים ה' (ראה שבת דף קכ"ט ע"ב)".
3. ציץ אליעזר (חט"ו סי' ל"ט) – "בסיכומם של דברים, זאת תורה העולה מדברינו להלכה, כי שפיר יש מקום לאסור העישון על פי דין תורה. וכמו כן כשמעשנים במקומו' ציבוריים יכול שפיר כל אחד ואחד מהנמצאים שם שחושש מזה לפיגוע בבריאותו למחות בידי המעשנים שלא יעשנו".
4. משנה הלכות (חט"ז סי' י"ז) – "דודאי לכתחילה אין לעשן וליכנס בספק מזיק וסכנה אבל לאסור אין לפענ"ד כח בדינו ובפרט שגדולי הדור הקריבו עליה קטורת כנלפענ"ד".
5. שבת הלוי (ח"י סי' רצ"ה) – "ברור להלכה דאיסור גמור להתחיל בעישון בימי הבחרות וגיל צעיר, ועל ההורים ומורים ומחנכים מוטל חוב גמור ע"פ התורה למנעם מזה. ו. כל מי שכבר הרגיל עצמו למנהג לא טוב הזה, ישתדל מאד למען עתידו לרדת מזה בהדרגה ואז טוב לו. ז. חלילה לעשן במקומות ציבוריים שגם הריח בעצמו הוא מזיק גמור כאשר נתבאר בחקירה. ח. היות שכאמור המנהג הרע הזה הוא מזיק עצום, על העתונים מעתה לא לפרסם פרסום מודעות מסחריות עבור המעונינים לכך למען בצע כסף. ט. לאור הדברים החמורים האמורים למעלה, כל היכול למנוע עצמו שלא לעזור למעשנים, מחויב לעשות כן עפה"ת".
6. יחזקאל דעת (ח"ה הג' לסוף סי' ל"ט) – "והמשנה ברורה בספרו ליקוטי אמרים (פרק יג) כתב, שהמרגיל עצמו בעישון סיגריות, עובר על ונשמרתם מאד לנפשותיכם, ועתיד הוא ליתן את הדין, כי הרופאים גזרו אומר שהעישון מחליש כוחותיו של האדם, ולפעמים נוגע הדבר גם בנפשו וכו'. ע"ש. וכל שכן בזמנינו שהוברר הדבר על ידי הרופאים שיש סכנה בעישון סיגריות. ולכן פסק בשול"ת השב"י"ט חלק ג' (דף קלד ע"ב) לאסור בהחלט העישון. ע"ש. ועל כל פנים בודאי שיש להזהר בזה. ויש להזהר גם את הגדולים על הקטנים. ובפרט המשגיחים בשיבות, שומרי משמרת הקודש, עליהם לפקוח עיניהם על תלמידי הישיבות לכל ירגילו עצמם בכך, וכמו שכתב הרמב"ם (ריש פרק ד' מהלכות דעות): הואיל והיות הגוף בריא ושלם מדרכי עבודת ה' הוא, שהרי אי אפשר שיבין או ידע דבר בידיעת הבורא והוא חולה, לפיכך צריך האדם להרחיק עצמו מדברים המאבדים והמזיקים את הגוף, ולהנהיג עצמו בדברים המבריקים והמחלימים. עכ"ל. גם בשול"ת אגרות משה כרך ה' (חיו"ד סי' מט) כתב, שאף שקשה לומר שאסור לעשן סיגריות, מכיון שדשו בזה רבים, ועל זה נאמר שומר פתאים ה' (שבת קכט ע"א) מכל מקום מכיון שיש חשש למחלות קשות למעשנים בודאי שמן הראוי להזהר מזה. ע"ש. ודו"ק".
7. תשובות והנהגות (ח"א סי' קנט) – "נראה מאחר שהרבה רופאים וממשלות שחקרו הגיעו לידי מסקנה שעישון עלול לגרום סרטן הריאות, עד כדי שע"פ חוק חייבין מייצרי סיגריות לרשום על הקופסא שיש סכנה בעישון, הלוא זה דומה עכ"פ לקוטרא דהיינו עשן שמפריע לחבירו, וכ"ש בזה שמזיק ועל המזיק להרחיק את עצמו, ואף ששומר פתאים ה' היינו לכל היותר לגבי עצמו אבל אינו יכול להכריח אחרים להיות פתאים ולסמוך על כך אף שמסתכנים. וראיתי מחבר אחד מביא בשם הגרי"ש אלישיב (שליט"א) [זצ"ל] שדוחה חילוק זה ומביא ראיה מהא שמפורש ביבמות (עב א) דאמרינן שומר פתאים ה' וסומכין ע"ז למול בנו, הרי שיותר לסמוך ע"ז גם על חשבון אחרים. ונראה דלא דמי כלל, דהתם המציאות דביומא דעיבא מהלינן וסומכין דשומר פתאים ה', ובאמת מעולם לא שמענו שקרה מזה תקלה, אבל כאן סומכין ע"ז, הלוא מדי שנה בשנה רופאים מומחים מעידים שמתים מסרטן מסיבת עישון, ורופאים שנאמנים לענין אסור כרת דיוה"כ, ודאי נאמנים לפרש סיבת סרטן, וכיון שהוכח שיש בזה סכנה, ואין ב'שומר פתאים' להציל, בודאי צודקים המוחים שאין רצונם ליכנס בסכנה, והמזיק חייב להרחיק את עצמו. והרוצה לסמוך על שומר פתאים ה' או אינו מוכן לקבל עדות הרופאים, זכותו לגבי עצמו לבד ולא על חשבון אחרים, ובבית המדרש שלנו רשמתי בפתח שאסור לעשן, והלואי שבעוד בתי מדרש כולם ינהגו כן, ואף שמספרים על גאונים ואדמו"רים שנהגו לעשן, מ"מ אין לדיין אלא מה שענינו ראוות, ואולי נשתנה טבע הגוף אצלנו מפני השנוי במאכלים, ובאמת מצינו בפני יהושע שבת לט: דעישון טבק דמי לזיעה שהוא לבריאות הגוף ולעורר תיאבון ע"ש, ובודאי שזה היה רק בזמנם ולא בזמנינו, וגם בזמננו ידוע לנו ידיעות רבות ברפואה מה שהם

- לא השיגו עדיין, אבל ברור הוא מאחר שרופאים מזהירים שזהו מסוכן, הנמנע מתענוג זה אף שמשקיט עצבים כדי לא ליכנס לספק פיקוח נפש עבד כדין וכהלכה".
8. הגר"ח"ק שליט"א (שאלת רב ח"א פרק כ"א אות י"ג) – "האם אלו שמעשנים בערך שבע סיגריות ביום מותרים לעשן ביו"ט. תשובה" בחול אסור".
- הגר"ח"ק שליט"א (שאלת רב ח"א פרק כ"א אות י"ד) – "האם זה אמת שהבטיח הסטייפלר זיע"א שמי שלא מעשן ביו"ט מובטח לו שלא יזיק לו העישון. תשובה: שקר".
9. מראי מקומות – באר משה (ח"ו סי' ק"ס אות ט'), או נדברו (ח"ט סי' ס"ה), רבבות אפרים (ח"ג סי' תפ"ז, ח"ח סי' תקפ"ו), פאר תחת אפר (אטינגר).

ג. שתיית מים בין מנחה למערב.

1. עי' לקמן.

- ד. מראי מקומות – שעת (או"ח סי' ק"ע ס"ק א'), פת"ת (יו"ד סי' פ"ז ס"ק ט'), מ"ב (סי' תס"ח ס"ק ל"א), ערה"ש (סי' ק"ע סעי' ב', יו"ד סי' קט"ז סעי' י"א, סי' של"ט סעי' ט'), ששכ"ה (קובץ בית הלל חכ"ו עמ' קי"א ד"ה והתשובה), הגר"ח"ק שליט"א (צהר ח"ו עמ' פ"ח), שמירת הגוף והנפש (מבוא, פרק י"א), פאר תחת אפר (סי' ד' ענף א'), קונ' קול התורה (חמ"א עמ' קי"ג), מאיר נתיבים (עמ' ק"נ - עמ' קנ"ו).
1. מג"א (סי' ג' ס"ק י"א) – "וכן נהגו. וטעמא ע"ז לא ידענא וכיון דדשו בה רבים שומר פתאים ה', (ד"מ) ול"נ דטעמא משום שעושין בו כישוף ששיניו נושרות. והאידנא לא חיישינן שיבא הדבר לידי המכשפים".
2. הגרש"א זצ"ל (מעדני שלמה עמ' קמ"ו) – "שמי שרוצה לקפוץ מאוירון כדרך הצנחנים לשם טיול, ודאי שאסור דבר זה, ולא שייך בזה את ההיתר של שומר פתאים ה', כיון שמכניס עצמו לסכנה וליכא בזה דשו ביה רבים".
3. יביע אומר (ח"ג יו"ד סי' ז' אות ג') – "ומצאתי להגאון משאוול בשו"ת זכר יהוסף (חאו"ח סי' כח) שנשאל ג"כ בזה, וכ' דלא שייך לומר דהאידנא דדשו בו רבים שומר פתאים ה'. כההיא דשבת (קכט:) ויבמות (עב) ובכ"ד. דכל הני במידי דהוי משום מצוה. והוי בכלל שומר מצוה לא ידע דבר רע. וכמ"ש המרדכי לענין מים שלנו של מצות מצוה שלא לשפכן בשביל מת. והובא באו"ח (סי' תנה). אלא נראה פשוט שאין איסור רק בפני הנר ממש שחזמו מזיקו וקשה לחולי, אבל לא כשנהנה מאורו מרחוק. מדלא אמרו לא יעמוד לאור הנר ערום. ועוד שהרמב"ם השמיט ד"ז לגמרי ואפשר שסובר שנשתנו הטבעים גם בזה. עכת"ד. וכיו"ב כ' בשו"ת שם אריה (חיו"ד סי' כז) דה"ט דהרמב"ם והטו"ש ע"ה שהשמיטו הרבה דברים שנאמרו בש"ס שיש בהם משום סכנתא, דס"ל דבזה"ז לא חיישינן להו. וכמ"ש ג"כ מהרש"ל ביש"ש (פ' כל הבשר). ע"ש. וע"ע במש"כ בשו"ת יביע אומר ח"א (חיו"ד ר"ס ט). ע"ש. אולם בעיקר מ"ש דלא שייך שומר פתאים ה' אלא במקום מצוה. לכא' ל"מ כן בשבת (קכט:) גבי הקזת דם בע"ש דקאמר כיון דדשו ביה רבים שומר פתאים ה'. ופרש"י, שהורגלו בו מפני דוחקן, שיהיו סמוכים לסעודת שבת, שכבוד שבת בדגים גדולים, ושני לדם דג (ע"ז כט:). ע"כ. אלמא דמשום דוחקא בעלמא עבדי הכי. וה"נ בנ"ד במקום צורך. ובפרט לכבוד שבת שהוא מצוה (שבת כה:). ואף בההיא דמים שלנו שאין לשפכן בשביל מת כשהם של מצת מצוה, יש מקילים גם לכל ימי הפסח. וא"צ להיות מצוה גמורה. ועמש"כ בס' יביע אומר (חיו"ד סי' כג אות ד - ה). איברא דבשו"ת צרור הכסף (חיו"ד סי' ו) כ' דבמילתא דסכנתא יש להחמיר גם במקום מצוה ולא אמרינן שומר מצוה לא ידע דבר רע. וראהו ממ"ש בס' חסידים שלא ישא בת אחותו, אע"פ שרז"ל אמרו שמצוה לישא בת אחותו. ע"ש. אולם כבר תמה על ראייתו הגר"ח פלאגי בשו"ת חיים ושלום ח"ב (סי' צא). ע"ש. וע' בשו"ת שם אריה (סי' כז) הנ"ל. ובס' חזון עובדיה (סי' טו)".

סכנה: עניני אכילה

- [א] ציורים.
 [ב] אכילה ושתיה בעמידה.
 [ג] פת חמה.
 [ד] הנחת מלח על השלחן.
 [ה] המקובלים: לטבול פרוסת המוציא במלח.
 [ו] שולחן דומה למזבח.
 א. הכנסת אורחים.
 ב. הנחת מלח על השלחן.
 ג. להרוג כינה על השולחן.
 ד. לאכול על שלחן שיש לו ד' רגלים.
 ה. לשבת על שולחן.
 ו. לעמוד על שולחן.
 ז. להעביר תינוק מעל גבי השולחן.
 ח. נוהגים לכסות הסכין בשעת בהמ"ז.
 ט. זריקת פרוסת המוציא.
 י. פרוסת המוציא: האכלתו לבהמה או לגוי.
 יא. צריך שלשה בני אדם לברך זימון.
 יב. חד מהטעמים לאכול חלבי בשבועות.
 [ז] אין להסיר המפה והלחם עד אחר ברה"מ.
 א. צריך לשייר פת על השולחן.
 ח [לכסות הסכין בשעת בהמ"ז.
 ט] שאינו מברך ברכת המזון במקום שאכל.

[א] ציורים.

- א. בשר ודגים.
 1. דקשיא לריחא ולדבר אחר - עי' לעיל.
 ב. דגים בחלב.
 1. שמוליד תכונה רעה וחולי הצרעת - עי' לעיל.
 ג. אוכלים ומשקים תחת המטה.
 1. רוח רעה שורה עליהן - עי' לעיל.
 ד. שום בצל וביצה קלופים שעבר עליהם הלילה.
 1. מתחייב בנפשו ודמו בראשו - עי' לעיל.
 ה. אכל או שתה, ועמד.
 1. קרובין למיתה יותר מן החיים - עי' לעיל.
 ו. האוכל ממה שאכל עכבר, חתול.
 1. קשה לשכחה - עי' לקמן.
 ז. האוכל לב מוח וכבד.
 1. קשה לשכחה - עי' לקמן.
 ח. הרגיל בזתים.
 1. קשה לשכחה - עי' לקמן.
 ט. האוכל קצוות הלחם.
 1. קשה לשכחה - עי' לקמן.
 י. הרגיל באגוזים.
 1. קשה לשכחה - עי' לקמן.
 יא. פת שלא נאפה כל צרכו.
 1. קשה ללימוד - עי' לקמן.
 יב. בשר מכלי שבוחשין בו את הקדרה.
 1. קשה ללימוד - עי' לקמן.
 יג. אוכלים בבית הקברות: האם מותר לאכלם.
 1. קשה ללימוד - עי' לקמן.
 יד. נאכל במצרים [אבטיח, בצל, שום, כו']
 1. קשה ללימוד - עי' לקמן.
 טו. תליית פת בסל.
 1. קשה לעניות - עי' לקמן.
 טז. סובין בבית.
 1. קשה לעניות - עי' לקמן.
 יז. לאבד פרורין שאין בהם כזית.
 1. קשה לעניות - עי' לקמן.
 יח. הכופה קערה ע"ג כד.
 1. קשה לעניות - עי' לקמן.

[ב] אכילה ושתיה בעמידה.

- א. יש להחמיר מצד מתיזין [מתישין] גופו של אדם.
 1. גיטין (דף ע.) – "שלשה דברים מתיזין גופו של אדם, ואלו הן: אכל מעומד, ושתה מעומד, ושימש מטתו מעומד".
 (א) לענין שימש מטתו מעומד – עי' או"ח סי' ר"מ סעי' ט"ו, לשיטתו ומראי מקומות.
 2. ברייתא מעשה תורה (המיוחס לרבינו הקדוש, הו"ד בכל בו סי' ק"ח) – "שלשה מתישין את הגוף האוכל כשהוא עומד ושותה כשהוא עומד, ומשמש כשהוא עומד".
 3. מנורת המאור (חופת אליהו רבה עמ' תנ"ז) – "שלשה דברים מתישין את הגוף. האוכל מעומד, והשותה מעומד, והמשמש מעומד".
 4. יעב"ץ (הנהגת פת שחרית אות י"ד, עמ' שע"ח), הו"ד בטעמי המנהגים (הג' על אות קע"ב) – "אמר חכמינו ז"ל (גיטין ע.) אלו דברים המתישין כחו של אדם. אכל מעומד או שתה מעומד".
 5. שמירת הנפש (אות מ"ז) – "חופת אליהו".
 6. מלבי"ם (ארצות החיים סי' א' ארץ יהודה ס"ק א') – "במס' ד"א רבה, ת"ח לא יאכל מעומד ולא ישתה מעומד. וקשה מאי אריא ת"ח מצד ה' ד"א. הלא בל"ז איתא בגיטין פ' מי שאחזו (דף ע') ג"ד מתיזין את הגוף האוכל מעומד והשותה מעומד. וע"כ כי לולא שיש לת"ח גנאי בזה מצד ה' ד"א לא הי' לו לחוש על התזת הגוף כמ"ש ברכות (ס"ב ע"ב) שבת (פ"ג ע"ב) וגיטין (נ"ו ע"ב) אדם כי ימות באהל אין התורה מתקיימת אלא במי שממית עצמו עליה".

7. רב פעלים (ח"ב או"ח סי' מ"ה) – "וכמ"ש הרב אליה רבא בסי' ק"ע ס"ק כ"ג, בשם הרוקח סי' שכ"ט, דרך ארץ לא יאכל אדם מעומד ולא ישתה מעומד, וראיתי שדבר זה הוא גמרא ערוכה בגיטין דף ע', שלשה דברים מזיקין גופו של אדם, ואלו הן אכל מעומד ושתה מעומד ושמש מטתו מעומד ע"ש. מיהו הרמב"ם ז"ל בהלכות דעות פ"ד לא זכר זה, ולא כתב שיגיע לו נזק לא באכילה ולא בשתייה מעומד, ואפשר דס"ל בזה"ז **נשתנו הטבעים** מזמן חכמי המשנה והתלמוד, כאשר נמצא כזאת בדברים אחרים, ואפשר מהאי טעמא אין העולם נזהרים בזה לא ביין ולא במים, מפני שראו דהרמב"ם השמיט ענין זה בה' דעות, מיהו רבינו האר"י ז"ל היה מדקדק לקיים דברי חכמים, מאחר דנזכר ד"ז בגמרא, ובודאי גם במים היה נזהר, וכן בכל מיני שתייה, ועל כן אני אומר, מאחר דליכא טרחא בהכי, ודאי טוב ליהזר, אחר שראינו שרבינו האר"י ז"ל היה נוהג בכך, ואולי יש לו טעם אחר נסתר בזה".
  - ע"י בן איש חי (שנה א' פר' בהר אות י"א) – "לא יאכל מעומד ולא ישתה מעומד. לכן אפילו כוס של קידוש דליל שבת ויו"ט שמקדש מעומד, מנהג רבינו האר"י ז"ל אחר ברכת הקדוש לישב וישתה הכוס".
  8. תורה תמימה (ויקרא פרק כ"ג הע' קס"ח) – "וגם אכילה מעומד אינו ע"ד הבריאות, כידוע בכ"מ בגמ'".
  9. לקוטי מהרי"ח (דברים הנוהגים בסעודה, עמ' קס"ב-א') – "האוכל ושותה מעומד סכנה מס' גיטין דף עיי"ן".
  10. כורת ברית (סי' רס"ה נחל ברית ס"ק ל"ז) – לשונו מובא לקמן.
  11. הרב"ז (ח"א סי' כ"א אות ב') – "דלאכול מעומד גם בביתו על שלחנו. אסור, כגיטין ע' ע"א, וכ"פ הרמב"ם בפ"ד מהל' דיעות ה"ג וז"ל, לעולם כשיאכל אדם ישב על מקומו או יטה על שמאל עכ"ל. וכש"כ ת"ח שאסור, כמבואר במס' דא"ז (בריש אלו הפרקים שנמצאו במחזור ויטרא) וז"ל, מי שהוא ת"ח לא יאכל מעומד עכ"ל".
  12. חוט שני (שאר ענייני סכנה [בתוך ס' טבילת כלים] ס"ק ח' אות ה', עמ' פ"ד).
  13. ילקוט יוסף (או"ח סי' ק"ע סעי' ז', הע' י"א, קיצור שו"ע סי' ק"ע סעי' י') – "לא יאכל וישתה מעומד. [והן אמת דיש אחרונים שכתבו, **דבזמן הזה נשתנו הטבעים**, ואין היזק באכילה מעומד, וכאשר אמרו כן לגבי דברים אחרים, (וכ"כ החת"ס גבי דגים ובשר). וכן כתב בשו"ת רב פעלים חלק ב (סימן מה) דאפשר שמטעם זה אין העולם נזהרים בזה לא ביין ולא במים. מיהו רבינו האר"י ז"ל היה מדקדק לקיים דברי חכמים, מאחר וד"ז נזכר בגמרא, ובודאי גם במים היה נזהר, ובכל מיני שתייה. וכיון שאין בזה טירחא יתירה, ודאי שטוב להזהר בזה, אחר שראינו שהאר"י ז"ל היה נוהג כן. וכן כתב עוד בבן איש חי"]".
- ב. יש להחמיר גם מצד דרך ארץ. [י"א הנהגה זו (רק) אצל ת"ח].
1. ברייתא (מסכת דרך ארץ פרק ד הל' א') – "מי שהוא תלמיד חכם, לא יאכל מעומד, ולא ישתה מעומד, ולא יקנח את הקערה ...".
  2. רוקח (סי' שכ"ט) – "דרך ארץ בסעודה. לא יאכל אדם מעומד ולא ישתה מעומד ולא ידבר בסעודה ולא יקנח את הקערה ...".
  3. מהרי"ל (סי' ח') – "דת"ח לא יאכל מעומד ולא ישתה מעומד".
  4. ספר המנהגים (טירנא, הג' המנהגים מוצאי שבת אות ז') – "דת"ח לא יאכל ולא ישתה מעומד".
  5. ר' בחיי (שולחן של ארבע שער ג') – "צריך שיהא אדם צנוע באכילה ושתייה ולא יהא אדם קפדן על שלחנו ולא יאכל ולא ישתה מעומד".
  6. מנורת המאור (פרק כ' דרך ארץ עמ' ת"ו) – "ולא יאכל תלמיד חכם מעומד, ולא ישתה מעומד, ולא ישתין מעומד, ולא יקנח את הקערה ...".
  7. מטה משה (סי' תק"ט) – "דת"ח לא יאכל ולא ישתה מעומד וכן נכון לעשות".
  8. הו"ד במג"א (סי' רצ"ו ס"ק ד') – "ולא ישתה עד שישב [מט"מ מנהגים גמ']".
  - א) הלשון של "גמרא" ע"י ישראל במעמדם (פרק ט"ז הע' י"ב ד"ה אולם).
  9. של"ה (שער האותיות אות דל"ת דרך ארץ אות ט') – "ולא יאכל ולא ישתה מעומד, ולא יקנח את הקערה ...".
  10. של"ה (שער האותיות אות הקו"ף קדושת האכילה (א) אות ר"י, מסכת שבת פרק נר מצוה אות נ"ז) – "אמרו רבותינו ז"ל (דרך ארץ זוטא פ"ה), לא יאכל תלמיד חכם מעומד ולא ישתה מעומד".
  11. א"ר (סי' ק"ע ס"ק כ"ג) – "כתב הרוקח סימן שכ"ט דרך ארץ לא יאכל אדם מעומד ולא ישתה מעומד ...".
  12. א"ר (סי' רצ"ו ס"ק י"ד, א"ז ס"ק ו') – "ומכל מקום קודם שישתה ישב אפילו אינו תלמיד חכם, וכן בעלמא לא יאכל ולא ישתה מעומד אף מעט (פסקי תוס')".
  13. פמ"ג (או"ח סי' ק"ע מש"ז ס"ק י') – "עיינ אליה רבה אות כ"ג וכ"ד העתיק כמה דברים טובים כדרכו הטוב ... לא יאכל וישתה מעומד".
  14. פמ"ג (או"ח סי' רצ"ו א"א ס"ק ה') – "ולא יאכל וישתה מעומד, גנאי לתלמיד חכם שיאכל וישתה מעומד".
  15. באה"ט (או"ח סי' ק"ע ס"ק ט"ז) – "בספר אליהו רבה ... בשם רוקח דרך ארץ לא יאכל אדם מעומד ולא ישתה מעומד ...".
  16. מח"ש (סי' רצ"ו ס"ק ד') – "דאמרינן גנאי לתלמיד חכם שיאכל וישתה מעומד, וראוי לכל אחד לעשות את עצמו כתלמיד חכם בדבר".
  17. גר"ז (סי' רצ"ו סעי' ט"ו) – "שאין לתלמידי חכמים לאכול או לשתות מעומד".
  18. קיצור שו"ע (סי' מ"ב סעי' ב') – "לא יאכל אדם ולא ישתה דרך רעבתנות. לא יאכל מעומד ולא ישתה מעומד".
  19. מלבי"ם (ארצות החיים סי' א' ארץ יהודה ס"ק א') – לשונו מובא לעיל.
  20. ערה"ש (או"ח סי' ק"ע סעי' ז') – "תניא מי שהוא ת"ח לא יאכל מעומד ולא ילקלק באצבעותיו".
  21. ערה"ש (או"ח סי' קנ"ז סעי' א') – "אסור לאכול ולשתות דרך זולל וסובא שנאמר בננו זה זולל וסובא והרמב"ם חשיב לה בל"ת גמורה במניין המצות סי' קצ"ה אלא יאכל בדרך ארץ ולא יאכל בשוק ולא מעומד ועוד יתבאר בזה בסי' ק"ע בס"ד".
  22. ע"י מ"ב (סי' רצ"ו ס"ק ו') – "ושתיית הכוס תהיה בשיבה דאין שותין מעומד לכתחלה".
  23. תו יהושע (הל' דרך ארץ אות ג' ס"ק ט"ו) – "אדם יתנהג שלא יאכל מעומד ולא ישתה מעומד. ובתשובת מהרי"ל איתא דמה"ט מהר"א ז"ל לא שתה כוס הבדלה עד שישב".

20. טעמי המנהגים (ליקוטים עליית דרך ארץ [עמ' תקנ"ז], הג' על סי' קע"ב) – "לא יאכל מעומד, ולא ישתה מעומד".
21. קצות השלחן (סי' ל"ט סעי' ג') – "דרך ארץ לא יאכל מעומד ולא ישתה מעומד, ולא יקנח הקערה".
22. הגר"ח"ק שליט"א (דברי שי"ח גליון רכ"ו עמ' א', פר' תזריע תשע"ז) – "אגב לקראת תחילת הזמן נעורר במאמר זה על דעת רבינו שליט"א, במה שמצוי הרבה פעמים אצל צעירים שאוכלים בעמידה, ובפרט באולמות אכילה, ורבינו מעורר על זה וסובר שכיון שאמרו בגמ' גיטין דף ע, שלא לאכול מעומד, אם כן כן צריך להיזהר בזה, ועי' אליהו רבה או"ח סימן ק"ע סעיף ב, ואמנם משמע במסכת דרך ארץ זוטא פרק ה, שהוא דין על תלמיד חכם, אמר רבינו **שהכוונה שתלמיד חכם צריך להזהר בזה יותר משאר בני אדם**, אמנם אמר שבאכילה מועטת יש קצת מקום להקל, ועי' משנה ברורה סימן רצ"ו סק"ב שגם הנהגים לעשות קידוש והבדלה בעמידה, אבל בשתיית היין יש לשבת. ואמר עוד: שיתכן שדבר שאינו אכילה ולא שתייה, כגון מי שמוצץ סוכריה וכדומה, יכול לאכול במעומד".

ג. אכילה ושתייה עראי.

1. מחמיר: אין לחלק.
- (א) דרכי חיים ושלום (אות רע"ח) – "אכילתו היתה תמיד בישיבה (אפי' אכילת עראי) ועד אחר בהמ"ז לגמרי".
- (ב) כורת ברית (סי' רס"ה נחל ברית ס"ק ל"ז) – לשונו מובא לקמן.
- (ג) אבן ישראל (ח"ט סי' קס"ו אות כ"ד) – "ובודאי זה מיירי גם באכילת ארעי, מדקאמר שיהא ועמד, ושתייה בודאי היה רק שתיית ארעי, והה"ד נמי אכילה".
2. מיקל.
- (א) עי' קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"ג עמ' רכ"ב אות י"ט) – "ראיתי את מו"ר (שליט"א) זצוק"ל הרבה פעמים שותה מים מעומד במטבח, וכן בלמדינו בלילות רעיות הרבנית ע"ה היתה מכינה למו"ר על המזנון כוס קפה וביצה קשה, לאחר הלמוד מו"ר הי' ניגש למזנון לאוכלם וכמה פעמים מו"ר שותה את הקפה בעמידה ולפעמים גם אכל את הביצה בעמידה, וכן ראיתי פעם שמאכל מועט אכילת עראי בביתו אכל מו"ר בעמידה, וכן פעם בהכנסת ס"ת בביהכ"נ ראיתי שמו"ר שותה קצת יין פחות מרביעית בעמידה. (א"ה, צריך ליישב את הנהגת מו"ר זצוק"ל עם הגמרא בגיטין דף ע' ע"א (רמב"ם דעות פ"ד ה"ג) ומסכת ד"א זוטא ריש פ"ה ע"ש. ואפשר דדעת מו"ר דכונת הגמ' לשתי' שקבע עלי' או שתי' בסעודה אבל לא שתיית מים לצמא דנחשב עראי, וכן אכילה בגמ' היינו סעודה ולכא' כן משמע ברמב"ם דעות ע"ש, אבל אכילת עראי אין קפידא במעומד. אמנם במ"ב בהל' שבת סי' רצ"ו ס"ק ו' כתוב על כוס הבדלה המבדילין במעומד וכותב המ"א וזל"ק: ושתיית הכוס תהי' בישיבה דאין שותין מעומד לכתחלה עכ"ל, מקורו במ"א בשם מט"מ וכן מפרשו הלב"ש וכן עיין בשל"ה הקד' שער האותיות סוף סי' ה' וצ"ב בכ"ז)."
- (ב) עי' הגר"ח"ק שליט"א (שלהי דקייטא סי' צ' אות י"ח, דברי שי"ח גליון רכ"ו עמ' א' [לשונו מובא לעיל], עי' אליבא דהלכתא חכ"ט עמ' נ' טור ד' [לשונו מובא לקמן]) – "בגיטין ע' כתיב דאין לאכול ולשתות בעמידה, ומ"מ המנהג להקל לאכול דברים קלים ודברי מתיקה וכדו' בהליכה בטיולים".

ד. טעימה [למחמירים לעיל].

1. מיקל.
- (א) כורת ברית (סי' רס"ה נחל ברית ס"ק ל"ז) – "וטעימה לחוד שרי בעמידה וכמו תחת החופה".
- (ב) הגר"ח"ק שליט"א (אלא פרק ל"ו אות י"ג) – "... מכוס הבדלה, והסכים שישתו בעמידה ... אף שאמרו גיטין ע' א' ובעוד מקומות, שסכנה לאכול ולשתות מעומד מ"מ כאן שהוא דבר מועט אפשר להקל עכ"ל ד' מרן. (ומסתבר שדבריו אמורים גם על היין שטועמים מקידוש, אבל כיון ששמעתי ממנו דין זה לגבי הבדלה כתבתיו כאן)".
- (ג) עי' הגר"ח אבערלאנדער (קובץ אור ישראל גליון כ"ט עמ' קכ"ה ד"ה עוד) – "נסתפקתי באיזה שיעור שתייה יש חיוב ליישב, ונוגע לגבי קידוש, דצריך לשתות מיושב כמו בהבדלה, כמבואר בפוסקים, ועי' בכפה"ח (סי' רע"א ס"ק ס"ב וס"ד), וא"כ יש לדון דהא השומעים ג"כ שותים קצת מכוס של קידוש, משום דין טעימה לכל אחד ואחד לכתחילה כמבואר בסי' רע"א – האם גם הם צריכים ליישב בשעת הטעימה מועטת הלז, ומנהג העולם שאין מקפידים ליישב דוקא, והי' נראה לכאורה שדין זה הוא רק בשתייה ממש ולא בטעימה בעלמא. אלא דלפי"ז **צריך לבאר החילוק** בין טעימה לשתייה, דהיינו אם הכוונה ב'טעימה' דהיינו שתי' מועטת, והכוונה ב'שתייה' היינו שתיית רביעית או רוב רביעית כמלא לוגמיו, ואם כנים הדברים, נמצא דמי שטועם מכוס של קידוש כשיעור רביעית, יהי' מחויב ליישב וצ"ע".
- (ד) ישראל במעמד (פרק ט"ז סעי' ז') – "זה שאין לאכול או לשתות מעומד, לא נאמרה אלא באכילה ושתייה כשיעור שבני אדם רגילים לקבוע עליו, אבל אכילה או שתייה מועטת בדרך טעימה בעלמא, מותרת אף בעמידה".
2. מראי מקומות.
- (א) משמרת שלום (קודינאו, סי' כ"ז סוף ס"ק ו') – "הברכה והטעימה מעומד כמו מי שרעב מאד שמברך וטועם מעומד ואינו ממתיק עד שיישב כמו כן עושים בשבת מחמת חביבות".

ה. סמיכה.

1. נחשבת כישיבה.
- (א) הגר"ח"ק שליט"א (אליבא דהלכתא גליון כ"ח עמ' כ"ד טור ג') – "שאלה: קיי"ל שהוא סכנה לאכול בעמידה, ולכן צריך לאכול בישיבה, וצ"ע על מנהג העולם שהרבה פעמים אוכלים בעמידה, כגון בשמחות ובחתונות, כשאין מקום לשבת, וצ"ע. תשובה: אסור, רק שישען קצת לפחות, (תשו' בכת"י). [א"ה: שאלתי למרן שליט"א איזה סמיכה צריך בזה, וענה לי מרן שליט"א שצריך סמיכה טובה, שאם ינטל יפול, ודו"ק]".

(ב) ישראל במעמד (שער א' סעי' כ"א, פרק כ' סעי' ל') – "בדברים שאסור לעמוד בהם משום סכנה, כגון אכילה ושתייה מעומד, נראה שהסמיכה נחשבת כשיבה".

ו. מים.

1. מחמיר: אין לחלק.

(א) רב פעלים (ח"ב או"ח סי' מ"ה) – "מאחר דנזכר ד"ז בגמרא, ובודאי גם במים היה נזהר, וכן בכל מיני שתיה".

2. מיקל.

(א) קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"ג עמ' רכ"ב אות י"ט) – לשונו מובא לעיל.

(ב) עי' הגר"ח אבערלאנדער (קובץ אור ישראל חכ"ט ריש עמ' קכ"ה) – "ונסתפקתי אם איסור זה שייך בכל מיני משקאות, או רק במיני משקים חשובים, שהדרך לשתותם בקביעות ובישיבה, כגון יין או שאר משקה חשוב, אולם אפי' אי נמא שבכל מיני משקים צריכים לשתותן בישיבה, עדיין יש מקום לומר דרק כששותה לשם תענוג וכבוד, אז יש חיוב לשתותם בדרך כבוד ובישיבה, משא"כ השותה מים או שאר משקאות קלים לצמא, אולי א"צ לשתותן בישיבה, ואולי שזהו הטעם שרבים נוהגין לשתות מים כשעומדים אצל הסינ"ק (הברז), שהרי אז שותה רק כדי להשקיט צמאו, וע"כ א"צ לישב. וזכר לדבר מצינו (שם סעי' ח') שלא ישתה כוסו בבת אחת, ואם שתה הרי זה גרגרן, שנים דרך ארץ, שלשה הרי זה מגסי הרוח עיי"ש, וכ' בשלחן הטהור דה"מ במשקין ששותה לתענוג וכבוד, משא"כ אם שותה לצמא, א"צ לדקדק בזה, והגם שלעיל כתבנו בשם הרב פעלים שגם במים צריך ליזהר, וכן בכל מיני שתייה, היינו להטעם ששתייה מעומד מתיש הגוף, ולשיטתו שמטעם זה החמיר האר"י ז"ל לשתות מיושב, משא"כ לפי המבואר לעיל שכל האחרונים השמיטו טעם זה, ורק כל האיסור הוא ממידת דרך ארץ, ע"כ מסתבר דכששותה מים לצמא, א"צ ליזהר בזה".

3. מראי מקומות – ישראל במעמד (פרק ט"ז סעי' י').

ז. יין שרף.

1. מיקל.

(א) תו' יהושע (הל' דרך ארץ אות ג' ס"ק ט"ו) – "ובלקוטי צבי החדש הביא בשם רש"י ישן שכתב דמשקה הנקרא יין שרף היוצא מזיעה של מיני דגן או פרות או מיין יש לשתותו מעומד, ודוקא מעומד בשעת הדבר רח"ל לסגולה שישתה דוקא מעומד ע"ש, וכן ראיתי אנשי מעשה ששותין המשקה יי"ש מעומד ואין מקפידים".

(ב) טעמי המנהגים (ליקוטים עליית דרך ארץ [עמ' תקנ"ז] בהערה) – "בספר תו' יהושע ...".

(ג) קצות השלחן (סי' ל"ט הע' ח') – "וכ' בליקוטי צבי בשם רש"י ישן ירמ' ט"ז ח' וז"ל כל משקה לא ישתה אדם אלא מיושב חוץ משקה היוצא מזיעת שריפת היין או שאר מיני דגן או פירות ישתה אף מעומד ובשעת הדבר ח"ו ישתה משקה זו דוקא מעומד ואל ישב כלל אלא ילך ויעמוד אנה ואנה כמש"נ ויעמוד אהרן וכן פנחס כי המשקה זו מאויר האש בא ע"כ יועיל לילך ולשתות באויר העולם אבל שאר משקה מתמצית עשויה לכן לא ישתה אלא מיושב ושאר משקים אינם טובים בעת הדבר כמו משקה זו דלעיל עכ"ל".

(ד) ישראל במעמד (פרק ט"ז סעי' י"א) – "יין שרף אין צריך לדקדק לשתות בישיבה דוקא".

2. מראי מקומות.

(א) ילקוט אברהם (ויסוף אברהם אות ס"ט) – "ראיתי מאנשי מעשה מחסידים וצדיקים כשהן שותין יין שרף אחר תפלת שחרית שותין מעומד, והן בזה יותר מארבעים שנה שנזדמן לי שלנתי לינת לילה עם הרה"צ רש"י ז"ל בן הרה"צ קדוש ונורא מופה"ד מהרי"א מזידיטשוב זי"ע ועכ"י ואמר לי שגם אביו הנ"ל כששתה אחר תפילתו תפילת שחרית יין שרף שתה מעומד ומברך עלי' מעומד ואמר לי בשם אביו ז"ל רמז לזה שרפי"ם עומדי"ם עכ"ל"ה ולא הי' בי אז שכל אנושה לשאול אותו דא"כ שמרומז זה בפסוק שרפים עומדים למה לא יעשה כן בכל עת שהוא שותה יי"ש ישחה מעומד ויברך מעומד ולא דיקא אחר תפילת שחרית ואני לא אדע ומי יודע איזהו סודות וכוונות הקדושים שכיוונו לזה".

ח. משקין: קפה.

1. מיקל.

(א) קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"ג עמ' רכ"ב אות י"ט) – לשונו מובא לעיל.

(ב) עי' הגר"ח אבערלאנדער (קובץ אור ישראל חכ"ט עמ' קכ"ג) – "דמי שאינו מוחזק לת"ח א"צ להחמיר בזה, בפרט בשתייה ששותה לצמא".

2. מראי מקומות – ישראל במעמד (פרק ט"ז סעי' י"ב).

ט. שתיית כוס יין אחר הברית מילה.

1. מחמיר [אא"כ הוא רק טעימה].

(א) כורת ברית (סי' רס"ה נחל ברית ס"ק ל"ז) – "דצריך לשתותו בישיבה דלא כמנהג המבזהלים עי' גיטין ע"י".

2. מראי מקומות – ישראל במעמד (פרק ט"ז הע' ט"ז, פרק מ"ד סעי' כ"ג).

י. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' כ"ה), פסקי תשובות (סי' ק"ע אות כ"ב), קונ' שמחת הקידוש (עמ' נ"ט), ישראל במעמד (פרק ט"ז סעי' ד', פרק מ"ז סעי' י"ז, קונ' עומדים בבית ה' פרק א' סעי' מ"ה).

1. רמב"ם (הל' דעות פרק ד' הל' ג') – "לעולם כשיאכל אדם יושב במקומו או יטה על שמאל, ולא יהלך ולא ירכב ולא ייגע ולא יזעזע גופו ולא יטייל עד שיתעכל המזון שבמעיו, וכל המטייל אחר אכילתו או שיגע הרי זה מביא על עצמו חלאים רעים וקשים".
2. גלינוני הש"ס (יומא סוף דף כה) – "כ' דבאכילת קדשים כתי' בהו למשחה לגדולה כו' והיינו מיושב, נ"ב לכאורה הטעם עפ"י הך דגיטין ע' א' דאכילה מעומד מתיז גופו של אדם וע"כ לא הוי אכילה מעומד אכילת גדולה. ולפי"ז זה שייך רק באכילה דווקא. אולם בשו"ת מהר"י ברונא סי' קכ"ב כ' בשם התוס' גם בפדיון הבן דצריך הכנה לישב בשעה שמקבל הפדיון דרך חשיבות דבמתנת כהונה כתי' למשחה עכ"ל".
3. בית האוצר (כלל קס"א) – "בתוס' יומא ... ובוודאי כוונת התוס' לש"ס גיטין הנ"ל דאכילה מעומד מתשת כח האדם".
4. מור ואהלות (אוהל ברכות והודאות סי' נ"א ד"ה אציג) – "דבגיטין ע' קימ"ל דלא יאכל אדם מעומד [ואגב אציג מה דהיה קשה לי שבש"ע או"ח סי' ק"ע השמיט זה ורציתי לומר דאולי נשתנה הטבעים ע"י מג"א סי' קע"ג סק"א ומ"ש באות י' אך לא מצאתי מזה מפורש. ומה"ט לא נכון בעיני מה שראיתי מת"ח שאוכלים מעומד לפני רבם דנלפע"ד דאין בזה משום שומר מצוה לא ידע רע שלא יזיק לו דאין מצוה כלל בעת אכילה לעמוד לפני רבו ... ג' דברים מתיזין גופו של אדם אכל מעומד ושתה מעומד ושימש מטתו מעומד הרי דהנך ג' בחדא מחתא נינהו וע"י מס' כלה דהמשמש מטתו מעומד אחזתו אחילו וא"כ עפ"י ה"ה באוכל מעומד וכמו שמצינו שלא חש מלמלאות כריסו שגורם לחולי אחילו ה"נ באכילה מעומד שגורם לחולי זה. ועפ"י ז"ל ג"כ דזה החולי קרוב למיתה וראיה דבגיטין שם אמרינן אכל בשר שור בלפת וישן בלבנה אחזתו אחילו ובמס' כלה אמרינן עלה דדמו בראשו".
5. א' ישראל (ח"ט סי' קס"ו אות כ"ד) – "מה שאמרו בגיטין דף ע' א' שם איכא ב' דברים בעומד בשעת אכילה וזה רק מתיש כוחו של אדם, וגם באכל ואח"כ עמד תיכף אחר האכילה, ובודאי **נימא שומר פתאים ע"ז**, ובודאי זה מיירי גם באכילת ארעי, מדקאמר שתה ועמד, ושתיה בודאי היה רק שתיית ארעי, והה"ד נמי אכילה".
6. הגר"ח שליט"א (נחל איתן סי' ה' סעי' ה' ס"ק ד') – "וקדשים ... באכילה י"ל משום דאסור לאכל מעומד משום סכנה כמ"ש בגיטין ע' א' וגם כתיב למשחה כדרך המלכים כמ"ש התוס'".
7. הגר"ח שליט"א (מילי מעלייתא אות קמ"א) – "שאלה: איתא בגיטין (ע.) שלשה דברים מתיזין גופו של אדם ואלו הן אכל מעומד וכו'. האם זה אסור בהחלט משום 'ונשמרתם מאד לנפשותיכם', או יכול להקל למי שרעב מאד ואין לו מקום לישב. תשובה: אולי".
8. הגר"ח שליט"א (אליבא דהלכתא חכ"ט עמ' נ' טור ד') – "מצוי שבבתי המדרש יש כעין מטבח קטן ורגילין לשתות שם, האם מותר לשתות בעמידה. והשיב: לכאורה מותר".
9. ע"י או"ח סי' רצ"ו (גבי הבדלה), לשיטות ומראי מקומות.

ג. פת חמה.

א. מקור.

1. יומא (דף פד.) – "רבי יוחנן חש בצפידנא ... ממאי הוה. מחמימי חמימי דחיטי ומשיוורי כסא דהרסנא".
2. רש"י (שם ד"ה מחמימי) – "מחמימי חמימי דחיטי. האוכל פת חמה יותר מדאי".
3. חופת אליהו (אוצר המדרשים עמ' קע"ז אות י"ז) – "עשרה דברים ממעטין את כח בני אדם: אימה, פת חמה, והישן על הארץ, והישן על מטה קצרה, וההורג את הנחש, והקופץ את הנהר, והאוכל קישות שלא בזמנם, והמקיז דם מלמטה כפלים, ופסיעה יתירה, והמושך עול כבד ביותר".
4. מנורת המאור (חופת אליהו רבה שער עשרה עמ' ת"צ) – "עשרה דברים ממעטין כח בני אדם. ואלו הן. אימה, פת חמה, והישן על הארץ, והישן על מטה קצרה, וההורג את הנחש, והקופץ את הנהר, והאוכל קישות שלא בזמנה, והמקיז דם מלמטה כפלים, ופסיעה יתרה, והמושך עול כבד ביותר".

ב. הגדר.

1. פת חם יותר מדאי.
2. א' שואל ומשיב (הסכמתו לס' שמירת הנפש על אות א') – "והנה לא העתיק שיש סכנה לאכול פת חם ביותר. יומא פ"ד מחמימי חמימי דחיטי".
3. שלחן חי (סי' ד') – "סכנה לאכול פת חם ביותר".

- (ג) **כה"ח** (ס"ק קמ"ד, ע"י ס"ק קמ"ב, ע"י או"ח סי' ש' ס"ק י"ב [לשונו מובא לקמן]) – "יש לזהר בזה".
 (ד) **שמירת הגוף והנפש** (סי' ו' סעי' ד') – "לא יאכל פת חמה יותר מדאי".
 (ה) **פסקי תשובות** (סי' קס"ז אות ג') – "וכמו"כ עפ"י הגמ' (יומא פ"ד). אין לאכול פת חמה ביותר, והוא אחד מעשרה דברים שממעטין כוחו של אדם, ונכון להקפיד כשהוא חם יותר מחמימות הרוק".
 2. והחוששין אין אוכלים אותה כל שהיא חמה אף שלא חמה ביותר.
 (א) **דברי בניהו** (ח"ה יו"ד סי' ט"ז אות ב') – "והחוששין אין אוכלים אותה כל שהיא חמה אף שלא חמה ביותר".
 3. **מראי מקומות** – **הבית יהודי** (ח"י אכילה סי' א' סעי' ד'), **שערי הברכה** (פרק ג' הע' צ"ו).
 (א) **בן איש חי** (שנה ב' פר' פנחס אות ט"ז) – "עוד איתא שם דף פ"ד אם אוכל אדם פת חמיטין חמה קשה לחולי הקדחת, וכן אמרו בירושלמי פת חמה חמתה בצידיה, ונראה דאירי בחמה יותר מדאי דכן משמע לשון חמימי דחמימי, וכן יש להוכיח מגמרא דחולין דף ק"ה ע"א, מיהו בעיה"ק ירושלים חוששין בסתם פת חמה אפילו שאינה חמה יותר מדאי".

ג. האם כל פת חמה או דוקא אם יצאה מן התנור.

1. דוקא אם יצאה מן התנור.
 (א) **דברי בניהו** (ח"ה יו"ד סי' ט"ז אות ב') – "דדוקא אם יצאה מן התנור והיא חמה ביותר אין לאכלה ואין חילוק בין אם היא מחטים או משעורים. אבל אם נתקררה ואח"כ מחממה מותר לאוכלה גם שהיא חמה".
 (ב) **שערי הברכה** (פרק ג' הע' צ"ו).
 2. **מראי מקומות** – **שמירת הגוף והנפש** (סי' ו' סעי' ה').

ד. קשה: איך נפרש הגמרא שבת (דף קיט): "חמין במוצאי שבת מלוגמא פת חמה במוצאי שבת מלוגמא".

1. **מראי מקומות** – **בית ארזים** (סי' ש', פירות גנוסר אות י"ז), **חשוקי חמד** (שבת דף קיט), **שמירת הגוף והנפש** (סי' ו' הע' ז', הע' ח'), **דברי בניהו** (ח"ה יו"ד סי' ט"ז אות ב'), **ודרשת וחקרת** (ח"א או"ח סי' מ"ב), **מגדים חדשים** (שבת דף קיט: ד"ה פת), **ילקוט יוסף** (או"ח סי' ש' הע' ט"ו), **נשמת שבת** (סי' ש' אות תרמ"ד), **על פי התורה** (בראשית פרק ג' סעי' ל"ד), **מעדני איש** (סי' ח' סעי' מ"ח הע' ב').
 (א) **כה"ח** (או"ח סי' ש' ס"ק י"ב) – "חמין במו"ש (לשונות ולרחוק, רש"י) מלוגמא. פת חמה במ"ש מלוגמא, שבת קי"ט ע"ב, והא דאמרינן פת חמה במו"ש מלוגמא ופירש"י רפואה אינה חמה ממש אלא למעוטי קיבר שהרי איתא בחופת אליהו רבא שבסוף ס' ר"ח שער יו"ד עשרה דברים ממעטים כח בני אדם וחד מנייהו פת חמה כיעו"ש. ויותר נראה דהתם בחופ"א מיירי בפת חמה היוצא תכף מן התנור שנאפה בו אבל אם אחר שכבר נתקרר מחום האפיה ועבר זמן מה ורוצה לחממו מחדש בתנור או כירה ש"ד שהוא מצטמק ויפה לו, יפ"ל או"א' ועוד י"ל חמה לאפוקי קרה אבל לא חמה כ"כ שמתשת כוחו של אדם".
 (ב) **באר משה** (ח"ח סי' צ"ח) – "ובשבת איירי בפת חמה סתם ולא חמה יותר מדאי".
 2. ע"י או"ח סי' ש', לשיטות ומראי מקומות.

ה. מראי מקומות.

1. **שערי הברכה** (פרק ג' הע' צ"ו) – "ויל"ע במנהג העולם שאינם מקפידים בכך וקונים מיני לחמים ממאפיות וכדומה ואוכלים אותם בעודם חמים".

ד [הנחת מלח על השלחן.

א. ע"י או"ח סי' קס"ז סעי' ה', לשיטות ומראי מקומות.

שולחן דומה למזבח

א] הכנסת אורחים.	ה] לשבת על שולחן.	ט] זריקת פרוסת המוציא.
ב] הנחת מלח על השלחן.	ו] לעמוד על שולחן.	י] פרוסת המוציא: האכלתו לבהמה או לגוי.
ג] להרוג כינה על השולחן.	ז] להעביר תינוק מעל גבי השולחן.	יא] צריך שלשה בני אדם לברך זימון.
ד] לאכול על שלחן שיש לו ד' רגלים.	ח] נוהגים לכסות הסכין בשעת בהמ"ז.	יב] חד מהטעמים לאכול חלבי בשבועות.

מקור.

1. **גמרא** (ברכות סוף דף נד: - דף נה., חגיגה דף כז., מנחות דף צז.) – "אמר רב יהודה שלשה דברים [המאריך בהן] מאריכין ימיו ושנותיו של אדם: המאריך בתפלתו, והמאריך על שלחנו ... והמאריך על שלחנו: **דלמא אתי עניא ויהיב ליה**, דכתיב המזבח עץ שלוש אמות גבה, וכתיב וידבר אלי זה השלחן אשר לפני ה', פתח במזבח וסיים בשלחן. רבי יוחנן ורבי אלעזר דאמרי תרוייהו: **כל זמן שבית המקדש קיים מזבח מכפר על ישראל, ועכשיו שלחנו של אדם מכפר עליו**".
 (א) **רש"י** (חגיגה דף כז. ד"ה שולחנו, ע"י מנחות דף צז. ד"ה שולחנו) – "שולחנו מכפר עליו. **בהכנסת אורחין**".
 2. **מ"ב** (סי' קס"ז ס"ק ל', שעה"צ ס"ק כ"ה) – "דומה למזבח. כמו שאחז"ל (ברכות נ"ה) בזמן שבהמ"ק קיים המזבח מכפר על האדם עכשיו שלחנו של אדם (שנותן מלחמו לדל) מכפר עליו דכתיב וידבר אלי זה השלחן אשר לפני ה'. [וגם על ידי אמירת דברי תורה עליו כדאיתא באבות פרק ג ולפחות יאמר איזה מזמור אחר ברכת המוציא]".

(א) **מ"ב** (סי' ק"ע ס"ק א') – "ומצוה על כל אדם ללמוד תורה על שלחנו שכל שלחן שלא אמרו עליו ד"ת כאלו אכלו מזבחי מתים וכתב בשל"ה דילמוד משנה או הלכה או אגדה או ספרי מוסר ואינו יוצא במה שמברך בהמ"ז ועכ"פ יאמר איזה מזמור וטוב לומר אחר ברכת המוציא מזמור ה' רועי לא אחסר דהוא ד"ת ותפלה על מזונותיו".

3. מעשה נורא מהרב רבי ישראל נאג'רה.

(א) **ילקוט יוסף** (או"ח סי' ב' סוף אות י"ז) – "וראוי להביא כאן מעשה נורא מהרב רבי ישראל נאג'רה, בעל מחבר הפיוט קה רבון עלם, כאשר היה מזמר בקול נעים את הזמר הנז', היו באים מלאכים מעולם העליון לשמוע הזמר שלו, ומתקבצים על שלחנו כבמזמורי חתן וכלה, ופעם אחת בקיץ ישב בעת סעודת שבת וזימר הזמר הזה, והיה חום גדול, והסיר הכובע העליון וישב בכובע התחתון אדום כמנהג הספרדים, והיו זרועותיו מגולות מפני החום, וקל מן שמיא נפל ברחו לכם מאצל האיש הזה, שממעט בכבוד שמים, שאינו יושב בכבוד על השלחן אשר לפניו, ותיכף פרחו כולם, והלכו מהשלחן שלו. והאר"י ז"ל היה רואה מביתו את המראה הגדול הזה, [כי ישב גם כן בעיר צפת, רק לא היה מתלמידיו], ושלח האר"י הק' אליו וגילה לו סודו אשר עבור זה שהסיר כובע העליון, עברו המלאכים מהשלחן שלו, כי שלחן דומה למזבח, ואכילה כמו קרבן, ואין זה כבוד לישב בכובע התחתון לפני קונן, וחרד חרדה גדולה, קישט את עצמו וישב בכבוד וחזר לשורר כבראשונה. ומעת הזאת היה נזהר מלעשות כך, וחזרו מלאכי השרת להתקבל בכתחלה. ובזמן קרוב היה נצרך מנין להאר"י ז"ל לצורך ענין גדול, ולא היו רק ט' מתלמידיו, ואמר רבי חיים ויטאל, כאשר ר' ישראל הנ"ל אדם גדול כזה שהמלאכים הולכים אליו לשמוע הזמר שלו, נשלח לקרוא אותו לצרפו למנין, והשיב האר"י הק' אשר זה בלתי אפשר, כי עדיין יש עליו למעלה רוגז שהסיר הכובע העליון בעת האכילה, כל זה איתא בכתבי האר"י ז"ל".

ה) שולחן דומה למזבח: ציורים.

א. הכנסת אורחים: כל המכניס אורחים ומאכילם על שלחנו, מתכפרים עונותיו.

1. **רש"י** (חגיגה דף כז. ד"ה שולחנו, עי' מנחות דף צז. ד"ה שולחנו) – לשונו מובא לעיל
  2. **קיצור שו"ע** (סי' מ"ד סעי' ד'), **ע"פ תוס'** (חגיגה שם, מנחות שם) – "השלחן מאריך ימיו של אדם ומכפר עונותיו, בהכנסת אורחים, שגדול כחה של לגימה שמשרה שכינה".
  3. **פתח האהל** (סי' א' סעי' י"ג) – "כל המכניס אורחים ומאכילם על שלחנו, מתכפרים עונותיו".
  4. מראי מקומות.
- (א) עי' ערך "הכנסת אורחים", לשיטות ומראי מקומות.

ב. הנחת מלח על השלחן: בפת שלנו (שיש בה מלח).

1. **שבולי הלקט** (סי' קמ"א) – "ומה שנהגו לבצוע על המלח פירשו הגאונים ז"ל לפי שמצינו **שהשלחן נקרא מזבח** כדכתיב המזבח עץ שלש אמות גבוה ואורכו שתי אמות ומקצעותיו לו וארכו וקירותיו עץ וידבר אלי זה השולחן אשר לפני ה' מה מזבח מכפר אף שולחן מכפר וכתוב במזבח על כל קרבן תקריב מלח".
  - (א) **ויקרא** (פרק ב' פסוק י"ג) – "וְכָל קָרְבַּן מִנְחָתְךָ בַּמִּלֵּחַ תִּמְלֵחַ וְלֹא תִשְׁפֹּת מִלֵּחַ בְּרִית אֱלֹהֶיךָ מֵעַל מִנְחָתְךָ עַל כָּל קָרְבָּנְךָ תִּקְרִיב מִלֵּחַ".
  2. **רמ"א** (סי' קס"ז סעי' ה') – "ומ"מ מצוה להניח על כל שלחן מלח קודם שיבצע, כי השלחן דומה למזבח והאכילה כקרבן, ונאמר: על כל קרבן תקריב מלח (ויקרא ב', יג) (ב"י בשם שבלי הלקט) והוא מגין מן הפורעניות (תוס' והגהות אשירי פרק כיצד מברכין וע"ל סוף סימן ק"ע)".
- (א) עי' סי' קס"ז סעי' ה', לשיטות ומראי מקומות.

ג. להרוג כינה על השולחן.

1. מחמיר.

- (א) **ס' חסידים** (סי' ק"ב) – "ואסור להרוג כינה על שלחן שאוכלים עליו וההורג עליו כאילו הורג על המזבח כי השלחן הוא המזבח שנאמר (יחזקאל מ"א כ"ב) וידבר אלי זה השלחן אשר לפני ה'".
- (ב) **ס' היראה** (ד"ה תמיד) – "ואל תהרוג כנה על השולחן כי הוא נקרא מזבח".
- (ג) **מג"א** (סי' קס"ז ס"ק י"ג).
- (ד) **א"ר** (סי' ק"פ ס"ק ו', א"ז ס"ק ב').
- (ה) שלחן שלמה (סי' קס"ז סעי' ג').
- (ו) עי' **גר"ז** (סי' קס"ז סעי' ח') – "וכיון שהשולחן דומה למזבח טוב לזהר שלא להרוג עליו כנה (אבל לזרוק עליו כנה אין לחוש שהרי בית הכנסת שקדושתו חמורה שאסור לאכול בו ואעפ"כ יכול לזרוק בו כנה שלא בשעת התפלה כמו שנתבאר בסימן צ"ז)".
- (ז) עי' **קיצור שו"ע** (סי' מ"א סעי' ו') – "טוב".
- (ח) **ערה"ש** (או"ח סי' קס"ז סעי' י"ב) – לשונו מובא לקמן.
- (ט) **דעת תורה** (סי' קס"ז על סעי' ה') – "עמג"א ... וכ"ה בספר היראה לרבינו יונה".
- (י) **שעה"צ** (סי' קס"ז ס"ק כ"ו).
- (יא) **יוסף אומץ** (ח"ב סדר הלימוד בעצמו, עמ' רע"ח) – "ומשמע מזה שבשלחן סתמא אין איסור, אכן בספר היראה דר"י כתב אל תהרוג כנה על השלחן שהוא מזבח מפני שהשלחן דומה למזבח".
- (יב) **כה"ח** (סי' קס"ז ס"ק מ"א) – "ועוד נ"ל דיש לזהר בזה שלא להרוג כנה ולהניח סכין גם בשלחן שלומד עליו. וכנה לאו דוקא אלא ה"ה פרעוש וכדומה אסור להרוג על השלחן".

(ג) שלחן הטהור (ראטה, מאמר תיקוני והנהגות השלחן דף קל"ג ד"ה ותראה) - לשונו מובא לקמן.

(ד) עי' שו"ע המקוצר (סי' כ"ח סעי' ט', סי' כ"ט הע' ל"ח [לשונו מובא לקמן]) - "טוב".

(1) ערה"ש (או"ח סי' קס"ז סעי' י"ב), פסקי תשובות (סי' קס"ז אות ו') - "ואסור להרוג כינה על השלחן שאוכלין עליו וכן לעשות בו דבר מאוס לפי שנמשל למזבח וכתוב זה השלחן אשר לפני ד'".

(2) שלחן הטהור (ראטה, מאמר תיקוני והנהגות השלחן דף קל"ג ד"ה ותראה) - "אמרו שאסור להרוג כינה על השלחן. וכן נכון שלא ליתן עליו מסרק כלל".

(3) קצות השלחן (סי' ל"ז סוף סעי' ה') - "וטוב ליהדר שלא להניח על השלחן דבר מיאוס".

2. הריגת יתוש כדי שלא יפול לאוכל.

(א) חשוני חמד (מכות דף יב.) - "שאלה. כתב השו"ע (סימן קס"ה) ששולחנו של אדם דומה למזבח, שנאמר 'וידבר אלי זה השולחן אשר לפני ה'". וכתב בשער הציון (ס"ק כו) שלכן אסור להרוג כינה על השולחן. והנה מצוי לפעמים בימי הקיץ, שנוחת יתוש על השולחן במהלך הסעודה, ויש להסתפק, האם מותר להרוגו על ידי שיתן עליו מכה, כשעומד על השולחן, כשהמטרה שלו היא למנוע חשש שהיתוש יכנס לתוך המאכל, כשהוא לא יבחין בדבר, ויבוא חלילה לאוכלו ויעבור על כמה לאווין, או שמא אסור להרוגו כיון ששולחנו דומה למזבח. תשובה. אם יש צורך להרוג את היתוש, על מנת שלא יכנס לתוך המאכל, ואין דרך אחרת להרוגו אלא על גבי השולחן, מסתבר שמותר, דכיון שיש צורך בזה ממילא אינו בזיון לשולחן. וגייסי הגר"ח קניבסקי שליט"א, הביא לזה ראיה מדאמרינן במסכת מכות דף יב ע"א כששלמה אמר לבניהו להרוג את יואב, רץ להחזיק בקרנות המזבח, ומבואר בספר מלכים (ב כח לד) שהרגו את יואב על גבי המזבח, אף על גב שאין זה דרך כבוד להרוג ולשפוך דם על המזבח, בכל זאת עשו זאת כי היה בזה צורך, ואם על המזבח מותר להרוג אדם כשיש בזה צורך, כל שכן שעל שולחן שרק דומה למזבח. ועוד שאינו הורג אדם, אלא יתוש, ולכן מותר ואף מצוה להרגו".

ד. עפ"י קבלה: יש להקפיד לאכול על שלחן שיש לו ד' רגלים דוגמת שלחן המקדש.

1. עי' או"ח סי' רס"ב סעי' א', לשיטות ומראי מקומות.

ה. ישיבה על שולחן.

1. מחמיר.

(א) שלחן הטהור (ראטה, מאמר תיקוני והנהגות השלחן דף קל"ג ד"ה ותראה) - "אמרו שאסור להרוג כינה על השלחן. וכן נכון שלא ליתן עליו מסרק כלל, וכן לא ישב ולא יעמוד על השולחן, וגם לא יניח בניו הקטנים שיעמדו על השולחן, וגם קיבלתי כי זה סכנה ח", והכל בשביל ששלחן דומה למזבח וצריך להתנהג בקדושה, ואז שולחנו מגין עליו מכל רע בזה ובבא, ויקויים בו תערוך לפני שלחן (תהלים כ"ג, ה)".

(ב) הגר"ח ק שליט"א (שאלת רב ח"א פרק י"א אות ד') - "איפה המקור שאסור לשבת על שולחן מפני שדומה למזבח, והאם זה גם בשולחן שאין אוכלים עליו, דשמעתי שהטעם הוא משום שאוכל כדי לקבל כח לעבוד ה'. תשובה: בספרי קבלה".

עי' הגר"ח ק שליט"א (דולה ומשקה עמ' ק"ו, הע' רצ"ט) - "שאלה: האם צריך מלהזהר מלשבת על שולחן, שהרי הוא דומה למזבח. תשובה: עיין שו"ת קס"ז דין י'. [וז"ל מרן שליט"א שם: השולחן דומה למזבח שנותן מלחמו לדל, וגם ע"י אמירת ד"ת עליו, ולכן יאמר לפחות איזה מזמור אחר ברכת המוציא, והאכילה דומה לקרבן שאדם אוכל לחזק כוחותיו ועי"ז יהיה בריא וחזק לעבודת השי"ת ולכן אסור להרוג כינה על השולחן. עכ"ל מרן שליט"א. ונראה שרבינו מדמה שכשם שאסור להרוג כינה על שולחן, מטעם ששולחן דומה למזבח, כמו כן אסור לשבת על שולחן מטעם שדומה למזבח, ועדיין צריך להסתפק אם גם שלא בשעת אכילה הוי דין זה שדומה למזבח".

עי' הגר"ח ק שליט"א (ח"ב שאלת רב ח"א פרק י"ג סעי' ג') - "שאלה: בספר חסידים אות תתק"כ הביא מעשה בילד שפסע על השלחן שאביו היה מניח תדיר ספרו ותמיד כשאכל עליו הסיר קודם הספרים ונענש הילד שנחתך כף רגלו בסכין משום שהניח לבנו לפסוע על השלחן שהיו עליו ספרים. משמע דס"ל דעל סתם שולחן שרק אוכלים עליו ואין עליו ספרים מותר לפסוע, ודלא כפי שמקובל שאסור לישב על השולחן שאוכלים משום שדומה למזבח. תשובה: אין ראיה שמותר, רק ששם שהניח גם ספרים נענש ביותר".

עי' הגר"ח ק שליט"א (סגולות רבותינו, ענינים שונים שאלה י"ח) - "האם יש איזה איסור או ענין להמנע מלשבת על שולחן שאוכלים או שלומדים עליו (בשעה שהשולחן נקי ופנוי). תשובה יש ענין".

(ג) רבבות אפרים (ח"ג סי' תפ"ו, ח"ו סי' צ"ה [לשונו מובא לעיל]) - "נכנסתי לבקר אצל אחד וראיתי שישב על השולחן. והסברתי לו שהיום השולחן דומה למזבח, ועי"ז מקריבין קרבנות, ועל חשולחן שמים ספר ללמוד, ואין זה מן הכבוד לשבת עליו. ושמע לי וירד, ונראה דיש לנהוג כבוד בשולחן".

(ד) עי' ברכת יהודה (ח"ד או"ח סי' י"ז) - "מ"ש שם להקל בזה לשבת ע"ג השלחן שלא בשעת אכילה, לא כן אנכי עמדי. אלא שיש איסור בזה בכל אופן, אף שלא בשעת אכילה. וכן מוכח ... המורם מכל האמור: מ"ש הפוסקים שלא לנהוג בדבר של בזיון על השלחן כגון להרוג כינה ע"ג, או לשבת על השלחן, הוא אף שלא בשעת האכילה, אא"כ יש צורך בדבר, וכן הוא מנהג העולם".

(ה) הרי"צ רבינוביץ (קובץ זרע ברך עמ' תשמ"ח אות ו') - "השלחן דומה למזבח ... ומכאן מנהג העולם להקפיד שלא לשבת על גבי שלחן, שהרי כהנים בעבודתם לא ישבו על גבי המזבח מעולם, שזהו כבודו, ופשוט. ואף אם תמצא לומר דאין זה הטעם להא דקפדינן שלא לשבת על שלחן, הרי דחלילה מלבטל זאת או ללגלג על כך. ויעויין בשו"ת הרשב"א (סי' ט) ...".

2. מראי מקומות - מנהג ישראל תורה (סי' ק"ע אות י"ד ד"ה והנה), דף על הדף (ברכות דף נה).

(א) הגר"ח ק שליט"א (דולה ומשקה עמ' ק"ו) - "שאלה: כתב לי רבינו שליט"א לענין ישיבה על שולחן, שיש מקום לאסור מדין שולחנו של אדם כמו מזבח. וצ"ע האם לפי"ז צריך גם להזהר, מלהניח נעלים על השולחן, או לא. תשובה: אולי".

הגר"ח"ק שליט"א (עלי שי"ח עמ' רע"א אות ה') – "שאלה: האם החזו"א זצ"ל היה מקפיד לגבי שולחן שאוכלים עליו לא לשבת או לעמוד עליו. ומה לגבי שולחן שלא אוכלים עליו. תשובה: לא שמעתי".

הגר"ח"ק שליט"א (סגולות רבותינו, ענינים שונים שאלה י"ט) – "האם מותר לישב על שולחן במשרד [המשמש] לעניני חולין, שאינו לאכילה ולימוד תורה. תשובה: אולי".

הגר"ח"ק שליט"א (סגולות רבותינו, ענינים שונים שאלה כ') – "שולחן המונח בפנינת הבית, ומשתמשים בו לאכילה לעיתים רחוקות, האם מותר להניח עליו נעליים וכדומה, באופן שצריכים לנקות את המקום וכדומה (או מסיבה אחרת), או יש להמנע מזה. תשובה: כמדומה שלצורך מותר אבל לא דבר מגונה (עיין שונה הלכות סימן קסז דין י)".

הגר"ח"ק שליט"א (שערי שיח עמ' ק"מ תשובה ש"ג) – "שאלה: עמוד [סטנדרד] המיועד ללימוד ומניחים עליו ספרים, האם דינו כשולחן ויש לנהוג בו כבוד [כגון שלא להושיב עליו תינוק וכדומה]. תשובה: כן".

(ב) שו"ע המקוצר (סי' כ"ט סעי' כ"ה, הע' ל"ח) – "יש אומרים שאין לעמוד או לשבת על השולחן, מטעם שאמרו חז"ל שהשולחן דומה למזבח. [שולחן הטהור למהר"א ראטה במאמר תיקוני והנהגות השולחן דף קל"ג, ומביאו גם בשו"ת רבבות אפרים חלק ו' סימן צ"ה. ומפני שלא נזכר זה בפוסקים ושאר רבונות הקודמים (והרב המחבר הנזכר נלב"ע בשנת ה'תש"ז, זיע"א), העליתי בלשון יש אומרים. גם יש להעיר קצת על דבריו, ולפיכך אעתיק לשונו תחילה, אמרו שאסור להרוג כינה על השולחן. וכן נכון שלא ליתן עליו מסרק כלל. וכן לא ישב ולא יעמוד על השולחן, וגם לא יניח בניו הקטנים שיעמדו על השולחן. וגם קיבלתי כי זה סכנה ח"ו. והכל בשביל ששולחן דומה למזבח וצריך להתנהג בקדושה, ואז שולחנו מגין עליו מכל רע בזה ובבא, ויקויים בו (תהלים כ"ג, ה') תערוך לפני שולחן ע"כ. והנה מה שכתב בלשון אמרו, אינו נמצא בדברי חז"ל, רק הוא בספר חסידים סימן ק"ב [וע"ע שם בסימן תתק"כ], והביאו המג"א סימן קס"ז ס"ק י"ג ושאר אחרונים שם. וקאי רק על העניין הראשון של הריגת כינה על השולחן, ומשם ואילך דברי בעל שולחן הטהור ניהו. וגם עניין זה עצמו של הריגת כינה, אף דנקטו כולם בלשון איסור, מ"מ בעל קיצו"ע בסימן מ"א סעיף ו' נקט בלשון 'טוב לזהיר' ונראה דסבירא ליה דלשון אסור לאו דוקא וכמו שמצינו בכמה דוכתי, ואחריו נמשכתי לעיל סימן כ"ח סעיף ט'. וע"ע ביוסף אומץ להר"י יוזפא דף רע"ח, ובספר מנהג ישראל תורה סימן ק"ע אות י"ג]."

(ג) מעדני אשר (ברכות סי' ד') – "מרגלא בפי העולם דאסור לישב על שולחן מפני שדומה למזבח. ויש לעיין אם יש לזה מקור ... יוסף אומץ (יוזפא) סי' ס"ד כתב בזה"ל 'אסור להושיב או להעמיד התינוק על הסטנדר שמשמין עליו מחזורים ותפילות שמויחד לקדושה וכו'. ואפילו על השולחן שאוכלין עליו כתב בספר חסידים שאסור' עכ"ל. וצ"ע איה מקום כבודו של ספר חסידים אליו כיון, ואדברא היוסף אומץ עצמו (ח"ב סדר הלימוד בעצמו, עמ' רע"ח) דייק איפכא בספר חסידים, דז"ל ... יוסף אומץ ... סוף דבר שלא מצאתי מקור ברור לאסור ישיבה על שולחן, אך לא ראינו אינה ראייה".

1. עמידה על שולחן.

1. מחמיר.

(א) שלחן הטהור (ראטה, מאמר תיקוני והנהגות השולחן דף קל"ג ד"ה ותראה) - לשונו מובא לעיל.

(ב) רבבות אפרים (ח"ו סי' צ"ה) – "בשולחן הטהור ... ואם כן יש לנו מקור דלא לשבת ולא לעמוד על השולחן".

(ג) עי' הגר"ח"ק שליט"א (צהר חי"א עמ' ס"ט אות כ"ז, עי' עלי שי"ח עמ' רע"א אות ה') [לשונו מובא לעיל] – "שאלה: האם מותר לעמוד על שולחן שאין עליו ספרים או לא. תשובה: עפ"י קבלה אין ראוי".

(ד) פסקי תשובות (סי' קס"ז אות ו') – "ובשם ספר חסידים (סי' תתק"כ) שלא להניח לילדים לפסוע על השולחן".

2. מיקל.

(א) הרי"צ רבינוביץ (קובץ זרע בדרך עמ' תשמ"ט אות י"ג) – "דאין מקפידים שלא לעמוד על שלחן כשאין מונחים עליו ספרי קודש, וכמו דנהגו בני עליה בחצרות הצדיקים בעידנא דחדוותא לרקוד על גבי השולחן - ולא אמרינן דהכהנים רק הלכו על גבי המזבח אך לא רקדו עליו".

3. מראי מקומות – שו"ע המקוצר (סי' כ"ט סעי' כ"ה, הע' ל"ח, לשונו מובא לעיל), שמירת הגוף והנפש (סי' פ"ז סעי' ב').

(א) ס' חסידים (סי' תתק"כ, הגי' לפי הפירוש שם) – "ילד אחד עמד לפסוע על השולחן שאביו היה משים תדיר ספריו עליו ולא יחדו רק לספרים לבד ובכל יום ספרים עליו ורק כשרצה לאכול עליו לחם לקח הספרים מעליו עד שאכל ועמד הילד על השולחן וירד ונחתך כף רגלו בסכין, אמר אביו פשעי גרם שהנחת לבני לפסוע על השולחן שהיו עליו ספרים".

(ב) יוסף אומץ (ח"ב סדר הלימוד בעצמו, עמ' רע"ח) – "בסימן תתקכ"ב כתב בס"ה ילד עמד על השולחן שהיו ספרים תדירים עליו רק שבשעת אכילה הסיר הספרים ונחתך רגל הילד ההוא ואמר אביו שנענש מפני עמידתו על השולחן, ומשמע מזה שבשולחן סתמא אין איסור, אכן בספר היראה דר"י כתב אל תהרוג כנה על השולחן שהוא מזבח מפני שהשולחן דומה למזבח".

2. להעביר תינוק מעל גבי השולחן.

1. נוהג בחכמה (מערכת יונקי שדים עמ' ק"א), הו"ד בשמירת הגוף והנפש (מילואים על סי' פ"ז הע' ג') – "עוד נזהרים הנשים שלא להעביר הבן בהיותו יונק על שולחן שאוכלים עליו, וגם זה בכלל ההזיות שיש בידם. וגם אם יש טעם לדבר דשולחן דומה למזבח וצריך נקיות הרבה, ואפשר בשיעבירו היונק על השולחן יטיל מים על המאכלים ויפסידם, וכמה דברים הזהירונו שלא לעשותם משום נקיות".

2. הגר"ח"ק שליט"א (ח"ב שאלת רב ח"א פרק י"ג סעי' ה') – "איפה המקור שאסור להעביר תינוק מעל השולחן (ר"ל שהיושבים בשולחן לא יעבירו תינוק לאלו שיושבים ממול). תשובה: העולם מקפידין (ועי' ביוסף אומץ סי' ס"ד)".

3. מראי מקומות.

- (א) **מהר"ם מרונבבורג** (דפוס קרימונה סי' קמ"ה) – "ומעשה אירע בקולא שנשבר ארון הקודש ושל אבנים היה, וצוה מו' רבי אליעזר לפנות כל עפר הארון אל גומא אחת ולכסותו בעפר, וכן עשו. וכן הורה בשם רבי אליעזר ממיץ שכתב כן בספר יראים [סי' שפן]. ואמר שאותן ספסלים שמושיבין בהם נערים בבית הכנסת, שאין הבעלים רשאים לחזור ולהוליכן לבתיהם לישב עליהם, וכן הורה. ואף על פי שנותנין אחרים המוטבין מהן תחתיהן אין לשנותן מקדושתן, והמחמיר תבא עליו ברכה".
- (ב) **יוסף אומץ** (סי' ס"ד) – "אסור להושיב או להעמיד התינוק על השטענדי"ר שמימינן עליו מחזורים ותפילות שמיוחד לקדושה. וכתב ר' אליעזר ממיץ אותן הספסלים שמושיבין עליהם נערים בבית הכנסת שאין הבעלים רשאים לחזור ולהוליכן לבתיהם לישב עליהם, ואף על פי שנותנין אחרים המוטבין מהן תחתיהן אין לשנותן מקדושתן והמחמיר תבא עליו ברכה, ואפילו על השלחן שאוכלין עליו כתב בספר חסידים שאסור".
- (ג) **הגר"ח ק"ש** שליט"א (סגולות רבותינו, ענינים שונים שאלה ל') – "מה מקור החשש שלא להושיב ילד על גבי שולחן. והאם יש לחוש לזה. תשובה: לא ידוע לי".

ח. נוהגים לכסות הסכין בשעת בהמ"ז.

1. **מ"ב** (סי' ק"פ ס"ק י"א) – "לכסות הסכין. בב"י ב' טעמים האחד דברזל מקצר ימי האדם ואינו דין שיהיה מונח על השלחן שדומה למזבח שמאריך ימי האדם דע"כ כתיב לא תניף עליהם ברזל וע"כ אחר שגמר אכילתו ורוצה לברך בהמ"ז מכסה הסכין וטעם שני בשם רבינו שמחה לפי שפעם אחד הגיע אחד לברכת בונה ירושלים ונזכר חורבן הבית ותקע סכין בבטנו וע"כ נהגו לסלקו בשעת ברכה".
2. **עי' או"ח** סי' ק"פ סעי' ה', לשיטות ומראי מקומות.

ט. זריקת פרוסת המוציא.

1. מחמיר: ביזוי אוכלין, בזיון מצוה.
- (א) **לבוש** (סי' קס"ז סעי' י"ד) – "מכל מקום לא יזרוק הפרוסה משום ביזוי אוכלים: הג"ה ועיין לקמן סימן קע"א סעי' א': וגם אינו לכבוד למקבל הפרוסה שיתן לו דרך זריקה".
- (ב) **פמ"ג** (סי' קס"ז א"א ס"ק ל"ח) – "פת אע"ג דלא ממאס אסור לזרוק. ועיין לבוש שם [סעי' א'] יש מתירין אם אין נמאס, אבל בהמוציא י"ל דהוה בזיון מצוה".
- (ג) **גר"ז** (סי' קס"ז סוף סעי' כ"א) – "ויזהר הבוצע שלא יזרוק חתיכת המוציא לפני המסובין שאסור לזרוק הפת אפילו על השולחן כמו שיתבאר בסי' קע"א".
- (ד) **מ"ב** (סי' קס"ז ס"ק פ"ח) – "הבוצע נותן. אבל לא יזרוק חתיכת המוציא על השלחן לפני האורחים אפילו אם לא נמאס המאכל ע"י הזריקה כמו שיתבאר בסימן קע"א ועוד כיון שהיא פרוסת המוציא הוי בזיון מצוה".
2. מיקל, יכול לזרוק הפרוסה.
- (א) **עי' הגר"ח צאנזר** זצ"ל (סי' קע"א על מג"א ס"ק א') – "ונ"ל מאחר דבה"ג (הלכות קידוש י"ד ע"ד) והרי"ף (ל"ז ע"ב) והרמב"ם (פ"ז מברכות ה"ט) ורש"י והרשב"א (ברכות נ' ע"ב) מקילין, במידי דרבנן נקטינן כוותיה, והתוספות הוי יחיד בדבר, ורשאי לזרוק פרוסת המוציא על השלחן דלא ממאסו וכן עמא דבר, ומ"מ בעל נפש יחוש לעצמו".
- (ב) **התעוררות תשובה** (סי' קל"ב) – "ראיתי לרב האי גאון מרן אבא [בעל ה**כתב סופר**] זצ"ל שהיה נוהג כשבירך בשבת ויו"ט על לחם משנה היה מכוון להוציא את בני ביתו, והמה מכוונין לברכתו ויוצאים בברכתו, וכשחילק מהלחם משנה היה זורק להיושבים בשלחן פרוסת המוציא. ותמהתי הא הלכה רווחת בגמרא ובפוסקים במסכת ברכות (נ' ע"ב) שאין זורקין אוכלים ובפרט בפת שהגם שבזריקתו אינו נמאס מ"מ יש ביזוי בזריקתו, כדאיתא בשו"ע או"ח (סי' קע"א סעי' א') ובמג"א (סק"א). ונח דעתי לפי מה דאיתא במג"א (סי' רע"ד סעי' א') ... והנה שולחנו של אדם דומה למזבח, והובא בשו"ע (סי' קס"ז סעי' ה') דמה"ט יש להביא מלח קודם שיבצע על הפת עיי"ש ברמ"א, ומטעם זה ג"כ נהגו לכסות הסכין בשעת ברהמ"ז כדאיתא בשו"ע (סי' ק"פ סעי' ה') עיי"ש בטו"ז (סעי' ג') ובמג"א (סעי' ד'), ובתו"ח (שם) כתב דמטעם זה בעינן שיהי' הפת שלם קודם שיברך, דכמו דבכל מעשה המזבח הוצרך להיות שלם, והיינו אבני המזבח, והקרבן שמקריבין עליו מום פוסל בו, לכן גם הלחם שהוא עיקר הסעודה ודמיא לקרבן ג"כ צריך להיות שלם עיי"ש, והנה מה שהבעלים אוכלים הוא בבחינת קדשים קלים שהבעלים אוכלים, והמוציא הוא כנגד אימורים חלק גבוה, ולכן מרשימים ובחול חותכים קצת קודם הברכה להפריש ולהזמין חלק לגבוה, ואיתא בספרים דיש לאכול פירורים המתפקעים ונופלים בשעת חיתוך המוציא, דהמה כמו אימורים שנפתקעו מעל גבי המזבח, והרי מצות הקטרה הוא בזריקה כדאיתא ברמב"ם הל' בית הבחירה (פ"ב הל' י"ג) ובכ"מ שם, לכן פרוסת המוציא שהמה בבחינת אימורים זורק אותם וזה כבודם של פרוסת הנ"ל, והרי כל טעם שאין זורקין הוא משום בזיון, ואדרבה זהו כבודו כמו אימורים למזבח, זכיתי ליישב דעת קדושים בעזה"י בטוב וק"ל".

- (ג) **הגר"ש** זצ"ל (שיעורי מרן ברכות דף נ:) – "והנה בליל שבת כשמחלקים פרוסת המוציא יש שזורקים אותה לעבר המסובין, ולהאמור הרי אסור. אכן הכתב סופר מעיד שאביו **החת"ס** היה זורק את פרוסת המוציא לעבר המסובין. והכת"ס אינו מבאר טעמו של דבר. ואולי ס"ל דדוקא כשרוצה לסלקה מכאן, אסור להשליכה, שדוחה אותה ממנו דרך בזיון. **משא"כ כשזורקה כדי שיקבלו אותה המסובין**, אין בזה בזיון כלל".
3. מראי מקומות – **עץ השדה** (סי' י"ח סעי' ב'), **ברכת השם** (סי' ג' סעי' כ"א).

י. פרוסת המוציא: האכלתו לבהמה או עכו"ם.

1. מחמיר.
- (א) **ט"ז** (סי' קס"ז ס"ק י"ח) – "ב"י הביא בשם **הכל בו** ואבודרהם שאין להאכיל לבהמה ועוף או לעכו"ם מחתיכה שנוגעות בו חתיכת

המוציא פי' באותה פרוסה שחתך כבר מן הלחם השלם חותך אח"כ מן אותה פרוסה חתיכה קטנה להמוציא לא יאכיל אותה הפרוסה לבהמה והב"י כ' ע"ז שאין סמך לדבר זה. ואני ראיתי בס' טעמי מצות להרקנטי במצה דמצוה שמזהיר בה שלא להאכילה למי שאינו בן ברית ונותן טעם הגון לזה וכן ראיתי רבים נוהגים נזהרים מזה בפסח ממילא יש לזהר גם בחתיכו' המוציא בזה דחד טעמ' הוא. עוד הבאתי ראיה בחבורי על רש"י פרשת בא בפסוק משארותם צרורות בשמלותם כו' שיש חבוב מצות במה שנשתייר מן מצה ומרור.

(ב) מג"א (סי' קס"ז ס"ק מ"ב) – "אין להאכיל מפרוסת הבציעה לעכו"ם או לבהמה (אבודרהם)".
(ג) א"ר (סי' קס"ז ס"ק כ"ה) – "כתב ב"י [בסוף הסימן] הכלבו [טז ע"ד] כתב שלא להאכיל בהמה חיה ועוף או גוי מהחתיכה שנוגעת בה חתיכת המוציא, ואין לדבר סמך כלל ע"כ, אבל בשל"ה [שם] ומטה משה [סימן רפג] פסקו הכי. ומצאתי בדרישה [סק"ג] שכתב דכוונת הכלבו על הנשאר מפרוסה שפורס מלחם למוציא ולא על כל הלחם שמברך עליו ע"כ. וכן כתב ט"ז [ס"ק יח]."

(ד) גר"ז (סי' קס"ז סעי' כ"ב) – "טוב לזהר שלא להאכיל פרוסת הבציעה לנכרי או לבהמה ועוף **משום כבוד הברכה**".
(ה) בן איש חי (שנה א' פר' אמור אות י"ב, עי' פר' שלח אות ב') – "לא יתן לבהמה חיה ועוף אפילו הטהורים מן הלחם שבירך עליו המוציא, ולטמאים לא יתן לחם ושום מאכל מן הבא על השלחן כלל, וכן יזהר שלא יתן לעכו"ם מאכל מן השלחן, ואפילו ישמעאלי שאינו עובד ע"ז, ורק אם יש חשש איבה לית לן בה, מפני שהשלחן עומד דוגמת המזבח דשלחנו של אדם מכפר עליו, לכך יזהר בזה".

(ו) ערה"ש (סי' קס"ז סעי' ל"א) – "ואין להאכיל מפרוסת המוציא לכותי או לבהמה".
(ז) מ"ב (סי' קס"ז ס"ק צ"ז) – "אין להאכיל לבהמה ועוף או לכותי מפרוסת המוציא או מהחתיכה שנוגעת בה חתיכת המוציא היינו דמאותה פרוסה שחתך מקודם מהלחם השלם חותך אח"כ מן אותה פרוסה חתיכה קטנה להמוציא וגם אותה הפרוסה לא יאכילם שאין כבוד בזה להמצוה".

(ח) עץ השדה (סי' כ"ב סעי' ז).

2. מראי מקומות.

(א) פסקי תשובות (סי' קס"ז אות כ"ט) – "ודווקא אם היא ראויה לאכילה לאדם, אבל אם חרוכה או מטונפת וכדו' ששוב אדם קץ מלאכלה מותר להשליכה לבעלי חיים. ודע כי יש המביאים בשם ספר חסידים (סי' תתפ"ח) שהוא הדין לכל מאכל ומשקה שבירך עליו ונשאר בצלחת או בכוס שלא יתנו לנכרי או לבעלי חיים ואפילו טהורים, ויש שהוסיפו להחמיר גם בכל מיני המאכלים והתבשילים אשר היו על שלחנו כשאוכל כהוגן עם אמירת דברי תורה, שעל שלחן כזה נאמר זה השלחן אשר לפני ה', וכל שכן אם הסעודה סעודת מצוה".

יא. צריך שלשה בני אדם לברך זימון.

1. בן איש חי (שנה א' הקדמה לפר' קרח) – "ולכן **השלחן שהוא דוגמת המזבח** שמקריבין עליו קרבנות אין עושין עליו ברכת זימון פחות משלשה, דמפורש בדברי רבינו האר"י ז"ל בשער טעמי המצות פרשת עקב וז"ל דע כי הסט"א עומד על השלחן כנז' בזוהר פ' תרומה ויכול אז לשלוט יותר משאר זמנים, ובפרט בהיות האדם יחידי ואין שם שלשה אנשים כדי לברך ברכת זימון, כי ברכת זימון מסלק הסט"א משם כנז' בפרשת בלק בעובדא דההוא ינוקא וכו' עכ"ל ע"ש. ולפי האמור מובן היטב למה צריך שלשה בני אדם לברך זימון כדי לדחות הסט"א, **והרי היא ממש כמו ענין העבודה שצריך ג' מיני אדם לדחות הקליפות שהם כהנים ליום ישראליים**. ובזה יובן בס"ד הטעם שפיר למה ארז"ל כל המברך בהמ"ז בכונה אין שולט בו לא אף ולא שצף ולא קצף, נקטו ג' לשונות אלו כנגד ג' קליפות הנז', ובזה מובן הטעם למה בהמ"ז מן התורה היא שלשה ברכות שהיא כנגד ביטול ג' קליפות הנז', ובזה מובן הטעם דאין מניחים כלי ריקן על השלחן בעת בהמ"ז והיינו כדי שלא יתאחזו הקליפות שם כי הם כלים ריקים, ולכן כל דבר ריקן יהיה להם אחיזה בו יותר שדומה להם".

(א) לענין 'שלא להניח כלים ריקים בשלחן בשעת ברכת המזון' - עי' או"ח סי' קפ"ג סעי' ג' [עיטוף], לשיטות ומראי מקומות.

יב. טעם לאכילת מאכלי חלב בשבועות.

1. רמ"א (או"ח סי' תצ"ד סעי' ג') – "ונ"ל הטעם שהוא כמו השני תבשילין שלוקחים בליל פסח, זכר לפסח וזכר לחגיגה, כן אוכלים מאכל חלב ואח"כ מאכל בשר וצריכין להביא עמהם ב' לחם על השלחן שהוא במקום המזבח, ויש בזה זכרון לב' הלחם שהיו מקריבין ביום הבכורים".
2. עי' או"ח סי' תצ"ד, לעוד טעמים.

[ו] אין להסיר המפה והלחם עד אחר ברכת המזון.

א. עי' או"ח סי' ק"פ סעי' א', לשיטות ומראי מקומות.

ב. צריך לשייר פת על השולחן - עי' או"ח סי' ק"פ סעי' ב', לשיטות ומראי מקומות.

[ז] לכסות הסכין בשעת ברכת המזון.

א. עי' או"ח סי' ק"פ סעי' ה', לשיטות ומראי מקומות.

[ח] שאינו מברך ברכת המזון במקום שאכל.

א. משנה (ברכות דף נא:) – "מי שאכל ושכח ולא בירך, בית שמאי אומרים: יחזור למקומו ויברך, ובית הלל אומרים: יברך במקום שנזכר".

1. גמרא (ברכות דף נג:) – "מי שאכל וכו'. אמר רב זביד ואיתימא רב דימי בר אבא: מחלוקת בשכח, אבל במזיד דברי הכל יחזור למקומו ויברך. פשיטא, ושכח תנן. מהו דתימא: הוא הדין אפילו במזיד, והאי דקתני ושכח – להודיעך כחן דבית שמאי, קמשמע לן. תניא, אמרו להם בית הלל לבית שמאי: לדבריהם, מי שאכל בראש הבירה ושכח וירד ולא ברך, יחזור לראש הבירה ויברך. אמרו להן בית שמאי לבית הלל: לדבריהם, מי ששכח ארנקי בראש הבירה, לא יעלה ויטלנה. לכבוד עצמו הוא עולה לכבוד שמים לא כל שכן. הנהו תרי תלמידי, חד עביד בשוגג כבית שמאי ואשכח ארנקא דדהבא, וחד עביד במזיד כבית הלל ואכליה אריא".
2. "מי שאינו מברך בהמ"ז במקום שאכל אינו בא לקבורה, כ"כ המקובלים" – ס' זכירה (עניני ברכת המזון ד"ה כתב), תו יחושע (שמירת גוף ונפש אות צ"ט), שמירת הנפש (אות ר"ט), שמירת הגוף והנפש (סי' ל"ח סעי' א').

סכנה: עניני שתייה

[א] ציורים.

[א] ציורים.

א. גילוי.

1. עי' לעיל סעי' א', לשיטות ומראי מקומות.

ב. לקדש על יין מגולה: מצד הקריבהו נא לפחתך.

1. עי' או"ח סי' ער"ב סעי' א', לשיטות ומראי מקומות.

ג. מים אחר דגים.

1. עי' לעיל סעי' ג', לשיטות ומראי מקומות.

ד. שתיית מים בשעת התקופה.

1. עי' לעיל סעי' ה', לשיטות ומראי מקומות.

ה. הכנסת משקים לבית הכסא.

1. עי' לעיל סעי' ה', לשיטות ומראי מקומות.

ו. משקין מזוגין שעבר עליהן הלילה.

יב. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' מ' - סי' נ"ג).

1. מתחייב בנפשו ודמו בראשו - עי' לעיל.

ז. שתיית מים של שיורי רחיצה.

1. קשה לשכחה - עי' לקמן.

ח. שתיית מים מרובים.

1. האם קשה לשכחה - עי' לקמן.

ט. השותה מאמת המים העוברת בבית הקברות.

1. קשה ללימוד - עי' לקמן.

י. שתיית מים בין מנחה למעריב: בין השמשות.

1. עי' סי' רצ"א סעי' ב', לשיטות ומראי מקומות.

יא. לשתות מים בלילה.

1. דמו בראשו - עי' לעיל.

סכנה: עניני שינה

[א] ציורים.
[ב] לישן יחידי.

[ג] תינוק שצוחק באמצע השינה.
[ד] שינה עם הרגלים לכיוון פתח החדר.

[א] ציורים.

א. קריאת שמע על מטתו: המפיל.
1. עי' או"ח סי' רל"ט, לשיטות ומראי מקומות.

ב. אוכלים ומשקים תחת המטה.
1. רוח רעה שורה עליהן - עי' לעיל.

ג. הלך בבית הקברות.
1. מתחייב בנפשו ודמו בראשו - עי' לעיל.

[ב] אסור לישן בבית יחידי - או"ח סימן רל"ט.
א. מקור.

1. שבת (דף קנא:) – "אמר רבי חנינא: אסור לישן בבית יחידי, וכל הישן בבית יחידי אחזתו לילית".

ב. ראשונים.

1. הו"ד – רי"ף (שבת דף סה:), לשונו מובא לקמן), רא"ש (שבת פרק כ"ג סי' י"ג, לשונו מובא לקמן), ראב"ה (סי' שס"ו, לשונו מובא לקמן), ר' ירוחם (נתיב ט"ו ח"ה, קמ"א-א', לשונו מובא לקמן), סמ"ג (עשה ע"ט, לשונו מובא לקמן), סמ"ק (מצוה קע"א, לשונו מובא לקמן), מהרי"ל (מנהגים, ליקוטים אות נ"ח, "אמר דכל אדם יזהר בעצמו שלא ילין יחידי בחדר, וכן הוא היה רגיל ללין נער אחד בחדר משכבו").
2. ל"מ – רמב"ם, טור.

ג. פוסקים.

1. הו"ד – מג"א (סי' רל"ט ס"ק ז', לשונו מובא לקמן), פר"ח (יו"ד סי' קט"ז ס"ק ט'), באה"ט (או"ח סי' רל"ט ס"ק ו'), גר"ז (הל' שמירת גוף ונפש סעי' ו', לשונו מובא לקמן), קיצור שו"ע (סי' ל"ג סעי' ז'), מ"ב (סי' רל"ט ס"ק ט'), לשונו מובא לקמן), ערה"ש (או"ח סי' רל"ט סעי' ז', יו"ד סי' קט"ז סעי' י"ח, לשונו מובא לקמן), דרכ"ת (סי' קט"ז ס"ק ס"ו), כף החיים (או"ח סי' רל"ט ס"ק י"ז), חלקת יעקב (ח"ג סי' י"ז, או"ח סי' נ"ז אות א'), אור לציון (ח"ב פרק מ"ו אות ס"ז), יביע אומר (שלחן יוסף יו"ד אות מ"ד, לשונו מובא לקמן), שמירת הגוף והנפש (סי' קי"ד), חלקת בנימין (ס"ק נ"א).
2. מראי מקומות – הלל אומר (או"ח סי' קמ"ט), מנחת יצחק (ח"ט סי' י"ח), שמירת הגוף והנפש (סי' קי"ד הע' א' ד"ה והנה).
(א) אור יצחק (ח"א או"ח סי' ס"ב) – "למעשה עניין זה לא ברור כל כך בזמן הזה, וכבר כתב המ"ב בשער הציון סי' רל"ט ס"ק י"ז שהעולם מקילין בזה".

ד. נשים.

1. מחמיר, אין לחלק.
(א) כף החיים (סי' רל"ט ס"ק י"ז) – "ואין חילוק בזה בין איש לאשה כי גם באשה מתדבקים החיצונים אם היא לבדה ומזיקים אותה".
(ב) הגר"ח שליט"א (אליבא דהלכתא ח"מ עמ' ס"ג טור ג') – "שאלה: ראיתי באחרונים שנסתפקו האם נשים ג"כ בכלל איסור לישן יחידי. תשובה: כמדומה שכן".
(ג) הלכה ברורה (סי' רל"ט סעי' כ' ד"ה ואין) – "ואין לחלק בכך זה בין איש לבין אשה, ואף האשה לא תישן בבית כשהיא לבדה".
(ד) פסקי תשובות (סי' רל"ט אות י' ד"ה ונשים) – "ונשים בכלל האיסור לישן יחידי וכן קטנים".
2. מיקל.

(א) עי' אשל אברהם (בוטשאטש, סי' רל"ט על מג"א ס"ק ז') – "אולי ... לא שייך כן גבי נקבה, כי לא אמרו אודות כוחות חיצונים [דדוכרא] שיהיה מהם ממש. רק אמרו במה שהחשש לזכרים כבזוהר הק', כי בנקבות אין חשש רק מכוחות דכ"ו [דדוכרא] ובהם לא כתוב תשוקה כל כך כבבחינת ג"ו [נוקבא]. ועל כל פנים מה שכתוב בזוהר הק' וכן הוא במהרי"ל ז"ל, להזהר גם בחדר ללון יחידי, אולי לא שייך כן בהנזכר לעיל".
(ב) עי' דרכ"ת (סי' קט"ז ס"ק ס"ו ד"ה ועיין בהגהות).
(ג) עי' אהלך באמיתך (פרק י"ב סעי' י"ט) – "אשה אולי מותרת לישן יחידי בבית".
3. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' קי"ד סעי' ג').

ה. קטנים.

1. מחמיר, אין לחלק.

(א) פסקי תשובות (סי' רל"ט אות י' ד"ה ונשים) – "ונשים בכלל האיסור לישן יחידי וכן קטנים".

ו. תינוק בחדר.

1. אין חשש.

(א) אהלך באמיתך (פרק י"ב סעי' י"א) – "אם יש עמו קטן או קטנה, אפילו תינוק מוטל בעריסה, לא נחשב ישן יחידי בחדר, ואין בדבר פקפוק".

(ב) פסקי תשובות (סי' רל"ט אות י' ד"ה ונשים) – "והישן בבית עם קטן אפילו תינוק בן יומו שוב אין בו משום ישן בבית יחידי".

ז. עכו"ם בחדר.

1. מראי מקומות – אהלך באמיתך (פרק י"ב סעי' י"ב, "יש להסתפק"), פסקי תשובות (סי' רל"ט הע' ס"ח).

(א) הגרח"ק שליט"א (מילי מעלייתא אות פ"ט) – "שאלה: כדי לינצל מסכנת שינה בבית יחידי (שבת קנא): האם צריך עוד יהודי שם או מספיק אם יש שם גוי. תשובה: אולי מספיק".

ח. רק בלילה, או גם ביום.

1. רק בלילה.

(א) רי"ף (שבת דף סה:) – "ר' יוחנן אסור לאדם לישן בבית **בלילה** יחידי וכל הישן בלילה יחידי אוחזתו לילית".

(ב) רא"ש (שבת פרק כ"ג סי' י"ג) – "אמר ר' חנין אסור לו לאדם לישן בבית יחידי **בלילה** דא"ר כל הישן יחידי בלילה אוחזתו לילית".

(ג) גר"ז (הל' שמירת גוף ונפש סעי' ו') – "ואסור לישן בבית יחידי (בלילה) וכל הישן בבית יחידי (בלילה) אוחזתו לילית".

(ד) קיצור שו"ע (סי' ל"ג סעי' ז').

(ה) מ"ב (סי' רל"ט ס"ק ט') – "אחז"ל הישן בבית יחידי **והיינו בלילה** אוחזתו לילית".

(ו) עי' אשל אברהם (בוטשאטש, סי' רל"ט על מג"א ס"ק ז' ד"ה בספר, ד"ה עוד, מהד"ת שם).

(ז) חזו"א (ארחות רבנו ח"ג עמ' רכ"ה אות ל') – "ביום ישן מרן החזו"א צוק"ל יחידי".

(ח) קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"ג עמ' רכ"ה אות ל') – "וכן ראיתי את מו"ר (שליט"א) צוק"ל ישן ביום יחידי בכל דירתו".

(ט) אור לציון (ח"ב פרק מ"ו הע' ס"ז).

(י) אהלך באמיתך (פרק י"ב הע' ט"ו) – "דעל שינה ביום אין קפידא".

(יא) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (מרשימות הגר"י שוב בעניני סכנה אות י"ח, בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תקע"ט) – "בשינה ביום מקילים לישון בבית יחידי".

(יב) אמרי יעקב (על שו"ע הרב חו"מ סי' י' ס"ק כ"ו).

2. גם ביום [שלא גורס 'בלילה'].

(א) ראבי"ה (סי' שס"ו) – "אמר רבי יוחנן אסור לו לאדם לישן בבית יחידי, מפני שאוחזתו לילית".

(ב) ר' ירוחם (נתיב ט"ו ח"ה, קמ"א-א') – "אסור לישן בבית יחידי".

(ג) סמ"ג (עשה ע"ט) – "גרסינן בפרק השואל (שבת קנא, ב) כל הישן בבית יחידי אוחזתו לילית".

(ד) סמ"ק (מצוה קע"א) – "וגרסינן פרק השואל דף קנ"א הישן בבית יחידי אוחזתו לילית".

(ה) הו"ד באורחות חיים (סוף הל' מעקה) – "ואמרין פרק השואל הישן בבית יחידי אוחזתו לילית".

(ו) מג"א (סי' רל"ט ס"ק ז') – "הישן בבית יחידי אוחזתו לילי' (שבת פכ"ג)".

(ז) פר"ח (יו"ד סי' קט"ז ס"ק ט') – "אמר רבי חנינא אסור לישן בבית יחידי, וכל הישן בבית יחידי מפני אוחזתו לילית".

(ח) באה"ט (או"ח סי' רל"ט ס"ק ו').

(ט) ערה"ש (יו"ד סי' קט"ז סעי' י"ח) – "גרסינן בשבת [קנ"א ב] אסור לישן בבית יחידי וכל הישן בבית יחידי אוחזתו לילית".

3. מראי מקומות – רש"ש (שבת דף קנא:), שד"ח (מערכת ש' כלל צ"ה, דברי חכמים סי' פ"ה), דרכ"ת (סי' קט"ז ס"ק ס"ו ד"ה ועיין

בהגהות), שיח יצחק (סי' קי"ח ד"ה ואם), כף החיים (או"ח סי' רל"ט ס"ק י"ז), דובב מישרים (ח"א סי' ע"ט), הלל אומר (או"ח

סי' קמ"ט), שמירת הגוף והנפש (סי' קי"ד הע' א'), הלכה ברורה (סעי' כ' ד"ה ואם יש, ריש ס"ק י"ט, שעה"צ ס"ק ל"ד).

(א) מחה"ש (סי' רל"ט ס"ק ז') – "ואפשר גם לגרסתנו בגמרא דאמרה סתם הישן בבית יחידי, ג"כ לא נתכוין אלא לאסור בלילה,

וסתמא כפרושו בלילה, ונקט סתם הישן כי סתם שינת בני אדם הם בלילה".

(ב) שפת אמת (שבת דף קנא:) – "בגמ' אסור לישן בבית יחידי, ברי"ף גורס בלילה, ועפ"ז י"ל השייכות כאן משום דבליילה שינה

מעין מיתה צריך ג"כ שמירה ממזיקין".

(ג) מסגרת השלחן (סי' ל"ג ס"ק ב') – "בלילה או בבית אפל".

ט. חדר או בית.

1. חדר.

(א) מהרי"ל (מנהגים, ליקוטים אות נ"ח) – "דאיתמר אל יישן אדם יחידי בבית ... ואפילו חדר יחידי ובכל מקום שנאמר בית סתם

ר"ל חדר".

(ב) מג"א (סי' רל"ט ס"ק ז') – "ובית היינו חדר (מהרי"ל)".

(ג) מקור חיים (חו"י, קיצור הלכות על סעי' א' ד"ה מ"ש בליקוטי).

(ד) באה"ט (או"ח סי' רל"ט ס"ק ו').

- (ה) רא"ג (שבת דף קנא:).
- (ו) קיצור שו"ע (סי' ל"ג סעי' ז').
- (ז) מ"ב (סי' רל"ט ס"ק ט') – "ובית היינו חדר".
- (1) עי' שעה"צ (סי' רל"ט ס"ק י"ז) – "לפי זה הישן בחדרו יחידי, אף שבבית יש אנשים צריך לזהר שלא יהיה נעול רק פתוח לבית, והעולם נוהגים להקל בזה".
- (ח) מהרש"ם (ח"ג סי' רכ"ז) – "ואי הוה נקט לשון בית היינו רק שיהי' לו דין חדר בפ"ע כמ"ש מהרי"ל הובא במג"א סי' רל"ט סק"י בהא דהישן בבית יחידי דבית היינו חדר".
- (ט) כף החיים (או"ח סי' רל"ט ס"ק י"ז).
- (י) חזו"א (ארחות רבנו ח"ג עמ' רכ"ה אות ל') – "ואף אם היו אנשים בחדר שני והדלת פתוחה לא ישן מרן יחידי בלילה בחדרו. (עי' מ"ב סי' רל"ט שעה"צ אות י"ז)".
- (יא) חלקת יעקב (ח"ג סי' י"ז, או"ח סי' נ"ז אות א').
- (יב) אור לציון (ח"ב פרק מ"ו אות ס"ז).
- (יג) חלקת בנימין (ס"ק נ"א).
2. בית.
- (א) ערה"ש (יו"ד סי' קט"ז סעי' י"ח) – "אפשר דדווקא כשאין בכל הבית מי שישן שם אבל יש בבית עוד אדם אף שישן בחדר לבדו לית לן בה וכן המנהג פשוט".
- (ב) בצל החכמה (ח"ד סי' ע"ו) – "נהגו להקל לישן יחידי בלילה בחדר כשבחדרים האחרים שבאותו בית נמצאים אנשים. אמנם המדקדקים משאירים נר דלוק כל הלילה".
- (ג) שבט הלוי (קובץ מבית לוי ח"ג עמ' נ"ה אות ו', בענייני יו"ד עמ' ק"ח אות ו') – "אסור לישון בבית יחידי, והעולם נוהגים להקל לישון בחדר יחידי כשאחרים ישנים בחדרים אחרים שבבית".
3. מראי מקומות – שד"ח (מערכת ש' כלל צ"ה, דברי חכמים סי' פ"ה), דרכ"ת (סי' קט"ז ס"ק ס"ו), אהלך באמיתך (פרק י"ב סעי' ח', הע' י"ב), באר משה (ח"ג סי' מ"ה אות ב').
- (א) בצל החכמה (ח"ד סי' ע"ז) – "אסור לישן בבית יחידי, בית דוקא קאמר, וכל שנמצאים אנשים באותו בית בחדרים אחרים, מותר לו לישן יחידי באחד מחדרי הבית, היינו דוקא כשאפשר להכנס מחדר לחבירו מבלי שיצטרך לצאת מן החדר החוצה לרחוב או לחצר ושוב להכנס משם לחדר האחר, אבל אם כדי להכנס מחדר אחד לחבירו צריך לצאת תחילה החוצה ומשם להכנס אח"כ לחדר האחר לפי שמבפנים מובדלים החדרים זה מזה לגמרי, הו"ל כשני בתים הסמוכים זל"ז ונבנים ביחד, דאסור לישן בכל אחד מבתיים אלו יחידי. דאטו בערים הגדולות שנבנים שלשים או ארבעים בתים ביחד ברחוב, יהיו כולם נחשבים בית אחד לפי שהם מבחוץ מחוברים זל"ז. א"ו כיון שמבפנים הם נפרדים ומובדלים זמ"ז לגמרי כל אחד ואחד הוא בית דירה לעצמה, ה"נ גם בבית אחד שיש בו חדרים הרבה ולכל חדר כניסה מבחוץ והם נפרדים זמ"ז לגמרי מבפנים כי בפנים אין כניסה מאחד לחבירו הו"ל כולו בתים קטנים לעצמם, ואם ישן באחד מחדרים אלו יחידי הו"ל ישן בבית יחידי, כי בזה כל הבית אינו אלא חדר אחד בלבד. ואפילו כל החדרים אלו שייכים לאיש אחד בלבד. כי אין הדבר תלוי בבעלים אלא בבתיים. ואם לאדם אחד שני בתים זה בצד זה ובבית אחד אין איש ובית השני מלא אנשים, אסור לישון יחיד בבית הריק אף שבצדו יש עוד בית מלא אנשים והוא שייך לאותם בעלים עצמם. וכן לענין בית ועלי, אם מתוך הבית עולין במדרגות אל העלי' וכהך דאיתא (שבת כ"א) אם הי' דר בעלי' מניחה בחלון וכו', כיון שאפשר לעלות מן הבית לעלי' וכן לרדת מן העלי' לתוך הבית מבלי שיצטרך לצאת החוצה, נחשב הכל כבית אחד ומותר לישן בבית יחידי כשיש אנשים בעלי' או להיפך לישן בעלי' יחידי כשיש אנשים בבית להסוברים דבית דוקא קאמר ולא חדר וכהנ"ל. אבל אם כדי לעלות מן הבית לעלי' צריך תחילה לצאת החוצה הו"ל כשני בתים ואסור וכמש"כ".
- (ב) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (מרשימות הגר"י שוב בעניני סכנה אות י"ח, בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תקע"ט) – "אם יש מישהו בבית אף שהוא לא בחדרו לא חשיב כיושן יחידי".
- (ג) הלכה ברורה (סי' רל"ט סעי' כ') – "ואם ישן בחדר לבדו, וישנם עוד בני אדם בחדרים הסמוכים, ואין דלת חדרו נעולה, ויכולים לפתוח הדלת לחדר, יש להקל בזה אפילו בלילה".

י. האם ה"ה בעיר.

1. מחמיר.
- (א) צוואת רבי אליעזר הגדול (אות ס', עי' ביאור שירי מצוה שם) – "בני, אל תהי' ישן יחידי בלילה בשום בית, כי בדברים אלו לילית מזומנת להזיק, וכיון שאוחזות לאדם או לתינוק מוציאותו מן העולם".
- (ב) ערה"ש (יו"ד סי' קט"ז סעי' י"ח, עי' או"ח סי' רל"ט סעי' ז') – "ויש מפרשים דהכוונה הוא בית יחידי בית יחידית שאינה עומדת בין הבתים ואינו כן דא"כ הו"ל לומר בית יחידית אלא ודאי כפשוטו".
- (ג) פשוט הפוסקים.
2. מיקל.
- (א) במחצות רבינו (עמ' רי"ז) – "כוונתם בבית יחידי שאין סביבותיו בתים אחרים, כי אי אפשר לומר שכוונתם קאי גם על בית בתוך העיר, כי אם כן לא שבקת חיי לכל בריה, וגם אין זה דרכי נועם. ואמר שכמדומה לו שכן נמסר בשם רבי חיים מוואלאזין זצ"ל".
3. מראי מקומות – שיח יצחק (סי' קי"ח ד"ה תמול).
- (א) חיד"א (עבודת הקודש בציפורן שמיר סי' ז' אות ק"ז) – "הישן יחידי בלילה בביתא דמיחדא משאר בתי הוא באחריות לבא לידי מקרה לילה".

(ב) חלקת יעקב (ח"ג סי' י"ז, או"ח סי' נ"ז אות א') – "ובשד"ח כרך ה' מערכ' שי"ן כלל צ"ה האריך בזה קצת ומביא שמועה מהגר"א דזה דוקא בבית שאין בשם דיורים כלל והוא בבית יחידי, ואחר כך מביא דיש לומר דהשומע זאת בשם הגר"א טעה בשמועתו, רק בחיד"א בקונטרס צפורן שמיר סי' ז' אות ק"ז מבואר להדיא דדוקא בביתא דמייחדא משאר בתי".

(ג) בצל החכמה (ח"ד סי' ע"ו) – "בבית העומד יחידי בשדה וכה"ג יש ליוזר מלישן בו יחידי אפי' ביום וכן בלילה אפי' כשנר דולק. מ"מ כשיש אנשים בחדר אחר שבאותו בית, לכו"ע אין חומר בביתא דמייחדא מבשאר בתי".

יא. כשיש בדלת מזוזה.

1. מחמיר.

(א) אשל חיים (ביאור על צוואת רבי אליעזר הגדול אות ס' [לשונו של הצוואה לעיל]) – "ומה שאמר בשום בית אפשר כוונתו אפילו כשיש מזוזה בבית".

(ב) כה"ח (או"ח סי' רל"ט ס"ק י"ז) – "ואפילו בחדר שיש בו מזוזה או שיש עמו ספרים בבית ג"כ יש לחוש".

(ג) שבט הלוי (קובץ מבית לוי ח"ג עמ' נ"ו אות ז', בענייני יו"ד עמ' ק"ח אות ז') – "גם בחדר שקבועה בו מזוזה אסור לישון יחידי".

(ד) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (מרשימות הגר"י שוב, בענייני סכנה אות י"ז) – "אולם על מזוזה לבד לא סומכים להקל".

(ה) הלכה ברורה (סי' רל"ט סעי' כ' ד"ה ויש) – "וכן יש להחמיר בזה גם בבית שיש בו מזוזה".

ו) פשוט הפוסקים.

2. יש להקל.

(א) עי' אשל אברהם (בוטשאטש, מהד"ת סי' רל"ט) – "ואולי לא אמרו חז"ל כן רק בבית שאין בו מזוזה, משא"כ כשיש שם מזוזה לא שייך קפידא, ודבריהם רק לגבי המתאכסן בבית נכרי או באיזה חדר שאין בו מזוזה מאיזה אופן שיהיה".

(ב) הו"ד בדרכ"ת (סי' קט"ז ס"ק ס"ו, לשונו מובא לקמן).

(ג) ובשערים מצויינים בהלכה (סי' ל"ג ס"ק ח').

(ד) חלקת יעקב (ח"ג סי' י"ז, או"ח סי' נ"ז אות א') – "ומצאתי באשל אברהם מה"ת להגו"ק מבוטשאטש הגהות על מג"א הנ"ל, וז"ל ואולי לא אחז"ל כן רק בבית שאין בו מזוזה, משא"כ כשיש מזוזה ל"ש קפידא, ודבריהם רק לגבי המתאכסן בבית נכרי או באיזה בית וחדר שאין בו מזוזה באיזה אופן שיהיה. ולפע"ד נראה להביא סמוכין לדבריו ... היינו טעמא דסוכה והיינו טעמא דמזוזה".

3. מראי מקומות – טור (יו"ד סי' רפ"ו סעי' י'), "וכן עשה הר"מ מרוטנבור"ק מזוזה לפתח בית מדרשו ואומר כשהיה ישן בו שינת הצהרים היה רוח רעה מבעתתו קודם שתקן בו מזוזה", הו"ד ב"ט"ז (שם ס"ק ט'), שיח יצחק (סי' קי"ח ד"ה אמנם, "מצאתי בטור יו"ד סי' רפ"ו ... ואפשר דבמקום שיש מזוזה אין קפידא ביום, ויותר מזה כתוב בספר אורחות חיים [סי' רל"ט אות ה'], משמיה דמאריה דאברהם הגה"ק מבוטשאטש [באשל אברהם שם], שאזהרת רז"ל דווקא על בית עכו"ם אם יישן שם, או במקום שאין מזוזה", אהלך באמיתך (פרק י"ב סעי' י'), באר משה (ח"ג סי' מ"ה אות ב'), שמירת הגוף והנפש (סי' קי"ד סעי' ו').

יב. בסוכה.

1. שומר מצוה לא ידע דבר רע.

(א) גר"א (מעשה רב אות רכ"א) – "שאלהו אם רשאי לישן יחידי בסוכה והשיב 'שומר מצוה לא ידע דבר רע'".

(ב) בכורי יעקב (סי' תרל"ט ס"ק י"ח).

(ג) דעת (ריש סי' תרל"ט) – "גר"א".

(ד) דרכ"ת (סי' קט"ז ס"ק ס"ו ד"ה ועיין בהגהות).

(ה) דובב מישרים (ח"א סי' ע"ט) – "... ויותר אחרי שמבואר במדרש מובא ברוקח הגדול הל' סוכה אות רי"ט וסוכה תהיה לצל יומם, א"ר לוי כל מי שהוא מקיים מצות סוכה בעולם הזה הקדוש ברוך הוא מיסך עליו מן המזיקין, שכן הוא אומר באברתו יסך לך ותחת כנפיו תחסה וכו' עיין שם, ועל כן אין לפחוד ומותר לישן יחידי בסוכה, ושומר מצוה לא ידע דבר רע ואין פגע ח"ו ואך טוב ישכון באהל. ואחרי כותבי זאת ראיתי שמביאים בשם הגר"א [מעשה רב סי' רכ"א] שהיה מתיר לישן יחידי בסוכה משום שומר מצוה וכו'".

(ו) חלקת יעקב (ח"ג סי' י"ז, או"ח סי' נ"ז אות א') – "ובדובב מישרים סי' ע"ט מתיר לישן בסוכה העומדת לעצמה בחצר, מטעם המבואר במדרש, מובא ברוקח הגדול הל' סוכה אות רי"ט, וסוכה תהי' לצל יומם א"ר לוי כל מי שהוא מקיים מצות סוכה בעה"ז הקדוש ברוך הוא מיסך עליו מן המזיקין שכן הוא אומר באברתו יסך לך וגו' וגם הגר"א התיר לישן יחידי בסוכה".

(ז) שבט הלוי (קובץ מבית לוי ח"ג עמ' נ"ו אות ז', בענייני יו"ד עמ' ק"ח אות ז') – "אבל בסוכה אין חשש דשומר מצוה לא ידע רע".

(ח) ביע אומר (קובץ בית הלל ח"כ עמ' מ', שלחן יוסף יו"ד אות מ"ד) – "כשיושן יחידי בסוכה, לא צריך לחשוש, ושומר מצוה לא ידע רע".

(ט) הלל אומר (או"ח סי' קמ"ט).

(י) הגר"ק שליט"א (מוריה ח"ת עמ' ש"י) – "שאלה: אם מותר לישן יחידי בסוכה, או כמו הבית דאסור. תשובה: אומרים בשם הגר"א שמותר".

הגר"ק שליט"א (אלא פרק ס' אות י"ד) – "היקל לישן בסוכתו יחידי כדעת הגר"א. מע"ר סי' רי"ד וא"ל שכן נהג מרן החזו"א".

הגר"ק שליט"א (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה תקס"ח) – "שאלה: אם מותר לישן יחידי בסוכה או כמו בבית דאסור. תשובה: אומרים בשם הגר"א שמותר".

(יא) הלכה ברורה (סעי' כ' ד"ה ומכל).

(יב) פסקי תשובות (סי' רל"ט סוף אות י', סי' תרל"ט אות ה').

2. מראי מקומות – נפש כל חי (מערכת ס' אות ד'), דף על הדף (שבת דף קנא:), שמירת הגוף והנפש (סי' קי"ד סעי' ח').

(א) חזו"א (ארחות רבנו ח"ב עמ' רכ"ד אות ל"ח) – "מרן החזו"א זצוק"ל נזהר גם בסוכות שישן אצלו בלילה בסוכתו הנער שישן אצלו כל לילה ולא ישן יחידי בסוכה (כמו שהקפיד בביתו), פעם הנער לא בא והלך מרן לקרא לרח"ק שליט"א שהי' אז עוד נער שיבא לישון אצלו בסוכתו לאחר שר"ח כבר שכב במטה בסוכת מרן אמר לו מרן נזכרתי שהגר"א ז"ל אומר שבסוכה מותר לישון יחידי כי 'שומר מצוה לא ידע דבר רע' (עי' מע"ר סי' רכ"א). עובדא זו היתה כשמרן גר בגבעת רוקח, בדירתו האחרונה גר מרן יחד עם מו"ר זצוק"ל וסוכתם היתה משותפת וישנו בה מרן ומו"ר."

יג. בבית מדרש.

1. מיקל – דרכ"ת (סי' קט"ז ס"ק ס"ו ד"ה ועיין בהגהות, "השדי חמד ... בודאי שפיר עביד ולא הי' עליו קפידא מענין ישן בבית יחידי דשומר מצוה לא ידע דבר רע ובפרט לפמ"ש"ל מהא"א די"ל דבבית שיש מזוזה בפתחה אין חשש בודאי אין לו להצטער בזה דבביהמ"ד בודאי מסתבר ביותר להקל דאית בה תרתי דמזוזות קבועים בפתחה וכותלי ביהמ"ד יוכיחו שהם מוקדשים בקדושת ביהמ"ד דבודאי מגינים על הישן שם שלא תשלט בו פלונית וכמובן"), הלל אומר (או"ח סי' קמ"ט).
2. מראי מקומות – שד"ח (דברי חכמים סי' פ"ה, "ומאד הייתי מצטער על זה שכמה שנים ישנתי בבית מדרשי בזמן שלא מצאתי לי חבר עד שמצאתי ... אם יש שם נר לית לן בה").

יד. נר דלוק.

1. מיקל.
- (א) גר"ז (קונ"א הל' שמירת גוף ונפש סעי' ו' הע' ב') – "גירסת הרא"ש, וכן מוכח בירושלמי שהביא הפרי חדש דדוקא בבית אפל איכא קפידא, ע"ש".
- (ב) אשל אברהם (בוטשאטש, על מג"א ס"ק ז' ד"ה בספר, מהד"ת שם) – "וי"ל שהכל כשאין שם אור או נר, מה שאין כן בנר או אור מפורש בש"ס הק' דהוה ליה כשנים אנשים עמו, וכל שאינו יחידי לשם בהחדר הרי לכולי עלמא אין חשש גם בלילה".
- (ג) שד"ח (דברי חכמים סי' פ"ה) – לשונו מובא לעיל.
- (ד) חלקת יעקב (ח"ג סי' י"ז, או"ח סי' נ"ז אות א') – "ואם רוצה לדקדק עוד שיהי' נר דלוק כל הלילה, וכמבואר באחרונים דבאופן זה אין שום חשש, תבוא עליו ברכה".
- (ה) קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"א עמ' צ"ז אות קל"ג) – "פסק לי מו"ר זצוק"ל שמותר לישון יחידי בדירה עם אור דלוק בחדר שאני ישן, וכן נוהג מו"ר זצוק"ל בעצמו".
- (ו) אהלך באמיתך (פרק י"ב סעי' ח' הע' י"ד) – "וכל שאור נכנס לחדרו דרך החלון מבחוץ, בין אור נר ובין אור הלבנה, אין צריך להשאיר נר דולק בחדרו".
- (ז) באר משה (ח"ג סי' מ"ה) – "שישן בחדר עם העלעקטרי מאיר או עכ"פ בחדר השני ידליק העלעקטרי והפתח יהי' פתוח באופן שיאיר להחדר שבו הוא ישן. בגמרא (ברכות מ"ג ב') אמרו אבוקה כשנים. ולפי זה כשישן בחדר עם עלעקטרי מאיר אינו יחידי אלא כשנים ...".
- (ח) הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה תפילה פרק י"ג הע' ס"ג).
- (ט) אז נדברנו (ח"ו סי' נ' אות ג') – "ומקילין אם דולק איזה נר ומסתבר שיש להקל ג"כ אם נכנס אור ממקום אחר".
- (י) שערים מצויינים בהלכה (סי' ל"ג ס"ק ח').
- (יא) אור לציון (ח"ב פרק מ"ו אות ס"ז).
- (יב) הגרשז"א זצ"ל (קיצור הלכות חובל ומזיק ושמירת הגוף סעי' נ"ח, אשרי האיש או"ח ח"א פרק מ"ב אות כ"ח) – "ואם דולק אור יש להתיר".
- (יג) הלל אומר (או"ח סי' קמ"ט).
- (יד) שבט הלוי (קובץ מבית לוי ח"ג עמ' נ"ה אות ו', בענייני יו"ד עמ' ק"ח אות ו') – "וכן מקילים כשיש אור בחדר, [וגם כשהאור מאיר מבחוץ לתוך החדר]".
- (טו) עי' יביע אומר (שלחן יוסף יו"ד אות מ"ד) – "צריך אדם להזהר של יישן יחידי בביתו, אלא אם כן היה שם נר או מנורה דולקת בסמוך למיטתו".
- (טז) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (מרשימות הגר"י שוב בעניני סכנה אות י"ז, בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תקע"ט) – "כשיש אור בבית מקילים לישון בבית יחידי".
- (יז) שמירת הגוף והנפש (סי' קי"ד סעי' ה').
- (יח) עי' חלקת בנימין (ס"ק נ"א, ציונים ס"ק קכ"ה).
- (יט) אמרי יעקב (על שו"ע הרב חו"מ סי' י' ס"ק כ"ו).

2. מחמיר.

- (א) הגר"ח שליט"א (קונ"א גם אני אודך חנוכה אות י"ט, אמנם עי' ארחות רבנו ח"ג עמ' רכ"ו אות ל"א ד"ה מו"ר [לשונו מובא לקמן]) – "על פי דין לא מהני נר, כך אמר לי החזון איש".
- הגר"ח שליט"א (שלהי דקייטא סי' צ' אות כ"ז) – "דעת החזו"א שהדלקת אור אינה מועלת להתיר לישון יחידי, ובני ישיבות צריכים להקפיד בזה יותר מטעמי קדושה".
- הגר"ח שליט"א (פסקי שמועות חנוכה עמ' קי"ד) – "שאלה. במ"ב רל"ט כתב, אמרו חז"ל (בשבת קנא:): הישן יחידי בבית והיינו בלילה אוחזתו לילית, ונוהגים להשאיר אור בחדר, (עיי' בכפ החיים סימן רל"ט ס"ק י"ז שכתב שאור מועיל בלילה), האם כשמה שמאיר זה נר חנוכה נחשב שמשתמש לאורו. תשובה. על פי דין לא מהני נר למנוע לילית, ורק ביום יש היתר להיות בבית יחידי, כך אמר לי החזון איש. (ולפי"ז לא נקרא שמשתמש לאורה)".

3. מראי מקומות – דרכ"ת (סי' קט"ז ס"ק ס"ו ד"ה ועיין בהגהות), דובב מישורים (ח"א סי' ע"ט), הלכה ברורה (סי' רל"ט סעי' כ' ד"ה ואם יש).

(א) כה"ח (או"ח סי' רל"ט ס"ק י"ז) – "ואם יש לו נר בבית או אור הלבנה נראה דאין פחד אם יש אצלו דיורין של בני אדם דהו"ל כמו ביום".

(ב) חזו"א (דינים והנהגות או"ח פרק ח' אות ח', ארחות רבנו ח"א עמ' צ"ז סוף אות קל"ג, שמירת הגוף והנפש מלואים סי' קי"ד הע' ו') – "היה נזהר מאד שלא לישן בלילה בחדר יחידי ואף אם יהיה נר דלוק".

חזו"א (ארחות רבנו ח"א עמ' רכ"ה אות ל') – "מרן החזו"א צוק"ל לא ישן אף פעם יחידי בלילה בחדרו (לא סמך על ההיתר לישון עם אור נר או חשמל-ל בחדר), זכורני כשהבחור שהי' ישן עם מרן הי' מאחר לבא ומרן הי' עייף וכן בזמנים שמרן לא חש בטוב הי' שוכב במרפסת הפתוחה הפונה לרחוב ונרדם שם ולא נכנס לחדר לישון עד שהבחור בא, ולפעמים הי' מעיר לבחור אחרת. ספר לי הגר"ח ק"ש שליט"א שבדירתו הישנה של מרן ישן עם מרן בחדרו בחור (אף שהרבנית ישנה בחדר השני) ופעם הבחור התמהמה והי' שעה שתים בלילה ועלה מרן לבית מו"ר שהי' גר בבנין סמוך וביקש שיעירו את ר' חיים שירד וישן עמו. (ר"ח הי' אז נער). ואף אם היו אנשים בחדר שני והדלת פתוחה לא ישן מרן יחידי בלילה בחדרו. (עי' מ"ב סי' רל"ט שה"צ אות י"ז)".

חזו"א (ארחות רבנו ח"א עמ' רכ"ו אות ל"א ד"ה מו"ר) – "מו"ר צוק"ל אמר לנכדו שמרן החזו"א צוק"ל אמר שלאור הנר מותר לישון יחידי בחדר אמר לו כן כמה פעמים".

(ג) קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"א עמ' רכ"ה אות ל"א) – "גם כשישן נכד אצל מו"ר (שליט"א) צוק"ל דלק תמיד בחדר השינה שלו נורית קטנה בתקע בשביל הנכד שלא יהי' ישן יחידי עד שמו"ר נכנס לחדר לישון ואז כבה את הנורית כי מו"ר למד עד מאוחר לאחר חצות הלילה והרבה פעמים הי' שקוע בלמודו עד שעלה עמוד השחר והתפלל עם הנץ ועד אז ישן נכדו יחידי כל הלילה, ולכן דלק אור קטן תמיד בחדר השינה שזה מציל על הישן יחידי, (כש"כ בשם מו"ר בארחות רבנו ח"א עמ' צ"ז) ואמר לי הנכד שמו"ר הי' שואלו אם רוצה שידליק את הנורית. מו"ר צוק"ל אמר לנכדו שמרן החזו"א צוק"ל אמר שלאור הנר מותר לישון יחידי בחדר אמר לו כן כמה פעמים. (א"ה, בירושלמי שבת פ"ב ה"ו כתוב לא לישון בבית אפל יחידי משמע עם נר מותר, וכן עי' בברכות דמ"ג ע"ב אבוקה כשנים), מו"ר צוק"ל כשנתאלמן ישן תקופה יחידי לאור הנר ולא רצה להטריח נכדים, אבל עדיף לי' שישנו עמו בחדר ואח"כ עד סוף ימיו ישנו עמו נכדיו וכן נהג מרן החזו"א כנ"ל. זכורני בשנת תשי"ט בערך הרבנית של מו"ר נסעה לש"ב בחיפה ונשארה ללון ונשא מו"ר לבד, כשגמרנו ללמוד בקשני מו"ר שאשיג לו בחור משיבת בית מאיו שישן אצלו הבאתי לו בחור ממשפחתו, ולא סמך מו"ר על נר".

4. אור נר חנוכה - למיקלים לעיל.

(א) מיקל.

1 (תשו' הגר"ח ש"סגל (גם אני אודך ח"א סי' צ"ה) – "אם מותר לישון יחידי לאור נר חנוכה ... העולה מהדברים: שרי לישון יחידי לאור נר חנוכה, דזה אינו חשיב משתמש לאורו".

טו. רכבת, ספינה.

1. מראי מקומות – בצל החכמה (ח"ד סי' ע"ו, אהלך באמיתך פרק י"ב סעי' י"ג, סעי' י"ד, "מותר לישון יחידי ביום באחד מתאי קרון השינה שברכבת וכן בלילה כשנר דולק (אות ז'). - ד) דין שינה בספינה כדין שינה ברכבת").

טז. בחוץ.

1. מיקל – עי' מהרי"ל (מנהגים, ליקוטים אות נ"ח, "כשעסקנו לפנינו במס' שבת פ' השואל דאיתמר אל יישן אדם יחידי בבית מפני סכנת לילית שמצוי שם, אמר לנו כל דבר הבנוי מד' מחיצות קרוי בית").
2. מחמיר – בנין עולם (יו"ד סי' ס"ב), דרכ"ת (סי' קט"ז ס"ק ס"ו ד"ה ועיין בשו"ת), אהלך באמיתך (פרק י"ב סעי' ט"ו, "אסור לישון יחידי בשדה, ק"ו מבית"), שמירת הגוף והנפש (סי' קי"ד סעי' ז').

יז. שבת.

1. מיקל – הלל אומר (או"ח סי' קמ"ט, "בליל שבת אין חשש").
2. מחמיר – הלכה ברורה (סי' רל"ט סעי' כ' ד"ה ויש, "ויש להחמיר בין בשבת ובין בימות החול").
3. מראי מקומות – בנין עולם (יו"ד סי' ס"ב), דרכ"ת (סי' קט"ז ס"ק ס"ו סוף ד"ה ועיין בהגהות), הלל אומר (או"ח סי' קמ"ט), שמירת הגוף והנפש (סי' קי"ד סעי' ט').

יח. ליל שימורים.

1. מראי מקומות – הלל אומר (או"ח סי' קמ"ט).

יט. שינת עראי.

1. מיקל – אשל אברהם (בוטשאטש, סי' רל"ט על מג"א ס"ק ז' ד"ה עוד, מהד"ת שם, "בשינה ארעי אין חשש"), דרכ"ת (סי' קט"ז ס"ק ס"ו ד"ה ועיין בהגהות), אהלך באמיתך (פרק י"ב הע' ט"ז).
2. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' קי"ד סוף הע' א'), הלכה ברורה (סי' רל"ט סוף סעי' כ').

כ. אונס.

1. מיקל – אשל אברהם (בוטשאטש, סי' רל"ט על מג"א ס"ק ז' ד"ה עוד, "וכל אונס בזה הוא משומר היטב הן אם חטפתינה שינה הן בתפיסה ח"ו, הכל משומר היטב").

כא. מראי מקומות – חיד"א (קונ' צפורן שמיר סי' ז' אות ק"ז).

1. מאירי (שבת דף קנא:) – אסור לישון בבית יחידי וכן בכל שהוא מביא עצמו לידי נסיון של פחד אסור והכל לפי טבעו ומ"מ אם אירע לו כן יחזק את עצמו בבטחון בשם ויתעסק בתוך לבו בדברי תורה על דרך מה שאמרו במסכת ברכות כל הקורא את שמע על מטתו כאלו אוהז חרב פיפיות בידו שנ' רוממות אל בגרונם וכו'".

2. ילקוט יוסף (סי' רל"ט סעי' ז', קיצור שו"ע סעי' ח') – "אסור לישון יחידי בבית, ויש אומרים דהאיסור הוא בנמצא בבית הסמוך לגבול העיר, אבל בתוך העיר אין לחוש בזה. ובפרט בבית מגורים. ויש חולקים ואומרים דבכל גוונא בלילה אסור לישון יחידי בכל בית שיהיה, ואילו ביום אסור רק בבית מיוחד משאר בתים. ולכן מי שהוצרך לישון בבית כשהוא יחידי, טוב שידליק מנורה קטנה בחדר הסמוך, כדי שיהיה קצת אור בבית. [ילקוט"י על הל' ברכות עמ' תרסז, ותשסז. שארית יוסף חלק ג' עמוד שסט, ע"פ מ"ש במאור ישראל]".

כב. הל' יחוד: פשט בהשעה"צ (סי' רל"ט ס"ק י"ז), והלכותיו.

1. עי' אה"ע סי' כ"ב, לשיטות ומראי מקומות.

ג. תינוק שצוחק באמצע השינה.

א. יכה על החוטם ויאמר ...

1. חיד"א (דבש לפי מערכת י' אות י"ח), אורות אליים (מהד"ח אות תקל"ט), שמירת הנפש (אות רפ"ז), תו יהושע (שמירת בריאות הגוף והנפש סי' ב' אות י"ט), מראה הילדים (מערכת י' אות י'), הנהגות התינוך (פרק י' אות י"א), שמירת הגוף והנפש (סי' קמ"ט סעי' א'), עדן מקדם (ערך ילדים אות א') – "ילדים המשחקים כשהם ישנים וכן כמשחקים לבדם אפי' בהקיץ סימנא הוא שהפ' משחקת עמהם ובפרט ליל ר"ח וטוב שהרואה אותם משחקים שיכה אותם באצבעו על החוטם ויאמר זילי פ' מכאן לית לך כאן חולק ואחסנא לית לך כאן נייחא ויאמר ויהי נועם כלו ככה יעשה בהכאה על החוטם ג"פ ובכל פעם ישמור הסדר הזה לקוטי גורי האר"י ז"ל כ"י".

ב. אין לחוש.

1. הגר"ח"ק שליט"א (שאלת רב ח"א פרק כ"א אות י') – "היה מעשה אצלי שתינוק צחק באמצע השינה האם יש לחשוש לזה ולעשות משהו כשרואים זאת (שראיתי בס' שמירת הגוף והנפש בשם החיד"א וס' שמירת הנפש שצריך להכות על חוטמו). תשובה: אין לחוש".

ד. שינה עם הרגלים לכיוון פתח החדר.

א. עי' סעי' ה', לענין "חששות שבפי הבריות" - לשיטות ומראי מקומות.

סכנה: עניני בגדים

א. ציורים.

א. ללכת בגרביים בלי נעלים בתוך הבית.
1. חששות שבפי הבריות - ע"י לעיל.

ב. נעליים תחת המטה.

1. חששות שבפי הבריות: אוכלים ומשקים תחת המטה - ע"י לעיל.

ג. המניח מלבושיו תחת מראשותיו.

1. קשה לשכחה - ע"י לקמן.

ד. המחליף סנדל של שמאל לימין.

1. קשה לשכחה - ע"י לקמן.

ה. הלובש בגד מהופך.

1. קשה לשכחה - ע"י לקמן.

ו. התופר בגדיו עליו כשהוא לבוש.

1. קשה לשכחה - ע"י לקמן.

ז. הלובש שני מלבושים יחד.

1. קשה לשכחה - ע"י לקמן.

ח. המנגב ידיו בחלוקו.

1. קשה לשכחה - ע"י לקמן.

ט. הישן בנעלים.

1. קשה לשכחה - ע"י לקמן.

י. ללבוש בגדים מכובסים קודם ח' ימים.

1. מחמיר.

(א) ע"י פסחים (דף קיב:): – "מאן דמחוויר לבושיה ולא נטיר ליה תמניא יומי והדר לבוש לה, בריין הנך כינים, וקשין לדבר אחר".
(1) רשב"ם (פסחים דף קיב: ד"ה מאן) – "מאן דמחוויר לבושיה. ולביש להו מקמי שמנה יומי דאכתי לא מטו שמנה יומי שכיבסן הנהו כנים הדרי ואיכא בהו חיותא וקשין לדבר אחר צרעת".

(ב) גר"ן (הל' שמירת גוף ונפש הל' ט') – "וכן הלובש חלוק מכובס שלא עברו עליו שמונה ימים אחר שנתכבס שהכינים הראשונים חוזרים וחיים וקשין לצרעת".

(ג) מלבי"ם (ארצות החיים סי' ב' סעי' ב') – "ומי שכבס מלבושיו ולא המתין שמונה ימים עד הלבישה קשה לדבר אחר".

(ד) ע"י חזו"א (סוף ס' טעמא דקרא אות א') – "לא הי' רוצה ללבוש בגדים מכובסים עד שעברו עליהם ח' ימים מהכביסה (כמ"ש בפסחים קי"ב ב') אך בשעת הדחק שלא היו לו אחרים לשבת הי' לובש".

(ה) קהלות יעקב (שמירת הגוף והנפש (סי' ע"ג הע' ד').

(ו) הגר"ח ק"שליט"א (אלא פרק א' סעי' ה') – "כשלוש בגד מכובס מקפיד להמתין שיעברו ח' יום מהכיבוס כמו שאמר אביי בגמרא פסחים דף קי"ב ב', אמנם זה דוקא בבגד שלובש על הגוף ממש אבל בבגדים חיצוניים לא מקפיד".

ע"י הגר"ח ק"שליט"א (עלי ש"ח עמ' רכ"ד אות ט') – "שאלה: האם חייב להחמיר לא ללבוש בגדים בתוך ח' ימים לכיבוסם. (גמ' פסחים קי"ב:). תשובה: טוב ליזהר".

2. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' ע"ג סעי' ב', סעי' ג').

(א) תו' יהושע (שמירת גוף ונפש סי' י"ז אות ד') – "כמבואר בש"ע אדמו"ר להלכה בהלכות שמירת גוף ונפש, ואפשר דכביסה הנהגין כעת אשר אחר הכביסה לא ישאר מהם אפילו רושם אין לחוש".

(ב) הגר"ח ק"שליט"א (עלי ש"ח עמ' רכ"ה אות י') – "שאלה: מתי מתחיל ח' ימים מלאחר סיום הכיבוס או היבוש. תשובה: לאחר כיבוס".

עניני שמירה חולה, חיה, חתן, כלה, אָבֵל, תלמידי חכמים בלילה או"ח סימן רל"ט

- [א] הקדמה. [ד] שמירת יולדת. [ז] שמירת אבל.
[ב] לצאת יחידי כשמצויים רבים ברחוב. [ה] שמירת חתן וכלה. [ח] שמירת תלמיד חכם בלילה.
[ג] שמירת חולה. [ו] ממתי צריכים שמירה.

[א] עניני שמירה: הקדמה.

א. מקור.

1. ברכות (סוף דף נד:) – "אמר רב יהודה: שלשה צריכין שימור, ואלו הן: חולה, חתן, וכלה, במתניתא תנא: חולה, חיה, חתן, וכלה. ויש אומרים: אף אבל. ויש אומרים: אף תלמידי חכמים בלילה".
(א) רש"י (שם ד"ה חולה), רא"ה (שם ד"ה אמר) – "חולה. שהורע מזלו, לפיכך השד מתגרה בו, וכן חיה אשה שילדה, וכן אבל".
רש"י (שם ד"ה חתן) – "חתן וכלה ותלמידי חכמים. מקנאותו מתגרה בהם".
(ב) ר' יונה (על הרי"ף ברכות דף מג.) – "שלשה צריכין שימור חולה חיה וכלה. מפני שהשטן מקטרג בשעת הסכנה ובשעת השמחה".
(ג) המכתם (ברכות דף נד:) – "שלשה צריכין שימור. פר"ש ז"ל משום מזיקין דמגרו בהו, ואיפשר דלאו טעמא דכלהו שוה דחולה ודחיה צריכין שימור ודאי מפחד חולשא שלא תארע בהם פתאום וחתן וכלה משום יחוד".

ב. ראשונים.

1. הו"ד – רי"ף (ברכות דף מג.), רא"ש (ברכות פרק ט' סי' ד'), ר' יונה (על הרי"ף ברכות דף ג: ד"ה ואם), ראב"ה (ח"א סי' קמ"ו), או"ז (ח"א הל' קר"ש סי' ג'), סי' קל"ז, מנורת המאור (חופת אליהו רבה עמ' תס"ט, עמ' תקצ"ד), האגודה (ברכות פרק ט' סי' קצ"ו), פסקי ריא"ז (ברכות פרק ט' הל' א' אות ה'), אורחות חיים (הל' מילה אות ט' ד"ה ונהגו).

ג. פוסקים.

1. הו"ד.

- (א) מג"א (סי' רל"ט ס"ק ז') – "אלו צריכין שימור מהמזיקים חולה חי' חתן כלה אבל ות"ח בלילה (ברכות ד' נ"ד)".
(ב) הו"ד בגליון הש"ס (ברכות דף נד:) – "אר"י שלשה צריכין שמור. מג"א סימן רל"ט ס"ק ז".
(ג) באה"ט (או"ח סי' רל"ט ס"ק ו').
(ד) יוסף אומץ (דיני נחשים, עמ' שנ"א) – "אמרו בברכות דחולה חיה חתן וכלה צריכין שימור ויש אומרים אף אבל ויש אומרים אף תלמיד חכם בלילה. וראיתי שמקפידין הרבה על שמירות אלו ובפרטות לאבל ולחיה אין מניחין אפילו רגע אחד ביחידות וגם אין יוצאין אפילו רק לפני פתח בית החורף אם אין גדול או קטן עמה".
(ה) ערה"ש (יו"ד סי' קט"ז סעי' כ"ב) – "שלשה צריכין שימור חולה וחתן וכלה במתניתא מוסיף יולדת וי"א אף אבל וי"א אף ת"ח בלילה [ברכות נ"ד ב]".
(ו) מ"ב (סי' רל"ט ס"ק ט') – "אלו צריכין שימור מהמזיקין חולה חיה חתן כלה אבל. ות"ח בלילה [היינו כשהוא עומד יחידי באישון לילה ואפלה]".
(ז) שלמת חיים (יו"ד סי' קפ"ד) – "פשיטא דגם בזמן הזה צריכים לחוש לכל הדברים הנזכרים בגמ', ולא נזכר אח"כ בפוסקים שאינו נוהג".
(ח) הליכות עולם (ח"ז עמ' רמ"ט).
(ט) שמירת הגוף והנפש (סי' ק"פ).
(י) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע יו"ד סי' קט"ז סעי' מ"א) – "איתא בגמרא ברכות (נד ב) אמר רב יהודה, שלשה צריכים שימור, חולה חתן וכלה. במתניתא תנא חולה חיה חתן וכלה. ויש אומרים אף האבל. ויש אומרים אף תלמידי חכמים בלילה. (וכן הובא במגן אברהם סימן רלט סק"ז)".
(יא) הלכה ברורה (סי' רל"ט סעי' כ"א).
2. מראי מקומות.
- (א) הגר"י שטייף זצ"ל (חדשים גם ישנים ברכות סוף דף נד:) – "שלשה צריכין שימור. לא הובא בפוסקים, ואולי מפני עתה בזה"ז שאינם שכיחים עוד מזיקים לא חיישינן כ"כ וצע"ע".

ד. עכו"ם או מי שאינו שומר תו"מ: האם יכולים להיות שומרים ממזיקים.

1. לא.

- (א) אבן ישראל (בישורון מלך ח"ב עמ' רנ"ו הע' י"ב) – לשמירת חתן.
(ב) להורות נתן (בישורון מלך ח"ב עמ' רנ"ו הע' י"ב) – לשמירת חתן.
(ג) הגר"ט ווייס שליט"א (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור א') – "שעכו"ם או ישראל שאינו שומר תורה ומצוות אינו יכול להיות שומר".
(ד) תשובות והנהגות (דבק טוב פרק ט' הע' י"ד, לשמירת חתן) – "גוי או אינו שומר תורה אינם ראויים להיות שומרים".

(ה) הגר"ע אויערבאך שליט"א (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור א') – "שעכו"ם או ישראל שאינו שומר תורה ומצוות אינו יכול להיות שומר".

1. נטעי גבריאל (נדה ח"ג פרק ס"ג סעי' י"א) – לשונו מובא לקמן, בשמירת יולדת.
2. מראי מקומות.

(א) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור א') – "דגוי אינו יכול להיות שומר לחתן וכלה ויולדת, ויש להסתפק אם מי שאינו שומר תורה ומצוות יכול להיות שומר, ונפק"מ אם מותר להם לנסוע לבד במונית שהנהגה אינו שומר תורה ומצוות".

(ב) שלחן הלוי (פרק כ"ג אות ו' אות א') – "השמירה האמורה בגמ', היא שמירה ממזיקים, ולזה יועיל רק שומר יהודי ... ולשמירה מפני המזיקין שהוא דבר רוחני, לא תועיל שמירה של גוי. (ובפרט לגבי חתן וכלה ות"ח, שהן ענינים רוחניים)".

(ג) הגר"ח שליט"א (מועדי הגר"ח כת"י) – "חילוני אם מהני לשומר חתן כתב לי הגר"ח ק לא. ואולם בקונ' ידון משה ח"ד הביא מהגר"ח ק דאף גוי מהני לשומר וצ"ע".

ה. קטן: האם יכול להיות שומר ממזיקים.

1. יכול להיות שומר.

(א) הגר"ח שליט"א (בישורון מלך ח"ב עמ' רנ"ו הע' י') – "קטן יכול להיות שומר".

הגר"ח שליט"א (קונ' מצהלות חתנים סי' ט"ז ד"ה במה [עמ' מ"ח], שערי ציון ח"ב עמ' ת') – לשונו מובא לקמן.

הגר"ח שליט"א (הקטן והלכותיו ריש ח"א עמ' כ"ב אות ל"ב) – "שאלה: למנהג שאסור לחתן לילך יחידי ביום חופתו ובימי השבע ברכות וצריך שימור (רמ"א אה"ע"ז סי' ס"ד סעיף א') האם קטן גם כן יכול לשמש כשומר, והאם יש הבדל בין קטן לקטנה. תשובה: אין הבדל ושניהם כשרים".

(ב) ישיב יצחק (ח"ח אה"ע"ז סי' ס"א, סוף עמ' שנ"ו).

(ג) פסקי תשובות (סי' רל"ט אות י"א, עי' הע' ע"ב) – "וקטנים ג"כ מועילים לשמירה [וכדלעיל באות הקודם דלענין שמירה ממזיקים ורוחות רעות סגי אפילו בתינוק המוטל בעריסה, וצ"ע ביולדת הנמצאת עם תינוקה הנולד, וביותר ביולדת זכר לפני מילתו שהוא עצמו זקוק לשמירה]".

2. מגיל ה' - ו' יכול להיות שומר.

(א) הגר"מ הלברשטאם זצ"ל (בישורון מלך ח"ב עמ' רנ"ו הע' י') – "דמגיל ה' - ו' יכול להיות שומר".

3. מעט שהגיע לחינוך מדרבנן יכול להיות שומר.

(א) אבן ישראל (בישורון מלך ח"ב עמ' רנ"ו הע' י') – "דמעט שהגיע לחינוך מדרבנן יכול להיות שומר".

1. מ"ב (סי' קכ"ח ס"ק קכ"ג) – "כשאר זמני החנוך שהוא כבר חמש כבר שית".

4. מגיל ז' - ט' ראוי להיות שומר.

(א) להורות נתן (בישורון מלך ח"ב עמ' רנ"ו הע' י') – "דמגיל ז' - ט' ראוי הקטן להיות שומר כדמצינו בהל' יין נסך".

5. מגיל ט' ראוי להיות שומר.

(א) תשובות והנהגות (דבק טוב פרק ט' הע' י"ג) – "קטן מגיל תשע ראוי להיות שומר".

6. קטן בר דעת יכול להיות שומר.

(א) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור א') – "דקטן בר דעת יכול להיות שומר לחתן וכלה וליולדת שצריכים שמירה ממזיקים, ומסתבר שתינוק אינו יכול להיות שומר".

7. מראי מקומות – יוסף אומץ (דיני נחשים עמ' שנ"א, לשונו מובא לעיל), נטעי גבריאל (נדה ח"ג פרק ס"ג סעי' ט'), לשונו מובא לקמן. בית מתתיהו (ח"ג סוף סי' כ"ז).

(א) הגר"ט ווייס שליט"א (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור א') – "שתינוק אינו יכול להיות שומר ממזיקים".

(ב) לענין יולדת - עי' לקמן.

(ג) וכ"פ בשו"ת מעשה אפוד (ח"א סי' קמ"ט), והגרש"ז זצ"ל (שלמי שמחה עמ' קכ"ג) וע"ע ס' פניני שיח עמ' ר"נ.

ו. שומר ישן.

1. מראי מקומות – נטעי גבריאל (נדה ח"ג פרק ס"ג הע' י"ט, לשונו מובא לקמן), פסקי תשובות (סי' רל"ט אות י"א).

(א) יעב"ץ (ברכות דף נד: ד"ה ג', ד"ה ו"א) – "לפי דרך השני ... השומר צריך להיות יושב ומשמר והוא ער, לא סגי בישן".

(ב) הגר"ח שליט"א (קונ' מצהלות חתנים סי' ט"ז ד"ה וביעב"ץ [עמ' מ"ח], שערי ציון ח"ב עמ' ת') – "וביעב"ץ בהגהותיו לברכות שם כתב דהשומר צריך להיות יושב ומשמר והוא ער ולא סגי בישן ושאלתי את מו"ר מרן הגר"ח קנייבסקי שליט"א אם צריך לחוש לזה והשיב דלא נהגו כן".

ז. אפי' ביום, מלבד תלמיד חכם – רד"ל (על פרקי דר"א פרק ט"ז ס"ק נ"ח), שפתי חכמים (ברכות דף נד:), "וי"א אף ת"ח בלילה ... ומשמע כאן דאחריו כגון חולה ח' וחתן צריכין שימור אפילו ביום ודו"ק"), הלכה ברורה (סי' רל"ט סעי' כ"א ד"ה וכל, "וכל אותם הצריכם שימור, היינו בין ביום ובין בלילה, מלבד תלמיד חכם שאינו רשאי לצאת לבדו לרשום הרבים דוקא בלילה"), פסקי תשובות (סי' רל"ט אות י"א).

1. לענין חתן וכלה - עי' לקמן.

ח. האם בישיבתם בביתם צריכים שמירה.

1. מחמיר.

(א) יעב"ץ (ברכות דף נד: ד"ה וי"א).

(ב) פסקי תשובות (סי' רל"ט אות י"א, ע"ה ע"א) – "ולאו דווקא כשהולכים בחוץ אלא אפילו בשיבתם בביתם צריכים שמירה. [הגהות יעב"ץ על הגמ' שם. ומיהו אין להתעלם כי מצוי הוראת היתר בזה להשאירם לבד בביתם, ואפשר דבזמננו שרבים דרים בבתי משותפים, ובדירות הסמוכות ישנם אנשים, סומכים על כך, וכמשמעות הזוה"ק דלעיל אות י' שהשמירה נצרכת דווקא בבית מבודד]."

2. מיקל.

(א) שלחן הלוי (פרק כ"ג אות ו' ס"ק א') – "בתוך הבית אין החולה או היולדת צריכים לשמירה זו, אלא רק כשיוצאים לחוץ. לכן האחות בתוך הבית חולים אינה נחוצה להבריח את המזיקים, שהרי אין המזיקים מצויים בפנים אלא דוקא בחוץ ... ואף שבהגהות יעב"ץ בברכות שם כתב שהוא גם בבית, וכ"כ בערוה"ש ... ברור כחמה דכולהו דצריכין שימור הוא דוקא בשוק ולא בבית. וכן ראיתי למעשה אצל כל גדולי ישראל שזכיתי לשמש אותם דנהגו להקפיד על שמירת החתן רק בשוק ולא בבית, וכן ציוה לי הגאון הצדיק מרן רבי יעקב קמנצקי זמק"ל, בזמן חיתוני".

3. לענין יולדת - ע"ה לקמן.

4. לענין חתן וכלה - ע"ה לקמן.

5. יש לדון אם יש לחלק בין הציורים: שאם הטעם מטעם שהורע מזלו, כמו חולה חיה ואבל, לכאורה הוא שייך בין בביתו ובין בחוץ. אבל אם גמטעם מקנתו, כמו חתן וכלה ות"ח, אולי רק כשיצא לחוץ ורואים אנשים. וצ"ע.

ט. ליל שימורים.

1. מיקל.

(א) משנה הלכות (מרשימות הגר"י שוב בעניני סכנה אות ו', בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תקע"ו) – "בליל פסח אין צריך ליזהר מהסכנות המובאות בחז"ל כיון דזה ליל שימורים לכן מותר לאכול למרחת ביצה או בצל שהיו קלופות בלילה וכן חתן וכלה ויולדת הצריכות שמירה אין צריך שמירה בליל פסח וכן אין צריך לעשות 'ואך נאכט' בליל פסח כשיש ברית ביום טוב ראשון של פסח".

ב] לצאת יחידי כשמצויים רבים ברחוב.

א. מיקל.

1. הגרשז"א זצ"ל (מבקשי תורה חוברת כ"ג עמ' י"א, סי' ר"פ אות כ') – "ומעשה שהיה בחתנו של מרן זצללה"ה (הגאון רבי יהודה טרגר שליט"א) בימים שבין העליה לתורה לחופה שליווהו מרן לאוטובוס, ואמר לו עד כאן ומכאן ואילך הרי יש אנשים באוטובוס".

2. הגרש"פ שיינברג זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור ב') – "דמותר לחתן או לכלה ויולדת לצאת יחידי כשיש אנשים ברחוב".

3. משנה הלכות (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור ב') – "דמותר לחתן או לכלה ויולדת לצאת יחידי כשיש אנשים ברחוב".

ב. מחמיר.

1. אבן ישראל (בישורון מלך ח"ב עמ' רנ"ו הע' ט') – "דדילמא הן המה המזיקין".

2. להורות נתן (בישורון מלך ח"ב עמ' רנ"ו הע' ט') – "דדילמא הן המה המזיקין".

3. חוט שני (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור ב') – "דאסור לחתן או לכלה ויולדת לצאת יחידי ברחוב ביום אף שיש הרבה אנשים, ואם אנשים ברחוב מכירים אותם יכול להיות דמהני, ואף כשיוצא להתפלל אין להקל לצאת בלא שומר אלא אם כן בטוח בעצמו שהוא בגדר שלוחי מצוה [דהוא מתפלל כמו שצריך להתפלל]".

4. הגרי"ט ווייס שליט"א (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור ב') – "דאף כשיש אנשים ברחוב אין לחתן או לכלה ויולדת לצאת יחידי".

5. הגר"ש דבליצקי זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור ב') – "דשומר לחתן או כלה ויולדת אין צריך ללכת בתוך ד' אמותיו, העיקר שילכו ביחד ושידע שהוא שומר, ולכן אסור ללכת לבד ברחוב אף שיש שם הרבה אנשים כיון שאין יודעים שהם משמשים כשומר".

ג. מיקל, חוץ מחתן וכלה.

1. הגר"א קופשיץ שליט"א (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור א') – "דנראה דרק במקום שומם צריך שמירה ממזיקים, אבל מותר לצריכים שמירה ללכת לבדם במקום שמצויים אנשים. אולם חתן או כלה אין להם לצאת לבד אף במקום שמצויים אנשים, משום הא דאיתא חתן דומה למלך, מה מלך אינו יוצא לבדו לשוק אף חתן אינו יוצא לבדו לשוק".

2. הגר"ע אויערבאך שליט"א (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז סוף טור א') – "דמותר לצריכים שמירה ללכת לבדם במקום שמצויים אנשים, אולם חתן וכלה מקפידים לכתחילה שלא לצאת לבד לרחוב אף במקום שמצויים אנשים, משום הא דאיתא בפרקי דרבי אליעזר (פרק ט"ז) מה מלך אינו יוצא לבדו לשוק אף חתן אינו יוצא לבדו לשוק. ובשעת הדחק כגון שאינו מוצא מי שילווהו לבית הכנסת, יש להקל אף לחתן ללכת לבד במקום שמצויים אנשים".

3. ע"ה שלחן הלוי (פרק כ"ז אות ג').

4. שלחן ערוך המקוצר (אה"ע סי' ר"ז סעי' ל"ג) – "אמנם כשמצויים רבים ברחובות ובשווקים, אין חשש מזיקים, אלא שמכל-מקום טעם נוסף יש לדבר, כי מפני הכבוד אין להניח להם לצאת בלא ליווי מי שישרתם, לפי שהחתן דומה למלך, מה מלך אינו יוצא לשוק לבדו וכו' כדלעיל סעיף י', ומפני כן לא ילכו לבדם אפילו כשישנם אז רבים".
- שלחן ערוך המקוצר (אה"ע סי' ר"ז סעי' ל"ד) – "על כן נהגו בקהילותינו בהיותם בתימן, שלעולם אין החתן יוצא יחידי לשום מקום, ואפילו סמוך לביתו, בין ביום בין בלילה, אלא כאשר שושבינים (שנים או יותר) קבועים מלווים אותו, ולכל-הפחות שושבין אחד, שהחתן בוחר לצורך זה מידידיו ומכריו. וכשהוא הולך ברחוב, הם הולכים מימיו ומשמאלו".
- שלחן ערוך המקוצר (אה"ע סי' ר"ז סעי' ל"ה) – "אבל בזמנינו כאן, גלה כבוד מישראל בעוה"ר, מפני כמה סיבות. ובפרט כיון שנשתנו סדרי החיים, ואין מצוי בני-אדם פנויים ומזומנים להיות עם החתן והכלה תמיד. אמנם צריך על-כל-פנים להקפיד שלא ילכו החתן או הכלה ביחידות בחוץ, אפילו ביום, לכל-הפחות מעת שנכנסו לחופה. אלא אם-כן כשנחוץ ללכת לדבר מצוה, ואי-אפשר למצוא מלווה, ובתנאי שמצויים אז רבים ברחוב, שאז יש מקילים".
5. הלכה ברורה (סי' רל"ט סעי' כ"א ד"ה וחתן).
 6. פסקי תשובות (סי' רל"ט אות י"א) – "ולענין חתן וכלה, גם ביוצאים לשוק ולרחובות הומים מאדם צריכים ליווי, ולא משום חשש מזיקין, אלא כדברי חז"ל (פרקי דרבי אליעזר פט"ז) **שחתן דומה למלך, מה מלך אינו יוצא בשוק לבדו כן החתן אינו יוצא בשוק לבדו**, ונכון שיצא מה פחות מביתו".

ד. דעת הגריש"א זצ"ל.

1. הגריש"א זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור א', אשרי האיש או"ח ח"א פרק מ"ב אות ל', אה"ע ח"א פרק כ"ב אות ד') – "דלא מהני לגבי שמירה ממזיקים הא שיש אנשים ברחוב, ואף כשיש אנשים ברחוב צריך ללכת עם שומר".
2. הגריש"א זצ"ל (לקנות חכמה על ענייני נישואין, אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור א', אשרי האיש או"ח ח"א פרק מ"ב הע' נ"ח, אה"ע ח"א פרק כ"ב הע' ו') – "אמנם אני שמעתי ממרן (שליט"א) [זצ"ל] לגבי חתן והולך לבית הכנסת להתפלל, שיכול להקל ללכת ללא שומר כשיש אנשים ברחוב".

ה. דעת השבט הלוי.

1. שבט הלוי (ראה חיים פרק י"ג סעי' י"ח) – "דכשהרחוב הומה מעוברים ושבים אין לחוש מליך לבד להתפלל או לצורך אחר".
  2. שבט הלוי (מבית לוי ח"ט עמ' ל"ג אות ה') – "ונוהגים שגם כשהולך להתפלל וכדו' ויש ברחוב אנשים אינו הולך בלא שומר".
- ו. מראי מקומות – אור לציון (בית חתנים פרק כ"ד ס"ק ל"א, לשונו מובא לקמן).
1. ששכ"ה (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור ב') – "שמעתי דהצריכים שמירה יכולים לסמוך על זה שיש אנשים ברחוב כשצריכים לצאת לצורך מצוה, כגון ללכת להתפלל בבית הכנסת".
  2. הגר"ח ק"ש (ישמח לב ח"א אות רפ"ה, עמ' קצ"ב) – "שאם האנשים הולכים בתוך ד' אמות שלו אינו צריך שומר".
  3. הגר"ח ק"ש (דברי שי"ח פר' חיי שרה תשע"ו, גליון קמ"ה עמ' ד') – "כשהולך ברחוב אם מצויים עוברים ושבים הרואים אותו והוא רואה אותם יש להקל בשימור".
  4. הגש"ר מילר (ישמח לב ח"ד עמ' שכ"ב אות ח') – "שאלה: חתן שהולך ברחוב שיש שם הרבה אנשים האם צריך שומר מיוחד בשבילו. תשובה: אם אפשר נכון לעשות משום כבוד, אבל כשיש קצת דוחק א"צ".

ג. שמירת חולה.

א. עד מתי הוא חולה.

1. עד שיבריא ויצא מכלל סכנה – פסקי תשובות (סי' רל"ט סוף אות י"א, "וחולה עד שמתהלך על בוריו").

ב. כשיש שני חולים שצריכים שמירה.

1. אחד שומר על השני, ואין צריך שמירה נוספת – שפתי חכמים (ברכות דף נד:), "ומסתבר שניהם שצריכין שימור, כגון ב' חולים, או חולה וחתן, מהני שימור האחד על חברו ודו"ק", נטעי גבריאל (נדה ח"ג פרק ס"ג הע' כ"ב).

ג. אשתו חולה האם יעזבנה לבד וילך לביהכ"נ להתפלל.

1. חשוני חמד (ברכות סוף דף נד:) – "שאלה. אשה שחלתה, ועברה נתוח, ובעלה שומר עליה בבית כמו שכתוב במסכת ברכות דף נד ע"ב 'שלשה צריכין שימור ואלו הן חולה חתן וכלה, במתניתא תני חולה חיה חתן וכלה, ויש אומרים אף אבל. ויש אומרים אף תלמידי חכמים בלילה', האם מותר לבעלה לעזבה לבד וללכת לבית הכנסת לתפילה. מדובר שהאשה לא מקפידה, והרופאים מתירים לעזבה לבד. תשובה. רש"י פירש שהשימור הוא מן המזיקים, כי החולה הורע מזלו, לפיכך השד מתגרה בו, וכן חיה אשה שילדה, וכן אבל. חתן וכלה ותלמידי חכמים מקנאתו מתגרה בהם. לאור זאת מאחר וכיום לא שכחי שדים, ויעויין בשו"ע (אה"ע"ז סימן יז ס"י) שלדעת הרמב"ם ורבותיו של הריטב"א ביבמות לא חיישינן היום לשדים, ולכן לצורך מצוה רשאי לעזבה, ומותר לו ללכת לבית הכנסת, ועל כך נאמר: 'שומר מצוה לא ידע דבר רע'".
2. האם בשיבתם בביתם צריכים שמירה - עי' לעיל.
 (א) לענין יולדת - עי' לקמן.
 (ב) לענין חתן וכלה - עי' לקמן.

ד] שמירת יולדת.

א. ברכות (סוף דף נד:) – "אמר רב יהודה: ג' צריכין שימור, ואלו הן: חולה, חתן, וכלה, במתניתא תנא: חולה, חיה, חתן, וכלה".
1. ראמ"ה (שם) – "במתניתא תנא חולה חיה. ור"י חשיב להו בחדא ול"פ אמתניתא".

ב. אפי' ביום – סגולות ישראל (מערכת ו' אות ה', "וצריכה שמירה אפי' ביום כמ"ש בס' שפתי חכמים הנדמ"ח על מס' ברכות שם"),
אוצר הברית (פרק ב' סי' י"א סעי' ט'), בנה ביתך (סי' ל"ג סעי' ל"ט), נטעי גבריאל (נדה ח"ג פרק ס"ג סעי' ד').

ג. עד מתי צריכה שמירה.

1. שבת (דף קטט.) – "אמרי נהרדעי: חיה שלשה, שבעה ושלושים. שלשה, בין אמרה צריכה אני ובין אמרה לא צריכה אני מחללין עליה את השבת. שבעה, אמרה צריכה אני מחללין עליה את השבת, אמרה לא צריכה אני אין מחללין עליה את השבת. שלשים, אפילו אמרה צריכה אני אין מחללין עליה את השבת, אבל עושין על ידי ארמאי".

2. עד ל' יום.

(א) הגר"ח"פ שיינברג זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור ג') – "דיוולדת צריכה שמירה עד שלושים יום אחר הלידה".
(ב) משנה הלכות (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור ג') – "דיוולדת צריכה שמירה עד שלושים יום אחר הלידה".
(ג) הליכות עולם (ח"ז עמ' רמ"ט) – "ולפי המבואר בשבת (קטט.) שהיולדת כל שלשים יום דינה כחולה שאין בו סכנה, נראה שצריכה שמירה כל שלשים יום. ונכון להזהר בכל זה. וע' בשו"ת חיי הלוי (ח"א סי' עב אות יא)".
(ד) חוט שני (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור ג') – "דיוולדת צריכה שמירה עד שלושים יום אחר הלידה".
(ה) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע יו"ד סי' קט"ז סעי' מ"א) – "ולפי המבואר בשבת (קטט א) שהיולדת כל שלשים יום דינה כחולה שאין בו סכנה, נראה שצריכה שמירה כל שלשים יום. ונכון להזהר בכל זה. [עיי' בשו"ת חיי הלוי (ח"א סי' עב אות יא). ובהליכות עולם חלק ז' עמוד רמט]".

3. עד ז' ימים.

(א) חזו"א (שמירת הגוף והנפש סי' ק"פ ס"ק א' ד"ה ובספר, מעשה איש ח"ב עמ' קל"ו ד"ה אמר שיולדת, אשיחה עמ' שפ"ג [לשונו מובא לקמן]) – "דאף דמתשובת מהרש"ל סימן מ"ה משמע לחודש ימים, קבלנו מהחזון איש שהוא רק ז' ימים".
(ב) דברי יציב (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור ב') – "ומכ"ק אדמו"ר מצאנו שליט"א שמעתי בשם אביו הגה"ק בעל הדברי יציב זצ"ל, דיוולדת אין לה לצאת מביתה לפחות שבעה ימים, ואחרי שבעה ימים תשמע ברכו, ומאז והלאה יכולה לצאת מביתה בלי שמירה".

(ג) הגריש"א זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור ג') – "דיוולדת צריכה שמירה עד שבוע אחר הלידה".
(ד) ששכ"ה (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור ג') – "דיוולדת צריכה שמירה עד שבוע אחר הלידה".
(ה) הגר"ח"ק שליט"א (אשיחה עמ' שפ"ג) – "יולדת במזל טוב עד מתי צריכה שמירה. תשובה: מרן החזו"א אמר כל שבעה".
(ו) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור ג').
(ז) הגרי"ט ווייס שליט"א (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור ג') – "דיוולדת צריכה שמירה עד שבוע אחר הלידה".
(ח) פסקי תשובות (סי' רל"ט סוף אות י"א) – "המנהג המקובל".

4. עד ג' ימים.

(א) ע' נטעי גבריאל (נדה ח"ג פרק ס"ג סעי' ד', ה' י"א) – "יש נוהגים כל שלשים יום, ויש מורין דעד ז' ימים אחר הלידה צריכה שמירה, ויש מורין עד ג' ימים. [וכן נראה להכריע עפ"י מה שקבלתי מרבתי שבזמננו יש לסמוך, כיון דלדברים רבים אחר ג' ימים אין לה דין סכנה, דעינינו רואין דבזה"ז שולחין היולדת מביה"ח הביתה אחר ג' ימים, וא"כ אפשר דאין צריכין שימור דכבר יצאה מחזקת סכנה]".

5. מראי מקומות – שבט הקהתי (ח"ד סי' שכ"ב אות ב'), בנה ביתך (סי' ל"ג סעי' ל"ט הע' ד').

(א) בצל החכמה (ח"ו סי' ע"ח סוף אות ג') – "נהגו כי כאשר היולדת שצריכה שמירה רצתה ללכת מפתח ביתה החוצה והיא כבר הרגישה עצמה מאוששת מהלידה ודי בריאה, דקדקה שתהי' דרכה הראשון מפתח ביתה החוצה דרך של מצוה קודש לה'. בכן הלכה בש"ק הבאה אל ביהכנ"ס, ואז ה' בעלה חיוב לעלות לתורה שהיא לה במקום קרבן כמבואר בלבוש ובמג"א (סוסי' רפ"ב). ועיי' בא"ר (סי' רי"ט סק"ה) בשם ס' ת"ח הטעם שנוהגין לברך הגומל אחר קריה"ת, דכשיאמר ברכו את ה' הו"ל נמי כהודאה דכתי' הודו לו ברכו שמו 'וביולדת יכוון הבעל כשאומר ברכו שנותן הודאה בשביל אשתו והיא תענה אמן על ברכתו' עכ"ל. וכזה כ' גם בס' שערי אפרים (שער ד' סעי' כ"ח) וז"ל, ואשה היולדת שבעלה עולה לתורה בשבת שהולכת לביהכנ"ס, אינו מברך ברכת הגומל, ומ"מ כשאומר ברכו כו' יש לו לכוון שנותן הודאה בשביל אשתו ואם האשה שם בשעה שעולה בעלה לתורה טוב שתכוון דעתה לשמוע כשאומר ברוך ה' ותענה אמן ע"כ. וכיון שכל זה לה במקום ברכת הגומל על שנתרפאה מסכנת הלידה, נחשבת היא מעתה ממילא כחולה שנתרפאה, שהרי אין לברך הגומל רק חולה שנתרפא וכבר הולך על בוריו. וממילא כי שוב אינה כיוולדת שצריכה שמירה, אלא ככל אדם בריא ורשאת לצאת החוצה ככל רצונה".

(ב) באר משה (ח"ח סי' ק"כ) – "נשאלתי מה טיבו של המנהג לקבץ מנין בבית היולדת. השבתי כנראה שמקור המנהג הזה נובע שהאשה תברך ברכת הגומל ... וטעות ביד העולם האומרים שהמנין עושים כדי שאח"כ יכולה לילך ולטייל בשוק. כי מנהגינו שיולדת דרכה הראשונה תהי' לילך לדבר מצוה, כגון לבית הכנסת לענות ברכו קדושה או אמן יהא שמיה רבה, ובזה להודות לה' שעזר לה לילד העובר בשטומ"צ ולהנצל מסכנה בעזה"ת".

(ג) תורת היולדת (פרק ל' ס"ק ב') – "ויתכן דעד ל' יום היא בכלל חיה. יעוין שבת קכ"ט. אמרי נהרדעי חיה, ג', ז', ל'. וכן איתא בשו"ע סימן ש"ל סעיף ד' ו' ובסימן תרי"ד ג'. ומבואר דעד ל' יום היא בכלל 'חיה'. וכן משמע מדברי המהרש"ל המובא להלן פרק ל"ה. אולם בשם ה'חזון איש' זצ"ל שמענו שאמר דחיה צריכה שמירה רק עד ז' ימים".

חשוקי חמד (ברכות סוף דף נד:) – "המשנ"ב (סימן רלט סק"ט) כתב 'אלו צריכים שימור מהמזיקין, חולה חיה'. וצ"ע כמה זמן החיה צריכה שימור. ויתכן דעד ל' יום, כמבואר במסכת שבת (קכט ע"א) 'אמרי נהרדעא חיה שלשה שבועה שלושים', ומבואר דעד ל' יום נקראת חיה. אך שמעתי בשם החזו"א דרק עד ז' יום צריכה שימור".

ד) פותח שער (על הלכות נדה סי' י"ג סעי' י"ב) – "וכ"ק מרן מהר"א מבעלזא זי"ע שדרכה הראשון של יולדה מן הבית אחר הלידה תהא לבית הכנסת ועם שמירה, דהיינו עם מלוה. בעלה יעלה אז לתורה והיא תשמע הברכות, ו**מאז והלאה** יכולה ללכת בלי שמירה".

ה) אוצר הברית (פרק ב' סי' י"א הע' י"א*) – "בירושלים נהגו רבים שאין היולדת יוצאת מביתה עד שתברך הגומל, או תשמע ברכו".

ו) חיי הלוי (ח"א סי' ע"ב אות י"א, ע"י ח"ג סי' ס"ד אות ג') – "וכן הוא המנהג בסקווירא שכל ל' יום אין היולדת יוצאת מן הבית וגם בבית אין מניחין אותה לבדה בלי שומר, אכן העולם נוהגין להקל בענין השמירה לאחר ששומעת היולדת דבר שבקדושה ולא שמעתי מקור למנהג זה ואפשר הי' עכ"פ ראוי להמתין עד אחר כלות ז' ימים".

ז) שלחן הלוי (פרק כ"ג אות ו' ס"ק ב') – "זמן השמירה ליולדת הוא רק עד ג' או ז' ימים מעת לידתה".

ד. תינוק.

1. מיקל, יכול להיות שומר.

א) הגר"ח שליט"א (קונ' מצהלות חתנים סי' ט"ז ד"ה במה [עמ' מ"ח], שערי ציון ח"ב עמ' ת') – "במה דבעי שומר נראה דסגי אף בתינוק קטן ואפי' בן יומו דהנה שאלתי למו"ר מרן הגר"ח קנייבסקי שליט"א בהך דינה דיולדת צריכה שימור אם התינוק חשיב שומר והשיב דחשיב, ופשוט שדין אחד להם".

2. מחמיר, אינו יכול להיות שומר.

א) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור א') – "דקטן בר דעת יכול להיות שומר לחתן וכלה וליולדת שצריכים שמירה ממזיקים, ומסתבר שתינוק אינו יכול להיות שומר".

ב) הגר"ט ווייס שליט"א (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור א') – "שתינוק אינו יכול להיות שומר ממזיקים".

ג) נטעי גבריאל (נדה ח"ג פרק ס"ג סעי' ט', הע' י"ט) – "תינוק אינו נחשב כשומר [כן שמעתי מבעלי הוראות ובפרט תינוק קודם שלשים שעדיין דינו כנפל, ויש לצרף שיטת היעב"ץ בהגהות למס' ברכות דף נ"ד ע"ב דהשומר צריך להיות ער ולא ישן עיי"ש, ותינוק ישן רוב הזמן], אבל קטן יכול להחשב לשומר. ומסתבר שתינוק או קטנים שכבר לומדים אתם אותיות התורה מועיל לשמירה".

3. מראי מקומות – פסקי תשובות (סי' רל"ט הע' ע"ב, לשונו מובא לעיל).

א) שבט הקהתי (ח"ד סי' שט"ז ד"ה ולפי) – "ולפי זה הוא הדין הא דאמרינן בברכות שם דגם יולדת צריכה שמירה, לכאורה סגי אם היולדת נשארה עם רך הנוולד דאע"ג דשניהם צריכים שמירה כל אחד שומר על השני וצ"ע בזה עדיין אי נהגו העם להקל בזה".

ה. יולדת שנמצאת בבית לבד.

1. צריכה שמירה.

א) הגר"ט ווייס שליט"א (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' ט"ז טור ג') – "דחתן וכלה ויולדת גם בבית צריכים שמירה ממזיקים, ואין להם לישאר ביחידות בבית ללא שומר".

ב) חשוקי חמד (ברכות סוף דף נד:) – לשונו מובא לעיל.

ג) חיי הלוי (ח"א סי' ע"ב אות י"א) – "וכן הוא המנהג בסקווירא שכל ל' יום אין היולדת יוצאת מן הבית וגם בבית אין מניחין אותה לבדה בלי שומר".

ד) אוצר הברית (פרק ב' סי' י"א סעי' ט').

ה) בנה ביתך (סי' ל"ג סעי' ל"ט) – "ולכן לא תהי' היולדת לבדה בביתה".

ו) נטעי גבריאל (נדה ח"ג פרק ס"ג סעי' ד') – "לא תהיה לבדה בבית אפילו זמן מועט אפילו ביום".

2. אינה צריכה שמירה.

א) הגר"ש זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור א') – "דמותר לחתן או לכלה או יולדת לשהות לבד בבית".

ב) חוט שני (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור א') – "דחתן וכלה או יולדת נוהגים להקל להישאר לבד בבית ללא שומר".

ג) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור א') – "דחתן וכלה או יולדת נוהגים להקל להישאר לבד בבית ללא שומר".

ד) הגר"ש פעלדר שליט"א (halachically speaking שנה ד' מספר כ"ב הע' קי"ג).

3. מראי מקומות.

א) לענין חתן וכלה – עי' לקמן.

ו. אם צריכה ללכת ביחידות.

1. לוקחת עמה סכין – סגולות ישראל (מערכת ו' אות ה'), "ואם היולדת צריכה לילך בחדרי הבית ביחידות סגולה הוא שלוקחת עמה סכין כמ"ש בספרי שם בשם ס' יוסף אומץ", אוצר הברית (פרק ב' סי' י"א סעי' ט').

2. מראי מקומות – יוסף אומץ (דיני נחושים, עמ' שנ"א, "ובחיה ראיתי נוהגות לדקדק שלוקחות סכין בידן כשהולכות בחדרי הבית ביחידות בסוף ימי לידתן").

ז. ליל פסח.

1. מראי מקומות – נטעי גבריאֵל (נדה ח"ג פרק ס"ג סוף הע' ז').

ח. האם גם אשה המפלת בעי שמירה.

1. תורת היולדת (פרק ל' הע' ב') – "וענין שמירה הוא לא ללכת יחידי. ובשנ"ת שבות יעקב ח"א חו"מ סימן ק"נ נאמר ... דגם מפלת צריכה להוסיף על מזונתיה כאלו היתה יולדת, ואדרבה מפלת רגילה להיות יותר חולה מיולדת".
2. שבט הקהתי (ח"ד סי' שכ"ב אות א') – "עיי' ש"ס ברכות (נ"ד ע"ב) דחי' בעי שמירה ועיי' ש"רש"י הטעם משום דהורע מזלו לפיכך השד מתגרה בו עיי"ש. ועיי' ש"ר' יונה הטעם דחולה וחי וכלה בעי שמירה, דהשטן מקטרג בשעת הסכנה ובשעת השמחה. והנה מפלת הוי ג"כ סכנה דעי' בביאור הלכה בהל' יוכ"פ (בסי' תרי"ז) שכ' בשם השד"ח דמפלת דינה כיולדת דלא תתענה תוך ג"י להפלתה עיי"ש, וכיון דדינה כיולדת משום דנסתכנה כשהפילה ג"כ מסתבר דבעי שימור ... [וכמדומה דאין הנשים נזהרות לעשות שמירה במפלת ורק ביולדת ולד מעליא. וצ"ע]."

ט. מראי מקומות – טעמי המנהגים (עמ' תקמ"ט אות קפ"ב).

1. נטעי גבריאֵל (נדה ח"ג פרק ס"ג סעי' ה') – "שומר יוצא ונכנס מהני, כגון השכנים הסמוך לדירתם".
- נטעי גבריאֵל (נדה ח"ג פרק ס"ג סעי' י') – "שתי נשים יולדות מהני להיות שומרים זהו לזו".
- נטעי גבריאֵל (נדה ח"ג פרק ס"ג סעי' י"א) – "אחות או משרתת נכרית, אינם נחשבות כשומרת לגבי יולדת".
- נטעי גבריאֵל (נדה ח"ג פרק ס"ג סעי' י"ב) – "גם בתוך העיר צריכים שימור".

ה. שמירת חתן וכלה.

- א. אפי' לשוק לא יצאו יחידי – רמ"א (אה"ע סי' ס"ד סעי' א'), "וחתן אסור בעשיית מלאכה, ואסור לצאת יחידי בשוק", חכ"א (כלל קכ"ט סעי' י"א), קיצור שו"ע (סי' קמ"ט סעי' י"ב).
1. ערה"ש (אה"ע סי' ס"ד סעי' ג') – "אבל כמה מהראשונים פירשו דגם היציאה לבדו בלא משא ומתן יש איסור לחתן בשוק ולא דווקא שוק אלא כל מקום שרבים מצויים שם שלא יראוהו בודד לבדו".
  2. מחילה לא מועלת – עי' חלקת מחוקק (סי' ס"ד ס"ק ב'), "אבל במלאכה ולצאת יחידי לשוק אף שהיא מוחלת מ"מ הוא אסור בזה ומטעם שהוא דומה למלך כך היה נראה ליישב כוונת הרב בהג"ה זו אבל אין זה מוכרח".

ב. ביום.

1. מחמיר, אין לחלק בין יום או לילה.
- (א) ערה"ש (אה"ע סי' ס"ד סעי' ג') – "ואף ביום צריך שימור".
- (ב) הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה תפלה פרק ה' הע' כ"ו) – לשונו מובא לקמן.
- (ג) הגרשז"א זצ"ל (בית חתנים פרק כ"ד ס"ק ל"א, אשרי האיש או"ח ח"א פרק מ"ב סוף אות ל', אה"ע ח"א פרק כ"ב סוף אות ו') – לשונו מובא לקמן.
- (ד) שלחן ערוך המקוצר (אה"ע סי' ר"ז סעי' ל"ג).
2. מיקל.
- (א) אור לציון (בית חתנים פרק כ"ד ס"ק ל"א) – "שהרי ביום ישנם עוד אנשים ברחוב ולא חשיב כהולך יחידי ואין בזה חשש סכנה, ואף שלטעם דהפרקי דר"א שהוא משום שחתן דומה למלך, משמע שבכל גוונא צריך ליווי, מ"מ אין מנהג הספרדים כן".

ג. אם נמצאים בבית לבד.

1. צריכים שמירה.
- (א) יעב"ץ (ברכות דף נד: ד"ה וי"א).
- (ב) ערה"ש (אה"ע סי' ס"ד סעי' ג') – "ולשון הש"ס שצריך שימור משמע דגם בביתו לא ישב לבדו".
- (ג) עי' אג"מ (מסורת משה ח"ב ענינים שונים אות י"ב, ריש עמ' ש"פ) – "ושמעתי שהשיב רבינו שמואל לחתן לעזוב כלתו בתוך ז' ימי משתה לילך להתפלל או אפילו לילך ללמוד לכמה שעות, ואין לחוש במה שנשארת לבדה, דשומר מצוה לא ידע דבר רע".
- עי' אג"מ (ישמח לב ח"ד עמ' שפ"א אות י') – "יכול החתן לילך לבהכ"נ להתפלל ואין בו משום חשש היזק מקום דשומר מצוה לא ידע דבר רע. וגם יש לו ללמוד עכ"פ איזה שעות, ואם רוצה לילך למקום אחר ללמוד הרשות בידו, אבל טוב יותר אם יכול להניח איזה אשה וכו' עם אשתו, ואין בו משום חשש היזק כנ"ל".
- (ד) חשוך חמד (ברכות סוף דף נד:) – לשונו מובא לעיל.
- (ה) הגרי"ט ווייס שליט"א (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' ט"ז טור ג') – "דחתן וכלה ויולדת גם בבית צריכים שמירה ממזיקים, ואין להם לישאר ביחידות בבית ללא שומר".
- (ו) שלחן ערוך המקוצר (אה"ע סי' ר"ז סעי' ל"ג, הע' ד"ש) – "וכן הוא המנהג".
2. אינם צריכים שמירה.
- (א) אמת ליעקב (שלחן הלוי פרק כ"ג אות ו') – לשונו מובא לעיל.
- (ב) הגרשז"א זצ"ל (מבקשי תורה סי' ר"פ אות כ') – "ולהשאר בבית לבדו אין שום חשש".
- (ג) אבן ישראל (בישורון מלך ח"ב עמ' רנ"ה הע' ז').

(ד) הגריש"א זצ"ל (לקנות חכמה על ענייני נישואין, אפריון לשלמה פרק ב' סוף הע' ח', אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור א' [לשונו מובא לעיל], אשרי האיש אה"ע ח"א פרק כ"ב אות ו') – "בבית יכולים החתן או הכלה להיות כל אחד לבדו ללא שמירה".
 (ה) הגר"א קופשניץ (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור א') – "דבבית אין צריך שמירה".
 (ו) ששכ"ה (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור א') – "דבבית אין צריך שמירה".
 (ז) הגר"ח ק"ש שליט"א (בישורון מלך ח"ב עמ' רנ"ה הע' ז', עי' ישמח לב ח"א אות רפ"ד [עמ' קצ"ב]).
 (ח) חוט שני (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור א') – "דחתן וכלה או יולדת נוהגים להקל להישאר לבד בבית ללא שומר".
 (ט) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור א') – "דחתן וכלה או יולדת נוהגים להקל להישאר לבד בבית ללא שומר".

(י) תשובות והנהגות (דבק טוב פרק ט' הע' י') – "ואי"צ שומר בביתו".
 (יא) שלחן הלוי (פרק כ"ג אות ו') – לשונו מובא לקמן.

3. בבניינים משותפים יש להקל.

(א) עי' שבט הלוי (ראה חיים פרק י"ג סעי' י"ח) – "כשבבנין דרים עוד דיירים אין לחוש באמצע היום להשאיר את החתן או את הכלה לבדם בבית".

(ב) שלחן ערוך המקוצר (אה"ע סי' ר"ז סעי' ל"ה) – "וכשאחד מהם נותר בבית לבדו, סומכים על דעת האומרים שכאשר הבניינים משותפים כמו שמצוי בזמנינו, אין קפידא, הואיל ואינו בית יחידי בלא שכנים, אלא נמצאים בני-אדם בבתי הסמוכים".

(ג) עי' הגר"מ הברשטאם זצ"ל (בישורון מלך ח"ב עמ' רנ"ה הע' ו') – "דכשבבנין דרים עוד דיירים ... שיש להקל בכה"ג רק אם הדירות הם למעלה מדירתו ואנשים עוברים ושבים דרך קומת דירתו, והדלת שלו סגורה (וא"צ להיות נעולה)".
 4. מראי מקומות – הלכה ברורה (סי' רל"ט סעי' כ"א ד"ה וחתן).

ד. כשהחתן והכלה הולכים ביחד.

1. אחד שומר על השני, ואין צריך שמירה נוספת.

(א) שפתי חכמים (ברכות דף נד:): – "ומסתבר שניהם צריכין שימור, כגון ב' חולים, או חולה וחתן, מהני שימור האחד על חברו ודו"ק".

(ב) חזו"א (קונ' שמחת לב ח"ב עמ' ל"ד אות ח' [לשונו מובא לקמן], ארחות רבנו הוספות לח"א עמ' נ"ד אות ב') – "שחתן וכלה הולכים יחד ואחד שומר לשני".

(ג) הגריש"א זצ"ל (לקנות חכמה על ענייני נישואין, בית חתנים פרק כ"ד ס"ק ל"ב, אשרי האיש או"ח ח"א פרק מ"ב אות ל', אה"ע ח"א פרק כ"ב אות ד') – "אבל החתן והכלה ביחד מותר לצאת, כיון שאחד שומר על השני".

הגריש"א זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור א') – "דמותר לחתן ולכלה ללכת ביחד בלא שומר, דכל אחד שומר לשני".

(ד) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור א') – "דמותר לחתן וכלה ללכת ביחד ברחוב בלא שומר, דכל אחד נעשה שומר לשני".

(ה) חוט שני (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור א') – "דמותר לחתן וכלה ללכת ביחד ברחוב בלא שומר, דכל אחד נעשה שומר לשני".

(ו) תשובות והנהגות (דבק טוב פרק ט' הע' י"א).

(ז) שבט הקהתי (ח"ד סי' שט"ז) – "וע"כ נראה דכמו דבשבעת ימי המשתה נוהגין דאם החתן הולך ביחד עם הכלה אין לוקחין שומר דכל א' שומר על השני אע"ג דשניהם צריכין שימור מפני המזיקין כמו שפרש"י בברכות ובפי' שם העיון יעקב שם על הע"י וכשיש שניים אין המזיקין יכולין לשלוט כדאי' במס' ברכות (מ"ג ע"ב) וכן ראיתי מביאים בשם החזו"א דהחתן והכלה יכולין לילך ביחד דכל א' נעשה שומר לחבירו. ה"נ אין חשש ג"כ אם הולכין שני חתנים ביחד לכל א' נעשה שומר לחבירו ומכבדים זה את זה ולא נקרא שיוצא יחידי".

(ח) הגר"א קופשניץ (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור א') – "דמותר לחתן וכלה ללכת ביחד ברחוב בלא שומר, דכל אחד נעשה שומר לשני".

(ט) הגר"ע אויערבאך שליט"א (יתד נאמן פר' שמיני תשע"ו) – לשונו מובא לקמן.

(י) עי' שלחן ערוך המקוצר (אה"ע סי' ר"ז סעי' ל"ה) – "וכשהחתן והכלה הולכים לאיזה מקום יחדיו, סומכים כיום על דעת האומרים שאינם צריכים אז שימור אפילו בלילה, כיון שכל אחד מהם נחשב שומר על השני. ומכל-מקום ימעטו לצאת ככל האפשר".

(יא) בישורון מלך (ח"ב עמ' רנ"ו סעי' ו', הע' י"ד) – "דבר פשוט הוא, כי כל אחד שומר על השני, וכן מנהג העולם".

ה. האם השומר צריך ללכת בתוך ד' אמות שלהם.

1. מחמיר.

(א) חזו"א (ארחות רבנו הוספות לח"א עמ' נ"ד אות ג') – "ששומר צריך לילך בתוך ד' אמות של החתן או של הכלה".
 חזו"א (קונ' שמחת לב ח"ב עמ' ל"ד אות ח') – "העתק כמה הלכות מספר 'קונטרס הזכרונות' למרן (הגר"ח ק) שליט"א מהנהגות ממרן החזו"א זצ"ל ... חתן לא ילך יחידי (עי' רמ"א אה"ע סי' ס"ד סעיף א'), והשומר צריך לילך בתוך ד"א שלו, והחתן והכלה כ"א נעשה שומר לחבירו, ואפי' אין השומר הולך לשם שמירה מהני אם הוא תוך ד"א שלו, ולתפילה מותר לילך יחידי דשומר מצוה וכו' (עיין ב"ש שם סק"ב דלא משמע כן), וכן למקוה (וכמדומה דגם לחזור התיר)".

2. מיקל.

- (א) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור ב') – "דשומר לחתן או כלה ויולדת אין צריך ללכת בתוך ד' אמותיו, העיקר שילכו ביחד ושדע שהוא שומר".
- (ב) תשובות והנהגות (דבק טוב פרק ט' הע' י"ב) – "ואי"צ השומר ללכת בתוך ד"א שלו אלא שיהא ניכר שקשור להחתן".
3. מראי מקומות – הגר"ע אויערבאך שליט"א (יתד נאמן פר' שמיני תשע"ו, לשונו מובא לקמן).

1. כשחתן הולך לתפילה: או לשאר מצות.

1. ג"כ צריך שמירה.
- (א) עי' פרישה (אה"ע סי' ס"ד ס"ק א*) – "גם לא יצא יחידי לשוק משום שחתן דומה למלך פרקי ר' אליעזר י"ו מכאן משמע מה שנוהגין בזמן הזה שהחתן אינו יוצא לבית הכנסת כל ז' ימים עד השבת הבאה הוא מנהג שטות דלא ממעטי' אלא שלא יהא נושא ונותן ושלא ילך יחידי הא לבית הכנסת ילך מיהו אפשר לומר דגם לבית הכנסת אסור לילך יחידי ואינו בנמצא לכל חתן שילוהו מביתו לבית הכנסת ומבית הכנסת לביתו מ"ה נשאר בביתו".
- (ב) בית שמואל (סי' ס"ד ס"ק ב') – "ואסור לצאת יחידי. כתב בפרישה מזה נשתרבה המנהג שאינו יוצא החתן לב"ה כל שבעה ימים כי אין בנמצא שילוהו אותו מביתו לב"ה ומב"ה לביתו".
- (ג) יעב"ץ (מגדל עוז נחל י"ג אות י"ד) – "נראה לי שחתן לא ילך לסעודה (של ברית) לבדו. אלא אם כן הכלה הולכת גם כן ושוכביניהם עמהם. ואם לא כן אפילו מוהל (או סנדק) לא יהא. במקום דאפשר באחר. אם יצטרך ללכת לבדו אל הסעודה. שהרי אפילו לבית הכנסת אינו הולך".
- (ד) באה"ט (אה"ע סי' ס"ד ס"ק ג').
- (ה) חכ"א (כלל קכ"ט סעי' י"א) – "ואסור לצאת יחידי בשוק ומזה נשתרבה המנהג שאין החתן נכנס לבית הכנסת כל שבעה כיון שאינו בנמצא שיהיה עמו שומר".
- (ו) עי' תשובות והנהגות (דבק טוב פרק ט' הע' ז', הע' ח', הע' ט') – "אסור ללכת אפ' לדבר מצוה בלי שומר ואף במקום שיש אנשים ברחובות אבל אם בשעת הדחק, לא נמצא מי שהוא להיות שומר אין לו לימנע מלהתפלל בצבור".
- (ז) הגר"ר פיינשטיין שליט"א (ישמח לב ח"ד עמ' שכ"ד אות ח') – "שאלה: חתן בז' ימי המשתה שהולך לדבר מצוה [כגון תפלה וכדו'] האם יש לומר בזה שלוחי מצוה אינם נזוקין לענין שלא יצטרך שומר. תשובה: צריך שומר".
2. א"צ שמירה.
- (א) חזו"א (קוני' שמחת לב ח"ב עמ' ל"ד אות ח') [לשונו מובא לעיל], מעשה איש ח"ב עמ' קל"ו ד"ה אמר שיולדת, ארחות רבנו הוספות לח"א עמ' נ"ד אות א') – "שחתן אינו צריך שמירה כשהולך לתפילה, משום 'שומר מצוה לא ידע דבר רע'".
- חזו"א (ישמח לב ח"א אות רפ"ה, עמ' קצ"ה) – "התיר לחתן ללכת לדבר מצוה בלי שומר".
- (ב) חשוקי חמד (ברכות סוף דף נד:) – לשונו מובא לעיל.
3. מראי מקומות – יפה ללב (ח"ד אה"ע סי' ס"ד סעי' ה'), שלחן ערוך המקוצר (אה"ע סי' ר"ז סעי' ל"ה, לשונו מובא לקמן).
- (א) אג"מ (מסורת משה ח"ב ענינים שונים אות י"ב, ריש עמ' ש"פ, ישמח לב ח"ד עמ' שפ"א אות י') – לשונם מובא לעיל.
- (ב) הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה תפילה פרק ה' סעי' ז', ס"ק י"ג, הע' כ"ו) – "חתן שאינו מוצא מי שילוהו בדרכו, אין לו להמנע מללכת להתפלל בצבור, הואיל ובזמנינו שכיחי רבים ברחוב [ואולם בדאפשר, ודאי שיש להקפיד על כך]. (ועובדא הוה ברבנו שפגש חתן מבאי ביתו, שהלך יחידי ברחוב בתוך שבעת ימי המשתה, ולפליאתו על כך ענה הלה שלא מצא מי שילוהו לתפלה, ונשתהה עמו רבנו עד שנמצא לו מלווה)".
- (ג) הגרשז"א זצ"ל (בית חתנים פרק כ"ד ס"ק ל"א, אשרי האיש או"ח ח"א פרק מ"ב סוף אות ל', אה"ע ח"א פרק כ"ב אות ד') – "שמנהג האשכנזים שגם ביום אם החתן רוצה לצאת לבדו מביתו נוהגים ללוותו, ואפילו כשהולך לבית הכנסת".
- הגרשז"א זצ"ל (לקנות חכמה על ענייני נישואין, אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור א', אשרי האיש או"ח ח"א פרק מ"ב הע' נ"ה, אה"ע ח"א פרק כ"ב הע' ו') – "אמנם אני שמעתי ממרן (שליט"א) [זצ"ל] לגבי חתן ההולך לבית הכנסת להתפלל, שיכול להקל ללכת ללא שומר כשיש אנשים ברחוב".

2. מראי מקומות – חינוך וחסד (ח"א כתובות דף ה. ד"ה ולענין לצאת).

1. הגר"מ"מ שך זצ"ל (שמושה של תורה ריש עמ' רס"ד) – "סיפר מרן (שליט"א) [זצ"ל] מה ששמע מפי דודו רבנו רבי איסר זלמן מלצר זצ"ל. מעשה בחתן אחד שיצא להפנות בחוץ בעת משתה חתונתו ונעלם, ותהום כל העיר על האסון הנורא. חיפשוהו בכל המקומות ולא מצאוהו. לפנות בוקר עבר אדם אחד ליד הבאר וראה שם אדם שוכב, מעולף. העירוהו, והוברר שזהו החתן. שאלוהו מה אירע, ולא ידע אלא זאת, שכוחות נעלמים נטלוהו עמם ונשארוהו לכל מיני מקומות, עד שהניחוהו שם".
- הגר"מ"מ שך זצ"ל (אפריון לשלמה פרק ב' הע' ח') – "ופעם סיפר מרן הגר"מ שך זצוק"ל לאאמו"ר יבדלחט"א, שזוכר פעם בבחרותו בליטא, שהחתן יצא באמצע החתונה לחוץ, לבור ששימש לבית הכסא, וכשראו שלא חזר, חפשוהו ומצאוהו בתוך הבור בלי הכרה, והסביר אז בעל 'האחיעזר' זצ"ל, שסיבת הדבר משום שאמרו חז"ל בגמ' ברכות, שחתן צריך שמירה נגד מזיקין".
2. הגר"ש"א זצ"ל (אשרי האיש אה"ע ח"א פרק כ"ב אות א', אות ג', הערות במסכת כתובות דף ז. ד"ה ובפרקי) – "ובפרקי דרבי אליעזר (סו"פ ט"ז) איתא דחתן דומה למלך מה מלך אינו יוצא לבדו לשוק וכו' מה מלך אינו עושה מלאכה אף החתן אינו עושה מלאכה וכו', ודינים אלו תלויים בהא דשמחה ג' או ז', (והא דאינו יוצא יחידי אי"ז משום מזיקין אלא מדינא כנ"ל)".
- הגר"ש"א זצ"ל (אשרי האיש אה"ע ח"א פרק כ"ב אות י') – "בחדר מדרגות אין צריך שמירה, דהוי כאילו בתוך הבית, אך אם בית הכנסת בצד השני של הכביש ורק עובר את הכביש, צריך שמירה כי יוצא החוצה".
3. הגר"ע אויערבאך שליט"א (יתד נאמן פר' שמיני תשע"ו) –

Question: I am, b'ezras Hashem, getting married on April 5th. My wonderful kalla just started a new job as a nurse, and was able to get off from work for the first six days of sheva berachos. However she was not able to get off for the seventh day without complications. My question is if she should try and pull strings to get off for the last day as well, or should I find someone else to act as a shomer for her? Thank you, Moshe Avigdor.

Rav Auerbach: There are two reasons that I advise you to try and 'pull strings' to get off for the last day as well. The first reason is that you both require shemira. There is a second reason not to work; Both the chason and kalla have the status of royalty, and are forbidden to work during sheva berachos. However, if you are not successful in pulling strings and getting off from work, then she may be lenient and go to work. You can solve the issue of shemira by accompanying her to the hospital, and then go to a shul or Beis Medrash and learn by yourself, **as long as it is within five minutes** of the hospital. Once you are there you or her do not need shemira.

ו' ממתי צריכים שמירה.

א. משעת החופה.

1. חזו"א (לקנות חכמה על ענייני נישואין הע' פ"ז, ישמח לב ח"א אות רפ"ג [עמ' קצ"א]) – "ואמר לי הגר"ח קניבסקי שליט"א שכן הוא דעת מרן החזו"א והסטייפלר שעד החופה מותר לחתן ללכת יחידי".
חזו"א (ארחות רבנו ח"ג עמ' רנ"ז אות ה') – "סיפר לי הרב חתן אחיו של מרן החזו"א זצוק"ל כמה ימים לפני חתונתו בא לבדו למרן, ואינו זוכר אם הי' לאחר 'האופרוף' (שבת העלי' לתורה) או אפשר עוד לפני זה, ואמר לו מרן שאינו מוצא מקור לזה שנוהגים שחתן גם כמה ימים לפני חופתו אינו יוצא יחידי, ואעפ"כ כשהלך צוה מרן לאחד מבני אחרות ללכת אתו כדי שלא ילך יחידי. והגר"ח ק"ש שליט"א אמר לי שלו אמר מרן החזו"א זצוק"ל ביום חופתו שעד כניסתו לחופה אין לו דין חתן, ויכול לילך יחידי".
2. גרי"ז (ישמח לב ח"א אות רפ"ג, עמ' קצ"א) – "שמעתי מהגר"ב ד פוברסקי שליט"א שראה את הג"ר מאיר סאלאוויצ'יק שליט"א הולך יחידי בלילה שקודם חתונתו, והעיר לו על כך, וענה הג"ר מאיר שמרן הגרי"ז הלוי סובר שעד החופה אין לו שום דין של חתן, וזה שכתוב שחתן צריך שמירה הוא רק משעה שנהיה חתן ולא קודם".
3. הגריש"א זצ"ל (לקנות חכמה על ענייני נישואין) – "דין זה נוהג בשבעת ימי המשתה בלבד, אבל לפני החתונה מותר לצאת יחידי, אפילו ביום החתונה".
הגריש"א זצ"ל (אהל ישירים פרק א' הע' נ"ב, אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור ב') – "דחתן צריך שמירה רק מהחתונה".
הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"א פרק מ"ב אות כ"ט, אה"ע ח"א פרק כ"ב אות ב') – "מן הדין אין החתן צריך שמירה לפני החתונה אף באותו יום, אלא רק בשבעת ימי המשתה בלבד, אמנם גם אלו הנוהגים שביום החתונה אין החתן הולך יחידי, זה רק אם החתונה לפני השקיעה, אז יש לו באותו יום כמה דיני חתן משום שזה נחשב כבר יו"ט אצלו, והוא הדין לגבי הכלה, ובמקום שיש אנשים מותר לילך יחידי".
4. אבן ישראל (בישורון מלך ח"ב עמ' רנ"ה הע' ג').
5. עי' שבט הלוי (ח"ט סי' רע"ד אות א', עי' מבית לוי ח"ט עמ' ל"ב אות ה') – "ממתי נוהגין שהחתן והכלה לא ילכו לבד ברחוב, ויש נוהגים משבת עלי' לתורה, האם כך צריך לנהוג. ברור דדעת הב"י והב"ח באה"ע סי' ס"ד בשם פרקי דר"א ור"ן פ"ק דכתובות דדוקא בז' ימי המשתה וכ"פ רמ"א שם, והטעם פשוט דהא הסבה משום דומה למלך שג"כ לא הולך יחידי ופשוט דדומה למלך רק משעת חופה ואילך או עכ"פ ביום חופתו, ואפילו לש"ס ברכות נ"ד ע"ב דג' צריכים שמירה חולה חתן וכלה, והיינו משום דחיצונים מתקנאים בהם ג"כ דוקא משעה שהוא חתן כהלכה, וגם אני שמעתי שיש מחמירים עצמם משעת עליה לתורה, אבל ברור דאין ראי' מהלכה וגם לא הי' נהוג בכל המדינות".
6. הגר"ח ק"ש שליט"א (בישורון מלך ח"ב עמ' רנ"ה הע' ג', אפריון לשלמה פרק ב' הע' ח').

ב. מיום החופה.

1. קהלות יעקב (ארחות רבנו הוספות לח"א סוף עמ' נ"ד) – "ביום חופת בני באתי להתברך אצל מו"ר (שליט"א) זצוק"ל, ושאלו בני היות והחופה תהי' בלילה אם מותר לו ללכת יחידי ביום לפני החופה, וענה לו הלא החופה תהי' רק בלילה ועתה אין איסור. אמנם הוסיף לו הלא הנך הולך עם אבין, לך אתו. וכן אמר לי מו"ר בפעם אחרת שמסתבר שדין חתן ביום חופתו לענין שמירה ושאר דיניו זה רק לאחר החופה, כי לפני זה עדיין אין לו קשר אלי' ולא מקרי חתן, וכ"ש משבת שלפני כן שאין לו דין חתן".
(א) אמנם עי' לקנות חכמה (על ענייני נישואין הע' פ"ז), לשונו מובא לעיל.
2. משנה הלכות (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור ב') – "דמיום החופה בבוקר צריכים החתן והכלה שמירה, אף שהחופה תהיה לאחר השקיעה".
3. רבבות אפרים (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור ב') – "דמיום החופה בבוקר צריכים החתן והכלה שמירה, אף שהחופה תהיה לאחר השקיעה".
4. עי' שלחן הלוי (פרק כ"ז אות ג', ישמח לב ח"ב עמ' תצ"ח אות ה') – "חתן ביום חופתו צריך שמירה, ואף אם לא יעשה הקידושין עד הלילה, מ"מ מקרי יום חופתו מהבוקר, וכן נוהגים בכל מקום, אלא שיש שמקדימים מהשבת של האופרוף, ויש לנהוג כפי מנהג אבותיהם".

ג. מוצאי שבת שלפני החתונה.

1. הגרשז"א זצ"ל (מבקשי תורה סי' ר"פ אות כ', הליכות שלמה תפלה פרק ה' הע' כ"ו) – "שממוצאי שבת זו שקודם הנישואין הריהו נקרא חתן לענין צורך השמירה, זה שמאז מתחילין לשמרו (ואף אם כבר יצא מביתו למקום הנישואין בשבוע שלפניו, השמירה אינה אלא ממוצ"ש שקודם הנישואין) ... אולם עיקר השמירה אז, היא להזהר בהליכתו במקומות שיש בהם סכנה קצת, כגון כבישים וכדו', אבל אחר הנישואין צריך שמירה טפי, ויש ללוותו אף ברחוב וגם בשעות היום".

הגרשז"א זצ"ל (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור ב') – "דחתן צריך שמירה משבת שעולה לתורה".

ד. משבת שקודם החתונה: אופרוף.

1. אמת ליעקב (אה"ע סי' ס"ד הע' ל"ב) – "המנהג הוא שהחתן אינו יוצא יחידי בשוק מהשבת שקודם החתונה, אבל אצל הכלה אין זה כן אלא מותרת לצאת יחידה עד שעת החופה".
2. עדות לישראל (ורדיגר, סוף פרק א') – "אבל למעשה מקפידים המדקדקים שכבר משבת זו, אחרי עליתו לתורה, לא יוצאים יחידי, גם החתן וגם הכלה".
3. הגר"מ הלבברשטאם זצ"ל (בישורון מלך ח"ב עמ' רנ"ה הע' ה') – "שכן נוהגין".
4. עי' הגר"א קופשיץ (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור ב') – "דמעיקר הדין צריך שמירה מהחתונה, אולם נוהגים להצריך שמירה משבת שקודם הנישואין".
5. חוט שני (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור ב') – "דמשעה שמתפרסם שהם חתן וכלה צריכים שמירה, ולכן החתן משעת העליה לתורה מתפרסם שהוא חתן ומאז צריך שמירה. וכלה בזמנינו שהוריה מגיעים גם להעליה לתורה, מתפרסם גם עליה שהיא כלה משעת העליה לתורה, ולכן גם היא צריכה שמירה משעת העליה לתורה. ובמקומות שהורי הכלה אינם מגיעים להעליה לתורה, אין הכלה צריכה שמירה עד שעת החופה".
6. עי' תשובות והנהגות (דבק טוב פרק ט' הע' ו') – "ויש להשתדל אם אפשר משבת הקודם".

ה. כלה.

1. מראי מקומות – אמת ליעקב (אה"ע סי' ס"ד הע' ל"ב, לשונו מובא לעיל), הגר"ש זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"א פרק מ"ב אות כ"ט, אשרי האיש אה"ע ח"א פרק כ"ב אות ב', לשונו מובא לעיל), חוט שני (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור ב', לשונו מובא לעיל).

ו. מראי מקומות – קובץ תורת הנישואין (עמ' ל"ו - עמ' ל"ט).

1. הגר"מ"מ שך זצ"ל (קוני' מילי דבי הילולא סוף סי' י"א, עמ' ל"ו) – "שאין החתן הולך יחידי מאחרי העלי' לתורה".
- הגר"מ"מ שך זצ"ל (שמושה של תורה ריש עמ' רס"ד) – "ואמר מרן (שליט"א) [זצ"ל], שבחוץ לארץ הקפידו על דברי חכמים, שהחתן לא ילך לבדו החל משבוע לפני חתונתו".
- הגר"מ"מ שך זצ"ל (שמושה של תורה עמ' רס"ד בהג"ה) – "כאן בא"י הורה מרן (שליט"א) [זצ"ל] שהחתן לא ילך לבדו החל ממוצ"ש שלפני החתונה".
2. שלח ערוך המקוצר (אה"ע סי' ר"ז סעי' ל"ד, הע' ש"ג) – "ויש מקומות שנוהגים זאת כבר משבת-ההתחלה. [ויש מקומות ממוצאי שבת זו, דהיינו ששניים ולכל הפחות אחד, אינם מניחים את החתן מאז לבדו, והולכים עמו לכל מקום, ומסייעים לו בהכנות לחתונה. והשושבין אפילו ישן אתו בחדר, אם אין שם אחר ... וטעם המקומות שאינם מצריכים שושבינים אלא ממוצאי שבת, נראה לפי שבשבת עצמה אין לחשוש ממזיקין, לפי שהשבת עצמה שומרת, וכמו שהביא מהרי"ץ בעץ חיים דף ק"ה ע"ב ד"ה ופרוס, שלכן אין חותמין בהשכיבנו בליל שבת שומר עמו ישראל, אלא הפורש סוכת שלום יעו"ש. ודוקא בשבת זו שהיא ההתחלה, מה שאין כן בשבת שנייה שהיה להם כבר זמן להתחיל לשלוט עליהם בימות החול. והמקומות שנוהגים משבת-ההתחלה עצמה, סבירא להו הכי משום דמלבד טעם השימור ממזיקין, ישנו עוד טעם משום שהחתן דומה למלך כדלעיל סעיף י', ושייך כבר מאז הואיל והתחילו בשמחה".
3. הגר"ט ווייס שליט"א (אליבא דהלכתא גליון ל"ט עמ' י"ז טור ב') – "דיש נוהגים בשמירה משבת עליה לתורה, ויש נוהגים בשמירה מיום החתונה, ומעיקר הדין צריך שמירה רק מהחתונה".
4. פסקי תשובות (סי' רל"ט אות י"א ד"ה ויש) – "ויש שהקפידו על ליווי לחתן וכלה בכל אותו שבוע שחל בו הנישואין, אך יש שהורו שאין דברי חז"ל אמורים אלא מזמן כניסתם לחופה משך כל שבעת ימי המשתה, וחתן וכלה הרי הם שומרים זה לזה".

ד. שמירת אבל.

א. מראי מקומות.

1. מג"א (סי' תקנ"ט ס"ק ח') – "הקשה מהרא"י דהא בלילה רשאי לצאת לצורך כמ"ש ב"ד סי' שצ"ג וי"ל דהיינו אם הולך לבדו אבל הכא כיון שהולך בחבור אנשים הוי אסור אי לאו טעמא דכולהו הוי אבלים".
- (א) מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' ק"פ הע' ג').

ה. שמירת תלמיד חכם בלילה.

א. מקור.

1. ברכות (סוף דף נד:) – "אמר רב יהודה: שלשה צריכין שימור, ואלו הן: חולה, חתן, וכלה, במתניתא תנא: חולה, חיה, חתן, וכלה. ויש אומרים: אף אבל. ויש אומרים: אף תלמידי חכמים בלילה".

(א) שפתי חכמים (ברכות דף נד:) – "וי"א אף ת"ח בלילה. ות"ק דס"ל ת"ח א"צ שימור, י"ל הטעם כעין (ב"ב ח' ע"א ופסקו בש"ע רמ"ג) ת"ח א"צ שמירה שתורתן משמרתן עיי"ש, ויש אומרים ס"ל דבלילה דהוי כעין שכיח הזיק, לא מהני שמירת תורתן, כמו דלא מהני בשכיח הזיק' שליוח מצוה (פסחים ח' ע"ב)".

ב. תלמיד חכם לצאת יחידי בלילה.

1. ברכות (סוף דף מג:) – "תנו רבנן: ששה דברים גנאי לו לתלמיד חכם: אל יצא כשהוא מבושם לשוק, ואל יצא יחידי בלילה ... ואל יצא יחידי בלילה משום חשדא, ולא אמרן אלא דלא קביע ליה עידנא, אבל קביע ליה עידנא מידע ידיע דלעידניה קא אזיל".
2. חולין (סוף דף צא.) – "ויאבק איש עמו עד עלות השחר אמר רבי יצחק: מכאן לת"ח שלא יצא יחידי בלילה; רבי אבא בר כהנא אמר מהכא הנה הוא זורה את גורן השעורים; רבי אבהו אמר מהכא: וישכם אברהם בבקר ויחבוש את וגו'; ורבנן אמרי מהכא: לך נא ראה את שלום אחיך ואת שלום וגו'; רב אמר מהכא: ויזרח לו השמש".
- (א) ר' יונה (על הרי"ף ברכות דף ג: ד"ה ואם) – "ואם ת"ח הוא א"צ משום דתורתו משמרתו וכדאמרינן בפ"ק דב"ב (דף ח א) ומאי דאמרי' (דף נד ב) ג' צריכין שימור חולה חיה חתן וכלה וי"א אף ת"ח בלילה זהו כשעומד יחידי באישון לילה ואפלה".

- ג. מראי מקומות – אהלך באמיתך (פרק ג' סעי' ט"ו), שמירת הגוף והנפש (סי' ק"פ הע' ד'), פסקי תשובות (סי' רל"ט אות י"ב).
1. אז נדברנו (ח"ו סי' נ' אות ג') – "לענין ת"ח בימינו לענין שימור הרי המ"ב מדגיש באישון לילה ואפילה א"כ כשיש אור אין חשש מללמוד יחידי בלילה".
2. לענין לצאת יחידי בלילה - עי' לעיל.

בל תשקצו

יו"ד סימן קט"ז סעיף ו'

[ג] הכשרת כלים שהיה בהם דבר מיאוס.
[ד] ציורים.

[א] דרבנן או דאורייתא.
[ב] בתר ידידה אזלינן או בתר דעלמא.

[א] דרבנן או דאורייתא.

ויקרא (פרק י"א פסוק מ"ג) – "אל-תשקצו את-נפשתיכם בכל-השרץ השרץ ולא תטמאו בָּהֶם וְנִטְמַתֶּם בָּם".

א. דאורייתא.

1. ט"ז (ס"ק ו') – "בטור כ' בשם רמב"ם בזה מכין אותו מכת מרדות וא"ל למה לא יהא חייב מלקות גמור נראה משום דהוי לאו שבכללות שדברים הרבה נכללים בו וכל לאו שבכללות אין לוקין עליו כדאיתא פ' ארבע מיתות".

ב. דרבנן.

1. ריטב"א (מכות דף טז: ד"ה צ"ו ד"ה אמר רב) – "אמר רב ביבי אביי האי מאן דשתי בקרנא דאומנא וכו'. מפורש במהדורא קמא פירוש רבינו מאיר הלוי ז"ל בזה, ונראה ממנו דס"ל שזה איסור תורה, אבל כל המפרשים ז"ל כתבו שאינו אלא מדרבנן וקרא אסמכתא בעלמא כאידך דהמשהה נקביו".
2. לבוש (סעי' ו') – "וסמכוהו אלאו [ויקרא יא, מג] דלא תשקצו את נפשותיכם. הילכך כל ... שכל אלו בכלל אסמכתא זו דלא תשקצו את נפשותיכם הם, וכל העובר עליהן מכין אותו מכת מרדות כשאר איסורי דרבנן".
3. דברי חמודות (ברכות פרק ג' ס"ק פ"ד) – "הרמב"ם ... ועל מ"ש דמכין אותו מכת מרדות פירש הב"י י"ד סי' קט"ז דס"ל דאסמכתא הוא דקרא על הכתובים בפרשה קאי ואף על פי שכתב עוד ליישב דאפילו הן מדאורייתא אין מלקות אין נ"ל כן מלשון הרמב"ם שהרי כתב אסרו חכמים משמע שהאיסור הוא מדברי חכמים ואי מדאורייתא אלא שהחכמים פירשו הדבר הל"ל אמרו חכמים שהאוכל כו' וז"ש מכת מרדות קאי גם אקרנא דאומנא ואשהיית נקבים כדמוכח בלשוננו".
4. מג"א (סי' צ"ב ס"ק ב').
5. פ"ח (סי' פ"ד סוף ס"ק ג', סי' קט"ז ס"ק י"א) – "ומיהו כל זה אינו אלא דרבנן, דמאי דמסמינן ליה אקרא דבל תשקצו לאו דקרא מיירי בהכי אלא אסמכתא בעלמא הוי, ומאן דעבר עלייהו מכין אותו מכת מרדות כשאר איסורי דרבנן וכדלקמן בסימן קי"ו [ס"ק יא], ע"ש".
6. בית לחם יהודה (סי' קט"ז ס"ק ט"ז) – "פר"ח".
7. לחם הפנים (סי' פ"ד ס"ק א', סי' קט"ז ס"ק י"א) – "פר"ח".
8. חגורת שמואל (סי' פ"ד ס"ק ה').
9. פמ"ג (או"ח מש"ז סי' ג' ס"ק י"ג) – "והוי יודע דשם [בתרומת הדשן] נאמר בל תשקצו דרבנן הוה ומפני כבוד הבריות נדחה".
10. א הו"ד במ"ב (סי' ג' ס"ק ל"א) – "גם האיסור בל תשקצו נדחה מפני כבוד הבריות".
11. גליון מהרש"א (סי' פ"ד על הט"ז ס"ק ב').
12. בן איש חי (שנה ב' פר' נשא אות ג') – "אף על פי שאמרנו תולעים שבמים שבכלים ושבבור שהם מכוונסין שלא פירשו מותרים מן התורה, מ"מ אסורים מדרבנן משום בל תשקצו אם בולעם לבדם".
13. דרכ"ת (סי' פ"ד ס"ק י"ב).
14. כה"ח (סי' פ"ד ס"ק ז').
15. שבה"ל (ח"ז סי' קכ"ג אות ג').
16. יביע אומר (ילקוט יוסף סי' פ"ד הע' ה' ד"ה ואמנם אף, עמ' קפ"ט) – לשונו מובא לקמן.

ג. מראי מקומות – מנ"ח (מצוה קס"ג ס"ק ב'), בית יצחק (ח"א עמודי זהב ס"ק י"ג), דרכ"ת (סי' י"ג ס"ק ח'), בדה"ש (סי' ק"ד ס"ק ל"ג), חלקת בנימין (ס"ק נ"ז, ציונים ס"ק קמ"ז, סעי' ו' ב' ד"ה שנתערבו [עמ' קפ"ז]), דרכי הלכה (פרק ב' הע' י"ד).

1. ב"י (סי' קט"ז ס"ק ו'), באר הגולה (חו"מ סי' תכ"ז אות ע') – "ומשמע להרמב"ם דלאו דלא תשקצו לדברים האסורים האמורים בפרשה ולא לדברים הללו אלא דרבנן הסמיכו דברים אלו לפסוק זה וכיון דמדרבנן נינהו אינו לוקה עליהם אבל מכל מקום מכין אותו מכת מרדות כמו על שאר מצות דרבנן ואיפשר נמי דהנך מילי דאורייתא נמי אסירי אלא דקים להו לרבנן דאין לוקין עליהם כדאשכחן [חולין צח. יומא עג:] בחצי שיעור דאסור מן התורה ואין לוקין עליו".
2. פרישה (סי' קט"ז ס"ק כ"ח) – "וכתב הרמב"ם שהאוכל ממאכלים אלו מכין אותו מכות מרדות. טעמו דסבירא ליה דלאו דלא תשקצו לדברים האסורים האמורים בפרשת אמור אלא שחכמים (הסכימו) [הסמיכו] דברים אלו לפסוק זה (וכיון דמדרבנן נינהו אין לוקין עליהן אבל מכל מקום מכין אותו מכות מרדות. עד כאן המגיה) אי נמי דהנך מילי דאורייתא נינהו אלא דקים להו לרבנן דאין לוקין עליהן כדאשכחן בחצי שיעור. ב"י. ואין לומר דלהכי אין לוקין עליו משום דהוי לאו שבכללות זה אינו דזה לא מקרי לאו שבכללות כיון שאינו קאי אלא על איסור שיקוף והני כולם בכלל שיקוף נינהו".
3. פמ"ג (סי' פ"ד מש"ז ס"ק ב') – "ועפר"ח ... ובל תשקצו הוה דרבנן ועיין תב"ש סימן י"ג האריך אי הוה דבר תורה".
4. שע"ת (או"ח סי' ג' ס"ק ז') – "ועיין בתבואות שור בורה דעה סי' י"ג ס"ק י"ב שנסתפק דהא דמשהה נקביו שעובר על בל תשקצו אם הוא מדאורייתא או מדרבנן".

5. שואל ומשיב (מהדורא תנינא ח"ג סי' קכ"ב) – "ולפענ"ד נראה דענין בל תשקצו **הוא כמו מלאכת חוה"מ** שמפורש בתורה ומסרו הדבר לחכמים וכמו הדר שכתב הר"ן דהכתוב מסרו לחכמים שאי אפשר לבאר ענין ההידור וכמו כן ענין בל תשקצו שתלוי בטבען ודעתן של בני אדם ויש מי שבטבעו אנינא דעתו ביותר ויש שהוא להיפך ויש דברים המאוסים לכל אדם ואי אפשר לבאר השיעור של השיקוץ והמאוס ע"כ נמסר לחכמים שכל דבר המאוס לרוב בני אדם אסור מן התורה וכל מה שהוא משוקץ לטבעו של אדם זה הוא אסור מדרבנן".
6. כתב סופר (או"ח סי' פ"ח ד"ה ויש לעיי') – "יש לעיי' אם איסור ב"ת דאורייתא או דרבנן עיי' פר"ח סי' פ"ד וק"ו כי דעתו שאינו רק אסמכתא, ובט"ז שם נראה בעין דס"ל דאיסור דאורייתא הוא, אלא שאין לוקין, ועיי' אריכת בזה בתב"ש סי' נ"ג".
7. פסקי תשובות (סי' ג' אות ט', הע' נ"ו) – "וכבר האריכו האחרונים אם איסור 'בל תשקצו' מדאורייתא הוא או מדרבנן. [עיי' שו"ע הרב מהדו"ת סעי' י"א, שע"ת הכא, שדי חמד באס"ד וכללים בערכו, ובמג"א סי' צ"ב סק"ב וש"א שם, מנ"ח מצוה קס"ג, ובשו"ת כת"ס או"ח סי' פ"ח שלכו"ע אין לוקין עליו, וע"ע הרבה מ"מ בזה במאסף לכל המחנות סקמ"ג]".

ב] אכילת דבר מאוס: בתר ידיה אזלינן או בתר דעלמא.

א. כשזה רק מאוס לדידיה, ולא לשאר אינשי.

1. מחמיר.

- (א) או"ה (כלל מ"א דין ז') – "ודווקא שאין מאוסים עליו אבל מאוסין עליו ... משום אל תשקצו את נפשותיכם".
- (ב) ט"ז (סי' פ"ד ס"ק ב') – "באו"ה כתב ודוקא שאין מאוסין עליו אבל מאוסין עליו ... דאסור משום בל תשקצו".
- (ג) פר"ח (סי' פ"ד ס"ק ג', סי' ק"ד ס"ק ט') – "ומהכא שמעינן דלא אזלינן בענין מאיסותא בתר רובא דעלמא אלא בתר כל חד וחד ... ואי מאיס לדידיה אף דלכולי עלמא לא מאיס במכל שכן דאסיר לדידיה וקרין ביה שפיר בל תשקצו, וכן כתב האיסור והיתר הארוך כלל ל"ב [דין כו] וספר אפי רברבי דף נ"ז [שער סג דין טו], והבאתי לשונם בסימן ק"ד ס"ק ט' ופשוט הוא".
- (ד) כנה"ג (סי' פ"ד הג' טור ס"ק ד').
- (ה) לחם הפנים (סי' פ"ד ס"ק א').
- (ו) בית לחם יהודה (סי' פ"ד ס"ק א').
- (ז) תגורת שמואל (סי' פ"ד ס"ק ה').
- (ח) פמ"ג (סי' פ"ד מש"ז ס"ק ב', שפ"ד ס"ק ג') – "ואם לדידיה מאוס ולכ"ע אין מאוס אסור".
- (ט) חכ"א (כלל ל"ח סעי' ג', כלל ס"ח סעי' ה') – "אבל אם קץ בו אף על פי דכולי עלמא לא קץ בו אסור (פרי חדש סימן פ"ד ס"ק ג')".
- (י) זבחי צדק (סי' פ"ד ס"ק ג').
- (יא) ערה"ש (סי' פ"ד סעי' כ') – "אם הדבר מאוס עליו ודאי דאסור משום בל תשקצו".
- (יב) בן איש חי (שנה ב' פר' נשא אות ג') – "ומיהו אם באמת מאיסי ליה אפילו שבולען עם המשקה, יש בזה איסור בל תשקצו".
- (יג) בית יצחק (סי' פ"ד ח"א עמודי זהב ס"ק י"ג) – לשונו מובא לקמן.
- (יד) דרכ"ת (סי' פ"ד ס"ק י"א) – "בפר"ח".
- (טו) כה"ת (סי' פ"ד ס"ק ה', ס"ק ו').
- (טז) מעדני השלחן (סי' פ"ד ס"ק ט').
- (יז) הליכות עולם (ח"א עמ' ל"ז ד"ה והנה).
- (יח) חוט שני (שאר ענייני סכנה [בתוך ס' טבילת כלים] ס"ק ח' אות ט', עמ' פ"ו) – "ונראה דדברים המאוסים שאסור משום בל תשקצו, נמדד בכל אדם ואדם אם ענין זה מאוס בעיניו".
- (יט) חלקת בנימין (ס"ק ס"ג, ציונים ס"ק קמ"ח).
- (כ) דרכי הלכה (פרק ב' הע' י"ג).

2. מיקל.

- (א) דברי יוסף (סי' נ"ג, סי' תקל"ד סוף אות ג') – "ומ"ש בט"ז סק"ב בשם פר"ח אפי' מאוס לכ"ע ולדידי' לא מאוס מותר ובש"ך ס"ק ג' כ' בשם כנה"ג דאסור עי"ל סי' נ"ג שהעלתי מהרבה ראיות דאזלינן בתר רובא דעלמא אם הוא מאוס ולדידי' לא מאוס בטלי' דעת' אצל הרוב".

ב. אם יש ששים אבל הוא עדיין מאוס לדידיה.

1. מחמיר.

- (א) או"ה (כלל ל"ב דין כ"ו) – "וה"ה לדידיה נמי אסור אם היא מאוס עליו (הג"ה) אפי' שאין מאוס לאחרים אסור לו אפי' בששים וק' אם הוא מאוס עליו עדיין כמו שכתב הרמב"ם פ' י"ז דא"מ וז"ל אסרו חכמים מאכלות ומשקין שנפש רוב בני אדם קיהה בהן כגון שנתערב בהן קיא צואה או לחה סרוחה וכיוצא בהן".
- (ב) אפי רברבי (שער ס"ג דין ט"ו) – "והוא הדין לדידיה נמי אם הוא מאיס עליו אף שאין מאוס לאחרים אסור לו אף בס' וק' ולא שייך ביטול כל זמן שמאוס עליו וכן כל מאכל מיאוס".
- (ג) ש"ך (יו"ד סי' ק"ד ס"ק ח') – "כתב באו"ה ... וה"ה לדידיה נמי אם הוא מאוס עליו אפילו שאין מאוס לאחרים אסור לו אפילו בששים וק' אם הוא מאוס עליו עדיין עכ"ל וכ"כ בס' אפי רברבי ד' נ"ז מ"א".
- (ד) כנה"ג (יו"ד סי' ק"ד הג' ב"י סוף ס"ק כ"ח) – "והאו"ה כלל ל"ב אות כ"ו וה"י לדידיה נמי אסור אם הוא מאוס עליו אף על פי שאין מיאוס לאחרים אפילו בס' וק' במ"ש הרמב"ם פ"ז מהלכות מאכלות אסורות ויתבאר זה בסימן קי"ז בס"ד".

- (ה) פֶּרֶת (יו"ד סי' ק"ד ס"ק ט', עי' סי' פ"ד ס"ק ג') – "כתב באיסור והיתר הארוך כלל ל"ב [דין כו] והוא הדין לדידיה נמי אם הוא מאוס עליו אפילו שאין מאוס לאחרים אסור לו אפילו במאה אם הוא מאוס עליו עדיין ע"כ. וכן כתב בספר אפי רברבי דף נ"ז [שער סג דין טו]. ויפה כתבו דבתר דידיה אזלינן וכמו שהוכחתי בסימן פ"ד ס"ק ג' ע"ש".
- (ו) מנחת יעקב (כלל כ"ב סוף ס"ק כ"ד) – "וכ' האו"ה כלל ל"ב דאף דאם הוא מותר באכילה מ"מ לפי שהוא מאוס אסור לו לאכול משום בל תשקצו עכ"ל".
- (ז) בית לחם יהודה (סי' ק"ד ס"ק ג') – "או"ה".
- (ח) לחם הפנים (סי' ק"ד ס"ק ג').
- (ט) באה"ט (מהרי"ט, סי' ק"ד ס"ק א').
- (י) חוו"ד (סי' ק"ד ח' ס"ק ח') – "ואם הוא מאוס לדידיה אסור אפילו בששים ומאה, ואפילו אין מאוס לאחריני".
- (יא) זבחי צדק (סי' ק"ד ס"ק ב').
- (יב) חכ"א (כלל נ"ח סעי' י') – "אפילו במקום דמותר ואפילו יש ששים או מאה נגד העכבר אם מאוס לו ואפילו אם אינו מאוס לאחרים ומותר להם מכל מקום כיון דמאוס לו אסור לו משום בל תשקצו וכן בכל דבר כמו שבארנו בכלל ס"ח סימן ה'".
- (יג) דעת (יו"ד סי' פ"ד סעי' א' ד"ה לפיכך) – "ועי' או"ה שם כלל (ב') [ל"ב] דין כ"ו דאפי' אם יש ששים כנגדן לא מהני אם עדיין מאוס עליו".
- (יד) יד יהודה (סי' ק"ד הארוך ס"ק י' ד"ה אך) – "או"ה ...".
- (טו) כה"ת (יו"ד סי' ק"ד ס"ק ג').
- (טז) בדה"ש (סי' ק"ד ס"ק ל"ג) – "וכתב האו"ה ...".
- (יז) חלקת בנימין (ס"ק ס"ו).

ג. כשזה מאוס לרובא דעלמא, ולא לדידיה.

1. מחמיר.

- (א) כנה"ג (יו"ד סי' פ"ד הג' טור סוף ס"ק ד') – "וחושב אני שכל דבר שדרך בני אדם שנפשם קצה בהם אף על פי שזה האוכלו אין נפשו קצה בהם עובר משום בל תשקצו".
- (ב) בית יצחק (סי' פ"ד ח"א עמודי זהב ס"ק י"ג) – "עיקר כאו"ה ודמש"א ורש"ל וט"ז ופר"ח ומסיים שכל דבר שדרך בני אדם נפשה קצה בהם אע"פ שזה האוכלו אין נפשו קצה בהם עובר משום בל תשקצו ומכ"ש איפכא אי מאיס לדידיה אע"פ שלכ"ע לא מאיס עכ"ל".
- (ג) מעדני השלחן (סי' פ"ד ס"ק ט', ס"ק נ"ב).
2. מיקל: אא"כ הוי מאוס לכו"ע, שאז בטלה דעתו אצל כל אדם.
- (א) פֶּרֶת (סי' פ"ד ס"ק ג', סי' קט"ז סוף ס"ק י"א) – "דלא אזלינן בענין מאיסותא בתר רובא דעלמא אלא בתר כל חד וחד ... ומיהו הנהו דכתב הרמב"ם בסוף ה' רוצח והביאם המחבר לקמן בסי' קי"ו ס"י לכ"ע אסירי משום בל תשקצו משום דהנהו כ"ע מאיס להו".
- (ב) בית לחם יהודה (סי' קט"ז ס"ק ט"ז) – "פר"ח".
- (ג) לחם הפנים (סי' קט"ז ס"ק י"א) – "פר"ח".
- (ד) תגורת שמואל (סי' פ"ד ס"ק ה').
- (ה) חכ"א (כלל ס"ח סעי' ה') – "ואפילו יאמר האדם שאין נפשו קצה בטלה דעתו כיון שהכל קצים בזה והעובר על זה חייב מכת מרדות אבל בדברים שאין הכל קצים בו אף על פי שרובא דאינשי קצים בו כיון דעל כל פנים יש הרבה אנשים שאינם קצים וגם הוא לא קץ בו מותר ... (פרי חדש סימן פ"ד ס"ק ג')".
- (ו) זבחי צדק (סי' קט"ז ס"ק נ"ב) – "ומסתברא דכל הני אף למי שנפשו יפה אסירי, משום דכ"ע מאיס להו הני מילי ובטלה דעתו אצל כל אדם, אבל איכא מילי אחריני דקצת אינשי ממאסי בהו ואחריני לא ממאסי בהו, למאן דמאיס ליה אסיר ולאחריני שרי. פר"ח סוף סקי"א, לחה"פ סקי"א בל"י סקט"ז חכ"א שם אות ה'".
- (1) ודלא כזבחי צדק (סי' פ"ד ס"ק ג') – "אם רוב העולם מואסים בו אף אם לדידיה אינו מאוס אסור משום בל תשקצו".
- (2) מגיה (על זבחי צדק סי' קט"ז הע' קנ"ד) – "מורינו הרב סותר את עצמו ממה שכתב בסימן פ"ד אות ג', והעיקר כמו שכתב כאן, וכמו שכתבנו שם באורך עי"ש. (מעשה נסים)".
- (ז) כה"ת (סי' קט"ז ס"ק ע"ח).

- (ח) יביע אומר (ילקוט יוסף סי' פ"ד הע' ה' ד"ה ואמנם אף, עמ' קפ"ט) – "אף על פי שיש חולקים וסוברים שכל שרוב העולם מואסים בהם, האוכלם עובר משום בל תשקצו, דעת מרן אאמו"ר (שליט"א) [זצ"ל] שמכיון שאיסור בל תשקצו הוא רק מדרבנן, וקרא אסמכתא בעלמא, וכמ"ש הפרי חדש ... הדר הוה ליה ספיקא דרבנן ולקולא ... ועיין בזבחי צדק (סימן פד ס"ק ג', וסי' קטז ס"ק נב). ובמש"כ בספר הליכות עולם ח"א (פרשת תולדות עמוד לז). ודו"ק".
- (1) ודלא כנראה מהליכות עולם (ח"א עמ' ל"ז ד"ה והנה) – "זבחי צדק".

3. מראי מקומות – דעת תורה (סי' פ"א על סעי' א' ד"ה ועי' דעת), משמרת שלום (סי' פ"ד מש"ז ס"ק ב'), דרכ"ת (ס"ק ק"ה, סי' פ"ד ס"ק י"א), חלקת בנימין (ס"ק ס"ג, ציונים ס"ק קמ"ט).
- (א) פמ"ג (סי' פ"ד שפ"ד ס"ק ג', מש"ז ס"ק ב') – "ועמ"ש בט"ז בשם פר"ח אמנם הכה"ג בהגהות הטור אות ד' דכל מה שרוב העולם מואסין בו אף לדידיה אין מאוס אסור ליה".
- (ב) מעשה רקח (הל' מאכלות אסורות פרק י"ז הל' כ"ט) – "אסרו חכמים וכו'. משמע מדכתב שנפש רוב בני אדם קצה בהן דאז נאסר אפי' למי שאינו קץ בהם לכאורה קשה מההיא דרבינא דפרק אלו טריפות דף ס"ג דאמר לה לאימיה אבלע לי ואנא איכל ופי'

רש"י התולעים שבתוך הדגים הניחם שם באופן שלא אראם ואקוץ במ ע"כ והרי דבר זה הוא מאוס לרוב בני אדם כשידעו בודאי שיש תולעים בתוך הדגים ואינם אוכלים אותם ולפי דברי רבינו איך היה אוכלם רבינא לכתחילה ואין לומר דלית הילכתא הכי שהרי לא מצינו מאן דפליג עליה לכך **נראה ששני מיני מיאוס איכא** ורבינו לא איירי אלא כגון אלו שכתב שהם מיאוס גמור אבל שאר דברים שיש בני אדם שאין להם מיאוס בהם לדידהו שרי תדע דאמרינן שם בסו"פ בהמה המקשה השוחט את הבהמה ומצא בה שליא נפש היפה תאכלנה ובפ' אין מעמידין גבי קיבת עולה כהן שדעתו יפה שורפה חיה וביצים מוזרות נמי למי שדעתו יפה שרו תוך ג' ימים וכמ"ש הפר"ח ז"ל בס' ס"ו ס"ק י"ג וממ"ש בס' ע"ד נראה שלא ראה אז דברי רבינו של דין מאכלות אסורות וק"ל".

(ג) **חוט שני** (שאר ענייני סכנה [בתוך ס' טבילת כלים] ס"ק ח' אות ט', עמ' פ"ו) – "ונראה דדברים המאוסים שאסור משום בל תשקצו, נמדד בכל אדם ואדם אם ענין זה מאוס בעיניו. **אמנם דברים המוזכרים בגמ' קבעום חז"ל שהוא מאוס, ואסור לכל אדם**".

ג] הכשרת כלים שהיה בהם דבר מיאוס: כגון מי רגלים.

א. הלכה.

1. צריך להכשיר הכלי כמו שיש בו בליעת איסור.
- (א) **אורחות חיים** (הל' טהרת הנדה וטהרת הכלים סוף אות י"ב) – "וכשם שמכשירין הכלים משום בליעת אסור כך מכשירין אותן בהגעלה או בליבון מחמת דבר מיאוס כגון מי רגלים או דבר אחר מיאוס דכתיב אל תשקצו את נפשותיכם וכן נהגו כל ישראל ואין ראוי להקל על המנהג".
- (ב) עי' **מסגרת השלחן** (סוף סי' קכ"א) – "דטוב להחמיר דהא מאיס לן".
2. מספיק שפשוף היטב.
- (א) **ב"י** (בדק הבית סוף הסי' קכ"א), הו"ד בהגהות **מוהר"א אזולאי** (ס"ק א') – "כתוב בארחות חיים ... ואני אומר שהמנהג הזה אין לו עיקר וגם לא פשט בינינו אלא משפשו ביותר ודיו".
- (ב) **פר"ח** (סי' קכ"א ס"ק י"ט ד"ה כתב) – "ודבריו ברורים דאין כאן שום איסור אלא משום מיאוס וכל שמשפשו יפה שאין כאן מיאוס ש"ד".
- (ג) **לחם הפנים** (סי' קכ"א ס"ק י"ט).
- (ד) **ברכי יוסף** (שיורי ברכה סי' קט"ז אות י"ד) – "מרן ז"ל בבדק הבית סימן קכ"א כתב משם א"ח ... ומורינו הרב **בתי כהונה** בכ"י כתב דצריך לחלק בין זו למ"ש התוס' פרק המדיר דף ע"ב ד"ה חכם, לגבי מומי אשה, דאף דנתרפאת היא נמאסת כשזוכר שהיו בה מומין. ועיין ב"י א"ה סימן ט"ל. ועוד האריך הרב ז"ל, ובסוף כתב דלא דמי, דהכא משום בל תשקצו נגעו, ואין שקוץ בגוף הכלי, ואי מאיס ליה ממה שקדם, מיאוס זה מצד עצמו, כי הכלי נקי הוא עתה. וברור".
- (ה) **ערה"ש** (סי' קכ"א סוף סעי' ל"ב) – "שיש מי שאומר ... וכבר דחה רבינו הב"י דברים אלו בספרו הגדול בסוף סי' זה דא"צ אלא שפשוף ע"ש".
- (ו) **כה"ח** (סי' קט"ז ס"ק ע"ד).
- (ז) **חלקת בנימין** (סי' קט"ז ס"ק ס"ז, ציונים ס"ק קנ"ה) – "הב"י".
3. הדחה ג' פעמים.
- (א) **ערך השלחן** (סי' קט"ז ס"ק ה') – "נראה דא"צ הגעלה אבל צריך הדחה ג"פ".
4. **נשתמש בחמין**.
- (א) צריך להכשיר הכלי כמו שיש בו בליעת איסור.
- 1) **כנה"ג** (הג' ב"י ס"ק נ"ב) – "אמר המאסף אם כשנלכלך בדבר מיאוס בצונן מיירי ס' א"ח יפה כתב הרב שמנהג זה אין לו עיקר וגם לא פשט בינינו אבל אם בחמין מיירי א"ח אין טענת הרב שלא פשט מנהג זה בינינו דהא לא פשט דלא פשט מנהג זה בינינו היינו בצונן אבל בחמין אם יארע אפשר דמגעילן אותה".
- 2) הו"ד **בבית לחם יהודה** (ס"ק י"ח).
- (ב) אין לחלק בין נשתמש בחמין או בצונן ומספיק שפשוף היטב.
- 1) **שלחן גבוה** (מחודש ס"ק א') – "כנסת הגדולה ... ובפר"ח ... ולא חלק בין נשתמש בחמין או בצונן כיון שכן דעתו של רבינו מדלא חילק כן עיקר".
- 2) סתימת **הפוסקים** לעיל.

ב. כלים המיוחדים לדבר מאוס, שנשתמש בהם בקבע.

1. מחמיר: אא"כ עשה ליבון גמור, שאז פנים חדשות באו לכאן.

(א) **שאלת יעבץ** (ח"ב סי' קע"א) – "ונ"ל שלא אמר הרב"י כד. אלא כשארע באקראי שנתזו מי רגלים או נפלה צואה לכלי מאכל ומשקה. בכה"ג הוא דסגי להו בשטיפה ושפשוף. אבל כלי המיוחד למ"ר ורעי. שנשתמש בהם בקבע. לא מבעיא לי בכלי חרס שאינן יוצאין מידי דפיין לעולם. אלא אפילו כלי שטף. פשיטא לי דלא מהניא בהו אפילו הגעל". אין צריך לומר שפשוף דלאו מידי הוא לענין זה. **דטעמא משום רוח רעה ששורה עליהם** וכקרנא דאומנא ולא הזכיר התלמוד בו לא הכשר ולא הגעל. ולא מסרו לנפש היפה כמו שאמרו בשליא. וביצים מוזרות דהנהו מאיסן ולא משקצן. לפיכך נפש היפ' דלא מאיס לה. לא אסירי. משא"כ הנך דשקצי. גריעי משאר אסורי. דחמירא סכנתא. וכמו שלא הותרה צואה ומ"ר לנפש היפה. כך לא הותרה בליעתם. וחמירי מכלים הבלועים מאיסור אלו שנאסרו מפני רוח רעה ששורה עליהן. **לית להו תקנתא לא בהגעלה. ולא אפילו בלבון**. לפי שבליעתן קשה יותר מבית שאור (ועפ"ט דכלים מ"ה) כי מ"ר מעבירין אף את הכתם מרוב חריפותם. וכן צואת אדם ריחה נודף

מאד. כ"ש אם נשתהו זמן רב בכלי. גם בכלי הבלוע כל זמן שלא טהרו מבליעה לא סרה מהן רוח הרעה. אלא בהחזרת כבשונות. או בלבון שניצוצות נתזין מהם. דפנים חדשות באו לכאן. זה ברור בעיניי.

(ב) יד אפרים (סי' קכ"א על סעי' ב') – "ועיין בשאלת יעב"ץ חלק ב' סימן קע"א עביט של מי רגלים וגרף של רעי אין להתיר על ידי הגעלה וליבון, לפי (שמלובון) [שבליעתן] יותר קשה, וכל זמן שלא טהרו מבליעה לא סרו מעליהם הרוח רעה, אלא בהחזרתם לכבשונות או בליבון שניצוצות נתזין מהם, דפנים חדשות באו לכאן, ע"ש".

(ג) ברכי יוסף (שיוירי ברכה סי' קט"ז אות ט"ו) – "לא אמר מרן דין זה אלא כשהיה באקראי, בכה"ג סגי בשפשוף ושיטיפה. אבל כלי המיוחד למי רגלים ודאי שנשתמש בהם בקבע, לא מיבעיא בכלי חרס שאינן יוצאין מידי דפיין לעולם, אלא אפילו בכלי שטף, פשיטא דלא מהנא בהו אפילו הגעלה ולא לבון, ורוח רעה שורה עליהן, אלא בהחזרת כבשונות או בלבון שניצוצות נתזין מהם, דפנים חדשות באו לכאן. הרב שאלת יעב"ץ".

(ד) מסגרת השלחן (סי' קט"ז דין ו').

2. כה"ח (סי' קט"ז ס"ק ע"ה) – "דבעת הצורך יש להקל בהגעלה אפי' נשתמש בהם בקבע ואם הוא כלי חרס יש להגעילו ג"פ דאין לאיסור זה עיקר מה"ת".

3. מראי מקומות – חלקת בנימין (סי' קט"ז ס"ק ס"ז, ציונים ס"ק קנ"ו, בי' ד"ה כגון [עמ' קפ"ז]).

ג. לאחרים שלא ידעו מזה.

1. אג"מ (מסורת משה ח"א יו"ד אות נ"ז, הע' ע"ט) – "והרב שלמה פרנקל סיפר לי ששאל רבינו, האם מאחר שיש דין שאין לשתות מעביט של מי רגלים, גם אם זה נקי, מחמת איסור 'בל תשקצו' **האם מוטל החיוב להודיע למישהו ששותה מכלי כזה**, בלא ידיעה שזה עבוט של מ"ר. והשיב רבינו שבדודאי לא, דאם אינו יודע אין בו ענין של בל תשקצו. (א.ה. כנראה נקט רבינו כשיטות הללו שסוברות [הובא בב"י בבדק הבית סוף סי' קכ"א] שכלי של מי רגלים וכיוצא בזה, אם באים להכשירם משפשפים אותם ביותר ומשתמשים בהם, אז בזה ס"ל שאם אינו יודע ג"כ מותר. אמנם לשיטות המבוארות שם שצריכים הגעלה או ליבון, מסתבר שלא יועיל מה שאינו יודע לחוד".

2. משנה הלכות (ח"ט סי' קס"ז) – "נלפענ"ד להכריע דלאחרים שלא ידעו מזה כלום לכ"ע בשטיפה ושפשוף סגי שהרי לגבי אחרים ליכא בל תשקצו כיון שלא ידעו מזה כלל דהרי בל תשקצו אינו איסור מצד החפץ אלא מצד הגברא שהוא מאוס עליו וכל שאינו מאוס עליו אוכל וכהא דביצה מוזרת נפש היפה תאכל ולאחרים הו"ל בל תשקצו (ומיהו לעצמו אפילו אומר שאינו מאוס לו בטלה דעתו כיון דעביט של מי רגלים לכ"ע מאוס או קרנא שמקזין בו דם) אבל מי שיודע מהמאוס כגון מי רגלים לכ"ע מאוס ובפרט שהי' שם לערך שש שעות ולזה ודאי כבר מהני החריפות דליהוי כרותחין שיש אוסרין וכמ"ש לעיל ולכן כדאי להחמיר כל האפשר ובכלי חרס כה"ג מהני שפשוף וברותחין עכ"פ דהגם דהגעלה לא מהני לכ"ח מ"מ כה"ג דאין לו תקנה אלא שבירה מהני כיון דאינו איסור דנימא אינו יוצא מידי דפיו אלא משום בל תשקצו מהני ומהטוב לשפשוף ג"פ כיון שיצאו הדברים מפי הקדושים ובכלי מתכת המגעיל הו"ל זריז ונשכר והסומך על המקילין לא יארע לו ח"ו".

3. חולין (דף עא.), הו"ד בתוס' (כתובות דף ל: ד"ה לא) – "נהי דלא חזיא בפניו, שלא בפניו מיחזיא חזיא ליה".

(א) רש"י (שם) – "שלא בפניו מיחזיא חזיא ליה. אם בלע חתיכה קטנה ולא לעסה חזיא למי שלא ידע שבלעה".

(ב) חברותא (שם) – "ומתרתא הגמרא: עדיין ישנה אפשרות שנבילה בלועה, תהיה ראויה לגר, אם לקח ממנה חתיכה קטנה, ובלעה כשהיא שלימה, ולא לעסה, כי **נהי דלא חזיא**, על אף שהיא אינה ראויה לאכילה לאדם אחר אשר בפניו בלעה, כי היא נמאסת בפניו, אבל לאדם אחר, **שלא בפניו** נאכלה, **מיחזיא חזיא ליה**, ראויה היא עדיין לאכילה [אילו חזר האדם שאכלה, ופלטתה], שהרי הוא אינו יודע שחתיכה זו נבלעה על ידי אדם אחר, ואינו מואס בה. וכיון שישנה אפשרות מעין זו, שחתיכה של נבילה בלועה תהיה ראויה לאכילה לגר, הרי היא נחשבת "נבילה" ומטמאה. וכיון שמצינו שאינה מטמאת את האדם הבולעה, גם אם היתה במעיו אחר שקיעת החמה, מוכח שטומאה בלועה אינה מטמאת".

ד. מראי מקומות – חכמת שלמה (סי' קכ"א על סעי' א'), שד"ח (אסיפת דינים מערכת ה' אות כ"ח), דרכ"ת (סי' קכ"א ס"ק פ"ה), משמרת שלום (סי' קכ"א דין י"ח).

1. עי' סוף סי' קכ"א, לשיטות ומראי מקומות.

ד. ציורים.

א. לאכול דגים חי.

1. יש איסור משום בל תשקצו - עי' סי' פ"ג, לשיטות ומראי מקומות.

ב. לאכול חגבים חי.

1. עי' סי' פ"ה סעי' ב', לשיטות ומראי מקומות.

ג. ביטול איסור לכתחילה: לענין בל תשקצו.

1. עי' סי' צ"ט סעי' ה', לשיטות ומראי מקומות.

להחמיר בדברים המותרים

יו"ד סימן קט"ז סעיף ז'

[ב] מאכל שהתבטל בס', ושהיה בכ"ש.

[א] מקור.

[א] מקור.

- א. חולין (דף מד:) – "וכיון דאורי בה חכם היכי אכל מינה והא כתיב ואומר (אהה) ה' אלהים הנה נפשי לא מטומאה ונבלה וטרפה לא אכלתי מנעורי ועד עתה ולא בא בפי בשר פגול. הנה נפשי לא מטומאה, שלא הרהרתי ביום לבא לידי טומאה בלילה. ונבלה וטרפה לא אכלתי, שלא אכלתי בשר כוס כוס מעולם. ולא בא בפי בשר פגול, **שלא אכלתי מבהמה שהורה בה חכם**, משום ר' נתן אמרו: שלא אכלתי מבהמה שלא הורמו מתנותיה. הני מילי מילתא דתליא בסברא, רבה בר בר חנה אגמריה סמך".
1. מחבר (סעי' ז') – "מסוכנת, אף על פי שניתרת בשחיטה, המדקדקים מחמירים על עצמם שלא לאכלה".
  2. רמ"א (שם) – "בהמה שהורה בה חכם **מסברא**, ולא נמצא הדין בפירוש שהיא מותרת, **בעל נפש לא יאכל ממנה**".
  3. ש"ך (ס"ק ח') – "בהמה או שאר שום דבר שהורה בו חכם מסברא כו'. לא יאכל בעל נפש ממנה **אבל אם יש לו קבלה שהיא מותרת מותר** כן הוא בש"ס פא"ט ובהגה"א שם וע"ל סימן רמ"ב סעיף ל"א".

ב. פרישות.

1. מסילת ישרים (פרק י"ד) – "**והפרישות בדינים הוא להחמיר בהם תמיד, לחוש אפילו לדברי יחיד במחלוקת אם טעמו נראה, אפילו שאין הלכה כמותו ובתנאי שלא יהיה חומרו קולו, ולהחמיר בספיקות אפילו במקום שאפשר להקל בהם. וכבר ביארו לנו חכמינו ז"ל מאמר יחזקאל (חולין לז):** 'הנה נפשי לא מטומאה' שלא אכלתי מבהמה שהורה בה חכם ... והנה כל זה מותר הוא מן הדין ודאי, אלא איהו דאחמיר אנפשיה. וכבר זכרתי למעלה שאין ללמוד ממה שהותר על כל ישראל, לפרושים שיש להם להרחיק מן הכיעור ומן הדומה לו ומן הדומה לדומה. וכן אמר מר עוקבא (שם קה): **אנא בהאי מילתא חלא בר חמרא לגבי אבא, דאילו אבא כד אכל בשרא האידנא, לא הוה אכל גבינה עד למחר כי השתא, ואנא בהאי סעודתא לא אכילנא בסעודתא אחריתי אכילנא ... ובודאי שאין פסק ההלכה כמו שהיה אביו עושה, שאם לא כן לא היה מר עוקבא עושה נגד זה, אלא שאביו מחמיר היה בפרישותו ולכך היה מר עוקבא קורא עצמו 'חלא בר חמרא' לפי שלא היה פרוש כל-כך כמוהו**".
- א) חשוקי חמד (כלאים פרק ב' משנה ב') – "כתב במסילת ישרים ... **מהי ההגדרה של 'לחוש לדעת יחיד', האם כשיש מחלוקת בין גדולי פוסקי זמנינו, ואדם נוהג כדברי המקילים, והוא רוצה להחמיר על עצמו, האם זה נקרא שהוא נוהג במידת הפרישות. תשובה נראה שמי שמחמיר במחלוקת של פוסקי זמנינו, אין זה דרגת הפרישות שאליה כיוון המסילת ישרים בדרכי הפרישות, אלא כוונתו היא בדבר שנפסקה ההלכה כדעה מסוימת, [ומי שיורה אחרת נחשב כטועה בדבר משנה, ולא כטועה בשיקול הדעת]. ומכל מקום מי שיחמיר נקרא פרוש. וכעין זה מסופר על **המהרי"ל דיסקין** שהיה חושש לכל השיטות הראשונים, אף שלא נפסקה הלכה כמותו, ולכן למרות שבכל השבוע היה מתווה באצבעותיו שם הוי"ה, מכל מקום בשבת לא היה עושה כן, לחשוש לשיטה המובאת בתרומת הדשן (סימן סג) הסוברת שאף להראות צורת אותיות באויר אסור בשבת. וכמו כן מסופר שפעם נפגשו החפץ חיים והקדוש **רבי אהרן מבעלזא**, והבחין הח"ח שרבי אהרן לא אוכל אלא אם כן יש במאכל שיעור, ושאלו הח"ח הרי ברכה ראשונה אינה צריכה שיעור, והשיב שהוא חושש לשיטת השאילתות המובאת בכל בו (סימן כד, הו"ד בב"י סימן רי) שאף ברכה ראשונה צריכה שיעור [למרות שבב"י (הנ"ל) כתב שכל הפוסקים חולקים עליו]. ואמר לו החפץ חיים שאם היה יודע שיש אחד בעולם שחושש לשיטה זו, היה מזכיר אותה במשנ"ב. החומרות הנ"ל, הם חומרות של פרישות, מאחר ונפסקה הלכה שלא כמו השיטות הנ"ל, אבל במחלוקת של פוסקי זמנינו, שלא הוכרעה הלכה כמו מי, מי שמחמיר בזה אין זה פרישות, למרות שהוא בדרך כלל נוהג כדעת המקילים, אלא יש בזה דרגא של יראת שמים, והכל לפי הענין, ולפי דרגתו".**
2. חזו"א (מעשה איש ח"ד עמ' קנ"ח) – "נשאל פעם בדבר הלכה אודות השימוש במוצר מסויים לרחיצה, והורה להיתר. שאל השואל: **אולי יש מקום להחמיר בזה. השיבו החזו"א: מצד הדין לא, אבל מצד 'פרישות' כן. והסביר: אנחנו הרי מצווים על הפרישות, אלא שאין זה לפי מדרגתנו, אבל כשנתפסים בחומרא הילכתית - ממילא מקיימים בזה מצות ה'פרישות', ומצד זה יש מקום להחמיר**".

ג. מראי מקומות.

1. ביכורי יעקב (בסי' תרנ"ו ס"ק ב'), בה"ל (ריש סי' תרנ"ו) – "ומ"מ באתרוג או לולב שיש בו חשש פסול [וה"ה בכל המצות כה"ג] שתלוי בפלוגתא דרבוותא אף שהלכה דכשר מכ"מ י"ל דבזה לכו"ע צריך לקיים הידור מצוה עד שליש לקנות אחר לצאת כל הדיעות [כ"מ מ"מ] ועיין בבגדי ישע שהחמיר עוד ביותר מזה".
2. אג"מ (או"ח ח"ד סי' ט' ד"ה הנה) – "שלכן ניחא מה שלשאר השיטות דאיתא בתפילין לא חששו משום דמעולם היו רק יחידים שחלקו ואף למדת חסידות **ליכא מעלה להתנהג גם לצאת כל השיטות אף של היחידים**".

[ב] מאכל שהתבטל בששים או שהיה בכלי שני.

א. **מצוה להחמיר: הגם שנמצא בו איסור בכלי שני, או בכלי ראשון ויש ס'.**

1. או"ה (כלל נ"ז דין ט"ו) – "אם רצה להחמיר על עצמו שלא לאכול מבהמה ועוף או מכל דבר שנשאל עליו לחכם או מתבטל שנפל או שנמצא בו איסור בכלי שני או בכלי ראשון ויש ס'. או בשר אחר גבינה באותה סעודה. ומכל כה"ג ולהרחיק עצמו מכל דבר כיעור הרשות בידו. כמו שמצינו בקדמונים שלא אכלו בשר כוס כוס וכה"ג ... וכן כתב מהר"ם וכל אדם יכול לגדור ולהתקדש עצמו אף במותר לו ואין זה כמוסיף על התלמוד ומביא ראיה. וגם **מצוה היא** שדרשו רז"ל. מכי עם קדוש אתם לה' אלקיכם".

ב. כמו מינות, אפיקורסות.

1. שו"ת רמ"א (סי' נ"ד) – "על דבר שמן זית אשר העלה על כתבו לאסרו משום שמחליקים אותן החביות בשומן חזיר כדי להעמידו בחביות של עץ. הנה לדעתי אין לחוש לדבר זה ... ודאי לפגם הוא ובטל בששים הוא ... ולכן נ"ל מכל הני טעמי דשמן זית מותר ... ואי משום שמחמיר על עצמו כאשר כתב מעכ"ת, כבר אמרו בירושלמי דנדרים די לך במה שאסרה תורה, ואמרו ג"כ הפטור מן הדבר וכו'. ... ולא דמיא למשה רבינו שלא רצה לינק מנכרית, דהרי אף בדורותינו איכא קפידא בדבר כמו שכתב הר"ן סוף פרק חרש ... ולכן לדעתי המחמיר בדבר זה אינו אלא מן המתמיהים".
- (א) פשט בירושלמי - מסילת ישרים (פרק י"ג).
2. תוס' יו"ט (תורת האשם כלל ע"ו דין ב' ד"ה ולכן) – "ונראה לי גם כן דלמהרא"י ורש"ל באיסור כלי שני וכן לאסור אף בשמשוער בששים דהוי כמו מינות ואף אם בא מכשול לידו פעם אחת כיון שלא מצינו שהחמירו בזה האמוראים ולכן לדבריהם הרוצה לאסור עצמו בדבר המותר צריך לדקדק היטב שלא יהיה נראה כשמץ מינות ח"ו ותצא שכרו בהפסדו ...".
3. תורת השלמים (סולת מנחה כלל ע"ו דין ב' ס"ק ח') – "כתב בתורת אשם דלדעת מהרא"י ומהרש"ל הרוצה להחמיר לנהוג איסור בדבר שלא מצינו שהחמירו אמוראי' כגון מה שנתבטל בששים או בכלי שני הוי כמו מינות ויצא שכרו בהפסדו ודלא כמ"ש האו"ה סוף כלל נ"ז".
4. עי' פת"ת (ס"ק י') – "בגליון יו"ד של אא"ז הרב ז"ל מ"כ וכן אם נפל איסור בכלי שני או בכ"ר ויש ס' ומכל כה"ג ולהרחיק עצמו מכל דבר כיעור מצוה היא עכ"ל או"ה סוף כלל נ"ז. וצ"ל דאף שכתב הרמ"א ולא נמצא הדין בפ"י כו' לא יאכל ממנה. א"כ משמע דהא בכ"ש או ביש ס' דנמצא בפירוש אין להחמיר. היינו שאין החיוב על בעל נפש להחמיר. אבל מ"מ אם רוצה להחמיר גם בזה מצוה היא ועיין בש"ך לעיל סימן י"ז סק"ח ועמ"ש בסימן י"ח סק"ט. שוב ראיתי בסולת למנחה כלל ע"ו דין ח' שכתב בשם תורת האשם דמי שרוצה להחמיר לנהוג איסור בדבר שלא מצינו שהחמירו אמוראי' כגון מה שנתבטל בששים או בכלי שני הוי כמו אפיקורסות ויצא שכרו בהפסדו ודלא כמ"ש או"ה סוף כלל נ"ז עכ"ל ע"ש".
5. ערה"ש (יו"ד סוף סי' קט"ז) – "בדבר שכל הפוסקים מתירים חלילה להחמיר על עצמו וזה נוטה למינות [כמ"ש הפ"ת סק"י בשם שבו"י ע"ש]".
6. עי' בן איש חי (תורה לשמה סי' רי"ב) – אם מותר להחמיר להמתין בין בשר לחלב כ"ד שעות "ואם תאמר ואם האדם רוצה להחמיר עצמו בזה מה בכך והלא יכול להחמיר אפילו בדבר המותר זה אינו ולך נא ראה בתשובות הרמ"א ז"ל בסי' נ"ד ... והגם כי תמצא במרדכי ז"ל בריש פרק כל הבשר שהביא תשובת מרב"ר ז"ל שכתב בימי חורפי הייתי מתלוצץ בבני אדם שנמנעים שלא לאכול בשר אחר גבינה והיה נראה לי כמו מינות עד שפעם אחת מסעודתא לסעודתא מצאתי גבינה בין שיני גזרתי להחמיר על עצמי בבשר אחר גבינה כמו בגבינה אחר בשר ואין בדבר זה כחולק על התלמוד ולא כמוספי שהוא גורע דפרק כ"ה אמרינן אנא להא מלתא כחלא בר חמרא וכו' וכל חד מצי להחמיר אנפשיה לעשות משמרת עכ"ל עכ"ז חומרא כזו שאפילו מרן האר"י ז"ל לא היה נוהג בה אינו ראוי לעשות ודי בזה".
- (א) הערת הגר"צ ירמיה שליט"א: "עי' מסילת ישרים (פרק י"ד, לשונו מובא לעיל) שהביא את מר עוקבא שהחמיר כ"ד שעות נראה שיש חסידות להחמיר גם מה שאינו מהדין ע"ש".
7. תו' יהושע (הנהגות אדם, הל' דרך ארץ אות קמ"ה) – "תורת אשם כתב ...".
8. אג"מ (יו"ד ח"ד סוף סי' י"ד) - לשונו מובא לקמן.
9. עי' חלקת בנימין (ס"ק ע"ה).
10. פתחי הלכה (ארטסקרול על כשרות עמ' נ"ב, בשם רוב פוסקים).

ג. מצוה לאכול.

1. בני יששכר (מאמרי חודש אדר מאמר ב' דרוש ז' ד"ה ועתה מהראוי), הו"ד בדרכ"ת (ס"ק ק"ט) – "ועתה מהראוי להתבונן כיון שהדבר הזה הוא מאת הש"י שהוא מזמין הדבר האיסור שיתערב ברוב היתר בכדי שיהיה ניתר באכיל' כי יודע הש"י שזה הוא מכלל הבירור הנמסר לישראל וא"כ מצוה הוא בדוקא שיאכל ישראל החתיכ' שהוא ולא יחמיר, כענין שאמרו רז"ל גדול הנהגה מיגיעו יותר מירא שמים [ברכות ח א], ופירש בזה הרב הקדוש בעל השל"ה נהנה מיגיעו היינו שייגע את עצמו בתורה ויודע להכשיר המאכל הזה עפ"י התורה הגם שיש בתוך המאכל דבר איסור הנה שב להיתר על פי כללי התורה, והאדם הזה אוכל המאכל ונהנה ממנו, הנה הוא גדול מן הירא שמים המחמיר. והוא כדברינו ממש, להיות הדבר הזה נסיבה מאת הש"י שיתברר המאכל האיסור ההוא, ולזכות יחשב לאדם האוכלו עפ"י התורה כי יתבררו הניצוצות הקדושה, והוא גדול מן הירא שמים שאינו רוצה לאכול מטעם שיש בו תערובות איסור, הבן הדבר, על כן לדעתי הצעירה אין זה מדרך החסידות מה שכמה אנשים נוהגים סלסול בעצמם שלא לאכול מן שום מאכל שהי' עליו שאלת חכם הגם שהוא דבר פשוט ומבואר דינו להיתר כגון ע"י תערובות בששים וכיוצא כי לדעתי אדרבא מצוה הוא יאכלו ענוים וישבעו כי הוא נסיבה מאת הש"י שישוב האיסור להיתר ויתברר על ידי אכילת ישראל".

ד. שאר טעמים.

1. מצד טמטום - עי' לקמן, אצל טמטום הלב.
2. מצד דבר שיש לו מתירין, היכא דנתבטל איסור ויכול למכור התערובת באופן שאין לו שום הפסד - עי' סי' ק"ב, לשיטות ומראי מקומות.
3. מצד בל תשחית – שמירת הגוף והנפש (מבוא פרק י"ג ד"ה והנה), עץ השדה (סי' י"ג סעי' ז').
- (א) שלמת חיים (סי' ק"ז, דפו"ח או"ח סי' ק"א) – "והנה בכלי שני ובששים יש לחוש שלא יבוא לאיסור בל תשחית וכדומה".

ה. לגבי ביטול ברוב.

1. מראי מקומות – בני יששכר (מאמרי חודש אדר מאמר ב' דרוש ז' ד"ה ועתה מהראוי, לשונו מובא לעיל), הו"ד בדרכ"ת (ס"ק ק"ט), מעדני מלכים (סי' קס"ב), תשובות והנהגות (ח"ב סי' שע"ה, לשונו מובא לקמן).
- א) כנה"ג (יו"ד סי' ק"ט הג' ב"י אות כ"ד), הו"ד בכה"ח (יו"ד סי' ק"ט ס"ק כ"ד) – "ואני לעצמי אם יבא לידי יבש שנתערב לאחרים הייתי אומר מוהר"ם היה משליך א' כמ"ש רש"ל ואם היה עובדא בדידי לא הייתי אוכל שום א' מההתיכות ומכל מקום לא הייתי מפרסם הדבר".
- ב) אג"מ (יו"ד ח"ד סוף סי' י"ד) – "דשייך להחמיר בביטול ברוב במין במינו, שאף שנבטל, עכ"פ אכל איסור (והוי כמו תרתי לריעותא, חדא דרב ס"ל כרבי יהודה דמין במינו לא בטיל בחולין ק' ע"א וק"ח ע"א, ועוד שעצם ביטול איסור הוי ריעותא), דהרי חזינן שאסרו חכמים ביש לו מתירין, מטעם שכתב רש"י (ביצה ג' ע"ב ד"ה אפילו באלף) דעד שתאכלנו באיסור תאכלנו בהיתר. הרי היתר דביטול ברוב אינו טוב כהיתר ממש, שלכן שייך לבעל נפש להחמיר בתרתי לריעותא דמין במינו וביטול, כנ"ל. אבל במין באינו מינו שנבטל בששים אין מקום להחמיר. ועיין בס"ס קט"ז שהביא בפתחי תשובה ס"ק י' מאו"ה שראוי להחמיר גם בביטול ששים וזה תמוה, אלא כדהביא מס' סולת למנחה שאסור להחמיר בזה".
- ג) אילת השחר (דברים פרק ו' פסוק י"א ד"ה והנה) – "הפתחי תשובה יו"ד סימן קט"ז ... אפיקורסות ויצא שכרו בהפסדו, ויל"ע אם ס"ל כך גם בהלך אחר הרוב".
- ד) לענין טמטום - עי' לקמן, אצל טמטום הלב.

- ו. מראי מקומות – תוספת ירושלים (סי' פ"ד על סעי' ג'), דרכ"ת (סי' ק"ב ס"ק א', סי' קט"ז ס"ק ק"ט), שלמת חיים (סי' ק"ז, ע"ש בהג"ה), מעדני השולחן (תערובות בפתיחה אות כ"ה, מעדני מלכים סי' קס"ב, סי' קס"ג), שמירת הגוף והנפש (מבוא פרק י"ג), ושב ורפא (ח"ב סי' ל'), שבט הקהתי (ח"ה סי' קנ"ט אות ב'), ודרשת וחקרת (ח"ה יו"ד סי' י"ג).
1. של"ה (שבועות נר מצוה אות צ"א) – "ביאור המאמר בברכות פרק קמא (ח א), אמר רבי חייא משמיה דעולא, גדול הנהגה מיגיעו יותר מירא שמים, דאילו גבי ירא שמים כתיב (עפ"י תהלים קיב, א) 'אשרי ירא ה'', ואילו גבי נהנה מיגיעו כתיב (שם קכח, ב) 'יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך', אשריך בעולם הזה וטוב לך לעולם הבא, עד כאן. וכבר הקושיא מפורסמת, דעל כרחך הנהגה מיגיע כפו הוא גם כן ירא שמים, דאם לא כן, איך יהיה הוא עדיף מירא שמים, מאחר שהוא חוטא, אף שנהנה מיגיע כפו. אלא על כרחך צריך לומר שהוא גם כן ירא שמים, אם כן מאי רבנותא דהוא גדול. אלא ירא שמים קורא בכאן מי שהוא מחמיר ומטריף, אבל גדול ממנו מי שמייגע בתורה ולומד עד שנתברר לו שמותר באכילה, וזהו הנהגה מיגיע כפו, כי ידיו רב לו בתורה. אז אשריו בעולם הזה שהוא נהנה מאכילה, וטוב לו לעולם הבא שעסק בתורה, וקל להבין".
2. חפץ ה' (הוריות דף ב: ד"ה דטעו) – "כיון דחכמים לא מחייבי לי' למאכל חלב אלא שריותא הוא דקא שרי לי' אי בעי למיכול. וכי מסתבר לי' דאסור מצי למנוע עצמו שלא לאכול ולא יחלוק על חכמים בזה והרי מי לא מצי איניש למהוי בתעניתא ושלא לאכול דברים המותרים דהגם דהתירם הכתוב אי בעי לא אכיל הכי נמי הכא ואינו עובר על לא סתור שב ואל תעשה היא".
3. חיד"א (פתח עינים חולין דף ז. ד"ה א"נ, שער יוסף הוריות דף ב: ד"ה או כלך) – "בס' חפץ ה' דבשב ואל תעשה מצי למנוע עצמו ולא מיקרי חולק על דברי חכמים דמי לא מצי שלא לאכול דברים המותרים ...".
4. משמרת שלום (סי' צ"ט שפ"ד ס"ק י"ג ד"ה אם) – "עיין בסימן קט"ז בפ"ת ... כעין זה איתא בתוס' ע"ז דף ל"ו ד"ה אשר בסופו בשם הירושלמי ... ועיין בשו"ת הרמ"א סוסי' נ"ד ... אך עיין בעין יעקב למס' חולין דף ו' ע"ב בפ"י פתח עינים ... ועיין ברש"י ביצה דף ב' ע"ב ד"ה דהתירא ... ובתוס' שם ד"ה כי".
5. תשובות והנהגות (ח"ב סי' שע"ה) – "ביבש ביבש או מין במינו כיון שנשאר האיסור בטעמו, אף שהותר ברוב או בששים יש מקום להחמיר, אבל בביטול לח בשאינו מינו שבטלה האיסור לגמרי יש לומר שאין מקום להחמיר".

קשה לשכחה

- ג. הקדמה.
ד. הנהגה או איסור.
ה. רק זכרים או גם נקבות.
ו. רק גדולים או גם קטנים.

דור המלקטים - הגר"ח"ק שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב), ואין למו מכשול (ח"ז פרק כ"א), זכר עשה (יקותיאל), שמירת הגוף והנפש (לרנר).

א. הקדמה.

א. מקור.

1. הוריות (דף יג:) – "ת"ר, חמשה דברים **משכחים את הלימוד**: האוכל ממה שאוכל עכבר וממה שאוכל חתול, והאוכל לב של בהמה, והרגיל בזיתים, והשותה מים של שיורי רחיצה, והרוחץ רגליו זו על גבי זו; ויש אומרים: אף המניח כליו תחת מראשותיו".

ב. בליעה.

1. מיקל.

א. עצי העולה (מליחה כלל י"ד סעי' ב', ס"ק ב') – "לב בהמה קשה לשכחה ויש להחמיר גם בלב עוף ש"ך ס"ק ב' מיהו מותר לבשלו עם בשר ואין חוששין לפליטתו [דל"א טעם כעיקר רק לענין איסור דילפינן ממשרת]".

ב. דברי יציב (יו"ד סי' ל"ג אות ד') – "ומה ששאל בענין דברים שקשה לשכחה. **פשוט שדוקא גוף המאכל מזיק ולא הטעם**".
ג. חוט שני (שאר ענייני סכנה [בתוך ס' טבילת כלים] ס"ק ח' אות ב', עמ' פ"ב) – "לב של בהמה שנתבשל עם עוף בשר, לענין אכילת שאר הבשר שיש בו טעם הלב, נראה דאע"פ שהלב קשה לשכחה, מ"מ אין לנו אלא מה שאמרו חז"ל ולא לחדש לענין טעמו".

ד. עי' זכר עשה (פרק ו' סעי' קי"ב) – "המאכלים שאמרו חז"ל שיש בהם כח לשכח לימודו של אדם, אין צריך להזהר בטעמם, כגון תבשיל שיש בו זיתים או לב של בהמה וכיו"ב. והמחמיר תבא עליו ברכה".

2. מחמיר.

א. הגר"ח"ק שליט"א (דרך שיחה ח"א עמ' תק"ד) – "בדברים שאמרו חז"ל שהם קשים לשכחה, מהו ב'נותן טעם' גרידא. תשובה: ברבינו בחיי מבואר שחמשה דברים שלא היו בטעם ה'מן' הוא משום שקשים לשכחה אף שהיה טעם גרידא, וע"כ אין זה משום שטעם כעיקר כי במן לא היה ממשות כלל רק טעם בלבד, אלא שהטעם עצמו קשה לשכחה (הוא פלוגתא ביומא ע"ה, א' אי טעמן וממשן או טעמן ולא ממשן)".

1. אמנם יש לעי' בהגר"ח"ק שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות י') – "ומ"ש בחולין קי"א א' דר' זריקא אמר קריבו לן קניא בקופי' ואכלא פירש"י הקנה עם כל המחובר לו הריאה והלב וכבד צ"ל שאת הלב לא אכלו".

3. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' י"ב אות ב').

א. מור ואהללות (אהל ים המלח סי' ג' ד"ה עוד) – "וטעם שלו אפשר אינו קשה לשכחה וכמו מצינו שזית קשה לשכחה והשמן היוצא ממנו אדרבה מועיל לזכרון".

ג. דברים הקשים לשכחה אי מתבטלים בששים.

1. משנה הלכות (ח"ה סי' ק"א) – "נראה עוד דאפילו ראינו ודאי שנפל שם לב בטל הוא בס' ואולי אפילו ברוב וכ"ש בסאלאמי שהוא רק כל עיקר ספק אם יש בו בשר לב **בסאלאמי** (salami) שאולי באותה חתיכה לא הי' להם אז הלב כבר. גם כי כנראה שהוא רק כעין שאומר הרופא בענין המאכלים שמאכל זה יותר טוב וכעין שאמרו ז"ל לאכול פת נקיה וכיוצא בזה אלא שאלו מעלי ואלו קשים לשכחה עכ"פ לפענ"ד ליכא בזה שום חשש ומורא משום זה".

ד. כל תשחית.

1. זכר עשה (פרק ו' סעי' קט"ו) – "הרוצה להחמיר על עצמו בענינים אלו, אפילו שע"ז מגיע לידי השחתת מאכלים, לא יחוש, ואין בזה משום איסור לא תשחית, וה"ה במקום שיש ספק באיזה דבר, אם הוא בכלל דברים המשכחים. ומ"מ היכא דיש בידו להציל המאכל מהשחתה, כגון ליתנו לידי נשים שאינן מזהירות באיסור שכחה וכיו"ב, רמי עליה לעשות כל טצדקי דאית ליה, כדי שלא יגיע לידי איסור זה".

ה. בירך בטעות על מאכלים שגורם לשכחה.

1. יאמר בשכמל"ו.

א. הגר"ח"ק שליט"א (דרך אכילה עמ' פ"ג) – "שאלה: שכח וברך על דבר הגורם לשכחה, ולאחר שגמר לברך, נזכר שהוא גורם לשכחה, האם נכון שיטעם משהוא כדי שלא יהיה ברכה לבטלה, או יאמר ברוך שם כבוד מלכותו כדי שלא יעבור על פן תשכח. תשובה: יאמר בשכמל"ו".

ו. שבת.

1. מראי מקומות.

(א) הגר"ח ק"ש שליט"א (כל משאלותיך הו"ד בגליון דברי שי"ח פר' ויקה"פ תשע"ח עמ' ב', חשוקי חמד ביצה דף טו. ענין ב') [לשונו מובא לקמן] – "נכדו של רבנו נכנס ושאל: בחו"ל ירד שלג כבד ויהודי נסע מביתו לשבת, ואם לא ייראו סימני דריכת הרגל בשלג ידעו הגנבים שהוא אינו בבית, ויהודי אחר רצה ללכת ברגליו לכיוון הדלת בשבת בכדי לעשות צורת הרגל, האם בשבת מותר, הרי עושה צורה במתכוון, ואמרו בשם רבנו שיעשה בשינוי, **יהפוך נעל שמאל לימין**, ושאלו הרי המחליף שמאל לימין קשה לשכחה כמו שכתב רבנו בס' הזכרון סק"ל, ואמר רבנו: יום שבתון אין לשכוח, ולא יקשה לשכחה, ע"כ. האם לפי"ז בשבת אפשר לאכול זיתים. (תשובה): חלילה לאכול זיתים בשבת. ורק כשזה לצורך זה לא מזיק ולצורך השבת שהיא שגרמה את הצורך. כי גם אם באופן כללי שמירת שבת יש בה סגולה לזכרון, עדיין לא נאמר שמחמת כך יעשה ויתנהג בדברים ש'קשה לשכחה'. ובמעשה השלג הנ"ל לא יחששו לשכחה ויכול לעשות ואין צורך לחפש עצה אחרת. (שאלה: א"כ גם זיתים וכדו' כאשר הם ממש לצורך שבת לא מזיק. (תשובה): אכן לא מזיק (לכאורה הכוונה בסעודת שבת ממש. ולעצמו, מחמיר רבנו גם בסעודות השבת ואינו טועם ממאכלים שיש בהם זית)."

(ב) **חשוקי חמד** (ביצה דף טו. ענין ב') – "ויתכן להציע, לנעול את הנעליים בצורה הפוכה, דהיינו את נעל ימין ברגל שמאל ואת נעל שמאל ברגל ימין, באופן שצורת הסוליה תוטבע ב'שינוי', וצעדי ההולך יהיו לא נוחים, כך שצורת הסוליה על גבי השלג לא תהיה מושלמת. באופן זה, ציור הצורה כרוך ב'תרי דרבנן': א. יצירת צורה שאינה מתקיימת, ב. שינוי בעשיית הצורה. ויתכן שבמקום חשש הפסד, יהיה ניתן להקל בזה. וכמו שמצינו בשו"ע (סימן שלו ס"ט): 'צינור המקלח מים מן הגג, שעלו בו קשים ועשבים [תלושים], שסותמים ומעכבים קילוחו, ומימיו יוצאים ומתפשטים בגג ודולפים לבית, מותר למעכן ברגלו בצנעה, שכיון שמתקן על ידי שינוי הוא [שאינו עושה אלא ברגליו], במקום פסידא לא גזרו רבנן'. ובטעם ההיתר ביאר הפני יהושע (כתובות דף ס ע"א) שיש כאן תרתי דרבנן, שפתיחת הצינור לא נאסרה מדאורייתא משום בניין, כיון שלא עושה מעשה בגוף הצינור אלא רק מסיר ממנו את הסתימה, וזה 'נראה כמתקן', וכיון שעושה כן גם כלאחר יד, התירו זאת משום פסידא. וכשהצעת את הדברים לפני גיסי מרן הגר"ח קניבסקי שליט"א, הסכים להם, אך העיר: 'ומה עם שכחה?' והסביר: 'הרי החלפת מנעל של שמאל לימין ושל ימין לשמאל, קשה לשכחה [כמובא ב'ספר זכרון' (אות ל)], ואם כן איך נייעץ ליהודי להחליף מנעליו?' שב רבינו הגר"ח ואמר: נראה שאין לחשוש כאן לשכחה מחמת שתי סיבות: א. מאחר ונועלן לשם מצוה, כדי להשתדל בהצלת ממון חבירו, לא יינזק. ב. זכות השבת תועיל שלא יבוא לידי שכחה, כי השבת עצמה מביאה לזיכרון, משום שבאים בה לבית הכנסת לעסוק בתורה, וכנאמר בשו"ע (יו"ד סימן רמו סעיף כב) 'ברית כרותה, שכל הלומד בבית הכנסת [וכל שכן בבית המדרש], לא במהרה הוא משכח'. ויש להמליץ על כך: 'יום שבתון - אין לשכוח'. לסיכום: אין לפסוע על השלג כשהמטרה היא להטביע בו עקיבות כדי להבריא גנבים. ויתכן שאם ינעל את הנעליים הפוך [שמאל בימין וימין בשמאל], יהיה הדבר מותר, וצ"ע."

(ג) **הר"י משה** (אליבא דהלכתא חס"א עמ' קפ"ב טור ג') – "וכל שהקפיד הסדה"י בריש ספרו הוא בחול, ועוד מהא דקשה לשכחה, י"ל עפ"מ"כ בסה"ק דהשכחה באה מהקלי' וכמש"כ החיד"א בכ"מ ... ובשבת שמבואר בזה"ק בכ"ד שהוא בשליטה דקדושה לגמרי, בבחי' לא יגורך רע לא יגרם שכחה (ויש בזה אריכות דברים ע"פ המבואר בזה"ק ובסה"ק, ואכמ"ל). אך זה חידוש, דלפי"ז יהיה בידינו להקל באכילת זיתים בשבת וכו'. [ואכן מצאנו בכמה מנהגים שאוכלים לב של בהמה בליל ר"ה, ואומרים יה"ר שתפתח ליבנו וכו', וכן מנהג ג'רבא, ואני מנעתי מחשש שכחה כהוריות דף יג:, ואומר יה"ר בלא אכילה אלא בראיה סגי (כגירסת השיטמ"ק בכריתות ו'), ולפיה"א אולי י"ל]. אך כ"ז חידוש."

(ד) **ענפי משה** (אליבא דהלכתא חס"ב עמ' קל"ז טור ד', חס"ז עמ' קל"א סוף טור ב') – "ושלחתי למו"ר מרן הגר"ח קניבסקי שליט"א בכתב אם יש שכחה בשבת, וכתב לי וז"ל: 'לכאן אין המציאות, עכ"ל. והלום סיפר לי הגאון רבי יהודה אריה דינר שליט"א דשאל מקמיה מו"ר מרן הגר"ח קניבסקי שליט"א בעובדא דהיתה בחו"ל, דאחד נסע לשבת וירד שלג, ושכיננו ראה שנערם שלג ליד בית רעהו, וכידוע דהגנבים כשרואין שאין פסיעות על השלג יודעין כי אין דיירין בהבית, ונסתפק השכן אם מותר לו לילך על השלג, והשאלה היתה מצד כותב, והשיבו מו"ר מרן הגר"ח ק"ש שליט"א דינעל נעל ימין על רגל שמאל ונעל שמאל על רגל ימין וילך, וכיון דהוי בשינוי שרי, ושאלוהו הלא איתא דבנועל מנעליו הפוך קשה לשכחה, והשיב מו"ר מרן הגר"ח ק"ש שליט"א **דבשבת אין קשה לשכחה**, והוסיף 'יום שבתון אין לשכוח', ושאלו א' **דא"כ ישתרי** לאכול אף זיתים בשבת, ואמר הגרי"א דינר שליט"א דכמדו' בנוסח א' השיבו מו"ר הגר"ח ק"ש שליט"א, דבזיתים הוא ענין 'מציאות' ולא סגולי כבנועלים, ובהא יש לחלק, ולפי"ז יל"ד במאי דמייננן, ודוק."

(ה) **שפת אמת** (פר' כי תשא סוף שנה תרס"ב) – "**והתורה שלומדין בשבת אין בה שכחה**".

ב] הנהגה או איסור.

א. איסור.

1. **פלא יועץ** (חסד לאלפים או"ח סי' קנ"ז ס"ק ו', אורות אלים הוריות דף יג:) – "לכל דברים שאמרו רבותינו זכרונם לברכה שגורמים שכחה ... שזה שאינו זהיר בזה, עובר על מה שאמרה תורה 'השמר לך ושמר נפשך מאד פן תשכח'. והרי זה בכלל מה שאמרו, כל המשכח דבר אחד ממשנתו הרי זה מתחייב בנפשו".
2. **יפה ללב** (ח"ג קונ"א יו"ד סי' קט"ז ס"ק י') – "לכל הדברים שארז"ל שגורמים שכחה כגון זתים ... שזה שאינו זהיר בזה, עובר על מה שאמרה תורה השמר לך ושמר נפשך מאד פן תשכח. והרי זה בכלל מה שאמרו כל השוכח דבר אחד ממשנתו הרי זה מתחייב בנפשו. חסד לאלפים".
3. **רוח חיים** (ח"ב דף ק"ס-ד' ד"ה והנה) – "מי שאינו נוטל ידי מאלו הדברים הנזכרים בש"ע שוכח תלמודו והשוכח תלמודו מתחייב בנפשו".
4. **עיני שמואל** (הוריות דף יג:) – "דאמרינן בסוכה (לו:), אתמר אתרוג שנקבוהו העכברים ... ומעתה ק' למ"ד בדף לה. הטעם דפסול אתרוג של ערלה, משום דאין בו היתר אכילה, א"כ גם בזה כיון שאסרו חכמים לאכול מאכילת עכבר שוב אין לך בו היתר אכילה ...".

5. ערה"ש (אג"מ, מסורת משה ח"ב ענינים שונים הע' י', עמ' ש"פ) – "שידוע שהערוך השולחן שואל, שכל הדברים שקשה לשכחה צ"ל נכללים באיסור 'אל תשכח'. [רבינו אמר פעמים רבות בשם אביו הג"ר דוד זצ"ל ששמע הערה זו מפי בעל ערוך השולחן]."
- ע"י ערה"ש (שמירת הגוף והנפש מבוא פרק י"ח [מהגר"ש פירסט שליט"א מהאג"מ בשם אביו ששמע מבעל ערה"ש]) – "אפשר שנכללו באיסור דאורייתא של השמר לך פן תשכח, וע"כ אין לזלזל בהם".
6. דברי מלכיאל (ח"ד סי' א' ד"ה ובסוכה) – "איסור לאכול מקום נשיכתם מפני שמשכח כדאיתא שילהי הוריות. ועוברים בזה על פן תשכח ע' מנחות (דף צ"ט)".
- (א) אמנם ע"י דברי מלכיאל (ח"ב סי' נ"ג) – "ל"ל פסקו הפוסקים לדינא שאסור לאכלם או לעשותם דהא קיי"ל במנחות צ"ט ... וע"כ צ"ל דינו רק חשש שיזיק ואפשר שלא יזיק. או שיוכל לעשות לעומת זה דבר המועיל לזכרון".
7. התעוררות תשובה (ח"ד סי' ק"ל, ס' המאירי קונ' התעוררות תשובה מקואות סי' י"ד, ע"י תל תלפיות שנת תרצ"ה עמ' ז') – "ונראה לי שמי שעושה דברים אלו שקשים לשכחה המובאים בגמ' הוריות (י"ג ע"ב), כיון שעושה מעשה שע"ז שוכח למודו עובר בלאו זה, שהרי גורם שיסורו ד"ת מלבד".
8. ע"י שלחן חי (סי' ט' הע' ב') – "ולפע"ד דיש בזה איסור גדול כדאיתא במשנה דאבות כל השוכח דבר אחד ממשנתו חייב מיתה והאיך יכול לאכול דבר שגורם שכחה והוא פשוט וגם למי שאינו בני תורה קשה האריך אפשר להקל הא צריך לזכור מהמצות ששומע ויודע וצריך לזכור לשמור ולעשות וצ"ע וה' יכפר אבל לכן תורה ודאי צריכין לזהר ואיסור יש בזה".
9. דברי זאב (ח"ו דף ג.) – "אכילת איסור הוה כיון שקשה לשכחה ואסור לאכול זאת".
10. חזו"א (שבט הקהתי ח"א סי' ב' ד"ה ולפי"ז, תשובות והנהגות ח"א סוף סי' ג' [לשונו מובא לקמן], הו"ד במעשה איש ח"ב סוף עמ' קמ"ט) – "וראיתי מביאין בשם החזו"א דמי שאינו נזהר בדברים שהן קשין לשכחה עובר בלאו דהשמר פן תשכח".
- חזו"א (וידרשת והקרת ח"ה או"ח סי' ל"ה אות ג', אבני דרך ח"ה סוף סי' י"ב [לשונו מובא לקמן]) – "כלל גדול לימדנו החזו"א שכל ספק 'קשה לשכחה' לחומרא, כי יש בה דררא דאורייתא מהשמר פן תשכח".
- (א) הגר"ח שליט"א (ויכתוב מרדכי עמ' שס"ו אות ש"א) – "האם נכונה השמועה בשם החזו"א, שמי שאינו נוטל ידיו כשצריך, עובר על לאו 'השמר פן תשכח'. (מיירי בדברים שאמרו חז"ל שכשלא נוטלים משכחים). תשובה: לא שמעתי".
- הגר"ח שליט"א (עלי ש"ח עמ' רכ"ט אות ד') – "שאלה ראיתי בספר שו"ת תשובות והנהגות מהרב משה שטרנבוך שליט"א שהחזו"א סובר שח"ח שאוכל דברים שקשה לשכחה עובר על הלאו של 'השמר' וכו', וראיתי בספר זכרון של הרב שליט"א שאין כאן איסור, א"כ רציתי לדעת האם זה אמת שכך היתה שיטתו של החזו"א. תשובה: לא שמעתי".
11. הו"ד בתשובות והנהגות (ח"א סוף סי' ג') – "ושמעתי בשם החזו"א שמבואר בש"ע (סימן ד') דת"ח שאינו נוטל ידיו כשצריך, תלמודו משתכח, לכן מי שאינו נזהר ליטול ידיו כשצריך עובר בלאו דהשמר פן תשכח. וראויים הדברים לגאון וקדוש כמותו".
12. ע"י שלמת חיים (סי' תתס"ז, דפו"ח ענינים שונים סי' צ"א) – "עניני שכחה אפשר יש בזה לתא דלאו השמר לך פן תשכח".
13. דבר יהושע (ח"א סי' ע"ד אות ב') – "ואמר' בהוריות י"ג ב' דזה משכח הלימוד וע"י בספר חסידים סי' תתר"ח דנראה מדבריו להדיא שמי שאינו נזהר בזה הוא כמסיר מלבו דברי תורה שעובר בג' לאוין כדאיתא במנחות צ"ט ב' וכאילו מתחייב בנפשו כדאיתא באבות פ"ג מ"ח".
14. הגרשז"א זצ"ל (מעדני שלמה ריש עמ' קמ"ח) – "מקובל בשם הגר"ח מוולוז'ין שהאוכלם עובר על הלאו דאורייתא של השמר פן תשכח וגו'".
- ע"י הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה תפילה פרק ב' דבר הלכה ס"ק ל"ג) – "שיש אומרים דדבר זה נכלל בציווי התורה 'השמר לך פן תשכח' וגו'".
15. ע"י להורות נתן (ח"א סי' נ"ט אות י"ד) – "וקרוב לומר שהעושה מעשה המשכח את לימודו והמקשה עליו את שמיעתו עובר בלאו דפן תשכח וכו' ופן יסורו מלבבך כל ימי חיך".
16. משנת יוסף (ח"ו סי' י"א [לשונו מובא לקמן], מכתבי קהלות הקודש ח"א סי' י', גם אני אודך סי' ס"ו אות ד') – "וכתב בשו"ת התעוררות תשובה (בהוצאה החדשה, ח"ד סי' קל) שמי שעובר על זה, וכמו"כ על שאר הדברים הקשים לשכחה, עובר על לאו דהשמר לך ושומר נפשו מאד פן תשכח וגו', וכ"כ בשו"ת להורות נתן (ח"א סי' נט, יד). כיון שעושה מעשה המשכח תלמודו".
17. מקדשי השם (ח"ב סי' נ"א בדבר צבי הע' ז').

ב. הנהגה.

1. טהרת המים (מערכת ש' אות י"ד) – "דברים המשכחים את הלימוד ... לאו איסורא עביד ולא מחינן בידיה".
2. אג"מ (מסורת משה ח"ב ענינים שונים אות י"ד, עמ' ש"פ) – "השיב רבינו לגבי מי שמוכר בשר טחון, וטוחן בתוכו גם בשר הלב, שקשה לשכחה, שבאמת איסור אינו, כמו שרואים ממה שבשו"ע יש דינים איך להכינו. ואע"ג שידוע שהערוך השולחן שואל, שכל הדברים שקשה לשכחה צ"ל נכללים באיסור 'אל תשכח' מ"מ כנראה זה לא מקובל, דלא מוזכר זה בדין. אבל בעצם שייך לטעון שאם נטחון, אפשר שכבר נפקע ממנו החסרון, דכבר משונה הוא. בפרט כשבוטל ברוב בשר אחר. ולפיכך בוודאי יש רשות למוכרו, ורק שעליו להגיד שטוחן בתוך בשרו הלב וכדומה".
3. משנה הלכות (ח"ג סי' ס"א ד"ה גם, סי' ס"ב, ח"ה סי' ק"א, ח"ז סוף סי' ק"ד, ח"ט סי' ק"ס, ח"י סי' ק"א, ח"ט"ז סוף סי' כ"ה, סי' קל"ז ד"ה ובתשובה, ע"י ימי שמנה סוף סי' נ"ט) – "דנראה דהאי ענין דלא יאכל לב אינו איסורא אלא עצה טובה הוא קמ"ל דלא יאכל כמו שאר דברים שחשב שם בגמ' וכולם רק בדרך עצה טובה הם ... דאין זה איסור כלל אלא כעין עצה טובה ורפואה וזהירות למי שאינו רוצה לשכוח לימודו".
4. וישב משה (ח"א סי' ע"ג אות ב' ד"ה אבל).
5. יביע אומר (ח"ב יו"ד סי' ח', ח"ט או"ח סי' צ"ה אות ז') – "כלל העולה שאין שום איסור ... אלא שיותר טוב לחוש למ"ש חז"ל שהאוכל מזה בא לידי שכחה ... ונכון לתת המאכל הזה לנקבות שאינם מחוייבות בד"ת".

- הליכות עולם (ח"ז עמ' רי"ז) – "ומי שאינו נזהר מלאכול דבר שאכל ממנו עכבר או חתול, ומשאר דברים המשכחים את הלימוד, אף על פי שאינו עובר משום השמר לך ושמור נפשך מאד פן תשכח את הדברים וכו'. מכל מקום אין ראוי לעשות כן".
6. הגר"ח"ק שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ריש ח"ב) – "מבואר בספר חסידים ... שאין בזה אפי' איסור דרבנן כיון שאינו מסירם מלבו וכ"נ מכל הפוסקים שלא הביאו להלכה כל הדברים שמשכחים התלמוד משמע שאין בזה איסור, וצריך ביאור למה זה לא נקרא שיושב ומסירם מלבו, וצ"ל כיון שאין זה מוכרח שישכח אלא זה גורם להחליש הזכרון והוא מכיון להנאת עצמו לאכילה (ועי' רמב"ם פכ"א מאישות הי"א) משא"כ במבטל ואינו חוזר על משנתו שבדאי ישכח זה נחשב שמסירם מלבו. ומ"מ בודאי נכון לזהר לכתחלה מכל הדברים שהרי לכך מנאום חכמים שידעו לזהר מהם".
- עי' הגר"ח"ק שליט"א (תשובות הגר"ח יו"ד אות רס"ב [דפו"ח אות תתתתקל"א], אבני אהרן אות ח') – "כתב המחבר (יו"ד רמ"ו) (ג') וז"ל, עד אימתי חייב ללמוד עד יום מותו שנאמר ופן יסורו מלבבך כל ימי חיך וכל זמן שלא יעסוק בתורה הוא שוכח, עכ"ל. יש לשאול, האם צריך להקפיד שלא לאכול מהדברים המסוגלים לשכחה. תשובה: י"א שזה איסור דאורייתא ועכ"פ צריך לזהר".
- הגר"ח"ק שליט"א (עלי שי"ח עמ' רכ"ח אות א') – "שאלה: בגמ' מעילה כ: 'דתניא הנודר מן הבשר אסור בכל מיני בשר ואסור בראש וברגלים בקנה ובכבד ובלב' וכו', משמע שמותר לאכול לב, ובגמ' הוריות י"ג: ובחולין קי"א משמע שאסור לאכול לב. תשובה: אין איסור לאכול לב רק שיוציא דמו. אלא שמזיק לזכרון ובאשה אין לחוש".
7. ילקוט יוסף (סי' ע"ב הע' ו', סי' ע"ג סוף הע' א') – "אולם נעלם מהם רבינו יהודה החסיד בספר החסידים (סימן תתר"ח) ... ומבואר, שאין בזה איסור, ולא דמי ליושב ומסירם בלבו".
- ילקוט יוסף (קיצור שו"ע סי' קט"ז סעי' ל"ד) – "ומי שאינו נזהר מלאכול דבר שאכל ממנו עכבר או חתול, ומשאר דברים המשכחים את הלימוד, אף על פי שאינו עובר משום השמר לך ושמור נפשך מאד פן תשכח את הדברים וכו'. מכל מקום אין ראוי לעשות כן. [הליכות עולם חלק ז' עמוד ריז]".
8. דברי בנייהו (ח"ח סי' א') – "האוכל אינו עובר באיסור דפן תשכח".
9. אדרת תפארת (ח"א סי' כ"ט ד"ה ולכאורה, ח"ב קונ"א עמ' רצ"ט) – "שאין איסור שכחה באוכל דברים המשכחים".
10. ואין למו מכשול (ח"ז פרק כ"א אות ל"א) – "אף שנתבאר שראוי להתרחק מדברים הגורמים לשכחה, מכל מקום מי שלא ניהר בזה ועשה איזה דבר הגורם לשכחה, אינו עובר איסור, אף אם על ידי כך נגרמה לו שכחה, ושכח חלק מלימודו".
11. הלכתא מאורייתא (ח"א כרך ג' סי' מ"ה) – "האוכל מהמאכלים שנזכרו בדברות חז"ל כמאכלים המשכחים את הלימוד, אינו בגדר מסיר דברי תורה מליבו, ולכן אינו עובר בשום איסור. ומ"מ הנכון והראוי להזהר מאכילתם כדי שיהיו דברי התורה מחודדים בפיו. ומאחר ובין המאכלים המשכחים מנויים גם הזיתים, לפיכך יש לדקדק לאוכלם בדרכים שלימדונן חז"ל שאין לחוש בהם לשכחה".
- ג. האיסור לבני תורה, ולא לע"ה.
1. יגל יעקב (ח"א או"ח סי' ס"ג ד"ה ובמה).
2. לקוטי מהרי"ח (סדר תפילת ר"ג בן הקנה ח"א דף ק"ו-ב, א"נ ח"א עמ' קנ"א-ב) – "הנה יזהר מדברים הקשים לשכחה כי לדעתי אם בן תורה אינו נזהר מדברים הקשים לשכחה הוא עובר על השמר לך ושמור נפשך מאד פן תשכח את הדברים וכו' (אם כי בס' חסידים סי' תתר"ח לכאורה אינו נראה כן דבריו הקדושים צריכין עיון וביאור ע"ש)".
3. יד יצחק (ח"ב סי' פ"ד אות י"ז) – "דכל הטעם שנוהר בזה משום דקשה לשכחה וכ"ז שייך רק בת"ח אבל בעמי הארץ שאין יודעים את התורה, וכן בנשים בנות ישראל לא שייך כ"ז".
4. פסקי תשובות (סי' ק"ע אות י"ח ד"ה ובני) – "ובני תורה אשר לא יקפידו על הדברים הגורמים לשכחה הרי הם בכלל דברי הגמ' (מנחות צ"ט:) 'כל המשכח דבר אחד מתלמודו עובר בלאו ... שגורם לעצמו בידים שכחה'".
5. עי' אמת יעקב (דברי חכמים יו"ד אות כ"ז) – "שבדאי אם הוא בן תורה צריך לזהר בזה (ואם אין תורה בראשו, לכאורה לא צריך לזהר כ"כ אבל טוב יותר אפי' הכי להחמיר בזה)".
- ד. מראי מקומות – ברכת אברהם (סנהדרין דף כ. ד"ה ונכנס), נתיבי ים (הוריות ריש דף יג:), שמירת הגוף והנפש (מבוא פרק י"ח), מגדים חדשים (עירובין דף נד. ד"ה ויש), פירות תאנה (הוריות ריש דף יג:), בתורתו יהגה (ח"א פרק י' סעי' א' אות ג'), מעדני אשר (פר' ואתחנן תש"ע), פרי חיים (סופר, סי' י"ט), אהלי שם (או"ח סי' ד' ס"ק י"ח, יו"ד סי' רמ"ו ס"ק כ"ב [עמ' תע"ז], ברית ותורה סי' כ"ב).
1. ס' חסידים (סי' תתר"ח) – "אחד שאל מחכם אמר עכברים אכלו מלחמי אם אוכל לאכול מן הלחם אמר ולמה לא תאכל א"ל פן אשכח תלמודי ואני נזהר מלאכול מכל מה שמשכח התלמוד ועתה אני רעב. א"ל החכם אינך חייב עד שישב ויסירם מלבו ואני רואה שאינך עוסק בתורה ואתה פנוי והיית יכול לעסוק וכל היום אתה בטל מדברי תורה והולך אתה עם עמי הארץ לשמוע דברים בטלים מוטב היה לך שלא היית נזהר מדברים המשכחים כדי שהיית שוכח דברים בטלים שאתה עוסק בהם".
2. אורחות חיים (סוף הל' תלמוד תורה אות כ"ה) – "ה' דברים משכחין התלמוד ... עשרה דברים קשים לתלמוד ... וצריך אדם לזהר מכל אלו הדברים המשכחים את החכמה ואת התלמוד".
3. א"ר (סי' ק"ע ס"ק כ"ג) – "וכתב בספר הגן [ליום חמישי] דאפילו עושה לשם מצוה כגון שבתות וימים טובים עובר ג' לאוין, השמר לך פן תשכח, בל תשקצו שממלא כריסו כמו בהמה, ואסור לברך ברכת המזון אחריה, וזה פירוש בטן רשעים תחסר [משלי יג, כה] אכילתו מברכה".
- א) הגר"ח"ק שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ריש ח"ב, עי' הוספות ותיקונים) – "וכתב הא"ר ... ולהפלגה בעלמא נקטי' כלומר שהוא מעין האיסור של השמר לך כו'".
4. הגר"א בנבצל שליט"א (אבני דרך ח"ח סי' י"ב הע' א') – "צ"ע אם הוא ממש לאו דאורייתא הואיל ואין השכחה בזה אלא מהצד הסגולי".

5. זכר עשה (פרק א' סעי' ח', עי' הג"ה על הסכמת המשנה הלכות שם, קונ' זכר דבר סי' ה') – "יש אומרים שהאוכל מדברים המשכחים, או שאינו נזהר בשאר דברים הגורמים לשכחה, עובר גם הוא על איסור זה מדרבנן. ויש אומרים שאין בזה איסור כלל, כיון שאין זה בכלל בגדר יושב ומסיר מלבו. ועכ"פ הירא דבר ה' ותלמודו חביב עליו, יחוש להחמיר בדברים הללו בכל האפשר".

ג] רק זכרים או גם נקבות.

א. רק זכרים ולא נקבות.

1. בית לחם יהודה (סי' ע"ב ס"ק ג') – "ואין לאכול נשים מעוברת וזכרים בפרט לבני תורה לב אפילו של עוף שקשה לשכחם ושאר נשים ובתולת אוכלת הלב אפילו של בהמה".
  2. חוו"ד (סי' ע"ב ח' ס"ק ב') – "רק הזכרים אין אוכלין לב עוף שקשה לשכחה".
  3. זבחי צדק (סי' ע"ב ס"ק ד') – "ומנהגינו ... כסברת הבית לחם יהודה ואין אוכלים אותו הזכרים רק הנקבות".
  4. ערה"ש (יו"ד סי' ע"ב סעי' א') – "ורק הזכרים אין אוכלין לב מפני דאיתא סוף הוריות שקשה לשכחה וגם לב עוף אין אוכלין מטעם זה".
  5. יד יהודה (סי' ע"ב הקצ"ר ס"ק ד') – "קצת זכרים אין אוכלין גם לב עוף אטו לב בהמה דקשה לשכחה".
  6. יגל יעקב (ח"א או"ח סי' ס"ג ד"ה ובמה) – "במה דפשיטא לי' למעכ"ת נ"י דגם אלו הדברים המשכחים יכולין לתנעם לנשים וע"ה שאינם בח"ח, נ"ל אמת ויציב וראי' מוכרחת לזה מש"ס דסוכה (ל"ו ע"ב) באחרוג שנקבוהו עכברים ...".
  7. משמרת שלום (סי' ע"ב שפ"ד ס"ק ב').
  8. ספר זכירה (ענין שכחה).
  9. דרכ"ת (סי' ע"ב ס"ק ה') – "לא שייך בנקיבה דאינה בת תלמוד תורה".
  10. יד יצחק (ח"ב סי' פ"ד אות י"ז) – "דכל הטעם שנוהר בזה משום דקשה לשכחה וכ"ז שייך רק בת"ח אבל בעמי הארץ שאין יודעים את התורה, וכן בנשים בנות ישראל לא שייך כ"ז".
  11. שם משמעון (פאללאק, יו"ד סוף סי' י"ז) – לשונו מובא לקמן.
  12. כה"ח (סי' ע"ב ס"ק ו', או"ח סי' קנ"ז ס"ק כ"ח).
  13. הגריש"א זצ"ל (מנשים באהל יו"ד אות כ"א, קיצור הלכות חובל ומזיק ושמירת הגוף סעי' צ"ג [לשונו מובא לקמן]) – "לא שייך באשה".
  14. יביע אומר (יו"ד ח"ב סוף סי' ח') – "ונכון לתת המאכל הזה לנקבות שאינם מחוייבות בד"ת".
  15. הגר"ש דבליצקי זצ"ל (מרשימות הגר"י שוב בעניני סכנה אות א', בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תקע"ח) – "נשים אינם צריכות לזהר בדברים הקשים לשכחה".
  16. הגר"ח"ק שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב ד"ה ומ"מ) – "ונראה פשוט שנשים א"צ לזהר בכל אלו כיון שאינם מצווין על ת"ת דלא עדיפי מע"ה דמבואר בס"ח הנ"ל שאין לחוש".
- הגר"ח"ק שליט"א (קונ' דרך תורה אות ע"ז) – "ראיתי שמרן שליט"א כתב בקונטרס 'ספר הזיכרון' ... ויש להקשות למה פשיטא ליה למרן שליט"א שנשים לא צריכות לחוש לדברים אלו. ראשית כל הרי חייבות הן ללמוד דינים הנוגעים להן, ולכן מברכות ברכת התורה כמבואר באור"ח סי' מ"ז במג"א ס"ק י"ד בשם האגור, וא"כ מצד הסברא אין לחלק בין אנשים לנשים. ושנית יש להביא ראי' שיש לאשה לזהר בכל הדברים הקשים לשכחה מגמ' פסחים דף קי"א ע"א דשלושה אין ממצעין ולא מתמצעין הכלב והדקל והאשה וכו'. ובמס' הוריות דף י"ג ע"ב איתא עשרה דברים קשים ללימוד וכו' והעובר בין שתי נשים, והאשה עוברת בין שני אנשים עיי"ש. ועי' במהרש"א בהוריות שם שכתב דבגמ' בפסחים איירי לענין סכנה ובגמ' בהוריות מיירי לענין שכחה, ולגבי שכחה לא מועילה התקנה המובאת בפסחים שם, לומר פסוק הפותח בק-ל ומסיים בק-ל וכו'. והנה בגמ' בפסחים דמיירי בסכנה, י"ל דאשה העוברת בין שני אנשים וכן להיפך, הסכנה היא לכולם, אבל בגמ' בהוריות דמיירי בשכחה כתב שם רש"י (ד"ה קשים ללמוד) שהעושה אותן היא קשה לשמוע עכ"ל, ומשמע שזה קאי רק על מי שעובר. והיינו לימוד המצות שהיא חייבת בהן. ומה שכתב מרן שליט"א דנשים לא עדיפי מע"ה, לכאורה יש לומר דעדיפי. והחילוק הוא, דבספר חסידים איירי בע"ה גמור, שלא למד ולא ילמד כלום (הגם שהוא מצווה) ואין לו בעולמו כי אם דברי הבאי והבלי עוה"ז, ולכן אין קפידא אם ישכח. ומש"כ נשים, ובפרט נשים כשרות שבזמננו שלומדות ויודעות הרבה, ועליהן לדעת היטב כל ההלכות הנוגעות להן, שהדעת נותנת שצריכות הן להזהר בדברים הקשים לשכחה, וצ"ע. תשובה: אין שום ראי' משם".
- הגר"ח"ק שליט"א (קונ' דרך תורה אות ע"ח) – "בגמ' הוריות י"ג ע"ב מונה הש"ס והולך דברים הקשים לשכחה. יש לשאול האם ראוי וכדאי שגם נשים יזהרו בכל הדברים הללו, דאע"ג שנשים אינן מצוות על לימוד התורה, וגם אינן מזהרות על הלאו של שכחת התורה, מ"מ אם יעשו כן הרי הן עלולות לשכוח ולא לזכור את הדינים השייכים להן, כגון הלכות נדה, והפרשת חלה, והדלקת הנר, תפילה וברכות ועוד, וא"כ אולי כדאי להם להקפיד בזה. תשובה: כתבנו בהקדמת ספר זכרון ח"ב".
- הגר"ח"ק שליט"א (עלי ש"ח עמ' רכ"ח אות א') – לשונו מובא לעיל.
- הגר"ח"ק שליט"א (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה רנ"ז, בית מתתיהו ח"ב סי' ד' אות י"ז ד"ה ושאלתי) – "שאלה: כתב מרן בס' שיח השדה בס' זכרון דאשה א"צ להקפיד בדברים הגורמים לשכחה שאינה מצווה בת"ת וצ"ע הא צריכה לידע הדינין שלה, ומה"ט מברכת ברכה"ת, כמש"כ המג"א ס' מ"ז והמשנ"ב שם. תשובה: אינו דין של תורה".
- עי' הגר"ח"ק שליט"א (שיח התורה ח"א שאלה ש"ל, פסחים דף קיא.) – "שאלה: בהא דאיש העובר בין ב' נשים הוי קשה לשכחה האם דווקא הוי על האיש הממוצע או אף על הנשים הממוצעות, וכן באשה בין ב' אנשים האם הוי גם על האנשים. תשובה: לכאור' גם על הנשים".
- הגר"ח"ק שליט"א (שערי ציון ח"ב עמ' ר"פ אות ב', עמ' רפ"ז) – "תשובה: צריך לידע אבל אין מצווין באיסור שכחה".

17. שבט הקהתי (ח"א סי' ב' ד"ה ולפי"ז) – "נשים אין להם ליזהר בזה דאין מצוים לא לשכוח התורה" ק דעי' בדר"ת (ס' ע"ב ס"א) דדברים שקשין לשכחה, נשים דאינם מצוות על לימוד התורה אין צריכות להזהר".
18. דברי בניו (ח"ח סי' א') – "בנשים אין קפידא כיון שאינם מצוות בתלמוד תורה".
19. נטעי גבריאל (פורים פרק ח' סעי' ו') – "מותר לנשים לאכול זיתים, לפי שאין אצלן החשש דקשה לשכחה, שהרי פטורין מת"ת".
20. ילקוט יוסף (קיצור שו"ע יו"ד סי' קט"ז סעי' י') – "טוב ליתן המאכל לנשים אחר שאינן חייבות בלימוד תורה".
21. עיי' זכר עשה (פרק א' סעי' י', פרק ח' הע' קפ"ג) – "נשים אינן מחויבות בזהירות מאכילת ועשיית דברים המשכחים, כיון שאינן מצוות בתלמוד תורה. ואשה שמחמירה בזה תבא עליו ברכה".
22. אשר חנן (ח"א סי' א') – "שאלה: האם אשה מצווה ליזהר מללבוש שני מלבושים יחד הגורמים לשכח. תשובה: לא. וה"ה בשאר הדברים שגורמים לשכחה מאחר ואינה מצווה על ת"ת".
23. מנחת שמואל (פנחס, ח"ד סי' ב' אות א').

ב. ה"ה נקבות.

1. עיי' אהלך באמתך (פרק י"ב סעי' כ"ז, הע' ל"ח) – "מסתבר לאסור [ומ"מ כיון דנשים חייבות לדעת ההלכות השייכות גם בהן, ונזהרות לשומרן, על כן ראוי להן להזהר של תשכחנה אותן".
2. משנת יוסף (ח"ו סי' ג' אות ב') – "וגם הטעם של קשה ללימוד ולשכחה, שייך גם בהן, דאטו אשה אינה באל תטוש תורת אמך, לדעת להבין ולא לשכות ההלכות המעשיות הנוגעות להן, ולהנהיג הבית, שרבות הן, ולזכור את מסורת ויחוס אבותיה שקיבלה מהוריה".
3. הליכות ביתה (סי' כ"ח סעי' ט', הע' י"ד) – "נראה, שגם האשה צריכה ליזהר מעשיית או אכילת דברים הקשים לשכחה [שו"ר בקונטרס 'ספר הזכרון' (להגר"ח קניבסקי) ... המשמרת שלום ... בשם בל"י ... וצ"ע מנ"ל לחלק בין איש לאשה]".
4. עמודי הבית (ח"ג, ח"ד סעי' כ"ו) – "בין זכרים בין נקבות צריכים ליזהר בזה מאוד מאוד".
5. עיי' הכשרות (פרק י"א, סוף הפתיחה) – "מכל מקום, מסתבר, שגם אשה כיון שחייבת בלימוד המצוות והדינים שחייבת בהן, יש לחשוש שמא תישכחם".
6. למען תזכור (פרק ד' אות נ"א) – "גם קטנים ונשים יש להם להזהר מדברים הגורמים שכחה".

ג. מעוברת.

1. מחמיר לכ"ע.
  - (א) בית לחם יהודה (סי' ע"ב ס"ק ג') - לשונו מובא לעיל.
  - (ב) הו"ד בזבחי צדק (סי' ע"ב ס"ק ד').
  - (ג) ספר זכירה (ענין שכחה) – "וסימנך מל"ך מוח לב כבד והם קשי' אף לאשה מעוברת ומניקת".
  - (ד) דרכת (סי' ע"ב ס"ק ה').
  - (ה) משמרת שלום (סי' ע"ב שפ"ד ס"ק ב').
  - (ו) שם משמעון (פאללאק, יו"ד סוף סי' י"ז) – "בדרכת" ש שם סי' ע"ב בשם בל"י ... פשיטא שאין זה מצד להפריש את התינוק מאיסורא או מצד דהו"ל כירך אמו דא"כ הי"ל להזהיר ג"כ נשים מעוברות שלא לרחוץ רגליהן זה עג"ז שקשה ג"כ לשכחה. אלא שהוא מצד דכיון שהעובר אוכל בימי עיבורו ממה שאמו אוכלת כמ"ש ב' המפלת ממילא כיון שאמו אוכלת דבר המטמם הלב קשה זה גם ללבו של עובר לטמטם אותו".
  - (ז) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (מרשימות הגר"י שוב בעניני סכנה אות כ"ה, בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תק"פ) – "מעוברת ומניקת צריכים ליזהר לא לאכול זיתים וכדומה שקשה לשכחה שלא ישפיע על הולד".
  - (ח) הגר"ח ק"ש שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב הוספות ותיקונים ד"ה בד"ה ומ"מ, שיח התורה סי' אלף ת', אסיפת יצחק כ"ג סיון תשס"ח [לשונו מובא לקמן], עיי' ח"ב שאלת רב ח"א פרק ז' אות ט"ז [לשונו מובא לקמן]) – "יש להוסיף מיהו נשים מעוברת יזהרו בזה כ"כ בס' משמרת שלום יו"ד סי' ע"ב בשפ"ד סק"א בשם בל"י וכה"ג".
  - (ט) שבט הקהתי (ח"א סי' ב' ד"ה אך) – "דעי' בדר"ת (ס' ע"ב ס"א) ... שהביא מס' בית לחם יהודה דנשים מעוברות לא יאכלו אותן הדברים הקשים לשכחה".
  - (י) פסקי תשובות (סי' ק"ע אות י"ח) – "ואף אשה מעוברת (שמה ולדה זכר)".
  - (יא) על פי התורה (פר' שמות פרק א' סעי' מ') – "כתבו אחרונים, שנשים מעוברת - לא יאכלו דברים שקשה לשכחה, מפני וולדותיהן".
  - (יב) זכר עשה (פרק א' סעי' י"א) – "אשה מעוברת יש לה להזהר ביתר שאת, שלא לאכול דברים המשכחים, שמה הולד זכר וישפיע עליו".
  - (יג) מנחת שמואל (פנחס, ח"ד סי' ב' אות א').
  2. מראי מקומות – יד לילודת (אנגלית, פרק קס"ז הע' י' א').
  - (א) זכר עשה (פרק א' סעי' י"ב) – "טוב לאשה מעוברת שתקפיד להזהר גם מדברים המשכחים שאינם תלויים באכילה, כגון ראיית כתב שעל גבי הקבר והסתכלות בפני המת וכיו"ב".

ד. מניקת [בן זכר].

1. מחמיר לכ"ע.
  - (א) ספר זכירה (ענין שכחה) - לשונו מובא לעיל.

- (ב) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (מרשימות הגר"י שוב בעניני סכנה אות כ"ה, בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תק"פ) – "מעוברת ומינקת צריכים ליזהר לא לאכול זיתים וכדומה שקשה לשכחה שלא ישפיע על הולד".
- (ג) עי' הגר"ח"ק שליט"א (אסיפת יצחק כ"ג סיון תשס"ח) – "שאלה: ראיתי בהקדמה לחלק ב' של ספר זכרון, שנשים אינו צריך להקפיד שלא לאכול הדברים הקשים לשכחה, האם ה"ה שאשה מעוברת אינו צריך להקפיד. ומה הדין באשה מינקת. תשובה במעוברת ומינקת ראוי ליזהר".
- עי' הגר"ח"ק שליט"א (אליבא דהלכתא חכ"ט עמ' ט"ו טור ב') – "שאלה: קיי"ל שאכילת זיתים הוא 'קשה לשכחה'. ומאידך רק בגברים מקפידים על זה שלא ישכחו תורתם, ולא בנשים, אבל יש להסתפק באשה מינקת אם צריכה להקפיד על זה, מכיון שאולי כשתאכל ישפיע על התינוק דרך החלב טבע של שכחה, וצ"ע. תשובה: נכון ליזהר".
- (ד) פסקי תשובות (סי' ק"ע אות י"ח, עי' הע' ע"ד) – "עכ"פ נשים בעלמא אינן מקפידות על כך".
- (ה) על פי התורה (פר' שמות פרק א' סעי' ל"ו) – "ואפילו מאכלים מותרים, אלא שקשים לשכחה – לא תאכל המניקה בימים שמניקה".
- (ו) זכר עשה (פרק א' סעי' י"א) – "וכ"ש שהמניקה את הזכר תיזהר בזה".

ה. לגבי לב של בהמה חיה ועוף.

1. אולי יש לחלק, עי' לקמן.

ו. עבד.

1. זכר עשה (פרק א' סעי' ט"ו) – "עבד אסור בלימוד התורה, וע"כ אינו צריך להזהר מאכילת ועשיית דברים המשכחים".

ז. עכו"ם.

1. הגר"ח"ק שליט"א (פשוטו כמשמעו, סנהדרין אות ד') – "שאלה: דברים שהם קשים לשכחה האם גם לגוי הוו קשים לשכחה. תשובה: זה מחליש כח הזכרון".

ח. מראי מקומות – ויצבור יוסף (שווארץ, סי' מ"ג אות ב', עמ' קל"ח), שמירת הגוף והנפש (מבוא פרק י"ט, פרק י"ג סעי' ג'), בתורתו יהגה (ח"א פרק י' הע' י'), מורה הנעדר (הערות והוספות אות ד', הע' ד'), כשרות השלחן (בדיני או"ה עמ' כ"ב סעי' כ"ג, עמ' נ"ב סעי' ס"ב), הלכתא מאורייתא (ח"א כרך ג' סי' מ"ה אות ד').

1. בדה"ש (סי' ק"א סעי' ג' ב' סוף ד"ה דנוהגין, סוף עמ' קל"ג) – "בש"ד שם בסימן ק"י כתב דלב לא הוי ראוי להתכבד בו משום דקשה לשכחה כדאמר בהוריות י"ג ב' עכ"ד ומשמע לכאורה דעתו דגם נשים לא תאכלנה דברים הקשים לשכחה אף שאינן מצוות על תלמוד תורה כי גם הן צריכות לידע ולזכור הדינים השייכים למצוות שהן מחוייבות בהן דאל"כ הוא הו"ל ראוי להתכבד לנשים, וזה דלא כמש"כ הח"ד בסימן ע"ב בחידושים ס"ק ב' שרק הזכרים לא יאכלו מה שקשה לשכחה. ויש לדחות לפי מש"כ הר"ן בסוף פ"ז דבעינן שיהא ראוי להתכבד בו בפני כל אדם (והובאו דבריו גם בנוב"י סימן ט"ז ע"ש), וה"נ הראוי רק לנשים לא חשיב חזק"ל".

2. מגילת ספר (סי' ק"א סוף אות ב') – "בשפ"ד סי' ק"י ... ובבדה"ש ע' קל"ד הקשה ... ותירץ ... ויש לעיין בזה ... וצ"ע בזה".

ד. רק גדולים או גם קטנים.

א. גם קטנים.

1. הגר"ח"ק שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב ד"ה ומ"מ) – "אבל קטן אף שעדיין לא למד נראה שיש להקפיד (ולא כמ"ש בהגה"ה לשמירת הנפש סי' של"ט) דמסתבר בדברים אלו עושין טבע של שכחה ויכול להזיק אח"כ ח"ו".

הגר"ח"ק שליט"א (הקטן והלכותיו שאלה ל"ד) – "האם יש להקפיד בקטן באכילה וכדו' בדברים המועלים לזכרון. תשובה: ראוי ליזהר".

הגר"ח"ק שליט"א (דולה ומשקה ריש עמ' שפ"ז) – "שאלה: האם צריך לחנך קטנים על דברים שקשים לשכחה או לא, ששמא עדיין אין להם מה לשכוח, או שגורם שישכחו בעתיד. תשובה: כן".

עי' הגר"ח"ק שליט"א (דולה ומשקה עמ' שפ"ז) – "שאלה: אם ננקוט שצריך לחנך קטנים על דברים שקשים לשכחה, מה הדין בקטן שלבש בגד הפוך בבגד הפנימי, ויש קצת טירחא להגיד לו לפשוט את בגדיו, האם צריך לטרוח בשביל זה, או לא, (עד כמה הוא חומר הדין). תשובה: טוב ללמדו".

עי' הגר"ח"ק שליט"א (ח"ב שאלת רב ח"א פרק ז' אות ט"ז) – "שאלה: מאיזה גיל צריך לחנך בנו שלא לאכול זיתים יותר מפעם אחת בחודש, מגיל חינוך או משהתחיל ללמוד אל"ף בי"ת. תשובה: טוב להרגילו מקטנותו (שאפי' לאשה מעוברת יש מחמירין)".

2. פסקי תשובות (סי' ק"ע אות י"ח) – "ובכלל זה גם כן ילדים ותינוקות".

3. עי' זכר עשה (פרק א' סעי' י"ד) – "טוב להזהר על הזכרים מיום לידתם שלא יאכלו או יעשו דברים המשכחים. ויש להזהר על הקטן ביתר שאת מזמן היותו מבין בלימוד התורה, שלא יהיה בגדר יושב ומסיר מלבו".

4. עי' ואין למו מכשול (ח"ז פרק כ"א אות ל') – "ראוי ונכון להרחיק את הקטנים שלא יאכלו או יעשו דברים הגורמים לשכחה, כדי שהדבר לא ישפיע עליהם לרעה לאחר שיגדלו".

א) יש ראייה ברורה לזה. שהרי לעיל כמה פוסקים מחמירים בעוברת ומניקה, וא"כ כ"ש כאן.

ב. רק מי שלומד.

1. הגר"ח פאלאג'י (עיני כל חי, הוריות דף יג:) – "ולתינוק אם יניחוהו תחת מראשותיו אין קפידא דעדיין לא למד".

2. ויצבר יוסף (סי' מ"ב אות א').
3. הו"ד בהגה"ה לס' שמירת הנפש (סי' של"ט).
4. עיי' הגר"ש דבליצקי זצ"ל (מרשימות הגר"י שוב בעניני סכנה אות ב', בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תקע"ח) – "קטנים שעדיין לא לומדים אינם צריכים ליזהר בדברים הקשים לשכחה אבל טוב שיזהרו".
- ג. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (מבוא פרק י"ט ד"ה ולפי), פירות תאנה (הוריות דף יג: ד"ה עוד), הכשרות (פרק י"א, סוף הפתיחה), מורה הנעיר (הערות והוספות אות ד', הע' ד').
1. ויברך דוד (ח"ב סוף סי' קכ"ב) – "בענין האיסור לילך בין שתי נשים נסתפקתי אי מחוייב לחנך את הקטנים בכל זה, ובפרט קטן שלא למד עדיין דלא שייך אצלו משום ששוכח לימודו".

קשה לשכחה: ציורים

א] מי שאינו חוזר על תלמודו תמיד.
 ב] גאווה.
 ג] כעס.
 ד] דאגה.
 ה] המרבה סעודתו בכל מקום.
 ו] המכניס לראשו דברים בטלים.
 ז] מי שאינו עומד בפני רבו.
 ח] מי שאינו נזהר ליטול ידיו.
 ט] האוכל ממה שאכל עכבר או חתול.
 י] האוכל לב: של בהמה או של חיה.
 יא] האוכל לב של עוף.
 יב] האוכל מוח.
 יג] האוכל כבד (liver).
 יד] הרגיל בזיתים (olives).
 א. הגדר של "רגילות".
 ב. כבושים, מלוחים, מבושלים.
 ג. לאכול זיתים עם שמן זית.
 טו] השותה מים של שיורי רחיצה.
 טז] הרוחץ במים הנותרים מן השתיה.

יז] הרוחץ רגליו זו על גב זו.
 יח] המניח מלבושיו תחת מראשותיו.
 יט] המזיע עצמו בבית המרחץ כשהוא עומד.
 כ] המספר עם אשה בשוק.
 כא] המסתכל לזכר ונקבה בשעת תשמיש.
 כב] המחליף סנדל של שמאל לימין.
 כג] הלובש בגד מהופך.
 כד] התופר בגדיו עליו כשהוא לבוש.
 כה] האוכל חלב טמא.
 כו] הלובש שני מלבושים יחד.
 כז] המנגב ידיו בחלוקו.
 כח] המניח ספר פתוח ויוצא.
 א. שלא ילך אדם "לחוץ" ויניח הספר פתוח.
 ב. שלא ילך אדם לחוץ ויניח "הספר" פתוח.
 ג. שלא ילך אדם לחוץ ויניח הספר "פתוח".
 כט] הנוטל צפרניו שתיים זו אחר זו.
 ל] הקץ צפרני הידים ורגלים ביום אחד.
 לא] המסתכל בפני אדם הכועס.
 לב] המסתכל בפני נדה.

לג] המסתכל בפני רשע.
 לד] העומדים באויר מגדל בבל.
 לה] הלומד שלא לשמה.
 לו] הנוטל שוחד.
 לז] האומר שמועה זו נאה, וזו אינה נאה.
 לח] המתעסק בצרכי צבור.
 לט] הישן בבית המדרש.
 מ] השרוי בלא אשה.
 מא] הישן בנעלים.
 מב] האוכל קצוות הלחם.
 מג] הרגיל באגוזים.
 מד] פת שעורים.
 מה] המבזה הוראת חכמים.
 מו] חביתה עם מלח.
 מז] שתיית מים מרובים.
 מח] לאכול בכלים שבורים.
 מט] הקורא בלחש.
 נ] צער.
 נא] היושן עם בגדים.

א] מי שאינו חוזר על תלמודו תמיד.

א. מקור.

1. עירובין (דף נד.) – "ואמר ר"א מאי דכתיב לחת אבן, אם אדם משים עצמו את לחייו כאבן זו, שאינה נמחית תלמודו מתקיים בידו, ואם לאו אין תלמודו מתקיים בידו".
2. עירובין (דף נד:) – "אמר רב שיזבי משום רבי אלעזר בן עזריה: מאי דכתיב לא יחרך רמיה צידו, לא יחיה ולא יאריך ימים צייד הרמאי. רב ששת אמר: צייד הרמאי יחרוך. כי אתא רב דימי אמר: משל לצייד שצד צפרים, אם ראשון ראשון משבר כנפיו משתמר, ואם לאו אין משתמר. אמר רבא אמר רב סחורה אמר רב הונא: מאי דכתיב הון מהבל ימעט וקבץ על יד ירבה. אם עושה אדם תורתו חבילות חבילות מתמעט, ואם לאו קובץ על יד ירבה. אמר רבא ידעי רבנן להא מילתא ועברי עלה. אמר רב נחמן בר יצחק: אנא עבדתה, ואיקיים בידאי".
3. רש"י (שם ד"ה צייד) – "צייד רמאי. שמרבה בגירסא ואינו מחזר עליה".
4. רש"י (שם ד"ה אנא) – "אנא עבדתה וקיימתה. לקבוצ על יד, וחזרתה עליה עד שהחזקתי בה, ואחר כך חזרתי ושמעתי אחרת".
5. תענית (ריש דף ז:) – "מה שלשה משקין הללו אין נפסלין אלא בהיסח הדעת, אף דברי תורה אין משתכחין אלא בהיסח הדעת".
6. רש"י (שם ד"ה בהיסח) – "בהיסח הדעת. אם אינו מחזירם תמיד".
7. מגילה (דף יח:) – "דברי תורה, דכתיב בהו התעיף עיניך בו ואיננו".
8. רש"י (שם ד"ה התעיף) – "התעיף עיניך בו ואיננו. אם תכפול עיניך ממנה הרי היא משתכחת ממך כהרף עין".
9. ברכות (דף ס.) – "אשרי אדם מפחד תמיד. ההוא בדברי תורה כתיב".
10. רש"י (שם ד"ה בדברי) – "בדברי תורה כתיב. אשרי אדם מפחד תמיד שמא תשתכח ממנו, שמתוך כך הוא מחזיר לשנותם תמיד".
11. אבות דרבי נתן (פרק כ"ד) – "יכול אדם ללמוד תורה בעשר שנה ולשכחה בשתי שנים. כיצד יושב אדם ששה חדשים ואינו חוזר בה נמצא אומר על טמא טהור ועל טהור טמא. י"ב חודש ואינו חוזר בה נמצא מחליף חכמים זה בזה. י"ח חודש ואינו חוזר בה נמצא משכח ראשי פרקים. כ"ד חודש ואינו חוזר בה נמצא משכח ראשי מסכתותיו. ומתוך שאומר על טמא טהור ועל טהור טמא ומחליף חכמים זה בזה ומשכח ראשי פרקים וראשי מסכתותיו סוף שיושב ודומם. ועליו אמר שלמה על שדה איש עצל עברתי ועל כרם אדם חסר לב והנה עלה כלו קמשונים כסו פניו חרולים וגדר אבנים נהרסה (משלי כ"ד ל' ול"א). וכיון שנפל כותלו של כרם מיד חרב כל הכרם כולו".
12. הגר"ח "שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות א').

ב. מראי מקומות.

1. עי' לקמן "המרבה סעודתו בכל מקום", ורש"י שם.

ב] גאווה.

א. מקור.

1. ברייתא מעשה תורה (המיוחס לרבינו הקדוש, פרק ז') – "כל מי שיש בו גסות הרוח כאלו עובד ע"ז, ותורתו משתכחת".
2. הו"ד בכל בו (סי' קי"ח).
3. הגר"ח שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות ב').

ג. כעס.

א. מקור.

1. נדרים (דף כב:) – "כל הכועס ... ר' ירמיה מדיפתי אמר: משכח תלמודו ומוסיף טיפשות, שנאמר: כי כעס בחיק כסילים ינוח, וכתבי: וכסיל יפרוש אולת".
- א) מהרש"א (חידושי אגדות נדרים דף כב: ד"ה משכח) – "משכח תלמודו ומוסיף כו' שנאמר כעס בחיק כסילים גו'. מדת החכמים גם כשכועסים עם חבריהם או תלמידיהם נוחין לרצות ומעבירין על מדותיהם אבל זה הכסיל אינו נוח לרצות והכעס מונח זמן רב בחיקו עם חבריו ותלמידיו וע"י זה הוא לומד בד בבד ומטפח כדאמרינן פ"ק דתענית חרב אל הבדים ונאלו כו' וז"ש וכסיל יפרוש אולת שע"י זה שאין לו חבר ותלמיד יפרוש אולת בתורה שאינו מכין לפרש האמת כמ"ש שם הרבה למדתי מרבתי ויותר מחברי ויותר מתלמידי כו' וק"ל".
2. פסחים (דף סו:) – "ריש לקיש אמר: כל אדם שכועס, אם חכם הוא חכמתו מסתלקת ממנו, אם נביא הוא נבואתו מסתלקת ממנו. אם חכם הוא חכמתו מסתלקת ממנו, ממה: דכתיב: ויקצף משה על פקודי החיל וגו' וכתבי ויאמר אלעזר הכהן אל אנשי הצבא הבאים למלחמה זאת חקת התורה אשר צוה ה' את משה וגו' מכלל דמשה איעלם מיניה. אם נביא הוא נבואתו מסתלקת ממנו, מאלישע ...".

ב. פוסקים.

1. שער רוח הקודש (יחוד י"ח, ע"י פסקי תשובות סי' קנ"ו הע' ל"ג) – "עיקר השכחה היא באה בעבור הכעס".
2. אורחות צדיקים (שער הכעס) – "ואף משכח תלמודו ומוסיף טפשות, שנאמר (קהלת ז ט): 'כי כעס בחיק כסילים ינוח', וכתבי (משלי יג טז): 'וכסיל יפרוש אולת'. ... מי לנו גדול ממה שרבינו, עליו השלום, שכעס בשלושה מקומות ובא לכלל טעות, כמו שנאמר ... מלמד שנשתכחה הלכה ממה (ויקרא רבה יג א)".
3. הגר"ח שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות ג').
4. שמירת הגוף והנפש (סי' רל"ז הע' י"א, סי' רס"ט הע' כ"ט).
5. זכר עשה (פרק ה' סעי' ק"ה).
6. ואין למו מכשול (ח"ז פרק כ"א אות כ') – "כל הכועס תלמודו משתכח ממנו".

ד. דאגה.

א. מקור.

1. סנהדרין (דף כו:) – "אמר עולא: מחשבה מועלת אפילו לדברי תורה, שנאמר מפר מחשבות ערומים ולא תעשינה ידיהם תושיה. אמר רבה: אם עסוקין לשמה אינה מועלת, שנאמר רבות מחשבות בלב איש ועצת ה' היא תקום עצה שיש בה דבר ה' היא תקום לעולם".
  - א) רש"י (שם ד"ה מחשבה, ד"ה מועלת) – "מחשבה. דאגת הלב על מזונותיו של אדם: מועלת. מהניא לשכח למודו".
  2. אפיקי מגינים (סוף סי' קנ"ו) – "דאגה משכחת הלימוד (רש"י סנהדרין כ"ו ע"ב)".
  3. הגר"ח שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות ד').
- ב. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' רס"ט סעי' כ"ט).

ה. המרבה סעודתו בכל מקום.

א. מקור.

1. פסחים (דף מט.) – "תנו רבנן: כל תלמיד חכם המרבה סעודתו בכל מקום סוף מחריב את ביתו, ומאלמן את אשתו, ומייתם את גוזליו, ותלמודו משתכח ממנו, ומחלוקות רבות באות עליו, ודבריו אינם נשמעים ומחלל שם שמים ושם רבו ושם אביו, וגורם שם רע לו ולבניו ולבני בניו עד סוף כל הדורות".
- א) רש"י (שם ד"ה ותלמודו) – "ותלמודו משתכח. שאינו עסוק לחזור עליו".
- ב) מי שאינו חוזר על תלמודו תמיד - ע"י לעיל.
2. ר"ח (פסחים דף מט.).
3. רי"ף (פסחים דף טז.) – "ת"ר כל ת"ח המרבה סעודתו בכל מקום ... ותלמודו משתכח מידו".
4. רא"ש (פסחים פרק ג' סי' ט') – "ת"ר ת"ח המרבה סעודתו בכל מקום ... ולמודו משתכח".
5. מאירי (פסחים דף מט.) – "תלמיד חכם המרבה סעודתו בכל מקום ... ותלמודו משתכח".
6. מהר"ם חלאווה (פסחים דף מט.) – "ות"ח המרבה סעודתו בכל מקום ... ותלמודו משתכח".
7. פסקי רי"ד (פסחים דף מט.).
8. פסקי ריא"ן (פסחים פרק ג' הל' ה' אות ד') – "תלמיד חכם המרבה סעודתו בכל מקום ... ותלמודו משתכח".
9. מנורת המאור (פרק ה' תלמוד תורה עמ' ש"כ, פרק כ' דרך ארץ עמ' ת"ג) – "וכל תלמיד חכם המרבה סעודתו בכל מקום ... ותורתו משתכחת מפיו".

10. תשב"ץ (ח"א סי' קמ"ד).
11. מטה משה (עמוד התורה שער ד' בהנהגת לומדיה ד"ה שנו) – "כל המרבה סעודתו בכל מקום ... ותלמודו משתכח".
12. הגר"ק שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות ה').

ו] המכניס לראשו דברים בטלים.

א. מקור.

1. שיר השירים רבה (פרק א' פסוק שמן תורק שמך) – "מה השמן הזה כוס מלא שמן בידך ונפל לתוכו טיפה של מים ויצאת כנגדה טיפה של שמן, כך אם נכנס דבר של תורה ללב יצא כנגדו דבר של ליצנות, נכנס ללב דבר של ליצנות יצא כנגדו דבר של תורה".
2. ילקוט שמעוני (שיר השירים רמז תתקפ"א ד"ה לריח) – "ד"א למה נמשלו בשמן אם יתן קורטוב מים בתוך חבית של שמן קורטוב [שמן] יוצא כנגדו, כך מי שהוא מלא חכמה הכניס דברי בטלה דברי תורה יוצאים לפי מה שהוא".
3. נפש חיים (פאלאג', מערכת ש' אות נ"א) – "ומצינו עוד סיבות אחרות לשכחה ... ו' השומע דברים בטלים יסובבהו השכחה, מורינו הרב מרן החבי"ב בספרו דינא דחיי בלאוין י"ג דיו"ד ע"ב".
4. הגר"ק שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות ו').

ב. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' רס"ט סעי' י"ד).

1. ס' חסידים (סי' תתר"ח) – "אחד שאל מחכם אמר עכברים אכלו מלחמי אם אוכל לאכול מן הלחם אמר ולמה לא תאכל א"ל פן אשכח תלמודי ואני נזהר מלאכול מכל מה שמשכח התלמוד ועתה אני רעב. א"ל החכם אינך חייב עד שישב ויסירם מלבו ואני רואה שאינך עוסק בתורה ואתה פנוי והיית יכול לעסוק וכל היום אתה בטל מדברי תורה והולך אתה עם עמי הארץ לשמוע דברים בטלים מוטב היה לך שלא היית נזהר מדברים המשכחים כדי שהיית שוכח דברים בטלים שאתה עוסק בהם".

ז] מי שאינו עומד בפני רבו.

א. מקור.

1. קידושין (דף לג:): – "אמר ר' אלעזר: כל ת"ח שאין עומד מפני רבו נקרא רשע, ואינו מאריך ימים, ותלמודו משתכח, שנאמר: וטוב לא יהיה לרשע ולא יאריך ימים כצל אשר אינו ירא מלפני האלהים".
2. בה"ג (סי' מ"ד, סי' ע"ו) – "וכל תלמיד שאינו עומד מפני רבו נקרא רשע ואינו מאריך ימים ותלמודו משתכח ממנו".
3. רי"ף (קידושין דף יד.) – "אמר ר' אלעזר כל ת"ח שאינו עומד בפני רבו נקרא רשע ואינו מאריך ימים ותלמודו משתכח".
4. רא"ש (קידושין פרק א' סי' נ"ה) – "אמר ר"א כל ת"ח שאינו עומד בפני רבו נקרא רשע ואינו מאריך ימים ותלמודו משתכח".
5. יראים (מצוה רל"ג).
6. ב"י (יו"ד סי' רמ"ב ס"ק י"ח).
7. ים של שלמה (קידושין פרק א' סי' ע"א).
8. הגר"ק שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות ז').
9. שמירת הגוף והנפש (סי' פ"ח סעי' ג').

ח] מי שאינו נזהר ליטול ידיו בדברים הצריכים נטילה.

א. מקור.

1. מחבר (או"ח סי' ד' סעי' י"ח) – "ומי שעשה אחת מכל אלו ולא נטל, אם תלמיד חכם הוא, תלמודו משתכח; ואם אינו תלמיד חכם, יוצא מדעתו".
- (א) חזו"א (קובץ אגרות ח"א אגרת ד', קובץ שמוש חכמים עמ' ו', מעשה איש ח"ב סוף עמ' קמ"ט [לשונו מובא לקמן]) – "כן צריכים לתת לב להזהר ממפסידים טבעים וסגולים, מן הסגולים שלא להקל בנט"י המבוארים בשו"ע, ומאד החמירו בזה כמבואר בשו"ע או"ח סי' ד' ומן דקדוק ההלכה שלא יהא חציצה ושתיה' הנטילה למעלה מקשרי אצבעות וזהו בכלל טהרה המביאה לידי קדושה".
2. כה"ח (פלאג', סי' ח' ס"ק ל"ד) – "הא דאמרן דמי שעשה אחת מכל אלה אם ת"ח הוא תלמודו משתכח ואם אינו ת"ח יוצא מדעתו. ... ופשטן של דברים הוא כי מי שעושה אחת מכל אלו ראוי להשכח תלמודו כשלא נטל ידי יען כי התורה אינה נקנית אלא בטהרה ובקדושה וכל עוד טומאתו בו התורה פורחת ממנו".
3. רוח חיים (ח"ב דף ק"ס-ד' ד"ה והנה) – "מי שאינו נוטל ידי מאלו הדברים הנזכרים בש"ע שוכח תלמודו והשוכח תלמודו מתחייב בנפשו".
- (א) י"א שאין איסור בדבר - ע"י לעיל.
4. לקוטי מהרי"ח (סדר תפילת ר"נ בן הקנה ח"א עמ' קנ"א-ב) – "ואלו הן הדברים הקשים לשכחה דברים תצריכין נט"י אם אינו נוטל ידי תורתו מסתלקת ממנו כמבואר בש"ע או"ח סי' ד"ו".
5. שלחן מלכים (סי' ג' הלכה למשה אות י"ט).
6. הגר"ק שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות ח') – "מי שאינו נזהר ליטול ידיו בדברים הצריכים נטילה. אם ת"ח הוא תלמודו משתכח ממנו שו"ע או"ח סי' ד' סי"ח והוא ברייתא במחזור ויטרי ריש מס' סופרים וסוף מס' כלה ע"ש קצת שינויים".
7. זכר עשה (פרק ח' סעי' ר"א).
8. ואין למו מכשול (ח"ז פרק כ"א אות כ"א).

ב. שלא ילבש בגד קצר באופן שיש חשש שיגע במקומות המכוסים.

1. חזו"א (מעשה איש ח"ב סוף עמ' קמ"ט) – "צריכים לתת לב להזהר ממפסידים טבעיים וסגוליים. מן הסגוליים – שלא להקל בנטילת ידים, ומאד החמירו בזה' (קובץ אגרות' ח"א סי' ד'). היה אומר, שמאחר שמבואר (בשו"ע או"ח סי' ד'), דת"ח שאינו נוטל ידיו כשצריך, תלמודו משתכח, לכן מי שאינו נזהר בזה עובר בלאו דהשמר פן תשכח (ס' תשובות והנהגות' ח"א סי' ג'). מספר הרב מאיר מונק: כשהיינו ילדים ב'חדר', כמדומה בכתה ו', הלכנו עם המלמד הרב נחום גולדשמיד אל החזו"א, ובחן אותנו. לאחר ה'בחינה', כשעמדנו ללכת, אמר לנו: ברצוני לומר לכם דבר מה. וכך אמר: **צריך לזהר שלא לגעת במקומות המכוסים שבגוף, ללא נטילת ידים, שכן הדבר גורם לשכחת התורה.** הגאון ר' אליעזר שלזינגר שליט"א היה הולך בצעירותו עם חולצה קצרה. כשהגיע לדבר עם רבינו בלימוד, העיר לו על כך. ושאל השואל: האם אסור ללכת כך. והשיב רבינו: מותר, אבל קשה להישמר בשעת הלימוד שלא ליגע במקומות המכוסים. מספר הגרי"מ זכריש: הייתי אצל החזו"א, והיה נוכח במקום ילד כבן ו' - ז', שהלך עם מכנסיים וגרביים קצרים. אמר רבינו לילד: תלך הביתה ותגיד לאמך שתקנה לך מכנסיים ארוכים. מעשה שהיה בשני בני תורה שישבו אצל רבינו והיו עסוקים בדברי תורה. לפתע החוויר רבינו בצורה מבהילה. מבלי המתן פנו כל אחד מהם בריצה, זה אל עבר כוס מים והשני אל עבר 'גלולה' כדי להגישם אל רבינו. רבינו סימן להם בידיו כי לא לאלו זקוק הוא עתה... אין זו תעוקת לב... מיד שמו לבם לכך, שרבינו הבחין במגע ידו של אחד מהם למעלה ממרפקו... (ס' ברכת מרדכי' עה"ת פ' שמיני עמ' ל"א). מעיד הגר"י רוזנטל שליט"א: נסעתי עמו לים, ובחזרה היינו אמורים לדבר בדברי תורה באוטובוס. לפני עזיבתו את הים ביקש שאביא לו ספל לנטילת ידים (כנראה שמשום נגיעה במקומות המכוסים עשה כן, לפני שהולך לשוחח בד"ת).
2. הגר"ח שליט"א (אלא פרק א' סעי' ח') – "מכסה תמיד את כל זרועו (בשרוול) עד פרקי ידיו. עיקר הדין של כיסוי הגוף הוא בשו"ע ומ"ב סי' ב' ובשונה הלכות סי' ב' ד' - שהוא בידו עד המרפק, אבל ברמב"ם פ"ה מדעות ה"ט כתב - עד ראשי אצבעותיו. ועי' יומא ע"ב ב' לגבי בגדי כהונה שמגיעים עד פיסת היד. כמה פעמים כשראה את בני ביתו או נכדיו מגלים זרועם מעל למרפק הוכיח אותם על כך, ואף אמר **שיש להם לכסות עד פרק היד.** ואמר שהזמן בזה הוא מגיל שהילד לומד חומש צריך לכסות את המרפק כדי שלא יגע שם. ובשנים האחרונות מרן מעיר ומעורר למתדפקים על דלתותיו שלא יגלו זרועותיהם, גם אם אינם בני תורה. ואף לתשב"ר פחות מ"ג אם נכנסים וזרועותיהם מגולות, מזרזם בחביבות לכסות עד פרק היד. ותחת אחד השיחים אמר מדוע מזרז על זה כל כך, **משום שהרבה ממה שקשה הלימוד והזיכרון נחלש, כי נוגעים בלא משים מעל המרפק,** ולכן גם התפילה לא מקובלת, לכך מעיר על זה, וכע"ז כמעט מפורש באגרות חזו"א (ח"א איגרת ד')."
- עי' הגר"ח שליט"א (דברי שי"ח גליון ש"ע עמ' א', פר' שמות שנת תש"פ) – "מקפיד מאד על שרולים ארוכים טענתו שיש שכחת התורה מפני זה. וכמו שאמרו חז"ל מה הטעם שנולד עם שליא שלא יהיה ערום ק"ו כשיוצא מרחם אמו לא יהיה ערום ואומר שכך ראוי מיום שנולד גם לענין כיפה ... וכן לענין השרולים חוזר ואומר שיהיה לך כסף לקנות שרולים".

ט. האוכל ממה שאכל עכבר, וממה שאכל חתול.

א. מקור.

1. הוריות (דף יג:): – "ת"ר, חמשה דברים משכחים את הלימוד: האוכל ממה שאוכל עכבר וממה שאוכל חתול...".
- (א) אורחות חיים (הל' תלמוד תורה אות כ"ה) – "ה' דברים משכחין התלמוד האוכל ממה שאכל עכבר וממה שאכל חתול וכלב".
- (ב) מנורת המאור (חופת אליהו רבה שער ששה עמ' ת"פ, הוספות דברים שמנו חכמים במנין עמ' תר"ז) – "ששה דברים משכחין התלמוד. האוכל פת שאכל עכבר ממנו, ופת שאכל חתול וכלב ממנו".
2. האוכל ממה שאוכל עכבר וממה שאוכל חתול כחדא חשיב להו.
- (א) חק נתן (הוריות ריש דף יג:): – "כתב הב"ש ז"ל אע"ג דאיכא בפרטן ששה דברים, אפשר שהשותה מים של שיירי רחיצה והרוחץ רגליו זו ע"ג זו בחדא חשיב להו, הואיל ושני' איירי מענין רחיצה עכ"ל. ואין נראה דזה משכח מחמת שתיה וזה משכח מחמת רחיצת רגליו זו ע"ג זו ותרתין נינהו, אלא דהאוכל ממה שאוכל העכבר ומה שאוכל חתול חדא חשיב להו, דחתול עצמו אינו משכח אלא מפני שאוכל העכבר, ודו"ק".
- (ב) נשמת חיים (יו"ד סי' צ"ו אות ה' [ד"ה בברייתא], עי' סי' צ"ה אות ה') – "בברייתא דשלהי הוריות [י"ג ב'] במנינו דחמשה דברים משכחין את הלימוד, יפה כתב כבודו (הרב מאיר דן ליפשיץ) דהאוכל ממה שאוכל עכבר וממה שאוכל חתול כחדא חשיב להו, וכדאשכחן בסיומא דהאי ברייתא דחשיב עשרה דברים קשים ללימוד העובר תחת אפסר הגמל וכש"כ תחת גמל עצמו, ופירש"י שם דכחדא חשיב להו, הכי נמי ברישא דברייתא דחשיב האוכל ממה שאוכל חתול וכ"ש ממה שאוכל עכבר, וכמו שאמר ר' אלעזר לתלמידיו שם ע"א ומה האוכל ממה שעכבר אוכל משכח עכבר עצמו על אחת כמה וכמה, ומטעם זה כחדא חשיב להו. ולא כהבאר שבע".
- (ג) שלמת חיים (ח"א סי' י', א"נ סי' ת"ק, א"נ סי' תתע"א, דפו"ח עניינים שונים סי' צ"ד) – "ובברייתא דחשיב חמשה דברים והם ששה, נראה האוכל ממה שאכל עכבר וחתול לאחד".

ב. פוסקים.

1. של"ה (שבועות פרק נר מצוה אות נ"ח) – "צריך אדם לזהר מדברים המשכחים את הלימוד, כדאיתא בהוריות פרק כהן משוח ת"ר: חמשה דברים משכחים את הלימוד, האוכל ממה שאכל עכבר, וממה שאכל חתול...".
2. יוסף אומץ (עמ' רע"ג).
3. רע"א (או"ח סי' ב' על מג"א ס"ק ג').
4. גליון מהרש"א (יו"ד סי' רמ"ו על סעי' כ"ב) – "סוף הוריות י"ג ע"ב חמשה דברים משכחים את הלימוד, האוכל ממה שאכל עכבר, ומה שאכל חתול".

5. קיצור שו"ע (סי' ל"ב סעי' ט') – "לא יאכל ממקום שאכל עכבר או חתול שגם כן קשה לשכחה".
  6. יפה ללב (ח"ג קונ"א יו"ד סי' קט"ז ס"ק א') – לשונו מובא לקמן.
  7. זבחי צדק (ס"ק קי"ג).
  8. בן איש חי (שנה ב' פר' פנחס אות י"ז) – "לא יאכל ממה שאכל עכבר וממה שאכל חתול".
  9. לקוטי מהרי"ח (סדר תפילת ר"נ בן הקנה ח"א עמ' קנ"א-ב') – "ועיין בסוף מסכת הוריות חמשת דברים משכחין תלימוד האוכל ממה שאכל עכבר וחתול".
  10. פתחי עולם (סי' ב' ס"ק א') – "כן האוכל ממה שהעכבר או חתול אוכל".
  11. אפיקי מגינים (סוף סי' קנ"ו).
  12. שלחן מלכים (סי' ג' הלכה למשה אות י"ט).
  13. מאסף כל מחנות (סי' ב' ס"ק י"ב ד"ה ועיין).
  14. שלחן חי (סי' ע"ו).
  15. יביע אומר (ח"ב יו"ד סי' ח') – "כלל העולה שאין שום איסור באכילת המאכל שאכלו ממנו חתול או עכבר. אלא שיותר טוב לחוש למ"ש חז"ל שהאוכל מזה בא לידי שכחה ... ונכון לתת המאכל הזה לנקבות שאינם מחוייבות בד"ת".
  16. הגר"ח של"ט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות ט').
  17. אמרי צבי (סי' קל"ו אות א').
  18. שמירת הגוף והנפש (סי' ט"ז סעי' א').
  19. ילקוט יוסף (קיצור שו"ע סי' קט"ז סעי' י') – "אין איסור לאכול ממאכל שאכל ממנו חתול או עכבר, אלא שיש לחוש שמביא לידי שכחה. ולכן טוב ליתן המאכל לנשים אחר שאינן חייבות בלימוד תורה".
  20. כשרות השלחן (בדיני או"ה עמ' כ' סעי' כ"א).
  21. זכר עשה (פרק ו' סעי' קט"ז).
  22. ואין למו מכשול (ח"ז פרק כ"א אות ב').
- א) הערתי במה שכתב הפוסקים בסי' ס"ט סעי' א', לענין הדחה קודם מליחה. שאם אכל חתול קצת מהחתיכה, יש מחלוקת אם צריך עוד הדחה [ע"ש לשיטות ומראי מקומות]. ולא העיר שם על החסרון של קשה לשכחה. וצ"ע.

ג. מאכל שאכל ממנו כלב.

1. מחמיר.
- א) אורחות חיים (הל' תלמוד תורה אות כ"ה) – "ה' דברים משכחין התלמוד האוכל ממה שאכל עכבר וממה שאכל חתול וכלב".
- ב) מנורת המאור (חופת אליהו רבה שער ששה עמ' ת"פ) – "ששה דברים משכחין התלמוד. האוכל פת שאכל עכבר ממנו, ופת שאכל חתול וכלב ממנו".
- ג) לקוטי מהרי"ח (סדר תפילת ר"נ בן הקנה ח"א עמ' קנ"א-ב') – "ובחופת אלי' בר"ח מוסיף גם כלב".
- ד) עי' יביע אומר (יו"ד ח"ב סי' ח' אות י') – "ובחופת אליהו רבה שבסו"ס ראשית חכמה (שער ו) הוסיף, האוכל ממה שאכל כלב. וע' בזבחי צדק (קט"ז, ס"ק קיג) שאנו אין לנו אלא דברי הגמרא. ע"ש. אבל נראה שטוב לחוש גם לזה, דלא גרע ממה שהוסיפו האחרונים ע"פ הקבלה, שלא לאכול מוח וכבד שאף הם מביאים לידי שכחה. וכנ"ל (אות ג). וע"כ דבש"ס נקט מה שמשכח ביותר ובריא היזקא. אבל הני אינם חמורים כ"כ. וק"ל".
- ה) הגר"ח של"ט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות ט', עי' הוספות ותיקונים).
- ו) עי' כשרות השלחן (בדיני או"ה עמ' כ"ב סעי' כ"ג) – "נכון לחוש".
- ז) ואין למו מכשול (ח"ז פרק כ"א אות ב', הע' ג').
2. מיקל.
- א) זבחי צדק (ס"ק קי"ג) – "... חופת אליהו והוסיף בה עוד ואנו אין לנו אלא דברי הגמרא".
3. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' ט"ז סעי' א').

ד. השיעור שצריך להזהר.

1. כל המאכל.
- א) לקט יושר (יו"ד עמ' ו' ענין ג') – "בשר שאכל ממנו חתול שקו' קץ, לא רצה לאכול מאותו החתיכה, וכן ככר ופשטידא. וחתיכת בשר יבש שאכל ממנו עכבר אינו מאכיל לבניו אפי' היה הככר גדול. אבל דגים הנקרשים שקו' זולץ ב"ש, אם אכל עכבר מחתיכה זו אפ"ה אכל מחתיכה אחרת".
- ב) יוסף אומץ (עמ' רע"ג) – "ומה שכשאכל עכבר וחתול ממנו שרגילין לחתוך מקום נשיכתו ולאכול השאר לא ידעתי אם הוא קבלה מקדמונים שזה פירוש מה שכתוב בגמרא כנ"ל או אם אין חותכין רק מכח נקיות ומאיסות ואינם רוצים לעשות תיקון ללימוד, לכן שומר תורתו ירחק מכל החתיכה שאכל העכבר או חתול ממנה".
- ג) דברי חיים (יו"ד ח"ב סי' ס' ד"ה גמ) – "גם מה ששאל אודות מאכל שאכל ממנו עכבר הנה לפי פשטות הסוגיא [הוריות י"ג ע"ב] נראה דכל המאכל מביא לידי שכחה".
- ד) פסקי תשובה (ח"א סי' מ') – "דברי חיים".
- ה) יגל יעקב (ח"א או"ח סי' ס"ג ד"ה ובמה) – "ד"ח".
- ו) דרכ"ת (ס"ק ס"א ד"ה ועיין) – "דברי חיים".
- ז) עי' שמירת הנפש (הע' קע"ח) – "דברי חיים ... וצע"ק".

(ח) מקדשי השם (ח"ב סוף סי' נ"א) – "הדברי חיים".

(ט) שלחן מלכים (סי' ג' הלכה למשה אות י"ט) – "תשו' ד"ח".

(י) מאסף כל מחנות (סי' ב' ס"ק י"ב ד"ה ועיין) – "דברי חיים".

(יא) ע' הגר"ח שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות ט' ד"ה ובס') – "ולפי הלשון בחופת אליהו רבה פשוט דכל הפת אסור".

2. יחתוך רק מקום נשיכתם.

(א) עיני שמואל (הוריות דף יג:) – "הנה משמעות הלשון דווקא שאוכל מאותו מקום עצמו שאכל העכבר, אבל אם חותך מאותו מקום שאכל העכבר, מותר לאכול המותר ואין בו חשש, וכן נהגו העולם. ואם כי **דבר זה פשוט** הוא, הוצרכתי לכתוב זאת להוציא מלב איש אחד שהחמיר בזה, ואמר דאף מן המותר אין לאכול, וכל שנגע עכבר באכילת פיו באיזה פת אסור לאכול מאותו פת, והוא **שטות גדול**. וכדמות ראייה נ"ל להביא לזה מהא דאמרינן בסוכה (לו:), אתמר אתרוג שנקבוהו העכברים, אמר רב אין זה הדר וכו' אלא לרב קשיא, א"ל רב שאני עכברים דמאיסי, א"ד אמר רב זה הדר, דהא ר"ח מטביל בה ונפיק ע"ש. ומשמע דגם ל"א זולת הטעם דמאוס היה מותר. ומעתה ק' למ"ד בדף לה. הטעם דפסול אתרוג של ערלה, משום דאין בו היתר אכילה, א"כ גם בזה כיון שאסרו חכמים לאכול מאכילת עכבר שוב אין לך בו היתר אכילה. א"ו כיון דאיירי ביו"ט שני דחסר כשר, ויכול לחתוך ממנו מותר באכילה. ואם כי יש לדחות ראייה זו, פוק חזי מה עמא דבר".

(ב) דברי מלכיאל (ח"ד סי' א' ד"ה ובסוכה) – "ועכצ"ל שהיה חותך מקום נשיכת העכבר. דהא בלא"ה אסור לאכול מקום נשיכתם מפני שמשכח כדאיתא שיליה הוריות. ועוברים בזה על פן תשכח ע' מנחות (דף צ"ט). וכ"כ הט"ז סימן תרמ"ט דלכ"ע צריך לחתוך מקום נשיכתם. והפולגתא הוא רק על שאר האתרוג ע"ש".

(ג) מילי דאבות (ח"ה יו"ד סוף סי' ח') – "אבל אם אוכל מכר שנשך ממנו ונשאר מן הכר וקולף האדם מקום נשיכתו ודאי אין בו משום שכחה וזה מעשה בכל יום ומעולם לא שמענו שהעולם נזהר שלא לאכול עוד ממנו כלל".

(ד) משנה הלכות (ח"ג סוף סי' ס"א) – "ומה שהעיר כת"ה דאי נימא דאפי' שאכל ממנו כבר נמי קשה לשכחה א"כ לית לן שיעורא עד כמה, יפה העיר בזה וכבר מצאתי פירושים שונים בזה יש מפרשים שכל אותו הכר או המאכל שאכל ממנו העכבר וי"מ שרק אותו המקום שנשך קשה לשכחה ואם חותכין מקום הנשך לחוד השאר אין בה משום שכחה וכן קבלתי אני ומלתא דמסתבר הוא לענ"ד".

(ה) הגריש"א זצ"ל (מנשים באהל יו"ד אות כ') – "מאכל שאכל ממנו חתול נאסר רק מקום החתך".

(ו) ע' זכר עשה (פרק ו' סעי' קט"ז) – "יחתכו את אותו מקום, ושאר המאכל ראוי לאכילה לכתחילה. והמחמיר תבא עליו ברכה".

3. במקום צורך יש להקל.

(א) הליכות עולם (ח"ז עמ' רי"ז אות ט"ו, ע' יביע אומר יו"ד ח"ב סי' ח' אות ח') – "מאכל, כגון כר לחם, שאכל ממנו עכבר או חתול, האוכל אותו בא לידי שכחה, ולכן יקלף ויחתוך מקום נשיכתם, וישליכהו, ושאר המאכל מותר. ויש שנמנעים לאכול המאכל (הככר) ההוא כולו, ובמקום צורך יש לסמוך על המתירים".

(ב) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע סי' קט"ז סעי' ל"ד) – "מאכל, כגון כר לחם, שאכל ממנו עכבר או חתול, האוכל אותו בא לידי שכחה, ולכן יקלף ויחתוך מקום נשיכתם, וישליכהו, ושאר המאכל מותר. ויש שנמנעים לאכול המאכל (הככר) ההוא כולו, ובמקום צורך יש לסמוך על המתירים".

4. מראי מקומות – ילקוט אברהם (השמטה ליו"ד סי' קט"ז, קכ"ד-ב' אות ד'), שמירת הגוף והנפש (סי' ט"ז סעי' ב'), כשרות השלחן (בדיני או"ה עמ' כ' סעי' כ"א), ואין למו מכשול (ח"ז פרק כ"א אות ב').

(א) יד חנוך (סי' ל"ז) – "אשר שאלת באותה שאמרו (הוריות דף י"ג ע"ב) האוכל ממה שאכל העכבר משכח, אם אכלו העכברים מכר גדול איך יעשה, אי כולו נקרא ממה שאכל עכבר, או סגי בחתוך סביבות אותו מקום: תשובה. הנה בש"ס פרק לולב וערבה (סוכה דף ל"ו ע"ב) אמרינן אתרוג שנקבוהו עכברים וכו' רבי חנינא מטביל ביה כו', וכתב הרמ"א סי' תרמ"ט (סעיף ה') אתרוג שאכלו ממנו עכברים לא יטלנו משום מיאוס עד שיסיר ויחתוך מקום ניקור העכברים, עכ"ל: (השאר חסר מן התשובה)".

(ב) באר משה (ח"ח סי' קי"ג) – "והמיקל לאכול אחר ריחוק ג' אצבעות ממקום אכילת העכבר לא הפסיד ויש לו על מה לסמוך. אבל עכ"פ נכון שירחק כרוחב ג' אצבעות ממקום האכילת העכבר סביב ויחתוך ממנו והנשאר יאכל".

ה. אתרוג שנקבוהו עכברים – סוכה (דף לו:).

1. מראי מקומות – יד חנוך (סי' ל"ז, לשונו מובא לעיל), עיני שמואל (הוריות דף יג:, לשונו מובא לעיל), דברי מלכיאל (ח"ד סי' א' ד"ה ובסוכה, לשונו מובא לעיל).

(א) יביע אומר (ח"ב יו"ד סי' ח' אות ח') – "וחזיתיה לה' ילקוט אברהם הנ"ל בהשמטות (דקכ"ד סעי' ב'), שהביא בשם הרב מילי דחסידותא שכ' שאין לחוש בכל המאכל. וכ' להביא ראייה לזה מהגמ' (סוכה לו:), אתרוג שנקבוהו עכברים, אמר רב אין זה הדר. איני והא ר' חנינא מטביל ביה ונפיק ביה. ופרש"י מטביל ביה, אוכל מקצתו. ויש לדחות דהכא ארז"ל אתרוג שנקבוהו, ולא שנקרוהו. דאל"כ קשה על ר"ח שהיאך אכל מאתרוג זה, היפך הבריייתא דהוריות (יג:), שמביא לידי שכחה. ע"כ. ובגמרא דבריו נתפס, שמבואר שהבין דר"ח אכל מאתרוג שנקבוהו עכברים. והוא טעות גמור, במח"כ, כי פשוט לכל בר בי רב, שטבל באתרוג כשר ויצא י"ח אח"ז באתרוג החסר. ותו לא מידי. ועוד יש לתמוה עליו, כי אעיקרא מאי ק"ל, והלא לה' מילי דחסידותא י"ל בפשוטו שאכל מצד השני. והנה לפי הנראה כי בתחלת דבריו כיון להביא ראייה שהיאך היה יוצא בו י"ח, והרי אסור לאכול מטעם שגורם לשכחה. א"ו שמותר לאכול השאר. וכיו"ב כ' בשו"ת דברי מלכיאל ח"ד ... (ומשמע שגם הוא סובר דר"ח אכל מאתרוג שנקבוהו העכברים. ולפי האמור לעיל שאין כאן איסור ממש, רק דרך עצה טובה שכדאי שלא לאכול ממנו משום שכחה. אין מכאן ראייה כלל. דאכתי שפיר חזי לאכילה וקרינא ביה לכם. ומכ"ש שיש מקום לומר שבדבר האסור רק משום סכנה לא נפיק מתורת לכם. וכמו שצייד דמתחלה בשו"ת עין יצחק (תאו"ח ר"ס כד). אך שם (באות ד) מסיק דלא חשיב לכם. וע"ע בשו"ת

בנין עולם (סי' לב). ובהגהות חשק שלמה (סוכה מט:). ע"ש. ועכ"פ אין לזה שייכות לנ"ד. הואיל ואין כאן איסור מן הדין. וכן משמע מד' ה' יוסף אומץ, שמסופק אם המנהג בזה שלא לחוש למ"ש בגמ' בזה. כנ"ל. ואם היה בזה איסור, ודאי שהיו חוששים. ולא משוינן כ"ע לטועים. ודו"ק".

(ב) האם דברים שקשה לשכחה אסור מדינא או רק הנהגה - עי' לעיל.

1. כשאכלו מתוך שקית סוכר או קמח וקטניות וכדו'.

1. מיקל, לא נאסר כולו.
- (א) חזו"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות ט', הגר"ח ק' שליט"א הג"ה לשמירת הגוף והנפש סי' ט"ז על סעי' ג', ארחות רבנו דפ"ח ח"ד עמ' קמ"ב אות ה') – "כשנשך עכבר בשק מלא קמח הורה מרן החזו"א זצ"ל להוריד המקום שאכל והשאר מותר".
- (ב) משנה הלכות (ח"ג סוף סי' ס"א) – "ועכ"פ יותר מכל הככר או המאכל שאכל לא בעינן אף שאכל משק מלא ככרות וכן חטין שאכל מהן לענ"ד לא נאסרו רק אותן החטין שאכלם אם אפשר להתברר ואם לאו ודאי דבטל חד בתרי לבד מחטין לפסח שמחמירין מטעמים אחרים ובשק מלא קמח נמי לענ"ד לא נאסר רק מקום שאכל אף שיש מפרשים בקמח כל השק כולה ולענ"ד כמו שכתבתי".
- (ג) הגר"ח ק' שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות ט') – "מיהו בשק מלא חטים ועכברים נשכו מקצתו פשוט דבהשאר אין שום חשש דומיא דחתיכות דגים שהתיר התה"ד, ונראה דה"ה שק מלא קמח אין על השאר חשש ועי' מ"ב סי' תס"ו סק"ח וכן שמעתי בשם מרן החזו"א זצ"ל".
- (ד) שבט הקהתי (ח"א סי' שע"א) – "עכברים שאכלו מהסוכר מותר לאכול הנשאר".
- (ה) שמירת הגוף והנפש (סי' ט"ז סעי' ג').
- (ו) זכר עשה (פרק ו' סעי' קי"ז).
- (ז) ואין למו מכשול (ח"ז פרק כ"א אות ג').
- (ח) כל המקילים לעיל [עיני שמואל, דברי מלכיא, מילי דאבות, משנה הלכות, הגריש"א זצ"ל] שבמאכל מספיק לחתוך אותו המקום שאינו חתיכה אחת וכ"ש בסוכר וכדו' [שאיין הכל מחובר] – כדאי בשמירת הגוף והנפש (סי' ט"ז הע' ה').

2. מראי מקומות.

(א) מקדשי השם (ח"ב סוף סי' נ"א) – "מסופק כעת אשר בעתים הללו לגודל יקר המציאות וחשיבות הקמח ופעמים הרבה העכברים מצויים במקום הקמח ואוכלים ממנו הרבה פעמים, ומרן הדברי חיים זי"ע פסק שלאכול ממה ששייר העכבר הוי בכלל איסור לכל המאכל, והנה הדרכי תשובה (סימן פ"ד סק"ס) מביא הצמח צדק החדש דכל הקמח מקרי פרי אחד, ומביא הדרכי תשובה זי"ע לזה ראייה נכונה ואיני יודע איך לנהוג בזה ואם נאמר דהוי רק כפרי אחד לקולא שם לקולא וכאן לקולא זה צ"ע".

ז. משקין.

1. מחמיר.

(א) יפה ללב (ח"ג קונ"א יו"ד סי' קט"ז ס"ק א') – "ס"א ועכשיו שאין נחשים מצויים בינינו מותר מיהו צריך ליזהר גם עכשיו משום שמא שתה מהם עכבר או חתול וישכח תלמודו כדאמר' בפ"ג דהוריות די"ג ע"כ בכלל חמשה דברים המשכחים את הלימוד הוא האוכל ממה שאכל עכבר וממה שאכל חתול ע"ש ומה לי אוכל ומ"ל משקה דא ודא חדא ותו דבכלל ה' דברים המשכחים את הלימוד בכלל תני בהדיהו והשותה מים של שיורי רחיצה ק"ו הדברים השותה מים ששיירו ממה ששתה מהם עכבר או חתול דאיכא נמי משום אל תשקצו את נפשותיכם וכמש"ל בס"ו..."

2. מראי מקומות – הגר"ח ק' שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב סוף אות ט', "וצ"ע"), שמירת הגוף והנפש (סי' ט"ז סעי' ד'), זכר עשה (פרק ו' סעי' קי"ח).

ח. מראי מקומות – פרי חיים (סופר, סי' כ"ה).

1. שמירת הנפש (אות פ"א) – "ששה דברים משכחים את התלמוד ... האוכל פת שאכל ממנו עכבר ופת שאכל ממנו חתול".

י. האוכל לב: של בהמה, או של חיה.

א. הוריות (דף יג:). – "ת"ר, חמשה דברים משכחים את הלימוד ... והאוכל לב של בהמה".

1. ראשונים – מאירי (הוריות דף יג:), "וכן לשמור עצמו מהדברים המשכחים והמשמטמים את הלב כלב בהמה וזיתים מלוחים וכיוצא"), אורחות חיים (הל' תלמוד תורה אות כ"ה, ה' דברים משכחין התלמוד ... והאוכל לב בהמה"), מנורת המאור (חופת אליהו רבה שער ששה עמ' ת"פ, הוספות דברים שמנו חכמים במנין עמ' תר"ז).

2. פוסקים – של"ה (שבועות פרק נר מצוה אות נ"ח, לשונו מובא לקמן), יוסף אומץ (עמ' רע"ג), מג"א (סי' ק"ע ס"ק י"ט, לשונו מובא לקמן), לחם הפנים (סי' ע"ב ס"ק ג'), פרי"ח (יו"ד סי' ע"ב ס"ק ב', לשונו מובא לקמן), א"ר (סי' ק"ע ס"ק כ"ד, לשונו מובא לקמן), חגורת שמואל (סי' ע"ב ס"ק י"ד, לשונו מובא לקמן), בינת יששכר (דרך בינה ד"ה עוד), הג' רע"א (או"ח סי' ב' על מג"א ס"ק ג', לשונו מובא לקמן), באה"ט (יו"ד סי' ע"ב ס"ק א', לשונו מובא לקמן), חסד לאלפים (או"ח סי' קנ"ז ס"ק ו'), גליון מהרש"א (יו"ד סי' רמ"ו על סעי' כ"ב, לשונו מובא לקמן), מגן גבורים (סי' ק"ע אלף המגן סוף ס"ק י"ד, לשונו מובא לקמן), שלחן שלמה (סי' ע' סעי' ו', לשונו מובא לקמן), זבחי צדק (סי' קט"ז ס"ק פ"ט, ס"ק קי"ג, סי' ע"ב ס"ק ד'), מ"ב (סי' ק"ע ס"ק מ"ה, נדחי ישראל פרק ל"ב אות ד', לשונו מובא לקמן), ערה"ש (יו"ד סי' ע"ב סעי' א', או"ח סי' ב' סעי' ה', סי' ק"ע סעי' ט"ו, לשונו מובא לקמן), בן איש חי (שנה ב' פר' אחרי אות י"א, פר' פנחס אות י"ז), לקוטי מהרי"ח (סדר תפילת ר"נ בן הקנה ח"א דף ק"ו-ב', א"נ

ח"א עמ' קנ"א-ב'), פתחי עולם (סי' ב' ס"ק א'), אפיקי מגינים (סוף סי' קנ"ו), שלחן מלכים (סי' ג' הלכה למשה אות י"ט), כה"ח (יו"ד סי' קט"ז ס"ק קמ"ו, ס"ק קס"ח), מאסף כל המחנות (סי' ב' ס"ק י"ב), עצי העולה (מליחה כלל י"ד סעי' ב'), הגר"ח"ק שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות י'), הליכות עולם (ח"ו עמ' קנ"ו), בירור הלכה (תנינא או"ח ח"א סי' ק"ע), ילקוט יוסף (סי' ע"ב סעי' ו'), פסקי תשובות (סי' ק"ע אות י"ח ד"ה הצריך), הכשרות (פרק י"ח סעי' ל"א), כשרות השלחן (בדיני או"ח עמ' נ' סעי' ס'), זכר עשה (פרק ו' סעי' ק"כ), ואין למו מכשול (ח"ז פרק כ"א אות ד').

3. מראי מקומות – יש"ש (או"ש סי' כ"ח ס"ק י"א, עי' הג"ה שם, "רק פלא מדוע לא כתבו דקשה לשכחה כדאיתא בהוריות"), בית הלל (סי' ע"ב, הו"ד בבאה"ט שם ס"ק א'), "המנהג פשוט ... ולב בהמה חותכין ומולחין ומבשלין כשאר בשר".

ב. שומן הלב.

1. מיקל – לקט יושר (יו"ד עמ' ו' ענין ב', "והיה אוכל [בתבשיל] מן שמן הלב של שור שקו' בל"א הערץ שמאלץ").

ג. לב של חיה.

1. חיה בכלל בהמה.

(א) שו"ע האריז"ל (דברים השייכים בסעודה סעי' ט', ס' נגיד ומצוה דף י"ח ע"ב) – לשונו מובא לקמן.

(ב) הגר"ח וויטאל זצ"ל (שער המצות סוף פר' וילך) – לשונו מובא לקמן.

(ג) מזמור לדוד (סוף הסי') – לשונו מובא לקמן.

(ד) מג"א (סי' ק"ע ס"ק י"ט) – לשונו מובא לקמן.

(ה) א"ר (סי' ק"ע ס"ק כ"ד) – לשונו מובא לקמן.

(ו) הגר"ח פלאג"י (יפה ללב ח"ג יו"ד סי' מ', כף החיים סי' כ"ד אות מ"ה).

(ז) באה"ט (או"ח סי' ק"ע ס"ק ו').

(ח) חסד לאלפים (או"ח סי' קנ"ז ס"ק ו').

(ט) מגן גבורים (סי' ק"ע אלף המגן סוף ס"ק י"ד) – לשונו מובא לקמן.

(י) שלחן שלמה (סי' ע' סעי' ו') – לשונו מובא לקמן.

(יא) מ"ב (סי' ק"ע ס"ק מ"ה) – לשונו מובא לקמן.

(יב) ערה"ש (או"ח סי' ק"ע סעי' ט"ו) – לשונו מובא לקמן.

(יג) משמרות שלום (סי' ע"ב שפ"ד ס"ק ב') – "ונ"ב אף לב של חיה. דעיין במג"א ...".

(יד) סידור עולת תמיד (בנשמת כל חי הע' א') – לשונו מובא לקמן.

(טו) אפיקי מגינים (סוף סי' קנ"ו).

(טז) שלחן מלכים (סי' ג' הלכה למשה אות י"ט) – לשונו מובא לקמן.

(יז) שלחן חי (סי' ט' אות א') – לשונו מובא לקמן.

(יח) דברי סופרים (סי' ע"ב ס"ק ח') – "וחיה בכלל בהמה".

(יט) עמודי הבית (סי' ע"ב) – לשונו מובא לקמן.

(כ) בירור הלכה (תנינא או"ח ח"א סי' ק"ע) – לשונו מובא לקמן.

(כא) יצחק ירנן (ח"א יו"ד סי' ב') – לשונו מובא לקמן.

(כב) הכשרות (פרק י"ח סעי' ל"א).

(כג) כשרות השלחן (בדיני או"ח עמ' נ' סעי' ס').

(כד) זכר עשה (פרק ו' סעי' ק"כ).

ד. מכירת בשר טחון יחד עם הלב שקשה לשכחה.

1. מראי מקומות – משנה הלכות (ח"ה סי' ק"א, לשונו מובא לקמן).

(א) אג"מ (מסורת משה ח"ב ענינים שונים אות י"ד, עמ' ש"פ) – "השיב רבינו לגבי מי שמוכר בשר טחון, וטוחן בתוכו גם בשר הלב,

שקשה לשכחה, שבאמת איסור אינו, כמו שרואים ממה שבשו"ע יש דינים איך להכינו. ואע"ג שידוע שהערוך השולחן שואל,

שכל הדברים שקשה לשכחה צ"ל נכללים באיסור 'אל תשכח' מ"מ כנראה זה לא מקובל, דלא מוזכר זה בדין. אבל בעצם שייך

לטעון שאם נטחן, אפשר שכבר נפקע ממנו החסרון, דכבר משונה הוא. בפרט כשבטל ברוב בשר אחר. ולפיכך בוודאי יש רשות

למוכרו, ורק שעליו להגיד שטוחן בתוך בשרו הלב וכדומה".

ה. מראי מקומות.

1. האלף לך שלמה (יו"ד סי' קל"ג) – "כתב הש"ך בסי' ע"ב סק"ב וכתב התשב"ץ וכו' דקשה לשכחה הנה טעם קשה לשכחה בזה

נראה דעיקר החכמ' הוי בלב ולכך כיון דאבר מחזיק אבר א"כ הלב בהמה מחזיק לב האדם ולכך נעשה מלב האדם טבע לב בהמה

ונעלם ממנו דרכי החכמה כמו בהמה. והנה מזה יהי' מוכח דס"ל לסוגיא כר' יהושע שהביא הילקוט ריש משלי דהחכמ' הוי בלב וכן

מוכח מכמה דוכתא במה דאמרינן שכותח הבבלי מטמם הלב והרבה מזה מוכח הכל דהחכמה הוי בלב ולא כדעת ר"א שם דהוי

בראש. ונ"מ לדינא עוד למי שנדר שלא יאכל מבהמ' זו ממקום ששכלה נתון לר"א דאמר שהשכל הוי בראש אסור מראשה של

בהמה ולר"י דהוי בלב אסור מן הלב והנה באמת סוגיא דעלמא דהוי מן הלב וגם מן הילקוט נראה דמכריע כדעת ר"י לכך לדינא

הנודר שלא לאכול דבר שהשכל נתון שם נראה דאסור בלב ומותר בראש".

2. הטעם להחמיר – עי' לקמן גבי לב של עוף.

3. רק זכרים, או גם נשים - עי' לקמן גבי לב של עוף.

יא] האוכל לב של עוף.

א. ראשונים.

1. מחמיר.

(א) תשב"ץ קטן (סי' תקנ"ח) – "הר"ם [מרוטנברג] ז"ל ... ואינו אוכל לב עוף אע"פ שהספר אינו מזכיר כי אם לב בהמה שקשה לשכחה מ"מ כמו כן מונע נמי לב עוף".

(ב) עי' אורחות חיים (הל' תלמוד תורה אות כ"ה) – "ה' דברים משכחין התלמוד ... וי"א אף לב עוף".

ב. פוסקים.

1. מחמיר.

(א) שו"ע האריז"ל (דברים השייכים בסעודה סעי' ט', ס' נגיד ומצוה דף י"ח ע"ב) – "צריך מאוד לשמור שלא לאכול לב בהמה חיה ועוף מפני רוח בהמה שורה בהם ואם האדם אוכל אותו מתדבק בו אותו הרוח הבהמה וגורם לו טפשות ושכחה ולפעמים יתגלגל איזה רוח באותו הבהמה או חיה ועוף וידבק בו כי משכן הרוח הוא בלב".

(ב) משנת חסידים (מסכת מציא שבת פרק ז' משנה א', הו"ד בשלחן גבוה סי' ע"ב מחודש א') – "לא יאכל שום לב של שום בהמה חיה ועוף שלא יוסיף בו טפשות ברוח הבהמי השוכן בו או באיזה נשמה המגולגלת ששם מושבה".

(ג) של"ה (שבועות פרק נר מצוה אות נ"ח) – "צריך אדם לזהר מדברים המשכחים את הלימוד, כדאיתא בהוריות פרק כהן משוח ת"ר: חמשה דברים משכחים את הלימוד, האוכל ממה שאכל עכבר, וממה שאכל חתול, והאוכל לב בהמה. ומהר"ם ז"ל היה מונע עצמו אפילו מלב העוף, בתשב"ץ בסימן תקס"א".

(ד) עי' הגר"ח וויטאל זצ"ל (שער המצות סוף פ"ר וילך) – "מי שרוצה להיות חסיד ... צריך לזהר במאד מאד, שלא לאכול שום לב בהמה וחיה ועוף, כי שם תכלית שרש התקשרות נפש הבהמית, ואם יאכלהו האדם, מתקשרת בו נפש הבהמית ההיא לגמרי, והיצה"ר מתקשר בו. ומטעם זה גם כן ארז"ל, (הוריות ד"ג) שהאוכל לב בהמה, גורם לו שכחה וטפשות הלב".

(ה) ש"ך (סי' ע"ב ס"ק ב') – "וכתוב בתשב"ץ סי' תקס"א ואינו אוכל לב עוף אע"פ שהספר אינו מזכיר רק לב בהמה שקשה לשכחה מ"מ כמו כן מונע אני מלב עוף עכ"ל וכן ראיתי נזהרין בזה".

(ו) מג"א (סי' ק"ע ס"ק י"ט) – "צריך לזהר מאוד שלא לאכול לב בהמה חיה ועוף".

(ז) פ"ח (סי' ע"ב ס"ק ב') – "בסוף מסכת הוריות מני ה' דברים שמשכח' את הלימוד וחד מינייהו האוכל לב של בהמה וכתב בתשב"ץ סי' תקס"א שאין לאכול ג"ב לב עוף".

(ח) לחם הפנים (סי' ע"ב ס"ק ג') – "ואין לאכול בין של עוף ובין של בהמה דקשה לשכחה".

(ט) א"ר (סי' ק"ע ס"ק כ"ד) – "צריך לזהר מאוד שלא לאכול לב בהמה חיה ועוף".

(י) מזמור לדוד (סוף הסי') – "האר"י ז"ל ... צריך לשמור מלאכול שום לב בהמה חיה או עוף".

(יא) פמ"ג (סי' כ"ב שפ"ד ס"ק ח', סי' ע"ב שפ"ד ס"ק ב', עי' סי' ק"י שפ"ד ס"ק י"ג) – "וכן נוהגין".

(יב) חגורת שמואל (סי' ע"ב ס"ק י"ד) – "וכתבו האחרונים הש"ך ופ"ח בשם תשב"ץ וז"ל בסוף מסכת הוריות מני חמשה דברים שמשכחים את הלימוד וחד מינייהו האוכל לב של בהמה, וכתב בתשב"ץ סי' תקס"א שאין לאכול ג"כ לב עוף ע"ש".

(יג) רע"א (או"ח סי' ב' על מג"א ס"ק ג') – "והאוכל לב של בהמה (ובש"ך יו"ד סי' ע"ב ס"ב בשם תשב"ץ דראוי לזהר גם מלאכל לב עוף). הוריות י"ג ב".

(יד) חו"ד (סי' ע"ב ח' ס"ק ב') – "אין אוכלין לב עוף שקשה לשכחה".

(טו) גליון מהרש"א (יו"ד סי' רמ"ו על סעי' כ"ב) – "סוף הוריות י"ג ע"ב חמשה דברים ... והאוכל לב בהמה (וע' לעיל סימן ע"ב ש"ך ס"ק ב' דיש לזהר גם בלב עוף כו)".

(טז) באה"ט (סי' ע"ב ס"ק א', או"ח סי' ק"ע ס"ק י"ב) – "בגמרא הוריות ... ע"כ אין לאכול בין של עוף ובין של בהמה".

(יז) חכ"א (כלל ל"א סעי' ד') – "ויש לזהר שלא לאכול לב בהמה ועוף כי הוא קשה לשכחה".

1) צ"ב החכ"א (ריש כלל ל"ד) – "והמדקדקין אין אוכלין שום לב בין של בהמה ובין של עוף ולא מחמת איסור אלא שקשה לשכחה".

(יח) קיצור שו"ע (סי' ל"ב סעי' ט') – "אין לאכול לב בהמה או עוף משום דקשה לשכחה".

(יט) מגן גבורים (סי' ק"ע אלף המגן סוף ס"ק י"ד) – "המ"א הביא כאן שלא לאכול לב בהמה חיה ועוף. ועי' בש"ך יו"ד סי' ע"ב".

(כ) הגר"ח פלאג"י (כף החיים סי' כ"ד אות מ"ה) – "הזהיר מאד רבינו האר"י זכותו יגן עלינו אמן, שלא לאכול שום לב מבהמה חיה ועוף, דגורם לו רעה רבה, מלבד דמוסיף טפשות ושכחה".

הגר"ח פלאג"י (יפה ללב ח"ג יו"ד סי' מ') – "וטעמא היינו שיוליד אכזריות ומטמטם הלב שלא יהיה לו לב מבין פנימיות".

(כא) מקדש מעט (סי' ע"ב ס"ק א') – "לב בהמה קשה לשכחה, ויש למנוע גם מאכילת לב עוף".

(כב) שלחן שלמה (סי' ע' סעי' ו') – "לא יאכל לב בהמה חיה ועוף".

(כג) זבחי צדק (ס"ק פ"ט, סי' ע"ב ס"ק ד').

(כד) שמירת הנפש (אות י"ד) – "לא יאכל לב בהמה ועוף שקשה לשכחה [תשב"ץ סי' תקס"א]".

(כה) חסד לאלפים (או"ח סי' קנ"ז ס"ק ו').

(כו) ערה"ש (סי' ע"ב סעי' א', או"ח סי' ק"ע סעי' ט"ו) – "בסוף הוריות שנינו שיש מאכלים הקשים לשכחה וחשיב שם לב בהמה חיה ועוף".

(כז) עי' בן איש חי (שנה ב' פר' אחרי אות י"א) – "הרבה נוהגין שלא לאכול לב, בין של בהמה בין של עופות, מפני דמטמטם את לבו של אדם".

(כח) מ"ב (סי' ק"ע ס"ק מ"ה, נדחי ישראל פרק ל"ב אות ד') – "יזהר מאד שלא לאכול לב בהמה חיה ועוף".

(כט) אפיקי מגינים (סוף סי' קנ"ו).

(ל) סידור עולת תמיד (בנשמת כל חי הע' א') – "אם אוכל מוח לב כבד מן הבהמה חי' ועוף בא לידי שכחה כן הביא בס' זכירה בתחלתו בשם ס"ח ע"ש".

(לא) לקוטי מהרי"ח (סדר תפילת ר"נ בן הקנה ח"א דף ק"ו-ב, א"נ ח"א עמ' קנ"א-ב) – "ועיין בש"ך יו"ד סי' ע"ב דה"ה לב עוף".

(לב) יד שלום (סי' ד' אות ל"ה) – "בס' זכירה ... נזהרין בזה בלב".

(לג) שלחן מלכים (סי' ג' הלכה למשה אות י"ט) – "ונהגו עלמא להזהר מאכילת לב בהמה חיה ועוף".

(לד) שלחן חי (סי' ט' אות א') – "לא יאכל שום לב בין של בהמה ושל חי' ועוף דקשה לשכחה".

(לה) כה"ח (יו"ד סי' קט"ז ס"ק קמ"ו, סי' ע"ב ס"ק ו').

(לו) מאסף כל המחנות (סי' ב' ס"ק י"ב).

(לז) הליכות עולם (ח"ו עמ' קנ"ו, יביע אומר ח"ב יו"ד סי' ח' אות ג') – "רבים נמנעים מלאכול לב של בהמה, שהוא גורם לשכחה, כמבואר בגמרא (הוריות יג:), והוא הדין לגבי לב של עוף".

(לח) הגר"ח ק' שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות י').

(לט) יצחק ירנן (ח"א יו"ד סי' ב') – "צריך להזהר שלא לאכול לב של בהמה, חיה, ועוף".

(מ) שמירת הגוף והנפש (סי' י"ב סעי' א') – "משנה ברורה".

(מא) ילקוט יוסף (סי' ע"ב סעי' ו') – "וגם רבינו האר"י ז"ל כתב, שאין לאכול לב של עוף".

(מב) פסקי תשובות (סי' ק"ע אות י"ח ד"ה הצריך).

(מג) עמודי הבית (סי' ע"ב) – "צריך לזהר בזה במאוד מאוד ... ובין בשל בהמה ובין בשל חיה ועוף".

(מד) בירור הלכה (תנינא או"ח ח"א סי' ק"ע, יו"ד סי' ע"ב) – "הוסיפו הפוסקים דאף מלב עוף וחיה יש להזהר".

(מה) הכשרות (פרק י"ח סעי' ל"א).

(מו) כשרות השלחן (בדיני או"ה עמ' נ' סעי' ס') – "צריך האדם להזהר בהם מאוד שלא לאוכלן".

(מז) זכר עשה (פרק ו' סעי' ק"כ).

(מח) ואין למו מכשול (ח"ז פרק כ"א אות ד').

2. יש מדקדקין.

(א) שלחן גבוה (סי' ע"ב מחודש א') – "ובמקום הזה פה שאלוניקי הצנועין מושכין את ידיהם מכל לב, בהמה גסה, ודקה, ועוף, ושמעתי אומרים הטעם ...".

(ב) יד יהודה (סי' ע"ב הקצר ס"ק ד') – "קצת זכרים אין אוכלין גם לב עוף אטו לב בהמה דקשה לשכחה".

(ג) דרכי"ת (סי' ע"ב ס"ק ה') – "רק ת"ח ובעלי נפש נזהרים בזה".

(ד) עצי העולה (מליחה כלל י"ד סעי' ב') – "ודוקא בעלי תורה נזהרים מלאכול, שפ"ד ס"ק ז".

3. מיקל.

(א) כנה"ג (סי' ע"ב הג' ב"י ס"ק ד') – "במקום הללו אין נזהרין בזה".

ג. טעם להחמיר.

1. קשה לשכחה – גמרא (גבי אכילת לב בהמה), הו"ד בפוסקים.

(א) יביע אומר (ח"ב יו"ד סי' ח' אות ג') – "בס' התשב"ץ (סי' תקנח), כי הר"מ ... ע"כ ומוכח שאין בזה איסור. ומ"מ י"ל דבעוף לא קביע היזקא דשכחה, ומש"ה לא נזכר בגמ'".

2. מתדבק רוח הבהמה, טומאה, ויצר הרע, טמטום הלב, וכדו' – שו"ע האריז"ל (דברים השייכים בסעודה סעי' ט', ס' נגיד ומצוה דף י"ח ע"ב), הגר"ח וויטאל זצ"ל (שער המצות סוף פר' וילך, לשונו מובא לעיל), משנת חסידים (מסכת מוציא שבת פרק ז' מ"א, לשונו מובא לעיל), שלחן גבוה (סי' ע"ב מחודש א'), יפה ללב (ח"ג יו"ד סי' מ', כף החיים סי' כ"ד אות מ"ה, לשונו מובא לעיל), בן איש חי (שנה ב' פר' אחרי אות י"א, לשונו מובא לעיל).

3. נ"מ, נשים [עי' לקמן] – כה"ח (יו"ד סי' ע"ב ס"ק ו'), מעדני מלכים (סי' מ' אות ג').

ד. רק זכרים או גם נקבות.

1. רק זכרים [אפילו כאן] – בית לחם יהודה (סי' ע"ב ס"ק ג', לשונו מובא לעיל), ספר זכירה (ענין שכחה, לשונו מובא לעיל), חו"ד (סי' ע"ב ח' ס"ק ב'), זבחי צדק (סי' ע"ב ס"ק ד', לשונו מובא לעיל), בן איש חי (שנה ב' פר' אחרי אות י"א), ערה"ש (יו"ד סי' ע"ב סעי' א', לשונו מובא לעיל), יד יהודה (סי' ע"ב הקצר ס"ק ד', לשונו מובא לעיל), משמרות שלום (סי' ע"ב שפ"ד ס"ק ב'), עי' שלחן חי (סי' ט' אות ב'), "יש מקילין לנשים ועמי הארץ שמותרין לאכול לב והמחמיר תע"ב"), ואין למו מכשול (ח"ז פרק כ"א אות ד', עמ' שמ"ב, "לסיכום: נהגו הנשים לאכול לבבות בין של בהמה ובין של עוף, אומנם נשים מעוברות ומניקות, ימנעו מאכילת לבבות").

(א) אא"כ מעוברת – בית לחם יהודה (סי' ע"ב ס"ק ג', לשונו מובא לעיל), זבחי צדק (סי' ע"ב ס"ק ד', לשונו מובא לעיל), ספר זכירה (ענין שכחה, לשונו מובא לעיל), סגולות ישראל (מע' מ' אות מ"ח, "מניקת לא תאכל המנקת בצלים ושומים ולב וכבד. וגם בלילה שראויה להתעבר תהי' נזהר מזה (ספר הנהגות ישרות מהאריז"ל), גם נשים מעוברת יזהרו מזה מהר"ן ז"ל"), בן איש חי (שנה ב' פר' אחרי אות י"א, "וכן העברות ומניקות גם כן יהיו נזהרים לבלתי יאכלו שלשה הנזכרים"), משמרות שלום (סי'

ע"ב שפ"ד ס"ק ב'), דרכ"ת (סי' ע"ב ס"ק ה'), שם משמעון (פאללאק, יו"ד סוף סי' י"ז, לשונו מובא לעיל), פסקי תשובות (סי' ק"ע אות י"ח, לשונו מובא לעיל), דברי בניהו (ח"ח סי' א', "שלא ליתן לאשה מעוברת או מניקה בן זכר לאכול לב בהמה או עוף או כבד או מוח"), בירור הלכה (תנינא או"ח ח"א סוף סי' ק"ע), יד לילדת (אנגלית, פרק קס"ז הע' י.א.), כשרות השלחן (בדיני או"ה עמ' נ"ג סעי' ס"ג, "נשים מעוברות או מניקות צריכות להקפיד שלא תאכלנה לב של בהמה חיה ועוף"), ואין למו מכשול (ח"ו פרק כ"א אות ד', עמ' שמ"ב, לשונו מובא לעיל).

ב) **אא"כ מינות** [בן זכר] – ספר זכירה (ענין שכחה, לשונו מובא לעיל), סגולות ישראל (מע' מ' אות מ"ח, לשונו מובא לעיל), ישועות חכמה (סי' ל"ג סעי' ט'), "לא תאכל המניקה בצלים ושומים ולב וכבד. וגם כלילה שראויה להתעבר תהיה נזהר מזה (ספר הנהגות ישרות מהאריז"ל)", בן איש חי (שנה ב' פר' אחרי אות י"א, "וכן העברות ומניקות גם כן יהיו נזהרים לבלתי יאכלו שלשה הנזכרים"), פסקי תשובות (סי' ק"ע אות י"ח), דברי בניהו (ח"ח סי' א', "שלא ליתן לאשה מעוברת או מניקה בן זכר לאכול לב בהמה או עוף או כבד או מוח"), יד לילדת (אנגלית, פרק קס"ז הע' י.א.), כשרות השלחן (בדיני או"ה עמ' נ"ג סעי' ס"ג, לשונו מובא לעיל), ואין למו מכשול (ח"ו פרק כ"א אות ד', עמ' שמ"ב, לשונו מובא לעיל).

2. ה"ה נשים [רק כאן] – כה"ח (יו"ד סי' ע"ב ס"ק ו', או"ח סי' קנ"ז ס"ק כ"ח, "וזהו לפי פשט הגמ' שהוא משום שכחה אבל לפי דברי שה"מ שהוא משום יצה"ר משמע דאין חילוק בין איש לאשה"), עי' ילקוט יוסף (סי' ע"ב סעי' ו', "ויש מקומות שבהם רק הזכרים מקפידים על זה. וטוב להקפיד בזה, הן הזכרים והן הנקבות"), עמודי הבית (סי' ע"ב, "צריך לזהר בזה במאוד מאוד בין זכרים ובין נקבות"), עי' זכר עשה (פרק ו' סעי' קכ"א, "טוב").

א) אמנם, עי' לעיל הלשון הגר"ח וויטל זצ"ל, "מי שרוצה להיות חסיד ...". ודו"ק.
3. מראי מקומות – דרכ"ת (סי' ע"ב ס"ק ה'), מעדני מלכים (סי' מ' אות ג'), דברי סופרים (סי' ע"ב עמק דבר ס"ק כ"ד), שמירת הגוף והנפש (סי' י"ב סעי' ג'), פסקי תשובות (סי' ק"ע הע' ע"ד, "שלענין אכילת לב ... איכא נמי טעמא דהאר"י ז"ל ...").
א) בירור הלכה (תנינא או"ח ח"א סוף סי' ק"ע) – "מדינא נשים שאינם לומדים תורה אין צריכות להזהר בכל זה ואך נשים מעוברות צריכות להזהר שמא יולידו זכר, אבל ע"פ האר"י יש שכתבו דאף נשים צריכות להזהר ובפרט בלב של בהמה משום מעשה שהיה".

ה. **קשה: רמ"א** (סי' י"א סעי' ד'), ולבוש (שם) – "מקצת שוחטין נזהרין שלא לשחוט שום אווז בטבת ושבת, אם לא שאוכלין מלבה, משום שקבלה היא שיש שעה אחת באותן חדשים אם שוחט בה אווז, ימות השוחט אם לא אוכל ממנה; ונוהגין לאכול מן הלב. (תשב"ץ בשם ר"י חסיד)".

1. י"ל, שנאמר במקומות שנוהגין היתר באכילת לב העוף.
א) **דרכ"ת** (סי' י"א ס"ק נ"ז) – "מן הלב. היינו במקומות שנוהגין היתר באכילת לב העוף משא"כ במקומות שאין אוכלים אותו כמ"ש בבאה"ט לקמן סי' ע"ב ס"ק א' דהמנהג הפשוט שזורקין הלב דעוף ואין אוכלין אותו עיין שם בודאי דאין להשוחט לחוש לאוכלו (וכמש"ל ס"ק נ') דע"י חשש סכנה שבזה אין להקל בשום קולא".
2. י"ל, דפעם ביובל הוא.

א) **זבחי צדק** (ס"ק פ"ט) – לשונו מובא לקמן.
1) חולק – **יביע אומר** (ח"ב יו"ד סי' ח' אות ג', לשונו מובא לקמן).
3. י"ל, ע"י אכילת אחד מב"ב [אשתו].

א) **משמרת שלום** (סי' ע"ב שפ"ד ס"ק ב') – "ועיין לעיל בסוסי' י"א ברמ"א. בשם תשב"ץ בשם ר"י חסיד. וצע"ג ליישב. אך לפי מה שכתב בס' ד"ק שם סק"ג. דפשוט דלאו דוקא שיאכל מזה השו"ב בעצמו. אלא ע"י אכילת א' מב"ב של השו"ב די. וכ"ה המנהג א"ש. די"ל דכוונת הרמ"א גם כן. על אכילת ב"ב של השוחט".

1) **שמירת הגוף והנפש** (סי' י"ב הע' א' ד"ה ובהרבה) – "ובמשמרת שלום ... ולנקבות מותר".
ב) **שלחן חי** (סי' ט' הע' ב') – "ראיתי מי שהקשה ממה שכתב הרמ"א ביו"ד סוף סי' י"א שהשו"ב נהגין כששוחטין אווז בטבת ושבת לאכול מן הלב עיי"ש ועי' ד"ק שם סי' י"א סק"ג דאין השו"ב צריך לאכול בעצמו מן האווז דאפילו אשתו אוכלת די ע"ש וא"כ לק"מ ועי' פמ"ג שם שכ' דעכשיו נוהגין ליקח רגלים עיי"ש".

1) חולק – **שמירת הגוף והנפש** (סי' י"ב הע' א' ד"ה ובהרבה, "ובמשמרת שלום ... שלחן חי ... אבל זה דוחק גדול לפענ"ד כי המעיין בדבריו של הד"ק [מובא בדרכ"ת סימן י"א סקמ"ט] יראה שכתב דגם בבני ביתו סגי, ובכן חזר הקושיא לדוכתיה").

4. י"ל, היינו דוקא רגיל.

א) **כה"ח** (ס"ק קמ"ו) – לשונו מובא לקמן.
1) עי' לקמן.

5. י"ל, היינו דוקא מעט.

א) **כה"ח** (ס"ק קמ"ו) – לשונו מובא לקמן.
1) עי' לקמן.

6. י"ל, שהוא רק הנהגה בעלמא.

א) **יביע אומר** (ח"ב יו"ד סי' ח' אות ג') – לשונו מובא לקמן.

7. מראי מקומות – **משנה הלכות** (ח"ג סי' ס"א ד"ה גם, ח"ט סוף סי' ק"ס), **שו"ע המקוצר** (יו"ד סי' קכ"ד הע' י"ז), **שמירת הגוף והנפש** (סי' י"ב הע' א' ד"ה ובהרבה, "צע"ג בזה"), אבני דרך (ח"ב סי' ל' אות ב' ס"ק ג').

א) **פמ"ג** (סי' ק"י שפ"ד ס"ק י"ג) – "ומ"מ לב קשה לשכחה עיין סי' י"א".

1) מראי מקומות – **פמ"ג השלם** (ליקוטי מגדים שם ס"ק ל"ה).

ב) **שואל ומשיב** (הג' על שמירת הנפש אות י"ד) – "אבל (בסי' י"א ס"ד) בהג"ה ביו"ד מבואר שאוכלין מלבה וצ"ע".

ו. אם היינו דוקא "ברגיל".

1. מיקל.

(א) עי' בה"ח (ס"ק קמ"ו) – "והא דאיתא לעיל סוף סימן י"א בהגה מקצת שוחטין נזהרין וכו' אם לא שאוכלין מלבה וכו' יש לומר היינו דוקא ברגיל לא כן בעיתים רחוקות, וגם לפי הטעם שכתבנו לעיל סימן ע"ב אות ו' משום רוח רעה יש לומר בדבר מועט ליכא למיחש".

2. פעם ביובל.

(א) זבחי צדק (ס"ק פ"ט) – "ומה שהק' מהר"י שאול הנ"ל בהקדמה מל' מור"ם ז"ל בהגה לעיל סי' יא סעי' ד' שכתב שאם שחטו אווז בטבת ושבת שאוכלין מלבה והניח בצ"ע לק"מ, דודאי משום סכנה שלא ימות השוחט יכול לאכול, ולא חיישינן משום שכחה, דפעם ביובל הוא".

3. מחמיר.

(א) שמירת הגוף והנפש (סי' י"ב הע' א' ד"ה ובהרבה) – "בכף החיים ... לפענ"ד א"א לומר כן, דהלא איתא בהוריות שם והאוכל לב של בהמה והרגיל בזיתים כו' ... ומשמע דאכילת לב קשה לשכחה אפילו כשאינו רגיל".

4. מראי מקומות.

(א) ביע אומר (ח"ב יו"ד סי' ח' אות ג') – "והנה הרמ"א בהגה ביו"ד (ס"ס יא) כ' וז"ל: מקצת שוחטים נזהרים שלא לשחוט שום אווז בטבת ושבת, אם לא שאוכלים מלבה. משום שקבלה היא בידם שיש שעה א' באותם חדשים, שהשוחט בה אווז ימות השוחט אם לא יאכל ממנה. ונוהגים לאכול מן הלב. ע"כ ... שו"ר בס' זבחי צדק (סי' קטז ס"ק פט), שהביא דברי הגאון רי"ש נ"ז (מח"ס השואל ומשיב) שהק' כן ע"ד הרמ"א הנ"ל, שהשוחט אוכל מלב האווז, והרי קשה לשכחה. והניח בצ"ע. וכו' עי' הזב"צ, ולק"מ, דודאי משום סכנה שלא ימות השוחט יכול לאכול, ולא חיישינן משום שכחה, דפעם ביובל הוא. ע"כ. ותמוה, דלא ליפסיק רישיה ולא לימות. ואין כאן היתר משום סכנה. ועוד שהסכנה היא אם לא יאכל ממנה, ולא שיש הכרח לאכול מלבה. וע"ע בש"ך (ס"ס יא). ובשו"ת התעוררות תשובה סוף המאירי מקאוות (סי' יד). גם מ"ש דפעם ביובל הוא, אינו מובן, כי במקומות שמצויין אווזים, והשוחט במשך ב' החדשים הללו אווזים, יצטרך לאכול כמה וכמה פעמים לב של עוף. אולם לפי האמור י"ל בפשיטות, שאין כאן ענין של הלכה דאיסור והיתר, רק דרך עצה טובה שלא לאכול לב של עוף, שלא יבא לידי שכחה. ולא הוי קביע היזקא. ואפי' לב של בהמה אין בו שום איסור מן הדין כלל".

ז. דבר מועט.

1. מיקל – כה"ח (יו"ד סי' קט"ז ס"ק קמ"ו, לשונו מובא לעיל).

2. בעת הדחק ולעתים רחוקות – עמודי הבית (סי' ע"ב, "ורק מעט ולעתים רחוקות (פעם כל תקופה וי"ל אפי' אחר שלשים יום) יש להקל בעת הדחק").

3. מראי מקומות – כשרות השלחן (בדיני או"ה עמ' נ"א סעי' ס"א), זכר עשה (פרק ו' סעי' קי"ג).

(א) ישכיל עבדי (ח"ח יו"ד סי' ט' אות ו') – "דזה שאמרו משכח, או מגביר נפש הבהמית, הוא דוקא, באוכל הרבה מהם דהיינו דממלא כריסו מהם, שאז נותן משכן בגופו של הבהמה, ויתחברו עם נפש הבהמית, של האדם שהוא היצה"ר, ויתגברו עליו ויחטיאו אותו, לא כן אם אוכל להבראת גופו, לעה"ת, ואוכל כנגדם דברים המסוגלים לזכירה, בכמות יותר, הרי הכוונה הטובה והמחשבה הזכה והברכה ואוכלים המסוגלים לזכירה, רבה עליהם ומבטלים אותם במיעוטם בבחי' אחרי רבים להטות".

ח. קשה: חולין (דף קיא.), "קניא בקופיה" [מצד לב].

1. י"ל, דאיכא ששים.

(א) עי' מור ואהליות (אהל ים המלח סי' ג' ד"ה עוד) – "ועי' רש"י חולין קי"א ד"ה קניא בקופיה דגם הלב נתבשל ואפשר דלב גופיה לא אכלו וטעם שלו אפשר אינו קשה לשכחה וכמו שמצינו שזית קשה לשכחה והשמן היוצא ממנו אדרבה מועיל לזכרון עי' הוריות שם ואף אם נאמר דגם טעם הלב קשה לשכחה מ"מ י"ל דהיה ס' נגדו ולא נגד הכבד שגדול ממנו, ויהיה מוכח דבסכנה מהני ס".

2. י"ל, שלא אכל [רק טעם].

(א) עי' מור ואהליות (אהל ים המלח סי' ג' ד"ה עוד) – לשונו מובא לעיל.

(ב) הגר"ח שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות י') – "ומ"ש בחולין קי"א א' דר' זריקא אמר קריבו לן קניא בקופי' ואכלא פירש"י הקנה עם כל המחובר לו הריאה והלב וכבד צ"ל שאת הלב לא אכלו".

3. י"ל, שהוא רק הנהגה בעלמא.

(א) ילקוט יוסף (סוף הע' א') – "צ"ל עפ"מ ... דאין בזה איסור ממש ... ולכן ראינו בחולין (שם) דקנה בקופיא הוה".

4. י"ל, ע"י כוונת האכילה מהפכים אותה מרע לטוב גמור.

(א) אפרקסתא דעניא (סי' קמ"ד אות ב') – "וי"ל דמאן מוכח דר' זריקא אכיל לכולא קופא הרי לא קאמר רק 'ואכלנא', י"ל דאכל רק הריאה, וקמ"ל דהכבד לא אסרתה לריאה מחמת דמה, דהרי זה אתי לאשמעין, וזהו שסיים רש"י ז"ל 'וכלם נתבשלו יחד', ואולי י"ל ג"כ דהא דאמרין דמשכח ה"ד באכיל ל' לחודי' בלא תערובות שאר דברים, אלא דזהו דוחק וצריך ראי' לחלק, ועי' ר"ן שם על הרי"ף הובא במעדנ"י סק"ע, דמשמע דלא פי' בקופי' כפירש"י ע"ש, ולפ"ז י"ל דהלב ל"ה שם, אבל כבד ודאי אכיל ר"א כדלעיל, ומ"מ אין זה קושיא על דורשי רשימות, דאין לדון בדברים כאלה מאדם לאדם, דהרי כתב המ"א סי' ק"ע סקי"ט ז"ל בענין דברים המשכחים את האדם כגון זיתים וכיו"ב, אין זה אלא בע"ה, אבל האוכלים בכונה כנודע מוסיפי' לו זכירה, כי הוא מתקן אותה, אך צריך לזהר מאד שלא לאכול לב בהמה חיה ועוף עכ"ל, ודורשי רשימות על רוב בנ"א דברו. ואע"פ שבעוה"ר

א"ל חלק בנסתרות, מ"מ ניתן לדרוש בו טעמא דמסתבר, כי האדם מתפעל מכל האוכל אשר יאכל, ואם אוכל דבר בעל גשם גס, הנהו מתגשם מעביות חומרו. ולכך אמז"ל (מכילתא בשלח) לא נתנה תורה אלא לאוכלי המן, כיון שהי' כולו רוחני לכך היה השגתם בתורה זכה וברורה, ובשר בהמה הוא גשם גס ועבה מאד, ומה"ט ע"ה אסור לאכול בשר (פסחים מט ב) כי עושהו בהמיד) אלא דת"ח שאוכל בקו"ט בסוד כי על כל מוצא פי ה' יחיה האדם. כפירש האריז"ל, מתקן את המאכל להעלותו ממדרגת חי למדבר אז אדרבה הוא מוסי' כח בנפשו המשכלת כמ"ש המ"א, ויש בזה אריכות דברים גם לפי שכלנו הפשוט ואכ"מ, הנה כי כן כ"ש המוח והלב והכבד דשם עיקר משכן הבהמיות. והמ"א ז"ל בעומק חכמתו גילה לנו פני הלוט, דשאר דברים המשכחים הנקל לת"ח לתקנם ולהפכם לטוב לו, אבל סגולת השכחה הטמונה בחבי הלב של בהמה חי' ועוף לאו כל מוחא סביל דא לתקנו ולקחת ממנו את הטוב, ומי יאמר זכיתי לב"י, ע"כ כתב להיזהר מאד מזה, והשתא אפי"ת דר"ז אכיל גם הלב, מי ידמה ומי ישוה לבעלי הש"ס, שכחם גדול מעל השמים".

5. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' י"ב הע' א'), שיחת חולין (עמ' תקכ"ד).

ט. ציורים.

1. משנה הלכות (ח"ה סי' ק"א) – "נראה עוד דאפילו ראינו ודאי שנפל שם לב בטל הוא בס' ואולי אפילו ברוב וכ"ש בסאלאמי שהוא רק כל עיקר ספק אם יש בו בשר לב בסאלאמי (salami) שאולי באותה חתיכה לא הי' להם אז הלב כבר. גם כי כנראה שהוא רק כעין שאומר הרופא בענין המאכלים שמאכל זה יותר טוב וכעין שאמרו ז"ל לאכול פת נקיה וכיוצא בזה אלא שאלו מעלי ואלו קשים לשכחה עכ"פ לפענ"ד ליכא בזה שום חשש ומורא משום זה".
2. ואין למו מכשול (ח"ז פרק כ"א אות ד') – "ויש לעורר שמצוי ב' מעורב ירושלמי' לבבות, וראוי לגברים להמנע מלאוכלו".
3. מראי מקומות – אג"מ (מסורת משה ח"ב ענינים שונים אות י"ד [עמ' ש"פ], לשונו מובא לעיל).

- י. מראי מקומות – מנחם משיב (סי' י"ט), דרכ"ת (סי' ע"ב ס"ק ה', סי' י"א ס"ק נ"ד), שיח יצחק (סי' שפ"ו), יביע אומר (יו"ד ח"ב סי' ח' אות ג'), שמירת הגוף והנפש (סי' י"ב), מעדני השלחן (סי' ע"ב מטעמי השלחן ס"ק ב'), דברי סופרים (סי' ע"ב ס"ק ח').
1. פמ"ג (סי' ע"ב שפ"ד ס"ק ז') – "ואם נקרע הלב ולא נמלח אז דינו כשאר בשר בה"מ או לצורך ערב שבת להתיר אותה חתיכה ומיהו כבוד אורחים לא שייך דמשמעות אורחים בעלי תורה ואין אוכלים לב בהמה ועמ"ש בכללים מהו ה"מ וכבוד אורחים".
  2. פמ"ג (סי' ק"י שפ"ד ס"ק י"ג) – "והנה מ"ש לב וכבד וכל הבני מעים אין ראוי להתכבד ומיהו הכל לפי הזמן עמ"ש בק"א ומ"מ לב קשה לשכחה עיין סי' י"א וודאי אין ראוי להתכבד".
- (א) צ"ב.

יב. האוכל מוח.

א. הלכה.

1. מחמיר – בינת יששכר (דרך בינה ד"ה עוד, "ודורשי רשומות הוסיפו עוד מוח וכבד ונתנו סימן על זה מלך"), ספר זכירה (ענין שכחה, "וסימנך מלך מוח לב כבד והם קשי"), מזמור לאסף (דיני ומנהגי האכילה, "מוח לב כבד קשים לשכחה, וסימנם מלך"), בן איש חי (שנה ב' פר' אחרי אות י"א, "ולפי דברי רבנו האר"י ז"ל גם מח וכבד מטמטמין לבו של אדם, ואין לאכלם, וסימנם: ראשי תבות 'מלך'). וראוי שהזכרים יזהרו בהם ביותר שלא לאכלם, וכן העברות ומניקות גם כן יהיו נזהרים לבלתי יאכלו שלשה הנזכרים"). כה"ת (יו"ד סי' ע"ב סוף ס"ק ו', או"ח סי' קנ"ז ס"ק כ"ח, "דלפי מ"ש האר"י ז"ל ... דעיקר גלוי הנפש רוח נשמה הם במוח לב כבד ושם מושבם יעו"ש, נראה דגם במוח וכבד יש לזהר מלאוכלם כי גם הם משכחים ואפשר שג"כ מזיקין וסי' מלך מוח לב וכבד"), דברי בניהו (ח"ח סי' א').
2. מיקל – שלחן מלכים (סי' ג' הלכה למשה אות י"ט, "ונהגו עלמא להזהר מאכילת לב בהמה חיה ועוף, אבל מוח וכבד אוכלין"), הו"ד במאסף כל המחנות (סי' ב' ס"ק י"ב ד"ה ועיין), יצחק ירנן (ח"א יו"ד סי' ב', "אבל מותר לאכול 'כבד' ו'מוח' של בהמה, חיה, ועוף, ואין חשש כלל בזה"), ילקוט יוסף (סי' ע"א סעי' ג', "אין נזהרים בזה"), שמירת הגוף והנפש (סי' י"ב אות ד', "אך נראה מדברי הפוסקים דלא חיישינן לזה"), בירור הלכה (תנינא או"ח ח"א סוף סי' ק"ע, לשונו מובא לקמן).
3. יש מדקדקין – אפרקסתא דעניא (סי' קמ"ד אות ב', "והנה מאכילת המוח באמת בעלי תורה נזהרים הם ובניהם מלאכלו וכ"ש מן הלב"), יד שלום (סי' ד' אות ל"ה, "ויש נזהרין גם במוח"), הליכות עולם (ח"ו עמ' קנ"ו, "ולדברי המקובלים טוב להזהר גם מלאכול מוח או כבד של בהמה או עוף").

ב. מוח של עוף.

1. מיקל.

- (א) עי' אוצר י"ד החיים (אות קנ"ו) – "ועיין במדרש איכא ... שר' אבהו הי' בבצרה והובא לפניו שמונים מיני מוחין של עוף וזה היא לכאורה סתירה. ואפשר שדוקא של בהמה קשה לשכחה ולא של עוף".
- (ב) אפרקסתא דעניא (סי' קמ"ד הע' ג') – "בספר זכירה כ' לענין אכילת מוח שקשה לשכחה זה דוקא של בהמה ולא של עוף".
- (ג) הו"ד בשמירת הגוף והנפש (סי' י"ב סוף הע' ה').
2. ה"ה עוף.
- (א) הליכות עולם (ח"ו עמ' קנ"ו, יביע אומר ח"ב יו"ד סי' ח' אות ג' ד"ה ובהיותי) – "ולדברי המקובלים טוב להזהר גם מלאכול מוח או כבד של בהמה או עוף".
3. מראי מקומות – זכר עשה (פרק ו' סעי' קכ"ג).

ג. מראי מקומות – סגולת ישראל (בהשמטות מכתב ב' אות ז'), ישכיל עבדי (ח"ח יו"ד סי' ט'), מנחת כהן (הליכות עולם סי' י"א), פאת שדך (ח"ג סי' י"ט), הגר"ח ק"שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב סוף אות י'), מעדני השלחן (סי' ע"ב מטעמי השלחן ס"ק ב' ד"ה והנה), כשרות השלחן (בדיני או"ה עמ' נ"ד סעי' ס"ד), פרי חיים (סופר, סי' כ"א).
 1. זכר עשה (פרק ו' סעי' קכ"ב) – "והמחמיר גם בזה תע"ב".
 2. רק זכרים, או גם נשים - ע"י לעיל, לגבי לב עוף.

יג] האוכל כבד (liver).

א. הלכה.

1. מחמיר.

(א) בינת יששכר (דרך בינה ד"ה עוד) – "ודורשי רשומות הוסיבו עוד מוח וכבד ונתנו סימן על זה מלך".
 (ב) ספר זכירה (ענין שכחה) – "וסימנך מלך מוח לב כבד והם קשי".
 (ג) מזמור לאסף (דיני ומנהגי האכילה) – "מוח לב כבד קשים לשכחה, וסימנם מלך".
 (ד) בן איש חי (שנה ב' פר' אחרי אות י"א) – "ולפי דברי רבנו האר"י ז"ל גם מח וכבד מטמטמין לבו של אדם, ואין לאכלם, וסימנם: ראשי תבות מלך". וראוי שהזכרים יזהרו בהם ביותר שלא לאכלם, וכן העברות ומניקות גם כן יהיו נזהרים לבלתי יאכלו שלשה הנזכרים".
 (ה) כה"ח (יו"ד סי' ע"ב סוף ס"ק ו', או"ח סי' קנ"ז ס"ק כ"ח) – "דלפי מ"ש האר"י ז"ל ... דעיקר גלוי הנפש רוח נשמה הם במוח לב כבד ושם מושבם יעו"ש, נראה דגם במוח וכבד יש לזהר מלאוכלם כי גם הם משכחים ואפשר שג"כ מזיקין וסי' מלך מוח לב וכבד".

(ו) דברי בניהו (ח"ח סי' א').

(ז) ע"י בכרמי יהודה (יו"ד תשובה שנ"ז) – "האם יש לחוש מלאכול כבד, משום דשמעתי יש אומרים לא לאוכלו משום דקשה לשכחה. תשובה: אין להרבות בזה, אבל לפעמים או לצורך בריאות אפשר".
 2. מיקל.

(א) ע"י פמ"ג (סי' ק"י שפ"ד ס"ק י"ג) – "הכרתי ופילתי ... והנה מ"ש לב וכבד וכל הבני מעים אין ראוי להתכבד ומיהו הכל לפי הזמן עמ"ש בק"א ומ"מ לב קשה לשכחה עיין סי' י"א וודאי אין ראוי להתכבד".

(ב) אמת ליעקב (ניניו, מערכת כ' אות צ"ה, מערכת ק' אות נ"ח) – "ולכן תראה דאם הכבד הוא ס"מ, איך אנו אוכלים אותו. אך הענין דהרע שנתערב עם הטוב אינו כ"א בכלי הנפש של הנוגה ולא בכלי של ר"ן דנוגה, והנה הכבד של כלי הנפש דס"מ דנוגה, בהסיר הרע ממנו ע"י מליחה נשאר הטוב שבו".

(ג) אפרקסא דעניא (סי' קמ"ד אות ב') – "מן הכבד לא ראיתי ולא שמעתי מי שנוזהר ממנו, אדרבה ראיתי צדיקים אבירי הרועים נ"ע שהיו אוכלים כבד. ותו דאילו הי' כבדי בכלל המשכחים, הי' נ"מ לדינא, דל"ה חה"ר"ל כמ"ש בשפ"ד סי' ק"י סקי"ג לענין לב, וכ"כ בשפ"ד סי' ע"ב סק"ז לענין כבוד אורחים ע"ש, א"כ ה"ה בכבד, ואנן איפכא שמעינן, דהרי כתב הלבוש סי' ק"א דכבדים של אווזות שנהפכו ללובן מחמת שומנם, חשיבי ולא בטלי ע"ש ובט"ז ססקי"א".

(ד) שלחן מלכים (סי' ג' הלכה למשה אות י"ט) – "ונהגו עלמא להזהר מאכילת לב בהמה חיה ועוף, אבל מוח וכבד אוכלין".

(ה) הו"ד במאסף כל המחנות (סי' ב' ס"ק י"ב).

(ו) ע"י שלחן חי (השמטות לס' ט') – "יש להביא ראי' דאכילת כבד אינו קשה לשכחה דהפמ"ג בשפ"ד סי' ק"י ... וכן בלבוש ... וא"כ לכאורה יש להקל וכן באמת העולם מקילין לאכול כבד וצ"ע".

(ז) יד שלום (סי' ד' אות ל"ה) – "בכבד לא ראיתי נזהרין".

(ח) ע"י משנה הלכות (ח"ג סי' ס"ב) – "והדברים צ"ע דמעולם לא ראינו נזהרים בזה ואדרבה הצדיקים תלמידי בע"ש הק' ז"ל ל נוהגים דוקא לאכול כבד בש"ק גם במח מצינו בדברי רז"ל התורה אסרה לנו חזיר והתירה לנו מוחא דשביטא וצ"ע".

(ט) מעדני השלחן (מטעמי השלחן סי' ע"ב אות ב').

(י) יצחק ירנן (ח"א יו"ד סי' ב') – "אבל מותר לאכול 'כבד' 'מוח' של בהמה, חיה, ועוף, ואין חשש כלל בזה, רק שיש להזהר למלוח קצת את ה'כבד' לפני הצליה כמו שנוהגים".

(יא) תשובות והנהגות (ח"ה סי' רמ"ג) – "ולענ"ד, נראה שהקדוש האר"ז"ל לא אמר שלא לאכול ... וכבר נהגו כל ישראל לאכול כבד ואין מדקדקין להזהר בזה ... ויש לצדד דלאחר שנתייבש אינו מזיק כלל, וע"כ אין לחדש בזה איסור ... ושמענו על צדיקים וקדושי עליון שאכלו כבד בסעודת שבת, והמחמיר אינו אלא המתמיהין ... וע"כ נראה שמותר לאכול כבד כמנהג ישראל וכמש"נ. [ומיהו יש נוהגין להקל רק בכבד 'עוף' דקיל טפי כמבואר בהש"ך בשם התשב"ץ והובא לעיל]".

(יב) פסקי תשובות (סי' ק"ע הע' ע"ד) – "אין העולם נמנעים מאכילת כבד".

(יג) שמירת הגוף והנפש (סי' י"ב אות ד') – "אך נראה מדברי הפוסקים דלא חיישינן לזה".

(יד) בירור הלכה (תניא או"ח ח"א סוף סי' ק"ע) – "יש שהוסיפו דאף ממח וכבד יש להזהר, ולא נהגו כוונתייהו ואוכלים אף כבד של בהמה".

3. יש מדקדקין.

(א) הליכות עולם (ח"ו עמ' קנ"ו) – "ולדברי המקובלים טוב להזהר גם מלאכול מוח או כבד של בהמה או עוף".

(1) אמנם ע"י יביע אומר (ח"ב יו"ד סי' ח' אות ג' ד"ה ובהיותי) – "ולא ראיתי נזהרים בזה ... ופוק חזי מאי עמא דבר".

ב. קשה: חולין (דף קי: - קיא.), שלקי לרב אמי, קניא בקופיה, גאמו לשבא.

1. י"ל, ע"י כוונת האכילה מהפכים אותה מרע לטוב גמור – ישכיל עבדי (ח"ח יו"ד סי' ט', "אנא שלקי ליה לר' אמי ואכיל ... וקריבו ליה קניא בקופיה ואכלנא ... והרי מעשה רב שחכמי התלמוד במ' חולין הנ"ל היו אוכלים אותם ... נראה ליישב, דחכמי הש"ס לרוב גדולתם וקדושתם, וחסידותם ע"י כונתם האכילה, היו ממתקים את נפש הבהמית אשר שם, ומהפכים אותה מן הקצה אל הקצה, מרע לטוב גמור").
2. מראי מקומות – שיחת חולין (עמ' תקכ"ד).
  - (א) אפרקסתא דעניא (סי' קמ"ד אות ב') – "וכ"ת העיר מחולין קי"א ריש ע"א דאיתא התם קריבו לי קניא בקופי' ואכלנא, ופרש"י ז"ל 'הקנה עם כל המחובר לו הריאה והלב והכבד', לא ידענא אמאי לא הביא מהקודם לו דק"י סע"ב 'אנא שלקי ליה לר' א' ואכל', הרי דאכל ר"א את הכבד ...".
  - (ב) ביע אומר (ח"ב יו"ד סי' ח' אות ג' ד"ה ובהיותי, הליכות עולם ח"ו עמ' קנ"ט) – "וע"ע בחולין (קיא) שכמה אמוראים אכלו כבדא. וא"ל רב נחמן גאמו לשבא. (פרש"י, הגמאיהו והלעיטוהו בעל כרחו). ע"ש".
  - (ג) הגר"ח"ק שליט"א (ספר זכרון [בתוך שיח השדה ח"א] ח"ב אות י') – "בענין אכילת מוח וכבד של בהמה חי' ועוף ועי' חולין ר"י ב' קי"א א'".
  - (ד) ילקוט יוסף (סוף הע' א') – "והנה מה שמצינו לכמה מהאמורים שאכלו כבד ולא חששו שגורם לשכחה ... צ"ל עפ"מ ... דאין בזה איסור ממש".

ג. מראי מקומות – סגולת ישראל (בהשמטות מכתב ב' אות ז'), מנחת כהן (הליכות עולם סי' י"א), פאת שדך (ח"ג סי' י"ט), הגר"ח"ק שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב סוף אות י'), מעדני השלחן (סי' ע"ב מטעמי השלחן ס"ק ב' ד"ה והנה), הכשרות (פרק י"ח הע' קכ"ו), כשרות השלחן (בדיני או"ה עמ' נ"ד סעי' ס"ד), ואין למו מכשול (ח"ז פרק כ"א אות ה'), פרי חיים (סופר, סי' כ"א).

1. הגר"ח"ק שליט"א (אליבא דהלכתא חכ"ט עמ' נ' טור ד') – "ידוע שיש המקילים לאכול כבד של עוף. ושאלתי בענין זה את הגר"ח קנייבסקי שליט"א והשיב לי: אצלנו לא הקפידו".
2. זכר עשה (פרק ו' סעי' קכ"ב) – "והמחמיר גם בזה תע"ב".
3. רק זכרים או גם נקבות - עי' לעיל לגבי לב של עוף.

יד] הרגיל בזיתים (olives).

א. מקור.

1. הוריות (דף יג:) – "ת"ר, חמשה דברים משכחים את הלימוד ... והרגיל בזיתים ... דאמר רבי יוחנן: כשם שהזית משכח לימוד של שבעים שנה".
  - (א) רבינו בחיי (בראשית פרק ל"ד פסוק א') – "ידוע שכל האילנות יש להן לב כשתחתוך אותו, אבל אילן זית אין לו לב, ואולי מפני זה טבע הפרי משכח התלמוד ומטמטם הלב, כמו שהזכירו רבותינו ז"ל (הוריות יג ב) בזית".
  - (ב) מאירי (הוריות דף יג:) – "וכן לשמור עצמו מהדברים המשכחים והמטמטמים את הלב כלב בהמה וזיתים מלוחים וכיוצא באלו הענינים".
  - (ג) אורחות חיים (הל' תלמוד תורה אות כ"ה) – "ה' דברים משכחין התלמוד ... והרגיל בזיתים".

ב. פוסקים.

1. של"ה (שבועות פרק נר מצוה אות ק"ה) – "צריך אדם ליזהר מדברים המשכחים את הלימוד, כדאיתא בהוריות פרק כהן משוח (יג ב): תנו רבנן, חמשה דברים משכחים את הלימוד ... והרגיל בזיתים".
2. יוסף אומץ (עמ' רע"ג).
3. רע"א (או"ח סי' ב' על מג"א ס"ק ג') – "והרגיל בזיתים".
4. זבחי צדק (ס"ק קי"ג) – "והרגיל בזיתים".
5. שמירת הנפש (אות ש"מ).
6. ערה"ש (או"ח סי' ב' סעי' ה', סי' ק"ע סעי' ט"ו) – "אמרינן בשלהי הוריות [יג:] חמשה דברים משכחים את הלימוד ... והרגיל בזיתים".
7. לקוטי מהרי"ח (סדר תפילת ר"נ בן הקנה ח"א עמ' קנ"ב-א') – "והרגיל בזיתים".
8. בן איש חי (שנה ב' פר' פנחס אות י"ז) – "ולא יהיה רגיל בזיתים".
9. פתחי עולם (סי' ב' ס"ק א') – "והרגיל בזיתים".
10. כה"ח (יו"ד סי' קט"ז ס"ק קס"ח, או"ח סי' קנ"ז ס"ק כ"ז).
11. שלחן מלכים (סי' ג' הלכה למשה אות י"ט) – "והרגיל בזיתים".
12. מאסף כל מחנות (סי' ב' ס"ק י"ב ד"ה ועיין).
13. הליכות אבן ישראל (מועדים ח"ב פרק נ"א סעי' י"ב) – "רבינו היה נמנע לחלוטין מאכילת זיתים".
14. הגריש"א זצ"ל (קיצור הלכות חובל ומזיק ושמירת הגוף סעי' צ"ג) – "יש להקפיד מלעשות דברים שגורמים לשכחה, [ונשים יכולות להקל בזה], ולכן אין לאכול זיתים. ועם שמן זית יש להקל".
15. הגר"ח"ק שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות י"א).
16. שמירת הגוף והנפש (סי' ח' סעי' א').
17. נטעי גבריאל (פורים פרק ח' סעי' א') – "האוכל זיתים קשה לשכחה".

18. כשרות השלחן (בדיני או"ה עמ' נ"ו סעי' ס"ז).
19. זכר עשה (פרק ו' סעי' קכ"ד) – "הרגיל בזיתים קשה לשכחה".
20. ברכת יהודה (ח"ד סי' ה').
21. ואין למו מכשול (ח"ז פרק כ"א אות ו') – "הרגיל באכילת זיתים, הרי זה גורם לשכחה".
22. תשובות ישראל (ח"ג סי' ק"ט אות י"ב) – "הרגיל בזיתים הם משכחים הלימוד".

ג. טבע או סגולי: האם 'קשה לשכחה' הוא מציאות בטבע הזית, או ענין סגולי.

1. טבע.
(א) עי' רבינו בחיי (בראשית פרק ל"ד פסוק א') – לשונו מובא לעיל.
(ב) הגר"ח שליט"א (גם אני אודך בעניינים שונים ח"ג אות י"ב) – "שאלה: בגמרא הוריות (דף י"ג ע"ב) איתא, חמשה דברים משכחים הלימוד, וכו', והרגיל בזיתים וכו', ע"כ. האם זה ענין סגולי או טבעי. תשובה: טבע".
2. סגולי.
(א) חסד לאלפים (או"ח סי' קנ"ז ס"ק ו') – "והוא הדין לכל הדברים שאמרו רז"ל שגורמים שכחה, כגון זתים וכדומה צריך ליזהר הרבה, כי בודאי יש טעם בדבר, שיש אחיזה לחיצונים באותו דבר ונאחז באדם האוכלו".
(ב) הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה תפלה פרק ב' הע' ק"ג, מעדני שלמה עמ' קמ"ז [לשונו מובא לקמן]) – "דכיון דדברים הללו סגוליים הן אין לדון בהם ע"פ השכל".

ד. זיתים ירוקים.

1. מיקל.
(א) אברהם אזכור (מער' ז' אות ל"ו) – "וזתים שמן שהם השחור' עליהם ראוי לברך מעין ז' ובהם יפול השכחה ונתנו סימן כח"ש מעשה זית והתקון דהיא לכיון כתוב בס' דרך ישרה אף הזית דהגיון ככרתי בידרי העידו עליו דאינו בא לידי שכחה ואינו ראוי לברך עליו מעין ז' ועיין להרב מו"ק וכפי הנראה הוא דהכי והכי איתא דאיכא ב' מינים ויש מהם דמשתני הגוון והוא מין אחר ואין אתנו יודע לברר".
2. מחמיר.
(א) פרי חיים (סופר, סי' כ"ד) – "וחידוש פלא ראיתי לגאון רבי אברהם פאלאגי ז"ל בספרו אברהם אזכור ... אבל חילוק זה הוא דבר חדש ופלאי, שרק הזיתים 'השחורים' מברכים עליהם מעין שלש, ורק הם הגורמים לשכחת התורה, אבל הזיתים 'הירוקים' אין מברכים עליהם מעין שלש ואינם גורמים שכחה, וכדומה דזו לא אמרה אדם מעולם, ונעלם ממני ואיני יודע כעת מי בעל העדות שהעיד על חילוק זה בין זיתים שחורים שקשים לשכחה ולא הירוקים. והגאון יעב"ץ ז"ל בספרו מור וקציעה שם רק כתב לחלק בין זית חי וקובע סעודתו עליו, לזית כבוש הנאכל לקינוח שזה אינו משכח, וכן הוא בהגהותיו להוריות (שם), אבל הוא לא חילק בין זית שחור לזית ירוק, ופשוט ששניהם מין הזית וברכתם מעין שלש, ומדין ודאי הוא ולא מתורת ספק כדמסיק באברהם אזכור שם, וקצרתי, ודוק היטב".
- (ב) סתימות הפוסקים.
3. מראי מקומות.
(א) ואין למו מכשול (ח"ז פרק כ"א סוף הע' י"א) – "ויש לצרף לזה מה שכתב הגאון רבי יעקב סופר שליט"א בספרו תורת יעקב (סימן ג) בשם רבינו אברהם פאלאגי זצ"ל בספרו אברהם אזכור (מע' ז' אות לו) שכל מה שאמרו שהרגיל בזיתים גורם לשכחה, היינו דווקא זיתים שחורים, אבל לא ירוקים. עיין שם משכ"ב. ואכמ"ל".

ה. האוכל זיתים בכוונה מוסיפים לו זכירה.

1. מג"א (סי' ק"ע ס"ק י"ט) – "בענין דברים המשכחים את האדם כגון זתים וכיוצא בהם אין זה אלא בע"ה אבל המאכל בכוונה כנודע מוסיפין לו זכיר' כי הוא מתקן אותה".
2. א"ר (סי' ק"ע ס"ק כ"ד) – "כתב מג"א [ס"ק יט] בענין דברים המשכחים את האדם כגון זתים וכיוצא בהם, אין זה אלא בעם הארץ אבל האוכלים בכוונה כנודע מוסיפין לו זכירה".
3. בני יששכר (חודש כסלו-טבת מאמר ד' הלל והודאה אות ט"ו) – "ואומר לך עוד דבר נחמד, שם בעל הנס מתתיהו הוא עפ"י מה שידעת אכילת זית קשה לשכחה [הוריות יג ב], וכתב האריז"ל הוא דוקא האוכלו בלא כוונה המצטרפת, אבל האוכלו בכוונה הוא טוב לזכירה [לקו"ת טעמי המצוות פ' עקב] ...".
4. כה"ח (פלאגי, סי' כ"ד אות מ"ג).
5. בן יהודה (הוריות דף יג: ד"ה והנה) – "ורבי יוסי אומר אין שכחה לזתים ר"ל אפילו רגיל יש לו תקנה שלא יגרום לו שכחה כמ"ש המקובלים ז"ל שיכוין בעת אכילתו השמות א"ל אלקי"ם מצפ"ץ שעולה מספרם זי"ת".
6. ערה"ש (או"ח סי' ק"ע סעי' ט"ו) – "וכתבו דהאוכל זיתים בכוונה מוסיף זכירה [מג"א סקי"ט]".
7. אפיקי מגינים (סוף סי' קנ"ו) – "ועמ"א ...".
8. כה"ח (או"ח סי' קנ"ז ס"ק כ"ז) – "וכתב בשה"מ פ' ואתחנן דמ"ש ז"ל סוף מסכת הוריות כי יש דברים גורמין שכחה באדם כשיאכלם כמו הזיתים וכיוצא אין זה אלא במי שאוכלם בלא כוונה כמו עם הארץ אך מי שמכוון באכילתו אל הכוונות הכתובים בפ' עקב אדרבא נותנין לו זכירה יעו"ש והביאו מ"א שם, א"ר שם, והכוונה לזתים כשאוכלם יכוין ק"ל אלקי"ם מצפ"ץ שהם גי' זי"ת. נגיד מצוה".
9. שמירת הנפש (הע' קע"ח).

10. הליכות עולם (ח"ז עמ' ר"כ) – "וכבר הוכחנו מספר חסידים וסיעתו שאין בזה כלל איסור דהשמר פן תשכח את הדברים, וא"כ שפיר יש לסמוך על הכוונה בשמות הקודש גם למי שרגיל בזיתים".
11. הגר"ח שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות י"א).
12. שמירת הגוף והנפש (סי' ח' סעי' ג').
13. נטעי גבריאל (פורים פרק ח' סעי' א') – "כל זה דוקא בעם הארץ או מי שאוכל בלי כוונה הראויה, אבל האוכל בכוונת האכילה, מוסיפין בו זכירה, אחרי שהוא מעלה אותם ומתקנם כשאוכלם".
14. כשרות השלח (בדיני או"ה עמ' נ"ז סעי' ס"ח).
15. ברכת יהודה (ח"ד סי' ה').
16. ואין למו מכשול (ח"ז פרק כ"א אות ז').
17. מראי מקומות – שלמת חיים (סי' תתס"ז, סי' תתס"ח, דפו"ח עניינים שונים סי' צ', סי' צ"א), הגר"י הלל שליט"א (אליבא דהלכתא גליון כ"ט עמ' ס"ח), זכר עשה (פרק ו' סעי' קכ"ז, סעי' קכ"ח, סעי' קכ"ט).
- א) יפה ללב (ח"ג קונ"א יו"ד סוף סי' קט"ז, ק"כ-ג) – "שראיתי להרב מו"ק בא"ח סי' ק"ע שכ' ... וראה לדבר ... וכשאני לעצמי אינו כ"כ ראה מאלו אדונים שהיו מכוונים שכ' בסידור תפלה שערי רחמים למהר"ח הכהן ומהר"ש עבאדי דע"ג ע"כ האוכל בכוונה מותר לו לאכול זיתים ואינם גורמים לו שכחה אדרבה יוסיפו לו זכירה מאחר שהוא מעלה אותם ומתקנם ע"י כוונותיו ע"ש לא לנו כמונו שאין אנחנו יודעים לכוין כראוי".
- ו. מראי מקומות – מעדני מלכים (סי' מ' אות ד'), שמירת הגוף והנפש (סי' ח').

הגדר של "רגילות".

ז. דווקא הרגיל בהם בכל יום, או סעודה אחר סעודה.

1. שדה יצחק (הוריות דף יג: ד"ה הרגיל) – "הרגיל בזיתים הא דלא קתני והאוכל זיתים כמו האוכל ממה שאכל עכבר והאוכל לב של בהמה אפשר לגבי עכבר ולב של בהמה אפילו לא אכל אלא פעם אחת משכחין אבל זיתים דווקא הרגיל בהם בכל יום אבל אם אינו רגיל לאכול בכל יום אלא איזת פעם לא משכחי ודו"ק".
2. בירורי המידות (מהרי"ל, לקוטים עמ' ע"ח) – "ועצה כללי הנגלה לכול נשמע מלשון הברייתא פשוט, בשאר הד' דברים כתבו לשון האוכל השותה, האוכל ממה שאכל עכבר, האוכל לב בהמה, ובזיתים לא כתבו האוכל זיתים, אלא כתבו הרגיל בזיתים, הרגיל בשמן זית, משמע שכח זכירה שבשמן זית פועל דוקא ברגילות, וכן הכח שכחה שבזיתים פועל ג"כ דוקא ע"י רגילות, אבל האוכל רק באקראי ליכא חשש שכחה, היינו שאינו אוכל כסדר סעודה אחר סעודה זתים, אלא בדיליג, שלא יבוא לשם רגיל".
3. בצל החכמה (דף על הדף הוריות דף יג:) – "כתב הגאון רבי בצלאל שטרן ז"ל בקובץ כרם שלמה (שנה ט"ז קו' א' ע' לז): נלענ"ד דגם אם נאמר דהרגיל בזיתים ר"ל ב' פעמים, מ"מ היינו דוקא כשאוכלם זה אחר זה בשתי סעודות או בשני ימים, אבל אם אכל זיתים היום, ובסעודות שלמחר לא אכל, ושוב אכל למחר, נלענ"ד דלא מקרי רגיל, דצריכות שתי האכילות להיות סמוכות זל"ז, דאטו אם אכל זיתים בהיותו בן עשרים שנה ושוב אחר חמשים שנה בהיותו בן שבעים אכל פעם שני', נאמר שהוא בכלל רגיל בזיתים שמשכח לימודו, אתמהא, אלא פשיטא שצריכות ב' האכילות להיות סמוכות זו לזו, ומסתבר דכל שהפסיק ביניהם יום א' וסעודה א', לא מקרי רגיל. ואף אם נאמר דהפסק סעודה אחת לא חשובה, מ"מ בהפסקת שתי סעודות ודאי חשובה הפסקה, שהרי עד שלא התרגל בזיתים ע"י ב' אכילות התרגל ביניהן שלא לאכול ע"י ב' הפסקות. ואף שהדבר מוכרח מסברא והוא מושכל ראשון, אמרתי ליתר שאת להביא לזה רא' נכונה מהא דאיתא בברכות ל"ח: ארחב"א אני ראיתי את ר' יוחנן שאכל זית מליח וכו', ועיי"ש ברא"ש הל' ט"ז שכ' ובירושלמי מייא עובדא אחרנא, ר' יוחנן נסב זית ובירך לפניו ולאחריו כו', וכדבריו כתבו גם התוס' בסוכה כ"ו: ד"ה ולא בירך כו' אבל שמא שני מעשים היו כו', עכ"ל. ואם כדבריהם דהך דירושלמי עובדא אחריתא הוי ושני מעשים היו, נמצא אכל ר' יוחנן זיתים ב"פ. ואי נימא דהרגיל בזיתים היינו ב' פעמים משכח לימודו, איך אכל ר' יוחנן ב"פ זיתים, ובפרט שר"י הוא מרה דההוא מימרא בהוריות י"ג: דזית משכח לימודו של ע' שנה, אלא ודאי דהא דאמרו הרגיל בזית משכח לימודו, היינו ברגיל לאכול תמיד, ור' יוחנן לא הוי רגיל בכך, או אם נאמר דגם בשתי פעמים חשוב רגיל, צ"ל דהיינו דוקא כשב' האכילות סמוכות זל"ז וכמש"כ, ור' יוחנן אכלן בהפסק זמן ביניהם ...".

ח. שממלא כריסו מהם: ואם אוכל מהם מעט אפילו בכל יום, לית לן בה.

1. מים חיים (או"ח סי' ק"צ) – "אבל לאוכלם לפרקים ואפי' בכל יום ולאכול מהם מעט ובתוך הסעודה. כמנהג העולם ודאי לא יביאו לידי שכחה".
2. זכר עשה (פרק ו' סעי' קכ"ד) – "ושיעור הרגיל הוא שממלא כריסו מהם, ואם אוכל מהם מעט אפילו בכל יום, לית לן בה. ויש שאומרים בזה שיעורים אחרים, [ובאו דבריהם בהערה], והנראה העיקר כסברא ראשונה".
3. עי' ואין למו מכשול (ח"ז פרק כ"א הע' י') – "כתב הגאון רבי חיים קניבסקי ... ע"כ. ברם אם קבלה היא נקבל, אבל אם לדין יש תשובה, דאין זה מוכרח ש'רגיל' הוא אחת לשלושים יום, דהנה בברכות (ו:) אמרו 'כל הרגיל לבא לבית הכנסת ולא בא יום אחד, הקדוש ברוך הוא משאיל בו', ומיירי שרגיל לבוא בכל יום ולא אחת לשלושים יום. ובבבא בתרא (ט:) אמרו, שכל הרגיל לעשות צדקה, זוכה שיהיו לו בנים בעלי חכמה, בעלי עושר, בעלי אגדה. וקשה לומר דמיירי אחת לשלושים יום. ובמסכת שבת (כג:) אמרו, שהרגיל בנר, הויין ליה בנים תלמידי חכמים. ומיירי בנר שבת שמדליקו בכל שבוע ולא אחת לשלושים יום. וכיוצא בזה איתא בפסיקתא זוטרתא (בראשית פרק כז): כשנכנס עשו ליצחק, נכנס עמו גיהנם, כשראה אותה יצחק חרד חרדה גדולה. ויאמר מי ייאפה הכא, יצא בת קול ואמר 'הצד ציד', הרגיל לצוד ציד בכל יום, ומי הוא זה, זה עשו. ע"כ. עין רואה ש'רגיל' הוא גם בכל יום, וגם בכל שבוע. ומה שכתב לחלק בספר דרך שיחה (עמוד תקד), אחר המחילה אינו מוכרח. כיעו"ש. ואחרי כותבי כל זאת, האלהים

אינה לידי ספר נחמד למראה הנקרא בשם 'זכר עשה' וראיתי שם (בעמוד שה) שעמד בנידון זה, וכתב בשם הגאון רבי יצחק גויטע בספרו שדה יצחק ... וכן כתב בספר ברורי המידות (עמוד עח) ... וגם הגאון רבי יוסף משאש בשו"ת מים חיים ... ויש לצרף לזה מה שכתב הגאון רבי יעקב סופר שליט"א בספרו תורת יעקב (סימן ג) בשם רבינו אברהם פלאג'י זצ"ל בספרו אברהם אזכור (מע' ז אות לו) שכל מה שאמרו שהרגיל בזיתים גורם לשכחה, היינו דווקא זיתים שחורים, אבל לא ירוקים. עיין שם משכ"ב. ואכמ"ל. לסיכום: **אותם הנוהגים לאכול מעט זיתים פעם אחת ביום, רשאים להמשיך במנהגם**, ואינם צריכים לחשוש לשכחה, ומכל מקום מהיות טוב, יכוונו בכל פעם שאוכלים, בשם אל אלקים מצפ"ץ".

ט. מחמיר.

א) קהלות יעקב (דרך שיחה ח"א עמ' תק"ד, ח"ב סוף עמ' תנ"א) – "אבא זצ"ל לא אכל כלל זיתים, ואף אחת לל' יום - חשש שגם זה קשה לשכחה".

י. פחות מל' יום.

1. הגר"ח שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות י"א ד"ה והנה, עי' הוספות ותיקונים להוצאה שניה) – "והנה דבר ברור דדוקא ברגיל יש קפידא משא"כ באוכל לפרקים וכלשון הגמ' הרגיל בזיתים ומה"ט מצינו ... ושיעור רגיל אפשר ללמוד מהא דברכות מ' א' הרגיל בעדשים אחת לשלשים יום כו' הרגיל בחרדל אחת לשלשים יום כו' משמע לאחת לשלשים יום אכתי מקרי רגיל לענין אכילה אבל יותר מל' יום לא מצינו דמקרי רגיל".

הגר"ח שליט"א (דרך שיחה ח"א עמ' תק"ד) – "כתבתי בסי' הזכרון ... וכתב אלי אחד להקשות מגמ' מפורשת (יומא נ"ג, ב') שהיה הכה"ג מאריך בתפילתו ביוהכ"פ ואמרו לו שלא יהא רגיל בזה, ועוד הוספתי מגמ' (כתובות ס"ז, ב') הוה רגיל כל מעלי יומא דכיפורא, אף שהיה זה אחת לשנה. והתשובה היא פשוטה, דבר ששייך לכל יום ועושהו רק אחת לל' יום אינו נקרא 'רגיל', אבל דבר ששייך רק לזמן מסוים - הרגיל קאי על זמן זה".

יא. מראי מקומות – בן יהוידע (הוריות דף יג: ד"ה והנה), וישב משה (ח"א סי' ע"ג אות ב' ד"ה שו"ר), שמירת הגוף והנפש (סי' ח' הע' ג' ד"ה ומה), נטעי גבריאל (פורים פרק ח' סעי' ג').

1. ר"ן (נדרים דף מו. ד"ה אי) – "והכי תניא בתוספתא (פ"ב) היה א' מהם רגיל להדיר הנאה על חלקו כופין את הרגיל למכור חלקו ומפרש בירושלמי **דבתרי זימנין מיקרי רגיל** דאמרינן ...".
2. פ"ת (אה"ע סי' קט"ו ס"ק י') – "ובסי' ק' שם בתשו' הגאון ב"מ כ' **דבב' פעמים מקרי רגילה** לענין זה ע"ש".
3. שלמת חיים (הל' שמירת הגוף והנפש סי' צ').
4. הליכות אבן ישראל (מועדים ח"ב פרק נ"א הע' י"א, עמ' ת) – "ומה ששאל מה פירושו של הרגיל בזיתים, - מסתבר שפעם בשבוע לא נקרא רגיל".
5. הגר"ח שליט"א (דולה ומשקה עמ' שס"ב) – "רבינו שליט"א סובר, בספר זכרון שרגיל שאמרו חז"ל הכוונה 'אחד לחודש', והאם לפי"ז בשמן זית יספיק פעם בחודש בשביל זיכרון, או שצריך להוסיף יותר. תשובה: אולי".
- הגר"ח שליט"א (שאלת רב ח"א פרק כ"א אות ד') – "הרב שליט"א כתב ... שהכוונה 'רגיל בזיתים' הוא פעם בחודש. ולכאורה יכול להזהר לעשות הרחק יותר מחודש, אבל באותה פעם שאוכל יכול לאכול כמה שרוצה. תשובה: אפשר".
- הגר"ח שליט"א (שאלת רב ח"א פרק כ"א אות ה') – "והאם ביום השלשים יכול לאכול כמה פעמים כגון בערב בוקר ולפני שקיעה. תשובה: יאכל יום ל"א רק פ"א".
- הגר"ח שליט"א (שאלת רב ח"א פרק כ"א אות ו') – "לכאורה הרגיל בזיתים שייך רק כשאוכל כזית או אכילה חשובה, אבל אם טעם קצת, (חצי זית או קצת יותר) כגון בט"ו בשבט, אין זה 'אוסר' לאכול עוד פעם בתוך ל'. שקשה לומר שזה נקרא רגיל. תשובה: אולי".
- הגר"ח שליט"א (דולה ומשקה עמ' שס"ב) – "שאלה: החותך זיתים ושם על פרוסת לחם, האם נקל מצד שטפל ללחם, ונאמר שאין חשש של מביא לשכחה. [ואינו בכלל מאמר חז"ל הרגיל בזיתים משכח תלמודו]. תשובה: לא".
6. ואין למו מכשול (ח"ז פרק כ"א הע' י"א, עמ' שמ"ה) – "לסיכום: אותם הנוהגים לאכול מעט זיתים פעם אחת ביום, רשאים להמשיך במנהגם, ואינם צריכים לחשוש לשכחה, ומכל מקום מהיות טוב, יכוונו בכל פעם שאוכלים, בשם אל אלקים מצפ"ץ".
7. עיונים בהלכה (שמעיה, ח"ב בעניני או"ח סי' י"ב אות ו') – "שלא נאמרו דברי הגמרא אלא באוכלן לחין חין, **וקובע סעודתו עליהן**, משא"כ באלו הכבושין שאין אוכלין אותן אלא לקינוח, וראיה לדבר ...".

כבושים, מלוחים, מבושלים.

יב. מיקל.

1. יעב"ץ (הוריות דף יג:) – "נ"ל דוקא חין, משא"כ בכבושין דמעלי, דאשכחן בתנאי קמאי דאכלי להו, יבמות [טו: ועי' מור וקציעה או"ח סי' קע]".
- יעב"ץ (מור וקציעה סוף סי' ק"ע) – "ומה שאין נוהגין ליהזר מזיתים, אף הנוהגין מדברין המביאין לידי שכחה. נ"ל עיקר טעמן הוא, משום דמשמע להו שלא נאמרו דברי הגמרא אלא באוכלן לחין חין **וקובע סעודתו עליהן**. משא"כ באלו הכבושין שאין אוכלין אותן אלא לקינוח. וראיה לדבר שאין חשש בזיתים כבושים, מר"י החורגי פ"ק דיבמות [טו, ב] ור"י דאכל זית מליח פרק כ"מ [ברכות לט, א]".
2. זבחי צדק (ס"ק קי"ג) – "דוקא אם אוכלם חיים וקובע סעודתו עליהם משא"כ בזיתים הכבושים אינם בכלל. מהר"ר יעב"ץ בס' מו"ק ובס' מגדל עוז וכ"כ הר' יפה ללב נר"ו בח"ג בקו"א בשמו עי"ש".

3. פתחי עולם (סי' ב' ס"ק א') – "זיתים כבושים אינן בכלל. סע"ש".
4. אפיקי מגינים (סוף סי' קנ"ו) – "והרגל בזיתים כבושין אינם בכלל זה (סע"ש)".
5. שלחן מלכים (סי' ג' הלכה למשה אות י"ט) – "זיתים כבושים אינם בכלל. סע"ש".
6. שמירת הנפש (הע' קע"ח).
7. מאסף כל מחנות (סי' ב' ס"ק י"ב ד"ה ועיין) – "זיתים כבושים אינו בכלל פתחי עולם".

יג. מחמיר.

1. עי' מאירי (הוריות דף יג:) – "וכן לשמור עצמו מהדברים המשכחים והמטמטמים את הלב כלב בהמה **וזיתים מלוחים** וכיוצא באלו הענינים".
2. בה"ח (או"ח סי' קנ"ז ס"ק כ"ז) – "ונראה דגם לדברי המו"ק ה"ד אם כבושין במלח או בחומץ ותבלין אבל אותן הזיתים השורין אותם במים לבד בלי מלח להסיר מרירותם ונשאריהם כמו שהם חייין אלו משכחין, ונראה דגם בכבושין במלח וכו' יש להחמיר ולכוין וכמ"ש היפ"ל ז"ל".
3. חזו"א (ארחות רבנו ח"ג עמ' ק"ד אות כ"א) – לשונו מובא לקמן.
4. קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"ג עמ' ק"ד אות כ"א) – "אמר לי מו"ר (שליט"א) זצוק"ל הא דאיתא בהוריות (ד"ג ע"ב) הרגיל בזיתים משכח את התלמוד (והלאה שם בגמ' דמשכח תלמוד של ע' שנה) זה רק הרגיל אבל באקראי אפשר לאכול ולא משכח ואמר לי מו"ר שהוא אוכל זיתים לפעמים, ודעת מו"ר דגם זיתים כבושים ומלוחים משכחים כמו חיים (ולא כהגהות הגיעב"ץ ז"ל על הוריות שם), וכן דלא מהני מה שטבולים בשמן זית (כמו שנוהגים בירושלים וטעמם משום ששמן זית משיב תלמוד של ע' שנה בגמ' שם), וכן שמעתי שגם דעת מרן החזו"א זצוק"ל כן לא כגיעב"ץ ושלח מועיל לשפוך עליהם שמן זית. וספר לי הגר"ח ק שליט"א שאביו מו"ר זצוק"ל אמר לזוג' הרבנית ע"ה (אמו של ר"ח) שלא תקנה זיתים, ועוד אמר לי ר"ח שליט"א שהוא בעצמו אוכל זיתים פעם בקצת יותר מל' יום (משום דבקונטרס הזכרון שלו מצדד בראיות דאחת לל' יום אחתי מקרי רגיל)".
5. הליכות אבן ישראל (מועדים ח"ב פרק נ"א הע' י"א, עמ' ת') – "וביעב"ץ בהגהותיו למס' הוריות מתיר זיתים כבושים, ואיני יודע מנין מקורו. עכ"ל רבינו. והנהגות רבינו היתה להמנע כליל מאכילת זיתים בכל צורה, גם לא זיתים הנכבשים, וגם לא ע"י טבילתם בשמן זית. וכן הנהיג לבני ביתו".
6. עי' שבט הלוי (קובץ מבית לוי בענייני יו"ד עמ' צ"ו אות ה', שערי הוראה ח"ד עמ' י"ז אות ה', עי' שבט הלוי ח"א סי' ר"ה בהגהות לס' קס"ח) – לשונם מובא לקמן.
7. הגר"ח ק שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות י"א ד"ה ובהגהות, עי' הוספות ותיקונים להוצאה שלישית, והוצאה שביעית) – "רע"ב"ץ ... ותמוה ... ומצאתי במאירי בהוריות שם שכ' בהדיא דזיתים מלוחים קשים לשכחה וכ"נ ברבינו בחיי ... איך סתם כאן הרגיל בזיתים הו"ל לפרושי בזיתים חיים כיון שעיקר האכילה הי' בכבושין ומלוחים לכן נראה לענ"ד שאין לחלק בזה".
- הגר"ח ק שליט"א (עלי שי"ח עמ' רכ"ט אות ז') – "שאלה: לאכול הרבה זיתים כבושים בלי שמן האם זה קשה לשכחה. תשובה: כן".
8. זכר עשה (פרק ו' סעי' קכ"ה) – "ואין לסמוך על זה".
9. ברכת יהודה (ח"ד סי' ה' ד"ה ודע) – "ודע שכתב היעב"ץ ... אולם מזה שרבותינו סתמו בזה, נראה שדעתם להחמיר בזה, שהרי רוב ככל הזיתים נאכלים כשהם כבושים, ומסתמא שרבותינו דיברו על דבר שכיח. וכן נראה מסתמות לשון הפוסקים. ונודע מ"ש הרי"ף במסכת יבמות (דף כט ע"ב מדפי הרי"ף) וז"ל ודאי אי איתנהו להני מילי דמר רב יהודאי לא הוה שתיק גמרא מינייהו. ע"כ. והובא בפוסקים ז"ל. ומה שהביא ראיה מרבותינו שאכלו זיתים, אינה ראיה, שהרי לא אמרו חז"ל שאכילת זיתים גורמים לשכחה כי אם למי שרגיל באכילתם, והם אכלו זאת באקראי. וגם י"ל שהם היו מכוונים בכוונות שכתב רבנו האריז"ל הנ"ל. וע"ע מ"ש בזה בספר כה"ח ... ולפיכך נלע"ד שיש להחמיר בזה".
10. ואין למו מכשול (ח"ז פרק כ"א אות ו') – "ואין הבדל אם הזיתים חיים, או כבושים, או מבושלים".
11. תשובות ישראל (ח"ג סי' ק"ט אות י"ב) – "אין שום חילוק בין זיתים חיים לכבושים ומבושלים ושלוקים או מלוחים כולם שווים משכחים הלימוד".

יד. מראי מקומות – יפה ללב (ח"ג קונ"א יו"ד סוף סי' קט"ז, ק"כ-ג', לשונו מובא לעיל), וישב משה (ח"א סי' ע"ג אות ב' ד"ה שו"ר), שמירת הגוף והנפש (סי' ח' סעי' ב'), נטעי גבריאל (פורים פרק ח' סעי' ד', סעי' ה'), כשרות השלחן (בדני או"ה עמ' נ"ז סעי' ס"ח).
 1. יביע אומר (ח"ב יו"ד סי' ח' אות ד') – "ולפי האמור נוחא מה שאין העולם נוהרים מלאכול זיתים כבושים, וקובעים עליהם סעודתם, והרי הרגיל בזיתים בא לידי שכחה. א"ו שמכיון שאין איסור כלל בזה, רק דרך עצה טובה, במקום שאינו מוצא ליפתן אחר בנקל, שפיר דמי. ומצאתי להגאון יעב"ץ במור וקציעה (סי' קע) שכ', ומה שאין נוהגים ליהזר בזיתים, אף הנוהרים מדברים המביאים לידי שכחה. נ"ל שעיקר טעמן הוא משום דמשמע להו שלא נאמרו ד' הגמ' אלא באוכלן לחים חיים, וקובע סעודתו עליהן, משא"כ באלו הכבושים שאין אוכלין אותן אלא לקינוח. וראיה לדבר שאין חשש בזיתים כבושים, מר"י בן גודגדא ביבמות. ור' יוחנן דאכל זית מליח, פרק כיצד מברכין [לט:]. ע"כ. ומ"ש ר"י בן גודגדא, צ"ל החורני, ביבמות (טו:), אך שם מיירי בשנת בצורת. ע"ש. ובאמת שאין מכאן ראיה כ"כ, דהא הרגיל בזיתים אמרו, אבל לאכול באקראי ודאי דש"ד. וכ"ש לפמ"ש האר"י ז"ל בשער המצות (ר"פ ואתחנן), כי יש דברים הגורמים שכחה לאכלם כמו הזיתים וכיו"ב, ואין זה אלא במי שאוכלם בלא כוונה כעם הארץ, אך כל מי שמכוין באכילתו וכו' אדרבא נותנים בו זכירה. ע"ש. וכ"כ בנגיד ומצוה (ד"ח ע"ב), שיכוין בשמות אל אלקים מצפץ שעולים כמנין זית. ע"ש. וכן הובא במג"א (סימן קע ס"ק יט). ע"ש. וא"כ אפשר שר' יוחנן החורני ור"י היו מכוונים בכוונות הללו. וכן ראיתי לה' יפה ללב ח"ג (דק"כ ע"ג) שכ"כ. וע' להגרי"ח זוננפלד בשו"ת שלמת חיים פ"א (סי' מא - מב), שכ' ע"ד המג"א הנ"ל, דמ"מ אין

ראוי להרגיל בזה במה שמפוי בש"ס, ומכ"ש עניני שכחה, שאפשר שיש בזה לתא דלאו דהשמר פן תשכח את הדברים וכו'. אבל יאכל אותם עם שמן זית, ואז מה טוב לכיון. וההיא דיבמות (טו): שהי' אוכל זתים, פשוט דדוקא רגיל. וכו'. ע"ש. וכבר ביארנו שאין בזה כלל איסור דהשמר פן תשכח את הדברים וכו'. וע' בכף החיים למהר"י סופר (סי' קנז ס"ק כז)".

2. ילקוט יוסף (קיצור שו"ע סי' קט"ז סעי' י') – "וכן אין להרבות באכילת זיתים, ויש מי שכתב שבזיתים כבושים אין לחוש".

לאכול זיתים עם שמן זית.

טו. הוריות (דף יג:): – "חמשה דברים משיבים את הלימוד ... והרגיל בשמן זית ... הרגיל בשמן זית. מסייע ליה לרבי יוחנן, דאמר רבי יוחנן: כשם שהזית משכח לימוד של שבעים שנה, כך שמן זית משיב לימוד של שבעים שנה".

1. מהרש"א (הוריות ריש דף יג:): – "כך שמן זית משיב תלמוד כו'. מזה יש לתת טעם בכל שבעת מינין דחשיב בתורה חשיב הפירות עצמן דכתיב חטה ושעורה גפן וגו' חוץ מזית דנקט היוצא ממנו דכתיב זית שמן משום דהזית גופיה אין בו שבח א"י ואדרבה שהוא משכח התלמוד אבל שמן היוצא ממנו הוא משיב התלמוד ושבוהו של א"י".

טז. מיקל, אינו קשה לשכחה.

1. דברי ישראל (ח"ב בהגהותיו לספר שמירת הנפש באות ש"מ, עמ' ע"א) – "באות ש"מ הרגיל בזתים קשה לשכחה יעויין בהגהות הגריעב"ץ בהוריות שכ"כ ודוקא חייך משא"כ כבושים, ובשנת תשי"ב כתב אלי ח"א ירושת"ו וז"ל, דכירנא כד הוינא טליא כבן י"ב י"ג שנה, מו"ר המובהק ז"ל הי' מזהיר את כל תלמידיו שלא לאכול זתים כלל וכלל, ולעומת זה להרבות באכילת שמן זית, וכולנו היינו נשמעים לדבריו - אולם מנהגם של ישראל היום שאינם נזהרים בזה יש לו יסוד עפ"י מה דגרסינן: הרגיל בשמן זית, מסייע לרבי יוחנן כשם שהזית משכח לימוד של שבעים שנה כך שמן זית מחזיר תלמוד של שבעים שנה, מכאן דאכילת שמן זית עם הזיתים או אפילו לבד מתקן קלקול הזיתים, כלומר שמן זית הוא תרופה לקלקול השכחה של הזיתים, אבל אינו מתקן את קלקול אכילת הלב שהוא דבר שאין לו תרופה, וזהו שבוהו של שמן זית שנמנה בין שבעת המינים שנשתבחה בהם א"י בלשון 'זית שמן', עיין מהרש"א שם, בח"א עכ"ד".

2. שלמת חיים (סי' תתס"ז, עי' סי' תת"ע, דפו"ח עניינים שונים סי' צ', עי' סי' צ"ג) – "אבל יאכל אותם עם שמן זית ואז מה טוב לכיון".

3. דברי זאב (ח"ו סוף דף ב:).

4. משנה הלכות (ימי שמנה סי' נ"ט, עמ' קס"א) – "דמה שהעולם בדו לומר דבשמן זית מותר לאכול זתים, אין זה שסתם בדו לעצמן אלא סמכו על הגמ' הוריות שם דחשיב חמשה דברים משכחים את הלימוד וחמשה דברים משיבים את הלימוד וחשיב הרגיל בזתים משכחים את הלימוד והרגיל בשמן זית משיב את הלימוד וסיים שם מסייע ליה לר' יוחנן כשם שהזית משכח לימוד של שבעים שנה כך שמן זית משיב לימוד של שבעים שנה וכיון שאומר כשם שהזית משכח כך שמן זית משיב ס"ל ק"ו שאם אכלם יחד דאז בא זה ותיקן לזה שהשמן שגורם להשיב הלימוד מעלה גם שלא ישכח מתחילה דאם מעלה מה ששכח כבר כ"ש שיגרום שלא לשכח במה שלא שכח עדיין, וזה שפרש"י משיב מחזיר את הלימוד שנשתכח הימנו כבר ע' שנה, וק"ו שיגרום שלא ישכח כשאוכל לכתחילה עם שמן, וראיתי מובא בשם ידידי הגר"ח קניבסקי שליט"א דאפשר שהזתים יזיקו יותר ממה שהשמן יועיל ולפענ"ד זה אינו דלכן מדייק לשון הגמ' דאמר ר' יוחנן כשם שהזית משכח וכו' כך שמן זית משיב לימוד וכו' ולשון כשם מבואר כדא כן דא וא"כ לא יזיק יותר כנלפענ"ד".

5. הגריש"א זצ"ל (קיצור הלכות חובל ומזיק ושמירת הגוף סעי' צ"ג) – "אין לאכול זיתים. ועם שמן זית יש להקל".

הגריש"א זצ"ל (מפי האיש עמ' רמ"ב) – "באכילת זיתים עם שמן זית אין בעי' של 'קשה לשכחה' ואפשר לאכול".

6. עי' שבט הלוי (קובץ מבית לוי בענייני יו"ד עמ' צ"ו אות ה') – "הרגיל באכילת זיתים משכח תלמודו, וכתב היעב"ץ דכל זה רק בזיתים חיים ולא בכבושים. אמנם המאירי כתב שגם מלוחים קשים לשכחה וע"כ יטבלם בשמן זית. וכן נהג מורנו הגה"צ רבי שמעון מזליכוב זצ"ל ה"ד (מנהלה הרוחני של יח"ל בפולין) שהיה מטבלם בשמן זית".

עי' שבט הלוי (שערי הוראה ח"ד עמ' י"ז אות ה') – "האם חייבים לטבול הזיתים בשמן זית בזה"ז שהם כבושים ואולי אינם קשים לשכחה, בהגהות היעב"ץ בש"ס הוריות כ' דכבוש אינו קשה לשכחה, מכ"מ ראיתי לרבותי שהיו טובלים בשמן וכן אני נוהג בל"נ".

יז. מחמיר, אין לחלק.

1. חזו"א (ארחות רבנו ח"ג עמ' ק"ד אות כ"א) - לשונו מובא לעיל.

2. קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"ג עמ' ק"ד אות כ"א) - לשונו מובא לעיל.

3. הליכות אבן ישראל (מועדים ח"ב פרק נ"א הע' י"א, עמ' ת') – "ונשאל רבינו מה הסיבה שיש להמנע מאכילה ע"י טבילתן בשמן זית, ואמר רבינו שכיון שכהיום השמן עובר תהליך זיכוך, והשמן אינו במקוריותו, אפשר דעל זה אין הסגולה שמועיל לזכרון. ובאמת כשנשאל רבינו לענין סגולה של שמן לזיכרון היה אומר שצריך לקחת השמן הנקרא שמן כתיב. ובפעם אחרת אמר רבינו בענין זה, שאין הפירוש שבזיתים הטבולים בשמן אין שכחה, אלא שהזית משכח, והשמן מפקח, והרי זה דומה למי שמקבל מכה, והולך לרופא לחבושו ...".

4. הגר"ח שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב סוף אות י"א) – "ובהגהה מח"א בסוף ס' שמירת הנפש הביא שיש אנשים שרגיל לאכול זיתים ביחד עם שמן זית ואומרים דהא אמרי' דהזית משכח תלמוד של ע' שנה ושמן זית משיב תלמוד של ע' שנה א"כ יצא זה בזה ואינו מזיק, ואינו נראה לענ"ד דפשיטא דאין כל האדם שוין ומי שמוחו וזכרונו וכשרונו חזקים בודאי הדברים הטובים לזכרון יועילוהו הרבה והדברים המזיקין לא יזיקוהו כ"כ ולהיפך מי שכחו וזכרונו חלשים הדברים המזיקים יזיקוהו הרבה והמועילים לא יועילוהו רק קצת לפי ערך זכרונו וא"כ אפשר שהזיתים יזיקו הרבה יותר ממה שהשמן יועיל".

הגר"ק שליט"א (אש התורה, בראשית, תורת חיים עמ' רי"ז אות י"ב) – "האם מותר לאכול זיתים שהרי משכחים את הלימוד, והאם ששופכים שמן זית זה מפקיע את השכחה, ואם שמן סויה גם עוזר אם אין בנמצא שמן אחר, והאם לאכול זיתים ביחד עם לחם זה מפקיע השכחה. תשובה: אין לאכול זיתים".

5. הגר"י הלל שליט"א (אליבא דהלכתא גליון כ"ט עמ' ס"ח) – "והגם דאמרו בהוריות שם, דשמן זית להרגיל בה משיב את הלימוד, יש לפרש דאירי במי שתקף עליו תלמודו, וכמ"ש רש"י שם דאירי בלימוד שנשכח ממנו 'כבר'. אבל שנתיר לאדם שיאכל זיתים הרבה שגורם לשכחה, על סמך שמערב עמהם שמן זית הגורם לזכרון, מי יאמר שיועיל השמן זית ששונה עם הזיתים להחזיר את הנשכח מחמת ריבוי הזיתים שאוכלם עכשיו. דמאחר שעתה הוא עושה פעולה בקום עשה באכילת הזיתים כדי להשכיח ממנו הלימוד, אין נראה שיועיל השמן זית להחזירו. ואפילו אם נאמר על צד הרחוק דאולי יועיל שלא ישכח מכל מקום שיביא לו כח הזכרון אין מסתבר כלל. ולכן אין עצה ותבונה לזה מלבד מה שהביא הרב מגן אברהם בשם האר"י ז"ל. ושוב הראוני בספר הזכרון להגר"ח קניבסקי שליט"א (אות י"א בסופו) שכתב כעין דברינו לדחות עצה זו. ועיין בספר שמירת הגוף והנפש שגם כן פקפק בהיתר זה".

6. ע"י זכר עשה (פרק ו' סעי' ק"ל) – "יש להמנע מהרגיל בזיתים בכל אופן".

7. ברכת יהודה (ח"ד סי' ה' ד"ה ולגבי) – "ולגבי מ"ש הרב שלמת חיים שמהני אם יאכל את הזיתים עם שמן זית, לפענ"ד נראה דאדרבא בזה יש לנו לחוש שלא יועיל, שמאחר שדבר זה נאמר בש"ס בסתם, אין להקל בזה, משום שפירוקא לסכנתא לא עבדינן".

8. תשובות ישראל (ח"ג סי' ק"ט אות י"ב) – "לא מועיל לערב שמן זית עם זיתים, ומ"מ מי שכבר אוכל ודאי שיוסיף שמן זית ואולי יועיל קצת".

יח. דעת הגרשז"א זצ"ל.

1. הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה תפלה פרק ב' הע' ק"ג) – "ומטעם זה לא נתקבל על לב רבנו מה שערערו על המנהג לאכול זיתים לאחר שטיבולם בשמן זית (משום דשמן מחמיר תלמודו כמ"ש בהוריות י"ג ע"א, ומתקן בכך אכילת הזית שמשכח תלמודו) משום דמאן יימר דשוין הן, וגם אולי בעינן שיהיו במשקל שוה, דזה אינו, דכיון דדברים הללו סגוליים הן אין לדון בהם ע"פ השכל, ולכן הנח להם לישראל וכו', וכיון שפשט היתרן באופן זה, וכך נהגו בירושלם ע"ה"ק מאז ומעולם, אין לערער בדבר. ולאחד שהי' קשה לו שמן זית ושאל כיצד ינהג כשרוצה לאכול זיתים, השיב רבנו דדי בטיפה אחת".

2. הגרשז"א זצ"ל (ארחות רבנו ח"ג עמ' ק"ד אות כ"א) – "הגר"ח"ק כתב בקונטרס שלו דלא מועיל לאוכלם יחד עם שמן זית וספר לי ר"ח שגיסי הגאון מוהרש"ז אויערבך (שליט"א) [זצ"ל] כשקבל את הקונטרס כתב לו שקלקל לו את ארוחת הבוקר שלו שהי' רגיל לאכול פת עם זיתים טבולים בשמן זית כמנהג ירושלים ועתה שכתב שלא מהני הפסיק לאוכלם".

3. הגר"י עדס שליט"א (הסכמה לס' זכר עשה, עמ' י'), הו"ד בואין למו מכשול (הל' תלמיד תורה פרק כ"א הע' י"ג) – "ושמעתי מהר"ר יצחק ברילנט שליט"א [הוא היה מאוד מקורב אל הגרש"ז אויערבך], שבוליה של הגר"מ שולמן ראה הקהילות יעקב את הגרש"ז ושאלו עמו רכב ליסוע משם, וקרא לו להיכנס לרכב שבו נסע, וישב שם ברכב הגרש"ז על יד הגר"ח קניבסקי, והכניס הגרש"ז גם את הר"ר יצחק הנ"ל לרכב, ושמע שם שמספר הגרש"ז לגר"ח"ק שהיה רגיל בעבר לאכול זיתים על ידי טיבול בשמן כדעת המקילים, ואחרי שראה בספרו של הגר"ח"ק שיח השדה את טענותיו להחמיר בזה, שינה ממנהגו והפסיק לאוכלם. כל זה הוא שמע. ואחרי שנים סיפר לו משהו אחר ממקורבי הגרש"ז, שבאחרית ימיו של הגרש"ז היה הרבה דברים שקשה לו לאוכלם, ולכן נאלץ לחזור ולהקל לאכול זיתים על ידי טיבול בשמן, וכשחזר למנהגו שלח את אותו המקורב השני אל הגר"ח"ק, להודיעו בדבר מה שסיפר לו שהתחיל להחמיר על פי ספרו, שמכאן והלאה אינו יכול להחמיר בזה, ומודיעו זה כדי שלא יהיה המציאות שכאילו דבריו בשקר לשבח עצמו. עכ"ד".

4. הגרשז"א זצ"ל (מעדני שלמה עמ' קמ"ז) – "שהגאון רבי חיים קניבסקי שליט"א הוציא ספר שלם על הדברים שהם משום שכחה, ויש לו חידוש גדול שם כשאוכל זיתים לאכול כמות זהה של שמן לתקן השכחה, וצ"ע"ג מנין לו דבר זה, שדברים אלה הם דברים סגוליים ואינם הולכים במדה ובמשקל, ודי אם לוקח קצת שמן אתם ואז יש לו סגולת השמן זית לזכרון".

(א) הגר"י טרגר שליט"א (בעל הליכות שלמה, מכתב במייל) – "זה קצת מצחיק להתעקש על מה שבני ביתו ראו וראינו בעינינו שלא הפסיק אפילו יום אחד מאכילת זיתים אז מה זה הויכוח אולי אמר בדרך צחות אבל אכל מדי יום ביומו".

יט. מראי מקומות – וישב משה (ח"א סי' ע"ג אות ב' ד"ה שו"ר), שמירת הגוף והנפש (סי' ח' סעי' ד'), כשרות השלחן (בדיני או"ה עמ' נ"ט סעי' ס"ט), ואין למו מכשול (ח"ז פרק כ"א סוף אות ז'), זכירת מנחם (על ס' זכירה עמ' כ"ח הע' קל"ד).

1. הגרא"ל שטיינמן זצ"ל (שפתי איל ענינים שונים אות ל"ה) – "שאלתי למו"ר צוק"ל אם צריך לשים שמן זית בזיתים ואמר לי דאומרים שעל ידי זה לא שוכחים והוסיף ואמר שזה לא ברור".

2. הגר"ח"ק שליט"א (דולה ומשקה עמ' ס"ב) – "האם יש ענין לשמות שמן זית בכל פעם שמזדמן לו, כדי להוסיף בזיכרון. תשובה: יש ענין לטעום".

הגר"ח"ק שליט"א (מילי מעלייתא אות קמ"ג) – "שאלה: הא דאיתא בהוריות (יג:) דזיתים הוו קשים ללימוד ושמן זיתים הוי יפה ללימוד, האם זה דוקא ללימוד התורה או ה"ה ללימודי חול. תשובה: זה יפה לזכרון".

טו [השוותה מים של שיורי רחיצה.

א. מקור.

1. הוריות (דף יג:) – "ת"ר, חמשה דברים משכחים את הלימוד ... והשוותה מים של שיורי רחיצה".

(א) תשובות הגאונים (שערי תשובה סי' רע"ו) – "וששאלתם מים שרחץ מהן אין שותי' מהן ודאי כך הוא מפני שהם קשי' לשכחה וכן מים ששתה מהם אל ירחץ ידיהם בזה מפני שמזלזל בברכה ששתה ועל דבר אחד אין מברכ' שתי ברכות ולא יבוא באותם המים ששתה ויברך עליהם ויברך על נטילת ידיים ועוד דקשה לרוח רעה".

(ב) אורחות חיים (הל' תלמוד תורה אות כ"ה) – "ה' דברים משכחין התלמוד ... והשוואת מים שבשיורי רחיצה וי"א אף הרוחץ ממים הנותרים מן השתיה או השוואת ממי' הנותרים מן הרחיצה".

(ג) מנורת המאור (חופת אליהו רבה שער ששה עמ' ת"פ, הוספות דברים שמנו חכמים במנין עמ' תר"ז) – "ששה דברים משכחין התלמוד ... ושוואת מים הנותרים מן הרחיצה".

ב. פוסקים.

1. של"ה (שבועות פרק נר מצוה אות ק"ה) – "צריך אדם ליזהר מדברים המשכחים את הלימוד, כדאיתא בהוריות פרק כהן משוח (יג ב): תנו רבנן, חמשה דברים משכחים את הלימוד ... והשוואת שיורי רחיצה".
2. יוסף אומץ (עמ' רע"ג).
3. רע"א (או"ח סי' ב' על המג"א ס"ק ג').
4. יפה ללב (ח"ג קונ"א יו"ד סי' קט"ז ס"ק א') – לשונו מובא לעיל.
5. זבחי צדק (ס"ק קי"ג).
6. שמירת הנפש (אות פ"א) – "ששה דברים משכחים את התלמוד ... והשוואת מים הנותרים מן הרחיצה".
7. ערה"ש (או"ח סי' ב' סעי' ה').
8. בן איש חי (שנה ב' פר' פנחס אות י"ז) – "ולא ישתה מים של שיורי רחיצה".
9. לקוטי מהרי"ח (סדר תפילת ר"נ בן הקנה ח"א עמ' קנ"ב-א', סדר התנהגות ער"ש עמ' ח'ב' [לשונו מובא לקמן]) – "והשוואת מים משיורי רחיצה".
10. פתחי עולם (סי' ב' ס"ק א') – "והשוואת של שיורי רחיצה".
11. אפיקי מגינים (סוף סי' קנ"ו).
12. שלחן מלכים (סי' ג' הלכה למשה אות י"ט) – "והשוואת שיורי רחיצה".
13. מאסף כל המחנות (סי' ב' ס"ק י"ב).
14. שלחן חי (סי' ע"ו).
15. כה"ח (יו"ד סי' קט"ז ס"ק קס"ח, או"ח סי' קנ"ז סוף ס"ק כ"ח).
16. אור לציון (ח"ב פרק מ"ו הע' ב') – "אלא שהנוטל ידיו מתוך חבית מים, יש לו לחוש בשתיית המים הנשארים, שיש אומרים דקשה לשכחה, כמובא בחופת אליהו רבה שער ו', ומובא בסוף ספר ראשית חכמה, שאחד מו' דברים המביאים לשכחה הוא השוואת מים הנותרים מן הרחיצה, ע"ש".
17. הגר"ח שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות י"ב).
18. שמירת הגוף והנפש (סי' מ"ט סעי' א').
19. זכר עשה (פרק ו' סעי' קל"א).

ג. שפך מעט מן המים אחר הרחיצה.

1. אין לחוש.
- (א) הגר"ח שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב סוף אות י"ב) – "ושמעתי בשם מרן חזו"א שאם שפך מהן מעט אחר הרחיצה אין לחוש ועי' חולין ק"ה ב".
- (ב) שמירת הגוף והנפש (סי' מ"ט סעי' ג') – "אם שפך מעט מן מים אלו אחר הרחיצה אין לחוש".
- (ג) עי' זכר עשה (פרק ו' סעי' קל"ד) – "והמחמיר תע"ב".
2. מראי מקומות.
- (א) שלחן חי (סי' ע"ו, ס"ק ג') – "ואולי י"ל דאם שופך מעט קודם שתיה אין חשש וצ"ע והמחמיר שלא לשותות כלל תע"ב".

ד. שיורי מים של נטילת ידיים.

1. מחמיר.
- (א) הגר"ח שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות י"ב, הוספות ותיקונים להוצאה שלישית) – "יש להוסיף ובתשוה"ג שע"ת סי' רע"ו מבואר בהדיא דשירי מים של נט"י קשה לשכחה ע"ש".
- (ב) עי' זכר עשה (פרק ו' סעי' קל"ב) – "טוב להחמיר".
2. נסתפק.
- (א) עי' יעב"ץ (הוריות דף יג:) – "נ"ל דהיינו רחיצה של כל הגוף גם של רגלים, אבל שיורי נטילה דמים ראשונים מיבעיא ליה, ודאחרונים פשיטא ליה דדמו לשל רחיצה".
- (ב) שמירת הגוף והנפש (סי' מ"ט סעי' ב').
3. מראי מקומות.
- (א) לענין הכלי שמשמש בו למים אחרונים – עי' או"ח סי' קפ"א סעי' ב', לשיטות ומראי מקומות.
- ה. שבת (דף מא.) – "רחץ בחמין ולא שתה מהן, דומה לתנור שהסיקוהו מבחוץ ולא הסיקוהו מבפנים".
1. הו"ד – בה"ג (סי' א' הל' ברכות פרק ז' עמ' פ"ו), רי"ף (שבת דף לד:), רא"ש (שבת פרק ב' סי' ח').
2. יעב"ץ (שבת דף מא.) – "לא ממים שכבר רחץ דהא ודאי אסירי טפי ממאן דשתי בקרנא דאומנא דקעבר משום בל תשקצו, אלא ר"ל שישתו עכ"פ חמין כל שהן אפילו שהוחמו שלא לשתיה כדדייק רש"י".

3. לקוטי מהרי"ח (סדר התנהגות ער"ש עמ' ח'ב) – "ועיין בפ' כירה דף מ"א רחץ בחמין ולא שתה מהם דומה וכו' ועיין ברש"י בגיטין דף ס"ט ע"ב דכתב דקי"ל הרוחץ בחמין שותה מהם והם רפואה לו ע"ש ולכאורה צ"ע במס' הוריות השוואת מים משיוירי רחיצה קשה לשכחה אך י"ל דאין זה נקרא שיוירי רחיצה דהכונה הוא רק מאותן המים שהחמי לרחיצה, אח"כ מצאתי בהגהות היעב"ץ בשבת שם שהעיר בזה מדברי הגמ' דהוריות וכתב דר"ל לא ממים שכבר רחץ אלא המין כל שהן ע"ש והוא כאשר דברתי".
4. הגר"ח ק"ש שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות י"ב) – "והנה בשבת מ"א א' אמרו אשתו ממיא דבי באני דתניא רחץ בחמין ולא שתה מהן דומה לתנור שהסיקוהו מבחוץ ולא הסיקוהו מבפנים וצ"ל דהתם לא שתו מהמים ממש שרחצו מהם רק שהוחמו לרחיצה וכו' ברש"י שם שכתב ואשתו מן מים חמין ואפ"ל לא הוחמו אלא לרחיצה".
5. מראי מקומות – זכר עשה (פרק ו' הע' קל"א).

- ו. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' מ"ט), הכשרות (פרק י"ח סעי' כ"ד).
1. הגר"ח ק"ש שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב סוף אות י"ב) – "ואפשר שאם נתבטלו ברוב אין לחוש וצ"ע. וגם אפשר דבמקוה שיש בו מ' סאה אין חשש (ע"י פ"ז דתרומות) תדע דכל הנהרות רוחצין בהן ושותין מהן".

טז] הרוחץ במים הנותרים מן השתיה.

א. מקור.

1. אורחות חיים (הל' תלמוד תורה אות כ"ה) – "ה' דברים משכחין התלמוד ... והשוואת מים שבשיוירי רחיצה וי"א אף הרוחץ ממים הנותרים מן השתיה או השוואת ממי' הנותרים מן הרחיצה".
2. חופת אליהו (אוצר מדרשים עמ' קע"ה אות ד') – "ששה דברים משכחין את התלמוד: האוכל פת שאכל עכבר ופת הנותר מן חתול או כלב, והאוכל לב בהמה, והשוואת מים הנותרים מן הרחיצה ורוחץ במים הנותרים מן השתיה".
3. אוצר י"ד החיים (סוף אות תת"פ) – "בפרקי דרבינו הקדוש ... ועי"ש דף ט"ו אות י"ט הרוחץ משוירי השתיה קשה לשכחה".
4. הגר"ח ק"ש שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות י"ג).

ב. הגדר.

1. הגר"ח ק"ש שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות י"ג) – "ואפשר דלשון הנותרים משמע דשתה רובן ונשאר מייעוטן (ע"י רות רבה פ' ותשאר היא ובמפרשים)".
2. זכר עשה (פרק ו' הע' קל"א) – "באורחות חיים ... וראה זה חדש מה שהוסיף דגם השוואת מים הנותרים מן השתיה משכח. ולא ידעתי מהו גדר מים הנותרים מן השתיה".
3. יש לדון עם נכלל מים אחרונים (ע"י או"ח סי' קפ"א סעי' ט', שלא נראה כן).

ג. מראי מקומות.

1. מנורת המאור (חופת אליהו רבה שער ששה עמ' ת"פ, הוספות דברים שמנו חכמים במנין עמ' תר"ז), שמירת הנפש (אות פ"א) – "ששה דברים משכחין התלמוד ... ושואת מים הנותרים מן הרחיצה ומים הנותרים מן השתיה".
- (א) הגר"ח ק"ש שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב סוף אות י"ג) – "ובחופת אלי' רבה שבס"ס ראשית חכמה הגי' השוואת מים הנותרים מן הרחיצה ומים הנותרים מן השתיה ואם אינו ט"ס י"ל דמיירי בשיוירי כוסות וכהא דכלה רבתי פ"י כל שיוירי כוסות מטפסין חוץ משיוירי הבדלה וכו' בהגהות בסוף ס' שמירת הנפש אבל יותר נראה שהוא ט"ס".

יז] הרוחץ רגליו זו על גב זו.

א. מקור.

1. הוריות (דף יג:) – "ת"ר, חמשה דברים משכחים את הלימוד ... והרוחץ רגליו זו על גבי זו".
- (א) אורחות חיים (הל' תלמוד תורה אות כ"ה) – "ה' דברים משכחין התלמוד ... והמטביל רגליו זו על גב זו".
- (ב) מנורת המאור (חופת אליהו רבה שער ששה עמ' ת"פ, הוספות דברים שמנו חכמים במנין עמ' תר"ז) – "ששה דברים משכחין התלמוד ... והרוחץ רגליו זו על גב זו".

ב. פוסקים.

1. של"ה (שבועות פרק נר מצוה אות ק"ה) – "צריך אדם ליזהר מדברים המשכחים את הלימוד, כדאיתא בהוריות פרק כהן משוח (יג ב): תנו רבנן, חמשה דברים משכחים את הלימוד ... והרוחץ רגליו זו על גב זו".
2. גליון מהרש"א (יו"ד סי' רמ"ו על סעי' כ"ב) – "סוף הוריות י"ג ע"ב חמשה דברים משכחים את הלימוד ... והרוחץ רגליו זו על גבי זו".
3. זבחי צדק (ס"ק קי"ג) – "חמשה דברים משכחים את הלימוד ... והרוחץ רגליו זו על גב זו".
4. פתח הדביר (סי' ר"ס אות ג').
5. שמירת הנפש (אות פ"א) – "ששה דברים משכחים את התלמוד ... והרוחץ רגלים זע"ז".
6. לקוטי מהרי"ח (סדר תפילת ר"נ בן הקנה ח"א עמ' קנ"ב-א') – "והרוחץ רגליו זו על גב זו".
7. ערה"ש (או"ח סי' ב' סעי' ה') – "אמרינן בשלהי הוריות [יג:] חמשה דברים משכחים את הלימוד ... והרוחץ רגליו זה על גבי זה".
8. בן איש חי (שנה ב' פר' פנחס אות י"ז) – "ולא ירחוץ רגליו זו על גב זו".
9. בה"ח (יו"ד סי' קט"ז ס"ק קס"ח, או"ח סי' ר"ס סוף ס"ק א').

10. שלחן מלכים (סי' ג' הלכה למשה אות י"ט).
11. מאסף כל מחנות (סי' ב' ס"ק י"ב ד"ה ועיין) – "ועיין עוד בהוריות שם שהרוחץ רגליו זו על ג' זו ג"כ קשה לשכחה וצ"ע על הגהות רעק"א שלא העתיק גם זאת".
12. שלחן חי (סי' ע"ו).
13. הגר"ח ק"ש של"ט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות י"ד).
14. שמירת הגוף והנפש (סי' ס"ב).
15. כשרות השלחן (בדיני או"ה עמ' ק"א סעי' י"א).
16. זכר עשה (פרק ח' סעי' קע"ט).

ג. **קשה:** זבחים (דף יט:) – "ת"ר: כיצד מצות קידוש. מניח ידו הימנית על גבי רגלו הימנית וידו השמאלית על גבי רגלו השמאלית ומקדש; רבי יוסי ברבי יהודה אומר: מניח שתי ידיו זו על גב זו ועל גבי שתי רגליו זו על גבי זו ומקדש".

1. י"ל, מצותו בכך.

(א) **מרומי שדה** (הוריות דף יג:) – "והרוחץ רגליו זו על גבי זו. לא תקשה מהא דא' בזבחים דף י"ט ב' דריב"ר ס"ל מצות קידוש ידים ורגלים שתי ידיו ושתי רגליו זה על גבי זה, והאיך נצטוו לעשות מה שמזיק ללימוד. הא ל"ק דאחר שאינו אלא דבר סגליי ושומר מצוה לא ידע דבר רע".

(ב) עי' **שמירה מעליא** (הע' על שמירת הנפש אות פ"א) – "ואולי יש לתרץ דשאני מצות קידוש דשומר מצוה לא ידע דבר רע".
(ג) **ביע אומר** (ח"ב י"ד סי' ח' אות ו') – "כי י"ל כנ"ל, **דבבהמ"ק לא היה כ"כ חשש שכחה**, כי המקום גורם מכח הקדושה שבו. [כל קבל דנא אשכחן בסנהדרין (קט) אויר מגדל משכח. ע"ש. וגדולה מדה טובה]. וניחא נמי בהכי מ"ש בזבחים (יט:) ת"ר כיצד מצות קידוש, מניח ידו הימנית ע"ג רגלו הימנית, וידו השמאלית ע"ג רגלו השמאלית ומקדש. ר' יוסי בר' יהודה אומר מניח ב' ידיו זו ע"ג זו ועל גבי שתי רגליו זו ע"ג זו, ומקדש. ע"ש. וק"ל לר"י בר"י דהא הרוחץ רגליו זו ע"ג זו בא לידי שכחה. א"ו שהמקום וקדושתו מגינה ואין כל חשש בזה. מיהו י"ל **דשאני התם שמצותו בכך**. וע' בשו"ת לב חיים ח"ב (סי' ה) שנראה קצת שאינו מחלק בזה. אולם כבר עמד עליו בשו"ת רב פעלים ח"ב (סי' ד). ומצאתי למהר"ש פאללאק בשו"ת **שם משמעון** (חיו"ד ס"ס יז), שהק' כן לר"י בר"י, דהא גורם לשכחה. ות' **דמצות הקידוש מגינה**".

(ד) **הגר"ח ק"ש של"ט"א** (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות י"ד) – "ובהערות לס' שמירת הנפש אות פ"א הקשה מהא דזבחים י"ט ב' דמצות קידוש ידים ורגלים לר' יוסי בר"י דמניח שתי רגליו זו ע"ג זו ופשוט דל"מ דכיון דיליף שם מקרא דמצותו בכך כדפירש"י שם פשיטא דלא יזיק כלום דשומר מצוה לא ידע דבר רע".

2. י"ל, שאני דברים שבקדושה.

(א) **דבר יהושע** (ח"א סי' ע"ד אות ב') – "דאיתא בזבחים י"ט ב' ת"ר כיצד מצות קידוש מניח ידו הימנית ע"ג רגלו הימנית וכו' ר' יוסי בר"י אומר מניח שתי ידיו זע"ז וע"ג שתי רגליו זע"ז ואמר' התם טעמא דלא אמר ת"ק כר' יוסי משום דס"ל לת"ק דעמידה מן הצד ל"ה עמידה ... קשה לכאורה מנ"ל דטעמא דת"ק משום דהוי עמידה מן הצד וס"ל דל"ה עמידה דילמא מה"ט לא ניח"ל למימר כר' יוסי משום דלר' יוסי רוחץ רגליו זו ע"ג זו ואמר' בהוריות י"ג ב' דזה משכח הלימוד ועי' בספר חסידים סי' תתר"ח דנראה מדבריו להדיא שמי שאינו נזהר בזה הוא כמסיר מלבו דברי תורה שעובר בג' לאוין כדאיתא במנחות צ"ט ב' וכאילו מתחייב בנפשו כדאיתא באבות פ"ג מ"ח וא"כ יתכן דמה"ט לא ניח"ל לת"ק למימר שיהי' מצות קידוש בכך שירחץ רגליו זע"ז. ואין לומר דכיון שמצותו בכך אינו בא לידי שכחת התורה דשומר מצוה לא ידע דבר רע ... אבל לפימ"ש מרן הגה"ק מבעלז זצ"ל הנ"ל **דבדברים שבקדושה** לא שייך ענין של השכחה א"ש הדבר מאוד בלי שום דוחק".

1) עי' **דובב מישרים** (ח"א סי' ע"ט ד"ה וכעין), לשונו מובא לקמן.

3. מראי מקומות – **שמירת הגוף והנפש** (סי' ס"ב הע' א').

ד. מראי מקומות.

1. **באר שבע** (הוריות ריש דף יג:) – "חמשה דברים משכחין את הלימוד כו'. אף על גב דאיכא בפרטן ששה דברים, אפשר שהשותה מים של שיוירי רחיצה והרוחץ רגליו זו על גב זו כחדא חשיב להו, הואיל ושניהם איירי מענין רחיצה".

(א) מראי מקומות – **חק נתן** (הוריות ריש דף יג:, לשונו מובא לעיל), **נשמת חיים** (יו"ד סי' צ"ו אות ה' [ד"ה בברייתא]), עי' סי' צ"ה אות ה', לשונו מובא לעיל).

יח] המניח מלבושיו תחת מראשותיו.

א. מקור.

1. **הוריות** (דף יג:) – "ת"ר, חמשה דברים משכחים את הלימוד ... ויש אומרים: אף המניח כליו תחת מראשותיו".

(א) **אורחות חיים** (הל' תלמוד תורה אות כ"ה) – "ה' דברים משכחין התלמוד ... והמניח כליו תחת מראשותיו".

(ב) **תשב"ץ קטן** (סי' רפ"ז) – "ואינו מנגב ידיו בחלוקו וגם אינו מניח כליו תחת מראשותיו לפי שהוא קשה לשכחה".

(ג) **לקט יושר** (או"ח עמ' מ"ה ענין ג') – "ולא היה מניח חגורו או כיסו לראשותיו כשישן משום דאמר' בסוף הוריות המניח כליו לראשותיו קשה לשוכח".

ב. פוסקים.

1. **של"ה** (שבועות פרק נר מצוה אות ק"ה) – "צריך אדם לזהר מדברים המשכחים את הלימוד, כדאיתא בהוריות פרק כהן משוח (יג ב): תנו רבנן, חמשה דברים משכחים את הלימוד ... ויש אומרים אף המניח כליו תחת מראשותיו".

2. יוסף אומץ (עמ' רע"ג).
3. פר"ח (ליקוט לאו"ח סי' ב') – "מי שמניח מלבושיו תחת מראשותיו משכח לימודו, הוריות פרק בתרא".
4. מקור חיים (חו"י, סי' רל"ט קיצור הלכות על סעי' ב' ד"ה ומ"ש התשב"ץ).
5. א"ר (סי' רמ"א ס"ק ד', א"ז ס"ק א') – "כתב מהרי"ל [ליקוטים אות מא] לא יניח אדם תחת ראשו כתונת או שאר כלים אחד מבגדיו אף שהוא בדרך, שקשה לשכחה".
6. פמ"ג (סי' ב' א"א ס"ק א') – "מניח מלבושיו מראשותיו משכח לימודו".
7. רע"א (או"ח סי' ב' על מג"א ס"ק ג').
8. גליון מהרש"א (יו"ד סי' רמ"ו על סעי' כ"ב) – "סוף הוריות י"ג ע"ב חמשה דברים משכחים את הלימוד ... ויש אומרים אף המניח כליו תחת מראשותיו".
9. קיצור שו"ע (סי' ע"א סעי' ה') – "ולא יניח מלבושיו תחת מראשותיו, כי משכח לימודו".
10. זבחי צדק (ס"ק קי"ג) – "חמשה דברים משכחים את הלימוד ... וי"א אף המניח כליו תחת מראשותיו".
11. שמירת הנפש (אות של"ט).
12. מגן גבורים (אלף המגן ס"ק ד').
13. לקוטי מהרי"ח (סדר תפילת ר"נ בן הקנה ח"א עמ' קנ"ב-א', סדר ק"ש על המטה עמ' ר"י-ב').
14. ערה"ש (או"ח סי' ב' סעי' ה') – "אמרינן בשלהי הוריות [יג]: חמשה דברים משכחים את הלימוד ... וי"א אף המניח כליו כלומר בגדיו תחת מראשותיו".
15. מ"ב (סי' ב' ס"ק ב') – "המניח מלבושיו מראשותיו משכח לימודו".
16. בן איש חי (שנה ב' פר' פנחס אות י"ז) – "ולא יניח כליו תחת מראשותיו דכל אלו קשים לשכחה".
17. פתחי עולם (סי' ב' ס"ק א') – "מניח מלבושיו מראשותיו משכח תלמודו".
18. אפיקי מגינים (סוף סי' קנ"ו).
19. בה"ח (או"ח סי' ב' ס"ק ג') – "המניח מלבושיו מראשותיו משכח לימודו. הוריות ס"פ בתרא".
20. שלחן מלכים (סי' ג' הלכה למשה אות י"ט) – "וכן המניח מלבושיו מראשותיו משכח תלמודו (סוף הוריות)".
21. מאסף כל מחנות (סי' ב' ס"ק י"ב ד"ה ועיין).
22. שלמת חיים (ח"א סי' י', א"נ סי' ת"ק, א"נ סי' תתע"א, דפו"ח עניינים שונים סי' צ"ד) - לשונו מובא לקמן.
23. אהלך באמיתך (פרק י"ב סעי' כ').
24. הגר"ח ק"שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות ט"ו).
25. שמירת הגוף והנפש (סי' קי"ח סעי' א').
26. ילקוט יוסף (סי' ב' סעי' י"ג) – "לא יניח את בגדיו תחת מראשותיו בעת שישן, שיש אומרים שהדבר גורם לשכחה".
27. הלכה ברורה (ח"א עמ' כ"ה אות ד') – "וכן יזהר שלא להניח בגדיו מתחת למראשותיו, וישן עליהם, מפני שאף דבר זה גורם לכך שמשכח תלמודו".
28. כשרות השלחן (בדיני או"ה עמ' פ"ג סעי' כ"ד).
29. זכר עשה (פרק ז' סעי' קס"ג).

ג. איזה בגדים.

1. רש"י (הוריות דף יג: ד"ה המניח) – "המניח כליו. מלבושיו".
2. כל בגדיו – מהרי"ל (מנהגים, ליקוטים אות מ"א, "אמר: הא דאמר המניח בגדיו מראשותיו קשה לשכחה, ר"ל כל אחד מבגדיו הן סרביל הן קטא וכתונת, ולא כמו שסבורין דוקא כתונת. ואמר שהוא בעצמו נזהר בכך כשהולך בדרך ואין לו כר או כסת לשים תחת ראשו, טרם שלוקח אחד מבגדיו היה נוטל אוכף הסוס מתחת ראשו"), א"ר (סי' רמ"א ס"ק ד', א"ז ס"ק א', לשונו מובא לעיל), שמירת הנפש (אות של"ט), מגן גבורים (אלף המגן ס"ק ד', "במהרי"ל"), פתחי עולם (סי' ב' ס"ק א'), שלחן מלכים (סי' ג' הלכה למשה אות י"ט), מאסף כל מחנות (סי' ב' ס"ק י"ב ד"ה ועיין), אהלך באמיתך (פרק י"ב סעי' כ'), הגר"ח ק"שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות ט"ו).

ד. עניבה.

1. הגר"א נבנצל שליט"א (מציון תצא תורה ח"ב [כת"י], פסקי הוראה גם אני אודך או"ח סי' ח') – "שאלה: אחד שישן על גבי עניבה האם זה קשה לשכחה כמו לישון על גבי בגדים. תשובה: אולי".
2. פסקי הוראה (גם אני אודך או"ח סי' ח') – "כתב לי הגר"י שוב שליט"א ששמע מהגאון רבי עזריאל אויערבאך שליט"א שאין העניבה נחשב כמלבוש לענין זה. וכן כתב לי הגאון רבי אליהו שלזינגר שליט"א".

ה. קשה: משנה (תמיד פרק א' משנה א') - "לא היו יושנים בבגדי קדש אלא פושטין ומקפלין ומניחים אותן תחת ראשיהן".

1. י"ל, למסקנת הגמ' (תמיד דף כז.) שהניח רק סמוך לראשיהן א"ש – באר שבע (הוריות דף יג: לשונו מובא לקמן).
2. י"ל, שהניחו דבר אחר המפסיק בין ראשו לבגדיו – מגן גבורים (אלף המגן ס"ק ד', לשונו מובא לקמן), יביע אומר (ח"ב יו"ד סי' ח' אות ה', לשונו מובא לקמן).
- א) לחולקים - עי' לקמן.
3. י"ל, בגדי קודש שאני.

- (א) לקוטי מהרי"ח (סדר ק"ש על המטה עמ' ר"י-ב) – "ולכאורה צ"ע מפ"א דתמיד דקאמר שם דהכהנים היו פושטין הבגדי כהונה ומניחין תחת ראשיהם ובגמ' שם דתחת ראשיהם ממש ע"ש ואפשר דבגדי כהונה שהי' קודש לא היו קשים לשכחה".
- (ב) מרומי שדה (הוריות דף יג:) – "וכן לדעת י"א המניח כליו תחת מראשותיו, לא קשה מהא דתנן בתמיד פ"א שהכהנים מקפלין בגדי כהונה ומניחין תחת ראשיהן, ולחד לישנא בגמ' שם וביומא דף ס"ט א' דפי' תחת ראשיהן ממש, די"ל בגדי כהונה שאני".
- (ג) חק נתן (הוריות דף יג:) – "כתב הב"ש ז"ל והא דתנן בריש תמיד ומניחין אותן תחת ראשיהן, הא אוקימנא התם דלאו דוקא תחת ראשיהן ממש אלא כנגד ראשיהן. ומיהו התם מפרש טעם אחר, משום שיש בבגדי כהונה שיש בהן כלאים כגון אבנט וכו', ונ"ל דלא אמרו דמשכח אלא דוקא כליו שהן של חול, ושאני בגדי קודש שאין השכחה שולטת בהן, ודו"ק".
- (ד) דובב מישרים (ח"א סי' ע"ט ד"ה וכעין), הו"ד בדבר יהושע (ח"א סי' ע"ד סוף אות א') – "י"ל בקושית הבאר שבע [הוריות שם ד"ה אף] אהא דמבואר בש"ס הוריות דף י"ג [ע"ב] חמשה דברים משכחים את הלימוד כו' ויש אומרים אף המניח כליו תחת מראשותיו עיין שם, והקשה הבאר שבע ממתני' דפ"א דתמיד [כ"ה ע"ב] דמבואר דלא היו ישנין בבגדי קודש אלא היו פושטין ומניחין תחת ראשיהן, והש"ס מוקי לה שם [כ"ז ע"א] דלאו דוקא תחת ראשיהן אלא כנגד ראשיהן משום שיש בהן משום כלאים עיין שם, אבל לולא טעם זה היה מותר להניח תחת ראשיהן ממש, ואמאי הא איכא חשש שכחה. ולהנ"ל י"ל דבדברים קדושים אין חשש וליכא למיחוש משום שכחה, וכן שמעתי בשם כ"ק הגה"ק מבעלז זצ"ל זי"ע ...".
- (ה) הגרא"י אולמן (מכתבי קהלות הקודש ח"א סי' ו' אות ב') – לשונו מובא לקמן.
4. י"ל, שאינו רגיל – שלמת חיים (לשונו מובא לקמן).
- (א) לחולקים – עי' לקמן.
5. י"ל, בגדים של אחרים שאני – שלמת חיים (לשונו מובא לקמן).
- (א) לחולקים – עי' לקמן.
6. י"ל, דבבהמ"ק לא היה כ"כ חשש שכחה, כי המקום גורם מכח הקדושה שבו.
- (א) יביע אומר (ח"ב יו"ד סי' ח' אות ו') – "בשו"ת שלמת חיים ... י"ל כנ"ל, דבבהמ"ק לא היה כ"כ חשש שכחה, כי המקום גורם מכח הקדושה שבו. [כל קבל דנא אשכחן בסנהדרין (קט) אור מגדל משכח. ע"ש. וגדולה מדה טובה]".
- ו. רק סמוך לו.
1. אין לחוש.
- (א) באר שבע (הוריות דף יג:) – "אף המניח כליו תחת מראשותיו. והא דתנן בריש תמיד (כו, א) ומניחין אותן תחת ראשיהן, הא אוקימנא התם דלאו דוקא תחת ראשיהן ממש אלא כנגד ראשיהן".
- (ב) מאסף כל מחנות (סי' ב' ס"ק י"ב ד"ה ועיין).
- (ג) הגר"ח ק"ש שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות ט"ו ד"ה ואם) – "ואם אינו מניח תחת מראשותיו ממש רק סמוך למראשותיו אין לחוש כן מבואר בבאר שבע".
- (ד) שמירת הגוף והנפש (סי' קי"ח סעי' ג').
- ז. הניח דבר אחר המפסיק בין ראשו לבגדיו.
1. אפשר אין קפידא.
- (א) מגן גבורים (אלף המגן סי' ב' ס"ק ד') – "ואפשר אם מניח דבר אחר המפסיק בין ראשו לבגדיו אין קפידא, וקצת ראי' מהא דאמרו ביומא דף ס"ח ובתמיד לא היו ישנים בבגדי קודש אלא פושטין ומקפלין ומניחם תחת ראשיהם ולהסלקא דעתך שם תחת ראשיהן ממש ועיין בב"ש בחדושי' לתמיד וע"כ דהי' דבר המפסיק כנ"ל".
- (ב) לקוטי מהרי"ח (סדר ק"ש על המטה עמ' ר"י-ב) – "ועי' בסידור היעב"ץ שדעתו נוטה דאם מפסיק איזה דבר בין הבגדים לראשו מותר".
- (ג) מ"ב (סי' ב' ס"ק ב') – "ואפשר אם מניח דבר אחר המפסיק בין ראשו לבגדיו אין קפידא".
- (ד) פתחי עולם (סי' ב' ס"ק א') – "ואפשר אם מניח דבר אחר המפסיק בין ראשו לבגדיו אין קפידא. מגן גבורים".
- (ה) אפיקי מגינים (סוף סי' קנ"ו) – "מג"ג".
- (ו) שמירת הגוף והנפש (סי' קי"ח סעי' ב').
2. מיקל.
- (א) מאסף כל מחנות (סי' ב' ס"ק י"ב ד"ה ועיין).
- (ב) אהלך באמתך (פרק י"ב סעי' כ"א).
- (ג) יביע אומר (ח"ב יו"ד סי' ח' אות ה', הליכות עולם ח"ז עמ' ר"כ ד"ה ולענין) – "דתנן בריש תמיד (כה:), לא היו ישנים בבגדי קדש אלא היו פושטין ומניחין אותן תחת ראשיהן. ע"ש. והרי המניח כליו תחת מראשותיו בא לידי שכחה ... אין כאן קושיא, לפמ"ש ה' משנה ברורה (סי' ב' סק"ב) בשם ה' מגן גבורים, שאפשר שאם מניח דבר אחר המפסיק בין ראשו לבגדיו אין קפידא. ע"ש. ומבואר בתמיד (כו סע"ב) דה"ט דלא מעיילי מטות, דלאו אורח ארעא לעיולי מטות לבית המקדש. וכו' הרא"ש, אבל כרים וכסתות אורח ארעא. אלמא דבגדי כהונה דידהו היו מונחים תחת לכו. וכו' לגירסתינו במשנה, פרחי כהונה איש כסתו בארץ. ופי' הרא"ש, שהכסת הוא הקטן שנותן תחת מראשותיו. ע"ש. וכ"כ התוס' ע"ז (סה). ע"ש. וא"כ בגדי הכהונה היו מונחים תחת הכר, ומכיון שיש הפסק לית לן בה. והיינו דאמרי' (שם כז:) וכ"ת דמפסיק מידי. ובלא"ה צ"ל כן מטעם שכחה, אלא דהואיל ויש לדחות כמש"כ דבבהמ"ק ליכא שכחה, שזכות תולה ואגוני מגנא. מש"ה קאמר וכ"ת דמפסיק מידי מטעם כלאים. ובזה י"ל ג"כ ההיא דיומא (עח) מביאין לו מטפחת ומניחה תחת מראשותיו. ע"ש. דהיינו בהפסק כר, וכמ"ש המשנ"ב הנ"ל דבכה"ג שפיר דמי".
- (ד) ילקוט יוסף (סי' ב' סעי' י"ג) – "ואם הכר מפסיק בין ראשו לכליו שפיר דמי".

ה) הלכה ברורה (ח"א עמ' כ"ה אות ד') – "ואם מניחם תחת הכרית וישן על הכרית, אין לחוש בזה". 3. מחמיר.

א) הגרח"ק שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות ט"ו ד"ה ואם) – "ולכאן יש להוכיח מסוגיא זו להיפך דגם כשמפסיק בגד מקרי תחת מראשותיו דהא בעי לאוקמי דמפסיק מידי ביני ביני ואפ"ה קתני מניחין אותן תחת מראשותיהן וא"כ הכא דקתני תחת מראשותיו משמע נמי אפי' מפסיק מידי וכן מוכח בברכות כ"ג ב' מניח תפילין תחת מראשותיו ומוקי לה בין כר לכסת אלמא דג"ז מקרי תחת מראשותיו לכן נלענ"ד שאין ראוי להקל בזה". 4. מראי מקומות – זכר עשה (פרק ז' סעי' קס"ו).

ה. חשש שכחה במניח ראשו על טלית של מצוה.

1. הגרא"י אולמן (מכתבי קהלות הקודש ח"א סי' ו' אות ב') – "יש להעיר עוד בהא דאמרו בהוריות י"ג ע"ב ת"ר ה' דברים משכחים את הלימוד וכו' וי"א אף המניח כליו תחת מראשותיו ויש להסתפק אם שייך זה גם בטלית של מצוה ע"י בס' באר שבע בהוריות שהקשה מהא דאיתא בתמיד כ"ז ע"א וביומא ס"ט ע"א שהכהנים היו מקפלין בגדי כהונה ומניחין אותן תחת ראשיהן ואף דמסיק התם כנגד ראשיהם מטעם אחר הוא דמוקי לה הכי, אמנם ע"י בשו"ת דובב מישרים ח"א סי' ע"ט שהביא דברי הראב"ד במס' תמיד פ"א איש הר הבית הי' מחזר על כל משמר ומשמר וכו' ואל איש הר הבית שלו' עליך וכו' והקשה בפירוש הראב"ד הא אסור ליתן שלו' לחבירו בלילה דדילמא שד הוא כמבואר בש"ס מגילה ג' ע"א ותי' (בשם רבותינו) דבעזרה לא היה להם רשות לכנוס ... ולפי"ז י"ל דבדברים קדושים אין חשש וליכא למיחש לשכחה וכתב ששמע כן בשם כ"ק הגה"ק מבעלז זצ"ל זי"ע וציין לדברי מהרש"ם ח"ב במפתחות על יו"ד סי' ח', (והאריך שם בענין שינה בסוכה ביחיד ולבסוף הביא מה שמובא בשם הגר"א שהי' מתיר לישון יחידי בסוכה משום שומר מצוה) – ואפשר שכן הדין לענין טלית של מצוה (ולפמ"ש"כ הגר"י"ש בהסכמה יש לחלק דבגד"כ נקראים יותר קדושה מטלית של מצוה)".

2. משנת יוסף (ח"ו סי' י"א, מכתבי קהלות הקודש ח"א סי' י') – "תחילה נדון בזה מצד מאחז"ל (הוריות יג): שהמניח כליו למראשותיו קשה לשכחה, ואין אדם יכול לומר לא איכפת לי, דהזירה התורה (דברים ד) השמר לך פן תשכח וכו', ותנן (אבות פ"ג מ"ח) כל השוכח דבר א' ממשנתו מתחייב בנפשו, ואמר ר"ל (מנחות צט): כל המשכח דבר א' מתלמודו עובר בלאו וכו', במסירם מלבו הכתוב מדבר, וה"נ בעושה מעשה המשכח הרי מסירם מלבו, שהרי הטלית בגדו הוא. ויש לעיין אם יועיל בזה לעשות כנגדו דבר הטוב לזכרון (השנויין בהוריות יג); וכמו שרגילים העולם לאכול זיתים הקשים לשכחה, טבולים בשמן זית המשיב את הלימוד. – דאולי רק בזית והשמן שלו נהגו כן, דמה שהזית מזיק, השמן מועיל, אבל בשני דברים נפרדים לא, דשמן זה יזיק, והמועיל לא יועיל עתה מאיזה סיבה שהיא ... למעשה קשה לומר בדברים סגוליים, ולפי המבואר לעיל יש מקום להקל עם מצרף שלשת הדברים: לעשות כנגדו דבר המועיל לזכרון (כבהוריות יג), לא לישן על טלית שלו, אלא יקח של חבירו (ברשות), ורק לצורך דברים שבקדושה להחליף כח ללימוד תורה"ק, והנמנע תע"ב".

3. הגר"י"ט ווייס שליט"א (מכתבי קהלות הקודש ח"א סוף סי' ח') – "קשה לשכחה ליתן מלבוש תחת הראש (מ"ב סי' ב' ס"ב)". 4. מצד בזיון – ע"י או"ח סי' כ"א, לשיטות ומראי מקומות.

ט. אינו רגיל.

1. מיקל.

א) שלמת חיים (ח"א סי' י', א"נ סי' ת"ק, א"נ סי' תתע"א, דפו"ח עניינים שונים סי' צ"ד) – "הא דאיתא בהוריות (י"ג ע"ב): וי"א אף המניח כליו תחת מראשותיו משכח את הלימוד, האם הוא דוקא בגדיו של עצמו או אף של חבירו, ונקט 'כליו' אורחא דמילתא. תשובה: היה נלע"ד דוקא הרגיל בזה בבגדי עצמו, דהא תנן בתמיד (פרק א' מ"א) היו פושטין ומקפלין ומניחין אותם תחת ראשיהם, הגם דמסיק מן הצד (שם כ"ז ע"ב), עכ"פ המקשן לא הקשה מזה, אפשר דס"ל כת"ק דלא חשיב הך, ולכן נלע"ד דבבגדי קודש שאינם שייכים לו לא רצה להקשות וגם מתחלפים למשמרות ולא נקרא רגיל, ועכ"פ נראה דבבגדי קודש לא רצה להקשות". 2. מחמיר.

א) יביע אומר (ח"ב יו"ד סי' ח' אות ו') – "שלמת חיים ... ולא ידעתי מנ"ל דבעינן רגיל נמי בהא, דהא לא אמרו רגיל אלא גבי הרגיל בזתים. אבל בכל הנך נראה דאף בחד זימנא איכא שכחה".

ב) הגרח"ק שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות ט"ו ד"ה ובס') – "ובס' שלמת חיים (תשו' מהגר"ח זוננפלד) ח"א סי' י' תירץ דדוקא ברגיל אסור והוא תמוה דכאן לא הזכירו בגמ' רגיל כמו שהזכירו גבי זיתים ושמן וגם במהרי"ל הנ"ל מבואר להדיא דגם באקראי יש לחוש".

3. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' קי"ח סעי' ה'), כשרות השלחן (בדיני או"ה עמ' פ"ג סעי' כ"ה).

י. בגדים של אחרים.

1. מיקל.

א) שלמת חיים (ח"א סי' י', א"נ סי' ת"ק, א"נ סי' תתע"א, דפו"ח עניינים שונים סי' צ"ד) – "ולכן נלע"ד דבבגדי קודש שאינם שייכים לו לא רצה להקשות".

2. עדיין יש להחמיר.

א) ע"י יביע אומר (ח"ב יו"ד סי' ח' אות ו', ח"ט או"ח סי' צ"ה אות א') – "שלמת חיים ... וחילוקו בין בגדיו לבגדי אחרים, אינו מוכרח".

ב) ע"י ילקוט יוסף (סי' ב' סעי' י"ג) – "ויש אומרים שכל זה הוא דוקא בבגדי עצמו, אבל בבגדי חבירו אין בזה קפידא. ויש חולקים, ולכן היכא דאפשר יקפיד בזה גם בבגדי חבירו. ואם הכר מפסיק בין ראשו לכליו שפיר דמי".

3. מראי מקומות – אהלך באמיתך (פרק י"ב סעי' כ"ה), שמירת הגוף והנפש (סי' קי"ח סעי' ו'), זכר עשה (פרק ז' סעי' קס"ח).
(א) הגר"ח"ק שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות ט"ו ד"ה ועוד, הוספות ותיקונים להוצאה שלישית) – "שלמת חיים ... קשה להקל בכל זה, מיהו בבגד חברו שאינו לובשו הוא אפשר שאינו בכלל כליו דלא דמי לכלל הני דשם מיירי בלבוש בהם".

יא. המתנמנם על זרועו שלבוש בבגד.

1. אין לחוש.
(א) הגר"ח"ק שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב סוף אות ט"ו, עי' הוספות ותיקונים להוצאה שניה) – "והמתנמנם על זרועו שלבוש בגד נראה שאין לחוש דבעודו לבוש דבעודו בטלים לו עי' חולין קכ"ו ב', ושם ע"א ב' תד"ה למאי".
(הגר"ח"ק שליט"א (עלי שי"ח עמ' ר"ל אות י"ב) – "שאלה: הניח הראש על השרוול ונרדם, האם יש בזה משום משכח תלמודו. תשובה: אין קפידא".
(ב) שמירת הגוף והנפש (סי' קי"ח סעי' ד').
(ג) זכר עשה (פרק ז' סעי' קס"ד).

יב. בגד חדש שלא לבשו אדם מעולם.

1. מיקל – אהלך באמיתך (פרק י"ב סעי' כ"ב).

יג. אם תלה בקיר למעלה מראשותיו.

1. מיקל, אין לחוש.
(א) לקט יושר (או"ח עמ' מ"ה ענין ג') – "אבל אם תלה בקיר למעלה לראשותיו חגורו או כיסו על זה אינו מקפיד".
(ב) לקוטי מהרי"ח (סדר ק"ש על המטה עמ' ר"י-ב) – "ועיין בס' לקט יושר מנהגי תה"ד דאם תלה בקיר למעלה מראשותיו אינו מקפיד".

- יד. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' קי"ח).
1. הגר"ח"ק שליט"א (עלי שי"ח עמ' ר"ל אות י"ג) – "שאלה: בשינת ארעי האם מותר להניח בגד מתחת הראש. האם יש בזה משום משכח תלמודו: תשובה: יש לזהר".
הגר"ח"ק שליט"א (עלי שי"ח עמ' ר"ל אות י"ד) – "שאלה: כופל סדין אחד וכורך בו ב' פעמים אם נחשב כשני כלים, (נ"מ אם זה גורם לשכחה). תשובה: כן".
הגר"ח"ק שליט"א (דרך שיחה גליון שע"א, פר' וארא שנה תש"פ) – "האם מותר לשמש צעיף ככרית והאם חיישינן למה דמבואר שהיושן על בגדים גורם לשכחת הלימוד, והשיב בשעת הדחק אפשר להקל".
2. יש לדון: מה יהיה בכיפה שנפל מראשו לתחת פניו בשעת שינה.

יט. המזיע עצמו בבית המרחץ כשהוא עומד.

- א. מקור.
1. אורחות חיים (הל' תלמוד תורה אות כ"ה) – "ה' דברים משכחין התלמוד ... והמזיע עצמו בבי' המרחץ כשהוא עומד".
2. מנורת המאור (חופת אליהו רבה שער ששה, עמ' ת"פ) – "ששה דברים משכחין את התלמוד ... והמזיע עצמו בבית המרחץ כשהוא עומד".

ב. פוסקים.

1. שמירת הנפש (אות פ"א) – "ששה דברים משכחים את התלמוד ... והמזיע עצמו בבית המרחץ כשהוא עומד".
2. אשל אברהם (בוטשאטש, ברכת אברהם עמ' ה' ד"ה אחד) – "אחד הזיע מעומד אמר לו שקשה לשכחה (אח"כ מצאתי' בסוף הראשית חכמה)".
3. מאסף כל מחנות (סי' ב' ס"ק י"ב ד"ה ועיין) – "בחופת אליהו".
4. שלחן חי (סי' ע"ו).
5. הגר"ח"ק שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות כ"ז).
- ג. מראי מקומות – זכר עשה (פרק ז' סעי' ק"פ).

כ. המספר עם אשה בשוק.

- א. מקור.
1. חופת אליהו (אוצר המדרשים עמ' קע"ה אות ה') – "ששה דברים משכחין את החכמים ... המספר עם אשה בשוק".
2. הגר"ח"ק שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות כ"ה).

כא. המסתכל לזכר ונקבה בשעת תשימש.

- א. מקור.

1. חופת אליהו (אוצר המדרשים עמ' קע"ה אות ה') – "ששה דברים משכיחין את החכמים ... והמסתכל לזכר ולנקבה בשעת תשמיש".
2. הגר"ח"ק שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות כ"ט) – "המסתכל לזכר ונקבה בשעת תשמיש. שם, ועי' פ"ק דע"ז כ' ב' דזה אסור מדינא ובאה"ע סי' כ"ג ס"ג".

כב) המחליף סנדל של שמאל לימין.

א. מקור.

1. מנורת המאור (חופת אליהו רבה שער שלשה עמ' תס"ח) – "והמחליף סנדל של שמאל לימין, קשה לשכחה".

ב. הלכה.

1. שמירת הנפש (אות שמ"א) – "המחליף מנעל של שמאל בשל ימין קשה לשכחה".
2. שלחן מלכים (סי' ג' הלכה למשה אות י"ט) – "לא יחליף סנדל של שמאל בשל ימין, קשה לשכחה".
3. תו יהושע (הל' שמירת בריאות הגוף והנפש אות י"ז ס"ק ו') – "יזהר שלא יחליף סנדל של שמאל בשל ימין דקשה לשכחה כמבואר בס' חופת אליהו להלכה".
4. כה"ח (יו"ד סי' קט"ז ס"ק רי"ב) – "המחליף סנדל של שמאל בשל ימין קשה לשכחה".
- א) עי' כה"ח (או"ח סי' ב' ס"ק י'), ושמירת הגוף והנפש (סי' ע' הע' א') "ופלא על בעל כף החיים ...".
5. מאסף כל מחנות (סי' ב' ס"ק י"ב ד"ה ועיין) – "בחופת אליהו".
6. הגר"ח"ק שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות ל').
7. שמירת הגוף והנפש (סי' ע' סעי' א').
8. זכר עשה (פרק י' סעי' רמ"א).

ג. לענין שבת.

1. מראי מקומות.
- א) הגר"ח"ק שליט"א (כל משאלותיך הו"ד בגליון דברי שי"ח פר' ויקה"פ תשע"ח עמ' ב', חשוקי חמד ביצה דף טו. ענין ב') – לשונו מובא לעיל.
- ב) חשוקי חמד (ביצה דף טו. ענין ב') – לשונו מובא לעיל.
- ג) הר"י משדי (אליבא דהלכתא חס"א עמ' קפ"ב טור ג') – לשונו מובא לעיל.
- ד) ענפי משה (אליבא דהלכתא חס"ב עמ' קל"ז טור ד', חס"ז עמ' קל"א סוף טור ב') – לשונו מובא לעיל.

ד. באקראי בעלמא.

1. מיקל.
- א) שלחן מלכים (סי' ג' הלכה למשה אות י"ט) – "ובאקראי בעלמא נראה דליכא חשש (ברכ"מ סק"ט)".
2. מחמיר.
- א) הגר"ח"ק שליט"א (כל משאלותיך הו"ד בגליון דברי שי"ח פר' ויקה"פ תשע"ח עמ' ב', חשוקי חמד ביצה דף טו. ענין ב') – לשונו מובא לעיל.
- ב) חשוקי חמד (ביצה דף טו. ענין ב') – לשונו מובא לעיל.
- ג) הר"י משדי (אליבא דהלכתא חס"א עמ' קפ"ב טור ג') – לשונו מובא לעיל.
- ד) ענפי משה (אליבא דהלכתא חס"ב עמ' קל"ז טור ד', חס"ז עמ' קל"א סוף טור ב') – לשונו מובא לעיל.
3. מראי מקומות.
- א) ארחות חיים (סי' תקנ"ד ס"ק י"ח) – "וכ' בס' יפה ללב בשם ס' מעיל שמואל דבכ"מ שמותר לנעול מנעליו יהפוך ויחליף מנעליו ימין לשמאל ושמאל לרגל ימין. ואף שכ' בספרו יפה ללב ח"א סי' ב' או"ד שבכלל יורדי גהינם הוא המחליף מנעליו משמאל לימין ועוד כ' בח"ב שם אות ג' שקשה לשנאה ומאבד מזונותיו יעו"ש אך כיון דכל יומא לא קעביד הכי והוא ע"צ ההכרח כדי שיזכור שהוא אסור בנעילת הסנדל אינו בכלל הנזכר".
- ב) מ"ב (סי' תרי"ד ס"ק י"ג) – "ואפילו במקום שמותר לנעול יראה עכ"פ לחלוף של ימין בשמאל ושל שמאל בימין".
- ג) תו יהושע (הל' שמירת בריאות הגוף והנפש אות י"ז ס"ק ו') – "ובש"ע או"ח הלכות ת"ב והלכות יוכ"פ כתבו האחרונים שם דהיכי שהתירו לו לילך ברחוב במנעלים אזי טוב לו שיחליף מנעליו של שמאל בימין ושל ימין לשמאל, כמבואר בשל"ה ובמ"א ע"ש, ומוכח דבכה"ג אין לחוש לשכחה".
- ד) שמירה מעליא (על שמירת נפש הע' קע"ט) – "עיין ביד אפרים או"ח סי' תקנ"ד מ"ש על המג"א שם ס"ק י"ז וצ"ע. ואפשר דבפעם א' אין חשש".

ה. לייחד מנעל ימין לרגל השמאלי, או להיפך.

1. הגר"ח"ק שליט"א (מכתב לרב יהונתן גאלדשמיד, כסלו תשע"ז) – "שאלה: לגבי לבישת נעל ימין על רגל שמאל, או להיפך, אם מייחד את המנעל הימין לרגל השמאלי, או להיפך, האם גם בכה"ג הוי קשה לשכחה. תשובה: אין ראוי".
- ו. תענית (דף יב:), רי"ף (תענית דף ה.) – "מרימר ומר זוטרא מחלפי דימינא לשמאלא, ודשמאלא לימינא".

1. הגר"ק שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות ל') – "וח"א העיר מתענית י"ב ב' מרימר ומר זוטרא מחלפי דימינא לשמאלא ודשמאלא לימינא ואפשר דהתם כיון שעשו כן לצעורי בתענית הוי דבר מצוה ואינו מזיק וצע"ק".

ז. מראי מקומות – רבבות אפרים (ח"א סי' ד' אות א').

1. זכר עשה (פרק י' הע' רמ"א) – "וצ"ע ממאי דאיתא בשבת (ק"ב ע"א) והא מנא הוא, דאי בעינא הפיכנא ליה מימין לשמאל וכו'. עי"ש. ולפי מה שהבאנו לעיל (שם) בשם הדע"ק שסיים, ומ"מ כשבדעתו ללבוש כן בהיפוכו תמיד, או שדעתו ללבוש פעם כך ופעם כך אין חשש. עכ"ל. ה"נ יש לומר דכיון דהופך את הנעל של ימין לשמאל בקביעות, פנים חדשות באו לכאן ואין על זה גדר היפוך. שו"ר בספר שמירת הגוף והנפש ח"א (סי' ע), שהביא מאורחות חיים ספינקא (סי' תקנד אות י"ח) שכ' דהמחליף מנעליו דרך הכרח, כגון שרוצה לזכור דהוא יומא דאסור בנעילת הסנדל, אין בזה קפידא. ובזה יובן מה שהביא המשנ"ב (סי' תריד סקי"ג). עכ"ד".

כג] לבישת בגד מהופך (inside out).

א. מקור.

1. שמירת הנפש (אות שמ"א) – "לא ילביש חלוקו כשהוא מהופך הפנימי לחוץ".
2. אשל אברהם (בוטשאטש, מהדו"ת סי' ב' על סעי' ג') – "שלא יהפוך. העולם אומרים שלא ללבוש בגד מהופך, כן שמעתי מקרוב שאומרים שכן הוא טוב לזכרון. ואולי שייך לזה מה שכתבו בשם האר"י שני מלבושים כאחד מצד אור מקיף השומר, ומכל מקום כשבדעתו היה ללבוש בהפוכו תמיד אין עוד סגנון היפוך. ונהגים שמהפכים עליונות הבגד שיהיה נראה כחדש, והיינו מצד שכן הוא מאז [והלאה] תמיד, וגם כשבדעתו לפעמים כך ולפעמים כך, כיון שלבשו מצדדיו בשוה אין היפוך".
3. דעת תורה (או"ח סי' ב' על סעי' ג') – "בכתבי הד"ק ...".
4. מאסף לכל המחנות (סי' ב' ס"ק י') – "אשל אברהם".
5. רבבות אפרים (ח"ב סי' ד' ד"ה וראיתי).
6. הגר"ק שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות ל') – "מאסף לכל המחנות ... אשל אברהם ... למהרש"ם". עי' הגר"ק שליט"א (סגולות רבותינו, ענינים שונים שאלה ד') – "ילמדנו רבינו שליט"א מה טעם לא הביא בספר זכרון שלבישת בגדים הפוכים גורמים לשכחה, כמו שכתב באשל אברהם (מהדורה תנינא) והובאו דבריו בספר דעת תורה (סימן ב סעיף ג). תשובה: לא מצאתי בחז"ל".
7. שמירת הגוף והנפש (סי' ע' סעי' ב').
8. זכר עשה (פרק ז' סעי' קע"ז).
9. הבית היהודי (ח"י סי' נ' סעי' ט"ז).

ב. שאם דעתו ללבוש כן תמיד בהיפוכו, או שדעתו ללבוש פעם כך ופעם כך.

1. אין חשש – אשל אברהם (בוטשאטש, מהדו"ת סי' ב'), דעת תורה (או"ח סי' ב' על סעי' ג'), מאסף לכל המחנות (סי' ב' ס"ק י'), רבבות אפרים (ח"ב סי' ד' ד"ה וראיתי), הגר"ק שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות ל'), שמירת הגוף והנפש (סי' ע' סעי' ב'), זכר עשה (פרק ז' סעי' קע"ז), הבית היהודי (ח"י סי' נ' סעי' ט"ז).

ג. כיפה וטלית קטן הפוכים.

1. מיקל.

- א) הגר"ש"א זצ"ל (מפי האיש עמ' רמ"ב) – "לשאלתי השיב: אפשר ללכת עם 'כיפה' הפוכה [כגון כשיורד 'גשם'], ואינו קשה לשכחה, כי אין זה 'בגד'. וכן 'טלית קטן' אפשר ללבוש הפוך, כי זה בגד של 'מצוה'".
2. מראי מקומות.
- א) הגר"ק שליט"א (סגולות רבותינו, עניני רפואות שאלה י"ח) – "ראיתי סגולה להעביר כאבי ראש, לחבוש כיפה הפוכה על הראש. ע"כ. וקצת קשה לי דלכאורה איכא בזה חשש של לבישת בגדים הפוכים הגורמים לשכחה. תשובה: לא שמעתי".

כד] התופר בגדיו עליו כשהוא לבוש.

א. מקור.

1. מנורת המאור (חופת אליהו רבה שער שלשה עמ' תס"ח) – "והמחליף סנדל של שמאל לימין, קשה לשכחה, והתופר בגדיו עליו כשהוא לבוש".

ב. פוסקים.

1. מחמיר.

- א) שמירת הנפש (אות שמ"א) – "וכן התופר בגדיו כשהוא מלובש".
- ב) שלחן מלכים (סי' ג' הלכה למשה אות י"ט) – "התופר בגדיו כשהוא לבוש בו קשה לשכחה".
- ג) מטעמים (מערכת בגדים אות ז') – "טעם שנזהרים שלא לתפור על בגד שהוא לבוש בו, מפני שקשה לשכחה, ועוד משום סכנה שעפ"י רוב משלימין התפירה בתכריכי המת על המת כשהוא לבוש בו".
- ד) תו יהושע (הל' שמירת בריאות הגוף והנפש אות י"ז ס"ק ב') – "קשה לשכחה כמבואר בספר חופת אליהו שער ג', ובספר זכירה כתב בזה דקשה לשם רע".
- ה) כה"ת (ס"ק רי"ב) – "... קשה לשכחה וכן התופר בגדיו כשהוא מלובש. חופת אליהו".

- (ו) מאסף כל מחנות (סי' ב' ס"ק י"ב ד"ה ועיין).
 (ז) אוצר כל מנהגי ישרון (סי' ח' אות ב') – "נוהגים שנוהרים שלא לתפור על בגד שהוא לבוש בו. הטעם מפני שהוא קשה לשכחה ועוד משום סכנה שעפ"י רוב משלימין התפירה בתכריכי המת על המת כשהוא לבוש בו".
 (ח) הגר"ח"ק שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות ל"א).
 (ט) ודרשת וחקרת (ח"ב יו"ד סי' י"ט) – "בילדותי שמעתי שהענין הוא משום שכך עושים למתים ב"מ ולכן אינו סימן טוב אבל אח"כ מצאתי שהוא בשתי מקומות במחזור ויטרי ... ובספר ראשית חכמה בחלק הנקרא חופת אליהו רבה ... וא"כ בודאי יש להזהר בזה ובפרט שהוא קבלה מהזקנים והזקינות שאין לסתור קבלתם כמבואר בשו"ת הרשב"א סי' ט' עיי"ש".
 (י) שמירת הגוף והנפש (סי' ע"ד סעי' א').
 (יא) דברי בניהו (ח"ה סי' ט"ז אות ד').
 (יב) זכר עשה (פרק ז' סעי' קע"ו).
 (יג) ואין למו מכשול (ח"ז פרק כ"א אות י"ד).
 2. מיקל.
- (א) חזו"א (סוף טעמא דקרא אות ל', מעשה איש ח"ד עמ' קמ"ח, ארחות רבנו דפו"ח ח"ד עמ' קמ"ג אות ח') – "לא הקפיד לתפור בגדים עליו בעודו לבוש".

ג. עצה: ליתן קיסם לתוך פיו.

1. מחזור ויטרי (סי' תקכ"ט) – "התופר בגדיו כשהוא [ערום] נותן קיסם לתוך פיו מפני שקשה [לשכחה] (לשם)".
2. הגר"ח"ק שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות ל"א, סוף טעמא דקרא אות ל') – "ועי' בברייתא דחופת אליהו רבה שנדפס בסוף ראשית חכמה שער ג' דקשה לפרנסה, ובמחזור ויטרי סוף מס' כלה אי' דקשה לשכחה אא"כ נותן קיסם לתוך פיו".
3. דברי בניהו (ח"ה סי' ט"ז אות ד').

ד. עצה: יקח קיסם בפיו ויאמר ה' ישמרינו מכל רע.

1. שלחן מלכים (סי' ג' הלכה למשה אות י"ט) – "וסגולה לזה דבשעת תפירה יקח קיסם בפיו ויאמר ה' ישמרינו מכל רע (חופת אליהו)".
2. תו' יהושע (הל' שמירת בריאות הגוף והנפש אות י"ז ס"ק ב') – "וסגולה לזה דבשעת תפירה יטול קיסם בפיו ויאמר ה' ישמרינו מכל רע".
3. שמירת הגוף והנפש (סי' ע"ד סעי' ב').
4. דברי בניהו (ח"ה סי' ט"ז אות ד').
5. עי' זכר עשה (פרק ז' סעי' קע"ו).
6. עי' ואין למו מכשול (ח"ז פרק כ"א אות י"ד).

ה. עצה: שיקח בפיו איזה חוט וילעוס את החוט קצת בשעה שתופר.

1. שלחן מלכים (סי' ג' הלכה למשה אות י"ט) – "או יקח בפיו איזה חוט וילעוס את החוט קצת בשעה שתופר (זר זהב)".
2. מאסף כל מחנות (סי' ב' ס"ק י"ב ד"ה ועיין) – "בשלחן מלכים".
3. הגר"ח"ק שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות ל"א) – "ובהגה"ה לשמירת הנפש סי' שמ"א הביא בשם ס' עץ חיים שיקח בפיו איזה חוט וילעוס את החוט קצת בשעה שתופר".
4. הגר"ח"ק שליט"א (אלא פרק ס"ז אות ט') – "מקפיד שלא יתפרו בגדו בעודו לבוש בו, כי הוא קשה לשכחה, ולכן אם הי' נצרך שיתפרו לו בגד שעליו, הניח בתוך פיו דבר, כגון חוט מהציצית וכדו".
5. שמירת הגוף והנפש (סי' ע"ד סעי' א').
6. דברי בניהו (ח"ה סי' ט"ז אות ד').
7. זכר עשה (פרק ז' סעי' קע"ו).
8. ואין למו מכשול (ח"ז פרק כ"א אות י"ד).

ו. מראי מקומות – דברי בניהו (ח"ה יו"ד סי' ט"ז אות ד').

1. מחזור ויטרי (סי' תקכ"ט) – "התופר בגדיו כשהוא [ערום] נותן קיסם לתוך פיו מפני שקשה [לשכחה]".
2. השואל בשלמת חיים (סי' שע"ז, א"נ סי' תקס"ח, דפו"ח יו"ד סי' קס"ג) – "... ושייר נמי הא דהובא בסוף ספר ראשית חכמה דהתופר בגדיו כשהוא לבוש קשה לשכחה, אבל כנראה דמאי דחשיב בהוריות קשה יותר מהני שנזכר, ולהכי לא חשיב להו בהדיהו".

כה] האוכל חלב טמאה. [לכאורה הוא חלב בצירי, שכ' "האוכל". וכ"כ השלחן חי. אבל עי' הגר"ח"ק שליט"א, שאולי הוא חלב בקמץ].

א. מקור.

1. חופת אליהו רבה (ראשית חכמה שער ו') – "ו' דברים משכחין התלמוד ... והאוכל חלב טמאה".
2. שמירת הנפש (אות פ"א) – "ששה דברים משכחים את התלמוד ... והאוכל חלב טמאה".

3. שלחן חי (סי' ע"ו, ע"י ס"ק ב') – "חופת אלי' ... זה ליתא בגמ' הנ"ל ומסתמא איתא זה במק"א בדבר חז"ל אך קשה דהא חלב טמאה אסור בלא"ה מה"ת ע"י יו"ד סי' פ"א ולמה צריך להזהיר שמשכח הלימוד ואולי נ"מ לחולה מסוכן ע' בבה"ט שם סק"א וד"ת שם סק"א וטוב ליתן איסור אחר ועדיין צ"ע".
4. הגר"ח שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות ל"ב) – "האוכל חלב טמאה. חופת אליהו רבה שבראשית חכמה שער ו', ואולי הכונה שיונק בעודו תינוק מחלב טמאה כמבואר ברמ"א יו"ד סי' פ"א ס"ז שמתמטם הלב ע"ש".
- (א) לענין טמטום הלב - ע"י לקמן.

כ"ו הלובש שני מלבושים יחד.

א. מחמיר.

1. שער הכוונות (דרושי ברכת השחר, סוף הקדמה אחת קטנה) – "ודע שאין טוב לאדם ללבוש ב' מלבושיו ביחד והעושה כן קשה לשכחה וסוד הדבר הוא כי הנה מלבוש האדם הוא מן הקדוש וע"י העבירות שהאדם עושה גורם להתלבש בקלי' ושיתאחזו הקלי' במלבושיו והנה המלבושים יש בהם בחי' אור המקיף מחוץ להם כנודע כי יש אור פנימי בפנים ונכלל בתוך הגוף והמלבוש סובב את הגוף ועל המלבוש הם האורו' המקיפים ועומדים מחוץ המלבושים והנה לכל לבוש ולבוש יש בחי' אור מקיף ואין לך דבר שדוחה את הקלי' כמו אוה"מ לפי שאין יכולת בקלי' לינק ולהתאחז באוה"מ לכן הוא עומד בחוץ ואין לו פחד מן הקלי' ונמצא כי המחבר שני מלבושיו ולובשם ביחד אינו נותן מקום לאוה"מ ליכנס תוך שני המלבושים יחד ולהקיף בין כל לבוש ולבוש ועי"כ אין הקלי' נדחות משם ונודע שאין השכחה מצוי' אלא מחמת הקלי' כי הזכירה היא מצד הקדושה בסוד ואין שכחה לפני כסא כבודך".
2. יוסף אומץ (עמ' מ"ה סי' ר"א, עמ' רע"ג).
3. מג"א (סי' ב' ס"ק ג') – "ויזהר מללבוש ב' מלבושים יחד בפעם א' כי קשה לשכחה (הכוונות)".
4. א"ר (סי' ב' ס"ק א') – "כתב בש"ע מהר"י לורי"א [ה' תיקון חצות ס"ו] אין טוב לאדם שילבוש ב' מלבושים יחד, והעושה כך קשה לשכחה".
5. בני יששכר (אגרא דכלה בראשית צירופי בראשית אות קס"ד) – "בראשית, יצורף רא"ת שב"י. כתב האריז"ל לא ילבש שני מלבושים ביחד [פע"ח שער התפלה פ"ב]. נרמז בר"ת ר'אה א"ל ת'לבש ש"ני ב'גדיך י'חד".
6. ע"י יעב"ץ (בסידור, סדר הלילה אות ד' ס"ק י"ז, עמ' תק"ט) – "אם יש לו פנאי לא ילבש שני מלבושים בבת אחת".
7. באר היטב (או"ח סי' ב' ס"ק ב').
8. קיצור שו"ע (סי' ג' סעי' ה') – "ויזהר מללבוש שני בגדים ביחד, משום דקשה לשכחה".
9. גר"ז (סי' ב' סעי' ג') – "טוב ליזהר מללבוש ב' מלבושים יחד בבת אחת מפני שקשה לשכחה".
10. גר"ז (סי' ב' מהד"ת סעי' ג') – "ועל פי הקבלה יש ליזהר מללבוש ב' מלבושים יחד מפני שקשה לשכחה".
10. שמירת הנפש (אות שמ"א) – "ולא ילבש ב' מלבושים כאחד".
11. מגן גבורים (אלף המגן ס"ק ד').
12. לקוטי מהרי"ח (סדר תפילת ר"נ בן הקנה ח"א עמ' קנ"ב-ב') – "והלובש שני מלבושים כאחד (ס' הכוונות)".
13. ערה"ש (סי' ב' סעי' ו') – "ויש שכתבו שהלובשים שני מלבושים ביחד ג"כ קשה לשכחה [מג"א סק"ג בשם כוונות]".
14. מ"ב (סי' ב' ס"ק ב') – "וכן יזהר מללבוש ב' מלבושים יחד בפ"א כי קשה לשכחה".
15. כה"ח (פלאגי, סי' ח' סעי' ג') – "... הרב מג"א בשם התשב"ץ כיצא בזה הביא שם משם האר"י דלא ילבש שני מלבושים יחד, בפעם אחת, דקשה לשכחה. וכן הביא הבאר היטב שם ס"ק ב'. ונלע"ד לומר דהוא הדין נמי אם לובש שני כובעים זה בתוך זה דיש לחוש דקשה לשכחה, דהרי מבואר בספר הכוונות דהטעם הוא דבעינן שיהיה אור מקיף, וכל שהם זה בתוך זה ליכא אור מקיף. ולכן לא יפה עושים המשימים הפ"ס בתוך הב'וניטה, או מצנפת, או ג'אפיאו, וכיוצא, ומניחים אותו בראשו בבת אחת, או הקראפוסה בתוך הפ"ס וכיוצא, כי גם זה גורם שכחה לפי טעמו של דבר".
16. בן איש חי (שנה א' פר' וישלח אות ט"ז, שנה ב' פר' פנחס אות י"ח) – "כתוב בשער רוח הקודש לרבנו האר"י ז"ל ... ולא ילבש שני מלבושים זה בתוך זה ביחד, דקשה לשכחה".
17. ע"י תו' יהושע (הל' שמירת בריאות הגוף והנפש אות י"ז ס"ק א', הל' דרך ארץ אות ב' ס"ק ח') – "יעב"ץ ... מוכח דאם אין לו פנאי אין לחוש לזה".
18. כה"ח (סי' ב' ס"ק ו').
19. שלחן הטהור (סי' ב' סעי' א') – "ויזהר מללבוש שני מלבושים יחד בפעם אחת כי קשה לשכחה ומתגרין בו הקליפות".
20. הגר"ח שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות ל"ג, דולה ומשקה עמ' שס"ג) – "האם מותר ללבוש בבת אחת חולצה ומכנסים, (מי שמיומן לעשות כן), האם הוא בכלל ב' בגדים שאסור ללבוש בב"א. תשובה: אין לעשות כן".
- ע"י הגר"ח שליט"א (עלי שיי"ח עמ' י"ג אות ט"ז) – "שאלה: בשעת הדחק האם מותר ללבוש שני בגדים בב"א. תשובה: אין ראוי".
21. יצחק ירנן (ח"ג סי' א') – "ראוי ליזהר שלא ללבוש שני מלבושים ביחד, משום שגורם לשכחה".
22. הלכה ברורה (ח"א עמ' כ"ה אות ג') – "כשלוש בגדיו, יזהר שלא ילבש שני בגדים ביחד, מפני שהדבר מביא לידי כך שישכח תלמודו".
23. ילקוט יוסף (קיצור שו"ע או"ח סי' ב' סעי' י"א) – "ויזהר מללבוש ב' מלבושים יחד בפעם אחת, כי הדבר קשה לשכחה".
24. זכר עשה (פרק ז' סעי' קע"ב).
25. ואין למו מכשול (ח"ז פרק כ"א אות י').

ב. לובש ב' כובעים (hats) זה בתוך זה.

1. מחמיר, קשה לשכחה – כה"ח (פלאג'י סי' ח' סעי' ג', לשונו מובא לעיל), כה"ח (סי' ב' ס"ק ו'), מאסף כל מחנות (סי' ב' ס"ק י"ב, "בכף החיים"), ציץ אליעזר (ח"ז סי' ב' אות ג'), עי' הלכה ברורה (ח"א עמ' כ"ה אות ג', "ויש אומרים שצריך להזהר גם שלא ללבוש שני כובעים ביחד זה בתוך זה. ולכן טוב שלא יניח הכיפה שעל ראשו בתוך הכובע, וילבש ביחד על הראש").
2. מראי מקומות – יביע אומר (חי"א או"ח סוף סי' א', "בכה"ח ... ויש לעיין בזה").
3. לבישת כיפה בתוך כובע.

- (א) מחמיר – כה"ח (פלאג'י סי' ח' סעי' ג', לשונו מובא לעיל), כה"ח (סי' ב' ס"ק ו'), "ולכן לא יפה עושים אותם שלובשים הכובע של ע"ג הראש שהוא אדום הנקרא פ"ס בתוך הכובע הגדול בוניטא וכדומה להם לפי מנהגו ללבושם זה בתוך זה כי גם זה גורם לשכחה והוא ברור, ר"ח אות ג'), שלחן מלכים (סי' ג' הלכה למשה אות י"ז), מאסף כל מחנות (סי' ב' ס"ק י"ב, "בכף החיים"), עי' רבבות אפרים (ח"ב סי' ד' ד"ה ועיין, "ועיין כף החיים סק"ו שכתב דה"ה לא ללבוש ביחד ב' כובעים זה בתוך זה. ולפנינו הוא הכיפה שבתוך הכובע. ואולי הם משמשים תשמיש אחד ומותר כך רצה לטעון הבית ברוך בח"א עמוד ל'. אבל הביא לכך החיים הנ"ל וכתבל החמיר בכיפה וכובע"), עי' הלכה ברורה (ח"א עמ' כ"ה אות ג', לשונו מובא לעיל), ואין למו מכשול (ח"ז פרק כ"א אות י').
- (ב) מיקל – עי' זכר עשה (פרק ז' סעי' קע"ג, "והמחמיר גם בזה תע"ב").
- (ג) מראי מקומות – הגר"ח ק שליט"א (עלי שי"ח עמ' ר"ל אות י"א, "שאלה: הניח כיפה בתוך הכובע ומלביש שניהם ביחד, האם זה חשש שכחה. תשובה: הרבה אין מקפידין").
4. לבישת כובע עם הפלסטיק.

- (א) מיקל.
1. אמרי המזג (סי' נ"ה) – "הנה בספרי הקטן אמרי המז"ג על משניות ביארתי [בחלק עניני הלכה] לענין שבת שהמכסה ניילון שנותנים על הכובע מפני הגשמים בטל לגבי הכובע וחדא הוא עם הכובע עיי"ש. וא"כ גם לענין לבישה אין כאן שני כובעים ואין בית מיוחד כלל, כנלע"ד".
2. רבבות אפרים (ח"ב סי' ד' ד"ה ונשאלתי) – "ונשאלתי מה הדין בלבוש כובע ומעיל גשם על הכובע אם מותר ללבשן ביחד. וטענתי דזה כמו נעלים וערדלים. אבל ידידי הרב קרויז שליט"א בספרו דברי שלום ח"ב סימן ל' כתב בזה לחדש, דזה לא נקרא בגד כי בא רק להציל את הלוּבש וא"כ אין לכובע גשם שם בגד וממילא לא שייך להחמיר שלא ללבוש בפעם אחת. ובאמת הוא צודק כי הרבה עושים כך והנח להם וכו'".
3. זכר עשה (פרק ז' סעי' קע"ג).
4. ולגשמים בעיתם (עמ' קצ"ה אות ד') – "מותר ללבוש כובע עם הניילון יחד ואין זה נחשב ג"כ לב' מלבושים דדוקא בגד אסור אבל בכובע אין קפידה".

ג. לבישת ב' מנעלים יחד.

1. מיקל.
- (א) ערה"ש (סי' ב' סעי' ו') – "ונראה דבמנעלים אין קפידא".
- (ב) שלחן מלכים (סי' ג' הלכה למשה אות י"ז) – "דרך לבישה במלבושים נאמר ולא נעילה במנעלים ובכגון אלו אין להוסיף, נלע"ד".
- (ג) ציץ אליעזר (ח"ז סי' ב') – "מכל הני טעמי שנתבאר לעיל יש להתיר לבישת ב' מנעלים ביחד גם אליבא דהאריז"ל".
- (ד) רבבות אפרים (ח"ב סי' ד' ד"ה ועיין) – "ובערוך השולחן".
- (ה) יביע אומר (חי"א או"ח סי' א') – "נראה פשוט שאין לחוש בזה".
2. מחמיר.
- (א) עי' מאסף כל מחנות (סי' ב' ס"ק י"ב) – "ויש לצדד שגם לענין זה חשיב בכלל מלבוש".

ד. לבישת ב' גרביים (אנפלאות, socks) יחד.

1. מראי מקומות – יביע אומר (חי"א או"ח סי' א' אות ה').

ה. נעילת ערדלים יחד עם הנעלים (shoes with rubbers).

1. מיקל.
- (א) פני מבין (או"ח סוף סי' רכ"ו) – "ומה שכתבת לשאול אם מותר ללבוש מנעלים וקאלאטשין בפ"א עי' בס' אשל אברהם שם. ולענ"ד י"ל דשרי דעיקר עשוי על מנעול להלביש. ולא עשוי לשאת זה בפ"ע רק ליקח על המנעול ועוד יש לצדד דמנעול לא נקרא מלבוש עי' סי' רכ"ג דאין לומר חבלה ותתחדש ועי' בשד"ח דשהחינו צריך לברך עיי"ש".
- (ב) עי' מתת ידו (מהדו"ת או"ח סי' ב') – "... וכיון דשל עור לא נקרא מלבוש לכן נלע"ד דאין חשש בזה".
- (ג) שלחן מלכים (סי' ג' הלכה למשה אות י"ז) – "אמנם מנעלים וקאלאטשען נראה דאין קפידא אף אם נועלן כאחת".
- (ד) ציץ אליעזר (ח"ז סי' ב') – "לבישת ב' מנעלים הנתונים זה בתוך זה (כנעלים וערדיליים) ביחד ...".
- (ה) הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"א פרק א' אות י"א) – "וערדלים הלוּבשים על הנעלים בגשם, אפשר ללבוש את שניהם בבת אחת, דיש לומר שאין עליהם שם בגד".
- (ו) רבבות אפרים (ח"ב סי' ד' ד"ה וראיתי, עי' ד"ה ונשאלתי [לשונו מובא לעיל]) – "וראיתי בשו"ת פני מבין סו"ס רכ"ו שכתב ללבו מנעל וקאלשין מותר כי עיקר עשוי על המנעל ללבוש ועוד יש לצדד דמנעל לא נקרא מלבוש וכו'".
- (ז) הלכה ברורה (ח"א עמ' כ"ה אות ג') – "ומותר ללבוש שני מנעלים של עור ושל גומי כאחד, וכגון שנותן הנעלים בימות החורף לתוך הערדלים, ומכניס רגלו לתוכם בפעם אחת".

- (ח) ולגשמים בעיתם (עמ' קצ"ה אות ד') – "מותר ללבוש הנעלים עם הערדליים ביחד ואין בו משום קשה לשכחה מפני שהנעלים לא הוי בכלל האיסור של ב' מלבושים יחד".
2. מראי מקומות – מאסף כל מחנות (סי' ב' ס"ק י"ב), זכר עשה (פרק ז' סעי' קע"ה).
- (א) הגר"ח ק"ש שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות ל"ג) – "ועי' בס' מאסף לכל המחנות שם סקי"ב אם מנעלים וקאלאשי"ן נחשב ב' מלבושים".

1. לפשוט ב' בגדים ביחד.

1. מיקל.
- (א) ארחות חיים (מהגר"ג ליפשיץ אבי הרב בעל תפארת ישראל, ריש סי' ב') – "רק להלביש ב' מלבושים כאחת, יש לזיז, מה שאין כן להפשיטם כאחת שרי".
- (ב) הגר"ח זצ"ל (הליכות שלמה תפלה פרק ב' סעי' כ"ב, ס"ק ל"ג) – "ואף דיש מי שכתב שיש לחוש גם בפשיטת שני מלבושים, נראה דאין לנו אלא מה שהזכירו הפוסקים להדיא".
- (ג) הגר"ש זצ"ל (קיצור הלכות חובל ומזיק ושמירת הגוף סעי' ס"ט) – "אבל לפשוט יחד אין חשש".
- (ד) יביע אומר (חי"א או"ח סוף סי' א') – "שהעיקר להקל".
- (ה) עולת יצחק (ח"ב סי' ב') – "בשלחן טהור ... אבל אנו אין לנו אלא כדברי האר"י אשר לפנינו, שלא הזכיר אלא בלבישה. וכן מבואר בהדיא בהגהות ארחות חיים לה"ר גדליה ליפשיץ אביו של בעל תפא"י על המשנה [נדפס בסוף הש"ע שבהוצאת פאר התורה] דסיים עלה, משא"כ להפשיט כאחת שרי ע"כ. וכן מוכח ממה שכתב הר"י יוזפא ביוסף אומץ ...".
- (ו) יצחק ירנן (ח"ג סי' א') – "אבל לפשוט שני מלבושים יחד מותר, רק טוב שיהפך אותם מיד כדי שלא ישכחם וילבש אותם ביחד".
- (ז) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (מרשימות הגר"י שוב בעניני סכנה אות י', בנתיבות ההלכה חמ"ו סוף עמ' תקע"ח) – "מותר לפשוט ב' בגדים בבית אחת רק להלביש אסור ב' בגדים בבית אחת".
- (ח) עי' הלכה ברורה (ח"א עמ' כ"ה אות ג', בירור הלכה שם אות ג') – "והנהגה גם כשפושט בגדיו, שלא יפשוט שני בגדים כאחד, תבוא עליו ברכה [כן כתב בספר יוסף אומץ יוזפא (סימן רא), והסביר הטעם, כדי שלא ישכח וישאירם תחובים זה בזה, ובבוקר ילבשם כאחד. ע"ש. ומשמע שבעצם פשיטת שני מלבושים כאחד, אין לחוש משום שכחה. וכן מוכח מהטעם שכתב בשער הכוונות בשם האר"י. ע"ש. אבל בספר מנחת אהרן פארדו (כלל כב אות יב), וכן בספר שולחן הטהור (סימן ב' סק"א) כתבו להחמיר גם שלא לפשוט שני מלבושים כאחד. ע"ש. ובשו"ת שבט הקהתי חלק א' (סימן ז') כתב, ששמע שכן נהג להחמיר האדמו"ר מהר"א מבעלו. ע"ש".
2. מחמיר.
- (א) גר"ז (מאמרי אדמור הזקן, פר' וישב סוף עמ' קצ"ט) – "והוא ענין הזכרון שהוא ג"כ בבחי' מקיף דחי' דוקא כי מה שנשכח השכל הוא מפני הגבלתו בכלי אך מה שלא נגבל בכלי הוא בבחי' שומר לשמור אותו שלא ישכח לעולם ע"כ הזכרון פנימי אור אבא והפושט ב' לבושים קשה לשכחה כמ"ש בסה"ק וד"ל".
- (ב) שלחן הטהור (סי' ב' סעי' א') – "וכן לא יסירם מעליו ביחד".
- (ג) עי' יין הטוב (סוף סי' י"א) – "וטוב להחמיר".
- (ד) שרגא המאיר (ח"ד סי' פ"ז אות ב') – "בשלחן הטהור ... וכיון שכל מקור מהלכה זו הוא מדברי קבלה, מכתבי האר"י הק' בשער הכוונות דף ב' ע"ב, והרה"ק בעל שלחן הטהור הי' בעל מקובל גדול, מי יאמר בלי ראי' היפך דבריו".
- (ה) עי' ילקוט יוסף (קיצור שו"ע או"ח סי' ב' סעי' י"א) – "ויש אומרים שצריך לזיז גם בפשיטת הבגדים, שלא לפשוט ב' בגדים ביחד. ויש אומרים שאין לחוש בזה אלא בלבישה בלבד. ואף שהעיקר להקל בפשיטת הבגדים, מכל מקום נכון לזיז בזה, ובפרט שאם יפשוט ב' מלבושים יחד, יש לחוש שאחר כך ילבשם יחד. [ילקו"י על הל' השכמת הבוקר, עמוד ריח. ושם כמה דברים הגורמים לשכחה]".
3. מראי מקומות – זכר עשה (פרק ז' סעי' קע"ד), ואין למו מכשול (ח"ז פרק כ"א אות י').
- (א) יוסף אומץ (עמ' מ"ה סי' ר"א) – "ונראה לי דמי שרוצה לזיז בזה יפשיט מלבושיו אחד אחד דאם כשיקום ימצא ב' מלבושים תחובים זה בזה יש לחוש שעל ידי זריזותו לילך לבית הכנסת או ללימודו ישכח וילבוש שניהם כאחד".
- (ב) הגר"ח ק"ש שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות ל"ג) – "ובהגהות ארחות חיים (מאבי בעל תפא"י) שנדפס בסוף האו"ח כתב דלהפשיט ב' מלבושים יחד אין קפידא, וכן משמע בס' יוסף אומץ סי' ר"א (אך בס' שלחן הטהור או"ח סי' ב' כתב דגם להסירם יש להקפיד)".
- (ג) שבט הקהתי (ח"א סי' ז') – "מדינא מותר לפשוט שני בגדים בבית אחת אבל כדאי להקפיד ג"כ שלא לפשוט ב' בגדים בב"א כטעם של היוסף אומץ הנ"ל".
- (ד) רבבות אפרים (ח"ב סי' ד' ד"ה וכשמוריד, ח"ה סי' תס"א אות א').

2. מראי מקומות.

1. הגר"ח ק"ש שליט"א (שערי שיח עמ' נ"ג תשובה ג') – "שאלה: (סי' ב' סק"ב) המפשיל את שרוול החולצה והסודר יחדיו, האם כשמחזיר יזיז שלא יחזירם יחד [משום דמיחזי כשני מלבושים]. תשובה: לא מסתבר".
2. קצ"ב מנהג העולם להקל בלבישת מכנסיים עם חגורה (belt) בב"א.

כז] המנגב ידיו בחלוקין.

א. מקור.

1. אורחות חיים (הל' תלמוד תורה אות כ"ה) – "ה' דברים משכחין התלמוד ... והמנגב ידיו בחלוקו".
2. תשב"ץ קטן (סי' רפ"ז) – "ואינו מנגב ידיו בחלוקו וגם אינו מניח כליו תחת מראשותיו לפי שהוא קשה לשכחה".
- א) ע"י היפה ללב (ח"א סי' קנ"ח אות י', לשונו מובא לקמן). שנראה שלמד הדין מנגב נכלל בהדין של מניח כליו תחת מראשותיו.
- ב) רבבות אפרים (ח"א סי' קכ"ו) – "ידידי הגר"י ברנשטיין שליט"א טען אם שייך שכחה גם כאשר מנגב ידיו בחלוקו לא אחרי נט"י לפ"מ שכל התשב"ץ דמטעם זה לא ינגב בגדיו בחלוקו או האם גם בשאר בגדיו צ"ל דיסודו של התשב"ץ הוא מהא דאמרין בהוריות י"ג ע"ב דהשונה מים של שיורי רחיצה קשה לשכחה. ומזה למד התשב"ץ דבשיורי רחיצה יש דבר הקשה לשכחה אפילו אם אין שותה אלא מנגב על חלוקו. וא"כ י"ל דכיון דהג' אינה אומרת דוקא שיורי מים של נט"י אלא סתמא שיורי רחיצה א"כ כל שיורי רחיצה במשמע וגם אין נפ"מ בין חלוקו לכל בגדיו כי בשיורי רחיצה יש דבר שקשה לשכחה עכ"ל".

ב. פוסקים.

1. מג"א (סי' קנ"ח ס"ק י"ז) – "ולא ינגב ידיו בחלוקו שקשה לשכחה (תשב"ץ סי' קנ"א)".
2. א"ר (סי' קנ"ח סוף ס"ק כ"ג, א"ז ס"ק ט"ז) – "כתב התשב"ץ קטן סימן רפ"ז אינו מנגב ידיו בחלוקו לפי שהוא קשה לשכחה".
3. ח"א (כלל מ' סעי' ד') – "ולא ינגב ידיו בחלוקו, שקשה לשכחה".
4. באה"ט (סי' קנ"ח ס"ק כ').
5. גר"ז (סי' קנ"ח סעי' י"ח) – "אל ינגב ידיו בחלוקו מפני שקשה לשכחה".
6. קיצור שו"ע (סי' מ' סעי' ה') – "ויזהר לנגב ידיו יפה, ולא ינגבן בחלוקו משום דקשה לשכחה".
7. שמירת הנפש (אות שמ"א) – "ולא ינגב ידו בחלוקו".
8. פתח הדביר (סי' ר"ס אות ב') – לשונו מובא לקמן.
9. לקוטי מהרי"ח (סדר תפילת ר"נ בן הקנה ח"א עמ' קנ"ב-ב') – "והמנגב ידיו בחלוקו (מג"א סי' קנ"ח)".
10. ערה"ש (או"ח סי' קנ"ח סעי' י"ז) – "ולא ינגב ידיו בחלוקו או בבגדו שקשה לשכחה".
11. מ"ב (סי' קנ"ח ס"ק מ"ה) – "כתב המ"א בשם התשב"ץ לא ינגב ידיו בחלוקו שקשה לשכחה".
12. כה"ח (פלאג'י סי' ח' סעי' ג', סי' כ"ב סעי' ד') – "יזהר האדם שלא ינגב ידיו בחלוקו דקשה לשכחה, כמ"ש הרב מג"א בשם התשב"ץ".
13. חסד לאלפים (סי' קנ"ח ס"ק ד').
14. יפה ללב (ח"א סי' קנ"ח אות י') – "וכתב הרב מג"א ...".
15. בן איש חי (שנה א' פר' שמיני אות ח') – "ולא ינגב ידיו בחלוקו דקשה לשכחה".
16. תו' יהושע (הל' שמירת בריאות הגוף והנפש אות י"ז ס"ק א') – "במג"א".
17. אפיקי מגינים (סוף סי' קנ"ו).
18. כה"ח (או"ח סי' קנ"ח ס"ק פ"ז) – "ולא ינגב ידיו בחלוקו שקשה לשכחה".
19. שלחן מלכים (סי' ג' הלכה למשה אות י"ט).
20. מאסף כל מחנות (סי' ב' ס"ק י"ב ד"ה ועיין).
21. הגרח"ק שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות ל"ד).
22. שמירת הגוף והנפש (סי' נ"ז סעי' א').
23. ילקוט יוסף (או"ח סי' קנ"ח סעי' ט"ז [עמ' כ"ו], קיצור שו"ע או"ח סי' קנ"ח סעי' כ', ע"י סי' קפ"א סעי' י"ב) – "אין לנגב הידים בחלוקו, דקשה לשכחה".
24. הלכה ברורה (ח"ח עמ' פ"ה) – "לא ינגב ידיו בחלוקו, מפני שהדבר מביא לידי כך שישכח תלמודו".
25. ודרשת וחקרת (ח"ה או"ח סי' ל"ה) – "למעשה יש להזהר מכל מים בכל בגדיו".
26. זכר עשה (פרק ז' סעי' ק"ע).
27. ואין למו מכשול (ח"ז פרק כ"א אות ט"ז).

ג. שאר בגדיו.

1. נסתפק.

- א) פמ"ג (סי' קנ"ח א"א ס"ק י"ז) – "וינגבם. עיין מ"א. אפשר חלוקו ממש, הא שאר בגדים לא. או אפשר כל בגדיו במשמע".
- ב) לקוטי מהרי"ח (סדר תפילת ר"נ בן הקנה ח"א עמ' קנ"ב-ב') – "ועיין בפרמ"ג דצ"ע אם חלוקו דוקא".
- ג) מ"ב (סי' קנ"ח ס"ק מ"ה) – "ועיין בפמ"ג שמסתפק אם דוקא חלוקו או כל בגדיו במשמע".
- ד) שלחן מלכים (סי' ג' הלכה למשה אות י"ט) – "ואפשר דחלוקו לאו דווקא דה"ה בכל בגדיו (פמ"ג בא"א שם)".
- ה) אפיקי מגינים (סוף סי' קנ"ו).
- ו) מאסף כל מחנות (סי' ב' ס"ק י"ב ד"ה ועיין) – "בפרי מגדים".
- ז) הגרח"ק שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות ל"ד) – "במ"ב".
- ח) שמירת הגוף והנפש (סי' נ"ז סעי' ב').

2. מחמיר.

- א) פתח הדביר (סי' ר"ס אות ב') – "דכל ניגוב בחלוק או שאר בגדים בכל אופן ניגוב גורם שכחה".
- ב) ערה"ש (או"ח סי' קנ"ח סעי' י"ז) – "ולא ינגב ידיו בחלוקו או בבגדו שקשה לשכחה".

(ג) יפה ללב (ח"א סי' קנ"ח אות י') – "והרב פ"מ כת' ... והנה בפ"ג דהוריות דף י"ג ע"כ בברייתא דקתני חמשה דברים משכחים את הלימוד ותני עלה וי"א אף המניח כליו תחת מראשותיו ופי' רש"י ז"ל כליו מלבושיו ע"ש. ולא תני המנגב או המקנח ידיו בחלוקו ומהתם משמע כהצד הב' שכ' הרפ"מ דלענין שכחה מ"ש ניגוב מהנחה".

(ד) כה"ח (פלאגי, סי' כ"ב סעי' ד') – "ולאו דוקא בחלוקו, אלא הוא הדין בבגדיו באיזה מהם, והעושה כן בא לידי שכחה".
(ה) עי' כה"ח (או"ח סי' קנ"ח ס"ק פ"ז) – "וכתב הא"א ... והביאו היפ"ל אות יו"ד וכתב דכפי' הב' משמע בהוריות דף י"ג ע"ב יעו"ש".

(ו) רבבות אפרים (ח"ה סי' ל"ה) – "אין לנו אלא מה שקבלנו ומשמע דרק חלוק שהוא בגד ולא סדין ובבגד אחר לכאורה משמע דג"כ לא ינגב למשל במכנסיים".

(ז) דברי שלום (ח"ו קיצור פסקי הלכות או"ח אות י"א, עמ' ר"ע) – "המנגב ידיו בחלוקו דקשה לשכחה, אם דוקא בחלוקו או ה"ד המנגב בכל בגדיו. תשובה: לאו דוקא חלוקו, דה"ד המנגב ידיו בכל מיני בגדיו, ונקט בהווה שקם ממטתו ולא מצא מטפת לנגב, ואז אין עליו אלא חלוקו, מג"א סי' קנ"ח ס"ק י"ג, מ"ב סקמ"ה, פמ"ג בא"א סקי"ז, ערה"ש סי"ז, ספר שמירת הנפש סנ"ז".

(ח) ילקוט יוסף (או"ח סי' קנ"ח הע' ט"ז [עמ' כ"ו]) – "ובאחרונים נקטו בפשיטות גם על שאר בגדיו".

(ט) עי' הלכה ברורה (ח"ח עמ' פ"ה) – "ונכון להזהר בזה אפילו בשאר דברים".

(י) ודרשת וחקרת (ח"ה או"ח סי' ל"ה) – "למעשה יש להזהר מכל מים בכל בגדיו".

(יא) זכר עשה (פרק ז' סעי' ק"ע) – "וה"ה שאר בגדים שאין לנגב בהם את ידיו".

(יב) ואין למו מכשול (ח"ז פרק כ"א אות ט"ז).

3. מיקל.

(א) הגריש"א זצ"ל (קיצור הלכות חובל ומזיק ושמירת הגוף סעי' ס"ח, אשרי האיש או"ח ח"א פרק א' אות י"ב) – "ודע, דדין זה שאין לנגב ידיו בחלוקו, הוא באחרי נטילת ידים לאכילה, אמנם בנטילה אחרת או שלא בחלוקו יש להקל".

4. מראי מקומות.

(א) קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"ג עמ' ק"ד אות כ"ב, דפו"ח ח"ד עמ' קמ"ב אות ו') – "שהי' הולך עם מו"ר למקוה בשכון ויזניץ בעש"ק כששכחו להביא מגבת נגב מו"ר את גופו בבגד התחתון (המכונה גופי) שפשט. (א"ה, עי' במ"א סי' קנ"ה ס"ק י"ז (במ"ב ס"ק מ"ה) בשם התשב"ץ לא ינגב ידיו בחלוקו שקשה לשכחה ובפרמ"ג מסתפק אם דוקא חלוקו או כל בגדיו במשמע ע"כ, וכן מסתפק א' מהאחרונים אם דוקא ממי נטילה או מכל מים, ולכא' התשב"ץ והמ"א מיירי רק מנגוב הידים והיינו מי נטילה אבל מנגוב שאר חלקי גופו לא קמיירי)".

ד. רק ניגוב לנטילת ידים, או בכל ציורים.

1. מחמיר.

(א) פתח הדביר (סי' ר"ס אות ב') – "ונראה דה"ה בכל פעם שצריך לנגב ידיו יש ליהזר בזה שלא יבא לידי שכחה".

(ב) הר צבי (רבבות אפרים ח"א סי' קכ"ו) – "דפשוט וברור דלאו דוקא בנט"י אלא כל פעם שידי רטובות לא ינגבם בחלוקו דקשה לשכחה".

(ג) הגר"ח ק' שליט"א (דרך אכילה עמ' ל"ד) – "שאלה: בדין דאין לנגב את הידים בחלוקו דקשה לשכחה האם דין זה הוא דווקא בנט"י או גם בסתם מים שעל גבי ידו. תשובה: אין נפקא מינה".

(ד) ודרשת וחקרת (ח"ה או"ח סי' ל"ה) – "למעשה יש להזהר מכל מים בכל בגדיו".

2. מיקל.

(א) הגריש"א זצ"ל (קיצור הלכות חובל ומזיק ושמירת הגוף סעי' ס"ח, אשרי האיש או"ח ח"א פרק א' אות י"ב) – "לשונו מובא לעיל.
(ב) עי' ילקוט יוסף (או"ח סי' קנ"ח הע' ט"ז, עמ' כ"ו) – "דשמא לא אמרו כן אלא בנטילת ידים, ולא בסתם מים שעל גבי ידו ... ועיין בנפש חיה (סימן ב) שהסתפק בזה, ויש לדייק לכאורה דה"ד בנטילת ידים, שהרי הפוסקים הביאו דין זה בהלכות נטילת ידים (כן הוא בתשב"ץ הנ"ל, ובמגן אברהם)".

3. מראי מקומות – הגר"ח ק' שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות ל"ד), זכר עשה (פרק ז' סעי' קע"א).

(א) נפש חיה (סי' ב' על סעי' ג') – "וצ"ע אי קפדו אך על מי נטילה טמאים או כל מים".

(ב) מאסף כל מחנות (סי' ב' ס"ק י"ב ד"ה ועיין) – "ועיין בנפש חיה סי' זה שמסופק אי קפדו אך על מי נטילה טמאים או כל המים".

ה. רסיסי המים שעל גב הידים, קודם הנטילה.

1. מיקל.

(א) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (מרשימות הגר"י שוב בעניני סכנה אות כ"ט, בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תק"פ) – "נוהגים לנגב הידים לפני נטילת ידים מלחות המים במכנסיים ואין בזה משום קשה לשכחה".

(ב) הגר"ח ק' שליט"א (אליבא דהלכתא חכ"ז עמ' ט"ו טור ג') – "שאלה: מי שידי רטובות קצת במים, האם מותר לנגב ידיו בבגדיו, לפני הנטילה [כחומרת החזו"א] שהרי ניגוב בבגדים הוא קשה לשכחה, אבל שמא ניגוב מועט, של מים מועטים, מותר, וצ"ע. תשובה: נוהגים להקל, (תשו' בע"פ לתלמיד)".

(ג) ילקוט יוסף (או"ח סי' קנ"ח סעי' ט"ז [עמ' כ"ו], הע' שם, קיצור שו"ע סי' קנ"ח סעי' כ') – "ומכל מקום הנוהגים לנגב בבגדיהם את רסיסי המים שעל גב הידים, קודם הנטילה, אין לחוש בזה משום שכחה [דשמא לא אמרו דקשה לשכחה אלא בחלוקו, ועוד, דשמא לא אמרו כן אלא בנטילת ידים, ולא בסתם מים שעל גבי ידו. ובפרט מים מועטים כל כך. ועיין בנפש חיה (סימן ב) שהסתפק בזה, ויש לדייק לכאורה דה"ד בנטילת ידים, שהרי הפוסקים הביאו דין זה בהלכות נטילת ידים (כן הוא בתשב"ץ הנ"ל, ובמגן אברהם). וי"ל]".

ד) שמירת הגוף והנפש (מילואים סי' נ"ז על הע' ג').
2. מחמיר.

א) עי' ודרשת וחקרת (ח"ה או"ח סי' ל"ה) – "למעשה יש להזהר מכל מים בכל בגדיו, וכן ראיתי מדקדקים שבזמן נט"י לסעודה שמו מגבת על כתפם ונגבו ידיהם במגבת (לפני הנטילה) דוקא, ולא בבגדיהם, וכן ראוי לנהוג לענ"ד".

ו. ינגב ידים יבשות.

1. מיקל.

א) הגר"ח"ק שליט"א (שערי שיח עמ' נ"ו תשובה י"ד) – "שאלה: כתב המ"ב (סי' קנח סקמ"ה) בשם התשב"ץ דלא ינגב ידיו בחלוקו משום דקשה לשכחה, ויל"ע אם מידי גם בידים יבשות [כשאין לו מים ומקנחם בחלוקו קודם התפלה וכדו']. תשובה: מסתמא דברטוב דוקא".

ז. המנגב ידיו במגבת העטופה על צוארו בשבת.

1. מראי מקומות – הר"י משדי (אליבא דהלכתא גליון ס"ה סוף עמ' פ"ז), ביכורי אביב (אליבא דהלכתא גליון ס"ו עמ' קנ"ב טור א'), ענפי משה (אליבא דהלכתא גליון ס"ז עמ' קל"א טור ב').

ח. חלוק מגבת (bathrobe).

1. מיקל.

א) שערי יושר (ח"ה סי' ב' אות ב') – "ומה ששאל בבגד הנקרא חלוק מגבת, האם גם על זה נאמר דהמנגב ידיו בחלוקו קשה לשכחה. נר' דכיון שאינו בגד גמור ללכת בו אפי' בבית, אלא עשוי בעיקר לשהות בו במרחץ ולהתנגב בו, יש להקל לנגב בו".
2. מחמיר.

א) ודרשת וחקרת (אבני דרך ח"ה סוף סי' י"ב) – "לא מצאתי ראיה בענין נגיבת ידים ב'חלוק מגבת', שמצד אחד זה חלוק, שכתב המג"א (קנח, סקי"ג) בשם התשב"ץ (קנא), שלא ינגב ידיו בחלוקו שקשה לשכחה, והו"ד במ"ב (שם סקמ"ה) והביא שם שהפרמ"ג הסתפק אם ה"ה כל בגדיו בכלל או רק חלוקו, ומצד שני אולי כיון שהוא בעצם מגבת, ונעשה לניגוב, אין זה כחלוק שלובשים לשם מלבוש, אלא הוא מגבת שתפרו אותו כחלוק, והוא עדיין מגבת, ואולי יש לחלק אם הוא באמת משתמש בו רק כמגבת, או שהוא גם משתמש בו כחלוק כשהוא מסתובב בביתו, וכאמור לא מצאתי ראיה ברורה לזה, וא"כ יש להחמיר, כי ספק 'קשה לשכחה' לחומרא, כשמ"כ בתשובות והנהגות (א, ג) בשם החזו"א, שאם אינו נזהר בדברים הקשים לשכחה עוברים בלאו דהשמר לך פן תשכח, עיי"ש".

3. מראי מקומות – אבני דרך (ח"ה סי' י"ב).

א) הגר"ח"ק שליט"א (שלהי דקייטא סי' צ' אות י"א, עמ' ר"צ) – "צ"ע אם מותר להתנגב בחלוק מגבת מפני שאפשר וקשה לשכחה כפי שנגוב בחלוק בגדו קשה לשכחה".

ט. האם הוא דוקא כשלבוש בחלוקו, או אפילו אם תלוי על הקיר וכדו'.

1. מיקל.

א) הגר"ש"א זצ"ל (מפי האיש עמ' רמ"ב) – "מה שכתוב שהמנגב בבגדו זה קשה לשכחה, היינו דווקא בבגד שלובש על גופו, משא"כ אם רק מחזיק בידו".

ב) הגר"ח"ק שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] הוספות ותיקונים להוצאה חמשת אות ל"ד) – "ונראה דדוקא בעודו לבוש בחלוקו מזיק דבכ"מ בגמ' לשון בחלוקו מיירי דוקא בעודו לבוש עי' שבת קי"ד א' המקפיד על חלוקו להפכו ובב"ב נ"ז א' כל שאין חלוקו נראה מתחתיו טפח ובשבת צ"ב א' בין פונדו לחלוקו ובשפת חלוקו".

הגר"ח"ק שליט"א (שערי שיח עמ' נ"ו תשובה ט"ו) – "יל"ע אם האיסור לנגב ידיו בחלוקו הוא דוקא בזמן שלבוש בו, או גם אחר שפושטו. תשובה: רק בזמן שלבושו".

2. מחמיר.

א) שערי יושר (ח"ה סי' ב' אות ב') – "בשו"ת רבבות אפרים (ח"א סי' קכ"ו) לידידי הגר"א גרינבלט (שליט"א) [זצ"ל], שהביא שהגר"צ"פ פראנק זצ"ל הסתפק בזה, והניח בצ"ע עיי"ש. ונראה שמספק צריך להחמיר שלא לנגב ידיו בהם".

3. מראי מקומות.

א) הר צבי (רבבות אפרים ח"א סי' קכ"ו) – "נסתפקתי אם הדין הזה הוא דוקא כשלבוש בחלוקו או בבגדו בזה הוא דלא ינגב לפי שקשה לשכחה משא"כ היכא דחלוקו או בגדו תלוי על הקיר דאז מותר לנגב לנגב ידיו בהן או דלמא גם בזה אסור דקשה לשכחה וכעת צל"ע".

ב) רבבות אפרים (ח"א סוף סי' קכ"ו) – "והנה מדמדמה למניח תחת מראשותיו ש"מ דעיקר הקפידא היא כשהם עליו כשם שהם תחת מראשותיו אבל אם הבגד לא עליו יכול לנגב ויש מ"מ לעיין בזה".

י. סדינים וכריות (pillows and blankets).

1. מיקל.

א) הגר"ח"ק שליט"א (שאלת רב ח"א פרק כ"א אות ז') – "האם מותר לנגב ידיו בסדין של המטה או דינו כמנגב בחלוקו [שכתב המשנ"ב סי' קנח ס"ק מה, שקשה לשכחה]. תשובה: מותר".

ב) רבבות אפרים (ח"ה סי' ל"ה) – לשונו מובא לעיל.

יא. חלוק חברו.

1. מחמיר, אין לחלק – הגר"ק שליט"א (ובלכתך בדרך פרק ח' הע' צ"ז, "דאין נפ"מ בין חלוקו לחלוקא דחבריי").

יב. להתנגב ע"י שילבש לכמה רגעים את בגדיו הישנים.

1. מראי מקומות – קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"ג עמ' ק"ד אות כ"ב, דפו"ח ח"ד עמ' קמ"ב אות ו', לשונו מובא לעיל).
(א) הגר"ק שליט"א (ח"ב שאלת רב ח"א פרק י"ג סעי' ט"ו) – "שאלה: מי ששכח להביא מגבת למקוה אם מותר להתנגב ע"י שילבש לכמה רגעים את בגדיו הישנים ויפשטם מיד ועי"ז יתנגב גופו או יש לחשוש משום מנגב בחלוקו. תשובה: צ"ע".

כח. המניח ספר פתוח ויוצא – עי' יו"ד סי' רע"ז, לשיטות ומראי מקומות.

א. פוסקים.

1. ב"ח (סי' רע"ז ס"ק א') – "שלא ילך אדם לחוץ ויניח הספר פתוח אם אין עליו מפה דלאו דוקא ס"ת **דהוא הדין שאר ספרים**".
2. ט"ז (סי' רע"ז ס"ק א') – "וכתב מו"ח ז"ל מכאן יש ללמוד שלא ילך אדם חוץ ויניח הספר פתוח אם אין עליו מפה דלאו דוקא ס"ת אלא ה"ה שאר ספרים עכ"ל".
3. ש"ך (סי' רע"ז ס"ק א') – "וידוע לחכמי האמת שיש מלאך א' נקרא ש"ד והוא שומר דפין על מי שמניח ספר פתוח ויוצא **שמשכח תלמודו**".
- (א) השואל בשלמת חיים (סי' שע"ז, א"נ סי' תקס"ח) – "בש"ך ... מ"ש שם בשם חכמי אמת שהדבר קשה לשכחה יל"ד דלא חשיב זה בהוריות יג ב בדברים המשכחים, **ואולי י"ל דתני ושייר**. ושייר נמי הא דהובא בסוף ספר ראשית חכמה דהתופר בגדיו כשהוא לבוש קשה לשכחה, אבל כנראה דמאי דחשיב בהוריות קשה יותר מהני שנזכר, ולהכי לא חשיב להו בהדיהו".
4. שמירת הנפש (אות שמ"ב).
5. באה"ט (סי' רע"ז ס"ק א') – "וכתב הב"ח ... וכ' הש"ך ...".
6. שלחן גבוה (סי' רע"ז ס"ק ג') – "הב"ח ... הש"ך, וידוע לחכמי האמת שיש מלאך א' ...".
7. כה"ח פלאג' (סי' כ' אות י"א, נפש חיים מערכת ש' אות נ"א) – "ויזהר שלא יניח הספר פתוח ויוצא, אפילו על מנת לחזור תכף, כי גורם לידי שכחה כנודע".
8. לקוטי מהרי"ח (סדר תפילת ר"נ בן הקנה ח"א עמ' קנ"ב-ב') – "והמניח ס' פתוח ויצא (ש"ך יו"ד סי' רע"ז)".
9. ערה"ש (סי' רע"ז סעי' ב') – "יש ליזהר שלא להניח ספר פתוח ולצאת אפילו בשארי ספרים ואפילו גמרות ופוסקים הנדפסים דבזיון הוא אלא או יסגירם כלומר שלא יהיו פתוחים או יכסה עליהם בגד ולבד זה קשה לשכחה [ש"ך ע"ש] וכן המנהג ליזהר בזה".
10. שלחן מלכים (הלכה למשה סי' ג' אות י"ט) – "מי שמניח ספר פתוח ויוצא משכח תלמידו (כי יש מלאך אחד הנקרא ש"ד והוא שומר דפים הממונה זע"ז ש"כ יו"ד סי' רע"ז, ברכ"מ סק"ו)".
11. ישיביל עבדי (ח"ה יו"ד סי' נ"ו) – "וכ' הב"ח ... הש"ך ...".
12. כה"ח (קול יעקב סי' רע"ז ס"ק ג') – "כתב הב"ח ... והביאו ט"ז וש"ך וש"ג".
13. מאסף כל מחנות (סי' ב' ס"ק י"ב ד"ה ועיין).
14. משנה הלכות (חי"ב סי' ר"ז) – "בדבר אשר ראית שאני נוהג כשמניח ספר פתוח ויוצא פורס עליו בגד ותמהת על זה. דע כי אמרו ז"ל המניח ספר פתוח קשה לשכחה עיין ש"ך (יו"ד סי' רע"ז סק"א) וכתב הב"ח דמירושלמי דמגילה יש ללמוד שלא ילך אדם לחוץ ויניח הספר פתוח אם אין עליו מפה דלאו דוקא ס"ת דה"ה שאר ספרים עכ"ל ולא היה צריך ללמוד כן מהירושלמי דהכי מוכח נמי במשנה וש"ס שם (צ"ח ע"א) ע"ש וידוע לחכמי האמת שיש מלאך אחד נקרא ש"ד והוא שומר דפין על מי שמניח ספר פתוח ויוצא שמשכח תלמודו ע"כ לשון הש"ך ז"ל".
15. רבבות אפרים (ח"א סי' קי"ט אות א', עי' ח"ד סי' רי"ג ד"ה והנה).
16. חוט שני (נושאים שונים תשמישי קדושה ס"ק ט', רבית עמ' ק"ע אות א') – "הלומד בספר והוצרך לצאת, צריך לסגור את הספר ולא להשאירו פתוח [א"א כמסכה בבגד וכיוצא ב"]".
- הגר"ק שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות ל"ה, עלי שי"ח עמ' ר"ל אות ט') – "שאלה: מהו האיסור להשאיר את הגמ' פתוחה כשאני לומד בה. תשובה: קשה לשכחה".
17. שמירת הגוף והנפש (סי' פ"ה סעי' א').
18. גנזי הקודש (פרק ב' סעי' כ"ז) – "אסור להניח ספר (וכן מחברת וכדו' שיש בה דברי תורה) פתוח ולצאת. ויכול לכסותו ולצאת, וצריך לכסותו כולו. ומותר לכסותו בספר, או בדבר חול אך לא בדבר הבאי".
19. ואין למו מכשול (ח"ז פרק כ"א אות י"א) – "אדם שעוסק בתורה, והוצרך לצאת באמצע לימודו לאיזה ענין, לא ישאיר את הספר שלומד בו פתוח, מפני שיש בזה בזיון לספרי הקודש, וגם גורם לעצמו לשכוח את לימודו".

ב. טעם.

1. קשה לשכחה מצד דבר סגולי – עי' לעיל.
2. כבוד הספר, שזה דרך בזיון להניחו גלוי.
3. מראי מקומות – משנת יוסף (חי"א סי' קס"ח, לשונו מובא לקמן).

ג. אחד השאיר ספר פתוח ויצא, האם צריך לסגור אותו.

1. הגר"ק שליט"א (דולה ומשקה עמ' של"ב) – "שאלה: הניח חבירו ספר פתוח ויצא, האם צריך אחר לסגור הספר, או לא. (וגם שמא יקפיד חבירו עליו). תשובה: טוב לכסות".

שלא ילך אדם "לחוץ" ויניח הספר פתוח.

ד. כשלא יצא מהחדר.

1. מיקל.

(א) הגר"ק שליט"א (נקיות וכבוד בתפילה פרק י"ב הע' ל"ז, עמ' קפ"ח אות קמ"א) – "מה הדין אם אינו יוצא החוצה אולם מתעכב בביהמ"ד הרבה זמן האם ג"כ אסור להשאיר את הספר פתוח. תשובה: באותו חדר מקילים".

הגר"ק שליט"א (מוריה חש"ד עמ' ק"י אות י"ג, גם אני אודך ח"א סי' פ"ו אות ב', אהל יעקב הל' כבוד וקדושת הספרים עמ' קי"א אות ב') – "שאלה: בט"ז ובש"ך יור"ד (סימן רע"ז סעיף א') כתבו, שלא ילך אדם לחוץ ויניח הספר פתוח אם אין עליו מפה. ע"כ. ובספר נקיות וכבוד בתפילה (עמוד קפ"ח, אות קמ"א) הובא בשם כת"ר שליט"א, שיש להקל להשאיר הספר פתוח כל זמן שלא יצא מהחדר. ע"כ. ורציתי לשאול אם לא יצא מהחדר, אבל אינו רואה הספר, כגון חדר כזה ׀, האם מועיל שלא יצטרך לסגור הספר, או לא מועיל. תשובה: אפשר להקל".

(ב) הגר"א נבנצל שליט"א (גם אני אודך ח"ב סי' ס"ד אות מ"ח, אהל יעקב הל' כבוד וקדושת הספרים עמ' קל"א אות מ"ח) – "שאלה: בט"ז יור"ד (סימן רע"ז ס"ק א') כתב, שלא ילך אדם חוץ ויניח הספר פתוח אם אין עליו מפה. ע"כ. האם אם מעיין בספר בהיכל הבית המדרש, צריך ג"כ לסגור הספר, כיון שאינו נמצא כעת ליד הספר, או אין צריך. והטעם. תשובה: לא, כי הוא באותה רשות".

ה. היוצא לזמן קצר.

1. מיקל.

(א) יד שאול (סי' רע"ז) – "וא"כ אסור להניח פתוח אף ספרים הנדפסים אמנם לענ"ד נראה דזה דוקא במניח ספר פתוח והולך לעסקיו ואין דעתו לחזור תיכף אבל אם בעת לימודו צריך לילך לצרכו לנקביו או לדבר עם אחד בחדר אחר א"צ לסגור הספרים שלפעמים ג' או ד' ספרים נפתחים ויהי' לו ביטול רב אם יצטרך לסגור ולפתוח בכל פעם וכבר החמירו בביטול בהמ"ד שאין אומרים אסותא מפני ביטול בהמ"ד א"צ לסגור וכן אני נוהג לפעמים ומ"מ אשרי הנזהר בכבוד הספרים ושמעתי שהגאון בעל אורים ותומים היה מניח תמיד פתוח הספרים בבית ישיבתו וכשהגיע עת האוכל והלך לו היה פורס מפה עליהם וכן נכון לעשות ועיין בראשית חכמה שער והיראה פרק ט"ז שכתב ג"כ שיש לכסות הספרים בעת שמפסיק מלמודיו שמא יפול מים או שאר דבר שלא יתלכלכו ח"ו הספרים".

(ב) ערה"ש (סי' רע"ז סעי' ב') – "יש ליזהר שלא להניח ספר פתוח ולצאת אפילו בשארי ספרים ואפילו גמרות ופוסקים הנדפסים דבזיון הוא אלא או יסגרים כלומר שלא יהיו פתוחים או יכסה עליהם בגד ולבד זה קשה לשכחה [ש"ך ע"ש] וכן המנהג ליזהר בזה ונ"ל דדוקא כשיצא לרחוב אבל הנכנס מחדר לחדר או אפילו לחצר ולרחוב **שלא על אריכת הזמן אין חשש בזה** [וכ"כ הי"ש ע"ש]".

(ג) הגרש"א זצ"ל (גנזי הקודש פרק ב' הע' נ') – "ורשום אצלי ששאלתי בימי חורפי להגרש"ז אויערבאך זצ"ל עד"ז, ואמר שביציאה קצרה בפשטות אין בעיה, וכשנשאל מה הגדר, ענה שזהו ענין סגולי ולא הלכתי וכל אחד עם ההרגש שלו".

(ד) אבני ישפה (ח"א סי' ר"ב ענף א') – "אני רוצה להקל רק היכן דיוצא לזמן קצר, אבל אם יוצא ומסיח דעתו מן הלימוד או שיוצא עכ"פ לזמן ארוך - הוי כהיסח הדעת ויש להחמיר (ע' או"ח סי' קס"ד ס"א ומ"ב שם ס"ק י"ג וסי' קע"ח מ"ב ס"ק ל"ד דהענינים דומים). ושו"ר ת"ל שכוונתי בזה לדעת ערוה"ש יו"ד סי' רע"ז סעי' ב'. והקל יותר מזה דאפילו לאריכות זמן שרי אם יצא מחדר לחדר באותו בית עכ"ל. וגם אם יוצא לאכול כדי שיהא לו כח להמשיך ללמוד הכל בתוך אותו הגדר דשרי".

(ה) חוט שני (גנזי הקודש פרק ב' הע' נ') – "שאפשר להקל כערוה"ש".

(ו) תשובות והנהגות (אהל יעקב הל' כבוד וקדושת הספרים עמ' י"ג אות ט"ז) – "שאלה: מה הגדר שלא להשאיר ספר פתוח, האם יש לזה זמן מסוים. תשובה: אם לזמן קצר מותר (ואפילו יוצא מהבנין)".

(ז) גנזי הקודש (פרק ב' סעי' כ"ט) – "היוצא מביתו לזמן קצר, או לחדר סמוך ואפילו לזמן ארוך, יש להקל להשאיר הספר פתוח". 2. מחמיר.

(א) כה"ח פלאגי (סי' כ' אות י"א) – "אפילו על מנת לחזור תכף, כי גורם לידי שכחה כנודע".

(ב) ישכיל עבדי (ח"ה יו"ד סי' נ"ו) – "נראה פשוט, שאין חי' בין זמן ארוך לזמן קצר, דהרי אפי' בכדי ייבוש, דהוא צורכה קצת, לא התיירו, בלי פרישת מפה, וכ"ש בזמן שאין כל נורך אפי' לזמן קט, להשאיר הס' פתוח, ודאי דאין להתיר, ועוד דהרי לפי מה שהביא הש"ך מחכמי האמת שיש מלאך בשם ש"ד שומ"ר דפי"ם, הממונה על מי שמניח ס' פתוח להשכיח תלמודו, הרי פשוט דזה המלאך הממונה ע"ז, משתדל למצוא הזדמנות, למלא את תפקידו, ותיכף שרואה מי שהוא השאיר ספרו פתוח אפי' לרגע, מכיון שהוא ממונה על השכחה, הרי מוצא לו הזדמנות זו, להשכיחו תיכף את לימודו, ולא עוד אלא, שגם משכיחו לחזור על לימודו בחכומ"י, להוסיף על חטאתו פשע, בכדי לעשות את שלו, ולכן האיש הנלבב עליו להזהר שלא לתת מקום לשליטת המלאך עליו, אפי' על רגע עליו להזהר שלא להניח הס' פתוח, שלא יתן מקום דריסת רגל להמלאך ח"ו".

(ג) עי' משנה הלכות (חי"ב סי' ר"ז) – "ולכן כשאני יוצא לרגע או כיוצא בזה ואיני רוצה לסגור הספר הנני מניח עליו בגד שלא יהי' פתוח וראי' לדבר מגמ' עירובין צ"ח כתבין ספרים תפילין ומזוזות לא התיירו להן להפך יריעה על פניה אלא פורס עליה את הבגד והוא ממס' סופרים ועיין רמב"ם פ"א מה' תפילין הי"ז ובטוש"ע יו"ד סי' רע"ז וכן עושין גם בקריאת התורה, בין גברא לגברא מכסים התורה".

- (ד) עי' הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"א פרק כ"ט אות י"א, גנזי הקודש פרק ב' הע' נ') – "אך כשהולך להביא ספר מהארון ספרים א"צ לסגור הספר, אך אם הולך לביהכ"ס, או יוצא להביא שתיה, יש לכסות את הספר או לסוגרו".
- (ה) הגר"ח"ק שליט"א (גנזי הקודש פרק ב' הע' נ', עמ' רנ"ו אות כ"ח, עי' שאלת רב ח"ב פרק י"ד סעי' י"ז) – "שאלה: הערוה"ש (יו"ד סי' רע"ז סעי' ג') מיקל להניח ספר פתוח לזמן קצר ולצאת לחצר, או מחדר לחדר ואפי' לזמן ארוך, האם אפשר להקל כדבריו, כגון ללכת לביהכ"ס, לטלפון שנמצא בבנין הלומד ולא לסגור הספר. תשובה: היוצא מהחדר המנהג לכסות".
- הגר"ח"ק שליט"א (עלי ש"ח עמ' ר"ל אות י') – "שאלה הנ"ל האם גם כשהולך לשירותים. תשובה: קשה לשכחה".
- (ו) הגר"א נבנצל שליט"א (מציון תצא תורה ח"א אות תקמ"ט) – "שאלה: להשאיר ספר פתוח לכמה דקות כגון לצאת לשירותים לכמה דקות ולהשאיר את הספר פתוח האם זה גם נכלל בתוך קפידת הש"ך. תשובה: כן".
3. מראי מקומות – שיח יצחק (סי' כ"ה ד"ה ומענין), עלינו לשבח (ח"ג עמ' ס"ג), חיי משה (יו"ד פרק י"ד הע' ע"ט), נקיות וכבוד בתפילה (פרק י"ב סעי' כ"ו), מנהג ישראל תורה (ח"ה עמ' רי"ז), שמירת כבוד הספרים (עמ' רפ"א), ואין למו מכשול (ח"ז פרק כ"א אות י"ב). (סי' קנ"ד הע' קמ"ד), שמירת כבוד הספרים (עמ' רפ"א), ואין למו מכשול (ח"ז פרק כ"א אות י"ב).
- (א) אמרי יושר (ח"א סי' קנ"ו) – "בסגירת הספר כיון שיש בזיון להניח ספר פתוח, אף שאפשר להניח עליו מפה ... זה ביוצא לצורך שעה אבל שיהיה הספר פתוח ומכוסה במפה ודאי הוא בזיון".
- (ב) שלמת חיים (סי' שע"ז, א"נ סי' תקס"ח) – "והנה יש אנשים שנזהרים כשיוצאין להניח איזה דבר על הספר אבל אינו מגיע לכסות את כל הספר, ולכאורה דבר זה הי' שייך רק לטעם הקבלה שהובא שם דאפ"ל כך הוי בלי טעם, אבל אחרי שהביא מקור לזה מגמרא ערוכה אשר הטעם משמע שאינו לכבוד שהספר מגולה גם יש לחוש שלא יפול איזה דבר עליו ולא יתלכלך א"כ לכאורה בעינן דוקא לכסות את כל הספר ועכ"פ שמקום הכתב יהא כולו מכוסה. גם מ"ש שם בשם חכמי אמת שהדבר קשה לשכחה יל"ד דלא חשיב זה בהוריות יג ב בדברים המשכחים, ואולי י"ל דתני ושייר. ושייר נמי הא דהובא בסוף ספר ראשית חכמה דהתופר בגדיו כשהוא לבוש קשה לשכחה, אבל כנראה דמאי דחשיב בהוריות קשה יותר מהני שנזכר, ולהכי לא חשיב להו בהדיהו. תשובה: אפשר ללמד זכו' כיון דהוא לשעה קלה ויש היכר שוב לא נקרא בזיון ובכל זאת היותר טוב לסגור הספר".
- (1) פירוש: יש לימוד זכות כשהוא יוצא לשעה קלה, ויש היכר [כשאינו מכסה את כל הספר].
- (ג) אג"מ (רבבות אפרים ח"ח סי' קנ"ח אות ח') – "מו"ר הרה"ג רמ"פ זצ"ל לא סגר כי אמר שמיד חוזר וממשיך וזה לא הוי הפסק שלו".
- (ד) בירור הלכה (תליתאה יו"ד סוף סי' רע"ז) – "ובאמת שמענו בזה מהחזון איש עצמו ממה שאמר דרך הערה שס"ל כהערוך השולחן: 'שלא על אריכת זמן אין חשש בזה' (עדות תלמידו שליט"א), מיהו צריך לדעת השיעור".

1. להשאיר ספר פתוח כשלומד עם חברותא: האם שומר מהני.

1. מיקל.

- (א) כה"ח (קול יעקב סי' רע"ז ס"ק ג') – "ואם עומד אדם שם ליכא למיחש".
- (ב) הגר"א נבנצל שליט"א (מציון תצא תורה ח"א אות תקנ"א) – "שאלה: האם מותר להשאיר ספר קדוש פתוח כשעוזב את החדר כשנשאיר שם חברותא שהוא יכול להיות כעין שומר בכה"ג. תשובה: לא".
2. מחמיר.
- (א) שלמת חיים (סי' שע"ו, א"נ סי' תקס"ז) – "נסתפקתי בשנים או יותר שלומדים ביחד ולכל אחד ספר בפני עצמו וא' יצא לחוץ אולי באופן זה אין קפידא אם מניח ספרו פתוח, זכר לדבר לענין הפסק בסעודה באו"ח קעח סעיף ב אם חניחו מקצתו ויצאו לא הוי הפסק. תשובה: כנראה שזה כעין בזיון שמניח הספר פתוח, וזכר לדבר שבשעת קריאת התורה שהספר פתוח אסור לצאת הגם שבין גברא לגברא מותר".
- הנהגות ופסקים (הגרי"ח זוננפלד זצ"ל, הל' כתבי הקודש אות י"ז) – "אין להשאיר ספר פתוח ולצאת לחוץ אף אם לומד עם אחרים והם נשארים ולומדים בספר שלהם".
- (ב) חוט שני (גנזי הקודש פרק ב' הע' מ"ט) – "להחמיר".
- (ג) נתיבות אדם (אהל יעקב הל' כבוד וקדושת הספרים עמ' כ"ט אות א') – "שאלה: האם מותר להשאיר ספר קדוש פתוח כשעוזב את החדר כשנשאיר שם חברותא שהוא יכול להיות כעין שומר בכה"ג. תשובה: לא".
- נתיבות אדם (מציון תצא תורה ח"א יו"ד הע' שע"ד) – "שכיון שיש חשש שכחת התורה וכבוד לספר יש להחמיר בזה".
3. מראי מקומות – גנזי הקודש (פרק ב' סעי' כ"ח).
- (א) בירור הלכה (תליתאה יו"ד סי' רע"ז ד"ה וכן) – "ובן אחותו של החזון איש זי"ע כתב (בכתב יד) וז"ל: בענין להשאיר ספר פתוח ולצאת עיין ש"ך יור"ד סימן רע"ז (ועיין או"ח סימן קמ"ו) ולכאורה נראה לפום ריהטא שענינו בזיון ספר ולפ"ז אם נשאר אחר שם כשומר הספר עד שיחזור נמי שפיר דמי וצ"ב עכ"ל".

שלא ילך אדם לחוץ ויניח "הספר" פתוח - מה הגדר של "ספר".

ז. סידור: להשאיר סידור לא מכוסה ולצאת החוצה.

1. מחמיר.

- (א) אבני ישפה (אהל יעקב, הל' כבוד וקדושת הספרים קונ' גם אני אודך עמ' ק' ענף ט') – "סידור ודאי נחשב ספק קדוש שאסור לבזות אותו ולכן אסור אם להשאיר אותו לא מכוסה ולצאת החוצה".

ח. דף של תפילות לפני הלימוד המודפס בגמ', אם צריך כיסוי.

1. מחמיר.

- (א) הגר"א בבבצל שליט"א (מציון תצא תורה ח"א אות תק"נ) – "שאלה: ולענין לפתוח ספר לדף הראשון של הגמ' שכתוב בו התפילות של רבי נחוניא בן הקנה וכדומה האם זה נחשב כספר פתוח וצריך לסגור גם את זה. תשובה: כן".
- (ב) הגר"ש דבליצקי שליט"א (מציון תצא תורה ח"א יו"ד הע' שע"ג) – "דצריך לסגור גם את זה".
2. מיקל.
- (א) הגר"ע אויערבאך שליט"א (מציון תצא תורה ח"א יו"ד הע' שע"ג) – "שזה חשיב כספר סגור".

ט. ספר שלא למדו בו עדיין.

1. מחמיר.

- (א) אבני ישפה (אהל יעקב, הל' כבוד וקדושת הספרים קונ' גם אני אודך עמ' ק' ענף י') – "ולענין ספרים הנדפסים החדשים שעדיין לא למדו בהם יש לומר שלזה מהני הזמנה לגוף הקדושה שיהיה אסור לבזות אותם עכ"פ, ולהשאיר ספר פתוח הוא בגדר של בזוי. ולכן אסור לעשות כן".

י. דף בודד שיש בו דברי תורה.

1. מיקל.

- (א) אבני ישפה (אהל יעקב, הל' כבוד וקדושת הספרים קונ' גם אני אודך עמ' צ"ט ענף ב') – "בט"ז הנ"ל כתב איסור רק בספר, ואם היה איסור גם בדף היה צריך לכתוב חידוש יותר גדול, שאפילו דף אחד אסור, אלא מוכח שאין איסור בדף בודד אלא רק בספר ממש. וטעם הדבר הוא משום שכל דבר לפי דרכו, ודף בודד כיון שעדיין לא כרכו אותו דרכו להיות מגולה, אבל ספר שהוא כרוך דרך להיות מכוסה".
- ע"י אבני ישפה (אהל יעקב, הל' כבוד וקדושת הספרים קונ' גם אני אודך עמ' צ"ט ענף ג') – "ולענין עלון שכרוך עם עטיפה ממשית, ודאי שהוא דומה לספר שאין לצאת החוצה ולהשאירו פתוח. אבל גם אם העלון הוא רק מחובר עם סיכה ואין כאן כריכה אמיתית רק הוא מקופל כאילו יש לו כריכה, אבל כיון שעדיין הדרך להיות סגור, וממילא גם עלון כזה אין לצאת ולהשאיר אותו פתוח".
- ע"י אבני ישפה (אהל יעקב, הל' כבוד וקדושת הספרים קונ' גם אני אודך עמ' צ"ט ענף ד') – "לפי מה שבארנו לעיל שהכל תלוי בדרך, הרי גם אם חסר לספר הכריכה עדיין הדרך להשאיר הספר סגור, ולכן אם בזיון להשאיר אותו פתוח ולצאת החוצה".
- (ב) חוט שני (גנזי הקודש פרק ב' הע' נ"ב).
- (ג) שואלין ודורשין (אהל יעקב הל' כבוד וקדושת הספרים עמ' קמ"א אות א').
- (ד) גנזי הקודש (פרק ב' סעי' ל"א) – "דף בודד שיש בו דברי תורה אין צריך לכסותו".
- (ה) דברי בנינו (חי"ד סי' ל"ד אות ב', עמ' תל"ז) – "על דף בודד של חידושי תורה או עלון אין איסור".
- (ו) ואין למו מכשול (ח"ז פרק כ"א אות י"ג) – "גם מי שכותב דברי תורה במחברת, אין לו להשאירה פתוחה ולצאת, אלא יסגור אותה ויצא. אולם דף שרשום בו דברי תורה, אין צריך לכסותו".

2. מראי מקומות.

- (א) הגר"ש"א זצ"ל (שמחת לב ח"ד עמ' מ"ה אות ח') – "דפי מחשב או לוחות המיועדים להכנת ספר שיש בו דברי תורה, האם צריך לכסותם כשגומר לעסוק בהם כפי שאין להשאיר ספר קודש כשהוא פתוח. תשובה: אם אפשר לקרותם כשאר דברי תורה יש לכסותם משום ביזיון".
- (ב) הגר"ח"ק שליט"א (גם אני אודך בעניינים שונים ח"ב אות קפ"ה) – "שאלה: בט"ז ובש"ך יור"ד (סימן רע"ז סעיף א') כתבו, שלא ילך אדם לחוץ ויניח הספר פתוח אם אין עליו מפה. עיי"ש. ורציתי לשאול דף של מבחן שיש בו רק שאלות [בלי התשובות] האם צריך לכסותו כשיוצא החוצה, או לא. תשובה: כן".
- הגר"ח"ק שליט"א (מוריה חש"ד עמ' ק"י אות י"ד, גם אני אודך ח"א סי' פ"ו אות ד', אהל יעקב הל' כבוד וקדושת הספרים עמ' קי"א אות ד') – "שאלה: בט"ז בשו"ע יור"ד (סימן רע"ז ס"ק א') כתב, שלא ילך אדם חוץ ויניח הספר פתוח אם אין עליו מפה. ע"כ. אם לומד מתוך דפים בודדים (ולא מתוך ספר), האם צריך לכסות הדפים כשיוצא לחוץ, או לא. תשובה: טוב לכסות".
- הגר"ח"ק שליט"א (דולה ומשקה עמ' של"ב) – "שאלה: באיסור להניח ספר פתוח ולצאת, האם גם במניח 'דף חידו'ת' בלי כיסוי גם יש איסור, שהוא דבר בלי כיסוי בעצמו. תשובה: הנזהר תע"ב".

יא. רשימות של מראה מקומות.

1. מיקל.

- (א) הגר"ח"ק שליט"א (גם אני אודך בעניינים שונים ח"ב אות קפ"ח) – "שאלה: רשימות של מראה מקומות, האם צריך לכסות אותן כשיוצא החוצה, או לא. והטעם. תשובה: יש בו קצת קדושה, אבל אין צריך לכסותו".

יב. כיתוב על כריכת הספר.

1. אבני ישפה (אהל יעקב, הל' כבוד וקדושת הספרים קונ' גם אני אודך עמ' צ"ט ענף ה') – "בענין הכיתוב על כריכת הספר, מותר להשאיר אותו לא מכוסה ולצאת החוצה כיון שכך הדרך להשאיר ספר כרוך".

יג. כששומע טייפ עם קלטת (recorder) שיש בו דברי תורה, האם מותר להשאירו פתוח [דלוק].

1. הגר"ק שליט"א (גם אני אודך בעניינים שונים ח"ב אות קפ"ו) – "שאלה: בט"ז ובש"ך יור"ד (שם) כתב, שאין להשאיר ספר פתוח ולצאת לחוץ, עיי"ש. מה הדין כששומע טייפ עם קלטת שיש בו דברי תורה, האם מותר להשאירו פתוח [דלוק], ולצאת החוצה, או לא. תשובה: מותר".

יד. מסך של מחשב (computer screen).

1. מיקל, מותר להשאיר פתוח עם דברי תורה.

(א) הגר"ק שליט"א (גם אני אודך בעניינים שונים ח"ב אות קפ"ט) – "שאלה: בש"ך יור"ד (שם) כתב, שאין להשאיר ספר פתוח ולצאת לחוץ. עיי"ש. רציתי לשאול מסך של מחשב, האם מותר להשאיר פתוח עם דברי תורה, או לא. תשובה: מותר".

(1) עי' הגר"ק שליט"א (אהל יעקב הל' כבוד וקדושת הספרים עמ' א' אות ו', עי' מציון תצא תורה ח"א יו"ד הע' שע"ה) – "מה שמשמשים עם מחשב ללמוד מספרים שעליהם כגון אוצר החכמה וכדומה אם הספר פתוח על המסך האם צריכים להקפיד לא לצאת מן החדר ולהשאירו פתוח מחשש (יורה דעה רע"ז). תשובה: כן".

(2) גם אני אודך (מכתב במייל, כ"ז סיון תשע"ט) – "ראשית, יש לתרץ שאצלי כתב מרן הגר"ח קניבסקי שליט"א שמותר, היינו שמעיקר הדין מותר להשאיר פתוח המחשב. ולהגאון בעל אוהל יעקב התשובה היה כפי הנוסח השאלה, שמשמע בשאלה הנוסח כך האם צריך להקפיד לכתחילה, ועל זה ענה כן, היינו שלכתחילה צריך להקפיד, אולם כאמור מותר גם להשאיר פתוח המחשב. שנית, אני מקווה שהבין טוב מרן הגר"ח קניבסקי שליט"א השאלה בנוסח שהובא באהל יעקב שמשמע כאילו יש ספר פתוח על המחשב, שהרי כתוב בשאלה, מה שמשמשים עם מחשב ללמוד 'מספרים שעליהם' כגון אוצר החכמה, וכדומה, אם 'הספר פתוח על המסך', והרי מרן הגר"ח לא מבין במחשבים, וקורא השאלה בתוך דקה, ונוסח הנ"ל עלול להתפרש שהספר פתוח על המסך, ולא בתוך המסך, ולכן אמר שצריך כן להקפיד והכל על מקומו יבוא בשלום. אגב, פעם שאלתי את מרן הגר"ח קניבסקי שליט"א אם דיסק של מחשב טעון גניזה, וענה לי בזה הלשון, איני יודע מה זה. שלישית, אנסה גם לברר מה היה התשובה יותר מאוחר, רביעית, בכל אופן אצלי היה המכתב בכתב, ששאלתי אותו במכתב בנפרד שאלה זו, וענה לי מסודר במכתב המילה מותר. כך שאין מקום לטעות אצלי".

(ב) הגר"א נבנצל שליט"א (אהל יעקב הל' כבוד וקדושת הספרים עמ' י"ח אות ה', מציון תצא תורה ח"א אות תקנ"ב) – "מה שמשמשים עם מחשב ללמוד מספרים שעליהם כגון אוצר החכמה וכדומה אם הספר פתוח על המסך האם צריכים להקפיד לא לצאת מן החדר ולהשאירו פתוח מחשש (יורה דעה רע"ז). תשובה: לא".

(ג) שבט הקהתי (אהל יעקב הל' כבוד וקדושת הספרים עמ' ל"ו אות א', מציון תצא תורה ח"א יו"ד הע' שע"ה) – "מה שמשמשים עם מחשב ללמוד מספרים שעליהם כגון אוצר החכמה וכדומה אם הספר פתוח על המסך האם צריכים להקפיד לא לצאת מן החדר ולהשאירו פתוח מחשש (יורה דעה רע"ז). תשובה: אין חשש דאסור שמא יפול עליו לכלוך כמ"ש הפוסקים ובזיון לא שייך שהרי הוא מכוסה".

(ד) אבני יספה (אהל יעקב, הל' כבוד וקדושת הספרים קונ' גם אני אודך עמ' צ"ט ענף ו') – "כיון שהדרך לא לכסות מסך של מחשב, מותר להשאיר אותו לא מכוסה ולצאת החוצה".

(ה) דברי בניהו (חי"ד סי' ל"ד אות ה', עמ' תל"ט) – "מסך של מחשב אפשר להשאירו פתוח עם דברי תורה כיון שאין זה נחשב לספר ואין כאן כתיבה כמו שהעלו האחרונים לענין מחיקת השם מע"ג מסך שמותר כנזכר לעיל".

(ו) יידד ה' (יו"ד סי' ח', עמ' רל"א) – "לא הבנתי מה הסתפק בכך, והרי דבר פשוט שמותר להשאירו פתוח ואין לאסור זאת כלל, דכבר הארכנו לבאר דכתב שבמחשב אינו נחשב ככתב כלל ועיקר, ואף אם נחשבו ככתב מ"מ אין זה אלא אורות בעלמא, ואף אי נימא שיש בו ככתב לכל דבר, מ"מ דעת רוב הפוסקים שבכה"ג לא נתפס בו קדושה, ואף אי נימא שכתב שבמחשב נתפס בו ג"כ קדושה, מ"מ הכא אין כוונתו להתפס בו קדושה כלל ועיקר ... ועוד ראיתי לנכון להעיר בדבריו, דהן לשני הטעמים שהביא יש להתיר להשאיר את המחשב פתוח. דמשום הטעם ששמא יתלכלך הספר מאבק וכדו', לכאז' אין דבר זה שייך כלל במחשב כיון שיש בו מסך המפריד בין הכתב לכלוך, ודמי לבגד המפריד וכדו' ששרי. ואי משום שבזיון הוא לספר, לכאז' דעת נבון לומר דדוקא בספר שהוא בשלמותו ודבר לא יחסר בו אזי כבר קדוש הוא ולא ראוי לבזותו, אמנם מחשב אינו בשלמותו ואין בו קדושה כלל ועיקר ...".

(ז) ידי כהן (קונ' מעשה חושב פרק ד' אות ב', הע' ס"ח) – "נראה דלא שייך ענין של שכחה כיון שאינו כתב ממש. וגם לפי הטעם דאין להניח ספר פתוח שמא יתלכלך הספר, במחשב אין חשש זה, מאחר שיש מסך זכוכית שמבדיל בין הכתב לבין הליכלוך שיכול להגיע. ומשום שיש בזיון לספר שנשאר פתוח וטעם זה אין נתפס כזילזול כאשר המחשב נשאר פתוח, מאחר שהדברי תורה על המחשב אינם עומדים להתקיים. כדמצינו שהורו הפוסקים שמותר למחוק שם ה' הכתוב ע"ג מסך המחשב".

2. מחמיר.

(א) משנת יוסף (חי"א סי' קס"ח) – "ונראה פשוט שמן הראוי להחמיר שהרי ב' טעמים נאמרו בזה, הטעם העיקרי גמ' (ברכות ח. הנ"ל) הוא משום כבוד הספרים. שזה דרך בזיון להניח כתב גלוי. וגם הטעם השני הוא בגמ' (עירובין צו. הנ"ל) שלא להפוך יריעה של סופר על פניה, פירש"י שלא יעלה עליה אבק עכ"ל, דהיינו מפני הלכלוך. - והטעם הב' אמנם לא שייך במחשב, שאפילו יתלכלך המסך, ינקנו, והכתב נשאר שלם. אבל הטעם הראשון הוא העיקר שזה בזיון לספר. - [אז"כ כתב זה נמחק מאליהו כעבור זמן קצר]. וכיון שזה בזיון, לכן בא לשם המזיק שר"ת שלו ש'ומר ד'פים, וגורם היזק השכחה. - וגם בכתב פתוח של מחשב, אינו כבוד התורה וכבוד הכתב הקדוש, שישאר מגולה, דסו"ס אפשר ללמוד עכשיו מכתב זה, ויש בו קדושה זמנית, עד שימחקנו. ומה גם דחמירה סכנתא דשכחה, להביא ח"ו ש"ד על ספריו".

משנת יוסף (אהל יעקב) – "ואם מותר להשאיר הכתב פתוח על גבי מסך הטלפון ולצאת, שבשאר ספרי קודש אסור כמ"ש הט"ז והש"ך (יו"ד סי' רעז סק"א), ראה מש"כ בשו"ת משנת יוסף (חי"א סי' קסח) שמן הראוי להחמיר שלא להשאיר פתוח כתב שכתוב על מסך המחשב, שהרי בגמ' (ברכות ח.) מבואר דטעם האיסור להניח ספר פתוח ולצאת, הוא משום כבוד הספרים, שזה

דרך בזיון להניח כתב גלוי, ואז בא המזיק שר"ת שלו ש'ומר ד'פים, וגורם היזק השכחה. וטעם זה שייך גם בכתב פתוח של מחשב או פלאפון, שאי"ז כבוד התורה וכבוד הכתב הק', שישאר מגולה, דסו"ס אפשר ללמוד עכשיו מכתב זה. ומה גם דחמירתא סכנתא דשכחה, להביא ח"ו ש"ד על ספריו. ולכן מן הראוי להחמיר ולא להשאירו פתוח ולצאת".

3. מראי מקומות – אבני דרך (ח"ו סי' קל"ט), אהל יעקב (הל' כבוד וקדושת הספרים פרק י"ב אות ט').

(א) רבבות אפרים (אבני דרך ח"ו סי' קל"ט ד"ה כאשר) – "שנראה לו שנידון זה של שאלתנו בעניין כיבוי המסך נובע האם כתיבה על מחשב נחשבת לכתיבה, דאם מחשיבים זאת בשבת לכתיבה גמורה הרי עולה דאין להתיר להשאיר את הספר פתוח וזכיתי לישב עמו יחד בקריאת דבריו ושם בשו"ת רבבות אפרים (ז, קי) הביא מחלוקת בדין כתיבה לזמן מועט".

(ב) דרשת וחקרת (ח"ד או"ח סי' צ"א אות ב') – "ששאל אם חייב לכבות מסך של מחשב כשיש על המסך תורה והוא יוצא מהחדר, באמת יש צד לומר שאין כאן 'ספר פתוח' אלא אורות קטנטנים המאירים אותיות, ויש צד לומר דמ"מ הו"ל בזיון לתורה, ואולי ספק בזיון התורה לחומרא, ואין לי ראייה להכריע ולכן לא כתבתי".

שלא ילך אדם לחוץ ויניח הספר "פתוח" - פתוח: איזה כיסוי מהני.

טו. להניח ספר אחר עליו: האם מותר לכסותו בספר [דברי קודש].

1. האם זה תלוי במחלוקת ט"ז ומג"א - עי' יו"ד סי' רפ"ב.

(א) תלוי במחלוקת.

(1) צדקה ומשפט (פרק ט"ז הע' ס"ז) – "וכתב בפתחי תשובה יו"ד סוף סימן רפב בשם חמודי דניאל שה"ה שאסור להניח ספר בתוך ספר לסימן כדי שלא יצטרך לחפש. ולענ"ד נראה שלדברי המג"א דלעיל גם זה מותר. ונראה דה"ה כשמניח ספר ע"ג ספר פתוח כשיוצא".

(2) פסקי תשובות (סי' קנ"ד אות כ"ג).

(3) שמירת הגוף והנפש (סי' פ"ה הע' ד').

(4) ילקוט יוסף (סי' קנ"ד עמ' שכ"ד בהע' ד"ה ומה).

(ב) להניח ספר אחר עליו אסור גם למג"א [כיון שלא צורך הלימוד עכשיו].

(1) הגר"א פאם זצ"ל (הגר"ז שמיט שליט"א בשמו, קולטת מספר פ"ז).

(2) שכך מוכח מהקיצור שו"ע (סי' כ"ח סעי' ט'), ועוד פוסקים - עי' סי' רפ"ב סעי' ז', לשיטות ומראי מקומות.

2. מחמיר.

(א) ישועות חכמה (סי' כ"ז אות מ"ח) – "כשיוצא לחוץ ואינו רוצה לסתום הספר. יכסנו במפה וכדומה: אבל לא יניח בתוכו ספר אחר בכדי שלא יהא צריך לחפש אחר כך לימודו (פתחי תשובה סימן רפ"ב בשם חמודי דניאל): ומטעם זה לא יכסה בספר אחר. רק במפה וכדומה כנ"ל".

(ב) הגר"ט גאלדשטיין זצ"ל (רבבות אפרים ח"ח סי' קנ"ח אות ח') – "אסור לשים ספר על ספר פתוח כדי שלא יעבור על איסור לעזוב ספר פתוח, שהוא בזיון לספר השני [הגר"ד והגר"י, והגר"ט והגר"ח פ' הסכימו, והוסיפו שאם יצטרך אח"כ כמה רגעים לפתוח הספר הראשון, אז הוא מותר, משום דהוי דרך לימודו]".

(ג) הגר"ח פ"ש זצ"ל (רבבות אפרים ח"ח סי' קנ"ח אות ח') - לשונו לעיל.

(ד) חוט שני (נושאים שונים תשמישי קדושה ס"ק ט', רבית עמ' ק"ע אות א'). דלא כגנזי הקודש פרק ב' הע' מ"ז בשמו) – "הלומד בספר והוצרך לצאת, צריך לסגור את הספר ולא להשאירו פתוח, וכל שכן שלא להניח עליו ספר אחר לכסותו".

(ה) עי' הגר"ח ק' שליט"א (צהר ח"א עמ' ס"ח אות ט'), גם אני אודך ח"א סי' פ"ו אות א', אהל יעקב הל' כבוד וקדושת הספרים עמ' קי"א אות א') – "שאלה: בט"ז בשו"ע יור"ד (סימן רע"ז ס"ק א') כתב, שלא ילך אדם חוץ ויניח הספר פתוח אם אין עליו מפה, ע"כ. האם מהני ומותר להניח ספר על גבי הגמרא הפתוחה ולצאת או לא. תשובה: מסתבר שלא".

(ו) הגר"ד פיינשטיין שליט"א (רבבות אפרים ח"ח סי' קנ"ח אות ח', הערות בהלכה אנגלית, ח"ב עמ' ס"ז הע' ח') - לשונו לעיל.

(ז) הגר"י בעלסקי זצ"ל (רבבות אפרים ח"ח סי' קנ"ח אות ח', הערות בהלכה אנגלית, ח"ב עמ' ס"ז הע' ח') - לשונו לעיל.

(ח) הגר"א נבנצל שליט"א (מציון תצא תורה ח"א אות תקנ"ג) – "שאלה: מה הדין לגבי אחד שלא רוצה להשאיר את ספרו פתוח כשהוא יוצא מהבית מדרש על פי יורה דעה סימן רע"ז, האם מותר לקחת ספר סגור שמונח לידו על השלחן שהוא לא משתמש בו בכלל כדי לכסות את ספרו הפתוח או שיש בזה בזיון. תשובה: אסור".

(ט) עי' הגר"ע אויערבאך שליט"א (מציון תצא תורה ח"א יו"ד הע' שע"ו) – "שאין ראוי לעשות כן".

3. מיקל.

(א) גנזי הקודש (פרק ב' סעי' כ"ז, הע' מ"ז, עי' עמ' של"ט) – "אסור להניח ספר פתוח ולצאת ... ומותר לכסותו בספר. [וכן נראה להתיר אף שמשתמש עם ספר אחד להציל בזיון מספר אחר, ועדיף ממה שכתב המשנ"ב בסי' קנ"ד ס"ק ל"א (ובסי' שט"ו ס"ק ל') להקל לקחת ספר ולהניחו תחת ספר שלומד בו כדי להגביה הספר שלומד בו, דשם עושה לצורך עצמו, וכאן עדיף דהוא להציל מבזיון הספר. והסכים לזה הגר"נ קרליץ (שליט"א) [זצ"ל]]".

(1) לדעת החוט שני, עי' לעיל.

4. מראי מקומות.

(א) מעדני מלכים (סי' קע"ו אות ב') – "מקור דין זה לא להשאיר ספר פתוח, הוא דברי הב"ח (יו"ד סימן רע"ז) שכתב דמירושלמי (מגילה פרק א' הלכה ט') משמע שלא ילך אדם לחוץ, ויניח הספר פתוח, אם אין עליו מפה. והש"ך (שם ס"ק א') הוסיף על דבריו, שכן מוכח גם בתלמוד בבלי (עירובין דף צ"ח ע"א), וסיים הש"ך וידוע לחכמי האמת שיש מלאך אחד נקרא ש"ד, והוא ש'ומר דפין על מי שמניח ספר פתוח ויוצא, שמשכח תלמודו (עכ"ל). והנה הפתחי תשובה (יו"ד סימן רפ"ב ס"ק י"ז) כתב בשם חמודי דניאל (כת"י) מי שרוצה להניח ספר בתוך ספר, בכדי שלא יהא צריך לחפש אח"כ מקום לימודו, נראה דאסור (עכ"ד), והוסיף

על זה הישועות חכמה (סימן כ"ז ס"ק נ') ומטעם זה לא יכסה בספר אחר כשיוצא לחוץ, רק צריך לפרוס מפה (הובא בשערי לימוד סימן קי"ז). אמנם מנהג העולם שמשאירים הספר פתוח, ומניחים עליו ספר אחר סגור, ובשו"ת שלמת חיים (סימן תקס"ח) כתב שאפשר ללמד זכות, שהוא לשעה קלה, ויש היכר, שוב לא נקרא בזיון (עכ"ד). אבל מהנכון שלא יניח תורה או נביאים או כתובים, על גמרא, דאז החומש משמש את הגמרא, נמצא שמשמש עם דבר שקדושתו יותר, לדבר שקדושתו פחות. ולכן יניח גמרא אחרת, או ספרי ראשונים, או שו"ע וכדומה. אבל יותר טוב הוא, אם יכול להכניס משהו בספר שלא יצטרך לדפדף אח"כ, ולסגור הספר, וכמו שסיים בשו"ת שלמת חיים (שם) וז"ל: ובכל זאת היותר טוב לסגור הספר (עכ"ל). אמנם אם קשה לו, או שלומר בבית המדרש, שיתכן שאדם אחר יקח הגמרא כשיהיה סגור, יעשה כנ"ל.

טז. כסוי ספר בניילון שקוף.

1. מיקל.

(א) אבני ישפה (אהל יעקב, הל' כבוד וקדושת הספרים קונ' גם אני אודך עמ' ק' ענף ז') – "בענין ניילון שקוף לענין כסוי, הסתפקתי בזה גם לענין כסוי החלות בשבת כאשר עושים קידוש. ושם אמרתי ששפיר מועיל כסוי שקוף כיון שהענין הוא הכסוי ולא הראייה שהרי אין החלות רואות דבר. וכן נראה לי כאן שהענין הוא נתינת כבוד לספר תורה, ולא משנה אם הספר תורה רואה או לא כיון שהעיקר שיש כסוי".

יז. להניח כובע עליו.

1. מהני.

(א) הגרח"ק שליט"א (דרך שיחה ח"א עמ' תקי"ג, גנזי הקודש עמ' רע"ב אות ה', דעת נוטה ח"ג עמ' ו' הע' י"ב) – "מהו להניח כובע על הספר, כשיוצא ואינו רוצה להשאירו פתוח. תשובה: אני נוהג כך תמיד, והוא גמרא סנהדרין (מ"ח, א') 'כפה (צעף) שנתנהו לספר'".

הגרח"ק שליט"א (צהר חי"א עמ' ס"ח אות ט"ז, גם אני אודך ח"א סי' פ"ו אות ג', אהל יעקב הל' כבוד וקדושת הספרים עמ' קי"א אות ג') – "שאלה: בט"ז יור"ד (סימן רע"ז ס"ק א') כתב שלא להשאיר את הספר פתוח כשיוצא החוצה, האם מהני ומותר לכסות הספר עם כובע או חליפה, או לא. תשובה: מהני".

(ב) הגר"א נבנצל שליט"א (גם אני אודך ח"ב סי' ס"ד אות א', אהל יעקב הל' כבוד וקדושת הספרים עמ' קכ"ד אות א') – "בט"ז בשו"ע יור"ד (סימן רע"ז ס"ק א') כתב, שלא ילך אדם חוץ ויניח הספר פתוח אם אין עליו מפה. ע"כ. האם מהני לכסות הספר עם כובע או חליפה, או לא. והטעם. תשובה: לענ"ד כן, כי הספר מכוסה".

2. מחמיר.

(א) תשובות והנהגות (אהל יעקב הל' כבוד וקדושת הספרים עמ' י"ד אות י"ט) – "שאלה: האם מותר לכסות ספר עם כובע. תשובה: לא, זה בזיון".

3. מראי מקומות.

(א) ודרשת וחקרת (ח"ג אה"ע סי' ט' אות י') – "בענין הנוהגים ליתן כובעיהם על ספרם הפתוח אם יוצאים בזה דברי הש"ך ביו"ד סי' רע"ז סק"א, או דהא גופא בזיון הוא, נא לעיין בשו"ת שלמת חיים סי' שע"ז שנשאל בכיוצא בזה, והשיב בזה"ל, אפשר ללמוד זכות כיון שהוא לשעה קלה ויש היכר שוב לא נקרא בזיון, ובכל זאת היותר טוב לסגור הספר עכ"ל"ק, והדברים מדברים בפני עצמם".

יח. השיעור שצריך לכסות.

1. צריך לכסותו כולו.

(א) עי' הנהגות ופסקים (הגרי"ח זוננפלד זצ"ל, הל' כתבי הקודש אות י"ז. עי' שלמת חיים סי' שע"ז, א"נ סי' תקס"ח [לשונו לעיל]) – "וטוב לסגור את הספר לגמרי ולא רק להניח עליו דבר שאינו מכסה אותו לגמרי".

(ב) חוט שני (גנזי הקודש פרק ב' הע' מ"ו).

(ג) הגר"ש דבליצקי שליט"א (מציון תצא תורה ח"א יו"ד הע' שע"א).

(ד) שבט הקהתי (ח"ב סי' ש"א אות ח') – "ומה שראיתי נוהגין שמניחין חפץ קטן על הספר לא מועיל כלום, דבעינן דכל הכתב יהי מכוסה. וכ"ש שאינו מועיל מה שמעביר הדף במקום שלומד והספר נשאר פתוח בדף אחר ולא הועילו כלום דעכ"פ הספר פתוח, אלא בעינן שלא יהא הכתב פתוח".

(ה) גנזי הקודש (פרק ב' סעי' כ"ז) – "וצריך לכסותו כולו".

2. אפילו מקצת.

(א) הגר"א נבנצל שליט"א (מציון תצא תורה ח"א אות תקמ"ח) – "שאלה: בענין לכסות ספר כדי שלא תשכח התורה או חשש בזיון האם צריכים לכסות את כל העמוד או סגי ברוב או חצי. תשובה: סגי בחלק".

(ב) הגר"ע אויערבאך שליט"א (מציון תצא תורה ח"א יו"ד הע' שע"א) – "דסגי בחלק".

יט. ספר תורה פתוח בתוך זכוכית סגור: אם נחשב מכוסה.

1. אבני ישפה (אהל יעקב, הל' כבוד וקדושת הספרים קונ' גם אני אודך עמ' ק' ענף ח') – "חקרת שמא מותר להשאיר ספר פתוח בתוך זכוכית סגורה כיון שיש להחשיב הכסוי זכוכית כמו כסוי, ודי בזה לכסות הספר ולא צריך להביא כסוי אחר. ולפי מה שבארנו שהכל תלוי בדרך, הרי ידוע במוזיאון כך מניחים ספרים משום שרוצים שהקהל יתבונן בעמוד מסוים בפנים הספר, ומצד שני לא רוצים שיבוא נזק לספר. ולכן מותר לכל אדם לעשות כן ואין כאן בזיון לספר".

כ. האם מותר להשאיר ספרים פתוחים בתוך ארון סגור ולצאת החוצה.

1. אבני ישפה (אהל יעקב, הל' כבוד וקדושת הספרים קונ' גם אני אודך עמ' ק' ענף ט') – "חקירה יפה חקרת בדבר השאלה אם מותר להשאיר ספרים פתוחים בתוך ארון סגור ולצאת החוצה. ולפי מה שבארנו לעיל שהכל תלוי בדרך הרי כאן אין הדרך להשאיר ספר פתוח בתוך ארון סגור. אמנם אם ישאיר כך במגירה, כיון שאין טפח בין הספר ובין גג המגירה הרי אין כאן אוהל וכמו שאין איסור מצד אוהל בשבת, גם הספר נחשב מכוסה. וגם בארון יתכן שיש לומר לבדו והתא העליון נחשב כסוי עבור הספר עם הוא תוך ג' טפחים, וצ"ע".

כט. הנוטל צפרניו שתיים זו אחר זו.

א. מקור.

1. מחזור ויטרי (סי' תקכ"ט) – "הנוטל ציפורניו. בשמאל, מתחיל בקמיצה ומסיים בגודל. ובימין מתחיל בגודל ומסיים בקמיצה. ולא שתיים זו אחר זו מפני שקשה לשכחה. ולא באמה. מפני שהוא קשה לקבור בנים. ולא בזרת, מפני שקשה לעניות. ולא באצבע, מפני שקשה לשם רע. אלא בגודל ובקמיצה. ומי שעושה כן תשמר דעתו".
2. רמ"א (או"ח סי' ר"ס סעי' א', דר"מ סי' רמ"א ס"ק א') – "וכשנוטל צפרניו לא יטול אותן כסדרן. ויתחיל בשמאל, בקמיצה; ובימין, באצבע. וסימן לזה: דבהג"א, בשמאלו; ובדאג"ה, בימין".
3. הגר"ח ק' שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות ל"ו).
4. עי' לעיל.

ל. הקץ צפרני הידים ורגלים ביום אחד.

א. מקור.

1. בית יוסף (מגיד מישרים משלי) – "ומאי דלא קצת טופרי ידך בהאי יומא מיני הוה משום דקצת טופרי רגליך ולא יאות למיקץ תרווייהו ביומא חדא משום לא תחסום שור בדישו. וכן לית למיקץ טופרי רגלא אלא בערב י"ט או בע"ש דהוא זמן חדווא והכי אבעי למעבדך למיקץ טופרי רגלא יום ה' וטופרא ידא יום ו' אבל תרווייהו בחד יומא לא ובשאר יומי לא למיקץ לא טופרי ידא ולא טופרא רגלא בר מזמניא ושבת דחדווא".
2. מג"א (הקדמה לסי' ר"ס) – "ובמג"מ במשלי כ' שאין לקוץ צפרני הידים והרגלים ביום א' ואין לקוץ אלא בע"ש או בעי"ט והנכון שיקוץ מן הרגלים ביום ה' ומן הידים ביום ו' ובשאר הימים אין לקוץ כלל".
3. יסוד ושורש העבודה (שער ח' פרק א' ד"ה יום) – "והובא בספרים שיזוהר האדם שלא יגלה צפורני ידיו ורגליו ביום אחד כי הוא מאוד קשה לשכחה וגם סכנה".
4. עי' לעיל.

לא. המסתכל בפני אדם הכועס.

א. מקור.

1. ס' חסידים (סי' תתשכ"ו) – "בשעה שאדם כועס אל יתסתכל אדם בו, כי עם ראיית עינים מלאך רע עומד וממהר לנקום על צערו, ועוד קשה לשכחה שמשכח תלמודו. וגם פני הנדה בשעה שדמים מצויים בה".

ב. פוסקים.

1. נפש חיים (פאלאג', מערכת ש' אות נ"א) – "ומצינו עוד סיבות אחרות לשכחה ... ח' המסתכל בפני הכועס או בפני נידה בשעה שדמים מצויין בה תלמודו משכח ספר החסידים סימן אלף קנ"ו".
2. ישועות חכמה (סי' ל"ג סעי' ו', סעי' י"ב) – "ספר חסידים".
3. לקוטי מהרי"ח (סדר תפילת ר"נ בן הקנה ח"א עמ' קנ"ב-ב') – "והנה יש עוד דברים הקשים לשכחה המסתכל באדם שכועס ובאשה בשעת שהדמים מצויין בה (ס' חסידים סי' תתשכ"ו)".
4. ארך אפים (סי' א' סוף סעי' ד') – "אסור להסתכל בפני הכועס בשעה שכועס, (ובס"ח סי' תתשכ"ו כתב ... וג"ז קשה לשכחה, ובספרים כתבו שזה פוגם בנפש מאד)".
5. הגר"ח ק' שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות ל"ז) – "ס"ח".
6. שמירת הגוף והנפש (סי' רל"ז סעי' ד').
7. זכר עשה (פרק ה' סעי' ק"ה, סעי' ק"ו).

לב. המסתכל בפני נדה: בשעה שדמים מצויים בה.

א. מקור.

1. ס' חסידים (סי' תתשכ"ו) – "בשעה שאדם כועס אל יתסתכל אדם בו, כי עם ראיית עינים מלאך רע עומד וממהר לנקום על צערו, ועוד קשה לשכחה שמשכח תלמודו. וגם פני הנדה בשעה שדמים מצויים בה".

ב. פוסקים.

1. נפש חיים (פאלאג', מערכת ש' אות נ"א) – לשונו מובא לעיל.

2. לקוטי מהרי"ח (סדר תפילת ר"נ בן הקנה ח"א עמ' קנ"ב-ב') – "והנה יש עוד דברים הקשים לשכחה המסתכל באדם שכוּעס ובאשה בשעת שהדמים מצויין בה (ס' חסידים ס' תתשכ"ו)".
3. פתחא זוטא (ס"ק א') – "ועס"ח ס' תתשכ"ו דאין לשום אדם להסתכל פני אשה נדה בשעה שהדמים מצויים בה יעו"ש טעמו".
4. טהרת ישראל (סעי' ל"ב) – "ואין לשום אדם להסתכל פני אשה נדה בשעה שהדמים מצויים בה".
5. הגר"ח ק"שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות ל"ז) – "המסתכל בפני אדם הכועס או בפני נדה קשה לשכחה ס"ח ס' תתשכ"ו".
6. שמירת הגוף והנפש (ס' רל"ט סעי' א') – "אין להסתכל בפני אשה נדה בשעה שהדמים מצויים בה משום דקשה לשכחה ומשכח תלמודו".
7. נטעי גבריאל (פרק ל"ד סעי' י"ג) – "לא יסתכל בפניה בשעה שדמים מצויים בה שקשה לשכחה".

ג. הקפידא בהסתכלות: לא ראה גרידא.

1. הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש יו"ד פרק כ"ח אות ל"ז) – "והפשט בדברי ס"ח, שאין איסור לראות אותה, אפילו לזמן ממושך, אלא האיסור הוא הסתכלות או התבוננות בה, ואפ' לזמן קצר, שבין באשתו ובין באשה אחרת אין חילוק באריכות הזמן, אלא שהתבוננות אסורה, ובלי התבוננות מותר".
2. הגר"ח ק"שליט"א (תשובות הגר"ח דפו"ח אות תתקע"ט) – "רבי חיים פלאג'י זי"ע בספרו חיים טובים על מדרש שמואל פרשה ב' בד"ה מהו לדרכה, כתב דהמסתכל באשה נדה גורם לשכחה, האם יש בזה איסור של השמר לך פן תשכח וגו' (ואיך שרי לבעל להסתכל על אשתו בזמן הזה ואולי מפני השלום). ת. רק ההסתכלות אין ראוי אבל לא ראוי".

ד. מראי מקומות.

1. שמירת הנפש (אות רצ"ב) – "סכנה להביט באשה נדה [האריז"ל]".
2. כה"ח (ס' קט"ז ס"ק ר"ג) – "סכנה להביט באשה נדה. האר"י ז"ל ... שה"נ או' רצ"ב".

לג] המסתכל בפני רשע.

א. מקור.

1. תורת חיים (סנהדרין דף צ.) – "וזה טעם מה שאמרו אסור להסתכל בפני רשע כי גורם לעצמו מדת השכחה ע"י רוח הטומאה שהוא מושך ממנו אבל המסתכל בתלמיד חכם וצדיק כיון שמעשיו הטובים חקוקין על פניו כמו שכתב הזוהר בפרשת ואתה תחזה לכך המסתכל בו זוכר נשכחות טוב לו כי מושך ממנו עליו רוח קדושה וכמ"ש גבי דוד המלך שכל המסתכל בו היה זוכר נשכחות מדכתיב וטוב ראי. ועוד דרשעים אפילו בחייהן קרוין מתים והמסתכל בפני מת קשה לשכחה משום רוח מסאבא שעליו אבל דוד המלך חי הוא וכמו שכתב דוד מלך ישראל חי וקים לכך ראיית פניו טוב היה לזכרון".
2. מראי מקומות.
- א) שמירת הגוף והנפש (מלואים על ס' רל"ז הע' ד') – "העירוני למש"כ בספר זרע יצחק (על תהילים) פרק כ"ז דאיתא כל המסתכל בפניו של רוצח תלמודו משתכח. (ואולי כוונתו ג"כ משום שהוא רשע)".
- ב) עי' סוף ס' רכ"ה, לשיטות ומראי מקומות.

לד] העומדים באויר מגדל בבל.

א. מקור.

1. סנהדרין (דף קט.) – "אמר רב: אויר מגדל משכח. אמר רב יוסף: בבל ובורסיף סימן רע לתורה".
- א) רש"י (סנהדרין דף קט. ד"ה בבל) – "בבל ובורסיף. סימן רע לתורה, שמשכחין הלמוד מפני שעומדים באויר המגדל".
2. ערוך (ערך אויר) – "אויר מגדל משכח את התלמוד בחלק".

ב. פוסקים.

1. באר שבע (סנהדרין דף קט. ד"ה אויר) – "למה לא חשיב הא דפרק בתרא דהוריות (יג, ב) בהדי אינך דברים המשכחים את הלמוד דקחשיב התם. ושמא י"ל כיון שאין זה דבר מצוי הלכך לא קחשיב ליה. ועוד י"ל דהתם לא נחת לחשוב אלא דוקא עניני אכילה ושתייה המשכחים את הלמוד".
2. רע"א (גליון הש"ס הוריות דף יג:) – "ה' דברים משכחים. עי' בבאר שבע סנהדרין דף קט ד"ה אויר מגדל משכח".
3. הגר"ח ק"שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב סוף אות ל"ז, הוספות ותיקונים להוצאה רביעית) – "ועי' סנהדרין ק"ט א' דאויר דבבל קשה לשכחה. [ובערוך ערך אויר כתב מי שילך באויר מגדל משכח תלמודו]".

ג. מראי מקומות – פרי חיים (סופר, ס' י"ח).

1. באר שבע (סנהדרין דף קט. ד"ה בבל) – "בבל ובורסיף סימן רע לתורה כו'. תימה שהרי רב יוסף גופיה קרי אנפשיה ורב תבואות בכח שור (משלי יד, ד), משום שהיה בקי טובא במשניות וברייתות, ומשום הכי נקרא סיני כדאיתא בפרק היו בודקין (לעיל מב, א. ועיין עירובין ל, א ורש"י שם) ובשיליה הוריות (יד, א ובברכות סד, א), אלמא שלא היה שוכח למודו אף על גב שהיה דר בבבל. ועוד שהרי בפרק השוכר את הפועלים (ב"מ פה, א) אמרינן רבי זירא כי סליק לארץ ישראל יתיב מאה תעניתא דלשכח למודא בבלאה מיניה כי היכי דלא נטרדיה, ואם איתא שמשכחין הגמרא בבבל מאי היה צריך רבי זירא להתענות מאה תעניתא. ועוד שהרי לעיל בפרק זה בורר (כד, א) אמר רבי יוחנן מאי בבל בלולה במקרא בלולה במשנה בלולה בגמרא, משמע שהיה משבח לבבל

בתורה וכדאמר בהדיא בפרק הגזול ומאכיל (ב"ק קיז, ב) גבי עובדא דרב כהנא, ובשאר דוכתי טובא (סוכה מד, א), דילכון אמרי דילהון היא. ועוד שהרי כל הגמרא מלא על כל גדותיו איך מעולם מימות עזרא ואילך נתגברה התורה בבבל, וכל שכן בימי רב, וכן בימי רב אשי דאמרינן (לעיל לו, א וגיטין נט, א) מימות רבי ועד רב אשי לא מצינו תורה וגדולה במקום אחד, ובפרק קמא דגיטין (ו, א) נמי אמרינן דבבל כארץ ישראל לגיטין שאין צריך לומר בפני נכתב ובפני נחתם מפני שהן בקיין בתורה: ואין ראיה מרבי ירמיה שאמר בפרק הוציאו לו את הכף (יומא נז, א) בבלאי טפשיאי משום דדיירי בארעא דחשוכא אמרי שמעתא דמחשכין, משום שרבי ירמיה אזיל לטעמיה דדריש לעיל בפרק זה בורר (לעיל כד, א) במחשכים הושיבני כמתי עולם (תהלים קמג, ג) זה גמרא של בבל. ואף רבי ירמיה גופיה לא תלה החסרון כלל במה שבבל עומד באויר המגדל ומשכח את הלמוד. ושמא י"ל דאע"פ שאמר רב יוסף בבל סתם שהוא סימן רע לתורה, **לאו בכל מדינת בבל קאמר, אלא דוקא עיר אחת או שתיים** לכל היותר שעומדים באויר המגדל, ואולי אותה העיר נקרא בורסיף, והוי"ו של ובורסי"ף טעות היא וצריך להיות בבל בורסיף, ורצה לומר עיר של בבל הנקראת בורסיף סימן רע לתורה. אי נמי נקט שניהם בבל בורסיף לפי שנתחלף שמם, כדאיתא בפרק לולב הגזול (סוכה לד, א) ובסוף פרק במה מדליקין (שבת לו, א), אבל לא נתכוון באמרו סימן רע לתורה, אלא דוקא על עיר אחת בלבד הנקראת בורסיף, או הנקראת בבל לאחר שנתחלף שמה. כן נראה לי".

לה] הלומד שלא לשמה.

א. מקור.

1. יומא (דף עב:) – "רבי יוחנן רמי: כתיב זר וקרין זר. זכה, נעשית לו זר. לא זכה, זרה הימנו".
(א) רש"י (שם ד"ה זכה, ד"ה זרה) – "זכה, ללמוד לשמה ולקיימה: זרה. **משתכח** ממנו".
  2. נפש חיים (פאלאג'י, מערכת ש' אות נ"א) – "ומצינו עוד סיבות אחרות לשכחה: א' מי שאינו לומד בתורה לשמה עי' ביומא דע"ב ע"ב".
  3. הגר"ח"ק שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] הוספות ותיקונים אות ל"ח).
- ב. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' רס"ט סעי' י"א).

לו] הנוטל שוחד.

א. מקור.

1. רש"י (משפטים פרק כ"ג פסוק ח') – "יעור פקחים. אפילו חכם בתורה ונוטל שוחד, סוף שתטרף דעתו עליו, וישתכח תלמודו, ויכה מאור עיניו".
2. הגר"ח"ק שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] הוספות ותיקונים אות ל"ט).
3. שמירת הגוף והנפש (סי' ר"ס סעי' א').

לז] האומר שמועה זו נאה, וזו אינה נאה.

א. מקור.

1. עירובין (דף סד.) – "האמר רבי אחא בר חנינא: מאי דכתיב ורעה זונות יאבד הון, כל האומר שמועה זו נאה, וזו אינה נאה, מאבד הונה של תורה".
(א) רש"י (שם ד"ה הונה) – "הונה. כבודה של תורה, וסופה להשתכח ממנו".
  2. הגר"ח"ק שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] הוספות ותיקונים אות מ').
- ב. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' רס"ט סעי' י"א, הע' י"ב).

לח] המתעסק בצרכי צבור.

א. מקור.

1. שמות רבה (פרק ו' סי' ב', קהלת רבה [וילנא] פרק ז' סי' א' אות ז', ילקוט שמעוני רמז תתקע"ג ד"ה כי) – "ד"א כי העושק יהולל חכם המתעסק בצרכי צבור משכח תלמודו, אמר ר' יהושע בן לוי ששים [שמונים] הלכות למדני ר"י בן פדייה בחרישת הקבר וכולן נשתכחו ממני בשביל שהייתי עוסק בצרכי צבור".
2. נפש חיים (פאלאג'י, מערכת ש' אות נ"א) – "ומצינו עוד סיבות אחרות לשכחה ... ז' העוסק בצרכי ציבור תלמודו משתכח, רז"ל במדרש עה"פ כי העוש' יהולל חכם".
3. הגר"ח"ק שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] הוספות ותיקונים אות מ"א) – "שמו"ר פ"ו סי' ב' וע"ש ברד"ל".
4. שמירת הגוף והנפש (סי' רס"ט הע' ט"ו ד"ה עוד).

ב. גדרו.

1. רד"ל (שמות רבה פרק ו' סי' ב'), הו"ד הגר"ח"ק שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] הוספות ותיקונים אות מ"א, לשונו מובא לעיל), ושמירת הגוף והנפש (סי' רס"ט הע' ט"ו ד"ה עוד) – "המתעסק בצרכי צבור משכח תלמודו. **אפילו** העוסק בצרכי צבור שהוא מצוה ומבטלין מד"ת לצרכו והעוסק בו כעוסק בד"ת. מ"מ משכח תלמודו על ידה".

2. נפש חיים (פאלאג', מערכת ש' אות נ"א) – "וכתב בספר דברי יאודה ק"ק פירוש למסכת אבות בפ"ב מ"א דהיינו דוקא כשהוא ליוהרא או לפניו אחרים יע"ש, וכתב הרב זקן אהרן בסו' סי' קס"ח שאין לך דבר שמביא לידי שכחה כטירחא דצבורא ורב יתיב ארבעים תעניתא דלא לישכב ר' אילעא כי היכי דלא ליפול עליה מילי דצבורא יע"ש".

א) הגר"ח סופר (מקבציאל חי"ד עמ' ק"מ אות י"ט) – "מדרש קהלת רבה ... נפש חיים ... והנה ספר דברי יהודה אינו תחת ידי לראות גוף דבריו, מכל מקום תמהני טובא עליו וכן על הגר"ח פאלאג' ז"ל שהביאו בשתיקה כהודאה, שהרי דברי רז"ל במדרש קהלת (שם) הם סותרים לכאורה הקדמה זו, דאטו אותו קדוש עליון רבי יהושע בן לוי ח"ו חשוד היה שעסק בצרכי צבור ליוהרא או לפניו אחרים, ואם נימא שכוונת הרב דברי יהודה במה שכתב 'ליוהרא או לפניו אחרים', דהיינו כשלמד תורה ליוהרא וכו' ולא קאי על שעוסק בצרכי צבור ליוהרא וכו', ואזי יש כח בעסק צרכי צבור לשכח תורתו, מלבד שאין נ"ל שלזה נתכוון, מכל מקום אכתי קושייתנו במקומה עומדת, אטו רבי יהושע בן לוי חשוד שעסק בתורה לא לשמה ועל מנת להתייחר ח"ו ח"ו, והלא ה' עמו שהרי 'הלכה כרבי יהושע בן לוי בכל מקום' כדאיתא בסדר תנאים ואמוראים (ס"ס כ"ג), ועיין כתובות (ע"ג ב'), ובחיבורי כרית יעקב (סימן ג' אות ג') בארוכה. סוף דבר הך הקדמה צ"ע אצלי, ולא ידעתי מדוע הגר"ח פאלאג' ז"ל לא העיר בזה. וצע"ר. ובמדרש שמות רבה (פ"ו ס"ב) נשנו שם דברי המדרש דקהלת רבה הנ"ל, וראיתי בהגהות הגאון רד"ל ז"ל (שם אות ט') שכתב: 'המתעסק בצרכי צבור משכח תלמודו. אפילו שצרכי צבור הוא מצוה ומבטלין מדברי תורה לצרכו והעוסק בו כעוסק בדברי תורה, מכל מקום משכח תלמודו על ידה' ע"ש. ומשמע אף כשעוסק באמונה ודוק. עוד מצאתי לגר"ח פאלאג' ז"ל בספרו פעולת צדיק לחיים על מסכת אבות (הנדפס בתוך ספרו עיני כל חי דק"א ע"א) שכתב: 'ומגלין לו רזי תורה ונעשה כמעין המתגבר. אפשר לפרש עם מה שאמרו במדרש במדבר רבה (פ"ו) דעוסק בצרכי צבור תלמודו משתכח ע"ש. ואם כן זה שיש לו חיקור דין ומתעסק בצרכי צבור יש לחוש שישכח תלמודו, לזה מבטיחו התנא ואומר דאדרבה ונוסף גם הוא' עכ"ל. ואיני מבין דאם כן אמאי רבי יהושע בן לוי התאונן על שנשכחו ממנו שמונים הלכות וכו' וצ"ל ע"ש".

3. ענף יוסף (שמות רבה פרק ו' סי' ב') – "כשחכם מתעסק בצרכי צבור משכח תלמודו. לא לגמרי קאמר דהא תנן וכל העוסקים עמהם לש"ש שזכות אבותם מסייעתם וצדקתם עומדת להם. אלא היינו לומר שאין לעסוק בצרכי צבור בקבע אלא לעשות תורתו עיקר וזה עראי (יפ"ת)".

ג. מראי מקומות – פרי חיים (סופר, סי' ט"ז).

לט] הישן בבית המדרש.

א. מקור.

1. סנהדרין (דף עא.) – "אמר רבי זירא, כל הישן בבית המדרש, תורתו נעשית לו קרעים קרעים, שנאמר וקרעים תלביש נומה".
(א) רש"י (שם ד"ה נעשה), יד רמ"ה (שם ד"ה פיסקה) – "נעשה לו קרעים. משכח למודו ואינו נזכר אלא בסירוגין".

ב. פוסקים.

1. מחבר (יו"ד סי' רמ"ו סעי' ט"ז) – "אין ישנים בבית המדרש. וכל המתנמנם בבית המדרש חכמתו נעשית קרעים שנאמר: וקרעים תלביש נומה. (משלי כג, א)".
2. לבוש (יו"ד סי' רמ"ו סעי' ט"ז) – "אין ישנים בבית המדרש, וכל המתנמנם בבית המדרש חכמתו נעשית קרעים, כלומר תלמודו משתכח, ואינו נזכר אלא בסירוגין, שנאמר [שם כג, כא] וקרעים תלביש נומה".
3. ערה"ש (יו"ד סי' רמ"ו סעי' ל"ג) – "אין ישנים בבהמ"ד בשעת הדרשה והלימוד וכל המתנמנם בבהמ"ד בעת זה תורתו נעשית קרעים שהרי בעת שמנמנם לא ידע מה שאמרו שנאמר וקרעים תלביש נומה".
4. הגר"ח ק"שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] הוספות ותיקונים להוצאה רביעית, הוספות ותיקונים להוצאה שביעית).
5. שמירת הגוף והנפש (סי' פ"ח סעי' א').

ג. שינת עראי.

1. מיקל.

א) ש"ך (יו"ד סי' רמ"ו ס"ק ט"ו) – "אין ישנים בבית המדרש כו'. בבית יוסף מייתי על זה הא דאמרינן בפ' בני העיר שאלו את ר' זירא במה הארכת ימים א"ל כו' ולא ישנתי בב"ה לא שינת קבע ולא שינת עראי וצריך לומר דשינת עראי משום מדת חסידות נהג כן אבל מדינא מותר כמו שנתבאר בא"ח סי' קנ"א ס"ג".
ב) גבורת ארי (תענית דף כ:): – "ולא ישנתי בבית המדרש לא שינת קבע ולא שינת עראי. משמע מדינא שרי אלא שהחמיר על עצמו שלא לישן בבית המדרש ממידת חסידות דאם לא כן מאי רבואת. וקשה לי הא אמר רב ביבי בפרק בן סורר (דף ע"א) כל הישן בבית המדרש תורתו נעשית לו קרעים שנאמר וקרעים תלביש נומה אלמא לאו שפיר דמי לישן בבית המדרש. ויש לומר דהא דאסור לישן בבית המדרש היינו שינת קבע אבל שינת עראי שפיר דמי. תדע דבפרק מי שמתו (דף כ"ה) אמר בעו מיניה דרב ששת ריח רע שאין לה עיקר מהו אמר ליה תא חזי הני ציפי דבי רב דהני גנו והני גרסי. והשתא היכי גנו בבית המדרש אלא ודאי שינת עראי שרי ואינהו שינת עראי הוי גנו".

2. מחמיר.

א) ערה"ש (יו"ד סי' רמ"ו סעי' ל"ג) – "ודע שיש מי שכתב בזה שנתבאר דאין ישנים בבהמ"ד דשינת ארעי מותר כמ"ש בא"ח סי' קנ"א [ש"ך סקט"ו] ותמיהני דהא אפילו להתנמנם נתבאר דלא וכ"ש שינת ארעי דהך דאורח חיים מיירי שלא בשעת הדרשה וכאן הוא בשעת הדרשה ואין לנמנם וכ"ש שום שינה אפילו ארעי [כנלע"ד]".

3. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' פ"ח הע' א').

ד. האם זה נאמר רק במי שמתנמנם בעת אמירת שיעור או דרשה.

1. רק במי שמתנמנם בעת אמירת שיעור או דרשה – ערה"ש (יו"ד סי' רמ"ו סעי' ל"ג, לשונו מובא לעיל).
2. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' פ"ח סעי' ב').

מ [השרוי בלא אשה.

א. מקור.

1. יבמות (דף סב:) – "כל אדם שאין לו אשה שרוי בלא ... במערבא אמרי: בלא תורה ... בלא תורה דכתיב: האם אין עזרתי בי ותושיה נדחה ממני".
- (א) רש"י (יבמות דף סב: ד"ה האם), מאירי (שם), ריב"ן (שם) – "האם אין עזרתי בי. אשתי דכתיב (בראשית ב) עזר כנגדו מיד תושיה נדחה ממני שצריך לעסוק בצרכי ביתו ותלמודו משתכח".
2. הגר"ח ק"שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] הוספות ותיקונים להוצאה רביעית) – "השרוי בלא אשה שרוי בלא תורה, יבמות ס"ב ב' פירש"י שתלמודו משתכח".
3. שמירת הגוף והנפש (סי' רס"ט סוף הע' ט"ו).
4. זכר עשה (פרק ה' סוף סעי' ק"ב).

מא [הישן בנעלים.

א. מקור.

1. יומא (דף עח:) – "דאמר שמואל: האי מאן דבעי למיטעם טעמא דמיתותא, ליסים מסאני וליגני".
- (א) לקט יושר (או"ח עמ' מ"ג ענין ג') – "וזכורני שהיה ישן בצהרים באנפליאות שקו' בל"א זוקן, או בילץ, אבל לא במנעלים. מצאתי בגמרא הרוצה לטעום טעם מיתה יישן במנעלים כמדומה לי במס' יומא".

ב. פוסקים.

1. יעב"ץ (בסידור, סדר הלילה אות ד' ס"ק ב', עמ' תק"ז) – "מאן דבעי למיטעם טעמא דמיתותא. לסיים מסאני וליגני".
2. זבחי צדק (ס"ק קס"ב) – "לא יישן במנעלים משום שטועם טעם מיתה. הנ"ל אות שלה מגמ' דיומא דף עח ע"ב. והרואה יראה דבגמ' נקט סנדל והיינו סנדל שבימיהם שקושרין אותו ברגל ויתכן שבמנעלים שלנו שאינם קשורים לית לן בה וטוב לזהר".
3. בן איש חי (שנה ב' פר' פנחס אות ט"ז) – "ואיתא בגמרא דיומא לא יישן במנעלים".
4. דעת תורה (סי' רל"ט ד"ה עמג"א) – "ועי' יומא ע"ח דהישן במנעלים שברגליו טועם טעם מיתה".
5. ס' זכירה (ענין נטילת שחרית וענין שכחה) – "והישן בנעלים בא שכחה".
6. לקוטי מהרי"ח (סדר תפילת ר"נ בן הקנה ח"א עמ' קנ"ב-ב') – "והנה יש עוד דברים הקשים לשכחה ... והישן במנעלים (ספר זכירה)".
7. כה"ח (ס"ק רי"א) – "ולא יישן במנעלים משום שטועם טעם מיתה. יומא דף ע"ח ע"ב. שה"נ או של"ה. ומיהו ממ"ש שם בגמ' סנדל נמי אימר מאתמול וכו' ליסיים מסאני וכו' שהביא ראה לסנדל ממסאני. ולעיל ע"א עשה חילוק בין סנדל למסאני וכתב רש"י ז"ל סנדל שהוא רחב משמע דהכא גבי שינה אין חילוק דאפי' ברחב יש קפידא יעו"ש. ודוק".
8. שמירת הגוף והנפש (סי' קט"ו סעי' א').

ג. הנהגה או איסור: על צד שהוא רק 'טועם טעם מיתה'.

1. שלמת חיים (סי' תרי"ג, א"נ סי' תתרמ"ט, דפו"ח עניינים שונים סי' רי"ג) – "הא דאמר שמואל ביומא עח ב האי מאן דבעי למיטעם טעמא דמיתותא ליסיים מסאני וליגני, אם יש בזה חשש איסור מי שאינו מקפיד על זה. והנה שם בגמרא מוכח דהיו נזהרים הרבה בזה אפי' לקטנים ואולי הוא רק מצד הבריאות שלא לבוא לחולשה בשגם דשמואל הי' בקי בחכמת הרפואה (כב"מ פ"ה א קי"ג ב). תשובה: עיי' פ"ק דברכות ו' האי מאן דבעי למיחזנהו וכו' ועבד הכי, ומ"מ ממסקנא נראה דאין לעשו' כן ומינ' נלמד שאין ראוי לעשו' כן. וכענין שאמרו הרוצה לאבד מעותיו בב"מ ל' ואפשר מי שיש לו מעו' בירושה שאינו בהיתר ואינו רוצה ליהנו' ממנו יעשה באופן זה ושלא לאבדו בידים וכן כאן מי שחלה עליו איזה קללה במיתה יעשה כנ"ל כענין הפכוה לכורסי' וכו' ועכ"פ לתינוקו' אין ראוי לעשו' כן לכך מקשה ביומא".

ד. שינה ביום.

1. מחמיר.

- (א) לקט יושר (או"ח עמ' מ"ג ענין ג') – לשונו מובא לעיל.
- (ב) אהלך באמתך (פרק י"ב הע' ל"ט) – "וסתמא משמע שאין חילוק בין ישן ביום לישן בלילה".

ה. שינת עראי.

1. מיקל.

- (א) עי' לקוטי מהרי"ח (סדר ק"ש על המטה עמ' ר"י-ב') – לשונו מובא לקמן.
- (ב) פאת שדך (ח"א סוף סי' ל"ז) – לשונו מובא לקמן.

(ג) אהלך באמתך (פרק י"ב סעי' כ"ח, הע' מ') – "נוסע בעגלה, ברכבת או באוירון, אינו צריך להסיר מנעליו כשרוצה לישן בישיבה [כן עמא דבר, ונראה דהיינו טעמא משום דהו"ל שינת ארעי, ומסוגיא שם לא מוכח לאסור רק בשינת קבע. שוב ראיתי בס' לקוטי מהרי"ח [...], אבל משכיב עצמו לישן, ומכש"כ כשנוסע ברכבת בקרון שינה ומשכיב עצמו לישן, צריך להוריד מנעליו".

(ד) זכר עשה (פרק ז' סעי' קע"ח).

(ה) תורת הדרך (פרק ה' סוף סעי' כ"ו) – "כשבדעתו לישון שינת קבע יחלוץ את מנעליו".

2. מחמיר.

(א) עי' לקט יושר (או"ח עמ' מ"ג ענין ג') – לשונו מוכח לעיל.

3. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' קט"ו סעי' ג').

ו. קשה: שתלמידי חכמים ישנים כל ימות השבוע במנעליהם – ס' התרומה (סי' רמ"ג), הו"ד בב"י (או"ח סי' שי"ז), והפוסקים (שם).

1. רש"ש (יומא דף עח:) – "סנדל לא אפשר דמאתמול עבדי ליה דאמר שמואל כו'. מזה אני תמה על ספר התרומות שהביא הב"י באו"ח סי' שיז והגר"א שם בסק"ו שת"ח ישנים כל ימות השבוע במנעליהם, ומסאני היינו מנעלים כדמוכח לעיל".

2. לקוטי מהרי"ח (סדר ק"ש על המטה עמ' ר"י-ב') – "ועיין ביומא דף ע"ח דהישן במנעלים טועם טעם מיתה ועיין בס' לקט יושר דבאנפילאות מותר ולכאורה צ"ע מב"י או"ח סי' שי"ז דת"ח אינם חולצים מנעליהם משבת לשבת ע"ש אך י"ל דת"ח אינם משגיחין ע"ז דבלא"ה הם מימתין עצמן על התורה או אפשר דזה דוקא כשישן שינת קבע (ואפשר דזה הוא ג"כ כוונת רש"י ז"ל ביומא שם ויהיה ישן כל הלילה ע"ש) משא"כ ת"ח שאין ישינים רק עראי".

3. אוצר י"ד החיים (אות צ"ז) – "עיין ב"י או"ח סי' שי"ז בהלכות שבת בשם ספר התרומה שהת"ח לא סיימו המנעלים מעל רגליהם רק משבת לשבת. וברש"ש יומא על דף ע"ח הקשה הא אמר שמואל האי מאן דגני במסאני טעם טעם מותא. אבל באמת זה כוונת הגמ' בשבת על הפסוק אדם כי ימות באהל אין אדם עומד על דברי תורה אלא א"כ ממת עצמו עלי'. והכוונה שמיגע עצמו וישן כל השבוע עם המנעלים וטעים עצמא דמותא וע"י כן זוכה ועומד על התורה".

4. פאת שדך (ח"א סוף סי' ל"ז) – "ושמא ג"ז בכלל אדם כי ימות באהל, שממית עצמו על ד"ת שלא לבטל זמנו בחליצת ולבישת מנעליו. ועי"ל שלא אמרו כן אלא בישן שינת קבע על מטתו שאין דרך בנ"א כך, וזה ששינה דומה למת ולא מסמנא מילתא, משא"כ הללו הישנים בבמהד"ר שדרכן בכך. וזה תירוץ נכון לענ"ד. ועי"ל שלא היו ישנים שתין נשמן ...".

5. יביע אומר (ח"ט או"ח סי' צ"ה אות כ"ג) – "בחי"ד סימן קכב, מה שכתב בשם הרש"ש שהקשה על סה"ת דת"ח ישנו במנעליהם, נגד ש"ס יומא (עח ב). ע' בזבחי צדק (ס"ס קטז) שכתב, שבגמרא איתא 'סנדל', וא"כ י"ל דהיינו דוקא סנדל שבזמנם שהיו קושרים אותו ברגליהם, ואפשר שבמנעלים שלנו שאינם קשורים כל כך לית לן בה. וטוב להזהר. ע"כ. ולפ"ז יש ליישב. אך לענ"ד דברי הזבחי צדק צ"ע. ע' בש"מ שם (בע"א). ודו"ק".

6. חשוקי חמד (יומא דף עח:) – "ואולי אפשר לתרץ, דתלמיד חכם החס על זמנו לבל יבטל תורה אף רגע כמימרא, תורתו מגינה עליו, ומותר לו לישן במנעליו".

7. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' קט"ו הע' ה').

ז. רופא תורן הרוצה לישון קצת בלילה, האם ראוי לו שישן במנעליו.

1. חשוקי חמד (יומא דף עח:) – "שאלה. נאמר במסכת יומא דף עח ע"ב, סנדל לא אפשר דמאתמול עבדי ליה, דאמר שמואל: האי מאן דבעי למיטעם טעמא דמיתותא, ליסיים מסאני וליגני. כלומר אם יראו תינוק לובש נעלים ביום הכיפורים ידעו ודאי ששם לו את הנעלים היום, כיון שלא יתכן שהלבישו לו את הנעלים אתמול, משום דאמר שמואל שהרוצה לטעום טעם מיתה יישן במנעליו, עיין שם. והובא להלכה בדעת תורה (או"ח סימן רלט) שלא ראוי לישון במנעלים, ובכ"פ החיים (יו"ד סימן קטז אות ריא) ובשו"ת שלמת חיים (ח"ב סימן קכב). ואם כן יש לשאול האם ראוי לרופא תורן הרוצה להחליף כח בלילה לימנע מלישן במנעליו. תשובה. כתב הרש"ש במסכת יומא דף עח ע"ב וז"ל: סנדל לא אפשר דמאתמול עבדי ליה, דאמר שמואל וכו', מזה אני תמה על ספר התרומות שהביא הב"י (או"ח סימן שיז) והגר"א (שם סק"ו) שתלמידי חכמים ישנים כל ימות השבוע במנעליהם... עכ"ל. ואולי אפשר לתרץ, דתלמיד חכם החס על זמנו לבל יבטל תורה אף רגע כמימרא, תורתו מגינה עליו, ומותר לו לישן במנעליו. ואולי הוא הדין ברופא, אם כוונתו להחליף כח לקראת מצוות הצלת נפשות, שומר מצוה לא ידע דבר רע. עוד יעוין בביאור התועפות ראם (על ספר יראים עמוד ז איסורים שאינם נעשים רע לבריות הערה פד) שכתב לתרץ על פי לשון המבואר בסמ"ג בשם ר"י שכתב וז"ל: ואין חולצין מנעליהם מרגליהם אלא בליל שבת, לפי שלומדים בכל הלילות של חול, ושוכבים מעט במלבושיהם, עכ"ל. ואם כן אין לחוש לטעם מיתה לזמן מועט שכזה. ולפי זה הוא הדין ברופא שהולך לישון לזמן מועט אין לחוש בזה לטעם מיתה ...".

ח. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' קט"ו).

מב | האוכל קצוות הלחם (eating the end of a loaf of bread): האם קשה לשכחה.

א. מיקל, אין לחוש.

1. קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"ג עמ' ק"ד אות כ"ג, דפו"ח ח"ד עמ' קמ"ג אות ט') – "העולם נזהר מלאכול את קצה הלחם הקשה ואומרים הטעם משום שקשה לשכחה, אמר לי הגר"ח ק"שליט"א (שחבר קונטרס הזכרון) ששאלוהו על כך ולא מצא מקור לזה, ובבית אביו רבנו מו"ר צוק"ל לא חששו לזה ואכלו את קצה הלחם (גם הזכרים)".

2. הגר"ש דבליצקי זצ"ל (מרשימות הגר"י שוב בעניני סכנה אות ל', בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תק"פ) – "יש מקפידים שלא לאכול את קצוות הפת ואני לא נזהר בזה".

3. הגר"ח ק"ש שליט"א (שאלת רב ח"ב פרק ט"ו אות ט"ו) – "האם יש לחשוש מלאכול קצת הפת משום קשה לשכחה. תשובה: **אין לו שום מקור**".
- הגר"ח ק"ש שליט"א (דולה ומשקה סוף עמ' שס"ב) – "שאלה: קצה של לחם, האם גורם לשכחה. (כפי שמפורסם בפי אינשי), או לא. תשובה: אין לו מקור".
- הגר"ח ק"ש שליט"א (הליכות חיים ח"ב פרק ט"ו אות קי"א) – "מה שנוהגים הרבה שאין אוכלים החתיכה הסופית מן החלה משום שקשה לשכחת התורה, ויש שנותנים אותה החתיכה להאשה, האם יש איזה מקור לענין זה בדברי חז"ל או לא. תשובה: לא מצאו מקור".
- הגר"ח ק"ש שליט"א (אלא פרק ס"ז אות ו') – "לא מקפיד שלא לאכול קצה הלחם. [ואומר שאין מקור למה שהעולם מקפיד בזה]".
4. הגר"י בעלסקי זצ"ל (Halachically Speaking ח"א עמ' מ"ב) –
- There is a **misconception** whereby people think that eating the end of a loaf of bread causes forgetfulness. There is no real source for this *minhag*, and it is permitted to eat it.
5. הגר"ע אויערבאך שליט"א (מרשימות הגר"י שוב בעניני סכנה אות ג', בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תקפ"א) – "אין צריך להזהר להא דיש אומרים שלא לאכול את קצוות הפת".
6. **זכר עשה** (פרק ו' סעי' קמ"ט) – "אין לזה מקור, ועל כן אין ענין להזהר בזה".
7. **אוסרי לגפן** (ח"ב בשו"ת מילי דחסידותא שבסופו עמ' תקכ"ב אות כ"ט, הו"ד בזכירת מנחם הע' קמ"ח) – "האם אכילת הקצה הקשה של הלחם קשה לשכחה. ת: לא, וראי' מסוגיא דמנשה (רפ' חלק) שאמר לבצוע דווקא משם".

ב. נזהר בזה.

1. **מנחת יצחק** (ח"ט סי' ח' אות ז') – "שמעתי אומרים שאין לאכול מקצה האחרון של פת לחם, שזהו קשה לשכחה, האם יש מקור לזה בש"ס או שאר ספרים. **הנני לא ידעתי מקור לזה, אבל גם אני נוהג כן** מעולם, ומטעם דאיתא בירושלמי (תרומות פ"ח ה"ג), צריכין למיחש למאי דברייתא חוששין, ועי' ספר חסידים (סי' רס"א) שכתב, לפי שכל דבר שתופסין אותו בחזקת סכנה וכו', ובתשו' הרשב"א (סי' ט'), כתב, שכל דבר שיש קבלה ביד זקנים וזקנות, לא נסתר קבלתם, רק אחר הקיום שאינו באפשרו, ועי' בתשו' השיב משה (חיו"ד סי' ק"ג), וכנראה דלירושלמי הנ"ל כוון הש"ג (פ"ב דע"ז), וא"כ יש לומר הה"ד בנוגע לחשש שכחה, ועי' בפ"ת שם, וצ"ע עוד בכ"ז".
2. **הבית יהודי** (ח"י סי' נ' אות ח'), לימוד התורה סי' כ"ב אות ח') – "וכן אין לאכול מהקצה האחרון של פת לחם, כיון שאומרים העולם שזה קשה לשכחה".
3. **פסקי תשובות** (סי' קס"ז אות ג') – "ומ"מ המנהג ליהזר מלאכול את קצה הפת ממש, משתי צדדיו".

ג. הטעם.

1. **טעמי המנהגים** (אות קע"ו, והג"ה) – "טעם דיש לברך על היכא דקדים בשולא דפת המוציא, כי בזה נאחזים החיצוני' היותו מוקדם ולכן צריכים לברך עליו ולקדשו בברכה ולבטל ממנו כחו דיצה"ר (יערות דבש חלק שני דרוש י"ב). [כי כל ראשית סט"א שולטת בו כי קליפה קדמה לפרי ובראשית היה תהו ובהו וכן קין הוא ראשית ולכן ביכורי ראשית תביא בית ד' כי לולא זאת שולטים חיצונים בו, עד שאמרו כי לכך נאמר במרגלים והימים ימי ביכורי ענבים להורות כי בבכורים שולט יצה"ר, כי בכל המוקדם, לחיצונים אחיזה, ומרגלים אכלו מהם ובאו לכלל חטא. ולכן צותה תורה קדש לי כל בכור להוציאן במצוה זאת מעול יצה"ר, ע"ש: ונראה דעל כן נוהגין הדפת שיש לו קצה אחד או שני קצוות, חותכין מעט מהקצוות כדי לבטל כחם, ורמז לזה, כל ערל לא יאכל בו]".
- א) **פסקי תשובות** (סי' קס"ז הע' כ"ט), **בירורי חיים** (ח"ד סי' ל"ב הע' ק"ו אות ב') – "ומש"כ בטעמי המנהגים אות קע"ו בשם יערות דבש דבמקום שקדים בישראל בתחילה נאחזים החיצונים ביותר, ובה מנסה לישב ולמצוא טעם בדבר, במח"כ לא דק בדברי היערות דבש, **דאדרבה כותב להפך** (בדרוש י"א ד"ה ולכן) דהטעם שאמרו חז"ל לבצוע ולברך בצד הפת דקדים בישראל, משום שהאש מגרשת כח הסט"א (דלפני חטא אדה"ר ל"ה שום אוכל צריך אפיה ובישול, וכאז דלעת"ל דעתידה הארץ להוציא גלוסקאות והנחש יסודו מעפר היורד מטה הפך גמור לאש העולה מעלה הכניס רוח הטומאה, ולכן מאכלים חיים כולם יש בהם איזה מקצת של נזק (כמ"ש ברמב"ם הל' מדע) ויש מאכלים שנכנס בהם ארס הנחש ביותר עד שכלל אין ראויים לאכילה ללא בישול או אפיה, ועי' האש דהבישול והאפיה מגרשים כוח הסט"א) וכיון שתחילת שליטת האש הוא בצידי הפת במקום שנאפה יפה וימיהר לצאת חפשי מן הארס אשר שכב עליו, א"כ ראוי לברכה, כי תיכף בהגרש הארס סטרא דמסאבא חל עליו יותר מהר סטרא דקדושה, וזה חל עליו יותר מהר סטרא דקדושה לכן זה ראוי לברכה" עכתו"ד היערות דבש".
2. **מעדני מלכים** (סי' מ' אות ז') – "בטעמי המנהגים (סימן קע"ו) דברי יערות דבש ... מנחת יצחק ... ואולי אפשר לומר כיון דנחלקו בגמ' (ברכות דף מ' ע"א) מה היה האילן שאכל ממנו אדם הראשון בחטא עץ הדעת, ר' יהודה אומר חטה היתה, שאין התינוק יודע לקרות אבא ואמא, עד שיטעום טעם דגן (ע"כ). וכיון שבעץ הדעת היה טוב ורע, כדכתיב (בראשית ב', י"ז) 'ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו'. ובחיטה יש טוב ורע, הטוב הוא שבני אדם נהנין מזה, וכדברי הגמ' (הנ"ל) 'אין התינוק יודע לקרות אבא ואמא, עד שיטעום טעם דגן', והרע הוא שישכח הלימוד, שזה הכי רע בעולם, דאין רע כשכחת התורה, לכן המנהג להוריד קצה הלחם, להראות שאנו מתנגדים למה שאכל, כיון שהקב"ה אסר לו זאת".
3. **משנה הלכות** (ח"א סי' קמ"ח) – "בדבר שאלתו מה שנהג עלמא שלא לאכול קצוות החלה (וכן קצוות שאר פת וחלה לאו דוקא) מה טעם יש לזה. והנה מורגל בפי העולם שהאוכל כל הקצה קשה לשכחה ולפענ"ד אמרתי עוד דמחזי כרעבתנותא שלא משייר כלום עוד י"ל לפ"מ דקיי"ל בא"ח (סי' ק"פ ס"ב) דכל מי שאינו משייר פת על שלחנו אינו רואה סימן ברכה לעולם ולכן נהג עלמא לשייר מהסוף של הלחם ומינה נשתרבב המנהג שאין לאכול הקצה וממילא ישייר קצת מן הפת. ומה שרגילים לומר דקשה לשכחה

אולי י"ל דהרי רש"י פי' דצריך לשייר כדי שיהא מזומן לעני שאם יבא וכ"כ הלבוש ובא"ר הוסיף שהוא כעין מה שאמרו המאריך בשלחנו מאריכין לו ימיו ושנותיו דלמא אתא עניא ויהיב לו וא"כ האוכל ולא שייר כלום הרי שכח מהעני שיוכל לבא ולא הניח לו וא"כ הוא מדה כנגד מדה שהאוכל הקצה ושכח מהעני קשה לשכחה שהוא העונש על ששכח מהעני."

ד. מראי מקומות – שלחן ערוך המקוצר (סי' קל"ט הע' מ"ז ד"ה מרגלא), שמירת הגוף והנפש (סי' ל"א סעי' ד', מילואים על הע' ה'), ואין למו מכשול (ח"ז פרק כ"א אות ט'), דרכי חיים (פרק כ"ד ברכה מרובה אות ז'), הר"י משדי (אליבא דהלכתא גליון ל' עמ' נ"ח טור ב'), שערי הברכה (פרק ג' הע' צ"ו), ידי כהן (קונ' ביזוי אוכלים פרק ה' אות י').

1. שבט הלוי (קובץ מבית לוי ח"ג עמ' מ"ח אות ג', בענייני יו"ד עמ' צ"ו אות ג') – "יש נוהגים לחתוך את קצה ככר הלחם ולא לאוכלו ובאכילת מצוה וסעודת שבת א"צ לחשוש לזה".

2. Halachically Speaking (ח"א עמ' מ"ב) – "If one has this *minhag*, however, he should not abandon it".

מג] הרגיל באגוזים - האם קשה לשכחה.

א. מחמיר.

1. כה"ח (פלאגי' סי' כ"ד אות מ"ג, מועד לכל חי סי' ד' אות כ"ו) – "טוב וישר שלא ירגיל באגוזים דקשה לשכחה".

2. שמירת הגוף והנפש (סי' ט').

3. הבית יהודי (ח"י סי' נ' אות ח', לימוד התורה סי' כ"ב אות ח') – "טוב וישר שלא ירגיל לאכול אגוזים כיון שהם קשים לשכחה".

4. ויצבר יוסף (ח"ב פרק א' אות קצ"ז) – "לא יהיה רגיל לאכול אגוזים שקשים לשכחה".

ב. מיקל.

1. פרי חיים (סופר, סי' כ') – "מסקנת הדברים: אחר שלענ"ד לא מצינו בדברות חז"ל גילוי מפורש שאגוז קשה לשכחה, ורק הגאון בעל קרבן מנחה ז"ל הוא בעל השמועה לדבר ולא גילה לנו מהיכן מקור השמועה הלזאת, ולכן כל כי האי לענ"ד אין לחוש לזה ומכל הני טעמי תריצי דכתיבנא בס"ד, ועיין בספר קהלת יעקב (ערך אגוז) ודוק".

ג. מראי מקומות.

1. הגר"ח ק"ש (אליבא דהלכתא גליון ל' עמ' י"ח סוף טור א') – "שאלה: י"א שאגוזים קשים לשכחה, האם קי"ל כן, או לא, (ונפ"מ האם ראוי להזהר מלאכול אגוזים), וצ"ע. תשובה: לא שמענו".

מד] פת שעורים - האם קשה לשכחה

א. מחמיר.

1. חת"ס (חולין דף מד: ד"ה אהא, תורת משה הפטרה פר' תזריע ד"ה מה (הב')) – "אהא ה' אלקים הנה נפשי לא מטומאה וכו' עיין בפנים בקרא הקב"ה אמר שיאפה לחם שעורים בגללי צפיעי בקר. ועל זה צוח יחזקאל אהא ה' אלקים וכו' והענין כי אחז"ל בסוטה הואיל ועשתה מעשי בהמה ע"כ קרבנה שעורים מאכל בהמה ואמר יחזקאל נפשי לא מטומאה אפי' אפי' בהרהור ביום מכ"ש בשום זנות א"כ מדוע יהי' מאכלו לחם שעורים מאכל בהמה. ואחז"ל גבי מאכלות אסורות אדם מטמא עצמו למטה מטמאים נפשו למעלה הרבה והנה הוא נזהר ממאכלות אסורות אפי' בשר כוס כוס לא אכל ולמה משקצים נפשו בגללי בקר שעובר עליהם משום בל תשקצו כמבואר שלהי מס' מכות. והמבזה הוראת חכמים משכח תלמודו או שאינו נותן למודי תורה הראוי להם היינו מתנות כהונה למודי התורה ראוי הוא שישכח תלמודו. וע"כ צוח יחזקאל שלא אכל אפי' מבהמה שהורה בה חכם מכ"ש שלא ויתר על שום הוראת חכם וגם נתן לכהנים מתנות כהונה שלהם וא"כ אמאי מאכילין אותו לחם שעורים המשכח תלמודו כמבואר סוף הוריות".

2. הו"ד במהר"ם שיק על תרי"ג מצוות ריש מצוה י'), הו"ד במנחת יצחק (ח"ט סי' מ"ט ד"ה הנה), ופסקי תשובות (סי' תנ"ג הע' א') – "לאכול מצה בלילה הראשונה של בפסח ... ושמעתי ממרן הגאון זצ"ל בעל חתם סופר דאפ"ה לא יעשה לכתחילה מקמח שעורים דאיתא בספרים דקמחי שעורים קשה לשכחה ובמצות כתיב למען תזכור וגו'".

3. חשוקי חמד (פסחים דף לה., כלאים פרק ב' משנה א' ד"ה לאור) – "שאלה. חולה שאינו יכול לאכול חיטים, וצריך לעשות חיטים משאר המינים השנויים במשנה בפסחים דף לה ע"א, ונשאלת השאלה האם יש עדיפות למין מסוים, או שכולם שווים בחשיבותם. תשובה ... והנה הרמ"א (סימן תנ"ג ס"א) כתב שהמנהג הוא ליקח לכתחילה חיטין, וכתב המשנ"ב (סק"ב) משום דהוא חביב לאדם ביותר, ואיכא משום הידור מצוה. אך החת"ס כתב טעם נוסף על פי הנאמר במסכת שבת (דף קמ ע"ב) דפת חיטין טוב לזיכרון ומינה דשעורים קשה לשכחה, ומכיון דנאמר למען תזכור יום צאתך מארץ מצרים לכן המצות מחיטין, ולפי"ז אולי עדיף שלא יקח שעורים. ובפתחא זוטא נאמר טעם נוסף, דמכיון שהיוצא מבית האסורים חייב בתודה, ולחמי תודה באים רק מחיטין, לכן ג' המצות מחיטין מכיון שבבילי הסדר יצאנו מבית האסורים".

חשוקי חמד (פסחים דף לז:): – "ומסיים בשעורים המצויינים בהלכה דלכתחילה עדיף לאפות ע"י שלהבת וגחלים, דאיתא במסכת הוריות (דף יג ע"א) פת פחמין דהיינו פת האפוי ע"י גחלים, טוב לזכרון והרי כתוב בתורה למען תזכור, ובמהר"ם שיק על המצוות מצוה י' הביא מהחת"ס שיש ליקח למצה קמח חיטים ולא שעורים, מפני שקשים לשכחה ובמצה כתיב למען [ת] (ל)זכור, עכ"ד. ונראה שאם אין לו אלא מצה מקמח שעורים אולי יטבילו בשמן, על פי מה שכתב בהגהות מחכם אחד בסוף ספר שמירת הנפש, שיש הרגילים לאכול זיתים יחד עם שמן זית ואומרים דהא דאמרין שהזית משכח תלמוד של מ' שנה, ושמן זית משיב תלמוד של ע' שנה, אם כן יצא זה בזה, ואינו מזיק, וגיסי הגר"ח קנייבסקי שליט"א (קובץ הזיכרון אות יא) מפקפק בזה. אולם בעניינינו אולי כדאי לנהוג כך לאכול את המצה עם שמן זית".

ב. מראי מקומות – נטעי גבריאֵל (פורים פרק ח' הע' א'), זכר עשה (פרק ו' סעי' קל"ט).

1. הגר"ח ק"שליט"א (אליבא דהלכתא גליון ל' עמ' י"ח ריש טור ב') – "שאלה: הנה יש מביאים מהחת"ס שפת שעורים קשה לשכחה, האם קיי"ל כן. או לא. תשובה: לא שמענו".

מה המבזה הוראת חכמים - האם קשה לשכחה.

א. מחמיר.

1. חת"ס (חולין דף מד: ד"ה אהא) - לשונו מובא לעיל.

מו חביתה עם מלח - האם קשה לשכחה.

א. מראי מקומות.

1. הגר"ח ק"שליט"א (דולה ומשקה עמ' שס"ב) – "האם יש בסיס לשמועה, שהאוכל חביתה שנתנו עליה מלח, הרי זה קשה לשכחה. תשובה: לא שמענו".

מז שתיית מים מרובים - האם קשה לשכחה.

א. קשה לשכחה.

1. ראשית חכמה (שער הקדושה פרק ז' אות ע"ו), הו"ד שמירת הגוף והנפש (במילואים על סי' מ"ג) – "כתב הרב יוסף יעבץ ז"ל בפרוש הפרקים, זה לשונו: ועוד: פת במלח הוא טוב לזכירה (עי' ב"מ קז, ב), והמים משכחים".
2. וימהר אברהם (פאלאג', מערכת מ' אות רפ"ח) – "מים לא ישתה הרבה כי משביע היצה"ר מגיד משרים ס' בראשית ובלא"ה קשה לשכחה ולכן הזהיר התנא ומים כמשורה תשתה".
3. סגולות ישראל (מערכת מ' אות כ"ו) – "וימהר אברהם".
4. שמירת הגוף והנפש (סי' מ"ג סעי' א') – "לא ישתה הרבה מים דקשה לשכחה (וימהר אברהם, סגולות ישראל)".
5. ואין למו מכשול (ח"ז פרק כ"א אות ח') – "שתיית מים מרובים גורמת לשכחה".
6. פסקי תשובות (סי' ק"ע הע' צ"ב) – "לשתות הרבה מים קשה לשכחה - סגולות ישראל מערכת מ' אות כ"ו ובמגיד משרים (להב"י) פ' בראשית שלא ישתה הרבה מים כי משביע בזה היצה"ר ומובא גם בכה"ח סי' קנ"ז סקט"ו".

ב. מותר.

1. הגר"ח ק"שליט"א (עלי שי"ח עמ' רכ"ט אות ה') – "שאלה האם מותר לשתות הרבה מים משום שקשה לשכחה. תשובה: מותר".

ג. הגדר - למחמירים לעיל.

1. שמירת הגוף והנפש (סי' מ"ג הע' א') – "ולא נתברר מה נקרא הרבה, וגם לא נודע מקורו".
2. פסקי תשובות (סי' ק"ע הע' צ"ב) – "לשתות הרבה מים קשה לשכחה - סגולות ישראל מערכת מ' אות כ"ו ובמגיד משרים (להב"י) פ' בראשית שלא ישתה הרבה מים כי משביע בזה היצה"ר ומובא גם בכה"ח סי' קנ"ז סקט"ו (ואין מבורר כמה נקרא הרבה מים, והאם דווקא מים גרידא, ובלא"ה יש נוהגין שלא לשתות מים ללא תערובת משקה אחר)".

ד. מראי מקומות – זכר עשה (פרק ו' סעי' קמ"ז).

1. קיצור שו"ע (סי' ל"ב סעי' י"ז) – "ואף כי המים טובים לבריאות הגוף מכל - מקום לא ישתה מהם הרבה".
2. קהלות יעקב (ארחות רבינו ח"ה עמ' ר"ג אות קל"ב, דפו"ח ח"ד עמ' רפ"ב אות מ"א) – "לפני הרבה שנים אמרתי למו"ר (שליט"א) זצוק"ל שראיתי מובא, דמה שכתוב מים במשורה תשתה, משום ששתיית מים הרבה קשה לשכחה. אמר לי מו"ר, שהוא רגיל כל פעם שיש לו חלישות הלב ודרוש לו לקחת משהוא נישא לברז ושותה מים, ורגיל לשתות הרבה מים ולא הפסיק מהרגלו וגם בזקנותו, ואומרים ב"ב, שזקנים אוהבים לשתות בעיקר מים חמים אמנם מו"ר שותה מים קרים. (אב"ה, איתא בגמ' שבת (קנ"ב א') שמעל גיל ארבעים השתי' יותר חשובה לגוף מאכילה)".

מת לאכול בכלים שבורים - האם קשה לשכחה.

א. מחמיר.

1. כה"ח (או"ח סי' ב' אות ג') – "האוכל בכלים שבורים יהיה לו שכחה והטעם משום שהם רומזים אל בחי' הקלי' והשכחה היא מהם".

ב. מיקל.

1. הגר"ח ק"שליט"א (דולה ומשקה עמ' שס"ב הע' ג') – "ועל שתייה מכוס פגום בשפתו שמורגל אצל בני אדם שזהו מביא לשכחה (או סכנה), כתב לי רבינו שכמדומה אין לו מקור מוסמך".
- הגר"ח ק"שליט"א (עלי שי"ח עמ' רכ"ט אות ח') – "שאלה: האם חייב לחשוש לכף החיים סי' ב' אות ג' שאסור לאכול או לשתות מכלי שבור משום שקשה לשכחה. תשובה: אין לזה מקור נאמן".
- הגר"ח ק"שליט"א (אלא פרק ס"ז אות ג') – "אינו נמנע מלאכול בכלים שבורים, אעפ"י שי"א שקשה לשכחה. [ואמר לי שאין מקור מפורש בקבלה להחמיר בזה]".
- עי' הגר"ח ק"שליט"א (עלי שי"ח עמ' רכ"ח אות ו') – "שאלה: האם מותר לאכול בכלים שבורים משום שקשים לשכחה. תשובה: י"א כן".

ג. מראי מקומות.

1. ברכת שמואל (זכאי, הל' ברכות סי' ר"ו על סעי' ו' [עמ' רמ"א]) – "מי שמחמיר על עצמו לא לאכול ממאכל שנתון בתוך כלי שבור (משום שיש מי שאומר שאכילה ממנו גורמת לשכחה), ובטעות בירך על מאכל זה, ורק לאחר שבירך הבחין שהכלי שבור, יש לטעום מעט מהמאכל כדי שלא תהא ברכתו לבטלה".

מט) הקורא בלחש.

א. מקור.

1. עירובין (סוף דף נג:) – "ברוריה אשכחתי לההוא תלמידא דהוה קא גריס בלחשה, בטשה ביה, אמרה ליה: לא כך כתוב ערוכה בכל ושמרה, אם ערוכה ברמ"ח אברים שלך משתמרת, ואם לא אינה משתמרת. תנא: תלמיד אחד היה לרבי אליעזר שהיה שונה בלחש, לאחר שלש שנים שכח תלמודו. תנא: תלמיד אחד היה לו לרבי אליעזר שנתחייב בשריפה למקום. אמרו: הניחו לו, אדם גדול שמש. אמר ליה שמואל לרב יהודה: שיננא, פתח פומיך קרי, פתח פומיך תני, כי היכי דתתקיים ביך ותוריד חיי. שנאמר כי חיים הם למצאיהם ולכל בשרו מרפא, אל תקרי למצאיהם אלא למוציאיהם בפה".

2. "וכל המשמיע קולו בשעת תלמודו, מתקיים בידו. אבל הקורא בלחש, במהרה הוא שוכח" – רמב"ם (הל' ת"ת פרק ג' הל' י"ב), טור (סי' רמ"ו סעי' כ"ב), מחבר (סי' רמ"ו סעי' כ"ב), לבוש (סי' רמ"ו סעי' כ"ב), ח"א (כלל י' סעי' ח'), גר"ז (הל' ת"ת פרק ד' סוף סעי' ט'), ערה"ש (סי' רמ"ו סעי' ל"ג).

ב. מראי מקומות – פרי חיים (סופר, סי' ט"ו).

1. הגר"ש"א זצ"ל (קיצור הלכות חובל ומזיק ושמירת הגוף סעי' צ"ג) – "יש להקפיד מלעשות דברים שגורמים לשכחה... ולכן יש ללמוד בקול שזה עצה שלא ישכח הלימוד, כדאי' בגמ' עירובין. ואין צריך בקול רם אלא להוציא בשפתיו".

נ) צער.

א. מקור.

1. אפיקי מגינים (סוף סי' קנ"ו) – "הצער גורם שכחה וזמרה מועיל לזכרון (ספר ארץ החיים)".

נא) היושן עם בגדים.

א. מקור.

1. הגרח"ק שליט"א (דרך שיחה גליון שע"ה, פר' משפטים שנה תש"פ) – "האם זה נכון שאומרים בשם מו"ר הרב שהיושן עם בגדים שוכח לימודו, האם גם ביושן ביום האם גם ביושן במטוס, ומה המקור לזה - היושן ביום אין זו שינת קבע שהרי לא מברכין ברכת התורה, היושן במטוס אונס רחמנא פטריה ובאונס אין שכחה, ומקור הדבר שאם יושן עם בגדים הריהו עצלן, ועצלן לא חוזר על לימודו ממילא שוכח את הלימוד".

ב. מראי מקומות.

1. תלמידי חכמים ישנים כל ימות השבוע במנעליהם - ס' התרומה (סי' רמ"ג), הו"ד בב"י (או"ח סי' שי"ז), והפוסקים (שם).

2. קיצור שו"ע (סי' ע"א סעי' ה') – "יפשיט מלבושיו מעליו ולא יישן במלבושיו. כשחולץ מנעליו ופושט בגדיו, חולץ ופושט של שמאל תחלה, ולא יניח מלבושיו תחת מראשותיו, כי משכח לימודו".

3. מנהגי חת"ס (פרק א' אות ס"ח), הו"ד בשמירת הגוף והנפש (סי' קט"ו הע' ה' ד"ה ומדי, סוף עמ' שמ"ה) – "היה ישן בבגדיו, ורק מעיל העליון החליף בשלאפראקק [מעיל שינה], וגם הסיר המנעלים משום ברכת 'כל צרכי' קיא ומטפחת הצואר משום 'מלביש ערומים'".

4. שער שמעון אחד (ח"ה יו"ד סי' ה') – "ואמרו להם שלא לישון בבגדים שלהם... כי שורה עליהם רוח רעה בלילה, והם ראו כן תמהו, מה שלא נזהרים בזה אחרים שישנים בבגדים הפנימיים שלהם עם בגדי לילה, ואינם חוששים לזה. ואני הצעיר השתמטתי והתחמקתי מלתת תשובה על זה...".

5. שו"ע המקוצר (ח"א סי' נ"ב סעי' ה') – "יפשוט מלבושיו מעליו בצניעות (עיין לעיל סימן ג' סעיף א') ולא יישן במלבושיו".

6. עולת יצחק (ח"ג סי' י' אות ט"ו ד"ה ויש) – "דכתב בקיצור שלחן ערוך... ונמשכתי אחריו בשלחן ערוך המקוצר... ואמנם צריך לעיין מהיכן מקורו, כי לפום רהטא לא נזכר רק שלא לישן במנעליו מפני שטועם טעם מיתה, כדאיתא ביומא דף ע"ח עמוד ב'. אי נמי משום דקשה לשכחה, עיין שמירת הגוף והנפש סימן קט"ו סעיף א'. ושם הערה ה' בשם מנהגי חתם סופר, שדרכו היה לישן בבגדיו יעו"ש...".

"ואלו הדברים הקשים לשכחה: א) מי שאינו חוזר על תלמודו תמיד"

הגרח"ק שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות א')

קשה ללימוד

- [א] קשה ללימוד.
 [ב] העובר תחת אפסר הגמל, וכ"ש גמל.
 [ג] העובר בין שני גמלים.
 [ד] האשה העוברת בין שני אנשים.
 [ה] העובר בין שתי נשים.
 א. אנשים.
 ב. ישיבה או עמידה בין ב' נשים, ולהיפך.
 ג. לעבור בין ב' נשים שיושבות, ולהיפך.
 ד. אחיזת חפץ בידו.
 ה. מה נחשב בין שתי נשים, ולהיפך.
 ו. ציורים.
 [ו] העובר מתחת ריח רע של נבילה.
 [ז] העובר תחת הגשר וכו'.
 [ח] האוכל פת שלא נאפה כל צרכו.
 ט. האוכל בשר מזוהמא ליסטרוך.
 י. השותה מאמת המים העוברת בבה"ק.
 יא. המסתכל בפני המת.
 יב. הקורא כתב שעל גבי הקבר.
 יג. נאכל במצרים: אבטיח, בצל, שום, כו'.

[א] קשה ללימוד.

א. מקור.

1. הוריות (דף יג:): – "עשרה דברים קשים ללימוד: העובר תחת האפסר [הגמל] וכל שכן תחת גמל [עצמו], והעובר בין שני גמלים, והעובר בין שתי נשים, והאשה העוברת בין שני אנשים, והעובר מתחת ריח רע של נבילה, והעובר תחת הגשר שלא עברו תחתיו מים מ' יום, והאוכל פת שלא בשל כל צרכו, והאוכל בשר מזוהמא ליסטרוך, והשותה מאמת המים העוברת בבית הקברות, והמסתכל בפני המת; ויש אומרים: אף הקורא כתב שעל גבי הקבר".

ב. החילוק בין קשה ללימוד לקשה לשכחה.

1. פשט.

(א) רש"י (הוריות דף יג: ד"ה קשים) – "קשים ללמוד. שהעושה אותן יהא קשה לשמוע".

(ב) ערה"ש (סי' ב' סעי' ו') – "עשרה דברים קשים ללימוד [להבין מה שלומד]".

2. לפעמים יש שהעתיקו הגמרא בגדר של 'קשה לשכחה'.

(א) מנורת המאור (פרק כ' דרך ארץ עמ' תכ"ב) – "וגרסי' במ' הוריות עשרה דברים קשים לשכחה. העובר תחת אפסר הגמל, וכ"ש תחת הגמל עצמו, והעובר בין שני גמלים, והעובר בין שתי נשים, והאשה העוברת בין שני אנשים, והעובר בין ריח של נבלה, והעובר תחת גשר שלא עבר תחתיו מים ארבעים יום, והאוכל פת שלא בישל כל צרכו, והאוכל בשר מזוהמא ליסטרוך, פי' הבשר שיתחתך כשהוא מבושל הרבה וידבק לצד הקדרה, והשותה מאמת המים העוברת בבית הקברות, והמסתכל בפני המת, ויש אומ' אף הקורא כתב שעל גבי הקבר".

(ב) מנורת המאור (חופת אליהו רבה שער ששה עמ' ת"פ) – "ששה דברים משכחין התלמוד ... וההולך לריח נבלה".

(ג) פר"ח (ליקוט לאו"ח סי' ב') – "המסתכל בפני המת או הקורא כתב שעל גבי הקבר משכח לימודו".

(ד) תורת חיים (סנהדרין דף צ.) – "והמסתכל בפני מת קשה לשכחה משום רוח מסאבא שעליו".

(ה) א"ר (סי' רכ"ד ס"ק ח') – "כתב בליקוטים סוף מענה לשון הקורא כתב שעל גבי המצבה קשה לשכחה".

(ו) פמ"ג (סי' ב' א"א ס"ק א') – "הקורא כתב שעל גבי קבר או מסתכל בפני המת משכח לימודו, פרי חדש בליקוטי אורח חיים [אות א]".

(ז) קיצור שו"ע (סי' קכ"ח סעי' י"ג) – "הקורא כתב שעל גבי המצבה אם הוא כתב בולט קשה לשכחה".

(ח) מ"ב (סי' ב' ס"ק ב') – "הקורא כתב שע"ג הקבר או המסתכל בפני המת משכח לימודו".

3. מקשים עליהם.

(א) רע"א (יו"ד סי' שע"ו על מחבר סעי' ד') – "כתב בליקוטים סוף מענה לשון הקורא כתב שע"ג מצבה קשה לשכחה כדאיתא בסוף הוריות (ושם איתא דקשה ללימוד ופירש"י יהא קשה לשמוע אבל לא דקשה לשכחה ע"ש)".

(ב) נפש חיה (סי' ב' על סעי' ג') – "ומה שהביא הפמ"ג שהקורא כתב ע"ג הקבר או המסתכל בפני המת משכח לימודו צ"ע שבהוריות שם נמנו אלו בין הדברים שקשים ללימוד ולא בין הדברים המשכחים".

(ג) כה"ח (סי' ב' ס"ק ג') – "ומיהו מ"ש המסתכל הפני המת או הקורא כתב שע"ג הקבר משכח לימודו צ"ע דבהוריות שם איתא קשה ללימוד ופי' רש"י קשה לשמוע וי"ל דהיינו נמי ע"י השכחה".

(ד) אמרי בנימין (הוריות דף יג: עשרה) – "בקונטרס ספר זכרון ... ותימה על שבקונטרס הנ"ל מנה אלו העשרה כקשים לשכחה".

4. מראי מקומות – מאסף כל מחנות (סי' ב' ס"ק י"ב ד"ה ועיין), שלחן חזי (סי' ע"ו ס"ק ו', "וצ"ע"), שמירת הגוף והנפש (מבוא סוף פרק י"ח), זכר עשה (פרק ו' הע' קל"ו).

(א) הגר"ח ק' שליט"א (לבנימין אמר הוריות דף יג: עמ' קפ"ז) – "עשרה דברים קשים ללימוד ... שם פירש"י 'קשים ללימוד, דהעושה אותם יהא קשה לשמוע'. יש להעיר על מש"כ מרן שליט"א בקונטרס הזכרון דהוי קשה לשכחה. (וכן העיר בס' אמרי בנימין). תשובה: הבאתי מראשונים שקשה לשכחה".

ג. מראי מקומות.

1. אורחות חיים (סוף הל' תלמוד תורה אות כ"ה) – "ה' דברים משכחין התלמוד ... עשרה דברים קשים לתלמוד ... וצריך אדם ליזהר מכל אלו הדברים המשכחים את החכמה ואת התלמוד".

[ב] העובר תחת האפסר [הגמל] וכל שכן תחת גמל [עצמו].

א. מקור.

1. הוריות (דף יג:): – "עשרה דברים קשים ללימוד: העובר תחת האפסר [הגמל] וכל שכן תחת גמל [עצמו]".
- (א) אורחות חיים (הל' תלמוד תורה אות כ"ה) – "עשרה דברים קשים לתלמוד העובר תחת אפסר הגמל ואין צריך לומר הגמל עצמו".
- (ב) מנורת המאור (פרק כ' דרך ארץ עמ' תכ"ב) – "וגרסי' במ' הוריות עשרה דברים קשים לשכחה. העובר תחת אפסר הגמל, וכ"ש תחת הגמל עצמו".

ב. פוסקים.

1. של"ה (שבועות פרק נר מצוה אות ק"ה) – "עשרה דברים קשים לתלמוד, העובר תחת אפסר גמל, וכל שכן תחת גמל עצמו".
2. ערה"ש (או"ח סי' ב' סעי' ו') – "עשרה דברים קשים ללימוד [להבין מה שלומד] העובר תחת אפסר הגמל וכל שכן תחת גמל עצמו".
3. תו' יהושע (הל' שמירת בריאות הגוף והנפש אות י"ב ס"ק ה').
4. אפיקי מגינים (סוף סי' קנ"ו).
5. מאסף כל מחנות (סי' ב' ס"ק י"ב ד"ה ועיין).
6. הגר"ח של"ט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות ט"ז) – "העובר תחת אפסר גמל וכ"ש תחת גמל עצמו. הוריות י"ג ב' ופי' אפסר חבל שהגמל קשור בו בראשו עי' מ"ב סי' ש"ה סקט"ו, ואפשר דוקא עובר ולא עומד תחתיו עי' תוספתא רפ"ט דאהלות וירושלמי נזיר פ"ז ה"ג ועי' מ"ב סי' ק"ב סקי"ח ואולי ה"ה בהא דאות י"ז י"ח י"ט וצ"ע".
7. שמירת הגוף והנפש (סי' ק"ה סעי' א').
8. זכר עשה (פרק ח' סעי' קפ"א).

ג. העובר בין שני גמלים.

א. מקור.

1. הוריות (דף יג:): – "עשרה דברים קשים ללימוד ... והעובר בין שני גמלים".
- (א) אורחות חיים (הל' תלמוד תורה אות כ"ה) – "עשרה דברים קשים לתלמוד ... והעובר בין שני גמלים".
- (ב) מנורת המאור (פרק כ' דרך ארץ עמ' תכ"ב) – "וגרסי' במ' הוריות עשרה דברים קשים לשכחה ... והעובר בין שני גמלים".
- (ג) מנורת המאור (הוספות דברים שמנו חכמים במנין עמ' תר"ז) – "ו' דברים משכחי' את החכמה ... והעובר תחת אפסר של גמל, כל שכן תחת הגמל עצמו".

ב. פוסקים.

1. של"ה (שבועות פרק נר מצוה אות ק"ה) – "עשרה דברים קשים לתלמוד ... והעובר בין שני גמלים".
2. ערה"ש (או"ח סי' ב' סעי' ו') – "עשרה דברים קשים ללימוד [להבין מה שלומד] ... והעובר בין שני גמלים".
3. בן איש חי (שנה ב' פר' פנחס אות י"ז) – "לא יעבור בין שני גמלים או בין שתי נשים או בין שני כלבים".
4. תו' יהושע (הל' שמירת בריאות הגוף והנפש אות י"ב ס"ק ה').
5. אפיקי מגינים (סוף סי' קנ"ו).
6. לקוטי מהרי"ח (סדר תפילת ר"נ בן הקנה ח"א עמ' קנ"ב-א').
7. מאסף כל מחנות (סי' ב' ס"ק י"ב ד"ה ועיין).
8. הגר"ח של"ט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות י"ז) – "העובר בין שני גמלים. הוריות י"ג ב' והא דלא חשיב ל' בפסחים קי"א א' בהדי הני דאין מתמצעין משום דהני ממצעין, ועוד דלא חשיב אלא מידי דסכנה ולא דשכחה, אכן בחופת אלי' רבה שער ג' סי' קי"א חשיב ג"כ גמל דאין ממצעין ואין מתמצעין (אך כ' שם פי' משונה ע"ש)".
9. זכר עשה (פרק ח' סעי' קפ"א).

ד. האשה העוברת בין שני אנשים.

א. מקור.

1. הוריות (דף יג:): – "עשרה דברים קשים ללימוד ... והאשה העוברת בין שני אנשים".
- (א) אורחות חיים (הל' תלמוד תורה אות כ"ה) – "עשרה דברים קשים לתלמוד ... ואשה העוברת בין ב' אנשים".
- (ב) מנורת המאור (פרק כ' דרך ארץ עמ' תכ"ב) – "וגרסי' במ' הוריות עשרה דברים קשים לשכחה ... והעובר בין שתי נשים".
- מנורת המאור (הוספות דברים שמנו חכמים במנין עמ' תר"ז) – "ו' דברים משכחי' את החכמה. העובר בין שתי נשים, ואשה עוברת בין שני אנשים".

ב. פוסקים.

1. של"ה (שבועות פרק נר מצוה אות ק"ה) – "עשרה דברים קשים לתלמוד ... ואשה שעוברת בין שני אנשים".
2. ערה"ש (או"ח סי' ב' סעי' ו') – "עשרה דברים קשים ללימוד [להבין מה שלומד] ... ואשה העוברת בין שני אנשים".
3. תו' יהושע (הל' שמירת בריאות הגוף והנפש אות י"ב ס"ק ה').
4. לקוטי מהרי"ח (סדר תפילת ר"נ בן הקנה ח"א עמ' קנ"ב-א').
5. מאסף כל מחנות (סי' ב' ס"ק י"ב ד"ה ועיין).
6. הגר"ח של"ט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות י"ט).

7. נטעי גבריאלי (יחוד פרק נ"ז סעי' א').
8. הליכות ביתה (סי' כ"ח סעי' י').
9. זכר עשה (פרק ח' סעי' קפ"ג).
10. ואין למו מכשול (ח"ז פרק כ"א אות י"ז).

ג. הגדר.

1. עי' לקמן.

ד. מראי מקומות.

1. הגר"ח ק"שליט"א (לבנימין אמר הוריות דף יג: [עמ' קפ"ז], ח"ב שאלת רב ח"א פרק י"ד סעי' א') – "שאלה: האם מה שאיתא בגמ' (והובא בס' הזכרון) שגם אשה לא תהיה בין שני אנשים הוא מצד האשה או מצד הגברים ור"ל שמזיק לגברים. תשובה: יכול להזיק לשניהם".

ה. העובר בין שתי נשים.

דור המלקטים – קוני' אין בין (כהן), קוני' בחוקותי תלכו (אבוהצירא), בכל דרכיך דעהו (רבינוביץ), גם אני אודך (על האיסור לעבור בין שתי נשים), זכר עשה (פרק ח' סעי' קפ"ב – סעי' קצ"ד), משנת יוסף (גם אני אודך סי' ס"ו, על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ג'), שמירת הגוף והנפש (סי' קי"א).

א. פסחים (דף קיא.) – "תנו רבנן: שלשה אין ממצעין ולא מתמצעין, ואלו הן: הכלב והדקל, והאשה. ויש אומרים: אף החזיר, ויש אומרים: אף הנחש. ואי ממצעין מאי תקנתיה. אמר רב פפא: נפתח באל ונפסיק באל. אי נמי: נפתח בלא ונפסיק בלא. הני בי תרי דמצעא להו אשה נדה, אם תחלת נדתה היא, הורגת אחד מהן, אם סוף נדתה היא, מריבה עושה ביניהן. מאי תקנתיה. נפתח באל ונפסיק באל. הני תרי נשי דיתבן בפרשת דרכים, חדא בהאי גיסא דשבילא וחדא באידך גיסא, ומכוונן אפייהו להדדי, ודאי בכשפים עסיקו. מאי תקנתיה. אי איכא דירכא אחרינא, ליזיל בה, ואי ליכא דירכא אחרינא, אי איכא איניש אחרינא בהדיה, נינקטו לידיהו בהדי הדדי וניחלפו, ואי ליכא איניש אחרינא, נימא הכי: אגרת אזלת אסיא בלוסיא מתקטלא בחיק קבל".

1. רש"י (שם) – "נפתח באל ונסיים באל. אל מוציאם ממצרים (במדבר כג) כי לא נחש ביעקב וגו' עד מה פעל אל".
2. רש"י (שם) – "נפתח בלא ונסיים בלא. לא איש אל עד לא יקימו (במדבר כג)".
3. מנורת המאור (חופת אליהו רבה שער שלשה עמ' תס"ד, הוספות דברים שמנו חכמים במנין עמ' ת"ע) – "שלשה אין ממצעין ואין מתמצעין. כלב, אשה, וגמל. ר"ל אין בהם אמצעות, אלא הקצה האחד לטובה או לרעה".
4. חוט שני (שבת ח"ג עמ' רפ"ו, אה"ע על סי' כ"א עמ' ע') – "הא דאיתא בגמ' [הובא לעיל] דאי ממצעא להו אשה לפתח בק-ל ולסיים בק-ל, נראה דאף דכתב המהרי"ל דאין לעשות בזמנינו הרפואות המוזכרות בגמ', היינו דוקא רפואה, אבל לומר פסוק דאינו אלא משום סגולה לית לן בה".

חוט שני (שבת ח"ג עמ' רפ"ו, אה"ע על סי' כ"א עמ' ע') – "עוד נראה דהא דאמרין דאי ממצע לפתח בק-ל וכו' היינו דוקא רק אם במקרה נקלע למצב כזה אזי תקנתיה לומר פסוקים הנ"ל, אך לילך לכתחילה למקום כזה ולומר הפסוקים אין לעשות כן, דלא מוזכר בגמ' אלא אי ממצעא".

ב. הוריות (דף יג:) – "עשרה דברים קשים ללימוד ... והעובר בין שתי נשים, והאשה העוברת בין שני אנשים ...".

1. אורחות חיים (הל' תלמוד תורה אות כ"ה) – "עשרה דברים קשים לתלמוד ... והעובר בין שני גמלים או ב' נשים".
2. מנורת המאור (פרק כ' דרך ארץ עמ' תכ"ב) – "וגרסי' במ' הוריות עשרה דברים קשים לשכחה ... והעובר בין שתי נשים".

ג. זוהר חדש (כרך ב' מגילת רות דף ל"ו-ב') – "תנן העובר בין שתי נשים אם נדות הן נכפה ולא תזוז מגופו אם לא יעשו לו מיד. [ס"א ואם יעשו] סכנת דם או הריגה מזומנת לו. ואם אינן נדות עין הרע שולט בו בגופו או בממונו. כי הא דר' נחום ברבי שמלאי זמנא חדא הוה בכרך קסרין אעבר בין שתי נשים אסתכלו ביה ואיסתכן מיד בגופיה ובממוניה מאי טעמא בגין דהווא (נ"א דהוה) רוחא בישא שראת עלון ויכיל לנזקא. מאי תקנתיה לימא הכי זיל זיל דומי דומי אעדי (נ"א אנודי) קטור דקטרא לא לך ולא לי. ולבתר יתחיל באל ויסיים באל יתחיל באל דכתיב אל מוציא ממצרים ויסיים באל כי לא נחש ביעקב וגו' עד מה פעל אל. ויזיל ליה ולא ישגח אבתריה".

1. ריקאנטי (שמות פרק כ"ב פסוק י"ז) – "תנן [פסחים קיא ע"א] העובר בין שתי נשים, אם נדות הן נכפה, ואם אינן נדות עין הרע שולט בו בגופו או בממונו".

ד. הלכה.

1. הביאו את הגמרא בפסחים.

- א) א"ר (סי' ג' ס"ק י') – "עוד הזהירו ג' אין ממצעין ולא מתמצעין, הכלב והדקל והאשה ויש אומרים אף החזיר. ואם אירע כן אמר רב פפא נפתח באל ונפסיק באל, אל מוציאם וכו' עד מה פעל אל. או נפתח בלא ונפסיק בלא כמו לא איש אל וכו' עד לא יקימנה".
- ב) רע"א (או"ח סי' קנ"ו ריש מג"א שם).
- ג) גר"ז (הל' שמירת גוף ונפש סעי' ט') – "לא יעבור איש בין שתי נשים ולא אשה בין שני אנשים מפני שרוח רעה שורה וכן הכלב בין שני בני אדם או אדם אחד בין שני כלבים וכן הדקל של תמרים ויש אומרים אף החזיר ויש אומרים אף הנחש".

(ד) קיצור שו"ע (סי' ג' סעי' ח') – "יש לזהר שלא ילך איש בין שתי נשים, ולא בין שני כלבים או שני חזירים, וכן לא יניחו האנשים שתלך ביניהם אשה או כלב או חזיר".
 (ה) תו יהושע (הל' שמירת בריאות הגוף והנפש אות י"ב ס"ק ה').
 (ו) לקוטי מהרי"ח (סדר תפילת ר"נ בן הקנה ח"א עמ' קנ"ב-א').
 (ז) שלמת חיים (סי' תתס"ד, סי' תתס"ה, א"נ עניינים שונים סי' פ"ז, סי' פ"ח) – "פשיטא דאינה נדחה מהלכה ... פשיטא מי שאינו חושש לדברי חז"ל שידוע שהזהירו מזה ואינו חושש עליו שרי למיקריא עבריינא ואפשר עוד יותר מזה, אלא דכבר אפשר בזה תיקון במקום שא"א, ואם עושה התיקון הזה גם במקו' דאפשר יש מקו' לדונו לזכות".
 (ח) עי' עצה העולה (ערך סכנה אות כ"ז).
 (ט) חוט שני (שבת ח"ג עמ' רפ"ו, אה"ע על סי' כ"א עמ' ס"ט).
 (י) הגר"ח ק"ש שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות י"ח, אות י"ט).

(יא) משנת יוסף (ח"ו סי' ג' אות ד', גם אני אודך סי' ס"ו אות ד', על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ג' אות ד') – "כתב השלמת חיים (בסי' תתסד) דהגם שלא הובאה הלכה זו בפוסקים הראשונים, מ"מ הלכה היא. - והובא בסידור הריעב"ץ (בדיני תפלת הדרך), ובשו"ע הרב (שמירת הגוף ט), וברע"ק איגר (לשו"ע או"ח קנו, א). וכתב בשו"ת התעוררות תשובה (בהוצאה החדשה, ח"ד סי' קל) שמי שעובר על זה, וכמו"כ על שאר הדברים הקשים לשכחה, עובר על לאו דהשמר לך ושמור נפשך מאד פן תשכח וגו', וכ"כ בשו"ת להורות נתן (ח"א סי' נט, יד). כיון שעושה מעשה המשכח תלמודו. והמשיך השלמת חיים (סי' תתסה) ... ומשמע מדבריו שדנים אותו לזכות שאינו עברין, אם עשה התיקון. אבל העובר בלי תיקון הוא עברין. - וגם מפורש בגמ' דלכתחילה ילך בדרך אחרת, רק באי אפשר יעשה התיקון".

(יב) שמירת הגוף והנפש (סי' קי"א סעי' א').
 2. הביאו את הגמרא בהוריות, קשה ללימוד.
 (א) של"ה (שבועות פרק נר מצוה אות ק"ה) – "עשרה דברים קשים לתלמוד ... והעובר בין שתי נשים, ואשה שעוברת בין שני אנשים".

(ב) יוסף אומץ (עמ' רע"ג).
 (ג) ערה"ש (או"ח סי' ב' סעי' ו') – "עשרה דברים קשים ללימוד [להבין מה שלומד] ... והעובר בין שתי נשים".
 (ד) בן איש חי (שנה ב' פר' פנחס אות י"ז) – "לא יעבור בין שני גמלים או בין שתי נשים או בין שני כלבים".
 (ה) תו יהושע (הל' שמירת בריאות הגוף והנפש אות י"ב ס"ק ה').
 (ו) לקוטי מהרי"ח (סדר תפילת ר"נ בן הקנה ח"א עמ' קנ"ב-א').
 (ז) מאסף כל מחנות (סי' ב' ס"ק י"ב ד"ה ועיין).
 (ח) חוט שני (שבת ח"ג עמ' רפ"ו, אה"ע על סי' כ"א עמ' ס"ט).
 (ט) הגר"ח ק"ש שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות י"ח, אות י"ט).
 (י) נטעי גבריאל (יחוד פרק נ"ז סעי' א').
 (יא) שמירת הגוף והנפש (סי' קי"א סעי' א').
 (יב) פסקי תשובות (סי' ק"ע סעי' י"ח).
 (יג) זכר עשה (פרק ח' סעי' קפ"ב).
 (יד) ואין למו מכשול (ח"ז פרק כ"א אות י"ז).

ה. מראי מקומות.

1. תו יהושע (הל' שמירת בריאות הגוף והנפש אות י"ב ס"ק ה') – "ולדעתי נראה מי שאינו יודע בזה ואינו מתכוין כלל בזה אזי שומר פתאים ה' ובפרט שעתה בעו"ה ובעירות גדולות שאי אפשר לזהר בזה כלל בדרך הליכתו".
2. הגר"א לאפין זצ"ל (לב אליהו ח"א מעשים והנהגות רשימה ג') – "היה מדקדק מאד שלא לעבור בין שתי נשים, אפילו כשהלך ברחוב, ולפעמים שהיו נערות משחקות שם - היה מראה להן במקלו שיוזו לצד אחד".
3. חזו"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות י"ט) – "ושמעתי על מרן החזו"א זצ"ל שהקפיד הרבה שלא לעבור בין ב' נשים וכן להפך".
- חזו"א (סוף ס' טעמא דקרא אות כ"ט, מעשה איש ח"א ריש עמ' קס"ז), הו"ד ברבבות אפרים (ח"ד סי' מ"ד אות מ', לשונו מובא לקמן) – "הקפיד מאוד שלא יעברו ב' נשים ושאשה לא תעבור בין ב' אנשים, ולאחת שאמרה שקשה לה לזהר בזה אמר לה וכי לתוך האש היית נכנסת".
4. קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"א עמ' קצ"ז אות ב') – "נוהר מאד שלא לעבור גם בין ב' ילדות קטנות כשהולך לביהמ"ד והילדות משחקות על הכביש נוהר מלעבור ביניהן והולך בצדדים".

ו. בין דקלים או כלבים, חזירים או נחשים - בזמן הזה.

1. מיקל.

(א) חזון איש (בירור הלכה ח"ד עמ' תס"ח) – "בסוף שנת תשנ"ה שמעתי מהגרדמ"ש שליט"א ששמע מרבי דוד פרנקל זצ"ל, שבדירתו החדשה של החזון איש שבנו עברו במיוחד (ברחוב חזון איש) נקבע המעבר לבית בין שני דקלים, ומהר"ם הרב דויזניץ - כעת האדמו"ר מוויזניץ שליט"א - שאל את החזון איש למה אינו מקפיד על הדינא דגמ', וענה לו החזון איש שבעניינים הסגוליים שבגמ' אם אין קבלה ומנהג להקפיד לא קפדינו. ושאלתי את מרן הגר"ח קנייבסקי שליט"א, ואמר לי שלפי מיטב זכרונו גם הוא שאל כן את החזון איש וגם הוא קבל אותה התשובה. וכעת בשנת תשנ"ו נדפס ליקוט דינים והנהגות ממרן החזון איש

זללה"ה חלק שני יורה דעה, ושם בפרק ט' סעיף כ"ג (עמוד מ"ה) כתוב הלשון: 'השיב שבזמנינו אין קפידא לעבור בין ב' דקלים דכיון שאין העולם מקפידין האידנא ע"ז אין לחוש' עכ"ל".

חזו"א (שמירת הגוף והנפש מבוא פרק ט"ז סוף אות א', סי' מ"ב ס"ק ה' ד"ה ומלבד, סי' ק"כ סוף הע' ב', מעשה איש ח"ב עמ' קל"ו, דרך שיחה ח"ב סוף עמ' ת"נ) – "ליד ביתו היו ב' דקלים מב' צידי הדרך, ולענין השאלה אם לעבור בין ב' הדקלים, ענה: אביי כבר גירש את כל המזיקין. (עיין פסחים דף קי"ב). ושאלתיו הרי יש דברים שכן נוהגים להיזהר בהם, והשיב: מה שנהגו נהגו, ומה שלא נהגו לא נהגו".

חזו"א (אגרות וכתבים הוראות ונהגות פרק כ"א אות י', עמ' ע"ה) – "בפתח ביהכ"נ שלו היו ב' דקלים והיו עוברים ביניהם ושאלתי הרי בגמ' אמרו שהוא סכנה והשיב וכו' אביי כבר גירש את כל השדים".

(ב) שבט הלוי (קובץ מבית לוי בענייני יו"ד עמ' ק"ט אות ח') – "אין נזהרין מלעבור בין ב' דקלים".
(ג) הגר"ח שליט"א (גם אני אודך בעניינים שונים ח"ב אות י', על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ב' אות א') – "שאלה: בגמרא פסחים (דף קי"א ע"א) איתא, שלשה אין ממצעין ולא מתמצעין ואלו הן הכלב והדקל והאשה וי"א אף החזיר וי"א אף הנחש, ע"כ. ושאלתי האם יש להקפיד היום על כולם, או רק שלא לעבור בין שתי נשים. תשובה: היום מקפידים רק על נשים משום שכחה".

הגר"ח שליט"א (תשובות הגר"ח פסחים אות ס"ז [דפו"ח אות תתרע"ב]) – "שמעתי בשם מרן, שאשה מעוברת אסור לה לאכול דברים הקשים לשכחה מפני שזה מזיק לעובר, והוסיף מרן דלענין שאשה מעוברת תעבור בין ב' דקלים זה צ"ע, ויש לשאול למה הוי צ"ע, והרי זהו ספק ספיקא, א' שמא אי"ז מזיק, ב' דילמא אינו בן רק בת. תשובה: בין ב' דקלים לא אמרתי".

2. מחמיר.

(א) תו' יהושע (הל' שמירת בריאות הגוף והנפש אות י"ב ס"ק ה').

(ב) בית ברוך (מילואים לכלל א' ד"ה מה דמבואר).

(ג) סתימות שאר פוסקים, וצ"ע.

3. מראי מקומות – בירור הלכה (ח"ג עמ' שי"ד).

(א) מנחת יצחק (ח"י סי' ס"ח אות א') – "דבר פלא מהגאון היעב"ץ ז"ל (בסידורו דיני תפילת הדרך) שהעתיק הבריייתא (פסחים דקי"א ע"א), ת"ר שלשה אין ממצעין (ופרש"י, לא יעברו בין שני אנשים), ולא מתמצעין (ופרש"י, לא יעבור איש אחד ביניהם) ואלו הן הכלב והדקל והאשה, וי"א אף החזיר, וי"א אף הנחש, וכתב ע"ז היעב"ץ במוסגר 'וקיי"ל בכל דוכתא הלכה כ"א', כ"ש בסכנתא דחמירא, והעיר מעלתו דלא ידע היכן אמרו כן, ואולי כוונתו ...".

(ב) הגר"ח שליט"א (גם אני אודך בעניינים שונים ח"ב אות י"א, על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ב' אות ב') – "שאלה: בגמרא פסחים (דף קי"א ע"א) איתא, שלשה אין ממצעין ולא מתמצעין ואלו הן הכלב והדקל והאשה וכו', ע"כ. מה הדין לעבור בין אשה לדקל האם מותר. תשובה: מותר".

הגר"ח שליט"א (גם אני אודך בעניינים שונים ח"ב אות כ"ט, על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ב' אות י"ז) – "שאלה: בגמרא הוריות (דף י"ג ע"ב) איתא, עשרה דברים קשים ללימוד וכו' והעובר בין שני גמלים והעובר בין שתי נשים והאשה העוברת בין שתי אנשים. ע"כ. מה הדין בגמל העובר בין שני אנשים. תשובה: לא נזכר".

הגר"ח שליט"א (גם אני אודך בעניינים שונים ח"ב אות ל', על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ב' אות י"ח) – "שאלה: בשו"ע הרב הלכות שמירת גוף ונפש (סעיף ט') כתב, לא יעבור איש בין שתי נשים וכו' וכן הדקל של תמרים וכו', עכ"ל. האם הקפידא דוקא על דקל שגדל שם תמרים. תשובה: אין צריך תמרים".

ז. העובר בין שני דקלים: האם מברכים ברכת אילנות על דקלים המסכנים חיי אנשים.

1. חשוקי חמד (פסחים דף קיא.) – "שאלה. איתא בפסחים דף קיא ע"א 'והעובר בין שני דקלים דמו בראשו ומתחייב בנפשו', ויש להסתפק האם אפשר לברך ברכת אילנות על דקלים כאלו המסכנים חיי אנשים, במקום שיש שביל של אנשים עוברים בו, אבל אין רבים עוברים, וליחידים אין דרך אחרת לעבור אלא ביניהם, ומסכנים אותם. תשובה. יתכן דאין לברך על דקלים אלו דהיאך יאמר על אילן כזה 'להנות בהם בני אדם'. אמנם יתכן לומר כיון שאפשר לברך ברכת האילנות גם על אילן יחידי (עיין מעשה חמד פ"ו סעיף יב הדעות בנידון) וא"כ כל דקל מצד עצמו אין בו סכנה ויברך עליו, אלא דסו"ס כיון שאחד מהדקלים עומד לעקירה [דמיירי באופן שא"א לעשות מחיצה ביניהם כי יפריע למעבר] א"כ אינו יכול לברך על אף אחד מהם, וצ"ע".

ח. נ"מ בין הגמרות.

1. אולי אם תקנתיה מועילה גם לענין שכחה - עי' לקמן.

2. מיצוע בתוך בית - עי' לקמן.

3. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' קי"א הע' ב' ד"ה והלום).

ט. האם תקנתיה מועילה לענין שכחה.

1. מהני.

(א) שלמת חיים (סי' תתנ"א, סי' תתנ"ד, דפו"ח עניינים שונים סי' ע"ד, סי' ע"ז) – "פשוט שהתקנה מועיל גם לשכחה".

(ב) הו"ד בנטעי גבריאל (יחוד פרק נ"ז הע' י"א).

(ג) דברי בנייהו (ח"ה סי' ל"ט, גם אני אודך על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ד') – "מאחר והעובר בין הנשים גם יש בזו סכנה וגם יש בזה שכחה התורה וכמבואר לעיל לכן באופן שצריך לעבור יש לומר את הפסוקים המתחילים באל ומסתיימים באל".

2. לא מהני.

- (א) מהרש"א (הוריות דף יג: ד"ה והעובר) – "והעובר בין ב' נשים כו'. בפרק ע"פ חשיב אחרני דקאמר שלשה אין ממצעין ולא מתמצעין ואלו הן הכלב והדקל והאשה כו' היינו לגבי סכנה ואיכא תקנתא בהנהו דנפתח באל ונסיים באל אבל הכא חשיב לקשים לתלמוד ולא אשכח תקנתא בהו וק"ל".
- (ב) הגר"ח ק"ש שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות י"ט).
3. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' קי"א הע' ב').

י. מראי מקומות.

1. תורה תמימה (במדבר פרק כ"ג אות ט') – "בפסוק לא איש אל ויכזב עד ולא יקימנה, וטעם הענין משום דכל הני דאין ממצעין ומתמצעין הוא משום כישוף, ופסוקים אלו מורים שאין נחוש בישראל. - ועיין בהוריות י"ג ב' דחשיב שם בין הדברים המשכחים את הלמוד גם הא העובר בין שתי נשים או אשה העוברת בין שני אנשים, ולפי מש"כ י"ל בטעם הדבר ע"פ מש"כ חכמי האמת דהעוסק בכשפים ונחושים לבו מתטמטם לת"ת, ומכיון שהעברה כזו גורמת לכשפים כמש"כ, לכן ממילא גורמת גם לשכחת הלמוד".
2. חשוני חמד (הקדמה למס' מגילה) – "ורבינו הגר"א אמר אילו הוינא התם, אמינא אנא ג"כ טעמא, כי חז"ל אמרו בפסחים (דף קיא ע"א) הני בי תרי דמצעא להו אשה נדה, אם תחילת נידתה היא, הורגת אחד מהם, ואם סוף נידתה היא, מריבה עושה ביניהם, והנה מצאנו בתענית (דף כט) וגמרי דכי גזרה גזירתא ומית חד מינייהו, מבטלי לגזירתא. והנה על אסתר אמרו חז"ל במגילה דף טו ע"א ותתחלחל המלכה, רב אמר שפירסה נידה. ולכן עלה בדעתה להזמין את המן שיהיה בביתו של אחשוורוש, והיא תעבור בין שניהם, וממה נפשך אם בתחילת נידתה היא תהרוג אחד מהם, ותבטל הגזירה, ואם בסוף נידתה, תעשה מריבה ביניהם, ותבטל ג"כ הגזירה. הנה לדברי הגר"א אסתר המלכה לקחה את הקללה, והפכתו לברכה, וזהו אחד מהדברים של 'נהפוך הוא' שהצדיקים הופכים את הקללות לברכה, קללה זו של נדות, נהפכה על ידי עם ישראל להצלה, גם בארצות פזוריהם, כמו שכתוב באיכה (א יז) 'היתה ירושלים לנדה ביניהם', והסביר המשך חכמה, על דרך דאמרינן במסכת פסחים (דף קיא ע"א) נדה ההולכת בין שני אנשים או הורגת אחת, או עושה מריבה ביניהם. וזהו הצלה לישראל בארצות פזוריהם, עכ"ל. נמצא שהקללה של היתה ירושלים לנדה ביניהם הופכת לברכה ולהצלה לעם ישראל בארצות פזוריהם".

אנשים.

א. ילדים: קטן, קטנה.

1. מיקל.

- (א) שמן ששון (סי' י"ט) – "והנה האשה משמע גדולה ולא קטנה ... אבל כדאיתא בש"ס אשה לא לענין אישות או ביאה בודאי משמע גדולה ולא קטנה".
- (ב) חוט שני (שבת ח"ג עמ' רפ"ו ד"ה הא, אה"ע על סי' כ"א עמ' ס"ט ד"ה הא) – "אם הם קטנים אין קפידא בזה".
- (ג) שבט הקהתי (ח"ב סי' שכ"ה אות א') – "ראיתי דיש נזהרין בזה דמקפידין גם על בנות הקטנות שלא יעברו בין אנשים, אבל לכ' נראה כיון דלא מובן טעם של חז"ל עפ"י נגלה נראה דמותר דאין לך בו אלא חידושו וכיון דנקטו נשים הוי נשים דוקא".
- (ד) עי' משנת יוסף (ח"ו סי' ג' אות ז', אות ט"ו ס"ק ו', גם אני אודך סי' ס"ו אות ז', אות ט"ו ס"ק ו', על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ג' אות ט"ו ס"ק ו') – "הקפידא היא בין אשה נשואה ובין בתולה, י"א רק בזמן ראייתן ממש, אבל בזה"ק מפורש שבכל אופן אסור אפי' אינן נדות, בקטנה אפשר שאין להקפיד, וכן בילד קטן".
- (ה) נטעי גבריא (יחוד פרק נ"ז סעי' י') – "אשה בין שתי קטנים בין שתי קטנות מותר".
- (ו) דברי בנינו (ח"ח סי' ל"ט, גם אני אודך על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ד') – "לעבור בין בנות קטנות יש להקל ולעבור ביניהם וכ"ש בבית חולים שצריך לעבור בין עריסות של בנות וכמבואר לעיל בדברנו הטעם שככה"ג אין לחוש לכישוף וכמבואר במנורת המאור. והתורת תמימה. ובספר שיח השדה".
2. בקטנה מבט ג' שנים, בקטן מבט ט' שנים.
- (א) הגריש"א זצ"ל (בית הלל חמ"ב עמ' ל"ו אות ו', הערות במסכת פסחים דף קיא. ד"ה שאלו [לשונו מובא לקמן], אשרי האיש או"ח ח"א פרק א' אות י"ג, יו"ד פרק ז' אות כ"א, שאלת רב ח"א פרק ט"ז סעי' י"א, ח"ב שאלת רב ח"א פרק י"ד הע' ב', עמ' שצ"ב אות י') – "אין לעבור בין שתי נשים שהן מגיל שלש ומעלה, וכן אשה לא תעבור בין שני גברים שהם מגיל תשע ומעלה".
- עי' הגריש"א זצ"ל (הליכות האי"ש ריש עמ' שכ"א, מפי האיש עמ' רמ"ג) – "וילעבור אסור גם בין אחיותיו, ואין נפק"מ באיזה גין הן. והנין בכל זה, שזה פוגם ברוחניות".
- (ב) עי' הגר"ח ק"ש שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות י"ט) – "ואפשר דבקטנה אין להקפיד עי' יבמות ס"א ב' יכול קטנה ת"ל אשה כו' אלמא דקטנה לאו בכלל אשה".
- עי' הגר"ח ק"ש שליט"א (שאלת רב ח"א פרק ט"ז סעי' י') – "והאם זה נוהג גם בפחות/ה מגיל בר/בת מצוה ושמה בבת מגיל שלש ובבן מגיל ט'. תשובה: הדברים הנ"ל אין מבוררין וי"ש יזהר".
- עי' הגר"ח ק"ש שליט"א (שאלת רב ח"א פרק ט"ז סעי' י"א) – "מנן הגרי"ש אלישיב (שליט"א) [זצ"ל] השיב לי שהאיסור לעבור בין ב' נשים הוא רק בילדה מגיל שלש ובילד מגיל ט', האם לפי"ז ילד פחות מג' עושה הפסק, שיהא מותר לעבור בין ב' נשים אם הנ"ל באמצע. תשובה: מסתבר זה הפסק".
- עי' הגר"ח ק"ש שליט"א (ח"ב שאלת רב ח"א פרק י"ד סעי' ג') – "שאלה: שאלתי בהא דאין לעבור בין שתי נשים אם זה נוהג גם בקטנה והשיב לי הרב שליט"א שדברים אלו אינם מבוררין ויש להחמיר. ובס' זכרון כתב הרב 'ואפשר דבקטנה אין קפידא וראיה מיבמות וכו'". האם חזר הרב ואוסר גם בקטנה. תשובה: כתבתי אפשר".
- עי' הגר"ח ק"ש שליט"א (אלא פרק ס"ז אות י"ז) – "נזהר שלא לעבור בין ב' נשים ואפילו תינוקות".
3. בנשים שהגיע זמנם לראות, ובזמן ראי' ממש.

- (א) שלמת חיים (סי' תתנ"ה, סי' תתנ"ז, דפו"ח עניינים שונים סי' ע"ח, סי' פ') – "כנראה דהקפידא בנשים שהגיעו זמנם לראו' ממה שסמוך לי' שם בש"ס ... נראה דזה דוקא בזמן ראי' ממש כנאמר בש"ס אבל מה שלא טבלה לא איכפת בזה ושפיר דמי ללימוד זכות דתלינן ברובא".
4. בתולות אינם בכלל.
- (א) הגרש"ז מקלם זצ"ל (לב אליהו ח"א מעשים והנהגות רשימה ג' בהגה"ה) – "ואני הדל לא אמנע מלהביא כאן מה שמעתי מפיו הקדוש מעשה שהיה אצל הגרש"ז וצוק"ל מקעלעם, שעבר בין שתי נערות – ואמר לחתנו הגה"צ ר' הירש ז"ל, כי כל עניינים הסגוליים שמצינו בחז"ל (כלומר: שלא ידענו טעם נגלה) צריך לדקדק בהם רק כמו שכתוב בלשון חז"ל ולא יותר, ובזה הרי כתוב שלא לעבור בין ב' נשים, ובתולות לגבי דבר זה אינם בכלל נשים".
- 1) מראי מקומות – בירור הלכה (ח"ג עמ' שט"ו).
5. מחמיר.
- (א) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (מרשימות הגר"י שוב בעניני סכנה אות כ', בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תקע"ט) – "אין ללכת עם שני בנותיו הקטנות ולתת להם יד דאין ללכת בין שתי נשים אף בנותיו הקטנות".
6. מראי מקומות – קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"א עמ' קצ"ז אות ב', לשונו מובא לעיל), רבבות אפרים (ח"ג סי' תקכ"ה), ויברך דוד (ח"ב סי' קכ"ב אות ב', ד"ה בנוגע), שמירת הגוף והנפש (סי' קי"א סעי' ח'), הליכות ביתה (סי' כ"ח סעי' י"ב), פסקי תשובות (סי' ק"ע הע' פ').
- (א) זכר עשה (פרק ח' סעי' קפ"ה) – "יש מי שאומר שאין חשש לעבור בין שתי נערות שעדיין לא נישאו, ויש חולקים. ובקטנות פחות מגיל י"ב יש להקל יותר".

יב. בני ביתו.

1. נכלל.

- (א) הגר"ש זצ"ל (הערות במסכת פסחים דף קיא. ד"ה שאלו, הליכות האי"ש ריש עמ' שכ"א [לשונו מובא לעיל], מפי האיש עמ' רמ"ג) – "אמנם לעבור אף בבני ביתו, ואף בקטנות יש קפידא".
- (ב) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (מרשימות הגר"י שוב בעניני סכנה אות ח', אות כ"ז [לשונו מובא לקמן], בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תקע"ח) – "הדין שאסור לעבור בין ב' נשים זה גם לעבור בין בני ביתו כגון אמו אשתו ובנותיו".
- (ג) חוט שני (שבת ח"ג עמ' רפ"ו ד"ה הא, אה"ע על סי' כ"א עמ' ס"ט ד"ה הא) – "נראה דה"ה דבני ביתו נמי בכלל זה. וכן יש להמנע מלעבור בין ב' בנותיו הגדולות, או האם בין ב' בניה הגדולים".
- (ד) הגר"ח"ק שליט"א (גם אני אודך בעניינים שונים ח"ב אות ט"ז, על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ב' אות ד', תשובות הגר"ח פסחים אות ס"ו [דפו"ח אות תתרע"א]) – "שאלה: בגמרא הוריות (דף י"ג ע"ב) איתא, עשרה דברים קשים ללימוד וכו' והעובר בין שתי נשים והאשה העוברת בין שתי אנשים וכו', ע"כ. ויש בזה גם משום סכנה יעויין בפסחים (קי"א ע"א). ורציתי לשאול האם בין הקרובותיו כגון אמו ואשתו או אחותו ובתו יש ליזהר, או לא. תשובה: יש ליזהר".
- (ה) משנת יוסף (ח"ו סי' ג' אות י"ד ס"ק א', גם אני אודך סי' ס"ו אות י"ד ס"ק א', על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ג' אות י"ד ס"ק א') – "אין נפק"מ מי הנשים שעובר ביניהן, ואפילו בקרובותיו כמו אמו ואחותו יש להקפיד, ואפילו אשתו".
- (ו) עי' נטעי גבריאל (יחוד פרק נ"ז סעי' ח', הע' י') – "יש לעיין אם מותר לעבור בין בני ביתו אמו ובנותיו אחותו וכדומה [בית ברוך על חיי"א במילואים כלל א' סקל"ט, ומסתבר דאסור כיון דהך דינא ל"ש אלא בשוק ואין נפ"מ בזה]".
2. מיקל.

- (א) עי' דברי בניהו (ח"ח סי' ל"ט, גם אני אודך על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ד') – "מנהג העולם לא להקפיד מלעבור בין קרובותיו כגון אמו ואחותו או אשתו ובתו ויש להם על מה לסמוך וכמבואר לעיל בדברינו".
3. מראי מקומות – ויברך דוד (ח"ב סי' קכ"ב אות א', ובנוגע שאלה ראשונה).
- (א) בית ברוך (מילואים לכלל א' ד"ה ויש) – "לא נתברר האידך הדין בבני ביתו".
- (ב) שמירת הגוף והנפש (סי' קי"א סעי' י') – "ויש להסתפק מה הדין לעבור בין בני ביתו אמו ואשתו וכדומה".
- (ג) זכר עשה (פרק ח' סעי' קפ"ו) – "העובר בין שתי בנותיו או בין אשתו ובתו וכו', יש לו על מה לסמוך, וטוב להזהר בזה".

יג. אשתו.

1. מחמיר.

- (א) חזו"א (שמירת הגוף והנפש סי' קי"א הג"ה מהגר"ח"ק שליט"א על סעי' י') – "מ"מ החזו"א זצ"ל אמר שגם אשתו בכלל מה שאחז"ל שלא יעבור בין שתי נשים".
- (ב) ברכת ראובן שלמה (גם אני אודך על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' א') – "וגם אשתו בכלל זה דלא שייך כאן אשתו כגופו, דזה שייך רק לענין הרהור כדאיתא בברכות דף כ"ד א', או לענין עדות או זילות משפחה ולא לענין מדת הגבורה".
- (ג) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (מרשימות הגר"י שוב בעניני סכנה אות ח' [לשונו מובא לעיל], אות כ"ז) – "הא דאין לעבור בין ב' נשים זה אף בין אחותו ובנותיו או בין אשתו ובתו".
- (ד) הגר"ח"ק שליט"א (שאלת רב ח"א פרק ט"ז סעי' ז', גם אני אודך בעניינים שונים ח"ב אות ט"ז [לשונו מובא לעיל], אות כ', על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ב' אות ד' [לשונו מובא לעיל], אות ח', תשובות הגר"ח פסחים אות ס"ה [דפו"ח אות תתרע"א]) – "אין נ"מ בין אשתו לאחרת".
- הגר"ח"ק שליט"א (ח"ב שאלת רב ח"א פרק י"ד סעי' ב') – "שאלה: אם רואה בעל ואשתו הולכין יחד האם חייב לעבור ליד הבעל ולא ליד האשה כדי שהאשה לא תהיה בין שני אנשים. תשובה: נכון".

- הגר"ח"ק שליט"א (שערי שיח עמ' מ"ז תשובה מ"ג) – "שאלה: (שם) כשהולך עם אשתו ברחובה של עיר, האם ג"כ יש לזהר שלא תעבור אשה מצדו השני. תשובה: בודאי".
- (ה) משנת יוסף (ח"ו סי' ג' אות י"ד ס"ק א', גם אני אודך סי' ס"ו אות י"ד ס"ק א', על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ג' אות י"ד ס"ק א') – "אין נפק"מ מי הנשים שעובר ביניהן, ואפילו בקרובותיו כמו אמו ואחותו יש להקפיד, ואפילו אשתו".
2. מיקל.
- (א) עי' דברי בניהו (ח"ח סי' ל"ט, גם אני אודך על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ד') – לשונו מובא לעיל.
- (ב) נטעי גבריאל (יחוד פרק נ"ז סעי' ד', הע' ו') – "כשהולך עם אשתו ברחוב, אין קפידא בזה [שו"ת שלמת חיים ח"ב סי' ל"ה]".
- (1) ל"מ השלמת חיים [ח"ב סי' ל"ה. ובדפו"ח הוא סי' תת"נ, ולא כתב כך].
3. מראי מקומות – פסקי תשובות (סי' ק"ע הע' פ'), זכר עשה (פרק ח' סעי' קפ"ו).
- (א) רבבות אפרים (ח"ג סי' תקכ"ה ד"ה ויש) – "ויש לדון באלו **שיש להם ב' נשים כגון התימנים ועוד**, אם דין זה שייך ג"כ שלא יעבור בין שתי נשים".
- רבבות אפרים (ח"ח סי' רצ"א אות ב') – "איש ההולך בשוק עם אשתו האם יש לו בעיה לעבור באופן שיש אשה מצד השני כלומר הא דאמרו חז"ל שלא יעבור בין שני נשים שגורם לשכחה האם הוא גם באשתו ואשה אחרת. תשובה: מסתברא דלא כי רק מה שמבואר בין ב' נשים ומשמע באשתו לא אבל טוב לדקדק בזה ולהקפיד".
- (ב) שמירת הגוף והנפש (סי' קי"א סעי' י') – "ויש להסתפק מה הדין לעבור בין בני ביתו כגון אמו ואשתו ואחותו וכדומה".
- (ג) זכר עשה (פרק ח' סעי' קפ"ו) – "העובר בין שתי בנותיו או בין אשתו ובתו וכיו"ב, יש לו על מה לסמוך, וטוב להזהר בזה".
- יד. אנדרוגינוס.**
1. הגר"א נבנצל שליט"א (מציון תצא תורה ח"א אה"ע הע' פ') – "במקרה שאיש צריך לעבור בין אשה ואנדרוגינוס, ומה הדין אם שניהם אנדרוגינוס. והשיב שמספק כדאי להחמיר".
- טו. נכרית.**
1. מחמיר.
- (א) עי' מהרש"ם (ח"ד סי' קמ"ח) – "ומ"ש בדין לעבור בין ב' נשים אם גם נכרית בכלל לא אדע להכריע **והנכון לומר** פסוק הפותח בלא ומסיים בלא לצאת מהחשש".
- (ב) הו"ד בפסקי תשובה (סי' ר"ו).
- (ג) אוצר יד חיים (אות תת"ל"ד) – "לענין לעבור בין שתי נשים נכריות אם הוה סכנה מקורו מזוהר חדש רות דף פ"א ע"ב ברבי נחום ורבי שמלאי שעבר בין שתי נשים נכריות ואיסכן בגופו' ובממונו' וזה ה"ל בכרך קיסרין והוא עיר של עכו"ם כדאיתא במגילה דף ו' ע"ב א"כ הרי להדיא שאין חילוק בין נשי ישראל ובין נשי עכו"ם".
- (ד) ילקוט אברהם (יו"ד סי' קט"ז אות מ') – "מהרש"ם ... ולדעתי הצעירה נראה להכריע שאלה זו דכ"ש הוא דאין ממצעין ואין מתמצעין בין ב' נכריות או אפי' בין ישראלית לנכריות שהרי הרמ"א ס"ס קצ"ח בש"ע יו"ד כתב שלא יפגע בה דבר טמא או עכו"ם ומפרש הש"ך שם ס"ק ס"א כגון כלב או חזיר או עכו"ם ע"ש ובגמ' פסחים הנ"ל ת"ר שלושה אין ממצעין ואין מתמצעין הכלב והדקל והאשה ויש אומרים אף החזיר ע"ש ואם במקום פגיעה הנ"ל השוו חז"ל עכו"ם לחזיר וכלב מכ"ש בדין מתמצעין דגמ' הנ"ל דהשוו אשה לחזיר היתכן דלא ישווה נכריות לחזיר וכלב ודו"ק ומכ"ש בין כלב או חזיר לנכריות או בין כלב לחזיר והבן ולפי"ז אין נפ"מ בין נכריות לחזיר ומכ"ש בין נכריות לכלב או לדקל ודו"ק היטב, ולפי הנ"ל י"ל עוד כי **גם עכו"ם זכר** בין בינו לכלב או לחזיר או לדקל בין בינו לחבירו הדין כן כי מ"ש הש"ך בשם הש"ד ס"ס קצ"ח הנ"ל במ"ש עכו"ם אינו נשמע מזה דכוונתו עכו"ם נקבה ובפשיטות כוונתו עכו"ם בין זכר ובין נקבה ומטעם זה נ"ל מה שלא ארז"ל בגמ' פסחים הנ"ל ולא מזכירין בדין ממצעין גבי נכריות משום דגם זכר בכלל ולא דוקא כנשים שלהם ודו"ק".
- (ה) עי' בית ברוך (מילואים לכלל א' ד"ה מה דמבואר).
- (ו) ויברך דוד (ח"ב סי' קכ"ב אות ה', ד"ה ובנוגע שאלה החמישית) – "ובד' המהרש"ם ... צריך עיון דהלא מבואר מהרש"א (בהוריות שם) דזה מהני רק לענין סכנה לא לענין שכחה ...".
- (ז) נטעי גבריאל (יחוד פרק נ"ז סעי' ה') – "גם בשתי נשים נכריות, יש להחמיר".
- (ח) שמירת הגוף והנפש (סי' קי"א סעי' ט') – "ויש להחמיר".
- (ט) משנת יוסף (ח"ו סי' ג' אות ט"ו ס"ק י"א, גם אני אודך סי' ס"ו אות ט"ו ס"ק י"א, על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ג' אות ט"ו ס"ק י"א) – "בין שתי נשים נכריות יש להחמיר לא לעבור".
- (י) אמרי יעקב (על שו"ע הרב חו"מ סי' י' ס"ק ל"ח) – "ויש להחמיר".
- (יא) הליכות ביתה (סי' כ"ח סעי' י"ד) – "ויש להחמיר בזה".
- (יב) זכר עשה (פרק ח' סעי' קצ"ז) – "האיסור לעבור בין שתי נשים, שייך גם בין שתי נכריות".
- (יג) דברי בניהו (ח"ח סי' ל"ט, גם אני אודך על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ד') – "ה"ה לעובר בין ב' נשים נכריות ג"כ איכא חשש סכנה וגם שיוכל להנזק בממונו וכמבואר בזהר חדש (דף פא ע"ב). ולכן ג"כ אם הוצרך לעבור ביניהם יש לו לאחוז איזה דבר בידו או לומר את הפסוקים המתחלים באל ומסתיימים באל".
2. מראי מקומות – וישב משה (ח"א סי' ע"ג אות ב'), שבט הקהתי (ח"ב סוף סי' שכ"ה), שמירת הגוף והנפש (סי' קי"א הע' ב').
- (א) הגר"ח"ק שליט"א (גם אני אודך בעניינים שונים ח"ב אות כ"ג, על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ב' אות י"א) – "שאלה: בספר ילקוט אברהם (חלק יור"ד אות א') כתב לחדש שלא לעבור בין שני נכרים זכרים. יעו"ש. מה סובר כת"ר שליט"א בזה. תשובה: לא שמענו".

(ב) משנת יוסף (ח"ו סי' ג' אות י"א, גם אני אודך סי' ס"ו אות י"א, על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ג' אות י"א) – "ויש לפשוט מדברי הגר"א אלו מה ששאל בשלמ"ח (סו"ס תתסד) אם אשה צריכה להזהר לא לעבור בין שתי אנשים (גויים), ושלא להניח לגוי לעבור בין ב' נשים ישראליות. – שהרי רצתה אסתר להזיקם במה שתעבור בין ב' גויים. – ובשו"ת מהרש"ם (ח"ד סי' קמה) נשאל על זה, והשיב שאין בידו להכריע, אבל נכון לומר פסוק הפותח בלא ומסיים בלא לצאת מחשש עכ"ל. ולכאורה מהזו"ח (הנ"ל בתחילת דברינו) משמע שר' נחום עבר בעיר קיסרין בין ב' נשים 'ואסתכלו ביה', היינו בכישוף או בכונה להזיקו, וא"כ בודאי גויות היו, גם סתם נשים בכרך קיסרין הן גויות, ומשמע שגם בין ב' גויות אין לעבור. ובקובץ 'מקבציאל' הנ"ל במאמר הרה"ג ר' דוד יואל ווייס שליט"א (בהערה ט) הביא כן גם מקובץ בית ועד לחכמים (שנה ח' סי' צא). אבל דוחה ראייה זו דבקסרין היו הרבה יהודים (כירוש' דמאי פ"ב ה"א), ובגמ' (יבמות סה:) כנישתא דקסרין, ור' אבהו היה שם דיין (ירוש' סנהדר' א, א) עכ"ל. – אכן פשוט הלשון 'ואסתכלו ביה' בכישוף או בעה"ר משמע שהיו גויות".

ישיבה או עמידה בין ב' נשים, ולהיפך – האם הוא דוקא בעובר ביניהם, או אף בעומד או יושב ביניהם. **טז. מחמיר.**

1. עי' בית ברוך (ח"א עמ' ת"ב, מילואים לכלל א' ד"ה ויש) – "ויש לעיין בישיבה או בעמידה בין שתי נשים או אשה בין שני אנשים בנוסע באוטו דאפשר דכיון דעמידה וישיבה הוא רק במקרה הוי כהולכין, ולמעשה היכי דאפשר יש להחמיר".
(א) אמנם עי' בית ברוך (ח"ב עמ' שצ"ט, מכתבים) – להרבבות אפרים – "מה שכתב אודות ישיבה בין ב' אנשים דברים של טעם הם". [דכל דין זה הוא דברי קבלה וא"כ אין לנו להוסיף אלא רק מה שקבלנו].
2. רבבות אפרים (ח"ג סי' תקס"ה) – "ועיין בבית ברוך על החיי אדם, לידידי הרה"ג ר' בנימין י. זילבר (שליט"א) [צ"ל], בח"א עמוד ת"ב, שנסתפק איך הדין באשה בין ב' אנשים, ואני השבתי לו והדפס את זה בספרו בית ברוך ח"ב עמוד שצ"ז, דכל זה דברי קבלה וא"כ אין לנו להוסיף אלא מה שקבלנו, והשיב לי המחבר הנ"ל אודות ישיבה בין ב' אנשים דברים של טעם הם, עכ"ל. וכעת נ"ל להחמיר ... ויש לדון מה יעשה כשיש ג' מקומות ישיבה באורון ומקומו באמצע ומימינו ומשמאלו ישבו ב' נשים ולא רוצות להחליף המקום, ועיין בזה. וזה באמת ספיקו על הבית ברוך, כי זה במקרה".
3. רבבות אפרים (ח"ד סי' מ"ד אות מ') – "ועי' בטעמא דקרא בסופו שהובא מהחזו"א באות כ"ט הקפיד מאוד שלא יעברו ב' נשים ושאלה לא תעבור בין ב' אנשים, ולאחת שאמרה שקשה לה ליהדר בזה אמר לה וכי לתוך האש היית נכנסת (והוסיף ועי' פסחים קי"א והוריות י"ג ע"ב) ולפי"ז חזרני ממה שכ' בשמי בבית ברוך ח"ב ע' שצ"ז עיי"ש".
4. הגר"א נבנצל שליט"א (מציון תצא תורה ח"א אות תשל"ג) – "שאלה: היושב בין ב' נשים, האם יש בזה הקפידא כמו בהליכה בין ב' נשים. תשובה: כן".
5. נטעי גבריאל (יחוד פרק נ"ז סעי' ב', הע' ד') – "גם כשיושבים כגון ברכבת וכדומה נוהג הדין [בית ברוך שעל חיי"א במילואים עמוד ת"ב]".
6. עי' ויברך דוד (ח"ב סי' קכ"ב ד"ה וכן) – "יל"ע מהו לעמוד בתוך בין שתי נשים (כגון בבאנ"ק ושאמ"ק שעומדין בשורה וממתין עד שיגיע תור שלו) מהו אי מותר לעמוד שם כשלפניו ולאחריו עומדת אשה, דדלמא האיסור רק לעבור, אמנם מסתבר דמה לעבור לפי שעה אסור, כש"כ לעמוד שם דאסור (גם יש בזה משום איסור לילך אחורי אשה, ובמק"א כתבנו מזה)".
7. עי' דברי בנינה (ח"ח סי' ל"ט, גם אני אודך על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ד') – "אם אינו עובר ביניהן אלא רק עומד או יושב יש מקילים בזה, ומ"מ לענ"ד נראה דכבה"ג הוי כמיצוע ויש לו לאחוז בידו איזה דבר או לומר אם הפסוקים המתחילים באל ומסתיימים באל. וה"ה ליושב באוטובוס שיושבין נשים מב' הצדדים יש לעשות כנ"ל".

יז. מיקל.

1. הגריש"א צ"ל (הערות במסכת פסחים דף קיא. ד"ה שאלו) – "והנה הקפידא היא לעבור אבל לעמוד בשורה אין סכנה".
הגריש"א צ"ל (הליכות האי"ש סוף עמ' ש"כ, מפי האיש סוף עמ' רמ"ב) – "כל האיסור הוא רק 'לעבור' בין שתי נשים, משא"כ 'לעמוד' אין איסור, ולא אומרים: אם לעבור אסור קל וחומר לעמוד, דאין לנו בדברים אלו אלא מה שכתוב מפורש דהיינו 'לעבור'. ומטעם זה מותר ג"כ 'לשקת' בין שתי נשים".
2. משנת יוסף (ח"ו סי' ג' אות י"ד ס"ק ב', גם אני אודך סי' ס"ו אות י"ד ס"ק ב', על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ג' אות י"ד ס"ק ב') – "רק לעבור אסור, אבל לא נזכר בגמ' שלא לעמוד או לשבת בין ב' נשים. בהוריות (יג:) 'והעובר' בין ב' נשים, ובפסחים (קיא.) אין מתמצעין פירש"י ורשב"ם לא 'יעבור' איש בין ב' נשים".
3. עי' משנת יוסף (ח"ו סי' ג' אות י"ד ס"ק ז', גם אני אודך סי' ס"ו אות י"ד ס"ק ז', על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ג' אות י"ד ס"ק ז') – "מי שעמד, ובאו ב' נשים ועמדו מצדדיו (שכיה בחנות), י"ל שיכול לצאת מהן, כיון שאינו עובר ביניהן, אלא יוצא מהן, ואם להשאר עומד כך באמצע, יתכן ואין זה בכלל מיצוע".

יח. מראי מקומות – ישראל במעמד (פרק מ"ז סעי' כ"א).

1. מנחת יצחק (ח"י סי' ס"ח אות ב') – "באות ט' כתב להסתפק אם הקפידה שלא לעבור בין ב' נשים הוא דוקא בעובר ביניהם, או אף בעומד או יושב ביניהם, ובהגה כתב דלכאורה מלשון הגמ' העובר משמע דוקא לעבור ביניהם, יש קפידה, ועי' בקונט' ספר זכרון (אות ט"ז) שנסתפק בזה עכ"ל. הנה לשון העובר היא בגמ' (הוריות ד"ג ע"ב), אבל בגמ' (פסחים שם קי"א ע"א) איתא בלשון אין ממצעין, אבל רש"י פי' לא יעבור, והנה אם נאמר דדוקא עובר יונח לנו, מה דאיתא בגמ' (ב"מ פ"ד ע"א) ר' יוחנן הוי אזיל ויתיב אשערי טבילה אמר כי סלקן בנות ישראל מטבילת מצוה לפגעי ב' וכו' עכ"ל, ונתקשיתי דבשלמא מה דלא חשש לעינא בישא, מובן כיון דאתי מזרעא דיוסף, כדאיתא בש"ס שם, אבל אמאי לא חשש כי יסובבוהו ב' נשים בשעת הליכתן מהטבילה, אכן אם נאמר דעובר דוקא אסור אבל ביושב אין קפידא, הרי כבר כתבו התוס' (שם ד"ה יתיב) ליישב, מה דלא חשש למה דאיתא (בפסחים קי"א

ע"א) האי מאן דפגע באיתתא בעדן שסלקה מטבילת מצוה אחזה לי' רוח זנונים, ותירצו דהיינו דוקא כשפוגע בה, אבל ר' יוחנן שהיה יושב שם בקבע אין זו פגיעה עיין שם, ולפי"ז דביושב אין קפידה משום רוח רעה, אתי"ג כ"כ שפיר דלא חשש מה דב' נשים יסובבו אותו משני צדדיו, דגם בזה ביושב אין קפידה כנ"ל. ולמעשה צ"ע אם יש לומר כן".

2. הגר"ח ק"שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות ט"ז) – "העובר תחת אפסר גמל וכ"ש תחת גמל עצמו. הוריות י"ג ב' ופי' אפסר חבל שהגמל קשור בו בראשו עי' מ"ב סי' ש"ה סקט"ו, ואפשר דוקא עובר ולא עומד תחתיו עי' תוספתא רפ"ט דאהלות וירושלמי נזיר פ"ז ה"ג ועי' מ"ב סי' ק"ב סק"ח ואולי ה"ה בהא דאות י"ז י"ח י"ט וצ"ע".

הגר"ח ק"שליט"א (גם אני אודך בעניינים שונים ח"ב אות י"ט, על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ב' אות ז') – "שאלה: אם כבר נמצא בין ב' נשים, [כגון שבאו הנשים לידן], האם יכול לצאת משם, או שעדיף שיזונו משם הנשים ואז ייצא. תשובה: יש ענין לצאת עיין פסחים קי"א א'. [בגמרא שם איתא אין 'ממצעין' ולא מתמצעין ואלו הן וכו' והאשה, ע"כ. אלמא שיש קפידא שהוא עומד באמצע בין ב' נשים. וק"ל]".

3. שמירת הגוף והנפש (סי' קי"א סעי' י"א, מלואים) – "יש להסתפק אם מותר לשבת או לעמוד בין שתי נשים".

4. דף על הדף (פסחים דף קיא.) – "כתב להסתפק, אם הקפידא היא דוקא בעובר ביניהם, או אף בעומד או יושב ביניהם. ובהג"ה כתב דלכאורה מלשון הגמ' העובר משמע דוקא לעבור ביניהם יש קפידא, ועי' בקונט' ספר זכרון (אות ט"ז) שנסתפק בזה, עכ"ל. - הנה לשון העובר הוא בגמ' (הוריות דף י"ג ע"ב), אבל בגמ' (פסחים קי"א ע"א) איתא בלשון אין ממצעין, אבל רש"י פי' לא יעבור".

לעבור בין ב' נשים שיושבות, ולהיפך: בנסיעה באוטובוס, מטוס, רכב - שהנשים יושבות.
יט. מיקל.

1. הגר"ח פ"ש צ"ל (שלהי דקייטא סי' פ"ט אות כ"ב) – "יכול לעבור בין שני טורי ספסלי אוטובוס או מטוס וכדו' כשמשני צדדיו יושבות נשים".

הגר"ח פ"ש צ"ל (שלהי דקייטא סי' פ"ט אות ל"ח) – "העובר ברכב או במטוס בין ב' נשים יושבות ... שאין להזהר בזה".

2. עי' הגר"ש דבליצקי צ"ל (מרשימות הגר"י שוב בעניני סכנה אות ז', בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תקע"ח) – "מותר לעבור באוטובוס כשמב' צדדים יושבים נשים כיון דאין ברירה".

כ. מחמיר.

1. עי' זכר עשה (פרק ח' סעי' קצ"ג) – "יש מי שאומר שגם בהולך בין שתי נשים באוטובוס וכיו"ב, יש להקל כמו בדין הקודם שהותר בדרך הילוך. וטוב להחמיר בזה".

כא. דעת הגר"ח ק"שליט"א.

1. הגר"ח ק"שליט"א (שלהי דקייטא סי' פ"ט אות כ"ב) – "יכול לעבור בין שני טורי ספסלי אוטובוס או מטוס וכדו' כשמשני צדדיו יושבות נשים".

2. הגר"ח ק"שליט"א (שלהי דקייטא סי' פ"ט אות ל"ח) – "העובר ברכב או במטוס בין ב' נשים יושבות ... שגם ביושבות צריך להזהר".

3. ויברך דוד (ח"ב סי' קכ"ב ד"ה עוד זאת) – "נסתפקתי אי גם לעבור בין ב' נשים שיושבים או אשה שתעבור בין ב' אנשים שיושבים הוא בכלל האיסור (ודב"ז מצוי מאוד להנוסעים על בא"ס שנשים או אנשים יושבים משני הצדדים, ולהאוכלים בהאטע"ל) דלמא דוקא כשכולם עומדים חשוב מתמצע כשעוברת ביניהם, משא"כ ביושבים והבן, והסכים לסברתי להקל הרה"ג ר' חיים קנייבסקי שליט"א, (ובאותן הבאסע"ס שיש להספסלים בית יד מסתבר דהבית יד חשוב הפסק כמו מקל ושא"ד כנ"ל ואולי דצריך שיאחז בהבית יד, כהתם)".

4. ובלכתך בדרך (פרק ג' הע' ל') – "ראיתי בשו"ת ויברך דוד ח"ב סי' קכ"ב שכ' ששמע מהגר"ח ק"שליט"א להקל בזה, אבל כששאלתי את פיו מה דעתו בזה, א"ל שאמר רק שי"א כן אבל באמת צריך לזהר".

5. הגר"ח ק"שליט"א (שערי שיח עמ' מ"ז תשובה מ"א) – "שאלה: (יג, ב) האם האיסור לעבור בין שתי נשים שייכא גם כאשר הן יושבות, [כי מסתימת הגמ' לא מוכח להדיא דהולכות הן]. תשובה: כן".

כב. מראי מקומות – ובלכתך בדרך (פרק ג' סעי' ג'), ישראל במעמד (פרק מ"ז סעי' כ').

1. הגריש"א צ"ל (אשרי האיש יו"ד פרק ז' אות כ"א, ח"ב שאלת רב עמ' שצ"ב אות י"א) – "ונשאל רבינו, אם הדין הנ"ל שאסור לעבור בין שתי נשים הוא גם בין שתי נשים יושבות, וכגון במטוס. והשיב, דהאיסור הוא גם ביושבות, אבל במטוס שאי אפשר לזהר, הרי אין זה דין והלכה, אלא רק ענין, ובמקום שאי אפשר מה יעשה".

הגריש"א צ"ל (אשרי האיש יו"ד פרק ז' הע' ל"א) – "ובכתבי תלמידים א' כתוב: מותר לעבור בין שתי נשים היושבות משני צידי המעבר באוטובוס".

2. הגר"י זילברשטיין שליט"א (כנפי רוח, בתוך ס' אבני חן ח"ב פרק נ"ט) – "וצ"ע".

אחיזת חפץ בידו.

כג. במקום הצורך יש להקל.

1. פסקי תשובה (סי' ר"ו בהג"ה) – "יעי' בספר זכרון טוב (מכתב כ"ח) מהגה"ק מקאוולע צ"ל דאי נקט מידי בידיה כגון מקל וכדומה לית לן בה דחשיב חציצה, ואי לא לנקוט בידיה אפי' שניף טאבאק, או יאחזו בידו את פאת ראשו".

2. ילקוט אברהם (יו"ד סי' קט"ז אות מ"ג).

3. תו' יהושע (הל' שמירת בריאות הגוף והנפש אות י"ב ס"ק ה') – "ולדעתי נראה שגם מקל בידו הוי הפסק".

4. לקוטי מהרי"ח (סדר תפילת ר"נ בן הקנה ח"א עמ' קנ"ב-א') – "ואם צריך לעבור בין ב' נשים יקח מקל בידו ואם אין לו מקל יאחז בפאת ראשו ס' זכרון טוב".
5. עי' הגר"א לאפי"ן זצ"ל (לב אליהו ח"א מעשים והנהגות רשימה ג' בהגה"ה) – "אמר לי מרן ז"ל שבאין ברירה אחרת - גם מקל, ואפילו מטפחת הוי חציצה ויכולים לעבור".
6. עי' הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה תפילה פרק ב' הע' ק"ג) – "דכל אלו הדברים אין בהם איסור מדינא אלא משום זהירות, ולא אמרינן בענינים סגוליים חמירא סכנתא ... ולכן יש לסמוך על הקולות שהזכירו הספרים, כגון לענין הליכה בין ב' נשים שמותר ע"י אחיזת חפץ של מצוה או פאת הראש ... ובשעת הדחק בכל חפץ שהוא".
7. הגריש"א זצ"ל (הערות במסכת פסחים דף קיא. ד"ה שאלו) – "שאלו אם מועיל לאחוז מקל כשעוברים בין שתי נשים. וענה דודאי אם היה מועיל היתה הגמרא אומרת כן. אבל אה"נ בזה"ז דאין כשפים אלא דאנו מ"מ נזהרים בזה א"כ מועיל לאחוז במקל או דבר אחר".
8. וישב משה (ח"א ריש סי' ע"ג) – "ונראה שהבינו שכל שיש בידו איזה דבר שאינו שייך למלבושיו אינו בכלל אין ממצעין (פסחים קיא) בין שני נשים, כיון שאינו יחיד, כי יש עוד דבר (שאינו שייך לגופו כמלבושיו) שמפסיק בין שני הנשים".
9. הגר"ח"ק שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות י"ט, עי' שאלת רב ח"א פרק ט"ז סעי' ו', סעי' ז') – "ובהגה"ה בס' שמירת הנפש סי' ע"ד הביא בשם ס' זכרון טוב שאם הוצרך לעבור יטול מקל בידו או אפי' קצת טאבא"ק ואם ג"ז אין לו יאחז בפאת ראשו".
- הגר"ח"ק שליט"א (גם אני אודך בענינים שונים ח"ב אות כ"א, על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ב' אות ט') – "שאלה: אם צריך לומר לנשים שיזוזו לצד, כדי שיוכל לעבור, האם עדיף לומר להם, או עדיף לעבור ביניהם, ויקיים 'אל תרבה שיחה עם האשה' (אבות פ"א מ"ה). תשובה: יחזיק הפאות".
- הגר"ח"ק שליט"א (גם אני אודך בענינים שונים ח"ב אות כ"ב, על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ב' אות י', דולה ומשקה עמ' שס"ג [לשונו מובא לקמן]) – "שאלה: אדם שעובר בין שתי נשים ומחזיק בידו חפץ שאינו ניכר, האם מועיל. תשובה: כל דבר".
- עי' הגר"ח"ק שליט"א (תשובות הגר"ח פסחים אות ס"ו [דפו"ח אות תרע"א]) – "ולאחזיק חפץ עצה זו הבאתי בשם ס' זכרון טוב אבל מרן החזו"א לא היה מרוצה מזה אבל כשאין ברירה עושין זה לכה"פ".
10. נטעי גבריאל (יחוד פרק נ"ז סעי' ז') – "ואם צריך לעבור בין שתי נשים, יאחז בחפץ או בפאות הראש".
11. שמירת הגוף והנפש (סי' קי"א סעי' י"ב, עי' מלואים).
12. הליכות ביתה (סי' כ"ח סעי' י"ג) – "מי שמוכרח לעבור בין שתי נשים, יאחז מקל בידו או שאר דברים ואפילו טאב"ק (אבקה לריח), ואם גם זה אין לו יאחז בפאת ראשו".
13. פסקי תשובות (סי' ק"ע הע' פ').
14. ואין למו מכשול (ח"ז פרק כ"א אות י"ח) – "מי שמוכרח לעבור בין שתי נשים ואין לו דרך אחרת ללכת, יחזיק בידו איזה חפץ כגון עט או שעון וכדומה ויעבור".
15. דברי בניו (ח"ח סי' ל"ט, גם אני אודך על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ד') – "אם מוכרח לעבור בין ב' נשים מועיל אם אחוז איזה דבר כגון ספר או פאת ראשו או הזקן וה"ה לדבר שאינו נראה כגון טבק".

כד. מחמיר.

1. שלמת חיים (סי' תתס"ב, דפו"ח ענינים שונים סי' פ"ה) – "נראה דזה לא מהני מדלא תני תקנתא".
2. חזו"א (שמירת הגוף והנפש סי' קי"א הג"ה מהגר"ח"ק שליט"א על סעי' י"ב, ויברך דוד ח"ב סי' קכ"ב ד"ה עוכ"ש, דרך שיחה ח"ב עמ' תל"ד ד"ה לא) – "כשנאמר למרן החזו"א זצ"ל שיש אומרים דכשמוכרח לעבור בין ב' נשים יאחז מקל וכיוצ"ב בידו, אמר אפשר דמהני אם הוא דבר רחב ד' וגבוה עשרה".
3. הגריש"א זצ"ל (קובץ בית הלל חמ"ב עמ' ל"ו אות ו', אשרי האיש או"ח ח"א פרק א' אות י"ג) – "ולא מועיל להחזיק ביניהם מקל וכיוצ"ב".
4. חוט שני (שבת ח"ג עמ' רפ"ו, אה"ע על סי' כ"א עמ' ע') – "לעבור בין ב' נשים ע"י שאוחזין בידם באיזה חפץ, לא מהני, וצריך שיהיה מחיצה או עכ"פ רוב מחיצה".

- כה. מראי מקומות – בית ברוך (מילואים לכלל א' ד"ה ובספר), ויברך דוד (ח"ב סי' קכ"ב ד"ה דרך), זכר עשה (פרק ח' סעי' קצ"א).
1. הגר"ח"ק שליט"א (אליבא דהלכתא חנ"ג עמ' ל"ג טור א') – "שאלה: יש להסתפק, האם מועיל להתיר לאחוז 'בקצה חוטי הציצית', כשעובר בין ב' נשים, ואיך הדין בשבת האם מותר, וצ"ע. תשובה: י"א שמועיל להתיר, ובשבת יש לחשוש לטלטול. (דולה ומשקה, כת"י). [א"ה: ביסוד שמועיל להחזיק בידו דבר להתיר לעבור בין ב' נשים, הביא מרן שליט"א כן בספר זיכרון (ח"ב), ובדולה ומשקה (עמוד שס"ג), ובשאלת רב (עמוד ע"ז) ע"ש. והנה יסוד חשש מרן שליט"א לענין שבת, הוא ע"פ מה שהובא בדינים והנהגות [פי"ד אות י"ד] בשם מרן החזו"א, שמי שמחזיק בקצה של האבנט [גרטיל] בשבת, יש בזה חשש טלטול, שאנחנו רואים כאילו הקצה עומד בפני עצמו, ומטלטלו בידו, ע"ש (ויסודו מדין מגביה ומקפל קצה הבגד שמבואר בשו"ע שיש בזה חשש), וכן גם כאן חושש מרן שליט"א לענין 'חוטי הציצית', שכשאוחזם בידו נחשבים כאילו עומדים בפני עצמם, והוא מטלטלם בידו, ודו"ק. ועי' בכל זה באורחות שבת ח"ג (פכ"ח עמוד רכ"ד)].
2. משנת יוסף (ח"ו סי' ג' אות ט', גם אני אודך סי' ס"ו אות ט'), על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ג' אות ט') – "למרות כמה קולות שבהוראות מרן הגרי"ח ז"ל בשלמת חיים, החמיר (בס' תתסב) שאחיזת מקל לא נחשב הפסק לענין מיצוע מדלא תני תקנתא [בגמ', כדתני שיאמר פסוקים, או יאחז ביד חבריו]. - והמז"ל ציין לעיין בתו יהושע ובספר זכירה, ואינם תח". ובשי"ח השדה (הנ"ל אות ג) כתב שבהגה בס' שמירת הנפש (סי' עד) הביא בשם ס' זכרון טוב, שאם הוצרך לעבור יטול מקל בידו, או אפילו קצת

טאבאק [לענ"ד צ"ע דא"כ יועיל גם במחזיק באוטובוס הכרטיס בידו, והיא קולא יתירא], ואם אין לו יאחז בפיאות ראשו עכ"ד. - וכן ידוע בפי העולם שמקל מועיל, ונהגו בדור שעבר שאפילו אנשים צעירים הלכו ברחוב עם מקל, ואמרו העולם שזה בכדי להנצל כשעובר בין שתי נשים. ובזמנינו שלא רגילים ללכת עם מקל, המהדרים, כשנכנסים למקום שיש חשש שיעברו בין ב' נשים [כגון באוטובוס וכדומה], מוציאים מכיסם ספר קטן ומחזיקים בידם בצד, דעדיף ממקל, שזכות התורה מצטרף להפסק במיצוע. - וספר גדול כשמחזיקו בצד, יתכן דהוי כעין חציצה ממש. ולפי מה שמקילים העולם באחיזת מקל או חפץ, יש לעיין אם מועיל גם לאשה, שא"כ כמעט שנצלנו מההעברה בין ב' נשים, או מהעברת אשה בין ב' גברים, כיון שדרך הנשים לשאת ברחוב תיק וארנק, בידם או בזרועם, וא"כ גם זה נחשב להפסק. - והגם שנטינו לומר (לעיל אות ד') שאחיזה ביד חבירו מועיל רק באיש ולא באשה, מ"מ אחיזת ארנק הרי במציאות הוי הפסק (למקילים במקל), ולכאורה יועיל גם לאשה. - וכיון שזה חידוש ילע"ע".

משנת יוסף (ח"ו סי' ג' אות י"ד ס"ק ה', גם אני אודך סי' ס"ו אות י"ד ס"ק ה', על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ג' אות י"ד ס"ק ה') - "ואם צריך לעבור, מוטב לבקשן לתת לו לעבור, מאשר לאחוז במשהו. ואין כאן אל 'תרבה' שיחה עם האשה, דיכול לומר בקיצור".

כו. לאחוז בבגדו.

1. משנת יוסף (ח"ו סי' ג' אות י"ד ס"ק ו', גם אני אודך סי' ס"ו אות י"ד ס"ק ו', על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ג' אות י"ד ס"ק ו') - "אם מועיל לאחוז בבגדו, לכאורה לא, דבגדו בטל לאדם (חולין ע"א: קכו: תוד"ה למאי). אבל א"כ איך יאחז בפיאות ראשו (כלעיל אות ז), ויל"ע".

מה נחשב בין שתי נשים, ולהיפך.

כו. מרוחקים ד' אמות.

1. מיקל.

(א) בן איש חי (שנה ב' פר' פנחס אות י"ז) - "אם יש בין זה לזה ארבע אמות לית לן בה".

(ב) ילקוט אברהם (יו"ד סי' קט"ז אות מ"ג) - "וכנראה דשיעור הרחקה בזה ד' אמות וכנראה מהגמ' פסחים שם דחשבון בין כלב ודקל ואשה וכו' ובגמ' שם לעיל מיני' בנפנה בין דקל לכותל אלא דלית לי' ארבע אמות ע"ש ודו"ק וכן נראה שם דקי"א ע"א ארז"ל בהני תרי נשא דיתבן וכו' חדא בהאי גיסא דשבילי ע"ש מדקייט שבילי דדרך קצר הוי פחות מד"א".

(ג) שלמת חיים (סי' תתנ"ט, דפו"ח עניינים שונים סי' פ"ב) - "אם שתי נשים מרוחקות זו מזו ד' אמות, מהו האם יש להחמיר במיצוע. ואם אחת פניה לצפון והשניה פניה לדרום או למזרח, האם יש להחמיר. תשובה: גם בזה נראה להקל".

(ד) הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש יו"ד פרק ז' אות כ"א).

(ה) חוט שני (שבת ח"ג ע"ג ע"ג רפ"ו ד"ה גדר, אה"ע על סי' כ"א ריש ע"ג ע') - "אם אין היא עומדת אלא מחוץ לד' אמותיו מסתברא דאין לחוש בזה".

(ו) שבט הקהתי (ח"ב סי' שכ"ה אות ב') - "בן איש חי".

(ז) ויברך דוד (ח"ב סי' קכ"ב ד"ה עוכ"ש) - "בבא"ח".

(ח) נטעי גבריאל (יחוד פרק נ"ז סעי' ו') - "אם יש מרחק ביניהן יותר מארבע אמות ... אין קפידא".

(ט) שמירת הגוף והנפש (סי' קי"א סעי' ז') - "וכן כשיש מרחק ד' אמות בין אשה אחת לרעותה מותר לעבור ביניהם".

(י) פסקי תשובות (סי' ק"ע הע' פ').

(יא) זכר עשה (פרק ח' סעי' קפ"ד) - "אם יש מרחק בין שתי הנשים שיעור ארבע אמות, אין חשש לעבור ביניהם".

2. מחמיר.

(א) הגר"ח ק"ש (שאלת רב ח"א פרק ט"ז סעי' ח', דולה ומשקה ע"ש"ג [לשונו מובא לקמן]) - "מהו השיעור ללכת בין שתי נשים, אולי דוקא אם הן קרובות זו לזו ד"א. ומהו אם אשה אחת הולכת לפניו, ואשה אחרת לאחוריו. תשובה: יש לזהר בכל גווני".

הגר"ח ק"ש (גם אני אודך בעניינים שונים ח"ב אות כ"ח, על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ב' אות ט"ז) - "שאלה: מה שיעור המרחק בין ב' נשים שיהיה מותר לעבור ביניהן. תשובה: אין לו שיעור".

(ב) עי' משנת יוסף (ח"ו סי' ג' אות ח', גם אני אודך סי' ס"ו אות ח', על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ג' אות ח') - "כתב בשלמת חיים (סי' תתנ"ט) דנראה להקל כששתי הנשים מרוחקות זו מזו ד' אמות, וכ"כ הבן איש חי (הנ"ל אות ג') [לשיעור החזו"א 2.40 מטר, ולר"ח נאה כ-2 מטר]. - ונהגו להחמיר עכ"פ כששתי הנשים מדברות ביניהן, או שיש להן עכשיו קשר ושייכות זל"ז, אפילו יש ביניהן יותר מד' אמות".

3. כשעומדים בב' צידי הכביש.

(א) מחמיר - עי' הגר"ח ק"ש (שאלת רב ח"א פרק ט"ז סעי' ח', דולה ומשקה ע"ש"ג, "האם מותר לעבור בין ב' נשים כשעומדות בין ב' צידי הכביש, או לא. תשובה: יחזיק בידו משהו להפסיק").

(ב) מיקל - הגרש"א זצ"ל (דולה ומשקה ע"ש"ג הע' ו').

כח. האחד יושב על האצטבא והשני בקרקע למטה.

1. מיקל.

(א) בן איש חי (שנה ב' פר' פנחס אות י"ז) - "ונראה לי דאם הכלב האחד יושב על האצטבא והשני בקרקע למטה, דשטח האצטבה גבוה מגב הכלב, לית לן בה, וכן הוא הדין בשתי נשים".

- (ב) הגר"ח"ק שליט"א (גם אני אודך בעניינים שונים ח"ב אות כ"ז, על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ב' אות ט"ו) – "שאלה: אם אשה אחת עומדת על מרפסת והשניה על הארץ, האם מותר לעבור ביניהן. תשובה: אין קפידא".
- (ג) נטעי גבריאל (יחוד פרק נ"ז סעי' ו') – "וכן אם אחת יושבת במקום גבוה מעל גב חברתה אין קפידא".
- (ד) שמירת הגוף והנפש (סי' קי"א סעי' ו') – "ואם אשה יושבת על הקרקע ואשה אחרת יושבת על אצטבה שהיא יותר גבוה מראש חברתה לית לן בה".
- (ה) משנת יוסף (ח"ו סי' ג' אות י"ג, גם אני אודך סי' ס"ו אות י"ג, על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ג' אות י"ג) – "ב' נשים זו מול זו על ב' מרפסות, או בב' חלונות הבתים, או אחת ברחוב והשניה במרפסת או בחלון, זו מול זו. לכאורה פשוט שאין קפידא בזה, שהרי עובר בין ב' בתים, או שני מעקות של מרפסות הנחשבות דופן לסוכה, וגם לזה, ואינו עובר בין ב' נשים. - וגם באשה אחת עומדת ברחוב, ה"ז עובר בינה לבין הבית, אשר בתוכו עוד אשה, ואין להם חיבור זל"ז, ואינו בכלל אין ממצעין. שוב ראיתי כן בבן איש חי (שנה ב' פ' פנחס יז) שאם אחת על האצטבה והשניה בקרקע, ושטח האצטבה גבוה מקומת האשה השניה, לית לן בה. - ומשמע שאם זו שעל האצטבה (מרפסת) בגובה שווה עם הרחוב, אין לעבור, ומעקה המרפסת לא מועיל להיתר".
- (ו) דברי בניהן (ח"ח סי' ל"ט, גם אני אודך על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ד').

כט. מראי מקומות.

1. הגר"ח"ק שליט"א (שאלת רב ח"א פרק ט"ז סעי' י"א) – "האם מכונית או רכב מפסיק בין שתי נשים ומותר לעבור ביניהן או שמא בעינין דבר קבוע. תשובה: מפסיק".

ציורים.

ל. מיצוה בתוך בית.

1. מיקל.

- (א) שלמת חיים (סי' תת"ס, עי' סי' תתס"א, דפו"ח עניינים שונים סי' פ"ג, עי' סי' פ"ד) – "כנראה דהך דאין ממצע' הוא דוקא בדרך או ברחוב אבל בבית אין קפידא".
2. מחמיר.
- (א) שלמת יוסף (סי' ח') – "וגבי בין שתי נשים הך דהוריות דף י"ג ע"ב גם בבית והך דפסחים דף קי"א ע"א רק בדרך או ברחוב וע"ש דאמר מחמת כשפים וצריך לילך בדרך אחר ע"ש בזה".
- (ב) ויברך דוד (ח"ב סי' קכ"ב אות א').
3. מראי מקומות – נטעי גבריאל (יחוד פרק נ"ז סעי' א').
- (א) משנת יוסף (ח"ו סי' ג' אות י', גם אני אודך סי' ס"ו אות י', על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ג' אות י') – "מבואר מהשלמת חיים (סי' תתס) דהא דאין ממצעין הוא דוקא בדרך או ברחוב, אבל בבית אין קפידא, אבל הרוצים להזהר תבא עליהם ברכה. ושם (בסי' תתסא) שאל הרב השואל, ממ"ש הגר"א שאסתר זימנה את המן כדי שיזדמנו ביחד ותוכל להתמצע ביניהם ולהרוג, או לעשות תיגרא (כפסחים קיא.), הרי שאפילו בבית יש קפידא. [ויש להוסיף שאסתר פירסה נדה, כדחז"ל (מגילה טו.) על ותתחלחל המלכה מאד, ואחשורוש והמן באו למשתה ביום החמישי משפירסה]. - והשיב הגרי"ח"ז אם מתכוונת להזיק שאני עכ"ל, כלומר אז גם בבית ניזוק, משא"כ בסתמא. אבל (בסימן תתס הנ"ל) כתב שהרוצים להזהר יזהרו, והמדקדקים משתדלים גם בבית. ובשו"ת שלמת יוסף (סי' ח, ג) כ' דהא דקשה ללימוד הוא גם בבית".
- (ב) זכר עשה (פרק ח' סעי' קפ"ו) – "יש מי שאומר שצריך להזהר מחשש שכחה גם ברשות היחיד שלא להתמצע בין שתי נשים. ויש מי שמיקל בזה".

לא. ב' אנשים עוברים יחד בין ב' נשים, או להיפך.

1. מיקל.

- (א) בן איש חי (שנה ב' פר' פנחס אות י"ז) – "ודוקא אם הולך לבדו, אבל אם יש אדם אחר הולך בצידו בשוה, לית לן בה".
- (ב) ברכת ראובן שלמה (גם אני אודך על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' א') – "מבואר להדיא בגמרא דשני אנשים עוברים ביחד בין שתי נשים, והטעם הוא פשוט דכל אחד מן השנים אינו עובר בין שתי נשים, וא"כ פשוט הוא דגם שתי נשים עוברות בין שני אנשים, משום דכל אחת מהן אינה עוברת בין שני אנשים".
- (ג) הגר"ח"ק שליט"א (גם אני אודך בעניינים שונים ח"ב אות י"ח, על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ב' אות ו') – "שאלה: מנהג העולם דב' אנשים עוברים יחד בין ב' נשים (יעוין בן איש חי שנה ב' פרשת פנחס סעיף י"ז). ומה הדין בב' נשים בין ב' אנשים, האם צריך להקפיד על זה, או לא. תשובה: אין קפידא".
- (ד) משנת יוסף (ח"ו סי' ג' אות ג', גם אני אודך סי' ס"ו אות ג', על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ג' אות ג') – "בגמ' (פסחים קיא. הנ"ל) איתא שאם שתי נשים יושבות בשני צדי השביל, ומכוונות פניהן זו כנגד זו, ואין לו דרך אחרת, יאחז יד איש אחר וכך יעברו, ואם אין איש אחר, יאמר לחש הנזכר שם. - ויש להסתפק אם צריך בדוקא לאחוז ידו ביד איש אחר, או די שיאחז בו בזרועו או בגבו. ומסתברא ששני אנשים יכולים לעבור בין ב' נשים, אפילו אם אינם נוגעים זב"ז, דבגמ' אמרו רק שכנגד כשפים צריכים לאחוז ידם זב"ז, דעל שני יהודים הנצמדים ומחוברים יחד בידיהם, אין כח כישוף, ובזה אין לנו אלא מה שמפורש בגמ'. - אבל בכדי שלא לעבור בין ב' נשים, די אם ב' אנשים יעברו זה ע"י זה, שבאופן זה אין כאן מיצוה, כי כל א' עובר בין איש לאשה, ולא בין ב' נשים. - [ואולי עוד עדיף, דאם יאחזו זב"ז כשניהם כאחד הם בין ב' נשים, משא"כ אם הולכים בנפרד, ויל"ע]. וכ"כ הבן איש חי (שנה ב' פ' פנחס יז) ודוקא אם הולך לבדו, אבל אם יש אדם אחר 'הולך בצדו בשוה' לית לן בה עכ"ל, הרי דלא

מצריך שיגעו זב"ז. למעשה נהגו העולם לעבור ע"י שיגעו זה בזה אפילו רק בזרועותיהם, ואין מקפידים לתת כף היד זל"ז. - וזה שכיח מאד בהליכה ברחוב להנצל ממצוה.

משנת יוסף (ח"ו סי' ג' אות ה', גם אני אודך סי' ס"ו אות ה', על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ג' אות ה') – "נתבאר לעיל (אות ב') שגם נשים צריכות להזהר בענין זה, וגם ששני אנשים יכולים ללכת יחד. - והערת לנכון, דלפ"ז גם ב' נשים ההולכות יחד יכולות לעבור בין ב' אנשים, כי כל אחת מהן עוברת בין איש לאשה, ולא שמענו כזאת, ויל"ע. - שוב ראיתי במאמר הרה"ג ר' דוד יואל ווייס שליט"א בקובץ 'מקבציאל' (ה), שכתב כסברא הנ"ל, שב' אנשים אינם צריכים לאחוז זב"ז, ושכן משמע מבין איש חי (שנה ב' פרשת פנחס יז) וכן"ל אות ג', רק משום דקשה לצמצם ללכת בשוה, נהגו לתת יד לחבירו, אבל ב' נשים אפילו הולכות שתיים ביחד, אין להן לעבור בין ב' אנשים, דאף דלגבי הנשים עצמן לא מיקרי שעוברות בין הנשים, דכל אחת מפסקת לשניה, מ"מ לגבי הנשים הרי סוכ"ס עברה ביניהם אשה, ומה לי שתיים או אחת עכ"ד".

(ה) נטעי גבריאל (יחוד פרק נ"ז סעי' ו') – "וכ"ש שאם אדם אחר הולך בצידו בשוה דמותר".
(ו) שמירת הגוף והנפש (סי' קי"א סעי' ה') – "מותר לשני אנשים שהולכים זה בזה צד לעבור בין שתי נשים, וכן מותר לשתי נשים שהולכות זה ליד זה לעבור בין שני אנשים".

(ז) הליכות ביתה (סי' כ"ח סעי' י"א).

(ח) דברי בניהו (ח"ח סי' ל"ט, גם אני אודך על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ד') – "בן איש חי".

(ט) פסקי תשובות (סי' ק"ע הע' פ').

(י) זכר עשה (פרק ח' סעי' קפ"ז) – "אבל אם עוברים שני אנשים בין שתי נשים, או שתי נשים בין שני אנשים, אין חשש סכנה ולא חשש שכחה".

לב. אשה המתמצעת כשיש מצד אחד שני אנשים הנוגעים זב"ז.

1. מיקל – עי' שלמת חיים (סי' תתס"ג, "נראה דבזה יש מקום להקל").

2. מראי מקומות.

(א) משנת יוסף (ח"ו סי' ג' אות ז', גם אני אודך סי' ס"ו אות ז', על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ג' אות ז') – "ולפ"ז באוטובוס כשיושבים ב' אנשים יחד ונוגעים זה בזה [אפילו לא בידיהם, אלא בזרועותיהם או כתפיהם] ובספסל ממול יושב איש א' (או שנים) יש מקום להקל שאשה תעבור ביניהם. - אבל עצם הקולא צ"ב, דמסתבר דאחיזה ביד חבירו מועילה כששני אנשים יחד עוברים בין ב' נשים, דאז כל א' מהם אינו עובר בין ב' נשים. אבל מה מועיל כשהאיש היושב בצד [והאשה עוברת בינו לחבירו שממולו] אחוז ביד איש שלישי שאינו שייך למיצוה זה. - וצ"ל דס"ל דכשזה היושב בצד אחוז ביד איש שלישי, מתחברים עי"ז שני האוחזים בידם, ואז אין האשה עוברת בין ב' אנשים, אלא בין איש א' מצד אחד, ובין שני אנשים יחדיו צמודים בצד שני, ולא הוי בכלל מה שאמרו חז"ל שלא תעבור בין ב' אנשים. ואם זה נכון, יל"ע איך יהי' להיפך אם שתי נשים ישבו זו מול זו, ואחת מהן תאחז ביד אשה שלישית, אם גם בזה אמרינן שמותר לאיש לעבור, דאינו עובר בין ב' נשים, אלא בין אשה מצד אחד, וב' נשים יחדיו צמודות מצד שני. וכיון שגברא רבא מרן הגרי"ח זי"ע אמר מילתא להקל, א"א להקל אלא במה שאמר, בששני אנשים היושבים זה מול זה, ואחד מהם נוגע ביד חבירו, אבל שיועיל גם בנשים הנוגעות, לא שמעינן מזה".

לג. בדרך הילוכם.

1. מיקל, רק כשאחד מהם קבוע יש קפידא.

(א) שלמת חיים (סי' תתנ"ג, עי' סי' תתנ"ג) – "כנראה שדוקא שילך בין שני נשים שעומדו או להיפך אבל בדרך הילוכם כנראה שאין קפידא שאין כאן אמצע שלא שייך כ"א בא' מהם קבוע".

(ב) הגרי"ח שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות י"ט) – "שלמת חיים".
עי' הגרי"ח שליט"א (שאלת רב ח"א פרק ט"ז סעי' י"ב) – "לשון הגמ' (הוריות יג ע"ב) הוא 'העובר בין שתי נשים', משמע דוקא לעבור, ומהו לעמוד ושתי נשים עוברת סביבו. יש לזהר עי' פסחים קי"א א' דאי' אין ממצעין משמע בכל ענין".

(ג) וישב משה (ח"א סי' ע"ג ד"ה ומה).

(ד) נטעי גבריאל (יחוד פרק נ"ז סעי' ג') – "אם כולם הולכות ולא עומדות במקום אחד, אין קפידא".

(ה) עי' שמירת הגוף והנפש (סי' קי"א סעי' ג') – "יש אומרים דכל זה נאמר דוקא אם האיש עובר בין שתי נשים שעומדות, או שהאשה עוברת בין שני אנשים שעומדים, אבל כאשר כולם הולכים אין קפידא".

2. מראי מקומות – הליכות ביתה (סי' כ"ח סעי' י'), זכר עשה (פרק ח' סעי' קצ"ב).

(א) בית ברוך (מילואים לכלל א' ד"ה ובספר) – "הוי לימוד זכות על עיירות הגדולות שבלתי אפשר לזהר בזה".

(ב) משנת יוסף (ח"ו סי' ג' אות י"ב, גם אני אודך סי' ס"ו אות י"ב, על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ג' אות י"ב) – "והנה לשון הגרי"ח זונענפלד זי"ע בשלמת חיים (סי' תתנ"ג) הוא: כנראה שדוקא שילך בין שני נשים שעומדות, או להיפך [ב' אנשים עומדים, ואשה הולכת ביניהם, בזה יש קפידא], אבל בדרך הילוכם כנראה שאין קפידא, שאין כאן אמצע, שלא שייך כי אם בא' מהם קבוע עכ"ל. ואין להבין מזה שכאשר ב' נשים הולכות, יכול איש לכתחילה לעבור ביניהם, או להיפך. דכבר פירש דבריו (בסי' תתנ"ב) שזה רק בפגע בהם באקראי בהליכה, ה"ז לא ניזוק מזה, כיון שלא התכוין למצע, אבל ביועד ורואה ב' נשים הולכות ברחוב, צריך להשמר שלא ילך ביניהן אפילו בדרך הליכה, וכן כאשר זוג בא כנגדו וכן"ל".

לד. רק אם מתכוונים השניהם לילך יחד, או גם כשהם שם במקרה.

1. רק מתכוונים לילך יחד בזה קפידא.

- (א) בן איש חי (שנה ב' פר' פנחס אות י"ז) – "לא יעבור בין שני גמלים, או בין שתי נשים, או בין שני כלבים. והיינו דוקא אם מכוונים יחד".
- (ב) שלמת חיים (סי' תתנ"ב) – "אם מתכוונים לילך יחד בזה קפידא משא"כ בפגיעה".
- ע"י שלמת חיים (סי' תתנ"ז) – "ואפשר הא דנאמר בש"ס דוקא **אם מתכוונת** להתמצע ואפשר מה"ט לא הביאו הפוסקי, שלא לעורר בזה כלל".
- (ג) אמת ליעקב (דברי חכמים אה"ע אות מ"ו ס"ק א'), שמירת הגוף והנפש (מלואים סי' קי"א הע' ד') – "שכל ההקפדה שלא לילך בין ב' נשים הוא רק אם מדברות זו לזו או עוסקות באיזה דבר, אבל סתם, אין איסור בזה".
- (ד) ויברך דוד (ח"ב סוף סי' קכ"ב) – "בבן איש חי".
- (ה) נטעי גבריאל (יחוד פרק נ"ז סעי' ו') – "וכן אם שתי הנשים אינן מכוונות יחד ... אין קפידא".
2. מחמיר, גם בפגיעה.
- (א) הגר"ח ק"ש שליט"א (גם אני אודך בעניינים שונים ח"ב אות כ"ו, על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ב' אות י"ד) – "שאלה: האם הקפידא רק כהשתי נשים יש להן איזה שייכות ביניהן כגון שהולכות יחד או מדברות ביחד, אבל כשזו הולכת לדרכה וזו הולכת לדרכה אין קפידא, או שצריך כן לחשוש גם בזה. תשובה: כן".
- ע"י הגר"ח ק"ש שליט"א (שאלת רב ח"א פרק ט"ז סעי' ט') – "באיסור לעבור בין שתי נשים (הוריות יג ע"ב), האם זה דוקא כשיש לשתי הנשים איזו שייכות ביניהן כגון שמדברות יחד, או אפילו אם סתם עוברות שם, ומהו אם האיש עובר ביניהן מכיוון הפוך כגון שעוברות ממזרח למערב והוא עובר ביניהן ממערב למזרח. תשובה: הדברים הנ"ל אין מבוררין וי"ש יזהר".
- ע"י הגר"ח ק"ש שליט"א (גם אני אודך בעניינים שונים ח"ב אות י"ז, על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ב' אות ה') – שאלה: האם צריך אדם לדקדק מאד וליזהר שלא יעבור בין ב' נשים, או שהעיקר שלא יעבור במזיד. תשובה: ראוי ליזהר".
- (ב) משנת יוסף (ח"ו סי' ג' אות י"ד ס"ק ד', גם אני אודך סי' ס"ו אות י"ד ס"ק ד', על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ג' אות י"ד ס"ק ד') – "ואפילו אין להנשים שום שייכות זו לזו ולא מדברות ביניהן. [ואין ראייה מהזו"ח הנ"ל דשם עובדא הכי הוי ועסקו בכישוף או עה"ר, אבל גם בלא"ה אסור]".
3. מראי מקומות – וישב משה (ח"א סי' ע"ג ד"ה ומה).

לה. ב' נשים שבאות משני כיוונים ונמצא שהוא ביניהם.

1. מיקל.
- (א) שלמת חיים (סי' תתנ"ט, א"נ ענינים שונים סי' פ"ב) – "ואם אחת פניה לצפון והשניה פניה לדרום או למזרח אם יש להחמיר. תשובה: גם בזה נקרה להקל".
- (ב) חוט שני (שבת ח"ג עמ' רפ"ו ד"ה וכן, אה"ע על סי' כ"א עמ' ע' ד"ה וכן) – "ב' נשים שבאות מב' כיוונים כגון אחת ממזרח ואחת ממערב ונפגשים זו כנגד זו והוא עובר ביניהם, לא מיקרי בין ב' נשים, אבל אם הולכים בכיון אחד מיקרי ב' נשים".
- (ג) דברי בניהו (ח"ח סי' ל"ט, גם אני אודך על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ד') – "אם הנשים הולכות אחת למזרח ואחת למערב ולא עומדות יש להקל לעבור ביניהם".
2. מחמיר.
- (א) ברכת ראובן שלמה (גם אני אודך על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' א') – "פשוט הוא דאזלינן בתר טעמא, דהנה אע"פ שאין אנו יודעין על בוריה הטעם שלא לעבור בין שתי נשים או להיפך, מ"מ לכאורה נראה דאיש הוא מדת החסד ואשה היא מדת הגבורה כדאיתא בזוהר הקדוש פרשת נשא בענין שערות אשה ע"ש, ולכן יש קפידה שלא יעבור חסד בין שתי גבורות או להיפך, ובמילא ליכא שום נ"מ באיזה אופן עובר בין שתי גבורות".
- (ב) הגר"ח ק"ש שליט"א (גם אני אודך בעניינים שונים ח"ב אות כ"ד, על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ב' אות י"ב) – "שאלה: מה הדין אם אשה אחת הולכת למזרח ואחרת למערב, האם מותר לעבור ביניהן. תשובה: אין נפקא מיניה".
3. מראי מקומות.
- (א) משנת יוסף (ח"ו סי' ג' אות ח', גם אני אודך סי' ס"ו אות ח', על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ג' אות ח') – "עוד הקיל השלמת חיים (שם) אם אחת פניה לצפון, והשניה פניה לדרום, או למזרח [משמע אפילו אין ביניהן ד' אמות]. - וסמך לדבריו מהגמ' (פסחים קיא.) הני תרי נשי דיתבן בפרשת דרכים 'ומכוונן אפייהו להדדי', אבל שם הוא לענין כשפים, וכנראה למד מזה גם למיצוע. ולפ"ז יש מקום להקל לעבור באוטובוס, שכל היושבים פניהם קדימה, ולא זה מול זה. - ואפילו לפעמים כשיש מושב בו יושבים לא לקדימה אלא פניה לתוך האוטובוס, אם השניה שממול פניה קדימה, אפשר להקל. - אבל המחמירים מקילים רק אם אוחרים משהו ביד, וכלהלן בסמוך".
- (ב) זכר עשה (פרק ח' סעי' קפ"ד) – "אין הבדל אם שתיהן לכיוון אחד, או שאחת למזרח ואחת למערב. ויש מקילין בזה".

לו. עומדים בצורות שונות: כגון באלכסון.

1. מחמיר.
- (א) הגר"ח ק"ש שליט"א (גם אני אודך בעניינים שונים ח"ב אות כ"ה, על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ב' אות י"ג) – "שאלה: אם עומדות שתי נשים באלכסון, האם מותר לעבור ביניהן. תשובה: לא".
2. מראי מקומות.
- (א) חוט שני (שבת ח"ג עמ' רפ"ו ד"ה גדר, אה"ע על סי' כ"א ריש עמ' ע') – "לא נתבאר אם גם הם עומדים בצורות שונות כגון באלכסון וכיוצ"ב, או שאחת עומדת ואחת יושבת אם גם זה בכלל זה".

לז. אחת עומדת ואחת יושבת.

1. מתמיר.

(א) ברכת ראובן שלמה (גם אני אודך על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' א').

(ב) משנת יוסף (ח"ו סי' ג' אות י"ד ס"ק ג', גם אני אוךד סי' ס"ו אות י"ד ס"ק ג', על האיסור לעבור בין שתי נשים סי' ג' אות י"ד ס"ק ג') – "ופשיטא שאפילו אם אשה אחת עומדת והשניה יושבת מולה, אין לעבור ביניהן".

(ג) הגר"א ובנצל שליט"א (מציון תצא תורה ח"א אות תשל"ב) – "שאלה: האם יש קפידא לא לעבור בין אשה שעומדת ואשה שיושבת. תשובה: כן".

2. מראי מקומות.

(א) חוט שני (שבת ח"ג עמ' רפ"ו ד"ה גדר, אה"ע על סי' כ"א ריש עמ' ע') – "לא נתבאר אם הם עומדים בצורות שונות כגון באלכסון וכיוצ"ב, או שאחת עומדת ואחת יושבת אם גם זה בכלל זה".

לח. מראי מקומות.

1. הגרת ק' שליט"א (שערי שיח עמ' מ"ז תשובה מ"ב) – "שאלה: (שם) האם האיסור לעבור בין שתי נשים הוא גם באופן ששתיהן באות כנגדו. תשובה: כן".

ו | העובר מתחת ריח רע של נבילה.

א. מקור.

1. הוריות (דף יג:) – "עשרה דברים קשים ללימוד ... והעובר מתחת ריח של נבילה".

(א) רש"י (שם) – "העובר תחת ריח של נבילה. כלומר ההולך ומריח ריח נבילה דכל ההולך הוא עובר תחת ריח שהריח הולך ועולה".

(ב) אורחות חיים (הל' תלמוד תורה אות כ"ה) – "עשרה דברים קשים לתלמוד ... וההולך לריח הנבלה".

(ג) מנורת המאור (פרק כ' דרך ארץ עמ' תכ"ב) – "וגרסי' במ' הוריות עשרה דברים קשים לשכחה ... והעובר בין ריח של נבלה".
מנורת המאור (חופת אליהו רבה שער ששה עמ' ת"פ, הוספות דברים שמנו חכמים במנין עמ' תר"ז) – "ששה דברים משכחין התלמוד ... וההולך לרית נבלה".

ב. פוסקים.

1. שמירת הנפש (אות פ"א) – "ששה דברים משכחים את התלמוד ... וההולך לריח נבילה".

2. ערה"ש (או"ח סי' ב' סעי' ו') – "עשרה דברים קשים ללימוד [להבין מה שלומד] ... והעובר מתחת ריח של נבילה".

3. אפיקי מגינים (סוף סי' קנ"ו).

4. לקוטי מהרי"ח (סדר תפילת ר"נ בן הקנה ח"א עמ' קנ"ב-א').

5. מאסף כל מחנות (סי' ב' ס"ק י"ב ד"ה ועיין).

6. שלחן חי (סי' ע"ו).

7. הגרסה "ק" של י"ט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות כ') – "העובר מתחת ריח רע של נבלה. הוריות י"ג ב' פירש"י כלומר ההולך ומריח ריח נבלה דכל ההולך ומריח הוא עובר תחת אותו ריח שהריח הולך ועולה, ובחופת אלי' רבה פ"ו ס' ג' הגירסא ההולך לריח נבלה".

8. שמירת הגוף והנפש (סי' ק"ב סעי' א') – "ההולך ומריח ריח נבילה הרי זה קשה לשכחה".

9. זכר עשה (פרק ח' סעי' קצ"ה).

ג. מראי מקומות.

1. דף על הדף (הוריות דף יג:) – "בגמ': והעובר מתחת ריח רע של נבילה. בכמה מקומות מצינו שלריח יש השפעה על הרוחניות של האדם, וכדמבואר כאן שריח רע מסוגל לשכח את הלימוד, וכן איתא בברכות (נז ב) שלושה דברים משיבים דעתו של אדם: קול, מראה וריח. עוד איתא בברכות (מג ב) מנין שצריך לברך על הריח שנאמר 'כל הנשמה תהלל קה' איזהו דבר שהנשמה נהנית ממנו? הריח. ורואים שרוחניות קשורה לריח. ולפי"ז יש לבאר מה דאיתא בסוטה (יב א) דכשיוכבד הניחה את משרע"ה בתיבה ותחמרה בחמר ובזפת, תנא חמר מבפנים וזפת מבחוץ כדי שלא יריח אותו צדיק ריח רע. [וכן מצינו בפ' וישב גבי יוסף הצדיק שהביא שם רש"י מב"ר וז"ל, למה פרסם הכתוב את משאם להודיע מתן שכרם של צדיקים שאין דרכם של ערביים לשאת אלא נפט ועטרן שריחן רע, ולזה (כלומר ליוסף) נזדמנו בשמים שלא יוזק מריח רע]. ולהנ"ל מובן היטב מדוע דאגה יוכבד שלא יריח אותו צדיק ריח רע של זפת. מאחר ולמדנו על חשיבות והשפעת הריח על הרוחניות של האדם. (מס' עלי ורדים סוטה יב א)."

ז] העובר תחת הגשר שלא עברו תחתיו מים מ' יום.

א. מקור.

1. הוריות (דף יג:) – "עשרה דברים קשים ללימוד ... והעובר תחת הגשר שלא עברו תחתיו מים מ' יום".

(א) אורחות חיים (הל' תלמוד תורה אות כ"ה) – "עשרה דברים קשים לתלמוד ... והעובר על הגשר שלא עברו תחתיו מים ל' יום".
(ב) מנורת המאור (פרק כ' דרך ארץ עמ' תכ"ב) – "וגרסי' במ' הוריות עשרה דברים קשים לשכחה ... והעובר תחת גשר שלא עבר תחתיו מים ארבעים יום".

ב. פוסקים.

1. של"ה (שבועות פרק נר מצוה אות ק"ה) – "עשרה דברים קשים לתלמוד ... והעובר תחת גשר שלא עברו תחתיו מים ארבעים יום".
2. ערה"ש (או"ח סי' ב' סעי' ו') – "עשרה דברים קשים ללימוד [להבין מה שלומד] ... והעובר תחת הגשר שלא עברו תחתיו מים מ' יום".
3. אפיקי מגינים (סוף סי' קנ"ו).
4. מאסף כל מחנות (סי' ב' ס"ק י"ב ד"ה ועיין).
5. הגר"ח שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות כ"א).
6. שמירת הגוף והנפש (סי' ק"ד סעי' א').
7. מנוחת אמת (פרק ז' סעי' י') – "לא יעברו תחת גשר שמתחתיו זורמים מים, אם לא עברו בו מים ארבעים יום".
8. זכר עשה (פרק ח' סעי' קצ"ה).

ג. מראי מקומות.

1. שמירת הגוף והנפש (סי' ק"ד הע' א') – "ולכאורה מיירי בגשר שיש תחתיו נחל או נהר, אבל בגשר שאינו בנוי ע"ג נחל או נהר אין קפידא".

ח. האוכל פת שלא נאפה כל צרכו.**א. מקור.**

1. הוריות (דף יג:): – "עשרה דברים קשים ללימוד ... והאוכל פת שלא בשל כל צרכו".
- (א) אורחות חיים (הל' תלמוד תורה אות כ"ה) – "עשרה דברים קשים לתלמוד ... והאוכל פת שלא בשלה כל צרכו".
- (ב) מנורת המאור (פרק כ' דרך ארץ עמ' תכ"ב) – "וגרסי' במ' הוריות עשרה דברים קשים לשכחה ... והאוכל פת שלא בישל כל צרכו".

ב. פוסקים.

1. של"ה (שבועות פרק נר מצוה אות ק"ה) – "עשרה דברים קשים לתלמוד ... והאוכל פת שלא בישל כל צרכו".
2. יוסף אומץ (סדר לימוד בעצמו עמ' רע"ז) – "עשרה דברים קשים לתלמוד ... והאוכל פת שלא בשל כל צרכו".
3. ערה"ש (או"ח סי' ב' סעי' ו') – "עשרה דברים קשים ללימוד [להבין מה שלומד] ... והאוכל פת שלא בישל כל צרכו".
4. לקוטי מהרי"ח (סדר תפילת ר"נ בן הקנה ח"א עמ' קנ"ב-א').
5. אפיקי מגינים (סוף סי' קנ"ו).
6. מאסף כל מחנות (סי' ב' ס"ק י"ב ד"ה ועיין).
7. הגר"ח שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות כ"ב).
8. שמירת הגוף והנפש (סי' ה' סעי' א').
9. פסקי תשובות (סי' קס"ז אות ג') – "וכן צריך ליהזר מאכילת חלקי פת שלא נאפו כל צרכן שהוא קשה לשכחה (הוריות י"ג)".
10. זכר עשה (פרק ו' סעי' קל"ו).
11. שערי הברכה (פרק ג' הע' כ"ד) – "ואם קצה הפת אינה אפוייה כל צרכה, יש להיזהר שלא לאוכלה משום שזה קשה לשכחה וכמבואר בגמ' הוריות י"ג שהאוכל פת שלא בשלה כ"צ הרי"ז מעשרה דברים שקשים ללימוד".

ג. הטעם.

1. לקוטי מהרי"ח (סדר תפילת ר"נ בן הקנה ח"א עמ' קנ"ב-א') – "והטעם נראה לפענ"ד דאפשר עפ"י מ"ש ביערות דבש דף ע"ג על דברי הגמ' במס' ברכות דצריך לברך המוציא מהיכן דקדים בישראל משום דקודם חטא אדה"ר לא היה צריך שום אוכל אפי' ובישול רק אחר החטא נמשך הארס של נחש על רוב מאכלים ואינם ראויין לאכלם עד אחר הגישם לאש וכח האש מגרש הארס וא"כ זה דקדים בישראל קדים לגרש הארס שבו כח דסטרס דמסאבא לכך ראוי לברכה ע"ש וא"כ לפ"ז זה שלא בישל כל צרכו עדיין יש בו כח הארס הסטרס דמסאבא לכך קשה ללימוד כ"ז כתבתי רק בדרך אפשר".

ד. מאכלים שעושים אותם בכוונה שמקצתם לא ייאפו היטב (כגון בצק עלים, cookie dough).**א. מיקל.**

- (א) שלחן ערוך המקוצר (סי' קל"ט הע' מ"ז) – "ומסתברא לענ"ד דלא שייך זה במאכלים שעושים אותם בכוונה שמקצתם לא ייאפו היטב, הנקרא 'בצק עלים' וכדומה, ואדרבה זה נחשב כל צרכם. וכן נראה לפי מה שכתבו מקצת מפרשים (הבאתי דבריהם בנפלאות מתורתך פרשת קדושים על פסוק ובשנה הרביעית, ד"ה ומצינו) שהטעם משום דקודם חטא אדם הראשון לא היה צריך שום אוכל אפייה ובישול, רק אחרי החטא לפי שנמשך ארס הנחש שהוא כח סט"א על רוב המאכלים שאינם ראויים לאכילה עד הגשתם לאש, שכח האש מגרש הארס, ולפי-כך כל שלא בשל כל צרכו קשה ללימוד יעו"ש"ב. אם כן דבר שא"צ אפייה ממש, הוה ליה כמאכלים הנאכלים חיים שאין בהם כח סט"א".

ט. האוכל בשר מזוהמא ליסטרון.**א. מקור.**

1. הוריות (דף יג): – "עשרה דברים קשים ללימוד ... והאוכל בשר מזוהמא ליסטרו".
(א) רש"י (שם) – "זוהמא ליסטרו. אותו כף שבוחשין את הקדרה קרי להו הכי על שם שמעבירין הזוהמא לצדדין [על שני צדיו תרגום על תרין סטרוהי]".
- (ב) אורחות חיים (הל' תלמוד תורה אות כ"ה) – "עשרה דברים קשים לתלמוד ... והאוכל בשר מזוהמא ליסטרו פ"י בעל הערוך הוא כלי א' של מתכת ראשו אחד מזלג והאחר כף במזלג מעלין בשר מהיורה ובכף מעלין המרק. פ"י אחר זו מה עושה לי תרין כלומר דין עבדי תרין עבדא. פ"י אחר מעביר זוהמא ליסטרו. פ"י אחר לשון יוני הוא קורין אותו ליסטרו קרוב ללעזות שקורין מנישט"א כלומר זו מנישט"א ע"כ".
- (ג) מנורת המאור (פרק כ' דרך ארץ עמ' תכ"ב) – "וגרסי' במ' הוריות עשרה דברים קשים לשכחה ... והאוכל בשר מזוהמא ליסטרו, פ"י הבשר שיתחתך כשהוא מבושל הרבה וידבק לצד הקדרה".
- (ד) מנורת המאור (הוספות דברים שמנו חכמים במנין עמ' תר"ז) – "ו' דברים משכחי את החכמה ... והאוכל מזוהמא ליסטרו של קדירה".

ב. פוסקים.

1. של"ה (שבועות פרק נר מצוה אות ק"ה) – "עשרה דברים קשים לתלמוד ... והאוכל בשר מזוהמא ליסטרו פירוש (ראה רש"י שם), אותו כף שבוחשים את הקדירה קרי ליה זוהמא ליסטרא, על שם שמעברת הזוהמא לשני צדדים. 'על שני צדיו' (שמות ל, ד), תרגום, על תרין סטרוהי".
2. ערה"ש (או"ח סי' ב' סעי' ו') – "עשרה דברים קשים ללימוד [להבין מה שלומד] ... והאוכל בשר מזוהמא ליסטרו וזהו הכף שבוחשין בו את הקדירה".
3. לקוטי מהרי"ח (סדר תפילת ר"נ בן הקנה ח"א עמ' קנ"ב-א') – "והאוכל בשר מזוהמא ליסטרו (פ"י כף שבוחשין בו הקדירה ונראה דה"ה שאר דברים לאו דוקא בשר)".
4. אפיקי מגינים (סוף סי' קנ"ו).
5. מאסף כל מחנות (סי' ב' ס"ק י"ב ד"ה ועיין).
6. הגר"ח ק"שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות כ"ג).
7. שמירת הגוף והנפש (סי' ז' סעי' א') – "האוכל בשר מכלי שבוחשין בו את הקדירה הרי זה קשה לשכחה".
8. זכר עשה (פרק ו' סעי' קל"ז).

ג. הגדר.

1. לקוטי מהרי"ח (סדר תפילת ר"נ בן הקנה ח"א עמ' קנ"ב-א') – "ונראה דה"ה שאר דברים לאו דוקא בשר".
2. הגר"ח ק"שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות כ"ג) – "ולכאנ' נראה דדוקא בבשר יש קפידא ויש להסתפק אם הכונה שלא לאכל בשר הנדבק בזוהמא ליסטרו או שלא להשתמש בזה כמו כלי לאכל בשר".
3. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' ז' סעי' ב', סעי' ג').

י' השוטה מאמת המים העוברת בבית הקברות.

א. מקור.

1. הוריות (דף יג): – "עשרה דברים קשים ללימוד ... והשוטה מאמת המים העוברת בבית הקברות".
- (א) אורחות חיים (הל' תלמוד תורה אות כ"ה) – "עשרה דברים קשים לתלמוד ... והשוטה מאמת המים העובר' בבית הקברות".
- (ב) מנורת המאור (פרק כ' דרך ארץ עמ' תכ"ב) – "וגרסי' במ' הוריות עשרה דברים קשים לשכחה ... והשוטה מאמת המים העוברת בבית הקברות".

ב. פוסקים.

1. של"ה (שבועות פרק נר מצוה אות ק"ה) – "עשרה דברים קשים לתלמוד ... והשוטה מאמת המים העוברת בין הקברות".
2. ערה"ש (או"ח סי' ב' סעי' ו') – "עשרה דברים קשים ללימוד [להבין מה שלומד] ... והשוטה מאמת המים העוברת בבית הקברות".
3. לקוטי מהרי"ח (סדר תפילת ר"נ בן הקנה ח"א עמ' קנ"ב-א').
4. מאסף כל מחנות (סי' ב' ס"ק י"ב ד"ה ועיין).
5. הגר"ח ק"שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות כ"ד) – "השוטה מאמת המים העוברת בבית הקברות. שם, ועי' במגילה כ"ט א' בית הקברות אין מוליכין בהן אמת המים, וצ"ל דמיירי שעשו שלא כדין".
6. שמירת הגוף והנפש (סי' נ' סעי' א').

ג. קברי עכו"ם.

1. יש להסתפק – הגר"ח ק"שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות כ"ד, וצ"ע אם גם בקברי עכו"ם הוא), שמירת הגוף והנפש (סי' נ' סעי' ב').

ד. מים שעוברים דרך צינור.

1. מיקל – הגרשז"א צ"ל (שמירת הגוף והנפש סי' נ' הע' ב', "דאין להקפיד בזה יותר ממה שאיתא בגמ' אמת מים דהיינו מים מגולים וא"צ להקפיד על מים שעוברים דרך צינור").

2. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' נ' הע' ב').

ה. שאר אוכלים ומשקים.

1. חיי הלוי (ח"ג או"ח סי' כ"ד) – "ויש לעיין אי היינו דוקא באמת המים או גם בשאר אוכלים ומשקין ... עכ"פ באוכלין ודאי אין להקפיד".
2. אוכלים שהיו בבית הקברות: אם מותר לאכלם.
  - (א) עטרת פז (זביחי, או"ח ח"א סי' י' אות ט'), הו"ד בזכרון יצחק (פרק י"ג סעי' א') – "שאיין להכניס האוכלין לכתחילה לביה"ק מ"מ בדיעבד כשהכניסם מותרים באכילה אפילו בלא שום כיסוי".
  - (ב) הגרח"ק שליט"א (דרך שיחה ח"א ריש עמ' תקכ"ח) – "אמר הרב: לכתחילה אין אוכלים אוכל שנכנס לבית הקברות, ועדיף להכניס כלי בתוך כלי, ומה שברוח רעה שתחת המטה אין מועיל כלי בתוך הכלי – הטעם כי במה שכתוב בגמרא אין להקל, ובאוכל שתחת המטה הוא גמרא (פסחים ק"ב א'), משא"כ אוכל בביה"ק שלא נזכר בגמ', לכן יש מקום להקל יותר".
  - (ג) ילקוט יוסף (או"ח סי' ד' סעי' ל"ט, קיצור שו"ע שם סעי' ל"ט) – "ואף על פי שמותר לעשן בבית הקברות, וכן מעיקר הדין אין רוח רעה שורה על האוכלים הנמצאים בבית הקברות, מכל מקום כבר כתב הרמ"א שאין לאכול ולשתות בבית הקברות משום קלות ראש. ואותם הנוהגים לקחת אוכלים לבית הקברות, כמו פירות ושתייה, ומחלקים לאנשים לאכול בברכה, לעשות נחת רוח למתים, הנכון יותר שיעשו כן בפתח בית הקברות, ולא בתוך ארבע אמות לקבר".
  - (ד) חיי הלוי (ח"ג או"ח סי' כ"ד) – "ויש לעיין אי היינו דוקא באמת המים או גם בשאר אוכלים ומשקין ... עכ"פ באוכלין ודאי אין להקפיד".

יא] המסתכל בפני המת.

א. מקור.

1. הוריות (דף יג:) – "עשרה דברים קשים ללימוד ... והמסתכל בפני המת".
- (א) אורחות חיים (הל' תלמוד תורה אות כ"ה) – "עשרה דברים קשים לתלמוד ... והמסתכל בפני המת".
- (ב) מנורת המאור (פרק כ' דרך ארץ עמ' תכ"ב) – "וגרסי' במ' הוריות עשרה דברים קשים לשכחה ... והמסתכל בפני המת".
- (ג) מנורת המאור (הוספות דברים שמנו חכמים במנין עמ' תר"ז) – "ו' דברים משכחי' את החכמה ... והמסתכל בפני המת".

ב. פוסקים.

1. של"ה (שבועות פרק נר מצוה אות ק"ה) – "עשרה דברים קשים לתלמוד ... והמסתכל בפני המת".
2. יוסף אומץ (עמ' רע"ג).
3. פר"ח (ליקוט לאו"ח סי' ב') – "המסתכל בפני המת או הקורא כתב שעל גבי הקבר משכח לימודו".
4. תורת חיים (סנהדרין דף צ.) – "והמסתכל בפני מת קשה לשכחה משום רוח מסאבא שעליו".
5. פמ"ג (סי' ב' א"א ס"ק א') – "הקורא כתב שעל גבי קבר או מסתכל בפני המת משכח לימודו, פרי חדש בליקוטי אורח חיים [אות א]".
6. ערה"ש (סי' ב' סעי' ו') – "עשרה דברים קשים ללימוד [להבין מה שלומד] ... והמסתכל בפני המת".
7. מ"ב (סי' ב' ס"ק ב') – "הקורא כתב שע"ג הקבר או המסתכל בפני המת משכח לימודו".
8. פתחי עולם (סי' ב' ס"ק א').
9. לקוטי מהרי"ח (סדר תפילת ר"נ בן הקנה ח"א עמ' קנ"ב-א').
10. אפיקי מגינים (סוף סי' קנ"ו).
11. כה"ח (סי' ב' ס"ק ג').
12. שלחן מלכים (הלכה למשה סי' ג' אות י"ט).
13. מאסף כל מחנות (סי' ב' ס"ק י"ב ד"ה ועיין).
14. הגרח"ק שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות כ"ה).
15. זכר עשה (פרק ז' סעי' ק"ג).

ג. דין נשים בזה.

1. הגרח"ק שליט"א (קובץ ניצוצי אש עמ' תתס"ב אות מ"ב) – "המבואר (במ"ב סי' ב סק"ב) שהסתכלות בפני המת קשה לשכחה, נוגע רק לאנשים המסתכלים, ולא לנשים".

ד. הגדר.

1. רק להסתכל דהיינו להתבונן בו ביותר, ולא ראוי בעלמא.
  - (א) שיח יצחק (ריש סי' תס"ד) – "ובהוריות [י"ג ע"ב] נאמר ברז"ל רק שמסתכל בפני המת קשה לשכחה, והסתכלות הוא הבטה תמידית, עיי' יד מלאכי [ח"א קע"ט באותיותיו] ומג"א [סימן קכ"ח ס"ק ל"ה] באו"ח, והפלאה [בק"א להל' קידושין]".
  - (ב) הגרח"ק שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות כ"ה) – "ונראה דדוקא להסתכל דהיינו להתבונן בו ביותר מזיק ולא ראוי בעלמא וכמ"ש המג"א והמ"ב סוף סי' רכ"ה לענין המסתכל ברשע ע"ש".
  - (ג) זכר עשה (פרק ז' סעי' ק"ג).

ה. תמונה.

1. מיקל – זכר עשה (פרק ז' סעי' קנ"א, "המסתכל בפני המת בתמונה לית ביה חששא").

יב] הקורא כתב שע"ג הקבר.

א. מקור.

1. הוריות (דף יג:) – "עשרה דברים קשים ללימוד ... ויש אומרים: אף הקורא כתב שעל גבי הקבר".
- (א) אורחות חיים (הל' תלמוד תורה אות כ"ה) – "עשרה דברים קשים ללימוד ... וי"א אף הקורא כתב שעל גבי הקבר".
- (ב) מנורת המאור (פרק כ' דרך ארץ עמ' תכ"ב) – "וגרסי' במ' הוריות עשרה דברים קשים לשכחה ... ויש אומ' אף הקורא כתב שעל גבי הקבר".
- מנורת המאור (הוספות דברים שמנו חכמים במנין עמ' תר"ז) – "ו' דברים משכח' את החכמה ... והקורא כתב שעל גבי הקבר".

ב. פוסקים.

1. של"ה (שבועות פרק נר מצוה אות ק"ה) – "עשרה דברים קשים ללימוד ... ויש אומרים הקורא כתב שעל גבי הקבר (עכ"ל הגמרא). וכשהיו נזהרין בדברים אלו התלמידי חכמים, יגדיל תורה ויאדיר, עד כאן".
2. יוסף אומץ (עמ' רע"ג).
3. פר"ח (ליקוט לאו"ח סי' ב') – "המסתכל בפני המת או הקורא כתב שעל גבי הקבר משכח לימודו".
4. א"ר (סי' רכ"ד ס"ק ח') – "כתב בליקוטים סוף מענה לשון הקורא כתב שעל גבי המצבה קשה לשכחה".
5. פמ"ג (סי' ב' א"א ס"ק א') – "הקורא כתב שעל גבי קבר או מסתכל בפני המת משכח לימודו, פרי חדש בליקוטי אורח חיים [אות א]".
6. רע"א (יו"ד סי' שע"ו על מחבר סעי' ד') – "כתב בליקוטים סוף מענה לשון הקורא כתב שע"ג מצבה קשה לשכחה כדאיתא בסוף הוריות (ושם איתא דקשה ללימוד ופירש"י יהא קשה לשמוע אבל לא דקשה לשכחה ע"ש)".
7. קיצור שו"ע (סי' קכ"ח סעי' י"ג) – "הקורא כתב שעל גבי המצבה אם הוא כתב בולט קשה לשכחה".
8. שמירת הנפש (אות של"ט).
9. ברכת ישראל (סי' ס"ו ס"ק ט') – "והקורא כתב שע"ג המצבה קשה לשכחה".
10. ערה"ש (או"ח סי' ב' סעי' ו') – "עשרה דברים קשים ללימוד [להבין מה שלומד] ... וי"א אף הקורא כתב שעל גבי הקבר".
11. מ"ב (סי' ב' ס"ק ב') – "הקורא כתב שע"ג הקבר או המסתכל בפני המת משכח לימודו".
12. תו' יהושע (הל' שמירת בריאות הגוף והנפש אות י"ט ס"ק כ"ב).
13. פתחי עולם (סי' ב' ס"ק א').
14. לקוטי מהרי"ח (סדר תפילת ר"נ בן הקנה ח"א עמ' קנ"ב-ב').
15. כה"ח (סי' ב' ס"ק ג').
16. שלחן מלכים (הלכה למשה סי' ג' אות י"ט) – "הקורא כתב שע"ג הקבר (שם במג"א)".
17. מאסף כל מחנות (סי' ב' ס"ק י"ב ד"ה ועיין).
18. חזון עובדיה (אבלות ח"א עמ' תנ"ח הע' ח' ד"ה במסכת).
19. הגר"ח"ק שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות כ"ו).
20. שמירת הגוף והנפש (סי' ר"ו סעי' א').
21. דברי סופרים (סי' שע"ו עמק דבר ס"ק תצ"ח).
22. ילקוט יוסף (שבת ח"ב עמ' ק"צ סוף הע' א').
23. דברי בניהו (ח"י סי' ס"ו) - לשונו מובא לקמן.
24. זכר עשה (פרק ז' סעי' קנ"ה).
25. ואין למו מכשול (ח"ז פרק כ"א אות ט"ו).

ג. הקורא רק בהרהור.

1. מחמיר.

- (א) בצל החכמה (ח"ה סי' כ') – "העולה להלכה: (א) כתב באותיות בולטות ע"ג מצבה, הקורא אותו אפי' רק בהרהור הוא קשה ללימוד (אות ט' יא). - (ב) ראוי להמנע מלכתוב ע"ג המצבה אותיות בולטות (אות ד' י"ב) ... (ה) כתב שע"ג מצבה טרם שהועמדה על הקבר, מותר לקרותו (אות י"ג). - (ו) הוסרה המצבה מע"ג הקבר, צ"ע אם מותר לקרא הכתב שעליו (אות י"ד)".
- (ב) חזון עובדיה (אבלות ח"א עמ' תנ"ח הע' ח' ד"ה במסכת).
- (ג) הגר"ח"ק שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות כ"ו ויש, עי' תשובות הגר"ח אות ש"ג [דפו"ח אות תתתתקפ"ה]) – "נראה שראוי לזהר גם כאן".
- (ד) שמירת הגוף והנפש (סי' ר"ו סעי' ב') – "וראוי לזהר אפילו כשקורא בהסתכלות בלי להוציא מהפה".
- (ה) דברי בניהו (ח"י סי' ס"ו) - לשונו מובא לקמן.
- (ו) זכר עשה (פרק ז' סעי' קנ"ו).
- (ז) ואין למו מכשול (ח"ז פרק כ"א אות ט"ו).

ד. כתב שקוע.

1. יש להקל.

(א) קיצור שו"ע (סי' קכ"ח סעי' י"ג) - לשונו מובא לעיל.

(ב) שמירת הנפש (אות של"ט).

(ג) לקוטי מהרי"ח (סדר תפילת ר"נ בן הקנה ח"א עמ' קנ"ב-ב') - "היינו כשהוא כתב בולטת משנת חסידים יום שלישי".

(ד) פתחי עולם (סי' ב' ס"ק א') - "לא אמרו אלא כתב בולטת ולא שוקעת. נגיד מצוה".

(ה) תו יהושע (הל' שמירת בריאות הגוף והנפש אות י"ט ס"ק כ"ב) - "נגיד ומצוה".

(ו) נפש חיה (סי' ב' על סעי' ג') - "ועיין בס' יציב פתגם מהגיעב"ץ שכתב כי זהו אך הקורא כתב משוקע ולא בולט ועשה סמוכין לזה מגיטין כ' וכתב ולא וחקק ויש להעיר כי כ"כ גם המשנת חסידים ביום שלישי".

(ז) כה"ח (סי' ב' ס"ק ג') - "וכתב שער המצוות פ' ואתחנן דווקא כתיבה בולטת אבל כתיבה שוקעת ליכא למיחש".

(ח) שלחן מלכים (הלכה למשה סי' ג' אות י"ט) - "ולא אמרו אלא כתב בולטות ולא שוקעות (נגיד ומצוה)".

(ט) מאסף כל מחנות (סי' ב' ס"ק י"ב ד"ה ועיין).

(י) חזון עובדיה (אבלות ח"א עמ' תנ"ח הע' ח' ד"ה במסכת) - "המנהג הנכון לכתוב האותיות שעל המצבה בכתב שקוע".

(יא) שמירת הגוף והנפש (סי' ר"ו סעי' ג').

(יב) זכר עשה (פרק ז' סעי' קנ"ז).

(יג) ואין למו מכשול (ח"ז פרק כ"א אות ט"ו).

2. מראי מקומות - אפרקסטא דעניא (ח"א סי' קצ"ט).

(א) יוסף אומץ (עמ' רע"ג) - "וראיתי מדקדקין מניחין אבן על גבי המצבה ואומרים שמועיל שלא תהיה קריאתה קשה לתלמוד, ואפשר שקבלה היא מקדמונים. ומפני שכתוב בספר הכונות שאין זה בכתב שוקעת נראה לי לצרף שתי הסברות יחד שבכתב שלנו השוקע יש לסמוך על הנחת אבן כנ"ל".

(ב) הגר"ח ק"ק שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות כ"ו) - "וצ"ע אם אינה לא בולטת ולא שוקעת מהו, ובס' יוסף אומץ ...".

ה. תמונה, צילום.

1. מיקל.

(א) הגר"ח ק"ק שליט"א (גם אני אודך בעניינים שונים ח"ג אות קס"ג) - "שאלה: בקיצור שו"ע (סימן קכ"ח סעיף י"ג) כתב, הקורא שעל גבי המצבה אם הוא כתב בולט קשה לשכחה. ע"כ. האם מותר להסתכל על תמונה שרואים שם כתב בולט מע"ג הקבר. תשובה: לא אמרו אלא כתב".

2. מחמיר.

(א) דברי בניהו (ח"י סי' ס"ו) - "יש לחברה קדישא לעמוד בפרץ ולמנוע מאנשים שרוצים לעשות תמונה על המצבה של בניהם או יקריהם, ומ"מ אם הדבר נעשה שלא בידיעת החברה קדישא והכתב הוא בולט ולא שוקע אין לקרוא הכתב אפילו בהרהור כי הוא מביא לידי שכחה ואנו מוזהרים לא לעשות דברים שיכולים להביא לידי שכחת התורה".

ו. מת שאינו מכירו.

1. שמירת הגוף והנפש (סי' ר"ו סוף הע' א') - "ובפירוש אגדות לרבינו ידעיה הפניני (קדמון אחד בזמן הרשב"א) מצאתי ... אולי אין חשש שכחה כשקורא כתב שע"ג קבר איש שאינו מכירו. אך לא ראיתי בין כל האחרונים שהזכירו ענין זה שיחלקו בין מכירו לאינו מכירו".

ז. קברי עכו"ם.

1. הגר"ח ק"ק שליט"א (אסיפת יצחק י"ד תמוז תשס"ח) - "שאלה: במשנה ברורה (ס' ב' ס"ק ב') כתב הקורא כתב ע"ג הקבר משכח ללימוד, האם זה נוגע גם בקברי עכו"ם. תשובה: צ"ע".

ח. תיקון לשכחה זו.

1. לומר אהבה רבה עד וליחדך באהבה.

(א) א"ר (סי' רכ"ד ס"ק ח') - "ויש לומר אהבה רבה עד באהבה ומסוגל מאוד לשכחה".

(ב) רע"א (יו"ד סי' שע"ו על מחבר סעי' ד') - "וי"ל אהבה רבה עד באהבה ומסוגל מאד לשכחה".

(ג) קיצור שו"ע (סי' קכ"ח סעי' י"ג) - "וסגולה לומר אהבה רבה עד וליחדך באהבה".

(ד) שמירת הנפש (אות של"ט).

(ה) ברכת ישראל (סי' ס"ו ס"ק ט') - "ויש לומר אהבה רבה עד באהבה ומסוגל מאד לשכחה (אשל אברהם)".

(ו) לקוטי מהרי"ח (סדר תפילת ר"נ בן הקנה ח"א עמ' קנ"ב-ב') - "ועיין בא"א על הגליון המג"א רכ"ד לומר אהבה רבה".

(ז) אפיקי מגינים (סוף סי' קנ"ו).

(ח) שמירת הגוף והנפש (סי' ר"ו סעי' ה') - "יש סגולה לשכחה זו לומר אהבה רבה עד וליחדך באהבה".

2. האם סגולה מיוחדת לשכחה זו של קריאת כתב שע"ג קבר, או לא.

(א) הגר"ח ק"ק שליט"א (תשובות הגר"ח אות ש"ב [דפו"ח אות תתתקפ"ד]) - "אין ידוע לי".

(ב) שמירת הגוף והנפש (סי' ר"ו הע' ה') – "וראיתי בספר זכרון ח"א אות כ"ה שמנה אמירת אהבה רבה בין הדברים הטובים לזכרון, אמנם מדברי כל האחרונים הנ"ל משמע דאינו סגולה כללית לזכרון אלא **סגולה מיוחדת לשכחה** זו של קריאת כתב שע"ג קבר, כנלפענ"ד".

ט. להניח אבן ע"ג המציבה.

1. מראי מקומות – **יוסף אומץ** (עמ' רע"ג, לשונו מובא לעיל), הו"ד בהגרח"ק שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"ב אות כ"ו, לשונו מובא לעיל), **זכר עשה** (פרק ז' סעי' קנ"ט).

י. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' ר"ו).

1. **הגרח"ק שליט"א** (תשובות הגר"ח אות ש' [דפו"ח אות תתתקפ"ב]) – "אותיות קבר שהן בולטות קשה לשכחה כדאמרי' הוריות י"ג ב', ויש לשאול, האם בני המשפחה שעושים זה עוברים על לאו של לפני עור לא תתן מכשול, ועוד האם יש בזה צער לנשמה שע"י המצבה שלה יש שכחה. תשובה: אין בזה לפני עור, אבל יש ענין לשנות".

יג. נאכל במצרים.

א. מקור.

1. **במדבר** (פרק יא פסוק ה') – "זכרנו את ה' אֱלֹהֵינוּ אֲשֶׁר נָאֵכַל בְּמִצְרַיִם חֲנָם אֶת הַקְּשָׁאִים וְאֶת הָאֲבִטִּיחִים וְאֶת הַחֲצִיר וְאֶת הַבְּצָלִים וְאֶת הַשּׁוּמִיִּם".

(א) **פסיקתא זוטרתא** (פר' בהעלותך, דף ק:): – "זכרנו את הדגה. וכי דגין היו ניתנין להם במצרים חנם והא תבן לא היו נותנין להם חנם במצרים אלא חנם מן המצות. הקשואים ואת האבטיחים ואת החציר ואת הבצלים ואת השומים. מפני מה טעמו במן בכל מיני מאכל חוץ מחמש מינים הללו מפני שהן **קשין לתלמוד**".

(ב) **ילקוט ראובני** (פר' בהעלותך אות נ"ו) – "את הקישואים, מפני מה טעמו במן כל מיני מאכל חוץ מחמשת המינים הללו, מפני שהם קשים לתלמוד".

ב. **קישואים, חציר, בצלים, שומים**: האם קשה לתלמוד.

1. מיקל.

(א) עי' **מלבי"ם** (ארץ חמדה סוף חלק במדבר הל' דעות פרק ד' עלה לתרופה אות י"א) – "בפסיקתא אומר דמ"ש במתאוננים שאמרו שלא היו טועמים במן טעם אלו קישואין אבטיחים חציר ובצלים שומים משום שקשים לתלמוד, נראה דאינו מוכרח חדא דלמה טעמו טעם זיתים שאומר בהוריות דקשה לתלמוד, ועוד דבספרי אומר טעמים אחרים לכן **אין לחוש כ"כ** לדבר זה".

2. מחמיר.

(א) **הגרח"ק שליט"א** (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] הוספות ותיקונים להוצאה רביעית ד"ה בסוף) – "הקשואים והאבטיחים והחציר והשומים והבצלים מפני מה לא טעמו במן טעם ה' מינים אלו מפני שהן קשין לתלמוד (לקח טוב בהעלותך)".

הגרח"ק שליט"א (אליבא דהלכתא חכ"ט עמ' ט"ו טור א', חל"א עמ' מ"ט טור א') – "שאלה: שמעתי שיש מדרש שקישואין הן קשה לשכחה, האם נכון הוא או לא. תשובה: איזה מדרש. שאלה: במש"כ לי מרן שליט"א באיזה מדרש, (כתוב שקישואין קשים לשכחה), ראיתי מביאים זאת ממדרש ילקוט ראובני האם הוא נכון. תשובה: הבאתי בהוספות (לספר זכרון) הוצאה ד".

ג. אבטיח.

1. **הגרח"ק שליט"א** (תשובות הגר"ח יו"ד אות רס"ד [דפו"ח אות תתתקל"ג]) – "איתא שאבטיח מסוגל לשכחה, ויש לשאול, היאך אוכלים היום כולם אבטיח. תשובה: אבטיח שבחז"ל אין זה מה שקורין היום אבטיח".

הגרח"ק שליט"א (תשובות הגר"ח יו"ד אות רס"ה [דפו"ח אות תתתקל"ד]) – "שאלה: בהנ"ל. מהו באמת אבטיח שבחז"ל. [כדי ליהדר שלא לאכלו]. תשובה: י"א מלון".

הגרח"ק שליט"א (עלי שי"ח עמ' רכ"ה אות י"ד) – "שאלה: האם יש ענין למנוע אשה מלאכול אבטיח ושום וכו' כשהן מעוברות ומניקות. תשובה: אי"ז שקורין היום אבטיח".

2. מראי מקומות.

(א) **תפארת ישראל** (תרומות פרק ג' אות ב', עוקצין פרק ג' אות כ"ח, עדיות פרק ג' אות י"ז) – "אבטיח. מעלאנע".

(ב) **בדה"ש** (סי' צ"ו ס"ק ע"א) – "אמנם לא נתברר לי מהו אבטיח".

(ג) **חשוני חמד** (ברכות סוף דף מב, עלינו לשבח שמות תשובה כ"ו [ריש עמ' תקצ"ז]) – "שמענו ש'אבטיח' הנאמר בכל מקום כוונתו למה שאנו קוראים 'מלון', ואפשר להוכיח זאת מהמשנה פ"ג עדיות מ"ג, שרבי דוסא מתיר את מעי אבטיח של תרומה לאכילה לזרים, וכתב הרמב"ם שפירוש מעי האבטיח, הוא הזרע והרוטב שבתוכו, ודבר זה נמצא ב'מלון', ולא בפרי זה שאנו קוראים לו אבטיח, שהזרע שלו לא נמצא בתוך רוטב".

ד. מניקות, מעוברת.

1. **ספרי זוטא** (במדבר פרק יא פסוק ה') – "את הקשואים ואת האבטיחים ואת החציר ואת הבצלים ואת השומים, ר' שמעון אומר מפני מה היה המן משתנה להן לכל מין חוץ מחמשת המינים הללו אלא מושלין אותו משל למה"ד למלך שמסר את בנו לפדגוגו אמר לו הזהר בכבוד בני שלא יאכל בני מאכל רע ושלא ישתה משקה רע וכ"ש היה אותו הבן אומר לא בשבילי שהוא אוהבני אלא שאי

- אפשר לאכול וחכ"א אף המן היה משתנה להן לכל מין אלא שלא היו רואין בעיניהן אלא המן בלבד שנ' אין כל בלתי אל המן עינינו אין לנו אלא המן בשחר והמן בערב".
2. רש"י (במדבר פרק י"א פסוק ה') – "את הקשאים. אמר ר' שמעון מפני מה המן משתנה לכל דבר חוץ מאלו, מפני שהן **קשים למניקות**, אומרים לאשה אל תאכלי שום ובצל מפני התינוק. משל למלך וכו', כדאיתא בספרי".
3. רש"י (יומא דף עה. ד"ה הללו) – "הללו לא טעמו. שהן **קשין לעוברות ומניקות** כדאמרין בספרי משל אומר לאשה לא תאכלי בצל מפני התינוק".
4. סגולות ישראל (מע' מ' אות מ"ח) – "מניקת לא תאכל המנקת בצלים ושומים ולב וכבד. וגם כלילה שראויה להתעבר תהי' נזהר מזה (ספר הנהגות ישרות מהאריז"ל), גם נשים מעוברת יזהרו מזה מהר"ן ז"ל".
5. ישועות חכמה (סי' ל"ג סעי' ט') – "לא תאכל המניקת בצלים ושומים ולב וכבד. וגם כלילה שראויה להתעבר תהיה נזהר מזה (ספר הנהגות ישרות מהאריז"ל)".
6. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' קמ"ז הע' י'), יד לילודת (אנגלית, פרק ט"ו הע' י' א').
- א) הגר"ח"ק שליט"א (עלי ש"ח עמ' ק"ח אות ו') – "שאלה: איתא במ"א באו"ח סי' קע"ג ס"ק א' לענין מים אחרונים: ואפשר בזמן הזה אין סכנה כ"כ דחזינן כמה דברים המוזכר בגמ' שהם סכנה לרוח רעה ושאר דברים והאידנא אינו מזיק דנשתנו הטבעיות וכו', יל"ע מה הדין במש"כ בגמ' יומא דף עה. דרש"י מפרש הגמ' למימר הטעם דהמן אינו טעם כקישואים וכו' משום שהן קשין למעוברות ומניקות, האם זה נכלל במש"כ המ"א לעיל או שזה נוהג גם עכשיו. תשובה: צ"ע".
- הגר"ח"ק שליט"א (עלי ש"ח עמ' רע"ב אות י') – "שאלה: הגמ' יומא דף עה. מביאה הפסוק 'את הקישואים ואת האבטיחים' רבי אמי וכו' וחמשין המנין. הללו לא טעמו בו, ורש"י [ד"ה הללו לא טעמו] כתב, וז"ל: 'שהן קשין לעוברות ומניקות כדאמרין' וכו' ע"ש, האם זה נוהג בזמנינו, ואיך נהגו בזה בבית החזו"א. תשובה: לא שמעתי".
- ב) אור יצחק (ח"ב ענינים שונים סי' ד') – "על מה שאמרו ביומא דף ע"ה ... האם דבר זה נוהג בזמנינו. תשובה: עי' במגן אברהם קע"ג ס"ק א', שכתב וז"ל: ואפשר דבזמן הזה אין סכנה כ"כ דחזינן כמה דברים המוזכרים בגמ' שהם סכנה לרוח רעה ושאר דברים והאידנא אינו מזיק דנשתנו הטבעיות וגם הכל לפי טבע הארצות, ע"כ. וה"ה לענין דידן".
- ה. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' י"א), כשרות השלחן (בדיני או"ה עמ' ל"ו סעי' מ').
1. רמב"ם (הל' דעות פרק ד' הל' ט') – "ובשר שורים גדולים ותישים גדולים והפול והעדשים והספיר ולחם שעורים ולחם מצות והכרוב והחציר והבצלים והשומים והחרדל והצנון, כל אלו מאכלים רעים הם אין ראוי לאדם לאכול מאלו אלא מעט עד מאד ובימות הגשמים, אבל בימות החמה לא יאכל מהן כלל".
- א) ביאור חדש מספיק (הל' דעות שם), מוסר השכל (לשון חכמים, הל' דעות שם) – "והבצלים, טבעם חם ויבש גורמים כאב ראש מחממים הכבד והאידיים העולים מהם מזיקין לעינים ולמוח וגורמים שינה עמוקה. והשומים, טבעם חם ויבש מזיקי' לעינים ולמוח שורפים הדם ובפרט מזיקים לנשים הרות או מניקות".
- ב) שערי דעה (הל' דעות שם) – "וביומא דף ע"ה ע"א איתא דע"כ טעמו במן כל מיני מאכל חוץ מאותן חמשת המינים משום דאלו המינים רעים לגוף, ובספרי שם איתא דקשים למעוברת (והובא ג"כ ברש"י דיומא שם ד"ה הללו), ובמדרש לקח טוב (הנקרא פסיקתא זוטרתא) פ' בהעלותך איתא מפני שהם **קשים לתלמוד**, ולפי המבואר ביבמות דף ע"ב ע"א דכל ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר לא נשבה בהן רוח צפונית ולא זרחה להם חמה עיין שם, אין חידוש מה שלחולשת גופם לא טעמו אז טעם המינים הללו, כיון שלא היו יפין לגוף".
2. הגר"ח"ק שליט"א (אלא פרק ס"ז אות ב') – "**אינו נמנע** מלאכול קישואים ואבטיחים ובצל ושום אף שאיתא בפסיקתא שקשה לשכחה".
- הגר"ח"ק שליט"א (תשובות הגר"ח יו"ד אות רס"ג [דפו"ח אות תתתקל"ב]), אבני אהרן אות ט') – "והרי היום נוהגים לאכול קישואים ובצלים וכו' אף דאיתא שהם מסוגלים לשכחה. תשובה: **קצת מותר**".
- א) תשובות הגר"ח (דפו"ח יו"ד הע' תתתפ"ב) – "היינו שקצת אינו משכח, אבל אין הכוונה שאף שיש איסור מ"מ קצת מותר, חלילה. ושוב מצאתי שכתבתי אז לשון מרן (כי התשו' הי' בע"פ, אלא שמרן עבר על מה שכתבתי (קודם הדפסת הקו' תשובות הגר"ח שבספר אבני אהרן - אבות), רק תיבות קצת מותר, ולא הגיה ע"ז): קצת מותר לאכול **אבל הרבה זה איסור**".

קשה לעניות

- [א] המשתין לפני מטתו. [ז] תליית פת בסל.
 [ב] המזלזל בנשילת ידים. [ח] סובין בבית.
 [ג] אשתו מקללתו בפניו. [ט] המאבד פרווין שאין בהם כזית.
 [ד] האוכל מלח בזרת. [י] הכופה קערה ע"ג כד.
 [ה] כשנוטל צפרניו: לא יטול אותן כסדרן. [יא] הדוחק קצף לצדדין.
 [יב] עון לשון הרע. [יג] הזכרת שם שמים לבטלה.
 [יד] אשה שמגלה שער ראשה. [טו] מים אחרונים.
 [טז] שגורם לירידת בעלי בתים מנכסיהם.

דור המלקטים - בשביל שתתעשר (ליפסקי).

אדם שאומר איני מקפיד ויבוא עניות על נפשי.

1. פמ"ג (או"ח סי' רמ"א מש"ז ס"ק א') – "ועיין פרישה [אות א] כתב דשונאו שיביא עצמו לעניות".
 (א) עי' לקמן [אצל "המשתין לפני מטתו"].
2. אורח נאמן (או"ח סי' ק"פ ס"ק י"ג) – "קשה לעניות. יל"פ דאפי' אם יאמר דניח"ל להיות בעניות משום דיא עניות לישראל ורוצה בנסיון העוני יותר מנסיון העשירות, דגדול נסיון העושר מנסיון העוני, **אעפ"כ יהא נזהר** מזה משום דעונש עניות שיבוא עי"ז שבעצמו גרם לזאת יהא גדול מנשוא, דאינו דומה אם העוני בא על האדם שלא ע"י גרמתו רק ע"י מזלו דמזונא לאו בזכותא תליא אלא במזל, לעניות שגורם בעצמו לעבור ע"ד קונו ליתרע מזלו ודוק בזה וקצרת".
3. ברכת השם (סי' ג' ס"ק כ"ד) – "אורח נאמן ... (ועיין בגמ' ב"מ דף ל"ג ע"א דיש מ"ד **דדריש מקרא** אפס לא יהיה כך אביון אזהרה שלא יביא עצמו לידי עניות) ועי' בפמ"ג סי' רמ"א א'...".
4. שלחן הטהור (סי' קנ"ח סעי' א'), הו"ד בפסקי תשובות (סי' קנ"ח אות כ"א, הע' ק"ז, לשונו מובא לקמן) – "**ונעשה עני מן התורה ומן המצות ומחזיר על הפתחים**".

[א] המשתין לפני מטתו - או"ח סימן רמ"א סעיף א'.

א. מקור.

1. שבת (דף סב:) – "אמר רבי אבהו, ואמרי לה במתניתא תנא: **שלושה דברים מביאין את האדם לידי עניות, ואלו הן: המשתין מים בפני מטתו ערום ... המשתין מים בפני מטתו ערום** רבא: לא אמרן אלא דמהדר אפיה לפורייה, אבל לבראי לית לן בה. ומהדר אפיה לפורייה נמי לא אמרן אלא לארעא. אבל במנא לית לן בה".
2. נדה (סוף דף טז:) – "אמר רבי שמעון בן יוחאי: ארבעה דברים הקדוש ברוך הוא שונאן ואני איני אוהבן; הנכנס לביתו פתאום, ואצ"ל - לבית חברו, והאוחז באמה ומשתין מים, ומשתין מים ערום לפני מטתו, והמשמש מטתו בפני כל חי".
- (א) טור (או"ח סי' רמ"א סעי' א') – "לא ישתין בפני מטתו ערום דד' דברים הקדוש ברוך הוא שונאן ואחד מהן המשתין מים לפני מטתו ערום וגרסינן בשבת בפרק במה אשה אמר רבי אמי ואמרי לה במתניתא תנא ג' דברים מביאין האדם לידי עניות ואלו הן המשתין מים לפני מטתו ערום וכו' ולא אמרן אלא דמהדר אפיה לפורייה אבל לא מהדר אפיה לפורייה לית לן בה וכי מהדר אפיה לפורייה נמי לא אמרן אלא בארעא אבל במנא לית לן בה".

ב. הטעם שהקדוש ברוך הוא שונא.

1. מפני שקשה לעניות.

- (א) פרישה (או"ח סי' רמ"א ס"ק א') – "והא דהקב"ה שונא את המשתין מים וכו' הוא דוקא כד מהדר אפיה לפוריא ומשתין בארעא כמו שמפרש רבינו בסמוך גבי דקשה לעניות שהוא ענין אחד למה ששונאו הקדוש ברוך הוא וכן איתא בתוספות פרק כל היד דף י"ז (ע"א) אהא דקאמר ארבעה דברים הקדוש ברוך הוא שונאן וכו' ומשתין מים ערום לפני מטתו כתבו התוספות וז"ל משתין מים לפני מטתו דאמר בשבת דקשה לעניות עכ"ל הרי ששנאת הקדוש ברוך הוא הוא מה שקשה לעניות".
- (ב) א"ר (סי' רמ"א ס"ק ב') – "שונאו מפני וכו'. והדרישה [סק"א] פירש ששנאת הקדוש ברוך הוא הוא מפני שקשה לעניות, וכ"מ בתוספות נדה דף י"ז (ע"א ד"ה ומשתין)".
- (ג) פמ"ג (או"ח סי' רמ"א במש"ז) – "ועיין פרישה [אות א] כתב דשונאו שיביא עצמו לעניות, ועיין תוספות [נדה יז, א ד"ה משתין] בזה".

2. מפני שמתנהג עצמו דרך מיאוס וטינופת.

(א) לבוש (או"ח סי' רמ"א סעי' א') - לשונו מובא לקמן.

ג. פוסקים.

1. מחבר (או"ח סי' רמ"א סעי' א') – "אחד מהדברים ששונא הקדוש ברוך הוא, המשתין בפני מטתו, ערום. המשתין לפני מטתו, ערום, מביא לידי עניות; ולא אמרן, אלא דמהדר אפיה לפוריא (פי' למטה), אבל לבראי לית לן בה; ודמהדר אפיה לפוריא נמי לא אמרן, אלא בארעא, אבל במנא לית לן בה".
2. לבוש (או"ח סי' רמ"א סעי' א') – "לא ישתין אדם ערום לפני מטתו. וכל המשתין ערום לפני מטתו הקדוש ברוך הוא שונא, מפני שמתנהג עצמו דרך מיאוס וטינופת ואיך תשרה השכינה על מטתו. ולא עוד אלא שכל המשתין לפני מטתו ערום יבא לידי עניות, משום שיש שד ששמו נבל והוא ממונה על העניות, ונבל קרו ליה מפני שהוא חפץ לנבל את עצמו ואוהב מקומות המיאוס, והרי הוא דר במקום הזה שהוא מיאוס. והאי ערום לאו דווקא אלא הוא הדין הוא לבוש אסור, והא דנקט ערום אורחא דמילתא נקט שמתוך

3. ערה"ש (או"ח סי' רמ"א סעי' ב') – "והכי אמרינן בשבת [ס"ב:] דהמשתין מים ערום לפני מטתו בא לידי עניות דשרא דעניותא נבל שמיה ובכל מקום שמוצא מקום מטונף ושלא בנקיות שורה שם ודווקא כשמחזיר פניו להמטה אבל אם מחזיר פניו לחוץ לית לן בה דהקילוח יוצא לחוץ ודווקא כשמשתין על הארץ אבל כשמשתין בכלי לית לן בה".

4. שמירת הגוף והנפש (סי' נ"ח סעי' ד').

ד. המשתין "ערום" לפני מנתו.

1. לאו דוקא ערום [אלא ה"ה אם היה לבוש אלא אורחא דמלתא נקט מתוך שהוא ערום אינו יוצא לחוץ להשתין] – רש"י (שבת דף סב: ד"ה ערום, "ערום. אורחא דמילתא נקט, מתוך שהוא ערום, אינו יוצא לחוץ להשתין, דטורח הוא לו ללבוש ולצאת"), לבוש (או"ח סי' רמ"א סעי' א', לשונו מובא לקמן), מג"א (סי' רמ"א ס"ק א'), ערה"ש (או"ח סי' רמ"א סעי' א'), מ"ב (סי' רמ"א ס"ק ב').

2. מראי מקומות.

א) שפת אמת (שבת דף סב:) – "שם בגמ' במתניתא תנא כו' בפני מסתו ערום ברש"י אורחא דמילתא נקט כו' דטורח הוא לו ללבוש ולצאת, ונראה דאתי לאשמעינן דדוקא בכה"ג דמצד הטירחא אינו יוצא אינו רשאי לעשות כן אבל אם צריך להשתין תיכף אמרינן בעלמא דאפי' ברה"ר מותר דסכנה הוא כדאי' בבכורות (מ"ד ב) ע"ש".

ה. המשתין ערום לפני "מטתו": הדין בשאר מקומות.

1. ה"ה לפני השלח, ושאר מקומות.
 (א) מהרש"א (חי' אגדות שבת דף סב:) – "המשתין מים בפני מטתו ערום כו' פרש"י ערום אורחא דמלתא נקט מתוך שהוא ערום אינו יוצא לחוץ כו' עכ"ל ומה"ט נמי לפני מטתו אורחא דמלתא נקט שדרך אדם לעמוד ממטתו ערום ולהשתין שם וה"ה ומכ"ש במקומות אחרים כגון לפני שלחנו וכיוצא בו דמביא לידי עניות משום מאיסותא וק"ל".
 (ב) א"ר (סי' רמ"א ס"ק א') – "לפני מטתו וכו'. ומכל שכן במקומות אחרים כגון לפני שלחנו וכיוצא בו, מהרש"א [חידושי אגדות, שבת סב ע"ב ד"ה המשתין]".
 (ג) פמ"ג (או"ח סי' רמ"א א"א ס"ק ב', ראש יוסף שבת דף סב: [לשונו מובא לקמן]) – "והוא הדין לפני השולחן, אליה רבה [ס"ק א] בשם מהרש"א ז"ל [שבת סב, ב ד"ה המשתין]".
 (ד) מ"ב (סי' רמ"א ס"ק ב') – "בפני מטתו. ומכ"ש אם משתין מים לפני מקומות אחרים שצריכים להתנהג יותר בנקיות כגון לפני שלחנו וכיב"ז".
 (ה) שמירת הגוף והנפש (סי' נ"ח סעי' ד').

ו. מראי מקומות.

1. ראש יוסף (שבת דף סב:) – "המשתין מים בפני מטתו ערום לא נתבאר שיעור דלפני מטתו ויראה תוך ד"א וחוץ לד"א רשות אחר הוה ולבראי שרי דקילוה למרחוק משמע קצת אפי' תוך ד"א ובאשה אסור אפילו לבראי ועמ"א רמ"א ואי"ה בפריי יבואר וכאן אין להאריך ועיין א"ר לפני מטתו ל"ד ה"ה לפני שלחן וכדומה יע"ש בשם מהרש"א בזה".

ב] המזלזל בנטילת ידים - או"ח סימן קנ"ח סעיף ט'.

א. שבת (דף סב:) – "אמר רבי אבהו, ואמרי לה במתניתא תנא: שלושה דברים מביאין את האדם לידי עניות, ואלו הן ... ומזלזל בנטילת ידים ... ומזלזל בנטילת ידים אמר רבא: לא אמרן אלא דלא משא ידיה כלל, אבל משא ולא משא - לית לן בה. ולאו מלתא היא, דאמר רב חסדא: אנא משאי מלא חפני מיא. ויהבו לי מלא חפני טיבותא".

ב. פוסקים.

1. מחבר (או"ח סי' קנ"ח סעי' ט') – "צריך לזהר בנט"י, שכל המזלזל בנטילת ידים חייב נידוי, ובא לידי עניות, ונעקר מן העולם".
2. לבוש (או"ח סי' קנ"ח סעי' ט') – "צריך האדם לזהר מאד בנטילת ידים, שכל המזלזל בנטילת ידים חייב נידוי שעובר על דברי חכמים וישכנו נחש ובא לידי עניות. וסימנך על ג' נטילות ידים ראשי תיבות ענ"י, כלומר על ידי הברכה ניצול מן העניות אלא מתברך, אבל כשאינו נוטל ואינו מברך נשאר עני ואינו מתברך, ועוד שהוא נעקר מן העולם".
3. גר"ז (סי' קנ"ח סעי' ט"ו) – "צריך לזהר מאוד בנטילת ידים שכל המזלזל בנטילת ידים חייב נידוי ובא לידי עניות ונעקר מן העולם ואפי' הנוטל ידיו ברביעית מצומצם מביאו לידי עניות אלא יוסיף ליטול ידיו בשפע וכל הנוטל מלא חפניו מים נותנים לו מלא חפניו טובה וברכה ומכל מקום לא יכוין לכך כדי להתעשר שנמצא עובד על מנת לקבל פרס אלא יעשה לכבוד קונו".
4. ערה"ש (או"ח סי' קנ"ח סעי' ג', סעי' ט"ו) – "כבר נתבאר שמאד צריך לזהר בנט"י דנעקר מן העולם ובא לידי עניות וסימנך דראשי תיבות של על נטילת ידים הם עני כלומר שזה מציל מן עניות [לבוש] ואף על פי ששיעורם ברביעית יטול בשפע דאמר ר"ח אנא משאי מלא חפני מיא ויהבי לי מלא חפני טיבותא [שבת ס"ב]. כלומר שהטיל על ידיו הרבה מים ונתנו לו הרבה עושר מן השמים ואותם בני אדם המזלזלים ומפקפקים על דברי חז"ל סופם לאבדון ואין להם חלק לעוה"ב ועליהם צווח הנביא [ישעיה ה, כ] הוי האומרים לרע טוב ולטוב רע שהרי בנט"י יש נקיות גדולה ומ"מ לרוע יצרם המנוול ימאסו במצוה העדינה הלזו ויאכלו בטינוף ידים אוי להם ולנפשותם".
5. מ"ב (סי' ק"ס ס"ק נ"ב) – "דאם אינו מקיים נט"י כראוי קשה לעניות".
6. שמירת הגוף והנפש (סי' נ"ה סעי' א').

7. ילקוט יוסף (סי' קנ"ח סעי' א', קיצור שו"ע סי' קנ"ח סעי' א') – "וצריך לזהר מאד בנטילת ידים, שכל המזלזל בנטילת ידים חייב נידוי, ובא לידי עניות, ונעקר מן העולם".
8. פסקי תשובות (סי' קנ"ח אות כ"א, הע' ק"ז) – "ולענין העונש שגורם לעצמו עניות כתוב בזה"ק (לך לך פ"ז ע"ב) 'כל מאן דלא נטיל ידיו כדקא יאות אף על גב דאתענש לעילא איתעניש לתתא, ומאי עונשיה לתתא דגרים ליה לגרמיה מסכנותא (- עניות)', ומוכח מלשונו שאף שנוטל ידיו אלא שאין נוטל כהוגן גורם לעצמו עניות, ובשו"ע הרב (סעי' ט"ו) כתב 'ואפילו הנוטל ידיו ברביעית מצומצם מביאו לידי עניות', ועני פירושו עני מן התורה ומן המצוות ומחזור על הפתחים [שלחן הטהור], ולכן צריך כל אדם לשנן היטב הל' נט"י כדי שידע ליטול ידיו כהוגן וכהלכה".

ג. אשתו מקללתו בפניו.

- א. שבת (דף סב:) – "אמר רבי אבהו, ואמרי לה במתניתא תנא: שלושה דברים מביאין את האדם לידי עניות, ואלו הן ... ושאשתו מקללתו בפניו ... ושאשתו מקללתו בפניו אמר רבא: על עסקי תכשיטיה. והני מילי הוא דאית ליה ולא עביד".
1. ראשונים – רא"ש (שבת פרק ו' סי' י"ב), האגודה (שבת פרק ו' סי' צ"ה), פסקי רי"ד (שבת דף סב:).
- ב. יש גורסין "ומי שאשתו מקללתו [בפניו] ושותק" – כל בו (סי' קי"ח), מנורת המאור (פרק ו' עמ' ת"ל, פרק כ' עמ' תכ"ח, חופת אליהו רבה עמ' תנ"ה), ראשית חכמה (שער ג' אות ל"ד).
1. מראי מקומות – ח"י הר"ן (מיוחס לו, שבת דף סב:), לשונו מובא לקמן, עמודי משפט (טהרני, סי' י' עמ' קמ"א ד"ה ואמנם).

ג. הטעם.

1. מהר"ל (חידושי אגדות שבת דף סב:) – "ומי שאשתו מקללת אותו בפניו, והנה איש כזה דבק בו הקללה ואיך אפשר שיהיה אליו העושר, אפילו קצת עושר אין ראוי לו כאשר דבק עמו הקללה, בפרט כאשר אשתו שהיא עצם מעצמו בשר מבשרו מקללת אותו על עסקי תכשיטיה ובהאשה קרובה [להוציא] אל הפעל [הקללה], כי אין אשה אלא לתכשיטיה וכאשר האשה מקללת אותו על עסקי תכשיטיה בזה נחשב הקללה קרובה אליו ביותר ואין ראוי לעושר".
2. ח"י הר"ן (מיוחס לו, שבת דף סב:) – "אמר רבא על עסקי תכשיטי' וה"מ הוא דאית לי' ולא עביד לה. פי' שמקללתו על שאינו רוצה לקנות לה תכשיטין ויש לו במה לקנות ויש לו איסור בזה ומביאו לידי עניות, והטעם לפי שאינו מרחם עלי' שהיא תלויה בו והוא תלויה במי שאמר והי' העולם ובמדה שמדד שלא רחם על מי שתלויים בו כך לא ירחם הבורא עליו וכן פי' רבי' יהונתן ז"ל, והא דאמרי' בכמה דוכתי מי שאשתו מקללתו בפניו והוא שותק אין חייו חיים מיירי בשאין מקללתו על עסקי תכשיטיה, אי נמי על עסקי תכשיטי' ואין לו דבהא אין חייו חיים אבל אינו מביאו לידי עניות כנ"ל".
3. מאירי (שבת דף סב:) – "וכן מי שאשתו מקללתו בפניו ר"ל מי שגורם לאשתו שתכעוס עליו כ"כ עד שתקללהו בפניו כגון שמונע ממנה תכשיטיה ויש ספק בידו לעשות וכשהיא רואה בעצמה כך אף היא מתרשלת בשמירת נכסיו ומביאתו לידי עניות וכן כל כיוצא בדברים אלו ובדרש אמרו בזו מפני שאשתו ובני ביתו תלויים עליו והוא תלוי במי שאמר והי' העולם וכל שמרחם על אותם שהם תלויים עליו אף מי שהוא תלוי עליו מרחמו".
4. הגריש"א זצ"ל (הערות על מסכת שבת דף סב: אות ט') – "ושאשתו מקללתו בפניו וכו'. ויל"ד דהוא מדה כנגד מדה דכיון דאע"פ שיש לו ממון אינו מקיים חיובו לאשתו לקנות לה תכשיטים, סופו שבא שבאמת לא יהיה לו ולא יוכל לקנות, ולהכי לא נאמר עונש זה בשאר מקומות".

ד. מראי מקומות.

1. רמ"א (אה"ע סי' קנ"ד סעי' ג') – "אבל אם מקללתו בחנם או מזלזלת אביו ואמו, והוכיחה בדברים ואינה משגחת עליו, י"א דמותר להכותה, וי"א דאפילו אשה רעה אסור להכותה. והסברא ראשונה היא עיקר. ואם אינו ידוע מי הגורם, אין הבעל נאמן לומר שהיא המתחלת, שכל הנשים בחזקת כשרות, ומושיבים ביניהם אחרים לראות בשל מי הרעה הזאת, ואם היא מקללתו חנם, יוצאת בלא כתובה. ונראה לי דוקא ברגילה בכך, ואחר ההתראה".

ד. האוכל מלח בזרת - או"ח סימן קע"ט סעיף ו'.

- א. שבולי הלקט (סי' קמ"ט), מחבר (או"ח סי' קע"ט סעי' ו'), דר"מ (או"ח סי' ק"ע ס"ק ד*), לבוש (או"ח סי' קע"ט סעי' ו'), גר"ז (סי' קע"ט סעי' ח'), ערה"ש (או"ח סי' קע"ט סעי' ו') – "והאוכל מלח אחר אכילתו לא יאכל בגודל, דקשה לקבור בנים; ולא בזרת, דקשה לעניות; ולא באצבע, דקשה לש"ד, אלא באמה ובקמיצה".
- ב. הוריות (דף יג:) – "חמשה דברים משיבים את הלימוד ... ויש אומרים: אף הטובל אצבעו במלח ואוכל ... והטובל אצבעו במלח. אמר ר"ל: ובאחת. כתנאי, ר' יהודה אומר: אחת ולא שתיים, רבי יוסי אומר: שתיים ולא שלש; וסימניך: קמיצה".
1. ראשונים – ברייתא מעשה תורה (המיוחס לרבינו הקדוש, אות ה'), הו"ד בכל בו (סי' קי"ח ד"ה חמשה), עי' פסקי רי"ד (הוריות דף יג:), עי' פסקי ריא"ז (הוריות דף יג: ד"ה חמשה), מנורת המאור (הוספות דברים שמנו חכמים במנין עמ' תר"ד, עמ' תר"ז).
2. פוסקים – עי' של"ה (שבועות פרק נר מצוה אות ק"ה), פרי"ח (או"ח סי' ב' על סעי' א'), פמ"ג (או"ח סי' ב' א"א ס"ק א'), עי' ערה"ש (או"ח סי' ב' סוף סעי' ה'), כה"ח (או"ח סי' ב' ס"ק ג'), הגר"ח ק"ק שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"א אות כ"ב), זכר עשה (פרק ו' אות קמ"ג).
3. מראי מקומות.
- א (פמ"ג (או"ח סי' ב' א"א ס"ק א')) – "ואצבעו איני יודע אם דווקא הסמוך לאגודל דווקא כי הוא נקרא אצבע, ואי של ימין דווקא".

- (1) הגר"ח שליט"א (ספר זכרון [בתוך ס' שיח השדה ח"א] ח"א סוף אות כ"ב) – "ועי' פמ"ג ... וצ"ע שלא הביא משו"ע סי' קע"ט הנ"ל".
- (2) מראי מקומות – חק משה (הוריות דף יג: ד"ה והטובל, "צע"ג"), נפש חיה (מרגליות, סי' ב' על סעי' ג', "הפמ"ג ... מהפלא שלא העיר מהבואר להלן ..."), מאסף לכל המחנות (סי' ב' ס"ק י"ב), זכר עשה (פרק ו' הע' קמ"ג).

ג. מראי מקומות – מחזיק ברכה (סי' קע"ט ס"ק ב').

1. רב פעלים (ח"ד או"ח סי' ט') – "וראיתי להגאון מחזיק ברכה ז"ל שם בס"ק ב' שהביא קו' מספר רגל ישרה דלכאורה זהו נגד גמרא דהוריות דף י"ג ע"ב וכתב עליו הגאון מחב"ר דאם כונתו להקשות דבדין זה אמרו כאן אלא באמה ובקמיצה ושם בהוריות אמר ריש לקיש באחת לק"מ דהכא נמי קאמר או באמה או בקמיצה ואב"א דהכא באמה ובקמיצה בשתייהן קאמר הנה זה אתי כרבי יוסי דאמר התם שתיים ולא שלש עכ"ל ע"ש והנה לפי תירוצו הראשון נראה שגם באמה ובקמיצה אין לאכול בשתייהם ביחד אלא רק באחת מהם שיהיה טובל האמה לבדה במלח ואוכל או בקמיצה לבדה ועל כן לפ"ז גם אם יהיה אוהז הגרגיר של מלח בשתיים שהם האמה והקמיצה לאו עביד שפיר להך תירוצא דהרב אך זה האדם שהוא עושה כן לרפואה כנז"ל לא יספיק לו טיבול האצבע במלח כי רוצה להכניס בגרגירו קטן בבת אחת או מלח דק שעור גרגיר קטן דטיבול בלבד שהוא דבר מועט מאד דבטיל בריר הפה ואינו יורד חדרי בטן שיגיע כוחו של מלח בתוך האצטומכא זה לא יועיל לו ועל כן אמרתי מאחר שלא שמענו קשות בשתיים האלה שהם אמה ובקמיצה וגם עוד לתירוץ השני של הגאון חיד"א שתירץ דאתי כרבי יוסי דקי"ל רבי יאודה ורבי יוסי הלכה כרבי יוסי נמצא לפ"ז אין פקפוק לרבי יוסי באוכל בשתיים האמה והקמיצה ביחד לכן אמרתי לו שיעשה כך לאחוז הגרגיר בין אמה ובקמיצה ויתן לתוך פיו. מיהו יש עוד תקנה אחרת שיניח הגרגיר בכף ידו ויזרקנו לתוך פיו מכף ידו ואם נח לו בכך אה"ן גם זה נכון לעשותו ...".

ה) כשנוטל צפרניו: לא יטול אותן כסדרן - או"ח סימן ר"ס.

א. מחזור ויטרי (סי' תקכ"ט) – "הנוטל ציפורניו. בשמאל, מתחיל בקמיצה ומסיים בגודל. ובימין מתחיל בגודל ומסיים בקמיצה. ולא שתיים זו אחר זו מפני שקשה לשכחה. ולא באמה. מפני שהוא קשה לקבור בנים. ולא בזרת, מפני שקשה לעניות. ולא באצבע, מפני שקשה לשם רע. אלא בגודל ובקמיצה. ומי שעושה כן תשמר דעתו".

1. עי' לעיל.

ו) תליית פת בסל.

א. מקור.

1. פסחים (דף קיא:) – "תלאי בביתא קשי לעניותא, כדאמרי אינשי: תלא סילתא תלא מזוניה. ולא אמרן אלא ריפתא, אבל בישרא וכוורי לית לן בה, אורחיה היא".
2. מדרש תלפיות (אות ה' ענף היינו דאמרי אינשי סוף שער אות ת') – "תלא סילתיה תלא מזוניה. פירוש מי שתולה בקורה או ביתד הסל ומצניע פיתו שם ממופת עניות הוא והאי דאמרי אינשי התולה סלו מזונותיו תלויין".
3. מראי מקומות.

א) אדר"ת (קושט אמרי אמת פסחים דף קיא:, עמ' קצ"א) – "תלאי בביתא קשי לעניותא, כדאמרי אינשי תלא מזוניה. בזה צדקו מאוד להביא מאמר המורגל בין ההמון, למען יראו העם קדושת דברי חז"ל ותורתם, כי לשון חכמים עושר, ככתובות ק"ג א'. וי"ל עוד דנפ"מ לכעין הך דלעיל ק"י ב', דאמר שם, מאן דקפיד קפדי בהדיה, שי"ל אולי גם ענין זה, הוא רק למאן דקפיד ע"ז, ולכן תלאי בביתא קשי לעניותא משום כדאמרי אינשי תלא סילתא תלא מזוניה, וכיון דאינשי אמרי הכי ולא אפשר לשרש זאת מלבם, ע"כ צריך לזוהר בזה, דבדאי קפדי ע"ז. וכה"ג כתב בס' חסידים סי' [רס"א] שצריך לזוהר משיחתם של בריות. ונ"ל שכעת שאין מקפידין ע"ז כלל אין לחוש ולהקפיד עוד. וכן השבתי להשואלים אותי על התולים מטפחת עם מצותיהם בשמי קורה מפני העכברים, אם יש לחוש בכך. וגם אמרתי דבכה"ג שעושים זאת משום שימור המצות שלא יתלחלו ומשום שנוהרים שלא לאכול מצות שריות ודאי דבכה"ג י"ל שומר מצוה לא ידע דבר רע, וק"ו הדברים אם שומר מצוה לקיים מ"ע לא ידע דבר רע, כ"ש בשומרה שלא להכשל ח"ו באכילת איסור. ואפשר עוד דדווקא בכל השנה שאין הדרך בכך, הוא שקשי לעניותא, משא"כ בימי הפסח שעושים כן מפני שמירת המצות ודאי שאין חשש בכך. ובלשון רש"י והרשב"ם, ראיתי שמדקדקין לכתוב התולה פתו באויר בתוך סל אחד, שמע מינה, א' דווקא באויר, ולא כשהוא סמוך לכותל, ב' דווקא בתוך סל, ג' ואולי גם רק כשכונסם כולם לתוך סל אחד ולא לשנים ושלושה. - ואף שאין בזה טעם לחלק, הרי גם בעיקרו הוא דבר שאין לו טעם אלא שהוא מסתרי הטבע, ואף שבע"ז ל' א' אמרו פירוקא לסכנתא, הרי בזה רבותינו רש"י והרשב"ם כתבו כן, ומי יבוא אחריהם".

ב. פוסקים.

1. מחמיר.

- א) קיצור השל"ה (סוף דיני הסדר ד"ה יש) - לשונו מובא לקמן.
- ב) גר"ז (הל' שמירת הגוף ונפש סעי' ט') – "פת תלויה באויר קשה לעניות אבל בשר ודגים אין לחוש הואיל ודרכם בכך".
- ג) מעט מים (סי' מ"ו).
- ד) בן איש חי (שנה ב' פר' פנחס אות י"ב) – "אמרו שם בפסחים התולה סל ופת בתוכו קשה לעניות ב"מ ... וצריך להזהיר המון העם שלא יתלו כעכין של לחם בחבל בתוך אויר התנור אחר אפייתם בעוד התנור חם כדי שיצטמקו".
- ה) כה"ת (ס"ק קצ"ח, או"ח סי' ק"פ ס"ק י"ד, סי' תל"ד ס"ק י"ג) - לשונו מובא לקמן.
- ו) עצי העולה (ערך סכנה ס"ק כ"ח) – "וד' דברים מבאים לידי עניות מי שתולה סל עם לחם בביתו ...".

- (ז) הגר"ט פריינד זצ"ל (צהר ח"ב עמ' ר"ו).
 (ח) הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה פסח פרק ט' הע' שנ"ט, עץ השדה סי' ט"ז הע' כ"ו, דפו"ח פרק ל' סוף הע' ה').
 (ט) אור לציון (ח"ב פרק י"ב סעי' י"ה, הע' י"ה, ודרשת וחקרת ח"ג יו"ד סי' ה' אות ג') - לשונו מובא לקמן.
 (י) הגרשז"א זצ"ל (עץ השדה סי' ט"ז הע' כ"ה, דפו"ח פרק ל' הע' ד', וזאת הברכה פרק ב' כבוד הפת אות ד', פסקי הלכות קרול או"ח אות מ"ג, אשרי האיש או"ח ח"א פרק ל"ב אות ה').
 (יא) שבט הקהתי (ח"ג סי' קנ"ב).
 (יב) שמירת הגוף והנפש (סי' ל"א סעי' א').
 (יג) וזאת הברכה (פרק ב' כבוד הפת אות ד').
 (יד) עץ השדה (סי' ט"ז סעי' ז', דפו"ח פרק ל' סעי' א').
 (טו) ברכת השם (סי' ג' סעי' ס"א).
 2. בזמן הזה יש להקל.

(א) מעדני השולחן (פרדס יוסף החדש הגדה של פסח אות כ', עמ' מ"ג) – "שכחיום יש להקל, משום שמשמע שקפידת הגמרא היתה דאמרי אינשי תלא סילתא וכו', אבל כהיום דלא אמרי אינשי כך, ורק מי שלומד גמרא זו מתעורר לחשוש בזה, ולכך ליכא קפידא".

(1) הגר"צ ירמיה שליט"א – "הגמ' פוסקת 'תלאי בביתא קשי לעניותא' ורק אח"כ כותבת 'כדאמרי אינשי' ומביא פתגם ע"ז אבל לא שזה המקור. (ב') ברמב"ם ובטוש"ע (קט"ז ד' ה') הובא כמה איסורים שהמקור שלהם הוא מירושלמי שחושש למה שחוששים הבריות (כדהובא בב"י ובגר"א), וכתבוהו בלשון 'אסור' ו'צריך לזהר', ולא התנו את האיסור בדעת הבריות שבכל דור, וע"כ שהגמ' באה לפסוק הלכה ולא להביא סיפורים.

ג. פת הבאה בכיסנין.

1. מחמיר.

(א) הגרשז"א זצ"ל (עץ השדה דפו"ח פרק ל' הע' ט"ו) – "שבכלל זה פת הבאה בכיסנין".

(ב) ידי כהן (קונ' ביזוי אוכלים פרק ט"ז אות ה').

2. מראי מקומות.

(א) ברכת השם (סי' ג' סוף אות ס"א) – "ויש להסתפק אם פת הבאה בכיסנים בכלל פת לענין זה, ואם גם פחות מכזית הוי בכלל".

ד. לאחוז ביד שקית שבתוכו לחם.

1. מיקל.

(א) הגר"ח"ק שליט"א (ח"ב שאלת רב ח"א פרק י"ג סעי' ט') – "שאלה: אם מותר להניח הלחם אחרי הקנייה בתוך שקית וללכת כך או יש חשש משום תולה פתו (פסחים קיא ע"ב). תשובה: אם תולה טוב לזהר".

הגר"ח"ק שליט"א (ח"ב שאלת רב ח"א פרק י"ג סעי' ב') – "שאלה: הבנתי מתשובת הרב שליט"א שאם מחזיק שקית שיש בתוכו לחם אין בזה חשש משום תולה פתו ושרי, ורק בתולה שקית עם לחם על מסמר או עגלה וכדו' שייך תולה פתו, האם זה נכון. תשובה: נכון".

(ב) ברכת השם (סי' ג' ס"ק רכ"ז) – "וכ"ז כשהסל תלוי ועומד כמקומו אבל כשהפת בסל שבתוך ידו שפיר דמי, שכן דרכו ולא זילזול הוא גבי', ואע"פ דלגבי תפילין מצינו בשו"ע או"ח בס"מ' דאף כשתלוי בידו אסור, שאני כאן דאורח' בהכי להביא פת בתוך סל התלוי בידו ופשוט".

ה. תליית עירוב.

1. מחמיר.

(א) פלא יועץ (אורות אליים פסחים דף קיא:, אות מ"ב) – "נראה מזה כי לא טוב עשו במה שנהגו לתלות לחם בעירוב".

(ב) בן איש חי (שנה ב' פר' פנחס אות י"ב) – "עוד אמרו שם בפסחים התולה סל ופת בתוכו קשה לעניות ב"מ, ופה עירנו היה המנהג לתלות פת העירוב של העיר בבהכ"נ בתוך הכיס של העמוד, ואנא עבדי תקנתי לקבוע תיבה קטנה פתוחה על העמוד ומניחין בתוכה העירוב, וכיס העירוב יוצא ונראה לכל".

(ג) הגר"ח"ק שליט"א (דברי שי"ח גליון שנ"ב, פר' חיי שרה שנת תש"פ עמ' א') – "שמעתי את הגר"י זילברשטין מספר לרבנו על בית הכנסת שתולין את העירוב על מסמר, אמר להם הגר"י ז' שלא טוב לתלות פת, שמביא לעניות ולא קבלו דבריו, ושאל את רבינו מה דעתו. הגיב לו הרב: אמת אמרת".

2. מיקל.

(א) מעט מים (סי' מ"ו) – "אין ראיה כלל מש"ס פסחי' לענין עירוב דש"ה שתולה מזון האוכל כל השבת וזה קשה ע"ד מ"ש והיו חייך תלואים משא"כ בעירוב דאינו עומד לאכילה אלא למצוה ואמ' ז"ל דמצוה לבצוע על פת עירוב דכיון דנעבד ביה מצוה חדא ליעבד ביה מצוה אחריתי".

(ב) חיים לראש (פאלאג'י, ריש דיני עירובין עמ' כ"ד) – "ויותר היה נראה לומר דמשום שהוא בא לעשות מצוה שאני כי מה שתולה אותו לצורך המצוה כדי שלא יאכלוהו העכברים או עיפוש וגם מפני הנכנסים שיראו שיש עירוב שלא יחשדום אין בזה ביזוי משום חתולה פיתו. וראיה לזה ממ"ש מרן בס"ל תל"ד...".

(ג) שיח יצחק (סוף סי' קפ"ט) – "ומדי דברי אעתיק מפרמ"ג במ"ז סוס"י שס"ח, כ"ל, מ"מ אנו נוהגין במצה מע"פ לע"פ, ותהיה שלימה כל שבתות השנה עד ע"פ הבא מסירין הא' ומניחין השניה שם ותולין על הכותל, ואין בזה ביזוי אוכלין שלא יתעפש, ועיין

הל' פסח באפיקומן. ועיין בערבי פסחים דף קי"א ע"ב, תלמי בביתא קשה לעניותא, התולה פתו באויר בתוך סל א', כדאמרי אינשי תלי סילתא תלי מזוניה, ואפשר דלגבי מצוה אין קפידא, גם אפשר שקפידא דווקא כשתולה בתוך הסל, ולא כשתולה להמצה בעצמה על הכותל".

(ד) עץ השדה (סי' ט"ז הע' כ"ה ד"ה וגם, דפו"ח פרק ל' סעי' ה') – "נהנו לתלות פת 'עירוב חצירות' בבית הכנסת, ואין בכך ביזוי אוכלין".

3. מראי מקומות – שבט הקהתי (ח"ג סי' קנ"ב אות ב', לשונו מובא לקמן), שמירת הגוף והנפש (סי' ל"א סעי' ג'), ברכת השם (סי' ג' ס"ק רל"א), ידי כהן (קונ' ביזוי אוכלים פרק ט"ז אות ט'), הר"ט עהרנרייך (בית אהרן וישראל גליון נ"ד עמ' ק"א).

(א) שמירת הגוף והנפש (בית אהרן וישראל גליון נ"ו עמ' קכ"ט) – "ובכדי ליישב הסתירה הנ"ל (שמשמע בסימן תע"ז שאין קפידא בפת בלי סל) – לפענ"ד יש לתרץ עפ"מ ש"כ בשו"ע הרב (ה' שמירת גוף ונפש) דרך פת תלויה באויר קשה לעניות, אבל בשר ודגים אין לחוש הואיל ודרכם בכך (והוא מלשון הגמ' בפסחים). ונראה שטרח הרב להוסיף מילים אלו להדגיש שכל הקפידא הוא רק משום שבלחם אין הדרך לתלותה, וע"כ הו"ל בזיון אוכלים, ועל כן קשה לעניות, משא"כ בסימן תע"ז כיון דיש מנהג לתלות האפיקומן, אין בזה שום בזיון אוכלים, וכן מבואר בדברי שו"ת שבות יעקב ח"ג סימן נ"ב (שהבאנו בספרינו) שכל הקפידא הוא משום שיש בזה בזיון אוכלים, אך כשיש מנהג קבוע שהרבה עושים כן, אין בזה בזיון אוכלים. ולפ"ז מיושב נמי הא דכתב המהרי"ל והבית יוסף שתולים העירוב בבית, דכיון דיש מנהג קבוע, אין בזה בזיון אוכלים, כנלפענ"ד ביאור שיטת השו"ע הרב".

ו. תליית מצת אפיקומן.

1. מראי מקומות – חיים לראש (פאלאג'י, ריש דיני עירובין עמ' כ"ד), הליכות שלמה (פסח פרק ט' הע' שנ"ט), שבט הקהתי (ח"ג סי' קנ"ב אות ב', לשונו מובא לקמן), שמירת הגוף והנפש (סי' ל"א הע' ג', בית אהרן וישראל גליון נ"ו עמ' קכ"ט [לשונו מובא לעיל]), הגר"ט פריינד זצ"ל (צהר ח"ב עמ' ר"ו), עטרת פז (ח"א כרך ב' יו"ד סי' ב' ענף ג' ד"ה ומה), ברכת השם (סי' ג' ס"ק רל"א), מאור השבת (ח"ב עמ' תר"ד ס"ק קס"ה), פסקי תשובות (סי' תע"ז הע' י"ח), ידי כהן (קונ' ביזוי אוכלים פרק ט"ז אות י'), מרגניתא טבא (עמ' שכ"ג ד"ה אולם), הגר"מ חליוה (גם אני אודך ח"ח סי' י"ג).

(א) קיצור השל"ה (סוף דיני הסדר ד"ה יש) – "יש נוהגין ליקח חתיכת מהאפיקומן ועושין בו נקב ותולה אותו בקיר ותולה כך כל השנה. ולא נמצא מנהג זה בשום ספר, ולפענ"ד לא שפיר עבדי דהוי בזיון אוכלין ... וגם אמרו רז"ל התולה פתו יתלה פרנסתו, ובפרט שתולין החתיכה של האפיקומן במסמר, אלא אם רוצה לקיים המנהג יקח דבר מועט מהאפיקומן לנשוך אצלו בכיסו ... או יקח דבר מה מאפיקומן ויניח בביתו במקום מוצנע".

(ב) שבות יעקב (ח"ג סוף סי' נ"ב) – "ועל ששאלתני טעם על תליות אפיקומן לא שמעתי לדבר טעם ובקיצור שני לוחות הברי' כתב שאין לעשות כן שהוא ביזוי אוכלין ולא ידעתי מה ביזוי יש בזה ומעולם ראיתי מרבתי ואבותי שנהגו כן וכ"כ במ"א בא"ח סי' תק' ס"ק ז' שכתב שנוהגין כן דלא כיש מחמירין עכ"ל ואין כאן ביזוי מצוה".

(ג) שע"ת (סי' תע"ז ס"ק ב') – "וע' בשבות יעקב ח"ג שכ' שלא שמע טעם לזה ומ"ש בקיצור של"ה משום בזוי אוכלין לא ידעתי מה בזוי אוכלין יש בזה ומעולם ראיתי אבותי ורבתי נוהגין כן וכ"כ במג"א סי' ת"ק ואין כאן בזוי מצוה והוא זכרון ליציאת מצרים".

(ד) הגר"ח שליט"א (אליבא דהלכתא גליון פ"ח עמ' צ"ו טור ג') – "שאלה: בבאר היטב סי' תע"ז ס"ק כתב דנהגו לשבור חתיכה מאפיקומן ולנקוב אותה ותולין אותה, וצ"ע הא התולה פתו ה"ז קשה לעניות כמב' בפסחים קי"א ע"ב. תשובה: חתיכה לתליה שאני ואינו מזיק".

הגר"ח שליט"א (שערי ציון ח"א עמ' נ"ו אות ו') – "תשובה: שומר מצוה לא ידע דבר רע (וכיון שתקנוהו חכמים אין מזיק)". הגר"ח שליט"א (שערי ציון ח"א עמ' ל"ה, עמ' ע"ו) – "דכל מה דאמרי' התולה פתו קשה לעניות זה דוקא בדבר שרוצה עדיין לאוכלו בזה אין לתלות משום שקשה לעניות אבל החתיכה מהאפיקומן שמשאירים כל השנה ולא חושב עליו לאוכלו בזה ליכא חששא".

(ה) עץ השדה (סי' ט"ז סעי' ח', דפו"ח פרק ל' סעי' ג') – "יש שנהגו לשמר מעט מצה שנשתיירה מהאפיקומן, ולנוקבה ולתלותה על הקיר למשך השנה, ואף שיש שכתב לערער על מנהג זה מהש"ש 'ביזוי אוכלין', מכל מקום הרבה פוסקים קיימו המנהג, ושאלו בזה ביזוי אוכלין".

ז. תליית חמץ ערב פסח.

1. מראי מקומות – שבט הקהתי (ח"ג סי' קנ"ב אות א', לשונו מובא לקמן), ברכת השם (סי' ג' ס"ק רל"א), גם אני אודך (אור ישראל חמ"ח עמ' רל"ה, פעמי יעקב ח"ג עמ' קנ"ה), שתילי זתים (פעמי יעקב ח"ד עמ' רל"ב), גם אני אודך (פסח סימן ה', פרדס יוסף החדש הגדה של פסח אות י"ט [עמ' מ"ב]).

(א) יפה ללב (סי' תל"ד ס"ק א') – "ס"א או יתלנו באויר. וקשה על זה מהא דאמרינן בפסחים ...".

(ב) חיים לראש (פאלאג'י, ריש דיני עירובין עמ' כ"ד) – "וראיה לזה ממ"ש מרן בסי' תל"ד דאחר הבדיקה יהא נזהר בחמץ שמשיר להצניעו כדי שלא יצטרך בדיקה אחרת כגון אם יתלנו העכבר לכך יכפה עליו כלי או יתלנו באויר וכו' יע"ש הרי גם בזה לא חששו לתלות באויר ודוחק לו' דהוא שעת היתר דכיון דאי ביטול ושריפה עבדינן ליה כי משו"ה הוא דנתקן בל' תרגום כ"ש תלייה באויר דהרי בזה לא היתה ההיתר והוא קודם זמן איסורה גם כן וצריך לו' כדאמרן דכיון דתכלית התלייה הוא לצורך המצות לית לן בה".

(ג) ארחות חיים (ספינקא, סי' תל"ד סעי' ג') – "או יתלנו באויר וכו'. עי' בספר יפה ללב ח"ב אות א' שהקשה ע"ז מש"ס פסחים קי"א ע"ב דאמרינן תלוא בביתו קשה לעניותא וכו' ול"א אלא רפתא וכו' ופרש"י התולה פתו באויר בתוך סל אחד יעו"ש".

- (ד) כה"ח (סי' תל"ד ס"ק י"ג) – "או יתלנו באויר. והגם דהתולה פת בסלו קשה לעניות כדאיתא בפסחים קי"א ע"ב הכא שאני דכיון דאינו תולה כ"א כדי להנצל מאיסור חמץ הו"ל דבר מצוה ושומר מצוה לא ידע דבר רע".
- (ה) הגר"ח ק' שליט"א (אליבא דהלכתא חפ"ז עמ' מ"ז טור א') – "שאלה: בשו"ע סי' תל"ד ס"א אחר הבדיקה יהא נזהר בחמץ שמשייר להצניע וכו', ולכך יכפה עליו כלי או יתלנו באויר וכו'. וצ"ע אם יתלה החמץ באויר הא ה"ז קשה לעניות, כמב' בפסחים קי"א ע"ב התולה פתו קשה לעניות. תשובה: חמץ בפסח אינו פת. [וע"ע ... ובס' פרדס יוסף החדש פסח להרה"ג רבי גמליאל הכהן רבינוביץ עמ' מ"ב ... והג"ר לוי רבינוביץ תירץ לנכדו מח"ס גם אני אודך שעיקר הקפידא דאמרי אינשי, והכא לא אמרי אינשי. ובס' שערי ציון ח"א עמ' ע"ו הביא ממרן שכל הקפידא בתליית הפת, רק בדבר שרוצה לאכול, ובדבר שאין חושב לאכול שרי עי"ש. ובעמ' ל"ה שם תירץ מרן, דקשה לעניות הוי רק בפת ולא בשאר מיני חמץ]".
- הגר"ח ק' שליט"א (שערי שיח עמ' קט"ז תשובה ר"ס) – "שאלה: (סי' תלד ס"א) כתב השו"ע דאחר הבדיקה יהא נזהר בחמץ שמשייר להצניעו כדי שלא יצטרך בדיקה אחרת וכו', ולכך יכפה עליו כלי או יתלנו באויר או יניחנו במקום שאין עכבר יכול לבא, ויל"ע היאך התיירו לתלות החמץ, והא איתא בפסחים (קיא, ב) דהתולה פת קשה לעניותא. תשובה: בחמץ אין איסור".
- הגר"ח ק' שליט"א (שערי ציון ח"א עמ' כ"ט אות א', עמ' ל"ה) – "דהשו"ע לא בפת מיירי אלא בשאר מיני חמץ ... שהחמץ הולך לשריפה א"כ ליכא קפידא בזה דהרי אינו רוצה לאוכלו".
- (ו) עץ השדה (סי' ט"ז הע' כ"ה ד"ה ועד"ז, דפו"ח סי' ל' סעי' ד') – "חמץ הנשאר לאחר בדיקת חמץ, מותר לתלותו שלא יאבד, כיון שעושה כן לצורך מצוה להינצל מאיסור חמץ".

ח. במקום מצוה.

1. מיקל.

- (א) מעט מים (סי' מ"ו) – "וזה קשה ע"ד מ"ש והיו חייך תלואים משא"כ בעירוב דאינו עומד לאכילה אלא למצוה".
- (1) לענין תליית עירוב - עי' לעיל.
- (ב) חיים לראש (פאלאג'י, ריש דיני עירובין עמ' כ"ד) - לשונו מובא לעיל.
- (ג) כה"ח (סי' תל"ד ס"ק י"ג) – "הכא שאני דכיון דאינו תולה כ"א כדי להנצל מאיסור חמץ הו"ל דבר מצוה ושומר מצוה לא ידע דבר רע".
- (ד) הגר"ח ק' שליט"א (שערי ציון ח"א עמ' נ"ו אות ו') - לשונו מובא לעיל.
- (1) לענין תלוית חמץ ערב פסח - עי' לעיל.
- (ה) וזאת הברכה (פרק ב' כבוד הפת אות ד') – "ולפי זה מותר לתלות פירורי פת כדי שלא תתבזה הפת".
- (ו) עי' אדר"ת (קושט אמרי אמת פסחים דף קיא, עמ' קצ"א) - לשונו מובא לעיל.

ט. נתלה מאליה.

1. הגר"ח ק' שליט"א (מילי מעלייתא אות ק"מ) – "שאלה: עוד אני נסתפק בהגמ' הנ"ל אם זה דוקא כשתולה בידים או ה"ה אם נתלה מאליה. תשובה: אולי אם רואה יש להוריד".

י. מקום דליכא בזיון.

1. מיקל.

- (א) עי' הגרשז"א זצ"ל (מאור השבת ח"ב מכתב ל' אות ד', הליכות שלמה פסח פרק ט' הע' שנ"ט) - לשונו מובא לקמן.
- (ב) הגר"ש זצ"ל (עץ השדה סי' ט"ז הע' כ"ה, דפו"ח פרק ל' הע' ד', וזאת הברכה פרק ב' כבוד הפת אות ד', אשרי האיש או"ח ח"א פרק ל"ב אות ה', הערות במסכת פסחים סוף דף קיא: [לשונו מובא לקמן]) – "הגרשז"א אוערבאך זצ"ל, דאין להחמיר מטעם זה ולאסור למלמד תינוקות לתלות על גבי מסמר את התיק או השקית של התלמידים שיש בה פת [הובאו דבריו] במכתבים הנדפסים בסו"ס מאור השבת ח"ב, מכתב ל' אות ד' ונראה שם דטעמו דלא אסרי' תלייה שאינה דרך בזיון, וע"ע מש"כ בהערה כו' לשיטתו. וכן שמעתי מהגר"ש אלישיב (שליט"א) [זצ"ל] דתלייה שאין בה בזיון אינה בכלל תליית פת האמורה, ולכן יש להקל בתלייה זו, וכן בתליית שקית ופת בתוכה, באופן שאינה תלייה שיש בה בזיון".
- (ג) תשובות והנהגות (וזאת הברכה פרק ב' כבוד הפת אות ד').
- (ד) שבט הקהתי (ח"ג סי' קנ"ב) – "דבחמץ ... ועוד נראה דהטעם הוא דהוי בזיון כשתולה פת באויר כדאשכחן בברכות (כ"ד, א) דאסור לתלות תפילין דהוי בזיון עיי"ש ברש"י ה"נ כיון דהוי בזיון אם מונח באויר, קשה לעניות כדאשכחן בחולין (ק"ה, ב) דמי שמבזה הפת קשה לעניות והבזיון הוא רק כשיש לו ברירה אחרת להניחו שלא באויר אז הוי בזיון אם תולה באויר אבל כשיש לו סיבה על מה שתולה באויר לא הוי בזיון דומיא דאי' בפסחים שם דבשרא וכוורי ל"ל בה דאורח' הוא אלמא דאם אורח' לתלות לא הוי בזיון וה"נ יש לו סיבה לתלות וע"כ לא הוי בזיון. ובוזה מתורץ המנהג הקדמון שהיו תולין על הקיר כל השנה חתיכת אפיקומן וכן המצה של עירובי חצירות ה' תולין ...".
- (ה) עי' עץ השדה (סי' ט"ז סעי' ז', דפו"ח פרק ל' סעי' ב') – "לדעת כמה פוסקי זמננו אזהרה זו אמורה דוקא כשתולה את הפת בדרך בזיון, אך תלייה שאינה דרך בזיון, אינה בכלל זה".

2. מחמיר.

- (א) אור לציון (ח"ב פרק י"ב סעי' י"ח, הע' י"ח, ודרשת וחקרת ח"ג יו"ד סי' ה' אות ג') - לשונו מובא לקמן.
- (ב) עי' הגר"ח ק' שליט"א (צהר ח"ז עמ' ק"נ, אליבא דהלכתא גליון ל' עמ' י"ח טור א') - לשונו מובא לקמן.
- (ג) ברכת יהודה (ח"ד סי' ד' ד"ה ואף).
3. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (בית אהרן וישראל גליון נ"ו עמ' קכ"ט, לשונו מובא לעיל).

יא. פת של אחרים.

1. מיקל.

(א) אור לציון (ח"ב פרק י"ב הע' י"ח) – "ומ"מ יש להקל למלמד בת"ת ולגנות, לפי מה שכתב רש"י תולה פיתו, שכיון שהוא ענין סגולי, יש לומר דהיינו דוקא פת שלו, אבל בפת אחרים אין לחוש בזה".

2. מחמיר.

(א) הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה פסח פרק ט' הע' שנ"ט, עץ השדה סי' ט"ז הע' כ"ו, דפו"ח פרק ל' סוף הע' ה') – "אמר רבנו דאין להקל בזה כשתולה פת שאינו שלו".

(ב) הגר"ח ק"ק שליט"א (מילי מעלייתא אות קל"ט, צהר ח"ז עמ' ק"נ [לשונו מובא לקמן]) – "שאלה: איתא בפסחים (קיא:) תלאי בביתא קשי לעניותא. ופירשב"ם שם התולה פתו באויר בתוך סל א'. האם זה דוקא כשתולה פת בבית או אף כשתולה בחוץ, ואת"ל דהוי דוקא בבית מהו אם פתו של אדם א' הוי תלוי בבית של אדם אחר על מי קאי ה'קשה לעניות' על בעל הפת או על בעל הבית. תשובה: אין נ"מ".

(ג) שבט הקהתי (ח"ג סי' קנ"ב אות ג') – "ולי נראה פשוט דלאו דוקא פתו אלא פת של חבריו גם כן דכתבתי לעיל דהטעם הוא משום דהוי בזיון כשתולה פת באויר ולא הוי משום סגולה כמש"כ בס' הנ"ל כמו דאיתא בגמרא ברכות דהתולה תפלין הוי בזיון, ועי' בס' תורת חיים על או"ח (סי' מ) שכ' דאע"ג דאי' בגמרא ברכות התולה תפלין דמשמע רק תפלין אבל משמע מכל הפוסקים דאסור לתלות אפילו תפלין של אחרים ועי' ברא"ש וברמב"ם דגרסי תפלין ולא תפלין עיי"ש ועי' בשבט הקהתי (ח"א סי' נ"ז) ה"נ אין נ"מ בין פת ידיד או דאחרינא".

(ד) ברכת יהודה (ח"ד סי' ד' ד"ה אולם).

3. מראי מקומות – ידי כהן (קונ' ביזוי אוכלים פרק ט"ז אות ו').

(א) הגר"ח ק"ק שליט"א (אליבא דהלכתא גליון ל' עמ' י"ח טור א') – "שאלה: התולה פת של חבריו, מי יגרם לו עניות, האם התולה, או בעל הפת, (ונפ"מ בזה בתליית תיקים בגן ילדים, מי צריך לחשוש לעניות, הגנות, או ההורים). תשובה: התולה, (תשובה בכת"י)".

(ב) שמירת הגוף והנפש (סי' ל"א סעי' ב') – "יש להסתפק".

יב. תיק אוכל של ילדים.

1. מיקל.

(א) הגרשז"א זצ"ל (מאור השבת ח"ב מכתב ל' אות ד', הליכות שלמה פסח פרק ט' הע' שנ"ט) – "לשון השאלה: הא דאמרינן בגמ' פסחים דף קי"א ע"ב תלא סילתא [סל ופת בתוכו, רש"י], תלא מזונא, [היינו לתלות פת בסל, קשה לעניות], י"ל דהיינו דוקא דרך בזיון, אבל שלא דרך בזיון לית לן בה, ולכן מותר למלד לתלות התיקים או שקית שיש בו הפת של הילד על גבי מסמר, כיון דלא הוי דרך בזיון. תשובה: כן הוא כמו שכתבת דמותר".

(ב) הגר"ש זצ"ל (עץ השדה סי' ט"ז הע' כ"ה, דפו"ח פרק ל' הע' ד' [לשונו מובא לעיל], וזאת הברכה פרק ב' כבוד הפת אות ד', אשרי האיש או"ח ח"א פרק ל"ב אות ה').

הגר"ש זצ"ל (הערות במסכת פסחים סוף דף קיא:) – "והיינו משום בזיון ... וכהיום נוהגים לתלות פת בתיק וסל בפרט בתינוקות כרגיל י"ל כיון שנוהגין כן יש להקל ולומר שבכך אינו זלזול בלחם".

(ג) הגר"ש דבליצקי זצ"ל (מרשימות הגר"י שוב בעניני סכנה אות ל"ב, בנתיבות ההלכה חמ"ו סוף עמ' תק"פ) – "בגמ' בפסחים דף קיא: איתא: תלאי בביתא קשי לעניותא. ופירוש רש"י התולה פתו באויר בתוך סל אחד. אולם לתלות תיק אוכל שבתוכו פרוסת לחם נוהגים להקל".

(ד) תשובות ונהגות (וזאת הברכה פרק ב' כבוד הפת אות ד') – "שאינו זה דרך בזיון".

(ה) ברכת יהודה (ח"ד סי' ד') – "נלענ"ד שעדיף שהמלמדים יאמרו לתלמידים שיתלו הם בעצמם את תיקי האוכל, משום שנראה שבקטנים אין חשש לעניות, מאחר ואינם בגיל של חינוך. ואף שראיתי כעת בשו"ת ודרשת וחקרת ... אולם קשה לסמוך על שמועה זו, דמסתברא דבקטנים ליכא קפידא בזה, ולפיכך מחזורתא כמ"ש שתלמידים יתלו הם בעצמם את תיקי האוכל, ולא המלמדים".

(ו) ברכת השם (סי' ג' סעי' ס"א) – "מיהו מנהג העולם להקל בזה ותולין תיק האוכל של הילדים ושקיות עם לחם ע"ג מתלה".

2. מחמיר [אא"כ אינו פתו].

(א) אור לציון (ח"ב פרק י"ב סעי' י"ח, הע' י"ח) – "שאלה. האם מותר לתלות תיק אוכל שיש בו פרוסת לחם על גבי מתלה. תשובה. אין לתלות תיק אוכל שיש בו פרוסת לחם על גבי מתלה, משום שקשה לעניות. ומכל מקום יש להקל למלמד בתלמוד תורה ולגנות בגן לתלות את תיקי האוכל של התלמידים על גבי מתלים. [בגמ' פסחים קי"א ע"ב איתא, תלאי בביתא קשי לעניותא, ופירש רש"י, התולה פתו באויר בתוך סל אחד. שדבר זה קשה לעניות. וראה גם בכה"ח בסימן ק"פ אות י"ד, ע"ש. וא"כ יש להזהר שלא לתלות תיק אוכל שיש בו פרוסה. ומ"מ יש להקל למלמד בת"ת ולגנות, לפי מה שכתב רש"י תולה פיתו, שכיון שהוא ענין סגולי, יש לומר דהיינו דוקא פת שלו, אבל בפת אחרים אין לחוש בזה".

אור לציון (ודרשת וחקרת ח"ג יו"ד סי' ה' אות ג') – "שמעתי שהגר"ח אבא שאול (שליט"א) [זצ"ל] היה אומר בשיעוריו שהאברכים מצטערים מהדחק בפרנסתם, ואינם נזהרים מגמרא מפורשת בפסחים דף קיא:, תלאי בביתא קשי לעניותא, ופי' רש"י והרשב"ם שהתולה פתו באויר בתוך סל אחד עכ"ל, ושולחים את הילדים עם תיקים המלאים לחם לגן, ובגן הם תולים את תיקם על המסמרים וגורמים לעניות, והיה אומר שיש לומר לגנות שהיא תתלה את התיק, דאין לנו אלא חידוש, דהתולה פתו פת שלו אבל אם הגנות תולה לית לן בה כיון שאין הלחם שלה".

3. דעת הגר"ח ק"ק שליט"א.

(א) הגר"ח"ק שליט"א (צהר ח"ז עמ' ק"נ) – "שאלה: בגמ' פסחים דף קי"א ע"ב איתא, תלאי בביתא קשי לעניותא כדאמר' אינשי תלא סילתא תלא מזוניה. ופרש"י התולה פתו באויר בתוך סל אחד קשי לעניותא. ויש לדון בתיקי אוכל המצויים אצל הילדים הקטנים אי שרי לתלות. ויש שרצו לומר דטעמא דגמ' הוא משום זלזול ולפ"ז בתוך תיק מיוחד לית לן בה. (ועיין בתוס' שם משה"ק על רש"י). ויש שרצו לומר שהוא דבר סגולי, ולפ"ז אין חילוק בזה, אבל כיון שנאמר רק על תולה פת שלו, א"כ אדם אחר שרי לתלות. ורציתי לברר איך צריכים לנהוג בזה. תשובה: טוב ליזהר".

(ב) הגר"ח"ק שליט"א (אליבא דהלכתא גליון ל' עמ' י"ח טור א') – "שאלה: הנה קיי"ל שתולה פת הוא גורם לעניות, וצ"ע כיצד ינהגו בתיק של ילדים שיש בו פת, האם לא יתלו אותו במתלה, וכך נהוג בכל מקום לתלות התיקים במתלים על הקיר, וצ"ע. תשובה: נכון להזהר, (תשו' בכת"י)".

(ג) הגר"ח"ק שליט"א (הבית בכשרותו פסקי דינים אקטואליים בעניני כשרות הבית עמ' ק"ט הע' ס"ד) – "טוב ליזהר שלא לתלות תיק אוכל של הילדים ובתוכו פת".

(ד) הגר"ח"ק שליט"א (ח"ב שאלת רב ח"א פרק י"ג סעי' י"א) – "שאלה: אם זה נכון מה שמקילין לתלות שקית שיש בתוכה לחם, ובפרט בגני ילדים שקשה ליזהר עם התיקים של הילדים, ולא חוששים למה שאיתא בפסחים דף קיא ע"ב. תשובה: הפוסקים לא הביאוהו משמע דס"ל שהטעם משום מזיקים ואביי כבר גירשם, ומ"מ טוב ליזהר".

(ה) הגר"ח"ק שליט"א (ח"ב שאלת רב ח"א פרק י"ג סעי' י"ב) – "שאלה: אם גננת יכולה לתלות התיקים של הילדים שיש בתוכם לחם. תשובה: כן".

(ו) הגר"ח"ק שליט"א (ח"ב שאלת רב ח"א פרק י"ג סעי' י"ג) – "שאלה: הרב שליט"א השיב שמותר לגננת לתלות תיקי הילדים שיש בתוכם לחם. האם טעם ההיתר הוא משום שיש עוד דברים בתוך התיק ולא מיחזי כתולה פתו. תשובה: לא נעשה דוקא לשטחן".

(ז) הגר"ח"ק שליט"א (עלי ש"ח עמ' רע"ט אות ל"ג) – "שאלה: האם מותר לגננת לתלות התיקים של הילדים שיש בהם לחם ע"ג מתלה. תשובה: טוב ליזהר".

(ח) הגר"ח"ק שליט"א (דרך אכילה עמ' פ"ג) – "שאלה: בגמ' בפסחים קיא: איתא תלאי בביתא קשי לעניותא, ופירש רש"י התולה פיתו באויר בתוך סל אחד שדבר זה קשה לעניות, האם יש להקל למלמד בתלמוד תורה ולגננת בגן לתלות את תיקי האוכל של התלמידים ע"ג מתלים. תשובה: ראוי ליזהר".

(ט) הגר"ח"ק שליט"א (בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תכ"א) – "שאלה: בגמ' בפסחים מבואר שאם תולים את הפת זה קשה לעניותא, האם צריך לומר לילדים להיזהר לא לתלות את התיק עם האוכל או שאין לחוש לכך. תשובה: יש אומרים דוקא בסל".

(י) הגר"ח"ק שליט"א (פרדס יוסף החדש הגדה של פסח אות כ', עמ' מ"ג) – "שטוב ליזהר בזה".

4. מראי מקומות – וישב יוסף (או"ח סי' י"ח), ידי כהן (קוני' ביזוי אוכלים פרק ט"ז אות ז'), פרדס יוסף החדש (הגדה של פסח אות כ', עמ' מ"ג).

יג. מראי מקומות – יעלת חן (ח"א אה"ע סי' ד' בהג"ה), לב חנון (אור תורה תשס"ב סי' ל"ט), עומק הפשט (גליון קצ"ח), בשביל שתתעשר (אות ל"ז).

1. ליקוטי הזאבי (אות שפ"א) – "קי א' וב'. קיא א' וב'. קיב א'. הרבה מענייני דבבים שיש למנוע לעשותן או משום סכנה או משום דקשין לעניותא. ולא העתקתי מהם לפי שהעולם אין נזהרין מהם ואפשר לפי דדשו בהן רבים שומר פתאים ה'. או כמ"ש התוס' יומא ע"ז ב' ובחולין ק"ז ד"ה שינתא דבאלו המלכיות אין המזיקין מצוין עיי"ש".

2. הגר"ח"ק שליט"א (לבנימין אמר פסחים דף קיא: עמ' קנ"ח) – "תלאי בביתא קשי לעניותא. ופי' הרשב"ם 'התולה פתו באויר בתוך סל אחד' עכ"ל. מהו הדגשו בתוך סל אחד, והאם אפשר לדייק דאם הוא שק בתוך שק אין קפידא. תשובה: לאפוקי אם תלה כל פרי בפ"ע בלי סל".

הגר"ח"ק שליט"א (בנתיבות ההלכה גליון מ"ו עמ' תכ"א) – "שאלה: כיצד הדין לתלות פת בתוך שקית על עגלה בחזור מקניות. תשובה: כנ"ל (יש אומרים דוקא בסל)".

ז. סובין בבית.

א. מקור.

1. פסחים (דף קיא:) – "פארי בביתא קשי לעניותא".

(א) רשב"ם (פסחים דף קיא: ד"ה פארי) – "פארי. מורסן".

ב. פוסקים.

1. גר"ז (הל' שמירת הגוף ונפש סעי' ט') – "סובין בבית קשה לעניות".

2. כה"ח (יו"ד סי' קט"ז ס"ק קצ"ט, או"ח סי' ק"פ ס"ק י"ד) – "מורסן בבית קשה לעניות. פסחים שם. ודוקא אם פיזר אותם בקרקע ונדרסים ברגל אבל אם מונחים בכלי לית לן בה. זב"צ או' קנ"ב וכ"ה מנהג העולם שאין מקפידים אלא דוקא כשהם מפוזרים ע"ג קרקע ונדרסים ברגל משום דאיכא בזיון אבל לא כשמונחים בכלי".

3. שמירת הגוף והנפש (סי' ל"ב סעי' א').

ח. המאבד פרורין שאין בהם כזית - או"ח סימן ק"פ סעיף ד'.

א. מקור.

1. פסחים (דף קיא:) – "נשורא בביתא, קשי לעניותא ... איסרא דמוזני נקיד שמיה, איסרא דעניותא נבל שמיה".

2. חולין (דף קה:) – "ואמר אביי: מריש הוה אמינא, האי דכנשי נשוורא משום מנקירותא. אמר לי מר: משום דקשי לעניותא. ההוא גברא, דהוה מהדר עליה שרא דעניותא ולא הוה יכול ליה דקא זהיר אנשוורא טובא, יומא חד כרך ליפתא איבלי, אמר: השתא ודאי נפל בידאי, בתר דאכיל אייתי מרא עקרינהו ליבלי שדינהו לנהרא, שמעיה דקאמר: ווי דאפקיה ההוא גברא מביתיה".
3. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' ל' הע' א').

ב. הו"ד בפוסקים.

1. מחבר (או"ח סי' ק"פ סעי' ד') – "אף על פי שמותר לאבד פרוורין שאין בהם כזית, מכל מקום קשה לעניות".
2. לבוש (או"ח סי' ק"פ סעי' ד') – "טוב לקבץ הפירורין וליזהר להצניען במקום שלא ידרסו עליהם אפילו אין בהם כזית, שכל המאבד פירורין אפילו אין בהם כזית קשה לעניות".
3. של"ה (שער האותיות אות הקו"ף קדושת האכילה (א) אות קמ"ז) – "עוד אמר, הא דכנשי נשוורא לאו משום מנקירותא היא לבד, אלא משום דקשה לעניות".
4. גר"ז (או"ח סי' ק"פ סעי' ה', שמירת גוף ונפש סעי' ט') – "פירורי פת בבית קשה לעניות (אם הם במקום דריסת הרגלים)".
5. ח"א (כלל מ"ה סעי' ה') – "יזהר מאד בפרורין שלא יזרקם, דקשה לעניות, ובוזהר מחמיר מאד, אלא יכנסם ויתן לעופות (סימן ק"פ)".
- א) לענין הזוהר – שמירת הגוף והנפש (סי' ל' הע' א'), ברכת השם (סי' ג' ס"ק קכ"ד).
6. שלחן שלמה (סי' ק"פ סעי' א') – "ולא יאבד פירורין אף פחות מכזית דקשה לעניות".
7. קיצור שו"ע (סי' מ"ב סעי' י"א) – "יזהר מאד בפירורין שלא יזרקם, דקשה לעניות, אלא יקבצם ויתנם לעופות".
8. ערה"ש (או"ח סי' ק"פ סעי' ד') – לשונו מובא לקמן.
9. בן איש חי (שנה א' פר' שלח אות ה') – "אסור לאבד פירורין שיש בהם כזית, לכך יזהר שלא יפלו טיפות מים מן נט"י על פירורין שבשולחן כי ימאסו בכך, ואפילו אין בהם כזית אסור לאבדם ולהמאסם דקשה לעניות ב"מ אפילו בדבר מועט, ואזהרה זו צריכה יותר לנשים שהם מצויים בבית ועיניהם תהיינה משוטטות תמיד בקרקע הבית בעבור זאת, ואשת חיל תכבד בידיה תמיד מקום האכילה אחר האכילה ותזרוק לתנור ואל תסמוך על המשרת, ואז עליה נאמר בטח בה לב בעלה ושלל לא יחסר, ולז"א אין הברכה מצויה בביתו של אדם אלא בעבור אשתו, יען כי תשגיח שלא לאבד פירורין קטנים, ואז בעלה שלל לא יחסר כי לא יחסר לחמו, ויזהרו לנפץ המפה של השלחן בתנור, ובליל שבת ינפצו אותה במקום מיוחד לזה, ואחר שבת יכבדו מקום אשר נפצו בו ויזרקו לתנור. וכן תזהר האשה לכבד מקום שמצניעין בו הלחם ולכבדו ולזרוק לתנור, כי מוכרח שיהיה שם פירורין בעת הכנסה והוצאה, וכן יזהרו מוכרי הלחם בשוק לכבד סביבות הקופה שמוכרין בה הלחם, כי יפלו פירורין הרבה כשמוציאין הלחם ממנה לשקול ללוקחים ויזרקו העפר עם הפירורין שבו לתנור, ואזהרה זו צריכה יותר פה עירנו שהלחם הוא קל ואינו עב כ"כ יען דאינו מעשה פורי"ן (בערבי צמון) וע"כ יפול ממנו פירורין הרבה יותר מלחם מאפה הפורי"ן, לכך צריך להזהיר המון העם בזה ובפרט ברקיקין דא"א שלא יפול מהם פירורין".
10. כה"ח (או"ח סי' ק"ע ס"ק פ"ב).
11. ילקוט יוסף (או"ח סי' ק"פ סעי' ב', קיצור שו"ע סעי' ד') – "אף על פי שמותר לאבד פירורין שאין בהם כזית, מכל מקום הדבר קשה לעניות".
12. עץ השדה (סי' י"ט סעי' א').
13. ברכת השם (סי' ג' סעי' ל"ה).

ג. פת הבאה בכיסנין.

1. מחמיר.
- א) שמירת הגוף והנפש (מילואים סי' ל' הע' א') – "כל מה שנאמר בסימן זה שייך גם בפת הבא בכיסנין (כך הורו הגרי"ש אלישיב (שליט"א) [זצ"ל] והגר"ח קניבסקי שליט"א)".
2. שאר מאכלים.
- א) עץ השדה (סי' י"ט הע' ג') – "והנה רש"י בחולין שם [ד"ה דכנשי] פי' שמכבדין פירורי אוכלין מן הבית, עיי"ש, ומלשונו 'פירורי אוכלין' משמע לכא' דפירש דאזהרה זו דקשה לעניות אינה אמורה דוקא בפירורי פת אלא בכל פירורי אוכלין, ואמנם ברשב"ם בפסחים שם אי' 'פירורין של פת'. [וכן הובא דין זה בשו"ע הרב סי' קפ סעי' ה', דדריסה על פירורי לחם קשה לעניות. ויל"ע בדברי הפמ"ג שם בסי' קפ בא"א סק"ג, ודו"ק]".
- ב) עי' הדין שצריך לכבד הבית קודם מים אחרונים, או"ח סי' ק"פ סעי' ה' [ששם נראה, שהדין הולך ה"ה על שאר מאכלים], וצ"ע.

ד. כשיש הרבה פירורין, ויצטרפו לכזית.

1. מחמיר, יש איסור.
- א) ברכי יוסף (או"ח סי' ק"פ ס"ק ג') – "יש מי שאמר שאין בכל אחד מהם כזית אלא פחות מכזית, אבל בין כלם יש יותר מכזית. ולא נהירא, אלא פירוש שאין בכלם כזית, ואז ליכא איסורא. ואח"כ מצאתי שהאלהי מהר"ר אברהם גאלנטי בפירוש הקדמת הזוהר אשר לו הכריח כן מלשון הזוהר. מזה"ה מהר"א אזולאי זלה"ה בהגהותיו כ"י".
- ב) שע"ת (או"ח סי' ק"פ ס"ק ג') – "ועיין בר"י בשם מזה"ה שהאלקי מהר"א גלאנטי ז"ל בפירוש הקדמת הזוהר כתב להכריח דדוקא כשאין בכל הפירורין יחד כזית ליכא איסורא ע"ש".
- ג) מגן גבורים (סי' ק"פ שלטי הגבורים ס"ק ב', אלף המגן ס"ק ד').
2. מיקל, אין איסור.

- (א) דעת תורה (או"ח סי' ק"פ על סעי' ד"ה ועי') – "ועי שע"ת סק"ג מ"ש מהברכ"י ... אבל בירושלמי פ"ז דדמאי ה"א מוכח דאף לכתחלה שרי לפרר לפחות מכזית ולאבדם".
- (ב) בית מנוחה (דיני פירורי פת אות ד', עמ' קע"ד).
- (ג) כה"ח (או"ח סי' ק"פ ס"ק י"ב) – "ברכ"י ... מיהו הבי"מ אות ד' כתב שמדברי הרא"ש ז"ל בפירושו למס' דמאי פ"ז מ"א משמע כפי' היש מי שאומר שהביא מהר"א אזולאי ושכן מוכח מדברי א"ח דל"א ע"ב אות ל"ג יעו"ש".
3. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' ל' סעי' ב'), עץ השדה (סי' י"ט סעי' א'), הע' ב' ד"ה ובמשנה).
- (א) מ"ב (סי' ק"פ ס"ק י') – "ויש מחמירין כשיש הרבה פירורין ויצטרפו לכזית".

ה. הגדר.

1. רק בזוי גדול, כגון לדרוס עליהם. אבל מותר להשליכם למים, וכיוצא בזה.
- (א) מג"א (סי' ק"פ ס"ק ג').
- (ב) א"ר (סי' ק"פ ס"ק ה') – "דוקא כשדורסין עליהם, אבל כשאין דורסין עליהם אף שמאבדין במים אין קשה לעניות כיון שאין בהן כזית (מ"מ) [מג"א סק"ג]".
- (ג) גר"ז (או"ח סי' ק"פ סעי' ה', שמירת גוף ונפש סעי' ט' [לשונו מובא לעיל]) – "לא יזרקם במקום דריסת רגלי בני אדם מפני שקשה לעניות כשדורסים על פירורי לחם ולא התירו אלא לאבדם כגון להשליכם למים וכיוצא בזה".
- (ד) באה"ט (או"ח סי' ק"פ ס"ק ג') – "היינו אם משליכין במקום שדורסין, אבל אם משליכין למים שרי. מ"א".
- (ה) ערה"ש (או"ח סי' ק"פ סעי' ד') – "שמותר לאבד פירורים שאין בהם כזית זהו כגון להשליכן במים ובאש אבל אסור לזרקן במקום דריסת רגלי בני אדם מפני שקשה לעניות כשדורסים על פירור לחם כדאמרינן בחולין [ק"ה:] ע"ש".
- (ו) מ"ב (סי' ק"פ ס"ק י') – "ודוקא לדרוס עליהם דהוא בזוי גדול אבל כשמשליכין למים אפילו כשנאבדין עי"ז אין חשש כיון שהוא פחות מכזית".
- (ז) מסגרת השלחן (על שלחן שלמה סי' ק"פ ס"ק א') – "היינו אם משליכין במקום שדורסין אותן אבל אם משליכין למים שרי כשאין בהן כזית. בה"ט".
- (ח) בית מנוחה (דיני פירורי פת אות ה', עמ' קע"ד) – "והמג"א".
- (ט) עץ השדה (סי' י"ט סעי' א', עי' הע' ד').
- (י) ברכת השם (סי' ג' סעי' ל"ה, ס"ק כ"ג).
2. כל בזיון, גם ליטול ידיו עליהן קשה לעניות. [חוץ מהשלכתן לנהר, שלא גרע מליטן לפני בהמה חיה ועוף].
- (א) עי' מחבר (או"ח סי' ק"פ סעי' ד').
- (ב) חכם צבי (תשובות הנוספות סי' ט' אות ו') – "הגהת באו"ח סי' ק"פ במ"א ס"ק ג' רצה לומר דמותר ליטול ידיו על פירורין שאין בהם כזית וליכא בזה קפידא דקשה לעניותא והביא ראי' מההיא גברא דשדינהו לנהרא ע"ש. ולא דק דוודאי ל"ד השלכתן לנהר לנוטל ידיו עליהן שהוא בזיון גמור אבל השלכתן לנהר לא גרע מנתן לפני בהמה ח' ועוף ואדברה עדיף מינייהו דדלמא משכח להו אינשא ואכל להו כדאמרי' בפירקא דחסידיא גבי ר' הונא כל מעלי יומא דשבתא הוי נפיק לשוקא וכו'".
- (ג) פמ"ג (או"ח סי' ק"פ א"א ס"ק ג', עי' ראש יוסף ברכות דף נב: ד"ה מסייע).
- (ד) בן איש חי (שנה א' פר' שלח אות ה') – לשונו מובא לעיל.
- (ה) דעת תורה (או"ח סי' ק"פ על ריש סעי' ד', ארחות חיים ס"ק א') – "עמג"א סק"ג ... ועי' שו"ת ח"צ הנוספות בליקוטים אות ו שהשיג עי"ז וכתב דדוקא להשליכן לנהר שרי, משא"כ ליטול ידיו עליהם".
- (ו) כה"ח (או"ח סי' ק"פ ס"ק י"ג) – "מ"א ... מיהו עיין חכ"צ והביאו א"ח אות א' ועיין א"א אות א' וע"כ יש להחמיר".
- (ז) עי' שבט הלוי (ח"א סי' ר"ה הג' לסי' זה) – "סימן ק"פ מג"א סק"ג כדאיתא בחולין פכ"ה בהדיא דאם משליכין למים ליכא למיחש לעניות לולא דברי המג"א היה נראה לחלק דשם בזה שהטילן למים לא הוי איבוד ממש דעדיין ראויים אבל כאן אם יטול עליהם מים אחרונים שרוח רעה שורה עליהם בודאי שמיקרי איבוד בידים".
3. מראי מקומות – מגן גבורים (סי' ק"פ שלטי הגבורים ס"ק ב', אלף המגן ס"ק ד'), שמירת הגוף והנפש (סי' ל' סעי' ג'), ילקוט יוסף (או"ח סי' ק"פ הע' ב' ד"ה ואף).
- (א) הגר"ח ק"ש שליט"א (ח"ב שאלת רב ח"א פרק י"א סעי' ג') – "שאלה: אם מותר לבזות פירורין פחות מכזית, כגון להניחן בשקית שיש בו לכלוך וצואה. תשובה: עי' חולין ק"ה ב".
- הגר"ח ק"ש שליט"א (ח"ב שאלת רב ח"א פרק י"א סעי' ג') – "שאלה: הרב שליט"א הוכיח מחולין קה ע"ב שאין לבזות פירורים פחות מכזית כגון להניחם בשקית של לכלוך וטיטולים (כך הבנתי מתשובתו). וקשה דשם משמע דרק באופן שידרכו עליהן איכא קפידא. תשובה: כל בזיון".

1. לזורקם לפח אשפה: פירורים פחות מכזית.

1. מחמיר [ויש לעוטפם בשקית קודם שזורקם לפח].
- (א) אבן ישראל (וזאת הברכה עמ' ט"ז אות ג') – "ואף פירורי לחם איך לנהוג בהם מנהג בזיון - שאין לדרוך עליהם ואין לזרקם לאשפה, כי קשה הדבר לעניות".
- (ב) הגר"ח פ"צ (ל' חידושי בתרא סי' ק"פ על מחבר סעי' ד') – "אין לזרוק פתית פת לזבל, אפילו כשהן פחות מכזית, דגרע מהשלכה למים, דהוא דרך בזיון, אבל שרי לשימן בתוך שקית ואח"כ לזורקו לפח, כדרך שנוהגים בתרומות ומעשרות בזה"ז, שאינו דרך בזיון, ועדיף להאכילן לבהמות".

ז. חתיכות בגודל כזית.

1. אפשר לזרוק ע"י עטיפה בשקית.
- (א) אבן ישראל (וזאת הברכה עמ' ט"ז אות ג') – "וכן טוב ליחד קערה מיוחדת לשים שם כל הלחם - בכזית ובפחות מכזית. ויכול לשים אח"כ את הלחם שהצטבר שם (ואף חתיכות של כזית) בשקית ולהשליכה לאשפה".
- (ב) עי' הגריש"א זצ"ל (עץ השדה סי' י"א הע' א', סי' י"ט הע' ז', הו"ד בזאת הברכה עמ' ט"ז אות ב', אות ג', אשרי האיש או"ח ח"א פרק ל"ב אות א') – "דזריקה לאשפה נחשבת איבוד בידים, ולכן אין ראוי לזרוק לאשפה כמות שהן שיירי מזון חשובים שעדיין ראויים לאכילה, אלא עדיף לעוטפם בפנ"ע וכך להשליכם".
- עי' הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש או"ח ח"א פרק ל"ב אות א') – "אם הלחם שנשאר על השולחן אחר האכילה נתלכלך בצורה שרוב בני אדם לא יאכלוהו, כבר אפשר להקל".
- (ג) הגר"חפ"ש זצ"ל (וזאת הברכה עמ' ט"ז אות ג').
- (ד) עץ השדה (סי' י"ט סעי' ב') – "אין ראוי לזרוק לאשפה שיירי מזון הראויים לאכילה כמות שהן, אלא יעטפם קודם בנייר או בשקית".
- (ה) וזאת הברכה (עמ' ט"ז אות ג').

מחמיר. 2.

- (א) בית ברוך (כלל מ"ה ס"ק כ"ב*) – "לזרוק בפחי אשפה אף שאינם נדרסין דאח"כ מביאים למקומות השריפה מ"מ עצם הזריקה למקומות אשפה הוי בזיון, וקודם שזורקין יש לעטוף אותם עם נייר. וכ"ז בפירורין שאין בהם כזית שאין בהם משום הפסד אוכלין, אבל ביש בהם כזית צ"ע ואפשר כיון שאינו עומד כבר לאכילה מפני יובשו ומעצמו זה יתקלקל מותר נמי לזרוק שאין זה דרך ביזוי ובעיטה [ול"ד לשביעית] ומ"מ יש להחמיר שלא לזרוק לפח האשפה אלא א"כ מתקלקל קודם מאכילת אדם".
- (ב) משנה הלכות (חט"ו סי' ס"ד) – "בדבר אשר שאל מה שנהג עמא דבר לזרוק מאכלים ראויים לאכול באשפה או בבית שימוש והרי יש כאן ביזוי אוכלין כמבואר בש"ע א"ח סי' קע"א וגם משום בל תשחית ולכן המציא היתר ליקח המאכל ולהניחו בשקית פלאסטיק ולהניחו בדרך כבוד בפח האשפה אף שמוציא האשפה יוציאו יחד עם הזבל ויבזו את המאכל אבל הבעה"ב יצא ידי חובתו. ולפענ"ד יפה הקשה מאד ... ולא ידענא מאי נחא ליה שישים בשקית ואחרים שוב יזלזלו בהם והלא כיון שגרם להם לבזות נמי אסור וכמ"ש בגמ' ברכות דף נ' ובטוש"ע סי' קע"א דאין מעבירין כוס מלא שאם יפול על הפת ימאס, ובגמ' ב"מ שאין מעבירין על האוכלין (ב"מ כ"ג) ורק בדורות אחרונים שהיו פרוצים בכשפים מעבירין, ובסי' ק"ע סכ"ב אחר ששחית ונשאר יין בכוס לשתיית חברך ולא תשפוך משום ב"ת, ובגמ' (תענית כ') אמר רב הונא דאפי' מאכל אדם אין מאכילין אותו לבהמה, ואפי' מאכלי הפקר שייך ב"ת אם לא משום קנסא ועיין חולין דף ז' במעשה דרפ"י ורבי שאמר קטלינא להו איכא ב"ת ומשמע דלא מהני להפקיר ולקטול ע"ש ועיין משנ"ה מהד"ת סי' תל"ג. ומה שתולין בדברי המג"א דכל שהוא צורך האדם ודרך העולם לעשות בהאכל צורך זה נמי שרי, אינו סמיכה כלל חדא שהרי עכ"פ לדעתו נמי בעי צורך לזה כגון זילוף קרקע ביין אבל לזרוק מאכלים הרבה מאין לנו ההיתר, ובפרט לפ"מ שאמרו בגמ' שאסור לפצוע זתים ליטול ידין במים היוצאים מהם שהמים חזקים ומעבירים הזוהמא, מפני שהזתים נמאסים ע"ז ואיכא הפסד אוכלין והובא במ"ב סי' קע"א אות ד' ובבאה"ל שם. וברש"י ע"ז (י"א ע"א) כתב דאסור לאדם לגרום לבהמה טריפות בידים ועיין תוס' ואי משום בל תשחית וכו' אפי' בבהמה טמאה, ועיין ב"ק (ע"א ע"ב) בטבח לרפואה ולכלבים, ועיין ט"ז יו"ד סי' קי"ז סק"ד. ולהלכה ודאי צריך לזהר בכל האפשר ואין לנו לחזור אחר דרכי המשחיתים אשר לא חוששין על בל תשחית דגופם וק"ו על חייו לא חס משום ב"ת על אוכלין האין יחוס לא כן בני תורה אשר זה השלחן אשר לפני ה' הכל במדה ובמשקל ובמשורה והרחום וחנן יתן פרנסה בנקל ובהיתר ולא באיסור עדי יבא ינון ולו יקתה עמים".

3. מראי מקומות – הגר"ח ק שליט"א (ח"ב שאלת רב ח"א פרק י"א סעי' ה').(א) הגר"מ אליהו זצ"ל (וזאת הברכה עמ' ט"ז אות ג') – "ויש להניחה בשקית ניילון וגם לעוטפה בנייר ואז לזרוקה לאשפה".

ח. אוכל שנשאר באולם שמחות, היתר לזרוק לאשפה.

1. הגריש"א זצ"ל (עץ השדה סי' י"א הע' א', אשרי האיש או"ח ח"א פרק ל"ב אות א') – "דיש למצוא היתר באולמות וכדו' לזרוק שיירי המזון, משום שהוצאות הטיפול בשיירי המזון יעלו יותר מההירות שיהיה במזון שיצילו".
- הגריש"א זצ"ל (חשוקי חמד סנהדרין דף ק; עי' צהר ח"א עמ' נ' אות ב') – "ומו"ח מרן הגרי"ש אלישיב (שליט"א) [זצ"ל] אמר לי שאפשר לדון לכף זכות את בעלי האולמות, על סמך דברי החיי אדם בהלכות ציצית (כלל יא סעיף לב) וז"ל: '... הרוצה לעשות בו ציציות יותר יפים, מותר להתירן ולהשליכם, ונ"ל דלאו דוקא להתירן אלא דאם קשה בעיניו הטרחה להתירן מותר לנתקם ואין בזה משום בל תשחית כיון שאינו עושה דרך השחתה. וראיה גמורה מבבא בתרא (דף ג ע"ב) דבבא בן בוטא יעץ להורדוס לסתור בית המקדש, לתירוץ בתרא משום דמלכותא לא הדרי, משמע אף על גב דסתירת אבן מבית המקדש הוא איסור דאורייתא. וכן מצאתי בספר חסידים (סימן תתעט) לענין יריעה מספר תורה ועיי"ש', עכ"ל. הרי דאם חס על זמנו, מותר לקרוע ציציות טובים. וה"ה בענינו. ושאלתי את מו"ח שליט"א, דלכאורה יש לחלק, דשאני התם דקורע ציצית כדי לקשור חוטים יפים יותר, וה"ה בהורדוס דהחריב אבנים, כדי לבנות במקומם שיש כחול, וכך בספר חסידים מתיר רק כשיכתוב יריעה יפה יותר, אך עדיין לא שמענו לגבי מלצר ובעלי אולמות המשליכים לפח דברי מאכל טובים, ויש כאן רק השחתה. והשיב לי מו"ח (שליט"א) [זצ"ל] שבין כך תמוהה לכאורה ראייתו של החיי אדם, דבבית המקדש אין עצה אחרת כי אם לסתור את הבית הישן, אבל בציצית אפשר להתיר, את החוטים. אלא צ"ל דבנוגע לבל תשחית לא צריך החיי אדם ראייה כי פשוט לו שמותר לקרוע את החוטים ולא חייב לבזבז זמנו, אלא ראייתו היתה שלא נחשב כמזלזל במצוות הציצית, ועל זה הוכיח מבית המקדש שאין בו זלזול כשסותר את האבנים על מנת לבנות בית מקדש יותר יפה".

ט. לזרוק הפירורין בער"פ שחל בשבת.

1. מראי מקומות – אורח נאמן (סי' ר"פ הג' ס"ק ח'), ברכת השם (סי' ג' אות ל"ז ס"ק קל"ז).
(א) הגר"ח"ק שליט"א (מועדי הגר"ח ח"ב תשובה ק"ט) – "שאלה: בשו"ע ס' תמ"ד ערב פסח שחל בשבת אחר שאוכל בשבת ינער המפה והפירורין, וצ"ע הא ה"ז קשה לעניות כמש"כ השו"ע ס' ק"פ ס"ד. תשובה: מצוה לא מזיקה".

י. מראי מקומות.

1. נפש חיה (או"ח על סעי' ד') – "סעי' ד' אע"פ שמותר לאבד פירורין שאין בהם כזית וכו'. יעוין לעיל סי' קע"א סעי' ה' הזורקים חטים לפני חתנים וכו' וכל חטה הרי אין בה כזית. ואולי משום דהכי רבותיהו חשיבי עיין סי' ר"י סעי' א'".
2. בן איש חי (שנה א' פר' שלח אות ה') [לשונו מובא לעיל], שנה ב' פר' ינחם אות י"ב), שמירת הגוף והנפש (סי' ל' סעי' ד'), ברכת השם (סי' ג' סעי' ל"ה) – "ומוכרי הלחם, ימצא במקום שמוכרין שם פירורין הרבה כי הלחם שלנו דרכו להתפרר הרבה, וצריך להזהירם שיכבדו הקרקע אחר גמר מכר הלחם וישליכו בתוך התנור, וכן יזהרו בעלי בתים בבתיים במקום אכילתם ובמקום התיבה שמונח בה הלחם כי ימצא פירורין הרבה שם בקרקע".
3. הגריש"א זצ"ל (ברכת השם סי' ג' הע' ק"ד, אשרי האיש או"ח ח"א פרק ל"ב אות ג') – "נהגו העולם לאבד שיירי אוכל או מאכל שאינו טרי כ"כ, ואין חפצים לאכול ממנו עוד, וסומכים בזה להתיר, דכיון שאין בדעתם לאכול עוד מהמאכל ובין כך יתקלקל ויפסד, א"כ אין בזריקתו מעשה השחתה".
4. הגר"ח"ק שליט"א (שאלת רב ח"א פרק י"א אות ג') – "האם מותר להשליך לאשפה שאריות פת (כזית) מהילדים, שאינם ראויים לאכילת אדם משום דמאיסי, דאע"פ שהם ראויים לעופות, אך אין היום הדרך להניחן לפני עופות. תשובה: המנהג להקל וצ"ע ק".

טו. הכופה קערה ע"ג כד.

א. מקור.

1. פסחים (דף קיא:) – "צעא אפומא דחצבא קשי לעניותא".

ב. פוסקים.

1. גר"ז (הל' שמירת הגוף ונפש סעי' ט') – "סובין בבית קשה לעניות".
2. שמירת הגוף והנפש (סי' ל"ב סעי' ג').

יז. רתיחה העולה ע"ג המשקה [קצף]: הדוחק אותו לצדדין.

א. מקור.

1. חולין (דף קה:) – "ואמר אביי: מריש הוה אמינא, האי דלא שתי אופיא משום מאיסותא, אמר לי מר: משום דקשי לכרסם; מישתיה קשה לכרסם, מינפח ביה קשיא לרישא, מדחייה קשיא לעניותא".
(א) רש"י (חולין דף קה: ד"ה מדחיה) – "מדחיה. בידו לצדדין".

ב. פוסקים.

1. גר"ז (הל' שמירת הגוף ונפש סעי' ט') – "והשותה רתיחה העולה על גבי משקה קשה לרירין הבאין מן החוטם והמנפחה בפיו קשה לראש והדוחק אותה לצדדים קשה לעניות".
2. כה"ח (יו"ד סי' קט"ז ס"ק ר"ד, או"ח סי' ק"ע ס"ק פ"ב).
3. שמירת הגוף והנפש (סי' מ"א סעי' א'), הו"ד במאור השבת (ח"ג סי' י"ג הע' קמ"ה ד"ה אגב).

ג. כששופך משקה ועי"ז מעלה רתיחה.

1. מחמיר.

- (א) של"ה (שער האותיות אות הקו"ף קדושת האכילה (א) אות קמ"ז) – "עוד אמר, השותה מאופיא קשה לכרסם, מינפח ביה קשה לרישא, מדחייה קשה לעניותא, מאי תקנתיה, לשקעיה שקועי. ושמעתי, שזה האופיא מיירי מה שמעלה החביות כשהוא תוסס, אבל כשעושה אופיא כששופך משקה בכלי זה, האופיא הוא משקה, מכל מקום נכון ליזהר גם שם, כי חמירא סכנתא מאיסורא".
- (ב) א"ר (סי' ק"ע ס"ק כ"ד) – "כתב בים של שלמה פרק כל הבשר סימן (ר"ב) [י"ב] שצריך האדם ליזהר שיכבד ויכנוש פירורי אוכלין, ויזהר שלא תשתה אופיא ולא ינפח ביה ע"כ. וכתב בשל"ה דף פ' [שם ד"ה עוד אמר השותה] שמעתי שזה האופיא מיירי מה שמעלה החביות כשהוא תוסס, אבל כשעושה אופיא כששופך משקה בכלי זה האופיא הוא משקה, מ"מ נכון ליזהר גם שם כי חמירא סכנתא מאיסורא ע"כ".
- (ג) כה"ח (או"ח סי' ק"ע ס"ק פ"ב).
- (ד) עי' השולחן כהלכתו (סי' י"ב סעי' י"ז, הע' ל"ו) – "יש שכתבו להיזהר מקצף העולה מן המשקה כשמוזגו לתוך כוס (אליה רבה [סי' ק"ע סקכ"ד] בשם השל"ה, וכ"כ בשו"ע הגר"ז [חו"מ הל' שמירת הגוף והנפש סעיף ט'] ובכה"ח [שם סקפ"ב])."
- (ה) שמירת הגוף והנפש (סי' מ"א סעי' ב'), הו"ד במאור השבת (ח"ג סי' י"ג הע' קמ"ה ד"ה אגב).
- (ו) פסקי תשובות (סי' ק"ע הע' קט"ז) – "נכון לציין מש"כ בא"ר סקכ"ד בשם המהרש"ל (ביש"ש חולין פ' כל הבשר סי' י"ב) עפ"י הגמ' (חולין קה ב) יזהר שלא ישתה אופיא (קצף) ואל ינפח בו (בשביל לסלקו), ובשם השל"ה 'שמעתי שזה האופיא מיירי מה שמעלה החביות כשהוא תוסס, אבל כשעושה אופיא כששופך משקה בכלי, זה האופיא הוא משקה, מ"מ נכון ליזהר גם שם כי חמירא סכנתא מאיסורא".

ד. הקצף שעולה ממשקה גזוז.

1. מיקל.

(א) הגר"ח"ק שליט"א (מילי מעלייתא אות קמ"ז-ב') – "שאלה: הקצף שעולה ממשקה גזוז האם זה נכלל ב'אופיא' של חז"ל (חולין קה:). תשובה: לא מסתבר".

יא] עון לשון הרע.

א. מקור.

1. חפץ חיים (שמירת הלשון שער הזכירה פרק ו', פרק ח', פרק י"ז) – "ואל יפלא בעיניך על זה, שהרי אנו רואין, כמה אנשים מדברים לשון הרע ואין להם שום נגע ... ועוד מצאתי תרוץ לקשיא הנ"ל בספר דבר שפיקדושה בשם 'ספר הקנה', וזה לשונו: ראה וקבן, שכל המוציא לשון הרע מפיו, נדון בצרעת וגו', אמר לו רבי: אם כן, כל ישראל יהיו מצרעים, שהרי בעון לשון הרע גלו ישראל וכו', אמר לו: **שקולה העניות בצרעת**, וקרי הוא עני, הנמסר בידי אדם [פרוש: ועל ידי זה תוסר ממנו הגאונה, שהיא על פי רב הסבה העקרית ללשון הרע, כמו שכתב ר' יונה בשערי תשובה, וכמו שיבאר אם ירצה ה' לקמן, וגם הוא נראה לדבר עליהם מיראתו פן ינדע הדבר ולא ייטיבו עמו] ועין שם עוד ענין נורא בזה. וכן איתא בתקוני זהר, דעון זה גורם, חס ושלום, לעניות ... ופשוט הוא דמי שמרגיל עצמו בזה החטא בתמידות, ענשו, שנענש עבור זה בעניות ונלות ושאר צרות הוא גם כן בתמידות תמורת צרעת מחלטה, שהיה ראוי להיות עליו עבור זה, וכנ"ל בפרק ו'. הרי נתבאר מכל אלו גדל ענשו, שנפצעין ממנו בזה העולם, ונענש עבור זה בצרות ועניות תמידיות ולפעמים גם במיתה, חס ושלום".

2. זוהר (הקדמה דף יב.) – "ענ"ג שבת בהפוכא נג"ע, מאן דאית ליה ולא מקנים ליה, אתהפך ליה לנג"ע צרעת, שפחה דחריבת ביתיה, ונמץ את הבית את אבניו ואת עצי (ויקרא יד מה), ודא הוא עניותא, דאיהו באמר דנגע צרעת".

(א) הזוהר המתורגם (שם) – "ענ"ג שבת בהפוך - נג"ע. מי שיש לו ולא מקנים אותו, מתהפך לו לנג"ע צרעת, שפחה שמחריכה ביתו, ונמץ את הבית, את איבריו ואת עציו, וזוהי עניות, שהיא במקום של נגע צרעת".

3. מראי מקומות.

(א) שגם גורם מיתת אסכרה - עי' לקמן.

ב. לדבר לשה"ר על עכו"ם.

1. אם גוים בזה"ז בכלל "בעמך".

(א) עי' ערך וכי תמכרו ממכר לעמיתך, לשיטות ומראי מקומות.

(ב) ואין חילוק בין עמיתך לעמך כדכתב באז נדברו (חי"ד סי' ס', "ואין הבדל בין עמיתך לעמך"), וכן נראה מהעמק שאלה (שאילתא כ"ח ס"ק א'). אמנם עי' הערות בסוף האז נדברו (שם ד"ה מה, "מה שכותב מעכ"ת שליט"א שפשוט שיצא מומר מכלל איסור לשה"ר דכתיב לא תלך רכיל בעמך, ואינו עושה מעשה עמך. עיין בספר לשון חיים לר' אייזנבלט שליט"א שהביא מספר מצוות השלום וכן נמצא בשדה חמד ערך א שאי אפשר לדמות דרשות חז"ל להדי אף כשנאמרו בלשון אחד"), ובס' מצות השלום (מדף 300), ושד"ח (מערכת הא' כללים אות ת"ג), וזרע חיים (כלל ד' סעי' ז' אות א' ד"ה אמנם ב'), אוצר מפרשי התלמוד (ב"מ ח"ג עמ' תקכ"ה הע' י"ט), משפטי השלום (פרק י"ח סוף הע' י"א).

2. מדרשים.

(א) דברים רבה (פרשה ו' הל' ט') – "זש"ה (תהלים נ) תשב באחיד תדבר בבן אמך תתן דופי אמר ר' יוחנן **אם הרגלת לשונך לדבר באחיד שאינו בן אומתך סוף בן אומתך תתן דופי** ר' יהודה ב"ל אמר אם הרגלת לשונך לדבר באחיד שמאביך ולא מאמך סוף בן אמך תתן דופי שכל מי שמגיס את לבו לדבר בגדול ממנו גורם לעצמו שיקרבו בו את הנגעים ואם אין אתה מאמין הרי מרים הצדקת סימן לכל בעלי לשון הרע הוי זכור את אשר עשה ה' אלהיך למרים".

(ב) תנחומא (פקודי פרק ז') – "תשב באחיד תדבר בבן אמך תתן דופי מהו תשב באחיד תדבר וכו' ורבי יהושע בן לוי אמר, אמר דוד אם דברת בעשו שהוא אחיך סוף לדבר בבן אמתך זה משה רבן של כל הנביאים שדברו בו שנאמר וידבר העם באלקים ובמשה".

1) הגר"ח"ק שליט"א (בפי' השם אורחותיו על אורחות חיים לרא"ש אות פ"ג) – "על שום ברי'. בערכין ט"ו א' ומה מרגלים שלא דברו אלא על עצים ואבנים כו' ועי' ח"ח. ומתנחומא פקודי משמע דאין לספר לה"ר על גוי וכו' מדברי רבנו כאן וכו' הרד"ל בד"ר פ"ו ט' ואין לומר דאינו אלא הנהגה סובר שלא יתרגל דשם בסמוך אם דברת על אחיך כו' לא יתכן לפרש כך ואיסור דאורייתא פשיטא דליכא שהרי לא תלך רכיל בעמך כתיב וקאי גם על איסור לה"ר כמבואר בספר ח"ח, ואולי **דרבנן וצ"ע**".

הגר"ח"ק שליט"א (ח"ב שאלת רב ח"א פרק כ"א סעי' י') – "שאלה: שמעתי שאסור לדבר לשה"ר על גוי ע"פ מדרש תנחומא פ' פקודי (סי' ו') עה"פ 'תשב באחיד תדבר, בבן אמך תתן דופי'. אם דברת באחיד שעיר שהוא אחיך, סוף לדבר בבן אמך, משה רבן של כל הנביאים. האם זה נכון. תשובה: כדי שלא יתרגל".

3. מחמיר.

(א) רד"ל (דברים רבה פרק ו' ס"ט) – "ומבואר מכאן שאסור לספר לה"ר על עכו"ם".

(ב) פתחי עולם (סי' קנ"ו ס"ק ו').

(ג) עטרת פז (חלק ראשון כרך ג' חו"מ, מילואים סי' ז' עמ' תמ"ה ד"ה ואידי).

1) "שמא משהרגיל לשונו לדבר רע סוף שידבר על הכל" - לשון פי' מהר"ו (שם).

2) וקשה, כיון שעשוי היה ישראל מומר (קידושין יח.), והח"ח כלל ח' ס"ה כתב שמותר לדבר לשה"ר על אפיקורוס, א"כ למה

כתב התנחומא שאסור לדבר לשה"ר על עשיו. וצ"ע.

4. מיקל.

(א) ח"ח (כלל א' סעי' ו') – "שלא לספר לעולם בגנותו של ישראל".

ח"ח (כלל ח' סעי' ד') – "כי גם הוא בכלל עם ה'".

ח"ח (כלל ח' סעי' י"ב) – "מבזה כבוד ישראל ... אם יספר על ישראל".

(ב) הגר"י סרנא זצ"ל (פי' על אורחות חיים לרא"ש אות פ"ג).

(ג) עי' אַז נדברו (חי"ד סי' ס"ט אות ד') – "המדרש ... ונראה דאין זה מצד עיקר איסור לה"ר ואין הכוונה בבחי' עבירה גוררת עבירה אלא כדי שלא יתרגל לדבר לה"ר וכההיא דחובת הלבבות פ"ו דשער הכניעה ונאמר על אחד מן החסידים שעבר על נבלת כלב מסרחת מאד, ואמרו לו תלמידיו, כמה מסרחת נבלה זאת אמר להם כמה לבנות שניה ונתחרטו על מה שסיפרו בגנותה וכיון שהוא גנאי לספר בגנות כלב מת, כ"ש באדם חי. וכיון שהוא טוב לשבח נבלת כלב בלבן שניה כ"ש שהוא חובה לפי זה לשבח אדם משכיל ומבין, והיתה כוונתם להוכיחם שלא ילמדו לשונם לדבר רע וישוב להם טבעם, וכן כשילמדו לשונם לדבר טוב ישוב להם טבע קבוע, ע"כ. וגם בהשם ארחותיו' עצמו הניח בצ"ע אם יש בזה אפי' איסור דרבנן כיון דלא הוי עמיתך במצות. וראיתי בפירוש על הא"ח שלידידי הגאון המפורסם בעל משנה הלכות (שליט"א) [זצ"ל] דמחזק מה שכתבתי במקור החיים שאין איסור לדבר לה"ר על עכו"ם, ומ"ש הרא"ש אל תוציא דבה על שום בריה היינו על כל מה שברא ית"ש בעולמו וכוונתו על בריות כמו עצים ואבנים וחיות ובהמות שכלם לצביונם נבראו ועיי"ש. וראי, מדברי חוה"ל הנ"ל. וכן נראה עיקר וראי' שהרי באות קכ"ט כתב והיה נאמן לכל אדם ואפי' לנכרי ובאות ק"ל אל תתעצל להקרים שלום לכל אדם ואפי' לנכרי מפני דרכי שלום וכאן לא כתב אדם אלא בריה הוי ראי' להנ"ל. ולמעשה נראה דאפי' אם נאמר שאין הכרת מלשון על שום בריה דכולל גם עכו"ם אבל זה נמי בכלל האזהרה של הרא"ש, שהרי כמו שחששו מפני דרכי שלו' אע"פ שאין איסור שנהא נקימה ונטירה לעכו"ם מ"מ ע"פ רוב נתודע לו שדיברו עליו ויבואו לידי מחלוקת. וגם מהמדרשים הנ"ל יש ללמוד אע"פ שאין איסור ממש מ"מ הוי הנהגה טובה שראוי להתנהג כן. ולענין פורק עול אף שלא שייך דרכי שלום אדרבה אנו מזהרין על משנאיך ד' וכו' מ"מ הטעם שלא יתרגל שייך בזה לכן אין לדבר לה"ר אלא מפני איזה תועלת".

(ד) משנה הלכות (דרך ישרה על אורחות חיים לרא"ש, מצות המלך מצוה רל"ו בסוף הערות).

(ה) הגריש"א זצ"ל - שאלתי (בערך שנת תשס"א) אם מותר לדבר לשה"ר על גוים, והשיב (דו קענס זאגען וואס די ווילט) אתה יכול להגיד מה שאתה רוצה, ושאלתי עוד פעם והשיב (דו קענס דו קענס) אתה רשאי אתה רשאי.

(ו) תשובות והנהגות (ח"ג סי' תע"ח, פי' על אורחות חיים לרא"ש אות פ"ג).

(ז) הגר"א נבנצל שליט"א (אסיפת יצחק ג' סיון תשס"ח) – "שאלה: האם מותר לומר לשון הרע על גוי. תשובה: כן".

(ח) עי' חוט שני (שמה"ל פרק ד' סוף ס"ק ד') – "החפץ חיים בספרו לא הזכיר מה הדין בסיפור לשון הרע על גוי. שוב הראוני דבמדרש איתא, זכור את אשר עשה ה' למרים וגו', תשב באחיך דבדר, בבן אמך תתן דופי, אמר רבי יוחנן, אם הרגלת לשונך לדבר באחיך שאינו בן אומתך, סופך בבן אומתך תתן דופי, ע"כ. משמע שיש איסור דרבנן, והסמיכו על הפסוק שלא לדבר לשון הרע על גוי כדי שלא יתרגל. ויש לעיין אם מדובר בגוי רשע, וכי הוא יותר טוב מישראל רשע שמותר לספר עליו לשון הרע, וצ"ל דאירי בגוי ששומר ז' מצוות בני נח, ועליו יש איסור דרבנן לספר עליו לשון הרע. ובספר אורחות חיים להרא"ש כתב, וז"ל אל תוציא דבה ולשון הרע על שום בריה, ולא לזות שפתיים ורכילות, עכ"ל".

5. ראשונים.

(א) ר' יונה (שע"ת שער ג' סי' ר"ל) – "וגם גדר להזהר מסיפור לשון הרע ונתינות דפי בבריות".

ר' יונה (ס' היראה ד"ה אחרי) – "אם ישמע מוציא דבה על איש אל יאמן להם ... אל יוציא דבה על שום אדם".

(ב) אורחות חיים (לרא"ש אות פ"ג) – "אל תוציא דבה ולשון הרע על שום ברי".

(1) עי' האז נדברו (חי"ד סי' ס"ט אות ד', לשונו מובא לעיל), והגר"ח ק' שליט"א (בפי' השם אורחותיו על אורחות חיים לרא"ש אות פ"ג, לשונו מובא לעיל).

(2) לכאורה תלוי באיזה גנאי אומרים, על הבריה או על דברים שתלויים בבחירה - עי' לקמן.

6. תענית (דף כ:): – "מעשה שבא רבי אלעזר בן רבי שמעון ... נזדמן לו אדם אחד שהיה מכוער ביותר. אמר לו: שלום עליך רבי! ולא החזיר לו. אמר לו: ריקה, כמה מכוער אותו האיש. שמא כל בני עירך מכוערין כמותך. אמר לו: איני יודע, אלא לך ואמור לאומן שעשאני כמה מכוער כלי זה שעשית".

(א) מהרש"א (שם) – "א"ל ריקה כמה מכוער כו'. מה שקראו ריקה אפשר שהיה נדמה לו כנכרי מבני כוש לפי שהיה מכוער ושחור ביותר וז"ש לו שמא כל בני עירך מכוערין כו'. דהיינו מארץ כוש וא"ל איני יודע כו' ר"ל שאיני יודע לומר לך שהם מכוערין כדאמרינן פ' י"נ אפילו בגנות טמאה לא דבר הכתוב והטעם משום שנותן חסרון ביצירה אבל אתה שאמרת עלי כמה מכוער כו'. אתה נותן חסרון ביצירה: לך לאומן שעשאני. כי זה גם כן חסרון הוא לאומן שעושה כלי מכוער".

(ב) ובזה אפשר לפרש את האורחות חיים [ורבינו יונה], שאל תוציא דבה ולשה"ר על שום בריה, היינו על כל מה שברא ית"ש בעולמו וכוונתו על בריות כמו עצים ואבנים וחיות ובהמות וגוים, אבל אה"נ מותר לומר לשה"ר על דברים שתלויים בבחירה.

7. מראי מקומות – מתנות כהונה (על המדרש שם מפרש שאינו בן אומתך פי' מישראל ואעפ"כ נקרא אחיך שנאמר לא תתעב אדומי כי אחיך הוא). קונטרס ערבות (ח"ג בחלק ב' פרק א' סי' כ"א, עמ' קנ"ז, מפרש שהגר פירוש גר תושב, ונ"ל גר צדק משום שזה הציור בפ' הזהב נט:). חלקת בנימין (כלל ח' ס"ק כ"ב), זרע חיים (ח"א כלל ח' סי' ה' אות ג'), אוהב ימים (פרק ה' סי' ד'), לשון חיים (כלל ח' הע' ה'), ח"ת השיעור יומי (במקורות אות כ"ד, אנגלית אות כ"ה), ישיב משה (עמ' רמ"א הע' א').

(א) העמק שאלה (שאלתא כ"ח ס"ק א') – "בד"ר פ' תצא ... וכ' הרד"ל שהכוונה על גוי, אבל באמת אאל"כ דגוי לאו אחיך הוא כדאי' בפ' החובל, אלא קאי על גר, ובשביל שסורו רע כדאי' בפ' הזהב, מש"ה דרך לדבר עליו לשה"ר, וזה אסור שהרי אחיך הוא".

א. נדרים (דף ז:) – "אמר רב חנין אמר רב: השומע הזכרת השם מפי חבריו צריך לנדונו, ואם לא נידהו הוא עצמו יהא בנידוי, שכל מקום שהזכרת השם מצויה שם עניות מצויה, ועניות כמיתה, שנאמר: כי מתו כל האנשים, ותניא: כל מקום שנתנו חכמים עיניהם או מיתה או עוני".

1. ר"ן (נדרים דף ז: ד"ה שבכל) – "שבכל מקום. טעמא קא יהיב למאי דאמרינן ואם לא נדהו הוא עצמו יהא בנידוי שהרי עכשיו חמור דשם עניות מצויה דכתיב (שמות כ) בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבא אליך וברכתך ומדהזכרת השם למצוה מביאה ברכה ועושר הזכרה לשוא גורמת עניות אי נמי מדכתיב גבי שבועת שקר (זכריה ה) וכלתו ואת עציו ואת אבניו ובתמורה (דף ג:) מדמי הזכרת שם לבטלה לשבועת שקר".

2. עי' או"ח סי' רט"ו סעי' ד', לשיטות ומראי מקומות.

יג] אשה שמגלה שער ראשה.

א. מקור.

1. זוהר (פר' נשא, דף קכ"ו ע"א) – "אמר רבי יהודה, שערא דרישא (דף קכ"ו ע"א) דאתתא דאתגלייא, גרים שערא אחרא לאתגלייא, ולאפגמא לה. בגין כך, בעינא אתתא דאפילו טסירי דביתא, לא יחמוץ שערא חד מרישא, כל שכן לבר. תא חזי, כמה בדכורא שערא הוא חמורא דכלא, הכי נמי לנוקבא. פוק חמי, כמה פגיומו גרים ההוא שערא דאתתא. גרים לעילא, גרים לתתא, גרים לבעלה דאתלטייא, גרים מלך אחרא בביתא, גרים דיסתלק חשיבותא מבנהא. רחמנא לישנבון, מחציפו דלהון. ועל דא, בעינא אתתא לאתפסניא, בזיותי דביתא".

א (הזוהר המתורגם (שם) – "אמר רבי יהודה, שער ראש האשה שמתגלה, גורם לשער אחר להתגלות ולפגם אותה. משום כך צריכה אשה שפאלו קורות ביתה לא ייראו שיערה אחת מראשה, וכל שכן בחוץ. בא ראה, כמו שבזכר השער הוא חמורת הכל - כך גם לנזקכה. צא וראה כמה פגם גורם אותו שער האשה: גורם למעלה וגורם למטה, גורם לבעלה להתקלל, גורם עני, וגורם דבר אחר בבית, גורם שתסתלק חשיבות מבעלה. הרחמן יצילנו מחציפותן".

ב) הו"ד בכה"ח (או"ח סי' ע"ה ס"ק י"ח), ושמירת הגוף והנפש (סי' רנ"ה סעי' א').

ב. כיסויי שערות ראשה אחר היחוד [חופה].

1. מחמיר.

א) אמת יעקב (אה"ע סי' נ"ה הע' כ"ה) – "הכלה צריכה לכסות ראשה עכ"פ לאחר היחוד, שאז היא כבר אשת איש גמורה, ואף שעדיין אינה בעולה, דינה לגבי כתובה כבעולה וחיבת לכסות את ראשה".

ב) הגרש"א זצ"ל (ועלה לא יכול ח"א עמ' שי"ז, עי' עמ' רפ"ד, קובץ מבקשי תורה חכ"ו עמ' שצ"ב אות מ"ח) – "הכלה חייבת לכסות ראשה מיד אחר היחוד, ואין להקל בזה כלל".

ג) אז נדברו (חי"ב סי' נ') – "אצלנו דיש להקפיד לכסות היטב תיכף לאחר היחוד לכן מדינא צריכה להתלבש באופן ששום שערות לא יצאו לחוץ".

ד) הגר"ש זצ"ל (קובץ מבקשי תורה ח"מ עמ' כ"ו) – "דהמנהג שלנו הוא שמשעת כיסוי ההינומא צריך ששערה יהיה מכוסה וכן אחר החופה שערה ממשיך להיות מכוסה".

הגר"ש זצ"ל (אשרי האיש אה"ע פרק י"ב אות י"ח) – "ואמר רבינו, שהמנהג שהכלה תכסה שערות ראשה, מזמן כיסוי ההינומא ואילך. וכן אחר החופה צריך ששערה ימשיך להיות מכוסה. ואין היתר לגלות אפילו במקצת, וכן אסור לערב חלק מהשיער הטבעי בפאה".

הגר"ש זצ"ל (ציוני הלכה נישואין עמ' מ"ט) – "שאלה: כלה ביום חתונתה לא ידעה שנוהגים לכסות את השיער כבר מהחופה, וקשה לה עם זה. עד כמה צריך לעמוד על כך. תשובת רבינו: מה איכפת לה ללבוש פאה נכרית".

הגר"ש זצ"ל (ציוני הלכה נישואין עמ' נ') – "שאלה: היא כבר תכננה לחתונתה בשערותיה, השאלה עד כמה על החתן לעמוד על כך. תשובת רבינו: המנהג כאן שלא מגלים".

עי' הגר"ש זצ"ל (ציוני הלכה נישואין עמ' נ"א) – "שאלה: הנידון הוא לגלות רק כמה קבוצות שער מחוץ לפאה. תשובת רבינו: אם זה רק קצת, מותר. מאחר ובכלל יש מקילים ובצירוף שזה רק מקצת, אפשר להקל".

ה) יחזה דעת (ח"ה סי' ס"ב) – "אין הכלה חייבת לכסות ראשה מיד לאחר שבע ברכות שתחת החופה, מפני שדינה עדיין כארוסה עד לאחר הייחוד. ולפי מה שנוהגים יוצאי אשכנז שהחתן והכלה מתייחדים מיד לאחר השבע ברכות שתחת החופה, על הכלה לכסות את ראשה מיד לאחר צאתה מחדר הייחוד".

ו) חוט שני (שבת ח"ג עמ' רע"א, ישמח לב, אירוסין ונישואין עמ' שמ"ד אות ד') – "שאלה: מאימתי חייבת הכלה לכסות ראשה. תשובה: יש בזה מחלוקת הפוסקים אם החיוב הוא משעת אירוסין או משעת נישואין, ולכך כשיוצאת הכלה מחדר יחוד ודאי חייבת לכו"ע לכסות ראשה כיון שהיא כבר נשואה, ובאמת שמעתי שיש שמקילים ונוהגים שכל החתונה הכלה אינה מכסה ראשה, ואיני יודע מה ההיתר בזה".

ז) תשובות והנהגות (ח"ד סי' רפ"ז אות כ"א, סי' רצ"ד, ח"ה סי' של"ד).

ח) הגר"ח ק"ש שליט"א (הליכות חיים ח"ב אות שכ"ט) – "המנהג אחר החופה".

ט) מקור הברכה (קובץ קול התורה ח"ס עמ' קס"ב) – "שאלה: האם יש איזה מקור להמנהג הנפוץ שהכלה נשארת בפריעת ראש אחר החופה כל היום עד למחרת. תשובה: אין שום מקום להקל בזה, ואין שום פוסק ראשון או אחרון שמיקל בזה, והכלות שמקילות בזה עוברות איסור דאורייתא, וזה ביום הגדול והקדוש ביותר בחייהן, וביום שמועד לכפרת עונות ולא רק שהיא עוברת איסור חמור, אלא שמכשלת את הרבים באיסורא של לקרות כנגדה דברי תורה וברכות. וזה גורם ח"ו לסילוק שכינה מישראל כמ"ש "...".

- (י) נטעי גבריאֵל (נישואין פרק ל"ז סעי' ט').
- (יא) ילקוט יוסף (אוצר דינים לאשה סי' ל"ז סעי' י"ג, קיצור שו"ע אה"ע פרק י"ג סעי' א', ס' חופה וקידושין פרק י"ג).
- (יב) הר"מ סופר (קובץ אור ישראל חכ"א עמ' ל', חכ"ג עמ' רכ"ט).
2. מיקל.
- (א) אג"מ (קובץ אור ישראל חמ"ד עמ' ק"ג אות ד') – "מפי השמועה מתלמידיו נאמר שהגר"מ פיינשטיין זצ"ל הורה שאין חיוב לכסות ראש הכלה עד למחרת החופה. ואכן בנו הג"ר דוד שליט"א אמר לי שכן שיטת אביו ז"ל, והסביר שאין שיטתו נגד הירושלמי הנ"ל משום דסבר שאין קנין הנשואין נגמר בשעת החופה והיחוד של שעת החתונה, אלא כשנכנסת לבית וכו'".
- (ב) עי' בני בנימין (ח"ג סי' כ"ג) – "נמצא שכסוי ראש בכלה קודם בעילת מצוה או קודם ההולכה לביתו וכל שכן אם אינה יוצאת לחוץ אינו דאורייתא ושפיר מועיל מנהג בזה ... לע"ד אין האיסור מפורש כלל, ואין להרהר אחרי אותם ענקי הרוח שלא מיהו במנהג והנח להם לישראל אם אינם נביאים בני נביאים הם".
3. דעת הגר"א קוטלר זצ"ל.
- (א) הר"מ סופר (קובץ אור ישראל חכ"ג עמ' ר"ל) – "ומש"כ שכן היה המנהג בליטא יש לפני מכתב הרב שמואל אדלר תלמיד הגר"א קוטלר שהורה לכסות מיד אחר החופה".
- (ב) הליכות חיים (ח"ב הע' רפ"ח) – "דא"צ לכסות ראשה אחר החופה".
4. צד להקל – ישועות יעקב (אה"ע סי' כ"א ס"ק א', מהנכד), ישמח לב (סי' רמ"ה).
5. מראי מקומות – הרבא"ז ווינער (קובץ אור ישראל חמ"ד עמ' ק'), לב איטה (קונ' על כיסוי כלה, וובסטר), הגר"ד פיינשטיין שליט"א (קונ' יד דודי דפו"ח עמ' רצב אות כ"ד), הליכות בת ישראל (פרק ה' סעי' ו'), שערי חיים (קובץ מבקשי תורה ח"מ עמ' כ"ג), הרימ"ב ליברמן (מוריה תכ"א [שבט תשע"ח] עמ' רמ"ג).
- ג. בעולה, ארוסה, גרושה, אלמנה, קליעת שער פנויה.
1. בעולה.
- (א) חייבת בכיסוי ראשה – חלקת מחוקק (סי' כ"א ס"ק ב', "פנויה בעולה קאמר"), שבות יעקב (ח"א סי' ק"ג), דגול מרבבה (אה"ע סי' כ"א על מחבר סעי' ב'), חכ"א (כלל כ"ה סעי' ט').
- (ב) פטור, ואין כופין – עי' ב"ש (סי' כ"א ס"ק ה'), פנים מאירות (ח"א סי' ל"ה, תקנה בשבילה ויכולה לומר א"א נתקנתה), הו"ד במ"ב (סי' ע"ה ס"ק י"א, "בתולות שנבעלו צריכין לכסות הראש ומ"מ אם זינתה ואינה רוצה לצאת בצעיף על ראשה כדרך הנשים אין יכולין לכופה").
- (ג) מראי מקומות – פתחי תשובות (אה"ע סי' כ"א ס"ק ב'), תקנת השבים (סי' פ').
2. ארוסה.
- (א) חייבת בכיסוי ראשה – מהר"י הלוי (אה"ע סי' ט'), גליון רע"א (אה"ע סי' כ"א, או"ח סי' ע"ה), חו"י (סי' קצ"ו), מ"ב (סי' ע"ה ס"ק י"א, "ובתולות ארוסות לילך בגילוי הראש"), חוט שני (שבת ח"ג עמ' רע"א).
- (ב) פטור – ישועות יעקב (סי' כ"א ס"ק א'), שבות יעקב (ח"א סי' ק"ג).
3. גרושה ואלמנה.
- (א) צריך – הגר"ח פ"ש זצ"ל (אמרי חיים פינחס נדה עמ' קמ"ב אות י'), חוט שני (שבת ח"ג עמ' רע"ג ד"ה איסור), אבני ישפה (אה"ל יעקב י"ג אלול תש"ע, "גם בהפסד מרובה אסור לאשה גרושה ללכת בגלוי ראש כיון ששערה כבר נחשב ערוה ואסור לה לגלות אותה").
- (ב) אם יהיה הפסד מרובה ל"צ כיסוי – אג"מ (אה"ע ח"א סי' נ"ז, ח"ד סי' ל"ב אות ד').
4. האם פנויה צריכה לקלוע שערה.
- (א) צריך – מג"א (סי' ע"ה ס"ק ג').
- (ב) לא צריך – חכ"א (כלל כ"ה סעי' ט'), פוסקים.
- (ג) מראי מקומות – מ"ב (סי' ע"ה ס"ק י"ב, "עיין במ"א שכתב דלא ילכו בגילוי הראש רק אם שערותיהן קלועות ולא סתורות אבל המחצית השקל והמגן גבורים מקילין בזה").
5. שער באשה ערוה מדרבנן או מדאורייתא.
- (א) דין מדרבנן – נשמת אדם (סי' ד' ס"ק א'), מ"ב (סי' ע"ה ס"ק ה', "עיין בנשמת אדם שכתב דלכו"ע זה לא הוי אלא מדרבנן ומהני בזה עצימת עינים וכן בשער אשה המבואר בס"ב").
- (ב) מראי מקומות – אוצר הפוסקים (סי' כ"א).
- ד. פרוע ראש לפני אחיה או אביה.
1. מיקל – הגר"ד פיינשטיין שליט"א (קונטרס יד דודי עמ' רכ"ג אות י', דפו"ח עמ' ש"ז אות ח').
- כיסוי הראש אחר היחוד [חופה].
- ה. מחמיר.
1. אמת יעקב (אה"ע סי' נ"ה הע' כ"ה) – "הכלה צריכה לכסות ראשה עכ"פ לאחר היחוד, שאז היא כבר אשת איש גמורה, ואף שעדיין אינה בעולה, דינה לגבי כתובה כבעולה וחייבת לכסות את ראשה".
2. הגרשז"א זצ"ל (ועלהו לא יכול ח"א עמ' שי"ז, עי' עמ' רפ"ד, קובץ מבקשי תורה חכ"ו עמ' שצ"ב אות מ"ח) – "הכלה חייבת לכסות ראשה מיד אחר היחוד, ואין להקל בזה כלל".

- עי' הגרש"א זצ"ל (שולחן שלמה נדה פרק י"ג סעי' י"ז, עי' רוחב השולחן ס"ק י"ב) – "מ"מ אם הכלה או אחד מהצדדים אינו רוצה שתכסה את ראשה כדין, יש לוותר ולסמוך על ההינמא שהכלות מתכסות בכך אעפ"י שזה דק".
3. אז נדברו (חי"ב סי' נ') – "אצלנו דיש להקפיד לכסות היטב תיכף לאחר היחוד לכן מדינא צריכה להתלבש באופן ששום שערות לא יצאו לחוץ".
4. הגר"ש"א זצ"ל (קובץ מבקשי תורה ח"מ עמ' כ"ו) – "דהמנהג שלנו הוא שמשעת כיסוי ההינמא צריך ששערה יהיה מכוסה וכן אחר החופה שערה ממשיך להיות מכוסה".
- הגר"ש"א זצ"ל (אשרי האיש אה"ע פרק י"ב אות י"ח) – "ואמר רבינו, שהמנהג שהכלה תכסה שערות ראשה, מזמן כיסוי ההינמא ואילך. וכן אחר החופה צריך ששערה ימשיך להיות מכוסה. ואין היתר לגלות אפילו במקצת, וכן אסור לערב חלק מהשיער הטבעי בפאה".
- הגר"ש"א זצ"ל (ציוני הלכה נישואין עמ' מ"ט) – "שאלה: כלה ביום חתונתה לא ידעה שנוהגים לכסות את השיער כבר מהחופה, וקשה לה עם זה. עד כמה צריך לעמוד על כך. תשובת רבינו: מה איכפת לה ללבוש פאה נכרית".
- הגר"ש"א זצ"ל (ציוני הלכה נישואין עמ' נ') – "שאלה: היא כבר תכננה לחתונתה בשערותיה, השאלה עד כמה על החתן לעמוד על כך. תשובת רבינו: המנהג כאן שלא מגלים".
- עי' הגר"ש"א זצ"ל (ציוני הלכה נישואין עמ' נ"א) – "שאלה: הנידון הוא לגלות רק כמה קבוצות שער מחוץ לפאה. תשובת רבינו: אם זה רק קצת, מותר. מאחר ובכלל יש מקילים ובצירוף שזה רק מקצת, אפשר להקל".
5. יחזקאל דעת (ח"ה סי' ס"ב) – "אין הכלה חייבת לכסות ראשה מיד לאחר שבע ברכות שתחת החופה, מפני שדינה עדיין כארוסה עד לאחר הייחוד. ולפי מה שנוהגים יוצאי אשכנז שהחתן והכלה מתייחדים מיד לאחר השבע ברכות שתחת החופה, על הכלה לכסות את ראשה מיד לאחר צאתה מחדר הייחוד".
6. חוט שני (שבת ח"ג עמ' רע"א, ישמח לב, אירוסין ונישואין עמ' שמ"ד אות ד') – "שאלה: מאימתי חייבת הכלה לכסות ראשה. תשובה: יש בזה מחלוקת הפוסקים אם החיוב הוא משעת אירוסין או משעת נישואין, ולכך כשיצאת הכלה מחדר יחוד ודאי חייבת לכו"ע לכסות ראשה כיון שהיא כבר נשואה, ובאמת שמעתי שיש שמקילים ונוהגים שכל החתונה הכלה אינה מכסה ראשה, ואיני יודע מה ההיתר בזה".
7. תשובות והנהגות (ח"ד סי' רפ"ז אות כ"א, סי' רצ"ד, ח"ה סי' של"ד).
8. הגר"ח"ק שליט"א (הליכות חיים ח"ב אות שכ"ט) – "המנהג אחר החופה".
9. מקור הברכה (קול התורה ח"ס עמ' קס"ב) – "שאלה: האם יש איזה מקור להמנהג הנפוץ שהכלה נשארת בפריעת ראש אחר החופה כל היום עד למחרת. תשובה: אין שום מקום להקל בזה, ואין שום פוסק ראשון או אחרון שמיקל בזה, והכלות שמקילות בזה עוברות איסור דאורייתא, וזה ביום הגדול והקדוש ביותר בחייהן, וביום שמיועד לכפרת עונות ולא רק שהיא עוברת איסור חמור, אלא שמכשלת את הרבים באיסורא של לקרות כנגדה דברי תורה וברכות. וזה גורם ח"ו לסילוק שכינה מישראל כמ"ש "...".
10. נטעי גבריאל (נישואין פרק ל"ז סעי' ט').
11. ילקוט יוסף (אוצר דינים לאשה סי' ל"ז סעי' י"ג, קיצור שו"ע אה"ע פרק י"ג סעי' א', ס' חופה וקידושין פרק י"ג).
12. הר"מ סופר (אור ישראל חכ"א עמ' ל', חכ"ג עמ' רכ"ט).

ו. מיקל.

1. אג"מ (אור ישראל גליון מ"ד עמ' ק"ג אות ד') – "מפי השמועה מתלמידיו נאמר שהגר"מ פיינשטיין זצ"ל הורה שאין חיוב לכסות ראש הכלה עד למחרת החופה. ואכן בנו הג"ר דוד שליט"א אמר לי שכן שיטת אביו ז"ל, והסביר שאין שיטתו נגד הירושלמי הנ"ל משום דסבר שאין קנין הנשואין נגמר בשעת החופה והיחוד של שעת החתונה, אלא כשנכנסת לבית וכו'".
2. עי' בני בנימין (ח"ג סי' כ"ג) – "נמצא שכסוי ראש בכלה קודם בעילת מצוה או קודם ההולכה לביתו וכל שכן אם אינה יוצאת לחוץ אינו דאורייתא ושפיר מועיל מנהג בזה ... לע"ד אין האיסור מפורש כלל, ואין להרהר אחרי אותם ענקי הרוח שלא מיחו במנהג והנח להם לישראל אם אינם נביאים בני נביאים הם".

ז. דעת הגר"א קוטלר זצ"ל.

1. הר"מ סופר (אור ישראל חכ"ג עמ' ר"ל) – "ומש"כ שכן היה המנהג בליטא יש לפני מכתב הרב שמואל אדלר תלמיד הגר"א קוטלר שהורה לכסות מיד אחר החופה".
2. הליכות חיים (ח"ב הע' רפ"ח) – "דא"צ לכסות ראשה אחר החופה".

ח. צד להקל – ישועות יעקב (אה"ע סי' כ"א ס"ק א', מהנכד), ישמח לב (סי' רמ"ה).

- ט. מראי מקומות – הרב"א ז' ווינער (אור ישראל חמ"ד עמ' ק'), לב איטה (קונ' על כיסוי כלה, וובסטר), הגר"ד פיינשטיין שליט"א (קונ' יד דודי דפו"ח עמ' רצב אות כ"ד), הליכות בת ישראל (פרק ה' סעי' ו'), שערי חיים (מבקשי תורה ח"מ עמ' כ"ג), הרימ"ב ליברמן (מוריה תכ"א [שבט תשע"ח] עמ' רמ"ג).

י. מים אחרונים.

א. מקור.

1. דרישה (או"ח סי' קפ"א סוף ס"ק ד') – "ומיהו אם נוטל על עצים דקים שפיר דמי. כתב בית יוסף ומשמע לרבינו דכיון דמידי דרבנן הוא נקטינן לקולא דהיינו כלישנא דמיקל בקינסא אבל הרמב"ם כתב דאין נוטלין אלא בכלי. ונראה לע"ד דטעמא דהרמב"ם כיון

דהטעם הוא מפני רוח רעה אין שייך להקל בזה אף שהוא מדרבנן כי חמירא סכנתא וכתב ארחות חיים (הל' נט"י אות לא) בשם הראב"ד והביאו בית יוסף בסימן קע"ג (עמ' קפג ד"ה כתוב) שכל הדברים הנוהגים במים אחרונים נוהגין באמצעיים גם כן וכו' מכאן דגם האמצעיים אין נוטלין אלא על גבי כלי ואין חילוק בין מים אמצעיים דרשות או חובה דזיל בתר טעמא **דהוא משום עניות** ורוח רעה".

(א) הו"ד בא"ר (סי' קע"ג ס"ק י') – "כתב הדרישה לקמן סימן קפ"א [סק"ד] וסיים ואין חילוק בין אמצעים דרשות או חובה דזיל בתר טעמא דהוא משום עניות ורוח רעה עכ"ל".

(ב) **אוצר המים** (פרק י"א סעי' א' אות א', הע' ה') – "משום דגורם לעניות. [כתב הדרישה בסימן קפ"א ס"ק ד', ונראה לענ"ד דטעמא דהרמב"ם [דנוטלים דוקא לכלי], כיון דהטעם מפני רוח רעה אין שייך להקל בזה אף שהוא מדרבנן כי חמירא סכנתא, ובהמשך דבריו כתב, דזיל בתר טעמא דהוא משום עניות ורוח רעה, עכ"ל. ואולי כונתו לפי מה שכתב האבודרהם בהל' ברכות השחר, דאמרו רז"ל (שבת סב:) כל המזלזל בנטילת ידיים סוף בא לידי עניות וסימן לזה 'על נטילת ידיים' ר"ת ענ"י".

2. **ערה"ש** (או"ח סי' קפ"א סעי' ה') – "בזהר פינחס [ד' רמ"ו]. הזהיר על זה וכל המקובלים הזהירו על זה [מג"א סק"י] ובתשו' מן השמים לאחד מהקדמונים מבואר שכל המקיל במים אחרונים מקילים לו מזונותיו מן השמים".

ב. עי' או"ח סי' קפ"א, לשיטות ומראי מקומות.

טו] דברים שגורם לירידת בעלי בתים מנכסיהם.

א. **המשהה שטרות פרועים אצלו, המלוה בריבית, מי שיש בידו למחות ואינו מוחה, הפוסק צדקה ברבים ואינו נותן.**

1. **סוכה** (סוף דף כט.) – "ובשביל ארבעה דברים נכסי בעלי בתים נמסרין למלכות: על משהי שטרות פרועים ועל מלוי בריבית, ועל שהיה ספק בידם למחות ולא מיחו, ועל שפוסקים צדקה ברבים ואינו נותנין".

(א) **ראשונים** – **רוקח** (הל' תשובה סי' כ"ט), **פסקי ריא"ז** (סוכה פרק ב' הל' ה' אות ז'), **האגודה** (סוכה פרק ב' סי' כ"ב).

(ב) פוסקים – **יעב"ץ** (סידור, הנהגת דרך ארץ ומשא ומתן אות מ"ט, עמ' ת"ב).

ב. **הכובש שכר שכיר, והעושק שכר שכיר, הפורק עול מעל צוארו ונותן על חבירו, וגם רוח.**

1. **סוכה** (דף כט:) – "אמר רב: בשביל ארבעה דברים נכסי בעלי בתים יוצאין לטמיון: על כובשי שכר שכיר, ועל עושקי שכר שכיר, ועל שפורקין עול מעל צואריהן ונותנין על חבריהן, ועל גסות הרוח, וגסות הרוח כנגד כולן".

(א) מסכת **דרך ארץ** (פרק המינין הל' כ"ח) – "בשביל ארבעה דברים נכסי בעלי בתים יורדין לטמיון, על עושקי שכר שכיר, ועל כובשי שכר שכיר, ועל פורקי עול מעל צואריהם ונותנין על גבי חבריהם, ועל גסות הרוח כנגד כולן".

(ב) פוסקים – **יעב"ץ** (סידור, הנהגת דרך ארץ ומשא ומתן אות מ"ט, עמ' ת"ב).

ג. **המשחרר עבדו, הבודק נכסיו בשבת, הקובע סעודתו בשבת בשעה שהחכם דורש.**

1. **גיטין** (דף לח:) – "אמר רבה, בהני תלת מילי נחתי בעלי בתים מנכסיהון: דמפקי עבדיהו לחירותא, ודסיירי נכסייהו בשבתא, ודקבעי סעודתיהו בשבתא בעידן בי מדרשא, דא"ר חייא בר אבא א"ר יוחנן: שתי משפחות היו בירושלים, אחת קבעה סעודתא בשבתא ואחת קבעה סעודתא בערב שבת, ושתייהן נעקרו".

(א) **ראשונים** – **בה"ג** (סי' ל"ה הל' עבדים עמ' שנ"ז ד"ה אמר), **רי"ף** (גיטין דף כ:), **ס' העיתים** (סי' ב' ד"ה ת"ר), **רא"ש** (שבת פרק ט"ז סי' ב', גיטין פרק ד' סי' כ"ד).

2. לענין הבודק נכסיו בשבת – עי' או"ח סי' ש"ו סעי' א', לשיטות ומראי מקומות.

3. לענין קביעת סעודה ערב שבת – עי' או"ח סי' רמ"ט סעי' ב', לשיטות ומראי מקומות.

ד. **כל המתלוצץ מזונותיו מתמעטין.**

1. **ע"ז** (דף יח:) – "א"ר אלעזר: כל המתלוצץ – יסורין באין עליו ... אמר רב קטינא: כל המתלוצץ **מזונותיו מתמעטין**, שנאמר: משך ידו את לוצצים. אמר רשב"ל: כל המתלוצץ נופל בגיהנם ... אמר רבי חנילאי בר חנילאי: כל המתלוצץ גורם כלייה לעולם".

(א) **רא"ה** (ע"ז דף יח:), **ריטב"א** (ע"ז דף יח:) – "אמר רב קטינא כל המתלוצץ מזונותיו מתמעטין שנאמר משך ידו את לוצצים. פירוש דהקב"ה שפותח את ידו ומשביע לכל חי רצון מושך מן הלוצצים (אותו) את ידו ומזונותיהם מתמעטים".

(ב) **ראשונים** – **ר"ח** (ע"ז דף יח:), **רי"ף** (ע"ז דף ה:), **רא"ש** (ע"ז פרק א' סי' י"ח), **פסקי רי"ד** (ע"ז דף יח: ד"ה ת"ר), **האגודה** (ע"ז פרק א' סי' י"ב), **מנורת המאור** (פרק טז החנופה והליצנות עמ' רפ"ז, אור גדול עמ' תקל"ט).

(ג) **פוסקים** – **בה"ל** (סי' ש"ז סעי' ט"ז ד"ה מחטאים), **פסקי תשובות** (סי' קנ"ו אות י"ח).

ה. **קול, מריבה, ערוה, והמקללת יולדי בעלה בפניו.**

1. מקור.

(א) **חופת אליהו** (אוצר המדרשים עמ' קס"ו) – "ג' דברים **ממעטין המזונות** קול ומריבה וערוה, ור' מאיר אומר אף המקללת יולדי בעלה בפניו".

(ב) **אוצר י"ד החיים** (אות תתרפ"ב), הו"ד שמירת הגוף והנפש (סי' רנ"ד סוף הע' א') – "**בפרקי דרבינו הקדוש** ... שג' דברים ממעטין המזונות קול ומריבה וערוה, ויש אומרים אף המקללת יולדי בפניו".

2. לענין מחלוקת.

(א) ס' זכירה (מעניני דרך ארץ דף כ"א ע"א), הו"ד בשמירת הגוף והנפש (סי' רנ"ד) – "איתא במדרש, מחלקת היא תכלית כליה מביא לעולם, **ועניות בביתו**, וצרעת מביא, וצרות רבים. והסימן, מחלק"ת ראשי תבות: מ'כה, ח'רון, ל'קוי, ק'ללה, ת'ועבה".

ו. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' רנ"ט).

"רבי מאיר אומר: לעולם ילמד אדם את בנו אומנות נקיה וקלה, ויתפלל למי שהעושר והנכסים שלו, שאין אומנות שאין בה עניות ועשירות, שלא עניות מן האומנות ולא עשירות מן האומנות, אלא הכל לפי זכותו"
משנה (קידושין דף פב.)

דברים שמקצרים ימיו

[א] נותנין לו ספ"ת לקרות, ואינו קורא. [ב] נותנין לו כוס של ברכה, ואינו מברך. [ג] המנהיג עצמו ברכנות.

ברכות (דף נה.) – "ואמר רב יהודה, **שלושה דברים** מקצרים ימיו ושנותיו של אדם: מי שנותנין לו ספר תורה לקרות ואינו קורא, כוס של ברכה לברך ואינו מברך, והמנהיג עצמו ברכנות".

1. הו"ד בראשונים – **רי"ף** (ברכות דף מג.), **האשכול** (אלבק, הל' קריאת התורה דף ס"ט ע"ב), **רא"ש** (ברכות פרק ט' סי' ד'), **טור** (סי' ר"א סעי' ג'), **ראב"ה** (ח"א סי' ק"מ, סי' קמ"ו), **האגודה** (ברכות פרק ט' סי' קצ"ו), **מאירי** (ברכות דף נה. ד"ה מי), **פסקי רי"א** (ברכות פרק ט' הל' א' אות ז'), **פסקי רי"ד** (ברכות דף נה.), **מנורת המאור** (פרק כ' דרך ארץ עמ' ת"ח).
2. הו"ד בפוסקים – **פרישה** (או"ח סי' ר"א ס"ק ז').

[א] נותנין לו ספר תורה לקרות, ואינו קורא.

א. **ברכות** (דף נה.) – "ואמר רב יהודה, **שלושה דברים** מקצרים ימיו ושנותיו של אדם ... ספר תורה לקרות ואינו קורא - דכתיב כי הוא חייד וארך ימיו".

1. **תורה תמימה** (דברים פרק ל' פסוק כ' הע' כ"ג) – "[א"ר יהודה, מי שנותנים לו ספ"ת לקרות ואינו קורא מתקצרים ימיו, שנאמר כי הוא חייד וארך ימיו]. לא נתבאר סבת הדבר שאינו קורא, דאטו ברשיעי עסקינן, ואפשר לומר עפ"י מה שידוע דבימי הגמרא היו הקוראים לתורה קוראים בעצמם הפרשה שאליה נקראו, ואיתא במ"ר ר"פ תשא ובטור א"ח ריש סי' קל"ט שאם לא סידר תחלה הפרשה לעצמו לא יעלה, ולכן אינו רוצה זה לעלות. והנה אעפ"י שמצד הדין אינו רשאי לעלות, בכ"ז נענש על שלא הכין עצמו מקודם לסדר הפרשה כדי שלא יהיה לו מניעה לעלות בעת שיקראוהו, ונראה דאיירי ברגיל בכך דבזה ניכר שאינו חושש לכבוד התורה, **אבל לא באקראי** בעלמא מאיזו סבה או אונס, וראיה לזה, שהרי במ"ר שם איתא דפעם אחת באו לפני ר' עקיבא ואמרו לו עמוד וקרא בתורה, אמר להו לא עברתי על הפרשה ושבתוהו חכמים וידוע הוא שר"ע האריך ימים, אלא ודאי דבאקראי שפיר דמי, וכמ"ש ושבתוהו חכמים".

ב. קשה: השמטת כמה פוסקים.

1. **עולת תמיד** (סי' קל"ט ס"ק ה') – "והמחבר השמיטו ולא ידעתי טעמו".
  2. **מקור חיים** (חו"י, סי' ר' קיצור הלכות על סעי' ג') – "צ"ע למה לא הביאו ג"כ הפוסקי' בכה"ג מ"ש רז"ל שם מי שנותני' לו ספ"ת וכו'".
  3. **א"ר** (סי' קל"ט ס"ק ב') – "כתב עולת תמיד [סק"ה] לא ידעתי למה השמיט הש"ע הא דפ' הרואה [ברכות נה ע"א] שלושה דברים מקצרים ימים של אדם, מי שנותנים ספ"ת לקרות ואינו קורא ע"כ. והנה ראיתי שתמה שיירי כנסת הגדולה [הגהות טור אות ד] על הרמב"ם וטור שהשמיטו, וא"כ אין הקושיא על הש"ע כלל שנמשך אחר הרמב"ם וטור. גם עיקר [ה]תמיה נ"ל דס"ל דזה דוקא בזמן הש"ס שהיה קורא העולה ולא החזן. ובזה יתיישב מה שהקשה המג"א לעיל סי' נ"ג ס"ק כ"ב".
  4. מראי מקומות – **ציץ אליעזר** (חי"ד ריש סי' ל"ד), **חשוקי חמד** (שבת סוף דף נה., לשונו מובא לקמן).
- (א) **תורת חיים** (סי' קל"ט ס"ק א') – "ובא"ר ב' שכ' דעל הש"ע ל"ק דסמך על הרמב"ם וטור, וזה אין לו שחר דהלא כמה וכמה דיני' שהשמיט הרמב"ם, והובא בש"ע והלא גם הדין דכוס של ברכה לא זכרו הרמב"ם, ומה שתירץ בא"ר ... לא הבנתי".

ג. מנהג, אצל בני ספרד: שלא קוראים את העולה בשם, מטעם הנ"ל.

1. **עי' חיים שא"ל** (ח"א סי' י"ג ד"ה ומעתה) – "כי בעה"ק ירושלם ת"ו לא נהגו שהש"ץ קורא לעולה בשמו בקול רם כמנהג ח"ל. רק השמש עד שלא סיים העולה שהוא קורא בתורה הולך אצל יחיד אחד ואומר לו שיעלה. ואם היחיד אינו רוצה לעלות מחמת איזה סיבה אומר לשמש שיקר' לאחר. וזה מצוי הרבה. וזו תקנת הראשונים שלא יהיה בכלל הקורין אותו ואינו עולה וזמנין שאינו רוצה לעלות לטעם ידוע אצלו ואם היו קורין בשם היה מוכרח לעלות ונמשכו קפידות להכי תקנו שלא יקרא לעולה הש"ץ רק השמש יודיענו בינו לבינו ואם רוצה שלא לעלות אינו עולה וכן המנהג פשוט כידוע".
2. **הליכות עולם** (ח"ז עמ' קצ"ד) – "בגמרא ברכות (נה.) אמרו, שמי שנותנים לו לעלות לספר תורה לקרוא, ואינו עולה, מקצרים לו ימיו ושנותיו, אולם תקנת הקדמונים במקומותינו, שלא לקרוא בשם העולה לספר תורה, כדי שלא יהיה בכלל האמור, אלא השמש או הגבאי באים אל היחיד ומזמנים אותו לעלות לספר תורה, ואם אין ברצונו לעלות, מפני איזו סיבה, אומר לשמש או לגבאי לקרוא לאחר, ובזה אין חשש להנ"ל".

ד. האם שייך בזמן הזה.

1. מחמיר – **מג"א** (סי' נ"ג סוף ס"ק כ"ב, ע"ש במחה"ש), **פ"ר** (או"ח סי' קל"ט ריש סעי' א'), **פמ"ג** (או"ח סי' נ"ג א"א ס"ק כ"ב), **עטרת זקנים** (או"ח סוף סי' קל"ח), **ערה"ש** (או"ח סי' קל"ט סעי' ד'), **עי' מ"ב** (סי' קל"ט ס"ק א').
  2. **מיקל** – **א"ר** (סי' קל"ט ס"ק ב', לשונו מובא לעיל), **הגרשז"א** (ביצחק יקרא או"ח סי' קל"ט על מ"ב ס"ק א', עי' סי' ר"א על סעי' ג', לשונו מובא לקמן).
- (א) **הגר"א נבנצל שליט"א** (ביצחק יקרא או"ח סי' קל"ט על מ"ב ס"ק א', עי' סי' ר"א על סעי' ג') – "אדמו"ר זללה"ה אמר דהאידנא אם קראו לו לעלות ואינו עולה, אין בזה משום קצור ימים, שהרי בלאו הכי אינו קורא בתורה. **לכן אם בקשו מאדם להיות 'בעל קורא', לא יסרב משום קצור ימים**".

ה. מגמגם שסירב לעלות לתורה מחמת בוששה.

1. חשוקי חמד (ברכות דף נה.) – "שאלה. נאמר במסכת ברכות דף נה ע"א: ג' דברים מקצרים ימיו של אדם ואחד מהם מי שנותנים לו ס"ת לקרות ואינו קורא, כוס של ברכה לברך ואינו מברך. מה הדין אם קראוהו לעלות לתורה ולא עלה בגלל הבוששה, כי הוא מגמגם, האם יענש. ומה הדין אם מסרב לזמן על הכוס כי הוא מגמגם האם יענש. תשובה. מבואר בספר תורה לשמה (שאלה תכח) שאם מחוסר כסף לשלם עבור העליה לא עלה, לא יענש, וז"ל: אמרו חז"ל בדברים המקצרים ימיו של אדם, הוא מי שקורים לו לעלות לתורה ואינו עולה, והנה נסתפקנו אם לא עולה לס"ת, לא בגלל שהוא מיקל במצוה, אלא משום שמנהג העולם שהעולים מתנדבים בקול רם, וזה אין לאל ידו להתנדב, ואם לא יתנדב תהיה לו בוששה אולי אין ימיו מתקצרים. והשיב שאין ימיו מתקצרים בגלל זה. ונראה דהוא הדין בשאלתינו, שאם לא עולה לתורה או שלא מזמן, לא בגלל זלזול ח"ו, אלא משום שהוא מגמגם גם לא יענש. ויעויין פתחי תשובה (יור"ד סימן רמב) שכתב בשם הרדב"ז: מי שעלה רבו שלישי לקרא בתורה, אין רשאי התלמיד לעלות למשלים דאיכא זילותא דרביה... דכיון דמשום כבוד רבו מסרב לעלות אין כאן בזיון לתורה, יעו"ש וכך בעניינינו."

ו. איך יתכן שיקראוהו לתורה ולא יעלה.

1. מראי מקומות – חשוקי חמד (מגילה דף כח.).

ז. כיבדוהו בהגבהה וסירב לעלות.

1. הגר"א נבנצל שליט"א (גם אני אודך ח"ב סי' ס"ד אות ס"ה) – "שאלה: בגמרא ברכות (דף נ"ה ע"א) איתא, שלשה דברים מקצרים ימיו ושנותיו של אדם, מי שנותנין לו ס"ת לקרות ואינו קורא, וכו'. ע"כ. מי שמכבדים אותו בהוצאה והכנסה של הס"ת, או בהגבהה וגלילה, או שמכבדים אותו בהקפה בשמחת תורה, האם יכול לסרב, או לא. תשובה: תלוי מאיזה טעם מסרב, אם למשל, אין לו כח להגביה מצוה שסירב."

2. חשוקי חמד (שבת סוף דף נה.) – "שאלה. מה דינו של מי שכבדוהו לעלות להגבהה וסירב, האם הוא בכלל מה שאמרו חז"ל (בברכות דף נה ע"ב) שהוא בקיצור ימים, ח"ו או לא. ועיין ברמב"ן (דברים כז פסוק כו) שכתב ארור אשר לא יקים, דהיינו חזן שאינו מקים ספר תורה על הציבור להראות פני כתיבתו לכל. תשובה. בברכות דף נה ע"ב שנינו ... ולכאורה מסברא נראה שה"ה בכבדוהו בהגבהה ולא עלה, הרי גם הוא מבזה את התורה ועונשו כנ"ל. אולם יש להעיר דהלכה זו הובאה ברי"ף וברא"ש, אך לא ברמב"ם ולא בשו"ע. והעולת תמיד (סימן קלט ה) תמה על השו"ע מדוע לא הביא זאת להלכה. והאליה רבא (סק"ב) שואל מדוע לא תמה גם על הרמב"ם. וי"ל שעל השו"ע הקושיא חזקה יותר מכיון דפסק (בסימן רא ס"ג) דמי שנותנים לו לברך ואינו מברך מקצרים ימיו. וא"כ התמיהה גדולה יותר מדוע לא פסק גם שהקוראים לו לעלות לתורה ואינו עולה מתקצרים ימיו. והא"ר (שם) כתב לתרץ קושיא זאת שדוקא בימי הש"ס שהיה קורא העולה ולא החזן, בזה נאמרה הקללה, משא"כ בימינו שאינו קורא כי אם מברך, בזה לא נאמרה קללה זו, כיון דלא מבטל הקריאה. ולפי זה יש לדון דאפילו אם נאמר שבקריאה התורה אף בימינו הוא בכלל הקללה, כיון שסוף סוף חייב לקרוא ביחד עם הבעל קורא, מכל מקום כשקראוהו להגבהה ולא עלה דאינו בכלל הקללה משום דגם הוא לא מבטל הקריאה, כי אם מסרב לקיים מצוה, והלא גם זה שסירב לברך סירב לקיים מצוה ובכ"ז לא הוי בכלל הקללה, כיון דלא ביטל את הציבור מלזכותם בקריאה, אך הוא ראוי לנזיפה חמורה."

3. שיעורי מרן הגריש"א זצ"ל (ברכות דף נה., עמ' תרמ"ד) – "בספר על הנהגות הגר"ח מבריסק זצ"ל מובא שהגר"ח אמר דמסתברא דלאו דוקא שנותנין לו 'לקרוא' בס"ת, אלא כל מי שנותנין לו לאחוז הס"ת (הגבהה, הוצאה, להקיף עמה בשמח"ת, וכדו') ואינו לוקחה, גם הוא בכלל זה. מפני שמחסר בזה כבוד התורה, שנותנים לו לכבד את התורה ואינו מכבדה. וה"ה גם אחרי שקבלה ואחז אותה אם מעביר אותה לאיש אחר, מראה בזה כמו שאינו מכבדה, אלא מעביר אותה הלאה ממנו. אך אם מבקשים אותה ממנו ...".

4. וישמע משה (ראש השנה תשע"ח עמ' ג') – "קראוהו לעלות להגבהה התורה או לגלילה ולא עלה ... ענה לי הגאון רבי יעקב חיים סופר שליט"א שאין חשש בהימנעות מגלילה, ואמר לי שכתב ספר על עניני ס"ת אשר שמו יקבנו 'ויחי יעקב' ושם עמד בנידון זה, ומסיק שאין חשש בהימנעות מהגבהה ומגלילה כמו בהימנעות מעליה לתורה, וששאל שאלה זו לפני גאון ישראל הגרי"י פישר זצ"ל והסכים עמו שאין הקפידא רק בעליה לתורה ממש. וכן הסכימו הגאונים רבי מרדכי גרוס, רבי יעקב מאיר שטרן, רבי משה שאול קליין, רבי שלמה זלמן אולמן שליט"א ... והגאון רבי נפתלי נוסבוים שליט"א אמר שבדאי מי שקראוהו לעלות להגבהה ס"ת ונמנע ולא עלה אין בזה בזיון כבוד התורה, דיש לתלות שאין בו כח להגביה וחושש שהס"ת יפול, אבל אם קראוהו לעלות לגלילת ס"ת ולא עלה, יש בזה יותר לחוש לקפידא הנ"ל, שהרי אין כ"כ במה לתלות את מניעתו, ונראה שאין זה לכבודו לעסוק בגלילת הס"ת, וזה בודאי ביזיון גדול לתורה וכן אמרו הגאונים רבי שמאי גרוס ורבי מנדל שפרן שליט"א, דאמנם אין קפידא וחשש בדבר, אבל בזיון התורה בודאי יש בזה."

ח. האם מותר לסרב בהוצאה והכנסה של הס"ת.

1. מראי מקומות – שיעורי מרן הגריש"א זצ"ל (ברכות דף נה., עמ' תרמ"ד, לשונו מובא לעיל).

א) הגר"ח ק"ק שליט"א (מוריה חש"ד עמ' ק"ט אות ט', גם אני אודך ח"א סי' פ"ו אות ל"א) – "שאלה: בגמרא ברכות (דף נ"ה ע"א) איתא, שלשה דברים מקצרים ימיו ושנותיו של אדם, מי שנותנין לו ס"ת לקרות ואינו קורא וכו', ע"כ. מי שמכבדים אותו בהוצאה והכנסה של הס"ת, או בהגבהה וגלילה, האם מותר לו לסרב, או לא. והטעם. תשובה: לא על זה נאמר, ומ"מ אין ראוי לסרב דהוי כמבזה התורה."

ט. כיבד את רבו במפטיר יונה כי התבייש ממנו, אך לא כיבדו בלב שלם.

1. מראי מקומות – חשוקי חמד (יומא סוף דף לט., ב"מ ריש דף כב.).

י. הקפות בשמחת תורה.

1. מחמיר: שלא לסרב כשנותנין לו ס"ת להקיף בו.

א) האלף לך שלמה (או"ח סי' ל"ז) – "שא" בש"ץ שאמר בש"ת אתה הראית והמנהג שמי שאומר אתה הראית צריך לומר גם החרוזים והוא אמר שחזן מבהמ"ד יאמר החרוזים וחליץ הטלית ואח"כ כיבד השמש את התורה לכהנים ולוים להקיף הקפה ראשונה ואח"כ בהקפה ב' כיבד לאנשים מכובדים ולגבירים וגם לש"ץ מבהמ"ד ולא רצה לקבל התורה וכן בהקפה ג' וד' כיבדוהו ולא רצה לקבל התורה ואדרבה דחפה בכל פעם בב' ידים ואמר הטעם מפני שצריכין לכבדו בהקפה א' אעפ"י שאינו לא כהן ולא לוי. הנה ש"ץ זה ראוי לנזיפה ומקורו בברכות פ"ט שאחד מדברים המקצרים שנותנין של אדם הוא אם קראוהו לעלות לתורה ואינו עולה ובפ"ק דף ח' ועוזבי ה' יכלו זה המניח ס"ת כשהוא פתוח ויוצא והנה כל עיקר טעמם בזה הוי מכח בזיון התורה ומה לי בזיון זה או זה כל דניכר דהוי בזיון התורה הוי בכלל זה והנה המג"א בס"י נ"ג ס"ק כ"ב נראה שהוא חילקן לשני מאמרים שונים ותמוה דבאמת חזקא היא ומא"ח ומא"ח וכל אחד פ"י כוונת חברו דהנה ודאי עוזבי ה' יכלו היינו קיצור ימים ושניהם חד טעמא דהוי בזיון התורה ושניהם צריכין זל"ז דמקרא דועוזבי ה' יכלו מנ"ל דהוי העדר כבוד התורה דלמא על ענין אחר אך כיון דכתיב כי הוא חייך מן ההן נשמע הלאו לכך מסתבר לו' דעוזבי ה' יכלו הוי על בזיון התורה ומקרא דכי הוא חייך נמי לא משמע דלמא אם מכבד התורה הוי לו שכר אורך ימים ואם ח"ו עושה בזיון לתורה אין לו שכר ברכה ומ"מ גם קללה אין לו וכדקאמר כעין זה בפ"ג דקדושין לרבנן דס"ל דל"ב ת"כ למה כתיב ואם בחוקותי תמאסו וקאמר שם דהוי ס"ד לא ברכה ולא קללה וכו' כן ה"נ בזה לכך צריך קרא דועוזבי ה' יכלו וכל חד מפרש מה דסתם חברו ויפה כ' הכה"ג דהכל אחד הוא, מיהו בין להכה"ג בין להמג"א עברה הוי דהוי בזיון התורה והוי בכלל עוזבי ה' יכלו או מקצר ימיו וא"כ הוא אין ראוי להיות ש"ץ דהש"ץ צריך להיות הגון ומכובד כמ"ש בס"י נ"ג דאין לו זקן אסור להיות ש"ץ מפני כבוד הצבור ומכ"ש המבזה התורה ועל"י אמר התנא כל המבזה התורה גופו מחולל על הבריות ולמד מקרא דבזוי יקלו והרי כל בזיון בכלל וכן אמרו מסיר אזנו משמוע תורה גם תפלתו תועבה נמי הכונה כיון דמסיר אזנו משמוע תורה הוי בזיון התורה לכך גם תפלתו תועבה לכן מן הדין להעבירו מיהו אפשר שהוא י"ש ודרך מקרה הוא לו אזי די לעונשו והעברה על איזה זמן כפי אשר יבינו כי אני מבחזין.

ב) גר"ח (עובדות והנהגות לבית בריסק סוף עמ' צ"ז, הליכות הגר"ח עמ' ק"ו) – "בשמחת תורה היו מכבדים את מרן הגר"ח זצ"ל בהקפה ראשונה, ומנהגו היה שלאחר גמר ההקפה שלו, לא היה מוסר מעצמו את הספר תורה לאחר, להקיף בו. אלא היה מחכה עד שהיה משיהוא מבקש ממנו את הספר תורה. והוא עפ"י הגמ' ברכות [נ"ה ע"א] 'ואמר רב יהודה שלוש דברים מקצרים ימיו ושנותיו של אדם, מי שנותנים לו ספר תורה לקרות, ואינו קורא וכו'. והיה סבור מרן הגר"ח זצ"ל דהוא הדין גם להקיף בו, או לאחזו בו. והנה הבעלי הבתים בעיר 'בריסק' היו מתביישים ויראים לבקש ממנו את הספר תורה... בחושבם שמרן הגר"ח זצ"ל רוצה לאחזו בו עוד... וכמה פעמים אירע שהיה מרן הגר"ח מקיף את כל הז' הקפות באחזו את אותו הספר תורה... [דברים הידועים מבית בריסק, מפי השמועה]."

ג) שיעורי מרן הגר"ש זצ"ל (ברכות דף נה, עמ' תרמ"ד) – לשונו מובא לעיל.

ד) קובץ הלכות (סוכה פרק מ"ד סעי' ד') – "אם כיבדוהו להקיף עם הס"ת אין לסרב מלקבלו, אבל מכיון שקיבלו וסיבב עמו קצת יכול ליתנו לאדם אחר מעצמו ואין צריך להמתין עד שיבקשו ליקחו ממנו".

2. מראי מקומות – הגר"א נבנצל שליט"א (גם אני אודך ח"ב סי' ס"ד אות ס"ה, לשונו מובא לעיל), הגר"ב דדון שליט"א (גם אני אודך, וישמע משה פר' לך תשע"ח).

יא. תיקון הפגם של מי שקראוהו לעלות ולא עלה.

1. מאירי (ברכות דף נה. ז"ה מי) – "מי שמזמינים לו ספר תורה לקרות ואינו קורא מתוך גאווה שבו או שנותנין לו כוס של ברכה לברך ואינו מברך וכן בדרך כלל כל המנהיג עצמו ברבנות אי אפשר להתקיים בכך לפיכך ראוי לו לאדם להשפיל עצמו נגד השם ונגד עמו ומ"מ מלך או נשיא שבדור ראוי לו להטיל אימתו על הבריות..."

2. וישמע משה (ראש השנה תשע"ח עמ' ג') – "אמר הגר"ש גרוס שיקנה מטפחת לס"ת בדמים יקרים, ובזה יכבד התורה ויתקן הפגם שנראה כמבזה הס"ת. והגר"מ גרוס אמר שיקנה עליות בדמים יקרים או ירבה לקנות הרבה יותר מרגילותו, ובזה יוסיף בכבוד התורה חלק מה שמיעט תחילה. והגר"ח סופר אמר שירבה בלימוד התורה, שהרי על כל עבירה אמרו שיעשה תשובה כזו שאם היה רגיל ללמוד דף אחד ילמוד שני דפים כו'. ואין לך כבוד התורה יותר מריבוי העסק והעיון בתורה עצמה".

יב.

דף על הדף ברכות דף נה עמוד א

כתב הגאון האדר"ת ז"ל (ונדפס בקובץ ישורון - קובץ ו' ע' קמב - ג): עובדא בא לידי בש"ק פ' תצא תרכ"ח, במנהגי מכמה שנים לקרות בתורה הפטרת פ' תצא או לעלות לאחרון כדי לצאת ידי חובה מצות זכירת פרשת עמלק, וקניתי גם אז אחרון, והשמש טעה וקראני שלישי בעבור שאחד כבדני בזה, ולא עליתי, וצווחו עלי בי מדרשא, ואמרתי אז, דכיון דהא דצריך לעלות הוא מהא דנותנין לו ס"ת לברך ואינו מברך כמבואר בברכות (נה ע"א) א"כ י"ל דזהו רק במי שאינו מברך כלל, אבל מי שרוצה לעלות אח"כ ובמצוה מהודרת עכ"פ, ודאי דאריך לעשות כן.

ועל זה עבדתי עובדא בנפשי ולא עליתי, אך אח"כ פעם לבי מאד ע"ז וחששתי מחטאת ח"ו, ונהירנא בשנת תרכ"ב בהיותי אצל כאאמו"ר הגנ"י בשבת פ' זכור, שהיתה דרכו ג"כ לעלות בפ' זכור וטעה הקורא וקראוהו לשלישי ועלה ולא דיבר מאומה וצויה לקראני בהפטרה [והמליץ ע"ז אין אדם מתקנא בבנו] ודנתי בזה דה"ל כחשב לעשות מצוה ונאנס ולא עשה כו', מ"מ כוונתי היתה רצויה ולא ח"ו לשום פניה, ובכ"ז היטב חרה לי משני דברים, א' כאילו ח"ו הייתי מתכון בזה ליוהרא, ב' שנתפרסמה ענין מצוה זו אשר ראוי להיות נחבא אל הכלים ע"י סוכה (מט ע"ב) וירושלמי.

ובעמדי בזה עיינתי אז, דיש לעיין בדעת הפוסקים הראשונים ואחרונים זולת הרי"ף ורא"ש פרק בתרא דברכות שלא כתבו דין זה כלל, די"ל דלא היה דין זה רק בימיהם בכה"ג שאומר שם, "הנותנין לו ס"ת לברך" ולא אמר סתם שקוראין אותו לעלות לס"ת ואינו עולה, וכיוצא בזה, דמזה י"ל דבכה"ג אין איסור כלל, ויש לדון דקורא שיכול לקרות ואינו עולה לקרות, הוא דדמי לדברי הגמ', ומ"מ השמטת דין זה פלא הוא בעיני.

וביותר פלא דין זה על המחבר, שדין של כוס של ברכה הסמוך לו כתב בש"ע ולא דין זה, ועי' בפתחי תשובה (יו"ד ר"ס רמ"ב) בשם תשו' הרדב"ז וה"נ י"ל בנ"ד, ועי' מג"א (סי' נג סקכ"ב) בשם מהרי"ל, (ומכאן יש להביא ראיה דר"מ שאמר כוס של ברכה היינו בהמ"ז ולא קידוש כשאר כוס של מצוה ע"ש ברש"י שכתב מדכ' ואברכה מברכין, שהאורח מברך לבעה"ב ע"ש וילמד סתום מן המפורש). ובנדון זה מספק"ל, בקראו לכהן במקום ישראל אם מחוייב לעלות, ובהשקפה ראשונה נראה דחייב לעלות, דהא נהי דאנו מחוייבים לקדשו, מ"מ הוא רשאי לקרות במקום לוי, ואולי אסור שיאמרו עליו שהוא חלל, ועי' כתובות (כה ע"ב) ומכות (ה ע"ב) ומוכח מזה דאפי' במקום שאין מכירין אותו כלל אינו מחוייב לעלות שיאמרו עליו שהוא חלל ע"ש.

וכה"ג נ"ל עוד, דמי שקראוהו בטעות, כגון שרצו לקרות לאחרים וקראו לו, ג"כ אינו חייב לעלות, דכיון שלא רצו לקחתו רק שמא הוא דאיתקל להו, ואולי כשכבר ידעו בו הציבור אפשר דצריך.

ולפ"ז נ"ל לדברי רש"י דדוקא אורח שנתנוהו כוס של ברכה לברך, אבל בעה"ב גופיה אם כבדוהו מחבורת האורחים לברך י"ל דשרי ליתן לאחר, ועי' ברכות (מז ע"א) דאמר לו ר"א לר"ז לברך לן מר והשיבו בוצע מברך, וקשה דלא חייש להא דר"י, ואולי י"ל דזה אינו רק לדברי ר"י דבעה"ב בוצע ואורח מברך כדי שיברך לבעה"ב, וכאן דס"ל בוצע מברך שרי ליתן כוסו לאחר, ודוחק לומר דמשום שלא היה שם כוס הוא דעבד הכי, דלדברי רש"י אף בלא כוס הדין כן עכ"ד.

בשו"ת לב חיים להגה"ק ר"ח פלאג'י זצ"ל (חלק ג סי' יב) כותב: נשאלתי במי שקורין ומזמנין אותו כשמו לעלות לס"ת וגמור למקרי בתורה, וממאן ומסרב לעלות לס"ת מסיבת שהקריאה שהוא עולה בה הוא בפסוקים של תוכחות וכיוצא, ומתפחד וירא את עצמו לעלות בעליה זו, אם כופין אותו וגוערין בו שיעלה ע"כ שלא בטובתו. ואם לא ציית אם חייב הב"ד לענוש אותו בקנס וכיוצא על ביזוי התורה אי דילמא יש לו עונש מן השמים רח"ל ואין על הב"ד חיוב לענוש אותו, וירונה המורה ושכמ"ה.

וע"ש שהאריך בזה ומסיק דעונשו גדול מאוד כה"ג וכמבואר בגמ' כאן.

כתב בשו"ת ציץ אליעזר (חלק יד סי' לד): מצאתי בילקוט שמעוני (שמו"ב סימן קמו) שכתוב בזה"ל: ילמדנו רבנו, אדם מישראל שקרא לו החזן לעמוד לקרות בתורה או לעבור לפני התיבה, ולא התקין עצמו, מהו שיהא מותר לעמוד ולקרות. כך שנו רבותינו אסור לקרות, למה, שלא יקרא ויתבייש בצבור, וכן העובר לפני התיבה אסור לתבוע צרכי צבור עד שיתקן עצמו, מעשה ברבי עקיבא שקרא לו החזן ברבים לעמוד ולקרות בתורה ולא עמד, אחר שנפטר מביית הכנסת התחיל מפיס לתלמידים, אמר להם, יבא עלי אם מרוח גסה לא עמדתי וקראתי בתורה, אמרו לו ולמה לא עמד רבי, אמר להם מפני שלא התקנתי את עצמו ע"ש.

ולפי זאת הנוסחא של מדרשם ז"ל בזה, יוצא לנו, שהעיקר צריך שלא ימנע את עצמו מלעלות משום גסות רוח, ובכזאת מצאתי כמו"כ גם במאירי בברכות (כאן) שמנמק דין זה היכא שאינו קורא מתוך גאוה שבו, ויש מקום ללמוד היתר היכא שאינו עולה בכדי שלא יתבייש, כדוגמא שמתיר בספר תורה לשמה, דהא במדרש זה מנומק טעם ההיתר שלא יעלה לקרות כשלא התקין עצמו, דהוא כי היכא שלא יקרא ויתבייש בציבור.

וממשיך בציץ אליעזר (שם) ומחדש לפי"ז חידוש להלכה: והנה העובדא עם רבי עקיבא היתה שבקשוהו לקרות בס"ת בצבור, היינו שישמיענה בקול רם ברבים, וזאת אנו למדים גם מדברי תשובתו על דבר סירובו שאמר: שאין אדם רשאי לומר דברי תורה בפני הציבור וכו', דהיינו להשמיע להם בקול רם, וכן מראיתו מהקב"ה כשהשמיע בקול דברים דברי תורה לעמו ישראל, וא"כ מדרואים ששאלת תלמידיו מדוע שמסרב היתה מהפסוק של כי הוא חייך ואורך ימים שלמדים ממנו שלא למנוע מלעלות כשמזמנים אותו, והוא אותו הפסוק ממש שמביא רב יהודה בברכות שם על כך.

א"כ יש להחיל בזה את הכלל של דברי תורה עניים במקום זה ועשירים במקום אחר, ולומר, דבאה העובדא המסופרת במדרש תנחומא אשר היתה עם התנא הגדול רבי עקיבא, שהוא זה שלימד את תלמידיו על כך, ומלמדת על מאמר האמורא רב יהודה בברכות שם, שגם כוונת רב יהודה במאמרו שאומר מי שנותנים לו ס"ת לקרות ואינו קורא היא ג"כ על כגון זאת, כשנותנים לו לקרות ברבים בקול רם, אבל על כגון שמזמנים אותו רק לעלות והקורא לצבור הוא אחר, כפי מנהגנו בזה, על כגון זה לא נאמר הך מימרא דרב יהודה שאם מסרב מקצרים ימיו ושנותיו ע"כ ודפח"ח.

ב] נותנין לו כוס של ברכה לברך, ואינו מברך - עי' או"ח סי' ר"א סעי' ג', לשיטות ומראי מקומות.

א. ברכות (דף נה.) – "ואמר רב יהודה, שלשה דברים מקצרים ימיו ושנותיו של אדם: מי שנותנין ... כוס של ברכה לברך ואינו מברך דכתיב ואברכה מברכין."

1. רש"י (שם) – "ואברכה מברכין. והמברך ברכת המזון מברך לבעל הבית."

2. מחבר (או"ח סי' ר"א סעי' ג') – "מי שנותנים לו לברך ואינו מברך, מקצרים ימיו."

ב. הקפידא בכוס, או בברכת המזון.

1. רק שמברכין על הכוס.

(א) מג"א (סי' ר"א ס"ק ה') – "דוקא באורח הדברים אמורים ובכוס ב"ה."

(ב) א"ר (סי' ר"א ס"ק ד') – "המברך ברכת המזון וכו'. וא"כ דווקא באורח הדברים אמורים ובכוס ברכת המזון, מג"א [סק"ה]."

(ג) ערה"ש (או"ח סי' ר"א סעי' ד') – "ומי שנותנים לו לברך ואינו מברך מקצרים ימיו וזהו רק כשיש כוס של ברכה [מג"א סק"ה]."

(ד) עי' מ"ב (סי' ר"א ס"ק י"ד, שעה"צ ס"ק ט"ו) – "וכתב המ"א דווקא כשמברכין על הכוס דאז החיוב על האורח לברך את בעה"ב."

ונ"ל שר"ל שבלא זה אין גורם קללה **אבל בודאי אין נכון לאדם לדחות מצוה הבאה לידי**. [איני יודע מנין לו למגן אברהם

שבלא כוס כשמברכין אין החיוב לברך את הבעל הבית, ואולי דהמגן אברהם דייק מלשון הגמרא דקאמר מי שנותנים לו כוס].

(ה) הגרסה "ש"צ"ל (חידושי בתרא סי' ר"א על מ"ב ס"ק י"ד) – "דוקא בכוס של ברכה משום שאין אומרים שירה אלא על היין, והו"ל חלות לברכה, והברכה גורמת אורך ימים לבעה"ב, נמצא שמה שסירב לברך לבעה"ב גורם שאין לבעה"ב אריכות ימים, ומענישים האורח המסרב מדה כנגד מדה ומקצרים לו ימיו, ובלא"ה כל אשר יאמר לך בעה"ב עשה".

2. כל ברכת המזון.

(א) קצות השלחן (סי' מ"ו ס"ק כ"ג) – "מצינו בסי' ר"א ה' כל אדם יש לו לחזור שיתנו לו כוס של ברכה לברך בהמ"ז בזימון והוא מגמ' ברכות נ"ג ועפ"י הטעם המבואר שם משום דממהרין ליתן שכר למברך יותר מן העונה אמן ע"כ דאין חילוק בין מברך על הכוס למברך בלי כוס, ובגמ' שם דנ"ה מי שנותנים לו כוס של ברכה ואינו מברך (מקצרים ימיו) ובשו"ע סי' ר"א איתא סתם מי שנותנים לו לברך ואינו מברך ולא הזכירו כוס משום דלפי הטעם המבואר שם דהמברך בהמ"ז מברך לבעה"ב אין חילוק בין בכוס לבלא כוס, (וראיתי להמשנ"ב בסי' ר"א סקי"ג שמביא מהמג"א שדוקא כשמברכין על הכוס דאז החיוב על האורח לברך את בעה"ב ובשעה"צ שם תמה על המג"א וכו' דאולי דייק זה המג"א מל' הגמ' דקאמר מי שנותנים לו כוס, והנה במג"א אין מפורשים הדברים וז"ל דוקא באורח הדברים אמורים ובכוס בהמ"ז עכ"ל, ונראה פשוט שגם המג"א לא כיון בדוקא על כוס ועיקר כוונתי הוא הבהמ"ז, ובודאי שהאורח צריך לברך הבעה"ב אפי' בלי כוס ומל' הגמ' אין לדייק כמ"ש לעיל").

(ב) _

דף על הדף ברכות דף נה עמוד א
ובגמ' יליף זה מהפסוק ואברכה מברכך. וברש"י: והמברך ברהמ"ז מברך לבעל הבית ע"כ. וכתב בקובץ בית אהרן וישראל (שנה ד גליון א ע' צז): ולפי זה נראה, דלאו דוקא נקטה הגמ' דין זה בכוס של ברכה, אלא גם כשמברך בלי כוס יש להקפיד בזה, דלא בהכנס תלוי מילתא. וכן נראה מלשון השו"ע (סי' רא סעיף ג) שפסק מי שנותנים לו לברך ואינו מברך מקצרים ימיו, ולא נקט דין זה בכוס דוקא, אלא אדרבא שינה מלשון הגמ', ללמדנו דהכוס דנקט היא אורחא דמילתא ומשום דהיו רגילים לברך על הכוס וי"א דברהמ"ז טעונה כוס.

שו"ר בשו"ת חכם צבי (ר"ס קס"ח) שהעיר בזה בדרך אגב, ונראה שכונתו דמילתא אגב אורחא קמ"ל, דרק המברך יאחזו הכוס וא"א לאחר לאחזו הכוס בשבילו, אבל עכ"פ נראה דיש קפידא במי שמכבדים אותו לברך ברהמ"ז אף בלי כוס שיש לקבלו ויקויים בו ברכה של אריכות ימים ושנים לטובה. ועיין במג"א (סק"ה) דהקפידא הוא דוקא כשמברכים על הכוס ועיין בשער הציון (ס"ק טו) וכמדומה לי שהעולם מדקדקים בזה רק כשמברכים בכוס וצ"ב ע"כ.

בשו"ת שאילת שלמה (ח"א סי' טז) האריך שבסעודה שאומרים שבע ברכות, כיון שהם ברכות הסמוכות לחברתם ולכן אינם פותחות בברוך, לכך אין לחלק לאנשים שונים אלא יש לתת לאחד לאומרים כאחד. וכתב שם: פעם אחת הייתי מיסב בסעודת נישואין שהיו שם הרבה רבנים, והרב בעה"ב חילק השבע ברכות לז' רבנים, כדי שלא להטיל קנאה בסעודה. ואף שהיה הדבר זר בעיני חששתי לכבודם, ואמרתי בלבי, בדרבנן עבדינן עובדא והדר מותבינן תיובתא (עירובין סז ע"ב). וגם אני לא סירבתי לברך, כי חששתי למ"ש (ברכות נה) מי שנותנין לו כוס של ברכה ואינו מברך וכו', שנא' ואברכה מברכך. וה"ט שייך גם במי שנותנים לו לברך החתן והכלה וע"ש עוד בזה.

(וכידוע האריכו הרבה הפוסקים בדין זה לגבי חלוקת הברכות בז' ברכות וראה בס"ד בספרי ברכת דוד על עניני שבע ברכות ואכ"מ).

בקובץ זכר יהודה (וייסבום - ע' ס) מביא הג"ר צבי אברמוביץ שליט"א את דברי המשנ"ב (בסי' רא) דאיתא שם (סעיף ג') במחבר: מי שנותנים לו לברך ואינו מברך, מקצר ימיו, ובמשנ"ב (ס"ק יד) כתב: וכתב המג"א, ודוקא כשמברכין הכוס דאז החיוב על האורח לברך את בעה"ב. ובשער הציון שם: "איני יודע מנין לו להמ"א שבלא כוס כשמברכין אין החיוב לברך את בעה"ב וכו'" ע"כ.

והעיר בזה כ"ק אדמו"ר בעל האמרי אמת זצ"ל (בפנקס מאמרים לחתונה מאדמו"ר זצ"ל שנכתב בשנת תרצ"א ע"י הבחור אשר שמעון אמזל הי"ד מלודז'): וז"ל המג"א, מקצרים ימיו דכתיב ואברכה מברכך והמברך ב"ה מברך לבעה"ב (רש"י) וא"כ דוקא באורח הדברים אמורים ובכוס ב"ה עכ"ל. וכוונתו במ"ש "ובכוס ב"ה", היינו לאפוקי שאר כוסות, כגון כוס במילה או באירוסין ע"כ וצ"ע.

שנאמר: כי הוא חייך ואורך ימך וכו'.

בספר הזכרון ליד"נ להלחט"א הג"ר משה ליפשיץ ז"ל (ע' שדמ - ה) מובא ממנו כדלהלן: בתלמוד הובא כמה פעמים פסוק הנאמר על התורה "כי היא חייך ואורך ימך". ושונה בדפוסים המאוחרים מלבד במקום אחר לכי "הוא" וצוין מראה מקום: דברים ל'.

אולם התיקון הוא שיבוש והמ"מ מוטעה, בפסוק שבסוף פרשת נצבים כתוב לאהבה את ה' א' וכו' כי הוא חייך, והוא חייך הכוונה לה' יתברך האמור לפני זה ולא להתורה (אשר עליה צריך להיות "היא"). וראה שם שהביא הגר"מ ליפשיץ ז"ל את כל הגמרות שמוזכר פסוק זה ובכל המקומות יש שיבושים ושינויים בזה, וסיים:

אולם בתנ"ך לא נמצא פסוק כי היא חייך ואורך ימך, וצ"ל עפ"י מה שכתבו בעלי התוס' ועוד ראשונים בכמה מקומות שמדרך התלמוד לקצר הפסוקים ולהרכיב, כי הכוונה כאן ב"כי היא חייך" להפסוק במשלי (ד, יג) נצרה "כי היא חייך", אשר בכל הפסוקים לפני זה מדובר על התורה, וכמו שכתב הרלב"ג בפירושו. (וראה ג"כ בתוס' קידושין לד ע"א ד"ה גברא), וההמשך "ואורך ימך" הכוונה או להפסוק "אורך ימים בימינה" (ג, טז), או הפסוק שלפני זה "כי אורך ימים ושנות חיים" (ג, ב).

בתוס' קידושין הנ"ל כתוב "והא דכתיב כי היא חייך", והמציינים לא ציינו מקומו והמתקנים לא שיבשו. והכוונה היא ג"כ להפסוק במשלי הנ"ל, עכ"ל ודפח"ח.

ג. בזמן הזה.

1. לא שייך דין זה.

(א) חסד לאלפים (סי' ר"א ס"ק י"ז) – "דלדידן שאין יוצאין בשמיעה אלא כל א' מברך לעצמו ליכא קפידא שהרי כל אחד צריך לברך לבעה"ב בברכות, ואפילו אוכל שם יחידי שלא בפני בעה"ב שאין הדבר תלוי בכוס".

(ב) דעת תורה (סי' ר"א על סעי' ג') – "ונ"ל דבזה"ז שכל א' מברך בפ"ע לא שייך ד"ז [דמי שנותנים לו וכו'], שוב מצאתי בכר"ש שכ"כ".

(ג) כה"ח (סי' ר"א ס"ק כ"ו) – "ונראה דלדידן דגם באיכא כוס כל אחד מברך לעצמו כמ"ש סימן קפ"ג אות ל"ז ליכא חששא דהא גם אם יקח אחר הכוס יכול הוא ג"כ לברך את בעה"ב. וכ"כ החס"ל אות י"ז".

(ד) הליכות עולם (ח"ז עמ' קצ"ה הע' י') – "אע"פ שמרן הש"ע א"ח (סי' רא ס"ג) הביא דבר זה לדינא, מ"מ החסד לאלפים ... אין שום חשש בזה, שהרי אפילו אם אחר יקח הכוס לברך, יכול האורח ג"כ לברך את בעה"ב בלחש, ואינו נמנע מלברך בעה"ב. וכ"כ בכפ החיים (סי' רא ס"ק כו)".

(ה) פסקי תשובות (סי' ר"א אות ו') – "וכבר העירו כמה פוסקים שאין דברים אלו אמורים בזמננו שכל אחד מברך לעצמו, וכל יחיד ויחיד בברכת המזון מברך את בעל הבית (לאפוקי מזמניהם שאחד היה מברך ברכת המזון ומוציא את כולם ידי חובתו), ולכן גם כשמכבדים אותו לברך על הכוס מותר לסרב כשיש לו סיבה לכך".

2. מראי מקומות – א"ר (סי' ר"א ס"ק ד').

(א) שעה"צ (סי' ר"א ס"ק י"ד) – "וכהיום שבלאו הכי המנהג אצל כל אורח לומר, הרחמן הוא יברך את בעל הבית וכו', איני יודע אם שייך כלל ענין זה, ועיין באליה רבה שפקפק גם כן".

(ב) שבט הקהתי (ח"ד סוף סי' נ"ו) – "עי' סי' ר"א דמי שנותנים לו לברך ואינו מברך מקצר ימיו ר"ל ועיי"ש במג"א ר"ל אורח כיון דצריך לברך הבעה"ב וכן פסק המ"ב אבל בבעה"ב לא שייך ועי' בכרם שלמה שם דה"ה בסעודת מצוה דכולם בעה"ב לא שייך דבר זה ועיי"ש ג"כ בכרם שלמה בזמן הזה דכל אחד מברך בהמ"ז בפנ"ע ומזכיר שם ברכה לבעה"ב לא שייך הך דין ועי' בשעה"צ ס"ק י"ג שם ועי' בתורת חיים סי' ר"א. ולפי"ז ל"ק כלל מה דאי' בס' אמרי אמת על ליקוטים במס' פסחים קי"ט ע"ב דאי' שם דנותנים לעתיד לבוא לאאע"ה כוס של ברכה לברך ואומר להן איני מברך והק' הה"ק מאוסטראבצה זצ"ל הלא ג' דברים מקצרים ימיו של אדם וכו' ואיך ידחו כולם לברך על כוס ועיי"ש שתי' האמרי אמת דדוקא בעוה"ז שייך לקצר שנים משא"כ בעוה"ב חיים לעולם ע"כ, וצ"ב דמה בכך דלא שייך העונש לעוה"ב אבל עבירה מיהו הוי וצ"ע. אבל להנ"ל ניחא דלע"ל הוי כל המסובין כבעה"ב ואין שם אורח ובעה"ב, אלא הקב"ה הוא שם בעה"ב וא"כ לא שייך הך דין. ועי' במאירי ברכות (נ"ה ע"א) דפי' דהא דאם נותנים ס"ת או כוס לברך ואינו רוצה נתקצר ימיו, היינו כשאינו רוצה מחמת גאוה עיי"ש א"כ בלא"ה ניחא דאלו שחשב הגמ' בפסחים דלא ירצו היינו מתוך ענוה שבהם וא"כ ליכא שום חשש".

ד. מגמגם שסירב לזמן מחמת בושה.

1. מראי מקומות – חשוקי חמד (ברכות דף נה., לשונו מובא לעיל).

(א) הגר"ח"ק שליט"א (אליבא דהלכתא חל"ב עמ' ס"ט טור ד') – "שאלה: כ' השו"ע (סי' ר"א ס"ג) מי שנותנים לו לברך ואינו מברך מקצרים ימיו [וכ' המ"ב (ס"ק י"ד) אורח שנותנים לו לברך הרי בדין הוא שמברך לבעה"ב ובזה שנמנע מלברך את בעה"ב שהוא מזרע אברהם שנא' בו 'ואברכה מברכך' הרי מכלל הן אתה שומע לאו נמצא גורם קללה לעצמו, וכ' המ"א, ה"מ כשמברכין על הכוס, וכ' המ"ב ר"ל שבלא זה אין גורם קללה אבל בודאי אין נכון לדחות מצוה הבא לידו עכ"ל]. יל"ע האם כשמכבדים אותו לזמן ומסרב או שמכבד לאחר היושב בצידו, אך לא משום שאין רצונו לברך לבעה"ב אלא שאינו רוצה ליטול העטרה לעצמו ולברך קודם לאחרים ולגדולים ממנו, ואדרבה בזה שמסרב הוא כביכול מגדיל את הברכה שמראה גודל החשיבות בברכת הזימון, או באופן שמתבייש להרים קולו וכדו'. תשובה: צ"ע".

ה. מראי מקומות – שיעורי מרן הגריש"א זצ"ל (ברכות דף נה., עמ' תרמ"ה).

1. מאירי (ברכות דף נה. ד"ה מי) – "מי שמזמינים לו ספר תורה לקרות ואינו קורא מתוך גאוה שבו או שנותנים לו כוס של ברכה לברך ואינו מברך וכן בדרך כלל כל המנהיג עצמו ברכנות אי אפשר להתקיים בכך לפיכך ראוי לו לאדם להשפיל עצמו נגד השם ונגד עמו ומ"מ מלך או נשיא שבדור ראוי לו להטיל אימתו על הבריות ...".

2. אשל אברהם (בוטשאטש, מהדו"ב) – "וכדי להנצל ממכשול דזולתי בצד מה הרי כוונתי בנותני כוס לברך לשום אדם רק ע"ד השאלה. ולא בדרך החלט. וכשנותן אח"כ הכוס לי הר"ז כאלו לא נתתי לו הכוס מעיקרא. ויש עפי"ז תיקון טוב שעיי"ז מסתלק כל חשש בזה. כי לפי כוונת הלב הם הדברים ואני מתנה מפורש שכשלא יקבלנו הרי לא נתתי לו מעיקרא רק ע"מ שיושיטהו ...".

3. הגר"ח"ק שליט"א (שאלת רב ח"ב פרק י"ז אות ל"ח) – "כתב השו"ע: 'מי שנותנים לו לברך ואינו מברך, מקצר ימיו'. וכתב המשנ"ב (ס"ק יד) דזה דוקא באורח, ומסיים המשנ"ב: 'ונראה לי דר"ל שבלא זה [כשמי שאינו אורח המסרב לברך], אין גורם קללה, אבל בודאי אין נכון לאדם לדחות מצוה הבאה לידו'. ולכאורה אם נדמה לו שהשני גדול ממנו, כן יש ענין שלא לברך בעצמו ולכבד השני רכן איתא בברכות (מו ע"א) 'נבריק לן מר, אמר ליה לא סבר לה מר להא דרב הונא דמן בבלי דאמר בוצע מברך' [חזינן שבמקום שיש סיבה לדחות מותר לדחות]. תשובה: יתכן".

ג. המנהיג עצמו ברכנות.

א. ברכות (דף נה.) – "ואמר רב יהודה, שלשה דברים מקצרים ימיו ושנותיו של אדם ... והמנהיג עצמו ברכנות. דאמר רבי חמא בר חנינא: מפני מה מת יוסף קודם לאחיו, מפני שהנהיג עצמו ברכנות".

1. מהרש"א (חי' אגדות ברכות דף נה.), שיעורי מרן הגריש"א זצ"ל (ברכות דף נה., עמ' תרמ"ד) – "והמנהיג עצמו ברכנות כו'. ובכמה דוכתי אמרינן דצריך הרב לנהוג ברכנות כההיא נהוג נשיאותך ברמה (כתובות קג:) ורב יודא גופיה מרא דשמעתתא א"ל לרב נחמן (קידושין ע.) שאסור לו לעשות מלאכה בפני ג' ומצאתי בזה בשם ר"ח אהיא דהכא דדוקא בצנעה אסור אבל בפרהסיא

שרי והוא דוחק ונראה לפי דקדוק הלשון שאמר המנהיג עצמו ברבנות ולא קאמר הנוהג רבנות דההוא לישנא משמע **שקבלוהו עליהם דבההוא ודאי שרי לנהוג רבנות** אבל המנהיג עצמו כו' היינו שאין אחרים מנהיגים אותו אבל מנהיג עצמו בשררה ורבנות היינו בע"כ אף על פי שאינו מרוצה להם ובכה"ג קאמרינן נמי (פסחים פז: ע"ש יומא פ"ו:) דשררה מקברת בעליה ומיהו יוסף הצדיק ודאי דלא עבד הכי אלא דילפינן ליה הכי מהאי קרא דאי לא לדרשה זו ל"ל למכתב דמת יוסף ואחר כך כל אחיו וכהאי גוונא דייק תלמודא פ' הבע"י (סד.) גבי א"ה אברהם נמי עקר היה כו' ודו"ק".

ב. הגדר.

1. רק בצנעה, **אבל בפרהסיא שרי** – פסקי ריא"ן (ברכות פרק ט' הל' א' אות ז', "והמנהיג עצמו ברבנות. בד"א בצנעה, אבל בפרהסיא, כגון נשיא שנוהג נשיאותו ברבים מותר, כמו שביאר רבינו חננאל"), שכנה"ג (או"ח סי' ר"א הג' טור ס"ק ו').
- (א) **כתובות** (דף קג:) – "כשחלה רבי ... נכנס רבן גמליאל אצלו, ומסר לו סדרי נשיאות. אמר לו: בני, נהוג נשיאותך ברמים, זרוק מרה בתלמידים. איני. והא כתיב ... לא קשיא: הא בצנעה, הא בפרהסיא".
2. מראי מקומות – **מהרש"א** (חי' אגדות ברכות דף נה., לשונו מובא לעיל).

ג. מראי מקומות.

1. **הגר"ח** ק שליט"א (תשובת הגר"ח ברכות אות כ"ח, דפו"ח ח"ב תשובה תתקע"ה) – "שאלה: ברכות נ"ה א'. דא"ר חמא בר חנינא מפני מה מת יוסף קודם לאחיו מפני שהנהיג עצמו ברבנות, ומאידך ארז"ל שמו"ר א' ז' ד"א ויוסף היה במצרים אע"פ שזכה יוסף למלכות לא נתגאה כו' כשם שהיה קטן בעיניו מתחילה כו', וצ"ב. תשובה: בלבו לא נתגאה אבל הנהיג ברבנות".

מיתת אסכרה

- [א] לא אכל מלח, לא שתה מים. [ג] מעשר. [ה] עון ביטול תורה.
[ב] אכילה קודם הבדלה. [ד] לשון הרע. [ו] מי שנתחייב חנק.

ברכות (דף ח.) – "תניא נמי הכי: **תשע מאות ושלושה מיני מיתה נבראו בעולם**, שנאמר: למות תוצאות, תוצאות בגימטריא הכי הוו. **קשה שבכלן אסכרה**, נחא שבכלן נשיקה; אסכרה, דמיא כחזרא בגבבא דעמרא דלאחורי נשרא, ואיכא דאמרי: כפיטורי בפי ושט. נשיקה דמיא כמשחל בניתא מחלבא".
1. מראי מקומות – נדה (סוף דף כ.).
2. ברכות (דף מ.) – "אמר רב מרי אמר רבי יוחנן: הרגיל בעדשים אחת לשלשים יום מונע אסכרה מתוך ביתו. אבל כל יומא, לא. מאי טעמא משום דקשה לריח הפה".

[א] אכל כל מאכל ולא אכל מלח, שתה כל משקה ולא שתה מים.

א. ברכות (דף מ.) – "תניא אידך: אכל כל מאכל ולא אכל מלח, שתה כל משקין ולא שתה מים, ביום ידאג מן ריח הפה, ובלילה ידאג מפני אסכרה".
1. מחבר (או"ח סי' קע"ט סעי' ו') – "אכל כל מאכל ולא אכל מלח, שתה כל משקה ולא שתה מים, ביום ידאג מפני ריח הפה, ובלילה מפני ריח הפה ומפני אסכרה (פי' חולי חונק)".
2. אין נוהגים: מפני שכל האכילות שלנו מעורב מתחילה במלח, וכל המשקה שלנו מעורב במים – רמ"א (או"ח סי' ק"ע סעי' כ"ב), לבוש (או"ח סי' ק"ע סעי' כ"ב), ערה"ש (או"ח סי' ק"ע סעי' י"ט, סי' קע"ט סעי' ט'), מ"ב (סי' קע"ט ס"ק י"ח).
3. שלחן הטהור (סי' קע"ט סעי' ה') – "ראוי לכל ירא שמים לאכל מעט מלח אחר גמר האכילה ולשתות מים אחר שתיית המשקים, ודברי מרן מור"ם תמוהים שהרי גם הם אכלו כל דבר במלח, פת במלח וכיוצא בו, וכן כל משקין ה' בהם מים והיאך יהי משקה בלתי מים גם היין מזגו במים אעפ"כ הוזהרו לאכול מלח אחר האכילה ולשתות מים ולהנצל מריח הפה ואסכרה ר"ל".

ב. בזמן הזה: כשאכל תבשיל שאין בו מלח.

1. מיקל, נשתנו הטבעים.
(א) מג"א (סי' קע"ט ס"ק ח') – "אכל כל מאכל. והאידנא נשתנו הטבעים".
(ב) גר"ז (סי' קע"ט סעי' ח') – "ועכשיו לא נהגו כלל באכילת מלח אחר סעודה ואין ניזוקין מפני שנשתנו הטבעים".
(ג) מ"ב (סי' קע"ט ס"ק י"ח) – "מיהו בלא"ה אין להקפיד בזמנינו דהאידנא נשתנו הטבעים [מ"א]".
2. נכון להזהר.
(א) כה"ח (סי' קע"ט ס"ק כ"א) – "מ"א ... ומ"מ נכון להזהר".
(ב) וידרשת וחקרת (ח"ג יו"ד סי' ז' אות ד') – "מבואר שם בסי' קע"ט סעי' ו' במחבר שכתב וז"ל, שתה כל משקה ולא שתה מים ביום ידאג מפני ריח הפה, ובלילה מפני ריח הפה ומפני אסכרה (פי' חולי חונק), ועל אף שכתב המג"א שם בסק"ח דהיום נשתנו הטבעים הו"ד במ"ב שם ס"ק י"ח מ"מ נכון להזהר כמש"כ הכה"ח שם בס"ק כ"א".

ג. מראי מקומות.

1. פסקי תשובות (סי' ק"ע אות כ"ד, הע' ק"ח) – "אמנם בכל זאת נכון לנהוג באכילת מלח, כי עפ"י הגמ' הוריות (י"ג ב) הוא סגולה להשיב את הלימוד, ויטבול את אצבעו האמצעית (אמה) או אצבע קמיצה (הסמוכה לזרת, ולא שאר אצבעות) במלח ויטעום. [ואף על פי שדברי הגמ' לא קאי על סוף האכילה אלא בכל ענין, מ"מ כבר כתב בכה"ח סי' קע"ט סקכ"א שאם כי כתב המג"א (סוס"י קע"ט) שא"צ להקפיד דנשתנו הטבעים מ"מ נכון ליזהר (ואמנם אפשר דכה"ח קאי רק כשאין מלח במאכלים), ולכן עכ"פ לענין מלח דהוי סגולה לזכרון נכון להתרגל בכך עכ"פ בסוף סעודתו, וכ"כ בשלחן הטהור (שם סעי' ה') שאף בימינו שיש מלח במאכלים יש לטעום מעט מהמלח בסוף סעודתו, ותמה על הרמ"א, עיין שם, וכן נהג אא"ז זצ"ל, ובחופת אליהו רבה שער ג' המובא בסו"ס ראשית חכמה ה' דברים נאמרו בגריגר מלח (באוכל גריגר מלח) מאיר עינים מצהיל פנים וכו'"]".

[ב] אכילה קודם הבדלה.

א. פסחים (דף קה.) – "אמר ליה: לא מיסתפי מר מאסכרה. דתנא משמיה דרבי עקיבא: כל הטועם כלום קודם שיבדיל, **מיתתו באסכרה**. רבנן דבי רב אשי לא קפדי אמאי".
1. קהלות יעקב (ארחות רבנו ח"ב עמ' קמ"ה אות מ') – "ת"ב תשכ"ד, מו"ר (שליט"א) זצוק"ל אמר לי לענין ילדים שמותר להם לאכול בת"ב, אם חל ת"ב ביום א' יש להקל שלא יבדילו, אף שהשע"ת מביא שגדול חולה יבדיל, מ"מ קטנים יש לסמוך על הרשב"א שכתב לענין קידוש שמותר להאכילם לפני קידוש ואמר מו"ר שה"ה לפני הבדלה דקיל טפי, **וסכנה לאכול לפני הבדלה זהו רק בין השמשות כדאיתא בפסחים** (הרשב"א הובא במ"ב הלכות קידוש וכן בסוף הלכות שבת) ...".
2. הגרח"ק שליט"א (הליכות חיים ח"ב אות קס"ז) – "איתא במס' פסחים דף ק"ה ע"א, כל הטועם כלום קודם שיבדיל מיתתו באסכרה, ע"כ. וצ"ע אמאי חמיר כ"כ לאכול ולשתות קודם הבדלה יותר מלאכול ולשתות קודם ק"ש או תפלה או מצוה אחרת. תשובה: חז"ל החמירו **שלא יולזלו**".
3. עי' סי' רצ"ט, לשיטות ומראי מקומות.

ב. לשותות מים בין השמשות, קודם הבדלה.

1. עי' פרי עץ חיים (שער השבת פרק כ"ד ד"ה ממורי) – "מורי זלה"ה הזהירני מאוד שלא אשתה מים קודם הבדלה, וא"ל כי השותה מים בזמן ההוא ימות באסכרה (ס"א השותה מים בין השמשות של מ"ש שימות) אבל אם היה אוכל בשולחן בסעודה שלישית, ונמשכה סעודתו, שראוי לומר הבדלה, יכול לשתות בתוך הסעודה קודם הבדלה, ואין בכך כלום".
2. דעת תורה (על סעי' א') – "בס' נגיד ומצוה שפסק דאסור לשתות מים קודם הבדלה, וח"ו יש חשש אסכרה, וזל"ש: מאד הזהירני מורי ז"ל שלא לשתות מים קודם הבדלה, ואמר לי בפירוש כי כל השותה מים באותו הזמן ימות באסכרה, אבל אם היה אוכל בסעודה ג' ונמשך בלילה יכול לשתות ואין בכך כלום ע"ש".
3. כה"ח (סי' רצ"א ס"ק י"ז) – "בס' פע"ח שער ח"י פ' כ"ד שכתב וז"ל מורי זלה"ה הזהירני מאד שלא אשתה מים קודם הבדלה, וא"ל כי השותה מים בין השמשות של מו"ש ימות באסכרה אבל אם היה אוכל בשולחן בסעודה ג', ונמשכה סעודתו, שראוי לומר הבדלה, יכול לשתות בתוך הסעודה קודם הבדלה, ואין בכך כלום עכ"ל ... נמצא דלפי האר"י ז"ל אינו אסור לשתות מים כ"א רק בה"ש ותו לא מידי וכן עמא דבר".
4. לענין שתיית מים בין מנחה למעריב: בין השמשות - עי' או"ח סי' רצ"א סעי' ב', לשיטות ומראי מקומות.

ג. מעשר.**א. מקור.**

1. שבת (סוף דף לג.) – "תנו רבנן: אסכרה באה לעולם על המעשר".
2. דרך אמונה (הקדמה לח"ב ד"ה וכשם) – "וכשם שמתן שכרם מרובה כך עונש המבטלה גדול כדתנן בפ"ה דאבות מקצתן מעשרין ומקצתן אינן מעשרין רעב של בצורת בא מקצתן רעבים ומקצתן שבעים גמרו שלא לעשר רעב של מהומה ושל בצורת באה ושלא ליטול את החלה רעב של כלי' באה ותנן שם בד' פרקים הדבר מתרבה ברביעית מפני מ"ע שבשלישית ובשביעית מפני מ"ע שבששית ובשבת ל"ב ב' בעון ביטול תרו"מ שמים נעצרים מלהוריד טל ומטר והיוקר הוה והשכר אבד ובנ"א רצים אחר פרנסתן ואין מגיעין ושם ל"ג אסכרה באה לעולם על המעשר ...".

ד. לשון הרע.**א. מקור.**

1. מסכתות קטנות (שמחות ספר חיבוט הקבר פרק א הל' ז') – "וכל המספר בלשון הרע מיתתו באסכרה".
2. שבת (סוף דף לג.) – "תנו רבנן, ארבעה סימנים הן: סימן לעבירה, הדרוקן. סימן לשנאת חנם, ירקון. סימן לגסות הרוח. עניות. סימן ללשון הרע, אסכרה. תנו רבנן: אסכרה באה לעולם על המעשר, רבי אלעזר ברבי יוסי אומר: על לשון הרע".

ב. מרגלים.

1. סוטה (דף לה.) – "וימותו האנשים מוציאי דבת הארץ רעה במגפה - אמר רבי שמעון בן לקיש: שמתו מיתה משונה. אמר רבי חנינא בר פפא, דרש ר' שילא איש כפר תמרתא: מלמד, שנשתרבו לשונם ונפל על טיבורם, והיו תולעים יוצאות מלשונם ונכנסות בטיבורם, ומטיבורם ונכנסות בלשונם. ורב נחמן בר יצחק אומר: באסכרה מתו".

ג. תלמידי רבי עקיבא.

1. יבמות (דף סב.) – "שנים עשר אלף זוגים תלמידים היו לו לרבי עקיבא, מגבת עד אנטיפרס, וכולן מתו בפרק אחד מפני שלא נהגו כבוד זה לזה, והיה העולם שמם, עד שבא ר"ע אצל רבותינו שבדרום, ושנאה להם ר"מ ור' יהודה ור' יוסי ורבי שמעון ורבי אלעזר בן שמוע, והם הם העמידו תורה אותה שעה. תנא: כולם מתו מפסח ועד עצרת. אמר רב חמא בר אבא, ואיתימא ר' חייא בר אבין: כולם מתו מיתה רעה. מאי היא. א"ר נחמן: אסכרה".
2. מהרש"א (יבמות דף סב: ד"ה מפני) – "ואמרו שמתו במיתת אסכרה דאפשר דכ"א דיבר לשון הרע והיה מספר בגנות חבירו וסימן ללשון הרע אסכרה כדאמרינן פרק ב"מ".
3. פר"ח (סי' תצ"ג על סעי' א') – "בפרק הבא על יבמתו [יבמות סב, ב] גרסינן אמרו שנים עשר אלף זוגים תלמידים היו לרבי עקיבא מגבת עד אנטיפרס וכולן מתו בפרק אחד מפני שלא נהגו כבוד זה לזה, תנא וכולן מתו מפסח עד עצרת, ומסיים התם דמתו במיתת אסכרה, ואפשר שמה שלא היו נוהגים כבוד זה לזה היה מחמת איזה לשון הרע שהיה ביניהם, וכדאמרינן בפרק במה מדליקין [שבת לג, א], סימן ללשון הרע אסכרה".

ד. מראי מקומות.

1. לשה"ר על עכו"ם - עי' לעיל [אצל קשה לעניות].

ה. עון ביטול תורה.**א. מקור.**

1. שבת (דף לג:) – "אסכרה באה לעולם ... כשנכנסו רבותינו לכרם ביבנה היה שם רבי יהודה ורבי אלעזר ברבי יוסי ורבי שמעון. נשאלה שאלה זו בפניהם: מכה זו מפני מה מתחלת בבני מעיים וגומרת בפה ... נענה רבי שמעון ואמר: בעון ביטול תורה. אמרו לו: נשים יוכיחו. שמבטלות את בעליהן. נכרים יוכיחו. שמבטלין את ישראל תינוקות יוכיחו. שמבטלין את אביהן. תינוקות של בית רבן יוכיחו. התם כדרבי גוריון, דאמר רבי גוריון, ואיתימא רב יוסף ברבי שמעיה: בזמן שהצדיקים בדור, צדיקים נתפסים על הדור. אין

צדיקים בדור, תינוקות של בית רבן נתפסים על הדור. אמר רבי יצחק בר זעירי ואמרי לה אמר רבי שמעון בן נזירא: מאי קראה, אם לא תדעי לך היפה בנשים צאי לך בעקבי הצאן וגו' ואמרינן: גדיים הממושכנין על הרועים".

ו] מי שנתחייב חנק.

א. מקור.

1. כתובות (דף ל:): – "ומי שנתחייב חנק: או טובע בנהר או מת בסרונכי".

(א) רש"י (שם) – "סרונכי. אסכרא והוא בגרון מלנ"ט".

ב. מראי מקומות.

1. ח"ס (שבת דף פא: ד"ה המנהג) – "המנהג אשכנז לעשות כפרות כמבואר בש"ע. ועיין מג"א סי' תר"ה סוף סק"ג שמרמז על מה שהובא ברש"י שבת דף פ"א ע"ב בשם הגאונים, ונ"ל שהי' עושים כן שאם נגזר חלילה כריתת זרעו יהיה זרע העציץ הזה במקום זרעו ומשום כן זורעים אותו ע"ש קטן וקטנה שבבית ולהיות אסכרה מיתת הקטנים רחמנא לישזבן. ואמרינן פ' אלו נערות מי שנתחייב חנק או טובע בנהר או מת בסרוכי היינו אסכרא ר"ל ע"כ זורקו לנהר שהוא במקום אסכרא ובזה יכופר לו ולבניו ויחיו".

טמטום הלב

יו"ד סימן פ"א

- א. מינקת. א. ביטול ברוב. ה. קרבן פסול.
 א. בת פרעה. ב. הלך אחר הרוב, חזקה. ו. בשר בחלב.
 ב. מינקת כותית. ג. ביטול בששים. ח. ציורים: מאכל שיכול לבא לידי היתר.
 ג. מה הטעם למידת חסידות. ה. ציורים: איסור התלוי בזמן. א. טבל.
 ד. לא תאכל המינקת דברים האסורים. א. האם תלוי בכלל 'דאין הקב"ה מביא תקלה לצדיקים במידי דאכילה'. ב. דמאי.
 ה. טמטום הלב בחלב נכרית שנתגיירה. ב. חמץ בפסח. ג. כששותים חלב אם באופן האסור.
 ו. לממעט התינוק בהנקה. ג. אכילה ביום הכיפורים. ט. ציורים: דברים שאין עבירה לגברא.
 ב. הקדמה. ד. מצה ערב פסח. א. לפני מתן תורה.
 א. מקור. ה. אכילה חוץ לסוכה. ב. עכו"ם במאכלי נבילה.
 ב. טמטום: השרץ או העבירה. ו. אכילת מוקצה בשבת. ג. גר שנתגייר.
 ג. כל עבירה מטמטמת. ז. ביצה שנולדה ביום טוב. ד. תינוק.
 ד. איסור דרבנן. ח. ציורים: שלא כדרך אכילה. י. ציורים: דברים שאסור רק לאיש מסויים.
 ה. ספק איסור. א. חלב תוך שש שעות של בשר. א. שלא כדרך אכילתו.
 ו. תשובה. ב. גדר. ב. תרופה בלתי כשרה.
 ג. ציורים: שאין עכשיו איסור להגברא. ג. משחת שיניים, מי שטיפת פה. ד. לקבל תרומת דם (blood transfusion).
 א. פיקוח נפש. ד. שבת לפני קידוש. ה. השתלת איברים (organ transplant).
 ב. אונוס גמור. ה. לפני הבדלה. יא. שאר ציורים.
 ג. מתעסק. ו. גזילה. א. שקצים ורמשים.
 ד. מי שסומך על השגחה. ז. ציורים: דבר שהיה היתר ועכשיו אסור. ב. נגיעה באוכלים לפני נט"י.
 ה. טעות של הסנהדרין. א. מאכל ע"ז. ג. בהמה שאכלה דברים טמאים.
 ו. שוגג דרבנן. ב. נבילות. ד. שבת.
 ז. עד אחד. ג. טריפות. ה. להקיא.
 ח. הכנסת שוטה למוסד של גויים. ד. ערלה. יב. להחמיר בדברים המותרים.
 ד. ציורים: באופן שאין עכשיו איסור.

א. מינקת.

א. בת פרעה.

- שמות (פרק ב' פסוק ז') – "ותאמר אחותו אל בת פרעה האלף וקראתי לך אשה מינקת מן העבריות ותניק לך את הילד".
- סוטה (דף יב; הו"ד ברש"י שמות פרק ב' פסוק ז') – "ותאמר אחותו אל בת פרעה האלף וקראתי לך אשה מינקת מן העבריות ומאי שנא מעבריות. מלמד, שהחזירוהו למשה על כל המצריות כולן ולא ינק, אמר: פה שעתיד לדבר עם השכינה יינק דבר טמא. והיינו דכתיב: (ישעיהו פרק כ"ח) את מי יורה דעה וגו', למי יורה דעה ולמי יבין שמועה. לגמולי מחלב ולעתיקי משדים".
- אמת ליעקב (שמות פרק ב' פסוק ז') – "וקראתי לך אשה מינקת מן העבריות. פירש"י וז"ל: שהחזירוהו על מצריות הרבה לינק ולא ינק לפי שהיה עתיד לדבר עם השכינה עכ"ל ... והנה דברי רש"י אלו הובאו להלכה ברמ"א יו"ד [סי' פ"א ס"ז], וז"ל: חלב מצרית כחלב ישראלית ומ"מ לא יניקו תינוק מן המיצרית אם אפשר בישראלית דחלב עובדת כוכבים מטמטם הלב ומיליד לו טבע רע עכ"ל. ועיי"ש בביאור הגר"א בשם הרשב"א שמקור הדבר הוא ממש רבינו ... ולכאורה תמוה, איך אפשר ללמוד מכאן הלכה למעשה, הא כאן מפורש הטעם שלא ינק משום שעתיד לדבר עם השכינה, וא"כ מנא לן שכן הדין אצל כל א' ואחד, וכי כל אחד עתיד לדבר עם השכינה. ומבואר מזה לימוד גדול בענין החינוך שצריך האב ליתן לבניו, והיינו שלכל ילד קטן יש סיכוי לדבר עם השכינה, ולכן צריך להיות כל ענין בחינוכו במדרגה כזו של 'עתיד לדבר עם השכינה', וזהו מה שצריכים לזכור כשבאים לבחור חינוך בשביל הילדים - בקדושה ובטהרה".

ב. מינקת כותית - משנה (ע"ז דף כו.), "עובדת כוכבי מניקה בנה של ישראל ברשותה".

- יש איסור דאורייתא, ולא התירו אלא לתינוק מסוכן לבד.
 (א) עי' ר"ח (הו"ד ברשב"א ועוד ראשונים) – "ר"ח ז"ל שכתב מהאי מתני' שמעינן דחלב נכרית כחלב בהמה טמאה ולא התירוהו אלא לתינוק מסוכן לבד".
 (ב) עי' חזקוני (שמות פרק ב' פסוק ז') – "מן העברית. כי מצרית לא תניק את בן ישראל".
 (ג) יש"ש (יבמות פרק י"ד סי' ט').
- יש איסור דרבנן.
 (א) ריטב"א (יבמות דף קיד. ד"ה יונק) – "שאיין בחלב נכרית איסור אלא מדת חסידות מדבריהם ... הרחיקוהו חכמים ואסרו אותו".
 ע"ז דף כו. ד"ה נכרית, "חכמים אסרוהו כל היכא דאפשר בשום מקום בחלב בת ישראל".
- לכתחילה מותר, רק יש מידות חסידות שלא להניקו [עי' כתובות דף ס.].

(א) עי' רשב"א (יבמות דף קיד. ד"ה הא) – "מן הנכרית יונק לכתחלה ואפילו בזמן שיש חלב של ישראלית אלא שהוא מדת חסידות ומדת זריזות שלא להניקו".

(ב) הו"ד בר"ן ("ע"ז דף ז', לשונו מובא לקמן).

(ג) תוס' הרא"ש (יבמות דף קיד. ד"ה יונק).

(ד) מאירי (יבמות דף קיד. ד"ה כבר) – "שכל שאיפשר בישראלית אינה מדת חסידות".

(ה) פוסקים – רמ"א (סעי' ז', "חלב כותית כחלב ישראל, ומ"מ לא יניקו תינוק מן הכותית, אם אפשר בישראלית, דחלב כותית מטמטם הלב"), בנה"ג (הג' ב"י אות נ"ז), פר"ח (ס"ק כ"ד, "בקטן אוקמוה אדינא דאורייתא ושרי ור"ח ... והרשב"א ואחרים מקילין בדבר ... ודבריהם נראין וכן עמא דבר להקל במינקת נכרית"), קיצור שו"ע (סי' קס"ה סעי' ח', "מדינא מותר לתינוק ישראל לניק מאינה יהודית, מכל מקום אם אפשר על ידי ישראלית, לא יניחוהו לניק מאינה יהודית, משום דמטמטם את הלב ומוליד מזג רע"), ערה"ש (סעי' ל"ד), בן איש חי (שנה ב' פר' אמור אות י"ד, "חלב נכרית אף על פי דמן הדין דינו בחלב ישראלית, עם כל זה אם צריך לתינוק מינקת ישתדלו מאד שלא להניקו מן הנכרית, מפני דחלב נכרית מטמטם הלב ביראת שמים, ומוליד לו טבע רע ואכזריות"), ילקוט יוסף (סעי' ל"ו), פוסקים.

(ו) אם הוא במקום שיותר להניקו מן העכו"ם, ישמור אותה שלא תאכל נבילות וטריפות – בית דוד (יו"ד סי' כ"א), דרכ"ת (סי' פ"א ס"ק פ"ח), תורה תמימה (ויקרא פרק י"א אות קצ"ו), ילקוט יוסף (סעי' ל"ו), "ותאכל רק דברים המותרים לישראל כל משך הזמן שהיא מניקה".

4. לגדול: חלב כותית.

(א) מחמיר – פר"ח (ס"ק כ"ד, "מדברנן גזרו על חלב נכרי ... והא דתנן בר"פ אין מעמידין נכרת מניקה בנה של ישראל ברשותה ... י"ל דלא גזרו אלא בגדול אבל בקטן אוקמוה אדינא דאורייתא ושרי ור"ח ... והרשב"א ואחרים מקילין בדבר ... ודבריהם נראין וכן עמא דבר להקל במינקת נכרית אבל חלב נכרית לגדול אף אם פי' בכלי ליכא מאן דשרי ובודאי אסיר"), מעם לועז (ויקרא, שמיני עמ' קכ"ו), בית לחם יהודה (ס"ק י"ח), לחם הפנים (ס"ק כ"ז), גליון מהרש"א (ברמ"א סעי' ז', "ולגדולה אסורה אף בפירש לתוך כלי, באה"ט").

(ב) אין חילוק בין כותית לישראל – מאירי (יבמות דף קיד. ד"ה כבר, "ויראה שדבר זה אין בו הפרש בין חלב נכרית המגודלת בעבודת האלילים לחלב ישראלית אלא מה שהותר בזו הותר בזו ומה שנאסר בזו נאסר בזו שכל שבאיסור חלב מהלכי שמים ודמו ובשרו הכל שוה").

(ג) מראי מקומות – דרכ"ת (ס"ק ע"ה).

5. מראי מקומות – שד"ח (אסיפת דינים מערכת ה' כלל מ"ב ד"ה אך), דברי יציב (יו"ד סי' כ"א), משנה הלכות (ח"ט סי' קנ"ה), על פי התורה (פר' שמות פרק א' סעי' כ"ו - סעי' ל"ח).

ג. מה הטעם למידת חסידות.

1. התינוק טועם בחלבה כל מה שתאכל.

(א) רש"י (סוטה דף יב: ד"ה דבר) – "דבר טמא. זו שאכילתה דברים טמאים והתינוק טועם בחלבה כל מה שתאכל כדאמרי' ביומא (דף עה:) גבי לשד השמן".

(ב) רישב"א (יבמות דף קיד. ד"ה יונק) – "במדרש גבי האלך וקראתי לך אשה מינקת מן העבריות שאין בחלב נכרית איסור אלא מדת חסידות מדבריהם, והטעם מפני שהחלב שלהם מאכילת נבלות שקצים ורמשים ומגדל אכזריות ביונק וטבע רע ולפיכך הרחיקוהו חכמים ואסרו אותו".

רישב"א ("ע"ז דף כו. ד"ה נכרית) – "והנכון דחלב נכרית מותר מן התורה מדשרא רחמנא חלב מהלכי שמים דמאי שנא, ומיהו חכמים אסרוהו כל היכא דאפשר בשום מקום בחלב בת ישראל מפני שהן אוכלין שקצין ורמשים וחלב שלהן מוליד אכזריות ומדות רעות, ולגזם האיסור הקישוהו לבהמה טמאה, וכן מוכיח בשמות רבה דאמרינן האלך וקראתי לך אשה מינקת מן העבריות וכי אסור היה לו למשה לניק מן הנכריות והלא שנינו נכרית לא תניק את ישראל כו' הא שלא במקום סכנה מותר, אלא לפי שהחזירוהו על כל המצירות ולא רצה לניק אמר הקב"ה פה שעתיד לדבר עמי יניק חלב נכרית הדא הוא דכתיב את מי יורה דעה וגו' ע"כ".

(ג) תוס' הרא"ש (יבמות דף קיד. ד"ה יונק) – "שאוכלת דברים טמאים".

(ד) או"ז (שבת סי' מ"ח) – "וצריכה אשה מעוברת להזהר שלא תאכל שום דבר איסור שמחמת כן הוי הולד רשע כהוא דפ' אין דורשין ירושלמי דא"ר כהן אמו של אחר כשהיתה מעוברת בו היתה עוברת לפני ע"ז והריחה מאותו המין ונתנו לה ואכלה והיתה אותו המין מפעפע בגופה כאירסה של חכינה. וצריך להזהיר את המניקות כדי שלא יאכילו התנוקות דבר איסור כדי שיהיו יהודים טובים".

(ה) הגהות אשרי ("ע"ז פרק ב' סי' י') – "להזהיר את המניקות שלא יאכלו נבילות וחזיר וכ"ש שאין להאכילן דברים טמאים וראיה מאחר שאמו אכלה ממין עבודת כוכבים וזה גרם לו לעת זקנתו שיצא לתרבות רעה. מא"ז ע"כ".

(ו) הו"ד ב"מ של שלמה (יבמות פרק י"ד סוף סי' ז').

(ז) מהרצ"ח (סוטה דף יב:) – "ולשון מטמטם את הלב הנזכר ברמ"א היינו ג"כ משום דאוכלת דברים טמאים והתינוק טועם אותם כמ"ש רש"י כאן".

2. מה שבא מגוף העכו"ם, זהו הקפידא.

(א) רשב"א (יבמות דף קיד. ד"ה הא) – "מפני שטבען של ישראל נח יותר משום דרגילי במצות והם רחמנים וביישינים בטבע אף חלבן מגדל טבע כיוצא בהן וזה שאמרו במשה שלא רצה לניק מחלב הנכרית כמו שהוא באגדה, ולזה אמרו כאן יונק מן הנכרית

ומן הבהמה טמאה ולא שיהא זה כזה אלא מן הנכרית יונק לכתחלה ואפילו בזמן שיש חלב של ישראלית אלא שהוא מדת חסידות ומדת זריזות שלא להניקו מפני סיבותיו כמו שאמרנו ...".

(ב) הו"ד בר"ן (ע"ז דף ז.) – "אבל הרשב"א ז"ל כתב דמדינא חלב הכותית מותר דכיון דאסיקנא בפרק אע"פ (דף ס א) דחלב מהלכי שתים מותר מנא תיתי שיהא יותר אסור חלב כותית מחלב של ישראלית אלא לפי שממדת חסידות הוא שלא להניק מחלב כותית שלפי שטבען של ישראל רחמנין וביישנין אף חלבן מגדל טבע כיוצא בהן משום הכי עריבו לה כותית בהדי טמאה אבל לא שיהא דינן שוה שבהמה טמאה אסור מן הדין וכותית אינו אלא ממדת חסידות וה"נ מוכח במדרש ואלה שמות רבה דאמרינן וקראתי לך אשה מינקת מן העבריות וכי אסור היה לו למשה לינק מחלב מצרית לא כן תנינא אבל כותית מניקה בנה של ישראל ברשותה אלא למה אמרה כן לפי שהחזירתו למשה על כל המצריות להניק אותו ופסל את כולן ולמה פסלן אמר הקב"ה פה שעתיד לדבר עמי יינק מן מצרית והיינו דכתיב את מי יורה דעה וגו'".

3. ב' טעמים.

(א) רמ"א (סעי' ז', דר"מ ס"ק ט') – "חלב כותית כחלב ישראל, ומ"מ לא יניקו תינוק מן הכותית, אם אפשר בישראלית, דחלב כותית מטמאם הלב. וכן לא תאכל המינקת, אפי' ישראלית, דברים האסורים. וכן התינוק בעצמו, כי כל זה מזיק לו בזנותו".

(1) 'מ"מ לא יניקו תינוק מן הכותית, אם אפשר בישראלית, דחלב כותית מטמאם הלב', מקור הרשב"א – ציונים ברמ"א (שם, וכן דרכי משה ס"ק ט'), גר"א (ס"ק ל"א).

(2) 'לא תאכל המינקת, אפי' ישראלית, דברים האסורים', מקור רש"י (לפי הט"ז, וש"ך, ועוד) – מהרצ"ח (סוטה דף יב:).

(ב) ברכי יוסף (שיורי ברכה ס"ק ד') – "הרשב"א בחידושו סוף פרק חרש, והביאו הר"ן פרק אין מעמידין (ז ב) כתב דישאל הם ביישנים ורחמנים, וכשיונק מן הנכרית מוליד לו אכזריות ועזות כמותן. אך הריטב"א בחידושו ס"פ חרש ופרק אין מעמידין, כתב דחלבן מאכילת שקצים וכיוצא, ומוליד טבע רע ואכזריות".

(ג) זבחי צדק (ס"ק נ"א).

(ד) כה"ח (ס"ק ס"ה) – "ברכ"י".

4. מראי מקומות – שמירת הגוף והנפש (סי' קמ"ז הע' ג'), מגיה בריטבא (יבמות דף קיד. הע' צ"ח).

(א) מאירי (יבמות דף קיד. ד"ה כבר) – "וידוע מדרך הטבע שכל מזון המגדל עושה רושם במדות המגודל ממנו מדת חסידות להניק כמה שאפשר בחלב ישראלית שטבעה נח ורחמן וביישן וצנוע ומגדלת כפי טבעה".

5. נ"מ: כשהגוייה אוכלת מאכלים כשרים בלבד.

(א) חלבה לא מטמאם.

(1) יפה תואר (שמו"ר א' כ"ט, י"ד טור א' ד"ה יינק), הו"ד בשואל ומשיב (תליתאה ח"א סי' נ'), הו"ד בפרדס יוסף (פר' שמות פרק ב' אות ל"ד).

(2) קיצור שו"ע (לחם הפנים סי' קי"ז) – "כי האיסור אינו רק מחמת המאכלים, וכשתהיינה בבית ישראל תאכלנה דברים המותרים".

(3) נצי"ב (מרומי שדה ע"ז דף כו. ד"ה במשנה, הרחב דבר דברים פרק ו' פסוק י') – "משום שהכנענית אוכלת דברים טמאים ה"ז מטמאם לב התינוק. והיינו דתנן דבת עובד כוכבים מניקה בנה ש"י כשהיא ברשותה ואכלת מידי הישראלית".

(4) מלאכה אמניך (פרק י"ד סוף הע' ל"ו) – "יוצא לדינא, דשפחה האוכלת מאכלות כשרים חלבה לא מטמאם".

על חשוקי חמד (ע"ז דף כו.) – "לסיכום: אם הנכרית תאכל מאכלות כשרים בזמן ההנקה, יש אומרים שמותר לה לכתחילה להניק בן ישראל, והחלב לא יגרום טמטום לתינוק. (ויעוין מש"כ בספר מלכים אמניך עמ' פ"ד סכ"ב)".

(ב) מחמיר, מצד הרשב"א.

(1) בן איש חי (שנה ב' פר' אמור אות י"ד) – "ואף על פי שזאת הנכרית יושבת בבית ישראל ואוכלת מאכלים של היתר בלבד, שומר נפשו ירחק ממנה ולא יתן את בנו לה להניקו".

(2) ארך אפים (עמ' 114) – "ומה שכתב בקש"ע ... לשון הרשב"א המובא בר"ן ... שמשם לקח הרמ"א דברים אלו לא משמע כן ... וכן לשון הרמ"א משמע שכונתו הוא אפי' באוכלת דברים המותרים ...".

(3) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע סי' פ"א סעי' ל"ו) – "חלב אשה נכרית דינו כחלב אשה ישראלית שמותר בשתיה. ומכל מקום אם צריכים להשיג מינקת לתינוק, ישתדלו מאד שלא לתת לו לינק מנכרית, כי חלב נכרית מטמאם את הלב ביראת שמים, ומוליד בו טבע רע ואכזריות אחר שיגדל. ואפילו אם הנכרית הזאת יושבת בבית ישראל ואוכלת רק מאכלים כשרים, מכל מקום שומר נפשו ירחק מזה גם באופן כזה. אבל אם אין מי שיניק את התינוק, מותר שנכרית תניקה, שכך הוא מעיקר הדין. ונכון שישגיחו עליה שלא תאכל אלא מאכלים כשרים שישפיעו לטובה על התינוק, ולא תאכל נבילות וטריפות וחזיר, כל משך הזמן שהיא מניקה. [איסור והיתר כרך ב' עמוד קמא]".

(4) על פי התורה (שמות פרק א' סעי' ל').

(ג) מראי מקומות – בית דוד (דוד, יו"ד סי' כ"א, "הרשב"א ... אבל רש"י ..."), ילקוט יוסף (הע' ל"ז).

6. נ"מ: האם צריך שתהיה המינקת בעל מידות טובות.

(א) טוב להשתדל.

(1) עי' תוס' (ע"ז דף י: ד"ה אמר) – "אמרינן במדרש חלב מטמא חלב מטהר כשנולד רבי גזרו שלא למול ואביו ואמו מלוהו שלח קיסר והביאו לרבי ואמו לפניו והחליפתו אמו באנטונינוס והניקתו עד שהביאתו לפני קיסר ומצאוהו ערל ופטרם לשלום ואמר אותו הגמון אני ראיתי שמלו את זה אלא הקב"ה עושה להם נסים בכל עת ובטלו הגזרה ואמר' נמי בירושלמי שלסוף למד אנטונינוס תורה ונתגייר ומל עצמו".

(2) צדה לדרך (מאמר א' כלל ג' פרק י"ד. ע"ש לעוד עצות) – "לעולם יבחר אדם מינקת ... שתהיה בעלת מדות טובות לא כעסנית ולא רגזנית שדברים אלו מפסידין מזג החלב".

- (3) הו"ד בשד"ח (אסיפת דינים מערכת ה' כלל מ"ב ד"ה אך, דברי חכמים סי' צ"ה).
- (4) דרכ"ת (ס"ק צ') – "וע' בס' שדי חמד שם שכתב בשם הס' צדה לדרך דאף שיונק הילד ממניקה ישראלית צריך להשתדל שתהא המניקה בעלת מדות טובות לא כעסנות ולא רגזנות עיין שם".
- (5) ילקוט יוסף (הע' ל"ז ד"ה וכתב).
- (6) שמירת הגוף והנפש (סי' קמ"ז סעי' ד').
- (ב) מראי מקומות – יד לילדות (אנגלית, פרק ט' סעי' י"ח), על פי התורה (פר' שמות פרק א' סעי' ל"ז).
- (1) סגולות ישראל (מע' מ' אות ס"ב) – "מניקת החלב של אשה צדקת הוא טוב לתינוק ליראת שמים וגם נותנת לו ממשלה בעוה"ז (מהר"ן ז"ל), והנה באמת ראינו בטבע שהיונק הוא יורש מדות וטבע מנפש המינקת ... כמ"ש הרמ"א ביו"ד סי' פ"א".
7. מה עדיף, מינקת ישראל שאוכלת נו"ט או מינקת כותית.
- (א) מינקת ישראל.
- (1) קצות השלחן (ח"ט עמ' י' בהע') – "ואם אין לו ברירה רק למסור למינקת ישראל שאוכלת נו"ט או למינקת כותית, נראה דימסור למינקת ישראל, דאע"פ שכ' הרשב"א הנ"ל דטבע ישראל נח יותר משום דרגילי במצות וזו אינה רגילה במצות ואדברא רגילה בנו"ט, אבל מה שהם רחמנים וביישינים שכ' הרשב"א שזה כמ"ש (יבמות ע"ט.) ג' סימנים יש באומה זו הרחמנים והביישינים וגומלי חסדים ע"ש ... ישנם בכל ישראל שהם מזרע אברהם יצחק ויעקב, ואין טבעם ומזגם רע. כמו או"ה שהם טמאים בעצם עם הדומה לחמור, ונפש הבהמית שלהם היא משלש קליפות הטמאות לגמרי, ויש להסביר ההבדל בין פושעי ישראל לכותים, עפ"י ...".
- (2) על פי התורה (פר' שמות פרק א' סעי' ל"ח).
- ד. רמ"א (סעיף ז') – "חלב כותית כחלב ישראל, ומ"מ לא יניקו תינוק מן הכותית, אם אפשר בישראלית, דחלב כותית מטמטם הלב ומוליד טבע רע. וכן לא תאכל המינקת, אפי' ישראלית, דברים האסורים. וכן התינוק בעצמו, כי כל זה מזיק לו בזקנותו".
1. פשט ברמ"א.
- (א) צ"ל אפילו כותית [שיש ט"ס ברמ"א].
- (1) בית הלל (ס"ק ד', הו"ד באורח מישור על דרכי משה ס"ק ב') – "ישמעאלים במקום ישראלים".
- (2) מקור חסד (על ספר חסידים סי' ת"פ ס"ק ו').
- (3) ת"ת (ויקרא פרק י"א אות קצ"ו, מקור ברוך ח"ג פרק כ"ז אות מ"ג) – "וכתב הרמ"א שם וז"ל, אע"פ דמדינא מותר להניק מן העובדת כוכבים, מכל מקום אם אפשר להניק מן הישראלית נכון יותר, מפני שטבען של ישראל נוח יותר, דרגילים במצות והם רחמנים וביישינים בטבע [ע' יבמות ע"ט א'] והיונקים מהם מגדלין טבע כיוצא בהם, וכן לא תאכל המינקת אפי' ישראלית דברים האסורים, עכ"ל. והלשון אפי' ישראלית אינו מבואר כלל, והרגישו בזה הש"ך והט"ז, וכתבו דהכונה אפי' היכי כשהיא חולה וצריכה לאכול דברים אסורים לא יניק אז תינוק ממנה, ואין זה מבואר כלל בדברי הרמ"א שסתם דבריו, ולא יתכן שיהא עיקר כזה חסר. אבל האמת הוא דקצת ט"ס יש בדברי הרמ"א, כי במקום ששם העתיק הרמ"א את דבריו, והוא מהג"א פ"ב דע"ז סי' ו', מבואר מפורש שצ"ל אפי' כותית. ור"ל דבמקום שהתינוק יונק מן הכותית יזהרו שלא תאכל אז דברים טמאים, וכ"מ בתו"ח כלל ס"ה, ולפי"ז הענין והלשון מבואר ומבורר מאד".
- (4) אור יצחק (ח"א יו"ד סי' ג').
- (ב) אפי' ישראלית, במקום היתר.
- (1) ט"ז (ס"ק י"ב) – "דזה מיירי אפי' אם יש לפעמים היתר לאשה לאכול דבר איסור מפני פיקוח הנפש מ"מ לא תניק את התינוק".
- (2) ש"ב (ס"ק כ"ה) – "אם היא חולה בענין שצריך להאכילה דברים האסורי' לא יתן האב לתינוק לינק ממנה אלא ישכור לו מינקת אחרת ישראלית".
- (3) אורח מישור (על דרכי משה ס"ק ב').
- (4) כנה"ג (הג' ב"י אות נ"ז).
- (5) פר"ח (ס"ק כ"ה) – "פ"י שאף אם הותר לה לאכול מחמת איזה חולי שהיה בו סכנה דבר' האסורי' אעפ"כ לא יינק התינוק ממנה אלא ישכירו לו מינקת אחרת ישראלית".
- (6) לחם הפנים (ס"ק כ"ח).
- (7) בית לחם יהודה (ס"ק י"ט).
- (8) כרתי (ס"ק ט"ו) – "וכן לא תאכל. פירוש אם היא מחמת חולשא, וצריכה לאכול מותר לה, מ"מ לא תניק לבן בימים ההם (ט"ז ס"ק י"ב, ש"ך פרי חדש ס"ק כ"ה)".
- (9) מנחת יעקב (כלל ס"ה ס"ק כ') – "אם האשה יש לה חולה בענין שהי' מותרת לאכול דברים טמאים לא יתן להניק את בנה רק ישכיר לו מינקת אחרת מישראלית".
- (10) פמ"ג (מש"ז ס"ק י"ב, שפ"ד ס"ק כ"ה) – "אף שהמינקת מותרת משום רפואה לא תניק באותן הימים דמטמטם הלב".
- (11) חגורת שמואל (ס"ק ל"א).
- (12) מעם לועז (ויקרא, שמיני עמ' קכ"ו).
- (13) ח"א (כלל ס"ו סעי' י"ד) – "מינקת ישראל שצריכה לאכול מאכלי איסור לרפואה, לא יניחנה להניק, אלא ישכור אחרת".
- (14) קיצור שו"ע (סי' קס"ה סעי' ח') – "מינקת ישראלית שצריכה לאכול מאכלי איסור לרפואה, אם אפשר לא תניק בימים ההם את התינוק".
- (15) זבחי צדק (ס"ק נ"ב).

- 16) ערה"ש (סעי' ל"ד) – "וכן מינקת ישראלית לא תאכל דברים האסורים אפילו כשמותרת כגון שיש סכנה אם לא תאכל מ"מ יפרישו את התינוק ממנה לזמן שתאכל דברים האסורים".
- 17) כה"ח (ס"ק ס"ו).
- 18) ילקוט יוסף (קיצור שו"ע סי' פ"א סעי' ל"ח).
- ג) מראי מקומות – מנחת יעקב (כלל ס"ה ס"ק כ'), אורח מישור (על דרכי משה ס"ק ב').
2. מראי מקומות – אורח מישור (על דרכי משה ס"ק ב').

ה. טמטום הלב בחלב נכרית שנתגיירה.

1. מראי מקומות – הגר"י טאפלין שליט"א (המאור חתס"ג עמ' נ"ה).

ו. לממעט התינוק בהנקה.

1. טעות הוא בידם, [ואף איסור יש לגמול קודם כ"ד חדש אם לא מחמת עיבור או עיכוב אחר].
- א) אדני פז (סי' י"ז) – "באמרו כל דממעט התינוק בהנקה יותר מוכשר לקבל טהרה בלימוד התורה כי החלב מטמטם הלב והשכל כאשר שגורה בפי כל הנשים ... לא מצאתי ולא ראיתי דבר זה בשום פוסק ראשון ואחרון ובוודאי דבר זה יצא מנשים אשר דעתם קלות ואין בהם תורה וסברה דאל"כ לא הוה משתמיט שום פוסק מלכתוב זה ... ולדעתי אפילו איסורא יש לגמול קודם זמן כ"ד חדש אם אין מוכרח לזה מחמת עיבור או שאר עיכוב כדי לתת כח לתינוק".
- ב) פת"ת (ס"ק ט"ז) – "עי' בשו"ת אדני פז סי' י"ז שכתב דמה שאומרים דכל כמה דממעט התינוק בהנקה יותר מוכשר לתורה טעות הוא בידם ומביא ראיה מהגמרא וסיים דאף איסור יש לגמול קודם כ"ד חדש אם לא מחמת עיבור או עיכוב אחר ע"ש".
- ג) זבחי צדק (ס"ק נ') – "פת"ת ...".
- ד) יפה ללב (ח"א או"ח סי' ר"מ אות כ"א ד"ה גם, ד"ה ואם) – "הרב פלא יועץ ... ואשתומם על המראה דלא חזינא ... להרב אדני פז ... ואם האם יכולה להניק את בנה לא תתנהו למנקת זולתה כי חלב האם יותר נאות לנער מחלב זולתה ולזה דקדקה מרים הנביאה שתינק יוכבד את משה בנה כמ"ש הרב מהרי"א בשמואל א' סימן א' דמ"ט ע"ג ע"פ וחנה לא עלתה כי אמרה לאישה עד יגמל הנער וגו' והטעם פשוט כי אשה מרחם כן בטנה ונותנת בעין יפה לא כן זולתה דאינה מרחמת כ"כ".
- ה) בן איש חי (שנה ב' פר' אמור אות י"ג) – "מה שאומרים העולם, כל מה שימעטו לולד ביניקה, יהיה הולד יותר מוכשר לתורה, ועל כן גומלים אותו אחר שנה או פחות מזה, טעות הוא בידם ואיסורא איכא לגמול אותו קודם עשרים וארבעה חודש, אם לא מחמת עיבור שנתעברה אמו או סיבה אחרת הכרחית, וכנזכר בפתחי תשובה בשם אדני פז, יעוין שם. וגם על פי הסוד שגילה רבינו האר"י ז"ל, יש לתינוק לינק עשרים וארבעה חודש, ומפורש הטעם בעץ חיים שער רפ"ח פרק ז', יעוין שם. על בן ודאי לא יפה עושים לדחוק את השעה להקדים קודם עשרים וארבעה חודש, וכבד נאמר אם תעירו ואם תעוררו את האהבה עד שתחפץ. וה' יתברך ברחמי הרבים יכפר בעדינו וישיב לנו את נדחינו, יראו עינינו וישמח לבינו בעגלא ובזמן קריב, אמן כן יהי רצון".
- ו) שד"ח (אסיפת דינים מערכת ה' כלל מ"ב, דברי חכמים סי' צ"ה) – "אדני פז ... פלא יועץ ... אומר אני ההדיוט דאין לשמוע להם".

ז) כה"ח (ס"ק נ"ג) – "אדני פז ....".

ח) ילקוט יוסף (הע' ל"ה).

2. מראי מקומות – נטיע גבריאל (נדה פרק קי"א סעי' כ"א, הע' ל"ד).

- א) צדה לדרך (מאמר א' כלל ג' פרק י"ד) – "המזון שהכין הש"י לנער היולד הוא החלב והרוצה לשמרו מן התחלואים לא יהיה מזונו עד שנתים אלא החלב והוא מזון טבעי".
- ב) פלא יועץ (ערך יונקי שדים) – "והזהירו בספרים שלא תינק זמן הרבה את הבנים, שגורם להם טפשים".
- ג) דברי מלכיאל (ח"ב סי' ל"ח אות י"א) – "ולזה באמת מרגלא בפי כל שחלב אשה מטמטם הלב והיינו מפני שבא מדם נדה לר"מ והוא מזוהם ביותר. ולהלכה כבר השיג באדני פז ע"ז אבל בכ"ז מקום יש לו. ועוד נראה דאף לרבנן דס"ל איבריה מתפרקין ובא משאר איברים כמש"ל מ"מ כל זמן שאיבריה מפורקין אם מינקת את בנה אזי מדם הנדה שהיה ראוי להיות נעשה עתה חלב. ולזה הוא מזוהם ומטמטם הלב ודלא כבעל אדני פז סי' י"ז. וראייתו שם מנדה ט' אינה כלום ע"ש ועכ"פ מנהג ישראל תורה היא".

ז. תינוק אחר כ"ד חודש שלא ינק במשך ג' ימים משדי אימו, אבל שתה חלבה באותם ימים מבקבוק.

1. מיקל, יכול להמשיך לינוק.

א) הגרח"ק שליט"א (לבנימין אמר סוף עמ' ס"ב) – "מה הדין בתינוק אחר כד' חודש שלא ינק במשך ג' ימים משדי אימו, אבל שתה חלבה באותם ימים מבקבוק [כגון ע"י שאיבה], האם אח"כ יכול להמשיך לינוק או שהיניקה כבר נחשב לו כיונק משקץ. תשובה: יכול".

2. מחמיר.

א) משנת יוסף (לבנימין אמר עמ' ס"ב הע' א') – "לענ"ד פשוט שבאופן הנ"ל אסור להחזיר את התינוק לאמו וכדבריהם, שלא חלב האשה אסור אלא פעולת היניקה, ולא משום פריצותא אלא הוא איסור דרבנן (כבגמ' כתובות סי') וכמו שהבסיר הרא"ש ...".

ב] הקדמה: טמטום הלב.

א. מקור.

1. ויקרא (פרק י"א פסוק מ"ג) – "אל תשקצו את נפשותיכם בכל השָׁרֵץ הַשָּׂרֵץ וְלֹא תִטְמְאוּ בָהֶם וְנִטְמְתֶם בָּהֶם".

2. יומא (דף לט.) – "תנא דבי רבי ישמעאל: **עבירה** מטמטמת לבו של אדם, שנאמר (ויקרא פרק י"א) ולא תטמאו בהם ונטמאתם בהם אל תקרי ונטמאתם אלא ונטמטם".
3. יומא (דף לט.) – "תנו רבנן: ולא תטמאו בהם ונטמאתם בהם. אדם מטמא עצמו מעט, מטמאין אותו הרבה. מלמטה, מטמאין אותו מלמעלה. בעולם הזה, מטמאין אותו לעולם הבא. תנו רבנן: (ויקרא פרק י"א) והתקדשתם והייתם קדשים. אדם מקדש עצמו מעט, מקדשין אותו הרבה. מלמטה, מקדשין אותו מלמעלה. בעולם הזה, מקדשין אותו לעולם הבא".
- (א) פשט – רש"י (שם), מהר"ל (תפרי"י פרק ח'), ח"ת (שמירת הלשון ח"ב פרק ב').

ב. טמטום: השרץ או העבירה.

1. העבירה מטמטם.

(א) מהר"ל (תפארת ישראל פרק ח') – "שחשבו קצת בני אדם כי התורה אסרה מאכלות האסורות מפני שהם מולידים מזג רע וכן נתנו טעם בדם ובחלב שכלם הם מולידים מזג רע וכל הדברים האלו **אין בהם ממש** לענין אסור שלהם: ובפרק אמר להם הממונה (יומא ל"ט ע"א) ונטמאתם בהם תנא רבי ישמעאל עבירה מטמטם לבו של אדם שנאמר אל תטמאו בהם ונטמאתם בהם אל תקרא ונטמאתם אלא ונטמאתם בהם, הרי כי לא אמרו רק **עבירה** מטמטם לבו של אדם, ואמר כי הטמטום הזה מצד עבירה כי מפני שעבר המצות אשר ראוי לאדם מצד אשר נפשו נפש אלהית כמו שאמרנו, ולכך העבירה מטמטם לבו של אדם אבל אין זה מצד הטבע של השרצים ... כל מי שנותן במצות טעם על פי הטבע, לומר כי לכך אסרה תורה חזיר (ויקרא יא, ז - ח), מפני שהוא מוליד בגוף מזג רע, וכן הוא בודאי האמת. וכן נתנו טעם באיסור חלב, שהוא מוליד מזג רע, וכן בדם. ומכל שכן בשקצים ובעופות הטמאות, בכולם נתנו טעם על פי הטבע. וכאילו היתה התורה ספר מספרי הרפואות או ספר הטבע, **חס ושלום לומר כך**. ואם היה הדבר כמו שאמרו הם, הרי אמרו בפרקא קמא דחולין (יז א), 'ובתים מלאים כל טוב' (דברים ו, יא), אמר רבי ירמיה אמר רב, כתלי דחזירי התיר לבם. ואם שורש האסור בשביל מזג רע, האסור להיכן הלך. וכן חלב, אם מזגו רע, אם כן בן פקוע למה חלבו מותר, כדאייתא בפרק בהמה מקשה (חולין עד א), מה טעם בזה. וכן אם אסר השחיטה שלא נתאכזר, למה התירה התורה בן פקוע בלא שחיטה (שם). לכך אין ראוי לומר כך".

(1) הראיה מפ"ק דחולין: עי' הנצי"ב ומשך חכמה, לשונם מובא לקמן.

(ב) הרי"ף (בעין יעקב יומא דף לט.) – "עבירה מטמטמת לבו של אדם וכו'. יש להקשות דהא קרא לא איירי בעבירות אלא לא תטמאו בהם ונטמאתם בהם כלומר בשרצים הטמאים ואילו היה כתוב קרא זה בעבירות הכתובות בסדר אחרי מות הוי אתי שפיר ושמא ... לומר ונטמאתם בהם לומר שהטמטום אינו מחמת השרצים עצמם שהם טמאים אלא **מסבת שעבר על מצותו יתברך** ותהיו מטומטמים בהם בשביל העבירה שעבר על אזהרתם שאם הוא מצד טומאת השרצים הו"ל לומר אל תטמאו ונטמאתם ומדקאמר בהם הוא על העבירות".

(ג) רב פעלים (ח"ד יסודי ישרים סי' ו') – "בריה טמאה וכן בשר נבלה וטריפה אין גופם מטמא נפש האדם ואע"ג דכתיב בהו ונטמאתם בהם **אין הכוונה** לומר שגופם מטמא נפש האדם. אלא כל דבר אסור וטמא שורה עליו כח רוחני של טומאה וכשאדם אוכל אותו שורה אותו כח הטמאה על האדם ונכנס בו ומטמאו אמנם אם הוא אנוס גמור שאינו יודע כלל מן האיסור והטמא וגם אין לו לתלות בו גרמא שהוא גרם לעצמו שיכשל בשגגה או אם אכל אותו דבר האסור והטמא לא ישרה על האדם אותו כח הטומאה של אותו דבר ואין רשות לכח הטומאה ליכנס בו ולא להיות נוגע בו".

(ד) גרי"ז (עובדות והנהגות לבית בריסק ח"ב עמ' נ') – "חכ"א שאל את מרן הגרי"ז זצ"ל אודות בתו שהיתה בת ב' שנים, והיתה מאושפזת בבית חולים בחו"ל, האם מותר לה מטעמי בריאות לאכול את המאכלים הניתנים שם. וענה מרן הגרי"ז זצ"ל בשר אסור לאכול שם, אבל מרק בשר אפשר להקל, דנו"ט דרבנן. ושאל אותו, דהרי כתוב בחת"ס אודות שוטה שאסור ליתן לו מאכלות האסורות דמטמטם, אע"פ שמדינא מותר! וענה הגרי"ז זצ"ל שלא כן הוא, אלא האיסור הוא המטמטם, וכל שמותר מדינא אינו מטמטם".

גרי"ז (תורת חיים ויקרא פרק י"א פסוק י"ג, שולחן גבוה שם) – "בשם מרן הגרי"ז זצ"ל נמסר שאדם שמותר לו לאכול מאכלות אסורות, אין לו בזה משום טמטום הנפש והגוף, כי רק האיסור מטמטם, וכיון דאין לו איסור ומותר לו לאכול לכן אינו מטמטם".

(1) תורת חיים (ויקרא פרק י"א הע' קצ"ז) – "אך עיין בשו"ע יו"ד (סי' פ"א ס"ז) ... ונראה ... רק על דברים שהתורה נתנה בחפצא דין היתר כגון בביטול ברוב דאף שברור לנו שיש שם איסור התירו התורה, אז אין באמת טמטום הלב ... ועוד נראה לומר דרק במקום ש'חייב' לאכול משום פיק"נ לא שייך טמטום, משא"כ במקום ש'מותר' כגון בחלב כותית שאפשר בחלב ישראלית ודאי מטמטם אע"פ שהוא מותר".

2. טבע האיסור מטמטם.

(א) עי' רמב"ם (מורה נבוכים ח"ג פרק מ"ח) – "כל מה שאסרתו התורה עלינו מן המאכלים, מזונם מגונה, ואין בכל מה שנאסר עלינו מה שיספק שאין הזק בו ...".

(ב) עי' רמב"ן (איגרת הקודש פרק ד' ד"ה ואחר) – "דע שבהיות הדם מזון הגוף ונהפך לגוף, והדם הוא כפי טבע המזון שנעשה ממנו, ראוי לך לדעת כי בהיות המזון עב ועכור יהיה הדם הנעשה ממנו עב ועכור, ואם המזון הוא נקי זך וטהור יהיה הדם כמותו. ולפיכך הבדילנו יתברך בתורתו הקדושה מכמה מאכלות אסורות שאסר אותם עלינו, קצתם מטמטמין את הלב כחלב ודם, וקצתם שמעזין את הפנים כחיות ועופות ובהמות הדורסין, וקצתם שסוגרין דלתי התבונה והחכמה כארנבת ושפן וחזיר ודומיהן, וקצתן שמולידין כמה מיני חלאים קשים ורעים כשרצי הארץ והמים. סוף דבר על כלם אמר (ויקרא יא) אל תשקצו את נפשותיכם, הרי הודיע כי כל אלו הדברים נתעבים ונמאסים ועושין דם רע מוכן לכמה פורעניות".

(ג) נצי"ב (העמק דבר דברים פרק ו' פסוק י') – "דטבע מאכלות אסורות לטמטם את הלב כדאי' ספ"ג דיומא עה"פ ונטמטם בהם אפילו טבל ושאר מ"א מזיק להנפש ופוגמה יותר משארי עבירות".

(ד) משך חכמה (דברים פרק ו' פסוק י"א) – "ובתים מלאים כל טוב. אפילו קדלי דחזירי הותר בשבע שכבשו וכו'. לכן מסיק (פסוק יב) 'השמר לך', כי טבע הדברים האסורים שמטמטם את הלב, וכמו שכתוב (ויקרא יא, מג) 'ונטמתם בם', ואפילו אם אוכלן בהיתר. ולכן יחלל שבת לחולה ולא יאכילנו נבילה".

(ה) לב אליהו (שמות פרק ב' פסוק ז') – "אין זה רק סגולתי ועונש ... אלא זה דבר טבעי ממש".
(ו) ציץ אליעזר (חי"ח סי' ע' אות י') – "כי טבע דברים האסורים שמטמטם את הלב וכמו שכתוב ונטמתם בם וכו' ואפילו אם אוכלן בהיתר".

(1) א"נ, אפילו הו' טבע, י"ל רק משום שהתורה באה ואסרה – כעיי' זה בגר"ח (תורת חיים ויקרא פרק י"א פסוק י"ג, שולחן גבוה שם, "ומרן הגר"ח זצ"ל תירץ שאכן המאכלות אסורות מזיקות לגוף, אבל כל זה בא רק לאחר שהתורה באה ואסרה, ולא להיפך, וא"כ אין התורה כספר רפואות אלא כתורת חיים, ורק מזה נובע ענין ההיזק").

א. ראייה, איסור דרבנן - עי' לקמן.

(2) קשה: למה אמר הגמרא "עבירה". י"ל לפי השיטות 'שכל' עבירות מטמטמת, עי' לקמן.

3. מראי מקומות – להורות נתן (חט"ו סי' מ"ט), עלים לתרופה (גליון תק"ל, עלי הדף).

ג. כל עבירה מטמטמת. [קשה: הפסוק הוא לגבי מאכלות אסורות, ולא כל עבירות. י"ל המסילת ישרים, לשונו מובא לקמן].

1. עי' רמב"ו (שער הגמול אות ד') – "שכל דבר האסור מלכלך הנפש ומטמא אותה דכתיב ונטמתם בם".

(א) הגרש"י יפה שליט"א (אור ישראל גליון מ"ו עמ' מ"ז אות ל"ז), למד הרמב"ן לענין טומאה ולכלוך ולא טמטום. נ"ל, מקור של הרמב"ן מהפסוק ונטמתם בם.

2. מהר"ל (נתיב צדק סוף פרק ב') – "תנו רבנן ולא תטמאו בהם ונטמתם בם אדם מטמא עצמו מעט מטמאין אותו הרבה מלמטה מטמאין אותו מלמעלה בעוה"ז מטמאין אותו לעולם הבא. כבר התבאר כי כל עושה עבירה הוא נוטה אחר החמרי, ולכך אמר כי העבירה מטמטמת לבו של אדם כלו' שמטמטמת הלב עד שנעשה חמרי לגמרי. ומה שאמר מטמא עצמו למטה מעט מטמאין אותו הרבה מלמעלה ...".

3. מסילת ישרים (פרק י"א ד"ה והמדרגה - וכן מפרש מס"י עם בי', וכן מס"י בתוספת ראשי פרקים) – "והמדרגה השלישית ... הוא איסור המאכלות ... והמקיל בהם במקום שאמרו להחמיר, אינו אלא משחית לנפשו. וכך אמרו: לא תטמאו בהם ונטמתם בם, אם מטמאים אתם בם, סופכם לטמא בם, והיינו, כי המאכלות האסורות מכניסים טומאה בלבו ובנפשו של אדם עד שקדושתו של המקום ברוך הוא מסתלקת ומתרחקת ממנו. והוא מה שאמרו בש"ס גם כן (יומא לט): ונטמתם בם, אל תיקרי ונטמתם, אלא ונטמתם, שהעבירה מטמטמת לבו של אדם, כי מסלקת ממנו הדיעה האמיתית ורוח השכל שהקדוש ברוך הוא נותן לחסידים, כמו שאמר הכתוב (משלי ב): כי ה' יתן חכמה, והנה הוא נשאר בהמי וחומרי משוקע בגסות העולם הזה. והמאכלות האסורות יתירות בזה על כל האיסורין, כיוון שהם נכנסים בגופו של האדם ממש ונעשים בשר מבשרו ... והנה מי שיש לו מוח בקדקדו, יחשוב איסורי המאכל כמאכלים הארסיים או כמאכל שנתערב בו איזה דבר ארסי. כי הנה אם דבר זה יארע, היקל אדם על עצמו לאכול ממנו אם ישאר לו בו איזה בית מיחוש, ואפילו חששא קטנה. ודאי שלא יקל. ואם יקל, לא יהיה נחשב אלא לשוטה גמור אף איסור המאכל כבר בארנו, שהוא ארס ממש ללב ולנפש. אם כן מי איפוא יהיה המיקל במקום חששא של איסור אם בעל שכל הוא. ועל דבר זה נאמר (משלי כג): ושמת סכין בלועיך אם בעל נפש אתה".

4. מעיל צדקה (סוף סי' י"ט) – לענין זנות "ומי בכם ירא ה' שומע עבדו ישמור נפשו נפש המשכלת כי עבירה מטמטם לבו של אדם כדכתיב ונטמתם בם מלבד העונשים המיועדי' לו בזה".

5. קצות השלחן (ח"ט עמ' ו') – "ומשמע מהגמ' דלאו דוקא מאכלות אסורות אלא כל עבירה גורמת טמטום הלב, וי"ל דאפילו עבירה דרבנן מטמטמת הלב דקעבר על לא תסור ודמי בפרט זה לעבירה מה"ת, ומוכח מגמ' זו דטמטום הלב מכל חכמה הוא גרמא דעבירה, אבל נזק דטבע רע י"ל דהוא דוקא משרצים ודברים טמאים שהטבע רע טבוע בהמאכל".

קצות השלחן (ח"ט עמ' ח') – "מטמטם הלב מחמת העבירה שעבר באכילתו ... זה דוקא בגדול דקעביד איסורא באכילתו. אבל קטן דלאו בר הבנה דאיהו לא קעביד איסורא".

6. הגר"ח זצ"ל (לבנימין אמר יומא דף לט, סוף עמ' ק"ס) – "תדר"י עבירה מטמטמת לבו של אדם שנא' ולא תטמאו בהם ונטמתם בם אל תקרי ונטמתם אלא ונטמטם. כמדומה שנוהגין להחמיר יותר בעניני כשרות המאכלים משום חשש טמטום הלב, ויש להעיר מכאן שכל עבירה מטמטמת את הלב. תשובה: מאכלים מטמטם יותר".

(א) מראי מקומות – על פי התורה (פר' שמות פרק א' הע' ל"ח).

ד. איסור דרבנן.

1. יש טמטום הלב.

(א) ש"ך (ס"ק כ"ו) – "וכן התינוק בעצמו כו'. כלומר אף על פי דקטן האוכל דברים האסורים מדרבנן אין אביו מצווה להפרישו וכמו שנתבאר בא"ח סי' שמ"ג היינו מדינא אבל מ"מ יפרישו מפני שמזיק לו בזקנותו שמטמטם הלב וגורם לו טבע רע".

(ב) חגורת שמואל (ס"ק ל"ב).

(ג) מעם לועז (ויקרא, שמיני עמ' קכ"ו).

(ד) ערה"ש (סעי' ל"ד) – "אפילו באוכל איסורים דרבנן ... מטעם טמטום הלב יפרישו וכל זה בדוק ומנוסה".

(ה) תורה תמימה (ויקרא פרק י"א אות קצ"ו).

(ו) כה"ח (ס"ק ס"ז).

(ז) קצות השלחן (ח"ט עמ' ו') – "וי"ל דאפילו עבירה דרבנן מטמטמת הלב דקעבר על לא תסור ודמי בפרט זה לעבירה מה"ת". עמ' ח', "ולכאורה י"ל דהא דמאכל איסור מזיק ומטמטם הלב היינו באיסור חפצא שהמאכל אסור מצד עצמו ואריה דאיסורא רביע

עליה ... אבל מאכל שהוא איסור גברא וכמו איסור דרבנן שהאיסור אינו מוטל על המאכל עצמו ... ואע"פ שמ"מ מטמטום הלב מחמת העבירה שעבר באכילתו ... מ"מ זה דוקא בגדול דקעביד איסורא באכילתו. אבל קטן דלאו בר הבנה דאיהו לא קעביד איסורא באכילתו, ועצם המאכל אינו איסור חפצא אינו מטמטום לבו של הקטן ואין האב צריך להפרישו מזה אלא שמפורש בש"ך הנ"ל דאפילו מאכל איסור דרבנן מטמטום הלב, ואולי ס"ל להש"ך דגם איסור דרבנן הוי איסור חפצא, והרשב"א ...".

(ח) משנה הלכות (חי"ג סוף סי' קט"ז ד"ה והנה, עי' חט"ז סי' ג') – "ואפילו רק לילדים באיסורי דרבנן, שהרי פסק רבינו הרמ"א יו"ד סי' פ"א ...".

(ט) נשמת אברהם (ח"ב סי' פ"א ס"ק א') – "וכל זה אפילו באיסורי דרבנן".

(י) עי' חשוני חמד (סוכה דף לה, ביצה דף יט. הע' ל"ב) – "מעתה בנידון שאלתנו לכאורה לדעת הנצי"ב יצא חוץ לסוכה ויאכל לחם כשר, ולא איסורי אכילה מדרבנן, שמסתבר שאף בהם יש טמטום, וכך כתב בערוך השולחן (יו"ד סימן פא סעיף לד) 'שלא יניחו לתינוק לאכול דברים האסורים, כי כל זה מטמטום הלב ומזיק לו בגדולתו שיסור מדרך התורה ח"ו, ולא מיבעיא אם אוכל דבר האסור מן התורה, דאז מדינא חייב אביו להפרישו (כמבואר בשו"ע או"ח סימן שמג), אלא אפילו באוכל איסורים דרבנן, דאין אביו חייב להפרישו מדינא (כמ"ש שם) מכל מקום מטעם טמטום הלב יפרישו וכל זה בדוק ומנוסה', עכ"ד. [אלא דיעוין בנתיבות המשפט (סימן רלד, ביאורים סק"ג) שכתב 'באיסור דרבנן [בשגגה] אין צריך שום כפרה וכאילו לא עבר דמי', ולכן אין המוכר מחזיר ללוקח את דמי המקח, עיין שם. ואי נימא שיש טמטום באיסורי דרבנן הרי 'חסרוננו גדול מהנאתו' כמו שביאר שם לגבי איסור דאורייתא, וצ"ע]."

(יא) הגרי"ד לובאן שליט"א (קובץ מסורה חכ"ג עמ' ע"ח) – "מפורש בש"ך (סימן פ"א ס"ק כ"ו) שגם באיסור דרבנן יש טמטום הלב, וכן הבין הש"ך בכוונת הרמ"א".

2. מראי מקומות.

(א) לב דוד (סי' צ"ג באות כ') – "לפי דברי האחרונים דאיסור דרבנן הוי רק איסור גברא משא"כ איסור דאורייתא דהוי איסור חפצא ומטמטום את הלב וכו' ודוק".

(ב) חשוני חמד (נדרים דף לה:) – "למה אין ב"ד מצווין להפריש קטן שאוכל נבילות, מדין השבת אבידה שלא יטמטום ...".

(ג) עין יצחק (ח"ב כללי ספק דאורייתא אות נ"א, עמ' ק"ד) – "והנה אם דין זה דהאכל איסור מטמטום את הלב, שייך גם באיסורי דרבנן, או רק באיסורי אכילה דאורייתא, לכאורה הדבר תלוי במה שיש לחקור, אם איסורי דרבנן הוו איסור חפצא או איסור גברא ...".

ה. ספק איסור: עבר ואכל ספק איסור תורה, האם שייך טמטום הלב.

1. מטמטום.

(א) לא גרע מאיסור דרבנן שמטמטום, כדאי' לעיל. [ולכן בין לפי העין יצחק שר"ל שהוא רק דרבנן (שיטת הרמב"ם), בין לפי הפרי ברוך שהוא איסור דאורייתא (שיטת הרשב"א) אבל האיסור רק על גברא. עדיין לא גרע מכל איסורי דרבנן שמטמטום].

2. מראי מקומות.

(א) עין יצחק (ח"ב כללי ספק דאורייתא אות נ"א, עמ' ק"ד) – "ועוד נפקא מינה במי שעבר ואכל ספק איסור תורה, אם גם בזה שייך ענין דמאכל איסור מטמטום את הלב, דאי נימא דספק דאורייתא לחומרא מדרבנן, הוה ליה כמי שעבר ואכל איסור דרבנן דלכאורה אינו מטמטום הלב, דאינו איסור חפצא. [וראה להלן דתליא בפלוגתא]. אבל אי נימא דספק דאורייתא לחומרא מן התורה, בודאי דשייך בזה טמטום הלב, אחר שאכל איסור תורה".

(ב) פרי ברוך (ח"ג ליקוט הערות ח"ג סי' י"ח אות ד', עמ' תתקי"ג) – "יש להסתפק בספק איסור, דאורייתא, אם מטמטום את הלב, להסוברים דצריך להחמיר מספק, וחייב זה הוא מדין ודאי, להרבה ראשונים, אלא שחייב זה הוא על הגברא, וא"כ י"ל דלגבי טמטום הלב נשאר רק ספק".

ו. תשובה.

1. חיד"א (פני דוד ויקרא פרק ב' פסוק ב') – "וא"כ יש שני פירושים במ"ש ונטמתם חסר א' או טמטום או סילוק שכינה. ונפקא מינה בין שני הפירושים שאם הוא טמטום הלב אפשר לתקן קצת שיעשה דבר הגורם הרחבת ושמת הלב. ואם הוא סילוק שכינה אין תיקון".

2. תניא (ליקוטי אמרים פרק כ"ט) – "אך עוד אחת צריך לשית עצות בנפשו' הבינונים אשר לפעמים ועתים רבים יש להם טמטום הלב שנעשה כאבן ולא יכול לפתוח לבו בשום אופן לעבודה שבלב זו תפלה. וגם לפעמים לא יוכל להלחם עם היצר לקדש עצמו במותר לו מפני כבדות שבלבו וזאת היא עצה היעוצה בזה הקדוש דאמר רב מתיבתא בגן עדן אעא דלא סליק ביה נהורא מבטשין ליה כו'. גופא דלא סליק ביה נהורא דנשמתא מבטשין ליה כו' פי' נהורא דנשמתא שאור הנשמה והשכל אינו מאיר כל כך למשול על חומריות שבגוף. ואף שמבין ומתבונן בשכלו בגדולת ה' אינו נתפס ונדבק במוחו כל כך שיוכל למשול על חומריו' הלב מחמת חומריותו וגסותו והסיבה היא גסות הקליפה שמגביה עצמה על אור קדושת נפש האלהית ומסתרת ומחשיכה אורה. ולזאת צריך לבטשה ולהשפילה לעפר דהיינו לקבוע עתים להשפיל עצמו להיות נבזה בעיניו נמאס ככתוב ולב נשבר רוח נשברה היא הס"א שהיא היא האדם עצמו בבינונים שנפש החיונית המחיה הגוף היא בתקפה כתולדתה בלבו נמצא היא היא האדם עצמו. ועל נפש האלהית שבו נאמר נשמה שנתת בי טהורה היא שנתת בי דייקא מכלל שהאדם עצמו איננו הנשמה הטהורה כי אם בצדיקים שבהם הוא להפך שנשמה הטהורה שהיא נפש האלהית הוא האדם וגופם נקרא בשר אדם. וכמאמר הלל הזקן לתלמידיו כשהיה הולך לאכול היה אומר שהוא הולך לגמול חסד עם העלובה ועניה הוא גופו כי כמו זר נחשב אצלו ולכן אמר שהוא גומל חסד עמו במה שמאכילו כי הוא עצמו אינו רק נפש האלהית לבד כי היא לבדה מחיה גופו ובשרו שהרע שהיה בנפש החיונית המלוכשת בדמו ובשרו נתהפך לטוב ונכלל בקדושת נפש האלהית ממש בצדיקי".

3. אבני ישפה (ח"ג סי' ע"ו) – "בענין השאלה איך אדם יעשה תשובה על מאכלות אסורות והרי כבר טמטמו את לבו, לא ידעתי למה לא תועיל תשובה, והרי האוכל חלב מביא קרבן חטאת ומפורש בפסוק שיש לו כפרה וסליחה (ויקרא ד: ל"ה) ואם כן אם בחלב החמור שהוא באיסור כרת יש לו כפרה, כ"ש שיש כפרה לנבילות וטריפות ובהמות טמאות שהם כולם בלאו. ואם תשיבני דדוקא בשגגה יש כפרה ולא במזיר, זה אינו שהרי טמטום הלב הוא בשניהם שוה, ורואים תשובה מועילה".
4. חשוני חמד (נדרים דף לה:) – "ילד בן שלש אכל תמר עם תולעת, מה לעשות כדי שלא ינזק רוחנית מאכילה זו ... ונראה שהתיקון הוא ללמוד עם הבן שלש דברים: א. אמונה - ללמוד עמו בנושא אמונה ... ב. קרבנות - ללמוד עמו בנושא הקרבנות, והטעם ... ג. הלכות תולעים - ללמוד עמו הלכות תולעים ...".
5. הגר"ד לובאן שליט"א (קובץ מסורה ח"ג עמ' פ"ב) – "לא מצאתי מפורש איך ניתן לתקן טמטום הלב, ומסתבר שגם לטמטום הלב יש מרפא בעשיית תשובה, דאם לא כן, הכי נאמר שלעולם יישאר לב החוזר בתשובה אטום ומטמון. ומאוד נצטערו כל העם הנכשלים, וקבלו על עצמם על העתיד זהירות יתירה, ויש להתודות על זה בפה, ועל ידי כך יושלמו כל ג' תנאי התשובה, חרטה קבלה וודוי, ויסתלק טמטום הלב. ובזה יש לימוד זכות נכון על כלל ישראל".

ז. מראי מקומות.

1. אג"מ (מסורת משה ח"ג יו"ד אות ו', עמ' קפ"ו) – "ואמר לי רבינו שבדור הקודם באירופה וכן כמעט בכל ההיסטוריה של היהודים, היו היהודים מפורסם לבעלי מידות, לא היו עושים דברים שיזיקו את חבריהם, כמעט לא היה מצוי גנב יהודי, וגם מוסר אף שהיה מקבל חן וכבוד מהממשלה כמעט לא היה בנמצא, מכמה כפרים היו יודעים שבכפר פלוני או פלוני יש מוסר. וגם כך כתוב במלכים (א-כ, לא) לגבי רשע כאחאב 'כי מלכי בית ישראל כי מלכי חסד הם', שהיו עוברים עבירות שיש בהם תאוה, כעריות, וגם עבודה זרה ברובו עברו רק כדי להתיר עריות (סנהדרין ג:), דרך יחידים עבדו מצד טעות בהשקפה, ורק שאחר כך בניהם נעשו אדוקים בזה. אבל בזמן האחרון כבר נשמע שאין חילוק גדול בין יהודים רשעים וגויים, יש יהודים רוצחים, גנבים וכו'. ושמא זה קרה **מחמת מה שנתרבו אוכלי טרפות שזה מטמטם את הלב, וגורם המידות** (עיין רמב"ן ויקרא יא, יג). אף שבאירופה גם בהחפשים עדיין לא היה בנמצא אנשים בלי מידות של בן ישראל, דהלא אלו הם מידות שכמעט הם בירושה, גומלי חסדים, וזה קצת פלא".

ג. ציורים: באופן שאין עכשיו איסור להגברא.

א. פיקוח נפש.

1. יש טמטום.

- (א) נצי"ב (העמק דבר הוספות ויקרא פרק ט"ז פסוק ל', עי' פרק י"ז פסוק ט"ז, דברים פרק ו' פסוק י', הרחב דבר שם) – "מאכלות אסורות אשר **אפילו** בשעת הסכנה דמותר מכ"מ מטמטם את הלב".
- (ב) משך חכמה (דברים פרק ו' פסוק י"א) – "ובתים מלאים כל טוב. אפילו קדלי דחזירי הותר בשבע שכבשו וכו'. לכן מסיק (פסוק יב) 'השמר לך', כי טבע הדברים האסורים שמטמטם את הלב, וכמו שכתוב (ויקרא יא, מג) 'ונטמתם במ', ואפילו אם אוכלן בהיתר. ולכן יחלל שבת לחולה ולא יאכילנו נבילה".
- (ג) חלקת יעקב (ח"ב סי' מ' אות ג', יו"ד סי' י"ג אות ג') – "**דאף** במקום סכנה דודאי מותר ואפילו הכי עובדא דמילתא דאף שעפ"י דין מותר מוליד טבע רע כמב' בש"ך סוף סימן פ"א ס"ק כ"ו".
- חלקת יעקב (יו"ד סי' י"ח) – "ועי' יו"ד סוסי' פ"א ובש"ך שם ס"ק כ"ו, דמשמע להדי' דדברים אסורים אפילו כשהן מותרין כגון פק"ג, מ"מ מולידים טבע רע ומטמטם את הלב".
- (ד) תכלת מרדכי (יפה, על רמב"ן ואתחנן פרק י' פסוק י"א, סוף עמ' קנ"ב).
- (ה) אמת ליעקב (הע' ל"ב) – "מכאן יש להוכיח דאם אוכל דבר טמא בהיתר מחמת פיקו"ן אף שעושה מצוה בזה מכל מקום ניזק גופו ממנו ומטמטם את הלב, וה"ו כמו שאוכל בשר שהסריח שעכ"פ בעל כרחו סובל ממנו. **ומה** שאיתא בשם בעל התניא שאכילת נבילה במקום היתר פקו"ן אינו מטמטם, אפשר נבילה שאני, אבל דבר טמא בעצם מטמטם בטבע".
- (ו) עי' דברי יציב (או"ח סי' ר"ס אות ב', ליקוטים והשמטות סי' קט"ו ד"ה ועכ"פ) – "דיש מקום לומר דשייך טמטום הלב גם בחשיב"ס האוכל דברים האסורים מחמת אונס".
- (ז) באר דוד (סי' כ"ג ד"ה ובאמת) – "ובאמת מי שאוכל עבור פקוח נפש מקיים מצוה, עי' במח' או"ח סי' ר"ד ס"ט ובמג"א ס"ק כ"א רק שהאנשים הכשרים חוששין על נפשם שלא יעשה הנו"ט רושם רע על נפשם, כמ"ש הרמ"א יו"ד סי' פ"א ס"ז דחלב עכו"ם מטמטם הלב וכן לא תאכל המינקת אפילו ישראלית דברים האסורים, וכן התינוק בעצמו כי כל זה מזיק לו בזקנותו ע"ש ועי' בפרי חדש יו"ד סי' פ"א".

(ח) להורות נתן (ח"ט קונ' וחי בהם פרק ד' סי' ב' אות ג' ד"ה אולם, **אמנם** עי' בחומש פר' תולדות הע' לפרק כ"ה פסוק כ"ז אות ט') – "בחולה שיש בו סכנה, אע"ג דהותר לו לאכול נבלה והוי ליה כהיתר גמור, מ"מ לא נסתלק ממנה טבע הרע דהא אריה דאיסורא רביע עלה ... ועל כן מוטב שישחוט בשבת דזה הוי רק איסור אגברא, ולא יאכל נבלה דבזה איסור בחפצא ויש בו טמטום הלב, וע"כ הוי שבת קיל לגבי נבלה".

(ט) משאת המלך (ויקרא פרק י"ח פסוק ה') – "וכן מש"כ האו"ש דבפיקו"ן במאכא"ס יש טמטום הלב, והיינו נמי כמוש"ן לפי שאמנם יש כאן עבירה".

(י) חשוני חמד (יומא דף ו:; סוכה דף לה:).

(יא) הגר"י וינר (בית אהרן וישראל ח"ק עמ' ס"ד אות א') – "ולכאורה גם המהר"ל יסכים לזה שדוקא התם שהתורה כתבה להדיא 'כל טוב לא מטמטם'".

(יב) הגר"א רובין (אור ישראל חט"ז עמ' צ"ד) – "העולה לדינא מכל האמור, דבאופן שאוכל מאכלות אסורות ויודע שהם אסורות, אלא שיש לו היתר לאוכלם כגון בהיתר דפיקוח נפש, נובע טמטום המוח והלב מאכילת המאכלות האסורות, וכמו"כ מוליד הוא טבע רע בזקנותו וכדו' לדעת כל הפוסקים כולם, ולא ידוע לנו מי שחולק בזה".

(יג) הגר"ג אבערלאנדער שליט"א (אור ישראל חמ"ה עמ' ק"ו, גליון מ"ו עמ' נ"א).

(יד) עי' תורת היולדת (פרק מ"ב סעי' א', הע' ב').

2. אין טמטום.

(א) גרי"ז (עובדות והנהגות לבית בריסק ח"ב עמ' נ', תורת חיים ויקרא פרק י"א פסוק י"ג, שולחן גבוה שם) – לשונו מובא לעיל.

(ב) הגרש"א זצ"ל (שלחן שלמה ערך רפואה ח"ב עמ' רמ"ה, ח"ג עמ' קמ"ט, נשמת אברהם ח"ה יו"ד סי' פ"א ס"ק ג' ד"ה ויש) – "ששייך טמטום הלב רק כשיש עבירה או בתינוק שיגיע לחיוב מצוות אחרי כן, אבל אם אוכל דבר איסור משום פקוח נפש [כשאין ברירה אחרת] אין כאן עבירה רק מצוה".

(ג) הגרש"א זצ"ל (תורת היולדת פרק מ"ב הע' ג' בדפוס חדש) – "שאין טמטום הלב במקום שמותר לאכול מדינא, ולא מצינו בראשונים שיש טמטום הלב בכה"ג, ולכתחילה ודאי יש להשתדל להציל ממאכלות אסורות".

(ד) הגר"ח שליט"א (ארחות יושר סי' י"ג) – "הי' מחויב לעשות כן מצד פקו"נ שאז זכות המצוה תגן עליו שלא יזיק לו".

הגר"ח שליט"א (נזר החיים עמ' רכ"ה אות ק"צ) – "האם האוכל דבר איסור באונס מטמטם, וכן דבר איסור שהותר כגון כתלי דחזירי בזמן המלחמה האם מטמטם. תשובת מרן שליט"א: **יתכן שלא**".

הגר"ח שליט"א (דרך שיחה ח"א עמ' שמ"ו) – **אא"כ** "שאפשר בענין אחר. וכן היה קשה לי ממה שתינוק לא ינק מן העכו"ם שמטמטם את לבו ... אף דהוי פיקו"נ, אבל גם שם אפשר בענין אחר".

(1) כיון דהמצוה תגן עליו – עי' חלקת יעקב (ח"ב סי' מ', יו"ד סי' י"ג, "דבתערובות הדם של אוכל טו"נ ... דאין לדקדק על זה, דהמצוה של וחי בהם יגן עליו להשריש ממנו ולגרש טמטום הלב ומדה רעה"), הגר"ח שליט"א (ארחות יושר סי' י"ג, "הי' מחויב לעשות כן מצד פקו"נ שאז זכות המצוה תגן עליו שלא יזיק לו"), מעדני אשר (יו"ד סי' כ"ג, "דהגם שטבע המאכלות אסורות גורם לטמטום הלב, ואפילו באונס גמור נגרם טמטום כדמוכח מהא דתינוק, מ"מ במקום שיש מצוה לאכול את המאכלות אסורות ואין אפשרות אחרת, אז זכות המצוה מגינה מפני הטמטום, כדברי דרשות הר"ן"), עי' דרשות הר"ן (דרוש י"א עמ' קצ"ט, "ואני סובר עוד, שאי אפשר שימשך ממה שיכריעו הסנהדרין הפסד בנפש כלל, גם כי יאכילו דבר האיסור ושיאמרו בו שהוא מותר. לפי שההקון אשר ימשך בנפש מצד ההכרעה למצות החכמים מורי התורה, הוא הדבר היותר אהוב אצלו יתברך, כאמרו: הנה שמוע מזבח טוב, בתקון ההוא יסיר הרוע אשר הוא מעותד להתילד בנפש מצד אכילת הדבר האסור ההוא. וכיוצא בדבר זה בעצמו יקרה בגוף, כי המאכל המזיק כשיאכלהו האוכל ההוא ויסור ממנו היזקו אם לא שיהיה מופלג. כן הענין כשימשך האדם אחר מצות הסנהדרין, גם כי ישגו ויורו בדבר האסור שהוא מותר, המשכו אחר עצתם והיותו נמשך לדבריהם יסיר מנפשו כל אותו רוע שהיה ראוי שיתילד מצד אכילת הדבר האסור ההוא. ולכן צוה התורה ואמרה: לא תסור מן הדבר אשר יגידו אליך ימין ושמאל").

(2) נ"מ: אפשר בענין אחר [כמו תינוק] – הגר"ח שליט"א (דרך שיחה ח"א עמ' שמ"ו, אין טמטום אא"כ "שאפשר בענין אחר. וכן היה קשה לי ממה שתינוק לא ינק מן העכו"ם שמטמטם את לבו ... אף דהוי פיקו"נ, אבל גם שם אפשר בענין אחר"), מעדני אשר (סי' כ"ג אות ד' ד"ה ומדברי, "ומש"כ הרמ"א ... היינו משום שהתינוק יכול לינק מאחרת וא"כ אין כאן מצוה ביניקה ממנה שהציליהו מהטמטום הטבעי").

(3) ששכ"ה (נשמת אברהם ח"ה יו"ד סי' פ"א הע' ט"ז) – "ולכאורה קשה מהרמ"א כאן איזה עבירה יש בשתיית החלב. וצ"ל סגוליים יש כאן צד עבירה ולכן מטמטם את לב התינוק".

3. דעת הגריש"א זצ"ל.

(א) הגריש"א זצ"ל (נשמת אברהם ח"ה יו"ד סי' פ"א ס"ק ג' ד"ה ויש, אשרי האיש יו"ד פרק ד' אות י"ט) – "ששייך טמטום הלב רק כשיש עבירה או בתינוק שיגיע לחיוב מצוות אחרי כן, אבל אם אוכל דבר איסור משום פקוח נפש [כשאין ברירה אחרת] אין כאן עבירה רק מצוה".

(ב) הגריש"א זצ"ל (קב ונקי ח"ב סי' רנ"ג) – "הוכיח שמאכל טמא, גם אם נאכל בהיתר מטמטם ...".

4. עדיף חלל שבת [סקילה] מלאכול נבילות [איסור קל] – מצד טמטום.

(א) נצי"ב (העמק דבר ואתחנן פרק ו' אות י', משיב דבר ח"א סי' כ', מרומי שדה שבת דף יב:, יומא דף פג:, יבמות דף קיד. ד"ה ונראה, חולין דף ה: ד"ה תוס') – "ובזה נראה טעם ההוראה הידועה ברא"ש ור"ן פ' יוה"כ דשוחטין לחולה שיב"ס בשבת כדי שלא להאכילו נבלה אע"ג שאיסור נבלה קל מה"ש".

(ב) משך חכמה (דברים פרק ו' פסוק י"א) – לשונו מובא לעיל.

(ג) להורות נתן (ח"ט קונ' וחי בהם פרק ד' סי' ב' אות ג' ד"ה אולם) – "ועל כן מוטב שישחוט בשבת דזה הוי רק איסור אגברא, ולא יאכל נבלה דבזה איסור בחפצא ויש בו טמטום הלב, וע"כ הוי שבת קיל לגבי נבלה".

(ד) ציץ אליעזר (ח"ח סי' ט"ו פרק ז' אות כ"ג, ח"ח סי' ע' אות י').

(ה) נשמת אברהם (ח"א סי' שכ"ח ס"ק ל"ט ד"ה ובשוחט).

(ו) שבט הקהתי (אור ישראל חמ"ו סוף עמ' ר"נ).

(ז) חשוקי חמד (סוכה דף לה.) – "הנצי"ב".

(ח) עי' ארחות שבת (פרק כ' הע' מ"ה).

(ט) פסקי תשובות (דפו"ח סי' שכ"ח הע' רס"ז) – "ובקצוה"ש (דלהלן) בשם ס' אמרי צבי להנצי"ב זצ"ל שגורם לטמטום הלב וטבע רע ותאוה לאיסורים (תענית ל"א ע"א) אפילו הוא בהיתר".

5. פקו"נ למינקת.

(א) אין היתר לתינוק - עי' לעיל.

6. מראי מקומות – חלקת יעקב (ח"ב סוף ס"ב), אור יצחק (ח"א יו"ד סי' ג'), מנחת פרי (ח"ג סי' נ"ו), הר"פ פריעד (אור ישראל ח"ה עמ' ק"ו), האדמו"ר מליובאוויטש זצ"ל (אור ישראל ח"ט עמ' ק"נ, ח"כ עמ' קצ"ג), ס' הכשרות (פרק כ"א סעי' כ'), ילקוט יוסף (הע' ל"ז), עלים לתרופה (גליון תקל"א, עלי הדף), הרי"ר משדי (אליבא דהלכתא ח"ג עמ' ר"ד טור ב'), בית מתתיהו (אילבא דהלכתא ח"ג עמ' קי"ב טור א' ד"ה וביתר).

(א) חת"ס (תורת משה פ' ואתחנן ד"ה כי ישאלך) – "שיתן לך ה' בתים מלאים כל טוב ומזה למדו חז"ל דאפי' כתלי דחזרי הי' מותר להם לאכול כל י"ד שנים שכבשו וחלקו והנה אח"כ שנשלמו הני י"ד שנים ואז אסורים בכל אלה וישאל הבן חכם מה העדות והחוקים אשר צוה ה' אלקינו אתכם הלא אתמול אכלתם כל הני דברים ולא ראינו שהי' לכם שום מיחוש וחולי באכילה זו וכבר נודע מחכמי הטבע שכל הדברים הנאסרו לנו הוא מצד שחם המקום על עמו שלא לאכול כל הני דברים המזיקין את בריאות של אדם ובאמת כבר אכלתם כל הני איסורים ואתם חזקים וגבורים ולמה נאסר להם מעכשיו ולהלן ...".

(1) מראי מקומות – גם אני אודך (אור ישראל גליון מ"ו עמ' ר"נ אות ב').

(ב) נצי"ב (העמק דבר דברים פרק ו' פסוק י') – "אם המניקה ישראלית אוכלת דבר איסור במקרה משום פקו"נ אין חשש כלל לתינוק והוי כמו קטן אוכל נבלות במקרה".

ב. אונס גמור.

1. אין טמטום.

(א) רב פעלים (ח"ד יסודי ישרים סי' ו') – "שאלה. אדם ששתה משקה והיה בו נמלה או יתוש באופן שלא היה גרמא לזה מעצמו אלא קרה לו הדבר הזה באונס גמור באופן שאין להאשימו ולומר היה לו להשמר ולא נשמר ... תשובה. בריה טמאה וכן בשר נבלה וטריפה אין גופם מטמא נפש האדם ואע"ג דכתיב בהו ונטמאתם במ' אין הכוונה לומר שגופם מטמא נפש האדם. אלא כל דבר אסור וטמא שורה עליו כח רוחני של טומאה וכשאדם אוכל אותו שורה אותו כח הטמאה על האדם ונכנס בו ומטמאו אמנם אם הוא אונס גמור שאינו יודע כלל מן האיסור והטמא וגם אין לו לתלות בו גרמא שהוא גרם לעצמו שיכשל בשגגה או אם אכל אותו דבר האסור והטמא לא ישרה על האדם אותו כח הטומאה של אותו דבר ואין רשות לכה הטומאה ליכנס בו ולא להיות נוגע בו".

(1) קשה, הרמ"א (סעי' ז') – מעדני אשר (יו"ד סי' כ"ג אות ב'), מנחת פרי (ח"ג סי' נ"ו), אור יצחק (ח"א יו"ד סי' ג' הע' א'), ילקוט יוסף (הע' ל"ז), הגרי"ד לובאן שליט"א (קובץ מסורה ח"ג עמ' ע"ח).

(2) ועוד, בן איש חי (שנה ב' פ' אמור אות י"ד) עצמו – "ואפילו מינקת ישראלית אם תאכל בזמן יניקה דברים רעים, כגון שיש לה חולי שיש בו סכנה ואמר הרופא שתשתה חלב אתון וכיוצא לרפואה, אז חלבה יזיק לתינוק היזק נפשי".

(3) אולי י"ל, יש לחלק אם יודע אדם אחר, כמו הגדר של תשובה גבי אונס [עי' ערך תשובה]. והטעם, מצד ערבות. צ"ע.

2. יש טמטום.

(א) חת"ס (כתובות דף ק: ד"ה מיהו) – "מיהו לטעמו של סמ"ע שם סי' רל"ד שכ' הטעם דהאכילה נחשב לצער א"כ ה"נ הבעילה נחשב לצער. ונ"ל בשלמא אכילת איסור אף על גב דבאונס הוה ופטור מעונש מ"מ מטמטום הלב כמבואר ברמ"א יו"ד סס"י פ"א משא"כ בעילת איסור".

(ב) ויברך דוד (ח"א או"ח סי' ו' אות ט') – "וכן יוצא משו"ת ח"ס ... ששם לענין התינוק שוטה הוא בגדר אונס, ובס' ברית יעקב (להגרי"ח סופר שליט"א - סי' י"ד) שמביא מהרמ"ע מפאנו ז"ל בס' כנפי יונה (ח"ב סי' קי"א) שמי שאכל איסור אף באונס דב"ז פוגם לנפשו ... ושו"ת אמרי דוד (סוס"י קמ"ג) לעני"ז שמאכ"א אף באונס מטמטמת הלב".

(ג) עי' הגר"ג אבערלאנדער שליט"א (אור ישראל חמ"ה עמ' ק"ו, גליון מ"ו עמ' נ"א) – "שגם במקרה של פיקוח נפש ... לא נפקע כח המזיק והשלילי אשר מטמטם את לב האדם במאכלים אלו. וכל שכן באכילה באונס בלי היתר כלל, שבוודאי האוכל מטמטם לב האדם".

(ד) מעדני אשר (סי' כ"ג) – "שטבע המאכלות אסורות גורם לטמטום הלב, ואפילו באונס גמור נגרם טמטום כדמוכח מהא דתינוק".

3. מחלוקת.

(א) דברי יציב (או"ח סי' ר"ס אות ב') – "באונס דרחמנא שרייה וליכא איסורא, י"ל שבכה"ג לא נטבע טבע ההיזק וא"צ תיקוני תשובה כי אינם עושים רושם כלל ... דיש מקום לומר דשייך טמטום הלב גם בחשיב"ס האוכל דברים האסורים מחמת אונס. וי"ל דלכן נקט הרמב"ם שקצים ורמשים לרבותא דשניא משאר איסורי לענין שגם באונס גורמים טמטום הלב והמוח, והו"א לאסור ודו"ק".

(ב) חשוך חמד (מגילה דף יג.) – "לסיכום: מי שאכל מאכל אסור מתוך אונס גמור, יש מרבתינו הסוברים שצריך כפרה ופוגם את נפשו, ויש סוברים שלא מטמטם אותו".

4. דעת הגר"ח ק' שליט"א.

(א) נור החיים (עמ' רכ"ה אות ק"צ) – "האם האוכל דבר איסור באונס מטמטם, וכן דבר איסור שהותר כגון כתלי דחזירי בזמן המלחמה האם מטמטם. תשובה (בכ"י) מרן שליט"א: יתכן שלא".

(ב) דרך שיחה (ח"א עמ' שמ"ה ד"ה תשובה עצם) – "ואף בשוגג כי גם בשוגג יש עבירה, ואולם באונס י"ל שאין מטמטם".

(ג) ארחות יושר (סי' י"ג ד"ה אמנם) – "ומצינו בפוסקים שאף באונס העברה מטמטמת לבו (אא"כ הי' מחויב לעשות כן מצד פקו"נ שאז זכות המצוה תגן עליו שלא יזיק לו)".

(ד) הליכות חיים (ח"ב אות רכ"ט) – "ע"י עדים שנמצא שקרנים, ייתכן שבאונס אין טמטום".

5. מראי מקומות – עי' לעיל אות א', עי' לקמן אות ג' - ז', הר"פ פריעד (אור ישראל ח"ה עמ' ק"ח).

ג. מתעסק.

1. יש טמטום – תשובות והנהגות (ח"ד סי' ק"צ ד"ה ועוד יש, "דאף אם נאמר שמתעסק הוא ואין בזה איסור וכמ"ש, מ"מ הלוא גורם נזק לעצמו בעצם אכילת המאכל האסור שנאמר ונטמאתם בם...").

ד. מי שסומך על השגחה.

1. אין טמטום.

(א) **רב פעלים** (ח"ד יסודי ישורים סי' ו') – "שוחט מוסמך ויר"ש ששגה לשחוט בסכין פגומה בשוגג לא הרגיש ואכלו הבשר אנשים כשרים. או שוחט מתא אשר נבדק והופקד עפ"י חכמים ומוחזק ליר"ש אך היה רשע בסתר והאכיל לישראל נבילות וטריפות. איך דינם של אלו שאכלו לפי תומם ולא נודע להם הדבר הרע הזה לא בתחלה ולא בסוף אם נטמאה נפשם בטומאה זו דנבלות ושקצים דכתיב בהו ולא תטמאו בהם ונטמאתם בם יורנו מו"צ ושכמ"ה. תשובה. בריה טמאה וכן בשר נבלה וטריפה אין גופם מטמא נפש האדם ואע"ג דכתיב בהו ונטמאתם בם אין הכוונה לומר שגופם מטמא נפש האדם. אלא כל דבר אסור וטמא שורה עליו כח רוחני של טומאה וכשאדם אוכל אותו שורה אותו כח הטמאה על האדם ונכנס בו ומטמאו אמנם אם הוא אנוס גמור שאינו יודע כלל מן האיסור והטמא וגם אין לו לתלות בו גרמא שהוא גרם לעצמו שיכשל בשגגה או אם אכל אותו דבר האסור והטמא לא ישרה על האדם אותו כח הטמאה של אותו דבר ואין רשות לכה הטמאה ליכנס בו ולא להיות נוגע בו".

2. יש טמטום - לחולקים באונס גמור (עי' לעיל).

3. מראי מקומות.

(א) **הגר"ח"ק שליט"א** (דברי שי"ח גליון שנ"ג עמ' א', פר' תולדות תש"פ) – "היה שאלה על מסעדה שאכלו מאות אנשים והיה משגיח צמוד והתברר שאכלו שם נבילות האם צריכים לעשות תשובה האם מיקרי אונס או פשיעה, וענה מו"ר שמיקרי אונס אבל צריכים ללמוד הל' כשרות".

ה. טעות של הסנהדרין.

1. אין טמטום.

(א) **דרשות הר"ן** (דרוש י"א עמ' קצ"ט) – "נאמן שכל מה שמנעתהו התורה ממנו מזיק אלינו, ומוליד רושם רע בנפשותינו, ואע"פ שלא נדע סבתו, לפי זה הדעת אם כן כשיסכימו החכמים בדבר אחד טמא שהוא טהור, מה יהיה, הלא הדבר ההוא יזיק אותנו ויפעל מה שבטבעו לפעול, ואע"פ שהסכימו בו החכמים שהוא טהור. ואלו יסכימו הרופאים על סם אחד שהוא שוה, והוא על דרך משל חם במעלה רביעית, שאין ספק שלא תמשך פעולת הסם בגוף כפי מה שיסכימו בו הרופאים, אבל כפי טבעו בעצמו. כן הדבר שאסרה לנו התורה מצד שהוא מזיק בנפש, איך ישתנה טבע הדבר ההוא מצד שהסכימו החכמים שהוא מותר, זה אי אפשר רק על צד הפלא".

ב' תירוצים "התשובה בזה ... שהתורה השגיחה לתקן ההפסד שהיה אפשר שיפול תמיד, והוא פרוד הדעות והמחלוקת, ושעתשה תורה כשתי תורות, ותקנה ההפסד התמידי הזה, כשמסרה הכרעת הספקות לחכמי הדור, שעל הרוב ימשך מזה תקון ויהיה משפטם צודק. כי שגיאות החכמים הגדולים מועטות ממי שהוא למטה מהם בחכמה, וכל שכן כת הסנהדרין העומדים לפני ה' ית' במקדשו ששכינה שרויה עמם. ועם היות שלפעמים אפשר שעל צד הפלא והזרות ישגו בדבר מה, לא חששה תורה להפסד ההוא הנופל מעט, כי ראוי לסבול אותו מצד רוב התקון הנמשך תמיד".

ועוד "ואני סובר עוד, שאי אפשר שימשך ממה שיכריעו הסנהדרין הפסד בנפש כלל, גם כי יאכילו דבר האיסור ושיאמרו בו שהוא מותר. לפי שההקון אשר ימשך בנפש מצד ההכרעה למצות החכמים מורי התורה, הוא הדבר היותר אהוב אצלו יתברך, כאמרו: הנה שמוע מזבח טוב, בתקון ההוא יסיר הרוע אשר הוא מעותד להתילד בנפש מצד אכילת הדבר האסור ההוא. וכיוצא בדבר זה בעצמו יקרה בגוף, כי המאכל המזיק כשיאכלהו האוכל ההוא ויסור ממנו היזקו אם לא שיהיה מופלג. כן הענין כשימשך האדם אחר מצות הסנהדרין, גם כי ישגו ויורו בדבר האסור שהוא מותר, המשכו אחר עצתם והיותו נמשך לדבריהם **יסיר מנפשו כל אותו רוע שהיה ראוי שיתילד מצד אכילת הדבר האסור ההוא**. ולכן צותה התורה ואמרה: לא תסור מן הדבר אשר יגידו אליך ימין ושמאל".

(ב) **הו"ד** – **הגרשז"א** זצ"ל (שלחן שלמה ערך רפואה ח"ב עמ' רמ"ה, ח"ג עמ' קמ"ט, נשמת אברהם ח"ה יו"ד סי' פ"א ס"ק ג' ד"ה ויש "ומפורסם דברי הר"ן [דרוש י"א ד"ה ואני סובר] שאפילו אם אכל דבר איסור בגלל הכרעת היתר בטעות של הסנהדרין, אין בזה משום נזק לנפש"), **הגר"ש** זצ"ל (נשמת אברהם ח"ה יו"ד סי' פ"א ס"ק ג' ד"ה ויש, "ומפורסם דברי הר"ן שאפילו אם אכל דבר האסור בגלל הכרעת היתר בטעות של הסנהדרין, אין בזה משום נזק לנפש"), **הגר"א** רובין (אור ישראל חט"ז עמ' צ"ז), **הגר"ג** אבערלאנדער שליט"א (אור ישראל חמ"ה עמ' ק"ה), **מעדני אשר** (יו"ד סי' כ"ג אות ד').

2. יש טמטום.

(א) **אברבנאל** (שופטים ספק ה', בהודאה ח"ה ד"ה ואומר) – "הרב רבינו נסים ... מחשבתו תפעל במאכל ההוא ליסור ממנו היזקו ... **ולא נחה בו דעתו**, לפי שעל רוב ועל המעט אין ראוי שנאמין שימשך דבר רע מהמצות האלקיות, ולא יצוה הש"י שיאמינו משאת שוה לא על המעט ולא על הרוב, חלילה לרז"ל לכוין לדבר הזה, ולא תסמוך התורה על פועל, הדמיון בשומר המצות שיחשוב לטהור הטמא, ולמותר האסור, ולמועיל המזיק...".

ו. עד אחד.

1. אין טמטום – עי' **הגר"ח"ק שליט"א** (הליכות חיים ח"ב אות רכ"ט, ע"י עדים שנמצא שקרנים, "יתכן שבאונס אין טמטום"), עי' **הגר"ג** אבערלאנדער שליט"א (אור ישראל גליון מ"ו עמ' נ"א).

(א) הגרי"ד לובאן שליט"א (אור ישראל חמ"ז עמ' רל"ט, קובץ מסורה חכ"ג עמ' ע"ג) – "מסקנת הדברים, הצבור שסמכו בתום לבם על נאמנותו של אותו טבח שהאכילם טריפות ונבילות, לדעת החמדת שלמה אנוסים הם ואין טמטום הלב. ואילו לדעת הנתיבות והנו"ב, הצבור עברו בשוגג, וגם יש טמטום הלב".

(ב) הגרש"י יפה שליט"א (אור ישראל גליון מ"ו עמ' מ"ז אות מ') – "שכעת קבלתי תשובתו של ר' חיים שליט"א ... וצ"ע כעת".

ז. שוגג דרבנן.

1. אין טמטום לפי הנתיבות [חוץ לסתם יין].
(א) מנחת אלעזר (ח"ב סי' י"ח ד"ה והנה, ח"ג סי' כ"ג ד"ה אמנם) – "משא"כ בסתם יינם דפוגם בנפש ר"ל והכי הוא מטמא את האדם והרי יש בו ארס איסור חפצא ביותר".
(ב) ויען יוסף (או"ח סי' קפ"א אות ט') – "ולפי הנ"ל נכון דאיסור דרבנן דלא הוי איסור חפצא אלא איסור גברא וכיון שהוא היה שוגג באכילתו מקרי אכילתו הנאה מפני שאינו גופו של איסור, דמצד המעשה דגברא הלא שוגג היה, אבל באיסור דאורייתא אף אם היה שוגג הוא פגם בנפשו שנכנס בגופו חתיכה דאיסורא כדדרשו חז"ל (יומא ל"ט ע"א) ע"פ ונטמאתם במ אל תקרי ונטמאתם אלא ונטמטם, שמתמטם את הלב, ואין נפק"מ לענין זה במה שהיה שוגג, ע"כ אין צריך לשלם".
2. יש טמטום.
(א) ש"ך (ס"ק כ"ו) – "אע"פ דקטן האוכל דברים האסורים **מדרבנן** אין אביו מצווה להפרישו וכמו שנתבאר בא"ח סי' שמ"ג היינו מדינא אבל מ"מ יפרישו מפני שמזיק לו בזקנותו שמתמטם הלב וגורם לו טבע רע".
(ב) הו"ד בפוסקים (עי' לעיל).
(ג) באר דוד (סי' ד' ד"ה אבל באמת) – "ואם עבר איסור דרבנן בשוגג אפילו באיסור אכילה שהוא חמור מפני שמתמטם את הלב עי' תוס' חולין ד"ה ע"ב ורמ"א יו"ד סימן פ"א סעיף ח' אין צריך כפרה, עי' בנתיבות סי' רל"ד היכא שאין מידי דאכילה לכ"ש שאינו צריך כפרה בשוגג".
3. ובס' אתון דאורייתא (מהגאון מהר"י ענגל זצ"ל) כלל י' סוף אות ה' הוכיח מזה דאיסורי דרבנן הוו נמי איסור חפצא.
4. מראי מקומות – הר צבי (או"ח ח"ב סי' ס"ט ד"ה ובטרם), חשוקי חמד (סוכה דף לה, לשונו מובא לעיל).

ח. הכנסת שוטה למוסד (אינסטיטושאן, institution) של גויים.

1. חת"ס (או"ח סי' פ"ג) – "ע"ד יתום קטן עתיר נכסין בר שטי' וקרוביו בקשו לו מנוח אשר ייטיב לו בעה"ז למוסרו בבית חינוך חרשים ושוטים ללמדם דעת ותבונות יודיעום, אך הוא מסור בידי בעלי דת אחר אשר לא מבני עמינו ואי אפשר להמציא לו שם מאכליו ומשקיו ויתר צרכיו עפ"י דתה"ק והוא עתה כבן ז' שנים, ונשאל מאת פר"מ נ"י אם רשאי למוסרו בידיהם לרפאותו להביאו לכלל דעת ... ויעיין ר"פ מי שהחשיך קנ"ג ע"ב פליגי לישני איכא דאמרי לחרש איכא דאמרי לקטן ע"ש. ויראה דבהא פליגי ... **הכי שרי** ובתנאי שכשיגיע לבן י"ג שנים ויום א' יוציאוהו משם עכ"פ, זה נלע"ד מעיקר הדין, ומ"מ העידו קדמונינו ז"ל שע"י מאכלות אסורות בנערות מטמטם הלב ומוליד לו טבע רע, עדיין אני אומר **מוטב שיהיה שוטה** כל ימיו וכו'. וד' יחננו דעה בינה והשכל ויראנו נפלאות מתורתו הקדושה".
2. שבט סופר (אה"ע סי' כ"א) – "בנדון שלנו ממ"נ מותר להכניסו שם דאם יתפקח עד שיהי' מחויב במצות בודאי מותר להכניסו שם ולא שייך מוטב שיהי' שוטה דהא אפי' ספי בידים ממש מותר ואם אין דינו כפקח אע"פ שילמוד שם לדבר בקושי א"כ כיון שיהי' נשאר שוטה בודאי לא שייך מוטב כיון דלא אתי לכלל מצות כלל ורק בשוטה קטן שיהי' ממילא מחויב במצות לכשיגדיל דאינו שוטה כ"כ החמיר בח"ס משום מוטב וכו' כן נראה לי ברור".
3. מלמד להועיל (ח"ב סי' ל"א) – "שאלה: איש אחד שהוא מעורב בדעת אי רשאי לתת אותו בבית החולים של נכרים שאפשר שיתרפא שם. תשובה: שאלה זו כבר נפשטת בח"ס או"ח סי' פ"ג לאיסור, וע' גם שו"ת מהר"ם שיק או"ח סי' קס"ג. אמנם בנ"ד דאפשר ליתן לו בצהרים בשר כשר ולערב יאכל מאכלי חלב דאינן אלא איסורי דרבנן נ"ל להתיר, דאף אם נאמר דמעמידו אצל נכרי הוי כספי ל' בידים מ"מ הרי כבר כ' הרשב"א דאיסורי דרבנן מותר לספות בידים וכדאי הרשב"א לסמוך עליו בשעת הדחק ובפרט דלדעת הרבה פוסקים מעמידו אצל נבילה לא הוי כספי ל' בידים וכמ"ש הח"ס שם. גם אין לחוש שיחלל שם את השבת דבזה ודאי הוי כקטן אוכל נבלות ואין ב"ד מצווין להפרישו. אכן יש לנסותו אי הוא באמת חסר דיעה שיחשב כשוטה שאינו בר חיובא כי רק באופן זה מותר".
4. אפרקסתא דעניא (ח"א סי' קצ"ט) – "אי שרי לתת הילדים חלושי המזג לאינסטיטוט להבריאה וכמדומה לו שאין מאכילים אותם שם בשר, מ"מ בשולי עכו"ם ודאי ישנם, ועיניו שפיר חזו בתשו' חת"ס או"ח סי' פג ומהר"ם שיק או"ח קסג ושבט סופר אה"ע כא, וכולם דברו בילדים חולים כאילו שא"א להם להתרפאות כ"א בבתים כאלה. החת"ס מיירי בשוטה והמהמ"ש בסומא והשב"ס בחרש שדברו בו חכמים. ומ"מ אחר ביאור ההלכה מסיק החת"ס ז"ל ואחריו תלמידו המהרמ"ש ז"ל מוטב שיהי' שוטה כל ימיו כו', משום טמטום הלב, אלא דהשב"ס אחר האריכו למעניתו להלכה בנדונו להיתר, מסיק דאחרי שיש בווינן בתים אלה העומדים תחת השגחת יהודים שנאסרו אצלנו, מ"מ בנדון זה יש להתיר".
5. גרי"ן (עובדות והנהגות לבית בריסק ח"ב עמ' נ') – "חכ"א שאל את מרן הגרי"ז ... כתוב בחת"ס אודות שוטה שאסור ליתן לו מאכלות האסורות דמטמטם, אע"פ שמדינא מותר! וענה הגרי"ז זצ"ל **שלא כן הוא, אלא האיסור הוא המטמטם**, וכל שמותר מדינא אינו מטמטם".
6. אג"מ (או"ח ח"ב סי' פ"ח) – "רק מה שמסיק החת"ס בסוף שאף שזהו מעיקר הדין מ"מ שהעידו קדמונינו שעל ידי מאכלות אסורות מתמטם הלב ומוליד לו טבע רע אין לעשות זה ומוטב שיהי' שוטה כל ימיו ואל יהי' שעה אחת רשע, אבל פשוט שהוא רק בעובדא ידידה **שירפאוהו בהחנוך של המורים ההם למדרגה להיות בעל אנושי שיתחייב אז במצות** שנמצא שע"י טימטום הלב דמאכלות אסורות שאכל בימי שטותו יעשה דברים אחר שיתחייב במצות שיהי' בהם רשע לפני המקום".

7. הגרשז"א זצ"ל (נשמת אברהם ח"ה יו"ד סי' פ"א ס"ק ג', שלחן שלמה ערך רפואה ח"ב עמ' רמ"ה, ח"ג עמ' קמ"ט) – "אם בטוח שיישר ממש שוטה כל ימיו אז מותר ... ששייך טמטום הלב רק כשיש עבירה או בתינוק שיגיע לחיוב מצוות אחרי כן ... וכן בשוטה גמור לא שייך טמטום הלב כי לא יהיה אף פעם איסור".
8. הגריש"א זצ"ל (נשמת אברהם ח"ה יו"ד סי' פ"א ס"ק ג', אשרי האיש יו"ד פרק ד' אות י"ט) – "אם בטוח שיישר ממש שוטה כל ימיו אז מותר ... ששייך טמטום הלב רק כשיש עבירה או בתינוק שיגיע לחיוב מצוות אחרי כן ... וכן בשוטה גמור לא שייך טמטום הלב כי לא יהיה אף פעם איסור".
9. אור יצחק (ח"א יו"ד סוף סי' ג' ד"ה והנה) – "בחתם סופר ... ובאמת דברים אלה קשים מאד דאם זה הצלתו ולהביאו לכלל דעת, וכי גרע מכל חולה שיש בו סכנה שמאכילים אותו איסורים כדי להצילו. אבל האמת היא שהתשובה הנ"ל מתחלקת לשנים, ובמקום שישאר שוטה כל ימיו ופטור מן המצוות שאינו בכלל דעת כלל, או ודאי מאכילין אותו דברים האסורים להצילו ולהביאו לכלל דעת, וזה שכתב שם מפורש באמצע התשובה בסוף ד"ה ומ"מ נ"ל. ואח"כ מתחיל בדבור ברם דא וכו', בענין אחר בקטן שאינו שוטה, אבל הוא בר חיובא ואית ביה דעת אלא שאינו בקי בטיב העולם הזה ועסקיו כראוי, ועל זה החמיר, וסוף התשובה שמוטב שיהיה שוטה כל ימיו וכו' [קאי על זה], וזה פשוט".
10. מראי מקומות – מהר"ם שיק (או"ח סי' קס"ג), עמק הלכה (ח"ב סי' כ"ו, עמ' קכ"ח), פקוח נפש (סי' כ"ב אות י'), ס' הכשרות (פרק כ' סעי' ז'), שמירת הגוף והנפש (סי' קמ"ז סוף הע' ו'), נשמת אברהם (ח"ב סי' פ"א ס"ק ב').
- ט. מראי מקומות – הרי"ב בוכינגער (אור ישראל חמ"ז עמ' ר"נ אות ג'), הרש"ד חייקין (אור ישראל חמ"ז עמ' רל"ח).
1. פרישה (סי' קכ"ב ס"ק ט') – "ובעל נפש יחוש כו' שדברים אלו מביאין לידי טהרה כו'. הטעם שכל מאכל טריפה מוטמם הלב".
  2. ערה"ש (סי' קכ"ב סעי' ט"ו) – "ואף על פי שהתירו בדיעבד וגם לכתחלה לקנות מהם משום דגם זה הוי כדיעבד כיון שכבר נעשה אבל אסור לישראל לומר לו לכתחלה בשל לי ירקות בקדירתך וכן לא יאמר לו עשה לי מרקחת שכל האומר בשל לי הרי הוא כאלו מבשל בידיו לכתחלה אמנם זה שכתבנו במרקחת אם הוא רוקח אומן מותר לכתחלה לומר להם לעשות מפני שמיוחדים להם כלים ביחוד על מרקחת ואינם מבשלים בהם תבשילין וכן כל מיני אומנות כמו הקאנדיטערסקי וכל מיני דבש וצוקערקעס דלכל זה יש להם כלים מיוחדים וגם משום בישוליהם אין חשש שהרי כל אלו נאכלים כמו שהן חיון וכן המנהג הפשוט וכמ"ש בס' ק"ג ע"ש וז"ל הטור וש"ע סוף סעיף ו' שכל האומנים מיוחדים כלים נקיים למלאכתן כדי שלא יפגמו אומנותם ובעל נפש יחוש שדברים אלו מביאים לידי טהרה ונקיות עכ"ל שכל מאכל טריפה מוטמם הלב [פרישה] כלומר **הגם שמעיקר הדין נוכל לסמוך על זה שיש להם כלים מיוחדים מ"מ הבעל נפש ראוי להרחיק א"ע מזה דאולי לא כן הוא ומטמם הלב** ולפ"ז בזמנינו שכל הרוקחים והעושים קאנדיטערסקי וצוקערקעס אין שום ספק ספיקא בדבר אם יש להם כלים מיוחדים דדבר ברור הוא שיש להם כלים מיוחדים ולפ"ז גם בעל נפש א"צ להרחיק א"ע מזה [כנלע"ד]".
  3. דברי מלכיאל (ח"ג סי' ל"ה ד"ה והשנית) – "אבל השו"ב אם אינו הגון אפשר שיכשיל את כל אחד באיסורים דאורייתא נבילה וטריפה ויעברו ע"ז כמה פעמים ביום. וגם ידוע חומר מאכלות אסורות שמטמם הלב וע' תו' שבת י"ב ע"ב ד"ה ר"נ".

ד' ציורים: באופן שאין עכשיו איסור.

א. ביטול ברוב.

1. אין טמטום.

- (א) הגר"ח פ"ש זצ"ל (הליכות חיים ח"ב הע' קצ"ד) – "שאין טמטום בדבר שנתבטל בס' או ברוב".
- (ב) הגר"ח ק"ש שליט"א (הליכות חיים ח"ב אות רכ"ז) – "אם חתיכה של איסור נתבטל בחד בתרי ... אם יש טמטום מחמת החתיכה השלישית שהיא של איסור או לא. תשובה: מדאורייתא כמאן דליתא דמי".
- הגר"ח ק"ש שליט"א (דרך אכילה ריש עמ' פ"ד) – "שאלה: קי"ל דמאכל אסור שנתערב ברוב מותר לאכלו, האם זה מטמם. תשובה: לא".
- (ג) תורת חיים (ויקרא פרק י"א הע' קצ"ז) – "רק על דברים שהתורה נתנה בחפצא דין היתר כגון בביטול ברוב דאף שברור לנו שיש שם איסור התירו התורה, אז אין באמת טמטום הלב".
- (ד) גבעת שאול (שאלה סי' נ"ד).
2. יש טמטום.

- (א) בית שערים (או"ח סי' קצ"ט אות א' ד"ה אבל) – "י"ל הא דהחמירו חכמים בדשיל"מ שאינו בטל אף דמה"ת מותר לאכלו וכבר נהפך איסור להיות היתר היינו דוקא באיסור חפצא דאף שהתורה התירתו משום רוב מ"מ איסורא קאכיל ומוליד גנאי ופגם בנפש ומטמם הלב ומשו"ה בטעם בעלמא דהוי כנאבד מן העולם באמת ל"ש ביה דשיל"מ ...".
- (ב) ע"י הגר"א קוטלר זצ"ל (אש התורה ח"ב עמ' רצ"ז) – "מעשה ששחטו עופות עבור מטבח הישיבה ומצאו אחר כך פגימה ב'חלף'. ההלכה ב'שולחן ערוך' (יו"ד סימן י"ח) אומרת, שכל העופות שנשחטו בסכין זו, אחרי הבדיקה האחרונה, אסורים באכילה מספק. והנה נתערבו העופות האסורים בהמון עופות כשרים ולא ניכרו עוד. ע"פ הלכה אזלינן בתר רובא וכולם מותרין באכילה. כך אמנם פסק גם רבינו, אך הוא הורה למכור את העופות, ולא להאכיל בהם את בני הישיבה. 'אמת' אמר 'האיסור של העופות בטל ברוב, אך החשש של טמטום הלב שנגרם ע"י מאכלות אסורות נותר בעינו. הענין של טמטום הלב נחשב ביחס לבן-ישיבה שתורתו אומנותו כ'סכנת נפשות' - וב'נפשות' אין הולכים אחר הרוב".
- (ג) משנה הלכות (ח"ז סי' ק"ד ד"ה וראה, חט"ז סוף סי' כ"ה, סי' קל"ז ד"ה וראה) – "לענין ביטול ברוב הגם שהתורה אמרה דדבר טמא המטמם את הלב והתורה אסרתו אם נפל בהיתר ונתבטל מותר לאכלו והאומר דאסור לאכלו עובר על הא דאחרי רבים להטות אבל מ"מ אם הוא יודע שהדבר מותר אלא שאינו רוצה לאכלו משום דבר הטמא שנתערב בו שהוא עכשיו ומ"מ הרי הוא

מטמטם את הלב ופורש ממנו מטעם זה ליכא בזה איסור כלל ואדרבה הרי הוא עושה דבר טוב במה שאינו אוכל כיון שהוא פורש עצמו מצד טבע האיסור שהוא מטמטם את הלב לא מטעם שהוא אסור מה"ת".

ב. הלך אחר הרוב, חזקה.

1. אין טמטום.

(א) הגר"ג אבערלאנדער שליט"א (אור ישראל גליון מ"ו עמ' נ"א) – "דין רוב או חזקה פוסק שזה היתר גמור וכאילו שהאיסור נתהפך להיתר ואין כאן איסור כלל אפי' כלפי שמיא שהתורה נתנה על החפצא דין היתר וא"כ אין כאן טמטום הלב".

(ב) הגר"ד לובאן שליט"א (אור ישראל גליון מ"ו עמ' מ"ט, חמ"ז עמ' ס"ב, קובץ מסורה חכ"ג עמ' ע"ו) – "דאם סומך על רוב או חזקה אין שום טמטום אפילו אם כלפי שמיא גליא הוא אסור".

2. יש טמטום.

(א) תשובות והנהגות (ח"ד סי' ק"צ ד"ה ועוד יש) – "ורק באיסור שנתבטל, שיש כאן איסור והתורה התירה אף שיש איסור, תו לא מטמטם שאין כאן איסור מדין תורה שהתורה התירתו, אבל במאכלות אסורות אף באופן שהתורה התירו מדין 'הלך אחר הרוב' או משום חזקה, היינו שמדינא מותר לתלות שאין כאן האיסור, אבל בנמצא אח"כ איסור, אף אם האכילה בשעתה לא היתה באיסור, מטמטם את הלב ולכן צריך כפרה".

תשובות והנהגות (ח"ה סי' רמ"ה) – "י"ל שהאיסור חפצא דמאכלות אסורות הוא רק בטמא עצמו ולא ביוצא, והא שהתורה אסרה היוצא מן הטמא, אינו איסור מצד החפצא, אלא אולי כעין איסור גברא והוא בגדר איסור הרחקה, שאסרתו התורה כדי להתרחק מאכילת הטמא, וא"ש שסומכין על רובא דכל דפריש וכו', ולא חיישינן לטמטום הלב כמו שמחמירין בשאר מאכלות אסורות שלא לסמוך על היתר דרובא, וה"ט כמש"כ, שאיסור יוצא אינו איסור חפצא ואינו פוגם כבשר טמא".

(ב) הגר"א נבנצל שליט"א (ביצחק יקרא סי' ש"ח על סעי' ל', סוף ח"ו הנהגות אות י"ד) – "המהרש"ל כתב שמי שלא אוכל בשר שהותר על סמך שהולכים אחר הרב, כופר בדברי חכמים. אבל אם רוצה לפרוש משום שמא יאכל דבר המטמטם את הלב, קדוש יאמר לו".

ג. ביטול בששים.

1. אין טמטום.

(א) קצות השלחן (ח"ט עמ' י"א) – "דבר איסור שהותר ע"י זה וזה גורם או ע"י ביטול, לא מצינו שצריכין ליזהר מלאכלו לפי שמזיק לנפש".

(ב) אמת ליעקב (דברי חכמים יו"ד אות ד') – "שביטול בס' נעשה היתר גמור, ואין טמטום הלב כלל".

(ג) הגר"ח פ"ש זצ"ל (הליכות חיים ח"ב הע' קצ"ד) – "שאינן טמטום בדבר שנתבטל בס' או ברוב".

(ד) הגר"ח ק' שליט"א (הליכות חיים ח"ב אות רכ"ח) – "אם יש טמטום במי שאוכל דבר איסור שנתבטל בס'. תשובה: לא".

(ה) אור יצחק (ח"א יו"ד סי' ג' ד"ה והנה, ד"ה אבל) – "והנה באיסור שנתבטל כתב בפתחי תשובה [יו"ד סי' קט"ז ס"ק י'] בשם ס' סולת למנחה [כלל ע"ו דין ח'], שכתב בשם תורת האשם (הוא בעל התויו"ט), דהמחמיר שלא לאכול מה שנתבטל הוא כמו אפיקורסות, ודלא כמ"ש באיסור והיתר [סוף כלל נ"ז אות ט"ו] עיי"ש. ואם באיסור שנתבטל מותר, ולא עוד אלא שלפי דברי האחרונים הנ"ל אסור אפילו להחמיר, על כרחך שאינו מטמטם, דאי לאו הכי איך אמרו שלא להחמיר".

(ו) גבעת שאול (שאלה סי' נ"ד).

2. מראי מקומות.

(א) ט"ז (סי' קי"ב ס"ק ט') – "בטל במיעוטו ... כותח הבבלי מטמטם את הלב משום נסיוני דחלבא שבו ואי הוי בטל לא הוה מטמטם".

ד. מראי מקומות.

1. משנה הלכות (ח"ט סי' ק"ס) – "מה ששאל האם יש ענין של טמטום הלב במאכל שמדין תורה וע"פ ש"ע מותר לאכלו וציין לפ"ת יו"ד סי' קט"ז בסק"א ...".

ה. ציורים: איסור התלוי בזמן.

א. האם תלוי בכלל 'דאין הקב"ה מביא תקלה לצדיקים במידי דאכילה'.

1. כן – מהרש"ל (ביאור לסמ"ג ל"ת ע"ז, עמ' של"ט), נצי"ב (העמק דבר דברים פרק ו' פסוק י'), שערים מצויינים בהלכה (יומא ריש דף לט, "דאין הקב"ה מביא תקלה לצדיקים במידי דאכילה דאסור מחמת עצמו, מפני שהן מטמטמין לבו של אדם, ולא באיסור מחמת זמנו ... חוץ מחמץ בפסח ..."), חוט שני (שבת ח"ד פרק צ"ה שעה"צ ס"ק קמ"ה).

2. לא – ערוגת בושם (או"ח סי' קל"ח).

ב. חמץ בפסח.

1. אין טמטום.

(א) שערי דעה (ס"ק ה') – "דהיינו דוקא בדברים האסורים מצד עצמן אבל לא בדברים שמותרים מצד עצמן אלא מהזמן גורם האיסור וכמו בחמץ בפסח אז אם הקטן אוכל מעצמו אין מצווין להפרישו".

(ב) קצות השלחן (ח"ט עמ' ט', עמ' י"ג סוף ס"ק ד') – "ובחמץ י"ל כיון שהוא איסור דיומא קגרים אין טעמו מטמטם הלב כמ"ש בשערי דעה".

ג) ביע אומר (ח"ג יו"ד סי' ג' אות ז') – "ושור כן בס' שערי דעה יו"ד ... ואכן נראה דהיינו דוקא בדברים האסורים מחמת עצמם, אבל דברים המותרים מצד עצמם אלא שהזמן גורם לאיסור כחמץ בפסח, א"צ להפרישו. ע"כ".
2. יש טמטום.

- א) ערוגת בושם (או"ח סי' קל"ח) – "דאין לחלק בזה בין איסור התלוי בזמן לאיסור מחמת עצמו והוא ממש הפרי"ח ...".
ב) ויצבור יוסף (סי' כ"ז).
ג) שערים מצויינים בהלכה (יומא ריש דף לט.) – "דאין הקב"ה מביא תקלה לצדיקים במידי דאכילה דאסור מחמת עצמו, מפני שהן מטמטמין לבו של אדם, ולא באיסור מחמת זמנו ... חוץ מחמץ בפסח אע"ג דאסור מחמת זמנו ג"כ מטמטמין לבו של אדם, דסמך הכתוב (תשא ל"ד - י"ז) 'אלהי מסכה לא תעשה לך', 'את חג המצות השמו' ...".
ד) עי' תורת היולדת (פרק מ"ב סעי' א', הע' ב').
ה) עי' הגר"ג אבערלאנדער שליט"א (אור ישראל חמ"ה עמ' ק"ו הע' י"ט) – "וצ"ע אם חמץ בפסח ... גם בכלל טמטום הלב, שהרי עצם החפצא שלהן מותרת, ורק בזמן שהוא נאסר באיסור הנאה. ודוחק לחלק בין הדברים ההם לבין נבילות שהרי בעצם הבהמה טהורה היא וטבעה טוב, ורק זקוק לדין שחיטה, וצ"ע".
ו) נשמת אברהם (ח"ב סי' פ"א ס"ק א').
3. מראי מקומות – דרכי תשובה (ס"ק צ"א, "ועי' בשערי דעה ... אמנם יעוין בש"ע תניא ז"ל בהלכות שבת ... צ"ע, בגר"ז שם אינו מדבר בענין של טמטום), חשוקי חמד (פסחים דף מד; ביצה דף יט. הע' ל"ג, ע"ז דף כו, לשונו מובא לקמן), על פי התורה (פר' שמות פרק א' סעי' כ"ה, סעי' ל"ה), פסקי תשובות (דפו"ח סי' שמ"ג אות ט' ד"ה וכבר).

ג. אכילה ביום הכיפורים.

1. אין טמטום.
א) אור זרוע (הל' יוה"כ סי' רע"ט) – "ההוא עוברא דארחא אתאי לקמיה דר' חנינא א"ל זילו לחישו לה האידנא יומא דכיפורי הוא ליחשו לה ולא אלחיש קרא עליה זורו רשעים מרחם נעשו זרים ונתנכרו לאביהם שבשמים נפק מינה שבתי אוצר פרי להפקיע שערים כי זה סימן אחר שהודיעוהו שהיום יום הכיפורים ואעפ"כ לא פסק תאותו".
ב) קצות השלחן (ח"ט עמ' ט') – "דבר המותר ויומא קגרים איסורא פשוט דלא שייך כלל לומר שמטמטם הלב בקטן דלאו בר חיובא הוא כיון שהמאכל עצמו היתר גם לגדולים אלא יומא גרים איסורא כגון ... ואכילה ביוהכ"פ".
2. יש טמטום.
א) פר"ח (ס"ק כ"ו) – "שגורם לו טבע רע וסופו לצאת לתרבות רעה ... וכבר נמצא לרז"ל בפ' בתרא דיומא (דף פב:) ההיא עוברא דארחא בי"ה אתו לקמיה דר"ח א"ל לחושו לה ולא אלחיש קרי עליה זורו רשעים מרחם נפק מיניה שבתי אוצר פרי ...".
ב) ערוגת בושם (או"ח סי' קל"ח ד"ה ושוב) – "דאין לחלק בזה בין איסור התלוי בזמן לאיסור מחמת עצמו והוא ממש הפרי"ח ...".
3. מראי מקומות – פסקי תשובות (דפו"ח סי' שמ"ג אות ט' ד"ה וכבר).

ד. אכילת מצה ערב פסח.

1. אין טמטום.
א) קצות השלחן (ח"ט עמ' ט') – "דבר המותר ויומא קגרים איסורא פשוט דלא שייך כלל לומר שמטמטם הלב בקטן דלאו בר חיובא הוא כיון שהמאכל עצמו היתר גם לגדולים אלא יומא גרים איסורא כגון ... ומצה בערב פסח".
2. מראי מקומות – פסקי תשובות (דפו"ח סי' שמ"ג אות ט' ד"ה וכבר).

ה. אכילת חוץ לסוכה.

1. אין טמטום.
א) חשוקי חמד (סוכה דף לה:): – "לדעת הנצי"ב יצא חוץ לסוכה ויאכל לחם כשר, ולא איסורי אכילה מדרבנן, שמסתבר שאף בהם יש טמטום".

ו. אכילת מוקצה בשבת.

1. אין טמטום.
א) ערוגת בושם (או"ח סי' קל"ח ד"ה ומה דמספק"ל) – "מסתברא דבזה לא שייך טעם הנ"ל (גבי חמץ בפסח) כיון דהחתיכה בעצמה לאו חתיכה דאיסורא הוא כלל, והחילוק בין חמץ למוקצה קל להבין דחמץ שפיר מקרי איסור חפצא משא"כ מוקצה, וכש"כ לפי מ"ש הנתיבות בחו"מ ...".
ב) קצות השלחן (ח"ט עמ' ט') – "דבר המותר ויומא קגרים איסורא פשוט דלא שייך כלל לומר שמטמטם הלב בקטן דלאו בר חיובא הוא כיון שהמאכל עצמו היתר גם לגדולים אלא יומא גרים איסורא כגון ... ומוקצה בשבת".

ז. ביצה שנולדה ביום טוב.

1. חשוקי חמד (ביצה דף יט. הע' ל"ג) – "ויש להסתפק אם ביצה שנולדה ביום טוב גורמת לטמטום או לא, והנה נחלקו רבותינו אם איסורים התלויים בזמן כמו חמץ בפסח מטמטמים או לא, לדעת השערי דעה (סימן פז סק"ה) חמץ בפסח לא מטמטם, ואילו שו"ע הרב (או"ח סימן שמג ס"י) כתב שאין חילוק בין איסור לזמן לאיסור קבוע לשיטות שחמץ בפסח לא גורם לטמטום כי הוא איסור התלוי בזמן, [ויעוין במש"כ בחשוקי חמד עמ"ס ע"ז (דף כו ע"א) בענין זה], ולפי השערי דעה פשוט שהביצה לא גורמת לטמטום, כי הוא איסור התלוי בזמן. אמנם לשו"ע הרב ודעימיה, שאף איסור התלוי בזמן גורם לטמטום, יש להסתפק באיסורי דרבנן שהם

רק מחמת גזירה, כמו ביצה שנולדה שאסרוהו חכמים משום פירות הנושרים ומשקים שזבו, האם הוא ככל איסורי דרבנן ומטמטם, או שמא אינו מטמטם כי חכמים גזרו עליו מפני דבר אחר. ויעוין בשלמת חיים (סימן תכא) שמשמע מדבריו שחלב עכו"ם הוא ככל איסורי דרבנן, ואפילו אם כלפי שמיא גליא שזהו חלב כשר, בכל זאת הוא מטמטם, מפני שחז"ל גזרו עליו, יעו"ש. ואם כן לכאורה ה"ה וכ"ש בעניננו שחז"ל גזרו שביצה אסורה, וגזירה זו היא לא משום ספק, אלא היא גזירה גמורה, ויעוין ברש"י בביצה דף ג ע"א (ד"ה חדא גזרה היא) שכתב: לא שתהא זו גזרה דלא ליתי לידי פירות הנושרין, אלא כשנמנו וגזרו על פירות הנושרין, אף ביצה היתה במשמע, ואף על גב דלית בה משום תלישה, מיהו מכלל גזרת חכמים היתה, שאף היא פרי הנושר, עכ"ל. משמע שהיא גזירה ותקנה גמורה לאיסור.

ח. מראי מקומות.

1. בית שערים (או"ח סי' קצ"ט אות א' ד"ה אבל) – "ועיי' במג"א סי' רס"ט דאיסור התלוי בזמן מותר למיספי לקטן בידים ועיי' תוס' פסחים ק"ו ויו"ד סי' פ"א בהג"ה שם ס"ו וריטב"א קידושין ע"ז כתב דאיסור התלוי בזמן הוי רק איסור גברא ולא איסור חפצא, ולפ"ז י"ל הא דהחמירו חכמים בדשיל"מ שאינו בטל אף דמה"ת מותר לאכלו וכבר נהפך איסור להיות היתר היינו דוקא באיסור חפצא דאף שהתורה התירתו משום רוב מ"מ איסורא קאכיל ומוליד גנאי ופגם בנפש ומטמטם הלב ומשו"ה בטעם בעלמא דהוי כנאבד מן העולם באמת ל"ש ביה דשיל"מ וכמ"ש בהג"ה סי' ק"ב ס"ד אבל באיסור התלוי בזמן והוא רק איסור גברא ל"ש ביה דשיל"מ כיון שאין עצם הדבר מתועב רק הוא אסור לעשותו וכיון שהותר לעשותו משום ביטול לא החמירו בו חכמים".
2. חמד שלמה (ח"ב סי' ס"ג) – "אפשר דכ"ז דוקא בדברים האסורים מחמת איסור עצמו, אבל דברים האסורים מחמת זמן אפשר דאינו שייך כ"ז".

ו] ציורים: דברים שאסור רק לאיש מסויים.

א. חלב בתוך שש שעות של בשר.

1. אין טמטום.

(א) יביע אומר (ח"ג יו"ד סי' ג' אות ז') – "הדבר פשוט דלא שייך כ"ז אלא בדברים האסורים מחמת עצמם. אבל חלב אחר בשר שהמאכל מצד עצמו הוא היתר גמור לא שייך ד"ז".

(ב) הרא"ש וויסמן (בית אהרן וישראל חקט"ו עמ' פ"ז אות ג') – "בשולחן ערוך המקוצר ... הטעם שכתב לדבריו מפני טמטום הלב ובפרט בימי ילדותו שגופו נבנה וכו', הרי כבר כתב בתוך דבריו שאינו מאכל איסור ממש וכו', א"כ מה שייך כאן הטעם של טמטום הלב וכו' דזה הוי כשאוכל מאכל איסור ממש כגון נבלות וטריפות וכדו' דשייך טעם זה, אולם הכא אינו מאכל איסור אלא מאכל היתר בזמן איסור".

2. יש טמטום.

(א) שו"ע המקוצר (יו"ד סי' קל"ו הע' כ"ג).

(ב) משנת יוסף (מכתב לר' פסח יצחק שטראספעלד, י"ב אדר תשס"ו) – "אודות שאלתך אם להכנס לשיבה שאוכלים ארוחות ערב חלבית תוך השעה ו' מארוחה בשרית. איני יודע מה זו שאלה, שכן מפורש בשו"ע ורמ"א (פ"ט, א) שצריך ו' שעות שלימות [לא זמניות אלא שוות של 60 דקות (מעדני השלחן)]. והשאלה היא אם להכנס לשיבה כזו שמזלזלים במפורש בשו"ע, ובמה שנהגו בני אשכנז מדורי דורות, מאדות אבותינו, להמתין שעות שלימות. - ואין מקום לפלפל ולדייק. כי אם למורה הוראה בשעת חולה וכדומה. ולא בבחורים בריאים הרוצים להחכים בתורה, שלא תכנס אכילת איסור בפיהם לטמטם הלב ח"ו. - ולא מהני התרת נדרים בזה כמפורש בשו"ע (יו"ד סי' ריד). וכל זמן שלא תוכל להמתין ו' שעות בין בשר לחלב אל תלך בנתיבתם".

3. מראי מקומות.

(א) הגרח"ק שליט"א (אסיפת יצחק י"ב אייר תשס"ז) – "שאלה: אם אוכל חלב תוך שעה אחר בשר האם יש טמטום הלב. תשובה: אולי".

ב. נדר.

1. יש טמטום – קצות השלחן (ח"ט עמ' ט'), "ודבר האסור לאחד משום נדר או נזירות אע"פ שהדבר בעצם מותר לאחרים, מ"מ לגבי בעל הנדר מטמטם הלב (לבד מה שבארנו לעיל דכל עבירה מטמטמת) וכמבואר בגמ' (סוטה ט'): ועתה השמרי נא ואל תשתי יין ושכר ואל תאכלי כל טמא, מאי כל טמא, ותו עד השתא דברים טמאים קאכלה, אר"י דבי ר' אמי דברים האסורים בנזיר (משרת ענבים, רש"י), הרי שהכתוב קרא לזה 'כל טמא' דהוי בעצם דבר טמא, וממילא מטמטם הלב כשרצים, ומיהו נזירות הוי איסור חפצא ואין ראי' לאיסור גברא ...".

2. נזירות – עי' קצות השלחן (ח"ט עמ' ט'), לשונו מובא לעיל).

ג. זר בתרומה.

1. מסופק.

(א) הגרש"י יפה שליט"א (אור ישראל גליון מ"ו עמ' מ"ז הע' כ') – "וישל"ע אם יש טמטום בזר שאוכל תרומה".

2. אין טמטום.

(א) חשוך חמד (סוכה דף לה.) – "אמנם יתכן שיאכילוהו את התרומה, כיון שבנבילה יש טמטום הלב משא"כ בתרומה ... וא"כ בעניננו שאם יאכל נבילה ילקה בטמטום עדיף להאכילו תרומה, שאע"פ שעוונה חמור, מ"מ אין בה טמטום, שהרי מאכל מותר ומאכל של מצוה הוא, אלא שלזרים היא אסורה, והאיסור הוא לא מצד החפצא של המאכל אלא מצד הגברא, שאין לזר עסק

בקדשי שמים. דייקא נמי שבגמרא דנים רק בטבל ונבילה ולא בתרומה ונבילה. ויש להביא לכך קצת אסמכתא, מדברי החתם סופר בדרשותיו (ח"א, דף יט ע"א ד"ה הוא יפתח) "...

ד. שבת לפני קידוש.

1. אין טמטום בקטן.

(א) קצות השלחן (ח"ט עמ' ט') – "דבר המותר ויומא קגרים איסורא פשוט דלא שייך כלל לומר שטמטום הלב בקטן דלאו בר חיובא הוא כיון שהמאכל עצמו היתר גם לגדולים אלא יומא גרים איסורא כגון שבת לפני קידוש".

(ב) פסקי תשובות (דפו"ח סי' שמ"ג סוף אות ט') – "ואכילת קטן קודם קידוש והבדלה שפיר קיל טפי לכו"ע, כי אינו אלא הרחקה מדרבנן מחמת כבוד היום".

ה. לפני הבדלה.

1. אין טמטום.

(א) שערים מצויינים בהלכה (קונ' תורת הלימוד ס"ק כ"ד) – "אבל כשאסור מחמת זמנו - אינם מטמטמים לבו של אדם ... שאחד מחז"ל שכח ואכל קודם הבדלה ועוד יותר ...".

ו. גזילה.

1. יש טמטום.

(א) חשוך חמד (כתובות דף ס.) – "וידוע המעשה שהיה בת"ת 'עץ חיים', שפעם אחת כשר' איסר זלמן בחן את התלמידים, הבחין שתלמיד אחד שבדרך כלל יודע את תלמודו, לא ידע להשיב, וכשבירר מה התלמיד אכל, נודע לו שבימים האחרונים הוא קטף תפוח בלי רשות ואכלו. אמר רא"ז שבגלל התפוח שאכל בגזל, הלב נהיה מטומטם. הרי שס"ל שמאכל שהוא מותר באכילה, ורק יש עליו איסור צדדי של גזל, בכל זאת הוא מטמטם".

ז. ציורים: דבר שהיה היתר ועכשיו אסור.

א. מאחר ע"ז.

1. יש טמטום.

(א) אחר (תוס' חגיגה דף טו.) – "ורבי נתן אומר כשהיתה אמו מעוברת ממנו עברה לפני ע"ז והריחה מאותו המין ואכלה והיה אותו המין מזדעזע בגופה כעכנא ולבסוף חלה מתנונא".

(ב) אור זרוע (הל' יום הכיפורים סי' רע"ט) – "דירושלמי דחגיגה פ' א"ר דמסיק גבי אחר וכל הדא ממאן ליה פי' מה גרם לו כ"ז שיצא לתרבות רעה ומפרש התם מה גרם לו ויש אומרים אמו כשהיתה מעוברת היתה עוברת לפני ע"ז והריחה מאותו המין ונתנו לה ואכלה והוא היה מפעפע בו בשיבותיה כערס של חכינא ואע"ג דהתם מפרש טעמי אחריני מה גרם לו מ"מ בהא לא פליגי שזה גורם אלא דמר אמר הכי הוה ביה עוברא ומר אמר הכי הוה בית עובדא".

אור זרוע (שבת סוף סי' מ"ח) – "וצריכה אשה מעוברת להזהר שלא תאכל שום דבר איסור שמחמת כן הוי הולד רשע כההוא דפ' אין דורשין ירושלמי דא"ר כהן אמו של אחר כשהיתה מעוברת בו היתה עוברת לפני ע"ז והריחה מאותו המין ונתנו לה ואכלה והיתה אותו המין מפעפע בגופה כאירסה של חכינה. וצריך להזהיר את המניקות כדי שלא יאכילו התנוקות דבר איסור כדי שיהיו יהודים טובים".

(ג) הגהות אשרי (ע"ז פרק ב' סי' ו' הג"ה ב') – "להזהיר את המניקות שלא יאכלו נבילות וחזיר וכ"ש שאין להאכילן דברים טמאים וראיה מאחר שאמו אכלה ממין עבודת כוכבים וזה גרם לו לעת זקנתו שיצא לתרבות רעה. מא"ז ע"כ".

ב. נבילות.

1. יש טמטום.

(א) אור זרוע (הל' יום הכיפורים סי' רע"ט) – "צריכין להזהיר המינקת שלא תאכל בשר חזיר ובשר נבילו וטריפות כדי שיהא התינוק ירא שמים".

(ב) הגהות אשרי (ע"ז פרק ב' סי' ו' הג"ה ב') – "להזהיר את המניקות שלא יאכלו נבילות וחזיר וכ"ש שאין להאכילן דברים טמאים וראיה מאחר שאמו אכלה ממין עבודת כוכבים וזה גרם לו לעת זקנתו שיצא לתרבות רעה. מא"ז ע"כ".

(ג) פר"ח (ס"ק כ"ו).

(ד) פמ"ג (מש"ז ס"ק י"ב).

(ה) כת"ס (גיטין דף ז. ד"ה ומ"ש) – "אוכל איסור כגון נבילות וטריפות שקור"ר דמטמטים הלב דכתיב ונטמתם".

(ו) ערוגת בושם (או"ח סי' קל"ח).

(ז) העמק דבר (דברים פרק ו' פסוק י') – "אפי' נבילה דמטמטם ביותר. ובזה נראה הא שדקדקו חז"ל ביבמות דקי"ד ובכ"מ קטן אוכל נבלו אין ב"ד מצווין להפרישו. ולמאי נקטי ביחוד נבילות. והכי מיבעי קטן עושה עבירות. אלא משום דס"ד דאע"ג שאין לב"ד לחוש על עצם האיסור שעושה בקטנות. מכ"מ על ב"ד לחוש שלא יטמטם לב הקטן ויזיק לנפשו גם כשיגדל והיה לאיש. מש"ה הוסיפו דאפי' אוכל נבלות כו".

(ח) דברי יציב (יו"ד סי' ב' אות ה') – "בלשון הש"ס קטן אוכל נבילות וכו', שלרבותא נקט דאף במידי דאכילה דשייך טמטום שיזיק גם בגדלות מ"מ אין החיוב על הב"ד ודו"ק".

(ט) הגר"ג אבערלאנדער שליט"א (אור ישראל חמ"ה עמ' ק"ו ד"ה אך).

2. מראי מקומות.

(א) אמת ליעקב (הע' ל"ב) – "ומה שאיתא בשם בעל התניא שאכילת נבילה במקום היתר פקו"נ אינו מטמם, אפשר נבילה שאני, אבל דבר טמא בעצם מטמם בטבע".

ג. טריפות.

1. יש טמטום.

(א) אור זרוע (הל' יום הכיפורים סי' רע"ט) – "צריכין להזהיר המינקת שלא תאכל בשר חזיר ובשר נבילו' **וטריפות** כדי שיהא התינוק ירא שמים".

(ב) דברי חיים (ח"א יו"ד סי' ז' ד"ה ולכן) – "ולכן בודאי הנקלה ונתעב הלז ראוי להעבירו ואם תרצו לחוס על נפשו ונפשות ביתו תנו להם איזה הספקה הלא ב"ה הרחיב גבולכם ואתם עשירי ונכבדי ארץ ולמה תחפאו על נקלה לרחם על תועב כזה להניחו להאכיל טריפות ולמה לא תחוסו על נפשיכם היקרה שלא תתגאל במרק פיגולו ודבר זה ידוע שאין דבר עבירה כמאכלות אסורות שמטמם הלב הישראלי [עי' סי' פ"א סעיף ז' בהגה] ובעוה"ר על ידי זה יצאו כמעט מן הדת כמה קהלות בארץ לועז על ידי השו"ב הקלים ואכלו ונתפטמו בטריות וגברו עליהם דיעות זרות עד שפקרו ונאבדו מתוך קהל הקדוש ולכן ידידי הזהירו מלחוס על התועב הזה ואל תחמולו עליו על המאכיל טריפות הזה".

(ג) כת"ס (גיטין דף ז. ד"ה ומ"ש) – "אוכל איסור כגון נבילות **וטריפות** שקו"ר דמטמם הלב דכתיב ונטמם".

(ד) ערוגת בושם (או"ח סי' קל"ח).

(ה) שערים מצוינים בהלכה (יומא ריש דף לט.).

(ו) הגר"ג אבערלאנדער שליט"א (אור ישראל חמ"ה עמ' ק"ו ד"ה אך).

2. מראי מקומות – רמב"ן (שמות פרק כ"ב סוף פסוק ל', דברים פרק י"ד פסוק ג').

ד. ערלה.

1. יש טמטום.

(א) הגר"י וינר (בית אהרן וישראל ח"ק עמ' ס"ד אות א') – "השלוש שנות ערלה של עץ החרוב כן מטמם".

(ב) עי' הגר"ג אבערלאנדער שליט"א (אור ישראל חמ"ה עמ' ק"ו הע' י"ט) – "וצ"ע אם ... ערלה ... גם בכלל טמטום הלב, שהרי עצם החפצא שלהן מותרת, ורק בזמן שהוא נאסר באיסור הנאה. ודוחק לחלק בין הדברים ההם לבין נבילות שהרי בעצם הבהמה טהורה היא וטבעה טוב, ורק זקוק לדין שחיטה, וצ"ע".

ה. קרבן פסול.

1. מראי מקומות.

(א) רש"י (גיטין דף נה. ד"ה שלא) – "רש"י ד"ה שלא יהו כהנים עצבים. שאכלו כו' וכ"מ בגמרא לקמן דקאמר בשלמא לעולא היינו דקתני חטאת. וקשה אמאי לא חיישי משום איסור שחיטת חולין בעזרה. וי"ל עפ"י מש"כ התוס' בשבת (יב ב) דאכילת איסור הוא גנאי ביותר".

ו. בשר בחלב.

1. יש טמטום.

(א) הגר"ח ק"ש שליט"א (אסיפת יצחק י"ב אייר תשס"ז) – "שאלה: האם יש טמטום הלב אם אוכל בשר שנתבשל בחלב. תשובה: כמו **כל איסורי מאכלות**".

(ב) עי' הגר"ג אבערלאנדער שליט"א (אור ישראל חמ"ה עמ' ק"ו הע' י"ט) – "וצ"ע אם ... בשר בחלב ... גם בכלל טמטום הלב, שהרי עצם החפצא שלהן מותרת, ורק בזמן שהוא נאסר באיסור הנאה. ודוחק לחלק בין הדברים ההם לבין נבילות שהרי בעצם הבהמה טהורה היא וטבעה טוב, ורק זקוק לדין שחיטה, וצ"ע".

2. מסופק.

(א) הגר"י יפה שליט"א (אור ישראל גליון מ"ו עמ' מ"ז הע' כ') – "וישל"ע אם יש טמטום ... באוכל בשר וחלב דהוי היתר בהיתר".

3. נראה שאין טמטום – מהר"ם שיק (או"ח סי' י"ב), ערוגת הבושם (יו"ד סי' צ"ח ס"ק ג' ד"ה והנה ראיתי).

4. מראי מקומות.

(א) רמב"ם (מורה נבוכים ח"ג פרק מ"ח) – "איסור בשר בחלב עם היותו מזון עב מאד בלא ספק ומוליד מלוי רב, אין רחוק אצלי שיש בו ריח עבודה זרה, אולי כך היו עושין בעבודה מעבודתיה או בחג מחגיגה, וממה שמחזק זה אצלי זכר התורה אותו שני פעמים, תחלת מה שצותה עליו עם מצות החג שלש פעמים בשנה יראה כל זכורך, כאלו אמר בעת חגיכם ובואכם לפני לא תבשל מה שתבשל שם על דרך פלוני כמו שהיו הם עושים, זהו הטעם החזק אצלי בענין, ואמנם לא ראיתי זה כתוב במה שראיתי מספרי הצאב"ה".

(ב) רבינו בחיי (שמות פרק כ"ג פסוק י"ט) – "לא תבשל גדי בחלב אמו ... וע"ד הפשט טעם המצוה הזאת **לפי שהוא מטמם את הלב** שהרי החלב נעשה מן הדם והדם מזגו רע ומוליד אכזריות ואחד מטעמי האיסור שבו שאינו מקבל שנוי והתפעלות בגוף כשאר הדברים הנאכלים ולכך טבעו הרע נשאר בתוכו מבלי שנוי ואע"פ שנשתנה עכשו מדם לחלב וקבל שנוי והתפעלות שהועתק לדבר אחר מ"מ כשחוזר ומערבו עם הבשר הרי חוזר לכח הדם וטבעו הראשון כבתחלה והתערבם יחד מטמם הלב ומוליד גסות ותכונה רעה בנפש האוכל ... והרמב"ם ז"ל כתב בזה טעם בטעמי המצות, כי מפני שהיה מנהג עובדי אלילים שהיו אוכלים בשר בחלב בבית תועבותם בימי חגיגה על כן באה התורה לאסור אותו ... ומן הנראה כי הטעמים האלה בלתי מספיקים ואינם עקר

בטעם המצות אלא לדחות את השואל שהרי מצוה זו מכלל החקים היא מכלל פרה אדומה ושעיר המשתלח, וכן דרשו רז"ל לעתיד לבא הקב"ה מגלה להם לישראל מפני מה צותה התורה בשר בחלב ופרה אדומה ושעיר המשתלח. וכיון שכן דעת חכמים שהמצוה הזאת מסתרי התורה כי בודאי לעתיד לבא לא יהיה שם לא טמטום הלב ולא ע"ז שהרי אנו מובטחים בהבטחת (דברים ל) ומל ה' אלהיך וגו', וכן בהבטחת (צפניה ג) כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה וגו', אבל המצוה הזאת יש לה סוד: וע"ד הקבלה "...".
(ג) **ברכי יוסף** (שיורי ברכה ס"ק ג') – "ורבינו בחיי פרשת משפטים כתב דבשר בחלב מטמם הלב, ונתן טעם על פי הטבע. ע"ש. והרב בית דוד סימן כ"א פשפש ולא מצא הא דטמטום הלב".

ח ציורים: מאכל שיכול לבא לידי היתר.

א. טבל.

1. יש טמטום.

(א) **נצי"ב** (העמק דבר דברים פרק ו' פסוק י') – "דטבע מאכלות אסורות לטמטם את הלב כדאי' ספ"ג דיומא עה"פ ונטמטם במ אפילו **טבל** ושאר מ"א מזיק להנפש ופוגמה יותר משארי עבירות כמש"כ התוספות חולין דף ה: דמש"ה נשתנה מאכל איסור שאין הקדוש ברוך הוא מביא לצדיקים להכשל באלו".

(1) **אמנם** (בהרחב דבר שם) – "תני' בברי' שם טבל ונבילה מאכילין נבילה. וקשה פשיטא זה בלאו וזה במיתה ותו ליתני טבל וערלה אלא קמ"ל אפי' נבילה דמטמטם ביותר".

(ב) **חוט שני** (שבת ח"ד פרק צ"ה שעה"צ ס"ק קמ"ה) – "שהאוכל טבל יש בזה את טמטום הלב והפגם כמו באוכל נבילות וטריפות".
(ג) **הגרי"ק שליט"א** (דרך אמונה הקדמות הקדמה לדרך ב') – "ובתנחומא ס"פ ראה האוכל פירותיו טבלים כאילו אוכל נבלות וטריפות [וצ"ב דהא טבלים במיתה ונו"ט בלאו ואין תלו טבלים בנו"ט עי' יומא פ"ג א' ואפשר משום דאמר' בבכורות ל"ז א' דנו"ט דבר שהנפש קצה בהן וטבלים אין הנפש קצה בהן ולכן קאמר דאע"ג דאין הנפש קצה בהן מ"מ חמיר איסוריהו ומטמטם את הלב כנו"ט"]".

(ד) **חשוני חמד** (סוכה דף לה.) – "בעניננו שאם יאכל נבילה ילקה בטמטום עדיף להאכילו תרומה, שאע"פ שעוונה חמור, מ"מ אין בה טמטום, שהרי מאכל מותר ומאכל של מצוה הוא, אלא שלזרים היא אסורה, והאיסור הוא לא מצד החפצא של המאכל אלא מצד הגברא, שאין לזר עסק בקדשי שמים. דייקא נמי שבגמרא דנים רק בטבל ונבילה ולא בתרומה ונבילה".

(ה) **עי' הגר"ג אבערלאנדער שליט"א** (אור ישראל חמ"ה עמ' ק"ו הע' י"ט) – "וצ"ע אם ... טבל, גם בכלל טמטום הלב, שהרי עצם החפצא שלהן מותרת, ורק בזמן שהוא נאסר באיסור הנאה. ודוחק לחלק בין הדברים ההם לבין נבילות שהרי בעצם הבהמה טהורה היא וטבעה טוב, ורק זקוק לדין שחיטה, וצ"ע".

2. אין טמטום.

(א) **כת"ס** (גיטין דף ז. ד"ה ומ"ש) – "נראה לחלק ג"כ בין אוכל איסור כגון נבילות וטריפות שקו"ר דמטמטים הלב דכתיב ונטמטם ועי'ה רשב"א דלא יתנו לתינוק להניק מנכרי' ע"פ המדרש אבל **בתרומה** וכדומה לא אלא מחמורו של ר"פ ב"י מוכח אפי' **בטבל** דל"ש דבר זה משום דמטמט' מ"מ אין קב"ה מביא תקלה ועדיין י"ל ...".

(ב) **הר"פ פריעד** (אור ישראל ח"ח עמ' קי"א ד"ה ובוזה).

ב. דמאי.

1. יש טמטום.

(א) **חוט שני** (שבת ח"ד פרק צ"ה שעה"צ ס"ק קמ"ה) – "דפירות דמאי הם הם תקלה כדין מאכלות אסורות וטמטום הלב יש באכילתם".

ג. כששותים חלב אם באופן האסור.

1. **חשוני חמד** (כתובות דף ס.) – "ובספר הערות למו"ח מרן **הגרי"ש אלישיב** (שליט"א) [זצ"ל] בכתובות דף ס ע"א הביא שיש שתירצו שכמו שכתבו הפוסקים שקטן לא יינק מנכרית מפני שהוא מטמטם, כך תינוק היונק לאחר כ"ד חודש [אחר שפירש] הוא כיונק שקטן, והוא מטמטם. ולכאורה הדבר צ"ב שהן אמת שדנו הפוסקים אם רק מאכלות אסורות מטמטמים, או גם מאכלים מותרים בזמן אסור כמו אכילה ביום הכיפורים, אבל בנידוננו שאותו חלב עצמו מותר בשתיה לאחר שנכנס לתוך הכלי, וכל האיסור הוא רק לתינוק ישירות מהאשה, ובכל זאת יש צד שזה מטמטם, והוא חידוש גדול".

ט ציורים: דברים שאין עבירה לגברא, אבל יש פגם.

א. לפני מתן תורה.

1. **גר"ח** (תורת חיים ויקרא פרק י"א פסוק י"ג, שולחן גבוה שם) – "ומרן הגר"ח זצ"ל תירץ שאכן המאכלות אסורות מזיקות לגוף, אבל כל זה בא רק לאחר שהתורה באה ואסרה, ולא להיפך, וא"כ אין התורה כספר רפואות אלא כתורת חיים, ורק מזה נובע ענין ההיזק".

2. **נצי"ב** (משיב דבר ח"ה סי' כ"ה) – "... כל עוד לא הוזהרו לא היו מטמטמים את הלב ... לדעת המדרש דס"ל דקודם מתן תורה לא היה שייך טעם מאכלות אסורות. מיהו רש"י ...".

נצי"ב (מרומי שדה ע"ז דף כו. ד"ה בהך) – "קודם מתן תורה לא היה חלוק מאכל ישראל ממאכל גוי, זולת המצוינים בישראל, ואפשר שהיה אסור לזרע המצוינים להניק מנשי העבריות שבהמן ישראל ח"ו. אלא כל עוד לא הוזהרו לא היו מטמטמים את הלב".

3. **מהרצ"ח** (סוטה דף יב:), הו"ד בפרדס יוסף (פר' שמות פרק ב' אות ל"ד) – "פה שעתיד לדבר עם השכינה יינק דבר טמא. נ"ב לאו דוקא במשה לבד שעתיד לדבר עם השכינה אמרו שאינו נאות שיינק מן דבר טמא רק הדין מבואר ביו"ד סי' פ"א סעיף ז' דלא יניקו

- תינוק מן העובדת כוכבים דחלב עובדת כוכבים מטמטם את הלב ומוליד לו טבע רע. רק כיון דכאן היה קודם מתן תורה ולא היה אסור אז אכילת דברים טמאים. ומפ"ז הצריכו חז"ל להך משום דעתיד לדבר עם השכינה".
4. הגריש"א זצ"ל (קובץ הערות דברים פרק ו' סוף פסוק י"א) – "דהרי במתן תורה נכנסו לברית, וקודם לכן היה דינם לענין איסורין רק כבני נח, [וגם לא היה שייך אצלם טמטום הלב וכמו בב"נ]".
5. אילת השחר (פר' בהעלותך פרק י"א פסוק ה') – "והנה אם גם לגוים יש טמטום הלב כשאוכלים מאכלות אסורות (עי' מהרש"א בח"א ב"מ נ"ח ב' ובפני יהושע שם), הרי גם להם ה' טמטום הלב ממה שאכלו לפני מתן תורה, ואולי כל זמן שלא ניתנה תורה לא ה' ענין טמטום הלב רק אחרי שהתורה אסרה זה לישראל, זה נעשה דבר המטמטם לכל אחד אפי' לאומות העולם (ומדאמרינן בשבת פ"ו ב' כיון דאכלין שקצים ורמשים חביל גופייהו, א"א להוכיח לענין זה, דשם זה ענין גופני אבל טמטום הלב זה ענין רוחני)".
6. הגר"ח ק"ק שליט"א (דרך שיחה ח"א עמ' קל"ד) – "לאבות שקיימו כל התורה, גם להם היה מטמטם והוי חפצא דאיסורא".

ב. נכרי במאכלי נבילה וכדו'.

1. יש טמטום.
- (א) דברי יציב (או"ח סי' ר"ס אות ב') – "ובחולין דף צ"ד ע"א אסור לגנוב דעת הבריות ואפילו דעתו של עכו"ם וכו' עיי"ש, ובפרישה סי' רכ"ח אות ו' משום דשחוטה טוב לגוף מנבלה עיי"ש, ונראה כוונתו ג"כ משום טמטום הלב והדעת בגשמיות, ושייך גם בעכו"ם אף דלית ביה איסורא. ומרא דשמעתא שם הוא שמואל, ולשיטתיה אזיל דס"ל שור האצטדין פסול אף דהוי באונס ובבהמה שאינה מצווה, וה"נ בעכו"ם כיון שכך נקבע בטבע חק נתן ולא יעבור. אמנם הרמב"ם פסק כרב דשור האצטדין כשר כפ"ד מאיסורי מזבח ה"ג, והביא ג"כ הך מימרא דשמואל בפ"ב מדעות ה"ו, ודו"ק היטב כי קצת ויש להאריך הרבה בכל זה ואכ"מ".
2. אין טמטום.
- (א) הגריש"א זצ"ל (קובץ הערות דברים פרק ו' סוף פסוק י"א) – לשונו מובא לעיל.
3. מראי מקומות – אילת השחר (פר' בהעלותך פרק י"א פסוק ה'), לשונו מובא לעיל.

ג. גר שנתגייר.

1. יש טמטום.
- (א) פנ"י (ב"מ דף נח:): – "דקתני בתר הכי דבגר אל יאמר לו פה שאוכל נבילות ומ"ש דקתני נבילה דבעכו"ם משרי שרי הו"ל למימר משאר איסורים שנצטוו בני נח ... דמילתא דפשיטא היא שעונותיו הראשונים שעשה בגיותו אינן נחשבים לו דכקטן שנולד דמי אלא דמצד שאכל נבילות וטריפות נהי דאיסורא ליכא בגיותו אפ"ה מאיסא מילתא כדאמרינן בעלמא שמטמטם לבו של אדם, ומצינו במשה שבקטנותו לא רצה לינוק מן הגויה מטעם זה, וכן הוא בש"ע יו"ד [סי' פ"א ס"ז בהג"ה] דכל אדם אסור לינוק מן הגויה משום שמטמטם לבו של אדם, וקמ"ל דאפ"ה אסור להכלימו בזה וק"ל".
- (ב) הו"ד הגר"ג אבערלאנדער שליט"א (אור ישראל חמ"ה עמ' ק"ז).
2. אין טמטום.
- (א) הגרש"א זצ"ל (שלחן שלמה ערך רפואה ח"ב עמ' רמ"ה, ח"ג עמ' קמ"ט, נשמת אברהם ח"ה יו"ד סי' פ"א ס"ק ג' ד"ה ויש) – "שטמטום הלב שייך רק כשיש עבירה או בתינוק שיגיע לחיוב מצוות אחרי כן ... וכן גוי שמתגייר יכול להגיע לדרגה של תנא ולא שייך לדבר של טמטום הלב, כיון שאכל נבלות וטרפות בזמן היתר גמור בהיותו גוי".
- (ב) הגריש"א זצ"ל (נשמת אברהם ח"ה יו"ד סי' פ"א ס"ק ג' ד"ה ויש) – "שייך טמטום הלב רק כשיש עבירה או בתינוק שיגיע לחיוב מצוות אחרי כן ... וכן אצל גוי שמתגייר יכול להגיע לדרגה של תנא ולא שייך לדבר על טמטום הלב, כיון שאכל טריפות ונבילות בזמן היתר גמור בהיותו גוי".
3. מראי מקומות – עלים לתרופה (גליון תקל"א, עלי הדף).

ד. תינוק.

1. יש טמטום – רמ"א (סעי' ז'), "לא תאכל המינקת ... דברים האסורים וכן התינוק בעצמו, כי כל זה מזיק לו בזקנותו", יש"ש (יבמות פרק י"ד סוף סי' ז'), מג"א (סי' שמ"ג ס"ק ב'), "ועבי"ד סימן פ"א סס"ז דמכל מקום מזיק לתינוק", תוס' שבת (סי' שמ"ג ס"ק ב'), א"ר (סי' שמ"ג ס"ק ג'), "טוב למחות שלא יזיק לתינוק כמו שכתב ביו"ד סימן פ"א", כה"ח (שם ס"ק י"א), פוסקים.
- (א) גם תינוקת – ערוגת בושם (או"ח סוף סי' קל"ח ד"ה ומה דמספק"ל, "דאין סברא לחלק"), שמירת הגוף והנפש (סי' קמ"ז סוף סעי' א').
2. קטן במקרה – נצי"ב (הרחב דבר דברים פרק ו' פסוק י'), "שאינ לחוש לקטן במה שאוכל במקרה דברים טמאים שיטמטם בזה לבו גם כשיגדל. כמו שיש לחוש בגדול אפי' בשעת סכ"נ על אותה שעה".
3. מראי מקומות – לב דוד (סי' ל' ד"ה והנה בטעמא).

י. ציורים: שלא כדרך אכילה.

א. שלא כדרך אכילתו.

1. אין טמטום.
- (א) גבעת שאול (שאלה סי' נ"ד).
2. יש טמטום.

(א) כת"ס (או"ח סי' קי"א אות ב' ד"ה ומצד) – "ומצד הסברא היה נ"ל דאיכא מסתברא דביותר יש לאסור לאכול האסור באכילה שלא כד"א מלאסור ליהנות איסור הנאה שלא כדה"נ, דאיסורי אכילה מטמטמים הלב ומזיקים לנפש, מש"אכ ליהנות מאה"נ הנאה שאינה נכנסת לגוף, וכעין זה מחלק תוס' ריש חולין ה' ע"ב ד"ה צדיקים אין הקדוש ברוך הוא מביא תקלה ע"י ותוס' גיטין ז' ע"א ד"ה השתא בין אכילה למעשה ובאכילה גופא בין היכא דהאכל הוא דבר איסור מאם האוכל הוא היתר רק זמנא קגרם דליאסר, ועיי' רמ"א יו"ד ס"ס פ"א וברשב"א יבמות קי"ד ע"א, ועיי' רמב"ן במלחמות פסחי' סוגי' דר"מ בשם ראב"ד דכ' ללוי דריחא רק לכתחילה אסור דוקא באיסור כגון בשר נבילה וכו' אבל בב' פסחי' דהיתרא הוא לא, ורשב"א בתה"ב כ' שהוא רחוק, ובאמת צריך הסבר פסח שלא למנויו ג"כ איסור הוא לזה שלא נמנה עליו, ולפמ"ש נחא, דדוקא במילתא דאיסורא כגון נבילה אסרו ריחו לכתחילה דמזיק לנפש משא"כ פסח שלא למנויו, ונראה דה"ט דראב"י שכתב דיש למנוע לאכול קאי על בשר חי, דנכנס לגופו ומטמטם הלב אבל מאיסורי הנאה אין למנוע שלא כד"הנ דל"ש דבר זה והבן, וכל דברי הש"ך נפלאו ממני".

(1) נ"ל, שלא גרע מכל איסור דרבנן.

3. מראי מקומות.

(א) משנה הלכות (ח"ה סוף סי' ע"ה) – "מה שראיתי בכת"ס א"ח סי' קי"א ...".

(ב) חשוקי חמד (שערי הוראה ח"ז עמ' קמ"ח) – "ומלבד זה איכא למימר דנהי דאין כאן גדר של מעשה עבירה דאכילת איסור מכל מקום חשש טמטום הלב והנפש איכא אפילו בכה"ג, [ואף במאכלים שמתרים שלא כדרך אכילה והנאה, אולי מ"מ טמטום איכא וצ"ע]".

ב. תרופה בלתי כשרה.

1. אין טמטום.

(א) תורת היולדת (פרק מ"ב סוף הע' ב') – "שדוקא מאכלות אסורות מטמטמים את הלב, משום שגוף האדם ניזון מאיסור, אבל תרופה שאינה מזינה את הגוף אלא שמרפאת את החולי, יתכן שאין בה טמטום. וביחוד כשנפסלה מאכילת כלב ... דמותר אפילו לחולה שאין בו סכנה".

חשוקי חמד (ע"ז דף סו:) – "שאלה. עדיין יש לברר אם יש לחוש לטמטום הלב הנגרם ממאכלות אסורות, כמבואר ברמ"א יו"ד סימן פא ס"ז) דקטן האוכל דברים אסורים [גם כשאיסורם מדרבנן], מזיק לו בזקנותו, שמטמטם את הלב וגורם לו טבע רע. ומבואר שם שאשה האוכלת מאכלות אסורות בגלל סכנה, אל תניק, כי תגרם לתינוק טמטום, ואולי גם חומר זה יטמטם את הילד. תשובה. יתכן דבתרופה שאינה מזינה את הגוף, אלא שמרפאת חולי, אין בו טמטום. ובפרט כשנפסל מאכילה, והוא שלא כדרך אכילה, ונכנס לריאות ולא לושט, בכה"ג פשוט שאין בו חשש טמטום ובפרט בענינו שהוא במקום פיקוח נפש".

2. יש טמטום.

(א) הגר"ג אבערלאנדער שליט"א (אור ישראל גליון מ"ו עמ' נ"ב ד"ה באות) – "שודאי באופן כזה ג"כ מטמטם הלב ... עצם החפצא נשאר איסור".

3. מסופק.

(א) הגר"ד לובאן שליט"א (אור ישראל גליון מ"ו עמ' נ' אות ה', חמ"ז עמ' ס"ו ד"ה מה) – "וצ"ע לדינא".

4. י"ל, מצוה יעגן עליו.

ג. משחת שיניים, מי שטיפת פה.

1. הגר"צ שכטר שליט"א (תשובות של ה' I-96) – "אכן פשיטא דאם אפשר להשיג משחת-שיניים ומי שטיפת הפה הכשרים, פשיטא דטפי עדיף, דלא גרע ממש"כ רש"י מהמדרש (והובא לדינא ברמ"א ליו"ד סימן פ"א סעיף ז') שפה שעתיד לדבר עם השכינה אינו נכון שיינק מהנכרית שחלבה נתהווה מאכילת מאכלות אסורות, דאף באופן של היתר יש לחוש לקצת טמטום הלב, ופשיטא דמהיות טוב וכו'".

ד. לקבל תרומת דם (blood transfusion).

1. אין לדקדק על זה.

(א) חלקת יעקב (ח"ב סי' מ', יו"ד סי' י"ג) – "דאין זה כל כך בירור גמור דבתערובות הדם של אוכל טו"נ גם כן שייך הך דמוליד ומטמטם, כיון דבפוסקים מבואר זה רק לענין אכילה דרך הפה - ובדברים סתומים ונעלמי' מן השכל, אפשר יש איזה חילוק, אף שמסברתנו אין אנו רואין שום חילוק, בכל אופן אין זה בירור גמור ... בני"ד דהדבר נוגע רק לענין דבר 'פרישה ממדת חסידות' וגם אינו מבואר להדי' דאף היכי שבא לתוכו שלא דרך הפה ג"כ שייך 'פרישה ממדת חסידות' וגם כאמור שבניקל יוכל לבוא לידי איחור ודיחוי ויכול לבא לידי סכנה ... דיכול להיות דע"י הדיחוי לחפש רק על דם מאוכלי כשר יוכל לבא בניקל לידי ספק או ודאי סכנה, נלפע"ד דאין לדקדק על זה, דהמצוה של וחי בהם יגן עליו להשריש ממנו ולגרש טמטום הלב ומדה רעה - וכמו ששמעתי בשם מרן הגה"ק מבעלזא זצ"ל, דהיצה"ר בשעת חליו של אדם שאין לו כל כך תאוות לעבירות וקשה לפתותו, הוא מפתהו לרוב שיעבור על המצוה של וחי בהם, בצביעותו שדבר זה אסור ודבר זה אסור, הכל בכדי שלא יבא להמצוה של וחי בהם. כשיש לפניו שני מיני דמים שיכולים לרפאותו לפי דעת הרופא ויכול לבחור בהכשר, ממש בלי שום דיחוי ואיחור, יכול לדקדק על זה - וגם על זה יש לפקפק לפי דעת טו"ז סי' שכ"ח הנ"ל, דנמצא אתה מכשילו לעתיד לבא".

(ב) הו"ד בנשמת אברהם (יו"ד סי' פ"א ס"ק א'), חשוקי חמד (בכורות דף ו:), שערי הלכה (ח"ב בעניני רפואה יו"ד סי' א'), עמ' קס"א), בדמיון חיי (עמ' ס"א), על פי התורה (פר' שמות פרק א' הע' ס'), שמירת הגוף והנפש (סי' קמ"ז סוף הע' ב'), הגר"ד לובאן שליט"א (אור ישראל חמ"ז עמ' ס"ו).

2. נכון הדבר להמתין לזה, מידת חסידות.

(א) ביע אומר (ח"ח חו"מ סי' י"א) – "ומכיון שהגויים אוכלים בשר טמא ונבלות וטרפות, הדם היוצא מהם גורם בודאי טבע רע בהשחתת המדות, וישראל שמקבל דמו של הנכרי דרך עירו דם, יש לחוש שיפגע במדותיו הטובות, ויושפע ע"י דם הנכרי לקבל מדות מושחתות, כגאווה וכעס והקפדה, קנאה ושנאה ויתר מדות רעות, ואע"פ שבאמת אין איסור בזה מן הדין, כיון שעצם האיסור נשתנה ונהפך לדם, ועירוי הדם נעשה דרך איברים והורידים, ולא במאכל דרך הפה, מ"מ מדת חסידות מיהא איכא. וכעין מ"ש הרשב"א והריטב"א והנימוקי יוסף והמאירי הנ"ל בענין היונק חלב מן הנכרית. ולכן כשאין העירוי דם דחוף, משום חשש סכנה, ובפרט אם נמצא על ידו ממש דם מישראל כשר, בודאי דהכי עדיף טפי לקבל עירוי מדם הישראלי. אולם כשהעירוי דם הוא דחוף לחולה, אין להמתין עד שימצאו דם מישראל כשר, ובודאי שאין להתחסד במקום שיש חשש פקוח נפש. ויעשו העירוי דם, מדמו של נכרי המוכן ומזומן לכך ... אין ראיה מד' הט"ז והאחרונים (בס"י שכת' דמיירי לענין איסור שבת, לנ"ד דמיירי בעירוי דם של נכרי שמשקץ נפשו במאכלות אסורות, ויכול להשפיע על ישראל מקבל הדם במדות מושחתות ומגונות. ולכן אם אין הדבר דחוף לבצע את עירוי הדם, ואין שום חשש סכנה בהמתנה לקבל עירוי דם מישראל כשר, נכון הדבר להמתין לזה, ממדת חסידות, ולא יאונה לצדיק כל און").

3. הרב מפוניבז (ח"ב פרק ל"ו עמ' רצ"ג, הו"ד בבדמ"ך חיי פרק ג' הע' ח') – "בין דם לדם: במהלך הטיפולים, כשנאצלו לבצע בו עירוי דם (= טְרַנספּוּזִיא' בלע"ז), התחנן הרב וביקש מרופאיו בביה"ח 'הר סיני' (המנתח ד"ר היימן והרופא הפנימי ד"ר הייציג) לבל ישתמשו לצורך זה בדמו של איש נכרי שאינו מזרע ישראל. הם הבטיחו לו שבקשתו תתמלא. אך למעשה, מכיון שהדבר היה כרוך בקושי טכני מסוים, ניסו אנשי ביה"ח להערים עליו כאילו ה'מנה' שתוחדר לורידיו מורכבת מדם יהודי טהור. אפס לפליאתם הגדולה, באותו רגע שהמזרק חובר לגופו, מיד נתקף הרב בענין קשה (= קוֹנְבּוּלְסָיָא בלע"ז) וכל גופו פירס בפירפורים מבהילים, והוא זועק בשארית חיותו 'לדם נכרי לא תהיה שליטה על גופי', 'לדם נכרי לא תהיה שליטה על גופי', עד שנאצלו לשלוף מהרה את המזרק מגופו, עוד בטרם הספיקה לחזור לתוכו אף טיפת דם אחת... הרופאים, מבוהלים ונדהמים, אשר מימיהם לא נתנסו בחוויה כזאת, לא חסכו יותר במאמצים לאַמֵּר ולהחיש אליו מהרה תורם דם יהודי, מבחורי מתיבתא 'תורה ודעת' בויליאמסבורג, כדי שלא יתערבו דמים בדמים. אגב: בעוד כשמונה עשרה שנה, כאשר חלה רבינו יוסף שלמה את חליו האחרון, ואושפז ג"כ בבית החולים 'הר סיני' לצורך ניתוח וטיפולים, התעורר שוב הצורך לבצע בו עירוי דם. מיד פנה בעצמו אל הרופא שטיפל בזה, כי יואיל בטובו לדאוג לכך, שה'טְרַנספּוּזִיא' תיעשה אך ורק מדם יהודי טהור. התפלא הרופא: 'זוהי פעם ראשונה בחיי לשמוע דרישה כזאת, וכי דמו של איש יהודי סומך טפי?!' אך הרב הפציר בו, שיטרח ויעיין במסמכים אשר בתיק הרפואי האישי שלו, השמור לבטח בארכיון בית החולים, או-אז ישתכנע בנקל כי בקשתו בדבר 'מקור הדם' יש לה על מה שתסמוך. הלך הרופא לחפש אחרי התיק. כעבור שעה קלה חזר אל מיטת הרב זצ"ל ואישר: 'הצדק עימכם, בטיפול מלפני 20 שנה התחוויר לרופאים שהגוף שלכם דוחה כל סוג דם אחר, ואין אפשרות לבצע עירוי אלא בדם יהודי'".

4. מראי מקומות – אג"מ (מסורת משה ח"א יו"ד הע' ל').

ה. השתלת איברים (organ transplant).

1. כליות.

(א) ביע אומר (ח"ח חו"מ סי' י"א) – "לגבי השתלת כליות, שאם אין הדבר דחוף, ואפשר להמתין, טוב הדבר להמתין כדי להשיג כליות של ישראל כשר, כשהוא תורם כליא שלו, וזהו ע"פ מאמר חז"ל (שבת לג ב) כליות יועצות".

(ב) חשוני חמד (בכורות דף ו:) – "חלקת יעקב".

2. עינים (eye transplant).

(א) ישיכיל עבדי (ח"ו יו"ד סי' כ"ו אות ו') – "אם ישימו לו עין של גוי עם שלגבי הגוי המת לא יועיל ולא יזיק, שבלא"ה הוא לא קם לתחיה, ואין לו שום חיזו בעוה"ב הרי זה היהודי שניתן לו עין הגוי. גדול הפסדו בזה יותר משכרו, שעם שע"ז הרי הוא אור לו בחיים, ולא נחשב כמאז"ל סומא חשוב כמת ולמדו זה מיצחק אע"ה שנא' בו ותכנהנה עיניו מראות כידוע. הרי מכיון שחיזו של הגוי בעוה"ז הוא כולו חיזו של הסטרא אחרא שממנו חוצב, גזול וגנוב ונאוף וכל מיני תועבות שבעונם. הרי ממילא ישפיע ע"ז היהודי שניתן לו העין של הנכרי נרדוף אחרי כל התועבות של העוה"ז ומאבד עולמי בידים, ואין לך יצא שכרו בהפסדו יותר מזה ומועב לו שישאר סומא כל ימיו בעוה"ז, ויאיר לו בעוה"ב ובפרט שכ"א מישראל כלול מכל ישראל והרי בזה שהכניסו לו עין בגופו מגוף טמא של מת גוי הרי מזיק לכל אותם הנשמות הכלולים באותו הגוף ... ולהקים גוף של היהודי לתחיה, וברור שזה יפריע לו להקמת גופו לתחיה, כמו שקשה בהפרדת העצמות המעורבות, כמ"ש החת"ס ... ע"כ לפענ"ד, מטו"ט כל האמור, האיש הירא לנפשו ירחק מזה ואל יעשה בנפשו שקר וחבל ובפרט אם הוא עין של גוי שיש כאן תערובת חול בקודש, וגדול הפסדו יותר משכרו, והרי הוא כמחבל בנפשו, ודמו בראשו רח"ל".

(ב) ביע אומר (ח"ח חו"מ סי' י"א אות ב') – "ישיכיל עבדי ... והפריז מאד על המדה בדברים אלו, ומה מאד הרחיק לכת באומרו שאולי לא יקום בתחיית המתים ח"ו, ואין דבריו אלא דרך השערה ואומדנא בעלמא, בחושבו שכך צריך להיות ע"פ הסוד, ובאמת שאין יסוד כלל לדברים אלו ... ולכן כיון שהשתלה זו נעשית כדי שיוכל לקיים כל המצוות בעינא פקיא, ותלמוד תורה כנגד כולם, ואפילו אם יש מי שיקרא לפניו, לא דמי תא חזי לתא שמע, ורחמנא ליבא בעי, הילכך מותר לקבל השתלת קרום העין מעינו של גוי, ומצוה נמי איכא. ואין להשגיח כלל בדברי הישיכיל עבדי הנ"ל. ובפרט שכתב שם לאסור ע"פ הסוד לעשות השתלה גם מקרום עין של ישראל, ושבה יגרום צער גדול למת ישראל שניטל ממנו קרום העין והושתל בישראל אחר, ושיש חשש שלא יקום בתחיית המתים, נמצא שהוא נועל כל דרכי ההיתר לאיש הזקוק להשתלת קרום העין, וכל הדרכים בחזקת סכנה ... אם אפשר לעשות כן מקרום עיני מת גוי אין להתיר כלל להשתמש בקרום עיני מתי ישראל להשתלה. ע"ש".

יא] שאר ציורים.

א. שקצים ורמשים.

1. יש טמטום – גמרא (יומא דף לט.).

ב. נגיעה באוכלים לפני נט"י.

1. מראי מקומות – רבבות אפרים (ח"ב סי' ו' ד"ה ויש), שמירת הגוף והנפש (סי' נ"ד סוף ס"ק ט"ז).
- (א) קצות השלחן (סי' ב' ס"ק ז') – "שאפי' אם נאמר שאין כח להרו"ר להזיק מ"מ מוליד טמטום הלב וגורם טבע רע כמו שמצינו כעין זה לענין מאכלות אסורות ביו"ד סי' פ"א".
- (ב) ביע אומר (ח"ד או"ח סי' א' אות י"א, "והמחמיר שלא לאכול מאכלים ומשקים שנגעו בהם לפני נט"י שחרית, תבא עליו ברכה. כי כ' השל"ה והובא במנחת אהרן (כלל א אות יב), שמאכלים ומשקים כאלה גורמים לאוכליהם טמטום הלב והדעת, ויסייעם לעבור עבירות ח"ו. ע"ש".
- (ג) פסקי תשובות (סי' ד' אות י', הע' ק"י) – "ומובא [מנחת אהרן כלל א' אות י"ב, תוס' חיים על חיי"א כלל ב', ובקצוה"ש סי' ב' סק"ז מדמה חומר הענין לשאר מאכלות האסורות המבואר בשו"ע יו"ד סי' פ"א שמטמטמים הלב, וע"ע להלן בשם מהר"ם מפשעוורסק זי"ע] בשם השל"ה שמאכלים ומשקים אלו גורמים לאוכליהם טמטום הלב והדעת, ועלולים להכשיל את האדם בדברי עבירה ח"ו, ורוח הטומאה עובר אפילו על מאכלים יבשים ללא לחלוחית מים, ושלא הוכשרו לקבל טומאה".

ג. בהמה שאכלה דברים טמאים.

1. אין טמטום.
- (א) הר"פ פריעד (אור ישראל ח"ח עמ' ק"ח).
2. יש טמטום.
- (א) עי' שבט הלוי (ח"ו סי' צ"ח אות ב') – "ואשר שאל בענין שמפטמים העופות ומגדלים אותם ע"י תערובת שנעשה מנבלות וטריפות ושרצים וכו' - הנה איני בקי כ"כ בתעשי' זו, אמנם בעיקר הדבר כבר ידועים שיטות הפוסקים ביו"ד סי' ס' בזה בענין פטום באיסורים ורוב הפוסקים אסורים לכתחלה ומתירים דיעבד, ולפי מה שאמר כ"ת בערך שלישי ממאכלם מזה והוא מיום ליום ולי"א גם כזה נקרא פטום, ואין ספק שהדבר גורם תיעוב לנפש ופגם, ובודאי בגדר מצוה הוא לשנות הנהוג בזה, ועי"ז להסיר עוד גורם של טמטום הלב, ע"כ מחזיקנא טיבואת למע"כ שרוצה לפעול ע"מ לשנות מנהג הלא טוב הזה, וכבר ידוע הוראות הגאון מהרש"ק זי"ע שאסר פעם עוף שראה אותה שמן ביותר ואמרו לו שהוא מפיטום של איסור, ומי יודע כמה רעה גורמים נצוצי האיסור האלה, ומכל מקום אם יש עוד דברים בגו ולא באו עי"ז דברינו אלה בשלימות נא יודעני דבר".
3. מראי מקומות – הר"פ פריד (אור ישראל חכ"א עמ' רמ"ט).
- (א) רמ"א (יו"ד סי' ס' סעי' א') – "בהמה שנתפטמה בדברים אסורים, מותרת אבל אם לא נתפטמה כל ימיה רק בדברים אסורים, אסורה".
4. גבי חלבה.
- (א) קצות השלחן (ח"ט עמ' י"א) – "ובהמה שאכלה דברים טמאים י"ל דצריכים ג"כ ליזהר שלא לשתות החלב תוך מעט לעת ... מיהו לא מצינו אזהרה כזו בכהאי גוונא שהחלב מותר שצריך ליזהר ממנו בשביל נזק הנפש, וי"ל דבר סברא דרק בחלב אשה נרגש טעם המאכלים בחלב לצורך התינוק וגידולו ...".

ד. שבת.

1. יש טמטום.
- (א) דברי יציב (חו"מ סי' מ"ו אות י') – "וגם בחילול שבת דאיכא חטאת בשוגג הוי פגם בנפש, וג"כ מטמטם הלב, וי"ל דבעי כפרה גמורה, ולזה לא דיבר הרמ"א [בהל' שבת הנ"ל] מחילול שבת ודו"ק. והיה נראה להביא ראיה דגם חילול שבת הוא טמטום הלב ופגם הנפש מיבמות דף קי"ג ע"ב, רב יצחק בר ביסנא אירכסו ליה מפתחי דבי מדרשא ברשות הרבים בשבתא וכו' אלמא קסבר קטן אוכל נבילות אין ב"ד מצווין להפרישו, ובתרוה"ד הנ"ל הוכיח מלשון זה דאפילו עונש כל דהוא ליכא עליה דאי הוה עליו עונש ב"ד אמאי לא מחייבין להפרישו מן העונש וכו' עיי"ש, וא"כ יש להעיר דמה ראיה משבת לנבילה דהוי מידי דאכילה ומטמטם הלב, וע"כ דגם איסור שבת מטמטם לפי שכל פגם בנפש הוי טמטום. נמצא דנבילה אף דליכא חטאת בשוגג מ"מ כיון דהוי מידי דאכילה ויש בה טמטום בעי כפרה גמורה כשיגדיל, וכן חילול שבת אף דלא הוי מידי דאכילה [כיון שיש חיוב חטאת בשוגג] הוי פגם בנפש והוא טמטום, והוא בכלל מה שנאמר [משלי י"ט ב'] גם בלא דעת נפש לא טוב, ובעי כפרה ותשובה בגדלותו ודו"ק".

ה. להקיא.

1. לא מהני.
- (א) הגר"ח"ק שליט"א (דרך שיחה ח"א עמ' שמ"ה) – "עצם האכילה מטמטם, ולא יועיל מה שיקאום".
2. מראי מקומות.
- (א) עלים לתרופה (גליון תקל"א, סוף עלי הדף) – "יש לדון באוכל דברים אסורים ומקיאם - שהרי יש כאן מעשה העבירה, ולפי הצד דהכנסת דבר איסור לתוך גופו הוא הגורם, הרי הקיא אותו, ומה יטמטם".

ו. מראי מקומות – בשבילי הפרשה (עמ' קל"ב), בדיקת המזון כהלכה (שער א' פרק א'), עובדות והנהגות לבית בריסק (ח"א עמ' ר"א), שי לתורה (הגדה של פסח עמ' פ"ז, עמ' תכ"ב ד"ה והנה), ילקוט לקח טוב (ויקרא עמ' צ"א), ברית יעקב (עמ' קמ"ג בשם הרמ"ע מפאנו זצ"ל), הליכות עולם (פר' אמור ס"ק ז'), תורת חיים (ויקרא פרק י"א פסוק מ"ג), מסביב לשולחן (גליון ר"ל, עיון הלימוד

[הגר"מ קרליבך שליט"א], לימוד המוסר [הגר"י קראם שליט"א], מעדני אשר (גליון נ"ט), מאורות הדף יומי (יומא דף לט.), בית סופריהם (חי"ט עמ' ס"ב), הרא"י רובין (קובץ מסורה חי"א אלול תשנ"ה עמ' ס"א), הגר"א דבורקס שליט"א (אליבא דהלכתא חע"א עמ' ל' טור ב').

יב להחמיר בדברים המותרים.
א. עי' לעיל.

"על ידי מאכלות אסורות מסתלק הצלם אלקים מן האדם, כדאיתא בזהר הקדוש פרשת משפטים בסופו, ועלול לבוא כמה מארעות על האדם, כמו שאמרו חז"ל על הפסוק: 'ואבדל אתכם מן העמים להיות לי' - אם אתם מבדלים מן העמים עובדי-גילולים, הרי אתם שלי, ואם לאו, הרי אתם של נבוכדנצר וחביריו ... כי הקב"ה מסלק את שמירתו ממנו עבור זה"
ח"ח (נדחי ישראל פרק כ"ח, ס' דבר בעתו פרק ב')

Rabbi Paysach J. Krohn

Along the Maggid's Journey (page 144)

More than 80¹ years ago in Shavil, Lithuania, there were no washing machines or dryers. Woman did their laundry by hand and hung it out to dry on clothes lines that were strung across alleyways in all the courtyards.

One afternoon in Shavil, Mrs Leah Henig² was making her way home from the market. As she entered the courtyard where she lived, she noticed that sheets were flapping in the wind, dangling from a laundry line which extended right above her head. The snapping sheets made her angry, for they would force her to walk around them to get to her apartment.

In a burst of anger, Mrs. Henig grabbed two of the sheets, pulled them off the line, and tossed them onto the muddy ground. The owner of the laundry, a woman named Chaya Musia, was standing nearby and was shocked at what she saw, but she controlled herself. After the angry Leah walked away, the woman picked up the soiled sheets, washed them again, and hung them somewhere else to dry.

A few days later, Mrs. Henig's son became seriously ill. Without warning he developed a very high, life-threatening fever. He had been in perfect health and had showed no signs of an oncoming illness.

Wishing to get a blessing from a great tzaddik, Leah rushed to the home of R' Yosef Zecharye Stern, the Shavler Rav - the Rav of her town. She cried hysterically as she recounted how her son had suddenly become so seriously ill.

"I am so frightened," she wailed. "Rebbe, please give me a blessing so that my son should get well! I can't understand why this happened to us."

R' Yosef Zecharye waited for her to calm down and said, "No one can really be sure why the Ribono Shel Olam makes things happen. But our sages teach us that if someone sees that things are going wrong, he should examine his deeds (see Berachos 5a). Have you done anything wrong that could have caused this misfortune?"

"Rebbe," the woman protested, "I have done nothing wrong. Why should my son have gotten so deathly ill?"

Patiently, R' Yosef Zecharye explained again that all that Hashem does is for a reason. "Nothing happens without cause," he said. "While it may be difficult for you to discover what you may have done to deserve this, you must realize that Hashem has His ways, and we can only try and understand them."

Mrs. Henig sat crying softly, trying to think what she could have done. After a few moments, she recalled the incident of the laundry a few days earlier. But could pulling down the sheets be the cause of such a grave situation? Nevertheless, she told R' Yosef Zecharye about it.

"I do remember something," she said, somewhat embarrassed. "A few days ago I was in an angry mood, and when I came into my courtyard I saw these two huge sheets flapping in the wind, hanging right in front of me. In a moment of rage, I pulled them down and threw them to the ground".

"Do you know whose sheets they were?" R' Yosef Zecharye asked.

¹ The story was printed in 1995.

² The name has been changed.

"I think so," Mrs. Henig replied, ashamed now of her impatience and thoughtlessness.

"You must go to her home right now," the Rav ordered, "and ask her for forgiveness. It is the only way that you will have atonement" (saa Rambam Hilchos Teshuvah 2:9).

Leah went directly from the Rav's home to the home of her victim and knocked. The lady's husband, R' Avrohom, opened the door. "I must speak to your wife immediately," Leah said. "I must apologize for something terrible that I did to her."

"She is not in," R' Avrohom said. "Besides, she hasn't said anything to me about anyone hurting or aggravating her, so you probably don't have much to worry about."

"No," Leah protested. "Last week I pulled down two of her sheets that were hanging on the line. I threw them in the dirt, and I know that she had to wash them all over again. I was wrong and I must apologize."

"I think you are at the wrong house," R' Avrohom replied. "My wife did not mention anything about dirty sheets. I would imagine that if someone had upset her very much, she would have told me about it. But she didn't, so I think you have to try somewhere else."

Leah left the house confused and frantic. She was sure that it was this particular woman's laundry. She had even turned and had seen the woman pick up the sheets. Now she had no idea to whom she must apologize. How could she possibly gain atonement?

Leah went back to R' Yosef Zecharye with great concern and told him what occurred. R' Shlomo exclaimed, "I know that family. They are a very special couple. The fact that she did not even tell her husband about the incident is even greater than the fact that she did not say anything to you when she saw you pull down the sheets. She preserved your dignity by not confronting you, and preserved it still further by not saying anything to her husband, as most other people would have done."

"That woman," continued R' Yosef Zecharye, "has had numerous miscarriages. I give her a berachah that she should have a son who will light up the world."

That woman eventually had a son - her only child. His name is Rabbi Yosef Sholom Elyashiv of Jerusalem - one of the world's greatest halachic authorities!

And indeed, just as the Shavler Rav foretold, he enlightens the world with his brilliance in Torah and his authoritative rulings.

"ואפלו אם אין לו אל מי להתחבר, מצוה רבה לחסם פיו ולישב ביחידי ולא לילך אל כתות רעות האלו, כמו שאמרו רז"ל: כל רגע ורגע, שאדם חוסם פיו, זוכה בשבילו לאור הגנוז, שאין כל מלאך ובריה יכול לשער"

גר"א, הו"ד בח"ת (הג"ה על עשה ו', כלל א' סעי' ז')